II. DİN ŞÛRASI

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ

(23 - 27 KASIM 1998)

(I)

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 584
İlmi Eserler / 93

Tashih
Abdil AKTAŞ
Mustafa KAYA
Yusuf APAYDIN
Ali Osman PARLAK

Dizgi
Mehmet KARADAŞ
Hasan EKİNCİ
Hüseyin DİL

Grafik
Recep KAYA

Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Mat. Tic. İşl.
Tel: (0.312) 354 91 24

2003-06-Y-0003-584
ISBN: Tk.No: 975-19-3325-0
ISBN: 975-19-3326-9

© Diyanet İşleri Başkanlığı

Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı
Derleme ve yayın Şubesi Müdürlüğü
Tel: (0.312) 295 73 06 - 295 72 75

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

II. DİN ŞÛRASI

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ

(23 - 27 KASIM 1998)

(I)

ANKARA-2003

Bu eser, Basılı Eserler Nihai Karar Komisyonu'nun 19/03/2001 tarih ve 12 no'lu kararı ile basımı uygun görülmüştür.

SUNUŞ

Diyanet İşleri Başkanlığı, 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Kanunla ***"İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek"*** amacıyla, Başbakanlığa bağlı bir teşkilât olarak kurulmuştur. Bu nedenle o tarihten beri gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışındaki vatandaşlarımıza ve soydaşlarımıza din hizmetini sunmaya devam etmektedir.

Özellikle, her yeni güne, süratli değişikliklerle girilen zamanımızda artan yeni hizmet alanları, bu hizmetlerin sunulmasında yeni stratejileri tespit etmeyi ve geliştirmeyi zaruri kılmaktadır.

İşte bu sebeple, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yürütülen hizmetlerin geliştirilmesi amacıyla, bilimsel yeterlikleri ve dinî hizmetleri ile tanınmış olan bilim ve din adamlarının yurtiçi ve yurtdışından katılan üye, temsilci ve davetlilerden oluşan 210 civarında seçkin bilim ve din adamının katılımıyla 30/04/1993 tarih ve 21567 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Din Şûrası Tüzüğü'nün bazı maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili tüzük, değişikliği yapılması zarureti hasıl olmuş ve söz konusu tüzük değişikliği 17.08.1998 tarih ve 23436 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Din Şûrası Tüzüğü'nde" değişiklik yapılmasına dair tüzük gereğince ***Cumhuriyetimizin 75. Yılına rastlayan 23-27 Kasım 1998*** tarihleri arasında ***II. Din Şûrası*** düzenlenmiştir.

Çeşitli bilim adamlarının kıymetli görüşlerinin sergilendiği bu şûra, beklenenin üzerinde ilgi görmüş ve faydalı sonuçlar ortaya koymuştur.

Şûra sonunda istişari mahiyette 39 adet karar alınmıştır. Alınan bu kararların Başkanlığımızın hizmetlerine ışık tutacağına ve rehberlik edeceğine inanıyorum.

Şûra'da üye, temsilci ve davetliler tarafından sunulan tebliğlerin ve bu tebliğler üzerinde yapılan müzakerelerin, okuyucularımızın istifadesine sunulmak üzere bir kitap haline getirilmesi, ilgi duyanlara ulaşmasını da sağlayacaktır.

Bu nedenle, söz konusu çalışmalarımızın gerçekleştirilmesinde emeği geçen tüm ***Şûra*** personeline, ***Şûra***'ya gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışından katılan, tebliğ sunan değerli bilim adamlarına teşekkür ediyor, istişareye önem veren yüce dinimizin, beğenip yapmamızı istediği bu tür organizasyonların ileride daha geniş kapsamlı ve daha çeşitli konular ihtiva edecek şekilde düzenlenerek devam etmesini diliyorum.

Bu güzel çalışmanın organizesinden, basımına kadar emeği geçen tüm görevli personeli tebrik eder, çalışmaların hayırlı hizmetlere vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan dilerim.

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

TAKDİM

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yürütülen hizmetlerin geliştirilmesi konusunda bilimsel yeterlikleri ve dinî hizmetleriyle tanınmış olan seçkin bilim ve din adamlarının görüşlerini almak üzere, Cumhuriyetimizin 75. Yılına rastlayan ***II. Din Şûrası***'na yurt içinden 173, yurt dışından 37 olmak üzere toplam 210 kişinin katıldığı II. Din Şûrası, 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir.

Düzenlenen bu Şûra'ya, üye, temsilci ve davetliler tarafından 90 adet tebliğ sunulmuş olup, bu tebliğler, tüzük gereği oluşturulan 3 komisyonda ele alınmıştır.

Şûra çalışmaları ***"Dinî Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları, Dinler Arası Diyalog ve Din Eğitimi Komisyonlarında"*** gündem gereği gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 39 adet istişari mahiyette karar alınmıştır. Alınan bu kararların, ***Din Şûrası Genel Sekreterliği***'nce Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak basımı ve dağıtımı yapılmıştır.

II. Din Şûrası, gerek yurtiçinde, gerekse yurtdışında büyük yankı uyandırmış, farklı din mensuplarının birbirlerinin dinleri hakkında doğru bilgi edinme imkânı sağlanmış, dinî çoğulculuk ve birarada yaşama anlayışını geliştirmesi amaçlanmış, Dinlerarası hoşgörü ve diyalogun sağlanmasına ***"Dünya Barışı Bir Hayal Değildir"*** anlayışı ile 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında toplanan II. Din Şûrası başarıyla sonuçlandırılarak, teşkilatımızın itibarını yükseltmiştir.

Şûra'ya sunulan tebliğler ve bunlar üzerinde yapılan müzakerelerin taşıdığı fikirler, ilgili ilim adamlarına ait olup, bunlara asla müdahale edilmemiştir. Ancak, Başkanlığımız, gerekli gördüğü bazı yerlerde kendi görüşünü dipnotlar halinde kısaca belirtmiştir.

Bu bakımdan; bu Şûra'nın gerçekleşmesinde ve başarı ile sonuçlandırılmasında çok büyük emeği geçen başta Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Mehmet Nuri YILMAZ'a Başkan Yardımcılarına, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanvekili ve Üyelerine, Genel Sekreter Yardımcılarına, Şûra'da görev alan diğer üst düzey yöneticilerine ve tüm personele, İslâm Ülkelerinden gelen davetlilerin yurdumuza intikalinden dönüşlerine kadar her türlü konaklama ve ziyaretlerde ilgilerini esirgemeyen Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarına, Kültür Bakanlığı'na, Emniyet Genel Müdürlüğü'ne, Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü'ne, PTT Genel Müdürlüğü'ne, Ankara Emniyet Müdürlüğü ile İl Sağlık Müdürlüğü'ne, Şura'ya katılan davetlilerin tarihi ve turistik ziyaretlerinde yol emniyetini sağlayan Bolu, Sakarya, Kocaeli ve İstanbul İl Emniyet Müdürlerine, ayrıca bu ziyaret ve gezilerde yardımlarını esirgemeyen İstanbul Valisi Sayın Erol ÇAKIR'a,

TRT'ye, Basın ve Yayın Organlarına ve Ankara Hilton Oteli mensuplarına ve Şûra'ya sunulan tebliğlerin kitap haline getirilmesinde emeği geçenlere teşekkürlerimi sunar, Şûra'nın ülkemiz ve bütün İslâm âlemi için hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ederim.

ŞÜKRÜ ÖZBUĞDAY
II. DİN ŞÛRASI
GENEL SEKRETERİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN TARİHÇESİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN KURULUŞU VE TARİHÎ GELİŞİMİ

Osmanlı Devletinde ŞEYHÜLİSLÂM eliyle yürütülen ve yönetilen DİN İŞLERİ; 1920, 1923 tarihleri arasında T.B.M.M. Hükûmetleri döneminde, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti tarafından yürütülmüştür. Cumhuriyet Hükûmetinde yerini koruyan Şer'iye ve Evkaf Vekâleti, 3 Mart 1340 (1924) tarih ve 429 sayılı "ŞER'İYE ve EVKAF ve ERKAN-I HARBİYE-İ UMUMİYE VEKÂLETLERİNİN İLGASINA DAİR KANUN"la kaldırılmıştır. Kanunun gerekçesinde "DİN VE ORDUNUN SİYASET CEREYANLARI İLE ALAKADAR OLMASI BİRÇOK MEHAZİRİ DAİRDİR. BU HAKİKAT BÜTÜN MEDENİ MİLLETLER VE HÜKÜMETLER TARAFINDAN BİR DÜSTURU ESASİ OLARAK KABUL EDİLMİŞTİR" denilmiştir. 429 sayılı söz konusu Kanunla, Din İşlerine ilişkin yasama ve yürütme yetkisi, T.B.M.M.'ne ve onun oluşturduğu hükûmete bırakılmış; İslâm Dininin inanç ve ibadetlerine ilişkin hüküm ve işlerinin görülmesi ve dinî kuruluşların yönetilmesi için bir "DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ" makamı kurulmuştur.

Bu Kanuna göre; Diyanet İşleri Reisi, Başvekil'in inhası üzerine Reisi Cumhur tarafından atanır. Diyanet İşleri Reisliği, Başvekalete bağlıdır. Diyanet İşleri Reisliğinin bütçesi Başvekalet bütçesi içinde yer alır. Türkiye Cumhuriyeti ülkesi içindeki bütün cami ve mescitlerin yönetimine; imam, hatip, vaiz, müezzin-kayyımların ve diğer görevlilerin atanma ve görevden alınmalarına Diyanet İşleri Reisi yetkilidir. Vilayet ve kazalarda bulunan müftülerin "Mercii" Diyanet İşleri Reisliğidir.

Aynı Kanunla Vakıf işleri de ayrı bir kuruluş eliyle yürütülmek üzere DİN İŞLERİ'nden ayrılmıştır.

Böylelikle, DİN İŞLERİ, Başbakanlığa bağlı ve devlet teşkilatı içinde yer alan bir devlet kuruluşu olan Diyanet İşleri Reisliği'ne bırakılmıştır.

1961 Anayasası, 154. Maddesiyle, Diyanet İşleri Başkanlığını bir ANAYASA KURUMU olarak düzenlemiş, "GENEL İDARE" içinde yer vermiş ve kurumun özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmesini öngürmüştür.

Zaman içinde, Diyanet İşleri Reisliğinin yapısında ve işleyişinde yasal düzenlemeler yapılmasına rağmen, 429 Sayılı Kanun'un Diyanet İşleri Reisliği ile ilgili hükümleri 1965 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

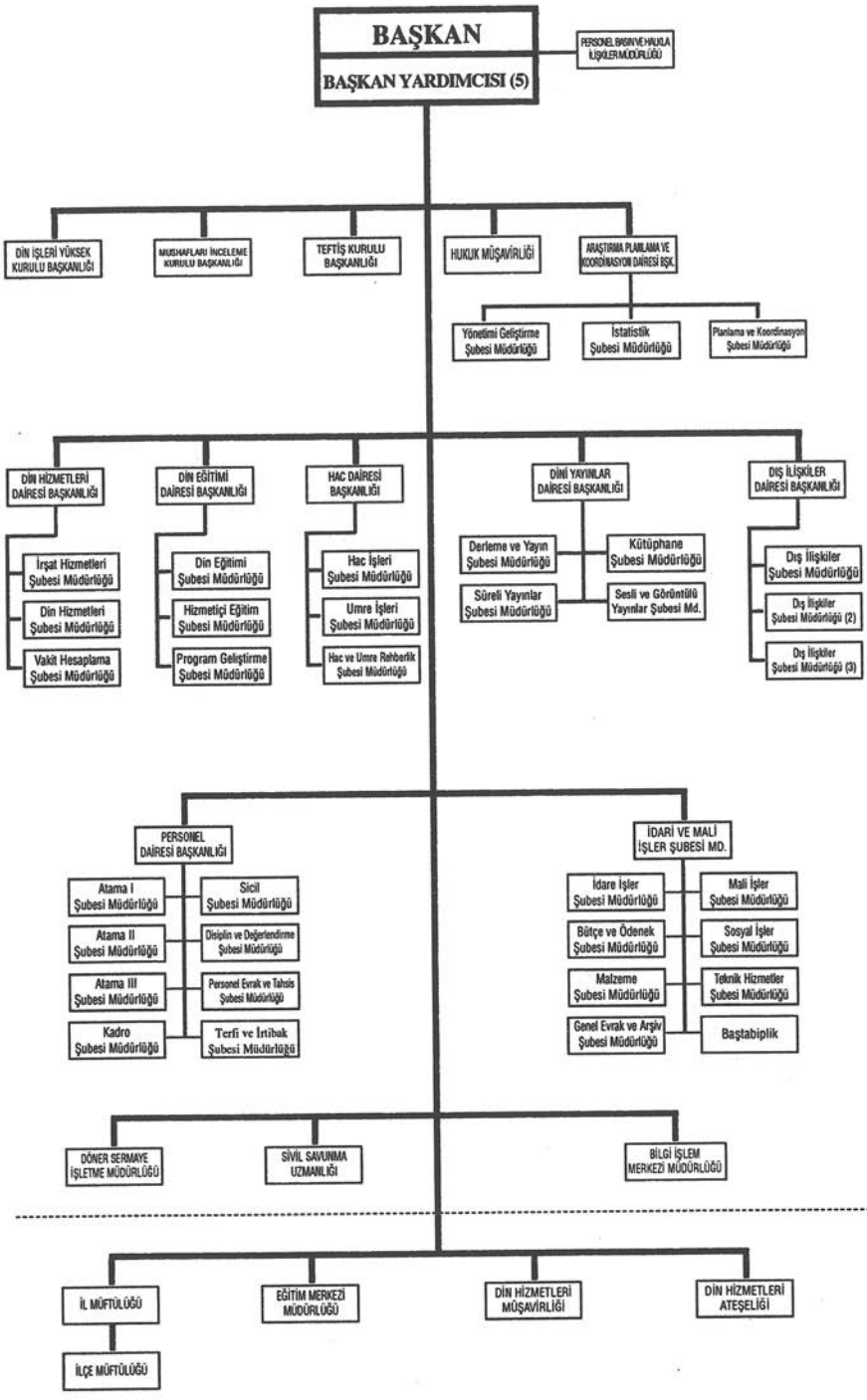
1961 Anayasanının öngördüğü doğrultuda 22.06.1965 tarih ve 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"la Başkanlık yeni bir düzenlemeye kavuşturulmuştur. Bu kanunla, Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi ***"İslâm Dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yü-***

rütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" olarak belirlenmiştir.

633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"da 1979 yılında yürürlüğe giren 1982 sayılı Kanun'la geniş çapta değişiklik yapılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurt dışında da teşkilâtlanması sağlanmıştır. Ancak 1982 sayılı Kanun, Anayasa Mahkemesi'nin 18.02.1979 tarih ve E.1979/25, K. 1979/46 sayılı kararı ile iptal edilmiştir. Bu iptal sonucu, 633 sayılı Kanunun 1982 sayılı kanunla değiştirilen maddeleri yürürlükten kalkmıştır. Ayrıca, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile çeşitli kanun ve kanun hükmünde kararnameler 633 sayılı kanunun bazı maddelerini hükümsüz kılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilât kanununun yürürlükte kalan maddeleri ise, gerek Başkanlığın bugünkü teşkilât yapısına ve gerekse yürüttüğü hizmetlere cevap veremez durumdadır. Bu sebeple, Diyanet İşleri Başkanlığı müteferrik kanunlar ve yönetmeliklerle idare etmeye çalışmaktadır.

1982 Anayasası da 136. maddesi ile genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, "Laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek" özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirmesi ilkesini getirmiştir.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN TEŞKİLÂT ŞEMASI

BAŞKAN
BAŞKAN YARDIMCISI (5)
PERSONEL İKMAL VE HUKUKİ İŞLER MÜDÜRLÜĞÜ
DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI
MUSHAFLARI İNCELEME KURULU BAŞKANLIĞI
TEFTİŞ KURULU BAŞKANLIĞI
HUKUK MÜŞAVİRLİĞİ
ARAŞTIRMA PLANLAMA VE KOORDİNASYON DAİRESİ BŞK.
Yönetimi Geliştirme Şubesi Müdürlüğü
İstatistik Şubesi Müdürlüğü
Planlama ve Koordinasyon Şubesi Müdürlüğü
DİN HİZMETLERİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI
İrşat Hizmetleri Şubesi Müdürlüğü
Din Hizmetleri Şubesi Müdürlüğü
Vakit Hesaplama Şubesi Müdürlüğü
DİN EĞİTİMİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI
Din Eğitimi Şubesi Müdürlüğü
Hizmetiçi Eğitim Şubesi Müdürlüğü
Program Geliştirme Şubesi Müdürlüğü
HAC DAİRESİ BAŞKANLIĞI
Hac İşleri Şubesi Müdürlüğü
Umre İşleri Şubesi Müdürlüğü
Hac ve Umre Rehberlik Şubesi Müdürlüğü
DİNİ YAYINLAR DAİRESİ BAŞKANLIĞI
Derleme ve Yayın Şubesi Müdürlüğü
Süreli Yayınlar Şubesi Müdürlüğü
Kütüphane Şubesi Müdürlüğü
Sesli ve Görüntülü Yayınlar Şubesi Md.
DIŞ İLİŞKİLER DAİRESİ BAŞKANLIĞI
Dış İlişkiler Şubesi Müdürlüğü
Dış İlişkiler Şubesi Müdürlüğü (2)
Dış İlişkiler Şubesi Müdürlüğü (3)
PERSONEL DAİRESİ BAŞKANLIĞI
Atama I Şubesi Müdürlüğü
Atama II Şubesi Müdürlüğü
Atama III Şubesi Müdürlüğü
Kadro Şubesi Müdürlüğü
Sicil Şubesi Müdürlüğü
Disiplin ve Değerlendirme Şubesi Müdürlüğü
Personel Evrak ve Tahsis Şubesi Müdürlüğü
Terfi ve İrtibak Şubesi Müdürlüğü
İDARİ VE MALİ İŞLER ŞUBESİ MD.
İdare İşler Şubesi Müdürlüğü
Bütçe ve Ödenek Şubesi Müdürlüğü
Malzeme Şubesi Müdürlüğü
Genel Evrak ve Arşiv Şubesi Müdürlüğü
Mali İşler Şubesi Müdürlüğü
Sosyal İşler Şubesi Müdürlüğü
Teknik Hizmetler Şubesi Müdürlüğü
Baştabiplik
DÖNER SERMAYE İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ
SİVİL SAVUNMA UZMANLIĞI
BİLGİ İŞLEM MERKEZİ MÜDÜRLÜĞÜ
İL MÜFTÜLÜĞÜ
İLÇE MÜFTÜLÜĞÜ
EĞİTİM MERKEZİ MÜDÜRLÜĞÜ
DİN HİZMETLERİ MÜŞAVİRLİĞİ
DİN HİZMETLERİ ATEŞELİĞİ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ V
TAKDİM VII
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN TARİHÇESİ IX
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN KURULUŞU VE TARİHÎ GELİŞİMİ XI
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN TEŞKİLAT ŞEMASI XIII
İÇİNDEKİLER XVII
AÇILIŞ 1
MESAJLAR 7
AÇILIŞ KONUŞMALARI 13
Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri YILMAZ'ın Konuşması 15
Devlet Bakanı Hüsamettin ÖZKAN'ın Konuşması 19
Başbakan Yardımcısı Bülent ECEVİT'in Konuşması 21
TBMM Başkanı Hikmet ÇETİN'in Konuşması 23
Vatikan Temsilcisi ARİNZE'nin Konuşması 26
DİN ŞÛRASI TÜZÜĞÜ 27
T. C. Resmî Gazete 29
Din Şûrası Tüzüğü (Birinci Bölüm: Amaç, Kapsam ve Kuruluş) 32
Din Şûrası Tüzüğü (İkinci Bölüm: Toplantı ve Çalışma Esasları) 33
Din Şûrası Tüzüğü (Üçüncü Bölüm: Son Hükümler) 34
ŞÛRA ONAYLARI 35
ŞÛRA PROGRAMI 57
ŞÛRA TEBLİĞ KONULARI 71
ŞÛRA ÇALIŞMALARI 77
Şûra Bilgi Konuşmaları 79

II. DİN ŞÛRASI (1. KOMİSYON)

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI ve DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM YOLLARI TEBLİĞ ve MÜZAKERE METİNLERİ

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI ve DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM YOLLARI İLE İLGİLİ BAŞKANLIK GÖRÜŞÜ 83
1. İrşadın Önemi 83
İrşad Yolları ve Vasıtaları 83
a) Vaaz 83
b) Konferans Vermek 83

2. Yazılı ve Görüntülü Yayınlar 83
a) Yayınlanan Kitaplar 83
b) TV Programı 84
3. İrşad Hizmetinin Yapıldığı Yerler 84
4. Hac Hizmetleri 84
Toplumun Aydınlatılması ile İlgili Karşılaşılan Güçlükler 84
1. Eleman Yetersizliği 84
2. Çözüm Yolları ve Öneriler 84
DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI ve DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM YOLLARI İLE İLGİLİ TEBLİĞLER 87
İSLÂM DİNİ NASIL ANLAŞILMALIDIR?
Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ 89
I. Genel Düşünceler 89
II. Türkiye'de İslâm Telâkkisi 90
III. Ne Yapmalıyız? 90
Öneriler ve Düşünceler 93
İSLÂM DİNİ NASIL ANLAŞILMALIDIR?/
Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU 95
DİNİN ANLAŞILMASI, YORUMLANMASINDAKİ FARKLILIKLAR ve ÇÖZÜM ÜZERİNE
Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU 100
Din 100
Nasların Kapsamı 102
Nasların Yorumu 104
İslâm Hukuku 106
Çözüm 107
İSLÂM'I NASIL ANLAMALIYIZ?
Prof. Dr. Hasan ONAT 111
DİNİN YANLIŞ ANLAŞILMASINDAN DOĞAN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM YOLLARI
Mustafa SİNANOĞLU 117
Din Nedir? 117
Gayesi 117
I. İslâm Dini Nasıl Anlaşılmalıdır? 117
İslâm'ın Getirdiği Evrensel Ahlâk İlkeleri 118
a) İslâm Dini Barış Dinidir 118
b) İslâm Dini Mutluluk Dinidir 119
c) İslâm Dini Merhamet Dinidir 119
d) İslâm Dini Çağları Aydınlatan Bir Dindir 120
e) Peygamberimiz Tüm İnsanlığın Peygamberidir 120
f) İslâm Dini Medeni Bir Dindir 120
g) İslâm Dini İlim Dinidir 121

h) İslâm Dini Güven ve Dürüstlük Dinidir 121
ı) İslâm Dini Kolaylık Dinidir 121
II. İslâm Dini Nasıl Anlatılmalı ve Yapılan Yanlışlar 122
a) Çelişkiler 122
b) İbadetlerde Şekil ve Gaye 122
c) Dinimiz Nasıl Anlatılmalı 123
III. İslâm Dininin Yanlış Anlaşılmasının Sebepleri 125
1. Din Eğitimi Kurumlarının Yetersizliği 125
2. Bir Kısım Dinî Gruplar ve Tarikatlar 126
3. Ülkemizdeki Medyatik Yanlışlıklar 127
IV. Çözüm Yolları 127
a) Diyanet İşleri Başkanlığı Özerk Bir Statüye Kavuşturulmalı 127
b) Din Hizmetleri Sınıfı Kanuni Güvenceye Kavuşturulmalıdır 127
c) Diyanet İşleri Başkanlığı Kendi Elemanını Kendi Yetiştirmeli 128
d) Dini Yayınları İnceleme Kurulu Oluşturulmalıdır 129
Sonuç Olarak 129
DİN ve LÂİKLİK İLİŞKİSİ
Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI 131
DİN ve LÂİKLİK İLİŞKİSİ, LÂİKLİK İLKESİ ve İSLÂM
Av. Kezban HATEMİ 145
I. Ülkemizde Bu Konudaki Karşıt Tutumlara Genel Bir Bakış 145
II. Lâiklik İlkesinin Hukuk Devleti ile Bağdaşabilen Doğru Anlamı 145
TÜRKİYE'DE LÂİKLİĞİN GELİŞİMİ
Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ 149
LÂİKLİĞİN KÖKENİ 149
1. Lâik Kelimesi 149
2. Laisizm Terimi 150
3. Lâiklik (Laicite) 150
4. Din Hürriyeti 151
TÜRKİYE'DE DİN-DEVLET MÜNASEBETLERİ 152
A) Kurtuluş Savaşı'ndan 1945'e Kadar Uzanan Dönem 153
B) 1945-1950 Yılları 155
C) 1950-1960 Dönemi 156
D) 1960 Sonrası 157
E) 1980 Sonrası 158
F) Mezhepler ve Din Dersi 158
Sonuç 158
DİN VE LÂİKLİK
Necati Tayyar TAŞ 159
A) Kavram Olarak Lâiklik 159
B) Fonksiyonel Açıdan Lâiklik 160
C) Din ve Devlet Münasebetleri Açısından Lâiklik 162
1. Dine Bağlı Devlet Anlayışı 162

2. Devlete Bağlı Din Anlayışı 163
3. Din ve Devlet İşlerinin Birbirinden Ayrıldığı Sistem 163
D) Lâiklik ve Diyanet İşleri Başkanlığı 164
ŞERİ'AT ve LÂİKLİK
Prof. Dr. Süleyman ATEŞ 168
DİN ve LÂİKLİK, AKIL ve VAHİY
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU 173
Giriş: Toplumu Aydınlatma Görevi 173
I. Akıl ve Vahiy 173
II. Din ve Lâiklik 175
A) Lâiklik Anlayışımız 176
B) Din Anlayışımız 177
Sonuç 178
AKIL ve VAHİY
Dr. Hüseyin ATAY 180
DİNİMİZİ TANIRKEN DE TANITIRKEN DE GÖZDEN KAÇIRDIKLARIMIZ
Dr. Fahri DEMİR 190
DİN DEVLET İLİŞKİLERİ
Dr. Mehmet AKSOY 209
GELENEKSEL ve ÇAĞDAŞ İSLÂM YORUMUNUN TEMEL PROBLEMLERİ
Prof. Dr. Celal KIRCA 216
Giriş 216
1. Kavramsal Açıdan İslâm Yorumu 217
2. İslâm'ın Geleneksel Yorumu 218
3. Geleneksel İslâm Yorumunun Problemleri 221
4. Çağdaş İslâm Yorumunun Problemleri 223
Sonuç 226
TÜRKİYE'DE SOSYAL ÇÖZÜLME TEHLİKELERİ, BU TEHLİKENİN ÖNLENMESİNDE DİNİN ROLÜ ve ALINMASI GEREKEN TEDBİRLER
Dr. Abdülkadir SEZGİN 228
Sosyal Barış, Sosyal Gelişme, Sosyal Çözülme ve Sosyal Çatışma Üzerine Düşünceler 228
I. Alevi Problemi 231
II. Hıristiyan Ortodoks Problemi 231
1. Şiî/Caferiler 231
1.1. Caferilerin Şikayet Konuları 231
1.2. Çözüm Önerileri 232
2. Aleviler/Bektaşiler 233
2.1. Bektaşi Geleneği 234
2.2. Karakteristik Özellikler 235

2.3. Alevi Kelimesi ve Anlamı 235
2.4. Bektaşiler Caferi veya Şiî mi? 236
2.5. Türkiye Alevileri ve Sünnileri Arasında Fark Var mı? 238
2.6. Bektaşilerin *Caferiyiz* Demeleri ve Caferi Mollaları 239
2.6.1. Meselelerin Başında Bilgi Eksikliği Var 239
2.6.2. Ateizm Meselesi 240
2.6.3. Bektaşi-Yeniçeri İlişkileri 240
2.6.4. Diğer Meseleler 241
2.6.5. Çözüm Önerileri 242
3. Ortodoks Hıristiyanlık Eğitimi ve Öğretimi 243
DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN, KADINLARLA İLGİLİ PROBLEMLER ve ÇÖZÜM YOLLARI
Prof. Dr. Beyza BİLGİN 245
DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI HİZMETİNDE, ÂLİMİN KONUMU, SALÂHİYETİ ve SORUMLULUĞU
Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU 254
Toplumun Aydınlatılması 255
Âlimin Özellikleri 255
Salâhiyet ve Sorumluluk 256
1. Hakkı Gizleme ve Şarlatanlık 257
2. Selefi Kötüleme ve Yepyeni Bir Müslümanlık Ortaya Koyar Görünme, Meslek Mensuplarını Tahkîr Âdeti 257
3. Yönetimlere Yakınlık ve Kendi Dar Zümresiyle Yönetici Ümerâyı Yanıltarak Hata Yapmasına Sebep Olmak 257
4. Hakkın Şâhidi Olarak Görev Yapmak 258
5. Milletin Dilini Anlamak, Milletin Diliyle Konuşmak 258
6. Âlim, Politik Parçalanmayı Din Öğretim ve Eğitiminde Kullanmamalıdır 259
BAZI YANLIŞ TELÂKKİLERİN KUR'AN HAKEMLİĞİNDE YENİDEN DEĞERLENDİRİLME İHTİYACI
Prof. Dr. Hamza AKTAN 260
Talakın Keyfiliği 261
Bir Lafızda Üç Talakın Geçerli Sayılması 264
Evlenme Yaşı 265
Kadının Dengi ile Evlenme Zorunluluğu (Kefâet) 266
Mürtedin Öldürülmesi 269
Kadının Devlet Başkanlığı 270
Rü'yet-i Hilâl 271
Recm Cezası 273
Abartılı Tesettür 276
Sonuç 279

DİNİN ANLAŞILMASINDA ve HAYATA GEÇİRİLMESİNDE YORUM ve YERİ
Prof. Dr. M. Saim YEPREM 280
Kaynak-Asıl-Füru' 280
Yorum-Değişim 280
Yükseliş Devri 280
Olgunlaşma Dönemi 281
Devrin Karakteri 281
Grafiğin İnişe Geçişi 281
İhya Başlıyor 282
Açmazlar-Engellemeler 282
Bir Açmaz Daha 283
İlk Aktivite 283
Farklılık Esas 283
Tek Gerçek Yoktur 284
Yeniye Kapalılık 284
Bilimsel Engel 284
İhtiyatlı Yaklaşım 285
Sonuç 285
TÜRKİYE'DEKİ DİNÎ HAYATIN ANLAŞILMASI
Mehmet KERVANCI 286
HANEFÎLERDE FARZ-VÂCİP AYIRIMI ve SÜNNETİN HÜKMÜ ÜZERİNDE BAZI DÜŞÜNCELER
Prof. Dr. Abdulkadir ŞENER 290
1. Farz 290
2. Vacip 290
3. Sünnet 292
4. Nafile 293
Sünnetin Huccet Olması 293
Sonuç ve Değerlendirme 294
MEZHEPLER ve TAKLİT
Dr. İbrahim PAÇACI 297
Giriş 297
I. Görüş Farklılıklarının Sebepleri ve Mezheplerin Ortaya Çıkışı 298
A. Görüş Farklılıklarının Sebepleri 298
1. Hadisle İlgili Sebepler 298
a. Hadisin Bilinmemesi 298
b. Hadisin Sıhhat Derecesi Konusundaki Farklı Görüşler 299
2. Kitap ve Sünnette Geçen Bazı Kelime ve Cümlelerin Farklı Tefsir Edilmesi 300
3. İçtihat Usul ve Gücünün Farklılığı 301
4. Sosyal veya Tabii Şartların Tesiri 301

B. Mezheplerin Ortaya Çıkışı 301
II. Taklidin Tanımı ve Bir Mezhep veya Âlimi Taklidin Hükmü 302
A. Taklidin Tanımı 302
B. Taklidin Hükmü ve Müçtehit İmamların Taklit Hakkındaki Görüşleri 303
C. İçtihat 306
1. İçtihat Ehliyeti 306
2. İçtihadın Tecezzîsi 308
3. Netice 309
D. Tek Mezhebe Bağlılık 310
1. Fıkıh Konusunda Görüş Ayrılıklarının Rahmet Olması 311
a. "Ümmetimin İhtilafı Rahmettir." Hadisinin Değerlendirilmesi 311
b. Mezheplerdeki Farklı Görüşlerin Rahmet Olarak Değerlendirilmesinin Tenkidi 311
Sonuç 315
İSLÂM'IN YAŞANMASI, KUR'AN'IN DOĞRU ANLAŞILMASI İLE MÜMKÜNDÜR
Mustafa VARLI 318
Kur'an'ı Herkes Doğru Anlar mı? 319
Asr-ı Saadette Kur'an Anlayışı 320
Kur'an Huzurun Kaynağıdır 321
Kur'an'ı Yanlış Anlamanın Sonuçları 322
GÜNÜMÜZ TOPLUMUNDA İMAN PROBLEMİ
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK 327
1. Bilgi Eksikliği 328
a. Müslümanlarda Görülen Bilgi Eksikliği 328
aa. Allah'a İman Konusunda 329
ab. Peygamberlere İman Konusunda 331
ac. Meleklere İman Konusunda 333
ad. Kitaplara İman Konusunda 334
ae. Ahirete İman Konusunda 336
af. Kadere İman Konusunda 337
b. Müslüman Olmayanlarda Görülen Bilgi Eksikliği 337
2. Her Şeyi Akıl ve Duyularla Algılama İsteği 339
3. Dış Kaynaklı Faaliyetler 340
4. Dinî Kurallardan Uzak ve Sorumsuz Yaşama Arzusu 341
TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER
Prof. Dr. Mehmet ERKAL 343
Giriş 343
A. Hizmetin Konusu ve Niteliği ile İlgili Problemler 344
B. Personel Yeterliği ile İlgili Problemler 345

1. Görev bilinci eksikliği 345
2. Bilgi ve beceri eksikliği 345
3. Kişisel olgunluk ve sosyalite eksikliği 346
Sonuç 346
Arapça Dili Eğitim CD'si Hazırlama Projesi 348
Fıkıh Konuları CD'si Hazırlama Projesi 350
Peygamberimizin Hayatının CD'si Hazırlama Projesi 352
Bilimsel Araştırma Projesi Özeti 354
TOPLUMU DİN KONUSUNDA AYDINLATMA GÖREVİNİN CAMİLERDE İCRASI
Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ 357
Giriş 357
I. İnsanın Va'z ve İrşada Olan İhtiyacı 358
II. Toplumu Din Konusunda Aydınlatma Görevinde Uyulması Gereken Kurallar 361
1. Toplumu Din Konusunda Aydınlatacak Görevli, İslâmi Bilgilerde Uzman Kişi Olmalı 361
2. Âyetlerin Anlatılmasında Siyâk-Sibâkına Dikkat Edilmeli 363
3. Âyet ve Hadislerdeki Konu Bütünlüğüne Dikkat Edilmeli 364
4. Va'z ile Amaç, İslâmı Tebliğ ve Tebyin (Açıklama) Olmalı 364
5. Temel Kaynak Kur'an ve Sahih Hadis Olmalı 366
6. Va'zda Metod Kur'anî Olmalı 367
7. Muhatapların Durumları Dâima Gözönünde Bulundurulmalı 369
8. Sade ve Anlaşılır Bir Dil ve Yumuşak Bir Üslub Kullanılmalı 369
9. Vaiz, Davranışları ile Söylediklerine Ters Düşmemeli 371
10. Va'zlarda Kişiler Değil, İnanç ve Davranışlar Hedef Alınmalı 372
III. Alınması Gereken Tedbirler 373
Sonuç 375
TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM YOLLARI
Recep AKAKUŞ 379
Giriş 379
I. İrşad ve Dinî Konularda Aydınlatma 379
İslâm ve İrşad Kavramı 380
İrşadın Amacı ve Önemi 381
İrşad Hizmetini Sunacak Kişi ve Nitelikleri 382
II. İrşad Hizmetinin Sunuluşu, Gelişim ve Değişimi 383
İrşatta Mekan Faktörü ve Değeri 383
İslâm'da Zaman Faktörü ve Değeri 384
İrşatta İçerik ve Metot Faktörü 384
İrşatta Muhatap ve Sosyal Çevre Faktörü 385
III. İrşat Alanı ve Sınırları 386

Bireysel Alanda Yapılacak İrşat Hizmeti 386
Kamusal Alanda Yapılacak İrşat Hizmeti 386
Evrensel Alanda Yapılacak İrşat Hizmeti 387
IV. İrşat Hizmetinde Karşılaşılan Başlıca Problemler 388
Çözüm Yolları ve Teklifler 389
Değerlendirme ve Sonuç 393
TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER
İsmet SELİM 395
Toplum 395
Toplumun Dinî Konularda Aydınlatılması 395
A- Camilerde 397
B- TV, Radyo ve Basın 399
C- Konferans ve Paneller 400
TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER
Mehmet KÖSE 401
Giriş 401
Toplumun Dinî Konularda Aydınlatılmasında Karşılaşılan Problemler, Çareler 402
I. Hizmetin Sunuluşunda Görev Alanlar 402
II. Kendilerine Hizmet Sunulanlar 404
III. Hizmet Vasıtaları ve Yerleri 405
IV. Planlamadaki Eksiklikler 406
V. Çareler 407
VI. Yönetim ve Denetim 409
Sonuç 410
TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER
İsa SAİM 411
I. Bizden Kaynaklanan Problemler 411
a- İrşad Hizmetinde Görev Alan Dinî Yüksek Tahsil Yapmış Eleman Sayısının Azlığı 411
b- Bayan Eleman Azlığı 412
c- Dinî Metinlerin Değerlendirilmesindeki Yanlışlık 412
d- Görevlilerin Cemaatlara Bağlılığı 412
e- Görevlilerin Dengesiz Siyasi Dağılımı 413
II. Bizim Dışımızdan Kaynaklanan Problemler 413
a- Taassup 413
b- Hurafe 414
c- Keramet Meselesi 415
d- Malzeme Eksikliği 416
III. Sonuç ve Teklifler 416

AHMED-İ YESEVÎ, YUNUS EMRE ve HACI BEKTAŞ-I VELÎ'NİN İSLÂM ÇİZGİSİNDEKİ BÜTÜNLÜK
Prof. Dr. Ali YILMAZ 419
Giriş 419
Karşılaştırma 420
Besmele 422
Hayır ve Şer Her Şeyin Allah'tan Olduğu 422
Allah'a İtaat 423
Günahlardan Kaçınma ve Haram-Helâl Ölçüsüne Riayet 424
İhlâs 425
Tevbe 426
Riyâ 428
Emr-i Ma'ruf-Nehy-i Münker 429
Kur'an ve Kur'an ile Amel 430
Hz. Peygamber ve Sünnetine Bağlılık 431
İbadetler 434
Dünyaya Bakış 436
Dünya-Âhiret İlişkisi 437
Dört Halife 439
Dört Kapı 441
Sonuç 445
Kaynakça 447
Lügatçe 448
ELEŞTİRİDE ÖLÇÜ ve ÜSLÛP MESELEMİZ
Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI 449
2000'Lİ YILLARA GİRERKEN İRŞAD ANLAYIŞIMIZ ÜZERİNE BAZI İLK DÜŞÜNCELER
Doç. Dr. Mualla SELÇUK 458
Sorunun Görünümü 458
İrşad Anlayışımızın Yeni İşlevi: Dinsel Danışmanlık ve Rehberlik 460
İrşad Hizmetinin Yöntemi: Rehberlik 462
İrşad Hizmetinin Niteliği: Dinsel Danışmanlık 462
Dinsel Danışmanlığın Odak Noktaları Nelerdir? 464
Dinsel Danışmanlık ve Rehberlik Hangi Bilgisel Formlara Dayanmalıdır? 466
İKİBİNLİ YILLARDA YENİ İRŞAD METODLARI NELER OLABİLİR
Gülen ACAR 468
Davetin Gerekliliği 472
Davet Halkaları 473
Davette Metodun Rolü 474
Resulullah'ın Davet Metodu 476
Sünnette Genel Eğitim ve Öğretim Metodları 478
İkibinli Yıllarla İlgili Tahminler 482

Hanımların İrşadı 482
Sonuç 483
Dilek ve İstekler 484
MÜSLÜMAN BİR TOPLUMUN AYDINLATILMASINDA CUMA ve BAYRAM HUTBELERİNİN ÖNEMİ
Kemal GÜRAN 486
Cuma ve Bayram Günleri 486
Cuma ve Bayram Hutbeleri 487
1- Tanımı ve Önemi 487
2- Hutbenin Bölümleri 488
3- Hutbenin Sahih Olmasının Şartları 488
4- Hutbenin Sünnetleri 489
Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Hutbeleri 489
Hutbelerde Dil Konusu 490
Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Çalışmaları 492
Hatiplerin Nitelikleri 492
1- Hatiplerin Özü Sözüne Uygun Olmalıdır 492
2- Korkutucu Değil Sevdirici, Zorlaştırıcı Değil Kolaylaştırıcı Olmalıdır 493
3- Halkı Aydınlatma, Fitne ve Huzursuzluk Sebebi Haline Getirmemelidir 493
4- Hatipler Günlük Politikadan Uzak Durmalıdır 494
5- Hutbeler Güncel Konularla ve Cemaatın İhtiyaçları İle İlgili Olmalıdır 494
6- Dış Görüntü ve Davranışlar 495
Hutbelerin Seçimi, Hazırlanması ve Okunuşu 495
1- Seçim ve Hazırlama 495
2- Hutbelerin Okunuşu 496
Hutbe ve Cemaat 497
Sonuç ve Teklifler 498
DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI
Lütfi DOĞAN 501
Din Duygusu İnsanda Fıtrîdir 502
Allah Teala'yı Bilmek 503
İslâm Nedir? 504
Dinî Konularda Halkı Aydınlatmada Uyulması Zaruri Olan Esaslar 505
En Büyük Hizmet 506
İslâmiyet 506
Dinî Konularda Toplumu Aydınlatmada Karşılaşılan Problemler 507
İnsanın Mahiyeti 510
Sonuç 512

GÜNÜMÜZDE VAİZLİK MÜESSESESİNDE YAPILACAK REORGANİZASYON NASIL OLMALIDIR
Dr. Abdullah TÜMSEK 514
İrşadda (Vaaz-u Nasihatte) Kalite 514
İrşadda Kaliteyi Yakalamak 514
1- Diyanet İşleri Başkanlığına Bağlı Vaaz Etmekle Görevli Elemanların ve Teşkilatın Bu Konu İle İlgili Birimlerinde Yapılması Gereken Reorganizasyon 515
A- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Vaaz ve İrşat İle İlgili Birimlerinde Yapılması Gereken Reorganizasyon 515
B- Vaizlerle İlgili Yapılması Gereken Reorganizasyon 516
I- Vaizlerle İlgili Olarak Teşkilatın Yapması Gerekenler 516
a) Vaiz olarak atanacaklarla ilgili seçim 516
b) Vaizlere yönelik yapılması gereken meslek içi eğitim çalışmaları 516
c) Teşkilat vaizleri akademik çalışma yapmaya yönlendirilmeli 517
d) Kürsü vaizliği ve gezici vaizliğin yeniden ihdası 517
II- Vaizlerin Yeniden Yapılanmada Yapması Gerekenler 518
2- Vaaz Edilen Mekanlarla İlgili Reorganizasyon 518
a) Camilerde yapılması gereken reorganizasyon 518
b) Camiler dışındaki mekanlarla ilgili reorganizasyon 519
3- Vaizlerin Hazırladığı Vaazlarla İlgili Reorganizasyon 520
A) Üslûp yönünden 520
B) Muhteva yönünden 520
ORTA ASYA'DAKİ SOYDAŞLARIMIZA GÖTÜRÜLECEK HİZMETLERDE UYGULANACAK USULLER
Prof. Dr. Mustafa ERDEM 522
TOPLUMU DİN KONUSUNDA AYDINLATMADA BAŞKANLIK YAYINLARIYLA SESLİ ve GÖRÜNTÜLÜ YAYININ ÖNEMİ
Harun ÖZDEMİRCİ 532
SESLİ ve GÖRÜNTÜLÜ YAYINLARDA DİNİ YAYINLARIN TOPLUMU AYDINLATMADAKİ ROLÜ
Dr. Asaf DEMİRBAŞ 535
Giriş 535
TRT-TV'de Dinî Yayınlar 535
TRT'de Dinî Yayınların Tarihçesi 537
TRT Televizyonunun Şu Andaki Yayınları 537
DİN NASIL TEBLİĞ EDİLMELİ/Avni KURT 538
Tebliğ Görevinin Nitelikleri 539
İdeal Bir Tebliğcide Aranan Nitelikler 540
KIRGIZİSTAN'DAKİ İSLÂMÎ İLİMLERİN DURUMU ve GELECEĞİ
Düyşenbiyev Salamat USUPOVİÇ 545

YURT DIŞINDAKİ VATANDAŞLARIMIZIN MİLLÎ ve DİNÎ KİMLİKLERİNİN KORUNMASINDA UYGULANACAK YENİ İRŞAD USULLERİ
Osman BARIŞ 554
İnsanın Yaratılış Gayesi 554
Dinde İrşad ve Tebliğin Önemi 555
Kur'an ve Sünnette Tebliğ ve İrşad Usulü 555
Avrupa'da Takip Edilecek İrşad Usulleri 556
Çözüm Önerileri 557
1- Din Eğitimi 557
2- Dil Probleminin Halledilmesi 557
3- Kültürel Alanda Verilmesi Gereken Hizmetler 558
Teklif ve Temenniler 558
2000'Lİ YILLARDA YENİ İRŞAD METOTLARI
Dr. Rifat Mustafa YÜCELTEN 561
PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE ÖRNEK OLMA YOLUYLA EĞİTİM
Dr. Mekki Hüseyin ALKUBAYSİ 566
Örnek Olmanın Şartları 566
Örnek Olmanın Faydaları 567
Örnek Olmanın Uygulamaları 568
1- Sabırda Örnek Olma 568
2- Cesarette Örnek Olma 569
3- Erdemlikte Örnek Olma 570
4- Cömertlik ve Eli Açıklıkta Örnek Olma 570
5- Tevazuyla Örnek Olma 571
6- Affetmede Örnek Olma 571
7- Yufka Yüreklilikle Örnek Olma 572
8- Vefa İle Örnek Olma 572
a) Kendisine İyilik Yapana Karşı Vefası 573
b) Sözleşme ve Taahhütle Örnek Olma 573
9- Doğrulukla Örnek Olma 574
10- İyi Muamele, Hoşgörü ve Yufka Yüreklilikle Örnek Olma 574
11- Halkın İşlerini Önemsemeyle Örnek Olma 575
12- İbadetle Örnek Olma 575
ÇAĞIMIZDA MÜSLÜMANLARI MEŞGUL EDEN KONULAR
Dr. Muhammed Mehdi EL-ARUSİ 577
İSLÂM'DA İÇTİHADIN YERİ ve GÖREVİ, LÂİKLİK, VAHİY ve AKIL/Prof. Dr. Said Ramazan AL-BUTTİ 581
DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI ve DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM YOLLARI KOMİSYONU MÜZAKERELERİ 583

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI ve DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM YOLLARI KOMİSYON RAPORU 681
DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI ve DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER ve ÇÖZÜM YOLLARI KOMİSYONUNA KATILAN ÜYE, TEMSİLCİ ve DAVETLİLER 685

AÇILIŞ

SUNUCU :
Mehmet ALKAŞ

Değerli misafirler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca düzenlenen ***II. Din Şûrası*** toplantısına hoş geldiniz. Önce Kur'an-ı Kerim okunacaktır. Daha sonra okunan ayetlerin önce Türkçe meali Süleyman Arabulan, İngilizce meali de Hüseyin Zırh tarafından okunacaktır. Şimdi Kur'an-ı Kerim okumak üzere Kocatepe Camii imam hatiplerinden Kadir Temel'i mikrofona davet ediyorum.

Kur'an-ı Kerim
Okuyan : Kadir TEMEL

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,

O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman onlara şahit olun ki biz müslümanlarız deyiniz. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, müminler ancak Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını arttıran ve yalnız rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Yine onlar rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar, onların işleri aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da sarfederler. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Onlar şöyle yakarırlar, Rabbimiz bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfu en bol olan sensin. Rabbimiz, gelmesinde şüphe edilmeyen bir günde insanları mutlaka toplayacak olan sensin. Allah asla sözünden dönmez.

İngilizce Çeviri 9 :

In the name of Allah, the Beneficient, the Merciful, And indeed we gave Moses the Scripture, that they may be guided. And we made the son of Mary and his mother a sign and gave them shelter on oa ground, a place of rest, security and flowing stream.

In the name of Allah, the Beneficient, the Merciful, He has made down for you the same way of life in belief, which he had ordadined for noone, and that which we ordained for Abraham, Moses and Jesus. So they shall maintain the order and not be deviated among themselves. Heavy is to idolaters, what you invite them to. Allah choses for himself, whom he wills and guides on to himself who turns to Him in repentance and in obedience.

In the name of Allah, the Beneficient, the Merciful, Tell them. O! People of the Scripture, let us come to an agreement on what is comşing between us. And we worship noone, but Allah, and make noone his competitor. And that none of take the other for Lord apart from Allah. If they turn away, you tell them. There witness that we submit to him.

In the name of Allah, the Beneficient, the Merciful, True believers are only those whose hearts split up with awe. When the name of Allah is mentioned, and there faith is further strengthened, when his messages are read out to them. And those who place their trust in their Lord, who are in devotion, strong devotion, and spend of what we have given them, are true believers. There are for them nigh ranks with their Lord and pardon and not for provision.

In the name of Allah, the Beneficient, the Merciful, And those who obey the commands of their Lord, and fulfill their devotional obligations and who conduct their affairs by mutual consultation, and who spend of what we have stored on them.

In the name of Allah, the Beneficient, the Merciful, They say our Lord, let not our hearts deviate from the truths you have guided us, and grant us mercy from you. Our Lord, it is you who will get the mankind together on the day about which there is no doubt. Allah never fails in his promise. Allah, the Supreme is true in his word...

1- Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,

Andolsun biz Musa'ya, belki onlar yola gelirler diye, Kitap verdik. Meryem oğlunu ve annesini de bir alâmet kıldık; onları, yerleşmeye elverişli, suyu bulunan bir tepeye yerleştirdik." (Mü'minûn suresi, ayet 49-50)

2- Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,

"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdın, bu (din) Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine peygamber seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir." (Şurâ suresi, ayet 13.)

- Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,

"(Rasûlüm!) De ki: Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım: O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çeviririlerse, işte o zaman onlara şahit olun ki, biz müslümanlarız! deyiniz." (Âl-i İmrân sûresi, ayet 64).

4- Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda, imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır." (Enfâl sûresi, ayet 2-4).

5- Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,

"Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar." (Şûrâ suresi, ayet 38).

6- Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,

"(Onlar şöyle yakarırlar) Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfu en bol olan sensin. Rabbimiz! Gelmesinde şüphe edilmeyen bir günde, insanları mutlaka toplayacak olan sensin. Allah asla sözünden dönmez." (Âl-i İmrân sûresi, ayet 8-9).

İSTİKLAL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül... Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl;
Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

MESAJLAR

BAŞBAKANIMIZIN MESAJI

Sayın Mehmet Nuri YILMAZ, Diyanet İşleri Başkanı,

II. Din Şûrası'nın açılış töreninde aranızda bulunamadığım için üzgünüm. Nazik davetiniz için teşekkür ederim. İslâmiyetin tüm zamanları ve mekânları kuşatan bir din oluşu, Peygamberinin âlemlere rahmet olarak gönderilişi, bu yüce dinin mensuplarına büyük sorumluluk ve görev yüklemektedir. Çünkü bugün dünyamızın İslâmiyetin kişisel, toplumsal ve evrensel bazda öngürdüğü olgunluğa ve barışa her zamankinden daha çok ihtiyacı vardır. Esasen tüm semavî dinlerin amacı, insanların bu dünyada ve ahirette mutluluklarını temin etmektir. Dinin en önemli özelliği, değişmezliği olmakla birlikte, insanların dinleri idrakinin, zaman ve mekân şartlarına göre değişebileceği de bir gerçektir. Bu anlamda değişimi reddeden bir din anlayışının yeni çağda varlığını muhafazası mümkün değildir. Halbuki, örneğin İslâm dini, bilgiye ve bilgi sahiplerine verdiği büyük değer ve önemle bilgi çağının felsefesini asırlar önce ortaya koymuş bir dindir. Tek yaratıcıya inanan semavî dinlerin mensuplarının bu çerçevede ortak müştereklerde ve hoşgörü ikliminde buluşması insanlığın hayrına olacaktır. Bu şûranın dinler arasında sağlayacağı diyalogla tüm insanlığın aydınlatılması ve dinin farklı yorumlarından kaynaklanan sorunların çözümü yolunda önemli hizmetlerin ifasına vesile olacağına inanıyorum. Şûra'ya katılan tüm misafirlere şahsınızda selâm ve sevgilerimi sunuyorum.

Mesut YILMAZ
Başbakan

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI'NIN MESAJI
II. Din Şurası, Ankara / TÜRKİYE

Anavatan Türkiye'de gerçekleştirilmekte olan II. Din Şûrası'na katılanları en derin saygılarımla selâmlıyorum.

Sevgili din kardeşlerim, Kıbrıs Türk'ü, tarihi boyunca çok acılar ve çok zulümler çeken bir halktır. Bu acı ve zulümlere katlanmamızın en büyük nedenlerinden biri önce Yüce Allah'a olan inanışımızdan güzel İslâm dinimizin bize bahşetiği tüm doğruluk, iyilik ve sabretmeyi rehber edinmemizden ve sonra da anavatanımızdan aldığımız güçten kaynaklanmaktadır. Eğer bugün başımız dik, kendi bayrağımız altında ve kendi devletimizde yaşayabiliyorsak, camilerimizde ezan seslerini tüm ülkede duyurabiliyorsak, bunun nedeni güzel ve yüce dinimizden aldığımız manevi güce ve ulu önder Atatürk'ün ortaya koyduğu ilkelere sarılmamızdandır. Kıbıs Türk'ü dinine bağlı, laik ve Atütürkçü halktır. Yeni bir yüzyıla adım atmaya hazırlanırken Atatürk'ün ortaya koyduğu ilkelerden şaşmadan ilerleyecek, O'nun: ***"Yurtta sulh, dünyada sulh"*** ilkesine sarılarak gelecek kuşakları din duygusundan ve bilgisinden yoksun bırakmadan Atatürk ilkeleri doğrultusunda genç cumhuriyetimizi yüceltmeye devam edecektir. Bu açıdan Anadolu'daki din kardeşlerimizin, can kardeşlerimizin desteği ve ek olarak dünyadaki din kardeşlerimizin de anlayışına ve desteğine ihtiyacımız büyüktür. Rum Ortodoks Kilisesi, Kıbrıs'ta Türklüğü ve müslümanlığı yok etmek için giriştiği saldırıyı uluslararası arenada ve özellikle Avrupa Birliği'nde devam ettirmektedir. Bunun karşısında İslâm âleminden destek ve anlayış beklemek herhalde hakkımızdır. Bu düşüncelerle, düzenlenen Din Şûrası'na başarılar diler, bir kez daha en derin saygılarımı sunarım.

Rauf DENKTAŞ
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

CUMHURBAŞKANIMIZ SAYIN SÜLEYMAN DEMİREL'İN, II. DİN ŞÛRASI DOLAYISIYLA DİYANET İŞLERİ BAŞKANI SAYIN MEHMET NURİ YILMAZ'A MUHATAP MESAJLARI

Sayın Mehmet Nuri YILMAZ, Diyanet İşleri Başkanı,

II. Din Şûrası açılışına davetiniz için teşekkür ederim.

Günümüzde tüm insanlık, çok hızlı ve çok büyük değişmeler ve gelişmeler yaşamaktadır. Bu gelişmeler, insanlığın refahına ve mutluluğuna hizmet ettiği gibi beraberinde çok büyük sıkıntılar da getirebilmektedir. Gerek dinler, gerek beşerî düşünce sistemleri yeryüzünde insanlığın mutluluğunu ve esenliğini sağlama hedefindedirler. Siyasî sistemler, dünyada dostluğun ve barışın egemen olması için kurulmuşlardır. Esasen, gerek İslâm, gerek diğer bütün dinlerin insanlığa tavsiyesi, yeryüzünde kötülükten uzak ve insana yaraşır bir hayat sürdürülmesidir. Bütün bunlara rağmen insanlık henüz bu ideal noktaya ulaşamamıştır. Pek çok yerde gereksiz ve anlamsız savaşlar sürmekte, kan dökülmekte, insanlar zulme uğramakta ve acı çekmektedir. Bunların önlenebilmesi için tarih boyunca olduğu gibi bugün de dinin doğru anlaşılması, insanların sağlıklı bir din eğitimi alabilmesi ve dinler arası diyalog çok büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan böyle kapsamlı bir şûra düzenlemenizi memnuniyet ve takdirle karşılıyorum. Şûra dolayısıyla ülkemize gelen konusunun uzmanı değerli misafirlerimize hoş geldiniz diyorum. Şûra'nın başarılı ve verimli geçmesini diliyor, size ve şahsınızda tüm katılımcılara selâm ve sevgilerimi iletiyorum.

Süleyman DEMİREL
Cumhurbaşkanı

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Sunucu :
Mehmet ALKAŞ

Değerli misafirler, uluslararası düzeyde yapılan din şûrası, İslâm ülkeleriyle toplumumuzun İslâm diniyle ilgili konularda birlik ve beraberliğin geliştirilmesi, diğer semavî dinlerle ilgili de dinler arası hoşgörü ve diyaloğun sağlanması amacıyla düzenlenmiştir. ***Uluslararası II. Din Şûrası,*** davet edilen 37 ülkeyle birlikte yurt içinden katılanlarla 200'ün üzerinde bilim ve din adamının katılımıyla gerçekleşmektedir. Şimdi Şûra'nın açış konuşmasını yapmak üzere Diyanet İşleri Başkanı Sayın Mehmet Nuri Yılmaz'ı davet ediyorum.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANI SAYIN MEHMET NURİ YILMAZ'IN KONUŞMASI

Bismillahirrahmânirrahîm;

II. Din Şûrası'nın açılış toplantısına katılan Sayın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanımız, Sayın Başbakan Yardımcımız, Sayın Bakanlarımız, Sayın Milletvekillerimiz, Şûra üyelerini, davetlileri ve medya kuruluşlarımızın temsilcilerini sevgi ve saygılarımla selâmlıyor, hepinize hoş geldiniz diyorum.

İlgili tüzük hükmü gereği, beş yılda bir toplanması gerekli olan Din Şûrası'nın ikincisini gerçekleştirmeye muvaffak olduğumuz için, Cenab-ı Hakk'a hamdediyor, bu hususta gerekli imkân ve kolaylığı sağlayan yetkililere teşekkür ediyorum.

1993 yılında toplanan, *I. Din Şûrası*, bu hususta ilk girişim ve ilk faaliyet olmakla birlikte, başarı ile gerçekleşmiş; kamuoyunda dikkatle izlenmiştir. Süratli bir değişim geçirmekte olduğumuz bu dönemde, Din-toplum ilişkileri, Dinî mesajın kitlelere ulaştırılması, ilâhî vahyin önderliğine duyulan ihtiyaç, din-bilim ilişkileri ve çeşitli dinlerin bilginleri ve müntesipleri arasındaki ilişkiler ve diyalog, dinî özgürlükler, Hz. Muhammed Aleyhisselam'ın peygamberliği konusunda Batı dünyasındaki yeni yönelişler, hakikate ulaşmak konusunda akıl, zihin, duygusal zekâ, sezginin yeri, post-modernizmin bireysel gerçekler konusundaki yaklaşımı, din olgusunun önemi ve benzeri konular son yıllarda, özellikle son 5 yılda gündeme yoğun olarak gelmiş ve önemli gelişmeler göstermiş olan ana temalardır. Öte yandan; küreselleşme akımının milletler, toplumlar ve bireyler üzerindeki etkisi, gençleri ve aydınları etkileyen yeni felsefî cereyanlar, eğitimcileri ve düşünürleri yakından ilgilendirmektedir.

Hızlı değişim ve dönüşümlerin toplumlar ve fertler üzerindeki etkisi vb. sorunların psikologları, eğitimcileri yakından ilgilendirdiği gibi; ilâhiyatçıları, din eğitimcilerini ve dinî hizmet ve görev ifa eden din görevlilerini de yakından ilgilendirmektedir. Yabancılaşma, sosyal şizofreni ve inkâr fırtınası altında bunalan günümüz insanı, her zamankinden daha çok dinî telkinlere ve aydınlatılmaya muhtaçtır.

Sayın Misafirler,

Son yıllarda bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de dine karşı yoğun bir ilginin olduğu gözlenmektedir. Pek çok sıkıntı ile sarsılan yaşlı dünyamızın insanları, huzuru ve mutluluğu dinin ulviliğinde aramakta, huzura ve mutluluğa doğru mesafe katettikçe de dinin temel ilkelerini öğrenmeye gayret göstermektedirler. Diyanet İşleri Başkanlığı ola-

rak bu insanlara İslâm'ın emirlerini, kurtarıcı ilkelerini, en doğru şekilde anlatmak sorumluluğunu taşıyoruz. Tebliğ etmekte olduğumuz İslâm dininin, Cenab-ı Hakk'ın insanlığa son mesajı olması ise, sorumluluk alanımızın ve muhatabımızın sadece müslümanlar ile sınırlı olmadığı, bu dinin diğer insanlara da vereceği pek çok mesajının olduğu zaruretini hissettirmektir.

Her gün değişen teknoloji ve yeni uzmanlık dalları ile tanışan insanlık, bunların getirdiği problemler ile de karşı karşıyadır. İslâm dininin müntesipleri olarak, son ikiyüzyıldır ihmâl ettiğimiz moderniteye açılma meselesi, bugün hâlâ bir sorun olarak karşımızdadır. Gün geçtikçe modernleşen, çağdaşlaşan ve değişen dünyada, mütedeyyin olarak yaşama arzusunda olan, ancak teknolojik gelişmeleri de gözardı etmek istemeyen insanımızın, çözüm bekleyen pek çok meselesi siz değerli ilim, fikir adamlarını ve din bilginlerini beklemektedir. Bu dünyada yaşadığımıza göre her gün büyük bir hızla değişen şartlara, dünyada olup biten sosyal, siyasal ve teknolojik hadiselere ilgisiz kalarak hayatımızı idame ettirmemiz mümkün değildir.

Bu hızlı değişim sürecinin anaforunda onun mecraına kapılıp onun akıntısına uymak ile, dinin değişmeyen evrensel ve temel sabitelerini muhafaza ederek, değişime açık konularını tespit edip bu değişim sürecine şuurlu olarak katılmanın, farklı şeyler olduğnu düşünüyoruz. İnsanlığın yaşadığı problemler, dünyamıza başka gezegenlerden taşınmış değildir. Problemlerin kaynağında akıllı canlılar olan insanlar vardır. Çünkü insan aklı, iyiye de kötüye de yol göstermekte ve onu diğer canlılardan ayırmaktadır. Aklını kötüye kullanarak pek çok problem üreten insanoğlu, hiç kuşkusuz bu yeteneğini iyiye kullandığı takdirde bu problemleri de halledecektir. Yeter ki dinin temel sabiteleri ile, değişime açık olan alanını iyi tespit edelim.

Sayın Davetliler,

Bizler özgürlükten yana olan bir dinin mensuplarıyız. İlmî ve fikrî inkişafın, gelişmelerin özgür ortamlarda gerçekleşebileceğini düşünüyoruz. İnsanlık tarihinin serüveni, bu tezi doğrulamaktadır. Artık dünya küçülmüş, ülkeler kendi kapalı kutularından çıkmak zorunda kalmışlardır. O derece ki, bir ülkenin, dünyanın diğer ülkeleri nezdindeki itibarı, o ülkenin özgürlük anlayışıyla ölçülür hale gelmiştir.

Biz, dini benimseyip kabul etmede bile, kişinin hür irade ve tercihlerini esas alan bir dinin mü'minleriyiz. Dinimiz semavî kökenli diğer dinlere de aynı toleransı gösterdiği gibi, bu ulvî dinin sosyal hayata ilişkin düzenlemeleri de kendi müntesipleri arasındaki farklılıkları tolere etmeye fevkâlade müsait bir istidat göstermektedir. Hatta bunları, yani iç yorum farklılıklarını, zenginlik olarak telâkki etmektedir. Yeter ki, az önce de ifade ettiğim gibi, ulaştığımız sonuçlar, dinin temel değer ve sabiteleri ile çelişmesin; bir haramı helâl, ya da bir mübahı haram hale getirmesin.

Kur'an ve ***Sahih Sünnet***in, müslümanın hayat kaynağı olduğu kuşkusuzdur. Bu nedenle, bu iki temel kaynak İslâm dairesinin merkezini, odak noktasını teşkil etmektedir. Çağdaş problemlerimizin halli, büyük ölçüde problemlerimizin doğru teşhis edilmesine ve hastalıklara uygun tedavi yöntemleri izlenmesine bağlıdır. Kur'an ve Sünnetin doğru olarak pratize edilmesi ve sosyal hayata yansıması, her şeyden önce bunların doğru an-

laşılmasına bağlıdır. Yanlış anlaşılmalardan kaynaklanan yanlış sonuçların doğuracağı riskin Kur'an ve Sünnete mal edilebileceğini dikkate almalıyız.

Aziz dinleyenlerim, ***II. Din Şûra***'mıza diğer semavî din temsilcilerinin katılmaları, bizleri fevkalâde mutlu etmiştir.

Bu durumun, ortaklaşa paylaştığımız dünyada, birbirimizi daha yakından tanımaya ve yakınlaşmaya vesile olacağı gibi, ortak paydalarımızın tespitinde de büyük yarar sağlayacağı kuşkusuzdur.

Adını ne koyarsak koyalım, farklı bir çağda ve farklı bir dünyada yaşıyoruz. İnsanlık ailesinin fertleri, iktisadî, siyasî, askerî ve daha bir çok alanlarda birbirlerini tanıma ve gün geçtikçe daha sıkı ilişki kurma çabası içinde oldukları halde, din temsilcilerinin insanlığın mutluluğu ve saadeti için dünya sulhuna katkıda bulunabilecek ortak inançların tespit ile ibadet hürriyetlerinin sağlanması yolunda alınacak tedbirler üzerinde fikir alışverişinde bulunmaları, günümüzde ihmâli kabil olmayan bir zorunluluk olarak önümüzde durmaktadır.

İslâm dini; kendisi ile uzlaşılamayan katı bir din değildir. Günümüzde inanan insanlar arasındaki diyalog çalışmalarını faydalı ve gerekli buluyoruz. Bu, insanî ve ahlâkî bir davranıştır. Art niyet taşımayan, samimi ve gerçek anlamdaki bir diyalogda herkes için sayısız faydalar vardır. En azından bu yolla geçmişteki yanlışlıklar ve olumsuzluklar tekrar yaşanmayacaktır. Bazılarının sandıkları gibi bu diyalog, çeşitli din mensuplarının temel tezlerinden vazgeçtikleri anlamına gelmediği gibi, dinleri birleştirme çabası olarak da değerlendirilmemelidir. Diyalog, farklılıklar içerisinde birlikte yaşama yollarını aramak, ne adına olursa olsun yeryüzünde haksız yere akıtılan kanları durdurmak, ızdırap ve sıkıntıları dindirmek ve insanın insanca yaşamasını sağlamak için gösterilen insanî ve ahlâkî davranıştan başka bir şey değildir. Unutulmamalıdır ki, dinler arasında, daha doğrusu din mensupları arasında bir barış sağlanmadıkça, dünya barışı bir hayaldir. Bizler din adamları olarak; Devletimizin kurucusu, büyük devlet adamı Atatürk'ün: ***"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh"*** ilkesinin hem ülkemizde dinî barışın tesisine hem de dünyada dinlerarası barışa katkı sağlayacağına inanıyoruz.

Sayın konuklar,

Şûramızın gündemiyle ilgili maddeler programda belirtilmiş olup, ülkemizi ve diğer İslâm ülkelerini yakından ilgilendiren ana sorunların bu beş günlük kısa zaman dilimi içinde ana hatlarıyla dile getirilerek alternatif çözüm yollarının bulunması amacı gözetilmiştir. Problemleri tespit, teşhis ve çözüm önerileri sunmadaki gayretlerinizin, hem kendi sorumluluk bilinciniz, hem de bizim başarı grafiğimiz açısından ifade ettiği önemin idraki içindeyiz. Toplumu din konsunda aydınlatma, görev ve sorumluluğunu üstlenen Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilâtının bu fonksiyonu hakkıyla icra etmesi, siz değerli ilim ve fikir adamlarımızın katkılarıyla daha sağlıklı bir zemine oturacaktır. Bu nedenle tahlile dayalı, seviyeli ve samimi görüş ve kanaatleriniz bizçim için fevkalâde önemlidir. Bunların, bizim faaliyetlerimize ivme kazandıracağından hiç kuşkunuz olmasın.

Yurt dışından ve yurt içinden bu toplantımıza katılarak, bizleri onurlandıran misafirlerimize, bu Şûra'ya katkı sağlayacak olan bilim adamlarımıza teşekkür ediyor, bu top-

lantımızın, dinin toplumumuzda yaşanması ve İslâm'ın gerçek yönüyle anlaşılması konsunda cemiyetimizde yaşanmakta olan ikilemlere ve paradigmalara çözümler üretmesini Cenab-ı Hakk'tan dua ve niyaz ediyor, başarılar diliyorum.

Şûra kararlarının ve sonuç bildirisinin milletimizin dinî-kültürel sorunlarına çareler getirmesi temennisiyle, hepinizi en derin sevgi ve saygılarımla selâmlıyorum.

DEVLET BAKANI SAYIN HÜSAMETTİN ÖZKAN'IN KONUŞMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sayın Başkanı, Sayın Başbakan Yardımcım, Sayın Genel Başkanım, Sayın Bakanım, Değerli Milletvekilleri, Değerli Katılımcılar, Sayın Konuklar, Basınımızın Güzide Temsilccileri,

Cumhuriyetimizin kuruluşunun 75'nci yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nca düzenlenen ve ikincisi olan Din Şûrası'nın açılışına katılmaktan duyduğum kıvancı ve mutluluğu belirterek konuşmama başlamak istiyorum.

Böylesine önemli bir toplantıyı düzenledikleri için de başta Sayın Başkan olmak üzere Diyanet İşleri Teşkilâtımızın değerli mensuplarını kutluyorum.

1998 yılında ülkemizde gerçekleştirilen uluslararası toplantıların en önemli ve en anlamlılarından biri olan bu toplantının öneminin hem gündeminden, hem de semavî üç dinin mensuplarını bir araya getirmesinden kaynaklandığını hatırlatmakta yarar görüyorum.

Şüphesiz din; insanoğlunu iyiliğe, esenliğe, doğruya ve güzele yönlendiren, onlara ruhanî bir güç kazandıran, insanlığın varoluşundan beri ulusal katmanları birleştirici, kaynaştırıcı bir unsur olmuştur.

Diğer bir ifadeyle din; toplumları yönlendiren, şekillendiren, birbirlerine bağlayan değerler bütünü, aynı zamanda toplumların en önemli dinamiğidir.

"Barış" anlamına gelen ve bu nedenle tüm mü'minlerin huzur bulduğu İslâm dini, nüfusumuzun yüzde 99'nun bağlı bulunduğu ortak paydayı ve kültürümüzün özünü oluşturmaktadır.

Geçmişte görkemli ve büyük bir uygarlık meydana getirmiş olan İslâm dini, sürekli gelişmeyi ve ilerlemeyi öngörür.

Evrensel değerlere sahip bulunan, bilimsel gerçeklerle uyuşan İslâm Dini, ulusumuzun gerçekleriyle ve kültürel özellikleriyle de kaynaşarak Anadolu coğrafyasında bütünleştirici bir özellik kazanmış ve Türk halkının hayat felsefesini derinden etkilemiştir.

Sayın konuklar,

Türkiye Cumhuriyeti, demokratik ve lâik bir devlettir. Lâik devlet, dine karşı olan bir devlet değil, aksine yurttaşlarının din ve vicdan özgürlüğünü güven altına alan devlettir.

Bu sebepledir ki; Büyük Önder Atatürk, Cumhuriyetimizin ilânından hemen sonra, *3*

Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurmuştur. Başkanlık, kuruluşundan bugüne kadar lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak milletçe dayanışmayı ve bütünleşmeyi amaç edinerek gerek yurt içindeki, gerekse yurt dışındaki vatandaş, soydaş ve dindaşlarımıza din hizmetleri sunmaktadır.

Bu devlet anlayışı içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı, çağın ve çağdaş devlet kurumunun ön gördüğü hizmetleri sunabilmek amacıyla yoğun bir disiplin içerisinde çalışmalarına devam etmekte ve uluslararası organizasyonlar tertiplemektedir.

Uluslar arası düzeyde gerçekleştirilen organizasyonlardan biri de bugün açılışını yapmakta olduğumuz ***II. Din Şûrası***'dır.

Şûra'ya iştirak eden siz değerli ilim adamlarımızın getirecekleri yeni düşünce tarzı ve yöntemlerin Başkanlığın çalışmalarına ışık tutacağına, İslâm ülkeleriyle İslâm'ın öngürdüğü din kardeşliğini pekiştireceğine, ayrıca diğer semavî din mensuplarıyla da insanlığın ihtiyaç duyduğu diyaloğu başlatacağına inanıyorum.

Bugün çalışmalarına başlayacak ***II. Din Şûrası***'nın Türk ulusunun, millî, manevî, sosyal gelişimine ve dünya barışına önemli katkılar sağlamasını diliyor, hepinizi sevgi ve saygı ile selâmlıyorum.

BAŞBAKAN YARDIMCISI SAYIN BÜLENT ECEVİT'İN KONUŞMASI

- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Değerli Başkanı, Sayın Diyanet İşleri Başkanı, konuşmama başlarken sizleri ve değerli katılımcıları ve konukları içten saygılarla selâmlıyorum.

37 ülkeden değerli din bilgini ve görevlilerinin katılımıyla düzenlenen II. Din Şûrası dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kutluyorum.

Değişik ülkelerden ve dinlerden katılımcıların hoşgörü ve özgürlük ortamında yapacakları konuşmalar, sunacakları bildiriler, eminim ki tüm insanlığa ışık tutacaktır.

Dinsel inanç insan ruhiyatının en köklü ögesidir. Kendilerini bu inançtan yoksun sananların bile bilinç altında, hatta genlerinde, Allah inancının ve din duygusunun saklı olduğu kanısındayım.

Çünkü her varlık evrendeki harikulâde düzenin ve ahengin içinde yer alır. O düzen ve ahenk de yaradılışın ürünüdür, yaradanın eseridir.

Allah insana, akıl, bilim ve teknik yoluyla doğaya katkıda bulunabilme yeteneğini vermiştir. Fakat bu katkıyı yaparken, evrendeki o harikulâde dengeyi ve ahengi bozmamaya özen göstermek gerekir. Bu özen gösterilmezse doğal afetler birbirini izler ve dünyamız yaşanılmaz duruma gelir. Nitekim o tehlikeli yolda kaygı verici bir hızla ilerliyoruz.

Bu tehlike ancak bilim adamlarıyla din adamlarının el ele vermeleri ve dayanışmaları ile önlenebilir.

Allah'ın insanlara en değerli emaneti olan doğaya katkı yeteneğini doğaya saygı ile bağdaştırarak değerlendirmek tüm insanlığın yaradana ve gelecek kuşaklara borcudur.

Dinin bir önemli işlevi de toplumsal dayanışmaya katkıdır.

Bu katkı insanları baskı altına almadan, düşünce ve inanç özgürlüğünü engellemeden, hoşgörü, barış ve huzur ortamında yerine getirilmelidir.

İslâm da bunu gerektirir.

Zaten "İslâm" adının anlamı barış ve huzurdur.

Bütün dinler de barış ve huzuru amaçlar.

Barış ve huzur ise, yalnız her dinin kendi içinde değil, bütün dinler arasında da hoşgörü ile sağlanır.

O bakımdan, Diyanet İşleri Başkanlığımızın ***"Dinler Arası Hoşgörü Diyaloğu"*** amacını taşayan uluslar arası bir toplantı düzenlemiş olması çok yerindedir.

Aslında insanlık, dinler arası çatışma ve savaş çağını büyük ölçüde geride bırakmıştır.

Tamamen değil, "büyük ölçüde" diyorum, çünkü hâlâ bu çağdışı eğilimi sürdürmeye kalkışan topluluklar veya rejimler görülmektedir. Bunun en acı örneklerinden biri, bundan birkaç yıl önce Bosna-Hersek'te yaşanmıştır. Boşnaklara yöneltilen zalimce soykırımda İslâm'a tahammülsüzlük, kuşkusuz, önde gelen bir etkendi.

Avrupa'nın ortasında böyle bir tahammülsüzlüğün yaşanmış olması çok üzücü idi. Böyle olumsuzlukların ve facialarn bir daha yaşanmamasını dilerim.

Çağımızda din kökenli çatışma veya savaşlar daha çok mezhepler arasında sürmektedir. Öteden beri aynı dine bağlı toplumların mezhepleri arasındaki savaşlar insanlığın en acılı savaşları ola gelmiştir. Din bilginleri ve görevlileri arasındaki diyaloğun mezhepler arası savaşları sona erdirmeye öncelikle katkıda bulunmasını dilerim.

Dinler arasında da, aynı dine bağlı mezhepler arasında da çatışmayı önleyebilmenin ve hoşgörü ortamını geliştirebilmenin, kanımca, başta gelen koşulu, dinle siyaseti birbirinden ayırmaktır. 75. yıldönümünü kutlamakta olduğunuz Türkiye Cumhuriyeti, bunun yolunu lâiklikte bulmuştur.

Kimi çevrelerin İslâm'la lâiklik bağdaşmaz düşüncesinde olduklarını biliyorum. Fakat Türkiye örneği bu kuşkunun geçersiz olduğunu göstermiştir.

Cumhuriyet Türkiye'si, İslâm'ın lâiklikle kolayca bağdaşabileceğini, yalnız lâiklikle değil, demokrasiyle ve çağdaşlıkla da bağdaşabileceğini kanıtlamıştır ve bu bağdaşıdan hem inançlara saygılı, hem de çok dinamik bir toplum yapısı doğmuştur.

Lâiklikte inanç özgürlüğüne en küçük bir baskı yapılamaz. Ancak inançların siyasal amaçlarla istismarına karşı hukuk devleti kuralları içinde yaptırım uygulanabilir.

Osmanlı Devleti din temeline dayalı idi. Ama Osmanlı döneminde Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılarak dağıtımı da, Türkçe meali de yasaktı.

Müslüman Türk halkı, kendi kutsal kitabına da, kutsal kitabını anlayarak okuyabilme özgürlüğüne de lâik Cumhuriyetle kavuşmuştur. Ancak, şunu da belirtmeliyim ki, Osmanlı Devleti de, lâik olmamakla beraber, bütün dinlere saygılı idi. Avrupa'nın büyük bir kesimine hükmederken, Osmanlı, her dinden cemaate en geniş özgürlükleri tanımıştı. Öyle ki, Museviler başka Avrupa ülkelerinde bulamadıkları özgürlüğe ve güvenliğe Osmanlı topraklarında kavuşmuşlardı. Reformasyon hareketi de Osmanlı'nın hoşgörüsü sayesinde gelişebilmişti. Cumhuriyet Türkiye'sinde lâikliğin kolayca özümsenebilmesinde, kuşkusuz, bu hoşgörü geleneğinin de etkisi olmuştur.

İslâm'ın bazı Müslüman ülkelerinde gözardı edilen bir özelliği de durağan, statik bir toplum düzenine bağımlı olmamasıdır. Tam tersine, İslâm, yeniliğe ve bilime büyük değer veren, dolayısıyla değişime açık bir dindir. İslâm'ın bu özelliğinin engellendiği toplumlar çağın gerisinde kalmaktadır. Buna karşılık, lâiklik, bir yandan inançlara saygıyı korurken, bir yandan da İslâm'ın bu dinamik niteliğini ön plâna çıkarmaktadır.

Sözlerimi bitirirken, *II. Din Şûrası*'na katkıda bulunacak olan bütün değerli bilginlere ve din görevlilerine başarılar ve her dinden, her inançtan insanlara ve toplumlara özgürlük içinde barış ve huzur dilerim.

Saygılar sunarım.

TBMM BAŞKANI SAYIN HİKMET ÇETİN'in KONUŞMASI

Değerli konuklar,

II. Din Şûrası'nın açılışı nedeniyle bu törene katılan davetlileri, Şûra üyelerini, medya mensuplarını, saygı ve sevgilerimle selâmlıyorum ve böyle bir toplantıyı ikinci defa düzenledikleri için de Diyanet İşleri Başkanını ve Başkanlığı da içtenlikle kutluyorum.

Cumhuriyetimizin kuruluşunun 75. yıldönümünü çoşku, duygu ve grurla kutluyoruz.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin yayınlanmasının da ellinci yılını aynı şekilde kutlamaktayız. Ülkemizin özgürlükler, hoşgörü ve insan hakları konusunda önemli bir kültürel ve tarihi birikime sahip bulunduğnu belirtmekten ve anımsatmaktan da onur duyuyorum.

Geride bırakmaya hazırlandığımız 20. yüzyıl, içine sığdırdıkları ve gerçekleştirdikleri ile tarihin en uzun ve unutulmaz bir yüzyılı olmuştur.

Çünkü bu yüzyılda iki dünya savaşı, bir de soğuk savaş dönemi yaşandı. I. Dünya Savaşı sonrasında imparatorluklar tarihe karıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında da faşizmin yenilgisini gördük. Ancak bütün bunlara rağmen dünyamıza gerçek anlamda bir huzur ve barış gelmedi. Korkuya, dehşete dayanan iki bloklu dünya oluştu. Doğu Bloku'nda duvarlar örülürken, bir parçası olduğumuz Batı Bloku'nda demokratik gelişme yaygınlaşmış, bunların da etkisiyle Türkiye II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili demokratik yaşama geçmiştir.

Rejim ve ideolojilerin rekabeti ile, batı dünyasında, demokratik dünyada barış içinde sosyal adalet ve sosyal güvenlik etkinlikle uygulanmıştır.

Böylece katı ideoloji ve doktrinler yerine, toplumların kültürel ve manevi değerleriyle bağdaşan ılımlı siyasî oluşumlar öne çıkmıştır. Bu barışçı, uzlaşmacı politikaların toplumsal patlamalara ve gerginliklere engel olduğu da açıktır.

Sayın konuklar,

Dinî kuruluşlar da eğitim ve sosyal güvenlik konularında sivil etkinlikler düzenlediler. Bu arada 1948'de yayınlanan *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi* de din ve vicdan özgürlüğüne yeni katkılar sağladı.

Batı dünyasında barışçı ve insancıl yaklaşımları öne çıkaran düşünce akımlarının gelişmesi yanında; geleneksel katı pozitivist ve materyalist akımların gerilediği; insanlığın mutluluğunun yalnızca ekonomik gelişmelerle sağlanamayacağı gerçeği ortaya çıktı. Bu

bağlamda dinin de önemi yeniden vurgulandı ve gündeme geldi. Batı dünyasında *"Hıristiyan Varoluşçuları"* ve bazı aydınlarca geliştirilen yeni ortam, Batı toplumlarında dinin -yeniden- saygın ve özgür bir konuma kavuşmasını sağladı. Batı demokrasileri, dinî siyasetten, siyaseti dinden uzak tutarak, dine manevî ve kültürel değerlere saygılı davrandılar.

Değerli konuklar,

Hareketli bir coğrafyada yaşayan Türkler, bin yıldan beri bu topraklarda yaşamaktadırlar.

İslâm dinini daha önce Batı Türkistan'da ve Orta Asya'da iken kendi isteğiyle kabul etmişler ve İslâm dininin en zinde ve büyük gücünü oluşturmuşlardır.

Haçlı seferleri ve Moğol istilası sırasında olanaklarını ve gücünü büyük ölçüde yitiren müslüman uluslar, Osmanlı İmparatorluğu ile yeniden büyük bir güce ve devlete kavuşmuşlar; İslâm kültürünü ve uygarlığını asırlarca diri ve canlı tutmayı başarmışlardır.

Türk Devlet geleneği, Osmanlı döneminde, İslâm'ın temel ilkeleriyle de uzlaşarak: *"Örfî Hukuk ve Kanunnameler"* şeklinde yeni bir sentezi de bünyesi içine almıştır. Toplumsal adaletin ve sosyal güvenliğin sağlanmasında büyük katkıları bulunan vakıflar, Osmanlı döneminde yerel yargıçların sıkı kontrolüne tâbi tutularak, hem bu kurumların dejenere olması engellenmiş, hem de sosyal yardımlaşma hizmetlerinin kurumsallaşması büyük ölçüde sağlanmıştır.

Değerli konuklar,

Çağımızın yönetim, çoğulculuk ve katılımcılık anlayışıyla yakından ilgili olan Şûra kavramının ve onun benzeri olan "toplu düşünme" organizasyonlarının pek çok insancıl ve ideal ilkeyi de kendi kavramı içinde barındırdığına inanıyorum. Yurdumuzun insanlarının çok büyük çoğunluğunun ortak inancı ve kimliği olan İslâm dininin, ulusumuzun birlik ve bütünlüğünün en önemli kilometre taşlarından biri olduğu kuşkusuzdur. Bilgiye, bilimsel çalışmaya ve düşünce üretmeye büyük değer veren İslâm dininin ekonomik girişimi, çalışmayı ve üretimi teşvik ettiği, hem dünya yaşamı, hem de ahiret için çalışmayı öngördüğü de İslâm dininin temel kaynaklarında yer alan açık gerçeklerdir. İslâm dinini, geri kalmışlığın nedeni ve gerekçesi olarak gösteren yorumların bilimsel bir dayanağı da, gerçekçiliği de yoktur.

Değerli konuklar,

Diyanet İşleri Başkanlığımızın milletimiz ve toplumumuz katında saygın ve önemli biryeri vardır. Bu durum Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ilk Diyanet İşleri Başkanı M.Rifat Börekçi'ye gösterdiği saygın davranışlarla da açıkça pekiştirilmiştir. Bu gelenek bu gün de sürdürülmektedir. Ülkemiz 1975 yılında imzalanan *Helsinki Nihai Belgesi*ni ve (daha sonraki) *Paris Şartı*'nı benimseyen bir ülke olarak düşünce ve vicdan özgürlüğüne olan bağlılığını yaşatacaktır. İnanç özgürlüğünün de, ulusal birlik ve bütünlüğün de en büyük güvencesi ülkemizde hiç kuşkusuz lâikliktir.

Sayın konuklar,

Türkiye yalnızca kıtaların değil; dinlerin, kültürlerin ve uygarlıkların da buluştuğu bir

coğrafyadır, bir köprüdür. Bu özelliği çağdaş, demokratik cumhuriyeti ile, lâik devlet yapısı ile Türkiye bir modeldir. Lâiklikle; İslâm'ın ve demokrasinin birlikte olabileceğini kanıtlayan önemli bir sentezdir.

II. Din Şûrası'nın, uluslararası düzeyde toplanmasından da ayrı bir kıvanç ve onur duyuyorum. Bugün çalışmalarına başlayacak olan II. Din Şûrası'nın başarılı ve verimli geçmesini içtenlikle diliyorum.

Şûra sonuç bildirisinin ve kararlarının 2000 yılında özlediğimiz; *"Her bakımdan mutlu, güçlü, huzurlu, ekonomik ve toplumsal sorunlarını çözmüş insanlar topluluğu olan"* ulusumuzun ve ülkemizin millî-manevî sosyal gelişimine önemli katkılar yapmasını diliyorum.

Bu tür toplantıların, gelecek yüzyılın dünyada dinler arası, kültürler arası ve çatışmalara sahne olacağı şeklindeki tezleri de boşa çıkaracağına inanıyorum. Ben gelecek yüzyılın dinler ve kültürler arasında hoşgörü, barış ve huzurun hakim olacağına, Türkiye'nin lâik, çağdaş, demokratik yapısı ile buna katkı yapacağına inanıyorum.

Hepinize saygı ve sevgiler sunuyorum.

VATİKAN TEMSİLCİSİ SAYIN ARİNZE'NİN KONUŞMASI

- Dear Excellencies, Most Respected Guets,

On behalf of the Pontifical Council for interreligious dialogue in the Vatikan city, that is the office of the Holy Father the Pope, for contact of with other religions. On behalf of that office, I want to congratulate and thank to President of Religious Affairs and his entire office for having organized dhis Council, this colleqium. I reserve to afternoon today a lange address. At the moment, I just express my good wishes and congratulations to the ministry for bringing distinguis hed leaders in religious academic and other frelds to gether to reflect. Religion is very important dimension, aspect, part of human existence. The humanbeing is not understood if religion is not understood. Believers in vorious religions, particularly Muslims and christions who form more than 50 % of humanity believers in vorious religions have to accept the fact of religious plurality, there are de facto many religions in this world. If I accept another person I will respect that person and there ore also the religion of that person. Such respect will also carry with it willingness to meet the other, to listen to the other, to try to understand the other and then perhaps trust will grow, confidence will grow, love and appreciation of others will grow and therefore colloboration will begin. My God give his light, his blessing and his love to all participants in this colloqium. Thank you.

Çevirisi

Ekselansları, saygıdeğer misafirler,

Diğer dinlerle temas kurma hususunda Papa Hazretlerini temsil eden, Papalığa bağlı *Vatikan Dinlerarası Diyalog Merkezi* adına bu Şûra'yı düzenleyen Diyanet İşleri Başkanlığını tebrik eder ve tüm Diyanet görevlilerine şükranlarımı sunarım. Şimdilik, dinî ve akademik çevrelerden bu kadar saygıdeğer insanı bir araya getiren Başkanlığa başarılar diliyor ve kendilerini tebrik etmekle yetiniyorum. Din, insan varlığı açısından son derece önem taşıyan bir boyuttur. Din anlaşılmadığı taktirde insanoğlu da anlaşılmaz. Dünya nüfusunun yüzde ellisinden fazla bir bölümünü teşkil eden Müslüman ve Hıristiyan müminler dinsel çoğulculuk kavramını kabul etmek durumundadır. Eğer bir insana rıza gösteriyorsam, o kişinin dinine de saygı gösteriyorum demektir. Bu saygı bir insanın diğerinin görüşlerini dinlemesini, insanların birbirlerini daha iyi anlamasını gerektirir. Böylelikle insanların birbirine duyduğu güven ve sevgi artabilir. İnsanlar arasındaki işbirliği bu yolla başlatılabilir ve artabilir. Tanrı, nurunu, nimetini ve sevgisini bu toplantıya katılanlara bahşetsin.

II. DİN ŞÛRASI TÜZÜĞÜ

T.C.
Resmî Gazete

Başbakanlık
Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğünce Yayımlanır

Kuruluşu : 7 Ekim 1920	17 Ağustos 1998 PAZARTESİ	Sayı : 23436

YÜRÜTME VE İDARE BÖLÜMÜ

Tüzük

Karar Sayısı : 98/11470

Ekli "Din Şurası Tüzüğünde Değişiklik Yapılmasına Dair Tüzük"ün yürürlüğe konulması; 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun 19 uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 24/7/1998 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Süleyman DEMİREL
CUMHURBAŞKANI

Mesut YILMAZ
Başbakan

B. ECEVİT Devlet Bak. ve Başb. Yrd.	İ. SEZGİN Millî Sav. Bak. ve Başb. Yrd.	G. TANER Devlet Bakanı	H. ÖZKAN Devlet Bakanı
Y. SEÇKİNER Devlet Bakanı	I. SAYGIN Devlet Bakanı	Prof. Dr. H. S. TÜRK Devlet Bakanı	Prof. Dr. S. YILDIRIM Devlet Bakanı
R. SERDAROĞLU Devlet Bakanı	M. GÜRDERE Devlet Bakanı	R. SERDAROĞLU Devlet Bakanı V.	Prof. Dr. A. ANDİCAN Devlet Bakanı
Dr. İ. ÇELEBİ Devlet Bakanı	M. YILMAZ Devlet Bakanı	R. ŞAHİN Devlet Bakanı	B. KARA Devlet Bakanı
C. KAVAK Devlet Bakanı	B. KARA Devlet Bakanı V.	R. K. YÜCELEN Devlet Bakanı	H. GEMİCİ Devlet Bakanı
M. BATALLI Devlet Bakanı	O. SUNGURLU Adalet Bakanı	M. BAŞESGİOĞLU İçişleri Bakanı	İ. CEM Dışişleri Bakanı
Z. TEMİZEL Maliye Bakanı	H. ULUĞBAY Millî Eğitim Bakanı	Y. TOPÇU Bayındırlık ve İskân Bakanı	H. İ. ÖZSOY Sağlık Bakanı

N. MENZİR Ulaştırma Bakanı	M. TAŞAR Tarım ve Köyişleri Bakanı	Prof. Dr. N. ÇAĞAN Çalışma ve Sos. Güv. Bakanı
Y. EREZ Sanayi ve Ticaret Bakanı	M. C. ERSÜMER Enerji ve Tabii Kay. Bakanı	İ. TALAY Kültür Bakanı
İ. GÜRDAL Turizm Bakanı	E. TARANOĞLU Orman Bakanı	Dr. İ. AYKUT Çevre Bakanı

Resmî Gazete Kodu : 170898

İçindekiler 96. Sayfadadır.

Sayfa : 2 RESMÎ GAZETE 17 Ağustos 1998 – Sayı : 23436

DİN ŞURASI TÜZÜĞÜNDE DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR TÜZÜK

Madde 1 — 16/2/1993 tarihli ve 93/4257 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Din Şurası Tüzüğünün 1 inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

"Madde 1 — Din Şurasının amacı, bilimsel yeterlikleri ve dini hizmetleriyle tanınmış olan bilim ve din adamlarının katılımıyla Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülen hizmetlerin geliştirilmesi konusunda görüş oluşturmaktır."

Madde 2 — Din Şurası Tüzüğünün 3 üncü maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

"Madde 3 — Din Şurası, Diyanet İşleri Başkanının başkanlığında aşağıda belirtilen üyelerle bakanlık ve kuruluş temsilcileri ve Diyanet İşleri Başkanı tarafından davet edilen bilim ve din adamlarından oluşur.

A) Üyeler :

a) Diyanet İşleri Başkanı ve Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi olarak görev yapmış olanlar ile halen görevde bulunan Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri, başkan yardımcıları, 1. Hukuk Müşaviri, kurul başkanları, ana hizmet birimleri başkanları ve Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanı,

b) Din İşleri Yüksek Kurulunca belirlenecek en çok yirmi bilim ve din adamı,

c) Din İşleri Yüksek Kurulunca belirlenecek on müftü ve beş vaiz,

ç) Yüksek Öğretim Kurulunun kendi üyeleri arasından belirleyeceği akademik unvana sahip bir üye,

d) İlahiyat fakültelerinin yetkili kurullarınca belirlenen birer öğretim üyesi,

e) Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunca kendi üyeleri arasından belirlenecek bir üye ile Din Öğretimi Genel Müdürü,

f) Millî Eğitim Bakanlığınca, branşı meslek dersleri olan imam hatip lisesi müdürleri arasından belirlenecek beş okul müdürü,

g) Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyetinin kendi üyeleri arasından belirleyeceği bir üye.

B) Temsilciler :

İçişleri, Dışişleri, Sağlık, Kültür ve Turizm Bakanlıklarıyla Genelkurmay Başkanlığı, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğünden birer temsilci.

Yürütme ve İdare Bölümü Sayfa : 2

17 Ağustos 1998 – Sayı : 23436 RESMÎ GAZETE Sayfa : 3

C) Davetliler :

Diyanet İşleri Başkanınca yurt içinden ve yurt dışından davet edilen bilim ve din adamları.

Temsilciler ve davetliler Din Şurasında tebliğ sunabilecekleri gibi toplantılara da katılabilirler, ancak oy kullanamazlar."

Madde 3 — Din Şurası Tüzüğünün 8 inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

"Madde 8 — Din Şurası, çalışmalarını oluşturulacak komisyonlarla yürütür.

Komisyonlar, Diyanet İşleri Başkanının veya Şura'ya katılan üyelerin dörtte birinin yazılı önerisi ve Şura'nın kararıyla kurulur."

Madde 4 — Din Şurası Tüzüğünün 9 uncu maddesinin (a) bendi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

"a) Komisyonlar, kendi üyeleri arasından bir başkan, bir başkan yardımcısı ve iki raportör seçerler."

Madde 5 — Din Şurası Tüzüğünün 12 nci maddesinin (e) bendi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

"e) Din Şurasında sunulan tebliğlerin, müzakere edilen konuların ve alınan kararların kitap haline getirilmelerini, yayın ve dağıtımını sağlamak.".

Madde 6 — 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun 19 uncu maddesine dayanılarak hazırlanmış ve Danıştayca incelenmiş olan bu Tüzük hükümleri, Resmî Gazete'de yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 7 — Bu Tüzük hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

——— • ———

DİN ŞÛRASI TÜZÜĞÜ

BİRİNCİ BÖLÜM
Amaç, Kapsam ve Kuruluş

Amaç

Madde 1- Din Şûrasının amacı, bilimsel yeterlikleri ve dini hizmetleriyle tanınmış olan bilim ve din adamlarının katılımıyla Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülen hizmetlerin geliştirilmesi konusunda görüş oluşturmaktır.

Kapsam

Madde 2- Din Şûrası'nın kuruluş, toplantı ve çalışma esasları bu Tüzükle düzenlenmiştir.

Kuruluş

Madde 3- Din Şûrası, Diyanet İşleri Başkanının başkanlığında aşağıda belirtilen üyelerle bakanlık ve kuruluş temsilcileri ve Diyanet İşleri Başkanı tarafından davet edilen bilim ve din adamlarından oluşur.

A) Üyeler :

a) Diyanet İşleri Başkanı ve Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olarak görev yapmış olanlar ile halen görevde bulunan Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri, başkan yardımcıları, 1. Hukuk Müşaviri, Kurul başkanları, ana hizmet birimleri başkanları ve Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanı,

b) Din İşleri Yüksek Kurulunca belirlenecek en çok yirmi bilim ve din adamı,

c) Din İşleri Yüksek Kurulunca belirlenecek on müftü ve beş vaiz,

ç)Yüksek Öğretim Kurulunun kendi üyeleri arasından belirleyeceği akademik ünvana sahip bir üye,

d) İlahiyat Fakültelerinin her birinin fakülte kurullarınca belirlenen birer öğretim üyesi,

e) Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunca kendi üyeleri arasından belirlenecek bir üye ile Din Öğretimi Genel Müdürü,

f) Milli Eğitim Bakanlığınca, branşı meslek dersleri olan imam-hatip lisesi müdürleri arasından belirlenecek beş okul müdürü,

g) Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyetinin kendi üyeleri arasından belirleyeceği bir üye.

B) Temsilciler :

İçişleri, Dışişleri, Sağlık, Kültür ve Turizm Bakanlıklarıyla Genelkurmay Başkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğünden birer temsilci,

C) Davetliler :

Diyanet İşleri Başkanınca yurtiçinden ve yurtdışından davet edilen bilim ve din adamları.

Temsilciler ve davetliler Din Şûrasında toplantılara katılabilecekleri gibi tebliğ de sunabilirler, ancak oy kullanamazlar.

İKİNCİ BÖLÜM
Toplantı ve Çalışma Esasları

Gündem

Madde 4- Gündem ve Şûraya sunulacak Başkanlık görüşü, Din İşleri Yüksek Kurulunca hazırlanır.

Toplanma

Madde 5- Şûra, Diyanet İşleri Başkanının kararlaştıracağı tarih ve yerde beş yılda bir toplanır. Gerektiğinde beş yıldan önce de toplanabilir. Şûrada kararlar, toplantıya katılan üyelerin oy çokluğuyla alınır. Oylarda eşitlik halinde Başkanın bulunduğu taraf çoğunluğu sağlamış sayılır.

Açılış

Madde 6- Şûranın açılışını Diyanet İşleri Başkanı yapar.

Başkanlık Divanı:

Madde 7- Başkanlık Divanı Diyanet İşleri Başkanının başkanlığında Şûraca üyeleri arasından seçilecek iki başkan yardımcısı ile dört sekreterden oluşur.

Komisyonlar:

Madde 8- Din Şûrası, çalışmalarını oluşturulacak komisyonlarla yürütür. Komisyonlar, Diyanet İşleri Başkanının veya Şûraya katılan üyelerin dörtte birinin yazılı önerisi ve Şûranın kararı ile kurulur.

Komisyonların Çalışma Esasları :

Madde 9- Komisyonlar çalışmalarını aşağıdaki esaslara göre yürütür.

a) Komisyonlar, kendi üyeleri arasından bir başkan, bir başkan yardımcısı ve iki raportör seçerler.

b) Çalışmalar bir plan dahilinde yürütülür. Hazırlanan raporlar komisyon üyelerince imzalanır.

c) Kararlar oy çokluğuyla alınır. Oylarda eşitlik halinde Başkanın bulunduğu taraf çoğunluğu sağlamış sayılır.

d) Raporlar komisyon başkanlarınca veya seçilen bir sözcü tarafından Şûraya sunulur.

Kararlar :

Madde 10- Şûra komisyon raporlarını inceler, görüşür ve karara bağlar, Din Şûrası kararları istişari niteliktedir.

Sekreterya :

Madde 11- Şûranın Sekreterya işleri Din İşleri Yüksek Kurulunun kendi üyeleri arasından seçeceği bir Genel Sekreter tarafından yürütülür. Genel Sekreter ve seçeceği üç yardımcısı, Diyanet İşleriBaşkanının onayı ile göreve başlar.

Genel Sekreterlerin Görevleri :

Madde 12- Genel Sekreterin Görevleri Şunlardır :

a) Şûranın toplanması için gerekli hazırlık çalışmalarını yapmak,

b) Din Şûrasının gündemiyle toplantı yeri ve tarihini en az üç ay önce ilgili kuruluşlara ve üyelere duyurmak,

c) Şûra gündemindeki konulara ilişkin bilgi ve belgeleri ilgililere göndermek,

d) Şûranın düzenli ve verimli çalışmasını sağlamak için gerekli önlemleri almak,

e) Din Şûrasında sunulan tebliğlerin, müzakere edilen konuların ve alınan kararların kitap haline getirilmesini, yayın ve dağıtımını sağlamak.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Son Hükümler

Yürürlükten Kaldırılan Tüzük :

Madde 13- 30/12/1970 tarihli ve 7/1789 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe konulmuş olan Din Şûrası Tüzüğü yürülükten kaldırılmıştır.

Yürürlük :

Madde 14- Danıştayca incelenmiş olan bu Tüzük hükümleri, Resmî Gazete'de yayı mı tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme :

Madde 15- Bu Tüzük hükümlerini Bakanlar Kurulu Yürütür.

II. DİN ŞÛRASI ONAYLARI

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliğine

23 - 27 KASIM 1998
ANKARA

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/ 16

18.11.1998

KONU:

BAŞKANLIK MAKAMINA

23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında Başkanlığımızca düzenlenecek olan II. Din Şûrasında;

1- Protokola dair zevatın otelde karşılanması ve açılış merasiminde kendilerine ayrılan yerlerin gösterilmesi ve komisyonların her türlü iş ve işlemlerinden sorumlu olmak üzere;

a) APK Dairesi Başkanlığı Planlama ve Koordinasyon Şubesi Müdürü Tacettin ÖZ'ün, Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları Komisyonunda,

b) APK Dairesi Başkanlığı Yönetimi Geliştirme Şubesi Müdürü Yaşar ÇELİK'in, Dinlerarası Diyaloğ Komisyonunda,

c) Din Eğitimi Dairesi Başkanlığı Program Geliştirme Şubesi Müdürü İbrahim GÜNDÜZ'ün, Din Eğitimi Komisyonunda,

2- Türk Cumhuriyetlerinden gelen misafirlere rehberlik etmek üzere Dış ilişkiler Dairesi Başkanlığı Dış İlişkiler I Şubesi Müdürlüğü'nde görevli Rüstem KURMAÇ'ın,

3- Otelde kalacak misafirlerimizin otel rezervasyonları ile ilgili işleri takip etmek üzere; İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı'nda görevli Hüseyin IŞIK, Murat ÇAKIR ve Şerif TAŞKAYA'nın

4- Ulaşım hizmetlerini görmek üzere İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı'nda görevli Kâni ÖZKAN (06 FDD 36 oto) ve Mehmet ÇEVLİK (06 ESA 46 oto)'in

21 Kasım 1998 Cumartesi günü mesai saati başlangıcından 28 Kasım 1998 Cumartesi günü mesai bitimine kadar görevlendirilmelerini tasviplerine arzederim.

Uzman : M.SÖNMEZ 18.11.98
Gen. Sek. Yrd. : K.BOZLU 18.11.98
Gen. Sek. Yrd. : Y.KALKAN 18.11
Gen. Sek. Yrd. : İ.İŞİ 18.11.98
KOORDİNASYON:
Din Eğt.D.Bşk. : Ş.ÖZTÜRK 18.11.98

Şükrü ÖZBUĞDAY
II. Din Şûrası Genel Sekreteri
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

OLUR
18/11/1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

23 - 27 KASIM 1998
ANKARA

SAYI : B.02.1.DİB.O.05.00.01/070 14 22-10/1998

KONU :

BAŞKANLIK MAKAMINA

Başkanlığımızca 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında Ankara Hılton Otelinde Uluslar arası II. Din Şûrasının düzenleneceği malumlarınızdır. Şûra'da üye, temsilci ve davetliler tarafından sunulacak tebliğ metinlerinin özetleri Şûra öncesi katılımcılara bir kitapçık haline getirilip dağıtılması düşünülmektedir.

Ancak; yurtdışından davetli olarak katılacak olanların sunacağı Arapça ve İngilizce tebliğ özetlerinin Türkçe'ye tercüme edilmesi gerekmektedir.

Bu itibarla; Arapça ve İngilizce tebliğ özetlerini Türkçe'ye çevirmek ve söz konusu dillerde yapılacak diğer tercüme işlerinde yardımcı olmak üzere Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Vahdi BOYDAŞ ile Din Eğitimi Dairesi Başkanlığı Uzmanı Hüseyin ZIRH'ın II. Din Şûrası Genel Sekreterliğinde görevlendirilmelerini tasviplerine arzederim.

Uzman : M.SÖNMEZ 21.10.98
Gen.Sek.Yrd. : İ.İŞİ 21.10.98

KOORDİNASYON
Din Eğt. D. Bşk. : Ş.ÖZTÜRK
Din İşl.Yük.Krl.Başkanvekili: Prof.Dr. İ. ÇALIŞKAN 21.10.1998

Şükrü ÖZBUĞDAY
II. Din Şûrası Genel Sekreteri
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

OLUR
22 /10/1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

DAĞITIM
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına
Din Eğitimi Dairesi Başkanlığına

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliğine

23 - 27 KASIM 1998
ANKARA

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/ 13

10·10·1998

KONU: Hizmetli görevlendirilmesi.

BAŞKANLIK MAKAMINA

İLGİ: a) 07/10/1998 tarih ve 169 sayılı yazımız.
b) İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığının 07/10/1998 tarih ve 13896 sayılı yazısı.

Başkanlığımızca 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında Ankara Hılton Otelinde Uluslar arası II. Din Şûrası düzenleneceği malumlarıdır.

Şûra tarihinin yaklaşması dolayısıyla evrak dağıtımı ve diğer hizmetlerin yerine getirilebilmesi için ilgi (a) yazımızla İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı'ndan bir hizmetlinin isminin bildirilmesi istenmişti.

İlgi (b) yazıyla II. Din Şûrası Genel Sekreterliği'nde görevlendirilmek üzere Hizmetli İsmail BAYRAM'ın ismi bildirilmiş bulunmaktadır.

Bu nedenle; adı geçenin onay tarihinden itibaren görevlendirilmesini tasviplerine arzederim.

Şükrü ÖZBUĞDAY
II. Din Şûrası Genel Sekreteri
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

OLUR
10/10/1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şurası Genel Sekreterliği

18.9.1998

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/11

KONU: Görevlendirme.

BAŞKANLIK MAKAMINA

İLGİ: a) 02/03/1998 tarih ve B.02.1.DİB.0.05.00.01/01 sayılı onay.
b) 10/03/1998 tarih ve B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/3 sayılı onay.

Başkanlığımızca 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında yapılacak olan II. Din Şurası hazırlıkları ilgi (a) ve (b) onayla kurulan II. Din Şurası Genel Sekreterliği bünyesinde çalışmalara başlamıştır.

Bu sebeple, şura çalışmalarının daha düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için ekli listede adı, soyadı, ünvanı ve görev yerleri belirtilen personelin onay tarihinden itibaren görevlendirilmelerini tasviplerine arzederim.

Şükrü ÖZBUĞDAY
II. Din Şurası Genel Sekreteri
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Uzman : M.SÖNMEZ 18.9.98
Gen.Sek.Yrd. : K.BOZLU 18.9.98
Gen.Sek.Yrd. : İ.İŞİ 18.09.98

OLUR
19/09/1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

EKLER:
EK-1 Liste. (1 adet)

DAĞITIM:
İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığına
ARGED Yöneticiliğine

EK-1

SIRA NO	ADI-SOYADI	ÜNVANI	GÖREV YERİ
1	Hasan Hüseyin EKİZ	Şef	İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı
2	Mehmet ÖZCAN	Ver.Haz.Kont.İşl.	ARGED Yöneticiliği

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II.DİN ŞÛRASI GENEL SEKRETERLİĞİ

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070 -15 .../.../1998
KONU :

BAŞKANLIK MAKAMINA

İLGİ: 17.08.1998 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan "Din Şûrası Tüzüğünde Değişiklik Yapılmasına Dair Tüzük".

Malumlarınız olduğu üzere II. Din Şûrasının 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında Ankara'da yapılması plânlanmış olup, ilgi tüzük gereğince, Şûra'ya üye ve temsilci olarak katılacak olan kamu kurumlarından birer üye ve temsilci ismini bildirmeleri istenmiştir.

Sözkonusu Din Şûrası Tüzüğünün 3/C maddesi gereğince Şûra'ya yurtiçinden ve yurtdışından davetli olarak katılacak olan bilim ve din adamlarının Makamlarınca belirlenmesini,

Tensip ve takdirlerine arz ederim.

Şükrü ÖZBUĞDAY
II. Din Şûrası Genel Sekreteri

Uzman :M.SÖNMEZ 24.8
Gen.Sek.Yrd. :K.BOZLU 24/8
Gen.Sek.Yrd. :Y.KALKAN 24.08.98
Gen.Sek.Yrd. :İ.İŞİ izinli

O L U R
25./8./1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. DİN ŞÛRASI GENEL SEKRETERLİĞİ

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/9 TARİH: 18.8.1998
KONU : II.Din Şûrası

BAŞKANLIK MAKAMINA

Malumlarınız olduğu üzere 30.4.1993 tarih ve 21567 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Din Şûrası Tüzüğü gereğince 1.Din Şûrası 1-5 Kasım 1993 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenmiştir.

Ancak anılan Tüzüğün bazı maddelerinde değişiklik yapılması zarureti hasıl olmuş, tüzük değişikliği 17.8.1998 tarih ve 23436 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Tüzüğün 5.maddesi uyarınca Şûranın beş yılda bir toplanması gerektiğinden II.Din Şûrasının 21-27 Kasım 1998 tarihleri arasında yapılması planlanmış ve çalışmalara başlanılmıştır.

II.Din Şûrasının gerçekleştirilebilmesi için Başkanlığımız 1998 Mali Yılı Bütçesine 47 milyar 400 milyon TL. ödenek konulmuş olup bu ödenekle 300 civarında yurtiçi ve yurtdışından üye, temsilci ve davetli sıfatıyla Şûra'ya katılacakların iaşe ve ibatelerinin ancak bir bölümü karşılanabilecektir. Mal ve hizmet alımları ile diğer harcamaların ise bütçe dışı kaynaklardan karşılanması gerekmektedir.

21-27 Kasım 1998 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenecek olan II.Din Şûrası organizasyonu için Ankara'da bulunan otellerde gerek konaklama gerekse toplantı salonları ve çalışma odalarının uygunluğu yönünden Sekreterliğimizce incelemeler ve yetkililerle görüşmeler yapılmıştır.

Şûranın Uluslararası düzeyde olması ve katılımın 300 kişi civarında bulunması, ayrıca açılış, şûra müzakereleri, kapanış oturumlarıyla komisyonların çalışma yapabileceği uygun salonlar yanında ofis odaları PTT ile basın merkezi için gerekli yerlerin bulunup bulunmadığı açısından anılan otellerde yapılan incelemeler sonucunda Ankara Hilton Otelinin Şûra için en uygun yer olduğu kanaatine varılmıştır.

Bu nedenle;

a) Şûranın gerçekleşebilmesi için bütçe dışı harcamaların Türkiye Diyanet Vakfından veyahut da Başbakanlık Tanıtma Kurulu Başkanlığından karşılanmasını,

.../...

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/9 TARİH : 18.8.1998
KONU : II.Din Şûrası

-2-

b) Makamlarınca da uygun görüldüğü takdirde II.Din Şûrasının 21-27 Kasım 1998 tarihleri arasında Ankara Hilton Otelinde yapılmasını

Tensip ve takdirlerine arzederim.

Şükrü ÖZBUĞDAY
II.Din Şûrası Genel Sekreteri

Uzman :M.SÖNMEZ 18.8
Gen.Sk.Yrd. :K.BOZLU 18/8

OLUR
18/08/1998
Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

DAĞITIM
Gereği :
İd.ve Mali İşl.D.Bşk.lığına
T.D.V. Gen. Md.lüğüne

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

12.8.1998

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/ 8
KONU: II. Din Şûrası Genel Sekreter Yardımcısı

BAŞKANLIK MAKAMINA

İLGİ : a) 30/04/1993 tarih ve 21567 sayılı Resmi Gazete'de Yayımlanan Din Şurası Tüzüğü.
b) 02/03/1998 tarih ve B.02.1.DİB.0.05/1 sayılı onay.

1998 Yılı içerisinde yapılması planlanan II. Din Şûrasına Genel Sekreter Yardımcısı olarak Dış İlişkiler Dairesi Başkanı Arif SOYTÜRK ilgi (b) onayla görevlendirilmişti.

Ancak; adı geçenin Din Hizmetleri Müşaviri olarak yurtdışı görevine atanması nedeniyle yerine, Dış İlişkiler Dairesi Başkanı olarak atanan Yusuf KALKAN'ın "Genel Sekreter Yardımcısı" olarak görevlendirilmelerini tasviplerine arzederim.

Şükrü ÖZBUĞDAY
II. Din Şûrası Genel Sekreteri

11 OLUR
/08/1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

DAĞITIM:
Sn.Yusuf KALKAN (Dış İlişkiler Dairesi Başkanı)

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. DİN ŞURASI GENEL SEKRETERLİĞİ

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/021/7 TARİH : 22.07.1998
KONU : II.Din Şûrası Gündemi.

BAŞKANLIK MAKAMINA

21/07/1998 tarihinde Diyanet İşleri Başkanımızın başkanlığında yapılan toplantıda, Kasım 1998'de düzenlenmesi planlanan II. Din Şûrasının gündeminin belirlenmesi müzakere edilmiş ve gündemin ana başlıklarının:

1- Dinlerarası Diyalog,
2- Toplumun Dini Konularda Aydınlatılması,
3- Din Eğitimi

gibi konuların olması benimsenmiş, anılan konuların alt başlıklarının birimlerin de görüşü alındıktan sonra belirlenmesi uygun görülmüştür.

Bu itibarla; yazımızın ilgili birimlere havalesini, yukarıda zikredilen ana başlıklar altında Şûrada tartışılmasında yarar görülen alt başlıkların 31/07/1998 tarihine kadar ilgili birimlerce Genel Sekreterliğimize bildirilmesini tensiplerine arzederim.

Gen.Sek.Yrd. : İ.İŞİ 21/07/98

Şükrü ÖZBUĞDAY
II.Din Şûrası Genel Sekreteri

OLUR
22/07/1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

DAĞITIM:
Gereği :
1-Mushafları İnceleme Kurulu Başkanlığına
2-Teftiş Kurulu Başkanlığına
3-Hukuk Müşavirliğine
4-APK Dairesi Başkanlığına
5-Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığına
6-Din Eğitimi Dairesi Başkanlığına
7-Hac Dairesi Başkanlığına
8-Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığına
9-Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığına

Bilgi :
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/ 6 TARİH : 06.07.1998
KONU :

BAŞKANLIK MAKAMINA

İLGİ: a) 02/03/1998 tarih ve B.02.1.DİB.0.05.00.01/1 sayılı onay.
b) 10/03/1998 tarih ve B.02.1.DİB.0.05.00.01/4 sayılı onay.
c) Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığının 01/05/1998 tarih ve B.02.1.DİB. 0.10-021/449 sayılı yazısı.

Malumlarınız olduğu üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı 1998 yılı çalışma proğramının 7. maddesi gereğince Kasım ayı içerisinde II. Din Şûrasının gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

Buna göre; ilgi (a) onayla da II. Din Şûrası Genel Sekreterliğine yardımcı olmak amacıyla, Din Şûrası Genel Sekreter Yardımcıları görevlendirilmiş ve böylece II. Din Şûrası Genel Sekreterliği teşekkül ettirilmiştir.

Bu itibarla; büro işlerini yürütmek üzere birimlerden de üç personel görevlendirilmiş, yer, altyapı, araç-gereç gibi II. Din Şûrasının ihtiyaçlarının tamamını karşılayabilecek malzemeler temin edilmiş, bütün ön hazırlıklar tamamlanmıştır.

İlgi (b) onayla da Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan Şûraya katılacak olan Üye, Temsilci ve Davetliler tarafından sunulacak tebliğ konularını kapsayan II. Din Şûrasının gündeminin belirlenmesi istenilmiş, ancak Din İşleri Yüksek Kurulu da ilgi (c) yazıyla II. Din Şûrası Tüzüğünün bazı maddelerinde yapılacak değişiklik gerçekleşmeden gündemin belirlenmesinin uygun olmayacağını, tüzükte yapılacak değişiklik çalışmalarının hızlandırılmasının gerekli olduğunu bildirmiştir.

Bunun üzerine, II. Din Şûrası Genel Sekreterliği olarak da Hukuk Müşavirliği'nden 26/03/1998 tarih ve 5 sayılı yazımızla tüzük değişikliğinin biran önce çıkarılabilmesi için takibinin yapılıp çabuklaştırılması, sonucundan da bilgi verilmesi istenmiştir. Söz konusu birim de Bakanlıklardan tüzük değişikliği ile ilgili olumlu görüşlerini istemiş bu görüşlerin tamamı geldikten sonra ilgili tüzük değişikliğinin yürürlüğe konulması için 22/06/1998 tarih ve B.02.1.DİB.0.-61.121/751 sayılı yazı ile Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğüne göndermiştir.

Bu itibarla; yeni çıkacak olan tüzük taslağına göre ve zamanın az olması nedeniyle,

a) Din Şûrasına katılacak üye ve temsilcilerden Başkanlık merkezi dışındaki-

(.../..)

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/ TARİH :
KONU :

(-2-)

lerin belirlenmesi için II. Din Şûrası Genel Sekreterliği'nce ilgili kurum ve kuruluşlara yazı yazılması,

b) Din İşleri Yüksek Kurulunca en çok yirmi (20) bilim adamı ve din bilgini, on (10) MÜFTÜ ve beş (5) Vaizin belirlenmesi,

c) II.Din Şûrası gündeminin tesbiti,

gibi konuların biran önce belirlenmesi zarureti vardır.

Buna göre, yeni hazırlanan Din Şûrası TÜZÜĞÜ taslağı dikkate alınarak II. Din Şûrasına üye ve temsilci olarak kurum ve kuruluşlardan birer kişinin katılımının sağlanmasını, Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından en çok yirmi (20) bilim adamı ve din bilgini, on (10) MÜFTÜ ve beş (5) Vaiz ile II. Din Şûrası gündeminin tesbiti ve Hukuk Müşavirliği'nce de yeni çıkacak tüzük taslağının takibi için, yazımızın Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına ve Hukuk Müşavirliğine havalesini, sonucundan da Şûra Genel Sekreterliğine bilgi verilmesini;

Tensiplerine arzederim.

Gen.Sek.Yrd. : İ.İŞİ 3/7/98

Şükrü ÖZBUĞDAY
II. Din Şûrası Genel Sekreteri

OLUR
06/07/1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

DAĞITIM:
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına
Hukuk Müşavirliğine

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/5 TARİH : 21/5/1998
KONU :

BAŞKANLIK MAKAMINA

İLGİ: a) Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürlüğünün 26/10/1994 tarih ve 703/6 sayılı Mütevelli Heyeti Kararı.
b) Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürlüğünün 01/12/1994 tarih ve L/236-1253 sayılı yazısı.

Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürlüğünün ilgi (a) Mütevelli Heyeti Kararı ve ilgi (b) yazısı gereği, Başkanlığımız hizmetlerinde değerlendirilmek üzere ihtiyaç duyulan ve bütçe imkanları ile de temin edilemeyen muhtelif malzemeler için, birimler malzeme isteklerini doğrudan Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürlüğü'nden talep ettikleri ve bunun da bazı aksaklıklara sebep olduğu için bütün birimler malzeme isteklerini sadece İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı'nca Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürlüğüne intikal ettirileceği ilgi (a) kararla uygun görüldüğü ve bu kararın da ilgi (b) yazı ile tüm birimlere bildirildiği anlaşılmıştır.

Kasım 1998 tarihinde yapılması planlanan II. Din Şûrasının hazırlık çalışmalarına başlanılmış ve devam etmektedir.

Ancak; zamanın dar olması ve işlerin de süratli bir şekilde yürütülebilmesi acil ve yoğun olan işlerin biran önce düzenli bir şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir.

Bu itibarla; II. Din Şûrası hizmetinin aksaksız olarak gerçekleştirilebilmesi için din şûrası bürosunda ihtiyaç duyulan ancak, İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı tarafından karşılanamayacak durumda ve acil olan malzeme isteklerimizin karşılanabilmesi için, İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı kanalıyla değil de doğrudan Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürlüğü'nden talep etmemiz hususunda;

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

SAYI :
KONU :

TARİH :

Makamlarınca da uygun görüldüğü takdirde gerekli iznin verilmesi konusunda gereğini müsaadelerinize arzederim.

İsmail İŞİ
Genel Sekreter Yardımcısı
APK Dairesi Başkanı

Uygun Görüşle Arzederim.
20/5/1998

Şükrü ÖZBUĞDAY
II.Din Şûrası Genel Sekreteri

UYGUNDUR
20/5/1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

DAĞITIM:
Gereği:
Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürlüğüne

Bilgi:
İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığına

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

SAYI : B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/4 TARİH : 10/03/1998
KONU : II.Din Şûrası Gündemi.

BAŞKANLIK MAKAMINA

İLGİ : 02.03.1998 gün ve B.02.1.DİB.0.05.00.01/1 sayılı onay.

Diyanet İşleri Başkanlığınca Kasım 1998 tarihinde yapılacağı planlanan II.Din Şûrası Toplantısı hazırlık çalışmaları ilgi onayla başlamıştır.

Bu itibarla; yapılacak olan II.Din Şûrasında sunulacak tebliğ konularını kapsayan II.Din Şûrası Gündeminin Din İşleri Yüksek Kurulunca belirlenmek üzere yazımızın Din İşleri Yüksek Kuruluna havalesini ve neticeden Şûra Genel Sekreterliğimize bilgi verilmesini,

Tasviplerine arzederim.

Şükrü ÜZBUĞDAY
II.Din Şûrası Genel Sekreteri

Gen.Sek.Yrd. :İ.İŞİ 05.03/98

O L U R
09./03/1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

D A Ğ I T I M
Din İşl.Y.Krl.Bşk.lığına

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

SAYI B.02.1.DİB.0.05.00.01/070/3 TARİH 10/03/1998
KONU II.Din Şûrası.

BAŞKANLIK MAKAMINA

İLGİ : 02.03.1998 gün ve B.02.1.DİB.0.05.00.01/1 sayılı onay.

Diyanet İşleri Başkanlığınca Kasım 1998 tarihinde yapılacağı planlanan II.Din Şûrası Toplantısı hazırlıkları ilgi onayla kurulan II.Din Şûrası Genel Sekreterliği bünyesinde çalışmalarına başlamıştır.

Bu sebeple; II.Din Şûrasında büro işlerini yürütmek üzere EK-1 listede adı soyadı, ünvanı ve görev yerleri belirtilen Personelin onay tarihinden itibaren görevlendirilmelerini,

Tasviplerine arzederim.

Şükrü ÜZBUĞDAY
II.Din Şûrası Genel Sekreteri

EKLER :
EK-1 Görevli Personel Listesi.

O L U R
09.03./1998
Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

D A Ğ I T I M
1. APK Daire Başkanlığına
2. Dış İşl.D.Bşk.lığına
3. İd.ve Mali İşl.D.Bşk.lığına

EK-1

II. DİN ŞURASINDA GÖREVLENDİRİLEN PERSONEL LİSTESİ

S.No :	Adı Soyadı :	Ünvanı	Görev Yeri:
01.	Mustafa SÖNMEZ	APK Uzmanı	APK D.Bşk.lığı
02.	Mustafa TOPAL	Memur	Dış İşl.D.Bşk.lığı
03.	İsmail SATILMIŞ	Teknik Ressam	İd.Ml.İşl.D.Bşk.lığı

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

SAYI : B.02.1.DİB.0.05/2
KONU : II.Din Şûrası Genel Sekreterliği Yeri.

TARİH : 02.03.1998

BAŞKANLIK MAKAMINA

II.Din Şûrası'nın bu yıl kasım ayı içinde yapılacağı malûmlarıdır. I.Din Şûrasında kullanılan yer Başkanlık Vâizlerine tahsis edilmiştir. Zâtı âlileri yeni bir binânın satın alınacağını ve oradan bir yer tahsis edileceğini şifahî olarak ifade etmişlerdi. Ancak sözkonusu yerin satın alma işlemleri zaman alabilir.

Bu itibarla, Kurul Üyelerinden Prof.Dr.Mehmet HATİBOĞLU ve Prof.Dr.Şerafettin GÖLCÜK'ün; Yurtdışına tayini çıkması nedeniyle ayrılacak olan Seyfettin YAZICI'nın odasına nakledilmeleri ve adı geçenlerden boşalacak odanın da geçici olarak II.Din Şûrası Genel Sekreterliğine tahsis edilmesini ve gerekli malzemenin İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığınca teminini tasviplerinize arzederim.

Şükrü ÖZBUĞDAY
II.Din Şûrası Genel Sekreteri

O L U R
02./03/1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

D A Ğ I T I M :
1. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına
2. İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığına

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
II. Din Şûrası Genel Sekreterliği

SAYI : B.02.1.DİB.0.05/1 TARİH: 02.03.1998
KONU : II.Din Şûrası Genel Sekreter Yardımcıları.

BAŞKANLIK MAKAMINA

İLGİ : 30.04.1993 gün ve 21567 Sayılı Resmi Gazetede Yayınlanan Din Şûrası Tüzüğü.

Bu yıl Kasım ayı içerisinde yapılması planlanan II.Din Şûrasında İdari ve Mâli İşleri Dairesi Başkanı Kadir BOZLU, Dış İlişkiler Dairesi Başkanı Arif SOYTÜRK, APK Dâiresi Başkanı İsmail İŞİ'nin, ilgi tüzüğün 11.maddesi gereğince "Genel Sekreter Yardımcısı" olarak görevlendirilmelerini tasviplerinize arzederim.

Şükrü ÖZBUĞDAY
II.Din Şûrası Genel Sekreteri

O L U R
02.03./1998

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

D A Ğ I T I M :
1- İd.Mİ.İş.D.Bşk.Sn.Kadir BOZLU
2- Dış İşl.D.Bşk. Sn.Arif SOYTÜRK
3- APK D.Bşk. Sn.İsmail İŞİ

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Din İşleri Yüksek Kurulu

SAYI: B.02.1.DİB.0.10-212-
KONU: II.Din Şûrası Genel Sekreteri
Lütfi ŞENTÜRK'ün İstifası ve
Yerine Şükrü ÖZBUĞDAY'ın
Seçilmesi.
KARAR TARİHİ: 11.02.1998
KARAR NO : 09

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU KARARI

İLGİ : a) 4.6.1997 gün ve 42 nolu Kurul Kararı.
b) Kurul Üyesi Lütfi SENTÜRK'ün 22.1.1998 tarihli dilekçesi.
c) 16.02.1993 gün ve 93/4257 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Dın Şûrası Tüzüğü.

Din İşleri Yüksek Kurulu, 11.02.1998 tarihinde Kurul Başkanı İsmail ÖNER'in başkanlığında toplandı.

İlgi (a) Kararla II.Din Şûrası Genel Sekreterliğine seçilen Lütfi ŞENTÜRK'ün ilgi (b) istifa dilekçesi Kurulumuzca değerlendirildi ve istifasının Kurulumuzca da uygun olduğuna;

İlgi (c) Tüzüğün 5.Maddesi gereğince 1998 yılı içinde gerçekleştirilmesi planlanan II.Din Şûrası Genel Sekreterliğine, aynı Tüzüğün 11.Maddesi gereğince Kurul Üyelerinden Şükrü ÖZBUĞDAY'ın oy birliği ile seçilmesine ve

Keyfiyetin Başkanlık Makamına arzına karar verildi.

İsmail ÖNER
Din İşl.Yük.Krl.Bşk.

Prof.Dr.İbrahim ÇALIŞKAN
Din İşl.Yük.Krl.Bşk.Vekili

Prof.Dr.Şerafettin GÖLCÜK
Üye

Prof.Dr.Mehmet HATİBOĞLU
Üye

Yaşar IŞCAN
Üye

Şükrü ÖZBUĞDAY
Üye

Hasan Şakir SANCAKTAR
Üye

Lütfi ŞENTÜRK
Üye

Seyfettin YAZICI
Üye

İrfan YÜCEL
Üye

GÖRÜLDÜ
.../.../1997

II. DİN ŞÛRASI PROGRAMI

PROGRAM

I. GÜN **23KASIM1998 (Pazartesi)**

10.00 **AÇILIŞ**
Kur'an-ı Kerim
Türkçe ve İngilizce Meali
İstiklâl Marşı
Diyanet İşleri Başkanı Sayın **Mehmet Nuri YILMAZ'ın** Açış Konuşmaları
Devlet Bakanı Sayın **H.Hüsamettin ÖZKAN'ın** Konuşmaları
Başbakan Yardımcısı Sayın **Bülent ECEVİT'in** Konuşmaları
Başbakan Sayın **Mesut YILMAZ'ın** Konuşmaları
Cumhurbaşkanı Sayın **Süleyman DEMİREL'in** Konuşmaları

11.30 - 11.45 **ARA**

I. GENEL OTURUM

11.45 - 12.30 Başkanlık Divanının Seçimi
Şûra Çalışmaları Hakkında Bilgi Sunulması (Şûra Genel Sekreteri **Şükrü ÖZBUĞDAY**)

12.30 - 14.00 **ÖĞLE YEMEĞİ**

Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları Komisyonu

YER : Kavaklıdere (1) Salonu

14.00 -14.30 Komisyon Başkanı, Yardımcısı ve Raportörlerin Seçimi

TEBLİĞLER

14.30 - 15.30 ***İslâm Dini Nasıl Anlaşılmalıdır?***
Prof.Dr. Hüseyin HATEMİ
Prof.Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU
Prof.Dr. Ali BARDAKOĞLU
Prof.Dr. Hasan ONAT
Mustafa SİNANOĞLU

MÜZÂKERE

15,30 - 16.00 **ARA**

16.00 - 17.00 ***Din ve Laiklik İlişkisi***
Prof.Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI
Prof.Dr. Süleyman ATEŞ
Prof.Dr. Bekir TOPALOĞLU
Av. Kezban HATEMİ

Prof.Dr. Münir KOŞTAŞ
Necati Tayyar TAŞ
MÜZÂKERE

17.00 -18.00 ***Din ve Laiklik, Akıl ve Vahiy***
Prof.Dr. Hüseyin ATAY
Ali AKIN
Dinimizi Tanırken de Tanıtırken de Gözden Kaçırdıklarımız
Dr. Fahri DEMİR
Din Devlet İlişkisi
Dr. Mehmet AKSOY
MÜZÂKERE

19.00 - 20.00 **AKŞAM YEMEĞİ**

II. GÜN 24 **KASIM 1998 (Salı)**

09.00 - 11.00 ***Geleneksel ve Çağdaş İslâm Yorumunun Temel Problemleri***
Prof.Dr. Celal KIRCA
Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikesi ve Bu Tehlikenin Önlenmesinde Dinin Rolü ve Alınması **Gereken** ***Tedbirler***
Dr. Abdulkadir SEZGİN
Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Kadınlarla ilgili Problemler ve Çözüm Yolları
Prof.Dr. Beyza BİLGİN
Dini Konularda Toplumun Aydınlatılmasında Bilim Adamının Konumu, Selahiyeti ve Sorumluluğu
Prof.Dr. Ali Osman KOÇKUZU
MÜZÂKERE

11.00 -11.30 **ARA**

11.30 - 12.30 ***Bazı Yanlış Telakkilerin Kur'an Hakemliğinde Yeniden Değerlendirilme İhtiyacı***
Prof.Dr. Hamza AKTAN
Dinin Anlaşılmasında ve Hayata Geçirilmesinde Yorum ve Yeri
Prof.Dr. Saim YEPREM
Türkiye'deki Dini Hayatın Anlaşılması
Mehmet KERVANCI
Hanefilerde Farz-Vacip Ayırımı ve Sünnetin Hükmü Üzerine Bazı Düşünceler
Prof.Dr. Abdulkadir ŞENER
Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları
Dr. İsmail Bin Hj. İBRAHİM
Dr. İbrahim PAÇACI

Mustafa VARLI
MÜZÂKERE

12.30 - 14.00 **ÖĞLE YEMEĞİ**

14.00 - 15.30 ***Toplumun Dini Konularda Aydınlatılmasında Karşılaşılan Problemler***
Prof.Dr. Yaşar Nuri ÖZTÜRK
Prof.Dr. Süleyman TOPRAK
Prof.Dr. Mehmet ERKAL
Dr. İsmail KARAGÖZ
MÜZÂKERE

15.30 - 16.00 **ARA**

16.30 - 17.30 ***Toplumun Dini Konularda Aydınlatılmasında Karşılaşılan Problemler***
Recep AKAKUŞ
İsmet SELİM
Mehmet KÖSE
İsa SAİM
Tarihi Türk Mirasının Dini Yönünün Halka Anlatılması Açısından Ahmed-i Yesevî, Yunus* Emre *ve Hacı Bektaş-ı Velî
Prof.Dr. Ali YILMAZ
MÜZÂKERE

19.00 - 20.00 **AKŞAM YEMEĞİ**

III. GÜN **25 KASIM 1998 (Çarşamba)**

09.00 - 11.00 ***İkibinli Yıllara Girerken İrşad Anlayışımız Üzerine***
Prof.Dr. Kemal SANDIKÇI
Doç.Dr. Mualla SELÇUK
Sabit ŞİMŞEK
Gülen ACAR
Müslüman Bir Toplumun Aydınlatılmasında Cuma ve Bayram Hutbelerinin Önemi
Kemal GÜRAN
MÜZÂKERE

11.00 - 11.30 **ARA**

11.30 - 12.30 ***Günümüzde Vaizlik Müessesesinde Yapılacak Reorganizasyon Nasıl Olmalıdır?***
Lütfi DOĞAN
Dr. Abdullah TÜMSEK
Orta Asya'daki Soydaşlarımıza Götürülecek Hizmetlerde Uygulanacak Usul ve Esaslar
Doç.Dr. Mustafa ERDEM
MÜZÂKERE

12.30 - 14.00 **ÖĞLE YEMEĞİ**

14.00 - 15.30 ***Toplumu Din Konusunda Aydınlatmada Başkanlık Yayınları ile Sesli ve Görüntülü Yayınların Önemi***
Harun ÖZDEMİRCİ

Dr. Asaf DEMİRBAŞ
Din Nasıl Tebliğ Edilmeli?
Avni KURT

MÜZÂKERE

15.30 - 16.00 **ARA**

16.00 - 17.30 ***Kırgızistan'da İslâm İlmi ve Geleceği***
S.U. DUYŞENBİYEV

Yurt Dışındaki Vatandaşlarımızın Millî ve Dinî Kimliklerinin Korunmasında Uygulanacak Yeni İrşad Usulleri
Osman BARIŞ

MÜZÂKERE

19.00 - 20.00 **AKŞAM YEMEĞİ**

21.00 **TASAVVUF MUSIKÎSİ KONSERİ**

1. KOMİSYON MÜZAKERECİLERİ

1. Seyit AHMEDOF
2. Prof.Dr. Said Ramazan AL-BUTTİ
3. Şeyh İzzettin AI-Khatibi AL-TAMİMİ
4. M.Zeki ARSLAN
5. Prof.Dr. Fahrettin ATAR
6. Mustafa ATEŞ
7. Doç. Dr. Ali Arslan AYDIN
8. Dr. Dursun AYGÜN
9. Kadir BOZLU
10 A.Vehbi CENGİZ
11. Rıdvan ÇAKIR
12. Prof.Dr. İbrahim ÇALIŞKAN
13. Dnz.Kur. Alb. Serdar ÇELEBİ
14. Ord.Prof.Dr. Sulhi DÖNMEZER
15. Oktay EKŞİ
16. Mehmet ERPOLAT
17. Prof.Dr. Didar ESER
18. Halit GÜLER
19. Dr. Arif GÜNEŞ
20, Musa GÜRGÜN
21. Prof.Dr. Bozkurt GÜVENÇ
22. Mekki Hüseyin HAMADAN
23. Dr.Nihat HATİPOĞLU

24. Nurettin HÖCÜK
25. Yakup İSKENDER
26. Yaşar İŞCAN
27. Abdurrahman KAHYAOĞLU
28. Bnb. Halis KARAASLAN
29. Prof.Dr. Hayrettin KARAMAN
30. Mehmet Kaya KURT
31. Prof.Dr. Muhammed Mehdi LAROUSSİ
32. Nasrettin MUHAMMEDİYEV
33. Rıdvan NİZAMOĞLU
34. Şükrü ÖZBUĞDAY
35. Mehmet ÖZCAN
36. Avni ÖZGÜREL
37. Hasan Şakir SANCAKTAR
38. Doç.Dr. Ali SARIKOYUNCU
39. Nevval SEVİNDİ
40. Lütfi ŞENTÜRK
41. Abdurrahmane TALEB
42. Yusuf TURAN
43. İbrahim URAL
44. Prof.Dr. Nur VERGİN
45. Seyfettin YAZICI
46. Hüseyin YILMAZ
47. İrfan YÜCEL
48. Rıfat YÜCELTEN

Dinlerarası Diyalog Komisyonu

I. GÜN **23 KASIM 1998 (Pazartesi)**

YER : Çankaya (1) Salonu

14.00 - 14.30 Komisyon Başkanı, Başkan Yardımcısı ve Raportörlerin Seçimi

TEBLİĞLER

14.30 - 15.30 ***İslâm'da Kültürel Çoğulculuk ve Bir Arada Yaşamak***
Prof.Dr. Mehmet AYDIN
Dini Çoğulculuk ve* Sosyal *Dayanışma
Prof.Dr. Hüsnü Ezber BODUR
Çoğulculuk ve Bir Arada Yaşama
Prof.Dr. A.Z. AL-ABDİN
Rıza ZELYUT

MÜZÂKERE

15.30 - 16.00 **ARA**

16.00 - 17.00 ***Niçin İnsan Hakları, Niçin İslâmî Yaklaşım?***

Prof.Dr. Mehmet S. AYDIN
İslâm'da İnsan Hakları
Süleyman RECEBİ
MÜZÂKERE

17.00 - 18.00 **Kardinal Francis ARİNZE**
Dinlerarası Diyalog Üzerine Katolik Öğretisi
Prof.Dr. Chiristlan W. TROLL
İslâm Hıristiyan Diyaloğunun Geleceği
Prof.Dr. Şaban KUZGUN
Dr. Mahmut AYDIN
MÜZÂKERE

19.00 - 20.00 **AKŞAM YEMEĞİ**

II. GÜN 24 **KASIM 1998 (Salı)**

09.00 - 11.00 ***İlahi Dinlerdeki Ruh Birliği***
Prof.Dr. SÜleyman ATEŞ
Ateizme Karşı Dinlerin İşbiriliği Mümkün müdür?
Prof.Dr. İsmail YAKIT
Din Hürriyeti
Prof.Dr. Necati ÖNER
İbrahim Dinine Güncel Yaklaşım
Prof.Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU
Dinlerarası Hoşgörüsüzlüğün Nedenleri Bağlamında Muhafazakâr Irkçı Tutum ve Diğer Dinleri Tanımamak
Prof.Dr. Niyazi ÖKTEM
MÜZÂKERE

11.00 - 11.30 **ARA**

11.30 - 12.30 **Sosyal *Barışın Temini İçin Din Adamlarının Rolü***
Prof.Dr. İbrahim DÜZEN
Prof.Dr. M.Zeki TERZİ
Prof.Dr. SÜleyman ULUDAĞ
MÜZÂKERE

12.30 - 14.00 **ÖĞLE YEMEĞİ**

14.00 - 15.30 ***Dinlerarası Diyaloğa Niçin İhtiyaç Vardır?***
Prof.Dr. Abdurrahman KÜÇÜK
Dinlerarası Diyaloğun Dünya Barışına Katkıları
Dr. İshak ANSARİ
MÜZÂKERE

15,30 - 16,00 **ARA**

16,30 - 17.30 *Dinlerarası Diyalog Açısından Garbiyat Çalışmaları*
Prof.Dr. Ali Osman KOÇKUZU

Dinlerarası Diyalogda Tasavvufun Rolü
Doç.Dr. A.Hakim YÜCE
Ratbek Hacı NİSANBAYULU
MÜZÂKERE
19,00 - 20,00 **AKŞAM YEMEĞİ**

III. GÜN 25 KASIM 1998 (Çarşamba)

09.00 - 11.00 **Bartelemous**
Rav İshak HALEVA
Samuel AKDEMİR
Türkiye Selçuklularında Bir Arada Yaşama Tecrübesi
Prof.Dr. Mehmet ŞEKER
Farklı Dinler ve Çeşitli Yorumlar ve Mezhepler Arası Diyalog
Dr. Lütfî DOĞAN
MÜZÂKERE
11.00-11.30 **ARA**
11.30- 12.30 *Dinler ve Bir Arada Yaşama*
Prof.Dr. Ömer Faruk HARMAN
Prof.Dr. Ahmet Kemal ABULMEGD
Nabil BEDR
MÜZÂKERE
12.30 - 14.00 **ÖĞLE YEMEĞİ**
14.00 - 15.30 *Dinlerarası Diyalog*
Dr. Sadık ERASLAN
Abdullah AYAN
MÜZÂKERE
15.30 - 16.00 **ARA**
16.00 - 17.30 *Dinlerarası Diyaloğun İlahi Dinlerdeki Dayanağı*
Dr. Faruk ERMEMİŞ
Kazım GÜLEÇYÜZ
Semavi Dinlerde Dini Musıkî
Prof.Dr. M.Erdoğan SÜRAT
MÜZÂKERE
19.00 - 20.00 **AKŞAM YEMEĞİ**
21.00 TASAVVUF MUSIKÎSİ KONSERİ

11. KOMİSYON MÜZAKERECİLERİ

1. Mehmet Emin AGA
2. Rahib Khaled AKASHEH
3. A. Sait AKDOĞAN
4. Dr. Halil ALTINTAŞ

5. Dr. H. AMİDHAN
6. H.M. İsa ANSHARY
7. İbrahim BEĞENDİ
8. Vahdi BOYDAŞ
9. Pier Lugi CELATA
10. Prof.Dr. İ. Agah ÇUBUKÇU
11. Ravil GAYNUDDİN
12. Josef GLICKSBERG
13. Prof.Dr. Şerafettin GÖLCÜK
14. Erdal GÖLCÜKLÜ
15. Mustafa HACI
16. Ebu Bakar HAŞİM
17. Prof.Dr. Ekmelettin İHSANOĞLU
18. İsmail İŞİ
19. Xavanier JACOB
20. Oğuz KALELİOĞLU
21. Yusu KALKAN
22. Çetin KARAMAN
23. Hüseyin KARAMOLLA
24. Prof.Dr. Murat KARRİYEV
25. Dr. Walter KASPER
26. Mehmet KAYMAKÇI
27. Heinz KLAUTKE
28. H.Hafız Sabri KOÇİ
29. Abu Talip MEMMEDOV
30. Osman NEJAT
31. Ömer ÖNEN
32. Abdullah ÖZBEY
33. Dr. İbrahim ÖZDEMİR
34. Hüseyin SMAJİ
35. Muzaffer ŞAHİN
36. Mustafa ŞAVKLIYILDIZ
37. İbrahim ŞERİF
38. Talat TACETTİN
39. Prof.Dr. Şerif Ali TEKALAN
40. Doğan ÜNLÜSOY
41. Yenal ÜNSELİ
42. Helmuth WEİSMAN

Din Eğitimi Komisyonu

1. GÜN **23 KASIM 1998 (pazartesi)**

YER : Çankaya (3) Salonu

14.00 - 14.30 Komisyon Başkanı, Başkan Yardımcısı ve Raportörlerin Seçimi

TEBLİĞLER

14.30 - 15.30 ***Din Eğitiminin Bugünü ve Geleceği***
Prof.Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU
Demokrasi ve İnsan Hakları Bağlamında Çağdaş Türkiye'de Dini Hayat ve Din Öğretimi Alanındakl Gelişmeler
Prof.Dr. Sabri HİZMETLİ
İyliğin Yayılmasında Din Görevlilerinin Yeri ve Önemi
Prof.Dr. Hüseyin ALGÜL

MÜZÂKERE

15.30- 16.00 **ARA**

16.00- 17.30 ***Diyanet İşleri Başkanlığı Personelinin Eğitim ve Bilgi Seviyesinin Yükseltilmesi***
Doç.Dr. Fahri KAYADİBİ
Diyanet İşleri Başkanlığı Eleman Hazırlama politikası
Doç.Dr. Fikret KARAMAN

MÜZÂKERE

19.00 - 20.00 **AKŞAM YEMEĞİ**

II. GÜN **24 KASIM 1998 (Salı)**

09.00 - 11.00 ***Yeni Bir Yaklaşımla Va'z Eğitimi***
Prof.Dr. Kerim YAVUZ
Başkanlık Hizmetiçi Eğitim Kursları
Dr. Durak PUSMAZ

MÜZÂKERE

11.00- 11.30 **ARA**

11.30- 12.30 ***Genel Öğretimde Din Öğretiminin Rolü ve Önemi***
Ömer ÖZÜDURU
Sağlıklı Din Eğitimi Verilmesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler
Zekeriya ÖKTEN

MÜZÂKERE

12.30 - 14.00 **ÖĞLE YEMEĞİ**

14.00 - 15.30 ***Dinin Sağlıklı Anlatımına Engel Bazı Faktörler***
Prof.Dr. M.Cemal SOFUOĞLU
Din Eğitiminde Kur'an Kursları
Mehmet ALTUNKAYA

MÜZÂKERE

15.30- 16.00 **ARA**

16.00- 17.30 ***Hollanda'da Din Eğitimi***
Dr. M. Besim İSMAİLEFENDİOĞLU
Madde Bağımlılığının Birey Aile ve Topluma Etkileri ile Madde Bağımlılığı ve Din
Uzm. Dr. Hümeyra PINAR
Toplumda Manevi Kirlenme
A. Zeki ELTURAN
MÜZÂKERE

19.00 - 20.00 **AKŞAM YEMEĞİ**

III. GÜN **25 KASIM 1998 (Çarşamba)**

09.00 - 11.00 ***Kesintisiz Eğitim Kavramı ve Uygulama Şekli***
Yrd.Doç.Dr. Ahmet GÜRTAŞ
MÜZÂKERE

11.00 - 11.30 **ARA**

11.30 - 12.30 ***Eğitim Sistemi İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri***
Hakkı YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Eleman Yetiştiren Kurum Olarak İmam-Hatip Liseleri
Dr. Mehmet BULUT
MÜZÂKERE

12.30 - 14.00 **ÖĞLE YEMEĞİ**

14.00 - 15.30 ***Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Eğitim Merkezleri ve Hizmetiçi Eğitim Faaliyetleri***
Yrd.Doç.Dr. Ahmet GÜRTAŞ
Eğitim Sistemi İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri
Muhittin ALAGÖZ
MÜZÂKERE

15.30 - 16.00 **ARA**

16.00 - 17.30 ***Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi***
Ömer ÖRTLEK
MÜZÂKERE

19.00 - 20.00 **AKŞAM YEMEĞİ**

21.00 **TASAVVUF MUSIKÎSİ KONSERİ**

III. KOMİSYON MÜZÂKERECİLERİ

1. Dr. Tayyar ALTIKULAÇ
2. Dr. Ahmet BALTACI
3. Prof.Dr. İ. Kâfi DÖNMEZ
4. Mahmut GÜRGÜR
5. Mehmet GÜRLER
6. Dr. Ahmet İNAN
7. Selahattin KAYA
8. Dr. Ekrem KELEŞ
9. Doç.Dr. Esat KILIÇER
10. Dr. Ömer ÖZCAN
11. Şükrü ÖZTÜRK
12. Ayşe SUCU
13. İsmail YILMAZ

IV. GÜN **26 KASIM 1998 (Perşembe)**

II. GENEL OTURUM

09.00 - 09.30 ***"Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları Komisyonu"*** Tarafından Hazırlanan Raporun Şûra Genel Kurulu'na Sunulması

09.30 - 11.00 Rapor Hakkında Genel Görüşme

11.00 -11.30 **ARA**

11.30 - 12.30 Raporun Karara Bağlanması

12.30 - 14.00 **ÖĞLE YEMEĞİ**

III. GENEL OTURUM

14.00 - 14.30 ***"Dinlerarası Diyalog Komisyonu"*** Tarafından Hazırlanan Raporun Şûra Genel Kurulu'na Sunulması

14.30 - 15.30 Rapor Hakkında Genel Görüşme ve Raporun Karara Bağlanması

15.30 - 16.00 **ARA**

IV. GENEL OTURUM

16.00 - 16.30 ***"Din Eğitimi Komisyonu"*** Tarafından Hazırlanan Raporun Şûra Genel Kurulu'na Sunulması

16.30 - 17.30 Rapor Hakkında Genel Görüşme ve Raporun Karara Bağlanması

19.00 - 20.00 **AKŞAM YEMEĞİ**

V.GÜN **27 KASIM 1998 (Cuma)**

V. GENEL OTURUM

09.30 - 10.30	Şûra Değerlendirme Konuşmaları
1 0.30	Şûra Basın Bildirgesinin Okunması
11.00	**KAPANIŞ**
13.30 - 14.30	**ÖĞLE YEMEĞİ**
15.30	Yabancı Konukların İstanbul'a Hareketleri
28 Kasım 1998	Yabancı Konukların İstanbul Gezileri
29 Kasım 1998	Yabancı Konukların Ülkelerine Uğurlanmaları

ŞÛRA TEBLİĞ KONULARI

I- DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI KOMİSYONU

Tebliğ Konuları:

1- İslâm Dini Nasıl Anlaşılmalıdır?
2- İslâm Dini Nasıl Anlaşılmalıdır?
3- Dinin Anlaşılması, Yorumlanmasındaki Farklılıklar ve Çözüm Üzerine,
4- İslâm'ı Nasıl Anlamalıyız?
5- Dinin Yanlış Anlaşılmasından Doğan Problemler ve Çözüm Yolları,
6- Din ve Lâiklik İlişkisi,
7- Din ve Lâiklik ilişkisi, Lâiklik ilkesi ve İslâm,
8- Türkiye'de Lâikliğin Gelişimi,
9- Din ve Lâiklik,
10- Şeriat ve Lâiklik,
11- Din ve Lâiklik, Akıl ve Vahiy,
12- Akıl ve Vahiy,
13- Dinimizi Tanırken de Tanıtırken de Gözden Kaçırdıklarımız,
14- Din Devlet İlişkileri,
15- Geleneksel ve Çağdaş İslâm Yorumunun Temel Problemleri,
16- Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri Bu Tehlikenin Önlenmesinde Dinin Rolü ve Alınması Gereken Tedbirler,
17- Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Kadınlarla İlgili Problemler ve Çözüm Yolları,
18- Dinî Konularda Toplumun Aydınlatılması Hizmetinde, Âlimin Konumu, Salahiyeti ve Sorumluluğu,
19- Bazı Yanlış Telakkilerin Kur'an Hakemliğinde Yeniden Değerlendirilme İhtiyacı,
20- Dinin Anlaşılmasında ve Hayata Geçirilmesinde Yorum ve Yeri,
21- Türkiye'deki Dinî Hayatın Anlaşılması,
22- Hanefilerde Farz-Vacip Ayrımı ve Sünnetin Hükmü Üzerinde Bazı Düşünceler,
23- Mezhepler ve Taklit,
24- İslâm'ın Yaşanması Kur'an'ın Doğru Anlaşılması ile Mümkündür,

25- Günümüz Toplumunda İman Problemi,
26- Toplumun Dinî Konularda Aydınlatılmasında Karşılaşılan Problemler,
27- Toplumu Din Konusunda Aydınlatma Görevinin Camilerde İcrası,
28- Toplumun Dinî Konularda Aydınlatılmasında Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları,
29- Toplumun Dinî Konularda Aydınlatılmasında Karşılaşılan Problemler,
30- Toplumun Dinî Konularda Aydınlatılmasında Karşılaşılan Problemler,
31- Toplumun Dinî Konularda Aydınlatılmasında Karşılaşılan Problemler,
32- Ahmed-i Yesevi, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük,
33- Eleştiride Ölçü ve Üslûp Meselemiz,
34- 2000'li Yıllara Girerken İrşad Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Düşünceler,
35- İkibinli Yıllarda Yeni İrşad Metodları Neler Olabilir?
36- Müslüman Bir Toplumun Aydınlatılmasında Cuma ve Bayram Hutbelerinin Önemi,
37- Dinî Konularda Toplumun Aydınlatılması,
38- Günümüzde Vaizlik Müessesesinde Yapılacak Reorganizasyon Nasıl Olmalıdır?
39- Orta Asya'daki Soydaşlarımıza Götürülecek Hizmetlerde Uygulanacak Usuller,
40- Toplumu Din Konusunda Aydınlatmada Başkanlık Yayınlarıyla, Sesli ve Görüntülü Yayınların Önemi,
41- Sesli ve Görüntülü Yayınlarda Dini Yayınların Toplumu Aydınlatmadaki Rolü,
42- Din Nasıl Tebliğ Edilmeli,
43- Kırgızistan'daki İslâmî İlimlerin Durumu ve Geleceği,
44- Yurd Dışındaki Vatandaşlarımızın Millî ve Dinî Kimliklerinin Korunmasında Uygulanacak Yeni İrşad Usulleri,
45- 2000'li Yıllarda Yeni İrşad Metotları,
46- Peygamber'in Sünnetinde Örnek Olma Yoluyla Eğitim,
47- Çağımızda Müslümanları Meşgul Eden Konular,
48- İslâm'da İçtihadın Yeri ve Görevi, Lâiklik, Vahiy ve Akıl.

II- DİNLERARASI DİYALOG KOMİSYONU

Tebliğ Konuları :

1- Diyalog Açısından İlâhî Dinlerin Birbirlerine Yaklaşımı,
2- Dinî Çoğulculuk ve Sosyal Dayanışma,
3- Çoğulculuk ve Bir Arada Yaşama ,
4- Çoğulculuk ve Bir Arada Yaşama,

5- İnsan Hakları : Niçin İslâmî Bir Yaklaşım?
6- İslâm'da İnsan Hakları,
7- Dinlerarası Diyalog ve Hoşgörü,
8- Dinlerarası Diyalog Üzerine Katolik Öğretisi,
9- İslâm-Hıristiyan Diyalogunun Geleceği,
10- Müslüman-Hıristiyan Diyalogunun Geleceği,
11- İlâhî Dinlerin Ruh Birliği,
12- Ateizme Karşı Dinlerin İşbirliği Zarureti Mümkün müdür?
13- Din Hürriyeti,
14- İbrahim Dinine Güncel Yaklaşım,
15- Dinlerarası Hoşgörüsüzlüğün Nedenleri Bağlamında Muhafazakâr Irkçı Tutum ve Diğer Dinleri İyi Tanımamak,
16- Sosyal Barışın Temini İçin Din Adamlarının Rolü,
17- Sosyal Barışı Sağlamada Dinin ve Din Adamının Rolü,
18- Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç vardır?
19- Dinlerarası Diyalog Açısından Garbiyyât Çalışmaları veya Kitabî Dinlere Kendi Klasik Dilleriyle Vâkıf Müslüman İlim Adamları Yetiştirme Meselesi,
20- Dinlerarası Diyalogta Tasavvufun Rolü,
21- Dinlerarası Diyalog ve Hoşgörü,
22- Dünya Barışı Kültüründe Dinlerarası Diyalog ve Hoşgörü Öğesi,
23- Türkiye Selçuklarında Bir Arada Yaşama Tecrübesi (Müslüman-Gayr-i Müslim İlişkileri),
24- Farklı Dinler ve Çeşitli Yorumlar ve Mezhepler Arası Diyalog,
25- Dinler ve Bir Arada Yaşama,
26- Dinler ve Herkesle Birlikte Yaşamak,
27- Dinler ve Bir Arada Yaşama,
28- Müslümanlarla Hıristiyanlar Arasında Diyalog,
29- Dinlerarası Diyalogun Önemi,
30- Dinlerarası Diyalogun İlahi Dinlerdeki Dayanağı,
31- Bediüzzaman Said Nursi'nin Görüşleri Işığında Müslüman-Hıristiyan Diyalogu,
32- Semavî Dinlerde Dinî Musikî Esasları,
33- İnanç ve Akıl,
34- Dinî Aydınlatma ve Dinî Eğitim,
35- Dinî Cemaatler Arasındaki Uyumun Geliştirilmesi: Endonezya Örneği,
36- Sömürgeciliğin Üçlü Sacayağı: Misyonerlik, Oryantalizm ve Reformizm.

III- DİN EĞİTİMİ KOMİSYONU

Tebliğ Konuları :

1- Demokrasi ve İnsan Hakları Bağlamında Çağdaş Türkiye'de Dinî Hayat ve Din Öğretimi Alanındaki Gelişmeler,
2- İyiliğin Yayılmasında Din Görevlilerinin Yeri ve Önemi,
3- Diyanet İşleri Başkanlığı Personelinin Eğitim ve Bilgi Seviyesinin Yükseltilmesi,
4- Diyanet İşleri Başkanlığına Eleman Hazırlama Politikası,
5- Yeni Bir Yaklaşımla Vaaz Eğitimi,
6- Başkanlık Hizmet İçi Eğitim Kursları,
7- Genel Öğretimde Din Öğretiminin Rolü ve Önemi,
8- Sağlıklı Din Eğitimi Verilmesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler,
9- Dinin Sağlıklı Anlatılmasına Engel Bazı Faktörler,
10- Din Eğitiminde Kur'an Kursları,
11- Hollanda'da Müslümanların Din Eğitimi,
12- Madde Bağımlılığının (Sigara, Alkol, Uyuşturucu) Birey, Aile ve Topluma Etkileri ve Bağımlılığın Dinî Yönü,
13- Toplumda Manevî Kirlenme,
14- Kesintisiz Eğitim Kavramı ve Uygulama Şekli,
15- Eğitim Sistemi İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri ve Tarihçesi,
16- Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na Eleman Yetiştiren Kurum Olarak İmam Hatip Okulları,
17- Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Merkezleri ve Hizmet İçi Eğitim Faaliyetleri,
18- Eğitim Sistemi İçerisinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri,
19- Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi.

ŞÛRA ÇALIŞMALARI

ŞÛRA BİLGİ KONUŞMALARI

Sunucunun Konuşması:

- Evet, teşekkür ederiz. Şimdi Şûra tüzüğünün 7. maddesi gereği başkanlık divanı, Diyanet İşleri Başkanı'nın başkanlığında Şûra üyeleri arasından seçilecek 2 başkan yardımcısıyla 4 sekreterin oluşturulması. Efendim bir teklif var.

II. Din Şûrası Divan Başkan Yardımcılıklarına Prof. Dr. Necati ÖNER, Prof. Dr. Abdülkadir ŞENER, II. Din Şûrası Divan Sekreterliklerine Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ, Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU, Prof. Dr. İbrahim Kafi DÖNMEZ, Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK. Arz ve teklif ederiz. Evet, divanın bu şekli teşekkülünü kabul edenler? Evet. Kabul Etmeyenler? İttifakla kabul edilmiştir.

- Evet divanı buraya davet ediyoruz. Divan üyeleri. Şimdi Şûra çalışmalarıyla ilgili Şûra Genel Sekreteri Şükrü ÖZBUĞDAY kısa bir bilgi sunacaktır.

Şûra Genel Sekreteri Sayın Şükrü ÖZBUĞDAY'ın Konuşması :

- Sayın Başkanım, Değerli Misafirler ve Katılımcılar,

Sekreterya olarak hepinize hoşgeldiniz diyor, saygıyla selâmlıyorum.

Şûra, çalışmalarını, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilât Kanunu'na dayanılarak çıkartılan Din Şûrası Tüzüğü çerçevesinde yürütecektir.

Yine Şûra, çalışmalarını oluşturulacak komisyonlarla yürütecektir. Din Şûrası tüzüğümüzün 8. maddesine göre Diyanet İşleri Başkanımızın yazılı bir önerisi var. Buna göre Şûra, gündemindeki konularını kurulacak aşağıdaki komisyonlarda görüşülmesini istemektedir. Komisyonları arz ediyorum.

1- Dinî konularda toplumun aydınlatılması ve dinin farklı yorumlanmasından kaynaklanan problemler ve çözüm yolları,

2- Dinler arası diyalog,

3- Din eğitimi.

Şimdi sayın başkanımızın komisyonlar oluşturulması istikametindeki bu teklifini oylarınıza sunuyoruz. Kabul edenler? Etmeyenler? Kabul edilmiştir, teşekkür ederim. Bu üç komisyon bugün öğleden sonra saat 14.00'te toplanacak. Kendi üyeleri arasından bir komisyon başkanı, bir başkan yardımcısı ve 2 raportör seçtikten sonra bugün, yarın ve öbür gün sunulacak tebliğleri müzakere edecek ve tüzüğün 9. maddesine göre bir rapor hazırlayacaktır. Tebliğlere geçilmeden önce her komisyonda önce Başkanlığımız görüşleri sunulacaktır. Başkanlık görüşlerini 1. komisyonda başkan yardımcısı Sami USLU, 2. komisyonda Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK, 3. komisyonda ise Başkan Yardımcısı Mahmut Gürgür sunacaklardır. Her oturumda komisyon başkanları tebliğ sayısı ile belirlenen zamanı dikkate alarak tebliğ sunacaklara verilecek zamanı kendileri takdir edeceklerdir. Tebliğler sunulduktan sonra müzakerecilerden söz almak isteyenler isimlerini komisyon başkanına yazdıracak ve onlara sırasıyla söz verilecektir.

Gerek komisyonlarda gerekse genel oturumda karar alırken oylamalarda sadece üyeler oy hakkına sahiptirler. Temsilciler ve davetliler tebliğ sunabilecekleri gibi müzakerelere de katılabilirler, ancak oy kullanamazlar. Katılımcıların hangi sıfatla katıldıkları kendilerine takdim edilecek yaka kartlarında belirtilmiştir.

26 Kasım 1998 Perşembe günü genel oturum yapılacak ve komisyonlarca hazırlanan raporlar incelenip müzakere edilecek ve nihai karara bağlanacaktır. Şûramız 27 Kasım 1998 Cuma günü yapılacak genel değerlendirme konuşmalarından sonra Diyanet İşleri Başkanımızın basın açıklamasıyla son bulacaktır. Biz sekreterya olarak sunulacak tebliğlerin 3-4 sahifelik özetlerini istedik. Bizim elimize geçen bu özetleri çoğalttık, komisyonlara göre ayırdık. Onları sizlere takdim edeceğiz. Ancak bize geç ulaşan tebliğ özetlerini çoğaltma imkânımız olmadı. Ama o özetlerde eğer bize verilirse Şûra süresince onları da çoğaltır, katılımcılara takdim ederiz. 25 Kasım 1998 günü saat 21.00'de yani Çarşamba günü saat 21.00'de Ahmet Hatipoğlu yönetiminde Türk Tasavvuf Musikisi konseri düzenledik. Ankara içinden, Ankara dışından ve yurt dışından bütün katılımcıların teşrifini bekliyoruz. Şûra sonunda yurt dışından gelen konuklarımız için İstanbul'un tarihi yerlerini göstermek amacıyla bir gezi düzenledik. Yabancı konuklarımız bu geziye katılırlarsa memnun oluruz. Şayet mazeretlerinden dolayı katılamayacak olanlar var ise şimdiden sekretaryamıza haber verirlerse seviniriz. Şûra sonunda şuramızla ilgili bir anket düzenlenecektir. Anketimize göstereceğiniz ilgi, bundan sonraki Şûralarımız için bize ışık tutacak, yardımcı olacaktır. Bu bakımdan anketimize katılmanızı arzu ediyoruz. Sizlere verilen hizmetlerde elimizde olmayan bazı aksaklıklardan dolayı affınızı istirham ediyoruz. Arzu ve ihtiyaçlarınızı görevlilere bildirmenizi bekliyoruz.

Şûramız için kıymetli zamanlarınızdan ayırarak teşrif ve katkılarınızdan dolayı teşekkür ediyor, Şûramızın başarılı ve verimli geçmesini diliyor, sekretaryadaki görevli arkadaşlarım adına hepinize saygılar sunuyorum.

Diyanet İşleri Başkanı Sayın Mehmet Nuri YILMAZ

- Divan Başkanlığına sunulan bir teklif var. Bu Apo'nun Türkiye'ye iadesi hususunda. Biz bu huhusta gerekli girişimlerde bulunduk. Arkadaşların hassasiyetine teşekkür ediyoruz. Bunu Şûra kapanış bildirisinde gündeme alacağız. Toplantımızın birinci kısmı burada sona ermektedir. Yemekten sonra komisyonlar çalışmalarına başlayacaklardır. Tekrar teşriflerinizden dolayı teşekkür ediyorum. Saygılar sunuyorum.

Genel Sekreter Şükrü ÖZBUĞDAY

- Değerli misafirler, gerek akşam yemekleri gerekse öğle yemekleri aşağıdaki yemek salonunda verilecektir. Komisyon çalışmaları ise; 1. Komisyon bu salonda çalışmalarını sürdürecek öğleden sonra. Diğer 2. ve 3. Komisyon ise Çankaya 1 ve Çankaya 3 salonları var, zemin katta. O komisyonlarda çalışmalarını orada sürdürecektir. Ayrıca her katılımcının hangi komisyonda olduğu kendilerine yazı yazmak suretiyle görüşlerini aldık ve ona göre belirledik. Eğer katılımcının kendisi bize bir görüş bildirmemişse onu biz takdir ettik. Ama eğer katılımcının bir itirazı olursa ben şu komisyonda bulunmak istiyordum derse, onu da yine her zaman değiştirmemiz mümkündür. Tekrar hepinize saygılar sunuyorum. Afiyet olsun diyorum.

II. DİN ŞÛRASI
(23-27 KASIM 1998)

1. KOMİSYON

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI TEBLİĞ ve MÜZAKERE METİNLERİ

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI İLE İLGİLİ BAŞKANLIK GÖRÜŞÜ

1- İRŞADIN ÖNEMİ

İnsanı yaratan ve onu akıl gibi üstün yeteneklerle donatan Allah Teâlâ onu yalnız bırakmamış, zaman zaman gönderdiği peygamberlerle teyid etmiştir. İlk insan Hz. Adem'in aynı zamanda ilk peygamber olması bunun ifadesidir.

Hz. Adem'den itibaren son peygamber Hz. Muhammed Mustafa Sallallahu aleyh-i ve Sellem'e gelinceye kadar pek çok peygamberler gelmiş ve geçmiştir.

Peygamberin görevi, Allah'ın mesajını insanlara iletmek, nasihat etmek ve onları dünya ve âhirette mutlu kılacak yolları onlara göstermektir.

Peygamberimiz son peygamber olduğuna göre ondan sonra bu görev alimlere düşmektedir. Kur'an-ı Kerim'de:

"Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir" (Âl-i İmrân: 104) buyurulmuş ve irşadın önemine dikkat çekilmiştir. Peygamberimiz de dinin nasihatten ibaret olduğunu ifade buyurmuştur.

İrşad görevinin önemi böylece anlaşılmış oluyor.

Bu görevi kim yapacak? Bilindiği üzere bu görev, yani toplumu dinî konularda aydınlatma görevi kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. Başkanlığın en önemli görevi budur.

İRŞAD YOLLARI VE VASITALARI

a) Vaaz:

Bu görev vâizler tarafından yapılmaktadır. Başkanlıkça İl ve İlçelere tayin edilen dinî yüksek öğrenim görmüş vâizler müftülüklerce hazırlanan irşad programları gereğince haftada en az 4 defa vaaz etmek suretiyle bu görevi ifa etmektedirler. Ayrıca vâizler mahalli TV. ve radyolarda sohbet ederek ve düzenlenen konferanslarda konuşarak da irşad hizmeti yapmaktadırlar. Diğer taraftan Kur'an kurslarında ders okutmakta, vaaz ve hutbe çalışmalarına katılmaktadırlar.

b) Konferans vermek :

Başkanlık zaman zaman merkezden görevlendirdiği üst düzey görevlilerle İl ve İlçelerde konferanslar düzenlemekte, böylece cami dışında da halkın aydınlatılması sağlanmaktadır.

2- YAZILI VE GÖRÜNTÜLÜ YAYINLAR

İrşadın en önemli araçlarından birisi de yazılı ve görüntülü yayınlardır.

Başkanlığın bu irşad faaliyetini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

a) Yayınlanan Kitaplar :

Başkanlık, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere çeşitli konularda dinî ve millî halk kitapları, roman, hikâye ve piyes, çocuk kitapları yayınlamakta, her yıl yurtiçi ve yurtdışı takvimi basmaktadır. Ayrıca aylık, çocuk dergileriyle üç aylık bir de ilmî dergi olmak üzere üç dergi yayınlamaktadır.

b) Tv. Programı

Başkanlık, haftada iki saat olmak üzere 4'ncü ve ikinci kanallarda yayınlanan dinî irşad programları yapmaktadır.

Ayrıca illerdeki Tv.lerde Müftülükler'ce hazırlanan irşad programları da yapılmaktadır.

3- İRŞAD HİZMETİNİN YAPILDIĞI YERLER

Başkanlık irşad hizmetlerini, cami, okul, hastahane, cezaevi, fabrika ve işyerlerinde yürütmektedir. Bazı yerlerde kahvehanelerde de irşad hizmetleri yapılmaktadır.

4- HAC HİZMETLERİ

Diyanet İşleri Başkanlığı, İslâm'ın temel şartlarından biri olan hac ibadetini hemen hiçbir İslâm ülkesinde olmayan ciddiyette organize etmektedir. Her yıl ülkemize tanınan sayı kadar hacı adayını hacca götürüp getirmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığınca Türkiye Diyanet Vakfı ile birlikte bugüne kadar gerçekleştirmekte olduğu hac organizasyonları; Devletimizin onuruna yaraşır bir şekilde yapılmakta, seyehat süresince vatandaşlarımızın sağlık ve güvenlikleri ve hac ibadetini eksiksiz ifa etmeleri konusunda azami dikkat gösterilmektedir. Bu organizasyona dahil olan vatandaşlarımıza uygulanan anket sonuçları %95 gibi yüksek bir oranda memnuniyeti ortaya koymaktadır.

TOPLUMUN AYDINLATILMASI İLE İLGİLİ KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

1- ELEMAN YETERSİZLİĞİ

a) Toplumun dinî konularda aydınlatılması hizmetini yürütecek sayıda ve liyakatte personel bulunamamaktadır. Bu da toplumu aydınlatma hizmetini olumsuz yönde etkilemektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı her ne kadar uzun ve kısa süreli kurslarla personelin yetiştirilmesine önem vermekte ise de bu yeterli olmamaktadır.

b) Bazı Tv ve gazetelerde halkın dinî inançlarına ters yayınlar yapılması, irşad hizmetini yapan görevlilerin işini zorlaştırmaktadır.

c) Diyanet İşleri Başkanlığınca Tv. 4'ncü Kanalda haftada 2 saat yapılan dinî program, yeterli değildir.

2- ÇÖZÜM YOLLARI VE ÖNERİLER

a) Gerek İmam-Hitap Liseleri ve gerekse İlâhiyat Fakültelerinde uygulanan programlar yeniden gözden geçirilmeli ve ihtiyaca cevap verecek hale getirilmelidir.

b) Yetenekli vaiz bulmakta güçlük çekildiği için bu meslek maddî yönden daha cazip hale getirilmelidir.

c) Tv. 4'ncü kanalda Başkanlıkça haftada iki saatlik toplumu din konusunda aydınlatma programı hem artırılmalı, hem de ülkenin her yerinden dinlenebilecek bir kanalda yayınlanmalıdır. Ayrıca bu program haftanın en az iki ayrı gününde yayınlanmalıdır.

d) Hac seyahatleri ile ilgili olarak 1987 yılında Ürdün'ün Başkenti Amman'da yapılan İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansında, hac ibadetinin yapıldığı mekânların sınırlı olmasından dolayı hacı sayısı her ülke için nüfusunun bindebiri oranında sınırlandırılmıştır.

Hac kotası olarak adlandırılan bu uygulama sıkıntı yaratmaktadır. Her yıl ülkemizden hacca gitmek isteylerin sayısı kotanın üstünde olduğu, gidecek hacı adayı sayısını belirlemekte zorluk çekilmekte ve vatandaşların bu ihtiyaçlarına cevap verilememektedir.

Bu itibarla ülkemize tanınan kotanın, ihtiyacı karşılayacak şekilde artırılması için gerekli girişimlere devam edilmelidir.

Burada sözü edilmesi gereken önemli hususlardan biri de, konunun uzmanı olmayan kişiler de dahil olmak üzere, bazı dinî hükümlerin genel anlayıştan farklı şekilde yorumlanmasından ve özellikle yeterli dinî kültüre sahib olmayan yurttaşlarımız tarafından bu tür yorumların iyi anlaşılamamasından kaynaklanan problemlerdir.

Şüphesiz bütün insanların her konuda aynı şekilde düşünmeleri mümkün değildir. Bu itibarla konunun uzmanı olan bilim adamları, araştırıcı ve düşünürlerin bazı konularda farklı düşüncelere sahib olmaları ve olaylara değişik açılardan bakarak farklı yorumlar getirmeleri tabiidir. Nitekim tarih boyunca ve özellikle İslâm'ın ilk asırlarında aynı konudaki farklı görüş ve ictihatlar müslümanlar tarafından yadırganmamış, herkesin kendi anlayışına göre isabetli saydığı görüşü seçmesi tabiî karşılanmıştır.

Bilindiği üzere İslamî hükümler ilâhî vahye dayanan ve ictihadî olanlar olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi teabbudî denilen yani illeti akıl yolu ile kavranamayan ve illetini aklen kavradığı hükümler olarak da ikiye ayrılır. Bunlardan teabbudî olmayıp ictihadî olanlar, üzerinde tartışma yapılamayan, kesinlik ifade eden ve değişmez olan hükümler değildir. Bu tür hükümlerde aynı konuda farklı yorum, ictihatlar bulunabileceği gibi, hükmün verildiği çevre, imkân ve şartların değişmesiyle bu hükümlerin de değişmesi gerekli olur. Bu itibarla günümüzde de, gerektiğinde ihtiyaç ve maslahata göre bu tür konular üzerinde yeni yeni yorumlar yapılmasında dinen hiçbir sakınca bulunmadığı gibi, bu gibi faaliyetler islamî yaşayışın da bir gereğidir. Ancak günümüzde konunun uzmanı olmayan, bilgi ve kültür seviyeleri böylesine hassas bir konu için yeterli bulunmayan bazı kimselerin de bir kısım yazılı ve görüntülü yayın organlarında sorumsuzluk örnekleri sergiledikleri de bir gerçektir. Özellikle halkımızın dinî konularda daha çok ilgili olduğu Ramazan aylarında, herkes tarafından bilenen, asırlar içinde yerleşip oturmuş, artık üze-

rinde tartışma yapılmayan genel kabul görmüş görüşler yerine, asırlar önce ileri sürülmüş ve genel kabul görmemiş bazı ferdî ve şaz görüşlerin kamu oyu önünde tekrar tartışmaya açılması, halkımızın zihninde bazı tereddütler meydana getirmesinden öte bir yarar sağlamamaktadır. Şüphesiz bu tür görüşler de ilmî araştırmalarda yer alacak ve konunun uzmanları arasında görüşülüp tartışılacaktır. Fakat öyle veya böyle olmasında önemli bir fark bulunmayan ve ictihadî olmaları itibariyle hiçbiri için tek doğru veya kesin yanlış denilemeyecek bu tür konuların, halkın zihnini karıştıracak şekilde ele alınması isabetli olmamaktadır.

Öte yandan dinî konulardaki hüküm ve değerlendirmelerde Kur'an-ı Kerim ve sünnetin tamamı dikkate alınması gerekirken parçacı bir yaklaşımla, belirli bir âyet veya hadise göre bir konuda hüküm vermek, çoğu zaman yanıltıcı olmaktadır. Aynı şekilde İslamî hükümlerin tek kaynağının Kur'an-ı Kerim olduğunu, oysa namazın beş vakit oluşu, kurban, Cuma ve bayram hutbeleri... gibi dinden olduğu kesinlikle bilinen hususların Kur'an-ı Kerim'de bulunmadığını ileri sürerek, sünnetle sâbit olan hükümlerin dinden sayılmaması da kabul-ü imkânsız bir aşırılık olarak değerlendirilmelidir.

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI İLE İLGİLİ TEBLİĞLER

İSLÂM DİNİ NASIL ANLAŞILMALIDIR?

Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ

1- GENEL DÜŞÜNCELER

1- Anlama; akıl sahibi bir özne gerektirir. Şu halde İslâm dininin anlaşılması rasyonalist bir düşünceyi gerekli kılar. Akılsız bir anlamanın anlamı yoktur.

2- Anladıktan sonra **yaşama** ise bir gönül sorunudur. Bu da dinin **varoluşçu** boyutudur. Sadece anlama yeterli değildir. İnsan; aklı ile İslâm'ın üstünlüğünü kavrayabilir. Ne var ki, sevgi boyutunu yaşamadıkça, İslâm Ahlâk'ını içten benimseyememenin bunalımına düşebilir. Bu varoluşçu boyut Kur'an-ı Kerim'de **"takva"** olarak adlandırılır. Takva; **Yaratıcı ve Rabb olan Allah ile şahsi ilişki kurabilmiş olmayı ifade eder.** Ne var ki, Allah ile şahsi ilişki kurabilmek için de Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.)'in gönlüne girebilmek gerekir. Yunus Emre'nin bu gerçeği şu mısra ile ifade ettiğini görüyoruz: **"Hepisinden iyice, bir gönüle girmektir"** Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.)'in sevgi halkasına girebilmek demek, tevellâ ve teberra, (artı) ve (eksi) kutupları ile Allah'tan Resûl-ü Ekrem (s.a.s.)'e, Resûl-ü Ekrem (s.a.s.)'den Âlemler'in Rabbi Allah'a sürekli gelen ve dönen akım devresine gönlünü bağlayabilmek demektir. Bedenin yaşadığını, kalbin çarpışı ve kan dolaşımının devamını gösterir. Ne var ki, er geç bu dolaşım durur. **"Her nefis ölümü tadacaktır".** Demek oluyor ki, nefis ölmeyecek, fakat bedenden ayrılık demek olan ölümü bir yaşantı olarak yaşayacaktır. "Nefs"in hayatı ise bedendeki kan dolaşımına bağlı ve bağımlı değildir. Yine Yunus'un dediği gibi: **Ölür ise ten ölür, canlar ölesi değil!** Ancak; ***"nefs"***in; bedenin ölümü ile birlikte bir nev'i ***"bitkisel hayat"*** benzeri bilinçsizlik haline girmemesi için, bu kan dolaşımına değil sevgi akımına, sevgi dolaşımına ihtiyacı vardır. Hafız-ı Şîrâzî bunu şöyle ifade etmiştir: **Hergiz ne mîred ân ke dileş zinde şod beaşk/Sebt-est ber cerîde-i âlem devâm-i mâ.** *(Gönlü aşk ile diri olan asla ölmez/Bizim ölümsüzlüğümüz (sürekliliğimiz) âlem cerîdesine kaydedilmiştir.*

Kur'an-ı Kerim'de takvâ bu varoluşçu boyutu ifade ederken, sonraları takvâ terimi günlük kullanışta anlam kaymasına uğramış, bu sebeple de "tasavvuf" terimi kullanılır olmuştur.

3- Akıl boyutu ve gönül boyutu biribirini tamamlar ve birisi olmadıkça sadece diğerinin varlığı, İslâm'ın tam anlaşılmadığını veya tam yaşanmadığını ifade eder. Mevlânâ, **rasyonalizmi** değil, ölü konumundaki gönüllerin kuru **skolastik** anlayışını eleştirir. Yine bunun gibi, İslâm'ın özü, can damarı olan ilâhî sevgi hayatı, takvâ boyutu değil, ancak rasyonalizm ile bağlarını kesmiş sözde - mutasavvıflar eleştirilebilir.

II-TÜRKİYE'DE İSLÂM TELÂKKİSİ

1- İki Boyut açısından da yoğun bir bilinçsizlik : Maalesef bizde gitgide yoğunlaşan bir düşünce eksikliği, düşünenlerde de mantık eksikliği, yine gitgide yoğunlaşan bir gerçek sevgi eksikliği görülmektedir. Akıl ve gönül arasında uyumsuzluk; şizofrenik tezahürlere yol açmaktadır.

2- Tehlikeli boyutlara varan bölünme :

Diğer yandan, özellikle dış etkenlerle ve geçmişteki bazı esef verici **"tarihî yanılgı"**lardan yararlanılarak özellikle İslâm âlemindeki son yirmi yılda meydana gelen önemli olay ve değişimlerden sonra, kamufle edilmiş ve **"birleştiricilik"** gibi gösterilen bir bölücülük sürecine dış etkenler tarafından gitgide hız kazandırılmaktadır. Aşağıda değineceğimiz **"çifte standart hastalığı"**nın da etkisi ile, bu dönemden önce bir **tarikat olan** Bektâşiliğin adı alınarak, yine bu dönemden önce kapalı bir mezhep görünümünde olan Aleviliğe bu tarikatın adı aşılanmış, bir yandan da Aleviliğin içi boşaltılarak **"Türk İslâm'ı"** adı takılan yapay ve karma bir muhteva, bu kalıba, zerkedilmiştir. Tarihte bu gibi ameliyelerin örnekleri vardır. Daha on yıl kadar önce yine yanlış, fakat Türkiye şartları göz önünde tutulursa, daha az zararlı olan **"Türk-İslâm Sentezi"** ve bunun içinde yer alan Sünnî mezhebi çok kısa bir süre sonra gizli eller tarafından rafa kaldırılmıştır ve yerlerini **"Türk İslâm'ı = Bektaşîlik"** formülü ve dolayısı ile zımnî bir resmî din anlayışı olmak üzeredir. Bu formül içinde Bektaşiliğin sadece bir ad olarak kullanıldığını ve bir İslâm büyüğü olan Hacı Bektaşî Veli ile de, "ilim medinesinin kapısı olan" Hz. Ali ile de ilişkisi kalmadığını görüyoruz. Hatta, Alisiz Alevilik gibi oksijensiz havayı çağrıştıran mantıksız ibareler ciddi olarak kullanılmakta ve topluma bir öneri olarak sürülebilmektedir. Bu tehlikeli kargaşa içinde, cemevleri bir tarîkat merkezi olmaktan çıkarılmakta ve "cami alternatifi" konumuna getirilmektedirler. Bu süreçte maskeli bir emperyalizmin **"böl ve hükmet"** düsturunun etkisini görmemek mümkün değildir. Ne var ki, bir yandan "yarı resmi" ve resmî tepkilerden, diğer yandan bilinçsiz dostların "komplo teorisi" suçlamalarından çekinen kimseler bu tehlikeli gidişi dile getirmekten bile korkmaktadırlar.

3- İslâm'ı hedef alan ve sözde - İslâmî bilinçsiz çevrelerden de kaynaklanabilen çifte standart hastalığı: İlâhî-Tabiî Hukuk'tan kaynaklanan ve Anayasamız'da da yerini bulan: **"insanlık onurunda ve insan haklarında mutlak eşitlik ilkesi"** kağıt üzerinde kaldıkça ve bilinçlerde yer bulmadıkça, çifte standart mikrobunun da bu sağlıksız ortamda büsbütün güç kazanması ve yayılması tabiî görülmelidir. Bu yayılan toplumsal hastalık İslâm'ın yaşama alanını günden güne daraltarak Tarih sahnesinden silmek istemektedir. İslâm'ı kamusal alanın tamamiyle dışına çıkarma girişimi bir yönden Diyanet İşleri Başkanlığının ilga etme girişiminde ifadesini bulmaktadır. Bu plan başarıya ulaşırsa, boşluğu; çifte standart mikrobunun da desteği ile bu yeni icad edilen **"Türk İslâmı"** dolduracaktır.

III- NE YAPMALIYIZ?

1- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlediği Şûramız'ın bu fırsatı iyi değerlendirme-

si ve **"en iyi islâm ülkesi bizim ülke!"** kabilinden basmakalıp sloganların uyuşturucu büyüsünden sakınarak, tehlikeli gidişe karşı uyarı görevini yerine getirmesi zorunludur. Zamanında **"emr bil-ma'rûf"** ve **"nehy anilmünker"** ödevi yerine getirilmez ise, her dönem bir öncekinden daha kötü olacaktır. Belki de daha kötüleşen sağlıksız şartlar bir şûra toplanmasını dahî imkânsız kılacaktır. Yahut, ilerideki şûralara çağrılanların konu ile hiçbir ilişkisi olmayacaktır.

2- İslâm'ın bir din olarak inançlar ve ibadet bölümü **(Kateşizm, İlm-i Hal)**, bir de evrensel ahlâk **(etik)** ve yine evrensel davranış normları, İlâhî Tabiî Hukuk'un temel ilkeleri bölümü vardır. **"Lâ ikrahe fid-dîn"** kuralı yalnızca Kateşizm bölümü için câridir. Bu alanda başka din mensupları İslâm'a gelmeye zorlanmaz. Ancak; başka din mensuplarına nezaket göstermek için taviz de verilemez. Önce **"lâ ikrahe fiddîn"** (Din'de zorlama yoktur) ardından da **"Leküm dînüküm ve liye dîn"** ve "Allah katında din İslâm'dır" bilinci gelir.

3- Vahyin verdiği ve esasen rasyonalist düşüncenin de vardığı ve tasdik ettiği temel ahlâk ve hukuk ilkelerine gelince; bunlardan da taviz verilmez. İslâm alanı günlük ve kötü anlamda siyaset alanı, makyavelist pazarlıklar alanı, temel ilkelerden taviz verilerek, adaletin yerine zulüm geçirilerek bu "el çabukluğu, marifet!" hünerine de "çağdaşlık ve rolativizm" adını verme alanı değildir. Bütünü ile, Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.)'in huzûru alanıdır. **Sakın terk-i edebden, kûy-i Mahbûb-i Hudadır bu/Nazargâh-i ilâhidir, makam-i Mustafâdır bu.** (Nabi)

4- Tabiî Hukuk'un evrensel temel ilkesi olan geniş anlamda adalet ilkesi esasen Anayasa'da da her iki boyutu ile yer almaktadır. Anayasa'daki mutlak eşitlik ilkesi, dar anlamda "adl"in karşılığı; adalet ilkesi de "kıst"ın karşılığıdır. (Equilte) Şu halde, bu ilkeleri savunmak ve ülkemizde bu ilkelerin bilincinin yükselmesine çalışmak; laiklik ilkesine aykırı gösterilemez. Tam aksine, bu ilkelere sadık kalmak, aynı zamanda anayasal bir vatandaşlık ödevidir. Anayasa'ya bağlı görünen "çağdaş" makyavelizm ve yanlış oportünizm; Anayasa'nın lâiklik ilkesi ile, yani şeklî bir ilke vasıtası ile, bu en temel maddî ilkeleri, Hukuk Devleti'nin onsuz olmaz iki temel ilkesi olan eşitlik ve hakkaniyet ilkelerini dolanmaya, onları kâğıt üzerinde bırakmaya ve unutturmaya çalışmaktadır. Bir zamanlar, eski dönemin oportünistleri, Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.)'ın buyurduğu **"Dünya zulm ile durmaz"** gerçeğinin tam aksine, zulme adalet kisvesi giydirilmesinin bir sonucu olarak, **"fiat İustita, pereat mundus"** diyebilirlerdi. (Adalet gerçekleşsin de isterse dünya yıkılsın). Bugün de "zulm"e lâiklik kisvesi giydirmeye çalışanlar, adalet ilkesini "gericilik" gibi göstermeye kalkışarak, lâiklik ilkesi ile adalet ilkesini çekmeye hazin bir çelik çomak oynu sahnelemeye uğraşmaktadırlar. Oysa lâiklik ilkesi de doğru anlamı ile "adl" ilkesine, mutlak eşitlik ilkesine dayanır ve dayandırılmalıdır. **İnsan hakları alanında din farkları ayırımcılığa gerekçe ve bahane kılınamaz!** Yoksa lâiklik ilkesi yalnızca Tabiî Hukuk'un evrensel ilkelerini savunan müslümanlara karşı kullanılıp da İslâm dışında her türlü din anlayışını koruma altına alacak bir ilke değildir. Müslümanlara karşı da ayırımcılık yapılmamalıdır. Bu en basit gerçek bile emperyalizmin sosyal psikoloji lâboratuarlarının hünerli icatları ile unutturulmuştur: Son zamanlarda, lâiklik ilkesi adı altında her bâtıla kanat germe, sadece İslâm söz konusu olunca yine aynı ilke adına kanat-

larını çekerek gagalamaya yeltenme davranışı yaygınlaşmıştır. Meselâ üniversiteli kızların serbest iradeleri ile istiyorlarsa başlarını örtebilme hürriyetlerini savunmak; uygulamada Anayasa'nın temel ilkelerine karşı çıkma anlamında alınır olmuştur. Oysa tam aksine bu hürriyeti savunmak Anayasa'ya sadakati ifade eder. Bunun da çok çirkin bir çifte standart örneği olduğunu göremiyor muyuz? Bu çifte standartlılık, yüzelli yıl kadar önce bize telkin edilmeye başlandı. Bunu; Ziya Paşa Merhum'un bir beytinden anlıyoruz: **İslâm imiş âleme pâ-bend-i terakkî / Evvel yoğ idi; işbu rivayet yeni çıktı.**

Bu çifte standart uygulamasını bertaraf etmek için, Cumhurbaşkanlığı'na sunduğum ve Abant Bildirgesi'nin 9. Maddesine de -güçlükle- dercetmeyi başardığım lâiklik tanımına atıf yapmakla yetiniyorum.

5- İslâm; insanlığa açık ve evrensel dinin adıdır. İslâm'ı bu evrensel ilkelere karşıt ve bencil, ayırımcı hesaplara âlet etmek, aynı derecede yanlış ve sağlıksız ırkçı tepkiler doğurur ve birliğimize değil bölücülüğe hizmet eder. Bu açıdan da uyanık ve basiretli olmalıyız.

6- İslâm bilincimizi; tarihi sapma açısının ipoteklerinden kurtarmalıyız. Bunu söylerken özellikle Ceza Hukuku ve alanındaki İlâhî-Tabiî Hukuk'un temel adalet ilkesine aykırı olup, **"fundamentalizm"** gibi gösterilen **"tarihselcilik"**i, kasdediyorum. Makyavelistler dė İslâm'ı en çok bu noktada eleştirdikleri halde, bu ipoteklerin çözümüne belki **"fundamentalizm"** iddiasında olanlardan daha şiddetle karşı çıkacaklardır. Çünkü İslâm'a hücum bahaneleri ellerinden alınmış olacak, artık bizatihi adalet ilkesine adalet havarisi pozunda hücum edemeyeceklerdir. Ne olursa olsun, İslâm gerçek çehresine kavuşturularak, gitgide vahim boyutlara ulaşan toplumsal şizofreniye kesin son verilmelidir.

İslâm; Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, bir yandan gerçek anlamda rasyonalist, diğer yandan ilâhî sevginin kendisinde somutlaştığı Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.) sevgisi ve O'nun ayrılmaz fer'i olan Ehl-i Beyt sevgisini asla ihmal etmeyen mülazeme yöntemi ile, gerçek çehresine kavuşturulmalıdır. Mülazeme yöntemi; iki alt ilkede belirlenir:

a) Vahyin tebliğini akıl tasdik ve imza eder. Vahiyde akla muhalif bir husus olamaz.

b) Vahiy, kendi temel ilkelerini koruyarak çağın sorunlarına çözüm arayan akla içtihat iznini verir, böylece akıl ve vahiy arasında çelişki kalmaz, düşünülmesine de imkân yoktur. Çünkü vahiy ve akıl yegâne Rabb'in bağışlarıdır. Bu anlam da mülâzeme ilkesi benimsenecek yerde vahyi akla karşıt ilân ederek imanlı insanları ıstırap içinde bırakmaya ve gençleri de toplumsal şizofreniye mahkum etmeye hakkımız yoktur.

7- Sunnî çevrelerde muhafazasına ve yoğunlaştırılmasına çalışılan adalet bilinçsizliği, geçmişte, Alevî çevrelerde önce haklı görünen bir Ehl-i Beyt sevgisi tepkisine yol açmıştır. Ancak; bilgisizlik ve bilinçsizlik bu çevrelerde daha da yoğunlaştırıldığı için, günümüzde, bu kesimde daha huzursuz ve sağlıksız, daha bilinçsiz tezahürler müşahade edilmektedir. **"Zühre Ana olayı"** gözü ve kulağı olanlar için bir tehlike çanı sayılmalıdır. Oysa, bugün benim burada bunu söylemem bile bir **"sonuçlarına katlanılması gereken medenî cesaret olayı"**, **"Zühre Ana"**nın bu yıl Berlin'de toplanan Türk-Alman Psikiyatri Kongresi'nde Alman bilim adamlarına aşırı övgülerle tanıtılması ise, belki de ödüllendirilmesi gereken bir vatandaşlık ödevi konumuna getirilmiştir. "Ehl-i Beyt sevgisi perde-

si altında bu gibi sağlıksız ürün ticaretine revaç verilmemesi için sunni çevrelerin de artık gerçek Ehl-i Beyt sevgisi bilincine varmaları "tebarrasız tevella" iddiasıyla bazı ünlü zalimleri de severek Zühre Ana piyasasını besleyen tepkilere yol açacak yerde, tebarra bilincine erişmeleri gerekmektedir. Tevella ve teberra ortak bilinci; maalesef tamamen ortadan kalkmış gibidir. Dante'nin Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.) ve Emîr-ül Mü'minîn Ali'yi -hâşâ- Cehennem'de gösteren ve dolayısıyla ülkemizde sadece dini mukaddesatı tahkir suçunu oluşturmakla kalmayıp, şizofreni sürecini başlatma tehlikesi açısından da son derece tehlikeli olan eserinin çevirisi bugünlerde kamuoyuna kokteyllerle sunulmuştur ve yanılmıyorsam Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kınaması yayımlanmamıştır. Buna karşılık; belki ABD'den ithal edilen Hazret-i İsa (a.s.) resimli çamaşırlar, hakkettikleri tepkiyi bulmuşlardır. Bu iki olgunun burada anılması bile, ülkemizde İslâm'ın acıklı durumunu ortaya koymaktadır. Fasîh Dede çok doğru söylemiştir: Tevellasın teberrasın bilen uşşaka aşk olsun! Ben de bu anlamda ve deyimin kökündeki anlamı ile "aşk olsun!, "İlahi sevgi tam bir bilinçle yaşansın!" niyazı ile, sözlerime son veriyorum! Ancak bilelim ki, Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.)'siz ilahi sevgi olmaz.

ÖNERİLER VE DÜŞÜNCELER

1- Abant Bildirgesi 9. Maddede geçen lâiklik tanımına uygun olarak, kanaatimce Anayasa'nın 2. Maddesi şu şekilde formüle edilmelidir.

Türkiye Cumhuriyeti; insanlık onuru ve insan haklarında mutlak eşitlik ilkesi ile; Hukuk Devletinin evrensel hakkaniyet ve adalet ilkesinden hiçbir dinî veya felsefî görüşe taviz vermeyen demokratik ve sosyal bir hukuk devletidir.

2- Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.) İslâm'ın kâmil mümessili, hem aklın, hem gönlün kâmil temsilcisi, "akl-ı küll"ün timsali, Habibullah'tır. Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.)'in **"ismet"**ni kabul etmeyen bir Heyet'ten isabetli kararlar sâdır olmaz. Mevlânâ bu anlamda: **"akl kurban kon be Piş-i Mustafa"** demiştir. Dikkatli olalım ve bu konuda yanılgıya düşmeyelim.

3- "İstanbul İlahiyat Fakültesi'nde Ortodoks İlahiyatı kürsüsü konulması" konusu, eğer varsa, Şûra gündeminden çıkarılmalıdır. Bugünkü mevzuat karşısında bu esasen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın değil YÖK'ün konusudur. Sonra, niçin İstanbul'da? Bu kararın sorumluluğu, bu gibi konularda kendisine hiçbir yetki verilmeyen Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üstlenilmemeli, "zerdeyi yiyen gerdeğe girmelidir."

4- "Alevilerin Diyanet'te temsiline gerek yoktur" deniyor. Oysa gitgide çığ gibi büyüyen, Bektaşilik ve Alevilik terimlerini sadece ad olarak kullanan yeni bir dinin "cemevleri" üzerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hiçbir yetkisi kabul edilmemektedir. Şu halde bu tehlikeli gidişi önlemek için, Almanya'da Katolik ve Protestan Kiliseleri'ne resmî kamu kurumu niteliği verilmesine benzer şekilde, Diyanet İşleri Başkanlığı içinde "Oniki İmam Fıkhı" için bir seksiyon ayırmaktan başka hangi çare vardır? Aleviler, Caferî fıkhına göre cami istiyorlarsa, bu camiler de Diyanet'in denetiminde olur. Buna karşılık, "cemevi"nin "cami alternatifi" olmadığı kabul edilir ve ancak bir "mevlevi semahanesi"ne eş konumunda sayılır. Kamu düzeni'ne aykırı olmadıkça, "tarikat yerleri" de

bu şekilde serbest bırakılır, ancak, bunlarla, bir kamu hizmeti kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilişkisi olmaz. Özerk Diyanet İşleri Başkanlığı'nda ancak "fıkh" temsil ve icra edilir, "tarikatler" değil!

5- İslâm'ın, "Demokratik Evrensel Hukuk Devleti"de dahil, hiçbir devlet modeli olmadığı görüşü de yanlıştır ve tehlikelidir. Bu görüş İslâm'ın değil Paulus'un görüşüdür. Abant Bildirgesi'nde daha doğru olarak "İslâm'ın Evrensel Demokratik Hukuk Devleti dışında bir Devlet Modeli olmadığı" belirtilmiştir.

Benim katılabildiğim ilk gün tebliğlerin ilham ettiği bu mülahazaların da tebliğimin altında yayımlanmasını istirham ederim.

Prof. Dr. Hüseyin ATAY'ın da "akılcılık"taki heyecanını, "mülâzeme ilkesi"ne irca etmek gerekir: Vahiy önce gelir ve önce akıl vahyi tasdik eder. Ardından akıl gelir ve vahiy akla ictihad izni verir.

İSLÂM DİNİ NASIL ANLAŞILMALIDIR?

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU

Herhangi bir sistemin anlaşılması için en tabiî, en sağlam, en kestirme yol, o sistemin temel kaynaklarına başvurmaktır. İslâm Dini'nin en iyi, en doğru şekilde anlaşılması için de, tutulması gereken tabiî yol, İslâm Dini'nin kaynaklarına başvurmaktır.

Çeşitli sebeblerden dolayı İcma ve Kıyas'tan sarf-ı nazar edildiğinde, İslâm'ın temel kaynakları olarak Kur'ân-ı Kerim ve Sahîh Hadislere başvurmak gerekir.

Hadis konusunda müsteşriklerin ortaya attığı şüphe tohumlarının uç vermeğe yüz tutuğu görülmektedir. Halbuki, Usûlu'l-Hadis'te, el Cerh we't Ta'dil'de, hadis rivayet eden bir kişi, **ittihâmur râvi bi'l kizb, fartu'l gafle** gibi bir durumdan dolayı dışlanmakta; bundan başka, hadis rivâyet eden bir müslümanın ibâdetlerinde kusuru varsa onun rivâyet ettiği hadis kabûl görmemektedir, aynı hadis, varsa, başka sağlam hadis tenkidine uygun bir kanaldan geliyorsa kabul edilmektedir.

Prensip olarak, İslâmî bir konuda, İslâm'ı kabul etmeyenin, bir gayr-ı müslimin görüşüne aslâ itibar edilmemelidir. **İslâm'ın ikinci dereceden kaynağı olan hadis-i şerifte söz sahibi olmak konusunda bir müslümanın durumu inceden inceye araştırılır, değerlendirilirken, gayr-ı müslime İslâm'ın birinci dereceden kaynağı Kur'an-ı Kerim ve ikinci kaynak hadis-i şerifte sözhakkı tanımak anlaşılmaz bir gaflettir.** Bu davranış, inançsız, hristiyan veya yahûdi bir etiketliyi, profesörü çağırıp Kâbe'de va'zettirmek gibidir.

Müsteşriklerin, gayr-ı müslimlerin, İslâm'ın kaynaklarıyla, bu cümleden olarak, hadis-i şeriflerle ilgili görüşlerinden etkilenip bu etki altında müslümanlara hitâbetmek aynı fecâatte bir davranıştır. Kısacası, gayr-ı müslimlerin, İslâm'la ilgili görüş ve düşüncelerini şuurlu müslüman, elinin tersiyle itip İslâm'a öyle bakmalıdır.

Nüfus çoğunluğu müslüman ülkelerin istisnâsız hepsi, korkunç bir kültür istilâsı altındadır. Bu ülkelerin etkili kişileri, söz sâhipleri, Batı normlarına göre düşünmekte ve öyle davranmağa çalışmaktadırlar. Bu ülkelerin televizyonlarında, Batı ülkelerinde çevrilmiş, Batılıların hayat tarzlarını yansıtan, onların meselelerini ele alan filmler seyredilmekte, bir çoğunda Batı dili ile yayın yapan kanallar çalışmaktadır. **Kültür istilâsı (Cultural Imperialism, el-Gazwu'l Fikrî) askerî işgalden çok daha vahîmdir.** Askerî işgalden zor da olsa, büyük fedâkarlıklarla da olsa, orta veya uzun vâdede kurtulmak mümkündür. Kültür istilâsında ise, gönüllü kölelik vardır, kültür emperyalizmine mâruz kalan cemiyetin fertleri, o kültürün temsilcilerine benzemeye, onları tak-

lî'd etmeğe, onlar gibi olmaya, kendi değerlerinden kopmaya çalışmakta, bunu bir marifet, gelişme, ilerleme saymaktadırlar. Tabiî istediği, olmağa can attığı bir durumdan ferdin ve cemiyetin **"kurtulması"** söz konusu bile olamaz.

Batı Avrupalı devletler, ondokuzuncu yüzyılda, yeryüzünün pek çok yerini, bu arada, Osmanlı Cihân Devleti toprakları dışında, diğer İslâm ülkelerini sömürgeleştirdiler. Osmanlı Devletinde Batı'nın etkisi dolaylı oldu. Batılı ülkelere benzeme çerçevesinde Muzika-yı Hümâyun kuruldu, başında İtalya Donizetti Paşa vardı. Hümâyun, semâvî demektir, semâvî mesajı, İslâm'ı taşıyan ve yaymış olan Osmanlı Cihân Devleti, bir çok konularda sıfat olarak bu kelimeyi kullanırdı:

Pâdişâh yazısı hatt-ı hümâyûn, devletin ordusu ordû-yu hümâyûn, donanması donanma-yı hümâyûn idi. Mustafa Reşîd Paşa'nın hazırladığı Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu'nu 1839'da ilân eden Sultan Abdülmecîd, sadece 18 yaşındaydı. **Böyle başlayıp süregelen 'Batılılaşma' sürecinden geçmekte olan üklemizde doğup büyüyen aydınlar, İslâmî ilimlerle uğraşanlar, İslâm'a bakarken, İslâm'ı inceler, anlamaya çalışırken her şeyden önce kendilerini bu 'dış', bu 'yabancı' etkilerden soyutlamak zorundadırlar.** Kuyumcu terazisi çok hassas olduğu için, tartarken, **dış etkenlerden** etkilenmesin diye, nasıl cam bir fânûs içinde çalıştırılıyorsa, anatomide, incelenen bir obje, nasıl bütün dış etkenlerden soyulup, kapalı bir mekânda, mermer masa üzerine yatırılıp didik didik inceleniyorsa, İslâm incelenirken de bütün 'dış' ve 'yabancı' etkiler bertaraf edilip ele alınmalıdır. İslâm âliminin sorumluluğu büyüktür. İslâm âlimi, değişmez, eskimez, pörsümez değerler manzûmesi olan İslâm'ı, anlayıp insanlığa sunarken, içinde bulunan cemiyete hükmeden, tabiatı icâbı değişken politik havanın etkisinde asla kalmamalıdır. Aksi takdirde, A ülkesine göre İslâm, B ülkesine göre İslâm, C ülkesine göre İslâm denebilecek birçok 'keyfi' İslâm varyantları ortalığı istilâ eder.

Aslında, İslâm'da yabancı tesir altında kalmaya, böylece giderek kültür istilâsına uğramaya karşı tedbirler alınmıştır: Ezân'ın kabûlünde tutulan yol buna en güzel örnektir. Her dinin esas rüknü olan 'ibâdet' eylemine çağrı biçimi düşünüldüğünde, hristiyanlar gibi çan çalmak, mecûsîler gibi ateş yakmak, yahûdîler gibi boru öttürmek görüşleri benimsenmemiş, insan sesi kabul edilmiştir. İslâm'ın temeli kabûl edilen namazın kılınacağı vakitlerin, güneşe tapanlara benzememek için, güneş tam doğarken, tam tepede iken, güneşin batmasına yakın zamanda ve güneş batarken olmamasına dikkat edilmiştir. Müslümanın başkasına özenmesi, onun gibi olmaya çalışması da söz konusu değildir: ***"men teşebbehe bi kavmin fehuve minhum"***. Çünkü müslümanın başkasına benzemeye ihtiyacı yoktur, gerçek müslüman üstün insandır:

كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ (1)

"Siz, insanlara çıkarılan en iyi topluluksunuz, iyiliği buyurur, kötülüğü önlersiniz, Allah'a inanırsınız."

Heykelcilikte çok ileri gitmiş olan eski Yunan'da bir mermer blok içinde sadece bir

(1) (Âl-i İmrân 3/110.

heykel vardır anlayışı hâkimdi. Yâni, o mermer blok öyle yontulacaktı ki, en güzel heykel ortaya çıkacaktı, o ölçüye uymayan heykeller, mükemmellikten derece derece uzaktı. Aynı şekilde, insanın 'insanca' yaşaması için 'bir tek' ölçü vardır: O ölçü, 'son ilâhî mesaj' olan İslâm'da ifadesini bulmuştur. Yahûdi'nin Hz. Ömer (r.a.)'e: **"Sizin kitâbınızda öyle bir âyet var ki, öyle bir cümle bizim kitâbımızda olsa, onun indiği günü bayram edinirdik"** dediği, Hz. Ömer'in de, o âyet Arafat'ta arefe günü nazil olan.

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا... (2)

âyet-i kerîmesidir dediği:

"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, size olan nimetimi de tamamladım. Size din olarak da İslâm'ı kabul ettim" âyetinde buyurulduğu gibi, müslüman, dünyâ ve âhiret saâdetinin anahtarı olan İslâm'a sahibdir. İnsanın 'insanca' yaşaması için gerekli bütün prensipler Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur.

Kur'an-ı Kerim'in nasıl anlaşılması gerektiğine gelince; En büyük, en iyi müslüman Hz. Muhammed (s.a.s.) ve arkadaşları sahâbiler nasıl anlamışlarsa, öyle anlamak gerekir. Sahâbiler, Kur'an-ı Kerim'den belli bir yer okuyunca, oradaki buyrukları, yasakları iyice anlar, uygular, özümser, ondan sonra diğer kısma geçerlerdi.(3)

Kur'an-ı Kerim'i incelerken nüzûl sebeplerini, nâsih ve mensûhu da öğrenmiş olmak gerekir. Meselâ

وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ... (4)

"Allah yolunda cömertçe sarfedin ve kendinizi tehlikeye atmayın." âyet-i kerimesini okur geçersek, görünüşte tehlikeli olan bir durumdan uzak durmak gerektiğini sanırız. Halbuki, **"Cihâd görevini ihmâl ederek, savaştan kaçarak hasîslik ve hamiyetsizlik ederek, dünyâya taparak kendinizi tehlikeye atmayın"**(5) buyruğunun kastedildiğini, sahâbîlerin hayatlarını inceleyerek öğreniyoruz.(6)

Aynı şekilde, hükmü mensûh âyetleri bilmezsek

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى...

(2) (el-Mâide, 3/ 3.

(3) el-Kurtubî, el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an, Kahire 1386/1966, cüz. I, 39; Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, Kahire 1975, 197.

(4) el-Bakara (2), 195.

(5) Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakim ve Meâl-i Kerim,* İstanbul, 1392/1972. I, 53, dip not: 137.

(6) Abdurrahman İbni Velid kumandasında bir İslâm ordusu İstanbul'a kadar gelmişti. Ebu Eyyûb el-Ensari hazretleri de bu orduda idi. Bir müslümanın, kaledeki düşmanlara açıktan hücum etmesi üzerine, bazıları "kendisini tehlikeye atıyor" demişlerdi. Bunun üzerine Ebu Eyyûb el-Ensari hazretleri: **"Ey müslümanlar bu âyet biz ma'şeri ensâr hakkında nâzil oldu, vaktâ ki Allah Peygamberine nusrat ve dinî olan İslâmı galebeye mazhar etti, o zaman biz artık mallarımızın başında durup onların ıslahı ile meşgul olalım mı? Demiştik. Allah Tealâ.. وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ âyetini inzâl buyurdu, binaenaleyh, kendini tehlûkeye ilka etmek, mallarımızın başında durup onları ıslah ile uğraşmamız ve cihâdı terketmemizdir."** demiştir. (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* İstanbul 1935, c.I, s.701.)

"Ey inananlar! İçkili iken ne dediğinizin farkında oluncaya kadar, namaza yaklaşmayın."[7] âyetini okuyup içkinin câiz olduğu vehmine kapılabiliriz. İçkiyi haram kılan.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ وَٱلْأَزْلَٰمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ فَٱجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝٩٠

"Ey inananlar! İçki, kumar, tapınmak için dikilmiş taşlar, fal okları sadece şeytanın işi bir pisliktir, bunlardan kaçının. Umulur ki onarsınız, felâha erersiniz."[8] âyet-i kerîmesinin gelmesiyle yukarıdaki âyetin hükmünün ortadan kaldırıldığını bilmezsek, farkına varmazsak büyük yanlışa düşeriz. Bu konuda, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ve İslâm'ın ilk neslinin davranışını, tutumunu iyi bilmek ve örnek almak durumundayız.

Sonuç olarak; Allah'ın âyetlerini düşük ücretle satmak[9] demek olan, bilerek veya bilmeyerek bir takım dünyevî, kısa vâdeli kaygılarla, İslâm'ı, *"bu çağa, bu ülkeye göre İslâm'* karikatürüne indirgemeye hiç kimsenin hakkı yoktur. İnsan temelde değişmiyor, acıkıyor, doyuyor, ibâdet ediyor, yaşlanıp dünyâsını değiştiriyor. Temel ihtiyaçları değişmiyor. İhtiyaçları karşılama, giderme *biçimleri* zamanla değişiyor.

İslâm âliminin sorumluluğu ve görevi, temelde yapısı değişmeyen insanların ihtiyaçlarını, zamânın değişen şartlarına uygun olarak, fakat özden, esastan ayrılmaksızın nasıl karşılayacaklarını göstermek, onlara rehberlik etmektir.

İslâm'ın şu veya bu ülkedeki durumunu incelemek, o konuda araştırma ve yayın yapmak, sosyolojinin ve kültür antropolojisinin konusudur. Sosyologlar ve kültür antropologları, belli bir toplumdaki dinî hayatı ve o toplumun dinle ilgili uygulamalarını inceler ve vardıkları sonuçları yayınlarlar. Bu uygulamalar içinde örf ve âdetlerle ilgili olarak toplumların çeşitli kesimlerinde, farklı durumlar olabilir. Bu değişik, farklı uygulamalar, ancak sosyolojinin konusu olabilir, o toplumda yaşayan din âlimi ise, doğrudan İslâm'ın esas kaynaklarına, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflere bakmak, o kaynaklardan aldığı bilgileri topluma sunmak durumundadır, görevi budur. Nüfus çoğunluğu müslüman olan bir toplumda, zamanın akışı içinde uygulamada bazı özden ayrılmalar, sapmalar görülebilir. **Hele çağımızdaki gibi ezici, bütün değerlerimizi boğucu, yok edici kültür emperyalizmine mâruz kalmış toplumlarda, o toplum hayatının bütün vechelerinde olduğu gibi, dinî hayatında da sapmaların, çarpıklıkların olması çok tabiî bir sonuçtur.** Diğer toplumların kültür baskısına mâruz kalan toplumların ictimaî dokuları yıpranır, gevşer, değerlerindeki çözülme her alana, bu arada dinî alana da yayılır. Giderek şaşkınlığa düşen böyle toplumlar, kendi değerlerinden ne kadar uzaklaşıp kültürel baskısına mâruz kaldıkları toplumlara benzerlerse o kadar ileri gittiklerini, yükseldiklerini sanırlar, bu vehim tepeden başlayarak bütün toplumu sarar.

Bu durumdaki toplumlarda yetişen ve yaşayan din âlimlerinin önünde iki yol vardır, bir üçüncü yol yoktur.

---

(7) en-Nisâ, 4/43.
(8) el-Mâide, 5/90.
(9) et-Tevbe, 9/9. ... اِشْتَرَوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيْلًا فَصَدُّوْا عَنْ سَبِيْلِهٖ

Dinî anlayıp topluma anlatmak durumundaki kişi ya kolay yolu seçer; topluma hâkim olmuş yabancı değerlerle bir çatışmaya, hattâ sürtüşmeye girmeksizin dinî kuralları, **"zamana uyduruyorum, zamanla uyumlu hâle getiriyorum"** diye biraz kendini de aldatarak, dinî, toplumda, toplumun hâkim kesimlerinde kabul görecek biçim ve üslûpta sunar ki, bu, politik ağırlıklı, hattâ politik eksenli, 'Yaradan'ın rızası yerine yaradılmışların rızasını gözeten, sâlikini Kıyamet Günü'nde çok zor durumda bırakacak olan' yaklaşımdır.

İkinci yol ise, hastasının bilgiçliğine, ne dediğine aldırmaksızın, tedavî için ne gerekiyorsa -hastanın kısa vâdede hoşuna gitmese bile- onu tavsiye eden, ona göre reçete veren dürüst doktorun yaptığı gibi, toplumdaki hâkim sınıfların hoşuna gitsin gitmesin, pusulasının ibresi Allah'ın hoşnudluğunu gösteren, dinin kaynaklarındaki gerçekleri açık seçik ortaya koyan, tabiî bu gerçekleri, çağın anlayışına uygun bir metod ve üslûpla ifade eden, din âliminin yoludur.

Kısa vâdede politikacı din âlimi başarılı gibi görünür, ama uzun vâdede başarı gerçek din âliminindir ve Allah'ın hoşnudluğu da onunladır. Tarihten birkaç misal vererek tebliğimizi sonuca bağlayalım:

Umeyye Oğulları (Türkçemizde yaygın yanlış olarak Emevî denen, aslı: Umevî) Devleti sona erdiğinde, iktidâra Hz. Ali evlâdının geleceğini uman Ebû Hanîfe, iktidâr sâhipleri Abbâsilerin teklif ettiği başkadılık görevini kabul etmedi. Çünkü, onun çapında bir âlimin bu yeni devletin en yüksek hukûkî görevini üstlenmesi, bu iktidârı tasvîp mânasına, uygun bulduğu anlamına gelecekti. Ebû Hanife, hapse atıldı, kırbaçlandı. Günümüzde, onun yolunu tutan, onun mezhebine bağlı milyonlarca insan var. Târih içinde de onun mezhebi, 'Sultanların Mezhebi' ünvânını almıştı. Onu hapse attıran hükümdârın adını hatırlayanın sayısı herhalde birkaç yüz kişiden fazla değildir.

Kendilerini çok akıllı zanneden Mutezile Fırkası, siyâsî otoriteye hoş görünerek, 'politik' davranarak hâkim zümreye, hükümdâra, 'Kur'an'ının mahlûk olduğu görüşünü' benimsetmiş, bu görüşü kabûl etmeyen âlimlere baskı ve işkence yaptırarak bütün topluma benimsetmek istemişti. Ahmed b. Hanbel, parmağı ile Kur'an-ı kerim'i işaret ederek, kalbinden de parmağını kasdederek 'bu mahlûktur' demek zorunda kalmıştı. Kısa vâdede Mutezile mezhebi başarılı oldu, fakat günümüzde, Mutezile mezhebi, sadece mezhepler tarihinde inceleme konusudur.

Milyonlarca müslüman ise, çağımızda, Ahmed b. Hanbel'in mezhebine göre İslâm'ı anlamakta ve yaşamaktadır.

DİNİN ANLAŞILMASI, YORUMLANMASINDAKİ FARKLILIKLAR ve ÇÖZÜM ÜZERİNE

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU

İnsanla birlikte var olan, insanı muhatap alan ve onu bilgilendirmeyi, yüceltmeyi ve mutlu etmeyi hedefleyen dinle, tarihin bütün devrelerinde ve bütün toplumlarında hem evrensel ve zorunlu bir vakıa olarak, hem de ferdi her yönüyle kuşatan bir disiplin olarak daima karşılaşılır. Dinin bu denli geniş ve çok yönlü oluşu onun tanımlanmasını hatta din üzerine konuşma ve yorumu da zorlaştırmaktadır. Bu sebeple, burada daha çok dinin çok dinin mahiyeti, ilgi alanları arasında bir ayırım ve derecelendirme yapma gereği, dinin hukukla ve toplumsal hayatla ilişkisi gibi konular üzerinde durarak bu çerçevede dinin farklı anlaşılması ve yorumlanmasının sebep ve sonuçları hakkında söz etmeyi arzu etmekteyim.

Din

Dinin Tanrı tarafından vahyedilmiş olduğunun söylenmesiyle vahiy, dinin daha doğrusu otantik dinin temel niteliği yapılmış olmakta ve dolayısıyla dinin yalın bir Tanrı inancından ibaret olmadığı, Tanrı'ya inanmak yanında, O'nun değişik biçimlerde tecelli edeceğine inanmak gerektiği de vurgulanmış olmaktadır. İslâmî literatürde bu tecelli ve inâyet yani Tanrı'nın kendini göstermesi, genellikle "yaratma ve buyurma" (halk ve emir) kavramlarıyla ifade edilir. Kur'an-ı Kerim'de ise yaratma ve buyurmanın Allah'a ait olduğu vurgulanır. Buyurma, Tanrı'nın iradesinin sonucudur ve din bu iradenin içinde yer alır. Özü itibariyle mâkul ve kavranabilir olsa bile din, Tanrı iradesinin vahiy yoluyla açılımı olduğu için, teorik olarak, insan aklı da dahil tüm beşerî güçlerden üstündür. Bu yaklaşım tanrısal iradenin açılımı olan vahyin "aktif ve kurucu" buna mukabil vahye muhatap olan insanın akıl ve diğer melekelerinin "pasif ve alıcı" konumda olduğuna işaret etmektedir.

Tanrısal iradenin insanlara ulaşımının peygamberler kanalıyla olmasını dikkate alan kimi İslâm bilginleri peygamberliği âlemin ruhu olarak nitelemişlerdir. İnsan, kendisini vahye bağlayan gelenek zincirini korumak durumundadır. İslâm düşünce geleneğinde tevâtür ve icmâ gibi kurumsal yapılar, büyük ölçüde vahiyle irtibatlı gelenek zincirini korumak amacıyla oluşturulmuş veya hiç değilse bu amaca hizmet etmiştir. Vahiy ve gelenek kavramları, dinin yapısını ve temel özelliklerini işaret etmektedir.

Din, en yalın biçimiyle Tanrı'ya inanma ve ona badet etme olduğuna göre, onun bir inanç sistemini ve bir ibadet sistemini içermesi zorunludur. Bu iki temel unsur yanında, dinin ahlâkî hükümleri de içermesi gerekir. Ahlâk, dikey olarak veya metafizik boyutta, bu inanç ve ibadetlerdeki içtenlik v samimiyet (ihlâs, ihsan) anlamını içerdiği gibi, dünyevî boyutta, Tanrı inancının ve O'na olan sevginin Tanrı'nın kulları üzerinde gösterilmesi, onların hoş ve mutlu edilmesine çalışılması, onların hukukunun ihlâl edilmemesi, onları rahatsız ve huzursuz etmekten kaçınılması anlamını da içerir.

Bu durumun İslâm dini açısından da aynıyla geçerli olduğunu açıkça göstermesi bakımından Cibrîl hadisi diye meşhur olan diyaloğu anmak uygun olur. Bu diyalogda geçtiğine göre, vahiy meleği Cibrîl, bir gün dini öğretmek üzere Hz. Muhammed'e gelmiş, ona iman, İslâm ve ihsanın ne demek olduğunu sormuş ve bunları yine kendisi cevaplamıştır. Cibrîl'in bu üç kavrama getirdiği açıklama öz itibariyle dinin yukarıda değinilen üç temel unsurunu, yani inanç, ibadet ve ahlâkı içermektedir. Cibrîl imanı Allah'a, âhiret gününe, peygamberlere, meleklere, kitaplara ve kadere inanmak olarak; İslâm'ı, şirk koşmaksızın sadece Allah'a ibadet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve haccetmek olarak; ihsanı da, Tanrı'yı görüyormuşçasına ibadet etmek olarak açıklamıştır. (Buhârî, "İmân", 1.)

Tanrı'ya iman ve bunun etrafında oluşturulan inanç sistemi dinin temelini oluşturur. İnanç sistemi yapısı itibariyle dogmatik olabilirse de, inanılan Tanrı'nın özellikle varlığı ve birliğinin ortaya konulması, temel niteliklerinin kavranması ve sistemleştirilmesi aklî bir çabayı gerektirir ve tüm bunların kesinlik gerektiren bilgiye dayanması gerekir. Müslüman bilginlerin inanç konularını sistematik bir yapıya kavuşturmaya çalıştıkları ilmî bir disiplin olan kelâm ilminin kesinlik ifade eden veri ve malzeme tabanı ve burhan üzerine kurulmuş olmasının anlamı ve nedeni budur.

Dinin ikinci unsuru olan ibadetler (ritüel), Tanrı'ya itaatin biçimsel göstergeleri sayılır. Yalın ve teorik bir Tanrı inancı yeterli olmayıp bu inancın pratik olarak eylemle gösterilmesi ve sergilenmesi gerekir. Tapma,tapınma eylemi olan ibadetin öz ve genel yapı itibariyle kaynağı da vahiy olduğu için belirli ibadetler, Tanrı'ya itaat çerçevesinde ve bir inanç ve kanaat gereği olarak yapılırlar. Tapma ihtiyacı, beşer düşünceseninin ürünleriyle karşılanamaz. Kaldı ki beşerin bu alana müdahalesi asgari olarak, dinin esaslı unsurlarından birinin zedelenmesi anlamına gelir. Bu bakımdan Tanrı bizim ibadet olarak ne yapmamız gerektiğini belirlemiş ve kendisine bu şekilde ibadet etmemizi emretmiştir.

İbadetler biçimsel olarak basit görünseler bile Tanrı'nın tasarımı oldukları için, aslında onların gücü ve gizemi bu dünyanın ötelerine uzanır ve her biri Tanrı ile bağlantının değişik biçim ve boyutlarda gerçekleştirilmesine hizmet edecek mahiyettedir. Hatta bir ibadete bağlı olarak belirli duaların ezberlenmesi ve okunması da o ibadetin bir parçasını teşkil edebilir ve bu okumanın etkisi salt bir zihnî kavrayış şartına bağlı değildir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) namazlarda özellikle Fâtiha'nın okunması yönündeki direktifi bu açıdan değerlendirilebilir.

Dinin üçünü unsuru "ahlâk"tır. Dinin ilk iki unsuru olan inanç ve ibadet, kişinin doğrudan Tanrı ile teorik ve pratik bağlantı ve iletişimini sağlaması yönüyle insan-Tanrı iliş-

kisinin dikey-metafizik boyutuna ilişkin iken ahlâk, inanç ve ibadet yoluyla tesis edilmiş bulunan insan-Tanrı ilişkisinin, dünyevî planda her türlü tutum ve davranışa yansıması olarak değerlendirilir. İnsanın başkalarına iyi davranması, onlarla iyi geçinmesi, kötülük etmemesi ahlâkî birer davranış olması yanında, aynı zamanda biçimsel ibadetler dışında Tanrı'nın hoşuna gidecek davranışlardır. Ahlâkın diğer bir boyutu ise Tanrı'ya olan inancın ve ona yapılan ibadetin içtenlik derecesine ilişkindir ki, bu husus İslâmî terminolojide ihlâs ve ihsan diye anılır.

Dinin aslî unsurlarından olan iman bir bakıma dinin Tanrı'yı tanıma ve bilme (marifetullah) boyutu, ibadetler Tanrıya itaat boyutunu ve ahlâk ise Tanrı'yı sevme (mâhabbetullah) boyutunu teşkil eder. İmanın akıl ve bilgi, ibadetlerin inanç ve kanaat, ahlâkın ise önül ve duygu kaynaklı olması her birinin mahiyeti gereğidir.

İnsanların birbileriyle ilişkilerini normatif olarak düzenleyen hukuk ise, dinin tanımında ve unsurları içnde yer almamakla birlikte, genel olarak din ile irtibatlı olarak düşünülebilir ve dinin üç temel unsurundan her biriyle ayrı ayrı bağlantısı kurulabilir. Bu yaklaşım çerçevesinde başlı başına amaç olmayan hukukî düzenlemeler, özellikle ahlâkî hükümlerin değişik zaman ve zeminlerde gerçekleştirilmesine hizmet eden normatif düzenlemeler olması itibariyle belli ölçülerde değişmeye ve dolayısıyla insanın belirlemesine açıktır. Esasen hukukun biçimsel yönünün, temel yapısı ve mahiyeti itibariyle akıl üstü ve dogmatik olan dinin kapsamında yer almayışının anlamı da budur.

Nasların Kapsamı

Dinin, daha doğrusu semavî dinlerin saf ve nihai şekli olan İslâm dininin bireysel davranışlarımıza ve toplumsal hayatımıza akseden veya müdahale eden yönünü tanıtabilmek için, kaba bir şekillendirme ile, iç içe üç daire çizebiliriz. En içte kalan dairede dinin ana metni olan Kur'an'ın ve onun açıklaması niteliğindeki sünnetin ferdi davranışlara, ferdî ve toplumsal hukukî hayata ilişkin açık ve kesin hükümlerî yer alır. İbadetler, keffaretler, faiz yasağı, içkinin haram olşu, bazı suçlar ve cezalar, miras hükümleri bu gruba girer. Ancak bu grubu teşkil eden dini metinlerden Kur'an âyetleriyle Hz. Peygamber'in sözleri arasında ayırım yapmak, ferdi hayata ilişkin olanla toplumsal olan, etik değer taşıyanla pratik amaç taşıyanlar arasında ayırım ve derecelendirme yapma imkânı vardır. İslâm hukuk felsefesi ve metodolojisini, anlambilim ve yorumbilim alanlarını muştereken ilgilendiren bu kanunun dinin özünün tanınması ve tanıtılması açısından ayrı bir önem taşıdığını, bununla birlikte girift olduğu kadar subjektif değerlendirmelere de açık bir konu olduğunu burada belirtmek isterim.

İkinci halkayı, Kur'an ve sünnetin açık ve kesin hükümlerinin izdüşümü, yorumu ve dolaylı olarak ilgili bulunduğu alan teşkil eder. Bu alanda, dini metinlerin lafızcı bir yorumundan ziyade dini değer ve amaçlarla sosyal hayatın ve kültürün ahenkli bir uyumu gözlenir. Aklın, yorumun, tecrübe birikiminin ve bölgesel kültürün de hatırı sayılır etkinliği vardır bu alanda. Çünkü bir olayın dini hüküm kapsamına ne derece ve hangi yönüyle girdiği hususu bakış açısına göre değişiklik gösterebilecektir. Mesela faizin yasak olduğu Kur'an'ın açık hükmüdür. Ancak neyin faiz olduğu, hadislerdeki faiz yasağı ve örneklendirmesinin nasıl anlaşılacağı, hangi tür kazançların ne yönden faiz yasağı kapsa-

mında veya dışında tutulacağı, bu ikinci alanda kalan yani yorum alanında kalan bir konudur. Böyle olunca bu alandaki bir değeri yargısı için dinî hükme aykırılık değil, sadece, yanlış yorum, yanlış ilişkilendirme nitelendirmesi yapılabilir. İslâm hukuk kültüründeki zengin doktriner tartışmaların, farklı görüşlerin önemli bir kısmı bu alana ait yorum ve yaklaşım farklarından ibarettir.

Üçüncü halkada, âyet ve hadislerin doğrudan ve açık olarak belirlemediği, onların yorum ve izdüşümü kapsamına da girmeyen, toplumların serbest hukuk kültürüyle ve tercihiyle oluşan alan yer alır. Hemen ifade edelim ferdî ve toplumsal hayatımızın büyük bir kısmı, dinin bizi kendi görüş, inisiyatif ve kararımızla başbaşa bıraktığı, sadece genel planda ve çoğu dini-ahlâkî karakterde ilke ve hedefler göstermekle yetindiği bu alanda yer alır.

Özetle ifade edilen bu kategorik tasvir ve genelleme, Hz. Peygamber'in vefatını takip eden ilk birkaç asır içinde, nasların anlaşılması, yorumlanması ve günlük hayatın bu istikamette düzenlenmesi çabalarının tek bir çizgide seyretmeyip İslâm'ın yayılış alanıyla ve hızıyla da bağlantılı olarak farklı birçok anlayış, ekol ve temayülün ortaya çıkmış olmasına önemli bir açıklama getirmektedir. İslâm'ın yayılışı sürecinde İslâm'la tanışan ve müslüman olan toplumların kendi geleneklerini, örf ve âdetlerini İslâm döneminde de bir ölçüde devam ettirmiş olması, komşu kültürlerin İslâm medeniyeti içinde kendini ifade imkânı bulması, İslâm'ın bölgesel ve sosyal şartlara kolayca uyum sağlayabilmesi de yine aynı alan ayırımının sağladığı esneklikle ve uyum kabiliyetiyle yakından bağlantılıdır. Bununla birlikte tarihî süreç itibariyle İslâm dünyasında İslâm'ın anlaşılması, yorumu ve günlük hayata geçirilmesi konusundaki müsaade edilen farklılıkları sadece müslüman fert ve toplumlar arasındaki anlayış ve yorum farkıyla, kültür ve gelenek farkıyla açıklamanın yetersiz kalacağını, bunun dışında birçok âmilin de söz konusu edilebileceğini ayrıca belirtmek gerekir.

Bu üçlü ayrımı, 14 asırlık İslâm geleneğini, İslâm toplum ve devletlerinin asırlar süren tatbikatını ve dönemler / bölgeler arasında görülen farklılıkları anlamayı ve açıklamayı da büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Çünkü dini metnin ve hükmün lafzı değişmese bile vermek istediği mesaj, anlam kapsamına alınabilecek veya ilişkisi kurulabilecek olay ve olgular ve bu bağlamda yapılabilecek yorumlar farklı kültür ortamında, farklı tecrübe birikimine ve gözlemlere sahip toplumlarda farklılık taşıyabilecektir. Bu farklılıkları da İslâm'ın değişik vecheleri veya dinin yorumunda çelişki olarak görmek yerine dinin temel mesajı, ilke ve amaçları ile insan ve toplum gerçeği ve ihtiyaçları arasındaki uyum olarak nitelendirmek, dinin bölgesel ve kültürel farklılıkları kabul edip bunlarla birlikte insanların dindar olmasına fırsat veren esnek tavrı olarak görmek daha yerinde olur.

Dinin hukuk ve toplumla ilişkisini kavramada bir başka önemli noktada da, din hukuk ve ahlaktan üçünün de nihai hedef olarak insanın mutluluğunu göndemine alsa da aralarında mahiyet ve alan itibariyle farklılıkların bulunduğu gerçeğidir. Dini, bir hukuk düzeni, siyasal ve ekonomik bir teori veya model olarak görmek yanlış olduğu gibi, toplumsal düzeni ve pozitif hukuku ideolojik bir dokunulmazlığa büründürmek de yanlış

olur. Din, hukuk ve ahlâk üçü de ferdin ve toplumun mutluluğunu, bilinç ve düzen içinde yaşamasını hedef alır. Birbirinin alternatifi ve rakibi değildir. Bunlar arasında biri diğerini dışlayacak, inkâr edecek bir zıtlaşma ve aykırılık değil aksine biri diğerine destek verecek bir ahenk söz konusudur. Nitekim dinin ferdin sorumluluk duygusu ve ahlakî yetkinlik kazanması, toplumsal huzur ve barışı oluşturma, kamu düzenini ihlal eden olumsuz davranışlara karşı değişik aşamalarda bir dizi önlem getirme konularında vazgeçilemez bir olumlu katkısının bulunduğu, adeta iyi bir ahlâk anlayışının ve hukuk düzeninin kurulmasına en uygun zemini dinin hazırladığı bu itibarla da hukukun ve ahlakın dinle dayanışma içinde olması gerektiği açıktır. Din açısından hukukun ve ahlakın önemi bağlamında da benzeri şeyler söylenebilir. Ortada çatışma varsa veya var gösteriliyorsa ya dini anlamada ve tanımlamada ahlakî olanla olmayanı ayırmada makul ve bilimsel çizginin terkedilip aşırılığın ve duygasallığın hakim olması ya da pozitif hukukun sadece subjektif ve izafi bir değer ölçüsü olduğu gerçeğini göz ardı etme sebebiyledir. Gerçekten de hukukun kendini yenileyebilmesi, daha iyi ve âdil olanı yakalayabilmesi, kamu düzenini daha iyi koruyup beşerî ilişkilerde daha etkin olabilmesi için dinin aynı yöndeki ilke, telkin ve yönlendirmelerine ihtiyacı vardır. Din de ancak beşerî ilişkilerde açıklık ve güven ortamının, toplumda hukuk düzeni ve barışının kurulabildiği dönemlerde, temel hak ve özgürlüklerin sağlandığı ve korunduğu toplumlarda daha iyi anlaşılabilir ve yaşanabilir.

Ancak, dinin zaman zaman aşırılıkların, toplumsal düzene ve vakıalara karşı tepkilerin, sosyal ıslahat projelerinin, iktidar veya muhalafet arzularının, hatta siyasi kavga ve hesaplaşmanın muharrik gücü, sığınağı veya âleti olarak algılanması veya öyle gösterilmesi de özellikle müslüman ülkelerinde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Diğer birçok sebebin arasında dinin hukukla olan alan ayırımının veya içiçeliğinin derecesinin iyi belirlenmeyişi, dini olanla olmayanın birlikte ve düzensiz bir biçimde ele alınması, dini anlama ve anlatmada metodolojiden uzak oluş belki de en ön sıraları işgal eder. Bu konuda ölçülü yaklaşım ve metodlu düşünce olmayınca toplumda din adına yükselen sesler ve talepler de dine karşı gösterilen tepkiler de büyük ölçüde anlamını yitirmekte, bu kargaşanın yarattığı itham ve gerilim insanların din konusunda yanlış bilgilenmesine, toplumun geniş bir kesiminde telafisi imkansız kırgınlıklara, ruhî sarsıntılara, aşırılıklara veya vurdumduymazlığa kolayca yol açabilmektedir. İslâm toplumlarında siyasal ve sosyal düzen anlayışlarının, ekonomik model tartışmalarının, hatta en sıradan mesleki organizasyon ve gelir paylaşımı tartışmasının din temeline oturtulabilmesi ve dinin saygınlığından / kutsallığından azami ölçüde yararlanmanın arzu edilmesi, dinin, huhuk, siyaset ve ekonomiyle, fert ve toplumla ilişkisinin bilinçli olarak belirsiz halde tutulmasından kaynaklanmaktadır. Bu itibarla, dinin fert ve toplum için öneminden, kendi kendimizle barışık yaşamada, toplumsal huzur, düzen ve barışı kurabilmede dinin katkısından söz ederken, hem dinî kültürün kendi içindeki katmanlarını, hem de dinin alanını, ilişkili bulunduğu diğer disiplinlerle alan ayırımını iyi belirlemek gerekmektedir.

Nasların Yorumu

Hz. Muhammed'in yirmi üç yıllık peygamberliği döneminde tamamlanan vahiy (Kur'an) ve onun açıklaması mahiyetindeki sünnet İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk

yanında hukukî, bireysel ve sosyal hayatla ilgili temel ilkelerini ve amaçlarını belirlemiş ve dinin ana çatısını kurmuştur. Bununla birlikte İslâm'ın bu iki aslî kaynağının, bu kaynaklarda ifade edilen ilke, hüküm ve hedeflerin, örneklendirme ve benzetmelerinin anlaşılması, yorumlanması ve bunlardan amelî hayatın çeşitli yönlerine ilişkin bazı değer hükümlerinin ve uygulanabilir sonuçların çıkarılması aklî muhakeme ile mümkün olmaktadır. Sınırlı sayı ve muhtevadaki nasların yani Kur'an ve Sünnet metninin, sınırsız sayıda ve çok çeşitli olaylara ışık tutabilmesi, farklı konum ve mahiyyetteki insan davranışlarını yönlendirebilmesi ancak böyle bir anlama ve yorumlama faaliyetiyle mümkün olur.

Anlama, yorumlama ve bakış açısı yönüyle bireyler arasında önemli farklılıkların bulunması, üstelik insanların kültür, gelenek, bilgi ve tecrübe birikimlerinin dönem ve bölgelere göre de değişmekte olması aynı Kur'an veya hadis metninden aynı dönemde veya farklı dönemlerde farklı anlam ve hükümlerin çıkarılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum, İslâm'da fikrî tartışmanın ve ihtilâfın hoşgörüyle karşılanıp tabii bir hadise olarak görülmesinin de, İslâm ümmeti içindeki dinle ilgili görüş ayrılıklarınında ana sebebini teşkil etmiştir. Böyle olunca, Kur'an'ın metninden, sünnetin muhtevasından ve İslâm toplumunun asırlarca devam eden geleneğinden açıkça anlaşılan ve müslümanların asgari müştereğini teşkil eden değişmez bir İslâmi öz ve ana unsur yanında bir de anlama, yorumlama ve bakış açısına göre değişebilen ve çeşitli toplumlara renk ve ton farkıyla değişirek yansıyan bir İslâmî hayattan ve gelenekten söz etmek mümkündür. Buna ilâveten, nasların insan zihninin cevabını aradığı her soruyu, ferdî ve içtimaî hayatın her alanını ayrıntıyla ele almadığı, çoğu yerde bu konulardaki cevaba ve çözüme yardımcı olacak ana ilke ve hedefleri vermekle yetindiği ve geride "bilinçli boşluk" denilebilecek geniş bir alan bıraktığı da bilinmektedir. Bu alan müslüman birey ve toplumlar tarafından dinin ilke ve hedeflerine aykırı olmaması, hatta onlarla bütünleşmesi kaydıyla serbestçe düzenlenebilecektir. Bu nisbî serbestlik de haliyle İslâm dünyasında tarihî seyir içinde dönemlere ve bölgelere göre değişiklik gösteren zengin bir çeşitliliğin yaşanmasının bir diğer sebebini teşkil etmiştir.

Kitap, yani Kur'an Hz. Peygamber'in sünnetiyle birlikte İslâm dininin ve onun dinî-hukukî (şer'î) hükümlerinin aslî kaynağını teşkil eder. Fıkıh usulünde de İslâm hukukunun aslî ve tâli kaynakları incelenirken aslî delillerden ilk sırada kitap yer alır. Kur'an-ı Kerim'in sübût değeri üzerinde yani aslına uygun olarak bize ulaşmış olduğu hususunda görüş ayrılığı bulunmadığı için bütün metodolojik tartışmalar Kur'an'ın ve ona tâbi olarak sünnetin lafzının yorumlanmasına ve hükme delâletine ilişkin kurallar üzerinde yoğunlaşmıştır. Hatta fıkıh usulünün esas itibariyle, Kur'an ve Sünnet'in doğru ve tutarlı biçimde anlaşılmasını sağlayacak metot ve kuralları belirlemeyi hedefleyen bir ilmî disiplin olduğunu söylemek mümkündür.

Ancak Kur'an âyetleri İslâm'ın aslî kaynağı, Kur'an hükümleri de yine İslâm'ın aslî ahkâmı olmakla birlikte tafsilî ve cüz'î âyetlerin bile fıkhî hükme ne ölçüde ve ne yönde delâlet ettiği hususu ciddî bir bilimsel çabayı ve metodolojiyi gerektirir. Bu itibarla âyetler, iman, ahlâk, âdâb-ı muâşeret, geçmiş toplumlardan kıssa ve öğütler, genel insanî ve aklî değerler, beşerî ilişkiler gibi konularda okuyucuya doğrudan ana fikir vermekte ve onu büyük ölçüde yönlendirmekte ise de âyetlerden sıradan okuyucunun gerek il-

mihal gerekse hukuk doktirini alanında hüküm çıkarması çoğu zaman kolay olmaz. Kur'an'ın anlaşılmasında, âyetlerin lafzı kadar Kur'an'ın bütüncül anlatımı, ilke ve hedefleri, Hz. Peygamber'in açıklama ve uygulaması, fıkıh doktrin ve geleneği ayrı ayrı önem taşırlar. Öte yandan Kur'an'ın lafzından doğrudan ve açıkça anlaşılan anlamlar ile onun dolaylı anlatımı arasında da bir ayırım yapmanın gerektiği açıktır. Kur'an bu zenginlik ve ayırımlar içinde okunmazsa şahısların kendi kişisel yorum ve tercihlerini Kur'an'la irtibatlandırıp onları Kur'an'ın hükmü olarak algılaması ve neticede birden fazla çelişik görüşün Kur'an'a dayandırılması yanlışlığı ortaya çıkabilir.

İslâm Hukuku

İslâm hukuku deyince ne anlamayılız? Aynı soruyu diğer disiplinler için de sorabiliriz. Biz İslâm hukuku deyince İslâm'ın hukukunu, Kur'an ve sünnette yer alan dinî hükümleri değil, müslüman toplumlarda Kur'an ve Sünnet ışığında gelişen ve şekillenen geleneği, bilgi ve tecrübe birikimini, bireysel ve toplumsal yaşayış biçimini, daha doğrusu müslüman toplumların hukukunu anlamalıyız. Böyle yapmaz da İslâm hukuku tabirine İslâm'ın ahkamı, Kur'an'ın hukuku gibi manalar yüklersek İslâm hukuku problemleri çözmeye yaramaz, kendisi problem haline gelir. Zaten İslâm hukukunun anlaşılmasında çağımızın müslüman aydınları arasında da ciddi problemler vardır. İslâm hukuku, müslümanların içinde bulundukları şartlar içinde ve müslüman olmalarının da tabii bir sonucu olarak Kur'an ve sünnet çerçevesinde kendi hayatlarını sürdürmeleri, ve bu hayatı yönlendirici ve tasvir edici bir takım kurallar ve bilgiler üretmeleri yani kendilerine bu ana çizgide tabiî bir yaşam biçimi seçmeleridir. Bundan hareketle fıkıh, bilgiyi ve hayatı tabiîleştiren bir yol ve süreç olarak da tanıtılabilir. Bu arada klasik adlandırma olan fıkhın İslâm hukuku tabirinden daha anlamlı olduğunu da belirtmek gerekir. Anlama ve kavrama anlamına gelen fıkıh, bilgiyi gökten yere indirmenin, kutsal ve erişilemez olmaktan çıkarma, yani Allah'ın kelâmı ve iradesi, Peygamber'in dokunulmazlık alanı olmaktan çıkarma ve tabiî sürecine sokma işinin adıdır.

Aynı yaklaşımın bir devamı olarak, İslâm düşüncesini de Kur'an ve sünnette şekillendirilen bir düşünce değil de, müslümanların Kur'an ve sünneti de göz önünde bulundurarak ve önemseyerek ürettiği fikirler ve sahip olduğu tefekkür zenginliği kastedilir. Fıkhî düşüncede de, İslâm düşüncesinde de merkezde, Kur'an ve sünnet değil insan vardır. Birey, müslüman olması hasebiyle yapıp ettiklerini, yaşayış ve düşüncesini Kur'an ve Sünnetle test etme ihtiyacı hisseder. Daha doğrusu insanın müslüman olması düşüncesine ve hayatına ayrı bir renk verir. Bireysel açıdan bu renk ve ton farkı fazla bir anlam taşımayabilirse de toplandığında dinler arası veya din içi medeniyet ve kültür farklılıklarını oluşturur. Ancak bu ton farklılıkları ön plana çıkarılır, onun arkasında yatan geniş bir mutabakat zeminini göz ardı edilirse müslümanın hayat bilgisi ve geleneği anlamındaki fıkıh da, müslümanan tabiî tefekkür ürünleri olan İslâm düşüncesi de dinî ve dokunulmaz bir ortama mahkum edilir, gelişimine imkan verilmez. O zaman da problemleri çözücü birer ilmî disiplin olma özelliğini yitirip kendisi başlı başına bir problem haline gelebilir.

Fıkıh bilgisi bize hayatı tabiî bir şekilde anlama, kabullenme ve belli bir zihniyet olu-

şumuna kaynaklık ederek onu güzelleştirme imkânını verir. Hayatın gereklerini, sosyal ve kültürel şartları, bilgi ve tecrübe birikimini bütün farklılıklarıyla birlikte birer vakıa olarak kabul etmeyi ve bunlara Kur'an ve sünnetin ışığında anlam kazandırmayı öğretir; akılla geleneğin, dinle hayatın uzlaşmasını sağlar. Bu anlayış aynı zamanda hayatın tabiî akışı içinde Tanrı'nın emrine, toplumun örfüne ve geleneğine teslimiyetçi bir yaklaşımla değil de ıslahatçı ve iyileştirici bir katkıyla uygun yaşamayı öğretir. Müslümanın her zaman için Kur'an'ın ilke ve hükümlerine, Hz. Peygamberin örnek hayat tarzına ve öğütlerine uygun davranmak isteyeceği, bunu her zaman başaramasa bile böyle bir arzu ve özlem içinde olacağı açıktır. Kur'an ve sünnetin insanlığın sağduyuya ve akl-ı selime dayanan ana çizgisini teyit ettiği ve ona bu yönde hatırlatmada bulunduğu düşünülürse, dinle hayat arasında bir çelişkiden ve zorlamadan değil belki paralellikten ve tabiî bir uyumdan söz edilebilir. Ancak böyle bir tabiî oluşum ve birliktelik, akl-ı selimin ve toplumsal sağduyunun korunmasıyla fıkhın da yukarıda işaret ettiğimiz tabiî sürece çekilmesiyle, dinin şu veya bu yorumunun veya bir dönemi ait geleneğin din adına müslüman toplumlara empoze edilmemesiyle mümkün olabilir.

Biraz önce söylenenlere ilâve olarak belirtmek gerekirse, hukukta biçimsellik, kural koyma ve emretme, hatta tahakküm ön planda iken fıkıhta anlama, şekil ve içeriği, biçim ve özü birlikte bir bütün olarak kavrama ve hayata geçirme önem taşır. Onun için de ben şahsen İslâm toplumunun yaşayış biçimini ve onun arkasındaki dünya görüşünü İslâm hukuku tabirinden çok fıkıh tabirinin daha iyi ifade ettiği kanaatindeyim.

Çözüm

Günümüz problemlerinin dini bilgiler ışığında çözümlenmesi meselesine gelince, öncelikli olarak müslümanların, Kur'an-ı, Peygamber'in sünnetini, İslâm bilginlerinin düşünce tarzlarını nasıl anladıkları ve etrafında olup-bitenlerle Kur'an arasında nasıl bir uyum gördükleri çok önemlidir. Biz buna meşruiyet sorunu diyebiliriz. Son zamanlarda birçok düşünür ve aydın çeşitli açılardan bu mesele üzerinde durmaktadırlar. Konu çok taze olduğu için ben de bu konuda bazı mülahazalarımı arzetmek isterim. Meşruiyetin iki temel değerlendirme yönü vardır. Birincisi, teorik ve bilimsel boyutu, ikincisi pratik ve maddi boyut.

Müslüman, haliyle herhangi bir değer hükmünü, karşılaştığı bir hadiseyi Kur'an'a sünnete ve İslâm geleneğine bağlamak ister. Onlardaki ilke ve belirlemelerle uyum içinde olmasını ister. Bu değer yargılarına ve ulaşacağı sonuca göre de meşruiyet çizgisini belirler. Ancak burada meşruiyeti belirleyen Kur'an ve sünnetin veya İslâm geleneğinin kendisi değildir. Burada uyumu, uzlaşmayı veya uygunsuzluğu gören ve belirleyen ferdin kendisidir. Kur'an konuşan bir kitap değildir. Kişi bir yanlış yaptığında veya Kur'an'a aykırı düştüğünde Kur'an "yanlış yaptın, bana aykırı düştün" diye bir uyarıda bulunmaz. Kur'an-ı Kerim'de bir takım belirlemeler, ilkeler ve gözetilen gayeler vardır. Bunlarla yaşadığı hayatın ve karşılaştığı olayın bağlantısını kuracak olan yine kişinin kendisidir. Bu itibarla Kur'an belirleyici olmaktan çok yol gösterici, hatırlatıcı ve uyarıcı bir işlev görür. Diğer bir anlatımla Kur'an ve sünnetin metnini anlayacak, güncelleştirecek, aradaki bağları kuracak, neticede de uyumu veya aykırılığı görecek olan bireydir.

Her insanın Kur'an'la sünnetle bağlantı kurma girişimi mutlaka farklıdır. Yani meşruiyetin zihinsel boyutu, müslümanın bilgisine, birikimine, hayat anlayışına, olayı algılama biçimine, iç dünyasına mesela sevincine, nefretine, dış dünyadan gelen etkilere ve toplumsal şartlara göre değişebilir. Böyle olduğu için de herhangi bir fikrin Kur'an ve sünnete uygun veya aykırı olduğunu ileri süren ve bu düşüncesini teorik bir çerçeveye oturtan kimse farklı, hatta zıt görüşlerin de ileri sürülebileceğini kabul etmiş olur. Bu konudaki inkâr ve karşı çıkış, bir görüşü savunma stratejisi olarak anlaşılmalıdır. Ancak teorik ve zihnî düzlemdeki bu değişkenliğin bir ortak paydası da vardır, bunu kabul ediyorum. Ancak ortak paydalar üzerinde fazla durulmayan tartışmasız konulardır. Problemler ortak paydalarda değil, onun dışında kalan farklılıklarda ortaya çıkmaktadır. İslâm toplumunun ilk yüzyılındaki çekişme ve farklılışım "icma" adıyla bu ortak paydayı genişletme ve biraz da koruma altına alma projesine hız kazandırmış ise de başarılı olamamıştır.

Meşruiyetin bir de pratik ve maddî boyutu vardır. O da katlanmadır. Başkalarının da farklı düşünebileceğini, farklı sonuçlara varabileceğini önceden kabul etmek ve bunların arasında doğrunun hangisinin olduğu konusundaki belirsizliğin -kendisi açısından bir belirsizlik bulunmasa bile- kaçınılmaz olduğunu kabullenmektir. Bunun İslâm'daki içtihad anlayışı ile çok yakından ilgisi vardır. Çoktan seçmeli testlerle yetişmiş ve cevaplar arasından tek doğruyu bulmaya çalışmış insanlar sosyal bilimlerin her alanında, bu arada fıkhî meselelerde de tek doğrunun olması noktasında ısrar eder, tabir yerinde ise tek bir değeri, tek bir doğruyu yakalamasının kırizine girer. Halbuki doğrunun tek olması her zaman kaçınılmaz değildir. Konu geçmişte meydana gelmiş bir olayın tespiti, bir bilginin doğum tarihi ya da bir kitap veya görüşün bir müellife nisbet edilmesi ise tek doğrudan söz edilebilir. Ancak konu günümüzdeki bir problemî çözümü ise bunun birden fazla sonucunun olabileceğini baştan kabul etmek zorundayız. Peki neye göre hangi doğru daha uygundur veya çözüme daha uygundur. Fakihlerin tercihleri doğru mücadelesi değil, en uygun, anlamlı ve yararlı doğruyu bulma mücadelesidir, en iyi çözümü üretme mücadelesidir. Bunun için de onlar görüşlerini takdim ederken veya başkaları onların görüşlerini tercih ederken daha uygun, daha yararlı, daha doğru gibi anlamlara gelen tabirler kullanmış ve bunu da amelî değer düzleminde söylemişlerdir. Böyle olunca fıkıh alanında zihinsel meşruiyetten ve doğrudan pratik olana inmek zorundayız. Bunun için de fakihler ve hukuk ekolleri her ne kadar kendi tercihlerinin teorik mücadelesinde amansız davransalar da pratikte, diğerlerinin de Kur'an ve sünnete bağlılık kaygısı içinde en uygun ve iyi çözümleri üretmeye çalıştığını kabul etmek zorunda kalmış ve öyle davranmışlardır.

Bir görüşü çoğunluğun veya azınlığın benimsemesi pratik değerdir; zihnî değer, teorik değer taşımaz. Böyle olunca da günümüz toplumunda çok sesliliğe farklı yorumlara haliyle hoşgörü ile bakmak, bunlar arasında pratik çözümleri benimsemek veya onlara katlanmak durumundayız. Bu ikilem bir çatışma değildir. Bunu İbn Hazm örneğinde şöyle açıklayabiliriz: Meselâ İbn Hazm'a göre bir meselede İslâm bilginleri yüzde doksan sekiz yanlış düşünüyor olabilir. Çoğunluğun görüşü kendi söylediklerine göre tutarsızdır. Ancak İbn Hazm kendi bireysel hayatında kendi doğrularını uygulasa bile günlük hayatta toplumun genel kabul görmüş normlarına uymak gibi bir zorunlulukla karşı karşıyadır. Kendi düşünceleri ve tercihleri toplumda belli bir taraftar kitlesince benimseninceye

ve toplumsal kabule ulaşıncaya, yani pratik bir değer taşıyıncaya kadar sürecektir. Aksi takdirde fıkıhta kendimizi bir tek doğruya, bir tek çözüme kilitlemek gibi fevkalade yanlış bir mecraya sürüklemiş oluruz.

Fıkhın, bilgiyi tabileştirme süreci olduğu, bilgiyi kutsallaştırma ve ona değişmezlik kazandırma gibi bir gaye ve işleve sahip bulunmadığı doğrudur. Ancak İslâm toplumunun geleneği ve onu temsil eden fıkıh bilgisi önemli bir özellik taşır. O da, müslümanların daima Kur'an'a Tanrı'ya sünnete bağlılık kaygısı taşıması, tabiî bilginin de bu zeminde oluşmasıdır. Bu bağlılık kaygısı içinde üretilen bilgilere dinî terminolojide içtihat denir. Bu bağlılık kaygısı olduğu sürece görüşlerden birini diğerine değer değil ancak amelî yarar yönüyle üstünlüğü olabilir. Farklı içtihatlar arasında tercihte bulunmanın kişisel planda ölçüsü genelde kişiseldir ve o şahsı bağlar; bu alanda bir ölçü getirmeye çalışmak da genelde anlamsızdır. Toplumsal alanda ise tercihin tek bir ölçüsü olur, o da toplumsal yarara, insanların şart ve ihtiyaçlarına daha uygun olmalıdır. Böyle olunca yapılan tercihler görüş sahiplerinin dindarlık sıralaması değil görüşlerin amelî değer sıralaması niteliğindedir. Çünkü bir insanın diğer insandan daha fazla dindar olmak hakkını kabul etmek mükün değildir. Hiç kimse diğerine karşı daha fazla dindar olma ve daha fazla bu kaygıyı taşıma hakkına sahip sayılamaz. Sayılabilir derseniz o zaman dini bilgiyi, dini bilgiyi üretme sürecini iyice kutsal bir mecrada, doğmatik ve dokunulmaz bir mecrada çizgide üretiyorsunuz, aynı mahiyyetteki bilgiler arasında hiyerarşi kuruyorsunuz ve öylece takdim ediyorsunuz demektir. Bu anlayışın İslâmî öğretide yeri yoktur.

Böyle olunca insanların gerek dini anlama ve yorumlamada gerek din dışı sayılabilecek alanlarda farklı şekillerde düşünmesini, farklı çözümler üretmelerini kaçınılmaz ve tabiî bir sonuç olarak görmek gerekir. Allah Teala bu dinin sahibidir. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da Kur'an ve sünnetin oluşturmakta olduğu zihniyet değişimi ve toplumsal sağduyu İslâm ümmetinin genel çizgisini teşkil edecek, bu süreç içinde iyi-kötü, doğru-yanlış, sahihi gayr-i sahih birbirinden kendiliğinden ayrışacaktır. Bireylerin dini kollamak ve korumak gibi bir görevle kendilerini yükümlü hissetmeleri yerine daima en iyi ve yararlıyı araştırmaları, kendi bilgilerini ve doğrularını gözden geçirmeleri bu merhalede daha anlamlı görünmektedir. Bir doğruya inananın bunu diğer insanlara dilinin döndüğü ve elinin yettiği oranda ulaştırması veya böyle bir gayret içinde olması dini bilgilenmenin ve heyacanın kaçınılmaz sonucu olsa bile böyle bir çaba yukarıda özetlenen teorik ve pratik doğru ayırımı esas alındığında daha mütevazı bir anlam kazanmaktadır.

Fıkhî problemlerin çözümünde, hatta dinî anlama ve yorumlama farklılığından doğan problemlerin çözümünde belirgin bir öneri ileri sürmek bunun için zordur. Aslında en güzel çözüm çözümsüzlüktür. Bu, çözüme ulaşmadaki aczin sığınağı veya çekimserliğin kaçışı değil belki daha önce temas edilen sürecin tabii sonucudur. Böyle olunca toplumun kendi dinamikleri ve tabii oluşumu içinde kendi çözümünü üretmesi ve kendi yolunu çizmesi, bireylerin de kendi bilgi birikimleri, değer ve tercihleri istikametinde toplumsal sağduyu ve reflekslerin oluşumuna katkıda bulunması, meşruiyeti de bu çerçevede araması kaçınılmaz olmaktadır. Diğer bir ifadeyle dini bilgiye ve dinin rehberliğine daha yakın insanların diğerlerine yol göstermesi, öğüt ve ümit vermesi, toplumun daha ileriye gitmesine yardımcı olması gerekir. İnsanların aklına, seçme kabiliyetine, bireysel ve top-

lumsal inisiyatife güvenmek, saygılı olmak hatta katlanmak gerekir. Bu katlanma bir gün gelir farklı görüş ve tercihlerin alternatif bir çözüm önerisi olarak gündeme gelmesine, farklı seslerin dinlenmesine zemin hazırlar. Daha iyi ve güzelin arayışı içinde olan, ayaklarını yere sağlam basan, farklı önerilere de açık olup onları tepkiyle değil hoşgörüyle tartışabilen ve kendi içinde tutarlılığını koruyabilen aydınlar arttıkça bu süreç hızlanır. Hatta kendine güveni bulunan, ilkeleri ve temel tercihleri olan ve bunun hazzını yakalayan kimseler için anılan sürecin hızlanması ve görüşlerinin genel kabul görmesi fazla önemli de değildir. Ama kendi içerisinde tutarlılığı koruma ve tercihlerini kendi hayatına yansıtabilme önemlidir. Böyle olunca bu kimseler için çözüm zaten yakalanmıştır ve yaşanmaktadır; kendini çevreleyen dünyadaki çözümsüzlük de tabiî ve sevimli bir sonuç görünümündedir.

İSLÂM'I NASIL ANLAMALIYIZ?

Prof. Dr. Hasan ONAT

Bu soruya cevap verebilmek için, öncelikle bir durum tespitine ihtiyaç vardır; çünkü "nasıl anlamayız?" şeklindeki bir soru, "şimdiye kadar nasıl anladık?" "şimdi nasıl anlıyoruz?" sorularından sonra gelir.

Tebliğin temel argümanlarını şöyle sıralamak mümkündür.

1- İslâm vahyin etrafında teşekkül etmiş olan son dindir. Artık vahiy kapısı kapanmıştır. Hiç kimse, Allah katından genel-geçer nitelik taşıyan özel bir bilgi aldığını iddia edemez.

2- Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ortaya çıkan bütün oluşumlar, -mezhep, tarikat vs. beşerî oluşumlardır. Her türlü tenkit ve tahlile sonuna kadar açıktır.

3- İlimde mutlak otoriteden söz edilmez. Her alim, içinde yetiştiği çağın, içinde yetiştiği kültürün ürünüdür. Doğruları olduğu gibi, yanlışları da doğal olarak vardır.

4- İslâm, her zaman ve mekânda yeniden anlaşılmak durumunda olan dinamik bir dindir. Dinin anlaşılma biçimleri, -adı ne olursa olsun- hiçbir şekilde İslâm'la özdeşleştirilemez.

5- İnsanlığın yeni bir din anlayışına ihtiyaç vardır. İslâm, vahyi merkeze alarak, ondört asırlık birikimi eleştirel bir yaklaşımla gözden geçirip, evrensel nitelik taşıyan yönlerini ön plâna çıkartarak, aklın ve bilimin ışığında yeniden anlaşıldığı ve yeniden yapılandırıldığı zaman insanlığı bu ihtiyacına cevap verebilecek niteliklere yeniden kavuşabilir.

6- Din, insanın kendini gerçekleştirmesi için bir araçtır. Din, insan içindir.

7- Din, bütün dünyada yeniden yükselen değer haline gelmiştir.

8- İslâm'ın günümüz koşullarında doğru anlaşılabilmesi için,

Müslüman insanın tarih telakkisinin,

Nübüvvet anlayışının,

Kur'an telakkisinin,

İnsana bakış açısının,

Dünyayı yorumlama biçiminin

değişmesi gerekmektedir. Bunun adı, kelimenin tam anlamıyla "paradigma değişikliği"dir.

İnsanın; insanca yaşayabilmek, toplum içinde kendini gerçekleştirebilmek -kendini sağlıklı bir şekilde inşâ edebilmek- için "din"e ihtiyacı vardır. İnsanoğlunun, ilk insandan bu yana yaşadığı tecrübe bu gerçeği ortaya koyduğu gibi, sosyoloji ve psikoloji alanında yapılan araştırmalar da "din" olgusunu gözardı ederek bir yere varılamayacağını göstermektedir.

Tarih boyunca, nerede bir toplum varsa, orada mutlaka din de varolagelmiştir. "Din, insanla beraber varolmuş, insanla beraber varolmakta ve öyle görünüyor ki, insanla beraber varolacak bir kurumdur. İnsanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, dinî inançlardan yoksun bir topluma rastlanmamaktadır. Tarihî devrelerde olduğu kadar tarih öncesinde de insanoğlunun bazı inançlara sahip olarak yaşadığı, yapılan ilmî araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bütün bunlar, toplumu ayakta tutan temel esasların başında "din"in geldiğini ortaya koymaktadır". (G. Tümer-A. Küçük, **Dinler Tarihi,** Ank.1997, 1).

Din, insanoğlunun toplumsal hayat tecrübesi sürecinde ilk gerçekleştirdiği kurumlardan birisidir. Bu durum, -ister ilk insan Hz.Adem'in aynı zamanda ilk peygamber oluşuyla, isterse, toplumun ayakta kalabilmek için "bir din kurumu yaratmak" ihtiyacı ile izah edilsin- "din"in, insanın ontolojik yönüyle irtibatlı olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle insanın yapısı, insanın olduğu her yerde "din"in de mevcut olmasını gerektirmiştir. Ateist olan, hiçbir dine bağlı olmadığını ifade eden bireyler, her zaman az da olsa mevcut olmuştur ve olacaktır. Ancak, bütünüyle ateist veya dinsiz bir toplumun geçmişte veya şimdi var olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur.

Din, toplumda, toplumun kültür ve uygarlık seviyesine göre kurumlaşmakta ve etkin olmaktadır. "Din"in dinamik yapısı ve insanın kendini inşâ etmek durumunda olan bir varlık oluşu, -toplumlar çoğu zaman bu gerçeğin farkında olmasalar da- dinsel kurumlaşmanın hiçbir zaman tamamlanmaması gibi bir sonuç doğurmuştur. Nitekim İslâm'ın kendine ve diğer dinlere bakışı, bu tespiti doğrulamaktadır. İslâm, Allah katından gelen vahyin etrafında şekillenen son din olduğu iddiasındadır. Diğer dinlerin bir şekilde insanın din ihtiyacına cevap veremez hale gelmeleri, Sünnetullah'a uygun olarak, yeni bir "din"e ihtiyaç doğurmuştur. Hz. Muhammed peygamberlikle görevlendirilmiş ve ona gelen vahyin etrafında İslâm dini teşekkül etmiştir.

İslâm'a göre Hz. Muhammed son peygamberdir; İslâm son dindir; Kur'ân, Allah katından gelen son ilâhî kitaptır. Bu durumda, insanlığın değişmesine paralel olarak ihtiyacı karşılayacak bir "yeni din"den sözetmek, elbette mümkün olmayacaktır. Ancak, toplumun, kültürün, anlayışın sürekli değiştiği, hatta "değişim"in değişmeyen bir gerçeklik olduğu bilinmektedir. Buradan çıkan sonuç, İslâm'ın, her zaman ve mekânda yeniden anlaşılması gerektiğidir.

Kur'ân, İslâm'ın anlaşılmasında perspektifi oluşturacak, istikâmeti belirleyecek tek kaynaktır. Hz. Muhammed, bir peygamber olarak İslâm'ın anlaşılmasında ve yaşanmasında bir "örnek" ortaya koymuştur. İslâm, bir din olarak Hz. Muhammed'in sağlığında kurumlaşmaya başlamıştır.

Bir fikir, kurumlaşmaya başladığı zaman, özünden, içeriğinden çok şey kaybeder. Din de aynen böyledir, kurumlaşmayla birlikte, teoride muhteşem olan güzelliklerin bir

kısmı kendiliğinden kaybolur. Bu sebepten, İslâm'ın kurumlaşması, insanlığın sonuna dek devam edecek bir süreçtir. Vahiy ve akıl, bu süreçte birlikte etkin olmak durumundadır. Kur'ân'ın değişmeden, bozulmadan günümüze kadar gelmiş olması, İslâm'ın yeniden anlaşılmasında, perspektifin ve istikâmetin "doğru" olmasını, "din"in insan için bir araç olduğu gerçeğinin gözardı edilmemesini sağlamaktadır.

İslâm dini, Kur'ân Hz. Muhammed'e yeni iniyormuşcasına, vahyi eksen olarak yeniden anlaşıldığı takdirde, hem çağdaş insanın, hem de gelecekteki Bilgi Toplumu insanın ihtiyaçlarına cevap verebilir.

İslâm, Hz. Muhammed'e inen ilk vahiyle birlikte insanların dünyalarını aydınlatmaya başlamıştır. İslâm, bir din olarak hem kendilerinin Müslüman olduğunu söyleyen insanlar için bir paradigma görevi görmüş, hem de paradigmalarının şekillenmesinde en etkili unsur olmuştur.

Hz. Muhammed'in sağlığında, Kur'ân merkezli, içinde yaşanılan zaman diliminin ve içinde bulunulan mekânın ihtiyaçları doğrultusunda bir yapılanma söz konusudur. İslâm devlet geleneğinden yoksun olan, kabileciliğin hayatın bütün alanlarında en önemli belirleyici öge olduğu, putperest bir toplumun içine doğmuştur. Kur'an'ın Mekke döneminde nazil olan âyetleri, ağırlıklı olarak insanların inanç dünyalarını Tevhid çizgisinde yeniden kurmaya yöneliktir. Medine döneminde inen âyetlerde ise, toplumsal boyut taşıyan ilkeler ağırlık taşımaktadır.

Hz. Muhammed vefat ettiği zaman Medine'nin nüfusu, en iyimser tahminlerle 15.000 kişidir. Bu bize, Veda Haccı esnasındaki 100.000 rakamının ne kadar abartılı olduğunu da göstermektedir. İslâm'ın erken döneminde, kurumlaşma aşamasının başlangıcında, Müslümanların sayısı onbinlerle ifade ediliyordu. Bugün, Müslümanlar, birbuçuk milyara yaklaşmışlardır. İslâm'ı anlamaya çalışırken, beş milyarı aşan dünya nüfusunu ve Müslümanları düşünerek anlamaya çalışmak gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, İslâm'ın yeni anlaşılma biçimi, sayıları artık milyarlarla ifade edilen insanlar göz önüne alınarak gerçekleştirilmelidir.

İslâm'ın geldiği dönemde, din doğal olarak hayatın bütün alanlarında fiilen vardır. O dönemde, bir din-hukuk, din-siyaset, din-iktisat, din-kültür, din-devlet vs. ayrımından değildir. Alanların ayrımı, toplumun kültür düzeyi ile, gelişmişliği ile doğru orantılıdır. İşin gerçeği, İslâm'ın geldiği zaman diliminde, dünyanın hiçbir yöresinde toplumsal hayatı belirleyen kurumlaşmalar gelişmiş ve belirginleşmiş değildi. Devlet geleneğinden bile yoksun olan bir toplumda, kurumlaşmaların birden bire oluşacağını beklemek de doğru değildir.

Hz. Muhammed'in sağlığında, devlete doğru giden ilk adımların atıldığı söylenebilir. O dönemde, Müslümanların yaşadığı toprak vardır, sınırları az çok belli olmuştur; Hz. Muhammed, hukukun kurumlaşması yolunda önemli çabalar sarfetmiştir. Hz. Ebu Bekir'in kısa süren hilafeti, Peyambersiz hayata intibak çabaları ile geçmiştir. Devlet denilebilecek oluşuma daha Hz. Ömer zamanında, esas olarak da Muaviye ile birlikte rastlamaktayız. Böyle bir ortamda, toplumdaki kurumlaşmalarda, ister istemez din öğesi öne çıkmış olmaktadır.

İslâm'ın geniş alanlara yayılması, yeni kültürlerle, uygarlıkla temas etmesi, toplumsal değişme ve gelişme ister istemez din alanındaki kurumlaşmanın farklılaşmasını, yeni yapılanma biçimlerinini ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Hem siyasî ve itikâdî mezhepler, hem de fıkhî mezhepler, bu sürecin doğal sonuçları olarak ortaya çıkmıştır.

Mezhepler ve tarikatlar teşekkül ettikten sonra, insanların din anlayışları, Kur'ân'a göre ve içinde yaşanılan gerçekliklere göre değil, onlara sunulan şablonlara göre şekillenmeye başlamıştır. Bu durum, İslâm dünyasındaki ilk dönemlerde mevcut olan fıkrî dinamizmin kaybolmasına, insanların hicrî üçüncü, dördüncü asırların din anlayışı ile hayatlarını idame ettirmelerine yol açmıştır. Daha da ötesi, parçalar öne çıkmış, İslâm'ın kendisi kaybolmuştur.

Bugün gelinen noktada İslâm'ın yeniden anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Bunun için, öncelikle dine bakış açımızın değişmesi gerekmektedir. Artık, İslâm'ı hayatın bütün alanlarında "ontolojik" olarak aramanın dönemi geçmiştir. İslâm'ın selameti, insanları, insanlığın sonuna dek mutlu kılabilmesi için, İslâm'ın siyasîlerin elinde oyuncak olmaması için, çarpık din anlayışının insanlara dünyayı "Müslümanlık" adına zehir etmemesi için, çarpık din anlayışının toplumu parçalamaması için, toplumsal hayatın akışında etkin olan alanların birbirlerinden ayrılması ve birbirlerinin egemenlik alanlarına tecavüz etmeden, hayatın daha da sağlıklı ve güzel olması için etkin olması gerekmektedir. Din, tıpkı güneş gibi, yukarıda olmalı ve ışıtmalı, ısıtmalıdır.

İnsan, "oluş" halindeki bir varlıktır. İlk hücrelerin teşekkülüyle birlikte başlayan bu sürecin ilk aşaması, insanın son nefesini vermesiyle birlikte tamamlanmış olur. İnsanoğlu, değişmeyi farketmese bile, hem fizyolojk, hem de psikolojik yönden sürekli yenilenir, tazelenir. Her insan, her an yeni bir insandır. Bu durum, insanoğlunun "kendini gerçekleştirmesi"ne, kendini "inşa"etmesine imkân sağlamaktadır.

İnsanın yaratılış amacı, ömür denilen kısa zaman diliminde, toplum içinde, kendini gerçekleştirme, "inşa" etmedir. Bu bağlamda din, insan için, bir "araç" niteliği taşımaktadır. "Oluş" halindeki bireylerden oluşan toplum da, doğal olarak sürekli değişen bir toplum olacaktır. Din, değişimi etkileyen ve değişimden de etklenen bir olgu olarak iki yönden bu değişim sürecinin içindedir.

İnsanlık tarihi boyunca, nerede toplu halde yaşayan insanlar varsa, orada mutlaka "din" de var olmuştur. İnsanlar, insanca yaşayabilmek için, "din"e muhtaçtırlar. Din, uygarlıkların mayasını oluşturmuştur. Din, çift yönlü kesen bir kılıç gibidir; doğru anlaşılmadığı zaman, dinamik boyutu kaybolur ve her türlü gelişmenin önünü tıkayabilir. Din, insan fıtratına uygun olarak anlaşıldığı zaman, bireyin yaratıcı yeteneklerini en üst seviyeye çıkartır.

Din, insanların birbirlerini anlayabilmeleri için gerekli olan temel iletişim kodlarını bünyesinde taşır. Dini bilen insanlar, din konusundaki tavırları ne olursa olsun, birbirlerini daha kolay anlayabilirler. Din, insanların anlam arayışlarına cevap verir. Din, insanların geçmişi doğru anlamalarına katkıda bulunur ve geçmişin esiri olmamak için onları uyarır.

İslâm dini, Allah katından Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gelen vahyin etrafında şekillen-

miş olan dinamik bir dindir. İki önemli kaynağı vardır. **Vahiy** ve **akıl. Vahiy,** dinin özünü içerir. Müslüman insan, vahyi aklıyla anlar, vahiyden yararlanarak kendi din anlayışını kurar. Bu alandaki kurumlaşma insan işidir. İslâm, her zaman ve mekanda yeniden anlaşılmak durumundadır.

Kur'ân, insanın, insanı, eşyayı, olay ve olguları doğru anlamasına, doğru düşünmesine imkân sağlamak, evrendeki konumunu doğru tespit etmesine yardımcı olmak; geçmişin esiri olmaktan kurtarmak için Allah katından gelmiş olan bir "öğüt"tür; "rehber"dir; bir "uyarı" kitabıdır. Hz. Muhammed, Allah katından almış olduğu vahiyle insanları uyarmıştır.

İslâm, sorun yaratmak için değil, sorun çözmek için gelmiş olan bir dindir. Bunun için İslâm'ın bilimsel yöntemlerle doğru olarak anlaşılması gerekmektedir.

İslâm dini, toplumsal plânda, adaletin gerçekleştirildiği ahlâklı bir toplumu hedeflemiştir.

İslâm dini, siyasî meseleri insana bırakmıştır. İnsan, insanca yaşayabileceği siyasî yapılanmayı, vahiyden ve insanlığın tarihin başlangıcından bu yana ulaştığı bilgi birikiminden yararlanarak gerçekleştirecektir.

Kur'ân, bir hukuk kitabı değildir. Kur'ân'da yeralan hukukla ilgili âyetler, Kur'ân'daki haliyle "hukuk" ifade etmez. Bunların hukuk ifade edebilmesi için, hukuk alanına taşınması, hukuk diline tercüme edilmesi, hukuk mantığı ve içinde yaşanılan gerçeklikle yoğrularak hukuk kalıplarına dökülmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, İslâm olmasını ve hukukun üstünlüğünü bir zorunluluk olarak görür.

Kur'ân'ın muhatabı, toplumda mevcut olan herhangi bir kurum değil; bireydir. Hukukla ilgili âyetlerden birey öncelikle "öğüt" olarak yararlanır; ona dayalı olarak fikir üretir, değerler üretir. Müeyyidelerin uygulanması, bireyin işi değildir. Ceza -eğer hukuktan söz edilecekse- bireyler tarafından değil, hukukla ilgili kurumlar tarafından belirlenir, tatbik edilir. Aksi taktirde, toplumda kaos ve anarşi çıkar; hukuktan söz edilemez.

İslâm'ı doğru anlayabilmek için, Kur'ân'a, Kur'ân'ın istediği perspektiften bakmayı öğrenmemiz lazımdır. Allah kelâmı olan Kur'ân, anlaşılmak için indirilmiştir. Kur'ân-ı anlamaya çalışmanın hiçbir ön koşulu yoktur. Her insan, yeteneklerine, bilgi birikimine, ilgi yoğunluğuna bağlı olarak Kur'ân'ı anlamaya çalışır. Kur'ân'ın her türlü yorumu beşerîdir. Ebû Hanife'nin ifadesiyle, "Tenzil"in inkarı söz konusu olmadığı müddetçe, te'vilin inkarı küfrü gerektirmez.

Din anlayışında farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıkan mezhepler, bütünüyle beşerî oluşumlardır. Hiçbir mezhep dinle özdeşleştirilemez.

Bir insan, hangi mezhepten, hangi meşrepten, hangi ırktan olursa olsun, eğer Kur'ân'da belirtilen temel iman esasları olan Allah'a, Ahiret gününe ve Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna inanıyorsa, o kimse Müslümandır.

İnsanların, dini doğru anlayabilmeleri, büyük ölçüde doğru tarih telakkisine bağlıdır. Tarih, her ne kadar zaman zaman "geçmiş" anlamında kullanılıyorsa da, tarihçilerin, ya da tarihle ilgilenenlerin yakaladıkları belge ve kalıntılara, bulabildikleri izlere dayanarak

geçmişten bize taşıdıklarından ibarettir; hiçbir şekilde geçmişin bütünü kuşattığı söylenemez.

Yanlış tarih telakkisi, ya geçmişi kutsallaştırmak, ya da yok farzetmek şeklinde ortaya çıkar. Her iki durum da sonuç itibariyle aynıdır. İnsanın geçmişin esiri olmasına sebep olur. Çünkü, geçmişi kutsallaştırmakla, geçmişi yok farzetmek arasında pek fazla bir fark yoktur; ikisi de geçmişin doğru anlaşılmasını engeller. Geçmişi doğru anlayamayan insanlar, onun ağırlığı altında ezilmeye mahkûm olurlar.

DİNİN YANLIŞ ANLAŞILMASINDAN DOĞAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI

Mustafa SİNANOĞLU

Sayın Başkan ve çok değerli üyeler!

Tebliğime yüce Allah'a hamd, O'nun Rasûlüne salât ve selâm ile başlar, hepinize saygılar sunarım.

Bu çalışmamı ;

I- İSLÂM DİNİ NASIL ANLAŞILMALI,

II- İSLÂM DİNİ NASIL ANLATILMALI VE YAPILAN YANLIŞLAR,

III- İSLÂM DİNİNİN YANLIŞ ANLAŞILMASININ SEBEPLERİ,

IV- ÇÖZÜM YOLLARI olarak dört ana başlıkta hazırlamış bulunmaktayım. Önce kısaca din tanımı üzerinde durmak istiyorum:

DİN NEDİR :

Sözlük anlamı itibariyle "yol, hüküm, inanç, ceza, mükâfaat, hesap, bağ ve kulluk" vb. demek olan dinin literatürdeki tanımları çok olmakla birlikte biz sadece bir tanesinin tanımı ile yetinelim:

"Din, akıl sahiplerini kendi iradeleriyle şimdiki halde (Dünya'da salâha, gelecekte (Ahiret'te) felâha sevk eden, Allah (c.c.) tarafından konulmuş bir kanundur.[1]

GAYESİ :

Bütün bu sayılan din tanımlarından bir ilâhî dinin, insanları dünyada ve ahirette mutluluğa eriştirmeyi hedeflediğini görmekteyiz.

I- İSLÂM DİNİ NASIL ANLAŞILMALIDIR?

Yüce Allah, İslâm dininin, ilâhî dinlerin sonuncusu olduğunu, O'nu bizim için seçtiğini [2], yegane gerçek dinin kendi nezdinde İslâm dini olduğunu [3] ve İslâm'dan başka herhangi bir din arayanların hüsran içinde olacaklarını [4] beyan etmiştir.

(1) T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, c. 9, s. 314.
(2) Mâide Sûresi, ayet: 3.
(3) Âl-i İmrân Sûresi, âyet: 19.
(4) Âl-i İmrân Sûresi, âyet: 85.

Öyle ise, bu Hak Din olan İslâm'ı neresinden başlayarak anlatalım; sonundan mı, başından mı? Ceza yönünden mi, mükafat tarafından mı?

Bana öyle geliyor ki, İslâm'ı, biz hep tersinden anlattık. Çünkü bu gün, dünyada, İslâm dendiği zaman el kesme, terör, tembellik, gerilik ve çok eşlilik gibi menfi imajlar akla gelmektedir.

Oysa ki, İslâm dini, evrensel ahlâk ilkeleri getirmiştir.

Öyle ise biz, İslâm'ı bir insanlık dini, bir barış dini, bir hoşgörü dini, bir ilim dini, bir terakki dini gibi evrensel ilkeleriyle dünyaya anlatmalıyız.

İslâm'ın getirdiği bu evrensel ahlâk ilkeleri sayılamayacak kadar çoktur. Örneğin: Adalet[5] Dürüstlük[6], Güvenilirlik[7], Merhamet[8], Sevgi[9], Barış[10], Hoşgörü[11], Çalışma[12], Yardımlaşma[13], İlim[14], vb. ilkeler.

Dünya'da hiç kimse bu sayılan ahlâk ilkelerine hayır diyemez. Çünkü bu ilkeler tüm insanlığın muhtaç olduğu evrensel ahlâk ilkeleridir.

İSLÂM'IN GETİRDİĞİ EVRENSEL AHLÂK İLKELERİ

a- İSLÂM DİNİ BARIŞ DİNİDİR

Önce, İslâm kelimesini incelediğimizde; Arapça'da barış anlamına gelen SİLM kökünden if'al ölçüsünde kullanılan İslâm kelimesinin "Barışa girmek" anlamına geldiğini Kur'ân-ı Kerim'den tesbit ediyoruz.[15]

Görülüyor ki, İslâm Dini'nin sözlük anlamı bile "Barış Dini" anlamına gelmektedir. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de Mü'minleri topluca barışa çağırmaktadır.[16]

Yine Kur'ân-ı Kerim'in 157 yerinde Barış (SİLM) ve 189 yerinde de barış anlamına gelen (SULH) kökünden türeyen kelime geçtiğini, böylece Kur'an-ı Kerim'in 346 yerinde Yüce Allah'ın bize barışın önemini anlatmakta ve bizi barışa çağırmakta olduğunu görmekteyiz.

Ayrıca, Mü'minlerin birbirleriyle her karşılaşmasında (es-Selâmu'Aleykum): "Barış ve esenlik üzerinize olsun" şeklinde birbirlerine dua etmelerinin gerektiğini hem Kur'ân-ı Kerim'den[17] hem de Peygambermiz (s.a.s.)'in dilinden[18] öğrenmekteyiz.

(5) Nisâ Sûresi, ayet: 58.
(6) Hûd Sûresi, ayet : 112, Ahkâf Sûresi, âyet: 13.
(7) Mu'minûn Sûresi, âyet: 17, Enbiya Sûresi, âyet: 107.
(8) El-Beled Sûresi, ayet: 17, Enbiya Sûresi, ayet: 107.
(9) Âl-i İmrân Sûresi, ayet: 103, Hucurât Sûresi, âyet: 10, Haşr Sûresi, âyet: 10.
(10) Bakara Sûresi, âyet: 208.
(11) Bakara Sûresi, âyet: 109, Mâide Sûresi, âyet: 13.
(12) Necm Sûresi, âyet: 39-40.
(13) Mâide Sûresi, âyet: 2.
(14) Alak Sûresi, âyet:1, Zümer Sûresi, âyet :9.
(15) Bakara Sûresi, âyet: 208.
(16) Bakara Sûresi, âyet: 208.
(17) Nisâ Sûresi, âyet : 86.
(18) Sahihu'l-Buhari, c.1, s.10, Hadis No: 11, Sahihu Müslim, c. 2, s. 35, Hadis No: 81, Ahmet b. Hanbel, Müsnet, Hadis No: 5103.

Acaba bu gün, İslâm'ı bir terör dini olarak anlatanlar ve uygulayanlar yüce dinimizin dünya insanlığına müsbet imajıyla ulaşmasını engelledikleri gibi müslümanları da çok büyük sıkıntılara sokmakta olduklarını ne zaman kavrayacaklar!

Yukarıdaki gerçekleri Peygamberimiz Efendimiz'in hayatında çok açık bir şekilde görmekteyiz:

Peygamberimiz Efendimiz, ne Mekke-i Mükerreme döneminde ne de Medine-i Münevvere döneminde müslümanların teröre bulaşmalarına izin vermemiştir.

Sevgili Peygamberimiz; yoluna diken atanlara, Kâbe'yi Muazzama'nın yanında Rabbına secde ederken başına deve işkembesi bastıranlara, canına kast edenlere ve İslâm'ın en azılı düşmanlarına hayatı boyunca hiçbir suikast düzenletmedi. Eğer O genç müslümanlardan Bilal'ler, Ammar'lar ve Habbap'lara bu konuda ufak bir işaret verseydi; O fedekâr ve cefakâr gençler, İslâm'ın ve Peygamberimizin en azılı düşmanı olan Ebu Cehil'leri, Ebu Leheb'leri ve Ümeyye'leri kesinlikle sağ bırakmazlar ve onlara suikast için ne gerekirse yaparlardı.

Ancak, Sevgili Peygamberimiz öldürmek için değil, diriltmek (imana erdirmek) için; azab için değil, rahmet için gönderilmişti.[19]

Öyle ise, İslâm'ın BARIŞ DİNİ olduğuna dair bu ilâhî mesajı dünyaya duyurmak bizim için çok önemli bir İslâm'i görev olsa gerektir.

b- İSLÂM DİNİ MUTLULUK DİNİDİR

Bozulmamış ve değişmemiş ilk haliyle bütün ilâhî dinler, özellikle son din olan İslâm dininin, insanı hem dünyada hem ahirette mutlu kılmak için gönderildiği[20] gerçeği tüm insanlığa anlatılmalı ve bütün dünya İslâm dini denince mutluluğu hatırlamalıdır.

Bu gün, maddî yönden zenginleşen insanı bu zenginlik mutlu kılmaya yetmiyor. Maddî zenginliğin manevî zenginlikle tamamlanması gerekiyor. İşte, o zaman tam mutluluğu yakalayabiliyor.

Bu sebeple İslâm'ı, kurtarıcı bir din olarak anlatmalıyız. Bu konuda araştırmalar yapmalıyız. İnsanlara mutluluğun yollarını göstermeliyiz. Meselâ: Çalışma, başarma ve insanlara yararlı olmanın[21] insanı mutlu kılacağı gerçeği gibi...

c- İSLÂM DİNİ MERHAMET DİNİDİR

İslâm dini, sadece insanların hemcinslerine değil, belki bütün can taşıyanlara merhameti emreder. Zira Peygamber Efendimizi **"tüm âlemlere rahmet olarak"**[22] gönderen Hz. Allah, bize bu konuda büyük işarette bulunmuş olmaktadır.

Peygamberimiz (s.a.s.) ise: **"Yerdekilere acıyın ki, göktekiler de size acısın."**[23] gibi altın sözleriyle bize bu konuda rehber olmuştur.

---

(19) Enbiya Sûresi, âyet: 107.
(20) A'râf Sûresi, âyet: 156.
(21) Suyutî, Câmiu's-Sağîr, C. 2, s. 246.
(22) Enbiya Sûresi, âyet: 107.
(23) Sünenu't-Tirmizi, c. 4, s. 323, 16. bab (1922 ve 1924 nolu hadisler)

Öyle ise İslâm, tüm âlemler için rahmet dini, müslüman da tüm varlıklara merhametli davranan bir insandır.

İslâm bilginleri, bu evrensel mesajı, müslüman ve tüm insanlığa duyurmalı; müslümanlarda davranışlarıyla bu imajı göstermelidirler.

d- İSLÂM DİNİ ÇAĞLARI AYDINLATAN BİR DİNDİR

İslâm dini, sadece çağdaş bir din değil, daha da ileride, çağlara ışık tutan ve çağların önünde giden bir din olarak dünyaya tanıtılmalıdır. Bunu önce, kendi insanımıza sonra tüm dünyaya ferdî ve ictimaî hayatımızla ispat etmeliyiz.

Maalesef bugün, 500 veya 1000 yıl önceki yorumlarla insanlığa ışık tutmaya çalışıyoruz. Zamanımızdaki ışıklar artık 3000 Watlık projeksiyonlar haline gelmişken biz hâlâ mum ışığı yorumlarla insanları aydınlatmaya çalışıyoruz.

O zaman İslâm'ı çağın önünde değil, çağın gerisinde göstermiş olmuyor muyuz?

Dini anlayışı bu kadar geride olan müslüman ülkelerin, bu gün olduğu gibi, ne hukukta, ne ekonomide ne de sosyal hayatta ilerlemesi mümkündür.

Öyle ise, İman ve istiklâl Şairimiz Mehmet Akif'in bizlere işaret ettiği gibi:

"Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhamı,

Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı" kuralına uygun bir çaba içinde olmalıyız.

e- PEYGAMBERİMİZ TÜM İNSANLIĞIN PEYGAMBERİDİR

Hz. Muhammed (s.a.s.) erişilmez ve ulaşılmaz bir insan üstü varlık gibi gösterilmemelidir. Böyle gösterilirse insanlar O'nu örnek alamaz. Oysa ki Yüce Allah, O'nda bizim için örnekler olduğunu[24] bildirmektedir.

O örnek insan; 1400 sene önce yaşayan, açlıktan benzi solmuş, ibadet ede ede takatsiz kalmış, dünyayla ilgisini kesmiş ve yüzünü hep âhirete dönmüş bir Peygamber olarak anlatılırsa, bu da O'nu maziye hepsetmek ve günümüz insanına rehber olmaktan uzak bir konuma sokmak olur.

O'nu her zaman örnek alınabilecek ideal bir insan olarak tanıtmak; insanları ileriye götüren, seven, sevilen, hem dünyayı hem ahireti kucaklayan bir model[25] insan olarak anlatmak gerekir. Çünkü doğrusu budur.

Ondan yalnız müslümanlar değil, tüm insanlığın istifade edeceği gerçeği anlatılmalıdır.

f- İSLÂM DİNİ MEDENİ BİR DİNDİR

İslâm dini; bedevi bir toplumu, medenî bir millet haline getiren bir din olduğu hakikati ortada iken bu gün 53 İslâm Ülkesi, acaba, medenî halde mi, yoksa bedevî halde midir? Maalesef bu soruya müsbet cevap vermek mümkün değildir.

Bir çok gayr-ı müslim ülke; bilim, teknik ve daha birçok dalda medeniyetin zirvesine doğru giderken ve İslâm'ın arzuladığı hedefe doğru, yürürken müslüman ülkelerin du-

(24) Ahzâb Sûresi, âyet: 21.
(25) Tevbe Sûresi, âyet: 128.

rumu hiç de iç açıcı değildir. İşte, bu yönde de İslâm bilginlerine çok büyük görevler düşmektedir.

g- İSLÂM DİNİ İLİM DİNİDİR

İlk emir "OKU"[26] diye başlayan, **"âlimin uykusunun cahilin ibadetinden üstün olduğunu"**[27] ve **"mahşerde âlimin mürekkebini şehitlerin kanından, mizanda ağır geleceği"**[28] İslâm'dan başka hiç bir din veya sistemde görülmezken bu gün, İslâm ülkelerinin ilmî seviyesi ne halde ve bunun sorumluluğu kime aittir?

Bize göre; ilim yerine hikâyeciliği, araştırma yerine hazırcılığı seçen ilim adamları ve din görevlileri burada birinci derecede suçlu ve sorumludurlar.

h- İSLÂM DİNİ GÜVEN VE DÜRÜSTLÜK DİNİDİR

İslâm dini denince güvenilirlik ve dürüslük anlaşılmalıdır ve bu mesaj da diğerleri gibi dünyaya anlatılmalıdır.

İman kelimesi incelendiğinde *"Güvende kılan, güvene giren"* demek olduğu anlaşılmalıdır. Öyle ise, mü'minin (müslümanın) imajı güvenilirlik olmalıdır.

Ayrıca bu konuda birçok âyet[29] ve hadis mevcuttur.

Hz. Muhammed' Peygamber olmadan önce de etrafındaki insanlar "EMÎN: GÜVENİLİR" olarak "Muhammed'ül-Emin" diye tavsif ediyorlardı. Gerçekten O herkesin güven duyduğu Muhammed idi. Peygamber olduktan sonra da münafıkın 3 işaretini konuşunca yalan konuşur, söz verince sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edilince ona hiyanet eder."[30] diye sayarken mü'minlerin doğru sözlü, ahdinde duran ve güvenilir olmasını tavsiye ve teşvik etmiş oluyordu.

İslâm'da doğruluğun ve dürüstlüğün önemi yeterince anlatılarak dünyaya bu güzel imaj da verilmelidir. Rasulullah (s.a.s.)'in Allah'a imandan hemen sonra dürüstlük ve doğruluğu tavsiye edişi[31] çok anlamlıdır.

Güvenilirlik ve dürüstlük imajı müslümanla özdeş olmalıdır. Bütün dünya; müslüman ismini duyunca güvenli ve dürüst insanı, müslüman milleti duyunca da güvenli ve dürüst bir milleti hatırlayabilmelidir.

ı- İSLÂM DİNİ KOLAYLIK DİNİDİR

İslâm'ı, altından kalkılmaz ve tatbiki zor bir din gibi anlatma yerine, O'nun insana ağır gelmeyen bir din olduğu[32], Yüce Allah'ın bize kolaylık isteyip zorluk istemediği[33] kuralı yeterince insanlığa duyurulmalıdır.

---

(26) Alak Sûresi, âyet: 1.
(27) Aclûni, Keşfu'l-Hafâ c. 2, s. 329 (2865 nolu hadis)
(28) Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ c. 2, s. 200, (2276 nolu hadis)
(29) Mü'minûn Sûresi, âyet: 8.
(30) Sahîhu'l-Buhari c. 1, s. 15.
(31) Sahîhu Müslim c. 2, s. 8.
(32) Bakara Sûresi, âyet: 286.
(33) Bakara Sûresi, âyet: 185.

II- İSLÂM DİNİ NASIL ANLATILMALI VE YAPILAN YANLIŞLAR

a- ÇELİŞKİLER

İsâm'ı bir bütün olarak anlatamadığımız için müslümanların bu günkü hali yürekler acısı çelişki ve yanlışlıklarla doludur:

1- Allah korkusuna ulaştırmayan, kul hakkına riayeti düşündürmeyen, doğruluk ve adalete götürmeyen, fakirin halini hissettirmeyen namaz ve orucun, iffete vesile olmayan tesettürün sorgulanması gerekir. Tabii ki, bunu yeterince anlatamayan din görevlilerinin irşad metodunun sorgulanması gerekir.

2- Her sene nafile hacca ve umreye gitmeyi gerçek bir müslümanlık sayan aynı zamanda Cennet'e girmek için vesile sanan müslüman zengin; mahallesi veya bulunduğu şehirde evinin penceresini yaptıramadığı için ona naylon çeken, çocuğuna giydirmek zorunda kaldığı lastik ayakkabı yırtılınca ona yine lastikten yama yaptıran fakir aileleri göremiyorsa, geceleri çok düşük ücretle çalışıp gündüzleri okuyan fakir üniversite öğrencilerini düşünemiyorsa ve komşusu bir sıcak çorbaya hasret iken kendisi lüks sofralarda şişinceye kadar yedikten sonra "el-Hamdulillah" demekle şükür görevini ifa ettiğini sanıyorsa, bu çelişkileri kim anlatacak? elbette ki biz...

3- Nafile hac ve umrenin sevabını, sakal ve tesbihin faziletini anlattığımız kadar İslâm'ın sosyal dayanışma ve yardımlaşmaya verdiği önemi[34] yeteri kadar anlattık mı?

4- Toplumumuz çok nafile kıldığı için rengi solan müslümanı, ailesinin nafakasını kazanmak için çok çalışması sebebiyle rengi solan müslümandan daha faziletli ve bir cami yaptıran müslümanı, bir okul veya bir fabrika yaptıran müslümandan daha üstün sayıyorsa, bu yanlışlığı ne zaman düzelteceğiz?

b- İBADETLERDE ŞEKİL VE GAYE

İslâm'ın emirlerinin bir şeklî yönü, bir de ruhî yönü olduğu gibi bazı emirleri tamamen şekilsel, bazıları ise öz ve esastır. Örneğin :

1- İslâm'da tesettür emri[35] bir şekil, iffet[36] ise tesettür emrinin özü ve ruhudur.

2- Namaz emri[37] bir şekildir. Fakat O'nun özü kulluktur, Allah korkusudur, tevazudur, diğer insanlarla eşit olduğunu hissetmedir, temizliktir, disiplindir ve zamanını planlamadır. Kur'an dili ile ifade edecek olursak, ***"Kötülüklerden ve çirkinliklerden uzaklaşmadır."***[38]

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak ben burada bir şeye dikkatinizi çekmek istiyorum.

Bana göre bir metod hatâsı yapılmıştır ve hâlâ yapılmaktadır. O da şudur: İSLÂMIN ŞEKLÎ YÖNÜ ÖN PLÂNA ÇIKARILMIŞ, RUHÎ VE AHLÂKÎ YÖNÜ İHMAL EDİLMİŞTİR. Burada şöyle bir teşbih yapabiliriz:

---

(34) Mâide Sûresi, âyet: 185.
(35) Nûr Sûresi, âyet: 31, Ahzâb Sûresi, âyet: 59.
(36) Nûr Sûresi, âyet: 31.
(37) Bakara Sûresi, âyet: 43.
(38) Ankebût Sûresi, âyet: 45.

İslâm Dini; kökü ve gövdesi iman, dalları ibadet, yeşil yaprakları ve o yeşil yapraklar arasındaki meyvesi ise güzel ahlâk ve davranış olan bir ağaçtır. Öyle ise, İslâm'ın nihai hedefi güzel ahlâk ve muameledir.[39]

Şimdi biz İslâm'ı ülkemiz insanına ve dünyaya anlatır ve öğretirken öncelikle evrensel ahlâk ilkelerini ve güzel davranış biçimlerini anlatma yerine namaz, oruç, hac, tesettür, sakal, tesbih, takke gibi şekilsel ibadetleri daha önemli gördük ve dünyaya da böyle imaj verdik.

Yukarıda sıraladığımız, her biri için dipnotlarda âyetler ve hadisler arz ettiğimiz o evrensel ahlâk ilkeleri şekilsel ibadetlerden daha mı önemsizdi? Buna evet demek kesinlikle mümkün değildir. Zira Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de: Yüzünüzü Şark'a veya Garb'a döndürmenin gerçek iyilik olmadığını[40] ifade etmektedir.

Hâşâ, şeklî emirler önemsizdir, demiyorum: Elbette onlar da farzdır ve uyulmalıdır. Şekli ibadetler meyvenin içini koruyan kabuk gibi gereklidir. Ancak meyvenin içi kabuğundan daha önemli ve daha faydalıdır:

c- DİNİMİZ NASIL ANLATILMALI

İrşat hizmetinin muhatabı insan olduğuna göre, şimdi bunu nasıl bir yöntemle onlara sunalım:

1- MÜJDE VE MÜSBETLERE ÖNCELİK VERİLMELİ

Bu konuda Kur'ân metodu bizim için ilâhî bir irşat metodu olmalıdır. Çünkü Cenab-ı Allah, Kur'ân-ı Kerim'inde önce müjdeyi, sevgiyi ve müsbeti dile getirmektedir. Örneğin: Önce hayrı, sonra şerri[41] ; önce mükâfatı, sonra cezayı veya önce rahmet ve mağfireti, sonra azabı[42] zikretmektedir.

2- MÜSBETLER MENFİLERDEN DAHA ÇOK ANLATILMALI

Burada da yine Kur'ân metodu bize rehber olmalıdır. Çünkü Cenab-ı Mevlâ müsbet ve güzel seyleri, menfi ve kötü şeylerden daha çok zikretmiştir. Örneğin: Kur'an-ı Kerim'de Cennet kelimesi 159 defa anılırken, Cehennem kelimesi 77 defa[43], İlim kelimesi ve türemişleri 854 defa zikredilirken, Cehl (cehalet) kelimesi ve türevleri 24 yerde geçmekte[44] Hayır kelimesi 159 defa geçerken, şer kelimesi 31 yerde geçmektedir.[45]

3- SEVGİ YOLU SEÇİLMELİ

İslâm yolu sevgi yoludur. İslâm tarihinde evliyaullah insanları kavgayla değil sevgiyle irşat ediyorlardı. Gerçekten veliler denince akla her zaman sevgi gelmektedir. Aslında Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'inde İslâm'a hikmetle, güzel öğütle ve en güzel mücadele

(39) Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ c.1, s. 311.
(40) Bakara Sûresi, âyet: 177.
(41) Zilzâl Sûresi, âyet: 8.
(42) Bakara Sûresi, âyet: 284, Âl-i İmrân Sûresi, âyet: 129, Mâide Sûresi, âyet: 18. Fetih Sûresi, âyet: 14
(43) Muhammed Fuat Abdulbâkî, el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'an (Cennet ve Cehennem maddeleri)
(44) aynı eser (ilim ve cehil maddeleri)
(45) aynı eser (hayır ve şer maddeler)

şekliyle çağırmamızı[46] emretmektedir. Hak aşığı büyük veli Yunus Emre'nin dediği gibi, "Yaratandan ötürü yarıtılanı seversek" muhatabımızı daha çabuk etkileriz.

Nitekim, bu gün, Hristiyanlığın birçok çelişkisi olmasına rağmen Hıristiyan din adamları, SEVGİ konusunu o kadar çok işlemişler ki, Meryem Ana Sevgisi, İsa Mesih Sevgisi gibi... İçinde bulundukları halkın gözünden SEVGİ perdesiyle dinlerinin çelişkilerini kapatmışlardır.

4- İKNA YOLU KULLANILMALIDIR

Muhatabın durumuna göre hitap edilmeli, hatip, kafa ve kalbin her ikisini de dikkate almakla beraber daima kalbe öncelik vermelidir.

Çünkü kalp ikna olursa kafaya hitap kolaylaşır. Kalp tatmin olursa şüphe kalmamış olur. Malumdur ki, kafa ispat, kalp ise ikna mekânıdır.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de ikna metodunu kullanır. Meselâ şu ifadelerde **"düşünmez misiniz!"**[47], **"aklınızı kullanmaz mısınız!"**[48], **"öğüt almaz mısınız!"**[49] gibi... Bütün bu ifadelerde kalpleri etkileme metodunu görmekteyiz.

Ne yazık ki, biz kalplere hitap etmedik, nefislere hitap ettik ve muhatabı öfkelendirdik sonunda karşımızda bizi dinleyen değil, bizimle mücadele eden bir muhatap bulduk. Meşhur Vali Haccac-ı Zalim'in zamanındaki bir vaize tavsiye ettiği gibi ilahi bir metod olan yumuşaklık metodunu ihmal ettik. Oysa ki, Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'inde Elçisine yumuşaklığın önemini beyan ediyordu.[50]

5- BİR KONU BÜTÜNLÜK İÇİNDE ANLATILMALIDIR

Eskilerin ifadesiyle ***"efradını cami, ağyarını mani"*** kuralıyla hareket edilerek konu bütünlüğü ihmal edilmemeli, eksik veya fazlalık bırakılmamalıdır.

Fakat biz, buna riayet etmedik ki, bu gün müslümanlarda çok garip örnekler görmekteyiz. Meselâ: Ülkemizde, caddelerde başını mükemmel şekilde örttüğü konusunda durduğumuz kadar diğer yerleri anlatmakta ihmalimiz olmuştur.

Yine tesettürü anlatırken kötülüklerden uzak kalmayı, zekâtı anlatırken riyanın ve haram yemenin kötülüğünü anlatmayı ihmal gibi..,

6- MUHAKEME VE ARAŞTIRMA YOLU TAKİP EDİLMELİDİR

Bir konu incelenirken muhakeme, mukayese ve araştırma gibi akli fonksiyonlar kullanılmalıdır.

Taklitçi, kopyacı ve teslimiyetçi tavrımızı bırakıp atılımcı, araştırmacı ve yeniliklere açık olmalıyız.

Allah ve Rasulünün aklın[51] ve terakkinin[52] önemine dair ilkelerini unutmamalıyız.

---

(46) Nahl Sûresi, âyet: 125.
(47) En'âm Sûresi, âyet: 50.
(48) Kasas Sûresi, âyet: 60, Mü'minûn Sûresi, âyet: 80, Enbiyâ Sûresi, âyet:10-67.
(49) Câsiye Sûresi, âyet: 23, Saffât Sûresi, âyet: 155.
(50) Tâhâ Sûresi, âyet: 159.
(51) Âl-i İmrân Sûresi, âyet: 159.
(52) Üçüncü dipnottaki âyetler.

7- İLMÎLİK (BİLİMSELLİK) VE AKLÎLİK METODU KULLANILMALIDIR

Günümüz insanı 500 veya 1000 sene önce yaşayan insandan farklıdır. Dünün insanı, teslimiyetçi; bugünün insanı ise şüphecidir.

Bir konu anlatılırken günümüz insanının aklî ve ilmî durumu ihmal edilmemelidir. Anlatılan dini bir konu akıl ve mantık süzgecinden geçirilerek ilmî verilerle desteklenerek muhataba sunulmalıdır. Aksi takdirde, günümüz insanını İslâm'dan uzaklaştırmış oluruz.

8- İNSAN FITRATINA AYKIRI FETVALARDAN SAKINILMALIDIR

İslâm dini fıtrat dinidir.[53] Bunun için verilen fetvalarda bu husus daima dikkâte alınmalıdır. Buna zamanımızdan örnekler verebiliriz :

1- Peygamber Efendimizin musikî ve eğlence ile ilgili 20'den fazla hadis-i şerifleri olduğu[54] halde, düğünlerde illa mevlüt okunsun diye davul ve zurna gibi millî çalgılarımızı kaldırmaya çalıştık; yerine caz geldi. Şimdiki köy düğünleri eski güzelliğini kaybetti ve belki daha çok haramlar işlenmeye başlandı.

2- Şehirlerde yapılan müslüman düğünleri cenaze merasimine döndü, sanki o düğünlerde sevinmek, eğlenmek harammış gibi bir tavır aldık. Bu tavrımız insan fıtratına aykırıydı.

Düğünde sadece ölümü ve ahireti düşünmeyi nefsine ağır gören halk dansözlü salonları tercih etmeye başladı...

Eğer biz, toplumu düğününde, modern salonlarda sevinmeye eğlenmeye ve neşelenmeye teşvik etseydik (cevaz verseydik); masalarda alkollü içkiler yerine meyve suları, çerezler, pastalar koyarak; icabında, o programın uygun bir yerinde günün anlamını ifade eden kısa konuşmalar yapsaydık, yani modern tarzda fakat İslâm'ın yasak ettiği şeylerden uzak kalarak bu tür eğlencelere fırsat verseydik, ben inanıyorum ki, meşru yoldan eğlenme ihtiyacını gideren bizim halkımız, gayri meşru eğlencelere yönelmeyecekti...

III- İSLAM DİNİNİN YANLIŞ ANLAŞILMASININ SEBEPLERİ

1- DİN EĞİTİMİ KURUMLARININ YETERSİZLİĞİ

Cumhuriyetimizin kuruluş yılı olan 1923 yılından 1963 yılına kadar din eğitimi bakımından boşluklarla dolu ve yetersiz bir 40 yılın geçtiğini görmekteyiz. Gerçi Cumhuriyetimizin ilk yıllarında açılıp kısa bir müddet sonra öğrencisizlik sebebiyle kapanan İmam-Hatip Mektepleri ile Daru'l-Fünûn'a bağlı İlâhiyat Fakültesi ve 1949'da açılan Ankara Üniversitesine bağlı İlâhiyat Fakültesi ve yine 1951'de 7 vilayetimizde açılan İmam-Hatip Mekteplerini görürsek de bu sayılanların ihtiyaca cevap verici nicelik ve nitelikte olmadığı bir gerçektir.

1963 yılı, 1959/60'da Öğretime açılan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünün mezun veriş yılıdır. Daha sonraki yıllarda, peyderpey, gerek İmam-Hatip Okulları ve gerekse Yüksek İslâm Enstitüleri açılmaya devam etmişse de özellikle Yüksek İslâm Enstitüleri

(53) Sahihu'l-Buhari, c. 2, s. 117.
(54) Süleyman ULUDAĞ, İslâm Açısından Musikî ve Semâ, s. 59'dan 101'e kadar,

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir yüksek okul niteliğinde, bilimsel çalışmaları kısıtlı ve ilmî kariyerden mahrum oluşları sebebiyle arzulanan din bilginleri yetiştirilememiştir. Ancak 06 Kasım 1982 gün ve 2457 Sayılı YÖK Kanunu ile bütün Yüksek İslâm Enstitüleri İlâhiyat Fakültelerine dönüştükten sonra artık özlenen çalışmalar başlamış ve gurur duyacağımız kıymetli ilim adamları yetişmeye devam etmektedir.

Öyle ise, yukarıdaki 40 yılı 1982'ye kadar hesap edecek olursak yaklaşık 60 yıl geçmiştir.

Dolayısıyla, bu gün, hâlâ bu necip milletin ihtiyacına cevap verecek sayıda yetişmiş ilim adamı ve din görevlisi göremiyorsak, bu 60 yılın randımansız geçmesindendir.

Bu gün biz teşkilât olarak eğitim yönünden toplumun gerisinde kaldık. Yetişmiş din görevlilerinin yeter sayıda bulunamadığı bu 60 yıl, toplumumuza çok pahalıya mal olmuştur. Ülkemizin gerek sosyal ve gerek ekonomik yönden kalkınmasına hız vermesi beklenenler, bu fonksiyonlarını gösteremediler.

Ayrıca bu boş bırakılan zamanlarda birçok yarım bilgili veya cahil kişiler topluma çok yanlış ve eksikbilgiler verdiler.

2- BİR KISIM DİNÎ GRUPLAR VE TARİKATLAR

Yukarıda (1) şıkkında açıkladığımız sebepten dolayı meydana gelen boşluğu bir kısım yetersiz dinî grup ve tarikat liderleri ve onların mümessilleri doldurmuştur. Bunlar da maalesef, çeşitli şekilde menfaatlerini gözeterek topluma birçok hurafeleri din diye yutturmuşlardır.

Bu gün, karşımıza, bu sebepten dolayı iki tane din çıkmıştır Hakk'ın dini, diğeri ise hurafelerle dolu halkın dini...

Maalesef bu gün halkın dini daha yaygın ve revaçtadır. Din diye o kadar maskaralıklar, bid'atlar ve hurafeler uydurulmuş ki, bunları saymak dahi mümkün değildir. Bu konuda birkaç kısa örnek verelim :

1- Nefsin terbiyesini (tezkiyesini) esas alan İslâm Tasavvufu tarikatların ve cemaatlerin elinde nefisleri putlaştırmak şekline dönüşmüştür. Bunlardan; şeyhini putlaştıran müritler, nefsini putlaştıran şeyhler, riya ve menfaat hastalığına yakalanan dinî liderler, kendilerinden başkasını müslüman saymayan dinî ekolleri sayabiliriz.

2- Yine, bu yarım bilginin sonucu, bir nafile ibadeti yapanın Cennetin ta ortasına varacağı, şeklinde İslâm'ın ruhuna aykırı, uydurma hadisleri aktaran zavallılar...

3- Cihat kavramıyla asıl kastedilenin önce kişinin nefsiyle mücadelesi iken[55] bunu bırakıp müslüman kardeşiyle mücadele şeklinde yorumlayanlar veya bunu sadece savaş şeklinde anlayıp etrafa öyle empoze edenler...

4- Yine, imanını takviye etmek ve kulu haramlardan uzaklaştırmak için Allah'ı daima hatırlamak anlamına gelen zikir kavramını birtakım dini kelimeleri tekrarlamak şeklinde algılayan, uygulayan ve etrafa böyle anlatan yarım din görevlileri...

(55) Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c.1, s.424, (1326 nolu hadis)

3- ÜLKEMİZDEKİ MEDYATİK YANLIŞLIKLAR

Ülkemizde yıllarca basın-yayın vasıtalarında İslâm din görevlileri (hocalar); çok kötü ve çirkin bir şekilde, olduğundan çok değişik empoze edildi. Örneğin: yıllarca filmlerde canlandırılan hoca tipi; cahil, pasaklı, menfaatçi, muskacı, zinakâr olarak gösterildi.

Bunun sonucu olarak İslâm din adamları itibar kaybetti. Dolayısıyla bu durum, İslâm dinine menfi yönden etki etti ve toplumun ona ilgisini azalttı.

Oysa ki, Avrupa filmlerinde canlandırılan Hıristiyan din adamları çok daha modern, çağdaş, bilgili, kültürlü, hoşgörülü ve barışçı olarak sergilenmekteydi ve hâlâ durum böyledir.

Son zamanlarda gerek İlâhiyat Fakülteleri ve gerekse Diyanet Teşkilâtı olarak büyük bir gayret içinde, bu imajı değiştirmeye çalışmakta isek de henüz bu menfi imajı tamamen silmiş değiliz.

Esasında bunun hukukta **"Dini tahkir ve teyzif"** anlamına geldiğini kabul etmek gerekir. Hattâ, böyle yayın yapanlara mutlaka bunun müeyyidesi de uygulanmalıdır.

IV- ÇÖZÜM YOLLARI

a- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ÖZERK BİR STATÜYE KAVUŞTURULMALI

03 Mart 1924 tarih ve 429 Sayılı Yasa, ***Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Vekaletini*** Genel Kurmay Başkanlığı, ***Şer'iyye ve Evkaf Vekaletinin Şer'iyye*** kısmını Diyanet İşleri Başkanlığı ve Evkaf kısmını da Vakıflar Genel Müdürlüğü şekline dönüştürerek Başbakanlığa bağlamıştır.

Anılan Kanun'un gerekçesinde, Camiyi ve Kışlayı siyaset dışı tutmak için iki ayrı Başkanlık haline getirildiğini görmekteyiz.

Kışla, siyasi baskılardan uzak tutulmasına rağmen cami maalesef kışla gibi rahat bir statüye kavuşamamıştır. Birçok platformda camiyi, hem siyasetin dışında tutalım diyoruz hem de siyasi bir makamın emrine veriyoruz. Bu durum rahmetli Necip Fazıl Kısakürek'in dediği gibi: *"Denize evet, balığa hayır"* demeye benziyor. Bu bir çelişkidir. Çünkü deniz varsa içinde balığın bulunması kaçınılmazdır.

Bu yüzden teşkilatımız çok sıkıntılar çekmiştir. Hatta tam varlık gösteremiyorsa ve bir kısım cahil, gafil ve hain dinî odaklarla yeteri kadar mücadele edemiyorsa içinde bulunduğu statünün önüne engeller çıkarmasındandır.

Ben inanıyorum ki, bugün bizim teşkilatımız özerk bir statüye kavuşturulursa, bu büyük devlete ve bu necip millete muhtaç olduğu ma'nevî hizmetleri en etkili ve en verimli bir şekilde sunabilecektir.

b- DİN HİZMETİ SINIFI KANUNİ GÜVENCEYE KAVUŞTURULMALIDIR

Bugün din hizmeti sınıfındaki Vaiz, İmam-Hatip ve Müezzinlerimiz, hâttâ din hizmeti yaparken müftülerimiz, Memurin Muhakematı Kanunu'na tâbi değildir. Yani ceza yönünden Kanuni güvencesi yoktur. Bu çok büyük bir yanlışlıktır.

Herhangi bir Devlet dairesinde çalışan bir çaycı veya hizmetli dahî, ceza yasası bakı-

mından kanun güvencesinde bulunurken, insana hitâp eden, bilgi veren ve hizmet sunan bir vaiz veya bir imam-hatip bu güvenceden mahrum olacak!... Bu çok büyük bir çelişkidir.

Maalesef Yargıtay İctihatlarındaki din hizmetini kamu görevi saymama[56] anlayışı yeniden gözden geçirilmelidir.

Bu şartlarda çalışan görevli kendini rahat hissetmeyecektir.

Bu teşkilat; devletin bekası, milletin selameti, millî ve ma'nevî değerlerin korunması, millî birlik ve beraberliğin sağlanması için çok gerekli bir teşkilattır. Bazı şeylerin, varlığında kıymeti bilinmez. Ancak, yokluğu çok büyük yaralar açar.

c- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI KENDİ ELEMANINI KENDİ YETİŞTİRMELİ

İslâm'ın gerçek güzellikleri iyi yetişmiş din bilginlerince ancak ortaya konabilir. Bunun için:

1- Genel Kurmay Başkanlığı ve Emniyet teşkilatlarında olduğu gibi bizim teşkilatımızda da kendi elemanını yetiştirmek için kendisine bağlı eğitim kurumları açabilmelidir.

2- İslâm dinini anlatacakların ve din hizmeti vereceklerin çok zeki olmalarına dikkat edilmelidir. Aksi takdirde bu yüce dini o zaman rahat anlayıp anlatamazlar.

3- İlk emri **"OKU"**[57] diye başlayan Dinimize hizmet etmek üzere bu teşkilata girenler için dini yüksek öğrenim şartı getirilmelidir. Bugün, mihraplarda görev yapan elemanlarımız tahsil bakımından toplumun gerisinde kalmıştır. Öyle ise, Başkanlık olarak mutlaka bunu zaman geçirmeden uygulamaya koymalıyız.

4- Bu teşkilata girenlerde öncelikle bir doğu dili olan Arapça'yı bilme yanında bir batı dili de tercih sebebi olmalıdır.

5- Bu teşkilatın mensupları, meslekî bilgiler yanında psikolojik ve sosyolojik yönden çok iyi yetişmiş; bu konuda bazı testlerden geçirilmiş olmalıdır.

6- Böylesi yetişmiş elemanları teşkilata çekebilmek için özlük hakları da cazip hale getirilmelidir.

7- Teşkilatımızdaki veya dışarıdaki ehil kişilere 15-20 sayfalık, cebe sığacak şekilde her konuda vaaz risaleleri hazırlatılıp tüm görevlilerimize ücretsiz olarak dağıtılmalı (finansmanı Türkiye Diyanet Vakfınca sağlanmalıdır.)

8- Yine Peygamberimizin hayatı bir heyet tarafından teker teker incelenmeli, O'nun hayatından günümüze ışık tutacak dersler, ibretler çıkarılmalı ve günümüze nasıl uyarlanacağı ve uygulanacağı gösterilmelidir. Bu konuda seri halinde rehber kitaplar hazırlatılmalı ve görevlilerimize dağıtılmalıdır. Bu tür eserlerde ticarî düşünce olmamalı, görevlilerimize ya ücretsiz veya çok uygun fiyatlarla ulaştırılmalıdır.

9- Teşkilatımız; ufku geniş, bilgili, kültürlü ve hoşgörülü elemanlarıyla devletimizin vazgeçilmez bir kültür kurumu olma özelliğini ispat etmelidir.

(56) Diyanet İşleri Başkanlığı, I. Din Şûrası ve Müzakereleri, c. 1, s.446.
(57) Alak Sûresi, âyet:1.

10- Merkez teşkilâtı, topluma din hizmetini bizzat sunan taşra teşkilâtı mensuplarıyla daha sık toplantılar yapmalıdır.

11- Başkanlıkça din görevlilerimiz için, Rasulüllah'ın tebliğ metodunu anlatan iyi bir inceleme eser hazırlatılmalıdır.

12- Ulusal ve yerel televizyonlarda, bir irşad saati konma mecburiyeti getirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Ancak, bu mevzuat değişikliği gerçekleşinceye kadar tüm elemanlarımız medyanın her dalında, toplumumuza doğru din bilgileri vermek üzere seferber olmalı. Aksi takdirde, bu boşluğu sorumsuz ve yetersiz kişiler doldurmaya devam edecektir.

13- Yapılan camiler, kadrosuz bırakılmamalıdır. Kurallara ve kanunlara uygun olarak yapılan her camiye hemen resmî görevlisinin atanabilmesi için kadrosu verilmelidir. Aksi takdirde, buralara devlet gitmezse başkası gider. O zaman da telâfisi imkânsız yaralar açılır.

d- DİNÎ YAYINLARI İNCELEME KURULU OLUŞTURULMALIDIR

Ülkemizde, önüne gelen dinî kitap yazmaktadır. Bu eserlerin çoğu yanlışlarla doludur. Belki toplumu karıştıracak, devlet ve millet düşmanlığını aşılayacak nitelikte yazılmış İslâm'ın ruhuna aykırı eserlerdir.

İşte, Cumhuriyet döneminde bu telif veya terceme eserleri inceleyen geniş bir kurul oluşturulmalı, bunun için :

1- Bu kurula Diyanet İşleri Başkanlığı'nca İlâhiyat Fakültelerinden ayrı ayrı branşlarda birer ilim adamı alınmalı,

2- Kurulun finansmanı, resmî ödeneğe ilaveten Türkiye Diyanet Vakfınca karşılanmalı,

3- Bu kurul, Cumhuriyetimiz döneminde yazılan ve terceme edilen tüm eserleri inceleyerek, faydalı veya zararlı bulduğu eserleri ayrı ayrı listeler halinde önce teşkilâtımız mensuplarına Başkanlık eliyle dağıtmalı,

4- Görevlilerimiz tarafından da halkımıza faydalı olanlar tavsiye edilmeli ve zararlı olanlar konusunda da uyarı yapılarak aydınlatılmalıdır.

Bu hizmet, teşkilâtımız tarihinde çok büyük bir hizmet olacaktır. Kanaatimce bu hizmet, binlerce cami yapmaktan daha üstündür.

SONUÇ OLARAK

Biz teşkilât olarak, bugüne kadar kalplerle meşgul olacağımıza, kalıplarla meşgul olduk. Belki, içinde bulunduğumuz şartlar icabı buna mecburduk. İrşad yerine inşaatla ilgilendik. Şekli öze tercih ettik.

Artık, kalıptan kalbe, inşaattan irşada ve kabuktan öze inmek zamanı gelmiştir. Belki geçmek üzeredir.

Birisi açıkça dini inkar etse veya bu konuda ateist veya müşrikliğini ilân etse onu ikna etmek için var gücümüzle uğraşırız. Ancak, müslümanlar arasında çeşitli dinî mihraklarca siyasî veya ticarî yönden onları sömürmek için o kadar hurafeler, bâtıl inançlar ve

yanlış bilgiler yayılmakta ki, bu durum devlet ve millet hayatımızda çok büyük yaralar açmaktadır.

O halde, sinsi bir şekilde imanlar giderken, devlet-millet arasına nifaklar sokulurken, bizim teşkilât olarak bu işin üzerine gitmemizi zorlaştıran her türlü engele rağmen, Yüce Allah'a güvenerek bu tür hurafeleri giderme konusunda daha gayretli davranmalıyız.

Bâtıl inançların ve dinsizliğin devlet ve milletin kalkınmasını engelleyeceği gerçeğini devletimizin en üst düzey makamlarına kadar anlatarak bu büyük mücadeleyi cesaret, feraset ve büyük bir kararlılıkla göze almalıyız.

Bu mücadele, sadece din için değil, ülkemiz için de büyük bir hayır getirecektir. Bu II. Din Şûrası'nın Ülkemize, İslâm âlemine ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini Cenab-ı Allah'tan niyaz ederek tebliğimi bitiriyor ve hepinize saygılar sunuyorum.

DİN ve LÂİKLİK İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI

Din, ya da daha doğru bir kullanışla İslâm ve lâiklik son yıllarda gündemden bir türlü düşmeyen ve hakkında hemen hemen her kesim tarafından pek çok şey söylenen konuların başında gelmektedir.

Bunun elbette olumlu ve olumsuz yanları vardır. Olumlu yanı bugüne kadar çoğunlukla son derece yüzeysel bir biçimde, sadece *"dinle devletin ayrılması"* ya da *"din işleriyle devlet işlerinin ayrılması"* yahut *"din ve vicdan özgürlüğü"* olarak takdim edilen lâiklik ile insanı süreklilik arz eden bir inanç ve ahlâk çizgisinde tutmak isteyen, değişme ve dinamizmin bizatihi kaynağı olan bir dinin tartışma konusu yapılarak özü itibariyle daha iyi tanınması ve öğrenilmesine ortam hazırlamıştır.

İşin olumsuz yanı ise, özellikle İslâm açısından söz konusudur; çünkü maalesef bu din, dünya dinleri arasında hâlâ en az bilinen, yanlış anlaşılan ve son derece yanlış tanıtılan bir din durumundadır. Buna, bir ölçüde, ülkemizde ve diğer müslüman ülkeler de görülen sağlıksız dinî -daha doğrusu dinî görüntülü-tezahürlerin sebep olduğu aşikârdır. Öyle ki, İslâm, son zamanlarda bu dine kökten bağlı olduklarını söyleyenler ve kendilerini bu dinin Allah adına savunucuları olarak takdim edenler tarafından katı, sağlıksız, uzaklaştırıcı ve bilgisiz bir biçimde ortaya konmakta; İslâm'ın dünya ve toplumun işleyişi ile ilgili görüşleri "İslâm devleti" kaftanına büründürülerek anlatılmakta ve ülkemiz açısından en tehlikeli olanı da bazı çevreler tarafından Türk milletinin dinî ve tarihî geçmişinde hiç bir izi ve temeli bulunmayan Arap ve Acem kaynaklı ideolojik ve militanist görüşlere dayanan bir "ithal müslümanlık" anlayışından oluşan propaganda ve slogan edebiyatından medet umulmaktadır.

Öte yandan kendilerini "lâik aydın" olarak gören ve tartışmasız Ortaçağ zihniyetinin tipik anlayışını yansıtırcasına "İslâm'ın gerici ve çağdışı bir din olduğunu" ileri süren bir kısım okur-yazar takımı, din aleyhine yüzeysel, bilgisizce, kışkırtıcı, önyargılı ve hattâ provakatif bağırma- çağırmalarla uğraşmakta ve sonuçta inananlar-inanmayanlar, ilericiler-gericiler veya lâikler-antilâikler şeklinde kutuplaşmaların doğmasına sebep olmaktadır. Bu durum da, inanan geniş halk kitlelerinde lâiklik ile Devletin bu konudaki uygulamaları hakkında şüpheler doğurmakta ve en önemlisi inkılâplarla ilgili birtakım yersiz ve haksız spekülasyonların yapılmasına vesile kılınmaktadır.

Oysa lâiklik, din ve devlet konularına tarihî ve bilimsel gerçekliği içinde yaklaşılacak olursa, aralarında uzlaşmazlıktan ya da karşı oluştan kolay kolay söz edilemez; ama aralarında birtakım sorunların var olduğu da görmezlikten gelinemez.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan bu yana 75 yıl geçmiş olmasına rağmen lâiklik, "nedense her zaman tartışma konusu olmuştur ve halen tartışma konusu olmakta devam etmektedir. Ancak pozitif bir değer olmasına rağmen, lâikliğin bugüne dek bir tanımı yapılamadığından, tartışmaların birçoğu pek fazla işe yaramamış, dolayısıyla bu kavramın ne olduğu, kapsamı ve sınırlarının neden ibaret bulunduğu konusu yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır."[1]

Ülkemizde yapılmış olan çalışmalarda lâiklik, ana hatlarıyla ya din işleriyle devlet işlerinin ayrılması olarak[2], ya Devletin ülkede maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı, herhangi bir din ve mezhebin iç düzenine, ibadet, ahkâm ve erkânına müdahale etmemesi olarak[3] yahut da devletin bütün vatandaşlarının din akîdelerine izin vermesi, fakat hiçbir dinî diğer dinlere tercih etmemesi, her dine karşı aynı muameleyi yapması, din ve inanç alanını kişilerin özel işi telâkki ettiği için dinî zümrelerin din işlerine karışmaması, hiçbir dini yasaklamadığı gibi hiçbir dine hiçbir şekilde yardım etmemesi, dinlere karşı tarafsız kalması olarak[4] tanımlanmaktadır. Ancak bu ve benzeri tanımlar, Zeki Hafızoğulları'nın isabetli tesbitiyle, "lâikliğin esasında ne olduğu değil, olsa olsa kapsam ve sınırlarının neden ibaret olduğunu veya olması gerektiğini açıklamaktadır."[5]

O halde işe **"lâik"** kelimesi ile başlamak gerekir; çünkü kelimeler, kendilerine yüklenen anlamlara göre biçim kazanır ve değişir.

Lâik kelimesi, dilimize Fransızcadan geçmişse de aslında bu kelime Latince **laicus**'dan, o da Grekçe **laikos** sıfatından gelmektedir.[6] Grekçede **laos** halk; **laikos** din adamlığı sıfat ve yetkisini taşımayan ya da dinle ilgili olmayan, halkla ilgili olan anlamlarında kullanılmıştır. Buna göre **lâik** kimse, halktan olan, ruhban sınıfına mensup olmayan kimse demektir.[7]

Ortaçağdan bu yana Fransızların **laic** veya **laique** şeklinde yazdıkları ve hem sıfat hem de isim olarak kullandıkları bu kelimenin İngilizcedeki karşılığı **lay** ve **secular**'dır. İngilizcede **lay** bir meslekte uzman olmayan kimseyi göstermek için de kullanılır. **Secular** tabirini ise dilimize asrî, dünyevî, cismânî diye tercüme edebiliriz.

Fransızcada, isim olarak hıristiyan toplumunun, yani dinî düzene tâbi bir toplumda o toplumun ruhban olmayan üyesini ifade eden "lâik" kelimesi, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar da sadece bu anlamı ifade edmiştir. Nitekim hıristiyanlıkta kilise adamlarına **clerici,** bunun dışındaki mü'minler topluluğuna da **laici** denmiştir. Aynı duruma yahudilikte de rastlanır.[8] Buna göre **laicus** kelimesinin karşıtı olarak, rahip, din adamı ve ruhban sınıfını anlatan kelimeler de yani **clericus** / claricatus, Fransızcada **cle-**

(1) Zeki Hafızoğulları, "Lâiklik", Erdem, 7/20 (Ocak 1991), s. 349-350.
(2) T.C. Anayasası, Başlangıç.
(3) Ali Fuat Başgil, Din ve Lâiklik, İstanbul 1962, s.14.
(4) S.M. Arsal, "Teokratik Devlet ve Laik Devlet", Tanzimat I. İstanbul 1940, s. 83.
(5) Zeki Hafızoğulları, a.g.e., s.350.n.8.
(6) S. Sinanoğlu, "Lâik Kelimesinin Etynomu ve Anlamları", Lâiklik I., İstanbul 1954, s.1.
(7) Bülent Daver, Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik, Ankara 1955, s. 3.
(8) Sinanoğlu, a.g.e. s. 2.

re / celerge'dir. Böylece hıristiyan dünyasında **laicus**/clericus yani **halk / ruhban** ayırımı ortaya çıkmıştır. Oysa İslâm'da Allah adına hareket eden ve O'nun yetkileri ile donatılmış bir ruhban sınıfı yoktur.

Sıfat olarak ise "lâik" kelimesi, devletin, bireyin ya da varlıkların ve beşerî ilişkilerin dinî normlara bağlı olmayan niteliklerini belirtmektedir ve sözcük bu anlamda ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmağa başlanmıştır.(9) *"Lâik okul", "lâik toplum", "lâik devlet"* gibi.

"Lâik" kelimesinin etimolojisi hakkındaki bu kısa açıklama da aslında bu kelimenin dinsizlik, din aleyhdarlığı ve din düşmanlığı ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı; tam tersine isim olarak dinî düzene tâbi bir toplumda, sâdece din adamları dışında kalan kimseleri anlatmak için kullanıldığını göstermektedir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar, özellikle Fransa'da hıristiyan mü'minler topluluğu ile kilisenin karşılıklı tutumunu belirlemek için kullanılan bu kelime, o tarihten itibaren iktidar olgusuna dayalı olarak toplumun ve devletin niteliğini gösteren bir felsefî, siyasî ve hukukî kavrama dönüşmüştür. Şüphesiz bunda, bütünüyle, Fransız tarihinde yaşanmış olan ruhbanların yönetimindeki katolik kilisesi ile devlet arasında siyasî iktidarın kaynağı, kullanılması ve düzenlenmesinden doğan çatışma etkili olmuştur. Artık yirminci yüzyıl başlarında pozitif hukuk kurallarına bağlanan bir hukukî statünün adı haline gelen "lâiklik", bu statüyü benimseyen toplumların yapılarına ve değer yargılarına göre gelişme kaydetmiş ve anlam kazanmıştır.

Ancak yirminci yüzyıl başlarında pozitif hukuk kurallarına bağlandığını ve bir hukukî statünün adı haline geldiğini söylediğimiz lâikliğin ne olduğu, içeriği ve kapsamı hakkında tâ baştan itibaren herkesçe benimsenen ortak bir anlayışa varmak, bugüne kadar mümkün olamamıştır. Lâiklik teriminin tarifinde karşılaşılan güçlüklerin önemli bir kısmı, bu konudaki yazarların kavramın belirli bir noktasını ya da eğilimlerini tercîh etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Nitekim Aguste Comte, Durkheim ve Marx gibi düşünürlerin hararetle savundukları anlayışa göre lâiklik, ***"insana, insan aklına, beşerin ebedî tekâmülüne iman"***(10) etme dinidir. Bu türlü lâiklik telâkkisinin ışığında devlet, dinde hiçbir hakîkat payı bulamaz ve insanla birlikte devleti ve toplumu da dinden soyutlamaya ve uzaklaştırmaya çalışır. "Lâik olan devlet kiliseye karşıdır. Bu iki değer birbirlerine zıt bir kutuptur. Bu şekilde lâiklik anlayışını benipseyip kabul edenler olduğu gibi lâikliğe aynı manâyı verip dinsizlik olarak vasıflandıranlar da vardır. Bunlara göre devletin dine karşı oluşu ile bitaraf oluşu arasında bir fark yoktur ve hepsi dinsizlik demektir."(11)

Hemen şunu ifade etmek gerekir ki, lâikliği din aleyhdarlığı olarak gören görüşler, meseleyi hukuki yönden değil, ideolojik ve dar felsefî açıdan kavramaktadır. Bunun sonucu olarak da **lâiklik** ve **laisizm** terimleri birbiriyle karıştırılmaktadır.

Fransızcaya 1842'de giren **laisizm** teriminin iki anlamı vardır. Birinci ve eski anlamı, kilise hükümetlerinde lâiklere yer verme eğilimini yansıtan bir anlayıştır. Yeni ve

(9) H. Yazıcıoğlu, Bir Din Politikası Lâiklik, İstanbul 1993, s.150.
(10) Daver, a.g.e., s. 5.
(11) Çetin Özek, Türkiye'de Lâiklik, İstanbul 1962, s .2.

çağdaş anlamında ise, devletin, kurumların kesinlikle lâikleştirilmesini savunma, yani dinin bütünüyle hayattan ve toplumdan uzaklaştırılması anlayışı vardır. Başka bir ifadeyle "laisizm, bireyin, toplumun ve devletin tüm faaliyet alanlarını her türlü dinî etkiden arındırmaktan din düşmanlığına kadar uzanan bir fikir"[12] ve siyasî akımdır. Lâiklik ise doğrudan egemenliğin kaynağı ile ilgili bir kavramdır[13] ve "bir toplumun siyasal örgütlenmesinin ifadesi Devletin temel unsuru olan iktidarın/devlet kudretinin/egemenliğin kaynağının beşerî irade olmasıdır."[14] Bu anlayış sonucu devlet için lâiklik, dinlerin yerini alacak yeni bir dogmalar sistemi, vatandaşlar için kabulü zorunlu bir iman sistemi olamaz, olmamalıdır da. Lâik devletin resmî bir dini bulunmadığı gibi, benimseyeceği ve yayacağı felsefî bir akîdesi de yoktur. Ancak devletin, benimsediği lâiklik anlayışı gereği, ülke içinde yurttaşların vicdan, din ve ibadet özgürlüğünü sağlama ve koruma sorumluluğu vardır; çünkü "egemenliğin kaynağının beşerî irade olmasının zorunlu bir sonucu, kanun önünde eşitliktir... Kanun önünde eşitlik, her şeyden önce din ve vicdan hürriyetini zorunlu kılmaktadır."[15]

Buna göre lâiklik, ortak bir tanımla ve egemenliğin kaynağının beşerî irade oluşundan hareketle, dinî ve dünyevî otoritelerin birbirinden tamamen ayrılmasını; devletin ülkede mevcut maruf ve müesses dinleri tanımasını; bunlara ve mensuplarına karşı tamamen tarafsız olmasını; kamu düzenine, genel âdâb ve erkâna aykırı olmamak kaydıyla her dine mensup kişilerin kendi dinlerini serbestçe öğrenmelerini, yaymalarını, ibadet ve ahkâmını yerine getirmelerini, böylece din hürriyetinin sağlanmasını; buna karşılık ülkedeki maruf ve müesses dinlerin, bu dinlerin teşkilatlarının, inanış ve yaşayış biçimlerinin de hiçbir şekilde, devlet ve dünya işlerine, siyasete karışmamalarını ve karıştırılmamalarını; teokratik devlet eğilimlerine yer verilmemesini gerektiren bir kuraldır.

Bu anlayışın gerçekleştirildiği toplumlarda, hem lâik devlet hem de müesses din kendi sınırlarını çok iyi bilmektedir. Bundan dolayı da bu toplumlarda lâiklik veya din ihlâllerine artık rastlanmamakta, başka bir ifadeyle ne devlet maruf ve müesses dinlere karşı düşman olmakta ve onları yok etmeye çalışmakta, ne de dinî otorite devlete siyaseten egemen olmaya uğraşmaktadır. Ne "beşerî irade ilâhi iradeyi" ne de "ilâhi irade beşerî iradeyi" ortadan kaldırmaktadır.

Ancak bu noktada bir hususu belirtmek gerekir. Devlet, ülkedeki maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızdır derken, burada kullanılan tarafsızlığın anlamı ve sınırları üzerinde iyice anlaşmak gerekir. Bir kere lâik düzende, devletin kamu hukukunu ve dini düzenlemek gibi temel bir hakkı vardır. Elbette bu düzenleme, ülkelerin tarihî, siyasî ve ictimaî tecrübeleriyle yakından ve hattâ doğrudan bağlantılıdır. Bu icraatın en çarpıcı örneğini de ülkemiz sergilemektedir.

Nitekim Türkiye'de Devlet, ülkede bilinen yaygın dinleri tanımaktadır, ancak bunların, antlaşmalardan doğan yükümlülükler hariç, müesseseleşmesine, yani cemaatlara bırakılarak kamusallık kazanmalarına izin vermemektedir. Fertler, kamu düzenine aykırı

(12) Yazıcıoğlu, a.g.e., s.151.
(13) Toktamış Ateş, Lâiklik-Dünyada ve Türkiye'de.., Ankara 1994, s. 33.
(14) Zeki Hafızoğulları, a.g.e., s. 354.
(15) Zeki Hafızoğulları, a.g.e., s. 363-64.

olmadığı sürece "ferdî-toplumsal bir kurum" olarak dinlerin emirlerini serbestçe icra edebilmektedirler. Din hizmetleri, dinin eğitim, öğretim ve benzeri işleri, bir kamu hizmeti olarak Devlet eliyle yürütülmektedir. Din ve vicdan hürriyeti, Anayasa'ya göre, temel hak ve hürriyetler arasında sayılmıştır.

Esasen kamu düzenine ve kanunlara uygun biçimde bir dine inanma veya inanmama ve onun gereklerini yerine getirme hakkı, din hürriyetinin en temel şartıdır. Lâik devletin temel haklar kataloğunda yer verdiği din hürriyeti ise iki unsurdan ibarettir. Vicdan hürriyeti ve bunun tamamlayan ibadet (ayin) hürriyeti.

1- Vicdan Hürriyeti : Her ferdin bir dine inanmak veya inanmamak hususunda sahip olduğu hürriyettir.

2- İbadet Hürriyeti : Bu hürriyet vicdan hürriyetinin tabiî bir neticesi olup, dinini ve kanaatini bir takım merasimlerle açıklamak veya açıklamamak hususunda ferdin sahip bulunduğu hakkı gösterir.

Din hürriyeti, insanlığın uğrunda asırlar boyunca mücadele ettiği ve tarifsiz zulüm ve kıyımlardan sonra nihayet lâik devletle birlikte gerçekleştirdiği temel bir hak olmuştur.

Din hürriyeti, insanlık için vazgeçilemeyecek tabiî hakların başında gelir. Bununla beraber, Türk inkılâbı, hurafelere ve bâtıl itikatlara dayanan, asırlarca dar kalıplar içinde bunalıp kalmış bir ortaçağ toplumundan, hayata bakan, hakikati arayan, ışığa koşan modern bir Türk toplumu yaratabilmek için, din hürriyetine bazı noktalarda sınırlamalar getirmek zorunda kalmıştır. Bu mecburiyeti derinden hissetmiştir. Bunu inkâr edemeyiz, etmemeliyiz. Fakat şurası da ayrıca muhakkaktır ki, eğer bu sınırlamalar getirilmemiş olsaydı Atatürk'ün deyişiyle, "eğer bir takım zararlı, köhnemiş telâkkilerin, çağdaş devlet içerisinde yaşamasına imkân verilmiş olsaydı, akla, hakikata, ilme, tecrübeye, hürriyete dayanan yeni bir Türk devlet ve toplum sistemi" kurmak ve yaşatmak imkânsız olurdu. Türkiye'de din hürriyetinin sınırlarını çizen inkılâp kanunları, herşeyden evvel bu hayatî zarurete dayanır. İşaret edilmesi lazım gelen diğer bir önemli husus da şudur. İnkılâp Kanunlarımızın hemen hiç birisi inanmaya ve inanmamaya, ibadet etmeye veya etmemeye, kısacası din hürriyetinin aslına, cevherine, özüne dokunan yasaklar getirmemiştir. Bu itibarla bazı din düşmanı memleketlerde takip olunan din aleyhdarı, din düşmanı bir politikaya ve dini kökünden kazımak isteyen kaba, materyalist bir akıma Atatürk İnkılâbı yer vermemiştir. Atatürk'e göre lâiklik, ilmî olmaktır. Dini, devlet işlerine ve siyasete karıştırmamaktır. Dinin birtakım siyasetçiler veya softalar ve din simsarları elinde bir çıkar aracı olmasına kesinlikle engel olmaktır. Kimseyi inançlarından dolayı kınamamaktır. Kimseyi inanmaya ve ibadete zorlamamaktır. "Umumî âdâb ve ahlâka mugâyir" olmamak şartıyla, kimsenin ibâdetini engellememek ve yasaklamamaktır. Nitekim Atatürk der ki: "Lâiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için hakikî dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Lâikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, terakkinin ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış şark kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz.[16] Din hürriyetinin sınırla-

(16) Sadi Borak, Atatürk ve Din, İstanbul 1962, s.82.

rının çizilmesinde, o zaman için, lâiklik prensibine hukukî yönden aykırı görünen bazı tedbirlere başvurulmuşsa, bu tedbirlerin alınmasına daha ziyade millî kaynaklardan gelen ve yabancı bir kültür, özellikle dil hâkimiyetine isyan eden bir düşünce tarzı etkili olmuştur. Bir gün Türk toplumu her manası ile ileri demokratik bir topluluk haline geldiği anda bu yasakların ve müeyyidelerin çoğuna lüzum kalmayacaktır.

Esasen Türkiye'de Devletin lâikliği, dinin devlet hayatında siyasî bir fonksiyon ifa etmesine kesin olarak son verme şeklinde belirmiştir. Buna mukabil Devlet, inkılâpların icapettirdiği fevkalade bir kamu düzeni tedbiri olarak din işlerini bir kamu hizmeti saymakta devam etmiştir. **Yani devlet sistemimiz, bu halî ile, tam lâik değil, yarı lâik bir mahiyet arzetmektedir.** Zeki Hafızoğulları, çok isabetli bir yaklaşımla, ülkemizde uygulanan lâikliği "yaygın dini tanıyan hukuk düzeni" olarak değerlendirmektedir. Gerçekten Anayasamız "lâikliği devletin bir niteliği olarak görmekte(Md.2), egemenliği millete izafe etmekte (Md.6), herkesin kanun önünde eşit olduğunu (Md.10), din ve vicdan hürriyetine sahip bulunduğunu (Md.24) kabul etmektedir. Ancak bu düzende, tüm kurum ve kuruluşlarıyla örgün din kaldırılmış, dinin siyasete karıştırılması engellenmiş (Md.68), lâik devlet düzenini din adına yıkarak teokratik devlet düzenini getirmeye matuf fiiller yasaklanmıştır (Md.163).

Buna rağmen, Anayasa, antlaşmalardan doğan yükümlülükler hariç, yaygın dini tanımaktadır. Dini, ferdi-toplumsal bir kurum olarak alan Anayasa, din hizmetlerini, dinin eğitim-öğretimini (Md. 24/2...) vs... bir kamu hizmeti saymakta (Md. 136.) dolayısıyla hizmetin gerektirdiği bir örgütlenmeye yer vermektedir. Tabiî, bu örgütlenme, ülkedeki maruf ve müesses bir dinin devlet eliyle örgünleştirilmesi değildir, sadece bir kamu hizmetinin kamu hukuk ilkeleri esas olmak üzere teşkilâtlandırılmasıdır."[17] Türk kanun koyucusunu lâiklik konusunda bu şekilde bir çözüme götüren, buna zorlayan etken, dinin devlet hayatına müdahale edebilme imkânına son vermek arzusudur. Tam bir lâiklik prensibi karşısında müdâfaa edilemeyecek olan bu çözüm tarzı, Türkiye'nin sosyal şartları ve din adına oluşturulan gelenekler nazarı itibare alındığı takdirde, bir zaruret olarak kabul edilecektir; zira Türkiye, dinî siyasete karıştıran devlet sisteminin ıstıraplarını her milleten çok çekmiştir, bir daha çekmek istememektedir. Esasen Şîîlik dışında İslâm'ın itikadî ve idarî yapısı, din işlerinin cemaatler eliyle yürütülmesine müsait değildir; çünkü İslâm'da Hıristiyanlıktaki gibi bir kilise teşkilâtı ve din adamları sınıfı mevcut değildir, olamaz da. Her fert, Allah karşısında aynı hak ve aynı yetkilere sâhiptir. Din görevlilerinin, din hizmetlerini yürütme ve halkı din bilgileri açısından aydınlatmanın dışında, din adına bağlayıcı ve emredici hiçbir yetkileri yoktur. Bu bakımdan Türkiye'de, Batılı lâik ülkelerdeki gibi, tam ayrılık sistemine gidilmesi, din ve devlet hayatında telâfisi imkânsız bir kaos yaratmaktan başka bir sonuç doğurmaz ve üstelik inkılâplarla kurulmuş nizamı altüst eder. Türkiye'nin ise, bu sürat ve hareket çağında kaybedecek bir dakikası yoktur. Mustafa Kemal Atatürk'ün deyişi ile "Türkiye'de sosyal şartlar yeter bir olgunluğa ulaşıncaya, din hakkındaki bilgi her türlü hurafelerden, bâtıl itikatlardan uzak, saf bir sezişe, insan gönlünü dolduran ince bir anlayışa varıncaya kadar" olağanüstü bir kamu düzeni tedbiri olarak devlet din işlerini düzenleyecektir.

(17) Zeki Hafızoğulları, a.g.e., s.371-372.

Bu bakımdan bir kamu hizmeti kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Devletin bünyesinde yer alması son derece tabiî ve gereklidir. Esasen yukarıda da ifade edildiği üzere, İslâm'da din adamları, yani bir ruhban sınıfı mevcut olmadığından din işlerinin cemaatlere bırakılması söz konusu edilemez; çünkü, özellikle Kur'ân'a göre her fert, başlı başına bir cemattir. Bu sebepten eğer Türkiye'de Fransa'daki gibi tam lâiklik uygulanmak ve din işleri devletin denetim ve gözetiminden dışarıda tutulmak isteniyorsa, ülkemizin mezhep açısından tıpkı İran gibi şîîleştirilmesi icap edecektir. Ancak o zaman Ayetullahların başını çektiği bir din adamları sınıfı, başka bir ifadeyle Allah'ın Gâib İmamı adına insanların din işlerini yönetecek ve insanların da kendilerine mutlaka uyacakları, taklîd edecekleri bir ruhban sınıfı vûcud bulacağından, din işlerinin Devletten bütünüyle koparılarak cemaatlere bırakılması söz konusu olabilir. Bu durum ise ne Kur'ân'ın mesajına ne de Sûnnet'in ruhuna uygundur.

Lâiklik ortak bir tanımla, dinî ve dünyevî otoritelerin birbirinden tamamen ayrılmasını, din işlerinin ferdî ve özel bir mesele sayılarak düzenlenmesinin cemaatlere terkedilmesini, devletin diğer dinler karşısında tarafsız kalmasını ve muhtelif dinlere bağlı olanlar arasında hiçbir ayırım yapmamasını, onlara karşı hoşgörülü ve saygılı olmasını ve böylece de din ve vicdan hürriyetini sağlamasını; buna karşılık dinî otorite ve esasların ve inançların da hiçbir şekilde devlet ve dünya işlerine, siyasete karışmamasını ve karıştırılmamasını gerektiren bir kural olduğuna; İslâm mesajı da özü itibariyle bir öğüt, bir tebliğden ibaret olup "dinde ikrah", yani sıkıntıya sokarak, hattâ "ikrah" kelimesine daha uygun düşen "nefret ettirerek kabule zorlama" eylemi bulunmadığına ve üstelik kuralları itibariyle çağdaş yorumlamaya her zaman açık olduğuna göre, lâiklik ile din ve devlet pekalâ birarada uzlaşma içinde bulunabilir.

Burada bir hususa açıklık getirmekte yarar vardır. Devlet ve din, karşılıklı birbirlerine karışmayacak ve saygılı olacaklardır ve devlet din esaslarına dayandırılmayacaktır; ama devletin de lâik hukuk ve lâik ahlâk anlayışını koruma zorunluluğunun yanında vatandaşlarının da her türlü hak ve hürriyetlerini teminat altına alma ve onların tarihî, sosyal ve kültürel birikim ve değerlerine saygılı ve hoşgörülü olma ve hattâ bu ihtiyaçlarına cevap verme zorunluluğu da vardır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti, baştan itibaren tarihi, siyasî, sosyal ve kültürel şartları açısından, Batıdaki gibi tam değil yarı lâik bir sistemi benimsemiştir. Bu açıdan Atatürk'ün lâikliği ilmîlik; dini devlet işlerine ve siyasete karıştırmamak, dinin birtakım siyasetçiler veya softalar elinde bir çıkar aracı olmasına kesinlikle engel olmak; kimseyi inançlarından dolayı kınamamak, kimseyi ibâdete zorlamamak, "umumî adâb ve ahlâka mugâyir" olmamak şartıyla kimsenin ibâdetini engellememek ve yasaklamamak; ama her ferdi de din ve diyâneti açısından eğitmek ve öğretmek şeklinde tarif edilebilir.

Esasen devlet olarak ülkemizin tarihî, sosyal ve kültürel şartları açısından bir hususa daha dikkat edilmelidir. Bilindiği gibi Atatürk Milliyetçiliği, derin ve köklü bir tarih şuuruna, kültür birliğine, güçlü gelenek ve göreneklere dayanır. Bu durumda Türk tarihini, Atatürk'ün çizdiği hedefler içinde, olayları, destanları, yükseliş ve alçalış dönemlerindeki seyri ile tanımak, hissetmek ve benimsemek, ancak Türk Milletinden olmakla ve onun hamâsî ve manevî dünyasını anlayıp yaşamakla mümkün olur. Söz gelişi, "Gâzi" ve "Şe-

hîd" gibi iki önemli İslâmî kavramın mâhiyetini bilmeyen kimseye, bu kavramlardaki yüce anlamı hissettirmek ve en önemlisi, bu milletin Atatürk'e neden gönülden ve resmen "Gâzi" unvanını verdiğini anlatabilmek ve duyurabilmek mümkün değildir. Aynı şekilde Türk insanına tarih, edebiyat, adab-ı muâşeret, gelenek ve görenek ve benzeri bilgilerin lâyık-ı vechile verilebilmesi için de İslâm dini hakkında yeterli bilgilerin öğretilmesi gerekir. Şöyle ki, İslâmiyeti belli ölçüde bilmeyen birinin Yunus Emre'yi, Hac-ı Bektaş Velî'yi, Mevlâna'yı, Bâkî'yi, Itrî'yi, Dede Efendi'yi, Yahya Kemal'i, Mehmet Akif'i, Kaygusuz Abdal'ı ve hatta Âşık Veysel'i ve benzerlerini kavrayabilmesi, iç dünyalarını, tarihimiz, kültürümüz ve millî bütünlüğümüz için taşıdıkları emsalsiz değeri tanıyabilmesi mümkün değildir. Durum, asırlar boyu İslâm kültürü ile yoğurulmuş töreler ve geleneklerimiz için de aynıdır. Bu durumda devletin, yasama organlarının milletin paylaştığı değerleri, çağdaş bir anlayış ve yorumla kullanması, dinin devlete müdahalesi, ya da lâikliğin terkedilmesi anlamına gelmez, gelmemelidir; çünkü endüstrileşmiş toplumlarda, soyut toplumlarda toplumsal bütünlük ve kaynaşma yerini, ferdin yalnızlığına bırakmış; bu durumda sosyalleşme hâdisesini zaafa uğratır hâle gelmiştir. İşte bu durumda dinler ve dinî değerler, sosyalleşmeye daha çok katkıda bulunmak üzere hayata dâhil olmaktadırlar.

Kaldı ki hangi toplumda olursa olsun, her fert içinde yaşadığı toplumun aynasıdır. Dili, dini, gelenek ve görenekleriyle toplumunun özelliklerini yansıtır. Dine karşı ne kadar kayıtsız, hattâ karşı olursa olsun, din bir kültür unsuru olarak ferde sinmiş ve onunla bünyeleşmiştir. Fert, doğumundan ölümüne kadar, farkında olsun-olmasın, günlük hayatında şu ya da bu şekilde dinle ilgilidir veya en azından uzağında değildir. Bu durum da, özellikle ülkemiz açısından, lâikliğin uygulamasında mutlaka gözönünde bulundurulması gereken hususlardandır.

İşte bu noktada din, yani İslâm ile lâikliğin ne derece uzlaşabileceği ya da bağdaşıp-bağdaşamıyacağı konusu gündeme gelir.

Şu hususu açıkca belirtmek gerekir ki, hangi din olursa olsun içinde bütünüyle lâiklik ilkesini bulmak pek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle lâikliğin özünü ve kaynağını bir dinin içinde aramak ve bulmak oldukça güçtür. Galiba bir dinin, özellikle İslâm gibi doğrudan insan hayatıyla diğer dinlere göre çok daha fazla ilgili olan[18] ve bünyesinde evrensel ilkelere çok daha fazla yer veren bir dinin, başkalarına ve diğer dinlere ve mensuplarına karşı son derece hoşgörülü olması veya insanları inanıp-inanmama, yapıp-yapmama vb. konularda zorlamaması, inanma ve amel etme hususlarını onların hür iradelerine bırakmış olması, lâiklik ilkesiyle karıştırılmaktadır.[19] Mamafih şu hususu da kuvvetle vurgulamak gerekir ki, eğer lâiklik teokrasiye yani Tanrı'yı iktidarın ve egemenliğin meşru kaynağı olarak gören ve Tanrı adına iş gördüğü inancıyla bunu paylaşmaya yanaşmayan bir ruhban sınıfına karşı millî iradenin mümessiliğini üstleniyorsa, ki öyledir ve öyle olmalıdır, o halde İslâm lâik zihniyete en yakın, hatta doğrudan sahiptir denebilecek derecede yakındır.

(18) Krş.: Fazlu'r-Rahman, İslâm, İstanbul 1981, s.206.
(19) Krş.: Yümmi Sezen, Türk Toplumunun Lâiklik Anlayışı, İstanbul 1993, s.33.

Nitekim İslâm'a tarihî gerçekliği içinde yaklaşılacak olursa, onun insan hayatını, dünyayı ve toplumun işleyişini düzenlemek için bir takım hukukî kurallar getirmiş olmasına rağmen, bu kuralların İslâm'ın sosyal hedefleri doğrultusunda daima yorumlanabilir oldukları ve dolayısıyla onun din ve devlet işlerinin ayrılmazlığına farklı bir bakış açısı getirmiş olduğu da açıkça görülecektir.

"Şerîat devleti" veya dün de bugün de hiç var olmamış "İslâmi devlet" kavramı, aslında iktidar olgusunu ve yönetim biçimini sorgulayan ya da ardına sığınan bir kavramdır. Geri plândaki kavramı ise "halîfelik"tir. Öyle ki halîfelik, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve o günden bu güne İslâm toplumlarının "İslâm devleti" veya "şerîat devleti" iddialarının adı konmamış en önemli meselesidir.

Hz. Peygamber, müslümanların komutanlığını, dinî ve dünyevî işlerini yürütecek bir kimseyi kendisine halef tayin etmeden vefat etmişti. Esasen Hz. Muhammed, bütün faaliyetlerinde kendisinin yenilikçi olmadığını ısrarla belirtmişti. Hattâ dini bile yeni baştan icad edilmiş değildi; çünkü ona göre İslâm daima varolmuştu ve Hz. İbrahim ile başlayan önceki peygamberlerin dininden farkı yoktu. O sadece, daha önce gönderilen dinlerin bozulan kısımlarını düzeltiyor ve Allah'ın dinini yine O'nun esaslarına göre var kılıyordu. Hz. Muhammed ile en mükemmel şekline kavuşmuş olan İslâm, ona bağlananlar ve bütün insanlık için refah, adalet, kurtuluş, barış ve esenlik vaad ediyordu. "İnsanî değerler sözkonusu olunca bu elbette bir yenilik değildi. Hz. Peygamber'in gerçek yeniliği bu değerleri, her türlü faaliyetinde ümmetin bütün fertleri arasında en sıkı ve ciddî şekilde uygulanır hale sokmuş olmasıdır. Peygamber Muhammed olarak her hususta ve herkes için dayanışma ve yardımlaşmayı kucaklayan bir din kurdu. Önder olarak da, bütün insanî münasebetlerde dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı bir toplum oluşturdu. Bu içtimaî yapıda tabiî olarak yeni bir şey yoktu. Yapı kesinlikle Araptı; Arap geleneklerine dayanmış ve Arap esaslarına göre biçimlenmişti. Gerçek yenilik, aslında Hz. Muhammed'in teşkilâtçı dehasında yatar."[20]

Kaldı ki İslâm, bir "ruhban", yani Tanrı adına O'nun gücüne ve iktidarını paylaşacak bir sınıfı kabul etmediği için, iktidarın "din" adına paylaşılması da söz konusu değildir.

Onun içindir ki Hz.Peygamber, kendisinden sonra ümmetin nasıl devam edeceği ve yerine kimin geçeceğine, kısaca İslâm devletinin yönetim biçimine dair herhagi bir söz söylememiş veya işarette bulunmamıştır. Öyle görünüyor ki, o müslümanların halife meselesini kendi başlarına çözmelerini düşünmüştür. Aslında bu anlayış onun devrinin anlayış ve geleneğine son derece uygundu. Üstelik kendisinden sonra bir peygamber gelmeyecekti. O halde o, Arap geleneğine uygun olarak yeni bir önderin seçimi için kapıyı açık bıraktı. Nitekim sahabe bu konudaki uzun tartışmalardan sonra Hz. Ebubekir'i Hz. Peygamber'in yerine onun halifesi olarak seçti.[21] Aslında "Halifetu Resûlillah" unvanı, ilk defa Hz. Ebûbekir tarafından, "peygamber ile sona erdiğine inanılan risâlet vazifesi

(20) M. A.Shaban, Islamic History: A New Interpretation I, Cambriage 1971 s. 15.

(21) Hz. Ebu Bekir'in halife seçimi ve tartışmalar hk. Bk.: Ethem Ruhi Fığlalı, Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, İstanbul 1998 (9. Baskı), s.27 vd.: aynı yazar, İmamiyye Şîası, İstanbul 1984, s. 22 vd.

hariç, onun bütün selâhiyet ve faaliyetlerinin yerine getirilmesini tazammun eder."[22] Bu arada unvana **dinî** bir mahiyet yüklemek maksadıyla "Halifetullah" da kullanılmak istenmişse de Hz. Ebûbekir şiddetle itiraz etmiş ve kendisinin ancak Allah'ın elçisinin halifesi olduğunu söylemiştir.[23] Ancak Halife Osman hakkında kullanılmaya başlanan bu unvan, özellikle Emevîler döneminde yaygın bir şekil kazanmıştır. Bunun amacı Emevîlerin kendilerinin Allah tarafından tayin edilmiş idareci veya vekil oldukları iddiasıyla dinî bir meşruiyyet iddiasıdır. Mamafih Abbasîler de buna benzer şekilde, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" gibi unvanlarla, bu iddiayı devam ettirmişlerdir. Üstelik, kelimenin aslında bulunmadığı halde, **"Allah'a, Resûle ve ulu'l-emre itaat edin"**(4. Nisâ, 59) âyetini halifeye yükleyerek, halifenin görevine ilâhî bir kutsallık verildi. Oysa Hz. Ömer, kelimenin ruhuna sâdık kalarak, "halîfetu-halîfeti resulillah" (Resûlullah'ın halifesinin halifesi) ünvanını kullanmış ise de bu çok uzun olduğu için daha sonra "emîru'l-mu'minîn" unvanı tercih edilmiştir.

Aslında "halife" kelimesi, Kur'ân'da iki yerde geçer: 2. Bakara, 30 ve 38. Sâd. 26. âyetlerdedir. "Halâif ve hulefâ" şeklindeki çoğul hali ise toplam yedi yerde geçmiştir ve halefler anlamındadır.[24] Kur'ân'daki halife sözünün Hz. Muhammed'in halife olduğuna dair hiçbir işaret taşımamasına rağmen, bu iki ayet de hilâfet teorisinin gelişiminde önemli sayılmıştır

"Halîfetu Resullullah" tabiri, Hz. Peygamber'in hukukî ve dünyevî görevinin vekili anlamındadır; çünkü onun peygamberlik görevi onunla son bulmuştur. Ümmetin manevî rehberliği bir bütün olarak ümmet tarafından üstlenilmiştir. Onun için halîfe dinî nasslara yeni eklemeler ve yorumlar getirmeye yetkili değildir. Onun görevi, sadece eski doktrini muhafazadır ve şeriatın korunması ve tatbiki hususunda bir otorite temsilidir.[25] Ümmetin önderi olarak halife hakkındaki siyasî doktrinler, halifenin görevine dair kelamî ve fıkhî doktrinlerden kolayca ayırdedilemez. Nitekim ilk dönemde bu hususta vuku bulan gelişmeler, ihtilâflar, tartışmalar oldukça dikkat çekicidir. Aslında kısaca sünnî siyaset teorisi, ümmetin tarihinin rasyonalizasyonundan ibarettir.

İşin aslına bakılacak olursa, İslâm, müslümanların işlerinin **şûra** yani karşılıklı danışma yoluyla yürütülmesini emreder. Halifenin, genişlemiş ve muhtelif ırklar, kültürler ve coğrafyadan oluşan bir imparatorluk haline gelmiş bir yapının, mahiyeti gereği tek başına üstesinden gelmesi ve bu sistemin Kur'an'ın istediği barış ve düzen içinde bir toplu luk oluşturması beklenemezdi. Nitekim Hz. Ömer, çok açık bir biçimde bu problemi görmüştü. Özellikle kendi döneminde İslâm devletinin çok çabuk büyümesi, olayların cereyanını da hızlandırıyordu. Fetihler sonucu yeni yerlere yerleşen kabile mensupları, fethedilen bu yerleri sanki özel mülkiyetleri gibi görme eğiliminde idiler. Valiler kontrol edilemez durumda idi. Sosyal tansiyon alabildiğine yükselmişti. Medine'de kurulmuş olan

(22) A. Bülent Ünal, Semantik Açıdan Kur'ân'da Hilâfet Kavramı, İzmir 1990 (Y. Lisans Tezi), s. 7-8.
(23) Bk.: İbn Sa'd, et-Tabakatu'l-Kubrâ, Beyrut, trz., c.III, s.183; W.M.Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çev. E.Ruhi Fığlalı, Ankara 1981, s.102.
(24) Kullanışlar İçin bk.: A.B. Ünal, a.g.e., s.13 vd.
(25) Geniş bilgi için bk.: W. Madelung, "Imama", Encyılopeedia of Islam (2 nd. ed.): Lambton, "Khalifa", E/2.

hilâfet rejimi, tabiatı gereği, imparatorluk politikasının çarkını kontrol için uygun değildi. Bunun içindir ki o, kendi yerine Hz. Ebubekir'in yaptığı gibi birini vasiyet etmeyip, alabildiğine büyümüş ve teşkilâtlı hale gelmiş idare işini, ümmetin sorumluluğuna bırakmanın uygun olacağını düşünerek, işi şûrâya havale etmiştir. Esasen kendi döneminde de işlerin şumulü karşısında, daima bir müşavirler kadrosu bulundurmuştu. Kaldı ki, **İslâm'ın şûrâ emri dikkâte alındığında, devlet başkanına halkın iradesini temsil eden bir yasama meclisinin yardımcı olması, son derece tabiîdir;**[26] **çünkü İslâm'da devlet kurumu, vekâletnamesini halktan alır ve bu yüzden de zorunlu olarak demokratiktir. Burada gerekli olan halkın hakiki destek ve amaçlarının neler olduğunun belirlenmesidir. Bu hususta en önemli hedefler, İslâm'a göre, devletin güvenlik bütünlüğünün korunması, hukuk ve düzenin korunup ülkenin ve ülkedeki bütün bireylerin her türlü yeteneklerinden tam olarak yararlanılabileceği ve bütünün refahına katkıda bulunabileceği şekilde geliştirilmesidir.**

Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi, "halife" kavramının Hz. Peygamber'in vefat ettiği 632 tarihinden Hz. Ömer'in vefat ettiği 644 tarihine kadar sâhip olduğu anlamın, bu tarihten sonra ciddî bir anlam değişikliğine uğratılarak inanç esaslarıyla ilgili dinî bir muhtevaya büründürülmesi ve dolayısıyle kutsallık kazandırılması, hem İslâm, hem dinî düşünce tarihi, hem de İslâm ülkeleri için daima olumsuz bir tablo oluşturmuştur.

Esasen bu olumsuz tablonun arka plânındaki gerçek, İslâm mesajının özünün ne olduğunun unutulmuş ya da ihmal edilmiş olduğu vâkasıdır.

Şurası muhakkak ki, Kur'ân-ı Kerim'in inzâli ve İslâm toplumunun oluşumu, 610 yılında başlayan tarihî bir ortamda cereyan etmiştir ve o dönemin sosyal, kültürel, ahlâkî ve dinî olguları içinde ve karşısında oluşmuştur. Bu açıdan Kur'ân-ı Kerim, doğrudan bu duruma bir cevaptır ve hattâ merhum Fazlur Rahman'ın ifadeleriyle, "çoğunlukla somut tarihî olaylar içerisinde karşılaşılan belli sorunlara cevap teşkil eden ahlâkî, dinî ve toplumsal açıklamaları içermektedir."[27]

O tarihlerden bu yana ondört asır geçmiştir. Günümüzün tarihî, siyasî, ekonomik ve sosyal yapısındaki şartlar, önemli bazı açılardan Hz. Peygamber'in zamanındaki duruma hiçbir şekilde benzememektedir. En azından toplum yapısı değişmiş ve değişmeye devam etmektedir. Meselâ Hz. Peygamber zamanındaki toplum yapısı bütünüyle kabile esasına istinad ediyordu. Günümüzde ise sanayi ve hattâ sanayi ötesi toplum yapısının şartları içinde yaşıyoruz.

Hâl böyle iken, "Hz. Peygamber'den bu yana insanlık esas itibariyle değişmemiştir. Elbette muhtelif değişmeler vuku bulmuştur; ancak bunlar hep aşağıya doğru olumsuz değişmelerdir. Aslında insan karakterinde herhangi bir gelişme ve ilerleme olduğu söylenemez" şeklinde özetlenebilecek dar ve katı geleneksel anlayışı savunanlar için yeni problemlerin varlığından söz edilmemelidir; çünkü İslâm şerîatinde açıklanmış ve ulemâ tarafından belirlenmiş kaideler ve esaslar nihaî çözümlerdir.

(26) Bu hususlarda bk.: Fazlu'r-Rahman, "İslâm'da Devlet İdaresi", Değişim Sürecinde İslâm, ed., W.Esposito-W.Donohue, İstanbul, s.276 vd.

(27) Fazlu'r-Rahman, İslâm ve Çağdaşlık, çev.: A. Açıkgenç-M.H.Kırbaşoğlu, Ankara 1990, s.74.

Bu görüşleri savunarak gayet belirli bir şekilde cereyan eden ve etmekte olan toplumsal değişmeyi görmezlikten gelip, asırlardır şu veya bu yolla oluşturulmuş bulunan bir kültürü görünüşteki mânası ve şekli ile uygulamakta ısrar etmek, dinî tefekkür ve duygunun dumûra uğradığının endişe verici bir tezahürüdür; herşeyden önce de Kur'ân-ı Kerim'in toplumsal ve ahlâkî gaye ve hedeflerini bir kenara koymak demektir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'ân, Hz. Peygamber'in zamanındaki ahlâkî ve içtimâî problemlere ve özellikle o dönemde ticaretle uğraşan Mekke toplumunun meselelerine ilâhî bir cevaptır.

Şüphesiz çağdaş bir araştırıcı, Kur'ân'a eğilmesi durumunda, daha ilk âyetlerden itibaren onların tarihî ortamını ve çözüm getirdiği meseleyi iyice araştırarak taşıdığı önemi ve anlamını kavramaya çalışmak zorundadır. Onun için de önce Kur'ân'ın nâzil olduğu çevreden daha geniş çevreleri, toplum, din, âdet ve kurumları tanımalı ve değerlendirmelidir. Kur'ân-ı Kerim'in ilk inen âyetleri ve sûreleri, açıkça toplumun hayatî meselelerinin şirk (puta tapma), fakirlerin sömürülmesi, ticarî ve toplumsal ahlâksızlık ve topluma karşı sorumsuz davranışlar olduğunu gösterir. İslâm'ın beş temel şartı bile sosyal adâleti ve insanların eşitliğine dayalı bir tolum kurmayı hedeflediğinin özetidir.

Bu toplum nerede ve nasıl kurulacaktır? Elbette Kur'ân'ın nâzil olduğu tarihî toplumda. O halde bu toplumun yapısını her açıdan değerlendirmek, Kur'ân'ın mesajındaki arka plânı görebilmek için şarttır. Bir kere o günkü Arap toplumu, kabile esasına dayalıdır. İster yerleşik, ister bedevî olsun, temel yapı budur. Ancak Kur'ân, kabileci toplumun vazgeçemediği değerler olan asâlet, soy, neseb ve şeref'in ölçü kılındığı bir toplum değil, insanların eşit görüldüğü, fakirlerin sömürülüp yağmalanmadığı, tek ve herşeye hâkim olan Allah'a imanın ve takvânın üstünlüğünü yaşayan, bilen ve araştıran, şirk ve ahlâksızlıktan arınmış bir toplumun oluşmasını istemiştir.

Onun bu talebi, esas itibariyle, Hz. Peygamber'in önderliğinde ve otoritesi altında yirmiüç yıl gibi kısa ve başdöndürücü bir hızla ve toplumdaki ihtiyaç ve gelişmelere muvâzi olarak ortaya konmuştur. Neticede de, birkaç yüzyıl içinde, tam anlamıyla model bir îman, ahlâk ve ilim toplumu oluşturulmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, ilk halifeler ve ilk İslâm cemâatı döneminde, Kur'ân ve "Nebevî Sünnet"in yorumları, Kur'ân'ın dinamik mesajına uygundur. Ancak ilk iki halifeden sonra başlayan talihsiz iç savaşların doğurduğu bezginlik, umutsuzluk, hayal kırıklıkları ve bana göre galiba en kötüsü, düzensizliğin dini yok edeceği korkusu. Hz. Peygamber'in sünneti de dâhil sahâbe tarafından yapılmış yorumlardan örülü bir kültürün resmen yanılmazlık ve hatâsızlık inancına dönüşmesini intâc etmişti. Esasen o günkü toplumun, Kur'ân'ı hukukî ve siyasî yapının temeli olarak görme iddiasına geliş anlamında sünneti, daha sonraları Kur'ân'ın önüne geçirmelerinin sebebini anlamak pek zor olmasa gerektir. Bir kere Arabın bedevî hayat tecrübesi, hayatın değişmezliğini son derece önemli bir mevkie yükseltir. Bu durum, herşeyden önce güven ve emniyetin, düzen ve huzurun ancak ecdâdın sünnetini takip ile mümkün olabileceği anlayışından doğmuştur. Şüphesiz Arap göçebeleri ve kabileleri, değişimin farkında idiler. Bir kere kabileler gelişmiş, sayıca çoğalmışlardı. Bahtları veya bahtsızlıkları yaşamışlar ve bazen de

müştereken kaybolmuşlardı. Ancak bu nevi değişiklikler, hayatın esasta değiştiği anlamına gelmiyordu. Bu bakımdan "babaların", "ataların" daima yaptıkları gibi yapmak ve onların izinden ayrılmamak daha iyi idi; çünkü bu, pekçok durumda, tatminkâr sonuçlar vermişti. Dahası Arabın yaşadığı coğrafyası ve iklimi belirsizliklerle dolu idi. Çöl hayatının muhtemel sonuçları önceden tahmin edilemezdi. O kadar ki, göçebe, titiz plânlar yaparak felâketten kaçınamazdı. Kader ne yazmışsa onu kabule hazır olmalıydı. Böyle bir durum, sünneti takip etmeyi en sağlam tercih kılıyordu. Şimde de Kur'ân'ın göz kamaştırıcı parlak mesajının üzerinden çok zaman geçmeden doğan düzensizlikler karşısında, tekrar sünnete sarılmayı yeğ tutmuştu. **"Fitne ateşten beterdir"** anlayışı, oluşmuş bulunan sünnet kültüründeki **dinin özü ile doğrudan tarihî olan meseleleri birbirinden ayırmaya gerek görmeden, tamamı kutsallaştırılarak îtîkadî alana sokuldu.** Bu ise, **tarihin kutsallaştırılması ve dokunulmazlık zırhına büründürülmesi demekti.** Bu durum, daha sonra ortaya çıkmış ve çıkacak îtîkadî ve hukukî gelişmelerin, inancın bir parçası haline getirilmesi gibi, ciddî bir mahzuru ortaya çıkardı.

Oysa İslâm tarihinin ilk dönemlerinde gerek sahabe gerek tabiûn dönemlerinde cereyan etmiş hâdiselerde, tarihin dokunulmazlık zırhına rastlanmaz. Hattâ onlar Kur'ân'ın nasıl bir insan, nasıl bir toplum istediğini derinden kavramış olduklarından ve galiba en önemlisi de inzâl olduğu dönemin tarihî mirasını bizzat müşahede ettikleri için, kendilerini oldukça rahat ve güvende hissetmişlerdir. Onun Kur'ân'ın buyruklarını kendi dönemlerinin şartlarına uygun bir biçimde serbestçe yorumladılar ve bundan dolayı da İslâm mesajının engin feyz ve bereketini gördüler, gösterdiler. Bu yorumları yaparken, onlar ne "dini tahrif" ediyor ne de "kalıplaşmış bir sünnet" fikrine demir atıyorlardı.

Bu hususlarda sayısız denebilecek zenginlikte örnekler vermek mümkündür. Gerekli kılmışsa kaldırmışlar ve bunu yaparken de dinin özüne uygun davrandıklarına inanmışlardır. Acaba bugün de, onların zengin tarihi mirasını da değerlendirerek Kur'ân'ın özüne giden yolları izlenemez mi? Ve yine Kur'ân yeniden keşfedilerek içinde bulunduğumuz şartlara göre yolları izlenemez mi? Ve yine Kur'ân yeniden keşfedilerek içinde bulunduğumuz şartlara göre cesaretle ve serbestçe yorumlanamaz mı?[28]

Elbette yorumlanabilir ve yorumlanmıştır da. Nitekim Osmanlı idaresi de pekçok meselede aynı yolu uygulamaya çalışmış; örfü çoğu zaman "nass"ın önüne geçirmenin örneklerini vermiştir.

Esasen bir Müslüman için herşeyin Kur'ân hükümlerine göre tanzim edilmesini istemek en tabiî hakkıdır. Ancak etrafında bunca gürültü kopartılan toplumun işleyişinin Kur'ân'a göre tanzim edilmesini isteyen hüküm âyetlerinin toplamı en geniş şekliyle 228 civarındadır.[29] Giyim-kuşam, miras ve benzeri hususlardaki Kur'ân hükümleri, İlâhî me-

(28) Bu hususlarda bk.: E.R.Fığlalı, "Değişim Sürecinde İslâm", İslâmî Araştırmalar, c.VI, s. 4, s. 222 vd.; aynı yazar, Din ve Devlet İlişkileri, Muğla 1997, s.16-44.

(29) Doç. Dr. Mehmet Erdoğan'ın tasnifine göre (İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, İstanbul, (1994, s.39), bunlar, en geniş şekliyle şöyledir:
- Aile hukuku ile ilgili olanlar : 70 Ayet.
- Borçlar hukuku ile ilgili olanlar : 70 Ayet.
- Kaza hukuku ile ilgili olanlar : 13 Ayet.

sajın, tarihî toplum içindeki yatay boyutudur ve dolayısıyle konjonktüreldir. Bu sebeple mutlaka yorumlanmayı, ama âyetlerin lafzıyla değil ruhuyla anlaşılması gerektiğinin bir göstergesidir. İlk İslâm halifeleri dönemindeki uygulama bütünüyle bu anlayışın izlerini taşır; müşahhas örneklerini sergiler. Önemli olan tarihî macerayı kutsallaştırmadan Kur'ân'ın özüne yaklaşmıştır. Bu yapıldığı takdirde, daha önce de ifade edildiği gibi, lâikliğin dinsizlikle özdeşleştirilemiyeceği, zıddı bir ifade ile lâikliğin İslâm'la pekâla belli ölçülerde uzlaştırılabileceği hususu apaçık ortaya çıkar; çünkü İslâm, *lâik zihniyete* sahip ve açık bir dindir.

Madem ki lâikliğin amaçlarından biri dinin siyasete alet edilmemesi ve onun lâyık olduğu önemle ele alınarak hakettiği müsbet bir anlayış, yorum ve fikir üretimi ile donatılmasıdır ve yine madem ki din ile devletin ayrılma prensibi, devlet ve hükûmetin dinsizliği tervici manasını tazammun etmemelidir. Din ve Devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir âlet olmaktan kurtuluş teminatıdır...[30]; o halde tarihin kutsallaştırılmasından arındırılmış İslâm'ın özü ve mesajı ile "lâik zihniyet" pekalâ dayanışma içinde olabilir.

- Cezâ hukuku ile ilgili olanlar : 30 Ayet.
- İdare hukuku ile ilgili olanlar : 10 Ayet.
- Devletler hukuku ile ilgili olanlar : 25 Ayet.
- Devletin gelir ve giderleri ile ilgili olanlar : 10 Ayet.

(30) Zabıt Cerîdesi, Devre, III, s.3'den Çetin Özek, Türkiye'de Lâiklik, İstanbul 1962, s.40.

DİN VE LÂİKLİK İLİŞKİSİ
LÂİKLİK İLKESİ VE İSLÂM

Av. Kezban HATEMİ

I- Ülkemizde Bu Konudaki Karşıt Tutumlara Genel Bir Bakış

1- Ülkemizde bazı "aydınlar", lâiklik ilkesi ile İslâm Dini'ne ak ve kara mantığı ile bakarlar ve lâiklik ilkesine sadece şekli bir yönetim ilkesi gözü ile bakmayıp bu ilkeyi pozitivizm veya materyalizm ile birleştirirler. Bu kimselerin düşüncesine göre, lâik Devlet'in karşısında din Devleti yer alır. Din Devleti de kesin olarak bir ruhani sınıfın Tanrı adına diktatörlüğü demektir. Bu diktatörlük tehlikesini önlemek için de demokrasi dahi feda edilebilir. Çünkü lâikliğe karşı çıkanlar, esasen demokrasiye de karşı çıkmış oldukları için, demokrasinin de kendisini savunma hakkı vardır.

Böylece; sonuçta haklı olarak eleştirdiği ruhani sınıf diktatörlüğü ile aynı konuma geldiğinin ve kendisinin ne menfi din anlayışının sahibi olduğunun farkında değildir.

2- Azınlıkta kalan bazı kimseler ise İslâm'da bir ruhani sınıf olmadığı halde, yanlış şartlanmalar ve tarihi birikimin etkisi altında demokratik hukuk devletine karşı kötümser ve kuşkucu bir tutum içindedir. Onlar da demokratik hukuk devletini menfi anlamda bir din anlayışının, pozitivizm dininin ruhbanlarının diktatörlüğü olarak görürler:

3- Bir de "ne bu lâiklik anlayışı ile hukuk devleti gerçekleşebilir, ne de bu din anlayışı ile" görüşü vardır. Biz şimdi demokratik hukuk devletini ana amaç, asıl hedef olarak alalım ve bu hedefe lâiklik ilkesini ve İslâm'ı feda etmeksizin varılabilip varılamıyacağını araştıralım.

II- Lâiklik İlkesinin Hukuk Devleti ile Bağdaşabilen Doğru Anlamı

Lâiklik ilkesi; şeklî anlamda, devlet tüzel kişiliği ile kilisenin birbirinden ayrılmış olması demektir ki, bu görünüm Hıristiyanlık ve Roma ilişkisinden doğmuş ve Batı'da bir tarihi süreç sonucuda ortaya çıkmıştır. Batı ülkeleri dahi bu konuda birbirine özde bir görünümde değildir. Almanya'da Katolik ve Protestan kilisesi özerk birer, kamu kurumu konumuda iken, Fransa'da kilise ve devlet daha fazla birbirinden ayrılmıştır. Bazı ülkelerde ise Devlet Başkanı, Hanedan, aynı zamanda Kilise'nin de başındadır. (İngiltere) Maddî anlamda lâiklik ilkesi ise; dinin hukuk alanında kural koyucu ve değer belirleyici olmaması anlamındadır ki, bu da "ruhani sınıf"ı olan hıristiyan ülkelerde halkın seçimi ile belirlenmeyen kimselerin diktatörlüğü tehlikesinin önlenmesi içindir Ancak; Batı demokrasilerinde lâiklik ilkesi aynı zamanda vicdan ve din hürriyetinin de güvencesi ola-

rak anlaşılır. Ayrıca; hıristiyan ahlâkı ilkelerini benimsemiş olanlar; birçok Batı ülkesinde bu ilkeleri parti programlarında belirtirler ve ruhani sınıf mensubu olarak değil de "seçilmiş" olarak iktidara adaylık koyabilirler. Bizde ise, şekli anlamda lâiklik ilkesi ile maddi anlamda lâiklik ilkesi farkı dahi genellikle bilinmez ve lâiklik çok katı bir anlayışla ve nedense sadece İslâm dinine karşı çıkarılmaya çalışılır. Bunun sebebi sorgulanınca da ön yargılı bir cevap verilir: - Çünkü sadece İslâm iktidara taliptir!- Oysa bugün hiç değilse İsviçre'de ve Almanya'da hıristiyan demokratlar iktidara değil de neye talipler? Bu soruyu sorarsanız yine cevap hazırdır: - Fakat onlar hıristiyan demokratlar olduklarını söylüyorlar! Ardından mukabil soru gelir: - Peki şu halde "İslâm demokratları"na iktidara aday olma hakkını tanır mısınız? Cevap yine hazırdır: -Nafile! "İslâm demokratı" sözü sadece bir takiyyeden ibarettir. Buna inanılmaz ve bu olguya izin verilmez!

Oysa nazari bakımdan tam aksine İslâm evrensel İlahi Tabiî Hukuk ve Ahlâk'ın ifadesidir ve **İslâm'ın evrensel demokratik hukuk devletinden başka hiçbir devlet modeli yoktur.** Bütün bu söylediklerimize ön yargılı çevrelerden mutlaka itiraz gelecektir. Bunlara karşı, **Atatürk**'ün aşağıdaki değerleri sözlerine atıf yapmakla yetiniyorum.

..... Tanrı birdir, büyüktür. Cenab-ı Peygamber Hatemü'l-Enbiya olmuştur ve kitabı, Kitab-ı Ekmel'dir.

Bizim dinimiz en makul ve en tabiî dindir ve ancak bundan dolayı son din olmuştur. Bu dinin tabiî olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır.

Ey millet Allah birdir. Şanı büyüktür. Allah'ın selameti, atıfeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamber Efendimiz Hazretleri Cenab-ı Hak tarafından insanlara hakayik-i diniyeyi tebliğe memur ve resul olmuştur. Kanun'u Esasisi, cümlemizce malumdur ki, Kur'ân-ı Azimüşşan'daki hususdur. İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz son dindir. Ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikate tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor. Eğer akla, mantığa ve hakikate tevafuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavanin-i kevniyeyi yapan Cenab-ı Haktır.

Bazı kimseler asrî olmayı, kâfir olmak sanıyorlar. Asıl küfür onların bu zannıdır. Bu yanlış tefsiri yapanların maksadı, İslâmların kâfirlere esir olmasını istemek değil de nedir?

Bizim dinimiz için herkesin elinde bir miyar vardır. Bu miyar ile hangi şeyin dine muvafık olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, menfaati âmmeye muvafıktır; biliniz ki o bizim dinimize de muvafıktır. Bir şey akıl ve mantığa milletin menfaatine, İslâm'ın menfaatine muvafıksa kimseye sormayın. O şey dinîdir. Eğer bizim dinimiz aklın ve mantığın tetabuk ettiği bir din olmasaydı ekmel olmazdı. Ahir din olmazdı.

Türk milleti daha dindar olmalıdır. Yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam buna da öyle inanıyorum.

Efendiler! Camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın, yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler taat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lazım geldiğini düşünmek, yani meşveret için yapılmıştır.

Atatürk İslâm'a karşı yeni bir din icad etmiş değildir. Bilakis ömrünün son Ramazanında, (Ramazanın birinci günü) 25 Ekim 1938'de: **"Allah'ın son Peygamberi Hz. Muhammed'i bütün müslümanlar örnek almalı, İslâm'ın hükümlerine uymalıdırlar. İnsanlık ancak bu şekilde kurtulup, kalkınabilir"** demiştir.

Bu tebliği Dışişleri Bakanlığı kanalı ile tüm İslâm âlemine iletmiştir.

Şu halde lâiklik ilkesi de demokrasi değil diktatörlük amaçlayanların elinde bir araç olmamalı, hangi kisve altında olursa olsun, ister **"çağdaş"**, ister **"dinî"**, sadece baskı ve zulme karşı bir araç olmalıdır.

Ülkemizde İslâm'ı demokratik Hukuk Devleti'ne ve lâikliği ancak bu bilinçle birlikte yaşatabilir ve yaşatmalıyız. Lâiklik bir yönetim ilkesidir ve Devlet'in vazifesi, vicdan hürriyetinin bir güvencesi olan bu ilkeyi, kötüye kullanmaksızın uygulamaktır, yoksa iman edenlerin **"amentü"** süne karışmak ve insanlara siyasi sorumluluğu ve dolayısı ile hiçbir yetkisi olmayan bazı insanların "çağdaş değil!" yaftası yapıştırmasına seyirci kalmak değildir.

Lâiklik bir yönetim ilkesidir. Hukuk Devleti güvencesidir.

Lâiklik ilkesine de İslâm'a da doğru anlamını verirsek, ikisi arasında çelişki veya karşıtlık olamayacağı açıkça ortaya çıkar.

1- Şekli anlamda : İslâm'da seçilmemiş kimselerin diktatörlüğü tehlikesine yol açacak bir ruhani sınıf yoktur.

2- Maddi anlamda : Uygulanacak ve benimsenecek temel anayasal ilkeler, İslâm'da esasen evrensel Tabiî Hukuk'un temel ilkeleridir. Şu halde iktidarı elde etme biçimi bakımından **demokrasiye** karşıt olan, uygulanacak kurallar açısından da Hukuk (Adalet) Devleti'ne karşıt olan özellikler İslâm'da yoktur.

III- Lâiklik ilkesine doğru anlamı ve tanımı verildikten sonra ülkemizdeki bazı sorunlara sağduyunun ve evrensel hukuk ve ahlâkın gösterdiği yönde çözüm bulunmalıdır.

1- Diyanet İşleri Başkanlığı'na **özerklik** verilmeli, ahlâkî ve dinî konularda bu makama fetva sipariş etme değil, fikri alınma, danışılma usulüne titizlikle riayet edilmelidir.

2- Diyanet İşleri; özerk ve lâyık olduğu itibarı haiz bir konuma getirildikten sonra, din eğitimi konusunda da yetkili olmalı ve Milli Eğitim Bakanlığı ile yapacağı işbirliğinin ilkeleri düzenlenmelidir.

3- Anlaşılmaz bir ısrar ile çıban başı haline getirilmek istenen **başörtüsü sorunu** çözüme kavuşturulmalıdır. Başını örtme veya açma tamamen kadının serbest seçimine bırakılmalıdır.

4- Müftüler de Devlet memuru konumunda oldukları için; evlendirme memuru olarak diğer bir memur veya müftü önünde evlenmeyi seçme de tamamen evlenecek çiftlerin seçimine bırakılmalıdır. Oysa bu kadar basit ve toplumsal barış açısından yararlı bir teklif dahi, gereksiz ve anlamsız lâiklik heyecanı gösterilerine yol açmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı Anayasal bir kurumdur. Müftüler devlet memurudur, yapılacak iş kıyılan nikâhı kayda alıp nüfusa göndermekten ibarettir.

IV- Sağduyunun ve aklın yolu açık olduğu halde, ülkemizde gizli eller planlı bir **lâik** ve **müslüman** kutuplaşması ve cepheleşmesi için ne mümkünse yapmaktadırlar. Bu Şurâ'nın başlıca hizmeti, kanaatimce, bu tesbiti yapmak ve bu tehlikeli gidişin önlenmesi için gerek Yasama ve Yürütme'yi, gerek milletimizi uyarmaktır. Hayırlar ve başarılar dileği ile sözlerime son veriyorum.

TÜRKİYE'DE LÂİKLİĞİN GELİŞİMİ
(1920'den Günümüze Kadar)

Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ

Bir devletin Anayasası, o devletin esas siyasî yapısını ilgilendiren temel kurallardır. Anayasalar devletin mahiyetini, hükümet şeklini, devletin esas organlarını ve bu organların yetkilerini ve kuruluş tarzlarını, birbirleriyle münasebetlerini, devlet iktidarı karşısında vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini tarif eder. Bununla beraber herhangi bir hususun Anayasaya girip girmemesi veya Anayasa'da yeralış şekli özellikle Anayasayı hazırlayanlar ile ülkenin tarihî, coğrafî, ekonomik, sosyal ve psikolojik şartlarına da bağlıdır. Bundan dolayı bir ülkenin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik çehresi ile o ülkenin yönetim felsefesi bu temel kanunun maddelerinde kendini ifade eder. (Bkz. Selçuk Özçelik, Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, c. 1, İstanbul 1982, s.190-191).

Bu temel esaslardan hareketle, bu tebliğde Cumhuriyet tarihimiz boyunca farklı şekillerde tarif edilmiş ve uygulanmış bulunan lâiklik kavramı ve bu kavramın Anayasalarımızdaki yeralış şekli ve gelişmesi üzerinde durulacaktır. Önce lâikliğin kökeni ve bununla ilgili temel terimler üzerinde durulacak ve daha sonra Türkiye'de Din ve Devlet münasebetleri ele alınacaktır.

LÂİKLİĞİN KÖKENİ : Lâiklik Kelimesi ve Bununla İlgili Terimler :

1- Lâik Kelimesi : Siyasî ilimler literatüründe ve hukuk dilinde kendisine farklı anlamlar verilen kelimelerden biri de "Lâik" kelimesidir. Lâik terimi dilimize Fransızca'dan geçmiştir. Aslında bu kelime Latince (laicus)dan, o da Yunanca (Laikos)tan gelmektedir. Yunanlı'lar din adamı sıfat ve yetkisini taşımayan kimselere (laikos) diyorlardı. **Şu halde lâik kimse, halktan olan, diğer bir ifadeyle, ruhban sınıfına dahil olmayan kimse demektir.**

Fransızların (laic) veya (laique) şeklinde yazdıkları ve hem sıfat ve aynı zamanda isim olarak kullandıkları bu kelimenin İngilizce'deki karşılığı (lay) veya (secular) dır. İngilizce'de (lay) bir meslekte uzman olmayan kimseyi ifade eder. (Secular) tabirini ise Türkçe'ye "asrî", "dünyevî", "cismanî" olarak tercüme edebiliriz.

Hıristiyan dünyasında kilise adamlarına (clerici), **bunların dışındaki müminler topluluğuna da** (laici) **denilmiştir.**

Lâik kelimesinin etimolojisi üzerinde yapılan bu kısa açıklama, lâik kavramının men-

şeinde dinsizlikle, din aleyhtarlığı ve düşmanlığı ile hiçbir ilgisi olmadığını açıklıkla göstermektedir.

2- Laisizm Terimi : Daha ziyade felsefi bir terim olan lâiszm'in günümüzde iki anlamı vardır. Doktrinal anlamda lâisizm, lâik hareket ve cereyanlara, lâik fikir akımlarına bağlılığı ve taraftarlığı gösterir. Pejoratif anlamda ise, laisizm'den, dine aykırı, dine düşman bir hareket anlamı çıkarılmaktadır. (Bkz. A. Autın, Laicitc et Libertic Connscience, Paris 1930, s. 1-2.)

3. Lâiklik (Laicité) : Açıkça söylemek gerekirse lâikliğin ne olduğu, muhtevası ve şümulu hakkında herkescekabul edilen ortak bir anlayışa varmak, bugüne kadar mümkün olamamıştır. Lâiklik teriminin tarifinde karşılaşılan güçlüklerin önemli bir kısmı, bu terimin çok yönlü bir kavram oluşundan kaynaklanmaktadır.

Lâikliği din aleyhtarlığı şeklinde görenler meseleyi hukukî yönden değil, felsefî bir açıdan mütalaa etmektedirler. Bunun neticesi olarak da lâiklik ve laisizm terimleri birbirleriyle karıştırılmaktadır. Halbuki modern Kamu Hukuku'nun gelişmesi neticesinde bugün lâikliğin geniş ölçüde objektif verilere dayanan hukukî bir izahının, tarafsız bir tahlilinin mümkün olduğu kanaati gittikçe yayılmaktadır.

Bu anlayışa göre, "Devlet için lâiklik" dinlerin yerini alacak, yeni bir dogmalar sistemi, vatandaşlar için kabulü mecburî bir iman sistemi olamaz, olmamalıdırda. (Bkz. L. Duguit "Tarite'de Drot Constitutionnel" C. 5. s.376, Paris 1925). Lâik devletin resmî bir dini bulunmadığı gibi, benimseyeceği, yayacağı felsefî bir akidesi de yoktur. (Bkz. M. Walıne, "Cours de Droit Constitutionnel" s. 62, R.D.P., 1939.)

Şu halde bir hukuk terimi olarak lâiklik nasıl tarif edilebilir?

Doktrinde lâiklik hakkında yapılmış olan tariflerden birkaçı üzerinde duralım :

G. Wedel'e göre lâiklik şu şekilde tarif edilmektedir: **Devlet bir dine inanma veya inanmama hususunu tamamiyle özel bir mesele sayar. Bu anlayışın tabiî neticesi, din hürriyetinin tanınması ve devlet öğretiminin tarafsızlığıdır.** (G. Wedel, Manuel Elémentaire de Droit Constitutionnel, Paris 1949, s. 318-319).

Waline'e göre lâik Devlet, vatandaşlarının, maddî-dünyevî ihtiyaçlarını müdafaa ve himaye ile iktifa eden, dinî, ruhanî sahaya karışmayan, bu alanı yetkisi dışında sayan devlettir. (Bkz. M. Walıne, a.g.e. s.62.)

Duguit'ye göre ise lâik Devlet, din konusunda tamamen tarafsız olup, başkanı ve memurları istedikleri dini kabuletmekle beraber, kendisi Devlet olmak haysiyetiyle hiçbir din taşımayan ve hiçbir dini ayin yapmayan ve kendi namına yaptırmayan devlettir. (Bkz. L. Duguit, a.g.e. s.376, 548-647.)

İstanbul üniversitesi İdare Hukuku Ordinaryüs Profesörü Sıddık Sami Onar "lâikliğin hukukî bakımdan ifade ettiği mâna devletin din işlerinde müsbet veya menfi şekilde yani, lehte ve aleyhte müdahele etmemesi demektir", (Bkz. S.S. ONAR, İdare Hukukunun Umumi Esasları, İstanbul 1952, s. 563.)

Anayasa Hukuku Ordinaryüs Profesörü A. Fuat Başgil, Lâikliği ".... devletin memle-

kette mevcud maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı ve herhangi bir din veya mezhebin iç nizamına ve ibadet ahkâm ve erkanına hiçbir vechile müdahele etmemesidir" diye tarif etmektedir. (Bkz. A.F. Başgil Din Nedir? Din Hürriyeti ve Lâiklik Ne Demektir?, İstanbul 1954, s.V).

Profesör Yavuz Abadan "... lâiklik, dinin siyaset ve devlet işlerine karıştırılmamasını ve her vatandaş için vicdan hürriyetinin sağlanmasını gerektirir" demektedir. (Prof. Dr. Y. Abadan, Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri, Ankara 1952, s.183).

İlim, sırf maddî ve mahsus âlemin bilgisidir. Maddî ve mahsusun dışında kalan lâmaddi ve lâmahsus âlem tamamiyle ilmin hududu ve salahiyeti dışında kalır. Dinî konular maddî olmayan lâmahsus bir âleme ait hakikatlardır. (Bkz. A.F. Başgil, Din Nedir? a.g.e. s. 32-33.)

Prof. B. Daver, lâikliği şu şekilde tarif etmektedir. "lâiklik, dinî ve dünyevî otoritelerin yekdiğerinden tamamen ayrılmasını, din işlerinin ferdî, hususî bir mesele sayılarak tanziminin cemaatlere terkedilmesini, devletin dinler karşısında tarafsız kalmasını ve muhtelif dinlere salik olanlar arasında hiçbir tefrik yapmamasını böylece din hürriyetini sağlamasını buna mukabil dinî otorite ve esasların ve inançların da hiçbir şekilde devlet ve dünya işlerine karışmamasını gerektiren bir prensiptir" (Bülent Daver, Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1955, s.8).

4- Din Hürriyeti : Din Hürriyetinden bahsedebilmek için dinin ne olduğu hakkında asgarî bir bilgiye sahip olmak gerekir. Bu konu çok geniştir. Konuya sosyal açıdan bakınca - Din Sosyolojisi açısından- şu şekilde bir tarifin yaygın olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre "Din münhasıran veya başlıca gayesi insanüstü bir varlığa tapınma olan kaideler bütünüdür. Her dinde müteal (Transcendant-aşkın) bir varlığın mevcudiyetine inanma aslî unsuru teşkil eder" (Bkz. E. O. James, La Fonction Sociale de la Religion, Tard de L'anglais par J. Gouillard, Paris 1950, s. 7).

Şu halde Din ve İlim arasında sun'î bir ikilik yaratmaktan dikkatle kaçınmak gerekir. Din ve İlim arasında cevher ve öz bakımından bir zıdlığın olmadığı, büyük âlimler arasında pek çok dindara rastlanması ve tekniğin en çok gelişmiş bulunduğu ülkelerden biri sayılabilecek olan Amerika Birleşik Devletler'nde teknolojik inkişafın dinî duyguları zayıflatmadığı hakikati ile de sabittir. Bununla beraber tarihin her devrinde olduğu gibi günümüzde de her ülkede "dinsiz insanlar"a rastlanabilir. Fakat dinsiz bir topluma şimdiye kadar hiç rastlanmamıştır. Bu noktanın belirtilmesinde yarar vardır. Çünkü gerçek bir lâiklik anlayışının altında dine düşman değil fakat, dine tarafsız bir davranış duygusu yatar. (Bkz. Thlerry, H. La Loi du 28 Septembre et La Laicite'de L'Etat, R.D.P. 1952, s. 24.)

Ancak Devlet dinlere karşı tarafsızdır derken, bu tarafsızlığın anlamı ve sınırları üzerinde iyice anlaşmak gerekir. Hiç şüphesiz, din adına öne sürülmek istenen birtakım batıl inançların yayılmasına devlet, devlet olmak haysiyetiyle, bigâne kalamaz. Dinî vecibelerin yerine getirilmesinin, hiç şüphesiz taassup ve irtica ile alâkası yoktur. Bilakis, bir dine inanma ve onun icaplarını yerine getirme hakkı din hürriyetinin en esaslı bir lâzimesidir.

Lâik devletin temel haklarda yer verdiği din hürriyeti iki unsurdan oluşur: Vicdan hürriyeti ve bunu tamamlayan ibadet hürriyeti.

a- Vicdan Hürriyeti (Liberté de Conscience) : Her ferdin bir dine inanmak veya inanmamak hususunda sahip olduğu hürriyettir. (Bkz. Colliard, C. A.: Précıs de Droit Public (les Libertés Publiques), Paris, s. 229.)

b- İbadet Hürriyeti (Liberté de Culte) Bu hürriyet vicdan hürriyetinin tabiî bir sonucu olup dinini ve kanaatini harici tezahürlerle ve birtakım merasimlerle, izhar etme ve etmeme hususunda ferdin sahip bulunduğu hakkı gösterir.

Bu konuya şu hususun da ilâve edilmesi gerekir. Din hürriyetini geniş anlamda tarif etmek gerektiği takdirde vicdan ve ibadet hürriyetine "dini dernek"kurma, "dini öğretim" ve "dini yayında bulunma" haklarını da eklemek gerekecektir. (Bkz. B. Daver, a.g.e., s.10.)

18. asrın ikinci yarısından sonra Batı âleminde meydana gelen iki büyük sosyal olay, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu ve Fransız İhtilali, din hürriyetinin bütün insanlar için kutsal bir hak olduğunu "pozitif hukuk" alanında belirten önemli belgelerdir. 1766 Amerikan İnsan Hakları Beyannamesinde şöyle deniliyordu : "Din veya Tanrı'ya borçlu olduğumuz ödev ve bunun yerine getirilme şekli kuvvet veya şiddetle değil, akıl ve kanaatle idare edilebilir. Herkes eşit bir tarzda vicdanının emrettiği gibi dinin gereğini yapma serbestisine sahiptir. (Bkz. Zikreden B. Daver, a.g.e., s. 20.)

27 Ağustos 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Beyannamesinde "Din Hürriyeti" şu şekilde ifade olunmuştu. "Hiç kimse dini dahi olsa inançlarından dolayı kınanamaz. Yeter ki bu inançların kanunla belli kamu düzenliğini bozmasın". (Bkz. P. Arminjon Les Englises Les Democraties, La Question Sociale, R.D.P., Mars 1952, s. 266'dan zikreden B. Daver, a.g.e. s. 20).

TÜRKİYE'DE DİN-DEVLET MÜNASEBETLERİ

Ülkemizde başlayan Kurtuluş Savaşı ve sonrasında yapılanan Türk Devletinin ana ilkesi olarak "Milli Hakimiyet"in benimsenmesi, dine ve ümmete dayalı bir sistemin yerine, lâik ve millete dayalı yeni ve farklı bir siyasi sisteme geçilmekte olduğunu gösteriyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, hakim siyasî kadroları, baştan beri düşüncelerinde varolan ve icraatlarına yansıyan lâik niteliğe, girişmiş oldukları hukukî düzenlemelerle sosyal ve kültürel boyutlar da katmaya çalıştı. Türkiye'de yalnız devlet-din münasebetlerinin gelişim sürecinin değil, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yapısının da kendine mahsus şartlardan kaynaklanan bir lâiklik anlayışı ile belirlendiği ifade edilebilir:

Ülkemizde devlet-din münasebetlerinin gelişme sürecinde, bir taraftan değişen dünya konjonktürünün Türkiye'deki yansımalarıyla, diğer taraftan iç dinamiklerle şekillenmiş farklı durumlar görülür. Diğer bir ifadeyle Türk siyasî hayatının dönüm noktaları mahiyetindeki olayları devlet-din münasebetlerinde farklı politikaların takibedildiği dönemlerinde belirleyicisi olarak görülür. 1954'e kadar uzanan dönem içindeki Cumhuriyet'in ilânı öncesi kuruluş ve ilânı takibeden "tek parti" yılları, çok partili sisteme geçil-

mesinden 1950 seçimlerine kadar geçen dönem; Demokrat Parti iktidarının yaşandığı 1950-1960; 1960'lar ile 1970'ler ve en son olarak da 12 Eylül 1980 sonrası, devlet-din münasebetleri bakımından da farklılaşan politikaların görülen süreçleridir.

A- Kurtuluş Savaşı'ndan 1945'e Kadar Uzanan Dönem

20 Kânunusani 1337 (1921) tarihli ve 85 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesine konulan "Hakimiyet bila kaydü şart milletindir" ibaresiyle millî hakimiyet prensibini kabul eden Türk Devleti, bu şekilde siyasî ve ideolojik seçimini ortaya koymuştu. İktidarın kaynağını tamamen milletten alan 1921 Anayasası, günün şartları gereği, saltanatı da hukukî bir varlık olarak tanımak mecburiyetini duydu. Sözü geçen Anayasa'nın "madde-i münferide"sinde 5 Eylül 1336 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 1. maddesinde kabul edilmiş olan "Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın Vatan ve Milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeriatı atiye dahilinde müstemirren in'ikad eder"hükmüne atıf yapılmıştı. Bundan başka, 1921 Anayasası'nın 7. maddesinde Meclis'e "ahkam-ı şer'iyenin tenfızi" vazifesi de verilmişti. Ancak Mustafa Kemal (Atatürk) bunun yalnızca bir "klişe" olduğunu, "şer"in "kanun" anlamına geldiğini belirterek "ahkam-ı şer'iye demek, ahkam-ı kanuniye demekten başka birşey değildir ve olamaz" demiştir. (Bkz. Nutuk, C. II, İstanbul 1934, s. 203.)

1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı, Cumhuriyeti ilân eden 29 Ekim 1339 (1923) ve 364 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun'da (Bkz. Düstur, III, 5, (2. Baskı-1948), s. 158) da ilk maddede yeralan "Hakimiyet Bilâ Kaydü Şart Milletindir" hükmü devletin temel ilkesini tekrar ortaya koydu. Yine günün şartları gereği, Kanunun 2. maddesinde "Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır" esası yeralmaktaydı. "Diyanet İşleri Reisliği"ni ihdas eden 3 Mart 1340 (1924) tarihli ve 429 sayılı Şer'iye ve Evkaf ve Erkanı Harbiyei Umumiye Vekaletinin ilgasına dair Kanun; 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 431 Sayılı Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricisine Çıkarılmasına Dair Kanun ve 8 Nisan 1340 (1924) tarihli Mehakimi Şer'iyenin ilgasına ve Mehakim Teşkilatına Ait Ahkamı Muadil Kanun, Millî Hakimiyet ilkesini temel kabul eden Cumhuriyetin, hukukî yapıyı oluşturma sürecinin önemli halkalarını oluşturuyordu. Temel prensip olarak millî hakimiyeti kabul etmenin gerektirdiği hukukî yapıyı kurma aşamalarını belirten Mustafa Kemal, Hilafete dair şu açıklamada bulunur: "Ben, Saltanatı Şahsiyenin ilgasından sonra; başka ünvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lâzım gelen Hilafetin de, mülga olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta telaffuzunu tabiî buluyordum." (Bkz. Nutuk, 191.)

20 Nisan 1340 günü kabul edilen 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla (Bkz. Düstur, III. 5 (2. Baskı 1948 s.576) yapılanan Türkiye Cumhuriyeti de, siyasî iktidar din ilişkileri açısından tam olarak lâik değildi. Zira 3. maddede yeralan "Hakimiyet bila Kaydü Şart Milletindir" hükmüyle hakimiyet kuralına ve 4. maddede yeralan "Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki mümessili olup..." hükmüyle Yasama Organı'nın üstünlüğü ilkesine dayanan 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde "Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm'dır" kuralının yeralması ve 26. maddeyle Türkiye Büyük Millet

Meclisi'nin Şer'i kuralları uygulamakla görevli kılınması bir tezad olarak gözükmektedir. Ancak, Anayasanın yapısında ve siyasî şekillenme ile anayasal kurallar arasında varolan bu tezadın belirli bir süre için kabul edilmiş "zevaid" olduğu ve "ilk münasip zamanda kaldırılması" gerektiği bizzat Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından belirtilmiştir. (Bkz. Nutuk, 205). Nitekim, sözü geçen maddeler 10 Nisan 1928 günü 122 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı maddelerini Muadil Kanunla değiştirildi. (Bkz. Düstur, III. 5 (1931), 273, 274. Resmi Gazete, 14.4.1928, 863). Bu değişiklikle, Devlet dininin İslâm olduğu kuralı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Şeriatı tenfiz yükümlülüğü kaldırıldı.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin lâik olma keyfiyeti, Anayasa'da 1937 yılında resmen yeraldı. (Bkz. Düstur, III. 18 (1937), 307. Resmi Gazete, 13.02.1937, 3533).

Daha önceki yıllarda hukukî düzenlemelerle lâik Türkiye Cumhuriyeti'nin yapılandırma süreci dahilinde "Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması (30 Teşrinisani 1341)", "Şapka Kanunu'nun Kabulü (25 Teşrinisani 1341); "Türk Medeni Kanununun kabul edilmesi ve aynı anda yürürlüğe konması (1926)"; "Batı Takviminin kabulü (26 Kanunuevvel 1341)"; "Latin Alfabesinin kabulü (1 Teşrinisani 1928)" vs.

Bu arada 22 Ocak 1932'de Hafiz Yaşar (Okur) tarafından İstanbul'da "Yerebatan Camii"nde ilk defa Türkçe Kur'an okundu ve 18 Temmuz 1932 tarihinde de Diyanet İşleri Başkanlığından İstanbul Müftülüğüne gönderilen 636 sayılı özel yazıyla kısa bir süre sonra Ezan ve Kametin Türkçe okunmaya başlanacağı bildirildi. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin, Ezanın Türkçeleştirilmesinin "Ulusal politikaya daha uygun bulunduğunu ifade ettiği ileri sürülmüştür". (Bkz. P. Dumont, "Türkiye'de İslâm Yenilik Öğesi mi?", Le Temps Moderne" dergisinin Türkiye Özel Sayısından (1985) çeviren A. Gür. Türkiye Sorunları, Eylül 1986, 165.)

2 Haziran 1941'de, 4055 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini değiştiren Kanunla. (Bkz. Düstur III. 22. (1944). 1296. Resmî Gazete. 6.6.1941-4827). Türk Ceza Kanununun 526. maddesinin ikinci fıkrasına eklenen "Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis, 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar." hükmünde cezaî bir müeyyide getirilerek bu duruma dair yasal bir düzenlemeye gidildi. 1933'de İstanbul Darulfünü'nunun ilgasında İlâhiyat Fakültesi kapatılarak, onun yerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı bir "İslâm Tedkikleri Enstitüsü" kuruldu, ancak böylelikle dinî eğitim fonksiyonu yerini salt bir araştırmaya bırakmış oldu. (Bkz. İstanbul Üniversitesi'nin yeniden düzenlenmesi için Türkiye'ye davet edilen ve bu konuda geniş bir rapor hazırlayan İsviçreli Prof. Dr. Malche, Tıp. Fen. Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri yanında birde İlâhiyat Fakültesi'nin kurulması önerisi getirmişti: Ancak Malche'ın bu teklifi uygulanmadı. Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz. "Atatürk Üniversite Reformu, (Çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt) İstanbul 1981, s. 50, 2 numaralı dipnot. Ayrıca ülkemizde öğretimin lâikleştirilmesi ile ilgili geniş bir araştırma için Münir Koştaş, "La Laicisation de I'Enseignement Public en Turquie depuis 1923 jusqu'à nos Jours", Paris-Sorbonne Üniversitesi Doktora Tezi, Paris 1976").

1924 Anayasasının "Din ve Vicdan Hürriyeti"ni düzenleyen maddeleri 1937'de şu şekli, almıştır: 75. madde: "Hiç kimse, mensup olduğu ictihad, din ve mezhepten dolayı

muaheze edilemez. Asayiş ve muaşeret âdâbına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dinî âyinler yapılması serbesttir". (Bkz. Prof. Dr. Beyza Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1988, s. 64 vd.).

Lâik prensibinin Anayasa'da yeralması, din derslerini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden konu ile ilgili herhangi bir karar veya direktif çıkmamış olmasına rağmen, önce şehir, sonra köy okullarından din dersleri yavaş yavaş kaldırılmıştır. Öğretmenlerin kadroları başka alanlara kaydırılınca, dersi okutacak eleman kalmamış, zaman içinde durum kendiliğinden yaygınlaşmıştır.

B- 1945-1950 Yılları

Cumhuriyetin kuruluşundan 1945'lere kadar devam eden sürede, siyasî partiler yönünden "tek parti" dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bir ülkenin demokratik ve lâik rejimi benimsemiş olması, din, vicdan hürriyetini kabul etmemesi manâsına gelmediğini daha önce belirtmiştik.

"Ülkemizde 1946 yılına kadar "Din öğretimsiz" bir öğretim sistemi tecrübesi yaşanmıştır" (Bkz. Beyza Bilgin, a.g.e., s. 64 vd.). Ancak burada yaşanan güçlükler ve biriken ihtiyaçlar konunun yeniden görüşülmesine yol açmıştır.

Yeni sosyal düzende de görülen eşitsizlikler ve adaletsizliğin belki de artarak sürdürülmesinin, toplumda yükselen beklentilerin gerçekleşmemesinin bilinen tek ideolojiye, halk tarafından geliştirilen İslâmî yoruma döndürmeyi ileri süren Prof. Şerif Mardin'e göre Türkiye'de 1940'lardan itibaren "Volk Islam"a dönüş isteği belirmiştir. (Bkz. Şerif Mardin, Din ve İdeoolji, Ankara 1969, s.115.vd.) Özellikle katılımcı ve yarışmacı bir siyasî hayata geçerken bu istekler önem kazandı, ağırlık politik faktör haline geldi. C.H.P. bile, "din ve lâiklik" ile ilgili yorumunu yenilemek ve daha yumuşak bir politika izlemek durumunda kaldı. İlk üzerinde durulan konu 24 Aralık 1946'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen "Dinî Eğitim" oldu. (1947 yılı Bütçe Kanunu Tasarısının Milli Eğitim Bakanlığı'na dair hükümlerinin görüşülmesi sırasındaki müzakereler için Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII. 3 (1947), s. 426). Bu görüşmelerde hükümet üyelerinin birçoğunun dinî eğitim lehine görüş bildirmelerinin yanısıra Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, (Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII. 3 (1947). s. 428) ve İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Komünizm tehlikesine karşı manevî direnci sağlamak" üzere okullara din eğitimi konulmasını istediler. (Bkz. İbid, 437-440). 17 Kasım 1947'de toplanan C.H.P. VII. Kurultay'ında "devletçiliğin ve lâikliğin liberalleştirilmesi"ne yönelik ilkelere varıldı. (Bkz. C.H.P. 7. Büyük Kurultayı Tutanağı, Ankara 1948. Program tasarısı Ek 5 olarak s. 425 ve devamında program gelişmeleri sırasında devletçiliğe dair tartışmalar 406-422-437: Lâikliğe dair tartışmalar ise 448-470. sayfalarında yeralmaktadır. Ayrıca, bu kurultaya sunulan "Din Öğretimi Raporu" için bkz. Kırboğa, İmam-Hatip Okulları Davası, İstanbul 1975, s. 285 vd.) 1947'de Hac'ca gideceklere döviz tahsis edildi: Şubat 1949'da ilkokul 4. ve 5. sınıfları programlarına isteğe bağlı "Din Dersleri" konuldu. (Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, XI, 524 (7 Şubat 1949). 153. Katılmanın isteğe bağlı olduğu bu derslerle ilgili olarak Valiliklere gönderilen genelge gereği, din eğitimi ders dışı bir zaman

olan Cumartesi günleri öğleden sonra verilecek ve sınıf geçmeye etkili olmayacaktı: Ayrıca okutulacak ders kitabı büyük bir dikkatle hazırlanmıştı. Türk Tarihi ile ilgili çalışmalarıyla meşhur olan Şarkiyatçı-Tarihçi Bernard Lewis, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcilerinden müteşekkil karma bir komisyon tarafından hazırlanmış bu ders kitabının Mekke ve hatta Şam'daki müslümanların bile tanımakta güçlük çekebilecekleri kadar modern bir İslâm anlayışını sunduğunu belirtir. Bkz. Bernard Lewis, "İslamic Revival in Turkey", s. 41).

Yüksek seviyede din adamı yetiştirmek üzere Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan İlâhiyat Fakültesi'nin kadroları, çıkarılan 5424 sayılı ve 4 Haziran 1949 tarihli Kanunla düzenlendi. (Bkz. Düstur III. 30 (1949), 1205; Resmî Gazete, 10.06.1949-7229. Ayrıca bu konuda Doç. Dr. Münir Koştaş'ın "Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi" adlı makalesine Bkz. Ankara Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XXXI, Ankara 1989). Ayrıbasım "Ekte Sunulmuştur").

1948'de Milli Eğitim Bakanlığı'na verilen hızlandırılmış İmam-Hatip Kursları açılması görevi yerine getirilerek 15 Ocak 1949'da Ankara ve İstanbul'da açılan on aylık ilk iki kursta eğitime başlandı ve bunları diğer vilayetlerdeki kurslar takibetti.

1 Mart 1950 tarihli ve 5566 sayılı "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Ünvanların Men'i ve İlgasına Dair olan 677 sayılı Kanunun Birinci Maddesine bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun" gereğince "Türk Büyüklerinin Türbeleri" ve "Sanat Değeri olan Türbeler" yeniden açıldı.

Bu arada Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesinde yapılan bir değişiklik ile, dine dayalı devlet kurmaya dair propaganda yapmak ve örgüt oluşturmak bir suç olarak yeniden düzenlendi. (Bkz. Düstur III. 30 (1949). 1431. Resmi Gazete, 16.6.1949-7234). Bütün bu değişikliklere dair görüşmeler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, "Din ve Lâiklik" konusunun en çok tartışıldığı devrelerden biri olmuştur.

1949 yılında "İhtiyarî Din Derslerinin" lâiklik prensibi ile bağdaşıp bağdaşmayacağı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, basında ve kamuoyunda uzun tartışmalara yolaçmıştır. Bir kısım hukukçular "... Kilise teşkilâtı gibi, din dersi verebilecek, mabedleri idare edecek elemanları bulunmayan memleketlerde, halka istediği dini terbiyeyi vermek, Diyanet İşleri Teşkilâtını kurmak, devlete düşen bir dünya işi sayılabilir." (Bkz. Ceza Hukuku Prof. Nurullah Kunter, Din Dersleri Meselesi, Cumhuriyet Gazetesi (22.2.1953) görüşünü savunurken bazıları, "dinî faaliyetler amme hizmeti mahiyetini kaybetmiş bulunmaktadır. Lâik bir devlette idarenin din konusunda müsbet faaliyet icra etmesine sebep ve lüzum bulunmamaktadır" görüşünü savunmuşlardır. (Ord. Prof. Dr. S. Sami Onar, İdare Hukukunun Umumi Esasları).

C- 1950-1960 Dönemi

Dinin sosyal rolü ve fonksiyonu konusunda dahi liberal bir tutum sergilemiş bulunan Demokrat Parti iktidarının, temelde, "Kemalist lâiklik" anlayışına sahip çıkmaya çalıştığı da görülmektedir. Adnan Menderes'in Başvekil olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okuduğu 29.05.1950 tarihli Hükümet programında görülen "millete mal olmuş ve olmamış inkılâplar" tefrikinin aslında "Cumhuriyetten demokrasiye geçiş süreci" içinde

değerlendirilmeledir. Demokratik olmak iddiasını taşıyan bir yapı içinde, sosyal dirençle karşılanmış değişiklikleri devlet zoruyla uygulamanın yeri olamaz. Tabandan gelen baskı ile 16 Haziran 1950 tarihli ve 5665 sayılı kanunla "Arapça Ezan yasağı" kaldırıldı. (Düstur, III. 31 (1950) 2116. Resmî Gazete. 17.6.1950. 7535). Din Dersleri Ekim 1950'de yapılan bir değişiklikle, isteğe bağlı kalmak şartının devam etmesiyle birlikte, programın bir parçası durumuna getirildi. (Danıştay, bu konuda açılan iki iptal davasında da esasa girmekten kaçınmıştır. Bkz. Devlet Şurâsı. Dava Daireleri Umumi Heyeti E. No.: 951/86. K.No. 51/433. Bu karar yayınlanmamıştır.)

Din Eğitimine dair uygulamalarda bir diğer değişiklik 4.1.1951 tarihli ve 80 sayılı Karar'la gerçekleştirildi ve bu kararla çocuklarının din dersi almasını istemeyenlerin okul idaresi ve dilekçe vermesi kuralı getirildi. Bu arada, hızlandırılmış İmam-Hatip kurslarının din adamı yetiştirmede yetersiz kaldığı gerekçesiyle 13 Ekim 1951 tarihli ve 601 sayılı Müdürler Komisyonu kararıyla 1951 yılı içinde Ankara, İstanbul, Adana, Isparta, Maraş, Konya ve Kayseri'de birer İmam-Hatip Okulu açıldı. (Bkz. Düstur, III, 33 (1952, 1613).

13 Ağustos 1956 tarihli bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi muvacehesince, Maarif Vekaleti tarafından 19 Eylül 1956 tarihinde Ortaokulların da ilk iki senelik programlarına din dersleri kondu. (Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesinin 32321-1968 II sayılı ve 4286 sıra sayılı bu genelgesi için Bkz. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, XIX, 921 (17 Eylül 1956).

10 Haziran 1959 tarihli ve 7344 sayılı Kanunla (Bkz. Düstur III, 40 (1959) 1323, Resmî Gazete, 16.6.1969-10232 Yüksek İslâm Enstitüleri açılmasına karar verildi.

D- 1960 Sonrası

27 Mayıs 1960 hareketi sonrasında askerî yönetim, rejim krizinin çözümünü yeni bir Anayasa'nın hazırlanmasında bulmuş; İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyelerinden kurulu bir heyete Anayasa taslağı hazırlatmıştır. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı ve Kurucu Meclis'te bazı değişiklikler yapıldıktan sonra halkoyuna sunularak kabul edilen tasarıda, devlet-din ilişkilerinin düzenlenmesinde, İstanbul Komisyonu'nun taslağı esas alınmıştır.

Din ve Vicdan Hürriyetini düzenleyen madde, Kurucu Meclis'te en çok tartışmaya sebep olmuş maddelerden biridir. Lâikliğin muhtevası konusunda Kemalist anlayışı benimseyen Anayasa Komisyonu üyeleri karşısında muhafazakar kesim, din ve devlet işlerinin kesin olarak birbirinden ayrıldığı klasik Batı lâiklik anlayışını müdafaa etmiştir. Bu görüş taraftarlarının istekleri, tasarının ilgili maddesinde tam olarak teminat altına alınmamış olduğunu öne sürdükleri dinî inanç hakkının sağlanması; (Bkz. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, III (1961). 93) devletin dine müdahale değil, yardım etmesi, dinî eğitime yönelik teşkilâtlanmaya gidilmesidir. (Bkz. İbid).

1961 Anayasası din hürriyetini açık bir şekilde düzenlemiştir, ibadet, eğitim, dinî düşünce açıklama ve dini inançlarını açıklamaktan kaçınma hakları açıkca benimsenmiştir. Dini gösteri hakkı ise Anayasa'nın toplantı ve gösteri hürriyetleriyle ilgili genel kuralları içinde tanınmıştır. Bunlara mukabil, sistemin dengelenmesi olarak, din hürriyetinin kö-

tüye kullanılmasıyla ilgili kurallar da Anayasal bir kurum statüsüne sokulmuştur.

E- 1980 Sonrası

12 Eylül harekatından sonra 1982 Anayasası'nın dinî konularda 1961 Anayasası'ndan farklı olarak getirmiş olduğu en önemli düzenleme, "Din ve Vicdan Hürriyeti" başlıklı 24. maddesinin 3. fıkrasında yeralan "Din Kültürü ve Ahlâk Öğretimi"nin, İlk ve Orta Öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasına katılmasıdır. Danışma Meclisi'nin hazırladığı tasarıda yeralan bu düzenleme, tasarıyı gözden geçiren Milli Güvenlik Konseyi tarafından da yerinde görülmüş; dinin toplumda birleştirici bir unsur "bir faktör" olması görüşüyle, devlet yönetiminde din kültürü ve ahlâk bilgisi dersinin okutulmasının zorunlu olduğu, muhtevasının ise "Din Kültürü" şeklinde olması gerektiği ifade edilmiştir.

1982 Anayasası'nda "Diyanet İşleri Başkanlığı"na "Yürütme" bölümü dahilinde yer verilmiştir. 1961 Anayasası'ndan farklı olarak "lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek" özel kanunda gösterilen görevleri yerine getireceği öngörülmüştür.

F- Mezhepler ve Din Dersi

Ülkemizde eğitim politikası ve İslâm Dini'nin bütünlüğü açısından, din dersleri, devlet okullarında "mezheplerüstü" olarak öğretim yapılmak durumundadır.

Bilindiği gibi İslâm Dini, Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanmada bütün insanları birleştirmeyi amaç edinmiş bir dindir ve bu özelliği ile de evrenseldir. Müslümanların, bu özelliği giderek, mezhep ayrılığını din birliğinden üstün tutmaları, İslâm dininin özüne ve ruhuna aykırı olur.

Son yıllarda mezhep ayrılıklarının ideolojik amaçlarla kullanılmak istendiği de bir gerçektir. Din Eğitimi Uzmanı Sayın Prof. Dr. Beyza Bilgin'in de belirtmiş olduğu gibi "Bunu görmekzlikten gelinmesi sağlıklı bir gelişmeye götüremez. Fakat mezhepleri birbirine yaklaştırıcı bir eğitim sağlıklı bir gelişmeye götürebilir." (Bkz. Beyza Bilgin, a.g.e., s. 74.)

SONUÇ

Lâikliğin ölçüsü ve sınırları soyut ve mevhum bir rasyonel ideolojik ideal adına değil, somut, sosyal ve kültürel gerçekliğin talep ve ihtiyaçları gözönünde bulundurularak hayatın çeşitliliği ve karmaşıklığı içinde belirlenmelidir. Nihayet lâiklik uygulamasının bir defaya mahsus olmak üzere bütün zamanlar ve toplumlar için tek bir modeli olamayacağı, onun her tarihsel kültürel topluluğun kendi ihtiyaç ve özellikleri dahilinde zamanla, yavaş yavaş ve pratik bazı dengeler dahilinde ortaya çıkacağı düşünülmelidir.

DİN VE LÂİKLİK

Necati Tayyar TAŞ

Lâiklik kavramına hangi manaların yüklenebileceği veya bu kavramın neleri ifade edemeyeceği, uzun yıllardan beri tartışma konusu olmuştur ve ileriki yıllarda da bu konuya ilişkin değişik yaklaşımlar devam edecek gibi gözükmektedir. Üstelik, lâiklik kavramının muhtevası hakkında münakaşa içerisinde olanlar ve birbirlerini sert bir şekilde eleştirenler arasında herhangi bir diyalog da sağlanamamıştır. Çünkü, herkes meseleyi kendi zaviyesinden ele almış, birbirlerinin görüşlerini dinleme ve objektif bir şekilde değerlendirme erdem ve sorumluluğunu göstermemiştir. Sonuçta konu, değişik çevreler için farklı manalar ve yorumlar almış, taraftar, kavramın esasından uzaklaşarak değişik mecralara sürüklenmişlerdir.[1] Bu bakımdan, lâikliğin tarihi kökenlerini ortaya koymak ve bu kavramı peşin hükümler içerisinde olmadan tarif etmek ile işe başlamak gerekmektedir.

A- KAVRAM OLARAK LÂİKLİK

Lâik kelimesi, Latince "Laicus" kelimesinden alınmış Fransızca bir kavramdır. Bu kelimenin lügat anlamı, ruhanî olmayan kimse, dini olmayan fikir, müessese, prensip demektir. Bu özelliklerin din anlayışı dışında düşünülmeğe başlamasının yegane sebebi Kıta Avrupa'sında "Din Adamları Sınıfı" denen imtiyazlı bir sınıfın mevcudiyetidir.

Hıristiyan dünyasında Katolik mezhebine mensup olan insanlar ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi, "Clerge" denilen din adamları olup, ruhani sınıfı meydana getirirler. Bu zümreyi oluşturanlar arasında, manastırlara kapanıp hayattan uzak yaşayarak ömürlerini ibadetle geçiren zahitler ve halk ile birlikte yaşayan papaz, piskopos gibi kilisede görev yapan din adamları vardır. İkincisi ise, ruhaniler gruplarının hiçbirine mensup olmayan, zahit veya papaz sıfatı taşımayan kimselerdir ki bunlara da "lâik" denmiştir. Bu kavram, Fransız İhtilali'nden sonraki yıllarda anlam genişliği kazanarak, dini olmayan ve ruhani bir mahiyet taşımayan her çeşit fikir, prensip ve müesseseler için kullanılmaya başlanmıştır.[2] Görüldüğü gibi, lâiklik, Hıristiyan-Katolik dünyasında ortaya çıkmış, menşei itibariyle Hıristiyanlık ile ilgili bir kavramdır. Ayrıca, kelime anlamı itibariyle ruhbanlar sı-

(1) "Lâik" kelimesinin Türkçe'ye girişi ve değişik tercümeleri için bkz. Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, İstanbul 1977, C.V., s.1668, 1669.

(2) Ali Fuat Başgil, Din ve Lâiklik, İstanbul, 1955, s. 68-69. Ayrıca lâikliğin tarihi gelişimi için bkz. Durmuş Hocaoğlu, "Sekülarizm, Lâisizm ve Türk Lâisizmi". Türkiye Günlüğü, S. 29. Temmuz-Ağustos, 1994, s. 35-76; Ahmet Arslan, "İslâm, Lâiklik ve Çağdaşlaşma", Türkiye Günlüğü, S. 29, s. 121-141.

nıfına mensup olmayan, papaz sıfatını taşımayan kitleler için kullanılan lâiklik, dine karşı olmayı veya din düşmanlığını değil, sadece "din ile ilgisi bulunmayan" anlamını karşılamaktadır.

Bu noktada şu hususu da aydınlatmakta fayda vardır. Türk toplumunda tarih boyunca "Ruhban Sınıfı" diye bir din adamları sınıfı olmamıştır.(3) Bu doğrultuda günümüzde de Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak görev yapan müftü, vaiz, imamhatip gibi din görevlileri, Hıristiyan-Katolik dünyasındaki ruhban sınıfı ile karıştırılmamalıdır. Katolik dünyasındaki ruhban sınıfının kendilerine has bir takım ruhani sıfatları ve imtiyazları, daha açık bir ifade ile, diğer insanlara üstünlükleri vardır. Halbuki İslâmiyet'te, "üstünlük ancak takvadadır" ve insan ile Allah arasındaki münasebetler vasıtasız ve ferdidir. Bu iki din arasındaki esaslı ve tarihî farklılık sebebiyle, ülkemizde menşei itibariyle Batı kökenli olan lâiklik kavramının itibari değerlendirmeleri ve tartışmaları ortadan kaldıracak net bir tarifi yapılamamıştır.

Ülkemizde genellikle lâiklik kavramının felsefi, sosyolojik, siyasi ve hukuki anlamları birbirlerine karıştırılarak kullanılmış ve tarif edilmiştir.(4) Buna göre lâikliğin, "din ve vicdan hürriyeti", "din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması", "din ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması ve devletin dinler karşısında tarafsız kalarak din hürriyetini sağlaması", "din ile dünya işlerinin birbirine karışmaması, din hürriyetinin devlet tarafından teminat altına alınması" şeklinde birçok tarifi yapılmıştır.(5)

Yukarıdaki tariflerin hemen hepsini içine alan, Ali Fuat Başgil'in tarifine göre ise lâiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devletin din, dinin de devlet işlerine karışmamasıdır. Diğer bir ifadeyle devletin, bütün din ve mezheplere karşı tarafsız bir vaziyet alması, bunlardan hiçbirini diğeri aleyhine imtiyazlandırmaması, kanunların bu esaslar çerçevesinde yapılmasıdır.(6)

B- FONKSİYONEL AÇIDAN LÂİKLİK

İnsanların bir inanca sahip olması hem meşru, hem de zaruri olduğuna ve bu inancının gereğini yerine getirme durumunda olduğuna göre, inancının kendisine va'z ettiği işi yapacaktır. Diğer taraftan her fert, belli bir sosyal çevrede yaşama, diğer insanlar ile çeşitli münasebetlerde bulunma ve varlığını bir yönetim çatısı altında sürdürmek durumundadır. Yani, bir tarafta insanın inancı, diğer taraftan uymak zorunda olduğu yönetim esasları vardır. Bu iki özellik nasıl bağdaştırılmalıdır ki, her iki taraf da bundan zarar görmesin? İşte "Lâiklik-Din" ilişkisi bu noktada çok önemlidir. Zaten bütün tartışmaların odak noktası da burasıdır.

---

(3) Gerek İslâmiyet öncesi "Göktengri Dini" ve gerekse İslâmiyet'in kabulünden sonra, Türklerin mensup oldukları inanç biçiminde din adamlarına ayrıcalık tanıyan bir hüküm yoktur. Ayrıca, sınıflaşmayı doğuran diğer iki faktör olan sermaye ve asker de Türk hayat tarzında, diğer milletlerden farklı yorumlanmıştır. Bozkır kültürü, sermaya farklılığına mani olmuş. Her Türk, asker addedildiği için, askerî bir sınıfın teşekkülü de mümkün olmamıştır.

(4) Mümtaz'er Türköne, Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi, Ark Yayınları, Ankara 1994, s. 3-4.

(5) Kamil Kaya, Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 1998, s.64-65.

(6) Başgil, s. 69.

Lâiklik kavramının iki ana esasından biri, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması, diğeri ise, dini hürriyettir. Dini hürriyeti de, bir yandan vicdan (inanç) diğer yandan ibadet hürriyeti ihtiva etmektedir. Devlet bir şahıs olmadığına göre, onun resmî bir dininin olması, insanın sahip olduğu inanç ile eşdeğer bir inanca sahip görülmesi yanlıştır. Elbette devleti idare edenler insanlardır. Her insanın da bir inancı vardır. Ancak, devleti idare edenler adalet, eşitlik esaslarına uymak durumundadırlar. Bu bakımdan, devletin belli bir inanç sistemini ön plana çıkarıp, bütün vatandaşlarına hakim kılması doğru değildir. Bu husus, T.C. Anayasasında da "Kimse ibadete, dinî vecibelerini yerine getirmeye, dinî inanç ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz" şeklinde teminat altına alınmıştır.

Tarih boyunca gerek Müslümanlar ve gerekse Türkler, egemenlikleri altında bulunan insanların dinlerine, dillerine, örf ve âdetlerine karışmamışlar, kilise, havra... gibi ibadethanelere müdahalede bulunmadıkları gibi, yabancı kökten ve dinden gelen insanlara geniş bir din ve vicdan hürriyeti tanımışlarıdır.[7] Diğer taraftan bu husus, Kur'an-ı Kerim'de de "Dinde zorlama yoktur"[8] ayeti ile açıkça ortaya konulmuştur. İslâm'da, insanları zorlayarak inanmalarını ve ibadet yapmalarını sağlamanın hiçbir dini değeri yoktur. İnanç, bir gönül ve vicdan işi olduğuna göre, herhangi bir inancı zor kullanarak kişinin gönlüne yerleştirmek zaten mümkün değildir. Bu özelliğiyle İslâm'da vicdanlara baskı yapmak, inanç ve ibadet konusunda zor kullanmak söz konusu olamaz. Meseleye bu açıdan bakıldığı takdirde İslâmiyet'in lâik düşünce sistemiyle çatışmadığını ve böyle bir düşünce sistemine kapalı olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca, lâikliğin ortaya çıkmasına sebep olan unsurlardan biri olan, özel imtiyazlara sahip "ruhban sınıfı"nın İslâmiyet'te bulunmaması, Allah ile kul arasına kimsenin giremeyeceği gerçeğini ortaya koyar ki, bu da İslamiyet'in lâik düşünce sistemine kapalı olmadığının bir başka delilidir.

Yukarıda zikredilen hususlara ek olarak, Hz. Peygamber'in vahye dayanan dini liderliği dışında, dünyevî liderliği için bey'ate başvurması, Medine Site Devleti Anayasası'nda diğer dinlere mensup kişilere büyük bir din hürriyetinin sağlanması, muamelata dair İslâmi hükümlerin zamanla değişebilir özellikler taşıması, din ve devlet ilişkilerini düzenleyen dinî hükümlerin İslâm'ın itikadî hükümlerinden olmayıp muamelat hükümlerinden sayılması, Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet yönetimine getirilen ilk halifelerin seçimle iş başına gelmiş olması gibi delilleri de göz önünde bulundurarak İslâmiyet'in lâikliğe açık bir din olduğunu söyleyebiliriz.[9]

Lâiklik, siyasal ve hukuki bir prensip olup, siyasal örgütlenme biçiminin - genellikle modern ulus-devletlerin-bir ilkesi veya niteliğidir. Lâiklik, belli bir toplumda bir inanç, bilgi ve davranış referansı olarak dinin yaygın olup olmamasıyla ilgili değildir. Keza lâiklik felsefesi veya metafizik bir doktrin de değildir.[10] Bu bakımdan lâiklik, bir devlet meselesi olup, devletin sosyal, siyasi, ekonomik ve hukuki düzenini "herhangi bir dinin emirleri ve gerekleri böyledir" diye değil, sosyal ihtiyaçlara göre tanzim etmesidir.[11] Bu

(7) Bülent Daver, "Lâiklik", Atatürkçü Düşünce, s. 166.
(8) Bakara, 256.
(9) Kaya, s. 79-80.
(10) Mustafa Erdoğan, *"Sekülarizm, Lâiklik ve Din"*, İslâmî Araştırmalar, C. 8, s. 3-4, s. 184.
(11) Kaya, s. 66.

durumda lâiklik, sırf devlet hayatına ait bir hareket ve faaliyet prensibi olduğundan, ferdin hususi ve manevî hayatı ile tenakuza girmez ve dindarlığı nefyetmez.[12]

Yukarıda zikredilen açıklamalardan da anlaşıldığı gibi lâiklik, dinsizlik olmadığı gibi din düşmünlağı da değildir. Nitekim lâik devlette din hürriyetinin tabii neticesi olarak, bütün dinler kamu düzenine muhalif düşmedikçe tanınır.[13] İnanç ve ibadet özgürlüğü devlet tarafından teminat altına alınır. Cumhuriyetimizin kurcusu Atatürk'ün lâiklik anlayışı da bu istikamettedir. Ona göre, "Lâiklik, yalnız din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması demek değildir. Bütün yurttaşların vicdan, ibadet ve din hürriyetini tekeffül etmektedir.[14] Buna ilaveten Atatürk, "Lâik hükümet tabirinden dinsizlik manısını çıkarmaya yeltenen fesatçılara fırsat vermemek lazımdır.[15] görüşünü ortaya koyarak, lâikliğin din aleyhtarları tarafından istismar edilmesini önlemek istemiştir.

Görüldüğü gibi, devletin lâik olması ile vatandaşın dindar olması birbirinden farklı şeylerdir. Hatta, devletin lâik olması, vatandaşın din hürriyetinin ve dolayısıyla dindar olabilmesinin bir garantisidir. Dolayısıyla din ve vicdan hürriyetinin teminatı olması gereken lâikliği, din ve vicdan hürriyeti üzerinde bir baskı aracı olarak düşünmek, lâikliği anlamamaktır.[16]

C- DİN VE DEVLET MÜNASEBETLERİ AÇISINDAN LÂİKLİK

Lâikliğin bir yönü de din ile devlet ilişkisinin niteliğiyle ilgilidir. Din-Devlet münasebetlerinin biçimine bakarak, bir ülkede lâikliğin varlığı hakkında bir sonuca varmak mümkündür. Din ve devlet münasebetleri hususunda özellikle de Batı toplumlarında-ortaya çıkan görüşler, genel olarak üç grupta toplanabilir.

1- Dine Bağlı Devlet Anlayışı : Bu sistemde, din ve dini teşkilat devletin üstünde bir müessesedir. Devlet, dine tabidir ve siyasi hakimiyet, devletin başında bulunan ruhanilere aittir. Bütün yüksek idari müesseselerin başında da ruhaniler bulunmaktadır. Siyasi ve içtimai her sahada dini esaslar hakimdir. Bütün hukuk kuralları da dine istinat eder.[17] Görüldüğü gibi bu yönetim şeklinde, devletin, dinden bağımsız bir varlığı yoktur ve devlet, dinden neşet eden ilkeler ve normlar uyarınca hayat bulan bir kurumdur. Devlet, gücünü dinden aldığı için ve dinden aldığı sürece vardır. Din ve devlet organik bir bütündür.[18]

Aslında sosyal realitede bütünüyle Tanrı kuvvetiyle idare edilen, beşeri güçlerin hiçbir etkisinin bulunmadığı toplumlara rastlamak mümkün değildir. Dine bağlı devlet sisteminde siyasi ve idari hakimiyeti elinde bulunduranlar, kendi düzenlemelerini, düşünce ve dünya görüşlerini dini motiflerle sunarak otorite sağlamaya çalışırlar. Bunun sonucu olarak da, sadece ruhani hakimiyeti değil, aynı zamanda cismani, yani idari ve siyasi hakimiyeti elinde bulunduranlar, zamanla taassuba kayarak, o toplumda mevcut olan diğer

(12) Başgil, s.69.
(13) Hamza Eroğlu, *Gerçek Yönüyle Atatürkçülük* Ankara 1965, s. 141.
(14) Ahmet Gürtaş, *Atatürk ve Din Eğitimi*, T.D.V. Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1997, s.121.
(15) Gürtaş, s. 123.
(16) Kaya, s.68.
(17) Sadri Maksudi Arsal, "Teokratik Devlet ve Lâik Devlet" Tanzimat-I, İstanbul 1940, s. 59.
(18) Nur Vergin, "Din ve Devlet İlişkileri : Düşüncenin Bitmeyen Senfoni'si," Türkiye Günlüğü, s. 29, Temmuz - Ağustos 1994, s. 6.

din, fikir ve kanaatlara karşı bir hoşgörüsüzlük, hatta düşmanlık yoluna sapabilirler. Tarih bunun misalleriyle doludur. O halde diyebiliriz ki, bu sistemde, gerçek manada din ve vicdan hürriyetinin mevcudiyetinden söz edilemez.[19]

2- Devlete Bağlı Din Anlayışı : Bu yönetim şeklinde, devlet, dini teşkilattan üstündür. Dini teşkilat ve din uleması, devlet otoritesine bağlıdır. Buna rağmen, din ile devlet arasında sıkı bir ilişki vardır. Din, devletten ayrılmış değildir. Devlet, muayyen din ve dinleri, devlet dini olarak telakki eder. Din veya dinlerin uygun gördüklerine imtiyazlar bahşeder. Diğer dinleri ya büsbütün men eder, ya da uygun olanları, din sahasındaki hürriyetleri muhtelif şekilde tahdit eder.[20] Devlete bağlı din esasının uygulandığı ülkeler, daha ziyade dini tanımayan ideolojilerin hakim olduğu devlet yönetimlerinde görülmektedir. Bu nev'i devletlerde, dini hiçbir faaliyete izin verilmediğinden, fertlerin dini vecibelerini yerine getirmesi gibi bir hoşgörü de söz konusu değildir. Her türlü dini faaliyet devletin kontrolü ve müsaadesi nispetinde vardır.

Görüldüğü gibi, dine bağlı devlet sisteminin aksine devlete bağlı din sisteminde, din tamamen devletin kontrolüne girmekte, devlet dini teşkilatı her bakımdan denetim ve kontrolü altına almaktadır. Dine bağlı devlet sisteminde, devlet güçlerini elinde bulunduran din adamları, nasıl ki, birer devlet adamı olursa, devlete bağlı din sisteminde de, devlet adamları, birer din adamı pozisyonuna bürünerek, dinin asırlarca yerleşmiş olan örfi ve tarihi kıymet hükümlerini, akide ve erkanını, usul ve adabını kendi dünya görüşleri doğrultusunda yorumlamaya ve değiştirmeye kalkışırlar. Hatta idari ve siyasi gücü elinde bulunduranlar, zaman zaman dini hayat konusunda indi ve keyfi kararlar alarak, devlet kuvvetleri vasıtasıyla uygulamaya kalkışabilir ki, bunun sonucunda din adamlarına ve dini müesseselere, dolayısıyla devlete bağlı oldukları ve devleti temsil ettikleri için de devlete karşı umumi efkârda bir güvensizliğin doğmasına zemin hazırlamış olurlar. Netice olarak, bu sistemde de, din vicdan hürriyetinin teminat altında olduğunu söylemek mümkün değildir.[21]

3- Din ve Devlet İşlerinin Birbirinden Ayrıldığı Sistem: Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrıldığı lâik sistemde, din ve vicdan hürriyeti hakimdir. Vicdan hürriyeti, bir kimsenin muayyen bir dini benimsediği için hiçbir cezaya maruz kalmamasıdır. Aynı zamanda kabul ettiği bir dini benimsemiş gibi hareket etmesi ve benimsediği inancın icaplarını da yapması için zorlanmamasıdır. Din hürriyeti ise, bir insanın benimsediği inanç esaslarının bütün vecibelerini dilediği gibi yerine getirebilmesidir.[22]

Lâik devletlerin öngördüğü en önemli vasıf, bütün inanç sistemlerine aynı müsamahayı gösterme ve her din mensubunun kendi vecibelerini yerine getirmesi hususunda müeyyide koymamalıdır. Bir ülkede yaşayan insanların tamamı aynı idari yapıya sahipse ve fertler de farklı dinlere mensup ise, bu memlekette herhangi bir dini, devlet yapısında hakim kılmak eşitsizliği doğuracaktır. Çünkü, hakim kılınan bir dinin müeyyidelerine, bu dine mensup olmayan diğer insanların tâbi olması istenecektir. Meseleye bir başka açı-

(19) Kaya, s .82.
(20) Arsal , s. 59-60.
(21) Kaya, s. 84.
(22) Arsal, s,. 60.

dan bakacak olursak; bir ülkede yaşayan insanların benimsedikleri ne kadar inanç var ise, bütün inançların o devletin yönetimine hakim kılınması mümkün olmayacağından, her ferdi, kendi inancı ile idare etme esası düşünülebilir. Bu durumda, o ülkede ne kadar inanç sistemi varsa, o kadar farklı hukuk uygulamaları olacak demektir. Bu son durum karşısında ise; bir ülkenin birlik ve farklı hukuk uygulamaları olacak demektir. Bu son durum karşısında ise; bir ülkenin birlik ve beraberliğini temin etmekte var olması gereken birlik esaslarından biri olan "Hukuk Birliği" olmayacaktır. Hukuk birliği olmayan ülkelerde ise, hem yönetim karmaşası, hem de hukuki kargaşa ortaya çıkacaktır. Bu uygulama devletin birlik ve beraberliğini ortadan kaldıracağından, devletin varlığını devam ettirmesi mümkün olmayacaktır.

Görüldüğü gibi lâik sistemde, devlet, din konusunda kendisini tarafsız ve kayıtsız kabul etmekte, dini işlere karışmamaktadır. Ancak, bu sistemin gereği olarak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı oluşları, dinin toplum hayatında hiçbir etkisinin bulunmadığı veya bu iki müessesenin birbirine karşı rakip ve düşman olduğu şeklinde de anlaşılmamalıdır.

Gerek devlet, gerekse din, insanın sosyo-psikolojik yapısına uygun olarak, sosyal ihtiyaçlardan kaynaklanan içtimai müesseselerdir. Bu bakımdan, yapılan açıklamalardan, dini devlete, devleti de dine tâbi olmaktan kurtaran, siyasi ve idari bir sistem olarak Fransız İhtilali'nden sonra devlet yapılarına giren lâik sistemde, din ile devlet arasında hiçbir ilişki kurulamaz anlamı da çıkarılmamalıdır. Zira lâik sistemde; devlet, dinin iman, ibadet, talim ve tedris işlerine müdahale etmez ve resmen muayyen bir dinin ahkamını kendi işlerine rehber almaz. Fakat bu, bir memlekette devlet, dini teşkilata ve halkın din ihtiyaçlarını temine yardım etmez demek değildir. Çünkü, devlet ve devleti temsil eden hükümet, halkın diğer sosyal ihtiyaçlarını karşılamakla görevli olduğu gibi, dini ihtiyaçlarını da düşünmek ve bu konuda onlara yardımcı olmakla da görevlidir.[23]

Şu halde, her insanda bir inanç düşüncesi olduğu ve bu düşüncenin insanı günlük hayatta şekillendirdiği bilinen bir gerçektir. Öyleyse, hangi din olursa olsun, insanları dinlerinden uzaklaştırmak mümkün olamayacağına göre; aynı millete veya aynı yönetime tâbi insanları, hem kendi inançlarını muhafaza etme ve inanç vecibelerini yerine getirme açısından, hem de yönetimde eşitliği (Yönetim birliğini) sağlamak için en geçerli metot, "insanları dinlerinde serbest bırakıp, aynı müeyyidelere herkesi tabi tutmak" olacaktır ki, bu da ancak, "lâik" bir yönetim ile mümkündür.

D- LÂİKLİK VE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Ülkemizde lâikliğin benimsenmesi ve arkasından bir Anayasa maddesi haline getirilmesi, Batıdaki gibi tarihi ve sosyolojik din-devlet ilişkileri sürecinin zaruri bir neticesi değildir. Nitekim, Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk'ün, din aleyhine herhangi bir tavır takınmaksızın; onun, özellikle din adına bir takım safsatalar, hurafeler ve çıkar hesaplarıyla dinin saf ve temiz cevherini karartan, bilhassa dinî, siyasî ve dünyevî menfaat vasıtası olarak kullanmak isteyen zihniyetin mümessilleri ile amansız bir mücadeleye gir-

(23) Kaya, s. 85-86.

diğini; bu sebeple, lâikliği benimseyerek, dini, bir vicdan meselesi haline getirip, onun siyasete alet edilmesini önlemek için, lâikliği cumhuriyetimizin temel ilkelerinden biri olarak ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.[24] Görüldüğü gibi, Atatürk'ün din konusunda verdiği mücadele, dinin aslına değil, bilakis din perdesi altında yürütülen taassuba ve dinin çeşitli maksatlarla istismar vasıtası yapılmasınadır. Bu durum, onun şu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır: "Evet, din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası vardır ki, din Tanrı ile kul arasındaki kutsal bir bağlılıktır. Softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddî çıkar sağlayanlar alçak kişilerdir. İşte biz, bu duruma karşıyız. Buna izin vermiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan kimseler, saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizin mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir."[25]

Bilindiği gibi, Diyanet İşleri Başkanlığı, devlet yapısı içerisinde, İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere kurulan bir müessesedir.

Din hizmetinin bir "kamu hizmeti" olarak değerlendirilip -değerlendirilemeyeceği hep tartışıla gelmiştir. Unutulmamalıdır ki, bu ülkede yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğu Müslüman'dır. Devlet de, bu ülkede yaşayan insanların devletidir. İslâmiyet'te ruhban sınıfı olmadığı için, devletten ayrı, müstakil kilise teşkilatı gibi bir teşkilat yoktur. Devletin, vatandaşlarının din ihtiyaçlarını yok farz edemeyeceğine göre, diğer hizmet alanlarında olduğu gibi, din hizmeti ihtiyacını da doğrudan veya dolaylı olarak karşılamasından daha tabii bir şey olamaz. Bundan dolayı, din hizmetleri alanında meydana gelen ve sosyal ihtiyaçtan kaynaklanan gelişmeleri, "devletin temel ilkeleri için tehlikeli bir gelişme" olarak kabul etmek ve Anayasanın amir hükmüne istinaden kanunla kurulmuş bir kamu kuruluşunu", "potansiyel tehlike" olarak görmek isabetli bir yaklaşım değildir. Şurası unutulmamalıdır ki, Türkiye'de din adamlarının devleti ele geçirip idare etme gibi bir düşüncesi olmamıştır. Tarihimizde de bunun örneği yok denecek kadar azdır.

Lâiklik noktasından hareketle günümüzde, artık "lâik devlette dinî teşkilâtın yeri yoktur" diyerek, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın lağvedilmesini isteyen ve din işlerinin tamamen cemaatlere bırakılmasını savunan fikirlerin sık sık gündeme getirildiği gözden kaçmamaktadır.[26] İlginçtir ki, dinsizlik adına konuşanlar ile din adına konuşanlar bu konuda fikir birliği içerisindedir. Bu görüşe katılmak mümkün değildir. Çünkü, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın lağvedilerek, din işlerinin tamamıyla cemaatlere bırakılması, başta ülke bütünlüğü açısından bir çok mahzurları da beraberinde getirecektir. Zira, Türkiye'de Müslüman cemaat, sosyolojik olarak homojen bir yapı oluşturmamakta; kendi içerisinde çeşitli cemaatlere, gruplara ve tarikatlara bölünmüş olup gayr-i resmi şekilde örgütlenmiş durumdadırlar. Din işlerinin cemaatlere bırakılması, kendi içlerinde dahi birleşememiş cemaatlerin her birinin "benimki en doğru" zihniyetiyle ortaya çıkması ve camilerin ce-

(24) Kaya, s. 149.

(25) Gürtaş, s. 54. Ayrıca Atatürk'ün Din ve Lâiklik ile ilgili düşünceleri hakkında bkz. E. Ruhi Fığlalı, Atatürk ve Din, Ankara 1988.

(26) Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Necdet Subaşı, *Türk Aydının Din Anlayışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanlul 1996, s. 258-273.

maatlar arasında paylaşılması sonucunu doğuracaktır. Almanya'daki cemaatlerin durumu, bunun en açık örneğidir. Ayrıca, İslâm tarihinde, Batıda olduğu gibi, devletten bağımsız, müstakil bir teşkilat örneği de yoktur.(27)

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ülkemizdeki bütün dini grupları ve cemaatları, özellikle de Alevileri temsil edip etmediği hep tartışma konusu olmuştur. Türkiye'de Aleviler ile Sünniler arasında her vesile ile canlandırılmak istenen daha ziyade sun'i olarak ortaya atılan mesele, tarihi kökeni itibariyle dini olmaktan çok siyasi olaylarla ilişkilendirilebilir. Kaldı ki, "Anadolu Alevileri"nin hemen tamamına yakını, inanç yönünden İslâm'ın temel akidelerine inanmış zümrelerdir. Ülkemizde, belli çevreler tarafından Alevilik, siyasi bir istismar vasıtası olarak kullanılmış ve yapay olarak bir Alevi - Sünni çatışması meydana getirilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Teşkilat Kanunu'nun çıkarılması çalışmalarında, 1963 yılında hazırlanan bir tasarıda Başkanlık bünyesinde bir "Mezhepler Müdürlüğü" kurulması gündeme gelmiş; fakat, resmen tefrika yollarının açılacağı, milli ve dini birliğimizi ikiye ayırmanın büyük bir felakat olacağı şeklindeki tepkiler sonucu bundan vazgeçilmiştir. Adı geçen tarihin üzerinden 35 yıl geçmesine rağmen, günümüzde de zaman zaman bu konu gündeme getirilmektedir. Burada, şu tespiti iyi yapmak lazımdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi, 633 sayılı Teşkilat Kanunu'nun birinci maddesinde de ifade edildiği gibi, "İslâm Dini" ile ilgili işleri yürütmektir. Dolayısıyla, "Aleviler Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde temsil edilmelidir" ifadesini dile getirenler, "Alevileri İslâm dışına çıkaran" bir paradoks içine düşmektedirler. Halbuki, İslâm Dini ile ilgili işleri yürütmek ile görevli olan Diyanet İşleri Başkanlığı, zaten İslâm dairesi içerisinde olan Alevileri de temsil etmektedir.

Alevilik, bir mezhep olarak kabul ediliyor da, buradan hareketle Diyanet İşleri Başkanlığı'nda temsil edilmesi isteniyorsa, burada da bir metot hatasına düşülüyor demektir. Çünkü, Diyanet İşleri Başkanlığı, mezhep esası üzerine kurulmuş bir müessese değildir. Nitekim, Başkanlıkta müstakil bir Alevi temsilciliği olmadığı gibi, bir Hanefi, Şafi, Maliki ve Hanbeli temsilcilikleri de yoktur.

Şu halde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda, mezhep birimlerinin oluşturulması gibi bir uygulama, bizzat "din adına" mezhep çatışması sonucunu doğurmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Ülkemizde, sırf dini kaynaklı bir mezhep problemi söz konusu değildir. Bu bakımdan, siyasi maksatlarla ve sun'i gayretlerle bu milleti Alevi ve Sünni diye bölmeye kimsenin hakkı yoktur. Zira, ülkemizin bölünmeye değil, birleşmeye sosyal bütünleşmeye ihtiyacı vardır. Bu ise, farklılıkları ortaya koyarak değil, farklılıkları reddetmeden bütünleştirici unsurları ön plana çıkarmakla mümkündür.(28)

Ülkemizdeki insanların inanç ve ibadetlerini rahatça yerine getirebilme hususunda

(27) Kaya, s.192,193. Ayrıca bu konu hakkında krş. için bkz. Davut Dursun, Din Bürokrasisi, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s. 175 vd; Hasan Hüsrev Hatemi, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet İşleri Teşkilatının Önemi, " Türkiye Günlüğü, S.29, Temmuz - Ağustos 1994, s. 86-88.

(28) Kaya, s.194-196.

Diyanet İşleri Başkanlığı bütün birimleriyle en iyi hizmeti verme çabasındadır. Bu bakımdan, İslâm'ın bidat ve hurafelerden uzak bir şekilde anlatılmasında ve yaşanmasında, sosyal barış ve huzur ortamının oluşmasında temel bir misyonu yerine getiren bu kuruma sahip çıkılmalı, onu yıpratmak ve varlığını tartışmak yerine, daha fonksiyonel haline getirebilmenin yolları araştırılmalıdır.

ŞERİ'AT VE LÂİKLİK

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ

Şer' ve şürû: Ağzı ile su almak, devabbun şûra suya doğru giden hayvanlar, şerî'at: Suya inilen yerler, yollardır. Bu kök anlamları içinde şir', şer' ve şerî'at, geniş, açık yol anlamında kullanılır. Şâri'a, yol, cadde demektir. Çoğulu şevâri'dir. Ud üzerine bağlanan tellere de şir' denilir. Kaynaktan su alma yolu anlamına gelen şerî'at, vahye dayalı hukuk düzeninin adıdır. Meşrû, yasal, gayr-i meşrû, yasal olmayan, kanuna aykırı demektir.

Mâide Sûresinin 48. âyetinde Allah'ın, her topluma özgü bir şerîat ve minhâc belirlediği bildirilmektedir. Şerî'at genel yasalar düzeni; minhâc ise şerîatın yüksek ahlâkıdır. Şer'at ön; yol, yöntem anlamına gelen, minhâc ise son (şerî'atin götüreceği sonuç)dur. Şerîat yasal düzen, minhâc ise bu düzeni uygulama yöntemi olarak tanımlanabilir. Abdullah İbn Abbâs'ın, şerîati Kur'ân'ın; minhâcı da Sünnetin belirlediği yol şeklinde izah ettiği rivâyet edilir. Buna göre Kur'an temel yasalar, minhâc da onun yönetmeliğidir.

Şerîatten daha genel bir anlam taşıyan din; iman, ibâdet, mu'âmelât ve ahlâktan oluşur. Şerîat, dinin tamamı değil, ibâdet ve mu'âmelât bölümüdür.

Şerîat deyince, daha ziyade müctehidlerin çeşitli görüşlerini içeren fıkıh kuralları anlaşılır. Oysa Kur'ân, bunlara şerîat demez. Kur'an'a göre şerîat, Allah tarafından gelen vahiy buyruklarıdır. Allah'tan başka hiç kimsenin din hükmü, yasaklar koymağa hakkı yoktur. Hüküm (din yasası = şerîat) koymak, yalnız Allah'ın hakkıdır.

Fıkıh kitaplarındaki ayrıntı kurallar, insanların sonradan ürettiği kurallardır. Bu kurallar, zamanla eskiyip hükmünü yitirebilir. Ama Kur'an'ın koyduğu yasalar eskimez, Kıyâmete kadar uygulanabilecek elastikiyyet ve esnekliktedir.

Esasen asıl temel din, insanın her zaman doğasında var olan, odasının içinde, dağın başında; toplum içinde ve tek başına bulunduğu zaman da kendisine lâzım olan, uygulamadıkça huzur bulamadığı inanç ve ibâdetlerdir. Şerîat (hukuk yasaları), toplumsal hayatta uygulanacak şeylerdir. Asıl temel din, inanç ve ibâdet olduğu için İslâmın Mekke döneminde bu kurallar, en çarpıcı ve etkili biçimde vurgulanmıştır. Allah'a, ahirete inanmak ve bu iki temel üzerine oturan salih amel (ibâdet, güzel ahlâk).

Kur'an'ın getirdiği tevhid (tek Allah'a inanmak ve yalnız O'na kulluk etmek), bütün dinlerin özüdür. Kur'an'da temel dinin sunuluşu ve kendine özgü vurgusu tamamen orijinaldir.

Toplumsal yaşayışın ve düzenin gereği olarak getirilmiş bulunan şeriat yasaları ise te-

melde orijinal değil, çağlardan beri toplumların geliştirdikleri temel hukuk yasalarıdır. Bunların bir kısmı Hamurabi Kanunlarında, Musa Kitabında olduğu gibi bir kısmı da Araplar arasında uygulanagelmekte idi.

İslâm, bunlardan yararlı olanlarının uygulanmasını emretmiş, zararlı olanlarını kaldırmıştır. Kısâs, diyet, mîrâs hükümleri, fuhuş cezâsı hep eskiden beri var olan şeylerdi. Toplumun zaten uygulayıp düzeni sağladığı bu kuralları Kur'an da bazı ta'dilatla birlikte emretmiştir. Aslında bunları orijinal olarak Kur'an getirmemiş, toplum tecrübelerle geliştirmiş; İslâm da bunlardan, tolumun selâmeti için gerekli bulduklarını ikrar ve kabul etmiştir. Böylece bu eski yasalar, toplumsal yasalar Kur'an'ın onayından geçmiştir.

Amaç, insanların toplumsal yaşamdaki düzenlerini sağlamaktır. Eğer toplumun kendi düzenini, zamanla daha yumuşak oldugunu düşündüğü yasalarla sağlamayı uygun görmüşse bu, toplumun isteğine bağlı bir şeydir. Önemli olan, düzenin sağlanmasıdır. Bunu gerçekleştiren her kural da toplum tarafından benimsenip uygulanırsa bunda bir sakınca olacağını sanmam.

Fakat asıl din kuralları, dünyaya ilişkin hukuk kuralları gibi değildir. Bunlar toplumun irâdesine bırakılmamıştır. İnsan canı isterse tevhîdi bırakıp şirke sapamaz; Allah'tan başka varlıklara tapamaz; Allah'a kulluktan vazgeçemez. Eğer bunu yaparsa ebediyen bedbaht olur.

Dünya kurallarını uygulamasa kendisi dünyada mutlu olmayabilir ama ahirette sorumlu olmaz. Çünkü o, seçiminin sonucuna dünyada katlanır. Meselâ isterse malını medenî hukuka göre bülüştürür. Hak sahipleri buna birlikte razı olurlarsa Allah, ahirette malınızı neden şöyle veya böyle bölüştürdünüz diye sormaz. Kişi isterse mirastan hiç pay almaz, payını başkalarına bırakabilir. Bu, onun kendi iradesine bağlı bir şeydir.

Ama Kur'an'ın emrettiği biçimde iman ve ibadeti uygulamayan kimse, ahirette sorumlu olur. Çünkü bunu yapmadıkça ruhu manen arınmaz. Manen arınıp yükselemeyen ruh da cennete giremez. Cennete giremeyen ruh, cezâya mahkûm olur ki, bu da Allah korusun, ebedî mutsuzluktur.

Kur'an'a göre sadece bir tek makbul din vardır. O da Allah'ı birleme ve Allah'a kulluk dini olan İslâm'dır. İslâm kelimesi, dillere göre değişik olsa da aynı ruhu taşıyan dini anlatmaktadır. Bütün peygamberler aynı inanç ve temel yasaları getirmişlerdir. Bu dinin temel niteliği olan tevhid aynı olmakla beraber, şeriat kısmı ulusların örf ve şartlarına göre farklılık gösterir.

Bundan ötürüdür ki şeriat ayrılığı doğaldır.

Kur'an'a göre Allah, her millete bir ibadet yolu, bir şeriat belirlemiştir. Hac: 88/34, 67; Bakara:92/148; Mâide: 110/48 ayetlerde de her milletin bir dini, bir şeriat düzeni, bir kurban ibadeti ve kıblesi olduğu ve bunların Allah tarafından vaz'edildiği vurgulanmıştır. Allah'tan gelen dinlere mensub olanların, birbirleriyle ayrılığa düşmelerine, tartışmalarına, birbirlerini dışlamalarına, cenneti yalnız kedilerine özgü sanmalarına sebep yoktur. Dinin özü bir olduktan sonra şeriat ayrılığı zarar vermez. İlâhi din mensuplarının hepsi de Allah katında makbuldür.

Bütün ilâhî din mensuplarının cennete gideceğini bildiren Bakara 62. ayetin açıklamasında 465 hicri tarihinde vefat etmiş bulunan büyük mutasavvıf, müfessir İmam Kuşeyrî şöyle demektedir. "Asıl bir olunca yolun ayrılığı, güzel kabul görmeğe engel olmaz. Her kim yüce Allah'ın ayetlerini doğrular, O'nun kendi zatı ve sıfatları hakkında söylediklerine inanırsa, şeriatın farklı olması, isim ayrılığı, rızayı kazanmaya zarar vermez. Bundan dolayı (Allah Te'ala): İman edenler, yahudi olanlar... dedi. Sonra da: Bunlardan her kim inanırsa,..' dedi. Yani ma'rifet (gerçek bilgi)lerde ittifak ederlerse, hepsine de güzel gelecek ve bol sevab vardır. Mü'min Hakk'ın güvencesinde olandır. Kim yüce Hakk'ın güvencesinde bulunursa, elbette onlara korku olmaz ve onlar üzülmezler." Tevrat şeriati vardır, Kur'an şeriati vardır, bu şeriatlerin ibadet ve muamelat bölümlerinde fark olsa da tevhid özü birdir. Her toplumun kendine özgü yasaları vardır. (Mâide: 48). Hiçbir fert veya toplum, kendi yasalarını başkalarına dayatamaz. (Bakara: 256, Mâide: 48)

Lâikliğe gelince : Din işlerinin, devlet işlerinden ayrılması, devlet işlerine dinin karıştırılmaması, devletin dinden bağımsız olması demektir. Lâik devlet, bütün dinlere yansız bakar ve vatandaşlarına din ve vicdan özgürlüğü tanır.

Tanımından da anlaşıldığı üzere lâiklik devlet yönetimiyle ilgili bir olgudur. Devleti yönetecek insanların, düzen olarak uygulayacakları bir sistemdir. Birey bazında lâiklik olmaz. Çünkü özel hayatında lâik olmak, hayatına dini karıştırmamak demektir. Bu ise din ile tüm ilgiyi kesmek anlamına gelir ki dünyada böyle insanlar çok değildir. Zaman zaman Allah'ı düşünen, O'nun huzurunda sorumluluğa inanıp bunun gereklerini yapan, ibadet eden veya evinden besmele ile çıkan, Cuma ve bayramlarda olsun namaz kılan, ara sıra Kur'an okuyan, hasılı hayatının bazı aralıklarında da olsa dinsel iş yapan kimse, hayatına dini karıştırmaktadır. Onda din vardır, öyle ise o kimse lâik değildir. Çünkü dini duygu taşımakta, din, hayatının tamamına olmasa da bir kısmına egemen olmaktadır. Demek ki o, tamamen din dışı yaşamamaktadır.

- Ben hem müslümanım, hem de lâikim diyorlar.

Bu söz, eğer devlet düzeninin lâikliğinden yana olmak anlamında ise doğru olabilir. O kişi kendi özel hayatında müslüman, ama lâik devlet felsefesini benimsemiş insandır. Fakat kendi özel hayatında lâik olduğunu iddiâ ediyorsa tutarlı bir söz değildir. Çünkü dini hayatına uygularken lâiklikten ayrılmaktadır. Dünyada çok nadir insan dinî duygudan tamamen uzak, dinle ilgisiz (yani lâik)tir. Dediğim gibi evinden Allah'a sığınarak çıkan, işlerine besmele çekerek başlayan, ara sıra da olsa namaz kılan veya dininin bir gereğini yapan kimse hayatına dini karıştırdığı için lâik değildir.

Toplumun, ilâhî yasalarla yönetilmesini isteyen Kur'an'ın adem-i ikram prensibi de vardır. Kur'an'a göre toplumu Allah'ın indirdiği yasalar yönetmelidir. Allah, her topluma, peygamberleri aracılığı ile yasalar indirmiştir. Allah'ın indirdiği yasaları uygulamayanlar nankör, zâlim ve yoldan çıkmış olurlar (Mâide Suresi: 45-47. ayetler)

Şayet bizim toplumumuzun yüzde yüzü Kur'an yasalarının uygulanmasından yana olsa o zamandinin şeriat yönünü uygulamak gerekli olur. Ama toplumumuz homojen değildir. Gayr-i müslimler, din yasalarını istemeyen mezhepler ve akımlar var. İstemeyenlere şeriat yasaları uygulanmaz. Onlar istedikleri yasalarca yönetilir. Toplumun sadece

yüzde 10 veya 20'lik bir kesiminin istemesiyle, yüzde seksenlik çoğunluğun karşı olduğu şeriat yasalarını uygulamağa kalkmak, Kur'an'ın adem-i ikrah prensibine aykırı olduğu gibi baskı ve dayatma olan bu tutum büyük tepki uyandırır, patlalamalara, çalkantılara neden olur, hattâ iç savaşa kadar gitme ihtimali bulunan huzursuzluklar yaratır.

Toplumda yahudisi var, hıristiyanı var, alevisi var, sünnisi var. Zorla uygalanan yasaya görünürde itâat eden kimse, gönülden onu benimsemediği takdirde dinden de nefret eder duruma gelip katmerli günahkâr olur. Ona bu baskıyı yapanlar da haksız sıfatını kazanırlar.

Öyle ise en akıllı çözüm, tüzelkişi olan devlet düzeninin dinler üstü kalması, her dini şemsiyesi altına almasıdır. Bu da ancak lâiklikle olur. Aslında çağlar önce yaşamış olan bazı İslâm büyüklerinde de bu lâik anlayış mevcuttur. Muhyi'd-din İbn Arabî ve talebesi Sadre'd-din Konevî, eserlerinin bir yerinde bu anlayışı benimsemişlerdir. Meselâ Sadre'd-din Konevî, İ'câzu'l-Beyân adlı Fâtiha Tefsîrinde "Büyükler zâtî tecellîye mazhar olmuş, cemi' makamına ermiş oldukları için ismin her iki yüzündeki hükmü görürler ve bir zevke, bir inanca bağlanıp kalmazlar. Her zevk sahibinin zevkini, her inanç sahibinin itikadını kabul ve tasdik ederler. Hepsindeki doğruluk yönünü ve hepsindeki nisbî hatayı bilirler. Bu, zâtî tecellîye erenin işidir." der. Yunus Emre de "Bire iki demeyi kimden fetva tutarsın" sözüyle bu düşünceye işaret etmiştir.

Eğer İslâmcıların istemiyle şeriat uygulanırsa Kitap ehli yahudi ve hıristiyanlara da kendi şeriatlerini uygulama özgürlüğü tanımak gerekir. Çünkü Kur'ân, onlara kendi Kitaplarının yasalarını uygulamalarını emretmektedir (Mâide: 43, 47) Hz. Peygamber (s.a.v.) de Kitap ehline kendi yasalarını uyguladığı gibi ondan sonraki dönemlerde, özellikle Osmanlı döneminde Kitap ehline kendi yasalarını uygulama ayrıcalığı tanınmıştır. Onların kendi aralarındaki davaları çözmek üzere özel mahkemeleri vardı.

Bu durumda da çok hukukçuluk gündeme gelir ki millî birlik açısından bunun da sakıncaları vardır. Çünkü yargıyı parçalar, birliği bozar, tez zamanda toplumlar arası kavgalar başlayabilir.

O halde toplumun yüzde yüzü veya buna yakın ezici bir çoğunluğu, gönül rızası ve serbest oylama ile şer'î yasaların yani şerîatin uygulanmasını istemedikçe şeriat uygulanmaz. Yani bunun için referandum gerekir. Böyle bir referandumun, şeriat lehine sonuçlanacağını tahmin etmiyorum.

Toplumun büyük kesimi lâik düzenden yana ise bu, toplumun kendi seçimidir. Zorla bu düzeni değiştirmeğe kalkmak, anarşi olur, baskı olur.

Esasen din, tüzel kişilere, kurumlara değil, özel kişilere gelmiştir. Kurumların dini olmaz. Din gerçek kişilere aittir.

Toplum içinde müslümanlar yanında gayrimüslimler; sünnîler yanında alevîler de vardır. Şimdi toplumun bu çeşitli din ve dünya görüşüne sahip insanlarına, sadece belli bir kesimin benimsediği şerîat yasalarını uygulamak, baskı, dayatma ve zorlama olur. "Dinde zorlama yoktur." (Bakara: 256) Çünkü baskı toplumu mutlu etmez, huzursuzluğa sokar.

Öyle ise devletin, dünya görüşüne sahip insanların din ve inançlarına eşit mesafede olacağı modern bir rejim benimsemiş olması, belki de en akıllı yoldur ki bu da lâiklikten başkası değildir. Ancak lâikliği, din düşmanlığı şeklinde algılamak ve uygulamak son derece yanlıştır. Çünkü o zaman lâiklik de bir çeşit baskı dini oluverir. Din düşmanlığı biçiminde algılanan lâiklik, Avrupa'da çağların gerisinde kalmıştır. Herkesin, kendi özgürlük alanı içinde inancına göre yaşamasını garanti eden bir lâiklik sistemi, modern devletin gereği görülmektedir.

Sonuç olarak oturmuş ve çoğunlukça benimsenmiş olan lâik devlet düzeni kolay kolay değiştirilemez, böyle sürüp gidecektir. Lâikçilerin tasalanmalarına gerek yoktur sanıyorum.

Esasında önemli bir kâğıt üzerindeki isim değil, uygulamadır. Kişilere, özgürce inanma ve inancına göre yaşama hakkı tanındıktan sonra devletin adı önemli değildir. İnsanlar iyi eğitilmedikten sonra en iyi kanunları da kötü uygularlar. Ama iyi eğitilmiş insanların yasaları uygulama biçimi de çok iyi sonuçlar verir.

Hemen aynı kanunları uyguladığımız halde neden Batı insanı yönetimden memnun, doğu insanı bezgindir? İşte bu, yöneticilerin yetişme tarzından ve düşünce yapısından kaynaklanmaktadır.

Şimdi bir ütopya olan düzen değiştirme macerasıyla uğraşmayı bırakıp mevcut düzenin aksayan yönlerini düzeltmeğe çalışalım. Düşüncelerimizi yenilemeli, birbirimize hoşgörülü ve farklı görüşlere tahammüllü olmalıyız.

Geçenlerde bir toplantıda konuşurken bir soru üzerine ben, ömrü Kur'ân ile geçmiş bir insan olarak lâik olmadığımı söyledim. Orada bulunan dinleyiciler, bundan rahatsız oldular. Hatta birisi "Bu toplantı fevkalade sıkıcı olmaya başladı. Ben kalkıp gideceğim ama, ayıp olur diye oturuyorum" dedi. Yani tahammülsüzlüğün, dayatmacılığın bariz örneğini sergiledi. İnsan biraz kibar, nazik olur. Bu insan, devletin lâikliğini kişilerin lâikliğiyle karıştırmaktadır. Çoğu da böyledir zaten.

Oysa lâikliğin tanımı üstünde: Devlet işlerini din işlerinden ayırmak. Yani lâiklik, devletle ilgili, bireylerle değil. Birey düzeyinde lâiklik olmaz. Ben madem ki inanarak Kur'ân okuyor, namaz kılıyorum. Hayatıma dini karıştırıyor, dini hayatımın dışına atmıyorum. O halde ben birey olarak lâik değilim. Hatta o soran kişiler de Kur'ân okuduklarını, oruç tuttuklarını söylediler. Biri de faizin haram olup olmadığını sordu. Yani gerçekte birey olarak onlar da lâik değillerdi ama kavramları karıştırıyorlardı. Bu kavram kargaşasının, toplumu bir kaosa götürmesinden endişe edilir.

Birey olarak dindar olmak, insanı kurulu devlet düzenini yıkmağa götürmez. Halkın benimsediği anayasal otoriteye itaat etmek de yine Kur'ân'ın buyruğudur.

Kanâatimizce göre asıl sorun, kanunlardan çok uygulayıcılardadır. Toplumu yönetenlerin yüreğine Allah ve âhiret korkusu egemen olmadıkça o toplumda şikâyetler sürer. Yüreklerinde Allah ve âhiret korkusunun ağır bastığı yöneticiler, adâletten ayrılmayacakları için toplumda huzur, dirlik, düzenlik olur.

DİN ve LÂİKLİK, AKIL ve VAHİY

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

GİRİŞ: Toplumu Aydınlatma Görevi

Din görevlilerinin veya İslâmî mânada din adamlarının, yerine getirebilecekleri en önemli görevin "hidayet ve irşad" diye isimlendirebileceğimiz toplumu aydınlatma faaliyeti olduğu şüphesizdir. Bu görev, insanlık tarihi boyunca peygamberlerin ve onların yolunu izleyen âlim, düşünür, devlet adamı, öğretmen ayrıca şahsî yetenek, yetişmişlik ile toplumun içindeki konumu oranında bütün inananların en önemli meşgalesini oluşturmuştur. Konu Kur'ân-ı Kerîm'in "tebşîr, inzâr, hidayet, va'z" ve benzeri kavramlar çerçevesinde olmak üzere yüzlerce âyette işlenmektedir[1].

Ülkemizde yürütülmekte olan "toplumu aydınlatma" etkinliklerinin önünde, daha iyi sonuçlar elde etmeye mâni olan bazı faktörlerin bulunduğu şüphesizdir. Bu faktörleri "Akıl ve Vahiy", "Din ve Laiklik" başlıkları altında işlemek mümkündür.

I- AKIL ve VAHİY

Bizim gözleyebildiğimiz ve duyularımızla algılayabildiğimiz varlıklar içinde akıllı ve şuurlu olan yegâne canlı insandır. İlahî beyanda yer alan ve insan dışındaki tabiatı oluşturan muazzam kütlelerin "üstesinden gelemeyeceği" tarzındaki itirafını dile getiren "emânet"in de akıl ve onun yükleneceği yükümlülükten başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır[2].

Beşerî hukuk ve insanlar arası münasebetlerin akıl zemini üzerinde oturduğu şüphesizdir. Aynen bunun gibi ilahî hitap ve dinî yükümlülükler de aklın mevcudiyeti esasına dayanır. Ancak beşerî sistemde akıl kural olarak kanun koyucu ve ilke belirleyiciyken dinde Allah tarafından konan kanunlar ve tayin edilen ilkelere muhatap olan bir unsur ve onları anlayan bir vasıtadır. Ne var ki ortaya konan bu fikre hemen iki şey eklemek gerekmektedir. Biri, akıl kanun koyup ilke belirlerken tarih boyunca oluşan ve ilâhî yol göstericilik tarafından katkıda bulunulan kültür ve değerlerden uzak kalamaz. Diğeri ise, akıl dinde sadece ilahî buyrukların muhatabı ve anlayıcısı değil, bunun yanında kendisi de kurallar koymakta ve ilkeler belirlemektedir.

İslâm dininin inanç, ibâdet, ahlâk ve müeyyidelere dayanan insanlar arası münasebet-

1. bk. M. Fuad Abdulbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, "tebşîr, inzâr, hidâyet va'z" md.leri.
2. bk. el-Ahzâb 33/72.

lerden oluşan hükümleri akıl-vahiy statüleri açsından incelenince şunlar göze çarpar: Kesin naslara dayanan inanç esasları içinde aklî gerçeklerle çelişen veya akıl tarafından yorumlanamayan ilkeler yoktur. Ancak aklın duyu verilerine dayanarak elde ettiği bilgileri ve kazandığı yeteneği aşan bazı konular olabilecektir, bazı ilâhî sıfatlar ve âhiret halleri gibi. Bunlar aklın ilkeleri ve idrak yöntemleriyle çelişmiyor, fakat onları aşıyor. Ne var ki, belli bir sistem çerçevesinde sunulunca akıl tarafından mümkün görülüyor.

İbâdet konuları derûnî ve psikolojik özellikler taşır, pedagojik hedefler amaçlar. Kur'ân-ı Kerîm'de "İnananlar Allah'ın, Allah da inananların dostudur" anlamına gelen ilâhî beyanlar mevcuttur[3]. İki dost arasında karşılıklı muhabbeti simgeleyen, kulun Yaratan'a tâzimini Onun da kuluna rahmetini dile getiren ibâdet şekillerine aklı hakem kılmanın hatta karıştırmanın bir mânası yoktur. Dinlerin ve bu arada İslâmiyet'in önerdiği ahlâk kuralları zaten genellikle evrensel olup akla ve aykırılığı söz konusu değildir.

"Fıkıh" veya "İslâm Hukuku" diye isimlendirilen insanlar arası münasebetlere gelince, bu ilmin uzmanları Kur'an'daki altıbin küsür âyet içinde ahkâm âyetlerinin ikiyüz civarında olduğunu söylerler[4]. Sosyal hayatın değişimi ve evrimiyle yakından ilgili bulunan hukuk ve iktisat konularının bir kısmı Sünnet'te yer almış, müslüman toplumun büyük devletler kurduğu dönemlerden itibaren ise İslâm hukukçuları zaman ve mekânın getirdiği şartlar çerçevesinde ve bir de elden geldikçe İslâmî perspektif dahilinde hukuki problemleri çözmeye çalışmış, bu arada sistemleştirme gayretleri de güzel ürünler verebilmiştir.

Hukukun siyasallaştırılması, eskiyip ihtiyaca cevap veremez hale gelen sistemin yenilenmeyip dondurulması veya ortaya çıkan problemlere dolaylı çözümlerin (hiley-i şer'iyye) aranması halleri müstesna İslâm hukuku ile aklın gerekleri arasında anlaşmazlığın bulunması söz konusu edilmemelidir. Şunun da belirtilmesi gerekir ki İslâm hukukunun işlenip sistemleştirilmesi çalışmalarının üzerinden on asrı aşan bir zaman geçmiştir. Çağımız dünyasının ekonomik ve hukuki gelişmelerini on asır önceki sistemlerle mukayese ederken aradaki zaman faktörünü unutmamalıdır.

Vahyi anlama ve insan topluluklarının maddî ve mânevî hayatlarına uygulama görevini üstelen Kelâm ve Fıkıh âlimlerinin temsilcisi durumunda bulunan Gazzâlî, itikâdî konularda kaleme aldığı eserinin mukaddimesinde gerçeğe ulaşma yolunda aklı sağlıklı göze, Kur'an'ı da güneş aydınlığına benzetmiş[5], tasavvufî eserlerini yazdıktan sonra telif ettiği usûl-i fıkıh kitabının mukaddimesinde ise aklı reddedilip değiştirilmesi mümkün olmayan hakime, nakli de doğruluğu sabit olmuş şahite benzetmiştir[6].

"Akıl ve Vahiy" bahsine son vermeden bir hususu dikkat çekmek gerekmektedir. Genellikle dinler ve özellikle semavî olanları evreni yaratan ve yöneten bir varlığın mevcudiyetine dayanır. Bu varlık, dünyada duyu organlarıyla algılanamaz. Duyuların sunduğu bilgileri malzeme olarak kullanan aklın istidlâliyle bilinir. Bu sebeple dinlerde maddeyi

3. bk. M. Fuad Abdülbâkî, *a.g.e.*, "velî evliyâ" md.leri.
4. bk. Hayreddin Karaman, "Fıkıh" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 4.
5. Gazzâlî, *el-İktisad fi'l-İ'tikâd* (naşr. İ. A. Çubukçu-H. Atay), Ankara 1962, s.2.
6. a.mlf., *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl* (nşr. İbrahim M. Ramazan), Beyrut, ts. (Darü'l-Erkam), I, 10.

aşan, bir başka deyişle pozitif bilimlerin sınırlarına girmeyen gerçekler daima bulunacaktır. Mensubu bulunmakla övündüğümüz İslâmiyet'in sunduğu dinî gerçeklerin hiç biri akılla çelişmemekle birlikte madde üzerinde çalışan tabiat bilimlerinin yöntemleriyle de incelenip kanıtlanamaz. Pozitivist düşünce ile dine yaklaşmanın modası bilim dünyasında dönemini kapatmıştır. Gözlem ve deneyle ilim üretmek ve sonuçlarını teknolojiye dönüştürmek isteyenler ilâhiyata değil pozitif bilim alanlarına intisap etmelidirler.

II- DİN ve LÂİKLİK

XVIII. yüzyılda Batı dünyasında başlayan dinden kopuş hareketinin ardındaki önemli faktörlerden birinin, devletle işbirliği içinde bulunan kilisenin baskıcı tavrı olduğu kabul edilir. Batılı aydınların dine karşı olan isyanı geçtiğimiz yüzyılın sonlarından itibaren tesirini kaybetmiştir. XX. yüzyılın düşünce ve bilim adamları büyük bir çoğunlukla tabiatı yaratan ve yöneten yüce bir varlığın mevcudiyetini artık kabul etmektedir. Ancak bu kabul, kiliseye ait faaliyetlerin toplumun mânevî-ruhî hayatıyla sınırlı kalması şartına bağlıdır. Kamu yönetimini ilgilendiren konular ise dinden bağımsız olan devlet tarafından düzenlenip yürütülecektir. Lâiklik olarak adlandırılan bu ilkeye göre din ve devlet işlerine, devlet de din işlerine karışmayacak, fert şahsî hayatında bağlı bulunduğu dinî değerlerin gereklerini serbestçe yerine getirecek fakat resmî hayatını dinden bağımsız olarak düzenleyecektir.

İslâm dininde Hıristiyanlık'ta olduğu gibi Allah ile kul arasında aracı durumunda bulunan bir ruhânîler sınıfı yoktur. Bunun yanında müslüman âlimler, devlet gücünden destek alarak Batı'da olduğu gibi veya orada olduğu kadar düşünce ve davranışlar üzerinde baskı ve sınırlama uygulamış değillerdir. Bununla birlikte çeşitli tarihî faktörlerle Batı dünyasında doğup gelişen lâiklik sistemi İslâm dünyasını etkilemiş ve bilindiği üzere ülkemizde hukuk alanındaki lâikleşme cumhuriyetten önce başlamış, cumhuriyetten itibaren de gelişmeler kaydetmiştir.

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta var. İki üç asır öncesinden itibaren Batı'da baş gösteren dinden kopuş sarsıntılarının ardından göze çarpan dine dönüş hareketi gerçek mânada bir iman olayı mıdır yoksa bir felsefî kanaat mi? Bilindiği gibi içiçe birçok karmışık sistemin etki-tepki çizgisi üzerinde ve çok ince hesap ve düzenlemeler çerçevesinde çalışmasından ibaret olan tabiat kompleksinin bir yaratıcısının bulunduğunu kabul etmek O'nu reddetmekten daha bilimseldir ve daha tatmin edici bir tercihtir. Bu alternatiften hareket eden bilim adamı ve düşünür dinin temel ilkesini (aslü'l-usûl) oluşturan Allah'ı kabul eder. Ancak Batı insanı baskıcı kiliseye ve monarşik düzene karşı verdiği mücadele sonunda özgürlük âşıkı olmuş. Bu tarihi faktöre bilimin ve tekniğin ilerlemesi, konfor ve lüksün yayılması, aşağı arzuların kabarması da eklenince, insan, hiç bir şeye boyun eğmeme sevdasına kapılmıştır. Allah'a da. Bu çizgi üzerinde bulunanlar laisizmden sekülerizme doğru ilerlemektedir. Buna göre dinî değerler lâikliğin gereği olarak kamu hayatından çıkarıldıktan başka sekülerizmin gereği olarak ferdin hayatından da çıkarılmalıdır. Allah bulunduğu yerde durmalı, fert ve toplum hayatına buyruklar göndermemelidir.

Takdir edileceği üzere böyle bir kanaatin dinle ilgisi yoktur. Allah ile insan arasında münasebet kurulmadıkça din başlamaz. İlâhî dinlerde bu münasebeti sağlayan nübüvvet müessesesidir. Kanaatimce bu noktada da Batı etkisinde kalan ülkemizde, kamu üzerinde yetki ve sorumlulukları bulunan bazı aydınlarımızın nübüvvete karşı direnişi dinî konularda toplumun aydınlatılması faaliyetlerinin önünde küçümsenmeyecek bir engel teşkil etmektedir. Bu tavır, bilindiği gibi, insanlık tarihi boyunca da sergilenmiştir. Çünkü insanın yüceltilmesini amaçlayan nübüvvet dünya hayatı planında ferdin yanında belki ondan daha vurgulu bir şekilde toplumun da huzurunu göz önünde bulundurmakta ve daha çok geleceği hesaba katarak makro planda düzenlemeler getirmektedir. Buna bir de ikinci ve ebedî hayatın mutluluğunu hazırlama faktörünü eklemek gerekir. İşte bu söylediklerimin kişiye bazı yükümlülekler getirir. Özgür olduğuna inanan insan ise buna karşı direnmek ister. Genellikle yakın ve uzak geleceğini hesaba katmadan "günlük" yaşamak isteyen insanların bu tepkisi Kur'ân-ı Kerîm'de "peygamberleri yalanlama" tabiriyle dile getirilmiştir. En'âm suresinde (6-33-34) nübüvvete karşı direnenlerin asıl amaçlarının ilâhî âyetleri inkâr etmekten ibaret olduğu belirtilmekte ve böylelerinin hem kendilerine hem de etki ve yetkileri dahilindeki kimselere zulmettikleri ifade edilmektedir. Kur'an'ın birçok âyetinin çeşitli üsluplarla vurguladığı ve din psikolojisinin de onayladığı gibi insan hayatının derin noktalarına nüfuz etmeyen, teslimiyet rengi taşımayan ve davranışlara yansımayan metafizik kabuller dinî değildir. Dinî inanç ve dindarlık ne müzelik bir eşyadır ne de gerektiğinde kullanılan bir aksesuar. O, varoluş bilinci gibi psikolojik bir muhteva ve teneffüs edilen hava gibi hayatın bir unsurudur.

Yüzde doksan dokuzu müslüman olan ülkemiz insanının dinî konularda aydınlatılması, isteyenlerin dinî hayatının güçlendirilmesi konusunda, kanaatimce iki önemli faktör müsbet veya menfî rol oynamaktadır. Bunlardan biri lâiklik anlayışı, diğeri de din anlayışıdır.

A- Lâiklik Anlayışımız

1928 yılında anayasada yapılan bir değişiklikle lâiklik dışındaki rejimlerin terkedildiği ilan edilmiştir. Aradan yetmiş yıl geçmesine rağmen bu ilkenin tam olarak açıklığa kavuşmadığı ve toplum bünyesindeki yerini alamadığı gözlenmektedir. Lâikliği vuzuha kavuşturup uygulama sorumluluğunu taşıyan devlet ve hükümet adamlarının yanında kendilerini bu işin fahrî görevlileri kabul edenler de bir anlamda samimiyetlerini belgeleyememiş ve inandırıcı bir nitelik kazanamamışlardır. Lâiklik sanki toplumun bütün alanlarını ilgilendiren temel bir ilke değil de bazı hedef ve amaçlar için kullanılan bir slogandır. Kamuyu yönetme sorumluluğunu taşıyan insanlarımızın demeçlerinde sanırım en çok tekrarlanan kelime lâikliktir. Bu sosyal realiteye objektif olarak bakıldığında iki yönlü bir olumsuzluğun varlığı göze çarpar: Bu ilkeyi tecdîd-i iman edercesine her fırsatta dile getirenler ya bir şüphe içinde bulunuyorlar veya sadakatlerini birilerine kanıtlamak istiyorlar. Diyanet teşkilatını devlet bünyesinde bulunduran "Türk Lâikliği"nin, ilkenin temel espirisine ters düştüğü konusunda kimsenin şüphesi yoktur.

Ülkemizde uygulanan lâikliğin, devletin hakkını eksiksiz olarak devlete verdiği hal-

de dinin hakkını dine vermediği gözlenmektedir. Bu görünüm içinde lâiklik din özgürlüğünü kısıtlamak için kullanılan bir araç durumundadır. Asırlardan beri İslâmiyet'i benimsemiş ve onun değerleriyle bütünleşmiş bulunan halkımıza "Bu, lâik olmanın sağladığı nimettir" diye sunduklarımız ile "Lâik olmanın getirdiği kısıtlama ve sınırlandırmalardır" diye mâruz bıraktığımız sıkıntıları mukayese etmeliyiz. Konuyu bir örnek vermek suretiyle açıklığa kavuşturmak isterim:

Ülke nüfusunun yüzde biri civarında seyreden yahudi ve hiristiyanların ibâdetlerini yerine getirebilecekleri cumartesi ve pazar günleri tatildir. Büyük çoğunluğun cuma namazını kılacağı gün ise resmî mesaiye tâbidir. Bildiğim kadarıyla iki defa TBM Meclisi'ne kanun teklifi sunulmuş ve cuma günleri namazın kılınmasına imkân sağlayacak biçimde valilerin mesai ayarlaması yapmasının ve yasallaştırılması istenmiştir. Fakat tekliflerin gündeme alınması reddedilmiş, bu arada lâiklik adına sert demeçler verilmiş, yazılar yazılmıştır. "Camilerin kapıları ardına kadar açık, isteyen gider; vali de dilerse mesai ayarlaması yapar" ifadesi de reddin gerekçesi olarak kabul edilmiştir. Ancak realite ile karşı karşıya olanlar çok iyi bilirler ki ortada bir zaruret olmadığı halde cuma namazına katılamayan bir çok öğrenci, memur, işçi ve görevli vardır. Valiler de mesai ayarlaması yapmamış veya yapamamışlardır. Kitle psikolojisi açısından bakıldığında bu saydıklarımın hepsi milleti devletten soğutan, devlet adamlarına olması gereken güvenlerini sarsan faktörlerdir.

Şahsen büyük bir ümit ve memnuniyetle karşıladığım bir husustur ki, millet, isterseniz seçmenler deyiniz, artık vaat ve demeçlere itibar etmeyecek bir bilince ulaşmış ve büyük çapta demokratikleşmenin gereklerini anlamıştır. Ancak yönetenler ile yönetilenler arasında bulunması kaçınılmaz olan güven ve bağlılık ileri derecede zayıfladığı takdirde ülkenin birlik ve beraberliği açısından büyük bir tehlike arzeder. Asla arzu edilmeyen böyle bir halin doğmaması için en büyük görev yönetenlere düşmekte ve en önemli faktör de lâiklik anlayışı ve uygulaması etrafında halkalanmaktadır.

B- Din Anlayışımız

Son ilâhî din olan İslâmiyet'in doğuşundan itibaren üç dört asır içinde Kelâm, Fıkıh, Hadis, Tefsir ve Tasavvuf gibi ilimler kurulmuş, dinî naslar devrin genel kültürü ve halkın ihtiyaçları çerçevesinde yorumlanarak işlenmiştir. Sonraki yüzyıllarda müslüman âlim ve düşünürler bilimsel çalışmalara devam etmişlerse de ilk asırlarda olduğu gibi yeni ufuklara doğru yeni atılımlar kaydedememişlerdir. Zaten son üç asra kadar dünyanın fikrî ve ilmî seyri bundan farklı değildi, hatta daha geri bir seviyede bulunuyordu.

Ne var ki son asırlarda Batı'da düşünce, bilim, teknik, siyaset, hukuk, ekonomi alanlarında ve dolayısıyla sosyal hayatta büyük değişiklikler meydana gelmiş, adetâ yeni ihtiyaçlarla yeni toplumlar ortaya çıkmıştır. Batı bu birikimiyle bütün dünyayı ve bu arada İslâm âlemi içinde her halde en çok bizim ülkemizi de etkisi altına almıştır. Şüphe yok ki temel İslâmî bilimlerin epeyce konuları çağımızın şartları çerçevesinde yeniden şekillendirilmeye muhtaçtır. Bu açıdan bakıldığında bazı aydınlarımızın yönelttikleri kimi eleştiriler dinin kendisi değilse de din âlimlerinin eksikliği açısından haklıdır.

Ondört asırlık bir İslâm medeniyetini inkâr etmek hiç bir insaf ölçüsüne sığmayacak bir haksızlık, kimseye yakışmayan bir densizliktir. Ancak hakkaniyet çerçevesinde geçmişin yanlışlıklarını ortaya koyup eleştirmek ve bunu doğruyu bulmanın vasıtası olarak kabul etmek elbette tasvip edilecek bir harekettir. Ne var ki dinde esas olan süreklilik ve kalıcılıktır. Halkın alışageldiği, benimseyip uyguladığı dinî davranışları bir kalemde silip süpürmek hem mümkün değildir, hem de önü alınmaz kargaşalıklara yol açıcıdır. Hele dinî hayatlarının zayıf olması yüzünden vicdanlarında boşluk hisseden bazı gruplara bir anlamda güvence vermek ve onlardan puan toplamak amacıyla bütünüyle geçmişi ve geçmişe saygı duyanları hem de küçültücü ifadelerle karalamak, bu uğurda medyatik imkânları kullanmak millet-devlet sevgisi ve dine hürmet duygusuyla bağdaştırılamayacak bir davranıştır.

Din ilimlerinin tarihî gelişimini ve bu günkü dünya realitesini bilenler bu ilimlerde ıslahat yapılmasının gereğini kabul ederler. İlmî yöntemler ve sosyo-psikolojik esaslar çerçevesinde yürütülmesi gereken çalışmalarla, inanç konuları akaidin temel kaynağı olan Kur'an ile onu destekleyen sünnete ircâ edilmeli, çağdaş düşünce ve bilim verilerinden yardımcı malzeme olarak faydalanılmalı, inkârcı ve yozlaştırıcı akımlar da eleştirilmelidir. Hukuk ve iktisat zaman, mekân ve dünya realitesi faktörleri karşısında yenilenmeye en çok ihtiyaç gösterecek bir ilimdir. Bu sebeple müminlerin duyarlılık gösterip ilgilendikleri fıkhî meseleler yeniden ele alınıp işlenmelidir. Mevzu olan, ayrıca istidlâle elverişli bulunmayan zayıf hadisler tesbit edilerek ortaya konmalı, önce yeni dinî eserlerden sonra da halkın inanç ve telakki alanından çıkarılıp ayıklanmalıdır. Uydurma ve zayıf rivayetler yanında, bazı tasavvufî akım ve tarikat teşkilatında yuvalanan gayr-ı İslâmî düşünce, davranış biçimleri ile çeşitli bid'at ve hurafeler de tesbit edilmeli ve sosyo-psikolojik ihtiyat gözetilerek ayıklanması cihetine gidilmelidir.

Burada çok kısa olarak değinilen hususlarla aynı seviyede önemli olan diğer problemler üzerinde ciddi olarak eğinildiği ve bu yoldaki çalışmalar ürün vermeye başladığı zamandır ki art düşünceli kişilerin dine yöneltecekleri eleştiriler azalacak ve etkileri önemsenmeyecek hale gelecektir.

SONUÇ

Dinî konularda toplumun aydınlatılması ve Diyanet teşkilatının, faaliyetlerinde başarılı olabilmesi için akıl-vahiy, din ve lâiklik ilişkileri açısından aşağıdaki tedbirlerin alınmasının gerekliği olduğu yolundaki kanaatlerimi arzederim.

1- Her ikisi de ilâhî fiilin eseri olan akıl ile vahiy arasında temelde bir çatışma yoktur. Şayet böyle bir şeyin mevcudiyetinden söz edilebilecekse, İbn Teymiyye'nin de vurguladığı gibi, ya akıl sarih değil veya nakil sahih değildir. Akıl adına kesinlikleri bilimsel gözlem ve deneylerle kanıtlanmamış teoriler, vahiy adına da sahih olmayan veya kesin bilgi sunmayan rivayetler, hurafe ve israiliyattan söz edilecekse ortada akıl da vahiy de yok demektir. Bid'at ve hurafelere ilgi duyanlar folklor yapabilir. Teorilerle meşgul olmak isteyenler felsefe ile, gözlem ve deneyden hoşlananlar da pozitif bilimlerle ilgilenebilirler. Din, bilimin verilerinden yardımcı malzeme olarak yararlanmakla birlikte ken-

disine has delillere ve çıkarımlara sahiptir.

2- Ülkemizde yetmiş yıllık bir geçmişe sahip bulunan lâiklik ilkesine açıklık ve netlik getirilmelidir. Lâiklik siyasî çıkarlara, dini fert ve toplum hayatından dışlayıcı seküler yorumlara, çifte standarda götüren şahsî ve farklı uygulamalara alet edilmemelidir. Yüce milletimizi, on asırdan beri bütün samimiyetiyle benimseyip ölümsüz değerleriyle özdeşleştiği bir dinden koparmanın mümkün olmadığı kabul edilmeli ve lâiklik ilâhî hidayetle çatışmayacak bir çerçevede belirginleştirilmelidir.

3- Diyanet kurumu, Batı standartlarına yükseltilecek lâiklik anlayışı çerçevesinde özerk hale getirilmelidir. Yetmiş yıldan beri denediğimiz "devletin emrinde diyanet" uygulamasının istenen başarıyı sağlayamadığını kabul etmeliyiz. Aslında haklı ve isabetli tesbitlerde bulunduğu halde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın belirlediği Ramazan ve Kurban bayramları gibi mübarek gün ve geceler ile namaz vakitlerine bile halkımızın tereddütle bakması, devletinde emrinde din uygulamasının başarısızlık örneklerinden biridir.

4- Diyanet İşleri Başkanlığı İslâmî ilimlerin yenileştirilmesi, bid'at, hurafe ve israiliyatın dinden ayıklanıp temizlenmesi yolunda hem ilmî faaliyetler yürütmeli hem de kendi personelini eğitmelidir.

5- Ülkemizde adına lâiklik denen "devletin emrinde din" şeklinde bir uygulama vardır. Halkın nazarında dini Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yanında serbest din âlimleri ve mürşitleri, din eğitimi ve öğretimiyle meşgul olanlar temsil etmektedir. Din-devlet ilişkileri çizgisinde emir ve otorite altında bulunan dinin devletin hukukunu gasbetmesi söz konusu değildir. Ne var ki din adamları ile devlet adamları arasında, zararları halka yansıyan sertleşmenin varlığı da inkâr edilememektedir. Burada "Haksız olan önce başlayandır" kuralını hatırlamalıyız. Genellikle iktidarı elinde bulunduran kendini haklı görmektedir. Bu arada, alanlarında büyük yetki ve sorumluluklar taşıyan bazıları da hiç ilgi ve bilgileri bulunmadığı halde dinî konularda ahkâm kesmekte, hitap ettikleri kitlelerin sosyo-psikolojik yapılarını hesaba katmadan hatta insanlık onurlarını kale almadan küçültücü ifadeler kullanmaktadırlar. Kanaatimce bu olumsuzlukların önemli faktörlerinden biri dinin siyasetin emrine verilmiş olmasıdır.

Umarım ki tarihte insanlık ve müslümanlık için büyük hizmetler ifa eden milletimiz, bu problemini de çözecek ve Allah'ın lutfuyla daha güzel günlere kavuşacaktır.

Saygılarımla.

AKIL ve VAHİY

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

Yenilenmek için önce yeni bir anlayış ve bu anlayışın yaygınlaşmasına ihtiyaç vardır. Bu hususta takip edilecek yol aklı akılcıların çıkardığı seviyeye çıkarmak ve ona vermiş oldukları değeri vermektir.

A- Aklın iki vazifesi veya fonksiyonu vardır: Birinci vazifesi anlamaktır. Aklın anlama aleti olduğu lafızcılar ve zahiriler sözlerin sözlük manasına bağlı kalanlar tarafından da kabul edilmektedir. Akılcılar ve lafızcılar bunda ittifak halinde iseler de lafızcıların içinde ileri giden ve aklı daha dar anlamda kullananlar da bulunmaktadır. Benu Kureyza olayında her iki taraf da aklı kullanmış, ama biri sade lafızdan anladığı ile yetinmiş ve aklı anlamak için bir alet kabul etmiştir. Buna maddî bir misal vermek gerekirse, maşa ile koru tutmayı verebiliriz. Maşa ile yalnız ateş tutulur. Başka bir şey tutulmaz. Maşa ateş almada kullanılır. Ama akılcı olan şöyle muhakeme yürütür. Niçin maşa ile ateşi tutuyoruz? Elimiz yanmasın ve zarar görmesin diye değil mi? O halde bir şeyi elle tutmamak istersek, maşayı ve maşa gibi bir alet kullanırız. Buna göre, elimizi şekere sürmek istemezsek gene maşa kullanmalıyız. Buna şeker maşası denmeli, pasta maşası, doktorun yarayı pansuman ederken pamuğu koyup almakta cımbız kullanması, kaşık, çatal kullanmak da maşa kavramı ve sebebine dayanır. Maşa kullanmanın sebebini bulunca, maşanın çeşitlerini bulmak, icat etmek mümkündür. Sebebi, elle tutup kaldırmak istemediğimiz bir şeyi maşa gibi bir aletle kaldırmamız doğru olur.

İşte akılcılar, böyle düşünür ve çeşitli maşalar icat ederler. Çünkü maşanın vazifesini tahlil etmiş ve sebebini, yapılışını, hikmetini ve gayesini keşfetmişlerdir. Lafızcıların, bu misaldeki tutumu maşanın yalnız ateşte kullanıldığını görmüş olmalarından ötürü başka maşa anlamaya gitmemişlerdir. Bunların içinde çatal ve kaşık kullanmayanları var, bu daha aşırı bir zihniyete sahip olmalarındandır. Çatal ve kaşık kullananların akılcılar tarafından olmaları gerekmez. Kur'an ve hadisi anlamakta akılcı bir yol takip edilmesi gereğini duyanların, hâlâ İslam dünyasında varlıklarından sahsetmek imkânsız gibidir. Ancak lafızcıların anladığı gibi insan ateş almak isterse, elinin yanmaması için maşa kullanır. Başka bir şey anlamazlar. Bu kadar anlayış onlara yeter. Dinin naslarını (Kur'an ve hadis metinlerini) de ancak bu kadar anlatırlar ve bu onlara göre hem kendilerine, hem dünyaya yeter.

Aklın maşa gibi bir alet olması, alete ihtiyaç olmadığı zaman orada ihtiyaç olmadığını ortaya koymaktadır. Lafızcıların aklı anlayışı ve onu bir anlama aleti kabul etmelerine Suriyeli Selefiye mezhebine mensup bir alimle yaptığım münakaşada ona dedim ki: Ak-

lın bir anlama aleti olarak sizce kabul edilmiş olması, bizim için kâfi bir delil teşkil eder. Madem ki akıl metni ve ilaveyi anlayacak ve anlama salahiyeti sadece onundur. Herkes istediği gibi anlamakta serbest demek olur. Buna cevap vermedi. Çünkü aklın anlayışını sınırlayacak esaslarda da ihtilaf çıkacaktır. Buna rağmen lafızcılar -ki bunların içinde, Hadisçiler, Selefiye, Zahiriler, Mezhepçiler, mezhep taklitçileri, mükallitleri bulunmaktadır, aklı sadece lafzın taşıdığı lügat manasını anlamakta kullanırlar ve bunda ısrar ederler. Lafızcılar kendi aralarında farklılıklar gösterirler, hepsi aynı tutum ve mezhep halinde değillerdir. Ancak birleştikleri nokta, anlattığımız gibi aklı sadece bir anlama aleti görmelerindedir. Onlara göre akıl hüküm veremez, hüküm çıkarır. Akılcılar, aklın bu hüküm çıkarmasını bile yeterli görmektedir. Bu da lafızcıların hoşuna gitmez. Batıcılarımız da böyle değil mi?

B- Aklın ikinci görevi ve fonksiyonu müstakilen hüküm vermek, bilinenden bilinmeyeni elde etmek (istidlal) ve tahlil etmektir. Akılcılar, aklın bu anlamında lafızcılardan ayrılırlar. Lafızcılar nerede ise aklı bu şekilde müstakillen hüküm vermekte kullananları da tekfir edecek tutuma gireceklerdir. Böyle bir yola girmiş olanlarına rastlamak da mümkündür. Canlı bir misal vermekle bunu biraz daha açıklığa kavuşturmak lazımdır. Mesela, Hanefiler ve Hanbeliler "istihsan"ın şerî bir delil olduğunu kabul etmiş, diğerleri kabul etmemiştir. İmam Şafii demiştir ki: "Kim istihsan ile hükmederse şeriat koymuş olur."[1] Oysa şeriat koymak Allah'a aittir. Şeriat koyan Allah'lık yapıyor anlamını veriyorlar. Reyyani bunu şöyle izah etmiştir: "Şeriat olmadan kendisi şeriat koymuş olur."[2]

İstihsan'ın tarifinde: "a- Müçtehidin zihninde hasıl olan bir mana olup, delilini bulmak zor olan bir oluşumdur. b- Bir kıyastan daha kuvvetli başka bir kıyasa gitmektir. c- İnsanların menfaati için delilin gösterdiği hükmü bırakıp, âdet ve örfe başvurmaktır" denmiştir.[3]

(a) Bendindeki tarifte geçen "müctehidin zihninde hasıl olan" ifadesinde kastedilen manadan, "müctehidin zihninde kesin olduğu sabit olan" manası kasdedilirse, ona uyması farz olur, bu ittifakla kabul edilir. Eğer müçtehit şüphede ve müttereddid ise ittifakla kabul edilmez.[4]

Kısaca tarifine ve şartına değindiğimiz "istihsan" budur. İmam Şafii, istihsan batıldır ve şeriat koymaktır, demiştir.[5] İmam Şafii de İmam Azam gibi akılcılar grubundandır. Ama akılcılar da kendi aralarında ihtilaf halinde olmakla beraber, akla lafızcılardan daha çok önem verir ve ona yorum yapma hakkını tanırlar. Akılcıların zirvesinde zamanına göre İmam Azam'ı koyarsak, daha alt seviyede de İmam Şafii'yi koyabiliriz. Herkesin bildiği bir misali her ikisinin görüşüne göre anlatalım. Kur'an-ı Kerim'de "evlâmestumu'n-Nisâe"[6] ayetinde İmam Azam "mulâmese"yi cinsi münasebette bulunma mana-

1. Seyfudin Âmidi, *İhkâmu'l-Ahkâm*, III/136; İmam Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, 211.
2. Şevkânî a.g.y.
3. Şevkânî a.g.y.
4. Şevkânî a.g.y.
5. Şevkânî a.g.y. İstihsanın bâtıl olduğuna dâir İmam Şafii'nin fikirlerini *el-Umm* adlı eserinin VII/267-277 sayfalarında ve Usulul-fıkha dair *"er Risale"* adlı eserinin istihsan bölümünde bulabiliriz.
6. Mâide 6. Ebu Bekir Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/369 vd; 1. Şafii, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/46.

sına aldığı halde, İmam Şafii sadece "dokunma" manasında anlamıştır. Bunun için Hanefilere göre kadına elle dokunmakla abdest bozulmadığı halde, Şafiilere göre elle kadına dokunmakla abdest bozulur. Bunun için yaptığım yeni Kur'an tercümesinde İmam Azam'ın görüşüne göre "Kadınlarla dokunuşmuşsanız"[7] manasını verdim. Abdullah Yusuf Ali ve M. Taquid-Din al-Hilali ile M. Khan da İngiliz ve Kur'an tercümesinde bu manayı vermişlerdir.[8] Biz de bu mananın doğru olduğuna inanıyoruz. Ama başka tercümelerde İmamı Şafiin görüşüne göre "dokunursanız" manası verilmiş ki, bize göre bu mana yanlıştır. Burada görüldüğü gibi akıl yürütülecek olursa "mülâmaese"nin cinsi münasebet anlamında olması kelimenin yapısına ve sigasına daha uygun düşmektedir. "Mülâmese" kelimesinin dokunma anlamında "lems" olarak okunması söz konusu ise de aslında her ikisinde de cinsi münasebet anlamına alınması hükmün tatbikat sahasını daraltıp kısaltacağı için müslümanların lehine olması söz konusudur. Ciddi düşünülecek olursa, kadına el ile dokunma ile abdestin bozulmasının bir hikmetinin bulunduğunu anlamak güçtür. Lafzın dışında her imam da ayrıca sahibinin anlayışlarına ve fikirlerine dayanmış bulunmaktadır. Önce lafızda ihtilaf çıkmış olup, sonra her biri başka delil getirme yönüne gitmiştir. Konumuz sadece aradaki farkı gösterip, meseleyi tafsilatı ile incelemek olmadığı için fazla teferruata gitmeyeceğiz. "Lems" tek tarafın dokunması, "mülâmese" ise iki tarafın birbirine dokunması ve bir tarafın baskın olması anlamını verir. "Mülâmese"nin dokuşmak, dokuşturmak olarak Türkçe'ye tercüme edilmesi kelimenin kök anlamına uygun düşer.

Ayet-i Kerimedeki bir lafzın anlaşılmasında bu ihtilif gösteriyor ki, akla sadece anlama hakkı ve salahiyeti tanınmış olsa bile akıl çok iş yapabilir. Lafızcıların içinde bazı hususlarda akla, anlamada tam hak ve salahiyet vermeyenler de bulunmaktadır. Biz bundan dolayı yukarıda ki sözümüzü söylemiş ve akla anlama hakkının verilmesi bile çoğu kez yeter demiş olmamız, bu ayetteki gibi ihtilaflı anlayışların bulunduğuna dayanmaktadır.

Aklın müstakilen hüküm vermesi meselesini biraz daha açıklığa kavuşturmak doğru olur. Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerin dışında kalan meselelerin hükmünü öğrenmek için kaynak sadece akıldır. Akıl bu hususta serbest ve müstakil kalmaktadır. İslam akla bu salahiyeti ve hakkı vermiştir. Büyük İmam ve müçtehitler aklın bu görevini ve fonksiyonunu kabul etmişlerdir. Akıl, Kur'an ve Hadis'in dışında kalan meselelerde hüküm verirken kendine göre hareket eder ve hükmünü verir. Bu metotlardan kıyası, istihsanı, kamu yararını (maslahat-ı âmme), örf ve âdeti zikredebiliriz. Bunların dışında başka metotlar zikrettikleri gibi günümüzün şartlarını inceleyerek, gerekirse başka yöntemler de ilave edilir.

Böylece, takip edilmesi gereken birinci yol ve yöntem, akla gereken yerin ve salahi-

7. Nisâ 4/43.

8. M. Taquid-Din-al-Halil, Bağdatta benim özel hadis hocamdı. Fakültede de bir sene bize hadis okuttu. Kendisi Faslı idi. Yaptıkları Kuran Tercümesi *The Holy Quran*'ı olarak basılması için Medinei Münevvere İslam Üniversitesi Rektörlüğünce tertip edilen bir heyet tarafından incelenmiş olup Hilal Yayınlarından 1975 de Ankara'da ikinci defa basılmış olan nüshası elimdedir. Onlar da İmam Azam'ın anlayışına göre tercüme etmişlerdir. Sözlük anlamı "kadınlara dokunmaya uğramışsanız; kadınlarla dokunuşmuşsanız" ki demek istediği "çiftleşmişseniz" olur.

yetin verilmesidir. İlm-i Kelam'da Kur'an-ı Kerim akla tam salahiyet vermiştir. Putperest ve ehl-i kitaplılarla bütün mücadelesini hep aklî esaslara dayandırmıştır. Günümüzdeki müslümanların tutumu hangi mezhepten olursa olsun, en akılcı oldukları kabul edilen Hanefiler bile üçüncü asırdan sonra lafızcılar grubundan olmuşlardır. Çünkü mezhepçilik ile lafızcılık arasında fark kalmamıştır. Her ikisi de aklı sadece anlama aleti kabul eder ve ona içtihat etme ve serbest anlama hakkı tanımaz. Önce bu hakkı tanıdıklarını söylerken, ama tatbikata gelince birtakım şartlar ileri sürerler, tanıdıklarını iddia ettikleri hakkı geri alırlar ve bunun için İslam'da davalar, problemler, mezhepçilik, taklit sayesinde çözülmeden sürüp gider.

Kur'an'da akıl kelimesi hep fiil halinde kullanılmış olup isim olarak zikredilmemiştir. Aklın sıfatını ve fonksiyonunu ifade eden başka kökten kelimeler de kullanılmıştır. Akıl, isim olarak kullanıldığında, insanda bulunan anlama ve muhakeme etme ve ilim yapma gücü olarak tanımlanmaktadır.

Arapça'da "akl" kelimesinin kök manası kötü söz ve davranıştan kendini geri tutmaktır. Bunun için akıl cehaletin, bilmezliğin karşıtı ve insanın önce bilmediği şeyi bilmesi ve tanıması anlamına gelmiştir.[9] Aklın fiil olarak kök manası; tutmak, dizginlemek, deveye yular vurup onu tutmak ve idare etmek, yönetmek demektir.[10] "Ikal"in ip, bağ manasına gelmesi, akıl kelimesinin, tutmak ve bağlamak manasında olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kök mananın maddi bir şeyde kullanılması etimolojik bakımdan olup, sonra manevi bir anlamda, aşırı söz ve fiilden insanı tutan, dizginleyen onda mevcut olup, sonra manevi bir anlamda, aşırı söz ve fiilden insanı dengede tutmaktadır. İnsanı, işlerinde, sözlerinde dengeli ve muvazeneli tutan bu kuvvet aynı zamanda işlerin ve sözlerin arasında iyi ve kötü olanlarını birbirinden ayırt eden, onlar hakkında iyi ve kötü hükmünü bildirip kötülerinden sakındıran ve onları işlemekten insanı geri tutan görevi yüklenmesi tabiatının gereği olmuştur.

Akıl kelimesinin felsefi ve psikolojik manalarındaki tartışmaya girmeyeceğiz. Ancak bize gerekli olan iki manasını belirtmeye çalışacağız. Bu manalar Aristo'dan beri felsefecilerin de kabul ettikleri manalardır. Birinci manası, akıl insanda mevcut olan bir kuvvettir. Bu, insanda doğuşta bulunur. Bu kuvvenin insanın ruhunda (nefsinde) bulunduğu, varlıkların sıfatlarını; iyi ve kötü, güzel ve çirkin, eksik ve tam olarak kavradığı gibi şeylerin hakikat ve mahiyetlerini de anlayan ve birbirinden ayıran bir cevherdir. Bu her insanda bulunur ve insanı insan yapan ve hayvandan ayıran bu akıldır. İnsanın sorumlu ve yükümlü tutulması bu aklın kendisinde bulunmasına dayanır. Bu akıl kendisinde olmayan insan sorumlu ve yükümlü olmaz. Kur'an-ı Kerim'de, insandan sorumluluğu ve yükümlülüğü kaldıran ayetler, kuvve halindeki aklın bulunmadığını anlatmış olur. Bu kuvve halinde olan akılda akıl ilkeleri ve genel, külli, tümel kavramlar bulunmaktadır.

Aklın ikinci manası, işleyen, fiil halinde olan aklın, elde ettiği bilgiler ve yaptığı deneyler ve kazandığı izlenimlerden ilkeler ve hükümler koyması ve bunları yapmasını meleke ve meharet haline getirmesidir. Buna çalışan, işleyen akıl demekle, kuvve halindeki

9. İbn Faris, *Mu'cem Makayısı'l-Luga*, 4/69.
10. Ragıp Isfahani, *Mufradatu'l-Kur'an*, 346.

aklın, kendinde mevcut olan ilkelere ve hükümlere yeni bilgiler ve hükümler eklemesine, katmasına, kuvve halindeki aklın bilgilerini geliştirmesine ve davranışına, uygulamasına yönelek manası kastediliyor. Akılsızlıkla itham edilen ve yerilen insanlar, kuvve halindeki akla sahip olamadıklarından değil, akıllarını çalıştırmayıp kullanmadıklarından ve aklın ilkelerine uymadıklarından dolayıdır. Sanki akılları yokmuş gibi.

Kur'an'da akıl kelimesinin fiil çekimi halinde kullanılmasından aklın fiil halinde olması, çalışması önerilmiştir. Kur'an-ı Kerim işe ve fiile önem vermekte olduğundan, aklın kuvve halinde olması üzerinde durmamış, onun çalışıp ve çalıştırılıp iş görmesini istemiştir. Akılsızlığı, aklın çalıştırılmaması manasında kullanarak, aklını çalıştıranları övmüş ve çalıştırmayanları yermiştir. Kur'an'ın davası şudur: Saf akıl çalıştığı zaman mutlaka doğruyu bulur, yanlışı ve doğruyu anlar ve doğruyu tercih eder.

Bunu kabul etmeyen bir takım din namına konuşup yazanlar vardır. Onlar akı, Kur'an'ın kullandığı mananın tersine, kuvve halindeki aklı över ve göklere çıkarırlar, ama aklın çalışmasına ve çalıştırılmasına gelince, hemen önlemeye ve onda eksiklik bulmaya çalışarak, Kur'an'ı hedefinden, etkisinden ve yönlendirmesinden bilmeyerek menederler. Halbuki bilmezler ki, bütün yanlışları akıl ortaya koyar ve akıl kendi yanlışını da bulup düzeltir. Yukarda aklın görevlerini açıkladık.

Kur'an-ı Kerim'de kullanılan "akıl" kelimesinin fiil çekimindeki manalarını Türkçe şöyle ifade edebiliriz. Akletmek, akıl ermek, aklı başında olmak, akıl erdirmek, aklı kesmek, anlamak, düşünmek, akıllı olmak, akılla kavramak, aklı kullanmak, aklı çalıştırmak.

Görülüyor ki, akletmek; anlamak, kavramak ve düşünmek manalarına geliyor. Bir şeyin ne olduğunu anlamak, kavramak. Anlamak, iki türlü olur. Biri, bir şeyi ve sözü, kelimeyi anlamak. Burada tek bir şeyin ne olduğunu zihne alma ve onu kavrama kastedilir. İkincisi bilinen bir şeyden başka bir şeyi anlama olarak kullanılır. Bunda birden çok şeyi, sözden ve onların bir araya gelmesinden başka bir şeyi anlamak. Mesela taşları, çimento, tuğla, kireç, tahta ve cam gibi şeylerin bir düzen içinde bir araya getirildiğini gören kimse, onları bir araya getiren birinin bulunduğunu anlaması ve onları bir araya getirenin ne kadar mahir veya beceriksiz bir kimse olduğunu kavraması, işte akletmesidir, görünmeyen bir şeyi akılla öğrenmesidir ki, akıl bu bilgiye düşünerek, tefekkür ederek ulaşır.

Söylenilen sözün içerdiği fikri, anlatmak istediği gayeyi anlamak ve ona akıl erdirmek de bir düzeni ve sistemi içerir, ne denmek istendiğini anlamak ve kavramak aklın çalışmasına, aklın kendini harekete geçirmesine, kendini çalıştırmasına ve düşünmesine bağlıdır. Bundan dolayı, mürekkep ve birleşik bir çok nesneyi bir anda anlamak, düşünmeyi ve akletmeyi gerektirir. Düşünmeyen, ne denmek istendiğini anlamaz.

Demiştik ki, aklın iki görevi bulunmaktadır. Anlamak ve düşünmek Kur'an-ı Kerim'de anlamak için başka kelimeler de kullanılmıştır. Ancak bunlardan "fıkh" kelimesini zikredeceğiz ve "fıkh" bir şeyi hem söz, hem gaye itibariyle ve ne denmek istediğini anlamaya denir. Bu kelime Kur'an'da yirmi yerde kullanılmıştır. "Fıkh" kelimesinin manası:

"Nerde ise laf anlamayacak bir millet buldu."[11]

11. Kehf 93.

"Bu millete ne oluyor ki, hemen hemen hiçbir söz anlamıyorlar."[12]

"Fakat, iki yüzlüler anlamazlar."[13]

Aklın ikinci işlevi düşünmektir. Kur'an-ı Kerim'de doğrudan düşünmek anlamında kullanılan tefekkür kelimesi de aklın bu ikinci görevini daha açık surette pekiştirmektedir. Tefekkür, düşünmek, fikir yürütmek, akıl etmek; bilinenleri inceleyip uygun bir şekilde düzenleyerek bir neticeye varmak, istidlal etmek, bir araya getirilen bilinenlerden ve ileri sürülen, söylenen, anlatılan bir sistemi anlamak ve düşünerek sistemin anlatmak istediği maksat, gaye ve sebebini bulmaktır. Tefekkür ve fikir kelimesi Kur'an'da on dokuz defa kullanılmakla düşünmeye verilen önemi ortaya koymuştur. Tefekkürün nasıl kullanıldığına dair misal:

"Düşünesiniz diye Allah size ayetlerini (kanunlarını) böylece anlatıyor.[14]

"Kendi kendilerine, Allah'ın gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri gerçekten yarattığını düşünmezler, tefekkür etmezler mi?"[15]

"İnsanlara, açıklayasın diye sana Kur'an'ı indirdik, belki düşünürler."[16]

"Bu misalleri, düşünsünler diye insanlara veriyoruz."[17]

Kur'an-ı Kerim'de bir de "nazar" kelimesi vardır. Bu kelime hep gözle bakmak, hem kalble bakmak, yani düşünmek, akıl gözü ile bakmak manalarına gelmektedir. Genellikle halk, nazar kelimesini gözle bakmak, ve göz manasına kullandığı halde, alimler bu kelimeyi düşünmek, kalp gözüyle bakmak manasında kullanırlar.[18] Türkçede de hem göz, hem düşünme manasında kullanılmaktadır. Düşünme manasında Kur'an'dan misaller:

"Göklerin ve yerin hükümranlığını ve Allah'ın yarattığı her şeyi düşünmüyorlar mı?"[19]

"Başlarının üstündeki göğü nasıl bina edip süslediğimize bakıp düşünmüyorlar mı?"[20]

"Allah'ın rahmetinin izlerine bakıp ölü yeri nasıl dirilttiğini düşün."[21]

Kur'an-ı Kerim'in akıl kelimesini isim olarak kullanmadığını ve onu fiil halinde kullanarak çalışmasını, iş görmesini amaçladığını anlatmıştık. Aklın en önemli görevinin düşünmek olduğunu ve düşünmenin anlamanın bir neticesi olarak göründüğünü ve bu iki anlamda kullanılan aklı destekleyen ve pekiştiren fıkh, tefekkür ve nazar kelimelerini kısaca açıkladıktan sonra, akıl manasında Kur'an'da kullanılan isim ve kelimeleri kısaca izah etmek gerekir. Bu anlatacağımız kelimeler akıl manasında kullanılmış ise de, aslında bunlar aklın birer sıfatı veya aklın işlevinin ifade eden isimlerdir. Bunları sıralayalım:

12. Nisâ 78.
13. Münafıkun 7.
14. Bakara 2/219, 266.
15. Rûm 30/8.
16. Nahl 16/44.
17. Haşr 59/21.
18. Ragıb Isfahani, *Müfredat* 517.
19. A'râf 7/185.
20. Kaf 50/6.
21. Kaf 30/50.

"a- Lüb, çoğulu elbab gelir. Akıl ve akıllar demektir. Lübbün kök manası, öz, halis, yabancı bir şeyle karışmamış nesne anlamındadır. İtham, kusur, leke ve ayıplardan uzak, halis, özbeöz akla lüb denir. Aklın halisine[22] ve felsefî terimle mücerret, soyut akla lüb denmektedir. Akla gitmeli, aklın erdiği hüküm, aklın hükmü budur diyenlere nakilciler, akla karşı olanlar hangi akıl ve kimin aklı diye itiraz edenlere Kur'an'ın anlattığı lüb olan akıl, aklın lübbü en güzel cevap teşkil eder. Herkes bu akla güvenmelidir. Çünkü Kur'an buna güvenerek anlatmak istediğini anlatıyor. Bu tür akla sahip olanlar Kur'an'da üst derecede bir övgüye mazhar olmuşlardır. Bunları, hiçbir şeyin tesirinde kalmadan, önceki fikir ve inançların etkisi altında bulunmadan sırf akıl ilkelerine göre, sırf aklını ve akl-ı selimini kullanan ve diğer bir deyimle, yeni bir sonuca varmak için herşeyden şüphe edip, hiçbir şey bilmiyormuş gibi yeniden incelemeye ve araştırmaya koyulmak, ancak böyle mücerret, soyut, önyargısız arı bir akıl ve lüb ile mümkün olur. Kur'an'ın bunları övgüsüne misaller:

"Hikmet (anlama ve düşünme) verilen kimseye çok iyi şey verilmiştir. Bunu ancak öz akıl sahibi olanlar anlar."[23]

"Tanrının tek olduğunu bilsinler ve özbeöz akıl sahipleri öğüt alsınlar."[24]

"Sözleri dinleyip en güzeline uyanlar, Allah'ın doğru yola koyduğu özbeöz akıllardır."[25]

b- "Hicr" kelimesi de akıl manasında kullanılan bir isimdir. Bunun kök manası, menetmek, engel olmak, aynı kökte sağlam taş anlamı da bulunmaktadır. Aklın sıfatı olması, sağlam taşla bir yerin çevrilerek, başkasının o yere gitmesine mani olmasından dolayıdır.[26] Akla "Hicr" denmesi, aklın insanı olur olmaz kötü ve yanlış şeyleri yapmaktan koruması ve onu engellemesi manasına dayanır. Kur'an'da;

"Bunların her biri, akıl sahibi (anlayanlar) için yemin etmeye değmez mi?"[27]

c- Nüha kelimesi de akıl manasında Kur'an-ı Kerim'de kullanılan bir isimdir, ama sıfat manasında, kötü şeylerden insanı menetmesi ve onları insana yasaklaması kastedilmiştir. Nüha'nın kökü nehyetmek, yasaklamak ve başkasına bir şeyi yapmaması hususunda emir vermekten gelir. Nüha'nın tekili nühye'dir.[28] Akla nüha denmesi, aklın insana emir vermesi ve insanı yapmayacağı ve yapmaması gereken şeyleri ona yasaklamasıdır. Dediğimiz gibi akıl da Allah'ın insanoğluna verdiği sözsüz, lafızsız bir vahiydir. Kur'an gibi hüküm verir ve verdiği hüküm Kur'an'ınki gibi meşrudur, şeriat sayılır. "Kur'an-ı Kerim'de şöyle denmiştir:

"Bunlarda akıllarını kullananlar için ibretler vardır.[29]

22. Ragıb Isfahani, *Müfredat* 461, *Mu'cem Makayısa'l-Luga* 5/200.
23. Bakara 2/269.
24. İbrâhim 14/52.
25. Zümer 39/18
26. Ragıb Isfahani, *Müfredat* 107, İbn Faris, *Mekayıs* 2/138.
27. Fecr 99/5.
28. Ragıb Isfahani, *Müfredat* 528, İbn Faris, *Mekayıs* 5/259.
29. Tâhâ 20/54, 128.

Akıl ile ilgili ayetlere başvurarak Kur'an-ı Kerim'in aklın çalışmasına ve çalıştırılmasına ne kadar önem verdiğini tespit etmiş olduk. Kur'an akla önem verip ona dayanmakla insana ne kadar önem ve şahsiyet verdiğini ortaya koymuş oluyor. İnsanı insan yapan akıldır. Kur'an aklı şaşmaz ve ölçülerinde yanılmaz kabul etmeseydi, insanları düşünmeye ve akletmeye sevkeder miydi? Kur'an aklın anlayışına ve düşünmesine seslendiği için, Kur'an Kur'an'lığını aklın desteklemesinden almaktadır.

Yüce Allah insana iki ilim kaynağı vermiştir. Biri akıl, diğeri vahiydir. Akıl her insanda, her zaman ve her yerde onunla beraberdir ve doğuştan kendisine verilmiştir. Ancak, insan, çevrenin, toplumun ve öğretim gibi şeylerin tesirinde aklını kullanamama ve çalıştıramama durumları ile karşı karşıya kalabilmekte olduğu da sosyal ve tarihi bir vakıadır. Bu durumdan kurtulma her insana nasip olmamakta ve ancak pek ender düşünürler, buna muvaffak olmaktadırlar. Yüce Allah ara sıra toplumların içinden bazı insanlara vahiy göndererek, insanı akla uymağa davet etmiş ve onu destekleyen bazı esas bilgiler ve ilkeler vermiştir. Bu suretle insanları -en yüksek düşünüründen, en alt düşünürüne kadar- eşit bir insanlık düzeyinde tutmayı amaçlamıştır. Kur'an ve akıl birbirinin tamamlayıcısı iki ana kaynaktır. Kur'an'da açıkça akla dayanan ve insan tecrübesine dayanan hükümler, ilkeler ve bilgiler bulunmakta olduğu gibi, bu bilgilerden çıkarılan en büyük görevi ortaya koyup açıkladığı sonuçlar ve varılması istenilen gayeler bulunmaktadır. İnsanoğlu bu sonuçları çıkarmakta yanılmaktadır ve bundan dolayı gayeye ulaşamamaktadır. Bu aklın yanılmasından değil, iradenin, hedefini yanıltmaktır. Mantık deyimi ile söylersek, öncüler aynıdır, onlarda ittifak ve anlaşma vardır, ama onlardan sonuç çıkarmakta insanın niyeti ve iradesi rol oynamaktadır. İşte Kur'an, insanın bu niyet ve iradesini irşat etmeye ve ona yol göstermeye gelmiştir. Kur'an'ı, anlamak ve yorumlamak görevi ve yükü de gene akla verildiğinden yanılıp yanılmama sorumluluğu akla aittir. Akıl Kur'an'ın ona verdiği bazı çözümleri ve sonuçları örnek alarak ve dış etkilerden sıyrılarak çalışmasına devam edecektir. Buna rağmen, insanoğlu aklına ve vahye teslim olmayıp insanda mevcut olan diğer güçlerin isteğine niyet ve iradesine kendini kaptırırsa, bütün sorumluluğu ve neticesini diğer güçlerin kendileri yüklenmiş olur.

Bir müslümanın yaptığı yanlıştan nasıl Kur'an sorumlu değilse, çünkü Kur'an'ın sözünü tutmamıştır; aynı şekilde yaptığı yanlıştın da akıl sorumlu değildir, zira akla uymamış ve ona teslim olmamıştır. Bu, aklın da, Kur'an'ın da kabahati değildir. Aklı yanıltıp Kur'an'la ona doğrultmaya ve düzeltmeye kalkmak yanlıştır. Metodu ters kullanmaktır. Çünkü Kur'an'ı da anlayan akıldır. Kur'an'ın asıl görevi iradeyi eğitmektir. Bu da akıl yardımıyla gerçekleşir.

Netice olarak, insan vahyi iyi niyetine göre doğru anlarsa doğru yolda olur, bu dünyada ve öteki dünyada saadete erer. Eğer vahyi, iyi niyetine rağmen yanlış anlarsa, hemen yanlışını düzeltmeye gitmeli ve yanlışını sürdürmemelidir. Böyle yaparsa yanlışı affedilir. Bunun için sık sık kendisini, yaptığını ve verdiği hükümleri, kontrol etmesi gerekmektedir. Vahye dayanarak verdiği hüküm dinî olduğu gibi akla dayanaak verdiği hüküm de dinîdir. Ancak ikisi arasında çelişkiye düşmemesi, dikkat etmesi gereken en temel kuraldır.

Akıl bir şeye zorunlu olma hükmünü verir ve bunun karşıtında ise bir şeye de olamaz hükmünü verir. Bir de bu ikisi arasında kalan üçüncü bir şey vardır, ona da olabilir hükmünü verir. Bir şeyin olabilir olması için zorunlu veya olamazın dışında bulunması şarttır. İşte bazı kimseler bunları birbirine karıştırır, akla serbest ve hür çalışma imkânı vermez. Sapmalar, yanlışlar ve bağnazlıklar, eski ve çağdaş hurafeler hep aklın bu hükümlerine uymamaktan doğmaktadır. Bunda en büyük rolü oynayan insanın çok değişik ve çeşitli çıkarları ve dış etkenlerdir. İşte Kur'an'ın bu hususta en büyük görevi ve çağrısı insanı dış etkenlerden kurtarıp aklı kendi başına düşünmede serbest bırakmasıdır. Bu hususta Kur'an, aklın zorunlu dediği şeyleri pekiştirmekte, aklın olamaz dediği şeylere olamaz demekte ve aklın olabilir dediği şeyler hakkında akla öneriler sunmakta ve öğütler vermektedir. Allah'ın birliğini akıl zorunlu olarak bulmakta, Allah'ın oğlu ve karısı olmasını akıl olamaz görmekte ve Allah'a belli bir şekilde dua etmeyi ise akıl olabilir kabul etmektedir.

İşte Kur'an ile akıl arasındaki ilişki, aklın bu üç temel ilkesine dayanmaktadır. Bu üç temel ilke, aklın veya insanın uydurduğu bir şey olmayıp Allah insanı yaratırken ona akıl ve aklın bu üç temel ilkesini de beraberinde vermiştir. Bütün müslümanlar, aklı olmayanın dinle ve iman etmekle sorumlu olmadıklarını bilir ve kabul ederler. Aklın sorumluluğun temeli olduğunu itiraf ederler, ama bazıları sonradan aklı çalışmaktan menetmek için ellerinden geleni yapmaktan geri durmazlar. İslam dünyasının tarih boyunca eskiden ve şimdi sorunu, bu üç ilkeyi birbirine karıştırmaktan başka bir şey değildir. Başka bir ifadeyle zorunlu olanı olamaz, olamaz olanı zorunlu ve olabilir olanı da zorunluya veya olamaza çevirmeleridir. Bunun için İslam insanın niyetine ve kasdına önem vermiştir. İnsanın aklının çalışma serbestliği iyi niyete dayanır. İyi niyet ile soyutlaşmak suretiyle yanlış ve zararlı dış etkilerin tesirinden kurtulabilir. Bu ise yüce bir ülkü ve amaç ister. Bunu yapabilene hür düşünür denir.

Aklın düşünmesine düşman olanlar, hurafeleri, keramet ve mucize dedikleri şeyleri inkâr edenleri akılcılıkla itham edip dinden çıkmış sayarlar. Bunların içinde akl-ı selimini kullanmayan her türlü insanı görmek mümkündür. Modern deneysel ilimde akademik ünvan sahipleri ile dine inanmayan -işine geliyorsa- bu tutumda olabiliyor. Bu gibilere verilecek hem ilmî, hem dinî cevap şudur. Bazı insanların mantıksız, olağanüstü olaylara inanmaları, insanın aşağılık (esfel-i safilîn) ruhunda bir kutsallık ve tutkunlukla kendini yüceltme duygusunun belirtisidir. Onlara inanmak ve inandırmakla değerlerini arttıracaklarını sanırlar. Bu gibi anormal şeyleri ve olayları reddedenlerin üç dayanağı bulunduğunu hatırlamaları gerekir. Biri akıl, diğeri Kur'an ve üçüncüsü sağlam ilim verileridir.

Akıl kabul etmiyorsa, Kur'an'a aykırıdır. Kur'an'ı yorumlayan akıldır. Sağlam ilim verileri de ölçü alındığı zaman, nice aldatmaca, akıl, mantık ve Kur'an dışı uydurma olaylar, sahte menkıbeler ve hayat hikâyeleri, keramet övünmeleri ve fikri ahlaksızlıklar önlenebilir. Bunları din adına uyduranların bilmedikleri bir önemli esas şudur. Kur'an'ın ilk ve son gayesi ve felsefesi, bunları kaldırmak ve insanların zihinlerinden ve hayatlarından silmektir. Allah adına insanları sömürmek, şahsi çıkar ve rütbe elde etmek, Kur'an'ın tevhid inancına temelden aykırıdır. Akla güvenmeyen Kur'an'a da güvenmez. Kur'an'ın Kur'an'lığını, akıl ispat etmektedir. Tasavvufçuların akıl yerine kalbin duygu-

sallığını ve dengesiz, ölçüsüz hayalleri koyarak aklı reddetmeleri, Kur'an açısından affedilmez bir hatalarıdır. Bu hata da tövbesiz affolmaz.

DİNİMİZİ TANIRKEN DE TANITIRKEN DE GÖZDEN KAÇIRDIKLARIMIZ

Dr. Fahri DEMİR

Sayın Başkan,

Değerli Misafirler,

Muhterem İlim Adamları!

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ebedi mucizesi Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın koruması sayesinde, Allah'tan gelen şekliyle, lafzî bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar geldiği ve elimizde olduğu halde, üzülerek görüyoruz ki dinimizi doğru tanımıyoruz.

Dini, herkesin, aklına estiği gibi yorumlamaya kalkışması, dinimizi doğru tanımadığımızın en açık göstergesidir.

Dinimizi doğru tanımadığımız için de dinî konularda bir yandan kendi aramızda "düşmanca" kavga etmek bir yandan da dünya ile kavgalı bir tutum sergilemek suretiyle sevgi, barış ve kardeşlik dini olan dinimizi çok kötü tanıtıyoruz.

Bu tesbitimizi bazı yabancıların da aynen yaptıklarına şahit oluyoruz:

Hollandalı senator Gelderbolm, 1989 baharında, o gün dünyada ve Avrupada İslam adına gelişen olaylar üzerine verdiği demeçte aynen:

"İnsan sevgisi ve demokrasi gibi değerlerimiz eminim ki İslamiyette de vardır. Ne var ki müslümanlık bizden 600 sene sonra tarih sahnesine çıktığı için müslümanlar bugün kendilerini, bizim altıyüz sene önce yaşadığımız şartlarda yaşamaya zorluyorlar." demiştir.

Benzer bir değerlendirme, Moskova'da yayımlanan İzvestiya gazetesinin bir politika yazarı tarafından da o tarihden beş sene sonra 1994 baharında yapılmıştır:

"Bugün dünyaya baktığımızda müslümanlar arasında radikal hareketin geliştiğini görüyoruz. Kur'an'da ise radikal anlayışa da ılımlı anlayışa da açık mesajlar var. Acaba müslümanlar niçin ılımlı anlayıştan çok radikal tutuma yöneliyorlar?

Bu soruya herkes bir şekilde cevap vermeyi tercih edebilir ama bize öyle geliyor ki bu tutum müslümanlığın henüz heyecanı durulmamış, denecek kadar genç bir din oluşundan kaynaklanmaktadır!"

Gerçekten de kendimize baktığımızda dinin tabiatında olmayan tutumlarla karşılaşıyoruz:

– Kimse kendisiyle meşgul değil; herkes başkası ile meşgul!

Halbuki biliyoruz ki din, öncelikle başkasıyla değil kendi kendisiyle meşgul olmayı öğütler. Hele kendi gözündeki merteği görmeyip başkasının gözündeki çöple meşgul olmak, işte, ne akılla ne dinle bağdaşmayan tutum bu ve biz müslümanlar bugün bu tutumu sergiliyoruz.

– Dinî konuları, iyi bildiğine inanılan kimselere hakkı arama gayreti ve dikkatiyle sormak veya,

– Konu hakkında bilgi sahibi olanların en doğruyu bulma gayretiyle ve "kardeşçe" tartışmak, işin gereği iken,

– Hakkı arayan erler gibi kardeşçe değil de mal bölüşen haramiler gibi düşmanca kavga etmek..

İşte, bugün sergilediğimiz görüntü bu!

Bu tutum tipik olarak iki konuda kendisini göstermektedir:

a) Kılık-kıyafet gibi göze hitabeden örfi ağırlıklı konuları tesettür demagojisiyle din olarak öne çıkarmak,

b) Şeriat gibi tartışılmayacak terim ve kavramları kullanarak dini; devlet ve düzen kavgasına alet etmek.

Bilindiği gibi, Ortaçağ hıristiyan dünyasının problemleri de benzer kavgalardı:

– Kilise-devlet/kral-papaz kavgası, dönemin tipik konularıydı.

– Dünya; "dönüyor-dönmüyor, / yuvarlaktır-düzdür!" konuları engizisyon mahkemelerinin baş meselesiydi.

Şimdi bizim de baş meselemiz, ayın hesapla mı görerek mi tesbit edileceği: Hesapla tesbit edilecekse, "kavuşum"a mı yoksa "görülebilme imkânı"na mı itibar edileceği konularıdır.

Hz. Ali'nin, meşhur hakimiyet mugalatası yüzünden şehid edilmesinden bu yana devlet yönetimi meselesine temel problem hep hakimiyet meselesi olmuştur:

– Devlet kim adına yönetilecektir;

Millet adına mı Allah adına mı?

– Uygulanacak kanunlar kimin hükmü olacaktır;

Milletin mi Allah'ın mı?

Zamanımıza kadar bu konular şiî ve haricilerle ehl-i sünnet arasında tartışma konusu olurdu. Gariptir ki kendisini ehl-i sünnet sayan ilim adamlarından pek çoğu bugün bilerek veya bilmeyerek saf değiştirmiş görünmektedir. Halbuki insanlığın bunca tecrübesinden sonra safların farklı yönde değişmesi beklenirdi.

Bu konular, dinini doğru tanımak ve doğru tanıtmak isteyen müslümanların bugün kendilerini, Allah rızası için aydınlatacağı ve düzelteceği konulardır.

"İslamiyet ve devlet idaresi (din ve lâiklik)" adlı henüz basılmamış, bilgisayar çıktısı nüshaları pek çok meslekdaşımın ve bazı yetkililerin elinde bulunan çalışmamda, Peygamberimizin:

– Devletin, Allah adına değil: Millet adına yönetilmesi,

– Uygulanacak kanunların Allah'ın hükümleri olarak değil; Milletin hükümleri olarak yürürlüğe konulması,

gerektiğini öğrettiğini, aksine hareketle, devleti Allah adına yönetme ve uygulanacak kanunları Allah'ın hükümleri olarak uygulama iddiasının dini tahrif olduğunu, başka bir ifade ile, aynı zamanda devlet başkanı olan Peygamberimizin bize öğrettiği yönetim biçiminin,

– Dini değil; sivil devlet.

– Dini değil; sivil kanun!

olduğunu, delilleriyle ortaya koymuş bulunuyoruz. Onları, vaktimiz elverdiği ölçüde bu şûra'da müzakere ederiz. Vaktimizin yetmediği konuları da ileride müzakereye devam edebiliriz. Burada hemen şu kadarını belirtelim ki:

Dinin; itikad, ibadet ve insan konularına ait ilkeleri bellidir ve onlar, zamana ve şartlara göre değişmeyen sabit değerlerdir.

İdare ve muamelat konularına ait hükümler ise şartlara göre değişmeye açık ve insan ihtiyaçlarına göre içtihadla belirlenecek hükümlerdir. Dolayısıyla:

– İtikad ve ibadet konuları prensip olarak içtihad konusu değildir. Ama bir konuda içtihad gerekmişse hükmün "menat"ı "nass"/ayet-hadis olur.

– Muamelat konuları ise; haklarında "nass" bulunanları dahil tamamı ictihadidir ve bu içtihad'da varılmak istenen hükmün "menat"ı, "nass"dan önce "maslahat-ı nas" olur.

Açıktır ki bunun pratiği şudur:

– Herhangi bir kanuni düzenleme ki "maslahat-ı nas"a yani insan ihtiyaçlarına daha uygundur, o düzenleme dinin irşadlarına da daha yakındır!

Bundan hareketle şunu söyleyebiliriz:

– Gelişmiş ülkelerdeki düzenlemeler insan ihtiyaçlarına çoğunlukla daha uygun bulunduğundan dini irşadlara da daha yakın durmaktadır. Öyle olunca:

– İdari ve kanuni düzenlemeleri insan ihtiyaçlarını gözetme ilkesine dayanan liberal demokratik sistemleri İslamiyete aykırı sanarak "şeriat"a uydurma iddiasıyla onlarla kavga etmeye kalkışmak, her şeyden önce dini yanlış tanıtmak suretiyle dine, sonuçta insanlığa kötülük etmektir.

Burada, detayı müzakereler sırasında tartışılacak çok samimi bir soruyu işitir gibiyim:

– Bu görüşünüz belki temenninizdir. Belki ihtiyaç duyduğunuzdan ve çözümsüzlük gördüğünüzden kendinizi iyi niyetle zorlayarak ortaya koyduğunuz çözümlerdir. Bunlar, nass'ları olmayan dinler için belki geçerli olabilir ama elimizde, Allah'tan geldiği orijinal şekliyle bir kitap bir Kur'an bulunduğunu az önce belirttiniz. Kitabımızda, muamelat

konularında da açık nass'lar bulunduğuna göre, o nass'lar karşısında böyle değerlendirmeye imkân var mı?

İşte, bugün karşı karşıya bulunduğumuz ve tebliğimizin başında işaret etmek istediğimiz problemin özü bu soruda saklıdır. Hep böyle sandığımız ve bu zannımıza peşin bir kanaatle tutunduğumuz içindir ki bugün, gerek dindarlıkta gerek dini ilimlerde ilerledikçe doğruyu daha iyi görmek yerine ondan uzaklaşıyoruz.

Allah'ın elçisi olarak "üsve-yi hasene" olan sevgili Peygamberimiz, bazı peygamberler gibi peygamberlik misyonuna ek olarak yüklendiği devlet yönetiminde de en güzel örnek olmuş ve bu konuda yapılan yanlışı ta baştan düzeltmiş; bir daha yanlış yapılmaması için uyarıda bulunmuş; prensipler koymuştur.

Peygamberimizin o uyarısı ve koyduğu o prensipler dikkate alınmadan, O'nun, yegane kalıcı mucizesi Kur'an-ı Kerim'in mesajı doğru algılanamaz.

O uyarı ve prensiplerden bazılarını kaynaklardan nakletmeden önce hazırun için belki gerekli değil ama, bu şûra'yı konunun uzmanı olsun olmasın herkes takip ediyor ve birçok kimse okuyacak olduğundan, kısa bir ön bilgi vermeme izin veriniz:

Bilindiği gibi her peygamber devlet yönetmemişti. Devleti yönetme fonksiyonu, peygamberlik misyonu gereği bir fonksiyon değil; bazı peygamberlerin, peygamberlik misyonları yanında sahip oldukları ek bir fonksiyondur.

Nitekim mesela büyük peygamberlerden Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa (s.a.v.) devlet yönetmemişti ama Hz. Davud ve Hz. Süleyman aynı zamanda devlet başkanı idi.

Medine'ye hicretten sonra oradaki ihtiyaca göre aynı zamanda devlet de Kur'an ve yöneten Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), bir yandan peygamberlik misyonu gereği "tebliğ" görevini yerine getirmek, öbür yandan başkanı bulunduğu Medine site devletinin "hakimiyet hududunu" belirlemek için, Medine'nin en yakınından başlamak üzere, muhtelif kabile ve toplumlara, "seriyye"ler gönderiyordu.

Sevk edilen birlik, gittiği kabile ve veya topluma "sefer" sebebini ve İslamiyeti anlattıktan sonra şu üç teklifte bulunuyordu:

1- İslamiyeti kabul ediniz. O takdirde müslümanlarla eşit haklara sahip kardeşlerimiz olursunuz.

2- Müslüman olmak istemezseniz, (Medine site devletinin hakimiyetini tanımanın bir sembolü olmak üzere) "cizye" vermeyi kabul ediniz. O takdirde de devletin, müslüman vatandaşlarının sahip oldukları haklara eşit olarak sahip asli vatandaşlarımız olursunuz.

3- Bunu da kabul etmek istemezseniz, (Biz dostu-düşmanı ayırt etmek ve sınırlarımızı belirlemek istiyoruz. Onun için "savaş"a hazır olun!

Bu tekliflerden ikincisini kabul edenlerle "vatandaşlık sözleşmesi" demek olan "zimmet akdi" yapılırdı.

Bu sözleşmeyle, ödemeyi kabul ettikleri vergi karşılığında, bu yeni vatandaşların can ve mal güvenliği taahhüt ediliyordu.

Bir keresinde, seferden dönen seriyye komutanı Hz. Peygamber'e:

"– Gittiğimiz kabileyle Allah ve Resulü adına zimmet akdi yaptık; geldik!" diye tekmil verir. Bu tekmili alan Hz. Peygamber irkilir:

"– Ne? Allah ve Resulü adına mı?

Eğer siz sözleşme şartlarını yerine getirmekte kusur ederseniz (Mesela onların can ve mal güvenliğini sağlamakta başarılı olamazsanız), yaptığınız bu sözleşmeye göre bu kusur, onların nazarında, Allah ve Resulüne ait olacaktır. Öyle değil mi? Halbuki bunda Allah ve Resulünün bir kusuru olmayacaktır.

Onun için, bir daha "zimmet akdi" yaptığınızda, "Allah ve Resulü adına" değil; kendi adınıza ve arkadaşlarınızın adına yapınız!

Zira, kendi sözünüzü yerine getirmede kusur işlemeniz, Allah ve Resulü adına verilen sözü yerine getirmede kusur işlemekten ehvendir."

Buyurur ve olaydan sonra, bu tecrübenin hatırlattığı bir maddeyi daha "harp talimatı" maddeleri arasına koyar:

"– Bir yerleşim yerini kuşattığınızda o yerin halkı kendilerine, Allah'ın hükmünü uygulamanız şartıyla antlaşma yapmak isterlerse bunu kabul etmeyiniz! Onlarla, kendilerine, kendi hükmünüzü ve arkadaşlarınızın hükmünü uygulamak üzere antlaşma yapınız. Zira Allah'ın onlar hakkındaki hükmü nedir? Siz onu bilemezsiniz!"

Şimdi izninizle, "davet hadisi" olarak bilinen bu talimatın tam metnini sunalım ve çok kısa bir değerlendirmesini birlikte yapalım:

Muteber hadis mecmualarından Müslim, Cihad, 3, H. No: 1731; Tirmizi, Siyer, 48; İbn-i Mace, Cihad, 38 ve Ahmed B.Hanbel, Müsned. 5/358'de kayıtlı Süleyman B. Büreyde hadisine göre Hz. Peygamber, bir ordunun başına tayin ettiği kumandana şu talimatı verirdi:

"– Allah'tan kork ve yanlış iş yapmaktan sakın"

Askere karşı da haksızlık yapma; onlara iyi davran!

Bismillah! deyip çıkın Allah yoluna. Gazanız mübarek ola!

Küffarla/düşmanla savaşın, savaşın, ama haksızlık etmeyin!

Sözünüzü çiğnetmeyin; savaşta ölen düşmanlarınızın burun ve kulaklarını kesmeyin (cesetlere hakaret etmeyin); çocukları öldürmeyin!

Düşmanla karşı karşıya geldiğinde, onlara şu üç teklifte bulun; hangisini kabul ederlerse, sen de kabul et ve onlardan elini çek:

1- İslam'a davet et!

Kabul ederlerse, onlardan elini çek!

Peşinden onları "hicret yurduna" (Medine site devleti vatandaşlığına) katılmaya davet et ve de ki:

'Kabul ederseniz, muhacirlerin hakları sizin de haklarınız; muhacirlerin ödevleri sizin de ödevleriniz olacaktır!'

Medine'ye katılmak istemezlerse de ki:

'O takdirde, çölde kendi başlarına yaşayan müslüman araplar durumunda (Ke A'rabi'l-Muslimin) olursunuz, ihtiyaç duyar da yardım isterseniz, kendileriyle aramızda antlaşma bulunan ülke ve topluma karşı olmamak şartıyla, elden gelen yardım yapılır.

2- İslam'ı kabul etmezlerse, (Medine site devletinin hakimiyetini kabulün bir sembolü ve yapılacak antlaşma ile kendilerine verilecek 'koruma' yani devlet himayesi taahhüdünün bir bedeli olmak üzere) 'cizye' ödemeye davet et ve de ki:

Bu takdirde haklarımız, hakları; ödevlerimiz ödevleri olacaktır!

Kabul ederlerse sen de kabul et ve onlardan elini çek!

3- Bunu da kabul etmezlerse, sığın Allah'ın yardımına ve onlarla savaş!

4- Bir kaleyi, bir yeri kuşattığında senden:

'Allah ve Resulünün zimmetini (Allah ve Resulü adına zimmet akdi) isterlerse, bunu kabul etme, onlara, kendi adına ve arkadaşların adına zimmet ver! Zira, sizin kendi zimmetinizi ihlal etme durumunda kalmanız, Allah ve Resulü adına verilen zimmeti ihlal etmekten ehvendir.

5- Bir kaleyi, bir yerleşim yerini kuşattığında, senden, kendilerine, 'Allah'ın hükmü uygulanmak üzere' antlaşma yapmak isterlerse, bunu da kabul etme. Onlarla, kendi hükmün ve arkadaşlarının hükmü uygulanmak üzere antlaşma yap! Zira Allah'ın onlar hakkındaki hükmü nedir? Sen onu bilemezsin."

Bu haberi bize ulaştıranlardan imam Müslim, bu hadisin, Süleyman B. Büreyde'den başka Numan B. Mukarrin ve Şube (r.a.) tarafından da aynen rivayet edildiğini bildirmektedir.

Davet hadisi adıyla naklettiğimiz bu haber, öyle, sadece rivayet edilmiş ve hadis kaynaklarında kalmış sıradan bir haber değil: Hz. Peygamber'den bu yana hep uygulanagelmiş, Serahsi'nin Mebsut'unda görülebileceği gibi (c.10, s. 7-8), İmam müçtehidlerce enine boyuna değerlendirilmiş, üstelik "müctehid içtihadında hata da isabet de eder" prensibinin "delil"i olmuş önemli bir haberdir.

Tarih boyunca uygulamanın da hep bu haberde verilen mesaja uygun seyretmiş olduğunu görüyoruz.

Bu önemli mesajın kısa bir değerlendirmesini de yapmakta yarar vardır. Hemen her kelimesi büyük bir dikkatle değerlendirilmesi gereken bu mesajın geniş değerlendirmesini müzakerelere bırakarak izninizle sadece bir kaç noktasına işaret edelim:

1- "Zimmet akdini Allah ve Resulü adına değil; kendi adınıza yapın. Zira kendi adınıza yaptığınız bir akdin gereklerini yerine getirmede başarılı olamamanız, Allah ve Resulü adına yaptığınız antlaşmanın gereğini yerine getirmede kusur işlemenizden ehvendir!"

"Bir yerleşim yerini kuşattığınızda ora halkı size, kendilerine Allah'ın hükmü uygulanmak üzere 'bir antlaşma' teklif ederlerse o teklifi de kabul etmeyiniz. Onlarla antlaşmayı, kendi hükümlerinizi uygulamak üzere yapınız. Zira Allah'ın onlar hakkındaki hükmü nedir? Siz onu bilemezsiniz!"

Dikkat edilirse bu iki mesaj, zamanımızdaki "İslam devleti" adıyla devlet yönetmeye ve "Şeriat ve İslam kanunları" adıyla yasa çıkarıp uygulamaya yeltenme gibi, cür'etli iddiaların yanlışlığını göstermektedir.

Filhakika tarihe baktığımızda müslümanların; Emeviler, Abbasiler, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Osmanlılar gibi adlarla çok devlet kurmuş olmalarına karşılık "İslam" adıyla devlet kurmaya kalkıştıkları görülmemektedir. Çünkü bu isimlendirmeler, takdir edilir ki haddi aşan cür'etli iddialardır ve bu iddialar hemen beraberinde önemli bir sakınca getirmektedir:

– Kul hatadan ari değilder", "İnsan beşerdir şaşar" özdeyişlerinde anlatıldığı ve "müctehid içtihadında hata da isabet de eder" prensibinde ifadesini bulduğu gibi, muhtemelen ihtiyaç ve maslahata uygun olmayan kanuni düzenlemeler veya yanlış uygulamalar yapılacak ve tamamen kendi eksiğimizden doğan o yanlışlığı dine, dolayısıyla Allah ve Resulüne yükleyeceğiz.

Ne hakla ve niçin?

İşte, Peygamberimiz:

"– Kendi adınıza yaptığınız bir sözleşmenin gereğini yerine getirmede başarılı olamamanız, Allah ve Resulü adına yaptığınız sözleşmenin gereğini yerine getirmede kusur işlemenizden ehvendir."

"– Allah'ın onlar hakkındaki hükmü nedir? Siz onu bilemezsiniz!"

gerekçeleri ile yaptığı uyarı ve peşinden öğrettiği prensiplerle, mü'minleri, haddi aşan bu davranışlar konusunda ta baştan uyarmıştır.

Bu uyarı ve prensiplerden haberdar olmayan bazı müslümanlar bugün, eminim ki iyi niyetle, bunun tam aksini savunarak "cihad" (!) ilan ediyor, bu uğurda ölmeyi bile göze alıyorlar.

"Cihad" adını telaffuz etmişken hemen belirtelim ki dinimize göre cihad, ya vatan savunması için düşmana karşı silahlı mücadele yahut kendi nefsani dürtülerimize karşı manevi mücadele şeklinde yapılan ulvi hareketin adıdır. Sebep ve bahanesi ne olursa olsun mü'minin komşusuna, vatandaşına ve savaş hali hariç, dini ne olursa olsun herhangi bir insana karşı fiili veya silahlı saldırısı, sanıldığının aksine "cihad" olmaz. Böyle bir davranışın din dilindeki adı "fitne" olur.

2- "Müslümanlığı kabul edenler, hicret yurdu'na/Medine'ye katılmaya davet ediniz ve bildiriniz ki: Bunu kabul ederlerse muhacirlerin hakları onların da hakları; muhacirlerin ödevleri onların da ödevleri olacaktır. Şayet kabul etmezlerse, müslüman araplar gibi kendi başlarına yaşarlar. İhtiyaç duyar da din yolunda yardım isterlerse, kendileriyle aramızda antlaşma bulunan bir kavme karşı olmamak şartıyla, elden gelen yardım yapılır."

Görüldüğü gibi bu mesaj, iki önemli konuyu öğretmektedir:

a- Müslüman, başkanı peygamber de olsa, belirli bir devletin şemsiyesi altına girmek zorunda değildir. Yani dinimizde, bugün iddia edildiği gibi, bütün müslümanların şemsiyesi altına girmek zorunda oldukları bir "hilafet" kurumu yoktur.

b- Bir müslüman ülkeden başka bir müslüman ülkeye yardım, aralarında antlaşma bulunan üçüncü bir ülkeye karşı olamaz.

Burada hemen işaret edelim ki bu iki konu, sadece bu haberle öğretilmiş değil; 8.Enfâl, 72 ayetinde tafsilatıyla öğretilmiş prensiplerdir.

Burada bir parantez açarak belirtelim ki az önce işaret ettiğimiz gibi, Kur'an-ı Kerim'deki "ülülemr"i ve onların "fonksiyon"larını anlatan ayetleri doğru değerlendirebilmek için şimdi üzerinde durduğumuz davet hadisi ile verilen mesajların çok iyi anlaşılması şarttır. Şarttır çünkü aksi takdirde ilmî bir heyet tarafından hazırlanan ve Diyanet Vakfımızın yanı sıra Suud hükümetince de basılmakta olan "Türkçe Meal"de bile, bu ayetteki "velayet"i, "miras" olarak çevirme hatasına düşülür.

Halbuki davet hadisi ışığında bakıldığında hemen farkedilir ki buradaki velayet, "devlet himayesi" manasına velayettir. Ayetin devamındaki "Sizden yardım istererse..." ifadesi de bunun böyle olduğunda hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Hz. Peygamber'den sonra "Halife"/ilk başkan seçilen Hz. Ebubekir (r.a.)'ın bi'at sürecinde, Hz. Peygamberin amcası Hz. Abbas (r.a.)'ı ziyareti esnasında yaptığı konuşmada söylediği:

"– Allah Hz. Muhammed'i 'nebi', mü'minler için de 'veli' olarak gönderdi. Aramızda bulunmasını Allah bize ihsan etti. Ne zaman ki nezdindekini (cennetini, cemalini likayı...) kendisi için ihtiyar buyurdu. 'Mashalatları yönünde kendileri için gerekli seçimi yapmak üzere, insanların 'iş'lerini kendilerine bıraktı. (=Fe Halla Ale'n-Nası Emrahum, Liyehtaru Li Enfusihim Fi Maslahatihim). 'Onlar da beni, işlerinde bakmak üzere 'vali' olarak seçtiler!' (=Fe'Htaruni Valiya, Ve Liumurihim Ra'Iya)"

Muteber hadis ve tarih kaynaklarının hemen tamamında yer alan bu konuşma için kaynak vermeye ihtiyaç yoksa da en derli toplu kaynak olarak, konu hakkındaki müstakil çalışmaya, İbn. Kutebye Ed-Dineveri, El-İmame Ve'S-Siyase, Kahire, 1927, 1965. adlı eserin ilk 50 sayfasına bakılabilir.

Bu konuşmada geçen,

– "Veli" ve "Vali" sıfatlarından, "Ülülemr"in sahip olduğu "Velayet" sıfatından,

– "Emr" ve "Umur"dan ise, "Ve Şavirhum Fi'l-Emr" (3, Âl-i İmrân, 1591), "Ve Emruhum Şura Beynehum" (42, Şûra, 38) ve "..Ve Uli'l-Emri Minkum" (4, Nisâ, 59) ayetlerinde geçen "Emr" kelimeleriyle ifade edilen "Devlet İşleri"nden. başka bir şey anlamak için kendisini zorlayacak kimsenin bulunacağını hiç sanmıyorum.

Parantezi kapayarak devam edelim ve Peygamberimizden beri uygulamaların da hep davet hadisiyle verilen ve "Dünya-Ahiret", "Din-Devlet" kavramları ile "Devlet Yönetimi" ilkelerini öğreten mesaj yönünde olduğuna bir kaç örnekle işaret edelim.

1- Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarındaki bazı örnekler

a- "Te'bir" ve "Tahmin" olayları münasebetiyle buyurdukları:

"– Onda faydaları var idiyse keşke yapsalardı. Ben o konuda bir zanda bulunmuş oldum. Beni şahsi kanaatimden dolayı sorgulamayın. Ben size Allah'tan bir şey bildirirsem, ona sahip çıkın. (Müslim, Fedail, 139)

"– Ben de insanım. Size, dinî konularda bir şey söylersem, onu elinizden geldiği kadar yapınız. O konularda yanlışlık olmaz. Ama size dünyevî konularda kendi görüş ve kanaatim olarak bir şey söylersem, biliniz ki ben de insanım; hata da isabet de edebilirim." (Müslim, Fedail, 140)

"– Dünya işlerinizi siz daha iyi bilirsiniz!" (Müslim, Fedail, 141)

Bu sözlerin sebeb-i vurudu olan olayların tafsilatına girmeden Kadı Iyaz'ın değerlendirmesini görelim. Ünlü "Şifa" adlı eserinde aynı zamanda bu ve benzeri olayların değerlendirmesi niteliğindeki:

"Hz. Peygamber'in bir konuda bir kanaat taşıması ve o yönde görüş açıklaması, sonra da onun aksi çıkması, dünyevi konularda mümkündür ama dinî konularda değil! Bu ise onun hakkında bir nakisa bir eksiklik ifade etmez!"

başlığı altında konu hakkındaki rivayetleri topluca zikrettikten sonra Kadı Iyaz, değerlendirmesinin gerekçesinde şunları kaydeder:

"O, dünya işlerini de anlamakta, en az herkes kadar zeka ve idrak sahibiydi. Ne var ki her konu bir konsantrasyon meselesidir. O, daha çok asli misyonu olan nübüvvet konusuna yoğunlaşmıştı."

Gariptir ki, rivayetlerde de görüldüğü gibi Resulullah (s.a.v.), gayet tabii olarak ve büyük bir rahatlıkla o tavrı sergilediği ve Kadı Iyaz bunları büyük bir vukufla böyle değerlendirdiği halde, onu şerheden dirayetli alim Aliyyu'l-Kari, kendisinden hiç beklenmeyecek bir değerlendirme yapmaktadır.

Değerli alimimiz Aliyyu'l-Kari'ye göre, hurma tozlaştırması olayında ahşap, Resulullah'ın telkininin değerini bilememiştir. Eğer ahşap, o telkinin kadrini bilse ve bir kaç yıl az ürüne razı olsalarmış, hurma ağaçları, o güne kadarki alışkanlığını değiştirir; tozlaştırmadan da çok daha bol ürün verirmiş. Onlar da tozlaştırma külfet ve zahmetinden kurtulmuş olurlarmış! (Bkz. Şerhu'ş-Şifa Li Ali El-Kari, c. 2, s. 338, İstanbul, 1308)

Resulullah ne buyurur; Aliyu'l-Kari ne der? Gerçekten çok tuhaf değil mi?

Benzer yaklaşımlardır ki, Allah'ın son mesajı yüce kitabımızı da son dini yüce dinimizi de cidden tanınmaz hale sokmuştur.

b- Ashabın görüşlerine uyarak mesela:

ba) Bedir savaşı öncesindeki "savaş düzeni" ile Uhud savaşı öncesindeki "savunma savaşı" tercihini değiştirmiş;

bb) Hendek savaşı sırasında düşmana yaptığı "vergi ödeme teklifini" geri almış; bir sahabinin isteği üzerine ona yaptığı "ikta'ı" iptal etmiştir.

Pek çok benzerleri arasından seçtiğimiz bu örneklerden sadece Hendek olayını kısaca hatırlayalım.

Hendek savaşında, kuşatmanın uzaması ve şehirdeki müminlerin, Ahzab, 11 ayetinde bildirildiği gibi çok zor durumda kaldıklarını görmesi üzerine Peygamberimiz, görüşmek üzere davet ettiği düşman komutan Ubeydullah B. Hısn'a, kuşatmayı kaldırıp geri gitmeleri karşılığında her sene Medine hurmasının üçte birini vermeyi teklif etmiş; düş-

man komutan buna razı olmamış ve yarısını istemişti. Sıra antlaşmayı yazmaya gelmişti ki Ensarın ileri gelenleri adına Sa'd B. Muaz ve Sa'd B. Ubade'nin söz alarak:

"– Ya Rasulallah! Bu, vahyin gereği ise, emrolunanı yapınız. Ama, vahyin gereği değil de işin icabı olarak şahsi görüş ve tercihinizse, izninizle diyeceklerimiz var: Uzun asırlardır onlar orada biz burada yaşarız. Sen aramızda yokken bile biz onlara böyle bir şey vermedik. Bizim hurmamızı, misafirimiz olmuşlarsa ikramımız olarak yeme durumu hariç, paralarıyla almışlardır. Onlara bir şey vermeyelim, savaşalım!" demeleri üzerine,

"– Çok zor durumda kaldığınızı gördüğüm için bu çözümü sizin için düşünmüştüm. Siz öyle diyorsanız öyle olsun." buyurarak "ihtiyaç ve maslahata" göre oluşturduğu önceki kanaatini yine "ihtiyaç ve maslahat" yönünde değiştirmiştir.

2- Ashabın uygulamalarından bazı örnekler hatırlayalım.

a- Tevbe, 65 ayetinde bildirilen "Müellefe-yi Kulub"a yapılan "ödeme" ile Mâide, 5 ayetinde bildirilen "Ehl-i Kitap"tan olan kadınlarla "Evlenme Müsaadesi" Hz. Ömer döneminde durdurulmuştur.

b- Bir mecliste bir lafızda ifade edilen "3" Talak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gününde ve Hz. Ebubekir (r.) ve Hz. Ömer (r.a.) döneminin ilk yıllarında "1" sayılırken Hz. Ömer devrinin son döneminden itibaren "3" sayılmaya başlanmıştır.

c- "Nikah" için "küfüvvet" şartı getirilmiştir.

d- Mâide, 38 ayetinde bildirilen hırsızlık cezası bir kıtlık yılında, uygulanmıştır.

e- Savaş yoluyla zaptedilen topraklar taksim dışı tutularak ganimet umumi hükümleri dışına çıkarılmıştır.

f- "Akile" müessesesi, "akraba" çevresinden "divan" çevresine aktarılmıştır.

Bu örnekleri hatırlattıktan sonra bunlardan sadece birkaçıyla ilgili bilgi sunalım.

a- Maide, 38 ayetinde;

"Hırsızlık yapan gerek erkek gerek kadın kimselerin ellerini kesiniz!" buyurulduğu halde zamanın halifesi Hz. Ömer bir kıtlık yılında hırsızlık yapan kimsenin elini kesmemiştir.

Konunun tahlili, tebliğimizin hacmini aşacağından onu müzakerelere bırakarak izninizle şu kadarını belirtelim ki, eğer bir ayırım yapmadan bütün nass'ların mota mot uygulamaması sözkonusu olamazdı. Ne var ki başka bir çok uygulama örneklerinden de anlaşılmaktadır ki itikad ve ibadet konularında "nass" arandığı, "nass" varsa ve yoruma muhtaç değilse aynen uygulandığı, yoruma muhtaçsa veya nass yoksa o zaman farklı görüş belirtildiği ve farklı uygulamalara gidildiği halde, muamelat konularında, hakkında "sarih nass" bulunanları dahil hepsinde, ihtiyaç ve maslahat yönünde içtihad edilegelmiş ve pek çoğunda farklı görüş ve kanaat belirtilmiştir. Görünen o ki Hz. Ömer de, kategorik olarak "muamelat" konularından olan "ceza" konusundaki "nass"ı mota mot uygulamaya gitmemiş; içtihad etmiştir. Hz. Ömer'in sözkonusu uygulamasının ashap tarafından tasvib edilmesi yoluyla "icma" oluşması da göstermektedir ki, muamelat konularındaki "nass"lar, içtihad edilmeden mota mot uygulanacak emirler değil; adı üstünde hudud ya-

ni limit bildiren; ihtiyaç ve maslahat yönünde değerlendirilecek olan irşadlardır.

b- Nisâ, 92 ayetinde:

"Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Bir mümini yanlışlıkla öldüren kimsenin mümin bir köle azad etmesi ve kölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Ölenin ailesi o diyeti bağışlarsa o başka! Eğer öldürülen kişi bir müminse ve size düşman bir millettense, mümin bir köle azad etmek gerekir. Kendileriyle aranızda andlaşma bulunan bir millettense, ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve bir mümin köleyi azad etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için peşpeşe iki ay oruç tutması gerekir. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir." buyurularak, yanlışlıkla adam ölümüne sebebiyet verenler hakkında bazı müeyyideler bildirilmektedir.

Görüldüğü gibi müeyyideler arasında "keffaret orucu" gibi "ibadet" kategorisine giren müeyyide de var, "diyyet" gibi "muamelat" kategorisine giren de.

Sözkonusu müeyyidelerden diyet konusunda Arabistan'da, İslamiyetten önce de bir uygulama vardı; öldürülenin yaşı ve işi ne olursa olsun 100 deve olarak takdir edilen diyet, "akîle" arasında bölüştürülürdü.

"Akîle", öldürenin "aklı başında akraba çevresi"; "diyet" ise halk arasında kan bedeli olarak da ifade edilen "tazminat", demekti.

Hz. Peygamber, bu ayette bildirilen diyet konusunda Akîle uygulamasını aynen sürdürdü. Uygulama, birinci halife Hz. Ebubekir ve ikinci halife Hz. Ömer döneminin ilk yıllarında da aynen devam etti.

Diyetin akile arasında bölüştürülmesi, pratikte iki fayda sağlıyordu. Önce tek başına herkesin altından kalkamayacağı diyet yükü, belli bir çevreye bölüştürülerek ödenebilir hale getiriyordu. Sonra da bu yüke katılan çevre, bu kabil dikkatsiz davranışlar konusunda otokontrol sağlıyordu.

Mezopotamya demek olan İran ve Irak toprakları savaş yoluyla zaptedilip gelirlerinin bir kısmı gazilere tahsis edilince "divan"lar teşkil edildi. "Divan", hak sahiplerinin kaydedildiği "kütük defterleri" demekti.

Divanlar teşkil edildikten sonra Hz. Ömer, Diyet ödemekle yükümlü olan Akile'yi, akraba çevresinden çıkardı ve Divan çevresine nakletti ve diyet artık, aynı Divan'da kayıtlı kişiler arasında bölüştürülmeye başlandı.

Bu ciddi bir uygulama değişikliğiydi. Ashap bu uygulamayı tasvip etti ve icma meydana geldi. Maamafih, bu icmaa rağmen konu, müteakip asırlarda müctehid fakihler arasında farklı şekilde değerlendirilebilmiştir.

c- Boşanma konusu,

Bakara, 228-229 ayetlerinde, boşanma ve aynı eşle tekrar evlenme konusunda kurallar bildirilmiştir. Buna göre,

– Boşanan eşler karar değiştirirlerse birbirleriyle tekrar evlenebilirler. Bunlar, tekrar boşanırlar da yine pişman olurlarsa, ikinci defa birbirleriyle tekrar evlenebilirler. Ama,

bir daha boşanırlarsa, pişman da olsalar, artık eski eşlerin tekrar evlenmeleri şarta bağlıdır: Başka bir eşle evlilik tecrübesi geçirmek!

Bu kurallardaki hikmet açık:

Öyle ya, evlen-boşan, evlen-boşan.. Nereye kadar? Aile yuvası, kutsal olduğu kadar eşlerden başkalarını da ilgilendiren sosyal bir kurumdur. Çocuklar, bu kurumun ayrılmaz unsurlarıdır.Bu kurum sınırsız "evlen-boşan" kararsızlığıyla dejenere edilmemeli; eşlerle beraber çocuklar perişanlığına meydan verilmemelidir. Dolayısıyla, boşanan eşlerin pişmanlık duymaları halinde birbirleriyle tekrar evlenmelerine bir sınır getirilmelidir. Bu sınır bu ayetlerle, en çok "iki" olarak bildirilmiştir.

Boşanma da evlenme gibi hukuki düzenleme konusudur. O günkü uygulamada, evlenmede iki şahit huzurunda "sözlü akit"; boşanmada ise "sözle" ifade edilen "irade beyanı" yeterli kabul ediliyordu.

Boşanmak isteyenler, uygulamada, bir kere boşanmak demek olan "bir talak" ile boşanıyor; bir temizlik müddeti geçtikten sonra istenirse ikinci ve yine bir temizlik müddeti daha geçtikten sonra istenirse üçüncü talak ile boşanılarak tamamen ilişik kesiliyordu.

Kurallar, her toplumda ve her zaman doğru anlaşılıp uygulanmaz. O günkü müslüman toplumda da öyle olmuştur.

Üçüncü boşanmadan sonra pişman olanlar, eski eşler olarak tekrar birbirleriyle evlenebilmek için, ayette bildirilen "başka bir eşle evlilik" tecrübesini, başka bir şahısla sadece usulen nikahlanma olarak anlamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber hayatta iken bile ashap arasında görülen bu yanlış anlayış üzerine Hz. Peygamber:

"– Hülle yapana da yaptırana da Allah lanet eder" tarzında uyarma ihtiyacı duymuştur.

"Hülle", haramı helal kılma anlamındaki "tahlil"in adıdır.

Bu açık uyarıya rağmen bu yanlış uygulama devam etmiş ve aynı adla kültürümüze de girmiştir.

Halbuki, evlilik gibi kutsal birlik bitirilmek isteniyorsa, dönüşe açık kapı bırakılmak üzere, yalnız bir boşanma ile; dönüşü olmayan tarzda bitirilmek isteniyorsa, üç temizlik müddeti boyunca -ki normalde her biri bir ay sürer- düşünüp taşınarak bitirmek varken ve öyle de tavsiye edilmişken (talak-ı sünnet), bazı kimselerin, bir sözde "üç talak" birden zikrettiğini ve pişman olanlardan bazılarının, dönüşü olmayan bir hata yaptıklarını farkedip çare için Hz. Peygambere başvurduklarını görüyoruz.

Hz. Peygamber de bir sözde ve bir mecliste ifade edilen sayı kaç olursa olsun onu bir talak (bir boşanma) olarak saymış ve bu, birinci halife Hz. Ebubekir devri boyunca ve ikinci halife Hz. Ömer'in ilk yıllarında böylece devam etmiştir.

Bir sözde ve bir mecliste birden fazla boşanma alışkanlığının yaygınlaştığını ve bu yolla kutsal aile yuvasının zedelendiğini gören Hz. Ömer,

"– Öyle görüyorum ki siz bu işi eğlenceye çevirdiniz.

Üç derseniz, üç sayacağım!"

demiş ve ondan itibaren, bir celsede ve bir lafızda da olsa, birden fazla ifade edilen boşanma iradesi öylece sayılmaya başlanmıştır. (Müslim, Talak, 151; İbnu'l-Humam, Fethu'l-Kadir)

Bu örnekte de, "talak" gibi, kuralları ayetle bildirilmiş ve uygulaması Hz. Peygamber tarafından gösterilmiş bir konuda, ashap zamanında, ihtiyaç duyulan değişik uygulamada bulunulduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Gariptir ki "Ömer değiştirmiş de ne olmuş. Kur'an ne demiş, Peygamberimiz ne yapmışsa ben onu bilirim" iddiasında olan pek çok müslüman, bu konuda Hz. Ömer'in bu değişik uygulamasına o kadar sıkı sıkıya tutunmuş ki bu tutum, Peygamberimizin lanetlediği yüzkaramız Hülle'nin, geleneklerimiz arasına girmesine yol açmıştır.

d- Nikah konusu.

Bu konuyla ilgili farklı uygulama ve değerlendirilmesini, Serahsi'den aktaralım:

"Bize ulaşan bilgilere göre Hz. Ömer (r.a.), 'dengi dengine olmadıkça kadınların evlenmelerini menedeceğim.' demiştir. Görüldüğü gibi Ömer (r.a.), menetme işini kendi şahsına izafe etmiştir. Bunda, nikah konularında, Sultan'ın yani siyasi otoritenin düzenleme yetkisine sahip olduğuna delil vardır. Bu ise, 'velayet-i saltanat" yani siyasi otorite olmaktan gelen bir yetkidir." (Serahsi, Mebsut, c.4, s.196)

Dikkat ederse kaynağımız, konuyu öyle, yoruma açık kavramlarla anlatmamış; "Sultan" demiş; "Saltanat" demiştir. Takdir edileceği gibi bu terimler, tartışmasız olarak "siyasi otorite" anlamına gelmektedir.

Şurası açıktır ki, verilen bu bilgilerden anlaşıldığı gibi siyasi otoritenin, kategorik olarak ibadet konularına en yakın olan "nikah" konularında düzenleme yetkisi olduğuna göre, bütün muamelat konularında düzenleme yetkisi var demektir. Siyasi otorite bu yetkisiyle, nikah konusunda bazı yeni kurallar getirmiş ve mesela Kur'an'da esasen sadece belli şartlar altında izin verilmiş bulunan çok evliliği, ülkemizde olduğu gibi tek evlilikle sınırlamışsa, böyle bir sınırlamanın Kur'an'a aykırılığını öne sürmek, gerçeği yansıtmış olmayacaktır.

Örneklerini hatırlattığımız bu değişik uygulamalar, müçtehid imamlar arasında farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Onları da müçtehit imamların değerlendirmeleri altbaşlığı altında sunalım.

3- Müçtehid imamların değerlendirmeleri

Üç örnek de onlardan hatırlayalım.

a- Seleb ve ard-ı mevat konusu.

"Kim bir düşman askerini öldürürse,

o askerin üzerinden çıkanlar, onun olur!"

mealinde, bir hadis-i şerif var. Bu peygamber buyruğunda bildirilen konu, Hanefi ve Şafii fakihler arasında tartışmalıdır. İmam Şafii:

"– Bu peygamber buyruğunun başka bir düzenlemeye gerek olmaksızın kıyamete kadar aynen uygulanması gerektiğini" savunurken Hanefi imamlar,

"– Hayır, bu buyruk, bir savaş öncesinde, Peygamberimizin devlet başkanlığı ve komutanlık sıfatıyla ve teşvik için söylenmiş buyruğudur. Peygamberimiz bunu Medine Mescidinde söylemiş olsaydı 'teşri' olurdu ve o zaman kıyamete kadar geçerli bir kural olabilirdi"diyerek konunun,

"Ülülemrin yetkisinde bir konu olduğunu" savunurlar. (Serahsi, Mebsut, 10/49) benzer tartışma,

"– Kim bir ölü araziyi ihya ederse ona malik olur!" mealindeki buyruk için de sözkonusudur.

b- Devlet başkanının seçimi konusu

Aynı zamanda devlet başkanı da olan Hz. Peygamberin, kendisinden sonra kimin başkan olacağına dair bir açıklamada bulunmuş olmamasını ashap, devlet başkanını belirleme işini, halka ait bir iş olarak algılamış ve öyle de uygulamıştır. Nitekim Resulullah vefat eder etmez toplanmış ve başkan seçmişlerdir. Bu uygulamanın benzer bir devamı olmak üzere, birinci halife Hz. Ebubekir (r.a.), Hz. Peygamberin uygulamasından da farklı olarak ama sağlığında halkın onayını alarak "istihlaf" etmiş; ikinci halife Hz. Ömer (r.a.) ise, aralarından birini başkan seçmek üzere 6 kişilik "şûra" heyetine bırakmıştır. oğlunu istihlaf eden Hz. Muaviye ise, kendisine itiraz edenlere, bütün bu uygulamaları hatırlatarak, "-Benden öncekilerin her biri farklı bir uygulama yaptı. Hepsi de ümmetin maslahatını gözeterek yaptı. Ben de maslahatı bu yolda gördüm ve böyle yaptım!" demiştir.

Ashaptan sonra da müslümanlardan büyük bir çoğunluğu konuyu böyle değerlendirmişken, sonraki yüzyıllarda, "dini" olmaktan çok "siyasi" bir hareket olarak ortaya çıkan ve tarih boyunca daima küçük bir azınlık görüşü temsil eden Şi'a:

"– Allah'ın, devlet başkanlığı gibi önemli bir konuyu halka bırakmış olması düşünülemez! görüşünden hareketle,

"– Hz. Peygamberden sonra kimin başkan olacağının Allah tarafından belirlenmiş ve Hz. Peygamber tarafından bildirilmiş olduğunu, öne sürmüştür. Bunlar ayrıca,

"– İmam adıyla anılan devlet başkanının 'masum' yani 'günahsız ve yanılmaz' olması gerektiği, teziyle birlikte, Şiilerden mesela bugün İran'da hakim mezhep olan "imamiye" mezhebi,

"– Yüce Allah Hz. Ali'den başlamak üzere ilk 12 imamı belirlemiş, bunları, Hz. Peygamber vasıtasıyla bildirmiştir. 12'nci İmam Muhammed Mehdi'nin, 265b/878m yılındaki 'gaybubet-i sugra'sından sonra da bu işi, İmam Mehdi'nin yeryüzündeki temsilcileri, onun emir ve talimatları doğrultusunda yürütürler, er geç İmam Mehdi gelecektir." şeklindeki görüşü, İman Esaslarından biri olarak savuna gelmiştir.

Bilindiği gibi "gaybubet-i sugra", kısa bir süre için ortadan kaybolma, demektir. İnanışa göre onikinci imam Muhammed Mehdi, Hicri 260-265 yıllarında, "gaybubet-i sugra" yapmıştır.

Bu mehdi anlayışı, İslam dünyasına, özellikle müslüman Türklere, "meğer mehdi gele, bu işler düzele!" şeklinde yansımıştır.

d- Riba mallarının ölçülmesi-tartılması konusu.

Bu konudaki farklı değerlendirmeyi de El-Bahr'dan nakledelim.

"Buğday, arpa, hurma ve tuz; sonsuza dek 'mekile'dir. Çünkü konu hakkında Resulullah'ın 'nass'ı vardır. Nass ise, hiçbir zaman değişmez. Dolayısıyla bunlardaki denkliği belirlemede, 'ölçek' şartı aranır; 'tartı' değil. Öyle ki buğday buğdaya, ölçerek değil de tartarak değiş-tokuş yapılsa, bu caiz olmaz. Altın ve gümüş ise sonsuza kadar 'mevzune'dir. Dolayısıyla altın altına tartılarak değil de ölçülerek değiş-tokuş yapılsa caiz olmaz. Gümüşü gümüşle satmak da öyle! Zira Hz. Peygambere itaat bize farzdır ve çünkü 'nass', 'örf'tan daha kuvvetlidir. Daha kuvvetli olan ise, daha zayıf karşısında terk edilemez. Bir şey ki o konuda nass yoktur, o konular, insanların adetlerine havale edilmiş demektir. O konuda bir nass olmaması onun cevazını gösterir."

"– İmam Ebu Yusuf ise bu konuda "nass"a aykırı olarak 'örf'e uyulacağı görüşündedir. Zira diyor, Ebu Yusuf, 'nass' o gün insanların adetleri yönünde varid olmuştur. Onun için de o dikkate alınmıştır. Bu ise değişmiştir." (İbn. Nüceym, El-Bahr, c.5, s.40)

e- Akîle meselesi

Ashabın bu konudaki farklı uygulamasını savunan Hanefi imamların görüşünü de Serahsi'den nakledelim. Serahsi'nin nakline göre İmam Muhammed konuyu şöyle savunmaktadır.

"Bize ulaşan bilgi odur ki, Hz. Ömer (r.a.), diyeti (UKL), divan mensuplarına yüklemiştir. Nitekim ilk divan teşkil eden de akıleyi divana bağlayan da odur. Ondan önce bu, akraba arasındaydı."

Serahsi devamla şu görüşleri kaydetmektedir:

"Alimlerimiz bunu böyle kabul etmiş ve diyet (UKL), divan mensupları üzerinedir', demişlerdir. Bunu İmam Şafii kabul etmemiş ve '–Diyet, akraba üzerinedir!' demiştir. Fakat biz buna karşılık deriz ki:

"Hz. Ömer buna hükmetti. Ashap oradaydı. Kimse bu uygulamaya, yanlıştır, diyerek karşı çıkmadı. Böylece bu uygulama onların icma'l olmuş oldu. Eğer denilirse ki:

"– Nasıl olur da ashap, Hz. Peygamber'in uygulamasını aykırı bir uygulamada ittifak edebilir? deriz ki:

"– Bu, Hz. Peygamberin uygulamasına aykırı değil; bilakis, uygun tarzda bir icmadır. Çünkü onlar biliyorlardı ki Hz. Peygamberin akraba çevresini akîle olarak kabul etmesi, aralarındaki yardımlaşma vesilesinin o gün için akrabalıktan ibaret olması sebebiyledir. Hz. Ömer divanlar teşkil edip yeni dayanışma vesilesi ortaya çıkınca herkes onu, akîle için uygun prensip olarak benimsemiş oldu." (Serahsi, Mebsut, c.27, s.124)

Bu örneklerin peşinden bir de İmam Gazali (ö.505h/1111m). İmam Tufi (ö. 716h/1316m) ve İmam Şatıbi (ö.790h/1388m) gibi alimlerin fezleke gibi değerlendirmelerini hatırlatarak örneklerle ilgili sunuşumuzu tamamlayalım ve kendi değerlendirmemizi arzedelim:

"Konusu 'sevab-ı ahiret' olan emirler 'nedb' içindir. Konusu 'maslahat-ı dünya' olan

emirler ise 'irşad' içindir. İrşad için olan emirlere sırf uymak sevap arttırma; sırf terketmek de sevap eksiltmez." (Gazali, El-Mustasfa, Bulak, 1322, c.1, s.419)

"Şer'i hükümler ikiye ayrılır:

a- Aklın detaylı bir şekilde manalarını kavrayamayacağı 'ibadet'lerle ilgili hükümler, bu hükümlerde itibar ve itimad, 'Kur'an nassları'na, 'sünnet'e ve 'icma'adır!

b- Aklın manalarını ve kendilerinden gözetilen maksatları kavrayabileceği 'muamelat' ve 'dünyevi siyaset'le ilgili hükümler, bunlarda itibar ise, 'celb-i maslahat' ve 'def'i mefsedet' demek olan 'maslahat'adır." (Dr. Mehmet ERDOĞAN, İslam Hukukunda Ahkamın Değişmesi, İstanbul, 1994, s. 92; Necmeddin Et-Tufi, ö. 716h, 1316m, Risale, Fi Riayeti'l-Maslaha'ya Atfen.)

"Şari', 'Muamelat'la ilgili 'teşri'inde, hükmün 'illet' ve 'hikmet'leri üzerinde durmuştur. Belirtilen çoğu illetler de akla vurulduğunda akıl onlara yatar. İbadetler konusunda ise böyle yapmamıştır. Bundan anlıyoruz ki, muamelat konularındaki düzenlemelerde amaç; 'mana' ve'maslahat'ın gözetilmesidir." (Şatıbi, el-Muvafekat Fi Usuli'l-Ahkam, Ezher Mtb. 1947, C. 2, s. 225)

Bütün bu örnekler göstermektedir ki, hakkında nass bulunanları dahil, muamelat konularında, gerek ashap gerek sonraki müslümanlar tarafından içtihat edilmiş; nass'lara aykırı gibi görünen sonuçlara da varılmıştır.

İşin içinde "nass" olunca hemen, "–Nasıl olur da Mevrid-i Nass'ta içtihad edilir?" diye bir soru akla gelmektedir.

Her şeyden önce gözden kaçırılmaması gereken nokta odur ki, hakkında "nass" bulunan konularda içtihad edilmiştir. Üstelik içtihad da, "Müellefeyi Kulub" örneğinde olduğu gibi, asırlar sonra değil; Peygamberimizden hemen sonra başlamıştır ve hep devam etmiştir.

İlk görülmesi ve gözden kaçırılmaması gereken nokta budur.

Sonra, içtihad edilmiş olduğuna, zaman zaman Kur'an nass'larından ve Hz. Peygamberin uygulamalarından farklı sonuçlara varılıp uygulandığına ve ashap tarafından itirazsız onaylanmasıyla bu kabil içtihad ve uygulamaların meşru olduğunda "İcma" meydana gelmiş olduğuna göre, bu durumda bize düşen, dinimize göre meşruiyetinde şüphe bulunmayan bu uygulamanın hikmetini araştırıp görmekten başka bir şey değildir. Bunu araştırıp görmenin temel eğitimini ise, az önce belirttiğimiz gibi:

"– Ben de insanım. Size dininizle ilgili bir şey bildirirsem onu elinizden geldiği kadar yerine getiriniz. O konularda bir yanlışlık olmaz. Ama size, dünyevi konularda kendi görüş ve kanaatim olarak bir şey söylersem, biliniz ki ben de insanım, hata da isabet de edebilirim." buyurmakla bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) vermiştir.

O temel eğitimi alan ashap, gerek mesela Hendek savaşı sırasındaki tutumla gerek ortaya koydukları içtihad örnekleriyle aldıkları o eğitimi sergilerken onları takip eden müçtehitler de, bir yandan "Akîle" örneğinde olduğu gibi, ashabın ortaya koyduğu örnekleri ilmen değerlendirerek bir yandan da "Riba Malları" örneğinde olduğu gibi yeni içtihadlarda bulunarak verilen mesajı doğru algıladıklarını göstermişlerdir.

Daha sonraki asırlarda ise İmam Gazali (ö.505h/1111m) ve İmam Şatıbi (ö.790/1388) gibi alimler bütün o çalışma ve uygulamaları âdeta ilmî fezlekeye bağlamıştır.

İşin nazarı yönü bu seyri izlerken pratikte de benzer gelişmeler gözlenmektedir:

İhtiyaç duyulan kanunlar, siyasi otorite erkini temsil edenler tarafından, daima çıkarılagelmiş; bu kanunların kamuoyunda tam hüsn-ü kabul görmesine yardımcı olmak maksadıyla, ülkenin dini otoritesi tarafından,

"Bu konuda bütün yetki siyasi otoritenindir!" anlamında olarak,

"Olbapta Emr u Ferman Men Lehu'l-Emr'indir." meşruhatıyla dini mevkutelerde yayımlanagelmiştir.

Belki, küçük fakat önemli bir ayrıntıya da izninizle işaret etmekte yarar var.

İlk zamanlarda bu meşruhat,

–"Şer'-i Şerife Muvafıktır!" Yani "Dine Uygundur!" şeklinde bir görüş belirtildikten sonra yazılırken müteakip zamanlarda,

– "Şer'-i Şerife Aykırı Değildir!" yani "Dine Aykırı Değildir!" görüşü ve nihayet daha sonraki devirlerde,

"Şer'i Maslahat Değildir!" yani "Dini Bir İş Değildir" görüşü belirtile gelmiştir.

derken ilerleyen tarihlerde ortaya çıkan ve ülke sınırlarını aşan daha kapsamlı ihtiyaçlar sebebiyle konu daha kapsamlı olarak ele alınarak mesela "ticaret" ve "ceza" gibi alanlarda doğrudan müstakil kanunlar çıkarılmış; mahkemeler de o gün için, "şer'iye" ve "nizamiye" mahkemeleri diye ayrılmıştır.

Nihayet Cumhuriyet dönemimizde, "medeni" ve "ceza" kanunlarıyla birlikte "muhakeme usul kanunları" da çıkarılmak suretiyle, baştan beri pratikte "gelenek" planında süregelen uygulama, "kanun"larla düzenlenmiştir. Ne var ki,

– Hz. Peygamberin o ölümsüz irdaşlarına,

– Ashabın o nazarı değeri pek yüksek uygulamalarına,

– Müctehid alimlerin o paha biçilmez değerlendirmelerine ve

– Müteakip devir alimlerinin o çok kapsamlı tasniflerine. rağmen hala müminin zihnini tırmalayan bir soru var:

– Hepsi doğru da ortada "nass" yani Kur'an ayeti varken bütün bunlar nasıl olmuş?

– Nasılını Hz. Peygamberin irşadlarından; söz ve tavırlarından öğreniyoruz. Öğreniyoruz ki onun asıl misyonu insanlara "din" öğretmektir ama onun dünya ile ilgili söz, davranış ve uygulamaları da vardır.

Ashabın, müctehidlerin ve sonraki alimlerin uygulama, değerlendirme ve tasniflerinden anlıyoruz ki gerek Hz. Peygamberin kendi sözleri gerek ona gelen mesajlar,

– Din işleriyle ilgili olanlar,

– Dünya işleriyle ilgili olanlar! tasnifi içinde görülmek ve değerlendirilmek durumundadır. Tekrar etmeye gerek yok ki,

– "İtikad" ve "İbadet" konuları "Din" işleriyle,

– "İdare" ve "Muamelat" konuları ise "Dünya" işleriyle... ilgili konulardır! Bizzat Resulullah'tan itibaren ortaya konulan örnekler göstermektedir ki "dünyevi" konular derken, bazılarının hemen aklına geleceği gibi sırf ziraat konuları değil; "maslahat-ı dünya" ifadesi ile anlatılan ve değişen şartlara göre her zaman değişmek durumunda olan insan ihtiyaçlarıdır.

Bu noktada bir hususa işaret etmemek çok büyük eksiklik olur:

Hiç şüphe yok ki muamelat konusundaki nass'lar da mesaj yüklüdür. O mesajlar da evrenseldir ve değişen şartlarda dahi değerinden hiç bir şey kaybetmezler. O evrensel mesajlar aynı zamanda hükümlerin alt ve üst sınırları demek olan "hudud"/limit bildirir. Bu limitler ise o günün toplumu için "ideal"; başka toplumlar için "örnek" mesajlardır. Mesela:

– Mirasta, kadın-erkek her akrabanın payı vardır!

– Hırsızlık da terör de suçtur ve önlenmesi gerekir!

– Suçlular dahil hiçbir kimseye işkence yapılmayacaktır! hükümleri, mesajların özünü:

– Mirastan kadına, erkeğe verilen payın en az yarısı kadar pay verilecektir.

– Hırsıza verilecek en ağır ceza, el kesme olacaktır;

– Teröristlere, yeryüzünde kargaşa demek olan "fitne ve fesad"a yol açacak bu kabil suçların önüne geçebilmek için, duruma ve işin icabına göre, "hapis"ten "ölüm"e kadar değişen her türlü ceza verilebilecektir. Ama, terörist dahil hiçbir suçluya işkence yapılmayacaktır. hükümleri, mesajla öğretilen limitleri bildirir.

Büyük inkılap sayılacak bu irşadların değerini daha iyi kavrayabilmek için, hemen:

– Hırsıza ölüm cezası verilebiliyor;

– Teröriste işkence de ediliyor;

– Mirastan kadına pay verilmiyor.. olduğunu hatırlamamız gerekmektedir.

SONUÇ

Muamelat konularındaki, nass'lara aykırı gibi görünen uygulama örnekleri pek çok! Bu ne ile izah edilebilir? diye bir soru akla gelebilir. Öyle ya din, değişmeyen gerçeğin adı olmak gerektir. Nass'lar da Allah kelamı veya Peygambere ait söz ve uygulamalardır ve bunların da değişmeyen gerçekler olması gerektir.

Evet din, değişmeyen gerçeğin adıdır. Değilse o din olmaz. Ne var ki Hz. Peygamber, söz ve davranışlarını,

– Din işleriyle ilgili söz ve davranışlar,

– Dünya işleriyle ilgili söz ve davranışlar. diye, bizzat kendisi tasnif etmiştir.

Bu demektir ki gerek Hz. Peygamberin söz ve uygulamaları, gerek ona gelen ilâhî mesajlar,

– Konusu din işleri olan, başka bir ifade ile Konusu itikad ve ibadet olan mesajlar:

– Konusu dünya işleri olan, başka bir ifade ile Konusu muamelat olan mesajlar... diye iki kategoride değerlendirilecektir. Açıktır ki:

– İtikad ve ibadet konuları, prensip olarak içtihad konusu değildir. Ama, itikad ve ibadete ait bir konuda içtihad gerekmişse, o içtihad ile varılacak hükmün "menat"ı, "nass",

– Muamelat konuları ise, haklarında "nass" bulunanları dahil, tamamı içtihadidir ve bu içtihadla elde edilmek istenen hükmün "menat"ı ise, "maslahat-ı nas", olacaktır.

Teknik sayılabilecek bu açıklama, modern devlet yönetimi anlayışını hatırlatmaktadır. Esasen Hz. Peygamber (s.a.v.), metnini sunduğumuz davet hadisinde mealen:

"– Yapacağınız sözleşmeleri Allah adına değil; millet adına yapınız!

Uygulayacağınız kanunları da Allah'ın hükümleri iddiasıyla değil; milletin kanunları gerçekçiliği içinde kanunlaştırınız ve uygulayınız!" buyurarak, insanlığın günümüzde ulaşabildiği modern yönetim şekli olan "demokratik ve laik" idare şekline işaret buyurmuştur, demek hiç de yanlış olmayacaktır.

Buna karşılık, Rabbimizin en büyük eseri insanoğlunun, uzun tarihi tecrübelerden sonra bugün ulaştığı modern yönetim anlayışının, bir kısım örnekleri hatırlatılan "nass"lara, uygulamalara ve değerlendirmelere rağmen, Allah'ın insanlara öğrettiği son din olan İslamiyete aykırılığını iddia etmenin, çok büyük yanlış ve çok büyük haksızlık olacağını söylemenin, boynumuzun borcu olduğu açıktır.

Bu yaklaşım, pek çoğumuzun hemen iddia edeceği gibi ne dinî lâikleştirmektir ne de devleti dinleştirmek!

Şurası açıktır ki:

Dünyayı dünya,

Ahireti ahiret,

Dini din,

Devleti, devlet..

olarak doğru algılamakla ancak, dünya huzurunu da elde etmek mümkün olacaktır ahiret mutluluğunu da. Belki daha da önemlisi, Rabbimizin son ve en büyük hediyesi dinimizi tahrif etme gibi bir vebaldan da bu sayede korunmuş oluruz.

Bu alacakaranlık ortamda doğruyu görmekte Allah yardımcımız olsun der, hepinize saygılar sunarım.

DİN DEVLET İLİŞKİLERİ

Dr. Mehmet AKSOY

Sayın Başkan, Saygıdeğer Dinleyenlerim,

İkinci Din Şûrası'nın yapılmasına karar veren bu şuranın icrasına katkıda bulunanları saygı ile selamlıyor ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Tebliğimin konusu, Din Devlet ilişkileridir.

Bilindiği üzere, din ve devlet kavramları insanlık tarihi ile yaşıttır. İlk insandan günümüze kadar din, sosyal bir vakıa olarak mevcut olagelmiş, ideal devlete ulaşma yolunda, bilim adamları sürekli inceleme ve araştırmalar yapmışlardır.

Yirminci Yüzyıl'ın sonlarına doğru, Batı Dünyası'nda ve Hıristiyanlık âleminde, din ve devlet ilişkileri, Rönesans ve Reform hareketlerini izleyen sanayi inkılabından sonra, belli bir netliğe ulaşmış gibi gözükmektedir. Kalkınmış ülkelerde, kurumların fonksiyonları, birbirleriyle ilişkileri, görev, yetki ve sorumluluk paylaşımları ana hatları ile belirlenmiş, bu ülkelerin toplulukları, meşruiyet teorilerini, ideolojik tartışmaları bir yana bırakarak, muasır medeniyet seviyesini yakalamış bulunmaktadırlar. Ne varki gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler açısından bu olumlu tesbitleri yapmak oldukça zordur. Üzülerek belirtmelim ki İslam Dünyası içerisinde yer alan ülkelerin pek çoğu ya geri kalmış ülke sayılmakta veya gelişmekte olan ülke statüsünde bulunmaktadır.

Halkımızın büyük çoğunluğu müslüman olan ülkelerde, temel kavramlar, devlete vücut veren kurum ve kuruluşların işlevleri, birbirleriyle münasebetleri konularında ortak paydaların bulunmasında ve topyekün kalkınma hamlelerine girişilmesinde zaruret olduğu düşüncesindeyim. İşte bu düşünceden hareketle, Semavi Dinler'in sonuncusu olan İslam Dini'ne inanan insanların yaşadığı ülkelerdeki din-devlet ilişkilerini bu tebliğimde ana hatları ile ele almayı uygun gördüm. Kanaatime göre, İslam Dünyasında en gelişmiş ülke konumuna yükselmiş bulunan Türkiye Cumhuriyeti devlet ve toplum hayatında, din ve devlet ilişkilerinin dününe ve bugününe de değinmek istiyorum.

Bu açıklamalardan sonra, din-devlet ilişkileri çerçevesi içerisinde önemli problemleri, temel hatları ile ortaya koymakta yarar vardır. Önemli görülen problem ve meseleleri şu başlıklar altında ele alabiliriz.

1- Fert ve toplum hayatına ışık tutan, İslam Dini'nin evrensel değerleri.

2- Din ve devlet işlerinin düzenlenmesinde, İslam Dini'nin öngördüğü bir devlet şekli sözkonusu mudur? Başka bir ifade ile, İslam Devleti kavramının dinî ve ilmî boyutu, dayanakları.

3- İslam Tarihi ve Türk-İslam Tarihi boyunca, faaliyet göstermiş devlet biçimleri.

4- Hilafetin dinî bir zaruret ve dinî bir müessese olup olmadığı.

5- Türk Devlet geleneğinde, din ve devlet ilişkileri, dinî hayatı tedvirle görevli kurum, bu kurumun devletle ilişkileri.

6- Din ve vicdan hürriyetinin pratiği açısından en ideal devlet ve yönetim biçimi.

Bütün bu konulara sağlıklı ve isabetli izahlar getirebilmek için hissi ve subjektif yaklaşımların bir yana bırakılarak, İslam Dini'nin ana kaynaklarına müracaat edilmesi ve tarihi gelişimin dikkate alınması lazım gelir.

Tarihi gelişim açısından, Osmanlı Devleti'nin kurum ve kuruluşları, bu devlet hayatındaki din-devlet ilişkileri, hukuki düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra, aynı coğrafya üzerinde kurulmuş bulunan Türkiye Cumhuriyeti Devleti bünyesinde oluşturulan dinî kurumun fonksiyonları, tebliğimizin zengin ve en isabetli örneğini teşkil eder. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti asırlar boyu İslam Dünyası'nın mukadderatına hakim olmuştur. İslam Dünyası'nda ortaya çıkan devletlerden pek çoğu, Osmanlı Devleti'nin faaliyet sahası içerisinde doğmuştur.

1- Fert ve toplum hayatına ışık tutan İslam Dini'nin evrensel değerleri.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'lerde, her zaman ve zeminde ölçü kabul edilecek pek çok ahlâki norm mevcuttur. Dinimizin insanlığa ışık tutan evrensel değerlerini şöylece sıralayabiliriz:

a- İslam inancına göre insan, yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Fakat bu siyasi bakımdan bir hilafet değildir. İnsan eşref-i mahlukattır. Yaratılmışların en yücesi ve değerlisidir. Akıl ve tefekkür nimeti ile tezyin edilmiştir. Doğuştan tabii haklara sahip bulunmaktadır.

b- Devlet olmak, huzur ve istikrar içerisinde yaşamak, Allah'ın toplumsal bir nimetidir. (El-Enfâl Suresi, Ayet: 45,46,53)

c- İslam Dini'ne göre, külliyat-ı sitte veya makasıd-ı sitte dediğimiz altı temel unsurun korunması fevkalade önemlidir. Bunlar, dinin, nefsin, aklın, nesebin, malın ve namusun muhafazasıdır.

d- İyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, her ferdin temel görevleri arasındadır. (Âli-İmrân Suresi, Ayet: 104, 110, 114, El-Mâide Suresi, Ayet: 79 gibi)

e- Fitne, kargaşa ve anarşiden uzak durulması, müesses nizama itaat edilmesi ve isyan çıkartılmaması içtimai bir sorumluluktur. Kur'an-ı Kerim'in muhtelif ayetlerinde fitne ve fesat yasaklanmış, fitne ve isyanın, kıtalden daha tehlikeli ve zararlı olduğu ifade buyurulmuştur. (El-Bakara Suresi, Ayet: 217) Ellinin üzerinde Ayet-i Kerime'de bu büyük tehlikeye dikkat çekilmiştir. Devlete ve yetki sahibi kişilere itaat edilmesi, tahdidi ve infisahi şartlar ileri sürülmeksizin emredilmiştir. "Ey iman edenler, Allah'a, Peygam-

ber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz..." (En-Nisâ Suresi, Ayet: 59) Ayet-i Kerime'de geçen "ulu'l-emri minküm" tabiri, fiilen görev başında bulunan devlet ve siyaset adamları anlamındadır. Ayet-i Kerime'de, sizden olan emir sahipleri, tabiri kullanılmış, sizin dininizden olan, ifadesi yer almamıştır.

İslam Peygamberi Hz. Muhammet (s.a.v.) bir Hadis-i Şerif'lerinde şöyle buyuruyor: "Her kim emirinden südur eden bir hareketi fena görürse sabretsin, isyankâr olmasın, çünkü her kim sultana itaatten bir arşın dışarı çıkarsa o, cahiliyyet ölümüyle ölür." (Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, Cilt: 12, Sayfa: 292) Hadis'te geçen emir ve sultan tabirleri, devlet, hükümet ve siyasi iktidar anlamındadır.

f- İstişare-Danışma ve Uzmanlık

İslam Dini, istişareye önem vermiş, kendi başına buyruk olmayı, tahakküm ve istibdadı yasaklamıştır. Hazret-i Peygamber'in iş hususunda arkadaşlarına danışması (Âli İmran Suresi, Ayet: 159), insanların aralarındaki işlerini şûra ile danışarak görmeleri hüküm altına alınmıştır. (Eş-Şûra Suresi, Ayet: 38) İslam Peygamberi'nin savaş teknikleri, ziraat ve muamelat konularında, uzmanlık sahibi kimselerle istişarelerde bulunduğunu biliyoruz.

g- Hukuki ve Ekonomik Anlamda Adalet

Semavi Din'lerin özünde hak, nasafet ve adalet duygularına riayet prensibi vardır. İslam Dini, ferdi ve içtimai ilişkilerde adaletli olmayı istemektedir. Örnek olarak Cuma hutbelerinin sonunda okunan Ayet'i hatırlayabiliriz. (En-Nahl Suresi, Ayet: 90)

Şahsi ve toplumsal kin, öfke duyguları insanı adaletli davranmaktan uzaklaştırmamalıdır. Kur'an, "Bir kavme karşı beslediğiniz kin, sakın sizi kendileri hakkında adaletsizliğe sevkedip de suç işletmesin..." diye uyarmaktadır. (El-Mâide Suresi, Ayet: 8)

h- Eşitsizlik Prensibi

Gerek Kur'an-ı Kerim ve gerekse İslam Peygameri'nin sünnetinin tetkikinden anlıyoruz ki insanlar tam anlamıyla birbirine eşittir. Aristokrat ve imtiyazlılar sınıfı olmadığı gibi ruhbanlar sınıfı yoktur. Herkese dil, din, ırk farkı gözetilmeksizin eşit muamele edilir.

I- Sulh ve Sükûnun, Barışın Kaide, Savaşın İstisnai Sayılması

Müslümanların kendi aralarında, müslümanların başka dinlere mensup kişi ve topluluklarla barış içerisinde yaşaması kuraldır. Savaş, bu barışı korumak için başvurulacak son ve istisnai tedbirdir. Medine Sözleşmesi veya bazı bilim adamlarına göre Anayasa denilen metnin incelenmesinden, bu gerçeği kolaylıkla farkedebiliriz.

j- İslam Dini'nin öngördüğü evrensel değerlerden birisi de ferdî ve içtimaî ilişkilerin günah ve düşmanlık üzerine kurulamayacağı, halkı yönetime ve devlete uzanan kanalların kesilemeyeceği gerçeğidir. El-Hucurât Suresi, 6. Ayet'in anlamı şöyledir: "Ey inananlar, eğer bir fasık size bir haber getirirse hemen araştırın, aksi halde bir cehaletle bir kavme sataşırsınız da yaptığınız şeye peşiman insanlar olursunuz"

2- Din ve Devlet ilişkilerinin düzenlenmesinde, İslam Dini'nin öngördüğü bir devlet şekli sözkonusu mudur? İslam Devleti kavramının dinî ve ilmî bir boyutu var mıdır?

Bu sorulara isabetli cevaplar verebilmek için, geleneksel İslam öğretisini ele almamız icap eder. Çok yaygın şekliyle biliyoruzki dört temel başlık altında bu öğretim tasnif edilmekte ve öğretilmektedir. Bunlar; İslam Dini'nin a- İtikad Esasları, b- İbadet, c- Ahlâk, d- Muamelat bölümleridir.

İslam Dini'nin İtikad Esasları ile İbadet çeşitleri bellidir. Ahlakî normlarda ise insanların bilgi ve kültür seviyelerine, medeni telakkilerine göre izafilik sözkonusudur. Geriye Muamelat bölümü kalmaktadır ki zamanın değişmesi ile ahkamın da değişeceği prensibinden hareketle, Muamelat'la ilgili kaidelerin de değişkenliği kabul edilmek lazım gelir. Şu halde, İslam öğretisi içerisinde, İslam Dini'nin öngördüğü statik veya dinamik bir devlet şeklinin varlığını ileri sürmeye imkân bulunamamaktadır.

İlk çağlardan günümüze kadar, devlet şekli ve yönetim konusunda insanlık, sürekli tekamül içerisinde olagelmiştir. Kabile yönetimleri ve site devletlerinden sonra, hakimiyetin kaynağı bakımından, monarşik devlet şekilleri, cumhuri devlet şekilleri sayılan aristokrasi ve demokrasi ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Tarihî araştırmalar ile ilmî tetkiklerde, tarihî tasniflerde İslâm devleti veya İslâm devletleri tabirlerinin kullanıldığını biliyoruz. Ancak, bu tabirlerin ne kadar bilimsel olduğu tartışmalıdır, kanaatimce de isabetli değildir.

Kur'an-ı Kerim'de ve Hadis-i Şerif'lerde, Kamu Hukuku'na taalluk eder tarzda, devlet şeklini belirleyici ve emredici bir hüküm herhalde mevcut bulunmamaktadır. Zorlayıcı yorumlarla bunun tersini ileri sürmek, İslam Dini'nin evrenselliği, geçmişte olduğu gibi gelecek asırlarda da insanlar için aydınlık kaynağı olmaya devam edeceği inancı ile çelişir.

Yüce kitabımız Kur'an'da İslam Peygamberi Nebi, Resul, Mübeşşir, Nezir gibi tabirler ile anılmaktadır. Yedinci Yüzyıl devlet yönetimlerinde kullanılan emir, melik, sultan, hükümdar gibi sıfatlar Peygamber Efendimiz'e izafe olunmadığı gibi, İslam'a davet cümlesinden olarak çevre hükümdarlarla yapılan yazışmalarda, Resulullah tabiri kullanılmıştır. Hadis literatürünün incelenmesinden aynı tesbite ulaşılmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde de bu konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

3- İslam Tarihi ve Türk-İslam Tarihi boyunca faaliyet göstermiş devletlere baktığımızda dört halife yönetimi, Emeviler, Abbasiler, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti gibi devletler karşımıza çıkmaktadır.

Uzun tartışmalardan sonra Hz. Ebubekir biat usulüyle göreve gelmiş ve kendilerine Allah Rasulü'nün halifesi ünvanı verilmiştir. Yine biat usulüyle işbaşına gelen Hz. Ömer Mü'minlerin Emiri ünvanını kullanmıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali'nin de biat yöntemi ile hilafet makamına geldikleri, ancak bu konularda uzun sürtüşme ve müzakerelerin vuku bulduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Son üç halife, Arap kabileleri arasındaki iktidar kavgaları ve siyasi kargaşalar sonucunda suikastlere maruz kalmıştır.

Dört halife döneminden hemen sonra İslam Tarihi'nde, tahakküm, tegallüp ve kuvvete dayanan irsi monarşi devri başlamıştır. İrsi monarşilerde de, iş başına geçen hükümdar veya sultana, dinî meşruiyet kazandırmak için şekli sayılacak bir biat merasimi icra edildiği bilinmektedir. Emevi saltanatının kuruluş döneminde, Muaviye hayatta iken oğ-

lu Yezid'e biat temini için bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda, Yezid'in taraftarlarından biri ayağa kalkarak, Muaviye'ye işaretle Emirelmüminin budur demiş, sonra Yezid'e bakarak babası öldükten sonra Emirelmüminin budur diyerek, kılıcına işaretle, kabul etmeyenin nasibi de budur, demiştir.

4- Hilafetin dinî bir zaruret ve dinî bir müessese olup olmadığı hususuna, yukarıda verdiğimiz izahat da gözönünde bulundurulmak suretiyle açıklık getirilebilir. Hemen bir yanlış değerlendirmeye işaret etmekte yarar vardır. Hilafet, imamet, hilafetin kureyşliği meselesi, maalesef itikadi meselelerden telakki olunmuştur. Olsa olsa bu konu muamelat ile irtibatlandırılabilirdi.

Hilafetin dinî bir zaruret ve dinî bir müessese olduğu yolunda, Kur'an'da ve Hadis'lerde hüküm bulunmamaktadır. Halife nasbının vacip olduğu kanaatinin dinî ve hukukî dayanağı yoktur. Bu konuda, İcma-ı Ümmet bulunduğu tezi de zorlayıcı bir yorumdan ibarettir.

5- Türk Devlet geleneğinde din ve devlet ilişkileri, dinî hayatın tedviri ile görevli kurum, bu kurumun devlet yapılanmasındaki statüsü ve devletle ilişkileri konularında da düşüncelerimi ifade etmek isterim.

Türk Milleti, kendi milli gelenek ve görenekleri ile İslam Ahlak ve Edebi'ni daha yücelere taşımış, başka milletlerin yaptığı gibi şövenist duygularına İslam Dini'ni âlet etmemiştir. Türk Devlet geleneğinde, din ve devlet çatışması yoktur. Kurumlar uyum içerisinde çalışmış ve insana hizmeti amaç edinmiştir. Müslüman olmayanlara da tarih boyu Türkler en geniş anlamda din ve vicdan özgürlüğü tanımışlar, bu özgürlüğün hayata geçirilmesine yetecek serbestiyi göstermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte, dinî hayatı tedvirle görevli ve yetkili Şeyhülislamlık Kurumu oluşturulmuştur. Şeyhülislamlık Kurumu ile devlet arasında uyum sözkonusudur. Çatışma ve kavga yoktur. Kurum, ilmî gelişmelere ve toplum istikrarına yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfı'nın başı olan Şeyhülislamlar, dinî hayatla ilgilenmişler, örfi hukuk sahasına müdahale etmemişlerdir. Şeyhülislamların görüşleri ve fetvaları, kamu hukuku ile ilgili konularda icrai ve bağlayıcı değil, istişari niteliktedir. İlmiye Sınıfı ile ilgili tasarruflarda, Şeyhülislam'ların kararları bağlayıcı niteliktedir. Teşrifat Kanunu ile Şeyhülislamın statüsü belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle, Şeyhülislamlık Kurumu da tarihe mal olmuştur.

Milli Mücadele sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti bünyesinde, ilk hükümetin teessüsü ile birlikte Şer'iye ve Evkaf Vekaleti kurulmuştur. Bu vekalet devletimizin kuruluş yıllarında önemli hizmetler vermiştir. Kısa ömürlü olmasına rağmen dinî yayınlar konusunda başarılı çalışmalar yapmıştır.

Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmasıyla birlikte, yerine Diyanet İşleri Başkanlığı tesis olunmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş kanunu niteliğindeki 429 sayılı Kanun ile şu anda yürürlükte bulunan 633 sayılı Kanun, ilmi ve tarihi gerçeklere, Türk Devlet geleneğine uygun biçimde bir düzenleme getirmiştir.

Laik bir devlet yapılanmasında, Diyanet İşleri Başkanlığı'na yer ve ihtiyaç vardır. Muamelat diyebileceğimiz her türlü hukuki ve mevzuat düzenlemelerinin, devletin uhde-

sinde olması, ilmî, dinî ve tarihî gerçeklerin tabii bir sonucudur. Bu durum, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcudiyeti aleyhinde bir gerekçe olamaz.

İslam Dini, politik çalışmalara alet edilmemelidir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışan her kademedeki personel, siyaset dışı kalmaya özen göstermelidir ve göstermektedir de. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın verimli ve yararlı çalışmalarına, herkes, bütün siyasi çevreler, siyasi hesap yapmadan yardımcı olmalıdır.

6- Din ve vicdan hürriyetinin pratiği açısından en ideal devlet ve yönetim biçimi, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı, insan haklarına saygılı, hakimiyetin kaynağını milletten alan, hukuk ve mevzuat düzenlemelerinin, devlet ve hükümet tarafından yapıldığı, demokratik ve sosyal hukuk devleti prensiplerini kapsayan Cumhuriyet idaresidir.

Bilim ve teknikteki inkişafa paralel olarak, içtimai ve siyasi ilimlerdeki gelişme, bugün insanoğlunu Cumhuriyet yönetimlerine ulaştırmıştır. Tekniğin evrenselliği kadar, hukuk ve siyasi ilimlerdeki terakki de insanlığın ortak ürünüdür.

İnanç yapımızda mevcut bulunan evrensel değerler, insanın doğuştan sahip olduğu temel haklar ve hürriyetler, bu meyanda Din ve Vicdan Hürriyeti, medeni milletlerin Anayasa'larında yer aldığı gibi, şu anda yürürlükte bulunan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 12-74. maddeleri arasında kadifiye edilmiş bulunmaktadır.

Din ve Vicdan Hürriyeti'nin kullanılması, diğer hürriyetlerde olduğu gibi, ciddi sorumlulukları gerekli kılmaktadır.

Türk Tarihi'nin seyri içerisinde ve günümüzde, din ve devlet ilişkilerinde, Din ve Vicdan Hürriyeti'nin kullanılmasında, kavga, niza, tereddüt ve çatışma bulunmadığını, devleti güçlendiren, inancının gereklerini yerine getirmek isteyenleri mutlu kılan, toplumsal huzuru sağlamaya yönelik harmoninin mevcudiyetini, sonuç olarak belirtmek isterim. Tabiidir ki uzun tarihi süreç içerisinde bu anlayış ve uygulamaların istisnaları da bulunagelmiştir. Ancak, istisnalar kural olamaz.

Teşekkür ve saygılarımla.

Kaynaklar

1- Ali Abdürrazık, İslamiyet ve Hükümet, İstanbul, 1927.

2- Barkan Ömer Lütfi, Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi, Ankara, 1975.

3- Çantay Hasan Basri, Kur'an-ı Hakim ve Meal-Kerim.

4- Demir Fahri, Modern Dünyada Özellikle Ülkemizde Yaşayan Müslümanlar İçin Problem Olarak Görülen Bazı Konuların Dinî Açıdan Değerlendirilmesi, Yayınlanmamıştır.

5- Ecer A.Vehbi, İslam Tarihi Dersleri, Kayseri, 1991.

6- Ebul-A'la el-Mevdudi, İslam Anayasası, İstanbul, 1969.

7. " " " , İslam'da Siyaset Nizamı, İstanbul, ?

8. " " " , İslam'da Hükümet, İstanbul, ?

9. Günay Ünver, Güngör Harun, Ecer A.Vehbi, Laiklik, Din ve Türkiye, Ankara, 1997.

10- Hıttı, Philip K. Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, İstanbul, 1980.

11- Harun Han Şirvani, İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare, İstanbul, 1965.

12- İbnü'l-Esir, İslam Tarihi, el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi, İstanbul.

13- Karaman Hayrettin, İslam'da Din Devlet İlişkisi, Makale, Türkiye Günlüğü, sayı: 13, 1990.

14- Miras Kamil, tercüme, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, cilt:12, Ankara, 1978.

15- Muhammet Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, İstanbul, 1963.

16- Özçelik A.Selçuk, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İstanbul, 1974.

17- Uludağ Süleyman, İslam-Devlet İlişkileri, Makale, Türkiye Günlüğü, sayı:13, 1990.

18- Yazır Muhammet Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili.

GELENEKSEL VE ÇAĞDAŞ İSLÂM YORUMUNUN TEMEL PROBLEMLERİ

Prof.Dr. Celal KIRCA

GİRİŞ

"Geleneksel İslam" ve *"Çağdaş İslam"* ifadeleri, her müslüman için bir bilgi objesi konumunda olan Kur'an ve sünnetin anlaşılması, yorumlanması ve ilişkilerine ait niteliğin ortaya konması konusunda ortaya çıkmış iki farklı düşünce ve yöntem tarzını açıklamak için günümüzde kullanılmaya başlanan iki soyut kavramdır. Her soyut kavram gibi bu iki kavramın seçikliği değişmese de, açıklığında kişi ve gruplara göre bazı anlam değişikliklerinin olması da gayet tabiidir. Bu iki kavramdan *"Geleneksel İslam"* ifadesi, tarihî süreç içinde oluşan, gelişen ve zamanla gelenek haline dönüşen Kur'an ve Sünnet Yorumu için kullanılırken; *"Çağdaş İslam"* ifadesi, Geleneksel İslam yorumuna dayalı fikrî bir zeminden ortaya çıkmış olsa da, zihniyet ve yöntem açısından Geleneksel İslam yorumdan farklı, ona alternatif bir İslam yorumunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Birincisinin, 1400 yıllık İslam kültürünü, ikincisinin ise İslam'ın güncelleştirilmesini veya çağdaş problemlere yeni çözüm önerileri sunma görüşünü temsil ettiğini söyleyebiliriz. Hem geleneksel hem de çağdaş İslam yorumuna taraftar olanların ortak yanı ise İslamı kendilerinin diğerinden daha iyi ve sağlıklı anladıkları ve temsil ettikleri iddiasıdır. Bu sebeple günümüzde her iki yorumun temsilcileri karşı tarafı kıyasıya eleştirmekte ve karşılıklı yapılan eleştiriler zaman zaman insaf ölçülerini zorlayabilmektedir.

Sözlü kültürden yazılı kültüre bir türlü geçememiş veya yeterince geçememiş insanlarımız, kısmen fikrî fakat daha ziyade duygusal bir zeminde yapılan bu karşılıklı eleştirileri; şaşkınlık, endişe ve hatta kuşku içinde ya izlemekle yetinmekte, ya da düşünce yapısına veya duygusuna uygun gelen görüşleri kendince destekler bir tavır sergilemektedir. Öyleki bu iki farklı zihniyet ve yönteme dayalı İslam yorumu, bazı çevrelerce sanki iki farklı dinmiş gibi algılanabilmektedir. Burada bir algılama ve anlama sorunu mevcuttur ve bu sorunun sadece vahye dayalı "ed-Din"den kaynaklandığını söylememiz de mümkün değildir. Buradaki problem, dinden ziyade dini algılamak ve anlamak konumunda olan insandan ve o insanın sahip olduğu zihniyet ve yöntem farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Zira her insanın, bilgi seviyesi, algılama ve anlama yetisi eşit değildir. Olması da beklenmemelidir. İnsanlar, ancak belli ilkeler ve yöntemler üzerinde bir uzlaşmaya vararak sorunlarını çözebilme imkânına sahiptirler. Yine insanların sorunlarını ben merkezci, cemaat merkezci veya kurum merkezci düşüncelerle doğru dürüst çözemedik-

leri görülmektedir. Zira sorunları, önyargılı, kategorik ve indirgemeci yöntemlerle çözmenin çok zor; ilke merkezci yaklaşımlarla daha kolay olduğu görülmüştür. Bunun için de önyargılı, kategorik ve indirgemeci yönteme dayalı İslam yorumu yerine, analitik düşünceye dayalı ve parçaların bütün içinde ele alınıp değerlendirildiği bir İslam yorumunun, sorunların çözümünde daha doğru bir yöntem olacağını zannediyorum. Bir başka deyişle, ayet ve konu merkezli İslam yorumu yerine Kur'an merkezli ayet ve konu yorumunun daha isabetli bir yöntem olduğu kanaatindeyim. Zira ayet ve konu merkezli İslam yorumunun, İslamî bilginin hem iç dengelerini hem de tebliğde ve yorumda uygulanması gereken bilgi hiyerarşisini büyük ölçüde bozduğu anlaşılmaktadır. Ayet merkezli yorumdan kasıt, bir ayetin merkeze alınıp içeriği ile ilgili diğer ayetleri gözönünde bulundurmama; konu merkezli yorumdan kasıt ise, bir konunun merkeze alınıp bu konunun içeriği ile ilgili diğer konuların dikkate alınmaması yöntemidir. Böyle bir yönteme dayalı İslam yorumunun eksik bir İslam imajı verdiği de bir gerçektir. Zira İslamî bilginin iç dengelerinin kurulması, ve yorumda hiyerarşik İslamî bilgi düzenine riayet edilmesi, problemlerin çözülmesinde bizce hem kolaylık sağlayacak hem de daha doğru ve daha gerçek bir İslam imajı meydana getirecektir.

Kategorik düşünceye, ünlü bir yazarımızın bir TV programında söylediği "İslam demek tarikat demektir" sözünü örnek olarak sunmak istiyorum: O yazarımız, bu sözü söylemiş ve hemen peşinden de Rufaî tarikatının şiş sokma merasimini ekrana getirmişti. Bunun anlamı, İslam demek tarikat demek, tarikat ise şiş sokma demektir. Bununla sanırım İslam'ın zihinlerde şiş sokmakla özdeş hale getirilmesi amaçlanmıştır. Kavramsal açıdan İslam'ın, ne tarikat ve ne de mezheple özdeş olduğunu söyleyebiliriz. İslam bir dinin adıdır ve vahye dayanır. Mezhep ve tarikat görüşleri ise din değil, dinî alandır. Yani İslam'a uygun görülen veya ters görülmeyen görüşler ve düşünceler sistemidir. Dinin kaynağı vahiy olduğu halde dinî olanda vahye dayalı bilginin yanında insan aklına dayalı anlama, algılama ve yorum mevcuttur. Bu nedenle İslam yorumlarını değerlendirirken kavramsal bir zemine oturtmak zorunluluğu vardır.

1- Kavramsal Açıdan İslâm Yorumu

İnsana ait bilgiler, nasıl kavramlarla ifade ediliyorsa "Din"e ait bilgilerde kavramlarla ifade edilmektedir. Bu nedenle dinî bilgi demek, bir anlamda dinî kavramlar demektir. İnsanın bütün iradî eylemleri, kazandığı kavramlara bağlı olduğuna göre birey, ne kadar çok dinî kavram elde ederse o kadar da "Din"i tanımış ve davranışlarına yansıtmış olur. Ne varki kavramların kendisi de, elde etme yolları da karmaşık olduğundan dinî kavramlarla verilmek istenen bilgileri elde etmek de o kadar kolay olmamaktadır. Buradaki zorluk, kavramların sahip olduğu özelliklerden kaynaklanmaktadır. Zira her bir kavramda iki özellik mevcuttur. Bu özelliklerden biri o kavramın seçikliği diğeri ise açıklığıdır. Kavramın seçikliği var olanı diğer var olandan ayıran niteliğidir. Bu nitelik çerçeve olarak var olanın ifadesidir. İnsanı attan, nehri dağdan ayıran o kavramın seçikliğidir. Açıklık ise o kavramın içeriğidir. Bu kavramda değişmeyen şey onun seçikliği, değişen ise açıklığıdır.

Kavramlara ait içeriğin değişmesi, büyük ölçüde insan fıtratı ile yakından ilgilidir. İnsanın algılama ve bilme gücü, bilgiye ve bilime yöneliş tarzı herkeste aynı değildir. Her ferdin kendisine özgü bir alış ve algılama yeteneği ve gücü mevcuttur. Bu yapısıyla insan mutlak bir varlık değildir ve sahip olduğu konum, bilinen karşısında küllî bir tutum içinde bulunmasını engellemekte ve tabiî olarak eksik tutum içinde bırakmaktadır. İnsanın mutlak bilme gücüne sahip olmaması, onun var olanın bilgisine belli bir zaman süreci içinde erişmiş olması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Yani insan, var olanın bilgisine belli bir zaman süreci içinde nüfuz edebilmektedir. Bunun tabiî bir sonucu olarak da kavramların içeriği zamanla değişebilmektedir. Sözcükleri ve aynı mantığı kullandıkları halde çok defa insanların bu konuda anlaşamamaları, kavramların içeriklerinin değişken oluşundan ve herkeste içeriğin aynı olmamasından kaynaklanmaktadır.[1]

Kavramlar ya somut ya da soyut bir niteliğe sahiptirler. Genellikle somut kavramların açıklığında insanlar arasında bir birlik sağlansa da, soyut kavramların açıklığında bu birliği sağlamak çok zor olmaktadır. Zira somut kavramların açıklığını oluşturan bilgilerin doğrulanması veya yanlışlanması çoğu zaman imkân dahilinde iken soyut kavramlar için bunu rahatlıkla söylemek mümkün değildir. Buradaki zorluk, soyut kavramların hem anlamlandırılmasında hem de algılanmasında bireysel farklılıkların mevcudiyetidir. Söz gelimi el, ayak, saç, göz, beden vs. gibi somut kavramların anlamlandırılması ve ve algılanmasındaki herhangi bir zorluk bulunmazken, adalet, ihsan, özgürlük, demokrasi, hidayet, iman, ahlak vs. gibi soyut kavramların açıklığında her zaman için bir problem sözkonusu olmaktadır. Hatta beşere ait somut bir kavram Allah için kullanıldığında soyut kavram için var olan problemin bu kullanımda da aynen devam ettiği görülmektedir. Nitekim Allah'ın eli ve yüzü gibi Kurânî ifadelerin açıklığı her zaman problem olmuştur. Bunun çözümü ise, kavramların açıklığında bir konsensusa varmakla mümkündür.

Sözgelimi "Gücünüzün yettiği ölçüde kuvvet hazırlayın"[2] mealindeki ayet, savaşla ilgilidir ve müslümanlardan düşmanlarına karşı kuvvet hazırlanması istenmektedir. Tenzil döneminin teknolojik ve ekonomik şartları gereği "kuvvet" denince akla hiç şüphesiz ok, mızrak, mancınık, kılıç, at, deve vs. gibi harp araçları gelmektedir. Yani bu ayetteki "kuvvet"in açıklığını bu araç ve gerçeklerle sınırlıyoruz. Bugün ise biz bu ayetteki "kuvvet"in açıklığında, bu zikredilen şeyleri düşünmekle birlikte, daha çok çağımızdaki harp araç ve gereçlerini anlıyoruz ve kuvveti top, tüfek, füze, uçak, gemi vs. gibi çağdaş harp araç ve gereçleri olarak açıklıyoruz. Lafız değişmiyor. Ayetin seçikliği ve verdiği mesaj yani normu değişmiyor, lakin açıklığı yani ayete yüklenen anlam değişiyor. Bir başka deyişle soyut bir kavram zamanın şartlarına göre somutlaştırılıyor.

2- İslâm'ın Geleneksel Yorumu

Her kitap, bir başkası tarafından okunması, anlaşılması ve istifade edilmesi için yazılır. Fakat hiç bir kitap, kendini okuyanlar tarafından aynı ölçüde ve aynı seviyede anla-

1 Bkz. Prof.Dr. Necati Öner, Kavram, **Felsefe Dünyası Dergisi,** Ankara 1993, Sayı 7, s.4.
2 Enfâl, 8/60.

şılmaz. Kur'an da bu kurala tâbidir ve o da okunsun, anlaşılsın ve verdiği bilgilerden istifade edilsin diye gönderilmiş bir kitaptır. Öyle ki adı ve getirdiği ilk mesajın içeriği bile "okuma" ile alakalıdır. İndirildiği dönemde ve bunu takip eden yıllarda, Kur'an'ın bu amacına ulaştığını, yani okunduğunu, anlaşıldığını ve içeriğinden büyük ölçüde istifade edildiğini, o dönemde yapılan çalışmalardan, kurulan İslâm medeniyetinin varlığından ve bize kadar intikal eden fikir ve düşüncelerden anlıyoruz. Zira bu dönemde müslümanla Kur'an arasında sıkı ve canlı bir iletişimin bulunduğunu, ve buna bağlı olarak Kur'an merkezli düşünce sistemlerinin üretildiğini görüyoruz.

Kur'an'la-müslüman arasında teessüs eden bu sıkı ve canlı iletişimin, belli bir sürenin sonunda giderek zayıfladığını ve azaldığını, bunun yerine iletişimin canlı olduğu dönemde yazılan eserlerin ve kurulan düşünce sistemlerinin geçtiğini, dolayısıyla vahiy merkezli bir bilgilenmeden, yorum merkezli bir bilgilenmeye geçildiğini görüyoruz. Bir başka ifade ile müslümanla Kur'an arasındaki iletişimin iki boyutundan veya iki farklı durumundan söz etmemiz gerekiyor. Bu dönemlerden birincisi, Kur'ân'ı anlama dönemi; ikincisi ise Kur'an'dan üretilen bilgileri anlama dönemidir.

Birinci dönemde müslüman; Kur'an'a yönelmiş, onu okumuş anlamaya çalışmış, problemlerini çözmek için ona müracaat etmiş ve ayet yoğunluklu bir bilgilenme sürecine girmiştir.

İkinci dönemde ise müslüman; Kur'ân'ı ikinci plana atmış, bunun yerine birinci dönemde Kur'an üzerinde yapılan çalışmalara, üretilen bilgilere ve teşekkül ettirilen düşünce sistemlerine ve bu sistemlerin koydukları kurallara uymayı ön plana çıkartmıştır. Daha açık bir ifade ile Kur'ân'ın yerine yorumu geçmiş ve bu yorum Kur'an gibi algılanmıştır. Bunun neticesi Müslümanla Kur'ân'ın ilişkisi maalesef bir kaç konu alanına münhasır kalmış ve birinci dönemdeki dinamik ve canlı ilişki, yerini pasif bir ilişkiye terketmiştir. Buna mukabil müslüman, Kur'ân'ın yorumu mahiyetin de olan Fıkıh, Kelam, Hadis ve Tasavvuf kitaplarında yer alan bilgilerle canlı ve dinamik bir ilişkiye girme çabası içinde olmuştur. Birinci dönemde müslüman, Kur'ân'ı okuyup anlamaya çalışırken; ikinci dönemde O'nun yorumunu (Tefsirini) okuyup anlamaya çalışmıştır. Bundan dolayıdır ki birinci dönem Kur'ân'ı anlama; ikinci dönem ise yorumları anlama dönemi olmuştur.

Tenzil döneminde (m.610-632) sahabe, doğrudan Kur'ân'la yüz yüze gelmiş, onu okumuş ve anlamıştır. Anlaması da gayet tabiidir. Zira Kur'ân en azından kendi dili ile nâzil olmuş ve kendisine bildiği ve konuştuğu dil ile hitabetmiştir. Şüphesiz bu yargı, "Bilimsel teoriler" çerçevesinde çoğunlukla ilgili genel tahminden ibarettir. Yoksa ferdî davranışlara indirgendiğinde isabetli olduğu düşünülmemelidir. Yani bunun anlamı, sahabe, Kur'ân'ı okumuş ve anlamıştır ama her sahabenin Kur'ân'ı okuması ve anlaması aynı ölçüde ve aynı seviyede olmamıştır. Çünkü fıtrî yeteneği, dil bilgisi, genel kültürü, ayetin indiriliş olayına şahit olması vs. gibi değerler, her sahabî de aynı değildir. Nitekim Kude b. Maz'un'un içki ile alakalı ayetler hakkındaki görüşü, Hz. Aişe'nin Ebu Hureyre'yi Allah'ın görülemeyeceğine dair ayeti yanlış anlamakla suçlaması, Adiy b.Hatem'in oruçla ilgili ayette geçen siyah-beyaz iblikle ilgili kavramı yanlış yorumlaması, Hz. Ömer'in "ebben"; İbn Abbas'ın "fatır" kelimelerini bilmediklerini söylemesi vs. gibi ri-

vayetler, sahabenin aynı ölçüde ve seviyede Kur'ân'ı anlamadığını gösteren örneklerdir. Teorik olarak da her insanın aynı seviyede ve aynı ölçüde Kur'ân'ı anladığını söylememiz mümkün değildir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) , Kur'ân'ı açıklamakla (tebyin) görevli olduğu halde, O'nun her ayeti açıkladığını söylemek de büyük bir iddia olur. Zira Hz. Peygamber'in her ayeti açıkladığına dair elimizde yeterli kanıt yoktur. Elimizdeki mevcut kanıtlar ise, Hz. Peygamber'in bütün ayetleri tebyin etmediğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in özellikle ibadet, kısmen ahlak ve hukukla ilgili ayetleri yorumladığına, şahit oluyoruz. Onun tefsir örneklerini, hadis kitaplarından öğrenmemiz mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber'in, Fatiha suresinde yer alan kendisine gazap edilenleri, Yahudiler; dalalette olanları, Hristiyanlar; kuvveti atma; sebili azık ve binek; harec'i darlık; siyah ve beyaz ipliği; feçrin karanlığı ve aydınlığı; nefse zulmü, şirk; vûrud'u duhûl ve vasad'ı adil olarak yorumladığını öğreniyoruz[3]. Hadis kitaplarında ise namaz, oruç, hac, zekat vs. gibi konuların Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından açıklandığını ve bu açıklamaların da önce sözlü sonra da yazılı olarak nakledildiğini biliyoruz.

Kur'ân'ı anlama ve yorumlama faaliyeti, Hz. Peygamber döneminde ve O'nu takip eden yıllarda etkin bir biçimde devam etmiş ve bu etkin faaliyet neticede pek çok tefsir ekolünün ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Nitekim fakihler tarafından tasnif edilen ve"Ahkam ayetleri" olarak tanıtılan maksimum beşyüz civarındaki ayetlerin, öne çıkartılması diğer ayetlerin ise ilgi odağı yapılmaması, fıkhî tefsir ekolünü doğurmuş ve bunu diğer ekollerin teşekkülü takip etmiştir. Özellikle fakihler tarafından önceki ümmetlerin tecrübelerinin anlatıldığı Peygamber kıssaları, birer hikaye gibi algılandığı için yeterli ilgiye mazhar olmamıştır. Oysa bu tecrübeler, pek çok alana özellikle sosyal bilimlere rehberlik edecek ilkeleri içermektedir. Bunun böyle olduğunu 20. yüzyılın ulaştığı bilimsel düzey, bize daha iyi açıklamaktadır. Aynı bakış açısı ve aynı yöntem, daha sonra ortaya çıkan tefsir ekollerinde de görülmüş, bu ekollere mensup bilim adamları, kendi alanına gösterdiği ilgiyi, maalesef diğer alanlara göstermemiştir. Öyle ki kendi ilgi alanı sanki öz evlat, diğer alanlar ise üvey evlat gibi olmuştur. Kur'ân'ın verdiği bilgilerin, insan hayatındaki yeri ve önemi ihtiyaçlara göre değişse de Kur'ân'ın tümüne ait bilgileri anlamaya yönelik ilgi sürekli ve canlı tutulması gerekirken, maalesef bu ilgi farkılığı, Kur'an'ın bir bütün olarak algılanmasına ve anlaşılmasına engel olucu bir fonksiyon icra etmiştir.

Birinci döneme ait bu anlama hatasının yanında ikinci döneme ait hata ise, bundan daha vahim olmuş; Kur'ân'ı anlamaya yönelme; yerini, yorumunu anlamaya bırakmış, dolayısıyle Kur'ân yerine Tefsir, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf kitapları okunarak Kur'an anlaşılmaya çalışılmıştır. Bir anlamda amaç bırakılmış, araç, amaç haline getirilmiştir. Böyle bir yöntemle Kur'ân'ı ne derecede doğru ve sağlıklı anlamak mümkündür? Bunun içindir ki bugün Kur'ân'ı anlama ve yorumlama problemlerinden söz ediyor ve çözüm yolları arıyoruz. Kendimize göre problemi ortaya koyuyor ve onlara çözüm yolları öneriyoruz.

3 Prof.Dr. Suat Yıldırım, **Peygamberimizin Kur'an Tefsiri,** İstanbul 1983, s.29-333.

3- Geleneksel İslâm Yorumunun Problemleri

Geleneksel İslam yorumu, içinde pek çok farklı yorumları barındıran genel bir tanımdır ve bu tanım içinde yer alan her mezhebin, her tarikatın veya her görüşün kendisine özgü yorumları ve bu yorumlara bağlı özel problemleri mevcuttur. Biz burada, her birinin özel problemleri yerine Geleneksel İslam yorumunu herhangi bir döneme, gruba veya şahsa tahsis etmeden hepsinde ortak olabilecek temel problemler üzerinde durmak istiyoruz.

Geleneksel İslam yorumu, genel anlamda ve tarihî süreç içinde tarım toplumu hayatı yaşayan insanların ihtiyaçlarına göre oluşmuş ve bu topluma ait problemlere çözüm önerilerinde bulunmuş dinî bir anlayış türüdür. Hiç şüphesiz dönemi için bu yoruma ait her görüşün bir değeri olsa da mevcut problemlere çözüm getirmesi açısından bir yeniliği ihtiva etsede veya kendi dönemi için çağdaş olsa da; tarım toplumundan sanayi toplumuna, oradan da bilgi toplumuna geçen veya bu toplumun içinde yaşayan insanlarımızın problemlerini çözdüğünü veya ihtiyaçlarına yeterince cevap verdiğini gönül rahatlığı ile söylememiz mümkün değildir. Zira tarım toplumunun şartları ve niteliği ile, sanayi ve bilgi toplumunun şartları ve niteliği arasında bazı benzerlikler bulunsa bile, aynı şartları ve niteliği taşıdıkları asla söylenemez. Dolayısıyle belli şartları ve niteliği olan bir toplum için oluşturulmuş olan İslam yorumunun şartları ve niteliği çok farklı olan sanayi ve bilgi toplumunun ihtiyaçlarına yeterince cevap vereceğini söylemek de büyük bir iddia olur. Ülkemiz insanının yaklaşık yarıya yakın bir bölümü, tarım toplumu hayatını, diğer yarısının da sanayi ve bilgi toplumu hayatını yaşadığını biliyoruz. Bu sosyolojik yapıyı veya epistemik cemaat yapısını dikkate aldığımızda geleneksel İslam yorumunun; köy, kasaba ve büyük şehirlerin varoşlarında daha etken olduğu görülmekte ve buralarda yaşayan insanlarımıza daha sevimli geldiği bilinmektedir. Ama bu yorumun, sanayi ve bilgi toplumu içinde yaşayan insanlarımıza çok şey verdiğini de söyleyemeyiz.

Geleneksel İslam yorumunun tarihî süreç içinde oluşturduğu mevcut problemleri daha iyi tesbit edebilmek ve anlayabilmek için böyle bir tahlile ihtiyaç vardır. Gerek geleneksel İslam yorumunun gerekse daha sonra ele alacağımız çağdaş İslam yorumunun olsun, en temel problemi, daha öncede temas ettiğimiz gibi kategorik bir düşünce tarzını yöntem olarak benimsemiş olmalarıdır. Bu sebeble istisnalar hariç, geleneksel İslam yorumcularının, nakil kavramı içine giren her türlü rivayeti merkeze alıp ilgili Kur'an ayetlerini bu rivayetlere göre yorumlaması, akıl ile nakil yoluyla gelen bilgilerin çatışması halinde nakli tercih edip, aklı sadece nakle ait o bilginin rasyonelleştirilmesinde kullanmaları kategorik düşünce tarzının bir sonucudur. Ancak rivayetlerde hurafe ile birlikte hakikatlerin, İsrailiyatla birlikte bazı doğruların; yorumlarında ise taassubla birlikte bazı alternatif çözümlerin aynı anda ve birlikte yer aldığını inkâr etmemiz de mümkün değildir. Her bir rivayeti veya nakli sorgulamadan, önyargı ile kabul veya red etme ancak kategorik bir düşünce tarzının sonucudur. Rivayetleri, herhangi bir tahlile tâbi tutmadan ister kabul ister red edelim, bilginin değeri açısından bu iki tarz arasında hiçbir fark yoktur. Nitekim nakli merkez yapan geleneksel İslam yorumunda kabule dayanan bu düşünce tarzının tabii bir sonucu olarak; 1- Kur'an ile rivayetlerin özdeşleştirildiği, 2- Dinî anlayışta yenilik demek olan "Tecdid"in olamayacağı görüşüne ulaşıldığı görülmektedir.

Erken dönemde rivayetlerin senet yönüyle bir tahlile tabiî tutulduğu bilinen bir olgudur. Ancak senet yönüyle bir rivayetin doğrulanması rivayet edilen o metnin doğru olduğu anlamına gelmediği de bir gerçektir. Bir metinin doğru olabilmesi için evrensel doğrulara, yani fıtrat kanunları ile Kur'ân'ın genel ilkelerine ters olmaması ve bu ilkelere uyum arzetmesi gerekir. Bunun için akıl ile rivayet çeliştiğinde rivayetin sorgulanması ve yorumlanması ilkesi getirilmiştir. İbn Rüşd de başta olmak üzere pek çok İslam düşünürünün görüşü budur.

Geleneksel İslam yorumları, (istisnalar hariç) bir rivayetle diğer bir rivayet veya bir nasla bir başka nas çeliştiğinde ise yöntem olarak bu iki rivayeti uzlaştırma cihetine gitmişler, uzlaştırılması mümkün görülmeyen rivayetlerin veya nasların arasındaki çelişkiyi "Nesh" teorisiyle çözmeye çalışmışlardır. Te'vilu Muhteliffi'l-Hadis veya Te'vilu Müşkili'l-Kur'an adıyla yazılan eserler bunun en bariz örnekleridir.

Mesela: Geleneksel İslam yorumuna göre İsrâ ve Mirâc aynı gecede olmuş ve tarih olarak da hicretten bir buçuk yıl önce vuku bulmuştur. Kur'an'da İsrâ olayının anlatıldığı bir Sûre mevcuttur ve elimizdeki Kur'an'ın sure sıralamasında 17. sıradadır. Mirâc olayını lafzan anlatan ne bir sure ve ne de bir ayet mevcuttur. Ancak Kur'an'ın 53. suresi olan "Necm" de ancak "Delaleti Zannî" bir yorumla "Mirâc" olayının anlatıldığını söyleyebileceğimiz bazı bilgiler mevcuttur. Necm suresi Mekke'de nazil olmuştur ve nuzûl sırası 23 dür. İsrâ suresi de Mekkidir ve Nüzûl sırası 50 dir. Buna göre Necm suresinin İsrâ suresinden önce nazil olduğu anlaşılmaktadır.

Bu konudaki rivayetlere baktığımızda Mirâc'ın, Hz. Peygamber'e risalet verilmeden önce gerçekleştiği[4] diğer rivayetlerde ise İsrâ'nın bi'set senesi; risaletin 5. yılı; risaletin 10. yılı; hicretten 16 ay önce, hicretten, 1 sene 2 ay önce; hicretten 1 yıl önce olmak üzere İsrâ'nın altı farklı tarihte olduğu nakledilmektedir.[5] Bu rivayetlerden son üçünün birleştirilerek hicretten 1.5 yıl önce olduğu görüşünün yaygınlık kazandığı görülmektedir. Ama bu yorumun gerçek değeri nedir? sorusunun cevabı henüz verilmiş değildir.

Naslar arasındaki çelişkinin uzlaştırılmaması durumunda nasın birini devre dışı bırakma anlamına gelen "Nesh"e ise Hibetullah b. Selame'nin en-Nâsih ve'l-Mensûh'unu örnek olarak verebiliriz.

Bu kitabında İbn Selame'nin Kılıç ayeti denilen Mekkeli müşriklerin savaşta öldürülmeleriyle alakalı bir ayete; barış, iyilik yapma, güzel davranma, güzel konuşma, affetme, bağışlama ve aldırmama gibi yaklaşık yüz on civarındaki barışla alakalı bir ayet grubunu neshettirdiğini görmekteyiz. Bunu analiz ettiğimizde, fakihlerin o günün sosyolojik realitesine uygun olarak ürettikleri "Daru'l-İslam" ve "Daru'l-Harp" kavramlarının ve savaş olgusunun etkisinde kaldığını sandığımız İbn Selame'nin, savaş olgusu ile barışı ve Kur'an'da yer alan barışla ilgili ayetleri birbirine zıt gördüğü ve bu iki olguya uzlaştıramadığı için olacak ki, bir ayete yüz on iki ayeti nesh ettirdiğine şahit oluyoruz. Sözgelemi O, "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş" (Enfâl 8/61) ayeti ile "Allah'tan baş-

4 Buharî, **Menakıp** 24, Tevhid, 37, Müslim, İman 262.

5 Bkz. Şinasi Gündüz ve Arkadaşları, **Dinlerde Yükseliş Motifleri,** Ankara 1996, s.91-92.

kasına kulluk etmeyin, anne-babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere iyilik edin. İnsanlarla güzel konuşun, namazı kılın, zekatı verin diye söz almıştık" (Bakara 2/83) ayetindeki "insanlarla güzel konuşun" pasajını savaş olgusu ile bağdaştıramadığı için mensûh sayabilmiştir.[6] Burada ki problem sadece bu ayetlerin mensûh kılınması değil bu yorumu okuyan veya duyan insanların o yorumla dini özdeş saymaları ve farklı yorum ve anlayışlara zihinlerini kapamış olmalarıdır.

Problemin kaynağı ise, daha önce belirttiğimiz gibi yorumlu Kur'an'ın özdeşleştirilmesi veya yorumun inanç haline getirilmiş olmasıdır. Yorumu inanç haline getirdiği için, sahip olduğu bir bilginin sarsılması veya değişime uğraması ihtimali karşısında insan; bunu inancının değişimi veya sarsılması olarak algılamakta dolayısıyla eski bilgisiyle çelişen yeni bilgi aktarımını inancına bir saldırı olarak görmektedir. Burada ki hata, din ile dinî olanın veya "evrensel boyutlu olanla" "tarihsel boyutlu" olanı ayıramamadan kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, tarihsel olana evrensellik elbisesi giydirilmiş olmasındandır. Din vahye dayandığı için beşer üstüdür ve bu yüzden evrenseldir. Dinin yorumu ise evrensel olanın beşer tarafından algılanması ve açıklanması olgusudur. Dolayısıyle yorumun kaynağı akıl olduğu için izafi bir değere sahiptir ve asla mutlak doğruyu temsil etmemektedir. Böyle bir sonuç ise, ancak analitik bir düşünce ile mümkündür.

4- Çağdaş İslâm Yorumunun Problemleri

Çağdaş İslam yorumu, daha ziyade sanayi ve bilgi toplumu insanın dinî ihtiyaçlarına cevap vermeyi ve problemlerine çözüm üretmeyi amaçlayan bir düşüncenin sonucu oluşan ve geleneksel İslam yorumundan yöntem ve tarz olarak ayrılan bir İslamı yorumudur. Bu yorum tarzının temeli ise, geleneksel İslam yorumunun tarım toplumuna dayalı olması nedeniyle sanayi ve bilgi toplumunun dinî ihtiyaçlarına yeterince cevap verememesi ve problemlerine çözüm üretememesine dayanmaktadır. Özellikle rivayeti merkeze alan ve aklı ikinci plana iten geleneksel İslam yorumunun, aklı öne çıkartan sanayi ve bilgi toplumunun ihtiyaçlarını yeterince gidermesi beklenmezdi. Bunun için aklın öne geçirildiği bir İslam yorumuna ihtiyaç vardı ve bu ihtiyaç da çağdaş İslam yorumcuları tarafından karşılandı. M.Akif'in "Doğrudan doğruya Kur'an'dan ilham alma" olarak tanımladığı Çağdaş İslam yorumunun da geleneksel İslam yorumunda olduğu gibi birçok versiyonu mevcuttur. Biz burada çağdaş İslam yorumu versiyonları üzerinde duracak değiliz. Ancak bunlar arasında "Tarihselci" anlayışın ayrı bir yeri bulunduğunu özellikle belirtmek isteriz. Akif'in doğrudan Kur'an'dan ilham alma olarak tanımladığı tarzın anlamı, rivayetleri ve geleneksel hale dönüşmüş yorumların bir tarafa bırakılarak doğrudan Kur'an'a gidilip, çözüm aranmasıdır. Nitekim örnek olarak ele aldığımız M.Akif'de ve kendisinden bol bol tercüme yaptığı M.Abdullah'da bunu açıkça görmekteyiz.

el-Menarı'nda ise Reşid Rıza şunları yazmaktadır:

"Müslümanların kötü tarihlerindendir ki, tefsir kitaplarının pek çoğu, okuyucularını Kur'an'ın ulvî gayelerinden ve devamlı yol göstericilik vasıflarından uzaklaştırmıştır. Bu

6 Bkz. Hibetullah b. Selame, **en-Nâsih ve'l-Mensûh,** Mısır 1967, s.11-108.

tefsirlerin müfessirleri Kur'an'da irab bahisleri, nahiv kaideleri, meanî nükteleri ve beyan ıstılahları aramışlar ve tefsirlerini mütekellimlerin cidalleri; usülcülerin tahriçleri mukallid fakihlerin istinbatları, tasavvufçuların te'villeri, mezhep ve fırka mensuplarının görüşleriyle doldurmuşlardır. Üstelik bir de bunlara Fahrettin er-Razi, tefsirine riyaziyat ve tabiî bilimleri, Batlamyus astronomosini ve çağına kadar devam edip gelen diğer bütün ilimleri toplamış ve tefsirini bu ilimlerle doldurmuştur. Böylece bu müfessirler insanları, Kur'ân'ın asıl hedefinden uzaklaştırmışlardır.[7]

R.Rıza'da açıkça gördüğümüz bu düşünce tarzı, çağdaş İslam yorumcularının temel görüşü olma niteliğini daima korumuş, bu sebeble Kur'an yorumunda rivayetler genel anlamda dışlanmış ve akıl fonksiyonel hale getirilmeye çalışılmıştır. Genel anlamda rivayetlerin dışlanması, beraberinde sünnetin de dışlanmasını getirmiştir. Ayrıca akıl ile nakil veya rivayetler çatıştığında, nakli aklın hakemliğine havale etme, bu anlayışın temel yöntemi olmuştur. Dolayısıyla İslam yorumu bir anlamda Kur'an yorumu ile özdeş hale gelmiş ve bu olgu "Kur'an İslam'ı" kavramı ile tanımlanmıştır.

Geleneksel İslam tanımında, Kur'an, Sünnet ve yorum bir başka ifade ile Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas birlikteliği akla gelirken, Çağdaş İslam yorumunda ise Kur'an ve yorum bir başka deyişle Kur'an Kıyas ve kısmen de Hadis birlikteliği akla gelmektedir. Daha açık bir ifade ile hadisin gündeme gelmesi, ya önerilen görüşlere destek hasıl olduğunda bu desteği sağlamak için, ya da akıl ve bilim dışılıkla itham edilen hadisleri sorgulamak için olmaktadır. Geleneksel İslam yorumunda olduğu oranda ve yoğunlukta hadis veya rivayetlerin fonksiyonel olmadıkları görülmektedir. Geleneksel İslam anlayışında sünnet; tebyin hem de teşebbüh için yorumun merkezinde yer alırken; çağdaş İslam yorumunda "sünnet"e örnek ve model olması açısından yaklaşılmakta ve sünnetin tebyinliğini tartışırken "Teşebbüh"ü tartışmasız reddetmektedir. Bu anlayış "misvak" konusuna uygun düşerken; ibadetlere ve eğitim amaçla taklidlere pek de uygun düşmemektedir. Dolayısıyle başta sünnet ve rivayetler olmak üzere 1400 yıllık İslam geleneğini dışlanarak çağdaş bir İslam yorumunun ortaya konması ve herkes tarafından kabulünün beklenmesi, bu anlayışın bir açmasıdır. Zira Geleneksel İslam yorumunun özünde bazı eksiklikler ve yanlışlıklar bulunsa da bazı doğruların ve mükemmelliklerin bulunduğu da bir gerçektir. Aynı kural çağdaş İslam yorumu için de geçerlidir. Onuda özünde bazı yanlışlıklar ve eksiklikler mevcutsa da bazı doğruların ve mükemmelliklerin varlığı da bir gerçektir. Burada problemin kaynağı daha önce de belirttiğimiz gibi kategorik düşünceye dayalı bir yöntemin ve söylemin her iki düşünce tarzına hakim; müntesiplerinin ise bu düşünce tarzına âdeta mahkum olmalarıdır. Bu arada Kur'anî normlara ait formlar için farklı bir yöntem için de olan Çağdaş İslam Yorumunun yeni bir versiyonu olma özelliğini taşıyan "Tarihselci" anlayışa ve bu anlayışın problematik olan yönüne de kısaca temas etmek istiyoruz:

Tarihselci anlayışa göre, Kur'ân'ın bir normu ve bu normlardan bazılarına ait formu mevcuttur. Özellikle sosyal ve hukuksal nitelikli normlara ait formelliğin Kur'ân'ın indirildiği kültürel ve sosyal ortamı ve şartları yansıtması, bu formelliğin tarihin bir dönemi-

7 R.Rıza, **el-Menar**, Beyrut, Tarihsiz 1/7.

ne ait olduğunu da göstermektedir. Buna göre Kur'ân'ın normu evrensel bir niteliğe sahip olsa da, formu tarihseldir ve formelliğin değişebileceğini gösterir. Çağımızda İslama ve onun sosyal ve hukuksal alanda öngördüğü formelliğe karşı gösterilen tepkileri ve tenkidleri geçersiz kılmak için İslam'ın sevimli yönünü ortaya koymayı amaçlayan bu yorum tarzı; çağdaş sosyal ve hukuk anlayışı ile İslamı tarihsel bir nitelik taşıyan formlarda değil de evrensel bir niteliğe sahip olan Kur'an normlarında uzlaştırmayı amaçlamaktadır diyebiliriz. Bu anlayışa geleneksel İslam yorumcuların tepkisi elbette şiddetli olmuştur. Zira Geleneksel İslam yorumunun başı sünnet konusunda Çağdaş İslam yorumu ile dertte iken, bir de Kur'an'a ait formların tarihsel olarak ileri sürülmesi, tahammül sınırlarını zorlayan bir hareket olarak algılanmıştır. Fakat bu tepkinin zihinsel olmaktan daha çok duygusal olduğu görülmektedir. Zira Kur'ân'ın bazı ayetlerini diğer ayetine neshettirme ile, Kur'ân'ın bazı ayetlerini tarihsel sayarak belli döneme ait kılma arasında yöntem ve sonuç açısından ne gibi bir fark vardır? Bir ayeti tarihsel kılma ile mensûh sayma arasındaki fark sadece bir isimlendirmeden ibarettir. Özde ve sonuçta bir farklılık yoktur. Sebebler farklı olsa da, her iki görüşte, bazı Kur'an ayetleri neticede devre dışı bırakılmaktadır. Bu arada problemler karşısında farklı yöntemler arama yerine, geçmişte bizzat Kur'an tarafından uygulanan fakat daha sonra devre dışı bırakılan Kur'an'ın tenzil yöntemini niçin problemlerimizin çözümünde kullanmıyoruz? sorusu aklıma geliyor. Bu yöntemin dayandığı temel görüş, Kur'an'ın 23 yıllık tenzil süresi içinde uyguladığı "Tenzil Yöntemi"nin ortaya koyduğu "tedricilik" veya "imhal" kavramlarıyla da ifade edilen ve zımmen tarihsel kabul edilen bu "durumsallık" yöntemin evrensel bir nitelik taşıyabileceğini varsaymaya dayanmaktadır. Buna göre:

1- Kur'an'ın öngördüğü ilkeler ve verdiği bilgiler insan doğasına (Fıtrat dinine) ve doğa kanunlarına ters değildir.

2- Getirdiği ilkeler ve verdiği bilgiler, insan hayatının bütünlüğünü ve bütün akıllı insanları hedeflemektedir.

3- Kuranî ilkelerin ve bilgilerin hayata aktarılması sırasında "durumsallık" bir yöntem olarak öngörülmüştür. Yani vahyin kendisi zaman ve mekanla bağlı olmadığı halde meydana gelen olaylarda "durumsal" olmuştur. müslümanların zengin olmadıkça zekat vermemesi ve hacca gitmemesi, su bulunmadığında teyemmüm etmesi, mukîm iken 4 rekat kıldığı namazı iki rekat olarak kılması, misafir ve hasta iken bazı dinî kuralları yerine getirmemesi kadınların özel hallerde dinî kurallardan muaf tutulması v.s gibi hususlar ile Mekke'de özellikle iman ve ahlâk kurallarının, Medine'de ise ibadet ve hukuk kurallarının veya ayrıntılarının belli zaman dilimleri içinde indirilen ayetlerle emredilmiş olması durumsallığı gösteren örneklerdir.

Ayrıca suç işlemedikçe hiç bir zaman müslümana uygulanamıyacak olan cezaî müeyyideleri içeren ayetleri de buna ilave etmeliyiz. Allahın varlığına ve ahiret hayatına inanma gibi temel esaslar ve insanın temel kişiliğini oluşturan ahlakî kurallar hariç, diğer konuların uygulanmasında durumsallığın bir yöntem olarak öngörülmesi, tenzil yönteminin evrenselliği gerçeğidir.

Dolayısıyle durumsallık ilkesi, Kur'an'da birbiriyle çeliştiği varsayılan ayetlerin bir-

biriyle çelişmediğini sadece farklı durumlarda farklı ayetlerin indirildiğini ortaya koymakta ve "nesh" teorisine dayanılarak bir ayetin diğer bir ayetle neshedilmesi anlayışını önlemiş olmaktadır. Ayrıca dinî kuralların uygulanmasında "Durumsallığın" bir yöntem olarak uygulanabileceğini de göstermektedir.

Sonuç

Geleneksel İslam yorumu da Çağdaş İslam yorumu da İslam'ı daha doğru ve daha gerçekçi anlama, algılama ve yorumlama iddiasında olan iki düşünce tarzını temsil ettiği bilinen bir husustur. Her iki yorum tarzının kendisine özgü yanları, anlayışları ve yöntemleri mevcuttur. Her iki görüşün temsil ettiği dinî anlayışın yanlışlarının yanında doğrularının da bulunduğu bir gerçektir. Geleneksel İslam'ın kimliği; Çağdaş İslam'ın ise kişiliği önde tuttuğunu; Geleneksel İslam yorumun muhafazakarlığı, Çağdaş İslam yorumunun değişimi temsil ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu değerlerden kimliğe mi? kişiliğe mi? muhafazakarlığa mı? yoksa değişime mi? karşı çıkacağız. Mutlaka birinin yanında diğerinin karşısında olmak mı gerekiyor? Ancak kategorik düşünce tarzını uyguladığınızda, birinin yanında diğerinin karşısında olmamız gerekir. Ama analitik düşünce tarzını uyguladığınızda, yaptığınız analiz sonucuna göre bir neticeye varmış ve tercih yapma imkânına kavuşmuş oluruz. Böyle bir zihinsel işlemi ise, ancak Allah'ın bize verdiği yetilerle (Fıtratımızla) ve o yetiler içinde en önemlisi olan aklımızla yapıyoruz. Sadece insan, problemlerini, ancak akılla çözebilme imkânına sahiptir. Bunun için de insanın iradesini bu yönde kullanması ve aklını fonksiyonel hale getirmesi gerekir. Aklın, fonksiyonel olabilmesi için de, kendisinden çıkarımlar yapabileceği verilere ve bilgilere ihtiyacı vardır. Bu verileri ve bilgileri akıl, duyu organları vasıtasıyla ya da vahiy yoluyla elde edilir. Bir başka ifade ile akıl, ya gözlem ve deney yoluyla elde ettiği veriler üzerinde fonksiyonel olur, ya da kendisine vahiy yoluyla ulaşan bilgiler üzerinde fonksiyonel olur. Akıl, niteliği ve niceliği ne olursa olsun her türlü bilgi ve veri üzerinde fonksiyonel olma özelliğine sahiptir. Bu sebepledir ki Kur'an bir müslüman için hem bir inanç objesi hem de bir bilgi objesi konumundadır. Akıl, kendisine Kur'anî bilgi ulaşırsa Kur'anî bilgi üzerinde; rivayet bilgisi ulaşırsa rivayet bilgisi üzerinde; yorum bilgisi ulaşırsa yorum bilgisi üzerinde işlevsel olur. Aklın sağlıklı ve doğru düşünebilmesinin şartı, tek yanlı, taraflı ve eksik bir bilgi ile beslenmemesidir. Tıpkı tek tür besinle beslenen bir vücut veya bir-iki renk boya ile resim yapan ressam gibi, akıl da, tek yanlı, taraflı ve eksik bir bilgi ile doğru ve sağlıklı çözümler üretemez. Sağlıklı ve doğru düşünmenin yolu, doğru, sağlıklı ve çeşitli bilgi akımına açık olmamız ve bilgi elde etme çabası içinde bulunmamız ve "Ne kadar çok bilgi, o kadar sağlıklı düşünce" formulüyle izah edebileceğimiz bir anlayışa kavuşmamızdır. İşte o zaman kategorik düşünmez, önyargılı hareket etmez, karşımızdakileri yani bizim gibi düşünmeyenleri suçlayıcı, aşağılayıcı ve itham edici bir söylem içinde olmayız. Zira yüce kitabımız Kur'an, bilenlerle bilmeyenlerin eşit olmadığını açık ve net söylüyor. Öyleyse daha çok bilmek için niçin çaba göstermiyoruz?

Sözün özü, Geleneksel ve Çağdaş İslam yorumu taraftarları ne zaman kategorik düşünce yerine analitik düşünceyi; sloganlarla değil kavramlarla düşünmeyi; doğrunun öl-

çütünü zaman, mekân ve şahıslarda arama yerine ilke ve prensiplerde aramayı; cemaatçi bir toplum modeli yerine cemiyetçi bir toplum modeline ulaşmayı; yani dinin toplumsallaşması kadar bireyselleşmesine de yönelmeyi; anlayışlarında ve yorumlarında cemaat merkezci veya ben merkezci olma yerine ilke merkezci olmayı; bilgilenmede kulak yerine daha çok gözü kullanmayı; yani sözlü kültürden yazılı kültüre ulaşmayı tercih ederlerse işte o zaman burada kısaca temas ettiğimiz veya etmediğimiz dinî problemlerimizi çözme imkânına daha kolay kavuşur, dolayısıyle birbirimizi dışlamaktan kurtulur, birbirimize hoşgörü ile yaklaşır, daha yumuşak bir dil ile birbirimize hitap eder ve neticede bir uzlaşmaya varır, birlik ve bütünlüğümüzü sağlayıcı davranışlar içinde oluruz.

TÜRKİYE'DE SOSYAL ÇÖZÜLME TEHLİKELERİ BU TEHLİKENİN ÖNLENMESİNDE DİNİN ROLÜ VE ALINMASI GEREKEN TEDBİRLER

Dr. Abdülkadir SEZGİN [1]

Sosyal Barış, Sosyal Gelişme, Sosyal Çözülme ve Sosyal Çatışma Üzerine Düşünceler:

Sosyal barışın sağlanması ve kamu düzeninin korunarak devamı toplum için vazgeçilmez hedeflerdendir.

Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için, **"iki günü birbirine eşit olan ziyandadır"** hadis-i şerifinin de işaret ettiği daha mutlu, daha müreffeh bir sosyal ortamın oluşturulabilmesi, sosyal gelişmenin sağlıklı olarak devamına bağlıdır.

Bu devamlılığın sağlanabilmesi için sosyal yapının ve sosyal yapıdaki değişikliklerin sürekli incelenmesi, değerlendirilmesi lazımdır. Sosyal yapıyı sağlam kılan, sağlıklı bir tarzda sosyal değişmesini sağlayan toplumlar, millî ve manevî birlikleri ile maddî varlığı ve birliğini birlikte korumuşlar, kalkınmışlar ve daha uzun ömürlü olmuşlardır. İnsanlığın peşinden koştuğu en önemli şey sosyal barışı sağlamak ve devamlı kılmaktır.

Din, hukuk ve ahlak bu barışı temin etmeyi esas alır. Hatta T.C. Anayasasının 136. Maddesinde, Diyanet İşleri Başkanlığına ilişkin maddesinde, **"milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek kanunda gösterilen görevleri yerine getirir"** denilerek, dinin kendi anlayış ve düzeni dışında da devlet Diyanet İşleri Başkanlığına hukuk düzeni içinde özel görev vermiştir. Bu verilen görevle sosyal barış, sosyal gelişme, sosyal dayanışma konusundaki görev iyice pekiştirilmiştir.

Sosyal gelişmenin sağlanması ise, insan olmanın ve birlikte yaşamanın gereğidir.

Kur'an-ı Kerim: **"Ey iman edenler, hep birden barışçı olun. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır."**[2] demekte ve **"barış daima hayırlıdır"**[3] diye hükmü ortaya koymaktadır.

Kur'an bununla fert ve cemiyet olarak barışı esas almamız lazım geldiğini bildirmektedir. İnsanların cemiyet olarak, yani millet halinde barışı seçmesi ve yaşaması haline sosyal barış demek daha uygundur. Sosyal barışın önce sağlanması, daha sonra da deva-

1 Sosyolog *(Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Bilim Doktoru)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Başmüfettişi.
2 El-Bakara:208.
3 En-Nisâ:128.

mı için insanın fert ve cemiyet olarak gelişmesinin sağlıklı bir şekilde devam etmesi lazımdır. Cemiyetin bu sağlıklı gelişmesi, yani sosyal gelişme, sosyal gelişmeyi sağlayacak unsurların birlikte ve ahenkli olarak muhafazası ve gelişmesi demektir. Bunu temin sosyal gelişmeyle birlikte sosyal değişmeyi de sağlamakla mümkündür.

Sosyal gelişme, sosyal değişmeyle birlikte ve ona uygun olarak olmazsa, o zaman sosyal bünye yaralar alır ve sosyal barış zarar görmeye başlar. Sosyal barışın zarar görmesi, bozulması da kamu düzenini sıkıntıya sokar.

İslamı tevhit olarak ifade etmek mümkündür. Buna rağmen içinde bulunduğumuz zaman diliminde, tevhidi yaşayış haline getirmesi gereken milletimizin, çok ciddi bir şekilde tevhidi zedeleyici, hatta bölücü sayılabilecek bir yaşayış içerisine itilmekte olduğu söylenebilir.

Din, tevhidi bozan inanç, fikir ve davranışlar karşısında üzerine düşeni yapmakta mıdır?

Çağımızı, dinler arası diyalog çağı olarak ifade etme noktasında bulunduğumuz bir dönemde, kendi dinimiz içerisinde yer alan bir takım mezhepler ve tarikatlar arasında hoşgörü ile alakalı olmak şöyle dursun, düşmanca denilebilecek bir ilişkisizlik ve kopukluk yaşadığımız bilinmektedir.

Dünya Müslümanları olarak da durumumuz aynıdır. Mesela, Vehhabilerle Caferiler ve diğer Ehli Sünnet'le Caferi, İsmailliler, Zeydiler arasında bugün için, gönlümüzü ferahlatan bir hoşgörüden bahsetmemiz zor göründüğü halde, Hıristiyan ve Yahudilerle son derece iyi ve seviyeli bir hoşgörüden bahsetmek mümkündür.

Ayrıca, Alevi adıyla meşhur olmuş Bektaşilerle ilişkiler ve Bektaşiler hakkında yapılan çalışma ve alınmış tedbirlerden bahsetme imkânımız da yoktur.

Özellikle bu konularda din ve milliyetçilik bakımından son derece eksik veya yetersiz kalındığını ifade etmemiz gerekiyor.

Doğrusu, bir süreden beri milletimizin sosyal yapısında, sosyal yapıyı sağlıklı olarak muhafaza eden maddi ve manevi kültür unsurları ile diğer temel değerleri bakımından bir sosyal çatışma yaşadığı, hatta bu sosyal çatışmanın zaman zaman sosyal çözülme belirtileri gösterdiği, daha vahimi bu sosyal çözülmenin, belirtinin de ilerisine giderek sosyal çözülme tehlikesi halinde yaşandığı şeklinde bilgiler bulunmaktadır.

Bu konulara dikkatimizi çeken değerli ilim adamı Hocam Amiran Kurtkan Bilgiseven bizi ciddi olarak uyarmaktadır[4]

Millet olmamızı sağlayan manevi unsurların başlıcaları olan, **dil, din, tarih şuuru** gibi temel konulardaki genel ilgisizlik, eğitim eksiklikleri ve konuya ilişkin devlet kurumlarının üzerlerine düşeni yapmamaları bu sosyal çatışma ve çözülmenin oluşmasını ve gelişmesini sağlamaktadır.

4 Amiran Kurtkan Bilgiseven, Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri, 1990-İstanbul.

Bu husus, insanın ulaşabildiği en yüksek organizasyon olan devletin, yönetenlerce anlaşılamaması şeklinde yorumlanarak bırakılamaz.

Bu noktada doğrudan bizi ilgilendiren din konusundaki meselelere dönmek ve dikkatlerinizi sosyal barış, sosyal gelişme ve sosyal değişme ile birlikte, sosyal çözüntü ve sosyal çatışmaya çekmek istiyoruz.

"İslamiyetin milliyet duygularını yok edici bir özelliği mevcut değildir. Kur'anda insanların, birbirlerini tanımak üzere çeşitli milletler halinde yaratıldıkları belirtilmiştir (El Hucurât: 13). Bu ifade **fark** ve **Cem** unsurlarının ikisini de ihtiva etmektedir. Ayrı ayrı milletler olmanın şuurunu taşımak **fark** idrakidir. Fakat birbirlerini tanımak Hakk'ın mazharı olarak aynı ilâhî kökenden geldiğini bilmek ve karşılıklı saygı gösterme terbiyesini takınmak da **Cem** idrakidir[5]".

Aynı ilâhî kökenden gelmenin ve millet olmanın şuur haline gelmesinde dinin son derece önemli rol üstlendiğini hepimiz biliyoruz. Bu **Cem** idrakinin hayat bulması dinin de en önemli hedeflerinden biridir.

Aslında insan bu idrak seviyesini yakalama kabiliyetindedir. Bu sebepledir ki, Kur'an-ı Kerim'de, **"kullarım arasına karış (gir)"**[6] diye emredilmektedir. İslâm tasavvufu bunu **"fena fil halk"** (halkla bütünleşmek) olarak anlar ve anlatır. Fena fil halk olmak cem idrakinin hayata dönüşmesi demektir.

Bunu tarihte en iyi şekilde becermiş bir milletin çocukları olarak, geçmiş tecrübelerimizden istifade ederek bugün ve gelecekte de aynı idrak seviyesini hayat halinde göstermemiz gerekiyor.

Bu noktada dinin toplumsal hizmetinin yeteri kadar yerine getirilmediğini ifade etmek, aynı zamanda bu eksikliğin giderilmesi için bir temenniyi de birlikte ifade etmektedir.

Bugün sosyal çözülme tehlikeleri belirten ve daha çok din kaynaklı problemlere işaret etmek istiyoruz. Türkiye haritasına bakıldığında, güney ve doğu sınırlarının, farklı isimlerle anılsa da Alevi, kuzey ve batı sınırlarının da Ortodoks bir kuşakla çevrili olduğu görülecektir. Türkiye'nin bundan etkilenmediği ve çevresindeki bu kuşakla ilgisinin olmadığı söylenemez.

Kaldı ki, komşusu Hindistan'la yıllardır anlaşmazlığı bulunan dostumuz Pakistan dahil pek çok İslam ülkesinin de benzer problemler yaşadığı, Romanya, Arnavutluk, Bulgaristan gibi batılı komşularımızda da benzer problemlerin olduğu bilinmektedir.

Bu hususlar da dikkate alındığında, ülkemizde sosyal çatışma ve sosyal çözülmeye sebep olan din muhtevalı problemlerin İslam ülkeleri başta olmak üzere bütün komşularımızın da problemi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, ülkemizdeki çözüm, sadece ülkemizde değil, İslam ülkeleriyle birlikte, diğer komşularımızda da sosyal barış açısından ciddi sonuçlar doğuracaktır.

Bunları da anlatım kolaylığı sebebiyle şu şekilde sıralamak istiyoruz:

5 Bilgiseven, a.g.e., 43.
6 El-Fecr:29.

I- Alevi Problemi

1- Şii / Caferiler

2- Aleviler / Bektaşiler

II- Hıristiyan Ortodoks Problemi

1. Şiî/ Caferiler

Konuya ilişkin tespitlerimiz:

1- Kendilerini Şiî (Caferi) mezhebi mensubu olarak tanımlayan vatandaşlarımız etnik olarak Türk'tür ve Oğuz boyuna mensup **"Azeri"** olarak bilinen vatandaşlarımızdır.

2- Bu vatandaşlarımız Müslüman'dır; ancak Şiî veya Caferi adıyla anılan ve örneği daha çok İran, Irak ve Suriye'de görülen mezhebe mensuptur ve Namaz, Oruç, Hac ve Zekat gibi ibadetlerini bu mezhebe göre düzenli olarak yapmaktadırlar.

3- Bu vatandaşlarımız Türkiye Cumhuriyetine ve Cumhuriyet ideallerine gönülden bağlı insanlardır.

Ayrıca, **Azerbaycan, İran, Irak, Suriye, Afganistan gibi ülkelerde de bu mezhebe mensup Türk soylu insanlar büyük rakamlara varan nispetlere ulaşmaktadırlar.**

Bu insanların yönü Türkiye'den yanadır, ancak mezhepleri bakımından Türkiye Türklerinin çoğunun Sünni olması sebebiyle gönüllerinde bir şüphe ve bizim insanımızda veya devlet adamlarımızda da bunların Caferi olması ve İran İslam Cumhuriyetindeki rejim sebebiyle bu insanlar hakkında bir takım tereddütleri bulunmaktadır.

Türkiye bu tür tereddütleri aşmak ve küçük hesaplardan kurtulmak zorundadır. Bu, büyük devlet olmanın en önemli temel düşüncesidir.

Türkiye'nin **"Sünni Devlet"** olduğu ve Caferi (Şiî) Türkleri **"Sünnileştireceği"** Türkiye aleyhtarı propagandaların merkezini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte bu vatandaşlarımızın dini hayatları bakımından aşağıda belirtilen şikayetleri bulunmaktadır.

1.1. Caferilerin Şikayet Konuları

1- Ülkemizde Caferi Mezhebine göre din hizmeti verebilecek din görevlisi yetiştiren eğitim kurumu yoktur.

2- İl, ilçe ve köylerde kendilerince yaptırılmış camileri olduğu halde, bu camilere verilmiş kadro yoktur veya bu kadrolara geçtiğimiz yıllarda Sünni görevliler tayin edilerek kadrosuz Sünni camilerinde çalıştırılmışlardır.

Camilerin tamamının Diyanet'e devredilmesinden sonra da, bizleri Sünnileştirecekler şeklinde bir endişeleri vardır.

3- Din görevlilerinin tamamı ücretini dernek veya halktan almakta olup, İran'ın Kum veya Irak'ın Necef şehrinde okumuş kimselerdir. Din adamlarının başka ülkelerde okumuş olmaları, bu görevlilerle cemaat arasında zaman zaman problemlerin doğmasına da

sebep olmaktadır. Bu endişelere rağmen, camilerin Diyanet'e geçmesinden sonra yapılacak iş, hiç olmazsa, yenileri yetişinceye kadar bu meslektaşlarımıza bulundukları camilerde görevlerini sürdürmelerini sağlayıcı hükümler konulmasıdır.

4- Ülke çapında bu mezhebe mensup cami sayısının 300 civarında olduğu bilinmektedir.

5- Caferi vatandaşlarımız, "bölücü" damgası ile damgalanacakları endişesiyle, bugüne kadar hiçbir resmî merciye mezhepleri ve dinî hayatları ile ilgili hiçbir müracaatta bulunmamışlardır.

6- Hacca gittiklerinde guruplarına Sünni din görevlisi verildiği, onların da Caferi mezhebi ve uygulamalarını bilmedikleri için, hac gibi zor ve insan ömründe bir defa yapılan, üstelik pahalı bir ibadette hata etmemeleri için **Caferi bir din adamını hacı olarak kaydettirip ücretini ödeyerek götürdükleri ve bu kişinin yurt dışı harcamalarının da gurup üyelerince karşılandığı:** Böylelikle her vatandaş en az üç defa din görevlisi ücreti ödemektedir.

7- Caferilerle ilgili din hizmetlerinde planlama, yürütme ve denetim yapılmadığı için bazı yerlerde kendisine **"Huccetülislam"** veya benzeri unvanlar veren bir takım insanların Şii din adamları üzerinde amir gibi davrandığı ve bu boşluğu doldurmaya çalıştığı da duyulmaktadır. Kendilerine verdikleri unvan ne olursa olsun, ülkemizdeki bütün din adamları da tıpkı Caferi cemaatımız gibi **mukallit mertebesi**ndeki Müslümanlardır. Bu sebeple de aralarında bir fark yoktur.

Ayrıca, hiç kimsenin kendi icat ettiği bir takım yetkiler kullanılması hukuk devleti ilkesi bakımından uygun da değildir.

1. Çözüm Önerileri

1- Türkiye hem kendi vatandaşları, hem de yukarıda sayılan Ülkelerdeki soydaşlarının din ihtiyacını karşılayacak tedbirleri almalıdır.

Mesela, Azerbaycan'la ilişkilerimizi sadece ekonomi üzerine kuramayız. Kültürel yakınlığımız ve ilişkilerimiz ekonomiden daha önemlidir. Bu sebeple de dili bir, dini bir, tarihi bir, masalları bir, ninnileri bir, bu insanlarla ilişkilerimiz sadece ekonomi ve petrol düzeyinde bırakılamaz.

Azerbaycan'ın kardeş halkına **"petrolü bize verin, dininizi İran'dan öğrenin"** anlamına gelecek bir söz söylemek hiç kimsenin hakkı ve haddi olmamalıdır.

Unutulmamalıdır ki, Türkiye ve Azerbaycan 56 İslam Ülkesi içerisinde **"dünyevi** (laik) **devlet"** kuralını kabul etmiş iki ülkedir.

Lâikliğin doğru anlaşılıp uygulanması ülkemizde ve çevremizde ülkemize duyulan sevgi, saygı ve güveni artıracaktır.

Büyük devlet olmak için, küçük ve basit düşüncelerden kurtulmak lazımdır. Caferi Türklerin dinle ilgili ihtiyaçlarının karşılanması sadece Türkiye ve Azerbaycan'da değil, yukarıda sayılan Irak Türkmenleri, Suriye ve Afganistan gibi yerlerde yaşayan Türk soy-

larını da sıkıntılardan kurtaracaktır.

Bunun İran'da yaşayan Caferi Türklerle birlikte Sünni Türkler için de yeni ümitler doğuracağı muhakkaktır.

2- Humeyni'nin İran'a dönüşünden sonra din eğitiminde ideoloji eğitimine ağırlık verildiğinden, bundan böyle İran ve Irak'ta illegal olarak yapılan bu eğitimin engellenmesi daha çok önem kazanmıştır.

Bu sebeple İlahiyat Fakültelerinden birinde, mümkünse A.Ü. İlahiyat Fakültesinde **Caferi kontenjanı** ile öğrenci alınarak, bir **"Caferi Bölümü"** açılması kaçınılmaz olmuştur.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bizdeki **İlahiyat fakülteleri** İlahiyat fakültesi değil, **İslam İlimleri Fakültesi** durumundadır. Başka din ve mezheplere yer vermeksizin, sadece kendi açımızdan dinler veya mezhepler tarihi okutarak bu fakültelerin ilahiyat fakültesi olduğunu ileri sürmemiz mümkün de değildir.

3- Mevcut Caferi camilerinde görev yapan görevlilerin ellerindeki diplomalar, ilkokul, ortaokul veya lise olduğundan asaleten tayin imkânı olmayışı yüzünden ve hiç olmazsa, bunların devletin denetim ve gözetimi altına alınabilmeleri ve sosyal güvenliğe kavuşturulmaları bakımından **İmam-Hatip** veya **Müezzin** kadrolarına atamalarının yapılması isabetli olacaktır.

Bu iş için Diyanet İşleri Başkanlığı atama yönetmeliğinin 35. Maddesinde bir istisnai hüküm eklenilerek, hizmet özelliği bulunan Caferi camilerine yapılacak atamalar için, faraza 5 yıl için İmam-Hatip Lisesi mezunu olma şartının aranmayacağı yazılarak geçici bir süre bu kural uygulanmalıdır. *(Bu 5 yıllık veya uygun görülecek süre, ilahiyat fakültesine girecek caferilerin mezun olabileceği makul bir süre olmalıdır.)*

Bu kadro işlemleri sağlanıncaya kadar Köy Kanunu hükümleri ve fahri görev yapan diğer din görevlilerinde olduğu gibi, Muhtarlık veya Cami Derneklerinin teklifi, Müftünün inhası ve Mülki Amirin onayı ile **"fahri görevli"** statüsüne alınmaları lazımdır. Fahri atamalar için de güvenlik soruşturması ve mesleki ehliyet tespit sınavları yapılması usul olarak benimsenmelidir.

4- Hacca giden vatandaşların üç defa din görevlisi ücreti ödemelerinin önünün alınması için, Diyanet İşleri Başkanlığında veya başka bir kurumda görevli olmadıkları halde hacca "görevli" olarak götürülen kişiler gibi, halen Caferi camilerinde görevli din adamlarından **"Caferi gruplarında görevli din adamı"** olarak götürülmeleri sağlanmalıdır.

2. Aleviler / Bektaşiler

Türkiye'de Alevi ve/veya Bektaşiler olarak adlandırılan insanlar, inanç ve ibadet bakımından tamamen ülkemize has bir karakter gösterirler. Ne yazıktır ki, din kurumu ve ilahiyat fakülteleri bu konuyu bir **din problemi** olarak ele almamış gözükmektedir. Bizim açımızdan asıl problem de budur.

Özellikle halkı Müslüman olmayan ülkelerde bu konu siyasi, ideolojik ve stratejik bir

problem olarak ele alınmakta ve üzerinde ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Konunun siyasi, ideolojik ve stratejik olarak ele alınması ülkelerin milli menfaatlerini de gündeme getirmektedir. Ne yazıktır ki, bu çalışmalar bize ve ülkemize dönük çalışmalar olduğu için iç kamuoyumuzu ve sosyal barışımızla sosyal gelişmemizi ciddi olarak etkilemektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, **Türkiye dünyevi** (lâik) **bir ülkedir ve din işi siyaset dışı kabul edilmektedir.** Ne yazıktır ki, söz Alevilere / Bektaşilere geldiğinde bu siyaset dışılıktan söz etmek imkânı yoktur.

Belki de dış mihraklı ve yukarıda belirtilen çalışmaların da tesiri ile bu mesele tam bir siyasi konu haline dönüşmüştür. Problemin özü de burada düğümlenmektedir.

Herkesin bilmesi gereken husus: Alevilik / Bektaşilik konusu bir din konusudur, daha açık bir anlatımda dinî bir konudur ve bu konuyu siyaset dışına çekmek zorundayız.

Özellikle siyasetçilerin din ve siyaset ayırımı konusuna riayet etmelerini istemek sanıyorum, din adamı olarak bizim hakkımızdır.

Bu bir bakıma, lâik bir ülkede, **siyasi partilerimize bir lâiklik uyarısıdır,** din istismarından uzak durmaları için bir çağrıdır.

Siyasi partilerimizin, **"Bizim partiyi destekleyen tarikat, iyi tarikat"** anlayışını terketmeleri lazımdır.

Bu çağrıyı, Cumhuriyeti savunmakla görevli Cumhuriyet Savcıları için de yapılmış bir davet kabul etmek yerinde olacaktır.

Bu giriş ve genel açıklamalardan sonra, konuya ilişkin Aleviliğin/Bektaşiliğin ne olup olmadığı hususundaki görüşlerimizi açıklamak istiyoruz:

2.1. Bektaşi Geleneği

Bektaşi geleneği, bütün kaynakların müşterek delaletiyle Hoca Ahmet Yesevi geleneğidir ve geldiğimiz ilmî noktada, bu konuda ihtilaf yoktur. Bunu değişik şekilde söylemek gerekirse **Bektaşilik Türk - İslam tasavvuf geleneği çerçevesinde bir tarikattır.** Bu tarikatın hayat coğrafyası moda deyimi ile "Adriyatik'ten Çin Seddi"ne olan bir Türk Coğrafyasıdır.

Devletin bütün strüktürleriyle bozulmaya gerilemeye başladığı dönemde, tarikatların da bundan nasip aldığı bilinmektedir. Bu deformasyon döneminde, hem tarikatları disipline etmek, hem de böylelikle batmakta olan devlet gemisini kurtarmak düşüncesi ile **Şeyhülislamlık** bünyesi içerisinde kurulan **Mecalis-i Meşayih** yönetimi içerisinde yer alan yedi tarikatten biri de Bektaşilikti. Bu kurum tarafından çıkartılmış yönetmelikle ülkede bulunan bütün tarikatler idare edilirdi.

1826 tarihine kadar ülkenin her tarafından aynı anlamda kullanılan Bektaşi sözü bu gelenek içinde yer alan ve Piri Hünkar Hacı Bektaş Veli olan tarikatı ifade ederdi.

Ancak, kültürümüzdeki köylü - şehirli farklılığı, hatta köylü bile olamamış Yörükler gibi yaylak ve kışlak arasında hayatlarını sürdüren, orman içinde yaşayan Tahtacı Türk-

menlerin varlıkları ve hayat tarzları malumlarınızdır. Bu yaşayış çeşitleri içinde köylüşehirli farklılığı son derece önemli görülmektedir. Hala yoğun olarak varlığını, hatta şehirlerde de ağırlığını hissettiren bu köylü hayat tarzı Bektaşi tarikatı mensupları için **Kızılbaş** terimi ile ifade ediliyordu. İlerde izah edileceği üzere günümüzde kullanılan Alevi sözü daha çok bu anlamda şöhret bulmuş görünmektedir.

2.2. Karakteristik Özellikler

Alevi deyimi bütün İslam ülkelerinde kullanılan bir deyimdir. Ama, her İslam ülkesinde, daha doğrusu her milli kültür coğrafyasında ayrı anlamlarda kullanılmaktadır. Mesela, Türkiye'de herhangi bir insana "dürzü müsünüz?" diye sorulacak olsa hemen herkes, bunu kendisine yapılmış küfür sayar. Kelimenin aslı "Dürzi"dir. Bunu Lübnan veya Suriye'nin Lübnan'a yakın yerlerinde sorarsanız, birtakım insanların övünerek "evet dürziyim" dediklerine şahit olursunuz. Dürzi'ler dahil pek çok gurubun Alevi kelimesi ile ifade ediliyor oluşu sebebiyle Türkiye Aleviliğinin karakteristiğini bilmeye ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz[7]

Bu sebeple de **Türkiye Aleviliğini diğerlerinden ayıran karakteristiğin tespiti** fevkalade önem kazanmaktadır. Konuyu bilen bilmeyen hemen herkesin, dünyanın neresinde olursa olsun Alevi deyince aynı şeyi anlaması gibi bir yanlış sonuç ortaya çıkar.

Şüphesiz ki, **Alevi ismi ile anılan bu grupların** *(Hz. Ali'ye Allah diyenler hariç)* **tamamı müslümandır.** Kuran, Peygamber, Hz. Ali ve ehlibeyt sevgisi gibi temel esaslar aynı olmakla birlikte, Hz. Ali ve ehlibeyt anlayışları başta olmak üzere, inanç ve ibadet anlayış ve uygulamalarında farklılık olduğu bilinmektedir.

Biz, her anlayışın ayrı ayrı inanç ve ibadet anlayışlarını saymaksızın Türkiye Aleviliğinin temel karakterini ve diğerlerinden ayrılan temel çizgisini tespite çalışacağız.

2.3. Alevi Kelimesi ve Anlamı

Alevi kelimesi Arapçadır, Ali isminden türeme bir isimdir. Ali de Ali bin Ebi Talip'dir. Hz. Peygamberin amcası oğlu ve damadı olan Hz. Ali, aynı zamanda ilk Müslümanlardandır ve kahramanlıkları ile şöhret bulmuştur[8]

Alevi kelimesi, terim olarak: Ali'ye mensup, Ali neslinden, Ali yanlısı, Ali'nin peşinden giden ve Ali partizanı anlamlarında bir kelimedir. Alevi sözü, ayrıca Hz. Peygamberden sonra, İmam (devlet başkanı) olarak Hz. Ali'yi tanıyanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.

Halen Suudi Arabistan, Mısır, Yemen gibi ülkelerle İran'da Alevi kelimesi, Hz. Ali neslinden olan anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı arşiv belgelerinde de Alevi sözü,

7 Dürzilik inanç ve tarihi için: M.C. Şehabeddin Tekindağ - M. Tayyib Gökbilgin, İslâm Ansiklopedisi Dürziler maddesi.

8 Ali Bin Ebi Talip için, diğer kaynaklarla birlikte: İlim Beldesinin Kapısı, Necip Fazıl Kısakürek, 6.basım, 1992-İstanbul, Şeyh Müfid, El irşad, Terc., Davut Duman, 1996, İstanbul, Hatip Abdülkerim, Ali Bin Ebi Talip Bakıyyetün-Nübüvve ve Hatemü'l-Hilafe, 1395/1975 Beyrut, Lutfullah Baydoğan, Hazreti Ali, 1961, İstanbul, E.Ruhi Fığlalı, Ali (K.V) Ali Bin Ebi Talip, 1996, Ankara.

aynı zamanda Hz. Peygamberin de soyu olan Hz. Ali soyuna mensup olanlar (Sadat-ı Aleviye) anlamında kullanılmıştır[9].

Sofilerin kanaatına göre, bütün tarikatlar ashaptan birine bağlanır. Nehcü'l-Belağa'ya göre, Hz. Ebubekir'den dört, Hz. Ali'den on yedi zat feyiz almıştır. Bu nispet zikir telkin etmek, bilahare hırka giydirmektir. Sofiyeye göre, hafi (gizli=sessiz) zikir Hz. Ebubekir'e, cehri (açık=yüksek sesle) zikir de Hz. Ali'ye telkin edilmiştir[10]

İtikadi (inanç) ve ameli (ibadetlerin yapılışı ile ilgili) mezheplerin teşekkülünden sonra, Alevi farklı İslam coğraflarında farklı anlamlar kazanmıştır. Bu anlamları ile de, Seyyid anlamı dışında kullanılabilen Alevi kelimesi **Pakistan'da İsmaili, İran'da Caferi, Mısır ve Yemen'de Zeydi, Suriye'de Nusayri, Lübnan'da Dürzi** mezhebi anlamlarına geldiği, Sovyetler Birliği döneminde **Moskova'da** yapılan çalışmalara dayalı yayınlarda Alevi=Hz. Ali'yi Allah kabul eden = **Ali Allahi** anlamında kullanılmıştır[11]

Biz bunun, özellikle Azerbaycanlı Türklere: **"Türkiye'deki Türkler sapık, onlar Ali'yi Allah kabul ediyor"** fikrini aşılayarak, iki Türk gurubu arasındaki manevi ve kültürel yakınlığı ortadan kaldırmak için özel olarak kullanıldığını düşünüyoruz.

Türkiye Aleviliği denince anlaşılan **Bektaşilik,** yukarıda bahsedilen mezheplerden farklı bir biçimde, bir tarikatı, bir sofizmi ifade eder. Tarikata girişte (ikrar ayini) **"İmam-ı Cafer'in mezhebindenim"** şeklinde bir cümle de bulunduğu halde, bu cümle fıkhî (ameli) veya itikadî bir mezhebi ifade etmez; bu sofizm mezhebi, tarikatı anlatır[12].

"Türkiye Aleviliği"nden maksat Bektaşiliktir. Aslında tarihimiz boyunca Alevi kelimesi bugünkü anlamı ile 1826 yılı sonrasında kullanılmaya başlanmıştır.

2.4. Bektaşiler Caferi veya Şiî mi?

Bundan sonrasını, "Bektaşiler Caferi ve Şia mıdır?" sorusuna cevap veren bir Bektaşi büyüğü, Mehmet Süreyya Baba'dan dinleyelim:

"Evvela İmam Cafer-i Sadık Hazretlerine mezhep sahibidir demek, büyük bir yanlışlıktır. Zira Zat-ı Saadetleri "Hakiki İmam" olduklarından dolayı, amel, inanç ve hukuk alanlarında bir mezhep ortaya koymaya ihtiyaçları yoktu. Çünkü mezhep ve meslek denilen dinî inançlar, sağlam bir biçimde yeni kurulmuştu. Ve hem de Zat-ı Sa-

---

9 –Bu konudaki Osmanlı Arşiv belgelerine örnek olmak üzere aşağıda numaraları verilen Osmanlı Arşiv belgelerine bakılabilir: A.MKT.MVL71 84 1271.B. 17 A.MKT.UM544 81 1278.Ş.29 Y.PRK.AZJ26 28 1310 A.MKT.UM 553 78 1278.L. 13, Alevi kelimesinin "Ali evladı" anlamında kullanıldığı belgeler için ayrıca, Ebu Sehl Es-Seyyid Yusuf bin Abdullah Cemelülleyl; Eş-Şeceretüz-Zekiyye Fil Ensab, H. 1414 (M. 1994) Riyad. Bu eser Hz. Peygamberin soyu üzerine yapılmış bir doktora çalışmasıdır.
1826 yılında Bektaşi Tekkesi'nin kapatılması ve Bektaşiliğin yasaklanması sonrasında Alevi sözü, Bektaşi anlamında da kullanılmıştır. Bu tür arşiv belgelerine örnek olarak şu belgeler görülebilir. Y.PRK.UM 28 70 1311.R.29 Y.PRK.UM 44 80 1316.Ş.6 DH.EUM.3.Şb. 13 92 1334.B.29 Bu belgelerin birer sureti G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi arşivine de tarafımızdan hediye edilmiştir.)

10 M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Alevi Maddesi, 1971, İstanbul.

11 Belyayev, J.A. Müselman Terigetleri, 85-88, Terc. E.Esedov 1958, Bakü.

12 Bu konuda Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik adlı kitabımızda (s. 145-149, 5. Baskı 1995 İstanbul) tafsilat vardır.

adetleri, Hz. Rasülün (s.a.v)in Ehli Beytinin, yani doğru yol rehberi On İki İmam Efendilerimizin altıncısı olmalarından dolayı kaynağını içtihada dayalı bir mezhep ortaya koymanın üstünde idiler. *Zira İslam şeriatının ana esaslarını ve bu esaslardan çıkarılan diğer hükümleri,* ***yüce babaları Hz. Muhammet Bakır'dan ve onlar da muhterem babaları Hz. İmam Zeynelabidin Efendimizden ve onlar da ulu babaları, Kerbela'nın şehid sultanı, himmet sahibi, nur kaynağı İmam Hüseyin Efendimiz Hazretlerinden ve onlar da şanlı babaları Haydar-ı Kerrar Hazretleriyle yüce dedeleri Şeriat Sahibi*** *(selam ve dualarının en mükemmeli onun üzerine olsun)* ***Efendimiz Hazretlerinden öğrenmişler ve ta kendi mutlu zamanlarına gelinceye kadar kesintisiz gerçek önder olmuşlardır.*** *Soy şerefi ve kendi faziletleri gereği Müslümanlar arasında aziz, değerli ve muhterem oldukları gibi, bütün tarikat mensuplarının (tarikat yolunda) başkanıdırlar. Zat-ı Saadetleri, herhalde Hz. Peygamberin izinde yürüdüklerinden, bir mezhep ortaya koymaktan, doğal olarak uzaktırlar.*

İkinci olarak da Şia konusu... Ben burada Şehbenderzade Hilmi Bey Merhumun Tarih-i İslam'ına veriyorum[13] (c.2, s.423):

"Sünnilerin ilk ve meşhur imamı Hasan-ı Basri sayılabilir. Tabiinden olan bu zat, İmam Ali'nin arkadaşlarından olup, tarikatların çoğu onun aracılığı ile İmam Ali'ye ulaşır. Hasan Basri, İmam Hasan'dan da bir çok defalar fetva sormuş ve bu cümleden olarak hayır ve şer, kaza ve kader konularını İmam Hasan'ın ictihadlarına uygun olarak kabul etmiştir. İşte buna göre asıl Ehli Sünnet İmam Ali'nin dost ve taraftarı olup, bundan başka Ali taraftarı olmak ihtimali yoktur.

Ehli Sünnet imamlarının hepsi Hz. Ali'nin üstünlüğünü ikrar eden kimseler olduklarından başka, ehlibeyt İmamlarından feyiz almışlar ve onların öğrencileri olmakla övünmüşlerdir.

İmam Azam Ebu Hanife, İmam Cafer Sadık'ın bir öğrencisi olup, hayatı pahasına Ehlibeytin üstünlüğünü söylemekten çekinmemiştir.

İmam Ahmed bin Hanbel, yalnız zahir ilminde imam olmayıp Ehlibeytin irfanına da sahip bir büyük veli idi.

İmam Şafii'nin Arafat hutbeleri hatırlanırsa, Hz. Ali ve Ehlibeytin değerini ondan daha çok dile getiren kimselerin azlığı kabul edilir.

İmam Malik ve diğer imamlar hakkında da hep bu yolda görüşler vardır. Şu halde Ehli Sünnet ve Şia'yı aslında birbirinden ayırmak mümkün olamaz ve ister istemez denilir ki: ***"Her kim ki Ehli Sünnettir, ister istemez Ali'nin taraftarıdır; her kim ki Ali'ye bağlıdır, ister istemez Ehli Sünnettir[14]."***

Bu görüş, Bektaşilerin temel, tarihi görüşleridir. İkrarda geçen mezhep kelimesi ise, tasavvufi bir anlamı, yani tarikatı ifade eder.

---

13 Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Tarih-i İslam, iki cilt olarak 1326'da İstanbul'da basılmış, 1979 yılında sadeleştirilerek yine İstanbul'da neşredilmiştir. (Ahmet Gürtat'tan nakil.)

14 Mehmet Süreyya (Münci) Baba, Tarikat-ı Aliyye-i Bektaşiye (Yüce Baktaşi tarikatı), 9-11, Sadeleştiren: Ahmet Gürtaş, 1995 Ankara.

Bu sebeple de Türkiye'de Alevi veya Bektaşi denilen vatandaşlarla, diğer ülkelerde Caferi, Şii, İsmaili, Nusayri, Zeydi,... gibi isimlerle anılan inanç guruplarının mezhep şeklinde bir benzerlikleri ve bağlantısı yoktur.

2.5. Türkiye Alevileri ve Sünnileri Arasında Fark Var mı?

Mezheplerin özünü teşkil eden inanç ve inanç farklılıkları ile ibadet ve ibadet farklılıkları bakımından, Türkiye'nin herhangi bir il veya ilçesinde yaşayan Alevi ile Sünni'nin farklı olmadığı kolaylıkla anlaşılır. Bu köy Tekirdağ ili Malkara ilçesi Yenidibek köyü, Tokat ili Almus ilçesi Kuruseki köyü, Malatya ili Fethiye Köyü, Erzincan ili Ocak köyü, İzmir ili Bergama ilçesi Pınar Köyü olması bakımından fark etmez.

Köylerinde cami ve İmam-Hatibi bulunan Alevi köylerinde vatandaşların Sünnileştiğini, kendi kimliklerini kaybettiklerini söylemek hiç bir zaman mümkün değildir. İşte bu köylerde de diğer yerlerde de, abdestin alınışından, namazın kılınışına, cenazenin kefenlenmesinden cenaze namazının kılınışına kadar her şey aynıdır. Bunda asla şüphe yoktur.

Hatta her ikisi de Sünni mezhep olan Şafii mezhebi ile Hanefi mezhebi arasındaki farkın yarısı kadar bile bir fark Alevilerle Sünniler arasında yoktur.

Meseleye, mezheplerin benzerlikleri ve farkları noktasından bakan herkes bu **aynı oluşu** görür.

Fark ise, tarikat kuralları ile tarikatın yasaklanması dönemindeki karalamalar sırasında devletin ve aydınların müştereken karalamaları ile meydana gelmiştir.

Bu karalama kampanyaları döneminde, Bektaşiliğe, İran'daki siyasî-dinî anlayışın bilerek ve istenerek karıştırılması ve sürekli karalanması da bunda çok etkili olmuştur.

Bektaşiliğin tarikat olmadığını kabul edenler de, Bektaşiliğin **"yol zinciri"**, yani tarikat silsilesinden uzun uzun bahsetmekte bu zincir içerisinde yer alan Hasan Basri, Yusuf Hemedani ve Ahmet Yesevi gibi tasavvuf büyüklerinin hayat hikayeleri de nakledilmektedir[15].

Bu anlatımın, tarikatların kanunla yasak olması sebebiyle tercih edildiği anlaşılıyor. Bektaşiliğin tarikat olmadığı iddiası ilk defa Galip Baba tarafından ortaya atıldı[16]. Bunda da tarikatların kapatılması ve inkılapların kuvvetle uygulanmasının etkili olduğu, yazının dikkatle okunmasından anlaşılmaktadır.

---

15 Bedri Noyan Dedebaba, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, I/32-42, 1998 Ankara.

16 Galip Baba, Hacı Bektaş Veli, Yarın Gazetesi, 5 Eylül-13 Kasım 1930, İstanbul. Galip Baba bu dizi yazısında: "Bektaşilik neden bir tarikat değildir?" diye sorduktan sonra, "Hacı Bektaş Veli fil hal yedinci ceddi vasıtası ile Hazreti Peygamberin evladı Hoca Ahmet Yesevi delaletiyle de müstakil bir tarikatın pir şivasıydı. Bektaş an'anesine göre, Bektaşilik ilk teşekkülünde müstakil bir tarikat olarak teşekkül etmişse de Hacı Bektaş Veli'nin asıl maksadı bu değildir" diyerek, Arap mezhep ve tarikatlarına yüklenip, "o zamanki cemiyetin evvela bir tarikat şeklinde ruh ve vicdanına hakim olarak, bu cemiyeti derece derece yükseltmek çarelerini pek iyi takdir eden Hacı Bektaş Veli taassuba karşı" mücadele etmiştir denilmektedir.

2.6. Bektaşilerin Caferiyiz Demeleri ve Caferi Mollaları

Öyle anlaşılıyor ki, bazı Caferi Mollaların, Bektaşilerin, **"biz de Caferiyiz"** demelerinden istifade ederek, onları Caferileştirmek istemektedirler[17].

Bu maksatla, Caferi mezhebine ait birtakım kitapların Alevi köylerine gönderildiği, dağıtıldığı ve/veya Dedelere hediye edildiği zaman zaman gözlenmektedir. Din, mezhep ve tarikat konularında bilgi sahibi olmayan Dedelerin de bu kitaplarda Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hasan ve Hüseyin gibi Ehlibeyte mensup isimler oluşu gibi sebeplerle "işte gerçek Alevilik buymuş" dediklerine şahit olunmuştur[18].

2.6.1. Meselelerin Başında Bilgi Eksikliği Var

Hacı Bektaş Veli'nin, hemen herkesin dilinde olan bir sözü var: "İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır". Bu görüş, **dört kapı kırk makam** olarak anlatılan Hacı Bektaş yolunu belirleyen Hazreti Pir'in kitabı Makalat'ta dört kapı: **Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat** olarak ifade edilir. Bu her kapı ise on madde **(makam)** ile anlatılmaktadır. Bu temel esaslardan **Şeriat'ın üçüncü** ve **Marifetin de yedinci makamı ilim**dir[19].

"Hakiki bir Bektaşi (Baba)sı medrese ilimlerinden başka, muasır fünunu, din ve mezhep tarihlerini, zamanının içtimaiyat hakkındaki eserlerini bilmekle mükelleftir[20]."

Ne yazıktır ki, dünya Alevileri içerisinde, ilmî tarafı en düşük olanları Türkiye Alevileridir. II. Ehlibeyt Kurultayı'nda da bu husus tarafımızdan dile getirilmiştir. Din ilimleri yanında tarih ve diğer ilimler bakımından bunu bütün yayınlarda gördüğümüz gibi, uluslararası toplantılarda da müşahede etmekteyiz. Bu tespitimizi söylememiz, kimseyi küçük görmek veya tahkir değildir.

Bunda, Türkiye Alevilerini haklı sayacak bir takım deliller de olmasına rağmen, **bilgisizliği haklı görme imkânı olmadığını** düşünüyoruz.

Alevi ilim adamı olan ve medyada yer alan akademisyenlerin ilmi disiplinler içinde Alevilik konusunu içine alan (İlahiyat, dinler tarihi, mezhepler tarihi, tasavvuf, tasavvuf tarihi, din sosyolojisi, din psikolojisi v.s. gibi) bir disipline mensup olanın olmayışı ise, sıradan insanlar tarafından bile kolayca fark edilmektedir.

---

17 II. Ehlibeyt Kurultayı'nda, bu inceliklerden habersiz birtakım Dedelerin "biz de Caferiyiz" demelerinden sonra, Selahattin Özgündüz'ün, "Gördünüz mü Sayın Sezgin, bunlar da Caferi!" deyişini örnek olarak görmek mümkündür. Biz her insanın inandığı din veya mezhebi, tam bir hürriyet içerisinde, insan gibi yaşamasını temel insan haklarından saymaktayız. Bu sebeple de, insanların bilgisizliklerinden istifade ile veya başka sebeplerle din veya mezhep değiştirmeleri için gayret sarfetmelerini; özellikle de İslam dinine mensup olduktan sonra, mezhepler arasında bu tür davranışları son derece yanlış, hatta tehlikeli buluyoruz. Ayrıca, bunun ahlakî olmadığı şeklindeki kanaatımız bir yana, toplum düzeninin ve sosyal barışın bozulmasında bu çeşit mücadelelerin olduğunu da biliyoruz. **Biz, mezhep kavgaları devrinin bitmesi lazım geldiği kanaatındayız.** Bunun sağlanmasının en mantıklı yolunun da dünyevî (lâik) hukuk devleti olduğu görüşünü paylaşıyoruz.

18 Böyle bir olaya 1991 yılında, Malatya Fethiye Köyünde, Muhtarın evinde, akşam yemeğinden sonra şahit olduk. Kitapta yazılanlardan özellikle "mut'a" *(geçici nikah)* konusu köylülerin aklına yatmadı ve Dedeye sakın bu görüşlere bir daha sahip çıkma şeklinde köylüler ikazda bulunmak durumunda kaldılar.

19 Hacı Bektaş Veli, Makalat, 115-119 (Esat Coşan) 1971 İstanbul.

20 Galip Baba adı geçen dizi yazı, Nu:26.

Din ve sosyal bilimler konusunda belli disiplinlere sahip olmayan, Aleviliğin kendi kurallarına göre **düşkün**[21] olduktan sonra, tövbe edip tekrar ikrar vermemiş bazı kişilerin cemaat liderliği yapmış olmaları gözlenmektedir. Halbuki, bu kişilerin toplum içine bile girme hakları yoktur. Bu durum konunun baştan bozulduğu ve bu işin bir farklı ve politik boyut kazandığı dışında, ne ile izah edilebilir?

Kaldı ki, bu lider takımı içerisinde yer alan bir takım insanların, düşkünlüklerini gerektirecek eylemlerinden önce de ikrar vermediklerini ifade edenler de bulunmaktadır.

2.6.2. Ateizm Meselesi

Ateistlerin de kendilerini alevi gibi takdim etmeleri ve Alevileri de ateist (dinsiz) hale getirme gayretleri günümüz Aleviliğinin en önemli problemi gibi gözükmektedir.

Halbuki, **"Allahın birliğini ve Hazreti Peygamberin nübüvvetini tasdik etmeden hiçbir ferdin Bektaşiliğe kabulüne imkân yoktur. Allaha inanmayan, daha açığı ruhunda iman taşımayan bir şahsın herhangi bir teşekkülün umdelerine iman ve itaat etmesi aklen ve mantıken muhal (imkânsız) olduğundan, Bektaşiler, hiçbir şeye inanmayan veyahut imansız yaşamayı zihninde bir fikri sabit olarak yaşatanlarla ülfet etmekten hoşlanmadıkları gibi, bu kabil kimseleri de her ne şekilde olursa olsun aralarına kat'iyen sokmazlar**[22]**."**

Bir kısım Alevi liderlerin hangi sebeple olursa olsun, Mollaların tesirinde görünmeleri veya İranlı mollalarla birikmiş gibi imaj vermeleri, konuyu daha karmaşık hale getirmektedir; bu tür görüntü verdiği için Alevi vatandaşların oylarını kaybetmiş eski Milletvekilleri de gözler önündedir. Halk doğru görüp, doğru değerlendirmektedir.

Değerlendirmesi eksik, yetersiz, yanlış ve hatalı olanın, kendi ideolojisini Alevilik ambalajı içerisinde vermek isteyenler olduğunda şüphe yoktur.

2.6.3. Bektaşi - Yeniçeri İlişkileri

Bu bilgi eksikliğinin ikinci önemli kısmında da tarih bilgisindeki eksiklik vardır. Bugün yazılıp konuşulanlara bakılırsa, Osmanlı Devleti tarihi boyunca Bektaşilere zulmetmiştir. Bu son derece yanlış ve kasıtlı bir bilgidir. Çünkü, Bektaşilik, Osmanlı'yı ayakta tutan silahlı kuvvetlerin de mensup olduğu bir inançtı ve zulüm sözkonusu olsaydı, bu silahlı güç izin verir miydi?

Zulüm için bu gücün ortadan kalkması lazımdı. Nitekim 1826 yılında bu güç ortadan kaldırılmış ve 30-35 sene son derece yanlış işler ve zulüm yapılmıştır[23].

---

21 Düşkünlük, Bektaşilike kural dışına çıkan veya cezayı gerektirecek bir kusur veya suç işlemiş Can'ın, cezasını çekip, tevbe edip tekrar ikrar verinceye kadar toplum dışına itilmesidir. Düşkünlük süresi biten kişinin yeniden ikrar vermesine 'giriş ayini yapması' esastır. Tevbe edip yeniden ikrar vermeyenler toplum içine ve ayin-i ceme alınmazlar.

22 Galip Baba, a.g. dizi, Nu:53-54.

23 Bu konuda daha fazla bilgi, Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik ve Ülkemizde Alevilik Sünnilik Meselesi adlı kitaplarımızla, Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma adlı yayınlanmamış doktora tezimize *(İst.Ü. Sosyal Bilimler Ens. 1996)* bakılabilir.

Konuya ilişkin tarihlerde bakınız neler yazılıyor:

"Orhan Gazi bu teşkilatı vücuda getirdikten sonra, hayır duasını istihsal için Hacı Bektaş Veli'nin ziyaretine gitmiş ve bu teşekküle O'nun tasvibi ile 'Yeniçeri' adı verilmiştir. Yeniçeri Kanunu Esasisi (Anayasası) 14 maddeyi ihtiva etmektedir. Bunlardan 4. Madde: 'taat ve ibadet-ı ilahiye hakkında Hacı Bektaş Veli'nin kendilerine tenbih eylediği suretten inhiraf etmemeleri (sapmamaları), yani feraiz-i İslamiyeyi (İslamın farzlarını) ifa etmeleri[24]' şeklindedir.

Vilayetnameye göre Osmanlı Ordusunda Bektaşilik, Osman Gazi ile başlamıştır.[25] Bektaşiliğin Yeniçeriliğe karışması ise, söylenti değil, köklü ve tarihi belgelere dayanan bir gerçektir[26]."

Üzülerek belirtmek durumundayım ki, Alevilik araştırıcılarının pek çok konuda olduğu gibi, araştırma metodu konularında da beraberlikleri ve mutabakatları yoktur. Hatta konunun araştırılması için gerekli ilmi alt yapıdan habersiz pek çok insanın, konunun bütün alanlarında uzman havası ile yazmaları, özellikle de Alevi menşeli yazarların, son dönem Osmanlısında görülen "Beşik Uleması" gibi, **"ben Aleviyim bilirim"** mantığı ile hakaret etmeleri enciddi problemlerden biri olarak karşımızdadır[27].

2.6.4. Diğer Meseleler

Bunların dışında kalan, terminoloji, siyasallaşma, zaman ve mekân, aşırı sol örgütler, kilise ve yabancılar, muhafazakarlık, köyün şehirleri işgali ve Bektaşiliğin köylüleşmesi gibi temel meseleler daha önce tarafımızdan değerlendirildiğinden burada tekrarına lüzum görülmemiştir. Ancak, bunlar içerisinde özellikle siyasallaşma son zamanlarda en önde gözükmektedir.

Hem devlet yöneticileri, hem de vakıf ve dernek yöneticileri **lâik devlette din işlerinin siyaset dışında olması lazım geldiği** konusunu hatırlama gibi bir yükümlülükleri olduğunu hatırlamamaktadır.

Biz, konuya ilgi duyan herkesin, lâiklik konusunda söylediklerini bu konuya da uygulamaları için zamanın geçmekte olduğunu hatırlatmak istiyoruz.

İnanıyoruz ki, **din ve siyaset birbirinden ayrı olmalı; din siyasete, siyaset de dine karışmamalıdır.** Ancak, devletin bu hususlara ilişkin de düzenleyici kurallar koymasının dine müdahale olmadığını düşünüyoruz. Tabii, konulan kuralların din, mezhep ve tarikatların kurallarına ve kişiliklerine saygı şartı ile.

---

24 Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri, 33, 1959, İstanbul; Bedri Noyan Dedebaba, a.g.e., 147'den nakil.

25 Bedri Noyan Dedebaba, a.g.e., 147.

26 Alevilik araştırmalarında metot birliğinin sağlanması ve ilmî alt yapı ve temel bilimler hakkında, "Alevilik Çalışmalarında Usul ve Osmanlı Arşiv Belgeleri" Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, yaz'98/6, 49-50 Ankara adlı makalemize bakılmalıdır.

27 Bu temel problemlerin, "Osmanlı ve Cumhuriyetin Kuruluşunda Bektaşiler ve Günümüzde Bektaşilik" Hacı BektaşVeli (Araştırma) Dergisi, Bahar 98/5, 103-117 Ankara ve Köprü Dergisi, Bahar 98 No: 62, 99-113, İstanbul adlı makalelerimize bakılmalıdır.

Devletin denetim ve gözetim hakkının ise, hükümranlık hakkı olduğunu kabul etmemiz, unutamayacağımız önemli bir noktadır.

Yani lâiklik, merhum Atatürk'ün koyduğu ve uyguladığı ölçülerle; din işleri Diyanet İşleri Başkanlığı eli ile olmalıdır. Bunun başka da yolu yoktur.

Batılı Hıristiyanların kendi ihtiyaçları için geliştirdiği farklı lâiklik uygulamalarına bakarak ve kültürel farklılıklarımızı görmezden gelerek üretilecek çözümlerin, çözüm değil, problem olacağı kanatını taşıyoruz.

2.6.5. Çözüm Öneriler

Bugün içinde bulunduğumuz sosyal çözüntü alarmları yahut sosyal çatışma tehlikeleri iyi incelendiğinde, bunların çoğunun din kaynaklı olduğu görülebilir. Ne yazıktır ki, bunu itiraf etmek durumundayız. Bu din probleminin de daha çok tasavvuf alanında olduğu gözlenmektedir.

Sosyoloji ilmi verilerine göre, 1925 yılında tarikatların kapatılmasını zorunlu kılan sosyal şartlar bu defa tarikatların devletin gözetim ve denetimi altında açılması için oluşmuş durumdadır.

İçinde bulunduğumuz ve müştereken rahatsız olduğumuz sosyal, dinî, kültürel, hatta siyasi problemlerimizin (motor-force) itici gücünü bu problem oluşturmaktadır.

Problemi görmezlikten gelmek, problemi ortadan kaldırmamaktadır.

Hem bu konunun incelenip araştırılması, hem de geçiş dönemi hazırlıklarının yapılması için acil olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bir **Tarikatlar Daire Başkanlığı** kurulmalıdır.

Tarikatların resmen açılmasının düşünülmediği süre içinde bu daire, din hizmetlerine yardım amaçlı vakıf ve derneklerle ilişkileri düzenleme hizmetlerini yerine getirebilir. Bugün sivil toplum örgütü levhası taşıyan ve halk tarafından tarikat olarak bilinen kuruluşların olumsuz gelişmelerini önleyici tedbirleri geliştirebilir.

Asıl çözümün tarikatların devletin denetim ve gözetiminde açılması olduğu kanaatındayız.

Tarikatlar, bütün dünyada olduğu gibi devletin gözetim ve denetimi altında, siyaset dışı kurumlar olarak açılmalı; bir intibak döneminden sonra, yukarıda belirtilen Daire Başkanlığı'na bağlı gönüllü kuruluşlar olarak çalışmalarını sürdürmelidir.

Bununla ilgili düzenleme Diyanet kanunu içinde yer almalı, 677 sayılı kanun da buna paralel hale getirilmelidir.

Yapılacak değişiklik ne olursa olsun, hiçbir tarikatı diğerinden ayırmadan, tarikatlar için Osmanlı döneminde olduğu gibi; *güvenlik, maliye ve dine uygunluk denetimleri* **zorunlu olmalı ve siyaset tarikatlara yasaklanmalı, siyasi partilerin tarikatları istismarı da yasak kapsamına alınmalıdır.**

Din kurumunun, bu konuları din problemi kabul etmeyişi sebebiyle bu görüşlere en çok itirazın onlar tarafından yapılması sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

III- Ortodoks Hıristiyanlık Eğitimi ve Öğretimi

Hiç şüphesiz Türkiye, Ortodoksluğun en eski, tarihi ve kültürel merkezlerini bünyesinde barındıran bir ülkedir. Ayrıca, çok ciddi bir ortodoks çemberi içerisine alarak kıskaçta tutulmak istenen bir ülkedir.

Özellikle komşumuz ve müttefikimiz (!) Yunanistan, Ortodoksluğu bir bakıma bize karşı, **siyasi bir silah** şeklinde kullanmak istemektedir.

Tarih boyunca Türk Milletinin veya Türk Devleti'nin herhangi bir din veya mezhebi hedef alan veya asimile etmek isteyen bir tek faaliyeti olmamıştır. Eğer böyle bir düşünceye sahip olsaydı, bugün çevremizde bulunan ülkelerde bir tek yabancı din veya mezhep bulmak imkânı olur muydu?

Farklı din ve mezhepten olan vatandaşlarımızla birlikte komşularımızın bu soruyu kendilerine sorup, cevaplarını yine kendilerinin bulması yerinde olur.

Türkiye başkaları için değil, kendi ülkesi, vatandaşları ve insanlık anlayışı bakımından Ortodoks Hıristiyanların da problemlerine çare bulmak durumundadır. Bulunacak bu çare, aynı zamanda "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" uzanan coğrafyada da sosyal barışa katkıda bulunacaktır.

Ülkemizde Ortodoks Rum'lar dışında, Ortodoks Türk, Süryani ve Ermeni vatandaşlar olduğu gibi, çevremizdeki ülkelerden çocuklarını ülkemize gönderip okutmak isteyen, özellikle Balkan ve Karadeniz ülkeleri ile Rusya içinde olup Hıristiyan olan Türk toplulukları da bulunmaktadır.

Ülkemizin bu ülkelere götürmekte olduğu kültürel ve ekonomik faaliyet ve hizmetlere yeni boyut ve muhteva kazandıracak olan Ortodoks Hıristiyanlık eğitim ve öğretiminin de üniversite düzeyinde yapılabilecek imkânların mevcut olması bu ülkeler ve vatandaşları arasında ülkemize duyulan saygı ve güveni artıracaktır.

1998 yılı başında Bursa'da yapılan **Türk Kurultayı'**nda bu konuda yapılan müzakereler sırasında anlaşıldı ki, Türklerin yaşadığı bu geniş coğrafyada, Türklerle birlikte yaşayan Ukraynalı, Gürcü, Rus ve benzeri milletlerin de İstanbul'a gelerek kendi dinlerini bizim mekteplerimizde, bizim dilimizde okumaları, oralarda birlikte yaşayan Türklerin daha mutlu yaşamalarına da zemin hazırlayacaktır.

Ayrıca, Türk vatandaşı olan Hıristiyan Rum ve Türk vatandaşları ile diğerlerinin -nerede ise tamamının- İstanbul'da yaşadıkları da bilinmektedir. Dünya Ortodokslarının merkezi kabul edilen Rum Patrikhanesi ile birlikte Türk Ortodoksları, Ermeni ve Süryani kiliselerinin de patriklikleri İstanbul'da bulunmaktadır.

Bu sebeple de İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde açılacak **"Hıristiyanlık Bölümü"** çok yönlü faydalar sağlayacak; ülkemizin gerçekten lâik bir ülke olduğu ve AB ile entegrasyona hazır olduğu imajını da kuvvetlendirecektir.

Milli eğitim sistemimiz içinde ve eğitim dili Türkçe olacak bu okulda **Dinlerin Temel Esasları, Dinler Tarihi, Din Felsefesi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi...** gibi bir takım derslerin Türk Öğretim elemanlarınca Müslüman ve Hıristiyan öğrencilere birlikte verilmesi gibi sevgi ve barış ortamını kuvvetlendirecek başka faydaları da olacaktır.

Belirtilen sebeplerle İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bir Hıristiyanlık Bölümü açılmasında kamu yararı olduğu gibi, sosyal barışı ciddi katkıda bulunacağı inancını taşıyoruz.

Çok dilli ve çok dinli bir imparatorluğu en uzun süre, cami, kilise, havrayı yan yana yaşatmış bir milletin çocukları ve dünyaya örnek olabilecek bir kültürün mensupları olarak, bu semavi din mensubu insanların en azından din adamlarını yetiştirmelerini temin ve bu konuda başkalarına muhtaç olmalarını önlemek gibi bir öneri herhalde öncelikle bize düşer.

Dinler arası diyaloğun yaşandığı bir çağda, diyaloğun lafta kalmaması, hayata dönüşmesi için de buna ihtiyaç vardır.

Yenisey ırmağı kenarında yaşayan ve Hıristiyan olan Hakasya Türkleri, yönlerini Ankara'ya çevirirken, Türkiye Türkleri Müslüman, acaba göndereceğimiz çocuklarımız dinlerini değiştirip Müslüman olarak geri dönerse, ne yaparız kuşkusu içerisindedir. Bu kuşkunun da giderilmesi lazım değil midir?

DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN, KADINLARLA İLGİLİ PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI

Prof. Dr. Beyza BİLGİN

Liseyi, okullarında hiç din dersinin okunmadığı dönemde bitirdim. Pek çok ders kitabı arasında davranışlarıma yön veren helal haram, iyi kötü, günah sevap gibi kavramları içeren bu kitabı okumamış olduğum için, bunları çoğu zaman hiç okul görmemiş kişilerden öğrenmek durumunda idim. Bu durum beni rahatsız ediyordu. Din ile ilgili bilgileri nereden öğrenebilirdim?

Benim yetiştiğim çevrede, yaz tatillerinde camilerde düzenlenen Kur'an kurslarına daha çok erkek çocuklar giderdi. Kızlar, kadın hocaların evlerinde verdikleri derslere giderlerdi. Ben de böyle bir kadın hocaya gitmiştim. Hoca hızlı öğrendiğimi söylüyor, beni beğeniyordu ama, ben harfleri ve heceleri öğrenip Kur'an'a geçmiş olmama rağmen, okuduklarımdan bir şey anlamıyordum. Kur'an Kursuna gidip Kur'an'ı okumayı öğrenince, okuduklarımı anlayacağımı zannediyordum. Oysa hoca kendisi de Kur'an'ı okutuyordu ama onu anlamıyordu. Kursu bıraktım, fakat merakım devam ediyordu.

Kur'an'da neler, nasıl yazılıydı acaba? Bir İlahiyat Fakültesi'nin varlığı, o zaman için bilgim dahilinde değildi. İlahiyat Fakültesi benim ikinci fakültemdir ve Fakülte'deki dersler bana merak ettiğim pek çok şeyi vermiştir. Bununla birlikte çözememiş olduğum bir konu şudur: İlahiyat Fakültesi'nde okunan Kur'an dersi, Kur'an'ın anlamının okunduğu bu ders değil, Kur'an'ı, Kur'an Kurslarındaki yöntemlerle, sadece anlamadan okumayı öğreten bir dersti, durum halen böyledir. Tefsir adlı ders ise, Kur'an'dan ancak sınırlı bazı bölümleri işleyebiliyordu, çünkü onun muhtevasında daha çok tefsir usulü ve tefsir tarihi vardı, yani o tefsirin nasıl yapılmış olduğu ile ilgili tarihi metodik bilgileri veriyordu.

Dini bilgileri, onların kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'den öğrenmek isteyenlerin işi zordu. Çünkü benim öğrenci olduğum 60'lı ve öğretim üyesi olduğum 70'li yıllarda henüz Kur'an'ın tercümelerinden okunup anlaşılmasının caiz olup olmayacağı tartışılıyordu. Kur'an'ı sadece Arapça orijinalinden okuyarak anlamak, ileri derecede Arapça bilgisine ihtiyaç gösterdiği için Arapça bilmeyen, sade bir Müslüman için bu yol kapalı bulunuyordu.

Bir ilahiyatçı için Kur'an'ın, bir zamanların bilgin imamlarının ve hukukçularının değişik görüşleri ile öğrenilmesi şüphesiz önemli idi. Fakat bu bilgilerin hepsi ancak asıl kitap Kur'an'a yaklaşmayı sağlayan basamaklar olabilirlerdi. Her görüşün kaynağı Kur'an olduğuna göre, kültürün bütünü daima Kur'an'a kıyaslanmalı değil miydi!.

Öğrenciliğim, öğretmenliğim, asistanlığım ve öğretim üyeliğim boyunca, her çalış-

mam için Kur'an'ı anlamı ile tekrar tekrar okumayı adet haline getirdim ve öğrencilerime de hep bu yolu tavsiye ettim. Öğretmenliğim sırasında İmam-Hatip Lisesi öğrencilerine, öğretim üyeliğim sırasında İlahiyat Fakültesi öğrencilerime hep sormuşumdur, acaba Kur'an'ı Türkçe anlamı ile hatim etmiş kaç kişi vardır diye, maalesef henüz beklediğim sonucu alamamışımdır.

Son sınıf öğrencilerimizin öğretmenlik stajlarında, orta okul ve lise öğrencileri ile bir araya geldiğimizde, onlara da benzer soruları sormuşumdur. Acaba Kur'an'ın içinde neler yazılıdır, onun Türkçe anlamını eline alıp sayfalarını karıştırmış ve birkaç satırını okumuş olanınız var mıdır? Öğrenciler maalesef olumsuz cevap vermişlerdir. Kur'an'ı eliyle tutmuş olan öğrenci bile pek az bulunuyordu.

Son yıllarda durumda olumlu yönde değişiklik olduğunu söyleyebilecek durumdayız. Öğrencilerimizle söyleşiyoruz, her Ramazan muhakkak Türkçe anlamı ile mukabeleler okuyoruz, hatimler indiriyoruz ve bunu çevremizde yaygınlaştırmaya çalışıyoruz. Kur'an'ın Türkçe anlamı ile her yıl okunması sayesinde öğrenilecek doğru bilgilerin, Kur'an'dandır diyerek korunan pek çok yanlış bilgiyi düzeltebileceği kanaatindeyim. Özellikle İslam ve kadınlar konusundaki yanlış bilgilerin.

İslam ve Kadınlar konusu, aslında bana biraz ters gelen bir konu idi. Benim yetişme tarzıma ve daha sonra öğrendiklerime göre, Kur'an kadına ve erkeğe göre ayrı ayrı değil, müminler olarak insanların hepsine birden hitapeden bir Kitap'tır. Bunun içindir ki, o, bir bütünlük içinde, mesela İnsan ve Allah, İnsan ve İnsanlar ve hatta belki İnsan ve Diğer Varlıklar, İnsan ve Çevre başlıkları altında incelenmeliydi. Fakat kadın sorunları İslam'a o kadar çok bağlanıyordu ki, kendimi pek çok yerde, *İslam*'la *Kadın* konusunda konferans verirken buluyordum. Öğretmenliğimin ilk yılında verdiğim konferansın konusu da, ikinci yılında fahri vaiz olduğumda verdiğim ilk vaazın konusu da İslam Dininin Kadınların Hayatına Getirmiş Olduğu İyileştirmeler idi.

Son yıllarda bu konuyu daha yoğun olarak çalışıyorum ve onu yurt içinde ve dışında anlatıyorum. İşte bugün burada da aynı işi yapmaktayım. Şüphesiz bu alanda yazılmış pek çok kitap bulunuyor, özellikle "Kadınlar İçin İlmihal" ismini taşıyan kitaplar. Biz bu kitapları Fakültemiz Din Eğitimi Yüksek Lisans programında inceliyoruz ve kız öğrencilerimiz bu bilgileri Kur'an ayetleri ile karşılaştırdıklarında haksızlıkların ulaşmış olduğu boyutlar karşısında hayretler içerisinde kalıyorlar. Bu alanda daha pek çok kimselerin çalışması ve yeni kitaplar yazması gerekiyor.

İslam Peygamberi Hz. Muhammed Kur'an'ı ilk yorumlayan olarak çok açık ve ileri görüşlü bir insandı, o, kadınları ve erkekleri eşit görüyor, Allah'ın kadın kulları ve erkek kulları tabirini kullanıyordu.

Batı Avrupa ülkelerinde pek çok müslüman-Türk insanının yaşadığı hepimizce bilinmektedir. İnsanlarımız bu ülkelerde yoğun bir kimlik koruma çabası ile İslam'a sarılmaktadırlar. Ne yazık ki onların din alanındaki cahillikleri Türkiye'de yaşayan bizlerinki ile kıyas kabul etmeyecek derecede ileri bir cahilliktir. Kuzey Ren Vesfalya Eyaleti'nde, velilerin Alman Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na müracaatlarının kabul edilmesi üzerine başlatılmış olan, çok ileri dini-pedagojik çalışmalar vardır. Çalışmalar ciddi ola-

rak sürdürülmekte, program geliştirme çalışmalarına paralel olarak ders ve öğretmen el kitapları yazılmakta, öğretmenlere Hizmet-içi Eğitim Kursları düzenlenmektedir. Çalışmalar sırasında belli aralıklarla siyasi ve bilimsel görüşmeler düzenlenmekte, karşılıklı fikir alışverişleri yapılmaktadır. Çalışmalar bir hayli ilerlemiş, temel eğitim dönemi tamamlanmıştır.

Amaç, Alman okullarında Katolik ve Protestan din dersi yapıldığı saatlerde, müslüman öğrencilere de İslam din dersi verilmesidir. Ne yazık ki, böyle bir uygulama için hukuki alt yapı henüz hazır değildir, dersler ancak okulun resmi programı bittikten sonra, Anadilde Kültür Dersleri çerçevesi içinde verilmektedir. Hukuki çözüme bir türlü ulaşılamamasının en önemli sebebi, İslam Din dersinin ihtiva edeceği bazı İslamî öğretilerin Alman Anayasaları'na aykırı olacağıdır. İslamî öğretilerin Alman Anayasaları'na aykırılığı söz konusu olduğunda, genel olarak dört madde öne çıkmaktadır ve bunlardan birincisi Kur'an'a göre kadın ile erkek arasındaki eşit olmayan muameledir. İkincisi Kur'an'ın cezalarla ilgili sistemi, üçüncüsü din özgürlüğünün olmayışı, dördüncüsü İslam'ın farklı inançlar karşısındaki toleranssızlığıdır.

Ben bu iddilara karşılık olmak üzere "Kadın ile erkek arasındaki farklı muamele İslami midir?" isimli tebliğler vermişimdir. İslam'ın kutsal kitabı incelendiğinde durumun yoruma açık olduğu ve birden fazla yorumun olduğu görülmektedir. Fakat maalesef müslüman ülkelerdeki muamele ayırımcı olduğu için durum İslamî görünmektedir.

Gerçekten de, Hz. Peygamber'den sonraki yüzyıllar içinde oluşturulan devlet düzeninin adı haline getirilen Şeriat'ta ve İslam Hukuku'nda kadının konumu, Alman tarafa hak verdirecek şekildedir. İslam ulemasının ve müslüman erkeklerin, hatta müslüman kadınların birçoğu da halen bu fikirdedirler. Onlar geleneksel anlayışı İslam olarak kabul ettiklerinden, durumun böylece devam etmesi gerektiğini de savunmaktadırlar.

Hollanda ise çok kültürlü (mültikütürel) yapıya sahip bir ülkedir. Bu ülkede kadının ve erkeğin eşitliği dokunulmaz özdeğerlerden birisidir. Çünkü bu eşitliğin kazanılması için çok mücadele verilmiştir. Hollandalılar diyorlar ki: "Günümüzde kadın kültürel ve zihinsel seviyede, tüm sosyal sınıflarda, erkeğe tamamen eşit konumdadır. Kadını resmî olarak arka plana koymak imkânsızdır. Ekonomik pozisyonda kadınlar erkeklerden geride ve bazen çok geride bulunabilirler, aynı durum siyasi pozisyonlar için de geçerlidir. Mesela Hollanda'da bir kadın başbakan henüz yoktur ve hala bir siyasi parti lideri de olmamıştır. Fakat onlar bir atak içindedirler ve bu zaman içinde gelişecek bir durumdur."

Türk insanlarının yoğunlukla yaşadığı Avrupa ülkelerinde Avrupalılar şunları tesbit edebiliyorlar: "İslam ülkelerine baktığımızda, tecavüz olayında tecavüz eden erkek değil de tecavüze uğrayan kadın kendi namusunu zedelemiş gibi muamele görüyor ve cezalandırılıyor. Ve kadın herkes tarafından dışlanıyor. Böyle muameleyi belki somut olarak Kur'an'a bağlayamayız, fakat şunu söyleyebiliriz ki, İslam ülkelerinde kadının pozisyonu Kur'an'ın bir çok yorumlarından bir tanesidir. Bunlara dayalı olarak bizim de Hollanda'daki müslüman kadınların durumlarını araştırmamız gerekiyor. Büyük şehirlerin geri kalmış semtlerinde gördüğümüz kadınların kıyafetleri kendi bilecekleri bir şeydir, ama baştan ayağa kapalı olmalarının sebeplerini öğrenmemiz çok önemlidir."

Bir sempozyumda bir Hollandalı bildirisinde şöyle söylüyordu. "Kendi oturduğum semtte müslüman kadınların erkeklerle hiç bir ilişkileri yok, hatta gözgöze gelme dahi yok. Her ne kadar herkes kime bakacağında serbest ise de, sistematik şekilde göz kontağından kaçınmak çok garip bir hava yaratıyor. Böyle olunca kadınlar bulundukları semtte izolasyonda kalıyorlar. Bu kapalılık kültürel, zihinsel ve sosyal entegrasyon için bir engeldir. Ekonomik entegrasyon bu kadınlar için geçerli bile değildir. Baskı uygulayıcı kurallar ve ikinci sınıf pozisyonda olmanın simgesi olan kıyafetler,kamu alanına tam değerli katılımı, kendini geliştirmeyi ve erkeğe eşit sosyal ve ekonomik bir yer kazanmayı engelliyor."

Bir başka değerlendirme de öyledir: "Çarpıcı ve trajik olan bir husus şudur ki, Hollanda'daki kadın hakları savunucuları Hollanda'daki müslüman kadınların kaderlerine pek ilgi duymamaktadırlar. Müslüman kadın erkeğin malı olarak görülüyor, erkek aile kurallarını belirliyor. Evin içi kadının, kamu alanı ise erkeğin sayılıyor. Erkek kendisi cinsel denemelerde bulunabiliyor, kadının ise bakire olarak evlenmesi gerekiyor. Çoğu ailelerde erkeğin bu konumu zorbalıkla kabul ettiriliyor. Elbette bu Hollandalı ailelerde de var ama biz bunu konuşuyoruz, araştırıyoruz, yardımcı oluyoruz ve açık açık eleştiriyoruz. Bu durum müslüman aileler için geçerli değildir. Onlar sosyal ve kamusal bir hücre içinde kendi kültürlerini oluşturuyorlar. Kadının gelişmesinin zararına olan bu durum zamanla erkeğin gelişmesinin de zararına oluyor. Ben şunu savunuyorum ki, bu kapalı ve sessiz kültür kuvvetle kırılıp açılmalıdır. Bu konuda sağlam bir araştırma yapılmalı ve araştırmanın sonucu, yapılacak toplumsal ve politik tartışmaya hammadde olarak kullanılmalıdır. Eşitlik bu ülkede yaşayan herkesin hakkıdır ve söz konusu müslüman kadınlar ve erkekler olsa bile bunu desteklememiz gerekir."

Hollanda Televizyonu İslam Bölümü Türk yapımcıları benim de içinde bulunduğum bir panel için davet mektubu gönderdiklerinde mektuba yukarıda alıntılarını verdiğim bazı dökümanları da eklemişlerdi ve sonunda kendi amaçlarını ve sorularını bildirmişlerdi. Önce sorunu ortaya koyan sorulardan bazı örnekler vermek istiyorum:

"İslam'a göre cinsellik teorik olarak belirli sınırlar ve kurallar içinde kanalize edilmiş ve toplumsal yaşamda bir anarşi nedeni değil, istikrarın ve huzurun güvencesi haline getirilmiştir. İslam'da cinselliğin meşru çerçevesi nikahtır. Nikah, kadın ve erkek cinsleri arasında yapılan bir nevi toplumsal sözleşmedir. Nikah aynı zamanda aile kurumunda temeldir. Bu kurum içinde insan cinsel ve psikolojik doyuma ulaşır, gelecek kuşakları geliştirir.

Her ne kadar İslam meşru olmayan yolları kadına ve erkeğe aynı şekilde kapamış ise de, geleneksel İslam toplumlarında kurallar sadece kadınlar ve kızlar için çalıştırılmış, çoğu kez erkekler âdeta bunlardan muaf kılınmıştır. Hatta erkekler cinsel konularda aşırı ve gereksiz bir kıskançlık nedeniyle, kadınları özel yaşamın sınırları içine hapsetmişler ve onların toplumsal yaşama katılımlarını engellemişlerdir. Bu nedenle sağlıklı ve meşru bir cinsel yaşam için yine aynı şekilde sağlıklı ve meşru bir cinsel eğitim gerekmektedir. Hz. Peygamber'in ve O'nun kontrolünde yetişen ilk kuşakların cinsel konularda, sanılanın aksine oldukça serbest ve korkusuz bir davranış içinde oldukları görülmek-

tedir. Bu bize gösteriyor ki, cinsellik kesinlikle tabulaştırılacak bir alan değildir. Bilakis bir çok cinsel sorun, bu alanın eğitim ve tartışma dışına çıkarılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede akla şöyle bazı sorular gelmektedir:

–Okullarda cinsel eğitim edep kuralları içinde, hangi bilgiler verilerek yapılabilir?

–Kız ve erkek çocukların karışık olarak spor yapmaları ve yüzmeleri hangi çerçevede ele alınmalıdır?

–Kız ve erkek arasındaki arkadaşlık ilişkileri nereye kadar götürülebilir?

–Meşru olmayan cinsel anlayışlar ve pratikler karşısında tutumumuz ne olmalıdır?

–Kadın ve erkek toplumsal yaşama katılmada nereye kadar eşittir?"

Sadece Batı Avrupa'da yaşayan müslüman Türklerin değil, Türkiye'de yaşayan Türklerin de, özellikle eğitimciler olarak, Kur'an'ın ve hadislerin tek yanlı yorumlarının aşılamamasından kaynaklanan sorunlarımız vardır. Sınıflarda kız-erkek karışık öğretimin İslam'a aykırılığı, kadının sesinin haramlığı, kadının yanında mahremi olmaksızın seyahat etmesinin, bir meslek sahibi olarak çalışmasının ve topluma katılmasının haramlığı, kadınlar için kabiliyetlerini geliştirme ve fikirlerini savunma hakkının söz konusu edilmemesi; baş örtüsü ayetinin saçın her telini, elbisenin ve pardesünün dahi yakasını ve omuzlarını örtmesi gerektiği şeklinde yorumlanması ile çekilen acılar ve bunlar karşısında ulemanın sorumluluktan kaçınıp susmaları.

Oysa sadece farklı şartlarda farklı yorumların geçmişte yapılabildiği, bu yorumların şunlar şunlar olduğu açık açık bildirilse bile ortam büyük oranda rahatlayacaktır. Günümüzde özel sohbetlerde fikirlerini söyleyenler, bu fikirlerini kamuya açsalar ve yazsalar rahatlama daha da büyük çapta olabilecektir. Sorunlar Kur'an'ın ayetlerinden değil, onların farklı şartları altındaki farklı yorumlarından sadece birinin bütün zamanlar için geçerli kılınmasından kaynaklanmaktadır. Mesela:

1. Kadın ile erkek arasındaki eşit olmayan muamele.

Kadın ile erkek arasında eşit olmayan muameleye kaynak olarak (4) Nisâ sûresinin 35. ayeti gösterilmektedir. Bu ayette Allah'ın insanlardan bazılarını bazılarından üstün kıldığı, erkeklerin de mallarından harcamaları sebebi ile kadınlar üzerinde "Kavvamun" oldukları bildirilmiştir. Kavvamun kelimesi sözlükte tek anlamlı değil, çok anlamlı olarak yer almış bir kelimedir. Bu kelimesi meallerde çoğu zaman "üstün" ve "yönetici", bazen "sorumlu" ve "gözetip kollayıcı", nadiren de "işlerine bakıcı, işlerini yapıcı" olarak yorumlanmaktadır. Daha önemlisi ise kelimeyi erkeklerin yaratılıştan kadınlardan üstün olduğunun Allah tarafından bildirilmesi şeklinde anlayıp anlatmayı tercih edenlerin bunu kendilerinden ekledikleri "yaratılıştan" kelimesi ile desteklemeleridir. Malından harcayarak nafakayı temin etme sorumluluğu yaratılıştan değil, toplumsal yaşayıştan gelen bir sorumluluktur. Yaratılıştan olan kimilerinin kimilerinden üstün olmasıdır ki, bu kadınlar arasında da erkekler arasında da, bütün diğer varlıklar arasında da söz konusudur.

Düşünelim bir kere: Acaba Allah her zaman için, her yerde ve her şartta, bütün erkekleri bütün kadınlardan üstün şekilde mi yaratmaktadır? Her zaman ve her yerde, bütün erkekler bütün kadınlardan daha akıllı, daha kuvvetli, daha sağlıklı ve daha zengin midir-

ler? Elbette ki hayır! Öyleyse erkek ve kadın taraflara tanınacak karşılıklı hakların yanısıra erkeklere veya kadınlara tanınabilecek üstünlük toplum yaşayışındaki geleneksel düzen açısındandır. Geleneksel düzen ve alışkanlıklar, özel durumlar sebebi ile değişebildiği gibi, zaman için de de değişebilir. Ayet metinlerinin neyi anlatmayı ve buna bağlı olarak hangi öğüdü vermeyi amaçladığını, hayat hakkındaki bilgi seviyemiz ve içinde yaşadığımız şartlar ölçüsünde anlayabiliyoruz. Anlayışları kuvvetli olup anlatmaktan sorumlu olanlara önemli görevler düşmektedir.

Kur'an'a göre, kadın ve erkek, hiç bir farklılık söz konusu olmaksızın, aynı ve bir tek nefisten yaratılmışlardır. Ayrıca bu nefis dişi bir özellik taşımaktadır. Ayet şöyledir:

Ey insanlar, sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini var eden ve her ikisinden pek çok erkek ve kadın meydana getiren Rabb'inize saygısızlık etmekten sakının! (4-Nisâ Suresi, 1. ayet)

Ayetin metnine göre, Allah kadını ve erkeği bir tek nefisten yaratmıştır. Yani Kur'an'a göre Allah kadını erkeğin vücudundan çıkardığı bir kaburga kemiğinden yaratmamıştır (Tevrat 2: 21-23). Hadislerde de kadının Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı ifadesi mevcut değildir. Kur'an'ın yaratılış bildirisine göre, erkek ve kadın tamamen aynı özden, bir tek nefisten yaratılmış olduğu halde, onlara nasıl olur da farklı muamele yapılabilir? Cevap şudur: Kur'an'ın metni çok açıktır ve uzun İslam tarihi içinde hiç değişmemiş, hep aynı kalmıştır ama Hz. Peygamber'in sözleri olan hadisler ve Müslümanların yaşayış biçimi, büyük ölçüde Müslümanlık öncesi geleneklerle karışmıştır. Yapılacak iş, gelenekler üzerinden geriye, Kur'an'ın kendisine kadar uzanmak ve Kur'an'ın hakemliğine başvurarak yanlış ve yanıltıcı yorumları düzeltmektir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yıllardan beri, bu doğrultuda çalışmakta, eski rivayetlere dayalı, yanlış yorumların düzeltilmesi amaçlamaktadır.

Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı için zayıf yaratılışlı olduğu, bu yüzden şeytanın iğvasına kanarak yasak meyveyi yiyip kocasına da yedirerek ilk günahı işlediği ve insan soyunun cennetten kovulmasına sebep olduğu, bu yüzden cezalandırıldığı yolundaki Tevrat yaratılış hikayesi de yaygın bir kabuldür ve İslamî olarak pek çok yazılmış çizilmiştir. Allah'ın doğrudan kadına hitabederek bildirdiği cezalardan biri şöyledir: Kocana karşı zayıf olacaksın, o ise sana hükmedecek!

Oysa Kur'an'ın ne yaratılışla ilgili haberlerinde böyle bildiriler yoktur. Tam tersine Kur'an'da, Cennet'ten kovulmaya sebep olan yasak meyveyi yeme suçunu işleyen kadın değil erkektir. Ayet şöyledir:

Andolsun ki, biz daha önce Adem'e tenbih etmiştik. Ne var ki o unuttu. Onda azim de bulamadık... Şeytan onun aklını karıştırdı... Ve ikisi de ondan yediler... Adem Rabbine asi olup yolunu şaşırdı. (20- Tâ-Hâ Suresi, 115-122. ayetler)

Ayetlerdeki açık bildirilere rağmen, müslüman ulema ve yazarlar, eski kültürlerin rivayetlerini almış ve onları Kur'an'ın haberi imişcesine nakledebilmişlerdir. Bu tür rivayetler bugün dahi nakledilmeye devam edilmekte ve onlarla dolu kitaplar ve dergiler, hiç tahkiksiz yeniden basılmakta, okuyucu bulmakta ve onlarla vaaz edilebilmektedir. Daha da kötüsü bu rivayetlerden çıkarılmış olan sonuçlardır. Sonuçlara göre, Allah kadına iş-

lediği suça karşılık kocasının kendisine hükmetmesine katlanmaktan başka bazı cezalar daha vermiştir ve bu cezaları da kadına bizzat bildirmiştir. Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlat doğuracaksın! (Yaratılış 3: 16) Müslüman ulema bu cezalara bazı ilavelerde bulunmuşlar ve demişlerdir ki: Kadınların erkeklere göre mirasta yarım pay almaları, şahitlikte bir erkeğin yerine iki kadının geçerli sayılması, maazeret hallerinde ve loğusalıklarında kadınların namaz kılmamaları sebebi ile ibadetlerinin eksik kalması v.b. hep bu cezalar cümlesindendir.

Cezalar cezalar... Kadınlar ne pis mahluklardır ki, mazeret hallerinde ve loğusalıklarında ibadet etmeleri yasaklanmıştır!? Bu gibi kabuller kadınların Kur'an'ı tutmalarını ve camiye girmelerini yasaklamaya kadar varmakta, Kur'an öğreten kadın öğretmenler durumlarını ilan eden bu tutumlardan sıkıntı çekmektedirler. Hadislere bağlanan bu gibi kararlar, hadislerin açıklamalarında, özel hallerde ibadetten muaf olmanın, kadınlara Allah'ın yaratılış özelliği olarak verilmiş bir eziyete karşılık bir izin ve bir lütuf olarak belirtilmiş olduğu halde, kadınlara tebliğ edilirken emir ve yasak şekline sokulmaktadır.

Kadının sesi konusunda da güçlükler yaşanmaktadır. Kız öğrenciler uygulamalarda kız erkek karışık sınıflarda ders anlatırken sıkıntı çekmektedirler. Bir öğretmen adayımızın, orta birinci sınıfta deneme dersi anlatırken, sağ yanda oturan kızlara döndüğünde normal sesi ile, sol yanda oturan erkeklere döndüğünde ise sesini duyulmayacak kadar kısarak anlattığını farketmiştim.

Kur'an'ın 33. suresinde Hz. Peygamber'in kadınlarına, "Ey Peygamber hanımları, sizler herhangi kadınlar gibi değilsiniz; eğer Allah'tan korkuyorsanız, sesinizi eğip bükmeyin ki, kalplerinde hastalık bulunanlar beklentilere kapılmasınlar, sesinize hakim olarak konuşun" diye öğüt verilmiştir. Öğütte kadınların seslerini duyurmamalarına değil, seslerini nasıl kullanmaları gerektiğine işaret edilmiştir. Hitap Hz. Peygamber'in kadınlarına olsa da elbette bütün kadın müminler, hatta erkek müminler için geçerlidir. Kadınlar seslerine hakim olacaklar da erkekler seslerini karşılarındakini yanıltacak şekilde konuşmakta serbest mi olacaklardır? Elbette ki hayır. Herkes her hareketinden, hatta hareketsizliğinden sorumludur.

33. surenin 53. ayetinde de Hz. Peygamber'in hanımlarından bir şey isteneceği zaman perde arkasından istenmesi öğüdü vardır. Perdeler o zamanın kumaştan veya deriden kapılarıdır. Haber vermeksizin perdelerin itilerek içeri dalınması engellenmiştir, yoksa konuşmak veya sesini duyurmak değil.

Kadının yanında mahremi olmaksızın yolculuk yapmasını engelleyen bir ayet yoktur, sadece bir hadis vardır ki, o zamanın şartlarına göre, üç gece ile bir gece ve gündüz şeklinde farklı rivayetleri vardır. Çöldeki gece yolculuğu ile zamanımızın yolculukları kıyaslanmadan, yüzlerce hatta binlerce yıllık şartların düzenlemelerini günümüze taşımak gerçekçi olamaz. Ayrıca ayette Allah'ın seyahat eden kadınları ve erkekleri sevdiği bildirilmiştir. Zamanımızda yurtdışına çalışmaya giden en eğitimsiz insanlarımız bile dünyanın bir ucuna yalnız gidip gelebilmektedirler.

Kadınların toplumsal sorumlulukları meselesinde henüz yeterli aydınlanmaya kavuşulmamış olduğu kanaatindeyim. Mesela ayetlerde, kadınların oylarını bildirirken doğru-

dan kendi hesaplarına kullanmaları sözkonusudur. 60. surenin 12. ayetinde, inanmış kadınların Allah'a ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu başkasına isnat etmemek ve uygun olanı işlemekte biatlarını kabul etmesi Hz. Peygamber'e bildirilmiştir.

9. surenin 71-72. ayetlerinde kadın ve erkek müminlerin iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymakta yardımlaşmalarından söz edilmiştir. Allah insanları ve insandan başka varlıkları, kadın-erkek veya erkek-dişi olarak ayırtetmeksizin, kendisine hizmet etsinler diye yarattığını bildirmiştir. Her birisi hangi işi en iyi yapabilecekse onu yapmaktan sorumludur. Bu demektir ki herkes eğitim öğretim alacaktır ve kabiliyetine uygun işi yapmak üzere hazırlanacaktır. Helal ve haram davranışlar ve ibadetler konusunda da kadın kendi kendinden sorumludur. Oysa mesela erkeklere zararlı alışkanlıklar hoşgörülmüştür de kadınlara şiddete varan uygulamalar getirilmiştir. Öyle hale gelinmiştir ki, sanki dini kadınlar ve çocuklar yaşamak durumundadırlar. Kadınlarla çocukların dini kurallara uyarak yaşamaları, farzı kifaye gibi erkeklerin onlardan affedilmesini sağlamıştır.

Kadınların yönetici olup olmayacakları da pek çok tartışılmış, yazılıp çizilmiş bir konudur. Oysa ayetlerde kadın hükümdardan övgü ile bahsedilmiş, kadınların fikirlerine başvurulması ile ilgili örnekler verilmiş, kadınlar için de erkekler için olduğu gibi çalışıp kazandıklarından nasip olduğu bildirilmiştir. Önemli olan kabiliyettir. Allah insana, erkek de olsa kabiliyetinin dışında yük yüklenmez, fakat kadın da olsa kabiliyeti oranında yük yükler.

Kanaatimce Kutsal Kitaplar kanunlarla ve anayasalarla karşı karşıya getirilmemeli, hatta anayasa ve kanun haline getirilmemelidir. Kutsal kitaplar hayatın henüz anlam verilememiş gerçeklerini sembolik ifadelerle anlatan, değişmez, ilâî sözleri ihtiva ederler. Anayasalar ve kanunlar ise, zaman içinde değişen ihtiyaçlar doğrultusunda, insanların sınırlı anlayışları ile değiştirip geliştirdikleri düzenlemelerdir.Alanlar birbirine karıştırılmamalı, değerler yıpratılmamalıdır.

Boşanma talebinin sadece erkeklere verilmiş bir hak oluşu haksız muamelesine gelince, bu talimat da yine Kur'an'ın kesin ayetine değil, müslüman ulemanın, kendi zamanlarının şartlarına uygun gördükleri, kişisel kararlarıdır. Bu gibi kararları kendi zamanlarının mantığı içinde değerlendirmek durumundayız. Kur'an'ın ayetine göre ise, kadınlar boşanma talebinde bulunabilirler. Boşanma talebinde bulunan bir kadın kocasına boşanma bedeli (fidye) vermek durumundadır. Ayet şöyledir:

Eğer ikisinin birlikte Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarından korkarsanız, kadının kendisi için ödemede bulunmasında, her iki taraf için de günah yoktur. (2- Bakara Suresi, 229. ayet)

Kur'an terbiyesine uygun olan, tarafların aralarında anlaşarak birlikte karar vermeleridir. Bu tutumun güzel bir örneği Hz. Peygamber'in hayatında yaşanmıştır. Hz. Peygamber'in hanımları, savaşlardan elde edilen ganimetlerden kendilerine bir şey düşmemesinden şikayet etmişlerdi. Hz. Peygamber bu duruma üzülmüş ve hanımları ile arasına soğukluk girmişti. Ayetlerin yol göstermesi ile Hz. Peygamber durumunu hanımlarına anlatmış, onlarla yaptığı görüşme sonucunda boşanma meydana gelmeden evliliğin deva-

mına karar verilmişti. Ayetler şöyledir:

Ey peygamber, eşlerine söyle: Eğer dünya dirliğini ve refahını istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle serbest bırakayım. Eğer Allah'ı, Peygamber'ini ve Ahiret yurdunu diliyorsanız bilin ki, Allah içinizden güzel davrananlar için büyük bir mükafat hazırlamıştır.

Miras ve şahitlik ile ilgili hükümlerde de aynı sorun geçerlidir. Mirasta Kur'an hükmünün, kadın payının erkeğinkinin yarısı kadar olması sadece mirasçıların miras bırakanın çocukları olması halinde geçerlidir. Mirasçıların anne ve babalar olması durumunda ise onlar eşit pay alacaklardır. Ayrıca bu düzenlemeler Kur'an'ın ifadesi ile tavsiyelerdir. Ayet şöyledir:

Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe kızın payının iki mislini tavsiye eder. Ana babadan her birinin, mirastan altıda bir hissesi vardır. (4- Nisâ Suresi, 11. ayet)

Şahitlikle ilgili gelenekler ise, borç senedinin düzenlenişi ile ilgili öğütleri içeren bir ayetin, şahitlikle ilgili ayetlerle bir tutulması sonucu ortaya çıkmış, zamanı içinde değerlendirilmesi gereken kararlardandır. Çünkü görgü şahitliği ile ilgili ayetler, kadın erkek ayırımı yapmadan, müminlerin bütününe hitabetmektedir. Şahitlikte önemli olan, kadın veya erkek olmak değil, şahidi olduğu konuda, kendisinin ve en yakınlarının aleyhine sonuç verecek bile olsa, Allah için doğruyu söylemektir. Ayet şöyledir:

Ey iman edenler, adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, anne babanız ve akrabanız aleyhine de olsa, Allah için şahitlik eden kimseler olun. Zengin olsunlar, fakir olsunlar, Allah onlara daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın. Eğer, eğip büker veya kaçınırsanız, Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

Bunların yanısıra bizim eğitimciler olarak Kur'an'ın farklı yorumlanmasından kaynaklanan güçlüklerimiz vardır. Tebliğimde, bana verilen vakit ölçüsünde bunlardan da söz edeceğim. Mesela kadının sesinin haramlığı, muhtelif sınıfların harem-selamlığa aykırı olmasından dolayı İslam'a aykırılığı, kadınların özel hallerinde pis sayılmaları sebebi ile Kur'an'ı tutamamalarının ve namazı kılmalarının yasaklanması, kadının yalnız olarak seyahatinin yasaklanmış olması, kadının çalışması ve toplum hayatına katılmasının yasaklanması ile onları kabiliyetlerini ve fikirlerini açığa vuramamaları, baş örtüsünün abartılarak saçın bir telini ve elbisenin ve pardesünün dahi yakasını örtmesi şeklinde anlatılması ile çekilen acılar v.b.

Bugünkü Türkiye'de eski devirlerin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre yapılmış bu düzenlemelerin peşin olarak Kur'an ile özdeşleştirmek ve yorumlardan sadece birinin doğruluğunda ısrar etmek yerine, yorumların hepsini Kur'an ile karşılaştırarak yeni anlayışlar geliştirmek,resmen hiç bir geçerliliği kalmamış kanunların verdiği azaplardan müminleri kurtarmak amacımız olmalıdır, diyorum. İlahiyatçılar olarak, her konuda Kur'an'ın hakemliğine müraçaat etmek üzere, Kur'an'ı daha çok okumalıyız, fakat Kur'an'ı okumanın ve kendisi hakkında karar verebilecek seviyeye gelmenin her müminin vazifesi olduğunu da anlatmalıyız. Değer çatışmasına izin vermemeli, değerleri insanın mutluluğu için seferber etmeliyiz.

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI HİZMETİNDE, ÂLİMİN KONUMU, SALÂHİYETİ VE SORUMLULUĞU

Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU

Dinler, ya rûhânî bir sınıfın ve onların üstündeki kutsal bir merkezin tabiî silsile-i meratibi içinde toplumunu aydınlatır veya Müslümanlıkta olduğu gibi, her birey, Allah tarafından, kendi mesûliyetini idrâke ve görevlerini yapmağa hazır olmak şartıyla, salâhiyetli kılınır. Her iki durumda da, bilgisi çok olanın hizmeti ve buna bağlı olarak da, kutsal anlamda olmasa bile, salâhiyeti çoğalır. Çünkü Allah'ı en çok bilen, O'na ve dinine daha bağlı olur. Böyle bir kimsenin de, elbette sorumluluğu artar. Mesûliyeti çok olanın, söz sahibi olması da, akla en yatkın olan durumdur.

II. Din Şûrâsı gündeminde, sekiz madde ile çerçevelenen bu hizmet için, temel olarak yine Türkiye toplumu alınmıştır: **"Toplum nasıl aydınlatılabilir? Yeni hizmet metodları nelerdir? Vaizlik kurumu. Akıl-nakil çatışması açısından terimlerin vuzûha kavuşturulması. Yurtdışındaki müslümanların her yönden korunması yolları. Hutbeler ve süreli yayınlar. Sesli ve görüntülü yayınlar. Dünyaya açılmada tutulacak usuller."**

Bin yılı aşkın bir zamandan bu yana oturduğumuz bu coğrafyada, plânlı ve programlı "dini aydınlatma" hizmetinin, ne zamanlarda verildiği doğrusu merak ve araştırma konusu olmalıdır. Bugünkü idrak ölçülerimiz, âile ve millet yapımız, ekonomik ve çalışma şartlarımızın yönlendirdiği bir plânlama isteği önümüze gelmektedir. Dünün Selçuklu ve Osmanlı dünyasında, hattâ henüz Batıya göç etmeden önce İslâm'la şereflendiğimiz dönemlerde, aydınlanma; önce ferdin kendi fitrî istidâdında, sonra aile ve aşiret törelerimizde, daha sonra da Ümerâya ve Ulemâya bağlı olarak, milletin tamamında vukû buluyordu. Bunu bir başka olguya benzetirsek şöyle diyebiliriz: O dönemlerde de yaşlılarımız, sakatlarımız ve aklı eksiklerimiz vardı. Fakat onları, âilenin koruyucu harîminde, sağlıklı bir biçimde, huzurlu bir şekilde yaşatıyor, ihtiyaçlarını gideriyor, bize verilen ömrü, birlikte tabiî olarak geçiriyorduk. Bugün aynı hizmetlere, ev ve âile ortamı, iyi bakmıyor. Ölçüler değişti. Büyük masraflarla kurumlar açıyoruz. Ama, yaşlıyı, engelliyi iyi niyetlerle koyduğumuz bu hapis dünyasında yine de mutlu edemiyoruz. Bu meseleler, problem halinde ortaya atılıyor, çözümler üretiliyor.

Dün, aile, yöneten, çevre; dini terbiyeyi fitrî ölçülerde, hiçbir şeyi rahatsız etmeden bireye kolayca veriyorken, bugün, din eğitimi ve öğretimi problem olarak takdim edili-

yor. **"Toplumun Aydınlanması"** mesele haline geliyor ve hatta bunun zararsız ve yararlı yapılabilmesi üzerine kafalar yorulup, paralar harcanıyor. Bugünkü hayat mı bunu istedi, yoksa dün hiçbir şey bilmiyor mu idik? Veya, niçin meseleyi kör düğüm haline getirip, **"birinin yaptığını diğerinin bozduğu bir çalışma"** yaptık?

TOPLUMUN AYDINLATILMASI

Önce, bu terkibin veya cümlenin hudutlarının çizilmesi gerekmektedir. Son elli yılda müslümanlar, bilerek veya bilmeyerek yaptıkları hatalarla bu: **"iyiliği emir, kötülüğü önleme ibadetini", "yöneten zümrenin dine müdahalesi"** olarak algıladı veya algılatıldı. Altmış yılı aşmış ömrümüzün elli yılında, çevremizde, çabalarımız için hep, **"devletin yaptığı örgün din eğitimi kötüdür, belli ölçüdedir..."** gibi değerlendirmelere rastladık. İlmi ile âmil, ilmi ile âmil olmayan bilginler ayrımı yapıldı. Birinci zümre, ihlâs ve ittikâ perdesi altında istediği gibi yaşarken, kötülenen ikinci zümrenin Allah'tan korkuşunu ve ekonomik iffetini, Allah'tan başka takdir eden olmadı. Aydınlatma ne idi, bunu çantalı mı, mektepli mi yapacaktı? Yönetim devamlı olarak gizliden gizliye, resmî olmayan çantalı kesimi pışpışladı. Aynı ekonomik hakları onlara tanıyarak, örgün eğitimi, kullanışlı bulmadığı için örtülü olarak baltaladı. Bugünlere kadar geldik. Gerçekten, "toplumun aydınlatılması" nedir? Hangi çalışma aydınlatma, hangisi karartmadır? Bunun ölçüsü ne olacaktır? Çünkü peşin fikirlerle değerlendirilen kadroların hizmetleri; bir taraftan zifiri karartma da olsa nûra boğma, öte yandan gerçekten tenvîr dahi olsa karartma olarak değerlendirilecektir. İnsanın tabiati böyledir: **"Yahu ortalıkta fesat çıkarmayın, milleti birbirine düşürmeyin, uslu uslu oturalım" denince, "biz bir şey yapmıyoruz, niyetimiz ıslah, toplumun aydınlanması için her şeyimizi feda ettik ve etmekteyiz"** denilecektir. Dün de böyle, bugün de, yarın da.

"Aydınlatma" fikri ve olgusu, "din aydını" olgusu ile diğer kazanabildiği gibi, meseleye başka faktörler de etki etmektedir. Biz, "aydınlatan" sorununu diğer bir paragrafa bırakarak, değişik anlamlar kazanmasına rağmen, "aydınlatma" ile nelerin kastedilmesi gerektiğini belirtelim. Eski ıstılahta **"zarûrât-ı diniyye"** ölçüsü, o günün insanına gerekli bilgi yoğunluğunu ve yaygınlığını belirlemekteydi. Günümüzün **"dini gereksinimleri"** neler olmalıdır. "Aydınlatma" terimini yine bu ölçü sınırları içinde belirleyebiliriz. Müslümanlık, kişinin âdetâ bir câmi görevlisi gibi ibâdet yaptırabilme, camideki toplu namazı kıldırabilme yeteneğine sahip olmasını tavsiye ederken; meselâ ticaret için de **"bey' ve şirâ' ahkâmını bilmeyi"** ister. Ev ve ev idaresi için, nikâh konularını bilmeyi ve âile bireylerinin görev ahlâkını önerir. Buradan anlıyoruz ki, "toplumun aydınlanması" terimi oldukça kapsamlıdır, derin ve yaygındır. Günümüz Türk toplumunda, diğer müslüman milletlere göre bu derinlik ve yaygınlık maalesef azdır. Buna mukâbil, sevgi, iman salâbeti ve dinde oynaklık etmeyip ayağını sağlam basma gibi bazı ahlâk güzellikleri vardır.

Dıştan bakılınca, "hah, işte bu cemiyet, müslüman cemiyetidir" dedirtecek ölçüler, "dinî aydınlanma" teriminin sınırları olabilir.

ÂLİMİN ÖZELLİKLERİ

Din âlimi kimdir, özellikleri nelerdir? Tebliğimizin başında **"din âlimliği ve görevliliğinde kutsallaşmış bir kademelenme"** olmadığından söz etmiştik. Bu doğrudur. Di-

nimizde Hristiyanlık ve Mûsevîlikteki gibi "din görevlisi sınıfı" yoktur. Şîa'nın kendi içinde uydurup, bir takım salâhiyetlerle donattığı **"ahuntluk, seyyidlik, şeriflik, kutsal havze, âyetullahlık, büyük âyetullahlık..."** kurumları, gerçekte dinimizin sevmediği bir hiyerarşidir ve İslam'a nispeti de söz götürür bir yapılanmadır. Ama, şu soru da mutlaka cevap ister: Din âlimi kimdir?

Türk toplumunda istismar konusu olan bu çerçevesizlik, günümüzde de devam eder. Bir istismarcı, kendisini, evlat ve ahfâdını müslümanlara besletir, kapıyı öyle açmıştır, o, toplum nazarında mütedeyyin ve muttakî; fakat afîf yaşayan,maaşıyla yetinen bir müslüman ilim adamı ise, halk nazarında hiçbir şey olabilmektedir. Ama bu çarpık durumlar, yine de bizim bir çerçeve çizmemize engel olamaz. Müslüman âlim, dinimizi tanıtan ilimleri en derin anlamda bilen, Kur'an'ı ve sünneti tanıyan, Peygamberimizin yaşayış üslûbunu kendisine rehber edinen kişidir. Bu zâtın, istismarcı olmadığı için, dünya hayatında gerekli itibarı görmemesi, sessiz-sedasız yaşaması ölçümüzü zedelemez. Hattâ, bu tür kişiler, bazan yönetimlerce de bilinmemektedir. Bu âlimlerin bir çok dili iyi bilenleri, İslamî ilimlerde güzel eserler ortaya koyanları, daha da üst düzey âlimlerdir. Hele hele, İslâm toplumlarının güzelleşmesi için, üst seviyede proje üreten, onu yönetime anlatabilen, iyi niyet sahibi âlim –böylesine rastlanılır mı bilmem– daha da büyüktür.

SALÂHİYET VE SORUMLULUK

Toplumu İslâmî anlamda aydınlatacak ilim adamı, bu tür şâhitlik görevi yükleneceği için, Allah'ın dinini kullarına doğru tanıtmak zorundadır. İslâm kültüründe yaygın olan bir telâkkiye göre, müslüman âlimler, İsrâiloğullarının peygamberleri gibi, kutsal bir görev yüklenmektedirler. Allah'tan taşınamaz derecede ağır bir emânet yüklenen insanoğlu, ayrıca bir de Müslüman âlim ise, sorumluluğu yaptığı görevin şerefi nispetinde artmaktadır.

Toplumu aydınlatacak ilim adamında, yaptığı işin uzmanı ve ehli olmak, ön plânda gelir. Bu ehliyet; kişilik, inanç, amel, ahlâk ve bilgi noktasından olmalıdır. Ayrıca, bir takım özellikleri de olmalı ki, aydınlatma görevini, sonuç alacak biçimde yapabilsin. Salâhiyetin kaynağı, kutsallık ve dokunulmazlık olmayıp, dindeki ehliyettir. Demek ki, bilgisi, ahlâkı, din hayatı olmayan kişilerin aydınlatma yapmaları, yanlış olacaktır.

Sorumluluk ve salâhiyet birbiriyle doğru orantılıdır. Salâhiyeti artan kişinin sorumluluğu, sorumluluğu çok olanın da salâhiyeti artmaktadır. Dinimizde, belirli bir dînî otorite ve kutsal bir makam olmayınca, müslüman toplumlar, ilmi ve ahlâkı ölçü alarak bu ehliyeti tespite çalışmışlar. Yönetimler de, öğretim için bir takım ölçüler getirmiş ve idârî yapıda bir hiyerarşi belirlemiştir. Bugünün gelişmiş Türkiye'sinde, yarın kimin Diyânet İşleri Başkanı olacağı belli değilken, beğenmediğimiz Osmanlı'da bu makama, Rumeli Kazaskeri devamlı olarak aday durumundadır. Rumeli Kazaskeri, Anadolu Kazaskeri olduktan sonra, o makama gelebilir. Anadolu Kazaskerinin bu makamdan önce; Dârü'l-Hadis müderrisliği, yüz yirmili medrese hocalığı, doksanlı medrese hocalığı, altmışlı medrese hocalığı, Mûsıla, Sahn-ı Semân müderrisliği ... gibi bir dizi ilmî ve idârî makamı geçmesi gerekmektedir. Buralara çıkışta da ehliyet ön plândadır. Üç-beş yanlış atama,

bugün de olan bir durumdur. Meşâyihin bile, kendi kurumları içinde, bir ehliyet tespit yolu ve hiyerarşisi bilinmektedir.

Kısa zaman içinde, meseleyi dallandırıp budaklandırmadan anlatacak olursak, mesûliyet ve ehliyet, aydınlanmanın en doğru ve şaşmaz ölçüleridir. Şimdi, maddeler halinde, âlimin yapmaması gereken bazı hatalara değinerek tebliğimizi sona erdirelim.

1- Hakkı Gizleme ve Şarlatanlık

Toplumu, yönetimi ve yönetilen bütün müslüman kesimi en derinden etkileyen çok yüzlülük ve hakkı gizleme, ilim adamında hiç bulunmamalıdır. Nabza uygun tespitler yapmak, yönetime kötü anlamda yakın olmak, onların istekleri doğrultusunda müslümanlığı eğip-büğmek, âlimde bulunmaması gereken en bâriz kusurdur.

2- Selefi Kötüleme ve Yepyeni Bir Müslümanlık Ortaya Koyar Görünme, Meslek Mensuplarını Tahkîr Âdeti

Bu âdet, maalesef son zamanlarda çokça görülen bir kusurdur. Dünyada doğruları sadece kendisinin bildiğini kabul eden bir peşin hüküm, ilim adamını, "söylediği diğer doğrulara da inanılmaz" duruma düşürmektedir. Belli bir tenkit, haklı ise değer taşır. Ama tenkit ölçüsü, garazkâr ise ve zümreye göre değişken ise, ilim adamının değerini düşürür ve onun çabasında toplumu başka sebepler aramağa sevkeder.

Sâhabeden itibaren selef bilginler, çok büyük hizmetler yaptığı gibi, hataları da olmuştur. Ama, dinimizin naklinde büyük hizmet yapan bu kimselere, bugünün şartları içinde, neye yaradığı belli olmayan tespitlerle çamur atmak, hele bunu âdet haline getirmek yanlıştır. Bilim adamının terbiye dışı bu davranışı, kendisini ilgilendirse bile, biz, meseleye onun yapacağı aydınlatma açısından bakacak olursak deriz ki: "Garazkâr, kibirli ve iffetsiz bir ağızla yapılan bu tür tespitler, aynı ilim adamının çok haklı fikirlerini zedeler ve ondan faydalanma, ancak kendisi gibi düşünen zümrelere has, onlarla sınırlı kalır." "Bugüne kadar bunu kimse bilemedi, ben bildim. Millete İslâm olarak takdim edilen şey falancaların uydurmasıdır..." ölçüleri, ilim adamına yakışmayan, hattâ kulluğa yakışmayan beyânlardır. Âlim, aydın din âlimi, milleti aydınlatmakla görevli din âlimi, peygamber-haslet insan olmak mecburiyetindedir.

3- Yönetimlere Yakınlık ve Kendi Dar Zümresiyle Yönetici Ümerâyı Yanıltarak Hata Yapmasına Sebep Olmak

Âlimin, Emîre yardımcı olması güzel bir iştir. Tarihte bunun güzel örnekleri mevcuttur. Âlim, büyüklenip Emîrin yanlışlarını düzeltmezse, müstağnî davranırsa, mutlaka yöneticinin çevresi başkalarınca doldurulacak, onlar müşâvir olacaktır. Tarihte ve günümüzde, yönetimler, din âlimleri arasında, ehliyet dışında başka bir seçim ölçüsü kullanmamalıdır. Bugünün Türkiye'sinde görülen, **"İlâhiyat Yüksek Komitesi"** türü seçimler, eğer yönetime yakınlık, dini emirlerde yumuşak davranma gibi ölçülerle saptanmışsa, bunlar tamamen yanlış şeylerdir. Bu meslek mensuplarının fikri alındığı takdir görülecektir ki, **bu tür küçük grupların dini ilimlerdeki ehliyetleri, her zaman tartışma konusudur.** Çünkü yönetimce böyle bir ölçü kullanılmamıştır. Bu uygulamalarda iki husus göze çarpar: **bölmek ve zor kullanmak.** Eğer, tehdit ile ilim yapılacak ve bu yolla gelişme olacaksa, bu yanlıştır. Düşünelim ki, iki bin ilim adamının uygulaması için ge-

rekli programlar, beş kişilik bir ekibe yaptırılırsa, burada doğruyu yakalama ve bilimsel davranış yok demektir. Son yirmi yılda, eskiden olduğu gibi, bu iş devam etmiş, daha da bölücü ve kitleyi küçük görücü bir hal almıştır. Dokunulmaz komite üyeleri meydana getirme yerine, her zümre, fikriyle, savunmasıyla ortaya gelip, bileğinin hakkıyla temâyüz imkânı bulabilmelidir.

4- Hakkın Şâhidi Olarak Görev Yapmak

Genelde müslümanlar, özel ve dar anlamda ilim adamı, doğrunun şâhidi olmakla yükümlüdür. Bu evrensel görev, onlara Tanrı tarafından münâsip görülmüştür. Âlim, gerçeği gizlemek hakkına sahip olmadığı gibi, onu ifadeden de herhangi bir sebeple kaçınmamalıdır. Hakkın şâhidi olmak, aynı zamanda, imtihan zamanlarında, âlimin topluma yön veren görüntüsünü de yansıtacaktır. Fitne zamanları, insanların dine bağlılıklarının denendiği anlar bireyin belki de karar veremediği günler, eğer âlimin doğru yardımı ve yol gösterici niteliği ile aşılırsa, dindarlar daha az zararla kurtulacaklar ve sınavlar başarıyla sonuçlanacaktır.

Günümüzde, her şeyin en kötü ve dayanılmaz boyutta olduğunu söylemek istemiyoruz. Ama, fitnenin, ömrümüz içinde, belirli aralıklarla gelip çattığını da hep görüyoruz. İşte bu günlerde, fertler ve âlimler, inançlarına ve dindarlıklarına yakışan biçimde görev yaparlarsa, sınavlar başarıyla sonuçlanır. Allah'tan, **"dayanamacağımız sınavlarla bizi denememesini istemek, kul olarak hakkımız ve belki de görevimizdir."** Ama, böyle imtihanların vukûunda, âlimin irşâd görevini beklemek de hakkımızdır. Bilgin, sâde müslüman kadar salâbet göstermeyip, eğri-büğrü hareketlerle sınavı baştan savmaya çalışırsa, işte asıl üzülünecek durum budur. Böyle hallerde: **"Ben olmasaydım, biz böyle söylemeseydik, öyle yönlendirmeseydik, durum daha da kötü olacaktı..."** savunması, çok da inandırıcı olmamaktadır.

5- Milletin Dilini Anlamak, Milletin Diliyle Konuşmak

Âlimin, bilgisini yeni deyimle mesajını millet fertlerine iletebilmesi için, onların diliyle konuşması gerekir. Bu, şu anlama gelmektedir: bilgin kendisini milletten ayrı görmemelidir. Âlim, milletin inançlarını, eğer yanlışlar içeriyorsa, düzeltmede, iyi niyetle probleme yaklaşmalı, onların dünyalarını yıkarak, bütünün hep bozuk olduğu fikrini yaydıktan sonra, kendi doğru gördüklerini onlara aşılamağa gayret etmemelidir. Çünkü, din olayında, topyekün bozulmuşluk söz konusu olmayacağı gibi, gerçekleri sadece o bilginin bilmesi, başkalarının o gerçeklere erişememesi de söz konusu olamaz.

Genelde, günümüz Türkiye'sinde, din âlimi olan bazı fertlerin, televizyonun ve basının verdiği hazımsızlık sebebiyle, milletten ayrı dilden konuştuğu, bir farklı tabaka halinde, onların bir bölümünü bölüp ayırdığı, kalanları da yine anlaşılmaz bir dille uyardığı hattâ horladığı görülmektedir. Müslümanlığa âit rivâyet bilgilerinin verildiği, ana kitaplardaki bazı haberleri, istediği gibi yorumlamak, kendilerine konuştuğu kitlelerin bilgisizliğini göz ardı ederek, o haberlerden kendi isteği doğrultusunda sonuçlar çıkarmak, yaygın hale gelmiştir. Gerçek şudur ki, o bilgilerin verildiği anda, kendisini ikaz imkânı olmadığı için, meselenin doğru şekli, oradakilere anlatılamamakta ve yanlışlar ardarda sıralanmaktadır.

6- Âlim, Politik Parçalanmayı Din Öğretim ve Eğitiminde Kullanmamalıdır

Söz gelişi bir bilgin: "...İşte Emevî İslâmlığı ... böyle yapmıştır" tarzında bir ölçü ile, milletini aydınlatmağa kalkışırsa, peşinen bölücülük yapmış ve doğruyu söylememiş olmaktadır.

Bilindiği gibi, dinlerin tarihinde, özellikle iç kavgayı doğuran ve kışkırtan en önemli unsurun, politika olduğu görülmüştür. Din, bizâtihi milleti toplayan bir unsurdur. Toplu ibâdetlerde cemâat fikri, onları birleştirir, ümmet ve millet haline getirir. İlim adamı, siyâseti, dinin belirleyici vasfı halinde görür ve güncel ve tarihsel bilgiyi, onunla yoğurup halka takdim ederse, bir bölümünü memnun ederken, öteki bölüm tarafından tepki görür. Halbuki din, siyâsetin de üstünde değerlere sahiptir ve onun kendi ölçüleri mevcuttur.

Diğer taraftan, şu husus çok belirgin haldedir: Dinlerin aslî safveti, acaba ne ölçüde bozulabilir? İnançta yozlaşma ne kadar olabilir? İbâdet, muâmele, hukuk ve ahlâkta, Peygamberin getirdiği ile günümüz dünyası dinlerinde yaşanan ne kadar farklıdır. Biz ona inanıyoruz ki, özellikle görenek halinde yaşanan İslâm dini uygulamaları, zannedildiği gibi, aslî ölçülerinden sapma göstermemiştir. Söz gelişi, Ka'be'deki namaz ve hacc ibadetini örnek alalım. Teorik olarak da, bozulmanın olabileceğini peşin fikir olarak kabul edelim. Din kitaplarının bildirdiği Hacc Menâsiki ile, halen uygulama arasındaki tutarsızlığın, yüzde üçü-beşi geçeceğini zannetmiyorum. Dün Peygamberimizin mescidinde kılınan namaz, bugün Ka'be'de ve Ravza'da kılınan namazın aynıdır. Dinin bizzat aslî unsuru olmayan konulardaki farklılıklar bile, bu kadar değildir. Kaldı ki, mezheplerin içinde, her unsuru en temiz anlamda koruyanların sayısı pek çoktur. Şu mezhepte küçük bir inhirâf varsa, inanıyorum ki ötekindeki uygulama, asla daha da uygundur.

Âlim, tarihi dürüst kullanmalıdır. Geçmişteki birtakım acı olayları bugüne taşıyarak: **"İşte İslâm'ı bunlar bozdu, halbuki doğrusunu bir ben bilirim, bir de beni tasdik eden..."** demek kadar, gülünç bir tespit olamaz.

Sonuç

Halkı bilgilendirme dolayısıyla dinî konularda aydınlatma, elbette önemli bir görevdir. Burada, halkı aydınlatacak fert, önce bizzat kendisi, dinin nurundan aydınlanmış olmak durumundadır. Kendisi dine düşman ve yabancı olan kişinin, din görevlisi de olsa, yapacağı olumlu bir icraat yoktur.

Âlim, hakkı gizlememeli, şarlatan olmamalıdır. Selefi kötüleyerek, techil ederek bir yere varılması mümkün değildir. Yönetici zümreye kötü anlamda yakınlık ve onlara kötü müsteşarlık doğru değildir. Âlim, milletinin diliyle konuşan, hakkın kutsal şâhidi olan zâttır. Onun görevi, bütünleştirmektir, parçalamak değil.

Saygılarımla.

BAZI YANLIŞ TELÂKKİLERİN KUR'AN HAKEMLİĞİNDE YENİDEN DEĞERLENDİRİLME İHTİYACI

Prof. Dr. Hamza AKTAN

Bugün makul ve mantıklı bir açıklamasını yapmakta güçlük çektiğimiz, zorlanarak tevil etmeye çalıştığımız telakkilerin, özellikle dinin muamelatla ilgili konularında karşılaştığımız bu durumun sebeplerinin ne olduğu konusunda bir araştırma bir özeleştiri yapılmasına şiddetle muhtaç olduğumuz kanısındayım.

Ezmanın teğayyuru ile ahkâmın teğayyür edebileceğini teoride kabul etmekle birlikte bu ilkenin pratiğinde fazla başarılı olduğmuz söylenemez. İslâmi ilimlerde temel kaynağın Kur'an olduğunu, sünnetin ancak ikinci ve Kur'an'a tâbi bir kaynak olabileceğini teoride kabul ederiz. Ne var ki fıkhı hükümlerin pek çoğu sübutu zanni olan hadislere dayandırılmış, sübutu katı olan Kur'an sünnete göre tevil edilmiştir. Bir başka deyişle, pratikte Kur'an sünnete tâbi kalınmıştır. Hadislerin tercihinde senet tenkidi ölçü alınmış, metin tenkidine önem verilmemiştir.

Elbette ki Kur'an ile sünnet arasında bir çelişkinin bulunabileceği düşünülemez. Kur'an'ı aynen tebliğ etmek ve uygulamakla mükellef olan Peygamber'in Allah'ın kitabına aykırı bir söz söylemesi veya aykırı davranışta bulunması ya da bir aykırılığı gördüğü halde susması mümkün değildir. O halde istinbatında sünnetin esas alındığı hükümlerin Kur'an'a paralel olması gerkmez mi? Eğer bir aykırılık görülüyorsa bunun nedeni ne olabilir sorusu akla gelecektir. Aykırılığın nedenlerini özet olarak şu başlıklar altında toplayabiliriz.

1- Bazen hadis yanlış zaptedilebilmektedir. Ravi iyi niyetli olmakla birlikte, hafıza zaafından, bilgi birikiminin yetersizliğinden, konuyu bütünlüğü içinde kavrayamamaktan, sadece sözün bir kısmını duyabilmiş olmaktan kaynaklanan nedenlerle hadisi eksik veya yanlış zaptetmiş olabilmektedir. Böyle bir hadise dayandırılarak istinbat edilmiş hüküm Kur'an'a aykırı olabilmekte ve bu hükmün makul ve mantıklı bir açıklamasını yapmak mümkün olmamaktadır.

2- Bazen aykırılık, hadisin mealen rivayet edilmiş olmasından, yani Rasulüllah'ın kullandığı kelimelerin hafızada tutulaması nedeniyle anlaşılabildiği kadarıyla anlamın nakledilmesinden, anlamı naklederken ravinin seçmiş olduğu kelimeden kaynaklanabilmektedir. Hadisi rivayet eden ravinin Rasulüllah'ın kullandığı kelimelerle rivayet edemediği, Hz. Peygamber'in anlatmak istediği konuyu anlayabildiği kadarıyla kendi seçtiği kelimelerle mealen rivayet ettiği bilinmektedir. Buna rağmen Kur'an'da olduğu gibi hadislerde de lafzî yorumlar yapılmaktadır. Bugün makul ve mantıklı bir izahını bulmak-

ta sıkıntıya düştüğümüz klasik görüşlerin bir kısmı da lafzî yorumlardan kaynaklanabilmektedir.

3- Bazen raviler hadislerin doğru yorumlanmasında fevkalade önemli bulunan sebebi vürudu atlarlar. Hadisin ne münasebetle, hangi durum için ve neyi anlatmak üzere varid olduğuna temas etmeden hadisin metnini yalın olarak rivayet ederler. Bu da hadisin çoğu kere vüruduna sebep olan özel şartlardan soyutlanarak tamim edilmesine ve doğal olarak bir yanlış hükme varılmasına neden olabilmektedir.

4- Rasulüllah bazen içinde bulunduğu toplumun şartlarına, günün insanının bilgi birikimine ve sahip olduğu imkânlara göre söz söylemektedir. Bu durumda sünnet evrensel bir hüküm taşımamakta çağın ve yörenin şartlarına göre vücut bulmuş olmaktadır. Bu tür sünnetlerin esas alındığı klasik hükümlerin evrensel hükümlermiş gibi bu çağa taşınması bizi yanlış sonuçlara götürmektedir.

5- Bazen aynı konuda birbirlerine aykırılıklar taşıyan hadisler bulunmaktadır. Bu aykırılıklar bazen vürud zamanının farkından, bazen aynı konuda hem genel hem özel durumlar için farklı hükümler taşıyor olmaktan kaynaklanabilmektedir. Usulcüler hadisin tercihinde kendilerince senedin güvenilirliğini ölçü aldıklarından, yani metin tenkidine fazla önem vermediklerinden metin olarak Kur'an'a uygun olan bir hadis terkedilmekte, metni Kur'an'la çelişen diğer bir hadis tercih edilmektedir. Tabii Kur'an da bu hadise göre tevil edilmeye çalışılmaktadır.

6- Bazen raviler ümmeti takvaya, hayra ve kemale teşvik için hadisin metnine kendilerine ait bazı kelimeler ve cümleler eklemişlerdir. Hatta bu niyetle hadisler uydurmuşlardır. Hadise yapılan bu eklemeler bugün açıklamada sıkıntısını çektiğimiz hükümlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Kur'an'la sünnetin çelişiyor görünmesine sebep olarak gösterdiğimiz bu nedenlerin dışında daha başka nedenlerin de bulunduğu söylenebilir. Biz sadece en çok göze çarpanlarını zikretmekle yetindik.

Tarıma dayalı kapalı toplum düzeninin egemen olduğu, örf ve ahlâk kurallarının toplumsal yaptırımının hukukun açık bıraktığı noktaları kapatarak eksiklikleri telafi ettiği bir dönemde fazla sıkıntı çıkarmayan bu pratik bugün önemli bir sıkıntının nedeni olarak karşımızdadır. İnsanların mantık ve muhakemeleri genelde içinde bulundukları sosyal ortamın verilerilerine göre kompütürize olur. Olaylara bakışları, sosyal problemlere çözüm diye teklif ettikleri düşünceleri, değer ölçüleri hep içinde yaşadıkları çağa ve çevre şartlarına göre şekillenir. Bu nedenledir ki biz bugün klasik ulemanın kendi zamanlarına göre ürettikleri hükümleri günümüzün problemlerine çözüm olarak takdim etmek yerine bunlara sadece bir kültür mirası olarak bakmalıyız. Yolumuzu aydınlatan Kur'an'a rağmen geçmişe ait ve bugün insanımızı sıkıntıya sokan yorumlara takılıp kalmamalıyız.

Sünnete dayandırıldığı iddiasıyla ileri sürülmüş ancak bizim bugün makul ve mantıklı bir izahını yapmakta zorlandığımız, esas itibariyle Kur'an'a aykırı bulunan görüşlerin örnek olarak birkaçına temas edelim.

Talakın Keyfiliği

Evliliğin sevgi ve saygı ortamında sürdürülebilmesi için Kur'an'da kocaların kadınlara iyi davranması emredilmektedir. Kocalara **"Kadınları ya iyilikle tutun yada iyilik-**

le bırakın"[1] **"Ey iman edenler, kadınlarınızla iyi geçinin."**[2] **"boşandıktan sonra bekleme sürelerini doldurduklarında ya onları güzellikle nikahınızda tutun ya da güzellikle ayrılın."**[3] buyurulmaktadır.

Diğer taraftan karısının, evliliğin devamını tehkileye sokacak tutum ve davranışlarının sürüp gideceğinden endişe eden kocaya hemen evliliği bitirme yoluna gitmemesi, evliliğin devamını sağlamak üzere bazı önlemlere başvurması emredilmekte **"saldırganlığı**(ın devamın)**dan endişe ettiğiniz kadınlarınıza öğüt verin. Onları yataklarında yalnız bırakın,** (saldırganlığı devam ettiğinde evliliğin kurtarılması için çare olacaksa) **dövün. Eğer size itaat ederlerse** (intikam amacıyla) **onlara baskıyı sürdürmeyin."**[4] buyurulmaktadır.

Evliliği sürdürebilmek için Kur'an'da kadına da bir görev, yüklenmektedir. Kocalarının evlilik birliğinin devamını tehlikeye sokacak davranışlarının sürüp gideceğinden endişe eden kadınlar için **"Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden veya kendisini terketmesinden endişe ederse aralarında sulh yapmalarında bir günah yoktur. Sulh daha hayırlıdır."**[5] buyurulmaktadır. Bu sulh, evliliğin devamını sağlama veya ayrılma şartlarını belirleme konusunda olabilir.

Bazen karı ve kocanın çabaları evlilik birliğinin devamını sağlamada yetersiz kalabilir. Bu durumda hısımların olaya duyarsız kalmamaları, karı-koca arasında anlaşma sağlamak üzere karının ve kocanın ailelerinden birer hakemin araya girmesi emredilmekte ve konuyla ilgili olarak **"Karı-kocanın ayrılmalarından endişe ederseniz erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar** (samimiyetle) barıştırmak isterlerse **Allah aralarını düzeltir."**[6] buyurulmaktadır.

Kur'an'da evlilik birliğinin devamını sağlama ile ilgili düzenlemeler bununla da kalmamakta, birliğin devamı için sözü edilen bütün tedbirler uygulanmış, bütün çareler tüketilmiş olduğu halde, beraberliğin devamını sağlamaya imkan bulunamamışsa, boşamanın, bilinçli, sağduyulu, getirisi ve götürüsünün iyi hesaplanmış olmasını sağlamak üzere boşama için bir zaman dilimi belirlenmiştir. Boşama zamanı ile ilgili olarak **"Ey peygamber! kadınları boşayacağınızda onları süresi içinde boşayın."**[7] buyurulmaktadır.

Boşama için tayin edilmiş olan zaman diliminin ne olduğunu Hz. Peygamber açıklamıştır. Rivayete göre Abdullah b. Ömer hanımını ay halinde boşamış, babası Hz. Ömer durumu Rasulüllah'a iletmiştir. Bunun üzerine Rasülüllah **"O'na karısına dönmesini söyle. Eğer boşamada ısrarlı ise kadın bu ay halinden çıkıp temizlensin. Müteakip ay halinden sonra zevci ilişkide bulunmadan boşasın.** Bu **Allah'ın kitabında emir buyurduğu süredir."**[8] buyurmuştur. Sünnetin beyan ettiği bu açıklama talakın bilinçli

(1) Bakara, 2/231.
(2) Nisâ, 4/19.
(3) Talak, 65/2.
(4) Nisâ. 4/34.
(5) Nisâ, 4/128.
(6) Nisâ, 4/35.
(7) Talak, 65/1.
(8) Buhari, Talak 2,3,44,45, Ahkâm 13, Tefsir, Talak 1: Müslim, Talak 1 (1471): Muvatta, Talak 53, Ebu Davud, Talak 4(2179-2185); Tirmizi, Talak 1 (1175) Nesei, Talak 1, 3, 4.

olmasını temin için karı koca ve ailenin diğer fertlerine görevler yükleyen Kur'an'ın ruhuna uygun düşmektedir.

Boşamaya bir süre tayin edilmesinin amacı şöyle açıklanabilir. Ay hali süresinde kocanın karısıyla ailevi ilişkide bulunması haram olduğuna göre koca bu süre içinde karısıyla zevci ilişkide bulunamayacaktır. Bu sürenin sonunda kadın temizlendikten ve kocasıyla zevci ilişkiyi haram kılan engel ortadan kalktıktan sonra, bir anlamda kocanın fizyolojik ve duygusal birikimle karısına en fazla ilgi duyduğu bir sırada onunla zevci ilişkide bulunmadan boşamasına ancak müsade edilmektedir. Bu emrin hikmeti ve mantığı ortadadır. Bu emirle boşama keyfilikten, tesadüfilikten, çoğu kere sonunda pişmanlık duyulacak bir öfke ve ani bir karardan kurtarılmaktadır. Kaldı ki Hz. Aişe'den (r.a.) öfke anında vaki olan talakın geçersiz olduğunu belirten **"Rasulüllah'ı** (s.a.s) **işittim. Öfke anında boşamanın hükmü yoktur** buyurdular"[9] hadisi de rivayet edilmiştir ki bu hadis talaka süre koyan Kur'an hükmüyle örtüşmektedir.

Buna rağmen bugün ani bir öfkeyle talakın bir anda vaki olabileceği, tehdit altında karısını boşayanın talakının geçerli olacağı, şaka olsun için talak kelimesini telaffuz edenin, sarhoşun, bir şarta bağlı boşayanın talakının vaki olacağı şeklinde insanımıza sıkıntı veren ve esas itibariyle Kur'an'a aykırılık taşıyan fetvaların nasıl ortaya çıkmış bulunduğu ve hâlâ neden tekrarlanıp durduğu sorulacaktır.

Bu fetvalar hadislerin bir türlü yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Rasulüllah'ın Hz. Ömer'e "Ona karısına **dönmesini** söyle" buyurmuş olmasını fakihler farklı yorumlamışlardır. Dönmekten **(ricat)**söz edildiğine göre talak vaki olmuştur sonucunu çıkarmışlardır. Zira ricat talak vaki olduktan sonra söz konusu olabilir denilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu hadisin mealen rivayet edilmediğinden nasıl emin olabiliriz. Rasülüllah'ın **"ricat"** kelimesini kullandığını farzetsek bile bu yorum gene de ikna edici olmaz. Zira Rasulüllah bizim gibi fıkıh terimleriyle konuşmaz. Kelimelere terminolojik anlamlar yükleyip sonra da Rasulüllah'ı bizim icat ettiğimiz terminolojiyle konuşturmaya bizim hakkımız olmamalıdır. Bu yöntem bizi yanlış sonuçlara götürür. Rasulüllah **ricat** kelimesini talakın vaki olmadığını anlatmak için de söylemiş olabilir. Rasülüllah'ın ricat kelimesini talakın vaki olmadığı anlamında kullanmış olabileceği yorumu Kur'an'ın esprisine daha uygun olur. Böylece Kur'an'ı hadise göre yorumlama yerine hadisi Kur'an'a göre yorumlamış oluruz ki doğru olan da budur. Abdullah b. Ömer'den bu talakın bir talak sayıldığı şeklinde bir rivayet de mevcuttur. Eğer bize kadar doğru intikal ettirildi ise yani gerçekten Abdullah b. Ömer böyle bir kanaat belirtmişse bunu Abdullah b. Ömer'in kendi ictihadı olarak kabul etmek gerekir. Sahabe, ictihadında doğruya isabet edebileceği gibi yanılabilirde.

Diğer taraftan süresi içinde vaki olup olmadığı belirtilmeksizin boşama olaylarıyla ilgili rivayet edilen muhtelif hadislerde talakın hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmadığının delili olamazlar. Zira bu olayların Talak Suresi'nin nüzulünden önce mi sonra mı vaki olduğu belirsizdir. Sonra vaki olmuş olsa bile talakın süreye riayet edilmeksizin vaki olduğu konusunda bir açıklama da bulunamamaktadır.

(9) İbni Mace, Talak, 16.

Sonuç olarak süreye riayet edilmeksizin vaki olan talakı geçersiz saymak, başka bir ifade ile talakın vaki olmadığını kabul etmek gerekir. Bu nedenle ister iradi ister gayri iradi olsun, ister şartla bağlı bulunsun, bir lafızda üç talakın kullanılmış olması da dahil süre şartının gerçekleşmediği her türlü boşamada, bir talakın dahi vaki olmadığını söylemek mümkündür.[10]

Bir Lafızda Üç Talakın Geçerli Sayılması

Bir lafızda üç talakın vaki olacağı mezheplerin hemfikir oldukları bir görüştür. Ani bir öfke ile üç talakı birden telaffuz eden kişi için bugün hala yapılabileck birşey bulunmadığı kanaati hakimdir. Acaba Kur'an'ın bu konudaki hükmü nedir?

Üç talakın bir anda vaki olmasının mümkün olmadığı Kur'an'da açık birşekilde ifade edilmiştir. Üç talakın bir celsede vukuunun mümkün olmadığı, aksine ayrı ayrı zamanlarda vaki olabileceği **"boşanma iki keredir. Bundan sonra ya iyilikle tutmak ya da güzellikle bırakmaktır"**[11] şeklinde açıklanmıştır. Ayetin mealinde **"kere"** olarak tercüme ettiğimiz kelime Kur'an'da **"merre"** olarak zikredilmiştir. Bu kelime türkçemizde kere, kez, defa anlamlarını ifade etmektedir. Bu nedenle Kur'an'da iki kere anlamında **"merretân"** kelimesinin kullanılmış olması ayrı ayrı zaman dilimlerinde vaki olan iki ayrı boşamayı ifade etmektedir. O halde dönüşü olmayan üçüncü talaka, ayrı ayrı zamanlarda vaki olmuş iki öncül talaktan sonra varılabileceği gayet açık bir şekilde ifade edilmektedir. Evlilik birliğinin devamına bunca önem veren Kur'an'ın bu birliği bir anlık öfkeye feda etmeyeceği açıktır. Ayrıca müteakip ayette **"eğer onu üçüncü defa boşarsa"**[12] buyurulmaktadır ki daha önce iki ayrı boşamanın, sonra da üçüncü bir boşamanın olması gerektiğini tartışmaya mahal bırakmayacak ölçüde açık ifade etmektedir.

Sünnette ise bir celsede vaki olan üç talakın üç sayıldığına dair nadir rivayetler varsa da aksini ifade eden hadisler de mevcuttur. Bir adamın karısını bir anda üç talak ile boşadığı Rasülüllah'a haber verilince Rasülüllah öfke ile kalkıp **"daha ben aranızda iken Allah'ın Kitabıyla mı oynanıyor?"**[13] buyurmuştur. Diğer taraftan Allah'ın Kitabındaki hükümlerin suistimal edilmesi de Kur'an'da Allah'ın ayetleriyle eğlenme olarak nitelenmiş ve **"Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın"**[14] buyurulmuştur.

Rasülüllah döneminde üç talakın bir sayıldığı, Hz. Ebubekir'in hilafeti döneminde bu uygulamanın devam ettiği, Hz. Ömer'in hilafetinin ilk iki yılında da uygulamanın sürdürüldüğü, ancak üç talakı bir lafızda kullanma âdeti çoğalınca insanları bu alışkanlıktan vazgeçirmek için bir tedbir olarak Hz. Ömer'in bir lafızda üç talakı üç saydığı ve "insanlar kendilerine mühlet tanınmış bir konuda acele ediyorlar. Acele ettikleri bu konuda sözlerini geçerli sayalım mı?"[15] dediği ve sonra da bir lafızda üç talakı geçerli saydığı rivayet edilmiştir.

(10) Geniş bilgi için bakınız Hamza Aktan, *Kur'an'a Göre Boşanma Süreci*, (Tebliğ Metni) I. Kadın ve Aile Sempozyumu, 30 Ekim - 1 Kasım 1998, Konya.
(11) Bakara, 229.
(12) Bakara, 230.
(13) Nesei, Talak 6.
(14) Bakara 2/231.
(15) Müslim, Talak 2.

Mezhep imamlarının Hz. Ömer'in bu uygulamasını esas aldıkları fıkıh literatüründe kayıtlıdır. Hz. Ömer'in bir tedbir kararı niteliğinde başlattığı bu uygulama başlangıçta maksadın elde edilmesini sağlamış olabilir. Ancak zamanla bir sıkıntının nedeni olmaya başadığı da ortadıdır. 1917 tarihli Osmanlı Hukuk-u Aile Kararnamesinde bu konuyla ilgili bir düzenleme getirilememiştir. 1929 tarihli 25 numaralı Mısır Ahval-i Şahsiyye Kanununda bir lafızda üç talakın bir sayılacağı hükme bağlanmıştır. Esbab-ı mucibesinde, sahabe, tabiun ve daha sonraki dönem ulemasından bir kısmının üç talakı bir saymış olmalarının göz önünde bulundurulduğu belirtilmiştir.[16]

Kur'an'ı ve O'na paralel olan sünneti esas aldığımız takdirde belirlenen süre içinde vaki olmayan üç talakı bütünüyle hükümsüz saymak ve hiç talak vaki olmadığını söylemek icap edecektir. Zira bir taraftan Kur'an'da talak için bir zaman tayin edilmiş bulunduğunu, talakın bu zaman diliminde olmasının ilâhî bir emir olduğunu söylemek, diğer taraftan da belirlenen süre içinde vaki olmayan üç talakın birini geçerli saymak bir çelişki olacaktır.

Evlenme Yaşı

İslâm tarihi boyunca İslâm ülkelerinde çocukların, hatta beşikteki bebeklerin bile evlendirildiğini biliyor, bu âdetin günümüze kadar uzantılarının devam ettiğini görüyoruz. Dört mezhebin müftabih görüşlerine göre evlenme ehliyeti kapsamında bir yaş sınırlaması söz konusu olmamıştır. Bugün açıklamasını yapmakta sıkıntıya düştüğümüz bu gelenek sünnetle temellendirilmiş görünmektedir. Esas itibariyle sünnetteki delilinin inandırıcılığı da tartışılabilecek olan bu uygulama Kur'an'a aykırıdır. Zira Kur'an'da evlenme çağının yetimlerin mallarının kendilerine teslim edileceği çağ ile aynı olduğu "Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) kollayın. Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine teslim edin."[17] buyurulmaktadır.

Ayette evlenme çağından bahsedildiğine göre demek ki bu çağa ulaşmadan evlenme söz konusu olmayacaktır. Bu çağın da büluğ çağı olduğu eşyanın tabiatından anlaşılmaktadır. Yetime malının teslim edilebilmesi için öncelikle evlenme çağı olan büluğ çağına ulaşmış olması, ilaveten mallarını idare edebilecek zihni olgunluğu kazanmış yani reşit olmuş olması gerekmektedir. Bu ayette evlenme çağının büluğ ile, yani ergenlikle aynı anlama geldiği açıktır. Nikah müessesesi neslin devamını sağlamak üzere meşru kılınmış olduğuna, çocukların evlendirilmesi nikahın amacına hizmet etmeyeceğine göre aklen de çocukların evlendirilmesi caiz değildir.

Evlenme için yaş sınırının bulunmadığı görüşünde olanlar sıhhati tartışmalı olan bir delilden hareket etmişlerdir. Rivayete göre Hz. Aişe (r.a.) yedi yaşında Rasülüllah'a nikahlanmış, dokuz yaşında zifaf vaki olmuştur.[18] Bu hadis, bir taraftan metin olarak eşyanın tabiatına aykırılık taşımakta diğer taraftan da senedin sıhhati bakımından tartışılabilir bir özellik taşımaktadır. Hadisin ravileri arasında yer alan Ebu Ubeyde babasından işitmediği halde babasından işittiğini söylemektedir ki, hadis munkatıdır.[19]

(16) Muhammed Ebu Zehra, *El Ahvalü'ş-Şahsiyye*, Mısır, Tarihsiz s. 358.
(17) Nisâ, 4/6.
(18) Canan, Prof. Dr. İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi*, XVII, 195.
(19) Canan, a.e., XVII, 195.

Ayrıca bu hadisin sıhhati konusunda şüphe sebebi olabilecek başkaca aklî ve naklî deliller de mevcuttur. Her şeyden önce Hz. Aişe'nin evlenme yaşı ile ilgili farklı rivayetler vardır.[20] Hz. Aişe'ye Rasülüllah'tan önce izdivaç teklifleri gelmiştir. Hatta bir ara Cübeyr b. Mut'im'le nişanlı kaldığı rivayeti de mevcuttur.[21] O günün Arap toplumunda çocuklarla evlenme adeti bulunmadığına ve evlenme teklifleri yapıldığına, hatta nişanlandığına göre demek ki Hz. Aişe evlenme çağında bulunuyordu. Nitekim Hz. Hatice'nin vefatından sonra Osman b. Maz'un'un eşi Havle Binti Hakim'in Rasülüllah'a gelerek evlenmeyi düşünüp düşünmediğini sorduğu, eğer evlenmeyi düşünüyorsa bir dul ve bir bakire için dünür olarak gidebileceği, Rasülüllah bunlar kimlerdir diye sorduğunda, dulun Sevde Binti Zem'a, bakirenin ise Aişe olduğunu söylediği de rivayet edilmiştir.[22] Havle Binti Hakim'in altı veya yedi yaşında bir çocuğu dul bir kadın olan Sevde'ye alternatif bir eş olarak Rasulüllah'a önermesi mümkün olmayacağına göre Hz. Aişe'nin o sırada evliliği fiilen yürütebilecek bir yaşta bulunduğu sonucunu çıkarmak zor olmaz.

Diğer taraftan Hz. Ebu Bekir'in nikahtan hemen sonra Aişe'yi Hz. Peygamber'e zifaf için teslim etmek istediği, ancak Rasülüllah Aişe'yi küçük gördüğü için değil, mihir ödeyecek malı bulunmadığı için bu teklifi kabul etmediği rivayet edilir.[23] Eğer Hz. Aişe yedi yaşında nikahlanmışsa bu kadar küçük bir kızın zifaf için teslim edilmesine baba şefkati nasıl müsade eder. Ayrıca zevci ilişki kendisi için ızdıraptan başka bir şey olmayacak dokuz yaşındaki bir kızı zifafa almaya Rasülüllah'ın merhameti nasıl müsade eder. Eşyanın tabiatına aykırılık içeren yedi yaşında nikahlanma rivayeti mukabil deliller ışığında inandırıcılığını kaybetmektedir. Hadis literatüründe Hz. Aişe'nin dışında başka küçük çocukların da evlendirildiğine dair nadir uygulamalar Kur'an'ın hükmünü terk veya tevil etmemiz için yeterli olamaz. Sübutu Kat'i olan bir delili sübutu zanni olan bir delilin gerisine koyamayız.

Küçüklerin evlendirilmesi geleneğinin olumsuzlukları dikkate alınarak evlenme ehliyetinde ilk yaş sınırlaması 1917 tarihli Osmanlı Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin 7. maddesiyle getirilmiştir. Ancak o günün atmosferinde muhtemelen şiddetli tepki alınacağı endişesiyle yaş sınırı erkeklerde oniki, kızlarda dokuz yaşın tamamlanmış olması şeklinde yasalaşmıştır. Fukahadan Osman El Betti, Ebubekir El Esam ile Abdullah b. Şübrüme Kur'an'ı esas alarak küçüklerin evlendirilmesinin caiz olmayacağı görüşünü savunmuşlardır. Bu fukahanın görüşünden de hareketle 1933 tarih ve 56 sayılı kanunla Mısır'da da evlenmeye yaş sınırı getirilmiştir.[24]

Kadının Dengi ile Evlenme Zorunluluğu (Kefâet)

Kur'an'da bütün müminlerin eşit statüde bulunduklarını ifade kapsamında müminlerin birbirlerinin kardeşleri olduğu, kulu Allah katında takvadan başka değerli kılan bir kriter bulunmadığı, mümin kadınlarla mümin erkeklerin birbirlerinin velileri olduğu belirtilmektedir. Buna rağmen müminleri soylarına, mesleklerine, mal varlıklarına göre sınıfla-

(20) El Cezeri, Ebu Hasan Ali b. Muhammed, *Üsudü'l-Gabe*, Mısır, Tarihsiz, VII, 189.
(21) Taberi, *Tarih*, Mısır 1967, III, 161-163.
(22) EL CEZERİ, VII, 189.
(23) İbn Sa'd, *Tabakat*, Beyrut 1958, VIII, 62-63.
(24) Muhammed Ebu Zehra, s. 123-124.

ra ayıran görüşler fıkhın içinde yer alabilmiştir. Erkeğin kadına denk olmasını nikahın ön şartı olarak kabul eden görüşe göre mümin bir kadının, velisinden izin almaksızın kendisine denk olmayan mümin bir erkekle evlenmesi mümkün değildir. Eğer evlenmişlerse velilerin mevcut nikahı iptal ettirebilecekleri hanefi, şafii ve hanbeli mezhebinde genel kabul görmüş bir anlayıştır.

Nesebin evlenmede bir denklik ölçüsü olduğu görüşü Bezzar'ın Hz. Muaz'dan rivayet ettiği söylenen "Araplar araplara, arap olmayanlar birbirlerine denktirler."[25] hadisine dayandırılmaktadır. Arapların kendi aralarında birbirlerine üstünlüğü bulunmadığını ifade eden "Araplar arasında bütün sülaleler ve kabileler birbirlerine denktir"[26] hadisiyle "araplar arasında da Kureyş'in müstesna bir yeri bulunduğunu ifade eden **"Kureyşliler birbirlerine denktir."**[27] hadisleri rivayet edilmiştir.

Hadisçiler Bezzar hadisinin zayıf bir hadis olduğunu söylemektedirler.[28] Hadisin metninde arap olmayanlar için "mevâli" denilmiş olması bu hadisin zayıftan da öte uydurma olduğu konusunda bir kanaat uyandırmaktadır. Zira mevâlî terimi Hz. Ömer (r.a.) döneminde başlayan ve devam eden fütuhat sonucu fethedilmiş bölgelerin Arap olmayan halkı için kullanılan bir terimdir. Özellikle Emeviler döneminde Arap ırkçılığı politikası doğrultusunda köleler, Arap egemenliğini kabul etmek zorunda kalmış cizye ve haraç ödeyen memleketler halkı anlamında aşağılayacı bir terim olan mevâlî kelimesini[29] Rasülüllah'ın kullanmış olması mümkün değildir. Rasülüllah döneminde mevâlî kelimesi sadece köleler için kullanılırdı. Bu kelime Arap soylu olmayan ikinci sınıf vatandaş anlamında Emeviler döneminde kullanılmaya başlanmıştır.

Rasülüllah'ın bir hadislerinde **"İnsanların hepsi Ademi'in çocuklarıdır. Adem ise topraktandır"**[30] diğer bir hadiste de **"İnsanlar bir tarağın dişleri gibi birbirlerine eşittirler. Takvadan başka kimsenin kimse üzerine üstünlüğü yoktur."**[31] buyurmuş olması keza Rasülüllah'ın kendisini tedavi eden Beyâda Oğullarının azadlı kölesi Ebu Hind'i içlerinden bir kadınla evlendirmelerini Beyada Oğullarına'na emretmesi[32] Kureyşli bir kadın olan Fatıma Binti Kays'dan azadlı kölesi Zeyd'in oğlu Üsame'yle evlenmesini istemesi,[33] Haşimi ve Kureyşli hür kadınların azadlı kölelerle evlendirilmiş olması gibi benzeri örneklerin dikkatten kaçırılması, bütün müslümanların statü olarak birbirleriyle aynı olduklarını beyan eden ayetlerin gözardı edilmesi, buna mukabil zayıf olduğu ifade edilen hadislerin[34] öne çıkarılması bugün makul ve mantıklı bir izahını yapmak-

(25) M. Muhyiddin Abdülhamid, *El Ahvalü'ş-Şahsiyye*, Beyrut, 1984, s. 92. Canan, a.e.XV, 481.
(26) M. Muhyiddin Abdülhamid, s. 93.
(27) M. Muhyiddin Abdülhamid, s. 93.
(28) Azimabadı, *Avnü'l-Mabud*, VI, 130. Şevkani, *Neylü'l-Evtar*, VI,146.
(29) Mevali kelimesi için bakınız *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Anonim, İstanbul.1992, II, 169, 359, III, 22, 337.
(30) İbn Hacer El Askalani, *Büluğu'l-Meram*, çeviri Ahmed Davuduoğlu (Selamet Yolları) Sönmez Yayınevi, İstanbul 1967, III, 278-279.
(31) İbn Hacer El Askalanı, *Büluğu'l-Meram*, çeviri Ahmed Davudoğlu (Selamet Yolları) III, 278-279; Karşılaştırınız İbnü'l Kayyim El Cevziyye, *Zadü'l-Me'ad*, Mısır, 1970, IV, 28.
(32) Ebu Davud, Nikah, 27, Azimabadi, *Avnü'l-Mabud*, VI, 130, Şevkani, *Neylü'l-Evtar*, VI, 146.
(33) M. Muhyiddin Abdülhamid s. 90.
(34) Şevkani, *Neylü'l-Evtar*, Mısır Tarihsiz VI, 146; Canan, XV, 481, Ayrıca bakınız İbnü'l Kayyım El Cevziyye, *Zadü'l-Me'ad*, IV, 28

ta zorlandığımız, insanları aşiret, kabile ve soylarına göre sınıflandıran görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur.

İnsanların hayat arkadaşlarını seçerken her yönden kendilerine uygun olan birini seçemeye özen gösterdikleri bir vakıadır. İnsanları böyle davranmaya sevkeden psikolojik, sosyal, kültürel, ekonomik pek çok sebepler mevcuttur. Elbette kişiler eşlerini seçerken isabetli bir seçim yapmaya dikkat ederler. Bu esasen Kur'an'da da tavsiye edilmiş bir hususdur.[35] Bu seçici davranış her toplumda doğal karşılanmaktadır. Burada açıklamasını yapmakta sıkıntı çektiğimiz konu farklıdır. Bir kişiye velisi bulunduğu kadının yanlış bir seçim yapmış olmasının kendisi için utanç verici olduğunu ileri sürerek vücut bulmuş ve başarı ile devam eden bir evliliği feshettirme hakkını tanımanın izahı yapılamaz.

Maamafih İmam Malik, Hasanü'l Basrî ve hanefilerden Kerhi gibi bazı fukaha esas itibariyle müslümanlar arasında bir evlilik engeli veya kıyılmış bir nikahı fesih sebebi olarak bir denklik müessesenin bulunmadığı görüşünü savunmuşlardır. Bu görüş esas itibariyle mesnedini Kur'an ve sünnette bulmaktadır. Kur'an'da **"Hiç şüphesiz müminler kardeştirler."**[36] buyurulmuş olması, diğer bir ayette **"Ey insanlar! biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık.** (Bilim ve kültür alışverişiyle) **birbirinizi tanımanız için sizi soylara ve milletlere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah nazarında en değerli ve üstün olanınız içinizden takvada en ileri olanınızdır"**[37], başka bir ayette de **"Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin velisidirler** (eşit seviyede birbirlerinin işlerini üstlenir, birbirlerine yardımcı olurlar)"[38] buyurulması müminler arasında doğuştan getirilen bir aşağılanma nedeni veya bir üstünlük sebebinin bulunmayacağını gayet açık bir surette göstermektedir.

Mezheplerin müftabih kavillerine göre denklik ölçüsü sadece soyla sınırlı kalmamıştır. İtibarlı bir meslek erbabının kızının, aşağı görülen bir meslekten birisiyle evlenmesi, sadece kendisi veya kendisiyle birlikte babası müslüman olan bir erkeğin, babası ve dedesi müslüman olan bir kadınla evlenmesi, nafaka ve mehir ödeyemeyecek kadar fakir olan bir erkeğin zengin bir kişinin kızıyla evlenmesinin caiz olmadığı, kadının velisinin izni olmadan evlenmiş olmaları halinde kadının velisinin bu nikahı iptal ettirebileceği iddia edilmiştir. Bu görüşlerin elbette Kur'an ve sünnette mesnedini bulması mümkün değildir. Soyla ilgili olarak rivayet edilen zayıf hadislere dayanarak bu sonuçlara varılmıştır ki bu görüşler bir çağın ve bir coğrafyanın sosyo kültürel telakkilerinden başka bir şey değildir.[39]

---

(35) Kur'an'da "Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler kötü kadınlara, temiz kadınlar, temiz erkeklere, temiz erkekler temiz kadınlara yaraşır" buyurulmaktadır. (Nûr, 24/26); Diğer bir ayette "Beğendiğiniz (size uygun olan) kadınlarla evlenin" (Nisâ 4/3. buyurulmaktadır. Bir diğer ayette de "Zina eden erkek zina eden veya müşrik olan bir kadından başkasıyla evlenmez. Zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır." (Nûr 24/3) buyurulmuştur.

(36) Hucurât, 49/10.

(37) Hucurât, 49/14.

(38) Tevbe, 9/71.

(39) Bu konuda geniş bilgi için bakınız. M. Muhyiddin Abdülhamid, s. 89-100; M. Ebu Zehra, *El Ahvalü'ş-Şahsiyye*, Mısır, Tarihsiz, s. 156-168, Dr. Vehbe Zühayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, 1994, IX, 182-197.

Mürtedin Öldürülmesi

İslâmda fikir ve inanç hürriyetinin bulunduğu kişinin İslâm dinini kabul etmeye zorlanamayacağını belirten "Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır"[40] ayeti ile açıklanmaya çalışılır. Ve hemen eklenir: Ancak dininde kalma veya dinini değiştirme hürriyeti henüz müslümanlığı kabul etmemiş bulunanlar için söz konusudur. Bir kere müslüman olduktan sonra artık dinini değiştirme hürriyetinden söz edilemez. Yaygın telakkiye göre eğer bir kişi hür iradesiyle İslâmı seçmişse artık İslâmı terketme ve başka bir dine intisap etme hürriyetini kaybetmiş olur. Bu telakki "Dinini değiştireni öldürün"[41] hadisi ile temellendirilir. İrtidat olayına göz yumulması halinde toplum düzeninin bozulacağı iddia edilir. Bu nedenle, yani toplum yararı adına mürtede hayat hakkının tanınamayacağı savunulur.

Kur'an'da mürtedlerle ilgili ayetler mevcuttur. Bu ayetlerde sadece inancını kaybetmiş, herhangi bir eyleme katılmamış kişilerin öldürülmesi veya cezaî bir yaptırım uygulanmasıyla ilgili bir hüküm mevcut değildir. İlgili ayetlerde mürtedle ilgili hesabın Allah ile kul arasında bir mesele olduğu ifade edilmekte "Sizden kim dininden döner ve kafir olarak ölürse onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar"[42] buyurulmaktadır. Başka bir ayette de "Ey iman edenler! sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, kendisini seven ve kendisinin de sevdiği, müminlere karşı yumuşak, kafirlere karşı onurlu bir topluluk getirir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından çekinmezler. Bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lutuftur. Allah'ın lutfu ve ilmi geniştir.[43] buyurulmaktadır. Diğer bir ayette de "Şüphesiz ki kendilerine doğru yol belli olduktan sonra arkalarına dönenleri şeytan sürüklemiş ve kendilerine ümit vermiştir."[44] buyurulmaktadır.

Dikkatle incelenirse bu ayetlerde toplumun birliği ve dirliği aleyhine bir eylemle suçlanamayan pasif mürtedlerin öldürülmesi gerektiğine dair doğrudan bir ifade olmadığı gibi bir işaret de mevcut değildir. Bir gayr-i müslimin müslüman olmasını kutlanacak bir olay olarak kabul ederiz. Bu nedenle önceki dindaşlarının onu baskı altına almalarını kabul edemeyiz. Buna mukabil bir müslümanın başka bir dine intisap etmesini kabul edemeyiz. Tekrar İslâma dönmezse öldürüleceğini savunuruz. Bir taraftan bu çifte standardı savunmak, diğer taraftan İslâmın fikir ve inanç hürriyetini tanıdığını iddia etmek açık bir çelişki oluşturmaktadır.

Bu çelişkiye vücut veren hadisle ilgili bir değerlendirme yapılmalıdır. Rasülüllah zamanında irtidat olayları vücuda gelmiştir. Tarihin bize verdiği bilgilere göre risalet dönemindeki mürtedler sadece inançlarını kaybetmiş pasif kimseler değillerdi. İslâmı terk ile birlikte müslümanların varlığına ve bütünlüğüne karşı eyleme geçiyorlardı. Ya müşriklere iltihak ediyorlar veya kendileri bir gurup oluşturarak müslümanlar aleyhine faaliyette

(40) Bakara 2/256.(25) M. Muhyiddin Abdülhamid, *El Ahvalü'ş-Şahsiyye*, Beyrut, 1984, s. 92. Canan, a.e.XV, 481.
(41) Malik, Muvatta, Akdiye, 15.
(42) Bakara, 2/217.
(43) Mâide. 5/54.
(44) Muhammed, 47/25.

bulunuyorlardı. Hiçbir toplum varlığı ve birliği aleyhine silahlı eyleme kalkışanları cezasız bırakmaz. Hiçbir toplum eylem suçlularını cezalandırdığı için kınanmaz. Rasülüllah döneminde mürted sözü ile eylem suçlusu kasdedilirdi. Bu nedenledir ki *dinini değiştireni öldürün* hadisi bir süre sizin içinizde sizden biri olarak bulunduğu halde sizi terk ederek size karşı eyleme kalkışanı öldürün olarak anlaşılmalıdır. Tarihi vakıalar bu anlayışı doğrular.

Kur'an'da toplumun varlığına, bütünlüğüne, yerleşik düzenini yıkmaya veya değiştirmeye yönelik silahlı eylem suç sayılmış ve suça uygun bir ceza verilmesi öngörülmüştür. Bu tür suçlarla ilgili olarak **"Allah ve Rasülüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ya öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çapraz kesilmesi, yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki aşağılanmalarıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır."**[45] buyrulmaktadır. İrtidat ayetleriyle bu ayet birlikte değerlendirildiği takdirde mürtedin mücerret irtidadı nedeniyle cezalandırılmaması gerektiği anlaşılır. Ancak irtidadıyla birlikte toplum aleyhine yıkıcı bir eyleme kalkışırsa, suçuna uygun cezai bir yaptırım uygulanabilir. Her toplum kendi aleyhine yönelmiş eylemleri durdurma ve suçluları cezalandırma hakkına sahiptir.

O halde, mürtedin öldürülmesini emreden hadisi, Kur'an ışığında yorumlayacak olursak, hadisin kapsamına sadece toplum aleyhine başlatılmış bir eylemin içinde bulunan mürtedlerin dahil olduğu sonucunu çıkarırız. Zaten tarihi gerçekler dikkate alınırsa Rasülüllah'ın mürted kelimesiyle eylem halindeki mürtedi kasdetmiş olacağı tabiidir. Aksi halde mücerred irtidadın, öldürülmeyi gerektiren bir suç olarak kabul edilmesi Kur'an'ın hükmüne aykırı olur, fikir ve inanç hürriyetinin İslâm'da mevcut olduğu iddiasını temelsiz bırakır. Kadın mürtedlerin toplum aleyhine bir tehdit oluşturmayacakları nedeniyle öldürülmesini caiz görmeyen hanefi hukukunda mücerret irtidadın ölüm cezasını gerektiren bir suç olmadığı mantığı mevcuttur.

Kadının Devlet Başkanlığı

Kur'an'da kadının devlet başkanı ya da üst düzey bir kamu yöneticisi olamayacağı hakkında bir hüküm mevcut değildir. Aksine kadının devlet başkanlığı görevini de üstlenebileceği görüşüne mesnet teşkil edebilecek bir kadın hükümdardan bahsedilir. Kur'an'da Hüdhüd kuşunun Hz. Süleyman'a, Sebe'lilere hükümdar olan bir kadınla ilgili haber getirdiği ve "Gerçekten onlara (Sebe'lilere) hükümdarlık eden, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadınla karşılaştım"[46] dediği anlatılır. Kur'an'da bu kadının hükümdarlığı tartışılmaz. Hz. Süleymanla tanışıp O'na rabbinden verilen maddî ve manevî nimetleri gördükten sonra Allah'a iman ettiğinden söz edilir. İmanından sonra tahtında kalıp kalmadığı hakkında Kur'an'da bilgi verilmemektedir. Bir kadının hükümdarlığının tenkitsiz olarak anlatılması bunun olabilirliğinin delilidir.

Kadının devlet başkanı olamayacağı görüşünde olanlar Sasani hükümdarının vefatından sonra tahtına kızının varis olduğu haberi Medine'ye ulaşınca Rasulüllah'ın **"Yöne-**

(45) Mâide 5/33.
(46) Neml, 27/23.

timlerini bir kadına bırakan kavim felah bulmayacaktır"[47] demiş olmasına istinat ederler. Bu hadisi rivayet eden Ebu Bekre, Cemel Vakası'nda Hz. Aişe'nin tarafında yer almaya niyetlendiği sırada Rasulüllah'ın bu sözünü hatırladığını ve savaşa katılmadığını ve bir fitneden uzak kalmayı başardığını anlatır.

Rasulüllah'ın bir taraftan müslümanlara karşı hiç de iyi niyetli ve dostane davranmayan Sasani hükümdarının tutum ve davranışlarından diğer taraftan yerine geçen kızının da yönetimde başarısız kalacağını anlamış bulunmasından dolayı bir düşmanın içinde bulunduğu durumunu açıklamak için söylemiş olabilir.Tarihi vakıalar da bunu doğrulamaktadır. Babası II. Hüsrev'i öldürüp tahta geçen fakat bir yıl bile tahtta kalamayan II. Kavaz (milâdî 628) ile birlikte Sasanilerde karışıklıklarla dolu kısa ömürlü naiblikler dönemi başlamıştır.[48] Sözü edilen kadın da bir yıl içinde değişen dört naibden biridir. Sasani hükümdarlığı o yıllar iç karışıklıklar dönemini yaşıyordu. Üzerinde olduğumuz hadis de evrensel bir prensip vazetmek için değil sadece bir vakıayı ifade için söylenmiş olabilir.

Bu hadisten bütün kadınların yönetimde başarısız olacakları, ve ülkelerini mutsuz edecekleri gibi bir sonuç çıkarılırsa bu sonuç Kur'an'ın hükmü ile nasıl telif edilir. Kaldı ki tarihte başarılı yönetimleriyle ülkelerine zenginlik ve mutluluk getirmiş pek çok kadın hükümdar mevcuttur. Hz. Süleyman'ın çağdaşı olan kadın hükümdar zamanında Sebe ülkesinin çok iyi yönetildiğini Kur'an'ın ifadesinden çıkarabiliyoruz. O halde, hadisi Kur'an'ın önüne koymak yerine hadisin tevilini Kur'an'a uygun olarak yapmak gerekir.

Rü'yet-i Hilâl

İslâm dünyası yirmibirinci yüzyılın eşiğinde 1400 yıl öncesinin yöntemiyle yeni ayın girdiğini tesbit için ufukta hilal gözetliyor. Bu nedenle de aynı günde oruca başlayamıyor, aynı gün kurban kesemiyor, kandil gecelerini aynı zamanda kutlayamıyor. Bu kargaşanın nedeni, zamanı tayinde Kur'an'ın emrettiği evrensel hesap yöntemini uygulamak yerine, Rasülülüllah'ın hesap bilmeyen kavme yaptığı tavsiyeye takılıp kalınmış olmasıdır. Rasülüllah'ın ramazan orucuna başlama ve bayram yapmada hilalin görülmesini emrettiği İbn Ömer hadisiyle şöyle ifade edilmiştir: **"Rasülüllah ramazandan söz ederek hilali görünceye kadar oruç tutmayın,** (müteakip) **hilali görünceye kadar da yemeyin. Bulut araya girerse ayı takdir edin buyurdular."**[49]

Fukaha da yüzyıllar öncesinin şartlarında görüşlerini bu hadisle temellendirerek ramazanın giriş ve çıkışını tespitte hilalin gözetlenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Tabi ki bilgi kaynağı gözetleme olunca kimileri hilali gördüğünü iddia ederken, kimileri aksini iddia edebilecektir. Fukaha hilali gördük diyenlerin inandırıcı olabilmeleri için en az iki kişi olmalarının şart olduğunu belirtmişlerdir. İslâm dünyası hala oruca başlamak için bu

(47) Buhari, Fiten, 17, Meğazi, 82; Tirmizi, Fiten 75(2263); Nesaî, Kudat 8.

(48) Tarihin verdiği bilgilere göre II. Kavaz'dan sonra miladi 628-630 tarihleri arasında hüküm süren III. Erdeşri'i takip eden iki yıl içinde yani 632'ye kadar birçok geçici naipler tahta çıkmıştır. Bunlar arasında Şehravaz adında bir gasip ve Buran ile Azermiduht isimli iki kadın vardır. Bu dönem Sasanilerde huzursuzluk ve karışıklığın yaşandığı dönemdir. (V.F. Büchner, Sasaniler Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, XI. 245.)

(49) Buhari, Savm, 5,11,13, Talak, 25; Müslim, Sıyam 9 (1080); Muvatta, Sıyam 1; Ebu Davud, Savm, 4, Nesei, Savm, 10, 11.

yöntemi kullanıyor. Tabii ki bu usul, dağınıklığa neden oluyor. Aynı boylam üzerindeki iki İslâm ülkesinden biri diğerinden iki gün önce oruca başlayabiliryor, iki gün önce bayram yapabiliyor ve kurban kesebiliyor.

Oysa Kur'an'da ayların ve yılların belirlenmesinde hilal gözetleme yönteminden hiç söz edilmez. Aksine zamanı belirlemek için astronomik hesapların yapılması gerektiğine açık işaretler vardır. Kur'an'da **"Güneş ve ay bir hesaba göre** (hareket etmekte)**dir."**[50] Başka bir ayette **"Güneşi ışık kaynağı, ayı da ışığı yansıtıcı kılan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aya birtakım menziller takdir eden odur. Allah bunları açık bir gerçeğe** (ve hikmete) **binaen yaratmıştır. O, bilen bir kavme ayetlerini açıklamaktadır"**[51] buyurulmuştur. Ay ve güneşin hareketinin şaşmaz bir hesapla, bir programla hareket etmekte olduğu gayet açık bir şekilde ifade edilmektedir. Ayın hilal, ilkdördün, dolunay, sondürdün ve tekrar hilal dönemlerine intikalinin bizim hesap yapabilmemizi sağlamaya matuf olduğu yorum ve tevile ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır.

Rasülüllah'ın Kur'an'a aykırı bir şey emir ve tavsiye etmesi düşünülemeyeceğine göre astronomik hesaplar yapmaktan aciz bulunan çağının insanına tavsiye edebileceği yöntem elbette ki hilali gözetleme olabilirdi. Eğer hesabı yapabiliyor olsalardı elbette ki onlara Kur'an hükmüne göre hesap yapmalarını tavsiye ederdi. Allah'ın hiç kimseye gücünün yetmeyeceği bir şeyi emretmeyeceği Kur'an hükmüdür[52]. Kur'an'ın bu hükmüne binaen Rasülüllah hesap ideal ve evrensel olduğu halde bunu başaramayacak olan bir kavme güçlerinin yeteceği bir yöntemi tavsiye etmiştir. Nitekim Rasülüllah'ın **"Biz okur yazar olmayan bir milletiz. Okuyamayız, yazamayız ve hesap yapamayız. Ay bazan yirmidokuz bazan otuz gündür."**[53] buyurduğu rivayet edilmiştir. Bu hadiste Rasülüllah bir vakıaya, o günün Arap toplumunun okur-yazar olmadığına işaret etmektedir. Okur-yazar olmayan ve hesabı bilmeyen bir kavme mensup olmakla iftihar etmediği açıktır.

Bugün ayın güneşle kavuşum anını, kavuşum noktasından geri kalmaya başladığı anı, yani astronomik olarak yeni ayın girdiği zamanı dakika ve saniyesiyle bildiğimiz halde zamanın ve yörenin şartlarına göre tavsiye edilmiş bir yönteme takılıp kalmak evrensel olan Kur'an hükmünü, tarihsel olan bir hadis hükmünün gerisine koymaktan başka bir şey olamaz. Ayette **"O, bilen bir kavme ayetlerini açıklamaktadır"** buyurulması hesabı bilenlerin hesaba göre hareket etmesi gerektiğini ifade etmektedir. İslâm Konferansı Teşkilatına bağlı merkezi Cidde'de bulunan Fıkıh Akademisi hâlâ hadisi esas alarak "Kameri ay başlangıcının tesbitinde hilâlin gözetlenmesi metodunun esas alınması" gerektiğini savunmaktadır.[54] Bu da hüküm istinbatında Kur'an'ın ilk ve asıl kaynak, sün-

(50) Rahmân, 55/5.
(51) Yûnus, 10/5.
(52) Bakara, 2/233, 286; En'am, 6/152, A'râf, 7/42 Mü'minûn, 23/62.
(53) Buhan, Savm, 5,11,13, Talak, 29 Müslim Savm, 13-15 (1080); Ebu Davud, Savm, 4 (2319, 2320, 2321): Nesei, Savm.17.
(54) İslâm Konferansı Teşkilatı Fıkıh Akademesi, Kararlar ve Tavsiyeler, İstanbul, 1995. Tercüme Bilal Baykan, 1985-1989/1406-1409 dönemi karar ve tavsiyeleri, s.37.

netin ise ikinci sırada ve Kur'an'a tâbi bir kaynak olduğu kuralına ters düşmektedir. Pratikteki kargaşa, uygulanan yöntemin günümüz şartlarında yanlış olduğunun delilidir.

Recm Cezası

Hangi ülkede uygulandığı belli olmayan, ancak dünya kamu oyunu müslamanlar hakkında olumsuz etkileyen, zina suçlularının taşlanarak öldürülmesinin televizyon ekranlarında görüntülenmesi, recm cezasının İslâm hukukunun iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnet açısından yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Recm cezasıyla ilgili olarak Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen bazı uygulamalar rivayet edilmiştir.

Sünnette recm cezasıyla ilgili bazı rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerden biri zina eden bir yahudi ile ilgilidir. Zina suçunu irtikap eden Yahudi bir kadınla bir erkek haklarında hüküm vermesi için Rasülüllah'a götürülmeyi istemişler, Rasülüllah da Tevrat'a göre recmedilmelerine hükmetmiştir[55]. Rasülüllah'ın müslümanlardan zina suçunu itiraf eden Maiz b. Malik el Eslemi hakkında da recm cezası uyguladığı rivayet edilmiştir.[56] Başka bir rivayette de Cüheyneli bir kadının Hz. Peygamber'e gelerek zina suçunu itiraf ettiği ve kadın doğum yaptıktan sonra Rasülüllah'ın onu da recmettirdiği rivayet edilmiştir.[57] Hz.Peygamber'in birkaç kişiye daha recm uyguladığı rivayeti mevcuttur.[58]

Bütün bu hadislerde dikkati çeken bir ortak nokta bulunmaktadır. Recm olayı gibi ya taşlayanlar arasında bulunmak, ya görmek ya duymak suretiyle herkesin bilgisi olması gereken ve insan hayatının söz konusu olduğu önemli bir konuda nakledilen hadisler nedense hep ahad rivayetlerdir. İnfaz usulü nedeniyle büyük kalabalıkların şahit olacağı, dolayısıyla yüzlerce kişi tarafından rivayet edilmesi gereken recm olayının sadece birkaç kişi tarafından rivayet edilmiş olması düşündürücüdür. Üstelik bu rivayetlerin sahabe neslinden ravileri sahabenin fakihleri de değildirler. Sadece bir hadis Abdullah b. Ömer'e nisbet edilmektedir ki bu hadis de yahudilere uygulanan recm olayıyla ilgilidir.[59] Bu haliyle bu rivayetlerin inandırıcılığı tartışılabilir hale gelmektedir.

Kur'an'da zina suçuna uygulanacak yaptırım ile ilgili olarak sadece ev hapsi ve celdeden söz edilmektedir. Hapis müeyyidesinden bahseden ayette **"Kadınlarınızdan fu-**

(55) Hadisin muhtelif varyantları için bakınız Buhari, Hudud , 24-37, Cenaiz, 6. Menakıb, 26 Tefsir, Âl-i İmrân, 6, İ'tisam, 16, Tevhid, 51; Müslim, Hudud 26, (1699); Muvatta, Hudud, I; Ebu Daud, Hudud 26 (4446, 4449, 4450, 4451).
Tevrat'ın Levliler Bölümü 20. Babının 10. ayetinde ve başka birinin karısıyla zina edeh komşusunun karısıyla zina eden, adam, hem o, hem kadın mutlaka öldürülecektir. İfadesi yer alır. Yine Tevrat'ın Tesniye Bölümünün 22. Babının 20 ve 21. ayetlerinde "fakat genç kızda kızlık nişanlarının bulunmadığı hakikatsa, o zaman genç kadını babasının evinin kapısına çıkaracaklar. Ve şehrinin adamları onu taşla taşlayacaklar ve ölecek. Çünkü babasının evinde zina etmiş olmakla İsrail'de alçaklık etmiştir, ve arazından kötülüğü kaldıracaksın" ifadesi yer almaktadır. Yahudiler, Musa şeriatına göre bu hükümleri uygulamak zorundaydılar. Daha hafif bir hüküm alabilmek ümidiyle Hz. Peygamber'e geldiler. Rasülüllah da onlara kendi şeriatlarına göre hüküm verdi.

(56) Bakınız, Müslim, Hudud, 22 (1695); Ebu Davud, Hudud, 24,25 (4434, 4441)

(57) Bakınız Müslim Hudud, 24 (1696); Tirmizi, Hudud, 9 (1435) ; Ebu Davud, Hudud, 25 (444, 4441); Nesei, Cenaiz 64.

(58) Bakınız Ebu Davud, Hudud, 24 (4438, 4439)

(59) Buhari, Hudud, 37; Müslim, Hudud, 26; Malik, Muvatta, Hudud, 1; Tirmizi, Hudud, 10, Ebu Davud, Hudud, 26 Canan, V, 199.

huş yapanlara karşı aranızda dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin"[60] buyurulmaktadır. Müteakip ayette **"İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa ceza verin. Eğer tevbe eder. uslanırlarsa artık onlara ceza verip eziyet etmekten** vazgeçin"[61] buyurulmaktadır. Zina suçunu işleyenlere hapis veya başka tür bir ceza uygulanmasından söz eden bu iki ayet müfessir ve fukahaya göre celde ayetiyle neshedilmiştir.

Celde ayetinde mealen **"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz celde vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız onlara** acıyarak Allah'ın hükmünü uygulamaktan kaçın**mayın. Müminlerden bir grupda onlara uygulanan cezaya şahit olsun."**[62] buyurulmaktadır. Bu ayet zina cezasıyla ilgili en son inen ayet olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan bu ayetin hür ve bekar müminler için olduğu, evli ve hür kişiler için ise sünnette zikri geçen delillere binaen recm cezası uygulanacağı görüşü genel kabul görmüştür. Zina eden bekar ve hür müslümanın yüz celde ile cezalandırılacağı görüşü Ebu Hüreyre'den rivayet edilen ve bir bedevinin bekar oğluna Rasülüllah'ın yüz celde cezasına hükmettiği hadisine dayandırılmaktadır. Rivayete göre Rasülüllah delikanlının zina ettiği kadına Hz. Üneys'i göndermiş, itirafı halinde kadını recmetmesini emretmiştir. Suçunu itiraf ettiği için kadın Üneys'in hükmüyle recmedilmiştir.[63]

Bu hadis de ahat senetle rivayet edilmiştir. Üneys'in zina ettiğini itiraf eden bir kadın hakkında Rasülüllah'ın onayıyla recm uyguladığına dair hiçbir kişiden başka bir rivayet nakledilmiş değildir. Böyle önemli bir olayın elbette pek çok şahitleri bulunmalıdır. Böyle önemli bir konu bir tek ravinin rivayetiyle sabit olmamalıdır. Recm hadislerinin hemen hepsinde olayın tabiatına aykırı ve izahı zor olan bu özellik mevcuttur.

Zina suçunun yaptırımı ile ilgili ayetlere baktığımızda bizi, evli ve hür müslümanlara da celde cezası uygulanması gerektiği sonucuna götüren Kur'an'ın kendi içinde deliller bulunduğunu görürüz. Bu delilleri şöylece sıralayabiliriz:

1- Kur'an'da zina suçunu irtikap etmiş olan köle ve cariyelere evli olan hür müslümanlara uygulanacak cezanın yarısının uygulanacağı belirtilmektedir. İlgili ayette mealen "(cariyeler) evlendikten sonra bir fuhuş irtikap ederlerse onlara **muhsane** kadınların cezasının yarısı uygulanır"[64] buyurulmaktadır. Burada **muhsane** kadın terimiyle ne kasdedildiğinin belirlenmesi önemlidir.

Nikahı haram olan kadınlarla ilgili ayette **muhsane** kelimesinin evli kadınlar anlamında kullanıldığı açıktır. İlgili ayette "Size analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz... ve **muhsane** olan (başkalarıyla evli) kadınlar haram kılındı"[65]

(60) Nisâ, 4/15 Bazı fukaha bu ayetin lezbiyenler hakkında olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler inandırıcı delili bulunmayan indi kanaatlardan ibarettir.

(61) Nisâ, 4/16. Bazı fukaha bu ayetin homoseksueller için olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler inandırıcı delili bulunmayan indi kanaatlardır.

(62) Nûr, 24/12.

(63) Buhari, Muharibin, 30,32,34,38,46, Vekalet 13, Şehadet 8, Şurut 9, Eyman 3, Ahakm 39, Haberü'l-Vahid 1, İ'tisam 2; Müslim, Hudud 25 (1697), 1698); MuvattaHudud 6, Tirmizi, Hudud 8 (1433); Ebu Davud, Hudud 25 (445); Nese'i, Kudat 21; İbn Mace, Hudud 7 (2549)

(64) Nisâ, 4/25.

(65) Nisâ, 4/23-24.

denilmektedir. Bu ayette muhsane kelimesinin evli kadın anlamında kullanıldığı kesindir. O halde muhsane yani evli ve hür kadınlara verilecek ceza iddia edildiği gibi recm olmuş olsa cariyelere bu cezanın yarısı nasıl verilecektir. Recm ölüm cezasıdır. Bu cezanın kısmen uygulanması mümkün değildir. Demek ki evli olan kadınlara da bölünebilir bir ceza uygulanacaktır ki bu cezanın yarısı cariyeler için uygulanabilir olsun. Bu da ölüm cezası olamaz.

2- Diğer taraftan zina eden bekarlar için olduğu ileri sürülen celde cezası, ilgili ayette **azap** olarak nitelenmektedir.[66] Keza cariyeler için uygulanacak celde cezası da gene **azap** olarak nitelenmektedir.[67] Lian ayetinde karısına zina ithamında bulunup da bunu ispat edemeyen kocanın iddiasını reddeden kadından, kocasının yalan söylediğine dört kere Allah'ı şahit tutmasının ondan azabı kaldıracağı "Kadının kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, beşinci defada eğer (kocası) doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden **azabı** kadırır."[68] mealinde ifade edilmiştir. Demek ki kadın suçunu itiraf etmiş olsa maruz kalacağı ceza azab olacaktır. Celde cezasıyla ilgili iki ayrı ayette celdenin azap olarak isimlendirilmesi, aynı isimlendirmenin evli kadına uygulanacak ceza için de kullanılmış olması evli kadınlar için recm cezasının öngörülmemiş olduğu sonucuna götürür.

Yukarıda recm cezasının Tevratta kayıtlı bulunduğundan söz etmiştik. Taşlayarak öldürme Hz. Musa şeriatına mahsus bir uygulamadır. Nitekim İncilde mevcut olan kayda göre Hz. İsa'ya zina yaparken suçüstü yakalanmış bir kadın getirilir. Musa şeriatında zina suçunun taşlanarak öldürülme olduğu hatırlatılarak Hz. İsa'ya bu konudaki hükmü sorulur. Hz. İsa bu konuda ısrarlı olanlara "Kadın üzerine sizden günahsız olan önce taş atsın" diye cevap verir. Orada bulunanlardan hiç kimse ilk taşı atma hakkını kendinde görmez. Bir süre sonra herkes dağılır. İsa kadına "Sana kimse hükmetmedi mi" der. Kadın da hayır deyince Hz. İsa "Ben de sana hükmetmem. Git bundan sonra artık günah işleme"[69] der. İnsanlar ilkellikten medeniliğe terfi ettikçe peygamberlerin şeriatındaki sert hükümler de yumuşatılmıştır. Hz. İsa'nın şeriatında kaldırılmış olan recm cezasının Hz. Muhammed'in (s.a.) şeriatında yeniden tesis edilmiş olması yumuşama seyrine ters olur.

Ayrıca hayati bir önemi bulunmayan pek çok ahkam Kur'an'da ifadesini bulmuşken, sözgelimi borçların yazılı vesikalara kaydedilmesi konusuna Kur'an'da bir sahifeden fazla bir yer ayrılmış olduğu halde, yani bir anlamda insanların mal ile ilgili haklarının korunması konusuna detaylı yer verildiği halde taşlanarak öldürülme gibi insan hayatının söz konusu olduğu çok önemli bir konuda Kur'an'ın sükut etmesi, böyle hayati bir konuyu sübutu zanni olan bir delile bırakması hikmete uygun düşmemektedir.

Recm ile ilgili hadiserin vürud zamanı hakkında kesin bilgi yoktur. Rasülüllah'ın iki yahudi hakkında recm uygulanmasına hükmetmiş olması açıklanabilir. Hz. Musa'nın şeriatına bağlı olduklarını iddia eden yahudiler hakkında Tevrat'a göre hüküm verilmiştir denebilir. Ancak müslümanlar hakkında Kur'an hükümleri cari olacağına göre, eğer ra-

(66) Nûr, 24/2.
(67) Nisâ,4/25.
(68) Nur 24/8.
(69) Yuhana, Bab 8, ayet 3-11.

sülüllah müslümanlar hakkında recm uygulamışsa bu muhtemelen celde ayetinin nüzulünden önce olmalıdır. Nitekim bu ihtimali doğrulamak üzere Ebû İshâk Eş Şeybânî İbni Ebî Evfâ'ya "Rasülüllah hiç recm cezası uyguladı mı" diye sormuş. İbni Ebî Evfâ "evet" cevabını vermiştir. Ebu İshâk "Nûr Suresi"nin (yani celde ayetinin) nüzulünden önce miydi, sonra mıydı?" diye sorunca İbni Ebî Evfâ "bilemiyorum" diye cevap vermiştir.[70] Eğer Rasülüllah müslümanlar hakkında recm uyguladıysa bunun celde ayetinin nüzulünden önceki döneme ait olması gerektiği düşüncesinde Ebu İshâk'a katılıyoruz.

Abartılı Tesettür

İslâm tarihi boyunca yer yer zaman zaman kadınların gözleri de dahil bütün vücutları örtülmüş, bu uygulamayla fitnenin defedileceği, insanların takvada ileri ve daha dindar olacakları savunulmuştur. Bu görüş de Kur'an'da mesnedini bulmadığı için sünnetten sahabe kavilleriyle temellendirilmeye çalışılmış tesettür ayetleri de bu anlayışa göre zorlanarak tevil edilmiştir.

Kur'an'da hımâr ve cilbabla ilgili ayetlerde kadınların ellerini ve yüzlerini kapatmalarına dair bir işaret dahi mevcut değildir. Her iki ayet de mümin kadınların, cahiliye kadınları gibi vücutlarını açık bırakan bir kıyafetle dışarda dolaşmamalarıyla ilgilidir. Hımâr ayetinde mealen **"Mümin kadınlara söyle, gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar. Namus ve iffetlerine sahip olsunlar. Açılması zorunlu olan kısımlar müstesna olmak üzere zinetlerini açmasınlar. Başörtülerinin (serbest bıraktıkları uçlarını) göğüslerinin üzerine koysunlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları...ndan başkasına zinetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları zinetleri farkedilsin diye (ayak bilezik ve halhallarıyla erkeklerin dikkatini çekmek için) ayaklarını yere vurmasınlar"** [71] buyurulmuştur.

Bu ayette kocalarının, babalarının ve kendisiyle nikahı haram olan akraba erkeklerin yanındaki serbest ve rahat giyimlerinin yabancı erkeklerin bulunduğu yerler için uygun olmadığı ifade edilmektedir. Cahiliye kadınlarının giydiği hımâr adı verilen ve uçları serbest bırakıldığı için göğüs, sırt ve kolları açık bırakan başörtüsünün serbest bırakılan uçlarının göğüs üzerinde birleştirilmesi emredilmektedir. Böylece kadının vücudunu açık bırakan cahiliye kıyafetine bir düzenleme getirilmektedir. Başörtüsünün başı örtüş biçimine bir sınırlama getirilmemekte, cahiliye kadınlarının başlarını örtüş biçimleri tartışılmamaktadır. Cahiliye âdetinde kadınların saçlarını tam olarak örtmedikleri cahiliye şairlerinin kadın saçlarını konu alan şiirler söylemiş olmalarından anlaşılmaktadır. Başörtüsünün uçlarının göğüs üzerine konulması emredildiğine göre yüzün açık bırakılması gerektiği doğrudan ifade edilmiş olmaktadır.

Zinetlerini açmasınlar ifadesinde "zinet" kelimesiyle ne kasdedilmiş bulunduğu konusunda çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kadının yüzü ve elleri de dahil bütün vücudunun zinet olduğu sonucunu çıkaranlar bu düşüncelerini temellendirmek için sahabe kavilleri tedarik etmişlerdir.[72] Kadının bütün vücudunun zinet olduğu ve örtülmesi ge-

(70) Buhari, Hudud, 21, 37, Müslim, Hudud, 29; Canan, VI, 193.
(71) Nûr, 24/31.
(72) Buhari, Tefsir, Nur, 12, Ebu Davud, Libas, 33(4102), Kurtubi, El Cami Li Ahkami'l-Kuran, XIV. 243.

rektiği fikrinde olanlar ayette **"açılması zorunlu olan kısımlar müstesna"** ifadesinde kasdedilenin eller ve yüz olduğunu belirten Esma hadisini de gözardı etmişlerdir.[73] Bu mantığa göre ayetteki istisnanın anlamını kaybettiğinin farkına varmış olacaklar ki, istisna edilen kısım kadının elbisesinin dışıdır demişlerdir.[74] "Başörtülerinin uçlarını) göğüslerinin üzerine koysunlar" ifadesiyle yüzün açık kalması gerektiği, "hımar"ın başı örtüş biçiminin tartışılmadığı hususunu da herhalde bilerek dikkate almamış olmalıdırlar.

Diğer taraftan **"evlenme arzusu kalmamış yaşlı kadınların zinetlerini teşhir etmemek şartıyla elbiselerini çıkarmaları günah değildir"**[75] ayetinde vücudun zinet olmadığı, zinet kelimesiyle süslenmenin kasdedilmiş bulunduğu da gözardı edilmiştir. Eğer kadının vücudu zinet olarak kabul edilseydi yaşlı kadının elbisesini çıkarmasıyla zinetini açmış olması aynı anlama gelirdi. Zinetlerini göstermemek kaydıyla elbiselerini çıkarmalarına müsade edilmiş olması vücudu açmanın zinetini teşhir anlamına gelmediği zinetin dikkat celbedecek ölçüde süslenme olduğunu ifade eder.

Cilbab ayetinde ise **"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (dışarı çıkarken) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Bu onların tanınmaları ve (bu suretle) taciz edilmemeleri için daha uygundur."**[76] buyurulmaktadır. Esasen bu ayette de kadınların ev içi kıyafetleriyle dışarı çıkmamaları emredilmektedir. Daha serbest ve yarı açık ev içi kıyafetiyle sokağa çıkması kadının saygınlığını olumsuz etkiler ve taciz edilmesine neden olabilir. Hımar ayetiyle cilbab ayeti birlikte değerlendirildiğinde esas itibariyle tesettür ayetlerinin kadınların başlarının örtülmesiyle değil yarı açık bir kıyafetle dışarda dolaşmamalarıyla ilgili oldukları görülür. O gün mevcut olan geleneksel başörtüsünün başı örtüş biçimi aynen kabul edilmiştir.

Peygamber hanımlarına yapılan tavsiye de bu paraleldedir. Peygamber hanımlarına Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: **"Ey Peygamber hanımları, siz diğer kadınlar gibi değilsiniz. Eğer (Allah'tan) korkuyorsanız (erkeklere karşı sesinizi yumuşatarak (kadınsı bir eda ile konuşmayın. Sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır. Ciddi bir tavırla konuşun. Evlerinizde oturun. Eski cahiliye kadınları gibi açılıp saçılmayın."**[77] Bütün bu ayetlerde ısrarla vurgulanan, kadının kılık ve kıyafetiyle, tutum ve davranışıyla karşısındakine saygınlık telkin etmesidir.

Kadınlar dünyasının erkekler dünyasından ayrıldığı bir sosyal yapı Kur'an'da öngörülmemiştir. Aksine kadın ve erkeğin aynı dünyayı paylaşmalarının eşyanın tabiatına ve yaradılışa uygun olduğu ifade edilmiştir. Ancak kadın erkek ilişkisinde temel kuralın açıklık ve dürüstlük olduğu belirtilmiştir. Gizli ve saklı ilişkiler tasvip edilmemiştir. Kadın ve erkeğin maruf ölçülerde konuşmaları tabiî karşılanmıştır. İlgili ayette mealen **"Al-**

(73) Rivayete göre Rasülüllah zevcesi Hz. Aişe'nin hücresine girdiğinde baldızı Esma'yı ev içi kıyafetle oturuyor görmüş, bunun üzerine Esma'ya "Ey Esma, bir kadın büluğ çağına ulaştıktan sonra yabancı erkeklerin yanında şu ve şu kısımlar müstesna örtünmelidir" demiş ellerine ve yüzüne işaret etmiştir. (Ebu Davud, Libas 31.)

(74) Kurtubi, El Cami Li Ahkami'l-Kur'an, Kahre 1967, XII, 228.

(75) Nûr, 24/60.

(76) Ahzâb, 33/59.

(77) Ahzâb, 33/32-33.

lah biliyor ki siz kadınları zihninizden çıkaramazsınız. (Lakin) onlarla gizli buluşmak üzere randevüleşmeyin. Onlarla maruf üzere (açık ve dürüstçe) konuşabilirsiniz."[78] buyurulmaktadır.

Kur'an'da hilkata uygun bu düzenlemelere rağmen kadınların kıyafetinde abartı, kadın ve erkek dünyasının birbirinden ayrılması esas itibariyle sünnetle de temellendirilemez. Zira Rasülüllah döneminde kadınlar hayatı erkeklerle birlikte paylaşıyorlardı. Kadınlar beş vakit namazı mescitte kılıyorlardı.[79] Rasülüllah özellikle kadınların bayram namazlarına katılmalarını teşvik ediyordu.[80] Kadın ve erkekler birlikte yiyip içiyor, birlikte sohbet ediyorlardı. Aynı kaptan birlikte abdest alırlardı.[81] Kadınlar Rasülüllahın yanında def çalıp şarkı söyleyebilirdi.[82] Kadınlar Rasülüllah'ın elinden tutar mahrem bir konuda danışmak üzere O'nu tenha bir yere götürür, Rasülülah elini onun elinden çekmezdi.[83] Bir kadın herkesin içinde Rasülüllah'a evlenme teklif edebiliyor ve bu davranış doğal karşılanıyordu.[84] Kadınlar destek hizmetlerde bulunmak üzere savaşa katılabilirlerdi.[85]

Ticaret yaparlardı[86] Sağlık hizmetleri, mescidin temizlenmesi, çarşı pazar esnafının denetlenmesi gibi kamu görevlerinde bulunabilirlerdi.

---

(78) Bakara, 2/235.

(79) Nesei, İmamet, 2, 118; Tirmizi, Tefsir, Hicr 3122; Kadınların mescide gelmelerini yasak eden zihniyet bunun için sünnetten bir delil tedarik etmiştir. Rivayete göre Hz. Aişe "Rasülüllah (s.a.) bugün yaşıyor olsaydı İsrail oğulları kadınlarının menedildiği gibi kadınların mescide gelmelerini menederdi" demiştir. (Kurtubi, El Cami Li Ahkami'l-Kur'an, XIV, 244). Rasülüllah'ın müsadesine rağmen bu yasakçı düşünce çok erken bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bakınız dipnot 87.

(80) İbn Abbas Anlatıyor: Rasülüllah (s.a.) her iki bayramda da kızlarını ve hanımlarını namazgaha götürürdü. (Canan, Prof. Dr. İbrahim, Hadis Ansiklopedisi, Akçağ Yayınevi, XVII, 71.)

(81) İbn Ömer anlatıyor: Hz. peygamber (s.a.) zamanında erkekler ve kadınlar beraberce bir kaptan abdest alıyor idiler. Buhari, Vudu, 43; Muvatta, Taharet, 15; Ebu Davud, Taharet, 39; Nesei, Taharet, 52; Canan, X, 53.

(82) Amr b. Şuayb babasından naklediyor: Bir kadın gelerek, "Ey Allah'ın Rasülü ben senin yanında def çalmayı nezrettim" dedi. Rasülüllah (s.a.) nezrini yerine getir buyurdular. Kadın da Rasülüllah'ın yanında def çaldı. Ebu Davud, Eyman, 27, (3315); Canan, XV, 575.

(83) Hz. Enes anlatıyor: Medine ehlinden bir cariye bile Rasülüllah'ın (s.a.) elinden tutardı ve hususi bir meselesini arzetmek için O'nu tenha bir yere çekerdi de Rasülüllah (s.a.) tevazuundan elini onun elinden çekmez, onunla beraber giderdi. Canan, XVII, 603; Karşılaştırınız a.e. IX 469.

(84) Sehl b. Sa'd anlatıyor: Rasülüllah'a bir kadın gelerek "Ey Allah'ın Rasülü beni zevceliğe kabul ederseniz sizden mihir talep etmeyeceğim" dedi. Rasülllüh (s.a.) kadına baktı ve bir süre sessiz kaldı. Derken bir adam ayağa kalkıp "Ey Allah'ın Rasülü! eğer sizin bu kadına rağbetiniz yoksa ben evlenebilirim" dedi. Rasulullah Kadının olurunu alarak onları evlendirdi. Buhari, Nikah, 6,32,35,37,40,44,50,51, Vekale, 9, Fedailü'l-Kur'an, 21, 22, Libas, 49; Müslim, Nikah, 76 (1425); Muvatta, Nikah, 8, Ebu Davud, Nikah, 31; Tirmizi, Nikah, 22; Nesei, Nikah, 62 (6, 113); Canan, a.e., IX 503.

(85) Haşrec b. Ziyad babaannesinden naklediyor: Babaannesi ile birlikte altı kadın Hayber seferine katılmak isterler. Kadının anlattığına göre Rasüllülah bunları çağırır ve sefere niçin katılmak istediklerini sorar. Onlar da "Biz seferde ordu için yararlı oluruz, yün eğiririz, okları toplarız, yaralıları tedavi ederiz, yemek yaparız" diye cevap verirler. Rasülüllah da sefere katılmalarına müsade eder. Ebu Davud, Cihad 152, (2729; Canan, Iv, 111-112.

(86) Kayle Ümmü Beni Enmar bir umre sırasında Rasülüllah'a (s.a.) yaklaşarak ticaretle uğraşan bir kadın olduğunu, bir malı satarken yüksek fiyat teklif edip sonra fiyatı düşürdüğünü, satın alırken de eksik fiyat teklif edip sonra fiyatı yükselttiğini bu konuda ne buyurduğunu soruyor. Rasülüllah (s.a.) da "Ey Kayle! böyle yapma. Bir şey satın almak istedin mi düşündüğün fiyatı söyle, sana verilsin veya verilmesin" buyuruyor. Canan, XVII, 256.

Kur'an'ın hilkate uygun düzenlemelerine rağmen kadının yüzünü gözünü kapatan zihniyet sözde kadını himaye etmiş olduğunu zannetmektedir. Oysa ki erkeklerden devamlı çekinmeye, onlardan ayrı ve geri kalmaya zorlayarak kadına münasip gördüğü statüyle zihinlerde hep cinselliği çağrıştırmış, böylece onu cinsel bir obje haline getirerek aşağılamıştır. Etrafını seyredemez, rahat nefes alamaz, toplum içinde konuşamaz, herkesle beraber yemek yiyemez, birlikte ağlayıp birlikte gülemez bir duruma düşürerek kadını doğasına aykırı davranmaya zorlayarak işkence etmiş, sıkıntıya sokmuştur. Sünnetten kaynaklandığı vehmedilen ve toplum için sağlıksız bir yapı oluşturan bu uygulamaların Kur'an'dan ve O'na paralel sünnetten kaynaklanmadığını, bir dönemin, ve bir coğrafyanın erkek egemen kültüründen, gelenek ve göreneklerinden başka bir şey olmadığını görüyoruz.[87]

SONUÇ :

İslâmî çağın idrakine sunabilmek için makul ve mantıklı bir izah getirmede sıkıntıya düşülen geleneksel telâkkileri tartışmasız kabul etmek ve savunmaya çalışmak yerine bu telâkkilerin nereden kaynaklandığını araştırmaya şiddetle ihtiyaç vardır. Skolastik düşünce çemberini kırarak eleştirel bir yaklaşımla ümmete sıkıntı veren yerleşik telâkkileri sorgulamalıyız. Bunun için de başta İslâmî ilimler alanında bilimsel araştırmalar yapan kurumlar olmak üzere Diyanet camiasında başlatılmış, bulunan bilimsel araştırma yapan kadroların genişletilmesine çalışılmalıdır.

Araştırmalarda temel kaynağın Kur'an olduğu her an göz önünde bulundurulmalıdır. Fıkıh usülü ilminde temel kaynak olarak kabul edilen sünnet, icma ve kıyas delillerinin hüküm istinbatında araç oldukları, bu kaynakların ancak Kur'an'dan sonra geldikleri ve Kur'an'a tâbi oldukları unutulmamalıdır. Kur'an asla bu kaynaklara göre tevil edilmemeli, bu kaynaklar Kur'an'a göre yorumlanmalıdır.

Eleştirel düşünceyi temin için de din adamlarının sadece meslekleriyle ilgili konularda yoğunlaşması yerine genel kültür bilgileriyle de techiz edilmesinin önemi gözden kaçırılmamalıdır. Genel kültür altyapısı oluşmadan sadece meslekî bilgilerde yoğunlaşan din adamlarının analiz, sentez ve yorum becerisini kazanamayacakları, toplumun din adamlarından çözümünü beklediği konularda yetersiz kalacakları bilinmelidir.

(87) Kadınların Rasülüllah zamanında elde ettikleri serbestinin çok erken bir dönemde erkeklerin egozmi ve taassubuyla kısıntıya uğratıldığı, bu kısıntının giderek dozunu artırdığı hadis literatüründe de sabittir. Rivayete göre Abdullah b. Ömer Rasülüllah'ın "Birinizin hanımı mescide gitmek için izin talep ederse ona mani olmasın" buyurduğunu söyleyince, Bilal İbni Abdullah "Allah'a yemin olsun biz onlara mani olacağız" demiştir. Abdullah b. Ömer Bilal'e ağır hakaretler yapmış ve "Ben sana Rasülüllah'tan haber veriyorum, sen kalkmış vallahi mani olacağız" diyorsun diyerek hatasını anlatmaya çalışmıştır. Ama ne yazık ki Abdullah b. Ömer gibi düşünenler zamanla azalmış, Bilal b. Abdullah gibi mütaassıplar topluma egemen olmuşlardır.

DİNİN ANLAŞILMASINDA VE HAYATA GEÇİRİLMESİNDE YORUM VE YERİ

Prof. Dr. M. Saim YEPREM

Kaynak-Asıl-Füru'

Bir vahiy bütünlüğü içinde Kur'an-ı Kerim'i onun tebliği ve uygulama modeli olan sünneti ana kaynak alan din, bu yönü itibariyle belirlidir. Ancak dinin bu karakterinin aksine, ona muhatap olan insanın, içinde bulunduğu toplumda karşılaştığı problemler, cevabını aradığı sorular, zaman ve zemin boyutunda mahdut bir alana sıkıştırılamayacak kadar geniş, bir rakamla ifade edilemeyecek kadar sonsuzdur. Bu durumda kendisini vahyin ortaya koyduğu ilkelerle bağlı hissederek vahyin aydınlığında yürümek isteyen insanın, ilâhî ve öz olan ile; beşerî ve çok olan arasında akışı sağlayan bir bağ kurmasının zorunluluğu açıktır. Tefsir, tefsire göre şümulu daha geniş olan ictihad çabaları bu zorunluluğun tabii sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Yorum - Değişim

Anahatlarıyla incelenecek olursa dinin temel kaynakları üzerinde yapılan yorumda, klasik terimlerle tesbit ve tatbik olarak isimlendirilebilecek iki aşamalı bir hareketin varlığı görülür. Yorumun ilk aşaması olan tesbitle dinde ilâhî olanın ne olduğu ortaya çıkarılıp belirlenir. İkinci aşaması olan tatbikle de anlaşılan, idrak edilen din ferdin hayatına uygulanır. Hayatın durağan olmayıp devamlı değiştiği, kimileri buna gelişme de diyebilir, düşünüldüğünde, özellikle bu ikinci aşamanın hayatla birlikte sürekli olarak yenilenmesi ve değişmesi gerekir. Din tek olduğu halde ondan beslenen yorumlar, anlayışlar tek olmayacak, farklılaşacaktır, ki bu durum bir realitedir. Farklılık, zamanın değişimiyle olduğu gibi aynı zaman dilimini paylaşmakla birlikte mekanın değişimi, dolayısıyla coğrafyanın değişimi, sosyo-psikolojik, sosyo-ekonomik, sosyo-demografik şartların değişimi sonucu da gerçekleşir. Bunlara riayet edilmeden yapılan bir yorum, bir ictihad bir yorum olarak kabul edilebilirse de uygulanabilirliği ve geçerliliği olmadığı için hayatiyeti yoktur.

Yükseliş Devri

Bir anlamda dinin yorumu olan İslâmî ilimlerin tarihçesini Kur'an'ı-Kerim'in nüzulünden başlayarak incelersek, başlangıçta onların pratik ve gerçekçi yapısının realiteye uygun bir şekilde geliştiğini tesbit ederiz. İslâmî hayatın gelişmesinin, biz ilk dört asır içinde gittikçe yükselen bir grafik çizdiğini, hicrî IV. Asırda zirveye ulaştığını görüyo-

ruz. Hatta malum Alman müsteşrik Adam Mez Hicrî IV. asrı incelediği ve bu yüzden, konusundan hareketle "el-Hadâratü'l-İslâmiyye fi'l-Karni'r-Râbi'i'l-Hicri" olarak Arapça'ya da çevirilen kitabına, o dönemi İslâm'ın altın çağı gördüğü için buna işaret edecek şekilde "Die Renesence Des Islam" (Nehdatü'l-İslâm) "İslâm'ın Rönesansı" adını vermiştir. Mez bu dönemdeki İslâmî ilimleri hem toplum göstergesi olarak, hem de vardığı seviye olarak zirvede mütalaa ediyor. Bu gelişme çizgisini incelediğimiz takdirde Kur'an'ı-Kerim'in nüzulünden itibaren gelişen seyrin, hayatın içinde, hayatın içindeki ihtiyaçlara göre çözümler gelmesi şeklinde cereyan ettiğini tesbit ediyoruz. Önce vahiy, mevcut problemlere yönelik çözümler getiriyor. Hz. Peygamber gelen vahyi açıklıyor, dolayısıyla uygulaması, çözümleri hayatın içinde neş'et ediyor; hayatla birlikte gelişiyor. Burada beraberlik, maiyyet manasında beraberlik, oluşuyor.

Olgunlaşma Dönemi

Daha sonraki kademede yine hayata paralel olarak devam ediyor. Yani birliktelik, menşe itibariyle içinden çıkış, beraber oluş kaybolmadan, teorik boyutu kazanarak paralel bir halde devam ediyor. O halde dinin yorumu olan İslâmî ilimler hayatın içinde, hayatla birlikte, hayata paralel bir seyir takip ediyor. Böyle olunca katı bir rasyonel yapıdan ziyade, tecrübeye dönüşen bir aklilik; gözle gördüğünün çözüme kavuşturulması, bunu takiben fikriyatının yapılması hakim. Ama bu seyir, her zaman hayatla olan paralelliği bozmadan devam ediyor.

Devrin Karakteri

Bu dönemin bir özelliği de realist, vakıaya uygunluk manasına realist olmasıdır. Bu durumun en bariz ve can alıcı örneğini İmam Malik verir. Fıkıhla meşgul olanlar hatırlayacaklardır, İmam Malik'e bir şey sordukları zaman "hel vekaa?" dermiş, ki bu onun bakış açısını gösterir. Böyle bir şey oldu mu? diyor. Vakıaya, realiteye uygunluk, mücerred teorilerle, ihtimallerle meşgul olma yerine, hayatla birlikteliğin devamını sağlayan realizim -vakıaya uygunluğun devamı manasına-önemli bir özellik olarak göze çarpıyor.

Bu yapıyı "hatta materyalist" olarak tanımlayabiliriz. "Hatta materyalist" derken bu kelamcıların genel tutumlarını yansıtan bir ifadedir. Eski bir ifade tarzı ile "nev'an mâ materyalist". Bütün olayları birşeylerin veya birilerin esrarı, sırrı, ruhaniyeti, bir taraflardan gelen tesirlerle değilde, gözümle gördüğüm, elimle tuttuğum, yaptığım işin sonucu, bilimin doğrudan taalluk ettiği objenin fonksiyonları olarak ele alıyorlar. Bu manada materyalist, yoksa tarihi maddecilik manasında malum ve meşhur materyalizm değil. Onun içindir ki **"ve hatta"** dedim. Bu yapı, bu karakter, hicrî IV. Asırdan, hicri VII. Asra kadar, milâdi XV-XVI. asrın sonlarına kadar, zirvede devam ediyor. Yükselme trendi bitmiş, ama zirvede, devam ediyor. İçerde işlemeler, geliştirmeler yapılıyor, detaylandırılıyor. Bu sırada da "hayatın içinde, hayatla birlikte, hayata paralel" nitelik devam ediyor. Realistlik devam ediyor. Ampirik yapı bozulmuyor. "Ve hatta materyalist" özellik kaybolmuyor.

Grafiğin İnişe Geçişi

Ne zaman ki mistik felsefe, özellikle uygulama alanında, yapılanmaya başlıyor. İşte o zaman içe dönük, içbükey, dıştan içe bakış hakim oluyor. Objektifler içe çevrilip, "te-

fahhus-ı derûni" ön plana çıkarılıyor, Neticede düüşncenin vakıadan uzaklaşıp, gittikçe irtifa kazanarak üst seviyelerde devam etmesi, grafiği gidirek aşağıya çekiyor. Tabiidir ki bu sonucun oluşumunda fevkalade karmaşık başka sebepler de vardır. Ama hemen ifade etmeliyim ki şu anda benim ilgilendiğim konu açısından arzettiğim sebepler ön planda bulunmaktadır. Sonuç, düşünce ve yorumlar artık hayattan kopuk bir yapıdadır. Hayata paralellik bozulmuştur. Hayatın içinden değildirler. Genel görünümü ile mevhum, teorik problemlerle meşgul olunmaya başlanmıştır. Hayata paralellik bozulunca vakıayla ilgi de bozulmuştur.İslâmî ilimlerin ve onların üretici temel iki unsuru olan yorum ve içtihatların ilk dört asırda kazandıkları ve müteakip üç asırda olgunlaştırarak devam ettirdikleri, toplam yedi asırlık dönemin, bir formül halinde ifade edebileceğimiz, **"hayatın içinden, hayatla birlikte, hayata paralel, ampirik, realist ve hatta materyalist"** karakteri deforme olmuş, ortadan kalkmıştır. Bu iniş İslâmî ilimlerin, müslümanların hayatlarıyla ilgisini koparmış onların her gün ortaya çıkan yeni ihtiyaçlarına ve problemlerine çözümler üretme, vasfı kaybolmuştur.

İhya Başlıyor

Tabiidir ki bu durum, düşünen kişiler, ilim adamları tarafından görülmemiş değildir. Farkedilmiş ve görülmüştür. Buna bağlı olarak tecdid hareketleri, ıslah haraketleri başlamıştır. Bunlar bazen mevzii faaliyetler şeklinde, bazen daha geniş yapılı faaliyetlerolarak çıkmıştır. Bu çabalar günümüze kadar gelişi itibariyle birbirinden çok farklı çevrelerde, mesela Türkiye'de Pakistan'da, Arap dünyasında, değişik karakterler taşımakla birlikte, ne garip tecellidir ki, benzer noktalarda kısırlık karakterinde birleşmişlerdir. Hemen hemen hepsi de çözüm üretme konusunda yetersiz çabalar olarak kalmışlar, müşahhas çözümleri, gözle görülür elle tutulur realist çözümleri üretememek gibi bir ortak vasfı sergilemişlerdir.

Şüphesiz bu olgunun muhtelif sebepleri vardır. Ben bunlardan câlibi dikkat bazılarını arzetmekle iktifa edeceğim. Bu faaliyetler çıkış noktası itibariyle çözüm üretmeye yönelik oldukları halde, gerçek manada çözüm üretebilecek nitelik taşımamaktadırlar. Çünki bu çabalarda vazgeçilmez unsur olarak daima gözönünde bulundurulması gereken pratik uygulanabilirlik, bizim ifdemizle hayata paralellik, hayata uygunluk nazar-ı itibara alınmamaktadır. Hayattan kopuk teorik çözümler öneriliyor, metod münakaşaları şeklinde devam ediyor. Hem öneri sahiplerinin ve hem de o fikre karşı çıkanların müşterek vasıfları olarak teorilerle ve metod tartışmalarıyle boğulduklarını, böylece hayattan koptuklarını müşahede ediyoruz. Bu noktada zaman zaman hayatın bu teorilere uydurulmasını önerenlerin varlığından bile söz etmek mümkündür. Halbuki başlangıçta da ifade ettiğim gibi dinin hayata geçirilmesinde temel kaynaklar olan vahiy ve onun tebliğinin, hayatın içinden, hayatla birlikte ve hayata paralel, realist, ampirik ve hatta materyalist nitelikteki yorumlarının zaruri unsur olduğu gözardı edilmekte teorilerin hayatı yönlendiren unsur olmadığı, bilakis hayatın teorileri oluşturup şekillendirdiği gerçeği unutulmaktadır.

Açmazlar-Engellemeler

Buna bağlı olarak bir başka hususa da temas etmek istiyorum. Mevcudu korumak ve dejenerasyonu önlemek için, daima muhafazakar biryapı içinde bulunmak eğilimi. Böy-

le koruyucu bir yapı içinde bulunmak, sonuçta daima yeni hareketlere, yeni akımlara karşı "bu akım neden çıkmıştır? nereden çıkmıştır? niçin gelmiştir?" gibi şüpheli, tedirgin tavır takınmaya yol açmıştır. Akımın bizatihi muhtevası nedir? neyin çözümüne yöneliktir? ne söyleniyor? gibi öze ve muhtevaya yönelik realist yaklaşımlar sergilenmeksizin "kim söylemiştir? niye söylemiştir? hangi kaynaktan gelmiştir?" gibi yaklaşımlar ciddi mânada yeni yorumların yapılmasında ve pratik çözüm faaliyetlerinin bulunmasında önemli bir engel olarak görünmektedir. Bu bahsettiğim unsurlar zaman zaman tâli derecelere düşseler bile, daima gözönünde bulundurulmalıdır. Önerilen, ileri sürülen formülün, yapılan yeni yorumların kaynağı neresi olursa olsun, kim tarafından niçin söylenmiş olursa olsun, incelenmesi ve sonuçta bizatihi problemin çözümünde kullanılabilecek bir nitelikteyse, bu gibi ligayrihi sebeplerden kaynaklanan mahzurların izalesi cihetine gidilmeledir. Gerçekte dinin hayata geçirilmesinde realist bir çözüm getirebilecek nitelikte görünen yeni yorumların sadece ligayrihi sebeplerden dolayı, müzakereye ve denenmeye bile gerek görülmeksizin reddedilmesinin gerçekçi çözüm ve yorumlarının önünde ciddi engel teşkil ettiğinde şüphe yoktur.

Bir Açmaz Daha

Problemin bir başka yönü daha vardır. Sürekli müdafaa pozisyonunda olmak, daima reaksiyon göstermek, gündemin hep başkaları tarafından elde tutulması sonucudur. Böyle bir karakter artık sizin yeni bir yorum getirme, yeni bir çözüm üretme imkanına sahip olmadığınızın göstergesidir. Karşı taraf yeni bir şey ileri sürecek, siz onu reddedecek ve mevcudu savunacaksınız, bu savunma biterken bir başka şey gelecek, bu sefer siz onu da reddecek ve savunmaya devam edeceksiniz, bu biterken bir sonraki ortaya çıkacaktır. Sizin bütün çabanız yeni üretilen fikri reddetmek, mevcudu savunmak olacaktır. O halde böyle bir yapı, karakter olarak reaksiyoner yapı, yahut başka bir deyişle müdafaacı yapı, yeni yorumların ve gerçekçi yeni çözümlerin üretilmesinde ciddi bir engel olarak karşımızda durmaktadır.

İlk Aktivite

İslâm'ın ilk dört asrında, arzettiğim ilk dört asrında, meşhur, "müçtehit isabet ederse iki, hata ederse bir sevap" anlayışı hakimdir. Hata etmek bile sevap demektir. Çünkü hata etme korkusu yeni anlayışların, yeni yorumların, yeni çözümlerin önünde güçlü bir engel teşkil etmektedir. Halbuki bu anlayış kişiyi düşünmeye, yeni yorumlar yapmaya teşvik eder. Üstelik bu söz, birilerine göre bir konudaki hatalı bir ictihadı dahi sevap vesilesi addederek, farklı ictihad ve düşüncelerin sırf farklılığından dolayı veya birilerine göre hatalı olduğundan dolayı reddedilmeyeceğine, aksine makbul görülebilecğine de işaret eder.

Farklılık Esas

Dinin hayata geçirilmesinde farklı anlayışlara sahip olmak, vahiy etrafında şekillenen hayat tarzı içinde bir kargaşa, kaos, bulanıklık değil, bilakis evrensel bir dinin, bu niteliği ile de bağlantılı olarak, bir zenginlik, canlılık ve renklilik olarak görülmelidir. Böyle bir bakış açısının hakim olabilmesi için yeni yorumlar getirmenin gerekliliği yanında, yapılan bu yorumların vazgeçilmez vasıfta yegane gerçekler olmadığı, bunların gerekliliği

kadar değişebilirliklerinin de bulunduğu ve hatta aynı anda aynı konuda farklı şartlarda aktivite kazanabilecek alternatif başka yorumların imkanının üzerinde durulması ve bu fikrin vurgulanması gerekir. Aksi halde dini anlamaya, hayata geçirmeye yönelik her bir adım, bir başkasının benzer adımı atmasını önlemiş olurki bunun sonucu yukarıda temas edilen olumsuzluklardır.

Tek Gerçek Yoktur

Yapılan yorumun tek gerçek, mutlak hakikat olarak ortaya konduğu, usul olarak bu anlayış tarzının hakim olduğu, yaygın kabul gördüğü ortamlarda artık fikri zenginlikten bahsedilemez. Böyle bir ortamda iki durumdan birinin varlığı kaçınılmazdır: Ya, toplum yeni görüşlere açık olmayan, sorgulamayan ve sormayan, kendi içine dönük kapalı bir yapıdadır yahutda tamamen fikrî çatışmaların hakim olduğu, geniş kitlelerin kime niçin inananacağını şaşırdığı, fikrî bulanıklığın bir karakter haline dönüştüğü bir yapıdadır. Her iki durumda, pratik ve geçerli yorumların yapılabilmesi, bir konuyla ilgili yeni çözümlerin üretilebilmesi için ihtiyaç duyulan zemini teşkil edecek nitelikten yoksundur.

Yeniye Kapalılık

İslâm düşüncesinin dinamik yapısını kaybederek, duraklamasının hatta gerilemesinin önemli bir sebebi de ilk söylediğimiz şekilde kendi içine kapalı, eleştiriye açık olmayan kemikleşmiş bir karakterin, toplumsal hayat içine adeta kök salmasıdır. "Güzel olan ülkenin bitkisi Rabbinin izniyle çıkar, kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz (A'râf 7/58) ayetinin de işaretettiği üzere iyi bir ürün ancak münbit bir toprağın mahsulu olduğu gibi canlı dinamik faydalı bir fikir de kaygısızca hiçbir endişe taşımadan gelişebileceği sağlam ve güçlü toplumsal yapıların kazanımıdır. Her yönden yeni düşüncelerin önüne set çekildiği, bir fikrin sadece "yeni" olmasının yanlış olması için yeter sebep görüldüğü, katı ve kısır bir muhafazakarlığın hakim olduğu ortamlarda günün ihtiyaçlarına cevap veren yeni yorumların yapılmasının ne derece güç olacağı aşikardır.

Bilimsel Engel

Günümüzde hâlâ mevcut bu karakter zaman zaman abartılı bir biçimde ortaya çıkmakta; muhtelif çevrelerde kendini göstermekte, hatta bundan en uzak olması düünülen bilimsel zihniyetlerin teşekkülünde bile bunun izlerine rastlanmaktadır. Yaygın kabul gören bilimsel anlayışa göre, bir konuda araştırma yapılırken o konuda daha önce beyan edilmiş fikirler varsa onları belirtmek ve yapılan alıntıları dipnotlarda yerini de göstererek delillendirmek gerekir. Böyle bir bakış açısıyla hareket etmek, bir konunun bütün detaylarıyla düşünce tarihi içinde geçirdiği seyri görme ve gösterme imkanı tanıması açısından faydalı bir prensip olmakla birlikte, bu noktadaki aşırı titizlik yeni yorumların getirilmesine engel teşkil etmektedir. Zaman içinde bir konuda ilmî çalışma yapılırken geçmişte söylenenleri bilmek ve nakletmek gereği, ilim çevrelerinde, akademisyen olmanın asgari şartı değil de tek ve zaruri şartı olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun neticesinde yapılan ilmî ve akademik çalışmalarda aranan şartlar, konuya yeni bir bakış açısı getirmekten ziyade tarihte meşhur olmuş, önüne geçilemez telakki edilen alimlerin fikirlerini bütün yönleriyle bilmek ve aktarmak şekline dönüşmüştür. Dolayısıyla yeni bir fikir ileri sürülemez olmuştur. Zira bir fikrin, bir yorumun kabul görmesi için "muteber kaynak-

larda" yer alması "muteber ilim adamlarınca" tasvip edilmesi gerektiği, aksi takdirde "indi" olacağı şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Halbuki, sürekli geçmişe atıf yapma, önceki kaynaklarla yetinme zorunluluğu, yorumun hayatın içinde ve hayata paralel olma özelliğiyle çelişmektedir. Bu tutum farklı ve zengin yorumlara imkan vermediği gibi, yeni olanın doğması için aralık kapı da bırakmamaktadır.

İhtiyatlı Yaklaşım

Ancak zaman ve zemine göre, bir konuda birbirinden farklı, hatta birbirini nakzeden düşüncelerin ikisinin de geçerli olabileceğini teorik olarak kabul etmek, dinin hiçbir süzgeçten geçirmeden her türlü fikrin yeşermesine uygun bir ortam olduğu anlamına gelmemelidir. Şöyle ki: Dinin hayata geçirilmesine yönelik bir çalışma öncelikle dinin temel kaynaklarına muhalif olamaz. Yapılan bir yorumun, verilen bir cevabın, getirilen bir izahın, dinî vasfını kazanabilmesi için bu prensip üzerine bina edilmesi gerekir. Bu şartlara riayet edilerek yapılan bir çalışmanın doğruluğu, delil-i mecmu' prensibinden hareketle de gözden geçirilmelidir. Bir konudaki hükmün bütünden elde edilen bir sonuçla çelişmesi o hükmün geçersizliğini gösterir. Birbirinden bağımsız olarak ele aldığınızda, delillerden biri birine muhalif sonuçlar elde etmek mümkündür. Fakat bir konuda sağlıklı bir sonuç elde etmek için o konudaki delillere tek tek müracaat yanında delillerin bütününden oluşan genel anlamı da baz almak gerekir. Bu durumda farklılık muhafaza edildiği gibi ana çizgilerdeki birliktelik de kaybedilmemiş olacaktır.

Sonuç

Asl olan, yorumun tekliği değil çokluğudur. Zira evrensel nitelikte ve zaman ötesi unsurlar taşıyan bir dinin her zaman diliminde ve her bölgede hayata paralel bir şekilde uygulanabilir olması, ancak farklı yorumların geçerliliğine istinaden kabul görür. Konuya bu açıdan bakıldığında farklılığın esas olduğu sonucuna varılabilir. Dinin anlaşılmasında ve hayata geçirilmesinde önemi gayr-i kâbili inkar olan yorumun yukarıda arz ettiğim temel karakterinin, ki bu karakter **"hayatın içinden, hayatla birlikte, hayata paralel, ampirik, realist ve hatta materyalist"** karakteri ancak küçük başlıklar altında temas ettiğim mahzurları izale eden, o yanlışları tekrar etmeyen bir yaklaşımla gerçekleştirilebilir. Bu yaklaşımın oluşması ancak problemi gören ilim ve fikir adamlarının teşhis ve tatbikte büyük ölçüde konsensusa (icma') ulaşmalarıyla mümkündür.

İkinci Din Şûrası'nın böyle bir icma'ın oluşmasına vesile olması temennisiyle saygılarımı sunarım.

TÜRKİYE'DEKİ DİNÎ HAYATIN ANLAŞILMASI

Mehmet KERVANCI

Bilindiği gibi Türkiye'deki dinî düşünce ve hayatın bugünkü anlamda bir tartışma odağı olmasının başlangıç tarihi Tanzimat yıllarına dayanmaktadır. Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık güç durumdaki Osmanlı Devleti'nin ve o dönem aydınlarının birer kurtuluş ideolojisiydi. Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık zihnî bir sıkıştırmayla ideoloji haline dönüştürülmeden birer olgu olarak Osmanlı toplumunun damarlarında yaşamıyor muydu? Elbette yaşıyordu. Üstelik birbirlerine muarız unsurlar olarak değil, doğal ve safiyane hâliyle yaşıyordu. Öyleyse bunların ideolojileştirilmesi fiilî duruma zihnî bir müdahaleydi.

Sözü edilen ideolojilerin tarih içinde siyasal alandaki seyri birinin zaferi, diğerlerinin devre dışı kalmasıyla sonuçlandı. Ne var ki zafer elde eden ideoloji diğerlerinin toplum içindeki hayatiyetinden sürekli şüphe eder oldu ve bunu bir tehdit psikolojisiyle kendi varlığı etrafında bir çeşit kabusa dönüştürdü. Bu yine, toplum damarlarında yaşayan ve tarihten tevarüs edilegelen olguların fiilî durumuna zihnî bir müdahaleydi. Üstelik bir kâbusun yarattığı müdahale!

Şimdi zihnî kalıplardan bir an için sıyrılmaya ve fiilî durumu anlamaya, olaylara bir de bu cepheden bakmaya çalışalım.

İslâm'ın bidayetten bugüne bir inanç, ibadet ve ahlâk sistemi olarak yaşanılagelmesiyle bir dünya görüşü kisvesinde şekillenmesi birbirine paralel unsurlar olarak gelişmemiştir. Dünya görüşü dediğimiz üst kültür ve yapılanma, tarih boyunca vitrine edilmesine rağmen geniş kitlelerin anladığı, özümseyip yaşadığı dinî hayatla her zaman örtüşmemiştir. Çünkü din, birinde araç diğerinde ise hedeftir. Dinin araçlaştırılması onun sınırlarını, etki alanını daraltmış, asıl fonksiyonunun icrasına engel olmuştur. Bu çerçevede, İslâm tarihindeki kanlı-kavgalı siyasal mücadelelere giydirilmeye çalışılan dinî kılıf, en çok dinin aleyhinde olmuştur. Bu durum din adına bir sapma, bir tahriftir. Yahudilik ve Hıristiyanlığın başına gelen de buydu. Ne var ki İslâm, bizzat Allah tarafından korunduğu için, daha doğrusu korunan özellikli bir din olduğu için tarihi aşınmalardan zarar görmeden çıkmış ve sapasağlam ayaktadır.

Dünden bugüne akıp gelen dinî hayatın dinamik bir tarafı vardır. Sanıldığı gibi durgun, taklitçilikle malûl bir hayat değildir bu. Kendi içinde özünü koruyuşuyla "sürekli ve geleneksel" yaşanılan yönüyle "gerçekçi" sosyal hayata uyum yönüyle de "çağdaş" bir hayattır.

Türkiye'de son yirmi yıldır canlı bir dinî tartışma ortamı yaşanıyor. Aydınlar, ilim adamları, siyasetçiler her türlü platformda dini tartışıyorlar. Bu tartışmalarda veya buna zemin teşkil eden ilmî araştırmalarda dikkati çeken bir zaafa vurgu yapmak istiyorum: Türkiye'de din ve dinî hayat modern sosyolojinin normlarıyla ele alınıyor. Bizce bu bir zaaftır ve kendi içinde yanlışlıklar içermektedir.

Sosyolojinin ilmî bir disiplin olarak gelişimi son iki yüzyılın olayıdır. Arkasındaki itici güç büyük ölçüde oryantalizmdir. Oryantalizm, Edward Said'in tabiriyle "sömürgeciliğin keşif kolu"ndan başka birşey değildir. Bugünkü sosyoloji elbette bu değil; incelmiş, ilmî disiplinlerini sağlamlaştırmış çağdaş bir ilim dalıdır. İşaret etmek istediğim bu değil. Modern sosyolojinin toplum olaylarını tahlilde geliştirdiği parametreleri, çağdaş batı toplumlarının normlarından bağımsız düşünmek yanıltıcı olur diye düşünüyorum. Unutmamak gerekir ki sosyal bilimler, sosyal zaruretlerden neşet eder ve herbirinin arkasında, neşvünema bulduğu kültür ikliminin dünya ve insan görüşü itici bir güç olarak yer alır. Aynı zamanda bilimsel gelişmenin sürekliliği bir gelenekseliği de içerir. Bu durum evrensel bir olgu olan sanat için de geçerlidir. Meselâ modern batı sanatı doğrudan veya dolaylı dinî metinlerin etkisi altındadır. Sanat alanındaki gelişmeler hiçbir zaman "biblic" geleneğinin dışına çıkmadığı gibi, temel referansını da buradan almaktadır. Bugün modern sosyoloji tarih versiyonlarına yönelirken kendi tarihini eksene alıyor. Tarihle buluşuyor ve oradan bakmaya çalışıyor. Bunun adı pozitivizmdir. Biz ise böyle bir buluşmadan habersiz otuz-kırk yıl öncesinin verileriyle toplum tahlili yapmaya çalışıyoruz. Bu yüzden meselelerin adını yanlış koyuyoruz. Konumuz bağlamında örnek vermek gerekirse buna dinin modernleşme sorununu gösterebiliriz.

Önce modernleşmenin bir problem olarak alanını tespit etmek gerekiyor. Yani bu, genetik yapımızdan rüyalarımıza kadar bütün fizik-metafizik hayatımızı ilgilendiriyor mu? İlgilendiriyorsa herşeyimizi neye göre ve nasıl değiştireceğiz? Dinin böyle bir problemdeki yeri neresidir?

İşte bu ve benzeri sorularla cedelleştiğimiz zaman yüzleştiğimiz gerçek şu: Dinin bizzat kendisinin bir modernleşme problemi yoktur; asıl bizim, din karşısındaki tavır ve algı düzeyimizin modernleşme problemi vardır. Olay, yukarıda farkına ve tarihî gelişimine işaret etmeye çalıştığımız dinî hayatla, dinin dünya görüşü kisvesine bürünmesinin ayırt edilmesidir. İkisine aynı bakış açısıyla yönelirsek gerçeği yakalayamayız. Çünkü dinî hayat "konjonktürel" değil "içkin/derunî" bir hayattır. Siyasallaşmak isteyen bir anlayış, araçları arasında dine yer veriyor veya dini hayatın argümanlarını kullanıyor diye dini ve dindarı bir denek olarak telâkki etmeye başlarsak sadece yanlış bir iş yapmakla kalmayız; toplumun temel dinamiklerini rencide eder, toplumsal öz güveni yıkar ve tehlikeli biriş yapmış oluruz.

Bizi burada siyasetçinin üslûbu ilgilendirmiyor. İlim adamı ve aydının olaya yaklaşım biçimine ve konumuna değinmek istiyorum. Türkiye'deki dinî hayatın tahliline girişilirken bir ilk adım olarak şu problemleri çözmeliyiz: İslâm başka, Hıristiyanlık başkadır. Türkiye'deki dinî hayatın tarihi ve sosyal şartlarıyla batıdaki dinî hayat hiçbir zaman örtüştürülemez. Türkiye'de bu konudaki toplumsal hayatı tahlil ederken modern sosyo-

lojinin imkânları ile tarihî gelişmeleri gözden uzak tutmamalı, bu bağlamda içeriden bir bakışı ve sürekli olanı yakalamayı denemeli; tanımlamaya değil, anlamaya çalışmalıyız.

Türkiye'de siyasal İslâmcılık üzerine kafa yoranların geliştirdikleri tezlerde iki zaaf dikkati çekmektedir. Birincisi, İslâmcılık çerçevesindeki eleştirilerin genele teşmil edilmesi, ikincisi, Türkiye'deki siyasallaşmış dinî hareketlerle İslâm ülkelerindeki benzer nitelikli gelişmelerin aynı paralellikte görülmesi. Olaylara tarihî perspektiften bakılmadığı için böyle bir hataya düşülüyor.

Türkiye'deki dinî hayatın teori-pratik, elit-halk ikilemi olmadığı, ama İslâmcılık denilen düşünce ve hareketlerin bir cemaat kültürü şeklinde geliştiği gerçeği gözden kaçırılıyor. Bu tür ikilemler sınıflı toplumların birer özelliğidir ve kendi aralarında karşıtlığı içerirler. Türkiye'de ulusal burjuvazi, elit sınıf gibi kavramlar tarihî dayanaklardan yoksun olduğundan köylü-kentli, yoksul-zengin ve eğitim seviyesi farklılıklarını sınıfsal bir kategori olarak değerlendiremeyiz. Çünkü Türk toplumu, hiçbir zaman batılı anlamda sınıflı bir toplum olmamıştır. Bu sebeple İslâmcılığın bir sınıf kültürü ya da bir sınf tepkisi olarak ele alınması yanlış sonuçlara götürür. Bu yüzden İslâmcılık adı altında gelişen hareketlerin tarihî perspektifini dikkate alırsak anatomisi çok renkli bir cemaat hareketi olarak görmek gerekiyor.

İslâm ülkeleriyle paralelliğe gelince; Türkiye'deki cemaatleşmelerin tarihî yapısı,refleksleri, değişimleri dikkatle irdelenirse bunun doğudan çok batılı bir karakter taşıdığı görülecektir. İslâm ülkelerindeki hareketler doğrudan siyasal bir nitelik taşırken bizdeki hareketler ise, çoğunlukla mevcut statükoda meşruiyet kazanma ve ekonomik dayanışma arayışı çerçevesinde şekilleniyor ve sürekli bir değişim niteliği gösteriyor.

İslâm kültür birikimleri ile çağdaş problemlerin nasıl çözüleceği ya da Türkiye'de İslâm bilimleri ve düşüncesinin yeniden nasıl üretileceği meseleleri sadece bugüne ve bize ait meseleler değildir. Her toplumun ve her kültürün bu tür meseleleri bütün zamanlar boyunca vardır ve olmaya devam edecektir. Bu durum, dinin olduğu gibi siyasetin, ekonominin vs. de bir meselesidir. Bunlardan birindeki gelişme diğerlerine de imkân sağlayacaktır. Öyleyse asıl mesele, olaylara bütünsel bakmak ve çağdaş dünyada yerimizin neresi olacağını tespit etmektir.

Bu anlamda Ahmet Cevdet Paşa'yı ve "Ma'ruzat'ını çok önemli buluyorum. Toplumsal olayların tahlilinde edebiyatımızın seçkin bazı yazar ve romanlarını da; Abdülhak Şinasi, Refik Halit, Yakup Kadri, Ahmet Hamdi Tanpınar, Peyami Safa, Tarık Buğra, vs. gerçekliği yansıtmaları açısından önemsiyorum.

Dinî problemlerin, din problemi şeklinde anlaşılmasını bir sapma olarak görüyoruz. Dinî problemleri işin ehli, ilim adamları tartışmalı. Bu, tarih boyunca hep böyle olagelmiştir. Modern dünyayı ve buradaki gelişmeleri bilen; kendine, toplumunun tarihî ve kültürel değerlerine yabancılaşmamış cesur din adamlarına, bilim adamlarına ihtiyacımız vardır. Kendimizi dünyaya ve gerçeğe kapayamayız.

Türkiye'de dinî hayatın canlı ve dinamik olduğunun anlaşılması için doğru parametrelerin kullanılmasına ihtiyaç vardır. Halk bu çerçevede nereye müracaat edeceğini her zaman bilmiştir. Dinî hizmet anlayışının tarihî şeyhülislâmlık çizgisi, günümüzde Diya-

net İşleri Başkanlığı şeklinde devam etmektedir. Halkımızın bu müessemize olan itimadı, dinî problemlemlerini bu çerçevede çözmeye çalışması dinî hayatın seviyesine ve sürekliliğine bir işarettir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din İşleri Yüksek Kurulu'na halkımızın tevcih ettiği sorular ciddî bir biçimde incelenirse Türkiye'deki dinî hayatın dinamizmi görülebilir. Aynı şekilde Türkiye Diyanet Vakfı'nın hizmet alanları halkımızın dinî hayattaki teveccühlerinin bir sembolüdür. İslâm Ansiklopedisi, genç ilim adamlarına yatırım, Türk Cumhuriyetlerindeki ilâhiyat fakülteleri, sağlık hizmetleri, vakfımızın kültür yayınları hizmet anlayışındaki temel esprinin tezahürüdür; amaç, çağın aydınlığında dinî hayatın korunması ve geliştirilmesidir.

Yaşayan dinî hayat kendini sürekli üretiyor ve yeniliyor. Şimdi bunun görülmesi, ama içeriden bir bakışla görülmesi gerekmektedir.

Bu anlayışla hepinize saygılar sunuyorum.

HANEFİLERDE FARZ-VÂCİP AYIRIMI VE SÜNNETİN HÜKMÜ ÜZERİNDE BAZI DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. Abdulkadir ŞENER

Konuya girmeden önce belirtmek isterim ki bu tebliğ büyük ölçüde Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ebî Şehl es-Serahsî (ö.483/1090)'nin Fıkıh Usülü (Usûlü's-Serahsî-I-II, Kahire 1372-73/ 1953-54) esas alınarak hazırlanmıştır.[1]

Hanefiler, şer'î hükümleri: 1- Farz, 2- Vâcib, 3- Sünnet, 4- Nâfile olmak üzere başlıca dörde ayırırlar.

1- Farz

Farz, ziyadelik ve eksiklik kabul etmeycek şekilde şer'an belirlenmiş bir iş demektir. Farz, kesin bilgi ifade eden Kitap (Kur'ân) Mütevâtir Sünnet veya İcma ile sâbit olur. Sözlükte "Farz" kelimesi, belirlemek (takdir) anlamına gelir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de : نِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ (Belirlediğiniz mehrin yarısı onundur...)[2] ve سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا (O, bizim indirdiğimiz ve farz kıldığımız, yani hükümlerinin kesin olduğunu belirttiğimiz bir sûredir...[3] buyurmuştur. "Farz"a "Mektûbe" adı da verilir; çünkü onun yerine getirilmesi, ind-i ilâhide bizim üzerimize yazılmıştır. Burada Allah'a imân, namaz, oruç ve haccı, farz için örnek olarak zikredebiliriz. Farz, kesin bir delil ile sabit olduğundan onu inkâr eden kâfir olur. Farzı yerine getiren Rabbine itaat etmiş, onu terkeden ise Rabbine isyan etmiş olur. Farzı küçümsemeksizin, özürsüz olarak, terkeden kimse de günahkâr olur.[4]

2- Vâcip

Vâcib, helâl ve harâmın sözkonusu olduğu yerlerde şer'an yapılması veya terkedilmesi gereken şeydir. Bu terim, "düşmek" anlamına gelen "vücub" kökünden türetilmiş-

(1) Büyük İslâm Hukukçusu Serahsi'nin bu Usul-i Fıkıh'ı ve Furu'-i Fıkh'a dair yazdığı *el-Mebsut* (Kahire 1324-31/1906-12) adlı 15 ciltlik eseri, fevkalade önemlidir. Bilindiği gibi Serahsi'nin *Şerhu Siyeri'l-Kebir'i* Muhammed Hamidullah tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve T.D.V.'nca 4 cilt halinde basılmıştır. (Ankara 1989-91). Öte yandan bu *Şerhu Siyeri'l-Kebir'i*, 175 yıl önce merhum Muhammed Munib Ayıntabi (ö.1238/1823) Türkçeye çevirmiş ve bu çeviri mütercimin vefatından üç yıl sonra büyük boy 2 cilt halinde basılmıştır. (İstanbul 1241/1825. Oysa *Şerhu Siyeri'l-Kebir'in* Arapça metninin ilk baskısı, ancak 1913-16 yılında Haydarabad (Hindistan)da yapılmıştır. Serahsi ve eserleri hakkında geniş bilgi için Bkz. 900.Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslam Hukukçusu Serahsi Armağanı, Ankara Ü.İ.F. yayını, Ankara 1965).

(2) Bakara 2/237.

(3) Nûr, 24/1.

(4) Serahsi, Usul, c. 1, s. 110,111.

tir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا (Yan üstü yere düştüklerinde...) [5] buyurulmuştur. Hanefi fıkıh literatüründe dayandığı delil, kesin bilgi ifade etmediği halde, kişinin yapması gereken işe "Vâcib" adı verilmiştir. Yahut da itikad yönünden sâkıt olan ve amel yönünden yerine getirilmesi gereken şeye bu isim verilmiştir. Farzda vâcib de bağlayıcıdır; ancak farz, vâcib'e nispetle daha kuvvetlidir. Kısaca, kesin bilgi ifade eden bir delil ile sâbit olduğu için yapılması gereken şeye "Farz" denir. Zannî bir delil ile sâbit olan hükme de "Vâcib" adı verilir. Buna göre namazda Fatiha'nın okunması ve ta'dil-i erkan, vitir namazı, hacda tavaf için taharet, Safa ile Merve arasında sa'y vâcibdir.[6]

Vâcibin delili haber-i vâhid, daha genel bir deyişle "zannî olduğu için onu inkâr eden kâfir olmaz, çünkü vâcibin dayandığı delil, amel bakımından yeterli olsa da yakînî bilgi ifade etmez. Bundan dolayıdır ki herhangi bir te'vile gitmeksizin vâcibi kabul etmeyen kimse, haber-i vâhid'i reddettiği için sapmış olur. Buna mukabil bir kimse, genel olarak haber-i vâhid ile amel edileceğini kabul etmekle birlikte bir te'vil (yorum) sonucu herhangi bir vâcibi reddederse sapmış sayılmaz. Yani vâcibi yerine getiren kimse "muti" herhangi bir te'vile gitmeksizin vâcibi terkeden kimse de "âsi" olur. Öte yandan haber-i vâhid gibi zannî bir delil ile sâbit olan herhangi bir hükme farz demek, nass'a bir şey ilave etmek anlamına gelir. Bu da, o nass'ı neshetmek demek olur ki buna kimsenin hakkı yoktur.[7]

İmam Şafiî, farz-vâcib ayırımı yapmaz. Ona göre bir hükmün delili ister âyet, ister hadis olsun, kesin bilgi ifade ediyorsa o hükme vâcib denir; ona, aynı anlama gelmek üzere farz da denir. Yani farz ve vâcib, Şafiî'ye göre aynı hükmü ifade eder. Hadisin mütevatir olması şart değildir. Dolayısıyla, İmam Şafiî'ye göre Kitap (Kur'ân) ile Sünnet delil olma yönünden aynı mertebededir. Yeter ki haber-i vahid şeklinde de olsa, o sünnet sahih olsun.[8]

Hanefilerin vâcib anlayışını biraz daha açabilmek için şu misaller üzerinde durmak istiyorum.

a- Namazda Kur'ân'dan bir miktar okunması farzdır, çünkü Kur'ân-ı Kerim'de فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ (Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun)[9] buyurulmuştur. Namazda Fâtiha süresinin okunmasını gerektiren delil ise haber-i vâhid'dir. Buna göre Hanefiler; "Namazda Fâtiha'nın okunması vacib'dir. Buna farz diyecek olursak, nass'a bir şey eklemiş oluruz. Buna da kimsenin hakkı yoktur. Namazda Fâtiha'nın okunması farz değil, vâcib'dir dediğimiz zaman, nass (Kur'ân) ile sabit olan hükmü aynen kabul etmiş ve diğer delil (haber-i vâhid) ile de amel etmiş oluruz." diyorlar.

b- Namaz da rükû ve secde Kur'ân nassıyla sabittir. Ta'dil-i erkan ise haber-i vâhid ile sâbittir. Farzın terkedilmesiyle namaz fâsid olur. Ta'dil-i erkanın terkedilmesiyle de namazın fâsit olduğunu söylersek, haber-i vâhidi delil olma bakımından bulunduğu de-

(5) Hac, 22/36.
(6) Serahsi, Usul, c.1, s. 111, 112.
(7) Serahsi, Usul c. 1, s. 112.
(8) Şafii, Risale, No: 268-308.
(9) Müzzemmil, 73/20.

recenin üstüne çıkarmış oluruz, yani onu Kur'ân mertebesine yükseltmiş oluruz. Öte yandan ta'dil-i erkanı terketmenin namaza herhangi bir noksanlık getirmediğini söyleyecek olursak, bu kez de amel bakımından uygulanması gereken bir delili kendi derecesinin altına düşürmüş oluruz.

c- Vitir namazı da böyledir. Yani o da haber-i vâhid ile sâbittir. Vitir namazına, amel yönünden vâcib'dir demez isek onun delilinin derecesini düşürmüş oluruz. Ona farz diyecek olursak, dayandığı delili kesinlik ifade eden bir nass mertebesine yükseltmiş oluruz.

d- Hac'da Ka'be'yi tavaf ederken şartı da haber-i vâhide dayanmaktadır. Yani tavaf, kesin bir delil ile sâbittir. Tavafta taharet şartı ise haber-i vâhid ile sâbittir. O habere göre Hz. Peygamber, tavafı namaza benzetmiştir. Buna göre taharetsiz yapılan tavafın fâsit olduğunu söylemek, onun delilini kesin bir nass mertebesine çıkarmak olur. Hâtim'in dışından tavaf etmek de böyledir.

e- Hac'da Safa ile Merve arasında sa'yin vâcib oluşu da aynı şekilde haber-i vâhidle sâbittir; çünkü Kur'ân-ı Kerim'de: فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا (Onun Safa ile Merve'yi tavaf etmesinde bir sakınca yoktur...)[10] buyurulmuştur. Bu âyet-i Kerime, söz konusu sa'yin farz olduğunu ifade etmez. Bundan dolayıdır ki Hanefiler sa'yi vâcib olarak kabul ederler.

f- Hac sırasıda Umre yapmak da bu tür vâciblerdendir, çünkü Kur'ân-ı Kerim'de: وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا (Yol bakımından gücü yetenlerin Ka'be'yi haccetmeleri, Allah'ın insanlara emridir.)[11]buyurulmuştur. Bu âyet-i kerimeden Hac sırasında Umre yapmanın farz olduğu anlamı çıkmaz.

g- Hanefilere göre Kurban Bayramı'nda kurban kesmek ve Ramazan Bayramı'nda fıtır sadakası vermek de aynı şekilde vâcib'dir.[12]

3- Sünnet

Sünnet dinde gidilen yol ve yapılagelen iş, yani uygulama demektir. Hanefilere göre, terim olarak sünnet, Hz. Peygamber'in ve ondan sonra Sahabîlerin yapageldikleri işlerdir. İmam Şafiî'ye göre bu terim, sadece Hz. Peygamber'in sünnetini ifade eder. Şafiî, Sahabinin taklid edilmesinin uygun bulmaz. Dolayısıyla kıyas'ı Sahabî kavlinden öne alır. Başka bir deyişle İmam Şafiî, Sahabilerin fiillerine ve kendi görüşlerine değil, onların dayandıkları delillere uyar. Sahabelerden sonra Tabiîlerin fiil ve sözleri, icma derecesine ulaşmamışsa, onların da sırf fiil ve sözlerine değil, dayandıkları delile uyulmasını söyler. Buna göre İmam Şafiî, Saîd b. el-Müseyyeb'den nakledilen şu sözleri, Hz. Peygamber'in sünnetine hamleder. "Kadın âkile sıfatıyla diyetin üçte birine kadar erkekle birlikte ödemede bulunur", Karısının nafakasını temin etmekten âciz olan koca, eşinden ayrılır. "İmam Şafiî, bu sözleri, Tabiilerin görüşleri olduğu için değil, onların dayandığı delili Hz. Peygamber'in sünneti saydığı için kabul eder.[13]

Eskiler (Selef) "Sünnet" terimine Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'in uygulamalarının da girdiğini söylerler. Nitekim Hz. Peygamber'in: "Benim sünnetime ve benden sonra ona

(10) Bakara 2/158.
(11) Âl-i İmrân 3/97.
(12) Serahsi, Usul, c.I, s. 112,113.
(13) Serahsi, Usul, c.I, s. 114.

sımsıkı sarılan Râşid Halifelerin sünnetine uyunuz."[14] buyurduğu rivâyet edilmiştir. Serahsî, bu hadîsi naklettikten sonra şöyle der: Eğer bu hadis sabit ise sünnetin hükmü, ona uymaktır. Fakat bu uyma, farz ve vâcib anlamında değildir. Ancak sünnet, dinin şiarı ile ilgili ise o, amel yönünden vâcib hükmündedir. Tâbii bilginlerinden Mekhûl (ö.112/730)'e göre sünnet ikiye ayrılır.

a- Uyulması hidayet ve terkedilmesi dalalet olan sünnet. Bayram namazları, bir beldede ezan okunması ve cemaatle namaz kılınması böyledir.

b- Uyulması iyi olan ve terkedilmesinde beis olmayan sünnet Hz. Peygamber'in oturup kalkması, giyim kuşamı ve hayvana binmesi de bu tür sünnetlerdendir. İbadetlerde de Hz. Peygamber'in sünnetine uyulur. Bazen bu sünnetlerden birinin terkedilmesi mekruh olur, bazen onu terkeden kimse kötü etmiş (mûsî) olur. Ona uyan kimse de iyi etmiş (muhsin) olur.[15]

4-Nafile

"Nefl" de denilen "Nâfile" kelimesi, sözlükte ziyadelik, fazlalık gibi anlamlara gelir. Ganimete de "Nefel" (ç. enfâl) denir; çünkü ganimet, cihad ile amaçlanan şeye ilave (ziyade) bir nesnedir. Arapçada toruna da nâfile denir; zira o da kişinin kendisinin değil, çocuğunun çocuğudur; yani onun nesline eklenen biridir. Nâfile ibadetler, gönüllü olarak yaptığımız amellerdir. Bundan dolayıdırki nafile'ye "Tatavvu" adı da verilir. Tatavvu' kelimesi, bir işi gönüllü olarak yapmak anlamına geldiği için nafile'nin eş anlamlısı olarakda kullanılır. Nâfile ibadetleri yerine getiren kimse sevap kazanır, onları yerine getirmeyen kimse ne günaha girmiş olur ne de kınanır.[16]

Literatürde sünnet olan ibadetlere nâfile (ç.nevafil) de denilir. Dolayısıyla sünnet namazları herhangi bir mazeret olmaksızın otururak kılmak caizdir. Nâfile namaz kılan kimse, binit üzerinde ise Kıble'ye niyet eder ve biniti hangi yöne gidiyorsa o cihete dönerek bu namazını kılar. Böylece gönüllü olarak yapılan bu tür ibadetlerde kişiye daha çok kolaylık sağlanmış olur.[17]

Sünnetin Huccet Olması

Hanefiler, sünnetin huccet olması için bir takım şartlar ileri sürerler ve sünneti derecelere ayırırlar. Onlara göre sünnet, "mütevâtir" ise onun ifade ettiği bilgi zorunlu (zaruri) bilgidir. Şafiilere göre bu, yakînî bilgidir, zorunlu bilgi değildir. Mütevatir'in ifade ettiği bilgi, ister zaruri olsun isterse yakînî olsun, hüküm bakımından o vücub (faraziyyet) ifade eder. Bir de aslı âhad olduğu halde fer' i (yani sonradan) mütevatir olan haberler vardır. Bunları da mütevâtir hükmünde kabul edenler vardır. Ebu Bekr el- Cessâs (ö.370/ 981) bunlardandır. Genellikle Hanefiler, bu tür haberlere "meşhur" adını verirler. İmam Muhammed'in öğrencilerinden isa b. Eban (ö.210/ 825), bu meşhur haberleri üç kısıma ayırır.[18]

(14) Tirmizi, İlim: 16.
(15) Serahsi, Usul, c.ı, s.114.
(16) Serahsi, Usul, c.ı., s.115.
(17) Serahsi, Usul, c.I., s. 115.
(18) Serahsi, Usul, c.I, s. 293. Hanefilerin Hadis anlayışı ve metodu ile ilgili geniş bilgi için Bkz. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, 1994.

a- Bunlardan bir kısmını inkâr eden kimse küfre girmez; fakat sapmış sayılır. Zina edenlerin recmedilmesiyle ilgili haber bu türdendir.

b- Bu haberlerden bir kısmını inkâr eden kimse sapmış sayılmaz; fakat onun günaha girmiş olmasından korkulur. Mest (huffeyn) üzerine meshetme ile ilgili haber ve peşin alış verişte bir miktar fazla almanın "ribâ" olmadığını bildiren haber"[19] böyledir.

c- Bu tür haberlerin bir kısmı da vardır ki bunları inkâr eden kimsenin günahkâr olmasından korkulmaz; fakat o kimsenin yanılmış olduğu düşünülür. Bu tür haberler bir kısım hükümlerle ilgili olup fakihler, onlar hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Her fakih kendisine göre bir delil veya neden ile bunlardan birisinin sahih olma cihetinin ağır bastığı kanaatine varmış ve onunla amel edilmesini söylemiş, diğerinin de yanıldığını ileri sürmüştür. Ancak ictihada dayanan bu görüşünde o, hata etmişse, yine de günaha girmiş olmaz; çünkü fakih ictihadında düştüğü hatadan sorumlu değildir.[20]

Sonuç ve Değerlerdirme

Hanefi İslâm Bilginleri, kesin bilgi ifade eden delillere dayanan hükümlere "farz" demişlerdir. Onlara göre bu deliller, ya Kur'ân- ı Kerim ayetleridir, yahut da mütevâtir sünnetler (hadisler) dir. Bunların her ikiside sübut yönünden kat'i dir; ancak bunlardan bazıları delalat yönünden zanni olabilirler. Böyle delalet yönünden zanni olan ayet veya mütevatir sünnetten çıkarılan hükümler farz değil, vâcib'dir. Diğer bir deyişle, Hanefiler, delalet veya sübut yönünden kat' i olmayan (zanni) delillere dayanan hükümlere "vâcib" adını vermişlerdir. Haber-i vâhidlerle sabit olan hükümlere de " sünnet " adını vermişler ve onunla da amel edileceğini söylemişlerdir. Fakat onlara göre bu amel, farz ve vâcib olma (farziyyet ve vücub) niteliğini taşımaz; ancak dinin şiarını teşkil eden hususlarda vacib hükmünde olur. Nitekim Tabiilerden Mekhûl, sünneti ikiye ayırmış ve bunlardan bir kısmının yerine getirilmesinin hidâyet ve terkedilmesinin dalalet olduğunu söylemiştir. Bayram namazları, bir beldede ezan okunması ve cemaatle namaz kılınması bu tür sünnetlerdir. Mekhûl'e göre sünnetlerin diğer bir kısmının da yapılması iyidir, terkedilmesinde bir beis yoktur. Hz. Peygamber' in oturup kakması, yiyip içmesi, giyinip kuşanması ve hayvana binmesi vb. bu kısım sünnetlere dahildir. Bir de "Nâfileler" (nevâfil) vardır ki bunları gönüllü olarak yapan kimse sevap kazanır; terkeden kimse, günah işlemiş olmadığı gibi, kınanılacak bir şey de yapmış sayılmaz.

Sünnetin huccet olmasına gelince; sünnet mütevatir ise hüküm bakımından vücub (farziyyet) ifade etmektedir. Mütevâtir olmayan sünnetlerin hükmü üzerinde görüş ayrılıkları vardır. Bunlar, Hanefilere göre itikadî konularda huccet olmaz; fakat amelî konularda mütevatir olmasa da sahih olan sünnetlere uyulur. Esasen sünnetin Hz. Peygamber devrinde yazılmaması ve Sahabe devrinde de tedvin edilmemiş olması, bir kısım hadislerin sıhhati üzerinde tartışmalara ve farklı rivayetlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fıkhî mezheplerin oluşmasında da bu tür ihtilaflı hadis ve rivayetlerin etkisi büyüktür.

Bir kısım sünnetlerin (hadislerin) sıhhati üzerinde duyulan şüphe neticesinde onların

(19) Buhari, Büyü', 19; Müslim, Müsakat, 102, 103.
(20) Serahsi, Usul, cI, s. 294.

Kur'ân-ı Kerim'e arzı (âyetlerle karşılaştırılması)[21] bir takım hadislerin Kur'ân-ı Kerim'e muhalif olması gibi meseleler, bilimsel ve ciddi tartışmalara sebebiyet vermiştir. İmam Şafii, Hz. Peygamber' in sünnetinin Kur'ân-ı Kerim'e aykırı olmayacağını, sünnetin Kur'ân-ı Kerim'le karşılaştırılamayacağını, hadislerin Kur'ân-ı Kerim'e arzı konusundaki haberin munkati olduğunu ileri sürmüştür.[22] Hanefiler ise Kur'ân-ı Kerim'e muhalif olan hadisi huccet olarak kabul etmezler; bu tür hadislerin muhalif olduğu âyet ister âmm olsun, isterse hâss olsun. Serahsî, hadisin Kur'ân-ı Kerim'e arzı konusunda İmam Şafii'nin munkati' diye reddettiği hadisi daha geniş bir şekilde naklederek, Hanefilerin görüşlerini destekler. Yani Serahsî, haber-i vâhid olan hadislerin Kur'an-ı Kerim'e arzını, onların Kur'ân-ı Kerim'e muvafiksa alınmasını, muhalif ise reddedilmesini, Hz. Peygamber'in istediğini söyler.[23]

Burada âcizane belirtmek isterim ki uydurma (mevzû) olan hadisleri bir yana bırakalım, sahih olarak kabul edilen her hadisin veya sünnetin hükmünü, Kur'ân-ı Kerim'in hükmü mertebesinde görmek isabetli bir yaklaşım değildir. Hele Kur'an-ı Kerim'in lafız ve ruhuna, ya da sahih bir sünnetin beyanına aykırı olan haber-i vâhid ile sabit hükümleri, Kur'ân-ı Kerim'in hükümlerinin derecesine yükseltmek, hiç doğru değildir. Bir de yaşayan sünnet (gelenek) ve uygulama (amel)ların zamanla Hz. Peygamber'e nispet edilip hadis sayılmaları, müslümanların işlerini zorlaştırmaktadır.[24] Bununla birlikte denebilir ki, bu tür hadisler farklı uygulamalara(alternatiflere) imkan verdiklerinden müslümanlar için bir bakıma kolaylık da sağlıyor olabilirler. Bu görüş de bir dereceye kadar makul görülebilir. Ancak bu tür hadislerin mana ve mahiyetini, Kur'ân ve sahih sünnet karşısındaki yerini iyi belirlemek gerekir; Bunlardan birinin benimsenip ötekine karşı katı bir tutum içine girilmemesi icap eder. Burada Yusuf Karadavî'nin şu görüşlerini nakletmek te fayda mülahaza ediyorum:

Delâletleri zanni olan nass' ları, özellikle hadisleri doğru anlamak için şu hususları göz önünde bulundurmalıyız:

1 - Hadisin geçici bir illet (neden) e bağlı olup olmadığının tespit edilmesi gerekir. Eğer hadis, böyle bir illete bağlı ise, bu illetin kalkmasıyla onun hükmü de kalkar.

2 - Sonradan değişen bir örfe bağlı olan hadislerle böyle olmayan hadislerin birbirinden ayrılması gerekir.

3 - Bütün mükelleflere şâmil olan hadislerle muayyen bir muhit ve kavme mahsus olan hadisler ayırd edilmelidir.

4 - Hz. Peygamber' in devlet başkanı sıfatıyla söyledikleri ve yaptıklarıyla Allah' tan bir tebliğ olmak üzere buyurdukları ve yaptıkları birbirine karıştırılmamalıdır..

(21) Bu konuda yapılmış geniş bir çalışma için Bkz. Ahmet Keleş, *Sünnetin Kur'an'a Arz Usulü*, doktora tezi, Erciyes Ü. Sosyal Bil. Ents. Kayseri 1997, Ayrıca Bkz. Mehmet Said Hatiboğlu, *İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik-Hilafetin Kureyşliliği*, Ankara Ü.İ.F.Der. XXIII. (Ankara 1979), s. 186-188.

(22) Şafii, Risale, No: 617-622.

(23) Serahsi, Usul, C.I., s. 364-365. vd.

(24) Fazlu'r-Rahman, *Tarih Boyunca İslamî Metodoloji Sorunu*, Çev. Salih Akdemir, Ankara 1995, s. 146. vd.

5 - Muayyen bir hal (olay) ile ilgili olan hadislerle genellik ve süreklilik ifade eden hadisler birbirinden tefrik edilmelidir.[25]

Sonuç olarak hatırlatmak isterim ki İslâm'ın ilk ve birinci kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Ondan sonra başvuracağımız ikinci kaynak, Hz. Peygamber'in sahih sünnetidir. Dinî bir Mesele ile karşılaştığımız zaman, sırasıyla bu iki kaynağa başvurmamız gerekir. Müslümanların bilgi, anlayış ve kültürlerini yansıtan dinî literatürün Kitap ve Sünnetten sonra geldiğini ve onları, yeri geldikçe bu iki kaynağın ışığında gözden geçirip değerlendirmemizin zorunlu olduğunu düşünmekteyim.

(25) Yusuf Karadavi, *İslâm Hukuku*, Çev. Yusuf Işıcık-Ahmet Yaman,. İstanbul, 1997. s. 177 vd.

MEZHEPLER VE TAKLİT

Dr. İbrahim PAÇACI

GİRİŞ

Hz. Peygamber döneminde, ferdî, içtimaî, siyasî herhangi bir hâdise ve problemin çözümünde, önce Kur'an-ı Kerîm'e bakılır, burada bulunamazsa sünnete müraaat edilirdi. Bu iki kaynakta da hüküm açık olarak bulanamazsa, içtihada başvurulurdu[1]. Fakat içtihatla varılan hüküm ilk fırsatta Hz. Peygamber'e arz edilirdi. Dolayısıyla bu dönemde hükümler, dolaylı veya direkt olarak vahye dayanmaktadır. Zira, Hz. Peygamber'in içtihatları vahyin, sahabenin içtihadı ise Hz. Peygamber'in kontrolü altındadır. Bu sebeple, teşri' açısından, bu dönemde herhangi bir problem söz konusu değildir.

Rasulullah'ın irtihalinden sonra, problemlerin kendisine sorulacağı, içtihat yoluyla ulaşılan hükümlerin arz edileceği, vahyin muhatabı ve ikinci derecede şâri' olan Hz. Peygamber bulunmamaktadır. Halbuki, içtihat ile varılan hükümlerde ittifak edilebileceği gibi daha çok ihtilaf edilmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, ihtilafı azaltmak, birliği sağlamak ve Şâri'in maksadına isabet ihtimalini artırmak amacıyla istişareye baş vurmuşlar, şûra içtihadı yapmışlardır. Hz. Ömer'den sonra, şûrada görüşlerinden yararlanılan sahabeler Medine'den ayrılarak çeşitli bölgelere dağılmışlardır.

Asr-ı saadetten sonra ilk devirlerde, ilmî kudreti bulunan her müslümanın önünde içtihat kapıları ardına kadar açıktır. İlmî kudreti içtihat için kafi gelmeyenler ise, istediği müçtehitten faydalanma, ona sorma ve tâbi olma hürriyetine sahiptir. Gerek hakimler ve gerekse müftüler belirli bir kanun veya mezhebe bağlı olmaksızın kendi içtihatlarına göre problemleri çözümlerlerdi. Abbasiler devrine kadar her merkezde birçok âlim ve müçtehit bulunmaktaydı; fakat bunlara izafe edilen mezhepler yoktu. Daha sonra, ileride açıklanacağı gibi, çeşitli nedenlerle mezhepler meydana gelmiştir.

Müçtehit imamlardan sonraki devirlerde, problemlere doğrudan doğruya Kitap ve sünnetten çözüm getirmeye yönelik çalışmalar durmuş, onun yerini *"taklitçilik ruhu"* almıştır. Sonunda, bu taklitçilik taassup derecesine ulaşmıştır. Mezheplerin ortaya çıkarak, taklitçiliğin yerleşmesinden sonra, mezhepler ve taklit konusunda değişik görüşler ortaya çıkmıştır. Bir kısmı taklidin caiz olmadığını savunurken, diğer bir kısmı taklit yapıla-

1 el-Münziri, **Muhtasaru Süneni Ebi Davud,** Akdiye, c.5, s.212; et-Tirmizî, **es-Sünen,** Ahkam, 3; ed-Daremi, **es-Sünen,** Mukaddime, 19.

bileceğini iddia etmişlerdir. Taklidin caiz olduğunu söyleyenlerden bir kısmı, bütün dinî-amelî hayatında bir mezhebe bağlanmanın gerektiğini savunmuş, bazısı da, böyle bir zorunluluğun olmadığını, herkesin istediği müçtehidin görüşüyle amel edebileceğini söylemişlerdir.

Bu tebliğimizde, mezhep veya müçtehitlerin görüşlerinin taklit edilmesinin hükmü üzerinde durulmaya çalışılacak, bu çerçeveden olmak üzere, öncelikle içtihat farklılıklarının ve mezheplerin ortaya çıkış nedenleri ele alınacak, daha sonra da taklidin caiz olup olmadığı, caiz olması halinde, kimlerin, hangi şartlarda taklit yapabileceği ve taklidin sınırı konuları işlenecektir.

I- GÖRÜŞ FARKLILIKLARININ SEBEPLERİ VE MEZHEPLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

A-GÖRÜŞ FARKLILIKLARININ SEBEPLERİ

Hz. Peygamber döneminde, ashabın görüş ayrılığı söz konusu değildir. Zira, bu dönemde, herhangi bir problemle karşılaşıldığında, Hz. Peygamber'e sorulurdu. O'nun bulunmadığı yerlerde ise, önce Kur'an-ı Kerîm'e bakılır, burada bulunamazsa sünnette müracaat edilirdi. Bu iki kaynakta da hüküm açık olarak bulunamazsa, içtihada başvurulurdu. Fakat içtihatla varılan hüküm ilk fırsatta Hz. Peygamber'e arz edilirdi. Bu sebeple vahy döneminde görüş farklılığı olmamıştır.

Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra, sahabe ve tabiûn döneminden itibaren görüş ayrılığı başlamış, asr-ı saaddetten uzaklaştıkça da bu ihtilaflar çoğalmıştır. Bu görüş ayrılıklarının sebepleri, ileride içtihat ve taklit konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için kısaca açıklanacaktır. Bu sebepler, hemen hemen bütün usul ve fıkıh tarihi kitaplarında değişik şekillerde ele alındığından burada detaya girilmeksizin ve ilk kaynaklara inilmeden genel manada bir açıklama yapılacaktır.

1- Hadisle İlgili Sebepler

a- Hadisin Bilinmemesi

Hadislerin tedvinine hicretin birinci asrının sonlarında başlamakla[2] birlikte, hadis eserlerinin ortaya çıkışı ikinci asrın ikinci yarısına tesadüf etmektedir[3]. Ayrıca o çağlarda, kitapların el ile yazılarak çoğaltıldığı, ulaşım ve haberleşme araçlarının çok geri olduğu göz önünde bulundurulduğunda hadislerin İslâm âleminin her tarafında bilinmesinin ve yaygın olmasının mümkün olmadığı izahtan varestedir.

Bu nedenle, ilk asırlarda, hadislerin tedvin ve tasnif işlemleri tamamlanıp, İslâm ülkesinde yaygınlaşıncaya kadar, bazı alimler, diğerlerinin bilmediği hadisleri biliyor ve hükmü bu hadis üzerine bina ediyordu. Bu hadisi bilmeyenler ise, içtihat yoluyla ulaştığı neticeye göre fetva veriyorlardı. Kendi içtihatlarıyla vermiş oldukları hükümler ise,

2 İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye,** c.10, s.345; Koçyiğit, Talat, **Hadis Tarihi,** s.200-201.
3 Koçyiğit, Talat, **Hadis Tarihi,** s.205.

bazen sünnete muvafakat ediyor, bazen de muhalefet ediyordu. İşte, alimler arasındaki görüş farklılıklarının sebeplerinden birisi buna dayanmaktadır.[4]

Meselâ, Hz. Ömer diyet konusunda parmakların hepsini birbirine denk görmüyordu. Fakat Hz. Peygamber'in diyette parmakların denk olduğuna hükmettiği ile ilgili hadisi duyunca, önceki görüşünden dönmüştür.[5]

b- Hadisin Sıhhat Derecesi Konusundaki Farklı Görüşler

Alimlerin, hadislere yaklaşımları da görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Rivayet edilen hadise veya ravilerine güvenmemesi, hadis kabul metotlarındaki farklılıklar sebebiyle bazı hadisleri bir kısım fakihler kabul etmezken, diğer bir kısmının kabul etmesi veya bulundukları çevreye ve zamana göre hadislere ihtiyatlı yaklaşmaları fakihler arasındaki ihtilaflara sebep olmuştur.

Medine hadislerin beşiği olması, hadis ve sahabe fetvalarının bol olması sebebiyle, Medine'de yaşayan fakihler hadisi kabul almakta tereddüt etmemişler re'yden kaçınmışlardır. Buna karşılık, Irak bölgesi hadis çevresinden uzak olması ve burada pek çok fırkanın ortaya çıkışı ve hadis uydurmalarının zuhur etmesi nedeniyle Kûfe bölgesinde yaşayan fakihler, hadisleri kabul etmekte daha ihtiyatlı davranmışlar, ağır sıhhat şartları koymuşlar, onun yerine re'ye öncelik tanımışlardır.[6]

Iraklı müçtehitler, Hanefiler, ahad hadisi delil olarak kabul etmek için gerekli gördükleri rivayet ettiği hadise muhalefet etmeme, konusu herkesin bilmesi gereken konulardan olmama gibi şartların yanında, fakihlerin rivayet ettikleri ahad haberleri tercih etmişler, Hicaz bölgesi müçtehitler, İmam Malik ve talebeleri, hadisi fakihlerin rivayet etmesine bakmayıp Medine halkının tatbikatına uygunluğunu aramışlardır. Diğerleri ise, fakih olmasına veya Medine halkının tatbikatına uygunluğuna bakmaksızın ahad haberi kabul etmişlerdir. Bunun gibi, Şafiîler, Said b. Müseyyeb gibi büyük sahabilerin dışındakilerin rivayet ettikleri mürsel hadisleri delil olarak kabul etmezken, diğerleri mürsel hadisi delil olarak kabul etmişlerdir. Hanefîler, meşhur hadisi mütevatir derecesinde kabul ederek, bununla Kur'an'ın âmmının tahsis, mutlakının takyit edilebileceğini kabul ederken, diğerleri meşhur hadisi mütevatir seviyesinde görmemişlerdir. İşte bu ve benzeri yaklaşımlar görüş ayrılıklarını doğurmuştur.[7]

Hadis almadaki farklılıklar sebebiyle görüş ayrılıklarının ortaya çıkışına, Abdu'l-Vâris b. Saîd'den rivayet edilen şu haber güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Abdu'l-Varis b. Saîd anlatıyor:

Mekke'ye geldim ve orada Ebû Hanîfe'ye tesadüf ederek sordum:

-Şart koşarak bir şeyi satan kimse hakkında ne dersin?

-Satış da, şart da bâtıldır.

4 Zeydan, **Medhal,** s.107-108; Hafif, Ali, **Muhâdarât,** s.25. Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi,** s.60; Hallâf, **İlmu Usûli'l-Fıkh,** s.305.

5 Zeydan, **Medhal,** s.108.

6 Zeydan, **Medhal,** s.116-117.

7 Hallaf, **İlmu Usûli'l-Fıkh,** s.325; Zeydan, **Medhal,** s.108, 114-115; Şa'ban, Zekiyüddin, **İslâm Hukuk İlminin Esasları,** s.75-81; Ebû Zehra, Muhammed, **İslâm Hukuku Metodolojisi,** s.95-99.

Bunun üzerine İbn Ebî Leylâ'ya geldim ve aynı şeyi sordum:

-Satış caiz, şart bâtıldır.

cevabını verdi. İbn Şübrüme'ye gidip sorduğumda:

-Satış da şart da caizdir.

dedi. Kendi kendime, *'Allah, Allah! Üç tane Iraklı fıkıh bilgini bir mesele üzerinde birleşemiyorlar!'* dedim ve tekrar Ebû Hanîfe'ye giderek iki meslektaşının söylediklerini naklettim. Şu cevabı verdi:

-Onların sana ne dediklerini bilmem; bana Amr b. Şuayb babasından, o da kendi babasından *"Rasulullah'ın şartla beraber satış yapmayı yasakladığını"* haber verdi.

Bunun üzerine İbn Ebî Leylâ'ya giderek iki dostunun söylediklerini ona naklettim. Şu cevabı verdi:

-Onların sana ne dediklerini bilmem; bana Hişam b. Urve babasından o da Hz. Aişe'den şunu haber verdi: *'Rasulullah bana Berîre'yi satın alıp âzad etmemi emretti. Sahibi, velayetin kendisinde kalmasını şart koştu. Bunun üzerine Rasulullah şöyle buyurdu:* ***"Allah'ın kitabında olmayan şart bâtıldır."*** Şu halde satış caiz, şart bâtıldır.

Tekrar İbn Şübrüme'ye gittim, diğer ikisinin söylediklerini ona naklettim. Şu cevabı verdi:

-Onların sana ne dediklerini bilmem. Bana Mis'ar B. Kidâm Muhârib b. Disâr'dan, o da Câbir'den haber verdiğine göre Cabir şöyle anlatmıştır: *Rasulullah'a bir deve sattım ve Medine'ye kadar binerek istifade etmemi şart koştum; kabul buyurdu.* Şu halde satış da, şart da caizdir.[8]

2- Kitap ve Sünnette Geçen Bazı Kelime ve Cümlelerin Farklı Tefsir Edilmesi

Görüş farklılıklarının sebepleri bazen nassların farklı anlaşılmasından kaynaklanmaktaydı. Kur'an ve sünnet nasslarının çoğunun hükme delaleti kesin değildir; bilakis zannîdir. Bu nasslar bir manaya delalet edebileceği gibi aynı zamanda başka bir manaya da delalet edebilir. Bu sebeple nassların hükme delaleti zannî olur. Nassda bulunan bir lafız iki ya da daha fazla manaya birden delalet eden müşterek lafızlardan olabilir. Meselâ, (وَٱلْمُطَلَّقَٰتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَٰثَةَ قُرُوٓءٍ boşanan kadınlar kendi kendilerine üç temizlik/hayız süresi beklerler)[9] ayetinde geçen (قروء kuru') kelimesi kadınlara mahsus hallerden hem hayız ve hem de temizlik müddeti anlamına gelmektedir. Bunun neticesi olarak da kadınların iddet bekleme süreleri, müçtehitlerin anlayışlarına göre de farklılık göstermektedir.

Bazen nasslarda geçen lafızlar, tahsise ihtimali olan âmm veya takyîde ihtimali olan mutlak lafızlar olabilir. Her müçtehit de, elde ettikleri karineler, deliller doğrultusunda, görüşlerine göre tercihte bulunmaktadır. Bir kısmı, lafzın tahsis edildiğini kabul ederken, diğer bir kısmı umuma teşmil etmiş, bir kısmı nassı mutlak olarak alırken, diğerleri mukayyet olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca, tahsis ve takyit şartları da farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla bunlar da görüş ayrılıklarını doğurmuştur.[10]

8 Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi,** s.60-61.

9 Bakara 2/228.

10 Hallaf, **İlmu Usûli'l-Fıkh,** s.305; Zeydan, **Medhal,** s.108; Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi,** s.60.

3- İçtihat Usul ve Gücünün Farklılığı

Daha önce de işaret edildiği gibi, bulundukları bölgeye göre, bir kısım müçtehitler hadisi ön plana çıkarıp re'yden kaçınmış, diğer bir kısmı da hadislere ihtiyatla yaklaşıp yerine re'yi ön plana çıkarmışlardır. Aynı şekilde, nasslarda geçen kapalı lafızları açıklama konusunda farklı kıstaslar koymaları, anlama ve içtihat kabiliyetlerine göre farklı yorumlamaları da görüş ayrılıklarına sebep olmuştur.

Hadis ve re'ye verilecek yer ve değer bakımından, fukaha arasında bir prensip ihtilafı ortaya çıkmış ve dört grup ortaya çıkmıştır.

Birinci grup, tamamen Kitab'a ve re'ye dayanan, sünneti hüccet kabul etmeyen *"müfrit re'yciler"*.

İkinci grup, re'yi ve bilhassa bunun en önemli unsuru olan kıyası, sahâbe ve tâbiûn fetvalarını hüküm kaynağı olarak kabul etmeyen *"müfrit eserciler"*.

Üçüncü grup, sünneti reddetmeyip onu hüccet olarak kabul eden, ancak hadisin sıhhati üzerinde titiz davranan, buna mukabil, kıyas, istihsan, maslahat gibi re'ye dayanan yollarla hüküm ve fetva vermekten çekinmeyen, farazî meseleler üzerinde de duran *"mutedil reyciler"*.

Dördüncü grup ise, re'y ve kıyası inkar etmemekle birlikte, nadiren başvuran, hadislerden başka sahâbe ve tâbiûn fetvalarını da hüccet kabul eden *"mutedil eserciler"*.[11]

Lafız konusundaki ihtilafa ise, Hanefiler âmmın ilk olarak tahsis edilebilmesi için âmm lafız kuvvetinde nassın gerekli olduğunu kabul ederken, yeni ayetin tahsisi için ayet veya mütevatir ya da meşhur sünnet olması gerektiğini söylerken, diğerleri, âmm nassın zannî olduğunu, dolayısıyla ahad hadisle de tahsis edilebileceğini kabul etmişlerdir.[12]

4-Sosyal veya Tabii Şartların Tesiri

Farklı zaman ve mekânlarda yaşayan müçtehitler, yaşamış oldukları çevre ve ortama göre hüküm vermişlerdir; bu da görüş ayrılıklarını doğurmuştur. Şöyle ki, her müçtehidin yaşamış olduğu toplumun örf ve âdetleri, halkın hukukî muamele ve işlemleri, sosyal ve iktisadi durumları birbirinden ayrıdır. Bu farklılıklar da, tabiî olarak hükümlere etki etmektedir. Zira, fakih, Şeriata aykırı olmamak kaydıyla, bulunduğu zamanın ve toplumum gereğini göz önünde bulundurmak zorundadır. Çünkü, ortamın farklılığı, maslahatın ve hükümlerin gerekçelerinin takdirinde farklı görüşleri doğurur.[13] "Ezmanın tağayyuruyla ahkamın tağayyuru inkâr olunamaz"[14] kaidesi de buna işaret etmektedir.

B- MEZHEPLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Sahâbe devrinden itibaren yukarıda açıklanan sebeplerden kaynaklanan görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte, müctehit imamlar devrine kadar mezheplerden söz edilmemek-

11 Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi,** s.63.

12 Hallaf, **İlmu Usûli'l-Fıkh,** s.164-229, 305-306, 325-330; Zeydan, **Medhal,** s.108-109, 112-117; **Fıkıh Usulü,** 392-421, 364-369, 455-465; Şa'ban, Zekiyyüddin, **İslam Hukuk İlminin Esasları,** 265-279, 294-309; Ebû Zehra, **İslâm Hukuk Metodoljisi,** 136-150.

13 Hallaf, **İlmu Usûli'l-Fıkh,** s.305; Zeydan, **Medhal,** s.112.

14 **Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye,** Madde 39.

tedir. Her merkezde birçok alim ve müçtehit bulunmakta, soruları cevaplandırmakta ve davaları halletmektedirler; fakat bunlara izafe edilen bir mezhep yoktur. Bu devirde, çeşitli sebeplerle mezhepler teşekkül etmiştir. Mezheplerin ortaya çıkmasının sebepleri şöyle sıralanabilir:

a- Daha önceki müçtehitler gerektikçe meseleler üzerinde fetva verirlerken, bu asırda müçtehitler fıkhın bütün konularına içtihatlarını teşmil etmişler; nazari konularda da içtihatta bulunmuşlardır.

b- Bu içtihatların tedvin edilerek kitaplarda toplanmış, bu sayede bir müçtehidin, çeşitli konulardaki içtihatlarının kolayca öğrenilmesi imkânı doğmuştur.

c- Fıkıhta re'y ve hadis mektepleri doğmuş ve bu mektep mensupları arasında sözlü ve yazılı münakaşa ve münazaralar başlamıştır.

d- Hadis ve re'y ekolleri arasındaki bu münakaşa ve münazaralar, müçtehitlerin usul ve kaidelerinin, yani fıkıh usulünün doğmasına sebep olmuştur.

e- İdarecilerin imamlara iltifat etmeleri, imamları mahkemelerin başına getirmeleri veya belirli imamların görüşlerinin muhakeme işlerinde esas alınması da mezheplerin doğması ve yayılmasında etkili olmuştur.

İşte bu ve benzeri amiller sebebiyle fıkıh mezhepleri doğmuş, müçtehitlere ait müstakil içtihat usulleri ve bu usullerle varılan hükümler mecmuası ortaya çıkmıştır. Ancak, dördüncü hicrî asırdan önce halk, bilinen dört mezhebe ayrılmadığı gibi fıkıh mezhepleri de dörtten ibaret değildi. Bilinen dört mezhebin dışında, Hasan el-Basrî, el-Evzâî, Süfyan es-Sevrî, el-Leys b. Sa'd, Süfyân b. Uyeyne, İshak b. Rahaveyh, Ebû Sevr, Dâvûd ez-Zâhirî ve İbn Cerîr et-Taberî'nin mezhepleri meşhurdur. Bunların her birinin farklı içtihat usulleri, bunlara verilmiş reyleri, çeşitli bölgelere yayılmış tabileri vardı. Bu mezheplerden bazıları çeşitli sebeplerle tarihe karıştı.[15]

II- TAKLÎDİN TANIMI VE BİR MEZHEP VEYA ÂLİMİ TAKLÎDİN HÜKMÜ

A- TAKLÎDİN TANIMI

Taklîd, lügatte bir şeyi (gerdanlığı) boynuna takmak, (kılıcı) omzuna asmak anlamına gelmektedir.[16] Fıkıh Usulünde ise, "hüccet ve delilsiz olarak başkasının sözünü kabul etmektedir",[17] "sözü hüccet olmayanın sözüne göre, delilsiz olarak amel etmektir."[18] şeklinde tarif edilmiştir.

Buna göre, Kitap, sünnet, icmâ'dan dayandığı delili bilinmeksizin, bir müçtehit veya mukallidin sözünü alıp onunla amel etmekle taklit meydana gelmiş olur. Mukallit, delile değil, hükmü çıkaran alime itimat etmektedir. Buna karşılık, görüşünü aldığı müçtehidin

15 Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi,** s.61-62.

16 Mustafa/ez-Ziyât/el-Kâdir/en-Neccâr "ka'lede" (el-Mu'cemu'l-Vesıt), c. 2, s. 754.

17 Gazzâlî, **el-Müstasfâ,** c.2, s.387; Âmidî, **el-İhkâm,** s.4, s.297; Zuhaylî, **el-Vesît fî Usûli'l-Fıkhi'l-İslâmî,** c.2, s.96.

18 İbnu'l-Kayyım, **İ'lâmu'l-Muvakki'în,** c.2, s.168, 178; İbn Hümâm, **et-Tahrîr,** s.547.

deliline bakarak içtihadına iştirak etmek suretiyle reyini benimsemeye taklit değil, *ittiba'* denir.[19]

Önceki devirlerde halk, dinî problemlerini istediği müçtehide sorar ve aldığı cevaba göre amel ederdi; devamlı olarak bir müçtehide bağlanmazdı. Alimler de mezhep hükümleri, imamın görüşleri üzerinde değil, Kitap ve sünnet delilleri üzerinde sebat ederdi. Mezheplerin teşekkülünden bir müddet sonra, içtihat terbiye ve kültürünün değişip zayıflaması, hazır hükümlerin çoğalması, siyasî baskı gibi çeşitli nedenlerle mezhep taassubu meydana geldi.

Mezheplerin ortaya çıkışından sonra, taklît ve içtihat konuları üzerindeki tartışmalar günümüze kadar devam edegelmiştir. Nazari olarak içtihat-taklit münakaşaları dördüncü asırda başlamıştır. Bu tarihten itibaren yazılan usûl kitaplarının tamamında bu münakaşaya yer verilmiş, ayrıca bu konuda müstakil kitap ve risaleler yazılmıştır. İçtihat taraftarı olanlar, taklide, neredeyse hiçbir meşruiyet tanımazken, taklit taraftarları, taklîdin vacip olduğunu, içtihat kapısının kapalı bulunduğunu iddia etmektedirler.[20] Tebliğin gereğinden fazla uzamaması için, içtihat taraftarları ile taklit taraftarlarının tartışma ve delilleri zikredilmeden kısaca ulaşılan kanaat açıklanmaya çalışılacaktır.[21]

B- TAKLÎDİN HÜKMÜ VE MÜÇTEHİT İMAMLARIN TAKLİT HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İslâm dininde asıl olan, taklidin yerilmesidir. Çünkü taklit, delilsiz olarak başkasına uymak ve tâbi olmaktır. Her mükelleften istenen Allah ve Rasûlüne itaat etmesidir. Bu da, Kur'an ve sünnette belirtilen hükümlere uymakla olur. Bir meseleyle ilgili Kur'an ve sünnete müracaat edilip de orada açık hüküm bulunduğunda onunla amel edilir. Mükellef bu naslarda sarih olarak hükmü bulamazsa, usulünce içtihatta bulunur. Eğer mükellef içtihat yoluyla hükümleri anlamaktan aciz kalırsa, hükmünü bilmek ve anlamak istediği meseleyi, ilim ehlinden, alimlerden sorar ve aldığı cevaba göre amel eder.

Müçtehit imamlar âdeta, kendilerinden sonra taklit ve mezhep taassubunun doğacağını sezmişler ve gerek davranışlarıyla, gerekse sözleriyle bunları önlemeye çalışmış; tefekkür etmeyi, ana kaynaklar ile devamlı temas halinde olmayı tavsiye etmişler, cemiyetin günlük problemlerini çözmenin tek yolu olan içtihat faaliyetlerinin duraklamadan devam etmesini temine gayret etmişlerdir. Müçtehit imamların bu gayretlerine örnekler aşağıda sunulmuştur:

İçtihatlarını, yetişmiş talebeleriyle istişare ederek yürüten Ebu Hanife bazı kere onlarla, bir mesele üzerinde günlerce münakaşa eder, bütün şûra üyelerinin fikir ve reylerini aldıktan sonra hükmün bir tarafa kaybedilmesini isterdi.[22]

---

19 İbnu'l-Kayyım, **İ'lâmu'l-Muvakki'în,** c.2, s.178; Zühaylî, **el-Vesît fî Usûli'l-Fıkhi'l-İslâmî,** c.2, s.97; Karaman, **İslâm Hukukunda İçtihad,** s.205.

20 Bkz. İbn Hazm, **el-İhkâm fî Usuli'l-Ahkâm,** s.793-885; İbn Hümâm, **et-Tahrîr,** s.549.

21 Taklitle ilgili geniş bilgi ve içtihat-taklit münakaşa ve delilleri için bakınız. İbn Kayyım, **İ'lâmu'l-Muvakkı'în,** c.2, s.168-260.

22 Kevseri, **Nasbu'r-Raye,** c.1, s.38.

İmâm-ı Âzam Ebû Hanife ve talebesi Ebû Yusuf şöyle demektedir: *"Nereden söylediğimizi (hükmümüzün delil ve kaynağını) tetkik edip bilmeden bizim re'yimizle fetva vermek hiçbir kimse için helal değildir."*[23]

İmâm-ı Âzam başka bir sözünde şöyle demiştir: *"Bu benim re'yimdir ve elde edebildiğim re'ylerin en iyisidir. Bundan daha iyisini bulan olursa onu kabul ederiz."*[24]

Şu ifade, diğer bazı alimler yanında bilhassa İmam Malik'ten nakledilmiştir. *"Rasulullah (s.a.s) müstesna herkesin sözü kabul ve reddedilebilir."*[25]

Şu sözler de onundur: *"Kendi imamını taklit yüzünden sahabe kavlini terkeden kimseye tevbe teklif edilir."*[26], *"Ben bir beşerim; hata da ederim isabet de... Re'y ve içtihadımı inceleyin, kitap ve sünnete uyan her sözümü alın, onlara uymayan bütün sözlerimi de terk edin."*[27]

Bir adam gelerek Şafiî'ye bir mesele sorar. Şafiî de, o konuyla ilgili Hz. Peygamber'den şöyle şöyle dediği rivayet edilmektedir şeklinde cevap verir. Bunun üzerine soru soran kimse "Ya Eba Abdillah (Şafiî)! Sen de mi böyle söylüyorsun?" deyince, Şafiî titrer, rengi uçarak sararır ve der ki: *"Yazıklar olsun sana!.. Rasulullah'tan bir hadis rivayet edip de ondan başka bir hüküm söylersem, hangi yer beni üstünde taşır, hangi gök beni altında barındırır."*[28]

Şu sözler de İmam Şafiî'ye aittir: *"Delilsiz ve hüccetsiz olarak bilgi toplayan kimse gece karanlığında odun toplayana benzer; topladığı bir arkalık odunu yüklenirken bunun içinde kendisini sokacak bir yılanın bulunduğunu bilmez."*[29], *"Kıblenin hangi yönde olduğunu kestiren bir kimsenin bir başkasını taklit etmesi nasıl uygun olmazsa, mükellefin dininde, muasırı olan bir kimseyi taklit etmesi de öyle uygun değildir."*[30]

Şafiî'nin talebesi Müzenî, muhtasar isimli eserine şöyle başlamaktadır: *"Bu kitabı Şafiî'nin ilminden özetledim. Maksadını öğrenmek isteyenlere kolaylık temin etmektir. Ancak şunu haber vereyim ki, Şafiî herkesin kendi hayatının bizzat şuuruna varması ve tehlikeden korunması için, gerek kendini ve gerekse diğer müçtehitleri taklit etmeyi yasaklamıştır."*[31]

Şafiî'ye, bir hadis rivayet eden var, bu hadisi alır mısın? diye sorulunca, *"Ne zaman ki, Rasulullah'tan bir hadis rivayet edilir de ben onu almamışsam, şahit olun ki ben aklımı kaybetmişimdir."* şeklinde cevap verir.[32]

"Herhangi bir konuda, hadisçiler tarafından, Hz. Peygamber'den rivayet edilen be-

23 Şevkânî, **Kavlu'l-Müfid,** s.17; Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, **'İkdu'l-Cîd,** s.49; Füllani, **İkâzu Himemi Üli'l-Ebsâr,** s.72; Zuhaylî, **el-Vesît fî Usûli'l-Fıkhi'l-İslâmî,** c.2, s.108.

24 Ebu'l-Meâlî, **Gayetü'l-Emânî,** c.1, s.55.

25 Şah Veliyyullah Dehlevî, **'İkdu'l-Cîd,** s.49.

26 İbnu'l-Kayyım, **Menâkıb,** c.2, s.182; Ebu'l-Meâlî, **Gayetü'l-Emânî,** c.1, s.55.

27 Şevkânî, **Kavlu'l-Müfid,** s.17; Füllani, **İkâzu Himemi Üli'l-Ebsâr,** s.102.

28 Şevkânî, **Kavlu'l-Müfîd,** s.24.

29 İbnu'l-Kayyım, **İ'lâmu'l-Muvakkı'în,** c.2, s.181.

30 Şafiî, **er-Risale,** s.488-489.

31 Müzenî, **Muhtara,** Giriş;

32 Şevkânî, **Kavlu'l-Müfîd,** s.24.

nim görüşüme muhalif sahih bir haber bulunursa, bilmiş olun ki, ister hayatımda olsun isterse ölümümden sonra ben ona dönmüşümdür."[33] diyen Şafiî, başka bir ifadesinde de, *"Benim kitabımda Rasululla'ın sünnetine muhalif bir görüş bulursanız, benim sözümü terk ederek Rasulullah'ın sözüne uyun."*[34] demiştir.

Diğer imamlar gibi Şafiî de, *"Sahih hadis bulununca benim mezhebim odur."*[35] sözüyle, müslümanlara devamlı olarak içtihadın ve ilmî araştırmanın yollarının açık olduğunu göstermekte, mezhep taassubu namına Kitab ve sünnete sırt çevirmeyi menetmektedir.

*"Evzâî'nin reyi, Mâlik'in reyi, Ebû Hanife'nin reyi... bunların hepsi reydir ve bana göre farksızdır. Hüccet ve delil olmak sıfatı yalnız **"asar"**a aittir"*[36] ifadesinin sahibi olan Ahmed b. Hanbel'e göre, delilini incelemeden hiçbir müctehidin söz ve reyine uyulamaz. Eğer delili sağlam ve sahih ise, buna dayalı hüküm ve fetvası kabul edilir, ki buna taklit değil *"ittiba"* denir. İttiba ise, Hz. Peygamber ve ashabından gelene uymaktır; sonra tâbiûn gelir ki, kişi bunda muhayyerdir.[37]

Şu sözler de İmam Ahmed b. Hanbel'e aittir. "Ne beni, ne Mâlik'i, ne Sevri'yi ve ne de Evzâî'yi taklit et; hüküm ve bilgiyi onların aldığı kaynaklardan al."[38] Dinini hiçbir müctehide ısmarlama, Hz. Peygamber ve ashabından geleni al; sonra tâbiûn gelir ki, kişi bunda muhayyerdir."[39]

Mukallitlerin kendilerini taklit ettikleri ve taklit edilmeleri vacip olduğunu söyledikleri imamların taklit konusundaki görüşleri ortadadır. Şevkânî'nin şu sözleri de bu konuyu çok güzel bir şekilde anlatmaktadır: *"Selefin çoğu ne müçtehit ne de mukallitti. Sahabe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn içinden içtihat seviyesine ulaşamayanlar, muayyen bir müçtehidi taklit etmiyor, onlardan problemleriyle ilgili delilleri sorup öğrenerek bunlara ittiba' ediyorlardı... Bu mezhepler ve delilsiz olarak bir başkasının sözünü kabul ve tatbik manasındaki taklit, nesillerin en hayırlılarından sonra ortaya çıkmıştır."*[40]

Şah Veliyyu'llah ed-Dehlevî, taklîdi, vacip ve haram olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Birincisi, Kitap ile sünneti bilmeyen ve araştırmaya, hüküm çıkarmaya da gücü yetmeyen kişi, bu konuda Hz. Peygamber'in hükmünün ne olduğunu bir fakihe sorar. Fakih, bu konudaki bilgisini nakledince ona uyar. Fakihin nakletmiş olduğu şeyin bizzat nassın kendisi olması veya nasstan hüküm istinbat edilmiş olması arasında fark yoktur. Bunların hepsi delalet yoluyla da olsa Hz. Peygamber'den rivayet sayılır. Ve fakihin sözüne muhalif bir hadis ortaya çıktığında, fakihin sözünü terk ederek bu hadisle amel eder. İş-

33 Şevkânî, **Kavlu'l-Müfîd,** s.24.
34 Şevkânî, **Kavlu'l-Müfîd,** s.24; Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, **'İkdu'l-Cîd,** s.49.
35 Şevkânî, **Kavlu'l-Müfîd,** s.25; Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, **'İkdu'l-Cîd,** s.49; Füllani, **Îkâzu Himemi Ûli'l-Ebsâr,** s.147.
36 İbn Abdilber, **Cami'u'l-Beyâni'l-İlm,** c.2, s.149.
37 İbnu'l-Kayyım, **İ'lâmu'l-Muvakkı'în,** c.2, s.178, 182; Şevkânî, **Kavlu'l-Müfîd,** s.27.
38 İbnu'l-Kayyım, **İ'lâmu'l-Muvakkı'în,** c.2, s.178, 182; Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, **'İkdu'l-Cîd,** s.49; Füllani, Şevkânî, **Kavlu'l-Müfîd,** s.27.
39 İbnu'l-Kayyım, **İ'lâmu'l-Muvakkı'în,** c.2, s.178, 181.
40 Şevkânî, **el-Bedru't-Tâlî,** c.2, s.89.

te caiz ve vacip olan taklit budur. İkincisi ise, fakihin ilimde son raddeye ulaştığına, hata etmeyeceğine inanarak taklit etme, muhalif sahih bir hadis gördüğünde imamının sözünü terk etmeyip imamı taklit etmekle mükellef olduğuna inanmaktır. Taklidin bu şekli ise haramdır.[41]

C- İÇTİHAT

Taklidin hoş karşılanmayıp, mükelleflerin hükümleri Kitap ve sünnetten almalarının asıl olduğu, içtihat etme ehliyetine sahip olmayanların ise ittiba' etmelerinin yerinde olacağı açıklanınca, içtihat ehliyetinin ve içtihadın tecezzisinin ele alınmasında yarar vardır.

1- İçtihat Ehliyeti

Hz. Peygamber ve sahabe dönemlerinde içtihat ehliyetinin tarif ve tespiti yapılmamıştır. Bu konudaki çalışmalar, müçtehit imamlar döneminden itibaren fıkıh usulünün tedvini ile birlikte başlamıştır. Yazılı olarak günümüze kadar gelen ilk fıkıh usulü kitabı olan *Risâle'*de İmam Şafiî içtihat ehliyetinin şartlarını şöyle tespit etmiştir.

"Kıyas için gerekli araca bihakkın sahip olan kimse kıyas yapabilir. Bu araç ise, Allâh'ın kitabında yer alan hükümleri, Kur'an'ın farzını, edebini, nâsihini, mensûhunu, âmmını, hâssını ve irşat yöntemini bilmektir.

Bundan sonra kıyasa başvuracak kimse, Kitabın tevile muhtemel olanına, Rasulullah'ın sünnetiyle, sünnet bulamazsa müslümanların icma'ı ile, icma da olmazsa kıyas ile istidlal eder.

Kendinden önce geçmiş olan sünnetleri, selefin görüşlerini, insanların icma ve ihtilaflarını ve Arap dilini bilmedikçe bir kimse kıyas yapamaz.

Ayrıca onun, aklı sağlam olmadıkça, şüpheli ve benzer olanları birbirinden ayırmadıkça, acelecilikten sakınmadıkça, iyice tahkik ederek tespit etmedikçe kıyas yapamaz.

Kıyas yapacak kimse, muhaliflerini dinlemekten çekinemez; zira onları dinlemek suretiyle gaflete düşmekten kurtulur, doğru olduğuna inandığı şeyi daha iyi tespit etmiş olur. Söylediğini neden söylediği, terk ettiğini de niçin terk ettiğini bilmek için son gücünü sarf etmeli ve insafı elden bırakmamalıdır."[42]

Şafiî'nin tespit etmiş olduğu şartlardan, *Kitap, sünnet, icma, kıyas* ve *Arapça* bilgisinin şart olduğu hususunda hemen hemen bütün usulcüler birleşmişlerdir. Bununla birlikte, bu şartları daha açarak sınırlayanlar olduğu gibi başka şartlar ileri sürenler de olmuştur. Meselâ, Ahmed B. Hanbel 300.000'den az hadis bilenin fakîh olamayacağını söylemiştir. Bu konudaki değişik görüşleri sıralayarak tartışmak yerine, tercihe şayan olarak gördüğümüz, İmam Gazzâlî'nin tespitleri ile bunlara ilave olarak el-Hatîb el-Bağdâdî ve Şâtıbî'nin ilginç ve önemli olduğuna inandığımız görüşlerini zikretmekle yetineceğiz.

İmam Gazzâlî'nin *Müstasfâ* isimli eserinde, içtihadın sıhhatı için gerekli gördüğü şartları şöyle özetleyebiliriz:

41 Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, 'İkdu'l-Cîd, s.49.
42 Şafiî, er-Risâle, s.509-511.

1- Takdim edilmesi gerekeni takdim edebilecek, tehir edilmesi gerekeni tehir edebilecek, düşünerek zannı ortadan kaldırabilecek derecede dinî bilgi ve idrake sahip olmak,

2- Adaletli olmak ve adaleti zedeleyecek günahlardan uzak durmak.

Bir kimsenin müçtehit olabilmesi için gerekli olan bilgi ve idrak ise, Kitab'ı, sünneti ve icma'ı bilmesi ve akıllı olması anlamına gelir. Bunlar da şöyle açıklanabilir:

Allah'ın Kitab'ı asıldır, onu bilmek gerekir. Ancak, bundan iki hususu hafifletmekte yarar vardır. Birincisi, Kitab'ın hepsini bilmek şart değildir. Bundan, miktarı 500 kadar olan ahkamla ilgili ayetleri bilmek kâfidir. İkincisi ise, bu ayetleri ezbere bilmesi de gerekmez. İhtiyaç duyduğunda, ilgili ayetlerin yerlerini bulabilecek durumda olması kâfidir.

Sünnete gelince, her ne kadar sayıları binlerce olsa da, ahkamla ilgili sünneti bilmek gerekir. Ancak bunda da, Kur'an'da zikredilen iki hususun hafifletilmesi gerekir. Zira, mevâiz, ahiretle ilgili haberler gibi hadisleri bilmek şart değildir. Hadisleri ezbere bilmesi de gerekmez. Ebû Dâvûd, Beyhakî'nin sünenleri gibi ahkama müteallik hadisleri toplayan sahih bir hadis kitabının bulunması ve ihtiyaç duyduğu hadisleri Kitab'ın hangi bölümlerinde bulabileceğini bilmesi, ihtiyaç anında bulabilmesi yeterlidir. Ezbere biliyorsa bu daha iyidir.

İcma konusunda ise, icma'a muhalif fetva vermemesi için, nâssı bilmesi gerektiği gibi, icma olan konuları da bilmesi gerekir. Burada da, bütün icma edilen hususları ezbere bilmesi gerekmez. Ya alimlerden birinin görüşüne uygun olduğunu veya meselenin daha önce geçmemiş olduğunu bilmekle içtihadının icma'a aykırı olmadığını bilmesi kâfi gelir.

Pek tabî ki, içtihat edecek kişinin Arapça'yı ve dilbilgisi kurallarını da bilmesi gerekir. Bu bilgi, Arapça hitabı anlayacak kadar, kelâmın hakikatını, mecazını, mücmelini, zahirini, umumunu, hususunu, muhkemini, müteşabihini anlayacak kadar bir Arapça bilgisidir. Bu konuda, Halil, Müberred derecesinde olmaya ihtiyaç yoktur. Bilakis, Kitap ve sünnetle alakalı olan kelimeler ile hitabı anlayacak kadar kaideye ihtiyaç vardır.[43]

El-Hatîb el-Bağdâdî, "Hiçbir ilim yoktur ki, müçtehit ona herkesten daha çok muhtaç olmasın. Çünkü fakih, dünya ve ahiretin her işiyle alakalıdır. Fakih, insanların ciddi ve gayri ciddi davranışlarını, muhalefeti, fayda ve zararı, insanlar arasında câri olan işleri, örf ve âdetleri bilmek mecburiyetindedir."[44] demek suretiyle, müçtehidin, fert ve cemiyet psikolojisini, sosyolojiyi, dinler tarihini bilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Şâtıbî, içtihat ehliyeti konusunda diğerlerinden farklı bir görüş ileri sürmüştür. Onun görüşü şöyle özetlenebilir:

"Şu iki vasfı taşıyan kişi içtihat ehliyetini elde etmiş demektir: 1- Şeriatın maksatlarını tam olarak anlamak, 2- Bu anlayışa göre hüküm çıkarma gücüne sahip olmak.

Şerîat kulların mesalihi prensibi üzerine bina edilmiştir. Bu maslahatlar da, mükellefin anlayışına göre değil, Şâri'in koyduğu şekliyle muteberdir. Bunlar ise, zarurete, ihti-

43 Gazzâlî, **el-Müstasfâ,** c.2, s.350-353.

44 El-Hatîb el-Bağdâdî, **"el-Fakîh ve'l-Mütefakkih"** vr.261a-262b (Karaman, Hayrettin, **İslâm Hukukunda İçtihad,** s.176)

yaca ve tahsiniyyata bağlı olmak üzere üç derecedir. Bir kimse her meselede Şâri'in maksadını kavrayacak duruma gelince kendisinde eğitim, fetvâ ve hüküm verme konularında Peygamber'in (s.a.s.) halifesi olacak vasıf ve ehliyeti elde etmiş demektir.

İkinci şart ise, birincisinin hizmetçisi gibidir. Şöyle ki, içtihada güç yetirebilmek, ancak öncelikle şeriatın anlaşılması, ikinci olarak da hüküm çıkarmak için gerekli olan bilgiler vasıtasıyla olmaktadır."[45]

İçtihat ilim ve kültüründen uzaklaşıp, taklit ruhunu benimsemiş kişiler, içtihat şartlarını açıklarken tahfif ve ruhsat tarafına hiç temas etmedikleri gibi, zorlaştırma cihetini seçmişlerdir. Mesela, Kitap ve sünnetin tümünün, bütün anlayış ve sıhhat şartlarıyla beraber bilinmesinin mutlak bir şart olarak ileri sürüldüğü görülmektedir.[46] Buna mukabil, taklide karşı olan alimler ise içtihat ehliyeti ile ilgili şartları hafifletmişlerdir.[47] Bunlardan Şevkânî, "Her ilimde derinleşmek iyi olmakla birlikte, içtihat ehliyeti için şart değildir. Tefsirler yardımıyla Allah'ın ayetlerini, sahih hadis kitaplarından da sünneti anlayacak kadar sarf ve nahiv ile fıkıh usulü bilenler, müçtehittirler; bu sebeple başkasını taklit etmeleri caiz değildir; hiçbir kimsenin reyi mukabilinde ayet ve hadisi terk edemezler." demiştir.[48]

2- İçtihadın Tecezzîsi

İçtihadın tecezzîsi, içtihadın bölünmesi anlamına gelmekte olup, alimin bir meselede müçtehit seviyesine ulaşıp da diğer meselelerde bu seviyeye ulaşamaması demektir.[49] İçtihadın tecezzi edip etmeyeceği tartışmaları müçtehit imamlar dönemine kadar bulunmamaktadır. Ancak bundan sonra tartışılmaya başlanmış olup bu tartışmalarda genelde şu konular ele alınmıştır: İçtihat ehliyeti için gerekli şartlardan bir kısmına sahip olan kimse, kendisinde bulunmayan şartlarda ehli olan kişilere tâbi olarak içtihat edebilir mi? İslâm hukukunun bir bölümünde veya bir meselede müçtehit seviyesine ulaşan kimse, bu konuda içtihat edebilir mi?

İçtihadın tecezzisini caiz görmeyenlere göre, içtihat fıkhî bir meleke olup, bu melekeye sahip olabilmesi için kişinin hem usulü, hem de İslâm hukukunun amaçlarını tam olarak bilmesi gerekir. Müçtehidin, içtihadı herhangi bir konuya münhasır olamaz. Zira şeriatın her bölümü birbirine bağlıdır. Şer'i bir meselede içtihat yapacak kimsenin, şeriatın bütününü bilmesi gerekir.[50] Ebu Zehra, fakihlerin büyük çoğunluğunun bu görüşte olduğunu belirtmiştir.[51]

Zerkeşî, içtihadın tecezzisi konusundaki ihtilafın fıkıh bölümleri arasında olabileceğini, meselelere kadar inildiğinde, tecezzinin söz konusu olamayacağını söylemiştir.[52]

45 Şâtibî, **el-Muvâfakât,** c.4, s.105-107.

46 Molla Hüsrev, **Mir'âtü'l-Usûl,** s.366; Âmidî, **el-İhkâm,** c.4, s.220.

47 Şevkânî, **el-Bedru't-Tâlî,** c.2, s.85-86; Âmidî, **el-İhkâm,** c.4, s.220; İbn Hazm, **el-İhkâm,** 693.

48 Şevkânî, **el-Bedru't-Tâlî,** c.2, s.85-86.

49 Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhul,** s.237; Zeydan, **Fıkıh Usulü,** s.530-531; Ebû Zehra, **Fıkıh Usulü,** s.343; Hallâf, **İlmu Usuli'l-Fıkh,** s.261-262; Karaman, **İslâm Hukukunda İçtihad,** s.181.

50 Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhul,** s.237; Ebû Zehra, **Fıkıh Usulü, s.343;** Hallâf, **İlmu Usuli'l-Fıkh,** s.261-262; İbnu'l-Kayyım, **İ'lâmu'l-Muvakkı'în,** c.4, s.216; Karaman, **İslâm Hukukunda İçtihad,** s.181.

51 Ebû Zehra, **Fıkıh Usulü,** s.343.

52 Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhul,** s.237.

Buna göre, bir kişi buyu' babında, miras bölümünde veya nikah bölümünde derinleşerek müçtehit olabilir; fakat, bu bölümlerin altında, mesela sadece vadeli satış, süt kardeşlerin nikahı gibi müstakil bir problemde müçtehit olunmaz.

İçtihadın tecezzi edebileceğini söyleyenlere göre ise, bazı meselelerde müçtehit seviyesine ulaşan kişi, o meselelerde içtihatta bulunabilir. Diğer meselelerde içtihat vesile ve şartlarına malik olmadığından içtihat edememesi, yeterli olduğu konuda içtihat etmesine mani değildir. Zira bir kimsenin bir konuda bilgili olması, bilgisinin olmadığı konuda fetva vermesine mani olmaması gerekir. Şayet, içtihat tecezzi etmemiş olsaydı müçtehidin bütün meseleleri bilmesi gerekirdi ki bu mümkün değildir. Sahabe dahil, taklit edilen bütün müçtehitlerin bilmediği nasslar, cevap veremediği meseleler olmuştur. İmam Malik'e 40 problem sorulduğu bunlardan dördüne cevap verdiği kalanlarına bilmiyorum dediği rivayet edilir.[53]

3- Netice

İçtihat ehliyeti konusunda arz edilen görüşler ortaya koymaktadır ki, mükellefin kendi tatbikatı için içtihadının başlangıcı olan derece için ileri sürülen şartlar, normalde her zaman elde edilmesi mümkün olan şartlardır. Dolayısıyla, her mükellefin, kendisi için gerekli olan konularda bilgilenmesi ve hükmünü ayet ve hadisten alması gerekir. Hz. Peygamber'in, *"İlim talebi her müslümanın üzerine farzdır."*[54] hadisi bu sorumluluğa işaret etse gerektir. Mutlak müçtehit için ileri sürülen şartlar ise, içtihadın tecezzisi kabul edilince ve günümüzdeki araştırma sonuçları ve teknolojik imkânlar gözönünde bulundurulunca, gerekli İslâmî ilimler ile iktisat, hukuk, sosyoloji, psikoloji, tıp gibi yardımcı ilimlerin bir veya birkaçında mütehassıs kişilerden teşekkül edecek **"İçtihat şûrası"** ile bu şartlar mükemmele yakın bir şekilde tahakkuk edebilir.

Netice olarak, müçtehidin başka bir müçtehidi taklit etmesi caiz değildir. Müçtehit seviyesine ulaşamasa bile alim olan, hükmün delilini bulup anlayabilen kimsenin de taklid etmeyip, hükmün kaynağını öğrenerek ona uyması, nâssa tabi olması gerekir. Ancak bu hususta alimin bilgisinden istifade edebilir. Delili bulmak ve anlamak imkânına sahip olamayan, sadece bir alimi taklide gücü yeten avâm ise, problemini bir alime sormakla mükelleftir. Ancak, Şevkânî'nin dediği gibi, probleminin çözümünü sorduğu alime, delilini de sorması ve öğrenmesi gerekir. Kendisine sorulan alim de bu soruya cevap vermekle mükelleftir.[55] Bunu da güç yetiremeyecek, anlayıp idrak edemeyecek olanlar, şayet böyle kimseler var ise, ancak şu şartlarla bu alimi taklit edebileceği söylenebilir:

a- Müçtehit ve alimi, bizzat itaat ve taklide layık olduğu için değil, aracı olduğu, Hz. Peygamber'den tebliğ ettiği için taklit etmesi,

b- Taklidin basit de olsa bir tercihe dayanması,

c- Taassuptan uzak bulunması,

53 Gazzâlî, **el-Müstasfâ,** c.2, s.353; İbnü's-Sübkî, **Cem'u'l-Cevâmi',** c.2, s.386; İbnu'l-Kayyım, **İ'lâmu'l-Muvakki'în,** c.4, s.216; Âmidî, **el-İhkâm,** s.221; Zeydan, **Fıkıh Usulü,** s.531; Şa'ban Zekiyyüddin, **Usulü'l-Fıkh,** s.377; Karaman, **İçtihad,** s.182.

54 Süyûtî, **Cami'u's-Sağîr,** c.2, s.54.

55 Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhul,** s.252.

d- Taklid edilen hususun beş vakit namaz, oruç, hac, zekâtın farz, zina ve içkinin haram olması gibi herkesin bilmesi gereken zarûrat-ı diniyyeden olmaması.[56]

D- TEK MEZHEBE BAĞLILIK

Dördüncü asra kadar bir kimsenin, dinî hayatında bir mezhebe bağlanmasının gerekli olduğu söylenmemiştir. Tatbikatta, müçtehit olmayanlar, herhangi bir müçtehitten karşılaştığı problemini sorar, aldığı fetvaya uyabilirdi; fakat artık bütün meselelerini aynı müçtehide sormaya mecbur olduğunu aklına bile getirmezdi.[57] Mezhep taassubu başladıktan sonra, bir mezhebe bağlılığın gerekliliği de gündeme gelmiştir.

Müteahhirûndan olan mutaassıp mezhep mukallitleri, her mükellefin dört mezhepten birine bağlanmanın vâcip olduğunu ve mezhebini terk edene ta'zir tatbik edilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Bunlara göre; bir kimse, aczinden dolayı bir imam taklit edince, bu imamın sözleri o mükellef için nas hükmünde olur ve dolayısıyla ondan ayrılamaz.[58]

Buna mukabil çoğunluk diyebileceğimiz başka bir grup usulcüler ise, belirli bir mezhebe bağlanmanın şart olmadığını söylemişlerdir; bir meselede bir müçtehidi, başka bir meselede başka müçtehidi taklit edebilir. Mesela, Hanefi mezhebi gibi belirli bir mezhebe intisap etmiş olsa bile, sonuna kadar o mezhepte kalması gerekmez, başka bir mezhebe geçebilir. Zira, Allahu Teâla, bir imamı veya herhangi bir mezhebi taklit etmeyi emretmemiştir. Bu konuda ne bir ayet ve ne de hadis vardır. Ayrıca, bir mezhebi taklit etmeyi iltizam etmek nezir de değildir ki, yerine getirmesi vacip olsun. Bu sebeple, sahâbe ve tabiûn döneminde, herhangi bir mezhep iltizam edilmemiş, ihtiyaç duyanlar istedikleri bir müçtehide durumu sorarlar ve onların söylediklerine ittiba ederlerdi. Bunu hiçbir kimse reddetmemiş, bir şahsın görüşlerine bağlanmanın gerekliğini söylememiştir. Dolayısıyla bu konuda icma' meydana gelmiştir.[59]

Avamın bir mezhebi iltizam etmesinin ilmî ve şer'i hiçbir değeri yoktur. Delillerine bakarak tercihte bulunan alim için bir mezhep veya görüşe ittiba etmenin bir hükmü olabilir. Bu sebeple, *"avamın mezhebi yoktur; onun mezhebi kendisine fetva veren müftinin mezhebidir."*[60] denilmiştir.

Mezheplerin ancak, üçüncü asırdan sonra teşekkül etmesi, müçtehit imamların taklitle ilgili görüşleri ve sahabi ve tabiûn devri uygulamaları göstermektedir ki, bir imam ve-

---

56 Şatıbî, **el-İ'tisâm,** c.2, s.343-347; Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, **'İkdu'l-Cîd,** s.49, 51-52; Karaman, **İslâm Hukukunda İçtihad,** s.216.

57 Şafiî, **er-Risâle,** s.597; Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, **el-İnsâf,** s.18.

58 Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhul,** s.253; İbn Hümâm, **et-Tahrîr,** s.551-552; Âmidî, **el-İhkâm,** s.319; Karaman, **İslâm Hukukunda İctihad,** s.217.

59 Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhul,** s.253; Gazzâlî, **el-Müstasfâ,** c.2, s.390-391 Âmidî, **el-İhkâm,** 318-319; İbn Hümâm, **et-Tahrîr,** s.551-552; Zühaylî, **el-Vesît fî Usûli'l-Fıkh,** c.1, s.578-579; Şa'ban, Zekiyyüddin, **İslâm Hukuk İlminin Esasları,** s.385; Zeydan, **Fıkıh Usûli'l-Fıkh,** c.1, s.578-579; Şa'ban, Zekiyyüddin, **İslâm Hukuk İlminin Esesları,** s.385; Zeydan, **Fıkıh Usûlü,** s.536; Karaman, **İslâm Hukukunda İctihad,** s.217.

60 Şah Veliyyullah ed-Dehlevî, **'İkdu'l-Cîd,** s.51; Zühaylî, **el-Vesît fî Usûli'l-Fıkh,** c.1, s.582; Karaman, **İslâm Hukukunda İctihad,** s.218.

ya mezhebe bağlanmak, onun görüşlerinden ayrılmamak gerektiği iddiası yerinde değildir.

1- Fıkıh Konusunda Görüş Ayrılıklarının Rahmet Olması

a- "Ümmetimin İhtilafı Rahmettir." Hadisinin Değerlendirilmesi

Herhangi bir mezhebe bağlı kalmanın gerekli olmadığını ileri sürenlerin pek çoğu, mezheplerin Allah'tan rahmet olduğunu, bunun bir genişlik ve kolaylık olduğunu söylemişlerdir. Bu iddiaların da "Ümmetimin ihtilâfı rahmettir."[61] hadisi delil olarak getirilmektedir.[62]

Öncelikle bu hadisin sıhhat derecesi üzerinde durulmasında yarar vardır. Süyûtî, hadisi kitabına almış ve kimler tarafından rivayet edildiğine işaret ettikten sonra, hadisin sıhhat derecesiyle ilgili bir açıklamada bulunmaksızın, "belki bize ulaşmayan bazı hafızların kitabında tahric edilmiştir." demekle yetinmiştir. Ayrıca, hadisi rivayet edenlerden Beyhakî'nin senetsiz olarak naklettiğini açıklamaktadır[63].

Aynı hadisle ilgili Keşfu'l-Hâfâ'da ise şöyle denilmektedir:

"Mekâsıtta şöyle denilmektedir: Beyhakî, bu hadisi, el-Medhal'de, munkatı' bir senetle İbn Abbas'tan rivayet etmiştir." Hadisin farklı bir varyantının metni verildikten sonra *"bu şekilde Taberânî ve Deylemî de hadisi tahric etmiştir. Bu hadiste zaaf vardır. Zerkeşî ve İbn Hacer, Leâlî'de bu hadisi, senedinden bahsetmeksizin merfu olarak Makdisî'ye nispet etmiştir. 'Irâkî de,* ***'Ashabımın ihtilafı ümmetim için rahmettir.'*** *lafzıyla, senedinden bahsetmeksizin, Kitabu'l-İlm ve'l-Hükm kitabında Adem b. Ebî İyâs'a nispet etmiştir. Bu şekliyle hadis mürsel ve zayıftır. Aynı ibarelerle Beyhakî, Eş'ariyye adlı risalesinde senetsiz olarak zikretmiştir."*[64]

Görüldüğü gibi, hadis sahih olarak rivayet edilmemiştir. Ayrıca, Kur'an-ı Kerîm ve hadislerde, ittifakın emredilip, ayrılığın yasaklandığı pek çok hüküm bulunmaktadır. Bu hadisin, ittifakla ilgili ayet ve hadisler karşısındaki durumunun değerlendirilmesini ise sizlere bırakıyorum.

Bununla birlikte, bu hadisin Hz. Peygamber'den varit olduğu, sahih olduğu kabul edilmiş olsa bile, mukallidin dilediği müçtehidi taklit edebileceği, müçtehitler arasındaki görüş ayrılığının bu anlamda bir rahmet olduğu manasına geldiği söylenemez. Belki, değişik görüşlerin tartışılmasından, gerçeğin ortaya çıkacağına, konuya farklı açılardan bakmanın düşünürün ufkunun genişlemesine sebep olacağına, fikir ve düşünce özgürlüğüne işaret edilmiş olabilir.

b- Mezheplerdeki Farklı Görüşlerin Rahmet Olarak Değerlendirilmesinin Tenkidi

Daha önce de açıklandığı gibi, belirli bir mezhebe bağımlı olmanın gerektiği iddiası

61 Suyûtî, **el-Câmi'u's-Sağîr,** c.1, s.13; Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ,** c.1, s.64.

62 Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr,** c.1, s.209-212; Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ,** c.1, s.66; Şa'ban Zekiyyüddin, **İslâm Hukuk İlminin Esasları,** s.385;

63 Suyûtî, **el-Câmi'u's-Sağîr,** c.1, s.13.

64 Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ,** c.1, s.64-65.

yerinde değildir. Ancak, kişinin taklit konusunda tamamen serbest bulunduğunu, istediği müçtehide sorarak taklit edebileceğini söylemek doğru mudur? Mezheplerin farklılığının bir rahmet ve genişlik olduğu söylenebilir mi?

Bir konuda, hakkın, doğrunun sadece bir tane olduğu açıktır. Birbirine zıt iki görüşün çatışması halinde her ikisinin de belki yanlış olması muhtemel olmakla birlikte, her ikisinin de doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bir mantık kuralıdır. Dolayısıyla, fıkhî meselelerde de bir konuda birbirine muhalif ayrı görüşler bulunduğundan, bunların hepsinin doğru olduğunu kabul etmek doğru değildir. Dolayısıyla, doğru olduğuna inanmadığı bir konuda müçtehidi taklit etmek caiz değildir. Mukallidin, müçtehidin doğru söylediğine, hakka isabet ettiğine inanmadan taklit etmesi, ona uyması helal değildir.[65]

İmâm-ı Âzam Ebu Hanife'nin *"Bu benim re'yimdir ve elde edebildiğim re'ylerin en iyisidir. Bundan daha iyisini bulan olursa onu kabul ederiz."*[66] sözü, doğrunun bir tane olduğuna kendisininde bu doğruyu bulmaya çalıştığına, ulaştığı neticenin kendine göre en iyisi olduğuna inandığına işaret etmektedir. Aynı şekilde İmam Şafiî'nin, *"Herhangi bir konuda hadisçiler tarafından, Hz. Peygamber'den rivayet edilen benim görüşüme muhalif sahih bir haber bulunursa bilmiş olun ki, ister hayatımda olsun isterse ölümümden sonra ben ona dönmüşümdür."*[67], *"Benim kitabımda Rasulullah'ın sünnetine muhalif bir görüş bulursanız, benim sözümü terk ederek Rasulullah'ın sözüne uyun."*[68] demesi de hakkın bir tane olduğuna işaret etmektedir. Şayet birden fazla doğru olduğuna inanılacak olursa, Ebu Hanîfe'nin bu benim doğrum, o da onun doğrusudur demesi, İmam Şafiî'nin de kendi içtihadından vazgeçmemesi gerekirdi.

Farklı içtihatların her birinin doğru olabileceğine bazı hadisler delil getirilebilir:

"Ashaptan iki kişi bir sefere çıktılar. Namaz vakti geldiğinde beraberlerinde su olmadığı için temiz toprakla teyemmüm ettiler ve namazlarını kıldılar. Sonra vakti içinde su buldular. Bunlardan biri, abdesti de namazı da iade etti, diğeri ise iade etmedi. Resulullah'ın (s.a.s.) yanına geldiklerinde durumu anlattılar. Resulullah (s.a.s.), iade etmeyen: ***"Sünnete isabet ettin, namazın sana yeterlidir!"*** *dedi. Abdesti ve namazı iade eden zata da:* ***"Sana iki kat ücret var!"*** *buyurdu."*[69]

"Karanlık bir gecede, ashap kıbleyi şaşırarak her biri münferit olarak farklı yönlere namaz kılarlar ve yöneldikleri yeri belirlemek için önlerine çizgi çizerler. Sabah olunca durumu Hz. Peygamber'e haber verirler. Hz. Peygamber, namazı iade etmelerini emretmez."[70]

Ancak bu hadisler, iddiamıza muhalif değildir. Zira, mükellefin sorumlu olduğu, mutlak doğruyu elde etmek değil, doğruya ulaşmak için elinden gelen gayreti sarf etmektir. Bunun içindir ki Hz. Peygamber, *"Hakim içtihat edip de doğru sonuca ulaşırsa iki se-*

65 Gazzâlî, **el-Müstasfâ,** c.2, s.390.
66 Ebu'l-Meâlî, **Gayetü'l-Emânî,** c.1, s.55.
67 Şevkânî, **Kavlu'l-Müfîd,** s.24.
68 Şevkânî, **Kavlu'l-Müfîd,** s.24; Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, **'İkdu'l-Cîd,** s.49.
69 Ebu Davud, **es-Sünen,** Taharet 128; Nesai, **es-Sünen,** Gusl 27.
70 İbn Kesir, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm,** Bakara 2/115, c.1, s.140.

vap, hata ederse bir sevap kazanır."[71] buyurmuşlardır. Bu hadis, hem doğrunun bir tane olduğuna, hem de müçtehidin doğruyu bulmak için gayret sarf etmesi gerekip hata etmesi halinde sorumlu olmadığına; bilakis gayretinden dolayı ecir kazanacağına delalet etmektedir.

Hakkın, doğrunun bir tane olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi için, fakihlerin görüş ayrılığının sebeplerinin incelenmesinde yarar vardır.

1) Hadisle İlgili Sebepler

Fakihler arasındaki görüş ayrılıklarının sebeplerinden birincisini hadislerin bilinmemesi veya hadisin sıhhati ve kabul şartlarıyla ilgili farklı telakkiler oluşturmaktadır.[72] Müçtehit imamlar döneminde hadisin tedvin ve neşri çalışmaları henüz tamamlanmamıştı. Bu sebeple bir kısım fakihlerin diğerlerinin bilmediği hadisle hüküm vermelerinden görüş farklılığının ortaya çıkması çok normal olarak kabul edilmelidir. Ancak bu doğrunun bir tane olduğuna muhalif değildir. Zira, başta imamlar bizzat kendileri, daha önce de açıklandığı gibi, sahih hadis bulunduğunda görüşlerinin terk edilerek hadise uyulması gerektiğini söylemişlerdir.[73] Günümüzde, bütün hadisler tedvin edilip kitaplarda toplandığı gibi, tahric ve tahlilleri de yapılmıştır. Hatta, teknolojik imkânlardan yararlanılarak, hadisler bir CD'de toplanmış ve birkaç tuşa basmakla istenen konudaki bütün hadislere ulaşma imkânı doğmuştur.

2) Kitap ve Sünnette Geçen Bazı Kelime ve Cümlelerin Farklı Tefsir Edilmesi

Nasslardaki müşterek, mücmel gibi kapalı lafızların farklı anlaşılması, mecaz veya hakikate delalet konusunda değişik görüşler, lafzın âmm veya hâss, mutlak veya mukayyet olması gibi sebepler de görüş ayrılıklarını doğurmaktadır. Müçtehitlerin bilgi ve kavrayışlarıyla doğru orantılı olarak görüş farklılıklarının ortaya çıkması normal karşılanmalıdır. Ancak, bu görüş farklılıklarını normal karşılamak, doğrunun bir tane olduğuna muhalif değildir.

Mesela Müşterek lafzı ele aldığımızda, herbiri ayrı vaz' ile olmak üzere birden fazla manâya gelen kelimelere müşterek denir. Meselâ, "ayn" kelimesi göz, su pınarı, casus, altın ... vb. manalara gelir.[74] Tanımından da anlaşılacağı gibi, müşterek, bir vaz'da sadece bir manaya delalet etmektedir. Bunun neticesi olarak da çoğunluğa göre, müşterekin gösterdiği anlamların tamamı onun bir defa kullanılmasıyla kastedilmez. Zira müşterek ifade ettiği anlamların hepsine birden tek bir vaz' ile değil, çeşitli vaz'larla konulduğu için, bir kullanışta bütün manalarının kastedilmesi onun konuluş esasına aykırıdır. Bir kelimenin kendi konuluş kurallarına aykırı kullanımı ise caiz değildir. Bu durum müşterekin anlamlarına şümul değil bedel esasına delalet etmesinden de anlaşılmaktadır. Aslında âm ile müşterek arasında ayırt edici özellik de budur. Bu durumda müşterekin olumlu veya olumsuz anlamda kullanılmasına bakılmaksızın, her birinin hakikat ve me-

71 Buhârî, **Camiu's-Sahîh,** İ'tisâm, 21; Ebû Dâvûd, **es-Sünen,** Akdiye, 2.

72 Bkz. Tebliğ Metni s.2-3.

73 Bkz. Tebliğ Metni s.7-8.

74 Pezdevî, **Kenzu'l-Vusul,** c.1, s.38; Şevkânî, **İrşadu'l-Fuhul,** s.19; Hallâf, **İlmu Usuli'l-Fıkh,** s.202; Zeydân, **Fıkıh Usulü,** s.422; Koca, Ferhat, **İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis,** s.75-77.

caz için kullanılması (umumu) mümkün değildir. Çünkü müşterekte asıl olan manalardan birinin alınmasıdır. Zira, o tek bir haldeyken, bütün manalarını ifade edemez.[75]

Aynı şekilde lafzın mecaz veya hakiki manaya çekilmesi konusunda da, bu lafızla ya mecaz kastedilmiş olması veya hakikat kastedilmiş olması gerekir. Hakîki anlam ile, kullanılan ikinci anlam arasındaki bir ilgi ve hakiki anlamın kullanılmasına engel bir karine bulunduğu takdirde ancak mecaza gidilebilir. Kerhi ve Bâkıllânî, bir kelimenin aynı anda hem hakiki hem de mecazi anlamda kullanılmasının iki zıt arasını birleştirmek gibi muhal bir iş olduğunu belirtmişlerdir. Mesela, "arslanı gördüm" ifadesiyle, aynı anda hem bilinen "vahşi hayvan"ın hem de "cesur insan"ın kastedilmesi mümkün değildir. Eğer mecazi anlamın kastedildiğine dair bir karine bulunursa lafız bu mecazi manaya tahsis edilmiş olur.[76]

Bir lafzın hakiki anlamını da kapsayacak bir şekilde mecazî anlamıyla kullanılıp kullanılmayacağı konusu İslâm hukukçuları arasında tartışılmıştır. Buna "mecazın umumu (umûmü'l-mecaz)" adı verilmiştir. Meselâ, "üm" kelimesi miras hukukunda "asıl" anlamında kullanıldığı zaman hem "vâlide" dediğimiz, kişinin kendi annesine hem de ninelerine şâmildir. Bu, bir kelimenin hem hakikat hem de mecaz anlamının birleştirilmesidir (mecazın umumu) denilmektedir.[77] Ancak burada ifade edilen, bir defada, kelimeyle aynı zamanda hem mecaz ve hem de hakikat manasına delalet etmek anlamına gelmemektedir. Burada, kelime hakiki anlamından çıkarak başka bir manaya delalet etmekte, ancak bu mana hakiki manasını da içine almaktadır.

Bu tartışmaları uzatmaya gerek yoktur. Bir ibareden, birden fazla manaya ihtimali olsa da, ancak bir mana kastedilir. Müçtehit de bu manaya ulaşmak için gayret sarf eder. Dolayısıyla görüş farklılıklarının olması, gerçeğin bir olmasına mani değildir.

3) İçtihat Usul ve Gücünün Farklılığı

Müçtehitlerin içtihat gücü ve içtihat usulleri de görüş ayrılıklarını doğurmaktadır.[78] İçtihat usul ve gücünün farklılığı neticesinde ulaşılan farklı görüşlerin her birisinin doğru olması gerekmez; bilakis, bunlardan birisi doğrudur. Usuldeki hata veya o konudaki bilgi veya kavrama noksanlığı hatayı doğruya çevirmez. Evet, müçtehit gayret sarf etmesi nedeniyle bir sevap kazanacaktır, ancak bu sevap ulaştığı neticenin doğruluğunu gerektirmeyecektir. Zaten müçtehit imamlar, bizzat kendileri bunu itiraf etmişler ve daha iyisi bulunduğunda onun uygulanmasını tavsiye etmişlerdir[79].

4) Sosyal veya Tabiî Şartların Tesiri

Sosyal ve tabii şartların da görüşleri etkileyeceği, zamana ve mekâna göre hükümlerde farklılık bulunabileceği kabul edilmiştir.[80] Ancak bu her zaman göz önünde bulundu-

75 Pezdevî, **Kenzu'l-Vüsul,** c.1, s.41; Gazzalî, **el-Müstasfâ,** c.2, s.71-72; Semerkandî, **Mizân,** s.343; Koca, Ferhat, **İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis,** s.79-80.

76 Cessâs, **el-Fusûl,** c.1, s.46-50; Gazzalî, **el-Menhûl,** s.147; Semerkandî, **Mîzân,** s.372; Koca, Ferhat, **İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis,** s.79-80.

77 Zeydan, **Fıkıh Usulü,** s.436-437.

78 Bkz. Tebliğ Metni s.4.

79 Bkz. Tebliğ Metni s.7-8.

80 Bkz. Tebliğ Metni s.5.

rulması gereken bir durum olup, aynı şartlarda aynı hükmün geçerli olmasını gerektirir. Ayrıca bu sebep, hükümlerin farklı olmasının rahmet olacağı ve kişinin istediğini taklit edebileceği iddiasının aksine zaman ve mekana, şartlara göre hüküm vermesi gerektiğine, burası için verilen bir fetvanın, başka bir zaman ve başka bir mekândaki probleme çözüm olmayacağına işaret etmektedir.

Görüş ayrılığını doğuran sebeplerin tek tek ele alınmasından da ortaya çıktığı gibi, bir meselenin çözümünde ileri sürülen farklı görüşlerden sadece birisi doğrudur. Ve bütün müçtehitler bu doğruya ulaşmak, onu bulmak için gayret sarf etmişlerdir. Eğer doğruya ulaşabilmişlerse iki ecir, hata etmişlerse bir ecir kazanmışlardır. Aynı şekilde, içtihat seviyesine ulaşamayan kişilerin de, doğruyu bulmak için gayret sarf etmeleri gerekir. Dolayısıyla, mükellefin bir mezhebe bağlı kalmasını iddia etmek kadar, muhayyerdir, dilediği müçtehide veya alime sorar ve ona göre amel eder demek de yanlıştır. Bazı alimler, içtihat edemeyecek kişinin, sorduğu müftinin ilim ve fetvası konusunda tercihte bulunması, alınan fetvanın vicdanı tatmin etmesi şartlarını koşmuşlardır.[81]

Hz. Peygamber'in, "pek çok müftü fetva verse de, kalbine danış."[82] hadisi ve "Ey Vâsıbe! Kendine sor, kalbine danış, iyilik kalbinin huzur bulduğu, içinin kabul ettiği şeydir, kötülük de, kalbinin tereddüt ettiği, içini tırmalayan şeydir. İnsanlar fetvâ verseler de!.."[83] hadisi, bu görüşü desteklemektedir. Netice olarak, içtihat ehliyetini haiz olmayan mükellef, dilediğine giderek fetva sorup, ona göre amel etmesi uygun değildir. Bilakis, delilini de sormalı, doğruluğuna kanaat getirdikten sonra bu delile göre amel etmelidir.

SONUÇ

Hz. Peygamber döneminde, ashabın görüş ayrılığı sözkonusu değildir. Zira, bu dönemde, Hz. Peygamber'den uzakta, herhangi bir problemle karşılaşıldığında, o problemin çözümünde, önce Kur'an-ı Kerîm'e bakılır, burada bulunamazsa sünnete müracaat edilirdi. Bu iki kaynakta da hüküm açık olarak bulunamazsa, içtihada başvurulurdu. Fakat içtihatla varılan hüküm ilk fırsatta Hz. Peygamber'e arz edilirdi.

Hz. Peygamber'den sonra, sahabe ve tabiûn döneminden itibaren çeşitli sebeplerle görüş ayrılığı başlamış, asr-ı saadetten uzaklaştıkça da bu ihtilaflar çoğalmıştır. Bununla birlikte, müçtehit imamlar devrine kadar mezheplerden söz edilmemektedir. Her merkezde birçok alim ve müçtehit bulunmakta, soruları cevaplandırmakta ve davaları halletmektedirler; fakat bunlara izafe edilen bir mezhep yoktur.

Önceki devirlerde halk, dinî problemlerini istediği müçtehide sorar ve aldığı cevaba göre amel ederdi; devamlı olarak bir müçtehide bağlanmazdı. Alimler de mezhep hükümleri, imamın görüşleri üzerinde değil, Kitap ve sünnet delilleri üzerinde sebat ederdi. Mezheplerin teşekkülünden bir müddet sonra, içtihat terbiye ve kültürünün değişip

81 Gazzâlî, **el-Müstasfâ,** c.2, s.390; Şâtıbî, **el-Muvâfakât,** c.4, s.132-133; İbn Kayyım, **İ'lâmu'l-Muvakki'în,** c.4, s.261.

82 Süyûtî, **Câmi'u's-Sağîr,** c.1, s.40.

83 Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** Müsnedü'ş-Şamiyyin, Hadis No: 17313, 17315, 17320; Darimi, **es-Sünen,** Kitabu'l-Büyu', 2421.

zayıflaması, hazır hükümlerin çoğalması, siyasî baskı gibi çeşitli nedenlerle mezhep taassubu meydana geldi. Artık mutaassıp mukallitler, delil üzerinde değil, mezhep görüşü üzerinde duruyor, başka mezhepleri kötüleyerek, delîli zayıf bile olsa bağlandığı mezhebi üstün göstermeye çalışıyordu. İşte bu taassup, Kerhî'ye *"Müçtehit üstatlarımızın sözlerine aykırı bir nass görüldüğünde, nesh veya tercih yoluyla bu nassın terk edildiğine hükmedilir; yani nass değil imâmların görüşü alınır."*[84] sözünü söylemiştir.

Mezheplerin ortaya çıkışından sonra mezhep taassubunun yaygınlaşması üzerine fıkıh usûlü alimleri arasında, taklîd ve içtihat konuları üzerinde tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmada bir kısım usûlcüler içtihattan tarafa görüş beyan ederlerken, diğer bir kısmı da taklîdi savunmuşlardır. İçtihat-taklit tartışmasında uç noktaları temsil edenlerden içtihat taraftarı olanlar, taklide neredeyse hiçbir meşruiyet tanımazken, taklit taraftarları, taklîdin vâcip olduğunu, içtihat kapısının kapandığını iddia etmişlerdir.

İçtihat-takliti tartışması ile doğru orantılı olarak içtihat ehliyeti konusu da ele alınmıştır. İçtihat ilim ve kültüründen uzaklaşıp, taklit ruhunu benimseyen kimseler, içtihat şartlarını açıklarken tahfif ve ruhsat tarafına hiç temas etmedikleri gibi, zorlaştırma cihetini seçmişler, buna mukabil, taklide karşı olan alimler ise içtihat ehliyeti ile ilgili şartları hafifletmişlerdir.

Müçtehit imamlar taklidi hoş görmemişlerdir. Şeriatta asıl olan da, taklit değil hükmü kaynağından almaktır. Çünkü taklit, delilsiz olarak başkasına uymak, tâbi olmaktır. Bir meseleyle ilgili Kur'an ve sünnete müracaat edilip de oradan açık hüküm bulunduğunda onunla amel edilir. Mükellef bu naslarda sarih olarak hükmü bulamazsa, usulünce içtihatta bulunur. Eğer mükellef içtihat yoluyla hükümleri anlamaktan aciz kalırsa, hükmünü bilmek ve anlamak istediği meseleyi, ilim ehlinden, alimlerden sorar ve aldığı cevaba göre amel eder.

Dördüncü asra kadar bir kimsenin, dinî-amelî hayatında bir mezhebe bağlanmasının gerekliliğini ortaya atan olmamıştır. Tatbikatta, müçtehit olmayanlar, herhangi bir müçtehitten meselesinin hükmünü sorar aldığı fetvaya uyabilir, fakat artık bütün meselelerini aynı müçtehide sorma mecburiyetini hatırına bile getirmezdi.

Mezhep taassubu başladıktan sonra bir mezhebe bağlılığın lüzumu da tartışılmaya başlanmıştır. Müteahhirundan olan mezhep mukallit ve mutaassıpları, her mükellefin dört mezhepten birine bağlanmasının vacip olduğunu ve mezhebini terk edene ta'zir tatbik edilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Buna mukabil, diğer bazı usulcüler ise, bir mezhebe bağlanmanın gerekli olmadığını, belki caiz olabileceğini, gerektiğinde o mezhebi bırakıp başka bir mezhebe geçebileceğini kabul etmişlerdir.

Herhangi bir mezhebe bağımlı kalmanın gerekli olmadığını kabul edenler, bunun bir kolaylık, genişlik olduğunu, rahmet olduğunu ileri sürmüşler ve Hz. Peygamber'in "ümmetimin ihtilafı rahmettir." mealindeki hadisini delil olarak göstermişlerdir.

Belirli bir mezhebe bağlılığın gerekliliğini savunmak ne kadar hatalı ve yanlış ise, *"içtihat edemeyen kişinin karşılaştığı bütün meselelerde belirli bir imamı taklit etmesi*

84 Kerhî, **Risâle,** s.84.

vacip değildir; dilediği müçtehidi taklit edebilir. Zira ümmetin ihtilafı rahmettir." demek de doğru değildir.

Öncelikle ileri sürülen bu hadis sahih değildir. Hadisin Hz. Peygamber'den varit olduğu, sahih olduğu kabul edilmiş olsa bile, mukallidin dilediği müçtehidi taklit edebileceği, müçtehitler arasındaki görüş ayrılığının bu anlamda bir rahmet olduğu manasına geldiği söylenemez. Belki, değişik görüşlerin tartışılmasından, gerçeğin ortaya çıkacağına, konuya farklı açılardan bakmanın düşünürün ufkunun genişlemesine sebep olacağına, fikir ve düşünce özgürlüğüne işaret edilmiş olabilir.

Doğru sadece bir tanedir. Bütün müçtehitler bu doğruya ulaşmak, onu bulmak için gayret sarf etmişlerdir. Eğer doğruya ulaşabilmişlerse iki ecir, hata etmişlerse bir ecir kazanmışlardır. Aynı şekilde, mukallitlerin de, doğruya ulaşmak için gayret sarf etmeleri gerekir. Dolayısıyla, delilsiz olarak, körü körüne taklit etmek yerine, delillere bakarak kanaat getirmek, yani ittiba' etmek gerekir. Hz. Peygamber, "pek çok müftü fetva verse de, kalbine danış." derken buna işaret etmektedir. Vicdanen doğru olduğuna inanmadan bir fetvaya uymak caiz değildir.

Sonuç olarak; herkesin, hükmü asıl kaynaklarından, Kur'an'dan ve sünnetten alması gerekir. Buna gücü yetmeyenler ise, bir imama veya müçtehide ittiba' edebilir. İttiba' ise körü körüne taklit anlamına gelmeyip, müçtehidin deliline bakarak tercihte bulunmak, onun görüşünü paylaşmak anlamını taşımaktadır. Bir mezhebe bağlılığın gerekliliğini savunmak kadar, kişi muhayyerdir, dilediği müçtehidi taklit eder demek de doğru değildir. Verilen fetvanın kişinin vicdanını tatmin etmesi gerekir.

İSLÂM'IN YAŞANMASI KUR'AN'IN DOĞRU ANLAŞILMASI İLE MÜMKÜNDÜR

Mustafa VARLI

İslâm dini, her şeyi yaratan yüce Allah tarafından akıl sahibi insana gönderilmiş ilâhi bir yoldur. Bu yol iyi kavranır, doğru anlaşılırsa; şüphesiz insanlık hazır bulur, kurtuluşa erer.

İslâm'ın elimizdeki temel kaynağı, günümüze kadar hiçbir değişikliğe uğramayan Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim, bir ilâhi kelâmdır ve her zaman olduğu gibi bugün de İslâm'ın anlaşılıp yaşanması, ancak O'nun doğru anlaşılması ile mümkündür. Zira Kur'an, doğru anlaşılmadan İslâmî yaşam gerçekleştirilemez.

Şüphesiz kabul etmek gerekir ki; dinî konular ve özellikle Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği konular çok hassas konulardır. Bu konular, gerektiği zaman usulünce anlatılmalı, kaynağından eksiksiz olarak aktarılmalıdır. Zira bu tür hassas konular, bilinçsiz anlatılmaz. Kesin ve tartışmasız delil olmadan anlatılmaz.

Her devirde olduğu gibi günümüzde ve İslâm'ı ve Kur'an'ı konu alan yazılar, kitaplar yayınlanmakta, konuşmalar ve sohbetler yapılmaktadır. Bunların bir kısmı okuyucu veya dinleyici tarafından kabul görmekte, bir kısmı da tepki ile karşılamaktadır.

Aslında bu tür konuları okuyan ve dinleyen kitleleri iki kısımda incelemek gerekir. Bunların birincisi; derinlemesinde dinî eğitimi ve kültürü bulunmayan ve din adına söylenen her şeye saygı duyan, onu kabul edenler, ki bunlara avâm adı verilir. İkinci kısım ise; derinlemesine din eğitimi almış olan ve dinin asıl kaynaklarına inebilen havâs kimselerdir. Bu ikinci tip kitle, asıl delile, Kur'an'a uymayan, hiçbir görüşü kabul etmez. Gerektiğinde ilmî mahfillerde usulünce konunun tartışmasını yapar ve böylece dinin körü körüne uygulanmasına, dayanaksız yabancı görüşlerin dine karıştırılmasına engel olur. Dini her türlü hurafeden ve zararlı görüşlerden arındırmak için, bu tür okuyucuya ve düşünüre şüphesiz ki her zaman ihtiyaç vardır. Ancak bunların da, savundukları dine zarar vermemeleri, ya da âdeta kendilerine özgü yeni bir din ihdas etme durumuna düşmemeleri için, çok dikkatli olmaları gerekir. Sözgelimi enaniyetten uzak olmaları gerekir. Şöhret uçurumuna düşmekten kendilerini korumaları gerekir. Kendi akıllarına ve mantıklarına uymasa da hak ve doğru gördükleri görüşü kabullenmeleri gerekir. Yani hatada ısrarcı olmamaları gerekir. Gerektiğinde hatadan sevaba dönmenin bir fazilet olduğunu kavramaları gerekir. Hele dünyevî bir menfaat için ilmî hüviyeti kesinlikle kirletmeme-

leri gerekir. Zira bilinmelidir ki; ilim sahibi olmak yeterli değildir. O ilmi yerinde kullanmak da gereklidir.

KUR'AN'I HERKES DOĞRU ANLAR MI?

Çok iyi bilmeliyiz ki; Kur'an-ı Kerim, anlaşılmaz bir kitap değildir. Fakat kültürlü-kültürsüz, dinî öğrenim görmüş-görmemiş herkesin Kur'an'ı iyi ve doğru anladığını söylemek de doğru değildir. Her müslüman Kur'an okumalıdır. Anlayabildiğini yaşamalı, anlayamadığını da, güvenilir ilim erbabından veya eserlerinden öğrenmelidir.

Herkes aynı derecede bilgiye sahip olmadığına, aynı gayreti gösteremediğine ve aynı yeteneklerle yaratılmadığına göre müslüman, din konusunda bilemediğini ve kavrayamadığını bir bilenden öğrenmek zorundadır.

Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah tarafından insanları hidayete erdirmek için (İsrâ: 7/9) ihtiyaç duyuldukça indirilen ilâhi kanun maddelerinin toplamıdır. Hâdiselere çözüm getirmek, anlaşılmak, iyice hazmedilmek ve uygulanmak için âyet âyet indirilmiş ve belki böylece bir hayat kitabı olduğu kavratılmak istenmiştir. Tümünü birden indirme kudretine sahip olduğu halde Cenab-ı Hak, belki bunun için Kur'an-ı Kerim'i, yirmi üç sene gibi uzun bir zamanda indirmiştir. Okunsun, kavransın diye... Yaşansın, uygulansın diye... Hayal mahsulü olmadığı bilinsin diye... Her şeyi bilen ve her olanı gören (Yûnus 10/61) bir Yüce Allah tarafından indirildiğinde şüphe edilmesin (Yûnus: 10/38), itiraza yer kalmasın diye... (Furkân: 25/32)

Yeryüzünde çok çeşitli varlıklar bulunmasına rağmen Kur'an-ı Kerim, akıl, şuur ve irade sahibi olan insana indirilmiş ve yalnız insanoğlu, ona göre amel etmekle emrolunmuştur. (Ra'd; 13/4; Nahl; 16/2,67; Rûm; 30/24,28), Bunda bir hikmet olsa gerektir. Zira nefsi ve iradesi olmayan meleklere neden kitap indirilsin? Aklı olmayan hayvanlara, cansız varlıklara kitap neden indirilsin? Onlar okuyamazlar, anlayamazlar, uygulayamazlar. O halde kitap, kendisinden faydalanacak varlıklara indirilir. Onlar da insanlardır.

Şüphesiz akıl sahibi olmak; Kur'an-ı Kerim'den faydalanabilmenin ilk vasfıdır. Fakat mücerred akıl bunun için yeterli değildir. Akıl ile birlikte şuur gerek, idrak gerek, bilgi gerek, iman gerektir. Aksi halde insan, Kur'an ifadesiyle; **"Kendilerine Tevrat yüklendiği halde, onun gereğini yapmayanların durumu; sırtına kitap yüklenmiş merkezin durumu gibidir."** (Cuma; 62/5) şeklinde ilâhi azarlanmaya muhatap olur ki; o, Kur'an'a sahip olduğunu iddia etmekle hiçbir yarar sağlayamaz. Çünkü önemi olan; gereğini yapmak, onu yaşamaktır.

Kur'an-ı Kerim, bir hidayet aracıdır. Emrince amel edenlere müjdelerle, O'na uymayanlara da tehditlerle hitab eden özlü bir kitaptır. Yüce Allah (c.c.): **"Eğer biz, bu Kur'an'ı bir dağa indirmiş olsaydık, sen, onun Allah korkusuyla, baş eğerek parça parça olduğunu görürdün."** (Haşr; 59/21) âyetiyle Kur'an'ın dağları bile parçalayabilecek nitelikte olduğu halde insanın, ona yeterince önem vermediğini, veciz bir üslupla ifade etmiş ve bundan faydalanmak için öncelikle Allah korkusuyla bezenmek gerektiğini vurgulamıştır.

Öyle ise Kur'an'ı anlayabilmek için, önce Allah'ı tanımak gerek, O'nu sevmek ve O'ndan korkmak gerek... Aksi halde dağları meydana getiren toprak ve taş bile, **"En güzel biçimde yaratılan"** (Tîn; 95/4) insandan daha anlayışlı, daha değerli olur. Zira insan, aklıyla insandır. Şuûru ve kavrayışıyla insandır. Dengesi ve îmânıyla insandır. İnsanı insan yapan özellikleriyle insandır... Bunun için insanı yaratan Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde **"Bunda düşünenler için"** (Rûm; 30/21; Nahl; 16/69, Casiye; 45/13; Zümer; 39/24), **bilenler için** (Rûm; 30/22; Fussilet 4141/3), **kulak verenler için** (Rûm; 30/23; Nahl: 16/65), **anlayanlar için** (Rûm; 30/24; Nahl; 16/67), **inananlar için** (Rûm; 30/37; Nahl; 16/79; Ankebût; 29/24, 51; Neml; 26/86; Zümer; 39/52), **dersler vardır"** buyurmakla Kur'an'ın insana indirildiğini, onu insanın anlaması ve kavraması gerektiğini ifade etmiş, bununla da ona ve onu indiren Yüce Allah'a saygılı davranmasını istemiştir.

Kur'an'a saygı, onu yaldızlı süsler ve kapaklar içinde basmakla olmaz. Özel kılıflarda korumak ve fakat hayat boyunca onu açmamakla olmaz. Onun bulunduğu mekânda oturmamak, ya da yatmamakla olmaz. Hatta sadece nağmelerle, makamlarla ve güzel seslerle onu okumakla da olmaz... **Kur'an'a saygı; ona uymakla, onunla bezenmekle olur. Ayet âyet hükümlerini anlamakla olur. Dairede, iş yerinde, çarşıda, evde, kentte, köyde, bahçede, dağda; kısaca gece ve gündüz her yerde emir-emir onu yaşamakla olur..." Kur'an-ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Yok mu öğüt alan..."** (Kamer, 54/17, 22, 32, 40) **ilâhi ihtarına kulak vermekle, öğüt almakla olur...**

ASR-I SAADETTE KUR'AN ANLAYIŞI

En şerefli İslâm asrı; şüphesiz **asr-ı saadet** adı verilen Hz. Peygamber (s.a.s)'in asrıdır... Kur'an'a gerçek saygının örneğini veren sahabe devridir. Bu yüce şerefe onlar nasıl ulaşmışlardı? Mücerret olarak Kur'an'ı ezberlemekle mi, yoksa mezar başlarında veya ölüm yıldönümlerinde onu okumakla mı... Oysa onların hepsi Kur'an hafızı da değillerdi... Öyle iken makama nasıl yücelmişlerdi?

Onlar, samimiyetle ve ihlasla... İnen her âyeti hemen sosyal hayata koymakla... Kadın-erkek farkı gözetilmeden, uygulanabilirliği üzerinde tartışmaya asla girmeden, kendileri için indirildiğine inanarak tatbik yarışına girmekle bu makama yücelmişlerdir.

Şu halde kendilerini Kur'an hizmetine adayanlar, bu şerefli hizmeti görev bilenler de; Kur'an'ın manasını önce öğrenmeli; sonra öğretmeli, kavratmalı, inandırarak yaşatmalı; necip bir neslin necip ve şerefli hayatını, sağlam temeller üzerine kurmalıdırlar. Aksi halde mânâsı bilinmeden okunan ve hatta ezberlenen Kur'an'ın, istenen sonucu vermesi mümkün değildir.

Ayrıca her müslüman, Kur'an'dan okuyabildiğinin manasını anlamaya çalışmalı, düğüm düğüm, hayat problemlerini eldeki değişmez ve şaşmaz ilâhî kitaptan çözmeli, yolunu ve hayatını ona uydurmalı, böylece peygamberine benzemelidir. Çünkü peygamberin hayatı, sözleri ve fiilleri, yani Hz. Peygamber'in sünneti, Kur'an'ın doğru anlaşılmasının en belirgin ölçüsüdür. Zira bizzat Kur'an'ın kendisinde, **"Peygamber size neyi getirdiyse onu alın. Size neyi yasakladıysa; ondan da sakının"** (Haşr: 59/7) buyurulmuş,

bir başka yerde de **"Kim Peygambere itaat ederse; Allah'a itaat etmiş olur."** (Nisâ; 4/80) hükmü konmuştur.

Şüphesiz bu ve benzeri ilâhî emirler, sadece Hz. Peygamberin yaşadığı devri için değil, bütün devirler için geçerlidir. Yani bu emirler, sadece sahabeyi değil, bütün dünya müslümanlarını bağlayıcı niteliktedir. Aksi halde bu konuları sadece sahabe ile sınırlı kalmak, daha sonraki devirlerde yaşayan müslümanların peygamberin varlığına ihtiyaç duymayan kimseler olarak kabul etmek olur ki; bu tür düşünce kesinlikle doğru olamaz. Nitekim İslâm'ın yaşanması ve Kur'an'ın doğru anlaşılması için, asr-ı saâdet müslümanı ne kadar peygambere ve O'nun sünnetine muhtaç idiyse, yirminci asrın müslümanı da en az o kadar peygambere ve sünnete muhtaçtır.

Şu halde Kur'an ve sünnet, İslâm'ın doğru yaşanması için, birbirinden ayrılamayan iki önemli basamaktır. Bu basamaklardan birincisinde, yani Kur'an'da netleşemeyen herhangi bir dinî konu, ikinci basamakta Hz. Peygamber'in cerh ve ta'dil süzgecinden geçmiş sahih sünnetinde aranmalıdır.

Her ne kadar cerh ve ta'dil süzgeci sonucunda Hz. Peygamber'den gelen bazı rivayetler, sünnet kavramı dışında bırakılsa da, buna dayanarak Hz. Peygamberin bütün sünnetine şüphe ile bakmak doğru değildir. Özellikle **"benim mantığıma uymadı, benim felsefî görüşüme uymadı"** gibi dayanaksız, kişisel sözlerle sünnet kesinlikle reddedilmemelidir. Zira ilim erbabı tarafından yapılan bu tür hatalar, sadece kendilerini değil, çevrelerindeki geniş halk kitlelerini de etkilemektedir.

KUR'AN HUZURUN KAYNAĞIDIR

Unutmayalım ki; toplumu huzura kavuşturacak bir şey aranırsa o da İslâm dinidir. İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an'dır. Nitekim Yüce Allah (c.c.): **"Şüphesiz ki bu Kur'an, en doğru yola iletir..."** (İsrâ; 17/9) buyurmuştur. **"En doğru söz, Yüce Allah'ın** (c.c.) **sözü"** (Nisâ; 4/87) olduğuna göre Kur'an ve O'nun tebliğ ettiği İslâm, toplumun kurtuluş kaynağıdır. Bunun için her türlü hurafeden ve gerçek dışı kişisel yorumlardan arındırılmış olarak İslâm'ı, bütün saflığıyla ortaya koymak ve O'nu yaşamak gerekir. Çünkü huzura giden yolda aranan birlik ve beraberlik anlayışı, İslâm'ın emirlerindendir. Sosyal adalet kavramı; İslâm'ın emirlerindendir. İnsanın muhtaç olduğu huzur, İslâm'ın emirlerindendir.

Şu halde İslâm, öncelikle iyi anlaşılmalı ve başkalarına örnek olacak şekilde doğru yaşanmalıdır. Güvenilir ilmî verilere ve kaynaklara ters düşen görüş ve davranışlardan da sakınmalıdır. Çünkü İslâm, ben sen kavgasının ve çatışmaya varan fikir arbedesinin yapıldığı bir **arena** değildir.

Hal böyle iken geçmişte ve hatta günümüzde bile Kur'an'ın doğru anlaşılması konusunda çok değişik ve farklı görüşler ileri sürülmüş, bazen de bu farklılıklar sonucunda, İslâm'ın yaşanması hedefine doğru yol alması gereken insanlar ve hatta gruplar arasında, birbirlerini tekfir derecesine varan ithamlar filizlenmiştir. Oysa müslüman, itidali elden bırakmamalı, neyin nerede ve nasıl söylenebileceğini çok iyi ayarlamalıdır.

Örnek vermek gerekirse; bir âilede anne-baba arasında başgösteren bir anlaşmazlık, şayet çocuklar ve komşular arasında tartışmaya açılırsa; çözüm yerine kargaşa doğar. Bir okulda, idarede veya öğretmenlerin arasında çözülmesi gereken bir problem, şayet sınırı aşar, öğrenciler arasında tartışılırsa; çözüm yerine çözümsüzlük ortaya çıkar.

Tıpkı bunun gibi, bilgi ve birikime dayalı olması gereken bir konu, bir dinî konu onu kavrayabilecek ve çözüme kavuşturabilecek ilmî mahfiller yerine, yeteri derecede bilgisi ve kültürü olmayan geniş halk kitleleri arasında tartışmaya açılır ve kesin bir sonucu bağlanmazsa; zaten o konu hakkında bilinçsiz olan halkın kafası daha da çok karıştırılmış, bunun sonucunda halk arasında gereksiz ve faydasız fikir ayrılıklarına ve tartışmalara zemin hazırlanmış olur. Bu ise, hizmet kelimesiyle ifade edilemeyeceği gibi, bu tür davranışlarla da ilmin gereği, yerine getirilmiş olamaz.

Sözgelimi, son zamanlarda, özellikle Türkiye'mizde dinî konularda hiç de ihtisası olmayan ve Kur'an'ı ancak mealinden okuyabilen kesimler arasında bile Kur'an'da net olarak bulunmayan pek çok İslâmî konu, açık açık tartışılır ve hatta reddedilir hale gelmiştir. Bunun sebebi de; o kesimlerde İslâm'ın her konusunun Kur'an'da açıkça yer aldığının iddia edilmesi ve konu hakkında ihtisası olmayan o kesimlerin bu görüşleri güvenilir zannetikleri kişilerden işitmeleridir.

Oysa Kur'an'ın ifade ettiği bütün anlamlar, sadece tercümeden, ya da mealden anlaşılamayacağı gibi, İslâm'ın bütün hükümleri de açık olarak Kur'an'da yoktur. Zaten bunun için **"Peygamber size, neyi getirdiyse onu alın. Size neyi yasakladıysa; ondan da sakının"** (Haşr; 59/7) buyurulmuştur.

Bu, hiçbir zaman Peygamber'in getirdiği her şeyin sadece Kur'an olduğu anlamına gelmez. Şayet böyle olsa idi, âyetin peygamber ile ilgili bölümü gereksiz olur ve **"Peygamberin, sadece Kur'an'dan size getirdiklerini alın..."** şekline dönüştürülürdü. Bu durumda da her müslümanın bildiği gibi, Kur'an'da bulunmadığı halde Hz. Peygamber tarafından emredilen ve yasaklanan pek çok şey, gereksiz ve geçersiz olurdu. Meselâ; namaz vakitlerinin tahdidi, kaçar rek'at ve nasıl kılınacağı, zekât oranları ve benzeri pek çok dinî konu, Kur'an'da net olarak belirtilmediği halde bunlar farzdır, Hz. Peygamber'in uygulaması ile tesbit edilmiştir.

Şu halde avâmın derinlemesine dinî kültürü bulunmayan kimselerin, İslâm'a ait her konuyu Kur'an mealinde bulmaları mümkün değildir. Bu konunun, güvenilir kişilerce her kesimdeki avâma açıkça anlatılması ve öğretilmesi gerekir. İlim erbabı zevatın da bu hassas konuya elbirliğiyle sarılması ve gereğini yapması gerekir. Aksi halde, eline bir Kur'an meali olan herkes, İslâm adına fetva vermeye başlayacak ve hatta onun tartışmasını kendi aklınca yapacaktır.

KUR'AN'I YANLIŞ ANLAMANIN SONUÇLARI

İslâmî yaşantıya esas olan Kur'an'ın doğru anlaşılamaması sonucu, pek çok İslâmî konuda halk arasında bir taraftan yanlış yorumlar yapılmakta, diğer taraftan da bidat ve hurâfeler alabildiğine çoğalmaktadır. Oysa bidatlerin ve hurafelerin etkisiz hale gelebilmesi, ancak Kur'an'ın doğru anlaşılması ve İslâm'ın Kur'an'a ve sünnete uygun olarak

yaşanması ile mümkündür. Yani bidatler ve hurafeler yaşıyorsa ve bunlar müslümanlar tarafından hoş görülüyorsa; bu, sadece Kur'an'ın iyi kavranamayışından dolayıdır. Zira Kur'an'ı kavrayan ve O'nu doğru anlayan kimse, kesinlikle bid'at ve hurafelere sapmaz, onlara uymayı da basitlik kabul eder.

Fakat bidat ve hurafeler kadar İslâm âlemini meşgul eden ve belki en az o kadar da sakıncalı olan ikinci ve önemli bir husus daha vardır. O da Kur'an'ın dikkatsizce ve yanlış yorumlanmasından dolayı, bazı İslâmî kavramların, halk kitlelerine, (onların hoşuna gidecek şekilde) yanlış aktarılmasıdır.

Konunun ne kadar hassas olduğunu ortaya koymak için sadece İslâm'ın şartları ile ilgili birkaç örnek vermek yeterli olacaktır:

1- Meselâ günümüzde İslâm'ın en önemli şartlarından biri olan namazı kılmak istemeyen bazı kimseler, Kur'an-ı Kerim'de geçen **"namaz"** kelimesini, lügat anlamıyla **"niyaz"** şeklinde yorumlayarak **"müşrik Araplar da Kâbe'de namaz kılarlardı. Ve onların namazı bizim kıldığımız namaza yakındı."** demek suretiyle bugün namaz kılınmasa da olur yorumunu ileri sürmektedirler. Bu tür iddiada bulunanlar Kur'an'daki Enfâl sûresinin 35. âyetini de bu görüşlerine delil göstermektedirler. Oysa bu görüş, tüm Kur'an'ın ve delil olarak gösterilen âyetin anlamına ve ruhuna terstir. Zira sözkonusu âyet-i kerimede geçen **"namaz"** kelimesi, müşriklerin ibadet diye nitelendirdikleri dua veya âyinden ibarettir. O dua ve âyinlerin hiçbir bölümü, Hz. Peygamber'in uyguladığı namazın unsurlarına uygun değildir. Nitekim âyet-i kerimenin kendisinde de aynı konu özellikle vurgulanmakta ve şöyle buyurulmaktadır.

"Onların (müşriklerin) **Beytullah yanındaki namazları** (dua ve ayinleri) **da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey deildir."** (Enfâl: 8/35)

Rivayet edildiğine göre bir kısım müşriklerin erkek ve kadınları çıplak olarak el ele tutuşup Kâbe'nin etrafında dolaşırlar, ıslık çalıp el çırparlardı. Özellikle Hz. Peyamber Kâbe'ye gelip ibadet etmek, namaz kılmak ve Kur'an okumak istediği zaman, kendilerini de namaz kılıyormuş ve dua ediyormuş gibi göstererek yüksek sesle gürültü çıkarırlar, ıslık çalarlar, nümayış yaparlar, huzuru bozarlardı. Bunu da kendilerince ibadet sayarlardı.

İşte söz konusu olan âyet-i kerime, müşriklerin, Ka'be'de yaptıkları ıslık çalma ve el çırpmalarını tenkid ederken, bu hareketlerini müşrik Arapların Ka'be'deki namazlarına delil göstermek ve bu gösteri ve nümayişin İslâm'daki namaza benzediğini ifade etmek; kesinlikle gerçekle bağdaşmaz. Günümüzdeki bazı insanların da âyine benzeyen rükûsuz ve sücutsuz hareketleri de, İslâm'daki namazla kıyas edilemez.

2- Kur'an'ı yanlış yorumlamanın ikinci bir sonucu da **"oruca başlama zamanı"** konusudur.

Bilindiği gibi oruç tutma zamanı, şafağın doğuş anı ile güneşin batışı arasındaki zamandır. Bu konudaki âyet-i kerime açıktır. Nitekim şöyle buyurulmaktadır: **"... şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra ertesi geceye kadar orucu tamamlayın..."** (Bakara; 2/187)

Kur'an-ı Kerim, bu âyet ile orucun başlangıç ve bitiş anlarını aslında hiçbir şüpheye yer bırakmayacak biçimde belirlemiş iken, bir kısım yorumcu **"beyaz ve siyah ip gerçektir, kasıt sabahleyin beyaz ve siyah ipin birbirinden ayırt edilecek kadar ortalık ağarıncaya kadar yenilip içileceğini bildirmektir..."** yorumuna yapmakta ve **"beyaz ve siyah iplerin birbirinden ayırdedildiği zaman, ortalığın iyice ağarıp varlıkların birbirinden seçileceği zamandır. Öyle fıkıh kitaplarında yazıldığı gibi tanyerinin ağarmaya başladığı zaman değildir"** hükmünü koymaktadırlar. Buna ek olarak bir kısım yorumcular da oruç tutacak kişinin, güneş doğuncaya kadar yemeğe devam edilebileceği görüşünü savunmaktadırlar. Oysa İslâm'ın ilk devirlerinden günümüze kadar kabul edilip uygulanan görüşe göre, oruç tutma günlerinde gece vakti, sabahleyin şafak sökünceye, yani tan yeri iplik gibi ağarıncaya kadar, bütün gece yeme ve içmeye izin vardır. İmsak vakti, sabahın bu beyaz ipliğinin ortaya çıkacağı andır. Bu vakitten sonraki yemek ve içmek orucu bozar. Hz. Peygamberin de uygulaması bu şekilde oluşmuştur ve şüphesiz Kur'an-ı Kerim'i en iyi ve en doğru anlayan insan; Hz. Peygamberdir.

3- Kur'an'ı yanlış yorumlamanın bir diğer sonucu da Hac konusunda kendini göstermiştir. Zira Kur'an-ı Kerim'in **"Hac, bilinen aylardadır"** (Bakara; 2/197) şeklindeki özlü âyeti bazı yorumcular tarafından ele alınıp fikir yürütülmüş ve Hz. Peygamberin sünnetine hiç önem verilmeden haccın birkaç aya serpiştirilebileceği görüşü ileri sürülmüştür. Bu yanlış bir yorumlamadır. Çünkü bütün menâsiki ile birlikte hac, belirli aylarda yapılır. İhrama belirli zamanda ve yerde girildiği gibi **Arafat, Müzdelife, Mina** ve **Kâbe**'yi şamil menasik de belirli zamanlarda ve düzende yapılır. Şayet bu menâsik, özel zamanlardan önce yapılır, ya da daha sonraya bırakılırsa; İslâm'da çok önemli bir ibadet olan haccın düzeni bozulur. Düzensiz ibadet de olmaz. Namazda ve oruçta nasıl belirli bir düzen varsa; hacda da bir düzenin bulunması kaçınılmazdır. Bu düzen de, Kur'an âyetlerinin ışığında Hz. Peygamber tarafından kurulmuştur. Kimsenin de onu değiştirmeye ya da bozmaya hakkı yoktur.

4- Kur'an'ı yanlış yorumlamanın bir diğer sonucu ise günümüzde verilen verginin zekâttan sayılabileceği konusudur. Oysa kamu harcamaları için toplanan verginin zekâttan sayılamayacağı ve zekâtın harcama yeri Kur'an-ı Kerim'in açık ifadesiyle ortadadır. (Tevbe; 9/60)

Zira Yüce Allah (c.c.) ilgili âyet-i kerimede zekâtın ancak yoksullara, düşkünlere, zekât toplama görevlilerine, İslâm'a ısındırılmak istenen yabancılara, özgürlüğünü yitirmiş esir ve kölelere, borca batmış kimselere, Allah yolunda cihad edenlere ve yolda kalmışlara verilebileceğini (Tevbe; 9/60) emir buyurmuştur. Görüldüğü gibi bu ilâhî emrin maddeleri arasında **"kamu harcamaları"** sözkonusu edilmemiştir. Çünkü kamu harcamaları, sadece belirli bir kesimin ücretleri veya maaşlarından ibaret değildir. Kamu harcamaları arasında, mesela inşaat giderleri vardır. Yol, liman, havaalanı yapımı ve diğer bayındırlık işleri vardır... Ve daha saymakla tüketilemeyecek derecede pek çok kamu harcama kalemi vardır ki; Kur'an ifadesine göre bunların hiçbirisine zekât verilmez. Verilirse; ibadet olarak geçerli olmaz.

Kur'an'ı yanlış yorumlamanın, İslâm'ı yanlış anlayıp yanlış yaşamaya ve hatta top-

lumda İslâm'ı bilenler ile bilmeyenler ya da yaşayanlar ile yaşamayanlar arasında sürtüşmeye sebep olan daha pek çok konu gündeme gelmektedir. Mesela;

1- Cuma namazının kadınları da farz olduğu konusu bunlardandır.

2- Hayız halindeki bir kadının namaz kılabileceği görüşü bunlardandır.

3- Enflasyon oranındaki faiz tartışması bunlardandır.

4- Günlük beş vakit namazın rakamsal olarak Kur'an'da geçip geçmediği konusu bunlardandır.

5- Revatip sünnetleri konusu bunlardandır.

6- Abdestte ayakların yıkanması veya meshedilmesi konusu bunlardandır.

7- Müslüman bir hanımın, ehl-i kitap bir erkekle evlenip evlenemeyeceği konusu bunlardandır.

8- Namazlarda Kıbleye dönmenin farz olup olmaması konusu bunlardandır.

9- İmanın şartları konusu bunlardandır.

10- Kur'an'ın abdestsiz tutulup tutulamayacağı konusu bunlardandır.

11- Reenkarnasyon, ya da tenasüh inancı bunlardandır.

12- Kur'an'daki **"erzel-i ömür"** ve **"ümmîlik"** kavramları bunlardandır.

13- Cami içi süslerin şirk olup olmadığı konusu bunlardandır.

14-Namazların cem'i meselesi bunlardandır.

15- Kur'an'daki Nesh kavramı bunlardandır.

16- Kur'an ve Sünnet ilişkisi bunlardandır.

17- Tesettür konusu bunlardandır.

* * *

Aslında tamamını sayamadığımız bu konuların her birisi, ayrı birer oturum, ayrı birer sempozyum konusudur. Bu konuların konuşulmasının, ya da tartışılmasının, kesinlikle karşısında değiliz. Ancak, detaylı bilgi gerektiren bu konuların avâmın arasında seslendirilmesinin karşısındayız. Kanaatimizce bunlar önce ilmî mahfillerde gereğince ve yeterince tartışıldıktan ve karara bağlandıktan sonra avâma ilân edilmelidir. Aksi halde, günümüzde olduğu gibi, bilinçli-bilinçsiz herkes, bu konularda kendini yetkili görür ve kendi görüşünde olmayanları, ilme, inanca, ihanetle ve hatta küfürle itham etmeye başlar. Ve işte o zaman toplumda ilme bile güven kalmaz. Huzur kalmaz. İslâm'ın özünde bulunan barış kalmaz.

Şu halde kanaatimizce dünya huzurunu sağlamak için gönderilen bu ilâhi kitap, bu Kur'an böyle anlaşılmaz. İslâm da böyle yaşanmaz. Yaşanırsa; bu yaşanan şey, Yüce Allah tarafından kabul edilen İslâm olmaz.

Unutulmamalıdır ki; bir cemiyette eğer, inançsızlık yaygınlaşıyorsa, anarşi ve huzursuzluk tırmanış gösteriyorsa, hak ve hürriyetler çiğneniyorsa, sevgi-saygı, birlik-beraberlik kavramları zayıflıyorsa, haya ve iffet duyguları şekil değiştiriyorsa; hep ilâhi emirlerin anlaşılmamasından, bilinmemesindendir. Hal böyle olunca

Kur'an'ın anlaşılmasını ve yaşanmasını istemeyen; anarşiden şikâyet edemez. Haksızlıktan, adaletsizlikten şikayet edemez. Cemiyetin huzursuzluğundan dem vuramaz... Çünkü dünya ve âhireti kapsayan huzur, yalnız Kur'an'la olur. Onu anlamak ve yaşamakla olur. Fakat bu, asla başkalarını suçlamakla, yükü ve sorumluluğu başkalarına atmakla olmaz. Her müslümanın bu konuda kendine düşeni yapmasıyla olur. Kur'an'ı yaşaması ile olur. O'nu doğru anlaması ve kavraması ile olur.

GÜNÜMÜZ TOPLUMUNDA İMAN PROBLEMİ

Prof. Dr. Süleyman TOPRAK

Din insan için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır ve dinin temeli imandır. Din dairesine girmek, malum olduğu üzere, inançla, imanla gerçekleşir. Buna göre, dinin aslı, esası iman olmuş oluyor. Bu sebeple, iman konusunda kendimizi sorgulayalım; imanla ilgili toplumumuzda görülen bazı problemlere parmak basalım, bu problemlerin çözümüne, belki böylece katkımız olur düşüncesiyle tebliğimize *"Günümüz Toplumunda İman Problemi"* konusuna seçtik.

İman, başarının, mutluluğun, sevgi ve saygının hoşgörünün, kısaca herşeyin başı, iman, insana güven duygusu veren, başarısını kolaylaştıran en büyük amil. Mü'min, Allah'a olan güveni ve O'nun yardımına olan inancı sebebiyle her türlü işinde daima daha başarılı olacağına inanır. Bu inanç onu başarıya götüren en büyük sebep olur. Çünkü başaracağına inanmak başarının yarısıdır. İnanan insan başarılı insandır.

İman, insanın davranışlarını düzenleyen, mü'minin -kanun ve polisin ulaşamadığı noktalarda dahi- kendi kendisini kontrol etmesini sağlayan, onu her türlü yanlış hareket ve davranışlardan koruyan amillerin başında gelir. Çünkü inanan insan daima Allah'ın kontrolündedir; O'nun her şeyi işittiğinin, gördüğününün ve bildiğinin şuurundadır ve daha da önemlisi Allah katında yaptıklarından sorguya çekileceğinin bilincindedir. Ancak imandan beklenen bu neticelerin elde edilebilmesi için önce imanın sağlam, geçerli ve problemsiz olması gerekir. Halbuki zaman zaman şahit olduğumuz, yada duyduğumuz bazı olaylar günümüz toplumunda imanla ilgili problemlerin varlığını hatıra getirmektedir.

Bu problemlerden bir kısmına dikkat çekmek için burada, takdim etmek istediğim konuyu dört ana başlıkta sunmak istiyorum:

1- Bilgi eksikliği problemi ya da bilgi eksikliğinden kaynaklanan problemler.

2- Herşeyi akıl ve duyularla algılama isteği ve inanç konusunda bunun doğurduğu problemler.

3- Dış kaynaklı birtakım faaliyetler ve bunların sebep olduğu problemler.

4- Dinî kurallardan uzak ve sorumsuz yaşama arzusu.

Çok geniş bir alanı kapsayan ve belki de her birisi bir tebliğ konusu olabilecek boyutta olan bu dört ana başlık altında sadece problemleri dile getirmek, çözümlemeye yönelik tekliflerin üretilmesine yardımcı olmak maksadıyla bunlar üzerinde düşünmeyi temin

etmek hedeflenmektedir. Bilhassa inananların inanç konusundaki problemlerini bilmeleri ve eksiklerini gidermelerine yardımcı olacak bir çerçeve çizmek için bu konuyu gündeme getirdiğimi belirtmek istiyorum.

1- Bilgi Eksikliği

Bilgi eksikliği problemi hem inananları, hem de hak din olan İslâm'a inanma şerefine henüz ulaşamamış olanları ilgilendiren bir problemdir. Çünkü bilgi eksikliği, Allah'ı, ahireti, melekleri ve diğer iman esaslarını tam olarak bilemedikleri için müslümanlar açısından problem olduğu gibi, İslâm'dan başka dinlere mensup olan, yahut da hiçbir dine inanmadığını söyleyen kişilerin hak dini kabul etmelerini engelleyen bir problem olarak onların karşısına da çıkmaktadır. Bu sebeple, bilgi eksikliği problemini müslümanlarda ve müslüman olmayanlarda görülen bilgi eksikliği olmak üzere iki alt başlıkta sunmak istiyorum:

a- Müslümanlarda Görülen Bilgi Eksikliği

İslâm'da inanılması gereken esaslar altı maddede özetlenir. Bunlar, Amentü'de ifadesini bulan, Allah'a, peygamberlere, meleklere, kitaplara, ahirete ve kadere iman olmak üzere altı iman esasından oluşuyor. Bu altı iman esası bir bütündür. Bölünme ve parçalanma kabul etmez. Ayrıca bu esaslara inanırken bilerek inanmak önem arzeder. Biz buna ilmî tabiriyle **"tahkiki iman"** diyoruz. Yani kişinin inancını kendine göre makulleştirerek, bir aklî süzgeçten geçirerek, benim inandığım doğrudur, haktır şeklinde gerçekleştirmesidir ki, bunu sağlayan sebeplerin başında bilgi gelir.

Ancak bir kimsenin inancını tahkik derecesine ulaştırmak için illa da filan ilmi tahsil etmesi veya şu kitabı, bu kitabı okuması gerekmez. Meselâ, mü'min Allah'a olan inancını taklitten tahkîke ulaştırmak için, yani yakînî bir iman, kesin bir iman haline getirmek için, alemde tahkike ulaştırmak için, yani yakînî bir imanı, kesin bir iman haline getirmek için, alemde meydana gelen herhangi bir hadise, yahut bizzat kendisi veya kendi dışındaki varlıklardan herhangi birisi üzerinde düşünmek suretiyle Cenab-ı Hakk'ın kudretini kavrarsa bunu gerçekleştirebilir. İnsan bunlar üzerinde düşündüğü zaman, yağmurun veya karın yağışında, güneşin doğuşunda ve batışında, yahut insanın kendisine verilmiş olan birtakım özelliklerde, Allah'ın kudretini müşahade edebilir. Bunu müşahede ettiği an onda bir bilgi meydana gelir ve böylece onun Allah'a olan, O'nun büyüklüğüne olan imanı tahkîk derecesine ulaşmış olur.

Bilerek inanmak bütün inanç esaslarında büyük önem arzeder. Çünkü bilmeden inanıldığı zaman o inanç herhangi bir aksi fikir karşısında şekke, şüpheye dönüşebilir, sarsıntıya uğrayabilir. Herkes böyle diyordu, ben de dedim, herkes böyle yapıyordu ben de yaptım tarzında taklit yoluyla meydana gelen bir inanç, herkes başka türlü inanınca başka şekle de dönüşebilir. Yani inanç o zaman -Allah korusun- inkâra da dönüşebilir, yahut en azından inanca şüphe karışabilir. Bu sebeple, bilgi ile iman birbirinden farklı şeyler olmalarına ve bilgi iman olmamasına rağmen, inançta bilgi çok önemlidir.

İnananlarda görülen bilgi eksikliğine açıklık getirmek için burada iman esaslarını teker teker ele alarak bazı örnekler vermek istiyorum.

aa) Allah'a İman Konusunda

İman esaslarının ilki olan Allah'a iman konusunda kendi kendimizi ve kendi toplumumuzu gözönünde bulundurup bu konudaki problemlerimizi tesbite çalışacak olursak, bir kere "Yaratıcımız olan Allah'ı tam olarak tanıyor muyuz?" diye kendi kendimize sormamız gerekir. Cenab-ı Hakk'ı tanımanın yolu O"nun isim ve sıfatlarını bilmekten geçer. Kur'ân ve sünnette Allah Tealâ'yı, kendisi ve Hz. peygamber bize tavsif etmişler,tanıtmışlardır. Öyle olunca, Allah Kur'ân'da kendisini nasıl tanıtmış ise yine Peygamberemiz de Allah Teala'yı bize nasıl tanıtmış, hangi isim ve sıfatları O'na atfetmiş, O'na vermiş ise Allah'ı bu şekliyle bilmemiz, bu şekliyle tanımamız gerekir. Tanıyor muyuz, tanımıyor muyuz noktasında, konunun biraz daha netlik kazanması için, bir örnek vermek istiyorum.

Toplumda zaman zaman, birtakım hata ve eksikleri görülen insanlara müslüman oldukları hatırlatılıp, Allah'ın emir ve yasakları konusunda daha duyarlı olmaları uyarısı yapıldığında onlar genelde iki tür tavır takınmaktadırlar ki ikisi de yanlıştır.

Ya ümitsizlik içinde: "Hocam, battı balık yan gider. Ben bu kadar ömür yaşadım, bu güne kadar geldim, Allah'a layık bir kul olamadım. Zaten mahvoldum. Bundan sonra mı kurtulacağım?" der ki, bu tutum yanlıştır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de Allah Tealâ, rahmetinden ümit kesmenin kâfirlerin özelliği olduğunu bildiriyor. Yani, Allah'ın rahmetinden ümit kesenler ancak kâfirlerdir. Ve mü'minlere Cenab-ı Hakk "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin"[1] buyurmak suretiyle kendi rahmetinden ümit kesmemeyi emrediyor. Yine Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde Allah Tealâ, bu tür hata ve kusurları olan insanların, hata ve kusurlarından vazgeçmeleri, durumlarını düzetmeleri, yani tevbe etmeleri ve kendisine itaata yönelmeleri halinde, günahlarını bağışlayacağını, zira kendisinden başka bağışlayanın bulunmadığını haber veriyor.

Böyle olunca, bir insanın kalkıp da Allah'ın rahmetinden ümit kesmesi ve nasıl olsa ben battım, nasıl olsa gittim tarzında bir tavır içerisine girmesi, insanı küfre kadar götüren bir tutum sergiler. Zira akaid kitaplarımızda Allah'tan ümit kesmek küfür olarak değerlendirilir. Fakat çoğu müslüman bunun farkında değildir ve Allah hakkında böyle bir inanç içerisine girer. Yani, ben şunu yaptım, bunu yaptım yahut şunları yapmadım, nasıl olsa Allah beni affetmez demek, Allah'ı yeteri kadar tanıyamamaktan, kısacası bilgisizlikten kaynaklanan bir problemdir.

Veya ikinci bir tavırla karşılaşılır; vurdumduymaz tavrı. Birincisi tamamen ümitsiz, ikincisi de Cenab-ı Hakk nasıl olsa "Gafuru'r-Rahim=Çok bağışlayan, çok esirgeyen"dir, ben ne kadar suç ve günah işlesem de Allah affeder diyenlerin tavrıdır. Bunlar bazan daha da ileri giderek, baksana ben bari şunu şunu yapmıyorum, diyerek kendilerini başkalarıyla da kıyaslarlar.

Şunu hiçbir zaman hatırdan çıkarmamak gerekir ki, din bir bütündür. Kur'ân ve sünnet çerçevesinde din ele alındığında bu bütünlük içerisinde değerlendirmek mecburiyeti ortaya çıkar. Zira Peygamber efendimiz hadislerinde mü'minlerle din yönünden kendilerinden daha üstün olanlara bakıp onlar gibi olmaya çalışmayı tavsiye ediyor, dünya yö-

(1) Zümer, 39/53.

nünden de tam tersini öğütlüyor. Günümüzde ise bu tersine çevirilmiş dünya yönünden daha üstün olanlara bakılıyor, onlar gibi olmaya çalışılıyor. Din, yönünden ise kendinden daha aşağı olanlara bakılıp, hiç olmazsa ben bari şunu şunu yapıyorum, yahut namaz kılmıyor, oruç tutmuyorsam da falan gibi haramları da işlemiyorum, içkim yok, kumarım yok vs. diye kendine üstünlük sağlamaya çalışılıyor. Halbuki bir suçu işlememek insana diğer bir suçu işleme hakkını vermez, onu işlemeyi mübah kılmaz.

Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in saadet asrında yaşayan insanlara, Allah'ın Kur'ân'da övdüğü ve bize örnek nesil olarak gösterdiği ashaba bakıldığında, namaz kılmayan bir sahabi görülmez. O dönemden böyle bir müslüman tipine rastlanmaz. Yani hem müslüman olan, hem de namaz kılmayan, hem müslüman olan, hem içki içen, hem müslüman olan, hem zina yapan, hem müslüman olan hem oruç tutmayan, yani emirleri yerine getirmeyen yasakları işleyen bir müslüman tipini o gün için bulamıyoruz. Onlar da bizim gibi insan değil mi? Onlar bizim yaptığımız, yahut da bizim toplumumuzda bazı müslümanların davranış olarak ortaya koyduğu şeyleri yapmak istemiyorlar mı? diye bir soru akla gelebilir. Elbette onlar da istiyorlar. Ancak Cenab'ı Hakk helal olanları vermiş, helal olan yollardan bütün arzuların ve isteklerin tatmin olabileceğini bildirmiştir. O halde, helal olan bütün kapılar açık, haram olan bütün kapılar da kapalıdır. Günümüz insanı ise bazan durumu tersine çeviriyor, helal olan kapıları kapatıyor ve haram olanlardan istifade etmeye kalkışıyor.

Burada şunu da belirtmek gerekir. Cenab-ı Hakk'ın Gafuru'r-Rahim olduğunu, söyleyen bu ikinci kesim, yani diğer bir ifade ile vurdum duymaz kesim, emir ve yasaklar konusunda daha az duyarlı davranan kesim, aynı zamanda Allah Teala'nın "Azizun Züntikam" olduğunu, *"Seriu'l-Hisab"* ve *"Şedidu'l-ikab"* olduğunu unutuyor adeta. Bunların hepsi de Allah'ın isimleridir. O hem *Seriu'l-Hisab*'dır, hem Şedidu'l-ikab'dır. Yani hem hesabı süratli olandır; hem azabı şiddetli olandır, hem Azizun Züntikam'dır, kendisine isyan edenlerden intikamını alandır; hem de Erhamu'r-Rahim'indir, merhamet edenlerin en merhametlisidir. Ama bütün bunlar, O'nun kendisini bize tanıttığı isim ve sıfatlarıyla gereği gibi tanıyamamaktan- bilememekten kaynaklanmaktadır. Eğer Allah Teala tam olarak tanınmış olsa bu türlü hatalara düşülmez, ne O'nun rahmetinden ümit kesilir, ne de azabından emin olunur.

İşte bunlar, Allah'ı tam tanıyamama probleminin iki türlü tezahürünü oluşturuyor ve toplumda zaman zaman bu tür insanlarla karşılaşıyoruz.

Diğer taraftan, Allah her şeye kadirdir diyoruz. Allah her şeyi bilir diyoruz. Allah'ın ilminin, kudretinin, işitmesinin, görmesinin her hususta sınırsız olduğuna inandığımızı söylüyoruz. Ama fiil ve davranışlarımıza sıra geldiğinde bakıyoruz, bazılarımız bazı fiilleri yaparken sanki Cenab-ı Hakk'ın her şeyi gördüğünü, bildiğini gözardı ediyor. Bunun sebebi, Allah Teala'yı tam anlamıyla bilmeyişimiz, tanımayışımızdır. Halbuki Peygamber efendimiz, Cibril Hadisi diye bilinen meşhur hadisinde mü'minleri üç gruba ayrıyor, Birincisi iman makamı, ikincisi islâm makamı,üçüncüsü de ihsan makamında olanlar. İman makamında olanlar Allah Teala'ya inanıyor. İslâm makamında olanlar Cenab-ı Hakk'a teslim oluyor, itaat ediyor. İtaatta kusur etmiyor, emir ve yasaklar konusunda ihmalkâr ve

hatalı hareket etmiyor. İhsan makamına gelince, ihsan makamında olanların Allah'ı görüyormuşcasına hareket etmesi söz konusudur. Peygamber efendimiz: "İhsan, Allah'ı görüyormuşcasına O'na ibadet etmendir. Eğer sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor."[2] buyuruyor. Bunun anlamı, inanan insanın her an Cenab-ı Hakk'ın kendisini gördüğü şuuru içerisinde olmasıdır. İşte böyle bir insanın hata yapması, emirlere muhalefet etmesi söz konusu olmaz. Ve asıl istenen de budur. Yani ihsan makamında olmaktır.

ab) Peygamberlere iman Konusunda

Peygamberlere iman konusuyla ilgili problemlerimiz var mı diye baktığımızda, hemen hemen hepimizin, bütün toplum fertlerinin Hz. Peygamber'i tam olarak tanımadığı problemiyle karşılaşırız. Evet Hz. Peygamber bilinmiyor Hz. Peygamber'i bilmek nasıl olur? Yani falanın oğlu, filan zamanda doğdu, filan yerde yaşadı, falan yıl peygamber oldu, şu kadar yıl peygamberlik yaptı, filan zamanda vefat etti, filan zamanda hicret etti gibi tarihi bilgileri ezberlemekle mi? Evet, bunlar da lazım, ama tek başına yeterli değil.

Hz. Peygamber'i tanımanın yolu, çoğumuzun kütüphanesini süsleyen ama kafalarımızı bir türlü süsleyemeyen o ciltler dolusu hadis kitaplarındaki, Allah'ın kendisini bize **"üsve-i hasene=en güzel örnek"** olarak gösterdiği halde örnek almakta ihmal ettiğimiz, fiilleri ve sözleri ile Hz. Peygamber'i bilmektir. Yani onun hadis-i şerifleri bilinecek, onun hayata bakışı anlaşılacak. O hangi meselede nasıl davranmış nasıl hareket etmiş, müslümanlarla olan ilişkileri nasıldır, gayr-i müslimlerle olan ilişkileri nasıldır, aile fertleriyle olan ilişkileri nasıldır, konu komşusuyla olan ilişkileri nasıldır? Bunları bildiğimiz, Hz. Peygamber'i bu şekilde tanıyıp örnek aldığımız zaman, sanırım problemlerimiz kendiliğinden çözülür.

Yine toplumumuzda Peygamberimizin ve diğer peygamberlerin bazı özelliklerinin tam olarak bilinmeyişinden de bir takım problemler doğmaktadır.

Mesela, peygamber efendimizin Kur'ân-ı Kerim'de bildirilen ayet-i kerimeyle sabit en önemli özelliklerinden birisi de *"Hatemu'l-Enbiya"* olmasıdır. O, Hatemu'n-Nebiyyin'dir, Kur'ân-ı Kerim'in tabiriyle, tüm peygamberlerin sonuncusudur[3] Ondan sonra hiçbir insan peygamber olarak gönderilmeyecektir. Durum böyle iken bazıları çıkıyor, risalet iddiasında bulunuyor, Allah'tan vahiy yoluyla bilgi aldığını iddia ediyor. Hatta bunu dünya gündemine getiriyor. Televizyonlarda, basın ve yayın organlarında iddialarını yaymaya ve savunmaya çalışıyor. Bu iddia sahipleri, ne gariptir ki, kedisine taraftar da buluyor. Bunlar kimlerden taraftar buluyorlar? Bunlara kim destek veriyor? Tabii ki cahil insanlar. Yani peygamberi tanımayan, peygamberin özelliklerini bilmeyen insanlar.

Halbuki Hz. Peygamber'in son peygamber olduğunu Kur'ân-ı Kerim'de Allah ona **"Hatemu'n-Nebiyyin=Peygamberlerin sonuncusu"**[4] sıfatını vererek bildiriyor. Hadis-i şerifte de Peygamberimiz "Risalet ve nübüvvet kesildi. Benden sonra ne bir nebi, ne de bir rasul vardır."[5] diyor. Durum böyle iken bazıları çıkıp, nebi ve rasul kelimeleri ara-

(2) Bkz. Buhari, Sahih, IV/20; Müslim, Sahih, 1/37.
(3) Bkz. Ahzâb, 33/40.
(4) Ahzâb, 33/40.
(5) Tirmizi, Sünen, II/51.

sındaki farkı öne sürerek, nübüvvet kesildi ama risalet devam eder gibi sözlerle kendisinin, yahut birilerinin rasul olduğunu iddia ediyor. Bazıları da bu ayırıma dahi gerek duymadan doğrudan doğruya peygamberlik iddiasında bulunuyor, etrafında toplanan insanları, kendilerine Allah'tan vahiy geldiğine inandırmaya çalışıyorlar.

Şüphesiz bu tür iddialarda bulunanların ne dinle, ne imanla, ne de İslâm'la hiç bir ilgisi kalmaz. Çünkü Cenab-ı Hakk peygamberlerine vahyetmiştir. Peygamberlerin dışındaki insanlara, mesela Hz. Musa'nın annesine de Allah'ın vahyi sözkonusudur, ama bu vahyin lugat manası olan "bildirmek, haber vermek, ilham etmek" anlamındadır. Peygamberlere gelen vahiy türünden herhangi bir vahy, diğer insanlara gelmemiştir ve gelmeyecektir. Hal böyleyken, birileri çıkıp hem risâlet iddiasında bulunuyor, hem de "ben dine bir ekleme yapmıyorum" diyor. Bunu diyemez çünkü Allah: "Bugün size dininizi tamamladım"[6] buyuruyor. Adama sormazlar mı ki,"pekiyi ekleme yapmıyorsan bu emirler ve yasaklar ne oluyor?" Filana söyle,şöyle şöyle yapsın, filan böyle yapsın deniliyor. Bunlar eğer Allah adına yapılırsa, din adına yapılırsa tabiiki bu tür şeylere kulak vermemek için peygamberi tanımak, peygamberin özelliklerini iyi bilmek lazımdır.

Şimdi de bir başka misâle Hz. Peygamberle ilgili bir başka hataya ve probleme daha dikkat çekmek istiyorum. Adamın biri çıkıyor ve Hz. Peygamber için diyorki: "O araptır, Kur'ân ve hadisler de arapçadır. Öyleyse o arapların peygamberidir. Binaenaleyh, O'nun peygamberliği bizi de, başka milletleri de ilgilendirmez." Eğer art niyetli değilse büyük bir cehaletin eseri olan böyle bir sözü duyunca, Kur'ân'ı bilen, Hz. Peygamberi tanıyan, onun sıfatlarını kavramış olan bir insan güler geçer, ciddiye almaz. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de "ey araplar" diye başlayan bir tek ayet yoktur. Ama "ey insanlar" diye başlayan, "ey mü'minler" diye başlayan, "ey kâfirler", "ey münafıklar", "ey ehl-i kitap, yahudiler hıristiyanlar" diye başlayan, bütün bu topluluklara hitap eden bir çok ayet vardır. Kur'ân-ı Kerim incelendiğinde bu husus açıkça görülür.

Kaldıki Kur'ân-ı Kerim'de bir çok yerde, bir yerde de değil, bir çok yerde Hz. Muhammed'in bütün insanlara peygamber olarak gönderildiği açıkca zikredilir. Bunlardan birinde Allah Tealâ: "Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici, uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler."[7] buyuruyor. Bir diğer ayette de: "De ki; Ey İnsanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim."[8] buyurulmaktadır. Böylece bütün insanlara gönderildiği Allah tarafından bildirilen bir peygamberin kalkıpta sadece araplara gönderilen bir peygamber olduğunu iddia etmek, Kur'ân-ı Kerim'in bu ayetlerini reddetmek, Cenab-ı Hakk'a sen bilmezsin ben bilirim demektir âdeta. Bu tür iddialara kim kulak verir? Şüphesiz buna cahil insan, Kur'ân'daki bu hükmü, peygamber aleyhisselamın en önemli özelliklerinden, diğer peygamberlerden farklı olan yönlerinden birinin de bütün insanlığa gönderilmiş peygamber olduğunu bilmeyen insan kulak verir.

O bakımdan, müslümanlar Hz. Peygamberi tanımak, onun özelliklerini ve hayatını iyi bilmek mecburiyetindedirler. Tekrar ediyorum. Hayatını bilmek derken şurada doğdu,

(6) Mâide, 5/3.
(7) Sebe', 34/28.
(8) A'râf, 7/158.

şurada yaşadı, şuraya gitti, buraya geldi, burada vefat etti tarzındaki hayat hikayesini kastetmiyorum. O'nun özelliklerini, sünnetini, onun davranışlarını, O'nun hadislerini ve hadiselere bakış açısını tümüyle bilmeyi kastediyorum.

ac) Meleklere İman Konusunda

İman esaslarından bir diğeri, meleklere iman konusudur. Toplumumuzun meleklere iman konusunda da problemleri var mı? diye sorulacak olursa, cevabımız evet olacaktır. Her konuda olduğu gibi bu konuda da problemlerimiz var maalesef. Hangi tarafından tutarsak tutalım, mutlaka toplumuzun bir takım problemlerle karşı karşıya olduğunu görüyoruz. Mesela meleklerin özelliklerinden birisi de onların insanlar ve cinler gibi erkeklik ve dişiliklerinin olmaması, evlenip çoğalmamalarıdır. Ama kurban bayramı yaklaştığında kartpostal satıcılarının yanından geçerken bir göz atıldığında binbir çeşit kart arasında koçun boynuzundan tutmuş kanatlı çıplak kadın resimleri de görülür. Bunlar güya melek resimleridir, meleği tasvir eder ve bazı dindar müslümanlar da -öbür resimli kartları almaz ama meleğin çıplağı olunca o zarar vermez-onu alır, eşine dostuna gönderir veya birisi gönderdiği zaman çerçeveletip evin köşesine asar.

Meleklerin bu şekilde kadın suretinde tasvir edilmesi yine cehaletten kaynaklanan en büyük hatalardan biridir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de, meleklere Allah'ın kızlarıdır diyenlerin müşrikler olduğu bildirilir.[9] Zira onlara göre erkek evlat makbuldür, kız evlat makbul değildir, kız evlat o toplumda ar sebebi, utanç sebebidir. Onun için onlar kötü olan şeyleri Allah'a, iyi olanı da kendilerine nisbet ediyorlar. Erkek çocuklar kendilerine, kızlar Allah'a melekler de Allah'ın kızları. Cenab-ı Hakk yine Kur'an'da onlara: "Yoksa biz melekleri onların gözü önünde kız olarak mı yarattık?"[10] sorusunun sorulmasını emrediyor. Yani, onları yaratırken benim yanımda mı idiler de onları kız olarak yarattığımı gördüler?" diyor. "Allah, onların isnat edegeldiklerinden yücedir, münezzehtir."[11] Meleklerin bu şekilde tasvir edilmeleri islâm inancıyla bağdaşmaz. Ama bir çok cahil müslüman bunun farkında değildir. Hatta bazı yerlerde ibadethanelerin duvarlarının dahi bu şekilde, melek tasvirleri diye kadın resimleri ile süslendiği söylenmektedir.

Yine melekler konusunda bir hususa daha dikkat çekmek istiyorum. Meleklerin görevleri arasında insanların her yaptığını kaydetme de vardır. Yani her insanın görevli iki melek tarafından iyilik ve kötülükleri kaydedilmektedir. Bu kayıt işi nasıl olmaktadır? Tabii o gün için kamera veya bilgisayar, yahut bugünün tekniğinin verdiği diğer imkânlar mevcut olmadığı için, Kur'ân her çağa hitap ettiğinden, bu husus o günün insanının da, bugünün insanının da anlayabileceği kitap ile yazma ile ifade edilmiştir. Yani ameller yazılıyor. Türkçede amel defteri diyoruz, Kur'ân-ı Kerim'de bu kitap diye geçer. Herkesin kitabı mahşer gününde açık olarak kendi eline verilecek ve: "Kitabını oku"[12] denecek. Kur'an'da Allah: "Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter"[13] diyor. Yani kitabını okuduğu zaman herkes akıbetini bilecek.

(9) Bkz. Sâffât, 37/149-150; Tûr, 52/39.
(10) Sâffât, 37/150.
(11) Sâffât, 37/159.
(12) İsrâ, 17/14.
(13) İsrâ, 17/14.

Hatta insanların amel defterini okuduğu zamanki hallerini de Cenab-ı Hakk bize haber veriyor. Kâfir olanlar, günahkâr olanlar diyecekler ki, ah keşke bu amel defterimiz bize verilmeseydi, keşke biz toprak olup gitseydik, çürüseydik de bir daha tekrar diritilmeseydik.[14] Yani onlar, o gün insan olmaktan bile artık pişmanlık duyacaklar. Ama mü'minler, amel defterleri sağından verilenler, Kur'ân-ı Kerim'in tabiriyle, onlar da karnesini alıp da sınıfını geçtiğini gören öğrenci gibi sevinç içinde "işte kitabım, alın, okuyun."[15] diyecekler.

Bütün bunları, Allah Tealâ, insanların amel defterlerini, yaptıkları iyilik ve kötülükleri tesbit eden ve kendilerine, Kur'ân-ı Kerim'in tabiriyle Kiramen-Katibin denilen - amelleri muhafaza ettikleri için bunlara hafaza melekleri de diyoruz- bu iki görevli meleğin her yaptığımızı tesbit ettiği şuuruyla hareket etmemiz, için haber veriyor. Bir kamera karşısında bile insan istediği gibi hareket edemiyor, her istediğini yapamıyor, her istediğini konuşamıyor, her söylediğine ve yaptığına nasıl dikkat ediyorsa melekler konusunda bilgisi tam olan, görevli meleklerin her yaptığını kaydettiğini bilen insanın da hareketlerinde, fiillerinde, sözlerinde böyle dikkatli olması söz konusu olacaktır. Eğer bir insan, meleklere inandığını söylüyor; ve bu şekilde hareket etmiyorsa, işte o zaman bu konuda da problem var demektir.

ad) Kitaplara İman Konusunda

Acaba kitaplara iman konusunda problemlerimiz var mı? Şimdi de onu araştıralım. Önce "Kur'ân-ı Kerim'i tanıyor muyuz?" diye soruyoruz kendi kendimize. Ve cevabımız evet oluyor. Ama nasılını araştırdığımızda pek çoğumuzun arapça gördüğü her kitabı Kur'ân-ı Kerim sandığı ortaya çıkıyor. Eğer bir kitap Arapça yazılmış yahut arap alfabesiyle yazılmış ise, içinde yazılan ne olursa, Kur'ân sanıyor, saygı ve hürmet gösteriyoruz. Maalesef Kur'ân'ı tanımadığı, arapçayı da bilmediği için pek çok müslüman, bazan osmanlı türkçesiyle yazılmış olan kitapları, hatta gazete parçalarını dahi arapça diye yere atmamaya, üstün tutmaya çalışıyor.

Yine soralım kendi kendimize; Kur'ân-ı Kerim'in Allah Teala tarafından gönderilmiş olan ilâhî kitaplar içerisinde ilâhî kitap olma özelliğini koruyan tek kitap, yegane kitap olduğunu biliyor muyuz? diye. Tabiiki bu soruya cevap verebilmek için ilâhî kitap olmanın özelliklerini bilmek gerekir. İlâhî kitap olmanın iki özelliği vardır:

1- Vahye istinat etmek. Yani ilâhî kitap vahye dayanmalı, vahiy yoluyla indirilmiş olmalıdır.

2- Allah'tan geldiği şekliyle bozulmadan ve değişmeden bize kadar nakledilmiş, ulaşmış olmalıdır.

Birinci özellik, Tevrat, İncil, Zebur ve Kurân'dan oluşan bütün ilâhî kitaplar ve sahifeler için söz konusudur. Ama ikinci özelliğe, yani bize kadar bozulmadan, tahrif edilmeden, insan eli karışmadan nakledilmiş ve gelmiş olma özelliğine gelince, Kur'ân-ı Kerim'den başka hiçbir ilâhî kitapta bu özelliği bulmak mümkün değildir. Bugün ne Tev-

(14) Bkz. Hakkâ, 69/25-27.
(15) Hâkka, 69/19.

rat'ta ne de İncil'de bu özellik vardır. Zaten Zebur ve sahifelerle ilgili bize kadar ulaşan hiçbir şey yoktur.

Öyleyse, Allah'tan geldiği şekliyle muhafaza edilen, dolayısıyla ilâhî kitap olma özelliğini taşıyan ve elimizde mevcut olan yegane kitap Kur'ân-ı Kerim'dir. Bunu her müslümanın bilmesi lazımdır. Eğer bunu bilmezse, o zaman kurtuluş İsa Mesih'tedir diyen, yahut kurtuluş istiyorsanız bizim broşürlerimizi alın, bize kulak verin vb. yayınlar yapan misyonerlerin propagandalarına kulak kabartır. Zira bir adam dünya üzerinde tek geçerli akçenin, paranın var olduğunu ve onun da kendi cebindeki para olduğunu bilirse, o zaman kendi parasının dışındaki paraların hiçbirine rağbet etmez, değer vermez, hatta dönüp bakmaz bile. Ama bunu bilmiyorsa, diğerlerine de iltifat edebilir.

Öyleyse, bir müslüman, Kur'ân-ı Kerim'in geçerli olan tek ilâhî kitap olduğunu ve Kur'ân-ı Kerim'den başka kurtuluşa götürecek herhangi bir kitap olmadığını bildiği zaman, bütün dünyanın kitaplarını toplayıp getirseler, istedikleri kadar yaldızlayıp süsleseler, hiçbirine iltifat etmez ve bizim yanımızda değerli ve geçerli olan yegane kitap Kur'ân-ı Kerim'dir der.

Şimdi de bir başka soru yöneltmek istiyorum. Acaba müslümanlar, Kur'ân-ı Kerim'in insanlığın tüm ihtiyaçlarına karşılık verdiğini biliyorlar mı? Gelişinden kıyamete kadar insanlığın ihtiyaç duyduğu tüm hükümlerin, esasların Kur'ân-ı Kerim'de mevcut olduğunu biliyorlar mı? Eğer bunu bilirlerse, o zaman "Kur'ân'ın devri geçti", "O İslâm'ın belli bir dönemdeki uygulamasıdır" diyenlerin, yahut reform istekleri, veyahut da modernlik adına Kur'ân-ı Kerim'in hükümlerinin uygulanamazlığı iddialarını yaymaya çalışanların sözlerini duydukları zaman -müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz misali- bunların hiçbirine iltifat etmezler. İltifat edilmediği, taraftar bulamadığı zaman da bu tür düşünceler toplumda yayılmaz. Veya bunları yaymaya çalışanların sözü ağzına tıkanır, sen ne diyorsun be arkadaş, Kur'ân-ı Kerim senin dediğin gibi değil, bizim bildiğimiz ve inandığımız gibidir denir ve bu tür asılsız iddaların tesirinde kalınmaz.

Ama bu bilinmediği zaman, Kur'ân-ı Kerim'in Allah'tan geldiği şekliyle muhafaza edildiğini ve kıyamete kadar Cenab-ı Hakk'ın koruması altında olduğunu bilmediğimiz zaman ki bunlar hep ayetlerle sabittir,[16] yahut Kur'ân-ı Kerim'in insanların ihtiyaç duyduğu dünya ve ahiret saadetini insanlığa sağlayabilecek tek kitap olduğunu bilmediğimiz zaman ve yine Kur'ân-ı Kerim'in hükümleri tümüyle uygulandığı zaman dünyanın en rahat ve ahiretin de en mesut insanları olacağımızı bilmediğimiz zaman, işte o zaman bu bilgisizliğimizden problem doğuyor. Ve kalkıyor bazıları, hem müslüman olduğunu söylüyor, hem de Kur'ân'ın filan hükmü var ya, o bu çağda uygulanamaz diyor.

Dikkat edilirse bu söz, Allah'a cahillik sıfatı vermeye, O'nun ilim sıfatını inkâra kadar götürür ve Allah Teala'ya olan imanı zedeler. Çünkü böyle bir insan, hem Allah'a, peygambere, Kur'ân'a inandığını söylüyor, hem de sanki Allah'a sen bilmezsin Ya Rabbi, ben bilirim diyor âdeta. Bir kere bilmemekle rablık bir arada olmaz, bilmiyorsa Rab olamaz. Ve eğer bir kimse rabbine bilmez derse, o da rabbine kul olmaz. Yani iman da-

(16) Bkz. Hicr, 15/9.

iresinden dışarıya çıkmış olur. O bakımdan toplumumuzda kitaplara iman konusunda da Kur'ân-ı Kerim açısından problemler var. Hakikaten Kur'ân-ı Kerim'i bilmiyoruz.

ae) Ahirete İman Konusunda

Toplumumuzda Ahirete iman konusunda da yine bilgi eksikliğinden kaynaklanan problem var. Halbuki ayet-i kerimeye bakıldığında, Kur'ân-ı Kerim'in baş tarafında, Bakara suresinin ilk ayetlerinde mü'minlerin özelliklerinden birinin de onların "ahirete kesinlikle inanmaları"[17] olduğu belirtilir. Buradaki iman, şeksiz, şüphesiz, kesin imandır. Mü'minler ahirete de kesin olarak inanırlar. Ama kesin olarak ahirete inanması gereken mü'minlerden bazıları, halâ: "Biz öldükten, çürüyüp toprak olduktan sonra gerçekten tekrar diriltilecek miyiz?" sorusunu sormaktadırlar. Demek ki, daha imanla ilgili bu hususu tam olarak bilmiyorlar yahut biliyorlar da bu imanları henüz kesinlik derecesine ulaşamamış. Halbuki imanda kesinlik şarttır, şüphe olmamalıdır.

Öte yandan, imanın sahih ve geçerli olabilmesi için Allah ve Rasulü tarafından haber verilen şeylerin hepsinin doğru olduğu, aklın hakemliğine sunulmadan kabul edilmelidir. Halbuki, özellikle ahiret konusunda haber verilen şeyleri, inandığını söyleyen bir çok insan aklına danışıyor, aklın hakemliğine sunuyor. Mesela kabre koyduğumuz, berzah âlemine göçen insan, bizim gördüğümüz âlemin dışında bir âlemde yaşıyor. Ona göre kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur. Orada azabı ve nimeti devam ediyor denildiğinde, bir müslüman: "Biz kabri açtık ve baktık, birşey göremedik, adam çürümüş, kemikleri bile kalmamış" diyebiliyor. Yani inandığını söyleyen bu insan, duyularıyla, dünyada bile algılama alanı son derece kısıtlı olan beş duyusuyla, gözüyle, kulağıyla berzah âlemini algılama alanı sonderece kısıtlı olan beş duyusuyla, gözüyle, kulağıyla berzah âlemini algılamak istiyor. Yine Hz. Peygamber: "Kabirde azap çeken kâfir ve müşriklerin, yani inançsızların azap sesini, insan ve cinler hariç, ona yakın olan her yaratık işitir."[18] diyor ki, buna hayvanlar da dahildir. Hatta peygamberimiz devamla: "Eğer ölülerinizi defnetmemenizden korkmasaydım insanlara da kabirdeki azap sesinin bir kısmını işittirmesi için Allah'a dua ederdim."[19] buyuruyor. Yani göre göre ölünüzü götürüp o azabın içine bırakmazsınız diye böyle dua etmekten çekindim diyor Hz. Peygamber.

Demek ki Hz. Peygamber oradaki azap sesini kendisi duyuyor, duyduğunu haber veriyor. Nasıl ki Peygamber efendimize ashabı ile birlikteyken Cebrail geliyor, vahiy getiyor ve O, ashabına haber verdiği zaman, onlar Cebrail'i görmedikleri halde, bunu kabul ediyor, inanıyorlarsa ahiretle ilgili verdiği haberlerde de durum aynıdır. Allah ve Rasulünün haber verdiği şeylerin tümüne inanan insanların, duyularıyla algılamaya kalkışmadan ve akıllarına danışmadan, kabul etmeleri gerekir. Burada akıl sadece haber verilenlerin, imkânını araştırabilir, onların mümkün olduğuna hükmedebilir. Eğer haber verilen şey aklen mümkün ise ona iman gerekir.

Burada ahiret konusuyla ilgili, doğrudan değil de dolaylı bir inkârdan da söz etmek is-

(17) Bkz. Bakara, 2/4.
(18) Buhari, Sahih, II/92, 102.
(19) Müslim, Sahih, IV/2200.

tiyorum. Bazıları kalkıp doğrudan doğruya ben ahireti kabul etmiyorum, ahiret diye bir şey yoktur demiyor da, insanların bu konudaki cehaletlerinden de istifade ederek, dolaylı yoldan ahireti inkâr ediyor. Reenkarnasyon iddiası buna örnek verilebilir. Bunu iddia edenler, görüşlerine Kur'ân-ı Kerim'den de mesnet arayarak, bu Kur'ân'da da vardır, diye söze başlıyor ve bazı ayetleri kendi görüşünü destekleyecek şekilde manalandırmaya, yorumlamaya çalışıyor, te'vil ediyorlar. Böylece bunlar, indiği günden bugüne kadar ondört asırdır hiçbir İslâm aliminin vermediği bir takım anlamlara bazı ayetleri manalandırarak, Kur'ân-ı Kerim'in desteğinde, Kur'ân-ı Kerim'in kesin inanç istediği ahireti temelinden sarsan bir görüş ortaya koymaya çalışıyorlar. Bu, tamamen Kur'ân ayetlerini savunduğu fikre destek olacak şekilde, kendi hevasıyla yorumlamadır ve asla kabul edilemez.

Bu iddia aslında yeni bir şey de değildir. Reenkarnasyon inancı, daha ziyade hint kökenli dinlerde görülen, eskiden beri var olan bir inançtır ve Kur'ân-ı Kerim bunu reddetmektedir. Bunun eski literatürdeki adı **"tenasuh"**tur. Birileri kalkıp bunun adını değiştiriyor ve yeni bir şeymiş gibi takdim etmeye kalkışıyor. Bunu savunmak için bir kaç aktör de bulunuyor, onlarla raportajlar yapılıyor, yayınlanıyor. Diğer taraftan ilim erbabı daha önce başka bir hayat yaşadığını iddia edenlerin söylediklerinin, bir çeşit akıl hastaları tarafından öne sürülen iddialar olduğunu belirtseler de onların sesi pek duyulmuyor. Ne gariptir ki, bu iddialara taraftar da bulunuyor. Çünkü cahil insanları kandırmak ve avlamak her zaman kolay olmaktadır.

Bu bakımdan, özellikle iman esaslarıyla ilgili konularda, inancı zedeleyecek görüşleri bilebilmek ve onların tehlikesinden korunabilmek için, inananlar olarak her fert bilerek inanmak mecburiyetindedir. Herkes kabul ettiğini de, reddettiğini de bilerek kabul etmek veya reddetmek zorundadır.

af) Kadere İman Konusunda

Toplumumuzda Kaza ve Kaderle ilgili, özellikle kader konusuyla ilgili problemlerin varlığı da gözlenir. Mesela, toplumda insanlara sorarsanız, bir mezhep olarak ne tarihteki şekliyle bir Kaderiyye vardır, ne de Cebriyye vardır. Yani ne cebre inananlar bir ekol olarak mevcut, ne de kaderi inkâr edenler. Ama insan olarak, fert olarak inananlar arasında her ikisinin de bolca var olduğu görülür. İnsanlardan bazıları, bakarsınız kaderim buymuş ne gelir elden diyerek, kendi yaptıkları ile ilgili suçu kadere yıkmaya çalışır; bir kısmı da kaza ve kaderi tümüyle inkâr eder. Bu da gösteriyor ki, tarihte kaldığını zannettiğimiz bu iki ekolün mensupları günümüzde hala mevcuttur. İşte burada da yine kaza ve kader konusunda hakikaten Allah Teala'nın her şeyi bildiği ve O'nun ilminin eseri olarak kaza ve kaderi tesbit ettiğini bilememekten kaynaklanan problemlerimiz söz konusudur.

Bu konuyu daha fazla uzatmadan müslüman olmayanlarda görülen bilgi eksikliği ve bunun sonucunda ortaya çıkan problemlere geçmek istiyorum.

b- Müslüman Olmayanlarda Görülen Bilgi Eksikliği

Burada müslüman olmayanlardaki bilgi eksikliği ile kastımızın onların İslâm dini hakkındaki bilgisizlikleri olduğunu hemen belirtmek istiyorum. İslâm hakkında ya hiçbir şey bilmemek, ya da doğru bilgiler yerine yanlış şeyler bilmek şeklinde tezahür eden bu

durum, gerek onların kendileri, gerekse müslümanlar açısından bazı problemlere sebep olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de Cenab-ı Hak mü'minlere bir görev yüklüyor ve "sizden insanları hayra davet eden, iyiliği emreden ve kötülükten nehyeden bir topluluk bulunsun."[20] buyuruyor. Buradaki hayra davet etme, müslüman olmayanları İslâma davet etmektir. Çünkü İslâm mahza hayırdır, hidayettir. Öyle olunca inanan insanların yani müslümanların gayr-i müslimlere yönelik bir faaliyetlerinin olması gerekir. Nasıl ki Hz. Peygamber insanlara İslâmı tebliğ etme vazifesini yerine getirmek için Medine-i Münevvere'den ta Bizans kisrasına, İran kralına, Habeşistan'a mektuplar gönderiyor, onları İslâm'a davet ediyor ise, aynı şekilde insanlar İslâm'a davet edilmelidir. Çünkü Hz. Peygamber'den sonra bu görev ulemanındır, yani tüm müslümanlarındır. Ayet-i kerimede Allah Teala bu görevi müslümanlara yüklemektedir ve bunu yapmak, İslâmı tebliğ etmek farz-ı kifayedir. Bu farzı yerine getirmek mecburiyetinde olan müslümanlar, dünyayı doğru bir şekilde İslâm'dan haberdar etmek mecburiyetindedirler.

Bugün basın, yayın yoluyla, ister yazılı, isterse sesli ve görüntülü şekilde belli ölçüde bu görev yapılıyor. Ama buna fırsat verilmeyen, ya da bunun ihmal edildiği yerler de var. Oralarda insanlara İslâm ya hiç duyurulmuyor veya yanlış tanıtılıyor. Mesela, biz Şintoizmi, Budizmi nasıl tanıyorsak onlar da İslâmı o şekilde tanıyorlar. Belki de bir açık göz adam çıkıp insanların yeni bir dine ihtiyaç duydukları bir dönemde bir kitap yazıp bunu onlara -tabir caizse- din diye yutturmuş deniliyor onlara. Eğer bir de bu, ilim adamı sıfatıyla ve ilim adına söylenirse, bu yanlış bilgilerin sebep olabileceği problemler sanırım tahmin edilebilir. Batıda yayınlanmış olan ansiklopedik eserlerde Kur'ân'ın, yazarı Muhammed olan kitap diye tanıtılışı burada örnek olarak hatırlatılabilir. Yine aynı şekilde bu eserlerde İslâm da "Muhammedilik" olarak tanımlanır. Yani cihanşumul, tüm insanlığa gönderilmiş müstakil bir din değil de, İsevilik, Musevilik gibi belli bir kavme gönderilmiş bir din, Muhammed'in dini. Bu şekildeki eksik ve yanlış bilgiler, insanlarda İslâm'a karşı her hangi bir ilgi uyandırmamaktadır.

Halbuki o insanlar gerçek şekliyle Kur'ân'ı ve İslâmı tanıdıkları zaman, doğruyu gördükleri, yani gerçeği öğrenip bildikleri zaman hemen hidayete koşuyorlar. Roger Garudy, Yusuf İslam, Maurice Bucaille gibi örnekler herkesin bildiği isimlerdir. Bunların ülkemizde kitapları da neşredildi. Mesela, bunlardan tabip olan Fransız Maurice Bucaille, tıpla ilgili araştırmalar yaparken Kur'ân'la tanışıyor ve Kur'ân-ı Kerim'de yer alan insanın yaratılışıyla, üremesiyle ilgili bilgilerin o gün tıp literatüründe bulunmayan ve bulunma, imkanı da olmayan bilgiler olduğunu tesbit ediyor. Ancak elektromikroskopların icadından sonra gözlem ve deney sahasına giren ve insanlığın öğrenme imkanı bulduğu bu bilgilerin, yaklaşık on iki asır önce Kur'ân'da haber verilmiş olmasının, onun kaynağının ilahi olduğunu gösteren en büyük delil olduğunu söyleyen müellif, Kur'an'ın insan sözü olamayacağını ısrarla vurgulamaktadır.[21] Belki o da Kur'ân-ı Kerim'i, incelemeden önce Muhammed'in yazdığı kitap diye tanıyordu. Ancak o, Kur'ân-ı Kerim'i tanıdıktan

(20) Âl-i İmrân, 3/104.
(21) Bkz. Maurice Bucaille, Çev. M. Ali Sönmez, Tevrat, İnciller ve Kur'an.

sonra bu bilgilerin o gün için bir insan tarafından bilinmesi ve yazılmasının mümkün olmadığını anlamış ve bu onun hidayetine sebep olmuştur. Ne gariptir ki bir batılı Kur'ân'ı öğrendikten sonra ondaki bilgilerle hidayete eriyor ve biz hala kitabımız olan Kur'an-ı bilmiyoruz.

Yine aynı şahıs dilimize "Tevrat İnciller ve Kur'an" adıyla çevirilmiş olan eserinde bu üç kitabı karşılaştırıyor ve diğerlerindeki tutarsızlıkları, Kur'ân-ı Kerim'deki üstünlükleri tesbit ederek ortaya koymaya çalışıyor. Henüz müslüman olmadan önce yaptığı bu çalışmasında Kur'ân-ı Kerim yanında diğerlerinin ele alınacak taraflarının olmadığını belirten yazar, bilhassa onlardaki tutarsızlıkların çokluğuna, Kur'ân'da ise hiçbir tutarsızlık ve çelişkinin olmayışına dikkat çekiyor. Nitekim Allah Tealâ da, Kur'ân-ı Kerim'in kendisi tarafından gönderilmiş olduğuna delil olarak onda çelişki ve tutarsızlıkların olmayışını gösteriyor ve : "Halâ Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkasından gelmiş olsaydı onda elbetteki pek çok tutarsızlıklar bulurlardı."[22] buyuruyor. Nitekim, incelendiği zaman Kur'ân-ı Kerim'de hiçbir çelişkinin olmadığı görülmektedir.

Bu sebeple, biz İslâmı doğru anlattığımız, insanlığa Kur'ân-ı Kerim'i hakiki vechesiyle tanıttığımız zaman -ki bugün Kur'ân-ı Kerim dünya dillerinin çoğuna tercüme edilmiştir ve isteyen insan bulabilme, görebilme imkânına sahiptir, ama yine de görmeyen ve bilmeyenler çoktur- onların da hidayete ermeleri söz konusudur. Yine basında çıkan haberlere göre Avrupa'nın bazı ülkelerinde İslâm Hıristiyanlıktan sonra ikinci büyük din haline gelmiştir. İslâm'ı tanımaları sebebiyle dünya ülkelerinin İslâm'a ve müslümanlara bakış açısı son zamanlarda çok değişmiştir.

Burada şunu da belirtemeden geçemeyeceğim. Bilhassa Batı'da İslâm'ın yayılışı, sırf kendisinin hak din olma özelliği ile olmaktadır, yoksa müslümanların bu alanda pek fazla gayretlerinin olduğunu söylemek güçtür. Halbuki, daha önce de belirtildiği gibi, tebliğ görevi müslümanlarındır.

2- Her Şeyi Akıl ve Duyularla Algılama İsteği

Herşeyi akıl ve duyularla algılama arzusu, materyalist düşüncenin ürünüdür. Bu istek, pek çok insanı akıl ve duyuların alanına girmeyen konularda dahi akıl ve duyularla algılayamadığı gerekçesiyle inkâra götüren sebeplerin başında gelmektedir. Nitekim bazılarının öne sürdüğü aklım almıyor, göremiyorum, algılayamıyorum, yahut gözümün gördüğünden başkasını kabul etmem gibi sözlerle bir takım gerçeklerin inkâr edilmesi, inanan ve inanmayan insanlar üzerindeki materyalist etkilerin sonucudur diyebiliriz. Çünkü materyalist düşüncelerin etkisinde kalan insanlar âdeta her şeyi duyularıyla algılama mecburiyeti hissediyorlar ve bu sebeple inanç konusunda bir takım problemlerle karşı karşıya kalıyorlar. Zira her şeyi duyularıyla algılamaya bile sınırlı ve yetersiz olduğunu unutuyorlar. Göz görme duyusudur, kulak işitme duyusudur ama gözle görülemeyen, kulakla işitilemeyen nice maddi varlıklar ve sesler vardır.

O halde, kendi algılama alanlarında bile yetersiz olan duyularla nasıl olur da alanları

(22) Nisâ, 4/82.

dışında kalan ve ancak haber verilmekle bilinebilen Allah, ruh, melekler, cinler ve ahiretle ilgili şeyler algılanamadığı için inkâr edilebilir? Eğer inkâr ediliyorsa, bunun sebebi ya bir takım akımların etkisi altında kalınması, ya da konu üzerinde derinliğine düşünmeden, akıl yürütmeden, bilmeden hüküm verilmesidir.

Bu tür düşüncelerin ortaya çıkması ve yayılmasında inananları şüpheye düşürmeyi amaçlayan dış kaynaklı bir takım faaliyetler de etkili olabilir. Şimdi de kısaca bunlardan söz etmek istiyorum.

3- Dış Kaynaklı Faaliyetler

Burada dış kaynaklı faaliyetlerle kastımız, müslümanlara yöneltilen ve daha çok onları imanlarında şüpheye düşürmeyi veya inançlarından uzaklaştırmayı amaçlayan ve çoğu dış kaynaklı olan fikirlerdir. Bunlar genellikle art niyetle ve çoğukez iftira olarak ileri sürülen görüşlerdir. Mesela, tarihte bir çok kere gündeme getirilip her defasında gerekli cevaplar verilmiş olmasına rağmen, son zamanlarda Şeytan Ayetleri isimli kitabın sahibi tarafından tekrar aynı konunun gündeme getirilmesi gibi. Her mü'min, Kur'ân-ı Kerim'in "La Raybe Fih"[23] olan, yani hem Allah kelâmı olduğunda, hem de hükümlerinin doğruluğunda şüphe olmayan tek kitap olduğunu bilir ve inanır. Böyle olduğu halde, Kur'ân-ı Kerim hakkında insanları şüpheye düşürmek için zaman zaman bu tür fikirler temcit pilavı gibi ısıtılıp ısıtılıp yeniden gündeme getiriliyor.

Yine Hz. Peygamber'in şahsıyla ilgili bir takım iftiralar ve bunlarla meydana getirilmek istenen şüpheler burada örnek verilebilir. Daha önce de belirtildiği gibi, onun sadece Arapların peygamberi olduğu iddiası, veyahut onun rasullerin değil de sadece nebilerin sonuncusu olduğu iddiası, ondan sonra nebi gelmeyecek ama rasul gelebilir gibi iddiaların ortaya atılması da dış kaynaklı fikirlere örnek teşkil eder.

Ahiretle ilgili dış kaynaklı fikirlere de biraz önce zikrettiğimiz reenkarnasyon iddiası misal verilebilir. Yine gözüyle gördüğünden başkasını kabul etmediğini iddia ederek ahirette olacağı kesin olarak haber verilen hususların bir kısmını kabul etmeye yanaşmayan materyalist düşüncenin etkisinde kalmış olan insanların durumu burada örnek gösterilebilir.

Dine karşı geliştirilen, özellikle de batıda ortaya çıkan bir takım fikir akımları var. Bunlar zaman zaman İslâma karşı da öne sürülmeye çalışılıyor. Mesela, Ateizm bunlardan bir tanesidir ve batıda dinden kaçış sebebiyle ortaya çıkmıştır. Yahut Froydizm, Materyalizm gibi batıda ortaya çıkan, batılının kendi tahrif edilmiş dininden kurtulmak için ortaya koyduğu bir takım dinden kaçış izimleri, daha sonra her konuda batıyı örnek alan insanların cehaletleri yüzünden batının kendi dinlerine karşı yönelttikleri bu tenkitleri hak din olan İslâma karşı da yöneltmeye çalışmışlar, yahut İslâm'dan kaçışın bir sebebi olarak göstermeye çalışmışlar ve bazan körü körüne batıyı taklit ve modernlik uğruna bunu yapmışlardır.

Toplumda modernlik uğruna dine karşı çıkan, dinî yaşayışı gericilik sayan, dinden uzaklaşmayı, dinsiz yaşamayı ise modernlik addeden, bu sebeple de kendi dininden

(23) Bakara, 2/2.

uzaklaşmaya çalışan insanlarla da karşılaşılabilir. İşte bu da dış kaynaklı, özellikle de batı kaynaklı ve insanları hak dinden uzaklaştırmak için ortaya çıkmış problemlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Bu faaliyetlerin etkisinden kurtulmanın yolu ise yine bilgidir, bilim çağında dinini ve imanını en iyi şekilde bilmektir. Bilgi, insanı her türlü zararlı akımların etkisinden koruyan en iyi kalkandır. Bazı insanlar da sırf her istediğini yapabilme arzusuyla dine karşı çıkmaktadırlar.

4- Dinî Kurallardan Uzak ve Sorumsuz Yaşama Arzusu

Özellikle gençler arasında yaygın olan dinî kurallardan uzak, sorumsuz ve kayıtsız yaşama arzusu, yani bunların, her türlü behîmî arzularını, zevklerini tatmine yönelik yaşantı tarzını seçmeleri ve bunu tercih etmelerinden dolayı da bu yaşayışlarına engel olur yahut kendilerini en azından suçluluk psikolojisi içerisine sokar diye dine karşı kayıtsız kalma veya dine karşı cephe alma tarzında bir problemin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Toplumdaki insanların bir kısmı kayıtsız, sorumsuz yaşama her istediğini yapabilme arzusuyla dinden uzaklaşıyorlar. Yahut da dinden uzaklaşdıkları takdirde istediklerini yapabileceklerini sanıyorlar. Fakat bunu yaparken Allah Tealâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de "Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla mutmain olur, doyuma ve huzura ulaşır."[24] buyurduğunu unutuyorlar. Kalbin mutmain olması ve insanın ruhen doyuma ulaşması ancak Allah'a imanla gerçekleşir. Kalpten Allah inancı çıkarıldığı zaman maddi zevklerin hiçbiri insana inancın verdiği doyumu vermiyor ve bu şekilde kayıtsız yaşama arzusunda olan insanların çoğu, daha sonra hayattan zevk alamamanın verdiği ızdırapla ya hayatına son veriyor, ya da yeniden dine ve imana yöneliyor.

İntihar psikolojisi ve istatistikleri incelendiği zaman intihar eden insanların çoğunun, öyle zannedildiği gibi fakir ve yoksul insanlar olmadıkları, tam aksine dünya nimetlerine fazlasıyla sahip oldukları halde bunların kendisini tatmin etmediği, Allah'ın kendisine ibadet etmek için yarattığı halde, yaratılış gayesinden uzaklaştığı için huzursuz olduğundan hayatına son vermede çare arayanlar olduğu görülür. Hatta intihar edenlerden birinin şöyle bir not yazdığı nakledilir: "Hayatta bütün zevkleri tattım, ama tatmin olamadım. Acaba ölümü tatmakla tatmin olabilir miyim diye kendimi öldürüyorum." Evet böyle yazmış ve ölümü de tatmış; herhalde yine tatmin olmamıştır. Çünkü insanların ruhen doyuma ulaşması, tatmin olması, ancak yaratılış gayelerine yönelik faaliyetleriyle, yani Allah'ı tanıyıp O'na kul olmakla gerçekleşebilir. Allah'ı tanıyıp bilmeyen ve O'na kul olamayanların gerçek kalp huzuruna ermeleri imkânsız değilse bile pek güçtür.

Sonuç olarak bilgi ile iman birbirinden farklı şeylerdir, bilgi iman değildir. Ama bilgi iman için son derece önemlidir. Çünkü, özellikle bu tebliğimizde söz konusu ettiğimiz iman konusundaki problemlerin çoğunun bilgisizlikten kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, din ve iman konusunda elde edilecek yeterli ve doğru bilgiler insanlığın iman konusundaki problemlerin çoğunun bilgisizlikten kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, din ve iman konusunda elde edilecek yeterli ve doğru bilgiler insanlığın iman ko-

(24) Ra'd, 13/28.

nusundaki problemlerin çözümünde yardımcı olacak faktörlerin başında gelir. Bilgi çağı adını verdiğimiz çağımızda din ve iman konusunda da insanların yeterli bilgi sahibi olmaya yöneleceklerini umuyorum.

Beni dinleme lütfunda bulunduğunuz için hepinize teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

Prof. Dr. Mehmet ERKAL

Giriş

Diyanet İşleri Başkanlığı 80 bin civarındaki din görevlisi ordusuyla Türkiye genelinde ve yurt dışına yönelik çok değerli hizmetler vermektedir. Yediden yetmişe her yaş ve konumdaki vatandaşlarımızı ilgilendiren bu hizmetler kapsamında dinî görevlerin ifasının yanısıra hutbe, vaaz, konferans ve seminerlerle yürütülen bilgilendirme ve irşad faaliyetleri ile cami içi ve cami dışı eğitim faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. Toplumun dinî konularda aydınlatılmasına yönelik bu çalışmalar, ülkemizdeki dinî anlayış, tutum ve davranışları yönlendirecek genişliğe ve etki imkanına sahiptir.

Kuşkusuz bunca insan gücü ve ona paralel olarak da maddi kaynağın kullanılması ile yürütülen bu çalışmalardan ülke ve toplum yararı açısından en üst düzüyde verim sağlanması beklenir. Eminim ki Diyanet İşleri Başkanlığı da maksimum verimi sağlama iradesi, kararlılığı ve gayreti içindedir. Ancak en küçük köy ve mahalleye kadar ulaşan genişlikteki bu hizmet ağının yüksek standarda çıkarılmasındaki güçlüğün ve zorluğun da farkındayız.

Din görevlilerinin eğitim düzeyi ve kalitesindeki farklılıklar, yörelere göre görev alanlarının zorluk derecesindeki farklılıklar, halkın yörelere göre sosyal ve kültürel yapısındaki değişkenlik, buna bağlı olarak insanlarımızın dinî alandaki ihtiyaç ve beklentilerindeki farklılıklar hizmetlerin bütün halinde kalitesini yükseltme çabalarını zorlaştırmaktadır.

Bu bakımdan toplumun dinî konularda aydınlatılmasında karşılaşılan problemler nelerdir diye baktığımızda her yöreye ve görev mahalline göre farklı yüzlerce problemden bahsetmekte olduğumuz kolayca anlaşılır. Bütün problemlerin bilimsel yaklaşımla doğru olarak tespit edilebilmesi için çok kapsamlı lokal araştırmalara ve bunların sonuçlarını birleştirip uygulamaya yönelik tedbirleri belirleyecek komplike çalışmalara ihtiyaç vardır. Problemler konusunda teşkilatın teftiş ve denetim mekanizmasından ve mahalli yöneticilerden çeşitli vesilelerler değişik zamanlarda Başkanlığa bilgi akışı sağlandığı muhakkaktır. Dolayısıyla Başkanlığımız kendi içinde ve kendi imkanları ile belli bir problem algılaması ve tanımlaması yapmakta olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Biz, toplumun dinî konularda aydınlatılmasında karşılaşılan problemlerin tespiti hu-

susunda kapsamlı bilimsel araştırmalar yapılması gereğini ve Başkanlığın bu konudaki bilgi birikimini gözardı etmeksizin dışardan bir bilim adamı ve gözlemci sıfatıyla kendi tespitlerimizi arz etmek durumundayız.

Bu konuda yapılmış bulunan bazı kısmi araştırmalara ve gözlemlerime dayanarak tesbit edebildiğim problemlerin iki kategorik noktadan kaynaklandığını düşünüyoruz: Bunların birincisi hizmet konusu ve niteliği ile, ikincisi de personel yeterliği ile ilgilidir.

A- Hizmetin Konusu ve Niteliği İle İlgili Problemler

Bilindiği üzere hizmet konusu dindir, din ise bilgiden çok duyguların, anlayışların ve yönelişlerin ön plana çıktığı, geleneksel tutum ve tavırların yoğun bir şekilde etkilediği alandır. İnsanlar zaman içinde geliştirdikleri kendi anlayış ve yönelişlerini, geleneksel tutum ve davranışlarını din ile karıştırmakta zamanla bunları dinin birer ögesi zannetmektedirler. Böylece kısmen de olsa vahyin özünden uzaklaşmış geleneksel müslümanlık ortaya çıkmaktadır. İlaveler, sapmalar ve anlayış farklılıkları ile şekillenen geleneksel yapıyı düzeltmek, bu yapıdaki insanlara dinî konuda rehberlik etmek geleneğin bağlayıcılık niteliği de göz önüne alınınca oldukça zor hatta çoğu kez imkansız bir iş olmaktadır.

Geleneksel tutumun ibadetler konusunda nasıl şekillendirmeler yaptığına birçok örnek vermek mümkündür. İbadetler konusundaki bu şekillenmeler bidat-ı hasene kabilinden görülüp belki çok önemsenmeyebilir, hatta mahzurlu da sayılmayabilir. Bu geleneksel tutumu da kolaycılığa kaçıp bir çırpıda atmak yerine, acele etmeden, sosyolojik incelemeye tâbi tutmak, mercek altına almak lazım geldiği kanaatındayız. Ancak aynı anlayış sapmalarının insanî ilişkilerde, toplum hayatında, iş ve meslek hayatında da olduğunu düşününüz. O taktirde farklı bir dinî yaşantı ortaya çıkmakta ve bu yaşantı içinde vatandaşa vahyin gösterdiği doğrulara yöneltici rehberlik etmekte çaresiz kalınmaktadır. Bu sapmaları günümüzde gerek ifrat gerekse tefrit noktasında yoğun bir şekilde yaşamaktayız. Üstelik her toplum kendine özgü geleneksel bir dinî yapı sergiliyor ve şimdilerde biz doğal olarak Arap müslümanlığından, Türk müslümanlığından söz ediyoruz.

Bu noktada hemen bir yanlışlığa işaret etmek istiyorum. *Arap islamı* veya *Türk islamı* tanımlamaları doğru değildir. Bir tek İslam vardır o da vahyin çerçevesini çizdiği İslamdır. İslam tektir ama geleneksel yapılanmalarla farklı müslümanlıklar oluşmaktadır. Zaten problem de bu noktadan çıkıyor. Arap müslümanlığını beğenmeyip Türk müslümanlığını öne çıkaralım sonuçta her ikisi de din üzerinde geleneksel yapılanma değil midir? Hangisinin ne ölçüde doğru olduğunu nasıl tespit edeceğiz? Bir geleneksel yapılanmayı bertaraf edip diğerini ikame etmeye çalışmakla İslamın evrenselliği açısından ne derece doğru bir yol tutmuş oluruz?

Hizmet konusunun din olmasından kaynaklanan bu sıkıntıların varlığı önce hizmetlere yön verecek sağlam kriterler tespitini, sonra da bu kriterlerin değişik hal ve şartlarda çalışmalara nasıl yön vereceğinin belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Hizmetin konusundan kaynaklanan problem ülke çapında aynı niteliği gösterse de çözüm için harcanan çabalarda daima farklı yöntemler kullanma ihtiyacı doğmaktadır. Çünkü aynı problem farklı şartlarda aynı yöntemlerle çözümlenemiyor. Hem dinî uygulamalardan doğan sorunları çözmeye yönelik temel kriterler hem de kriterleri uygulamada kullanılabilecek farklı

yöntemler görevli personelin yetiştirilmesinde dikkate alınmalıdır. Bununla da yetinilmeyip sözkonusu kiriter ve yöntemler zengin bir döküman olarak personelin elinde bir hizmet yönergesi şeklinde bulundurulmalıdır.

Bunun dışında bir de hizmetin niteliğinden kaynaklanan problemden söz etmek gerekir. Bir kere halkı dinî konularda aydınlatma faaliyetleri genel olarak birebir ilişkiler değil kitlesel ve toplu ilişkiler şeklinde yürütülmektedir. Gerek cami içi gerekse cami dışı bilgilendirme faaliyetlerinde din görevlisinin karşısında farklı yaşlarda, farklı düşünce ve anlayışlarda, farklı statülerde insanlar vardır. Bu da onlara hangi konunun nasıl sunulacağı husunda tavır ve tutum belirlemeyi zorlaştırmaktadır.

Din görevlisinin anlattığı konu ve anlatım tarzı cemaatin bir kısmının ilgisini çekip hoşuna giderken bir kısmı için sevimsiz ve sıkıcı olabilmektedir. Ana meseleler dışında tartışmalı ve ayrıntılı konularda bu daha da belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu durum din görevlilerinin cemaat tarafından tasvip görüp görmeme hususunda belirleyici faktör olmaktadır. Din görevlisi kendince geliştirdiği statik bir anlatım usulü ve tarzı ile hareket etmek yerine temel farklılıkları kavrayıp duruma göre esnek ve akılcı bir tutum sergilemek durumundadır.

B- Personel Yeterliği ile İlgili Problemler

Bir işin başarılı ve verimli bir şekilde yürütülmesinin ön şartı, o işi yürütecek kişilerin görev tanımına uygun niteliklere, bilgi ve becerilere sahip olmasıdır. Atalarımızımın: *"Kem alet ile kemalat olmaz"* dediği gibi toplumu dinî konularda aydınlatacak kişiler bunun için gerekli bilgi, beceri ve davranış ölçülerine sahip olmadıkları taktirde yapılan işten arzulanan sonucun elde edilmesi beklenemez.

Bugün din görevlilerimizin hizmet anlayışı, görev bilinci, bilgi, beceri kişilik tutumlarına, sosyal ilişkilerine dair yeterliklerine baktığımızda istisnaların haklarını saklı tutmak kaydıyla genel olarak şu hususları bir yeterlik sorunu olarak tespit etmek mümkündür.

1- Görev bilinci eksikliği

Din görevlilerimiz yaptıkları işin sorumluluğunu derinden hissedip bu işi nasıl daha iyi yapabilirim, nasıl daha iyi sonuç alabilirim arayışı ve çabası içinde olmalıdırlar. Halkın önünde her davranışı ile örnek kişi pozisyonundaki din görevlisi, camii zamanında açıp kapamadan, hutbe ve vaazları ideal süresi içinde yapıp tamamlamaya, eksiklerini giderme, bilgi ve görgüsünü artırma, uyum ve intibak yeteneklerini geliştirmeye varıncaya kadar görevi ile ilgili her hususta ciddi, duyarlı ve dinamik bir tutum içinde olmalıdır. Din görevlilerinin bu hususlaki yeterliklerinin ileri bir düzeyde olduğunu söylemek güçtür.

2- Bilgi ve beceri eksikliği

Dinî konularda farklı anlayış ve yorumların ortaya çıktığı günümüzde din görevlilerinin, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetkili kurullarınca belirlenmiş temel doğrular üzerinde tam bir bilgiye, ortak tutum ve kararlılığa sahip olmaları gerekir. Güzel Kur'an okuma becerisi, geniş Kur'an ve hadis kütürü, yeterli fıkıh ve kelâm bilgisi konusunda din görevlisinin sahibolması gereken yeterlik düzeyini tartışmaya bile gerek yoktur. Bu hususlarda yeterli olsa dahi *fetva-takva*, *tasavvuf-tarikat*, *diyanet-hukuk*, *din-devlet*, *ide-*

oloji-din, birey-toplum ilişkilerinde *şâz* veya *radikal* tutum içinde olan bir din görevlisinin insanları dinî konularda aydınlatmada başarılı olması mümkün değildir. Önce bu konuda din görevlilerinin Başkanlığın yönlendirmesi ile olumlu ve sağlıklı bir anlayış durumuna getirilmesi sonra da bu anlayış çizgisinde hizmetin verimini artıracak metod ve teknikler geliştirilmesi gerekir.

Hizmet öncesinde ve hizmet içinde ciddi bir eğitimi gerektiren bu konuda din görevlilerini suçlamak haksızlık olur. Onların yetiştirilmesi hususunda akademik kurumlarla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sıkı bir işbirliği yaparak bilimsel araştırmalarla desteklenen tedbirler geliştirilmelidir. Sorunun çözümü için Başkanlığın standart hutbeler hazırlatıp neşretmesi bir çare gibi görünse de durumu iyileştirici fazla bir etki yapmadığı açıktır. *İletişim teknikleri, hutbe, vaaz ve konuşma* hazırlayıp sunma teknikleri yönünden genel anlamda belirgin bir yetersizliğin olduğu söylenebilir. Ne yazık ki akademik çalışmalar yapan yegane yüksek öğretim kurumlarımız olan ilahiyat fakaltülerinin bu konularda bilimsel araştırmalarla yöntem ve teknikler geliştirip uygulayıcılar için zengin bir bilgi birikimi sağladığını söyleyemiyoruz.

3- Kişisel olgunluk ve sosyalite eksikliği

Din görevliliği manevi konum itibariyle saygın bir görev olduğu gibi halkı dinî konularda aydınlatma misyonu itibariyle de iddalı bir meslektir. İdda ve saygınlık bu görevi yürütenlerin bilgi, görgü yönünden olduğu kadar, tutum, davranış ve sosyal ilkeler yönünden de belli olgunluk düzeyinde olmalarını gerektirir. Toplum, arkasında namaz kıldığı, hutbe, vaaz ve diğer dinî konuşmalarını dinlediği din görevlilerinin kişilikleriyle, tutum ve davranışları ile, bilgi ve görgüleri ile olgun, vakur ve saygın kimseler olmasını, insanlarla samimi, nazik ve düzeyli ilişkiler kurmasını bekliyor.

Din görevlisinde dinî bilgi, güzel okuma, ses eda ne kadar önemli ise vakar, ciddiyet, olgunluk ve sosyalite de o kadar önemlidir. Din görevlisi, kılık-kıyafeti ve konuşma üslûbû ile insanlar tarafından yadırganmamalı, dinî açıdan mahzurlu olamayan geleneksel değerler ve sosyal ilişkiler bakımından toplumla uyumlu olmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı din görevlisi alımında bu kriterleri dikkate almalı, hizmetiçi eğitimde de bu hususlara ciddi şekilde önem verilmelidir.

Sonuç

Kısaca özetlemeye çalıştığımız problemleri, kapsamlı bir araştırmanın sonuçları olarak arzetmek isterdim. O takdirde problemlerimizi çok daha net ve berrak bir şekilde görme imkanımız olurdu. Örneğin Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalınca yürütülen bendenizin de koordine ettiği kapsamlı bir çalışma başlatılmış bulunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı ile işbirliği halinde yürütülecek olan *"Din Görevlisinden Beklentiler ve Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlikleri"* konusundaki bu araştırma 15 ilden 7.000 vatandaş ve 700 din görevlisini kapsamaktadır. Üniversitemiz Fen-Edebiyat Fakültesinden değerli bir sosyolog arkadaşımızın da görev aldığı proje aşamasındaki 14 aylık bu çalışma realize edildiğinde inanıyorum ki, önümüzü daha iyi görmemizi sağlayacak önemli sonuçlar elde edilecektir.

Bu ve benzeri çalışmaların ilgili kurum ve kuruluşlarca desteklenmesi dileğimi ifade

ederek sıralamaya çalıştığım problemlerin çözümü için bir başlangıç olacak üç teklifte bulunmak istiyorum:

1- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın akademik kurumlarla daha sıkı ilişki ve işbirliği kurarak onların bilimsel çalışmalarından yararlanması ve böylece çalışmalarına bilimsel destek sağlamasıdır. Bu işbirliği akademik kurumlarımız olan ilâhiyat fakültelerini de daha aktif hale getirecek, onların topluma yönelik sonuç verici araştırmalara yönelmesini sağlayacak, aynı zamanda Başkanlığa mahalli birimlerden ulaşan bilgilerin doğruluğunu test etme imkânı verecektir.

Günümüzde her türlü girişimin bilimsel araştırmalara dayandırıldığı, bilimsel temele dayanmayan girişimlerin sonuç vermediği bir gerçektir. Bu teklifim Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çalışmaları bilimsel olmaktan uzaktır şeklinde anlaşılmamalıdır. İlâhiyat fakültelerinin Başkanlığa yeterli bilimsel destek sağlamadığını, bu konuda daha etkin bir işbirliğinin gerekli olduğunu belirtmek istiyorum. Örneğin... tesbit... tahkikli... bir heyet tarafından yapılması.

2- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendi içinde bir araştırma ve geliştirme merkezi oluşturmasıdır. Bu merkez ayrıntılı görev tanımlaması yaparak hem hizmet öncesi hem de hizmet içinde din görevlisi yetiştirecek programlar geliştirip deneyecek, araştırmalar yaptırarak problemleri tespit edecek, uygulamaya yönelik teklifler ve yöntemler geliştirecektir.

Örneğin Başkanlığın merkez teşkilatında daire başkanlığı seviyesinde yer alan APK (Araştırma Planlam Koordinasyon) biriminin, sadece istatistikler tutan bilgi işlem merkezi gibi değil, araştırma yaptırıp sonuçlarını değerlendirerek uygulama konusunda ilgili birimler arasında koordinasyonu sağlayacak aktif bir yapıya kavuşturulması iyi bir başlanıç olabilir. Problemlerin çözümü, gerek bilimsel araştırma kurumları olarak ilahiyat fakültelerinin, gerekse uyulayıcı kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın müşterek sorumluluğudur. Ancak müşterek çalışmalarla bu sorumluluğun üstesinden gelebiliriz.

3- Başta Hz. Peygamberin hayatı olmak üzere İslâm ve Türk büyüklerinin hayatlarını anlatan CD'lerin hazırlanması, aynı şekilde İslamî ilimlerin her sahasında (Kur'an ilimleri, fıkıh, hadis, kelâm vs.) yine CD'ler hazırlatıp halkımızın hizmetine sunulmasıdır. Bunları Başkanlığımız ve Diyanet Vakfı gündemine almazsa, ticaret amaçlı yabancı kuruluşlar yakın bir zamanda ele alacak, *"Hadis Müfehresi"* örneğinde olduğu gibi bizler de onların CD'lerini ithal etme zorunda kalacağız. Konu ile ilgili (4) proje örneğini ekte sunarken saygılarımı arzederim.

ARAPÇA DİLİ EĞİTİM CD'Sİ HAZIRLAMA PROJESİ

PROJENİN ADI : Arapça Dili Öğrenme CD'si

Giriş

Bilgisayar Hayatımızın her alanında yer almaktadır. Özellikle bilgi akışında sağladığı sürat ve yaygınlıkla asrımıza damgasını vurmaktadır. Türkiyemiz'de bu bilgisayar asrına girmekte, bilgisayar başta eğitim-öğretim kurumları olmak üzere bütün kuruluşlarda kullanılmaktadır.

Ancak yabancı dil öğrenimi sahasında yurt dışında hazırlanan CD'ler ithal edilmektedir. Bu dil öğreniminde kullanılan CD'lere Arapça'da dahildir. Bu sahada da batıda yapılan çalışmalara büyük paralar ödenerek yurdumuza getirilmektedir.

Dinîmizin temel kaynaklarının dili olan Arapça'nın her seviyede öğretiminde kullanılacak CD'leri hazırlamak, öncelikle bizim görevimiz olmalıdır.

1- Projenin Hedefi :

- Temel Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak.
- Orta Seviye Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak.
- Yüksek Seviye Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak.
- Arapça İmla Eğitim CD'leri Hazırlamak.
- Arapça Gramer Eğitim CD'leri Hazırlamak.

2- Projenin Tamamlama Süresi

PROJE	Tamamlanma Süresi (AY)
Temel Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak	6
Orta Seviye Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak	6
Yüksek Seviye Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak	6
Arapça İmla Eğitim CD'leri Hazırlamak	8
Arapça Gramer Eğitim CD'leri Hazırlamak	8
TOPLAM	34

3- Ekip :

- Ekip :

Projede Çalışması Gereken Elemanlar :

1- Proje Yöneticisi

2- Tasarımcı

3- Arapça Dili Uzmanları

TAHMİNİ KURULUŞ MASRAFLARI ve BİR YILLIK GİDERLER

ÜRÜN	ADET	TOPLAM FİYAT ($)	AÇIKLAMA
Temel Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak.	10000 CD	150000	Her ek CD için 5$
Orta Seviye Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak,	10000 CD	200000	Her ek CD için 5$
Yüksek Seviye Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak,	10000 CD	200000	Her ek CD için 5$
Arapça İmla Eğitim CD'leri Hazırlamak,	5000 CD	150000	Her ek CD için 5$
Arapça Gramer Eğitim CD'leri Hazırlamak,	5000 CD	100000	Her ek CD için 5$
Elemanlara Ödenecek Ücret Toplamı		50000	
TOPLAM		850000	

TAHMİNİ İLK YILLIK GELİR TABLOSU

GELİR	ADET	ADET	TOPLAM FİYAT ($)	AÇIKLAMA
Temel Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak.	10000 CD	20	200000	
Orta Seviye Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak	10000 CD	20	200000	
Yüksek Seviye Arapça Eğitim CD'leri Hazırlamak	10000 CD	20	200000	
Arapça İmla Eğitim CD'leri Hazırlamak.	5000 CD	30	150000	
Arapça Gramer Eğitim CD'leri Hazırlamak.	5000 CD	30	150000	
TOPLAM			900000	

NOT:

- Ödenecek kuruluş masrafı bir defa'ya mahsustur.

- Gelirlerin ilk altı aydan sonra %5 tahakkuk etmesi mümkündür

- Bu çalışma yapılan çok yönlü araştırma sonucudur.

FIKIH KONULARI CD'Sİ HAZIRLAMA PROJESİ

PROJENİN ADI: Fıkıh konuların CD'si

Giriş,

Bilgisayar hayatımızın her alanında yer almaktadır. Özellikle bilgi akışında sağladığı sürat ve yaygınlıkla asrımıza damgasını vurmaktadır. Türkiyemiz'de bu bilgisayar asrına girmekte, bilgisayar başta eğitim-öğretim kurumları olmak üzere bütün kuruluşlarda kullanılmaktadır.

Ancak dinî ilimler sahasında (Kur'an İlimleri, Fıkıh, Hadis, Kelâm vs.) yeterli düzeyde CD çalışmaları yapıldığı söylenemez. Biz bu sahalarda CD'ler hazırlayamaz ve bu ihtiyaca cevap veremez isek, yurt dışındaki hazırlıkları ithal etmek zorunda kalırız.

Biz dinî ilimleri de bilgisayar teknolojisi ile öğretmenin bir sorumluluk olduğuna inanıyoruz.

1- Projenin Hedefi:

- Fıkıh konuları üzerinde büyük fıkıh alimlerin fikirlerini çok güzel şekilde herkesin anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.

- Fıkıh konuları üzerinde çok fazla sorulan soruların cevaplarının CD'leri hazırlamak.

2- Projenin Tamamlama Süresi :

Proje	Tamamlama Süresi (Ay)
Fıkıh konuları üzerinde büyük fıkıh alimlerin fikirlerini çok güzel şekilde herkesin anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.	8
Fıkıh konuları üzerinde çok fazla sorulan soruların cevaplarının CD'lerini hazırlamak.	8
TOPLAM	**16**

3. Ekip :

- Ekip :

Projede çalışması gereken elemanlar:

1 Proje Yöneticisi

- Tasarımcı

- Fıkıh Konusunda uzmanlar

TAHMİNİ KURULUŞ MASRAFLARI İLE BİR YILLIK GİDERLERİ

ÜRÜN	ADET	TOPLAM FİYAT ($)	AÇIKLAMA
Fıkıh konuları üzerinde büyük fıkıh alimlerin fikirlerini çok güzel şekilde herkesin anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.	10000 CD	150.000	Her ek CD için 5 $
Fıkıh konuları üzerinde çok fazla sorulan soruların cevaplarının CD'lerini hazırlamak.	10000 CD	150.000	Her ek CD için 5 $
Elemanlara ödenecek ücret toplamı		50000	
TOPLAM		**350.000**	

TAHMİNİ İLK YILLIK GELİR TABLOSU

GELİR	ADET	BİRİM FİYATI ($)	TOPLAM FİYATI ($)	AÇIKLAMA
Fıkıh konuları üzerinde büyük fıkıh alimlerin fikirlerini çok güzel şekilde herkesin anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.	10000	30	300000	
Fıkıh konuları üzerinde çok fazla sorulan soruların cevaplarının CD'lerini hazırlamak.	10000	30	300000	
TOPLAM			**600000**	

Not :

- Ödenecek kuruluş masrafı bir defa'ya mahsustur.

- Gelirlerin ilk altı aydan sonra %15 tahakkuk etmesi mümkündür.

- Bu çalışma yapılan çok yönlü araştırma sonucudur.

PEYGAMBERİMİZİN HAYATININ CD'Sİ HAZIRLAMA PROJESİ

PROJENİN ADI : Peygamberimizin Hayatının CD'si

Giriş,

Bilgisiyar, hayatımızın her alanında yer almaktadır. Özellikle bilgi akışında sağladığı sürat ve yaygınlıkla asrımıza damgasını vurmaktadır. Türkiyemiz'de bu bilgisayar asrına girmekte, bilgisayar başta eğitim-öğretim kurumları olmak üzere bütün kuruluşlarda kullanılmaktadır.

Ancak İslam ve Türk Tarihi sahasında yurdumuzda yeterli düzeyde CD'ler hazırlanmamaktadır. Öncelikle Hz. Peygamberin örnek hayat hikayesini ve İslam Türk büyüklerinin hayat hikayelerini CD'lerle halkımızın hizmetine sunmak dinî ve millî görevimizdir.

1- Projenin Hedefi :

- Peygamberimizin (s.a.s.) hayatını çok güzel şekilde çocukların anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.

- Peygamberimizin (s.a.s.) hayatını çok güzel şekilde herkesin anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.

2- Projenin tamamlama Süresi :

Proje	Tamamlama Süresi (Ay)
Peygamberimizin (s.a.s.) hayatını çok güzel şekilde çocukların anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.	8
Peygamberimizin (s.a.s.) hayatını çok güzel şekilde herkesin anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.	8
TOPLAM	**16**

3- Ekip:

- Ekip :

Projede çalışması gereken elemanlar :

- 1 Proje Yöneticisi
- Tasarımcı
- İslam Tarihi (Siyretü'n-Nebi) uzmanları

TAHMİNİ KURULUŞ MASRAFLARI VE BİR YILLIK GİDERLERİ

ÜRÜN	ADET	TOPLAM FİYAT ($)	AÇIKLAMA
Peygamberimizin (s.a.s.) hayatını çok güzel şekilde çocukların anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.	10000 CD	250000	Her ek CD için 5 $
Peygamberimizin (s.a.s.) hayatını çok güzel şekilde herkesin anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.	10000 CD	250000	Her ek CD için 5 $
Elemanlara ödenecek ücret toplamı		50000	
TOPLAM		**550000**	

TAHMİNİ İLK YILLIK GELİR TABLOSU

GELİR	ADET	BİRİM FİYATI ($)	TOPLAM FİYATI ($)	AÇIKLAMA
Peygamberimizin (s.a.s.) hayatını çok güzel şekilde çocukların anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.	10000	30	300000	
Peygamberimizin (s.a.s.) hayatını çok güzel şekilde herkesin anlayabileceği dilde anlatacak CD'leri hazırlamak.	10000	30	300000	
TOPLAM			**600000**	

Not :

- Ödenecek kuruluş masrafları bir defa'ya mahsustur.

- Gelirlerin ilk altı aydan sonra %15 tahakkuk etmesi mümkündür

- Bu çalışma yapılan çok yönlü araştırma sonucudur.

BİLİMSEL ARAŞTIRMA
PROJE ÖZETİ

KONU BAŞLIĞI : **Din Görevlisinden Beklentiler ve Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri**

PRJ. KOORTİNATÖRÜ : **Pro. Dr. Mehmet ERKAL,**
SAÜ İlahiyat Fakültesi Dekanı

PRJ. SORUMLUSU : **1. Doç. Dr. Suat CEBECİ,**
SAÜ İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Ana Bilim Dalı Başkanı

2. Doç. Dr. Hacı DURAN,
SAÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı Başkanı

1. PROBLEM

Türkiye genelinde yürütülen din hizmetleri ile camilerde hutbe, vaaz ve diğer yollarla icra edilen din eğitimi faaliyetlerinin gerek beklentilere uygunluk yönünden gerekse personelin nitelik yeterlikleri açısından verimlilik durumu araştırılmaya değer bir konudur. Yürütülen hizmetlerde kategorik eksiklik ve aksaklıklar var mıdır, varsa sebepleri nelerdir, verim artırmak için neler yapılabilir hususları bilimsel bir araştırma ile açıklığa kavuşturulması gereken önemli noktalardır.

Bu temel noktalardan hareketle bunların üst ve alt ayrıntı konularına ait sorular araştırmanın problem alanını oluşturmaktadır. Üst ayrıntı soruları şöyle sıralanabilir.

a) Halkın din görevlileri ile ilgi ve irtibat noktalarındaki tatmin düzeyi yeterli midir.

b) Bir yetersizlik varsa bunu etkileyen faktörler nelerdir?

c) Tatmin düzeyini yükseltme imkanları var mıdır, halkın bu yönde bir talebi var mıdır?

d) Bir talep varsa bu talebi besleyen beklentiler nelerdir?

e) Taşrada görevli din hizmetleri sınıfı personelinin görev tanımlarına uygun niteliklere sahip olma durumları nedir?

f) Bu personelin görevlerinin gerektirdiği tutum ve davranışları yerine getirmede beceri ve başarı düzeyleri nedir?

g) Personel başarısının onların hizmet öncesi ve hizmet içinde eğitimleri ve istihdam şartları ile ilişkisi nasıldır?

2. AMAÇ VE ÖNEM

Bu araştırmanın amacı, Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülen dinî hizmetler ve cami eğitimi konusundaki hizmetlerin verimliliği noktasında durum tespiti yapıp mevcudu

tanımlamak, verimli olumlu ve olumsuz yönde etkileyen hususları tespit ederek verimi artıracak tedbirlere yönelik teklifler geliştirmektir.

Dinî tutum, anlayış ve davranış bakımından sıkıntıların yaşandığı günümüzde temel dinî doğrular üzerinde halka rehberlik edecek dinî görevlerin sağlıklı ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi toplumumuzun geleceği açısından çok önemlidir. Bu da geniş bir coğrafyada yürütülen bu hizmetlerin iyileştirilmesi yönünde yapılması gerekenler hakkında sağlam bilgilere sahip olmakla mümkündür. İşte yapılacak bu çalışma, teklifler ve teoriler getirecek, böylece hizmetlerin iyileştirilmesine ve dolayısıyla toplumumuzun gelişmesine bir ölçüde katkı sağlayacaktır.

3. SINIRLIKLAR

Araştırma, problem kapsamında yer alan hususlarda müftü, vaiz, imam ve müezzinlerin dinî hizmetler ve cami eğitimi görevleri ile sınırlıdır,

4. YÖNTEM

Bir ampirik çalışma olarak yürütülecek bu araştırmada survey (tarama) modeli uygulanacak, veri toplama yolu olarak da anket ve görüşme teknikleri kullanılacaktır.

Araştırmanın evreni Türkiye'dir. Örneklem ise, coğrafi demografik, sosyo-kültürel değişkenler göz önüne alınarak tayin edilecek 50 noktadan, sondaj usulü ile halktan 100'er, din görevlilerinden 10'ar kişi olmak üzere toplam 5000 vatandaş ve 500 din görevlisinden oluşacaktır. Önce Türkiye genelinde 10 il belirlenecek, sonra her ilde 5 kategorik nokta tespit edilecektir. Bu noktalardaki denek dağılımı o kakegorilerdeki Türkiye nüfusunun genel nüfusa oranı ile bağlantılı olacaktır. (Mutabık kalındığı takdirde il ve örneklem sayısı artırılabilir) Bu örneklemin tamamına anket uygulanacaktır. Araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilecek anket formu matbu hale getirilerek ara elemanlar tarafından yüz yüze yazılı mülakat şeklinde uygulanacaktır.

Görüşmeler ise bizzat araştırmacılar (proje sorumluları) tarafından belirlenen 50 noktada sayıya bağlı kalmaksızın yürütülecektir.

Toplanan veriler geliştirilmiş veri çözümleme yöntemleri ile bilgisayar marifetiyle çözümlenerek yorumlanacak ve rapor haline getirilecektir.

5. SÜRE VE MALİYET

a) Tahmini Süre

- Ayrıntılı projenin hazırlanması	1 Ay
- Anket ve görüşme formlarının hazırlanması, denenip geliştirilmesi	2 ay
- Veri toplama işlemleri	4 ay
- Verilerin kontrolü, bilgisayara girişi	3 ay
- Yorumlama ve raporun yazılması	4 ay
TOPLAM	**14 ay**

b) Tahmini Mali Portre

- Anket basımı, dağıtımı, bilgisayar hizmeti, kırtasiye	15.000 DM
- Anket uygulayıcı ara eleman (50 kişi) ücreti	20.000 DM
- Ulaşım, yolluk ve yevmiye	15.000 DM
- Araştırma ve koordinasyon ücreti (x)	30.000 DM
TOPLAM	**80.000 DM**

(x) Araştırmacılar bu ücreti emeklerinin karşılığı olarak alırlar. İsim hakları baki kalmak üzere araştırma raporunun her türlü basım ve telif hakları araştırmayı yaptıran kuruma ait olur.

TOPLUMU DİN KONUSUNDA AYDINLATMA GÖREVİNİN CAMİLERDE İCRASI

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ

GİRİŞ

Akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat hayırlara sevkeden ve ilahî bir nizam olan din; insanın, Allah, diğer insanlar ve çevre ile olan ilişkilerinde rehberlik etmek üzere vaz'olunmuştur. Din gerçeği, insanlık tarihi ile başlar. Çünkü insanın, yaratılış gereği beslenme, giyinme ve barınma gibi dine de ihtiyacı vardır. Yüce Allah, maddî ihtiyaçlarını gidermesi için yerde ve gökte var olan her şeyi insanın hizmetine sunduğu[1] ve ona sayısız nimetler verdiği[2] gibi manevî ihtiyacını karşılaması için de ilk insandan itibaren peygamberler vasıtasıyla kitaplar göndermiştir[3] ki insan; yaratılış gayesi olan "ibadet"[4] görevini yapabilsin, böylece dünya ve ahiret saadetini temin edebilsin.

Hak Dinin üç ana unsuru vardır: 1- İlahîdir, 2- İhtiyaridir, 3- Muhatabı akıl sahipleridir. Bu itibarla dini kabule zorlanmayan insanın "dindar" olabilmesi için dini bilmesi, tanıması ve sevmesi gerekir. İnsana dini tebliğ etme, tanıtma ve sevdirme görevi peygamberlere ve mü'minlere verilmiştir. Son Peygamber Muhammed (a.s.)'ın vefatı ile bu görev, tamamen mü'minlerin, özellikle İslam bilginlerinin uhdesine kalmıştır. Ülkemizde bu görev; 633 sayılı yasa ile Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, "toplumu din konusunda aydınlatma görevini" sesli, sözlü, yazılı ve görsel olarak, kitap, dergi, radyo-televizyon vb. vasıtalarla yapmaya çalışmakta; camiler, Kur'an kursları, konferans salonları, hastane, huzurevi, hapishane vb. mekânları hizmet alanı olarak kullanmaktadır.

---

1 اَلَمْ تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَافِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً **"Görmediniz mi Allah, göklerde ve yerde bulunan her şeyi size boyun eğdirdi ve size zâhir ve bâtın** (görülen ve görülmeyen, bildiğiniz ve bilmediğiniz) **nimetlerini bol bol verdi..."** Lokmân, 31/20.

2 ... وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَاتُحْصُوهَا... **"Eğer Allah'ın nimet**(ler)**ini saymak isterseniz sayamazsınız..."** İbrâhîm, 14/34.

3 ... وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَافِيهَا نَذِيرٌ **... "Her millet içinde mutlaka bir uyarıcı (peygamber gelip) geçmiştir."** Fâtır, 35/24.

جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ... **"... Peygamberleri onlara açık âyetler, sahifeler ve aydınlatıcı kitaplar getirdiler."** Fâtır, 35/25.

4 وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ **"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."** Zariyât, 51/56.

Ülkemizde toplumu din konusunda aydınlatma görevinin yapıldığı mekânların en önemlisi hiç şüphesiz camilerdir.

72418 camide her hafta 464 vaiz, 820 müftü, 59.276 imam-hatip,[5] kürsü ve minberden milyonlarca insanı din konusunda aydınlatmaya çalışmaktadır. Mübarek gün ve geceleri, ramazan aylarını ve hafta içinde yapılan va'z ve irşat hizmetlerini de dikkate aldığımızda camilerin, toplumu din konusunda aydınlatmada ki, önemi daha iyi ortaya çıkmaktadır.

Sunacağım tebliğde, insanın va'z ve irşada olan ihtiyacı,camilerde icra edilirken uyulması gereken kurallar ve bu konuda alınması gereken tedbirler dile getirilecektir.

Eğer camilerimizde icra edilen va'z ve irşat görevi daha iyi bir şekilde yapılabilirse milyonlarca insanımızı din konusunda yeterince bilgilendirmiş, onları iman, ibadet, ahlak ve takvaya, Allah ve insan haklarına saygıya, dürüstlük, çalışma ve üretmeye, birlik ve beraberliğe yönlendirmiş; şirk, küfür, isyan, kötülük, saygısızlık, düşmanlık, hile, sahtekarlık, tembellik ve bölücülük gibi bütün kötülüklerden sakındırmış oluruz.

I- İNSANIN VA'Z VE İRŞADA OLAN İHTİYACI

Akıl[6] ve fikirle[7] donattığı, fücûr ve takvâsını (iyiyi ve kötüyü, hakkı ve bâtılı)[8] ilham ettiği insanı;[9] Yüce Allah; iman[10], ibadet[11] ve itaatle[12] sorumlu tutmuş, ancak onu bu konuda zorlamamıştır.[13] Çünkü insanı hayatı ve ölümü ile imtihana tabi tutmuş,[14] bu sebeple de ona inanç ve irade hürriyeti vermiştir.[15] Allah insanı iman edip etmemekte serbest bırakmakla birlikte onun iman edip sâlih ameller işlemesini iste-

---

5 Bu veriler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1997 istatistiklerinden alınmıştır. Ankara, 1998 baskısı.

6 انّا انزلناهُ قُرآنًا عَرَبيًا لعلّكُمْ تعقلونَ **"Biz onu** (kitabı) **Arapça bir Kur'an olarak indirdik ki aklınızı kullanıp anlayasınız."** Yûsuf, 12/2

7 كذلكَ يبيّنُ اللهُ لكُمُ الآيات لعلّكُمْ تتفكّرُونَ **"... Allah size ayetlerle böyle açıklıyor ki düşünesiniz"** el-Bakara, 2/219.

8 Bkz. el-Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihabü'd-Din es-Seyyid Mahmûd, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kurâni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî**, XXX, 143. Beyrut-1985.

9 فالهمها فجورها وتقويها **"Ona (nefse) fucûrunu ve takvasını ilham edene andolsun."** eş-Şems, 91/8.

10 فامنوا بالله ورسله **"Allah'a ve Peygamberlerine iman edin."** Âl-i İmrân, 3/179, Bkz. el-Bakara, 2/177, 285 en-Nisâ, 4/136.

11 وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون **"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."** ez-Zâriyat, 51/56.

12 يا ايها الذين امنوا اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولى الامر منكم **"Ey mü'minler! Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin."** en-Nisâ, 4/59.

13 لااكراه فى الدين **"Dinde zorlama yoktur..."** el-Bakara, 2/256.

14 الذى خلق الموت والحيوة ليبلوكم ايكم احسن عملا **"O** (Allah) **hanginizin daha güzel amel yapacağınızı imtihan etmek için ölümü ve hayatı yarattı."** el-Mülk, 67/2.

15 وقل الحق من ربكم فمن شاء فليؤ من ومن شاء فليكفر **"**(Ey Peygamberim!) **De ki "hak** (Kur'ân) **Rabbinizden** (gelmiş)**tir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin."** el-Kehf, 18/29.

miştir.[16] Bu amaçla insanlara, **"Allah'a kulluk edin, tağuttan yüz çevirin"** diyen elçiler göndermiştir.[17]

Allah, kullarına iyiyi emretmek ve kötüyü yasaklamak suretiyle bizzat va'zettiği gibi[18] peygamberlerini de va'zetmekle görevlendirmiştir.[19] Kur'an'da insanlar için bir öğüttür[20]. Allah, Kitab'ı ve hikmeti insanlara va'z için indirmiş[21] ve;

"Allah size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emrediyor. Allah size ne güzel va'zediyor..".[22]

"Allah, adaleti, ihsanı (Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmeyi, yapılan işi iyi ve sağlam yapmayı, insanlara iyilik etmeyi), **akrabaya** (para, mal ve mülk) **vermeyi** (ve onlara yardım etmeyi) **emreder. Her türlü çirkin fiilleri ve edepsizliği** (fahşâyı) **bütün haramları ve kötülükleri** (münkeri), **zulüm ve azgınlığı** (bağyi) **yasaklar. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir"** buyurmuştur.[23]

Allah ve peygamberleri insanlara öğüt verdiği, iyiliği emredip kötülüğü nehyettiği gibi mü'minlere de bu görev yüklenmiştir:[24]

"İçinizden (insanları) **hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten menedenbir grup bulunsun..."**.[25]

Bu görev, sadece belli bir grubun değil bütün toplumundur.

"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet (toplum) **oldunuz.** (Zira) **İyiliği emreder ve kötülükten menedersiniz..."**.[26]

Bu itibarla her mü'minin, iyiliği emredip kötülükten menetmek görevi vardır.

---

16 ومن يؤمن بالله ويعمل صالحا يكفر عنه سيئاته ويدخله جنات تجرى من تحتها الانهار خالدين فيها ابدا ذلك الفوز العظيم **"... Kim Allah'a iman eder ve salih amel işlerse** (Allah), onun seyyiatını (günahlarını, kötülüklerini) **örter** (affeder) **ve onu altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. Onlar orada ebedî kalırlar. İşte büyük kurtuluş budur."** et-Tegâbün, 64/9.

17 ...ولقد بعثنا فى كل امة رسولا ان ابعدوا الله واجتنبوا الطاغوت **"Andolsun biz her millet için "Allah'a ibadet edin, tâguta tapmaktan kaçının" diye bir elçi gönderdik..."** en-Nahl, 16/36.

18 ...ان الله نعمًا يعظكم به **"Allah size ne güzel va'zediyor** (öğüt veriyor)" en-Nisâ, 4/58, Bkz. en-Nahl, 16/16/90. en-Nûr, 24/17.

19 ...وعظهم ... "(Ey Peygamberim!)... **Onlara va'zet** (öğüt ver)..." 4/63.

20 يا ايها الناس قد جاءتكم موعظة من ربكم **"Ey insanlar! Size Rabbi'nizden bir mev'ıza** (öğüt) **gelmiştir."** Yûnus, 10/57. Bkz. el-Hakka, 68/48. 80/11.

21 وذكروا نعمت الله عليكم وما انزل عليكم من الكتاب والحكمة يعظكم به **"... Allah'ın size olan nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği kitap ve hikmeti düşünün..."** el-Bakara, 2/231.

22 ان الله يأمركم ان تؤدوا الامنات الى اهلها واذا حكمتم بين الناس ان تحكموا بالعدل ان الله نعما يعظكم به en-Nisâ, 4/58.

23 ان الله يأمر بالعدل والاحسان وايتاءذى القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبيغى يعظكم لعلكم تذكرون en-Nahl, 16/90.

24 والمؤمنون والمؤمنات بعضهم اولياء بعض يأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر **"Mü'min erkek ve mü'min kadınlar birbirlerinin velisidirler, iyiliği emrederler, kötülükten menederler..."** et-Tevbe, 9/71.

25 ولتكن منكم امة يدعون الى الخير ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر Âl-i İmrân, 3/104.

26 كنتم خير أمة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر Âl-i İmrân, 3/110.

Mü'minin, bu görevini yapabilmesi için İslâmı öğrenmesi gerekir. Her mü'min, detayları ile İslâmı öğrenemeyebilir. Bu itibarla insanlara İslâmı anlatacak ve öğretecek uzman bir ilim heyetinin bulunması gerekir. Böyle bir ilim heyetinin savaşa bile çıkmaması öngörülmüştür.

"Mü'minlerin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Her topluluktan bir grubun dini iyi öğrenmek ve kavimleri (savaştan) **döndüklerinde onları uyarmak için geri kalmaları gerekmez mi? Umulur ki onlar** (haramlardan ve kötü davranışlardan) **sakınırlar"**.[27]

Bu ayet, va'z ve irşad hizmeti sunacak bir kurumun varlığının gerekli olduğunu öngörmektedir.

Bir toplumda iyiliği emir ve kötülüğü men görevi yapılmazsa bunun vebali ve cezası umumi olur. Hz. Ebu Bekir (r.a.) şöyle demiştir:

"Ey insanlar! "Ey Mü'minler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolu bulduğunuz zaman (haktan) **sapan kimseler size zarar veremez"** âyetini okuyorsunuz (ve yanlış anlıyorsunuz). Ben Rasulullah (s.a.v.)'dan işittim, o şöyle buyuruyordu.

"İnsanlar zalim kimseyi gördüğü zaman onu zulümden menetmezlerse Allah en yakın zamanda herkesi (zalimi ve zulme mani olmayanları) **cezalandırır"**.[28]

Va'z ve irşad hizmetleri Allah'ın dinine yardım etmektir: Allah da dinine yardım edene yardım edeceğini va'detmektedir:

"Ey mü'minler! Siz Allah'a (dinine) **yardım ederseniz Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam tutar,** (iman ve itaatınızda sizi devamlı kılar)".[29]

Bütün bu ayet ve hadisler va'z ve irşad'ın önemini ortaya koymaktadır.

---

27 وما كان المؤمنون لينفروا كافة فلولا تفر من كل فرقة منهم طائفة ليتفقه فى الدين ولينذروا قومهم اذا رجعوا اليهم لعلهم يحذرون

Bu konuda Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur من راى منكم منكرا فليغيره بيده فان لم يستطع بلسانه فان لم يستطع بقلبه وذلك اضعف الايمان "(Ey mü'minler!) **Sizden kim bir münkeri** (İslâmın hoş görmediği söz, fiil ve davranışı, bir haramın işlendiğini) **görürse hemen onu eli ile değiştirsin.** (Eliyle değiştirmeye) **gücü yetmezse dili ile değiştirsin.** (Dili ile değiştermeye) **gücü yetmezse kalbi ile** (kötülüğü tasvip etmesin, onu protesto etsin). **Bu son durum, imanın** (gereği yapılan amellerin) **en zayıf olanıdır."** Müslim, İman, 78 (I, 69). Tirmizî, Fiten, 11 (IV, 470). Nesâi, İman, Ebu Davud, Melahim, 17 (IV, 511).

28 عن ابى بكر الصديق انه قال: ايها الناس انكم تقرون هذه الاية: ايها الذين امنوا عليكم انفسكم لايضركم من ضل اذا اهتديتم. وانى سمعت رسول الله -ص- يقول: ان الناس اذا راوا الظالم فلم ياخذوا على يديه او شك ان يعمهم الله بعقاب من. Ebu Davud, Melâhim, 17. (IX, 511) Tirmizî, fiten, 8; (IV, 467) İbn Mâce, Fiten, 20.

29 يا ايها الذين امنوا ان تنصروا الله ينصركم ويثبت اقدامكم Muhammed, 47/7.

II- TOPLUMU DİN KONUSUNDA AYDINLATMA GÖREVİNDE UYULMASI GEREKEN KURALLAR

İster camide, ister cami dışında yapılsın bu vazifenin yerine getirilmesinde birtakım kurallara riayet edilmesi gerekir. Özellikle camilerde yapılan va'zlarda bu kurallar, daha da önemlidir. Bu kuralları şöyle sıralayabiliriz:

1. Toplumu Din Konusunda Aydınlatacak Görevli, İslâmî Bilgilerde Uzman Kişi Olmalı

Bir şeyi anlatmak isteyen kimsenin, o şeyi, usûl ve esâslarıyla detaylı olarak çok iyi bilmesi gerekir. Aksi takdirde o şeyi insanlara hakkıyla tam olarak anlatamaz. Bu sebeple toplumu din konusunda aydınlatacak görevlinin, Kur'an ve hadis ile bu ikisinden çıkartılan hükümleri çok iyi öğrenmiş olması gerekir. Bir kimsenin gerekli ilmî formasyonu yoksa, Kur'an, hadis, fıkıh ve akaid metinlerini lügat yardımıyla da olsa aslından anlıyamıyorsa sadece tercümelerden yararlanarak İslâmı tam olarak anlayamaz ve dolayısıyla istenilen düzeyde anlatamaz. Çünkü, özellikle Kur'an mealleri aslının bütün anlamlarını yansıtamazlar. Bunun için âyetlerin aslî metinlerinden öğrenilmesi ve yorumu için tefsîr kitaplarına bakılması gerekir. Elbette meâllerden yararlanılmalıdır. Ancak bir tek meâl ile yetinilmemeli, birkaç meâle bakılmalıdır. Çünkü meâllerde tercüme hataları bulunabilmektedir. Bu konuda iki örnek vermek istiyorum:

En'âm sûresinin 82. âyetindeki "zulüm" kelimesi, Buhârî ve Müslim'in rivayet ettikleri sahih bir hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından "şirk" (Allah'a ortak koşmak) olarak açıklandığı[30] ve bir öncesindeki âyet bu mânâyı ifade ettiği halde bazı mealleride "haksızlık" kelimesi ile tercüme edilmiştir.[31]

---

30 ... عن عبد الله لما نزلت: «الذين امنوا ولم يلبسوا ايمانهم بظلم اولئك لهم الامن وهم مهتدون» قال اصحاب رسول الله -ص-: «اينا لم يظلم نفسه (ص) وقالوا: اينا لم يظلم نفسه؟ فقال رسول الله (ص) ليس هو كما تظنون انما هو كما قال لقمان لابنه: «يا بنى لاتشرك بالله ان الشرك لظلم عظيم.» فانزله الله «انّ الشرك لظلم عظيم.» "... Abdullah'tan rivâyet edilmiştir. **"İman edenler ve imanlarına zulüm** (şirk) **karıştırmayanlar, emniyet onlarındır, hidayete ermiş olanlar da onlardır"** âyeti inince, Rasulullah (s.a.v.)'ın ashabı, "hangimiz nefsine zulmetmez ki?" dediler. Bunun üzerine Allah, **"gerçekten şirk, büyük bir zulümdür"** (31/13) âyetini indirdi. Buhârî, İmân, 23. (I, 14). ... عن عبد الله قال: لما نزلت: «الذين امنوا ولم يلبسوا ايمانهم بظلم» شق ذلك على اصحاب رسول الله (ص) وقالوا: اينا لم يظلم نفسه؟ فقال رسول الله (ص) ليس هو كما تظنون انما هو كما قال لقمان لابنه: «يا بنى لاتشرك بالله ان الشرك لظلم عظيم» "Abdullah'tan rivayet edilmiştir. **"İman edenler ve imanlarına zulüm** (şirk) **karıştırmayanlar"** âyeti indiği zaman bu, Rasulullah'ın ashabına zor geldi ve **"hangimiz nefsine zulmetmez ki?"** dediler. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v.), **"o sizin sandığınız gibi değildir. Ancak o, Lokman'ın oğluna dediği gibi** (şirk anlamındadır. O, oğluna şöyle demişti:) **"Yavrum, şirk koşma, çünkü şirk, büyük bir zulümdür"** (31/13). Müslim, İman, 197. (I, 114-115).

31 Bkz. H. B. ÇANTAY, (Ö. 1969), Kur'an-ı Kerim ve Meal-i Hakîm. İstanbul-1969. H. ATAY, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşl. Bşk. Yay. Ankara-1985. S. ATEŞ, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli, Kılıç Kitabevi, Ankara-1983. A. ÖZEK, Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, T.D.V. Yay. Ank-1993. Hamdi YAZIR, (ö. 1951), a.g.e., (Meâl kısmı). A. AYDIN, Kur'an-ı Kerim ve Meali Celîlesi, Aydın Yay. 1. Baskı, İstanbul. Mesela Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı Hüseyin ATAY ve Yaşar KUTLUAY'ın mealinde bu âyet; **"İşte güven; onlara,**

Ayetteki **"zulüm"** kelimesine **"şirk"** dışında bir mânâ verilmesi yanlıştır. **"Şirk"**de bir **"haksızlık"**tır ama "imanlarına haksızlık karıştırmayanlar" ifadesinden açıkça **"Allah'a şirk koşmayanlar"** mânâsı anlaşılmaz.

Saf sûresi 2. âyeti, bazı meallerde, **"Ey imân edenler! Yapmadığınız şeyi niçin yaptığınızı söylersiniz"** şeklinde tercüme edilmiştir.[32] Ayetin doğru tercümesi **"Ey imân edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz"** şeklindedir.

Âyetin nüzûl sebebi de yukarıda ifade ettiğimiz mânâyı ortaya koymaktadır[33].

Bu iki misal ile Kur'an mealleri tamamen hatalıdır demek istemiyorum, meâllerde de hata bulunabilir, onun için vaiz, Kur'an dilini iyi bilmeli diyorum. Vaizin Kur'an dilini iyi bilmesi ideal olanıdır. Ama yeterli Arapça bilmiyorsa, va'z da etmesi gerekiyorsa o kimse hiç olmazsa bir meal ile yetinmemeli, bir kaç meâle ve âyetlerin yorumu için Türkçe yazılmış tefsirlere bakmalıdır.

Yeterli Arapça bilgisi olmayan vâiz, âyetleri kendiliğinden tercüme etmeye de kalkmamalıdır. Hamdi YAZIR (ö.1951) bu konuda şöyle demektedir:

"Kur'an'ı cidden anlamak, tetkik etmek isteyenlerin, onu usulüyle arabî yolundan, tefsirlerden anlamaya çalışmaları zaruridir. Kur'an'ın falan tercümesinde şöyle demiş diyerek hükümler çıkarmaya mesele münâkaşasına kalkışmamalıdır. Bunu iman sahibi olanlar yapmaz, kendini bilen insaf sahibi de yapmaz. Kur'an'dan bahsetmek isteyenler, onu hiç olmazsa harekesiz olarak yüzünden okuyabilmelidir. Maamâfih öyle kimseler görüyoruz ki Kur'an'ı harekesiz olarak şöyle dursun harekesiyle bile dürüst okuyamadığı halde onun ahkâm ve mânâlarından ictihada kalkışıyor".[34]

---

inanıp imanlarına "haksızlık" karıştırmayanlaradır. Onlar doğru yoldadırlar" şeklinde tercüme edilmiştir. Ayetin doğru tercümesi Mehmet Vehbi, Celal YILDIRIM ve Talat KOÇYİĞİT'in mealinde yapıldığı gibi **"İman edenler ve imanlarına şirk karıştırmayanlar, işte emniyet onlar içindir ve doğru yola iletilmiş olanlar da onlardır"** şeklindedir. M. VEHBİ, Büyük Kur'an Tefsiri (Hülâsatü'l-Beyân). C. YILDIRIM, Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri, Tercüman Yay. İstanbul-1982. T.KOÇYİĞİT, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli, Kılıç Kitabevi, Ankara tarihsiz.

32 Diyanet İşleri Başkanlığı'nın neşrettiği Hüseyin ATAY ve Yaşar KUTLUAY'ın mealinde bu şekilde terceme edilmiştir.

33 Tirmizî, âyetin nüzûl sebebi olarak şu rivayeti yapmıştır: "Abdullah ibn Selâm (r.a.), "Rasulullah'ın (s.a.v.) ashabından bir grup ile oturduk (aramızda bazı konuları) müzakere ettik ve dedik ki, "Eğer amellerin hangisinin Allah'a daha sevimli olduğunu bilseydik elbette o amelleri işlerdik." Bunun üzerine Allah (c.c.) "sebbaha lillâhî..." (Saf, 61/1-2) âyetini indirdi. Ayeti Rasulullah (s.a.v.) bize okudu" demiştir. Bkz. Sünen, Tefsîr, 62. (No: 3309) (V, 413).

el-Hâzin (ö.725/1324), müfessirlerin, "Amellerin hangisi Allah'a daha sevimli olduğunu bilseydik o ameli işler, o amel uğrunda mallarımızı ve canlarımızı ortaya koyardık" demeleri üzerine Allah, (Saf, 61/4-10) âyetlerini indirdi. Bununla Uhud savaşında imtihan oldular. (Bunlar savaştan) yüz çevirdiler, ölümden hoşlanmadılar, hayatı sevdiler. Allah da (61/2) ayetini indirdi, dediler demiştir. Bkz. a.g.e., VI, 250. Bkz. en-Neseffî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl (Mecmûatün Mine't-Tefâsîr), VI, 250. Beyrut, tarihsiz.

34 Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, I, 15. Eser Kitabevi, İstanbul, 1971.

Vaiz, bu türlü bir hataya asla düşmemelidir. Bunun için konu edineceği âyet ve hadislerin anlamlarını ve içerdiği hükümleri iyi bir şekilde öğrendikten sonra cemaate anlatmalıdır. Âyet ve hadislerin yorumu için tefsirlere ve hadis şerhlerine bakmazsa hataya düşebilir. Bu takdirde büyük vebâl altında kalır.

2- Ayetlerin Anlatılmasında Siyâk-Sibâkına Dikkat Edilmeli

Kur'an âyetlerinin dizilişi Allah'ın emrine göredir (tevkîfî). Cebrâil (a.s.) Muhammed (s.a.v.)'e vahiy getirdikçe her âyetin yerini de söylemiştir.[35] Bu sebeple her âyetin öncesi ve sonrasındaki âyetlerle mânâ ilişkisi vardır. Bir âyetin izâhı ve hükümlerinin açıklanması sözkonusu edildiği zaman bu durumun gözönünde bulundurulması gerekir. Bir âyetin, mânâsını bozacak şekilde bir kısmını alıp tercüme etmek, âyeti, siyâk-sibâkını düşünmeden mânâlandırmak insanı hataya götürür. Âyetlerde geçen kavramlar, hükümler çoğu kere peşinden gelen âyette açıklanır. Meselâ Bakara sûresi'nin 2. âyetinde geçen "li'l-müttekîn" kelimesi; 3, 4 ve 5. âyetlerde izâh edilmiştir. Aynı şekilde meselâ Müddesir sûresi'nin 41. âyetinde geçen **"el-mücrimîn"** kelimesi, peşinden gelen 12. âyette izâh edilmiştir. **"Mücrimler"** kavramını izah etmek isteyen kimsenin bu âyetlere mutlaka değinmesi gerekir. Aksi takdirde hataya düşer.

Namazdan bahseden bir vâizin, "cennetlikler cehennemlikleri ziyarete gidecekler ve onlara soracaklar"; (مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ)[36] "Sizi cehenneme sevkeden şey nedir? Niçin cehenneme girdiniz? Suçunuz neydi?" diyecekler. Onlar da "Biz namaz kılmazdık, namazdan gaflet ederdik (قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ) diye cevap verecekler" şeklinde yorumda bulunması gibi. Ayeti bu şekilde anlayan vaiz iki hatayı birden işlemiş olur.

Bu hatalardan birisi, "cennetlikler, cehennemlikleri ziyarete gidecekler" ifadesidir. Cehennem, ateştir, azap yeridir.[37] Cennetlikler, ateş içine nasıl giderler? Âyetlerde böyle bir beyan yoktur. Aksine âyetlerde "ashâb-ı yemîn"in (amel defteri sağ eline verilecek olan mü'minlerin)[38] cennetlerin içinde iken soracakları ifadesi vardır (إِلاَّ أَصْحَابَ الْيَمِينِ فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ) Diğer hata, mücrimlerin, "biz namaz kılanlardan değildik" şeklindeki cevabını "namaz kılmayan ve namazlarını gafletle kılan mü'minlere" tahsis etmektir. Halbuki (min'el-musallîn) ifadesindeki (min) harf-i cerri "beyân" içindir. Yani mücrimler, "biz namaz kılanlardan (mü'minlerden) değildik" diyorlar, kâfir olduklarını, namazın farziyyetine inanmadıklarını[39] itiraf ediyorlar. Daha sonra gelen âyetler de bunu açıkça ortaya koyuyor. 46. âyette, **"ceza gününü yalanladık"** diyorlar. Mücrimlerin,

---

35 İsmail CERRAHOĞLU, Tefsir Usulü, s.56. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara. 1976.

36 el-Müddessir, 74/42.

37 ان الذين كفروا بايانتا سوف نصليهم نارا **"Ayetlerimizi inkâr edenleri ateşe atacağız."** en-Nisâ, 4/56.

38 en-Neseffî, a.g.e., VI 405.

39 en-Neseffî, a.g.e., VI, 405. (قالوا لم نك من المصلين اى لم نعتقد فرصيتها)

43-53 âyetlerinde 9 özelliği sayılmıştır. Bu özellikler dikkate alınmadan sadece (قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ) âyeti manâlandırılarak, tefsirlere bakmadan yorum getirilmesi hataya düşülmesine sebep olmaktadır.

Birbirleri ile mânâ irtibatı olan âyetlerden sadece birisinin alınması vaizi hataya götürdüğü gibi bir âyetin yarısını almak da insanı fahiş hataya götürebilir.

3- Ayet ve Hadislerdeki Konu Bütünlüğüne Dikkat Edilmeli

Kur'an, konularına göre tertip edilmemiştir. Bir konu, muhtelif âyetlerde geçebilmektedir. Bir ayette mücmel olan bir husus, başka bir âyette mufassal olarak zikredilmektedir. Ayetlerin ilk tefsirinde, önce âyetlere, sonra hadislere müracaat edilmelidir. Bu itibarla bir konuyu anlatmak isteyen insan, bu konudaki bütün Kur'an ayetlerini gözönünde bulundurmak zorundadır. Kur'an konuları, Kur'an bütünlüğü içinde ele alınıp işlenmelidir. Aksi durum, insanı hataya götürür.

Aynı durum hadisler için de sözkonusudur. Bir konuda bir hadis anlatılırken aynı konudaki diğer rivayetler de dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde insan hataya düşer. Meselâ "su içme" ile ilgili olarak sadece Peygamber (s.a.v.), **"Ayakta su içmeyi yasakladı"**[40], **"Sizden birisi ayakta su içmesin. Kim unutup içerse içtiğini kussun"**[41] hadislerini zikreder, fakat Peygamberimiz (s.a.v.)'in hem ayakta, hem otururak su içmesi ile ilgili hadisleri[42] zikretmezse hataya düşmüş olur.

Vaiz, hem âyetlerde hem de hadislerde konu bütünlüğüne dikkat etmek zorundadır.

4- Va'z İle Amaç, İslâmı Tebliğ ve Tebyin (Açıklama) Olmalı

Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.)'in Kur'an ile ilgili iki görevi vardı. Biri Kur'an'ı tebliğ etmek, diğeri Kur'an'ı insanlara tebyîn etmek. Yüce Allah (c.c.), **"Peygambere düşen sadece açık bir şekilde tebliğ etmektir"** buyurmuştur[43]. Tebliğ ettiği Kur'an'ı insanlara tebyin etmek, yorumlamak ve uygulayarak örnek olmakla vazifeliydi. Yüce Allah,

"... (Ey Muhammed) **Sana bu zikri** (Kur'an'ı) **indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, tâ ki düşünüp öğüt alsınlar"** buyurmuştur[44]

---

40 ان النبى - ص - نهى عن الشرب قائما Tirmizî, Eşribe, II, (IV, 300). Bkz. Müslim, Eşribe, 112-115 (II., 1600-1601). İbn Mâce, Eşribe, 21. Dârımî, Eşribe, 24. Ahmed b. Hanbel, III, 54.

41 قال رسول الله: لايشربن احد منكم قائما فمن نسى فليستقئ Müslim, Eşribe, 116 (II, 1601)

42 قال رسول الله يشرب قائما وقاعدا Amr ibn Şuayb'in ceddi, "Peygamber (s.a.v.)'i hem ayakta hem otururak su içerken gördüm" dediği rivayet edilmiştir. Tirmizî, Eşribe, 12 (IV, 301).

43 وما على الرسول الا البلاغ المبين en-Nûr, 24/54. Bkz. Âl-i İmrân, 3/20. el-Mâide, 5/92, 99. er-Ra'd, 13/40, en-Nahl, 16/35. el-Ankebût, 29/18, Yâsîn, 36/17.

44 وانزلنا اليك الذكر لتبين للناس ما نزل اليهم ولعلهم يتفكرون en-Nahl, 16/44.

Muhammed (s.a.v.) tebliğ ve tebyîn (duyurma ve açıklama) görevini hakkıyla yerine getirmiştir. Vaiz de aynı metodu uygulamak zorundadır. Va'z'la amacı her şeyden önce İslâmı insanlara tebliğ etmek olmalıdır. Bunun için va'zlarda Kur'an'ın iman, ibâdet, ahlâk, helâl, haram, evlenme, boşanma, ticaret, mîras...gibi hukûkî, idârî, iktisâdî ve ictimâî bütün konularını ele almalı, Kur'an'ı baştan sona Fatiha'dan Nâs'a kadar tamamını insanlara tebliğ etmelidir. Özellikle hitâbedilen insanların bilgileri dikkate alınmalı, haberdâr olmadıkları Kur'an'î gerçekler, İslâmî bütün değerler ve kavramlar anlatılmalıdır. Tebliğ edilen şeyleri, muhâtapların kabul edip etmemesi, uygulayıp uygulamaması, va'zdan öğüt alıp almaması vaizin elinde olan bir şey değildir. Ona düşen görev, sadece doğru ve en iyi bir şekilde tebliğ etmektir. Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur:

"(Ey Peygamberim, insanlara) **de ki: "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin." Eğer** (Kur'an'dan) **yüz çevirirseniz** (bilin ki) **ona** (tebliğciye) **gereken kendisine yükletilen** (tebliğ görevini) **i** (yapmak), **size gereken de size yükletileni** (itaat görevini yapmak)**tır...**".[45]

Vaiz, tebliğ ettiğini, insanların anlayacağı şekilde açıklamakla da görevlidir. Dolayısıyla âyetleri ve hadisleri meâlleriyle söylemek yeterli değildir. Âyetlerde ve hadislerde geçen kavramlar, itikâdî, amelî, hukukî, iktisâdî, idârî ve ahlâkî... hükümler çok iyi bir şekilde açıklanmalı ve doğru düzgün yorumlanmalıdır.

Maalesef bugün bazı insanlarımız, Kur'an'ın bir kısım kurallarına karşı çıkabiliyor. Bütün bunlar, İslâm konusunda yeterli bilgiye sahip olmamalarından kaynaklanıyor. Bu itibarla vaizin İslâmın bütün değerlerini, Kur'an'ın bütün kavramlarını konu edinmelidir. Çünkü vaiz, Kur'an'ın tamamını tebliğ ve tebyin etmekle görevlidir. Bugün ülkemizde başından sonuna kadar Kur'an'ı anlatmak isteyen bir görevli usulü dairesinde anlatabilir. Müftülerimiz, vaizlerimiz, imam-hatiplerimiz, Kur'an'ın, hadislerin, fıkhî hükümlerin tamamını anlatmakla hem dînen hem kanun gereği görevlidir. 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun birinci maddesinde Başkanlığa üç görev yüklenmiştir: 1) İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işlerini yürütmek, 2) Din konusunda toplumu aydınlatmak, 3) İbadet yerlerini yönetmek.

Kur'an'ın her emir ve yasağı aslında hem birer ahlâk esası hem de birer kulluk vazifesidir. İnsan, ibadet için yaratılmıştır. İslâmî bütün görevler "ibâdet" kavramına dahildir. 633 sayılı kanunda açıkça "din konusunda toplumu aydınlatma" denilmiştir. Buradaki "din", "İslâm dinidir", "İslâm dini" tâbiri kanunun başında serâhaten zikredilmiştir. İslâm dininin temel kaynakları Kur'an ve hadislerdir. Öyle ise va'zeden insan, Kur'an ve hadis konusunda toplumu aydınlatmakla görevlidir. Kur'an ve sahîh hadislerin tamamı tebliğ ve tebyin edilmezse "aydınlatma" görevi hakkıyla yerine getirilmemiş olur.

---

45 قل اطيعوا الله واطيعوا الرسول فان تولوا فانما عليه ما حمل وعليكم ما حملتم en-Nûr, 24/54.

5- Temel Kaynak Kur'an ve Sahih Hadis Olmalı

Va'zlar, İslâmı tebliğ ve tebyin etmek için yapılır. İslâmın temel kaynakları ise önce Kur'an, sonra Muhammed (s.a.v.)'in hadisleridir. İcma ve kıyas da bu iki kaynağa dayanır. Fıkıh ve akâid kitaplarındaki hükümler de Kur'an ve hadislere göre tesbit edilmiştir.

İslâmı anlatmak isteyen insan, her sözünü Kur'an ve sahîh hadislere dayandırmalıdır. Va'zlarda Kur'an ve sünnete dayanmayan hiçbir şey söylenmemelidir. Dolayısıyla Kur'an ve sahih hadislerde yeri olmayan fikir ve hükümlere yer verilmemeli, lüzumsuz hikâyelerle cemaat meşgul edilmemelidir. Kur'an'da olmayan hiç bir şey, Kur'an'danmış gibi asla söylenmemeli, uydurma ve zayıf hadislere özendirme ve sakındırma (tergîb ve terhîb) amacıyla da olsa yer verilmemelidir. Ayet ve hadis mealleri kesinlikle âyet ve hadis metinlerine bağlı olmaksızın verilmemeli, kaynağından görülmeyen bir hadis zikredilmemelidir. Böyle bir davranış hem söyleyene hem dinleyene zarar verir. Söyleyen yanıltmış, dinleyen yanılmış olur. Peygamberimiz (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Benden hadis nakletmekten sakının, ancak (benim sözüm olduğunu kesin olarak) **bildiğiniz hadisleri rivayet edebilirsiniz. Kim kasten bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine hazır olsun. Ve kim Kur'an hakkında kendi görüşü ile bir şey söylerse cehennemdeki yerine hazır olsun".**[46]

Vâiz, kesinlikle böyle bir hataya düşmemelidir. Peygamberimiz (s.a.v.);

"Kim benim söylemediğim bir şeyi benim üzerime (isnat ederek) **söylerse cehennemdeki yerine hazır olsun."**[47]

"Kim Kur'an hakkında bilmeden bir şey söylerse cehennemdeki yerine hazır olsun".[48]

"Kim Allah'ın kitabı hakkında kendi görüşü ile bir şey söylerse isabet etse dahi hata etmiş olur" buyurmuştur.[49]

Vaiz, helâl-haram, günah-sevap konusunda asla delilsiz bir şey söylememelidir. Yüce Allah (c.c.),

"Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü, "şu helâldir, şu

---

46 عن ابن عباس عن النبى (ص) قال: اتقوا الحديث عنى الا ما علمتم فمن كذب على متعمدا فليتبوأ مقعده من النار. ومن قال فى القرآن برأيه فليتبوأ مقعده من النار. Tirmizî, Tefsîr, I, (V, 566).

47 عن سلمة الا وكع قال: سمعت النبى (ص) يقول: من يقل على مالم اقل فليتبوأ مقعده من النار ... Buhârî, İlm, 38. (I, 35). Benzerleri için bkz. a.g.e., İlm. 38 (I, 35-36). Ebû Dâvûd, İlm, 4. (IV, 64).

48 عن ابن عباس قال: قال رسول الله (ص): من قال فى القرآن بغير علم فليتبوأ مقعده من النار ... Tirmizî, Tefsîr, I, (V, 199).

49 عن جندب قال: قال رسول الله (ص) من قال فى كتاب الله برأيه فاصاب فقد أخذأ ... Ebû Dâvûd, İlm, 5. (IV, 64). Tirmizî, Tefsîr, I, (V, 200).

haramdır" demeyin, sonra Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise kurtuluşa eremezler" buyurmuşlardır.[50]

Vaiz, va'zına iyi hazırlanmalı, ancak iyi hazırladığı ve iyi öğrendiği konuda va'zetmelidir. İyi bilmediği konuda va'zeden, konuşan ve bilgi veren insan yanılabilir, sonuçta vebal altında kalır. Yüce Allah (c.c.),

"Bilmediğin bir şeyin üzerinde durma. Çünkü kulak, göz ve gönül bunların hepsi ondan (bilmediğin şeyin üzerinde durmadan) **sorumludur"** buyurmuştur.[51]

Vaiz, söylediği bir söz, bir hüküm, bir emir ve bir yasak ile ilgili olarak bunu nereden çıkardın? diye bir soru ile karşılaşsa "şu âyete, şu hadise, şu fıkıh kaidesine binâen" diyebilmelidir.

Va'zlarda isrâiliyâta[52] kesinlikle yer verilmemelidir.

Va'z ile amaç, İslâmı teblîğ ve tebyîn olduğuna göre biz, Kur'an'ı ve sahih hadisleri, peygamber ve sahabenin örnek hayatını, fıkıh ve akâid kitaplarında tesbit edilen İslâmî hükümleri anlatsak görevimizi ifâ için kâfidir.

6. Va'zda Metod Kur'anî Olmalı

Yüce Allah (c.c.), Hz. Muhammed (s.a.v.)'i ve diğer peygamberleri müjdeci ve uyarıcı (beşîr ve nezîr) olarak göndermiştir. O (c.c.) şöyle buyurmuştur:

"(Ey Muhammed!) **Sen sadece bir uyarıcısın. Biz seni gerçek** (hak) **ile birlikte müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Her millet içinde mutlaka bir uyarıcı gelip geçmiştir".**[53]

"Müjdelemek" (tebşîr), hayır ile,[54] "uyarmak" (inzâr) ise azâp ile haber vermektir. Başka bir ifade ile "inzâr", isyan etmeyi menetmek suretiyle insanları Allah'ın azabından (ıkâb) korkutmaktır.[55]

Peygamberler; mü'minleri, Yüce Allah'ın (c.c.) fazlı, keremi, sevabı, ihsanının

---

50 ولا تقولا لما تصف السنتكم الكذب هذا حلال وهذا حرام لتفتروا على الله الكذب ان الذين يفترون على الله الكذب لا يفلحون. en-Nahl, 16/116.

51 ولا تقف ماليس لك به علم ان المسع والبصر والفؤاد كل اولئك كان عنه مسئولا , İsrâ, 17/36.

52 İsrâiliyat, İsrâiliyye kelimesinin çoğuludur. İsrâilî kaynaktan aktarılan kıssa veya hâdise manasınadır. İsrâil, Yakup (a.s.)'ın adıdır. Allah'ın kulu anlamındadır. İsrâiliyat kelimesinin terim anlamı ise, İslâma girmiş olan yahudi, hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, peygamber ve sahabeye isnat edilen her türlü uydurma haber, İslâma yabancı olan her şey demektir. Bkz. Abdullah AYDEMİR, Tefsirde İsrâiliyat, s.6-7. Ankara, 1979.

53 ان انت الا نذير. انا ارسلناك بالحق بشيرا ونذيرا وان من امة خلاقيها نذير Fâtır, 35/23-24.

54 el-Aynî, Bedrüddîn, Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, II, 46-47. Mısır-tarihsiz.

55 en-Neseffî, a.g.e., I, 51.

bolluğu ve rahmetinin genişliği ile müjdeler; müşrik, münafık, kâfir ve âsileri ise çeşitli va'dlerle korkuturlardı.[56]

Kur'an, zulmedenleri uyarmak, muhsinleri (iman edip salih amel işleyen, her şeyi yerli yerinde ve ona en iyi bir şekilde yapan ve güzel davrananları, iyilik yapanları ve Allah'ı görüyormuş gibi ibadet edenleri) müjdelemek için gönderilmiştir.[57]

Yüce Allah (c.c.), Kur'an'ı, peygamberimiz (s.a.v.)'in lisânı ile indirilişini ve peygamberlerin görevini şöyle bildirmektedir:

"(Ey Muhammed!) **Biz onu** (Kur'an'ı) **senin lisanınla** (indirerek) **kolaylaştırdık ki onunla muttaki** (iman edip salih amel işleyen, emir ve yasaklara riayet eden ve Allah'a karşı gelmekten sakınan mü'minleri) **müjdeleyesin, haktan sapıp batıla meyleden fâcir, zâlim**[58] **hakkı kabul etmeyip batılı savunan ve aşırı düşmanlık yapan**[59] **toplumları uyarasın**".[60]

Bizzat, Kur'an, âlemlere uyarıcı,[61] iman edip sâlih amel işleyenleri cennetle;[62], münâfıkları,[63] kâfirleri[64] ve âsileri[65] acıklı bir azapla müjdeleyicidir.

Kur'an'da; mükâfat ve azap, va'd ve va'îd, cennet ve cehennem daima peşpeşe zikredilmiştir. Bunu Kur'an'ın her tarafında görmekteyiz.[66]

Vaiz de va'zlarında bu dengeyi daima gözetmelidir. Müşrik, münâfık, kâfir ve âsileri inzâr ederken mü'minleri ve itaatkârları müjdelemeyi ihmâl etmemelidir. Cehennemden bahsedince peşinden cennetten de söz etmelidir. Azapla korkuturken mükâfatla sevindirmeyi unutmamalıdır. Ne sadece inzâr, korkutma, azap ve cehennemden bahsetmeli ne de sadece müjde, sevindirme, nimet ve cennetlerden söz etmelidir. Daima ikisi birlikte ve peşpeşe ele alınmalıdır. Allah'ın (c.c.) **"azîzün züntikâm"**[67] olduğunu da ve

---

56 el-Aynî, a.g.e., II, 47.

57 وهذا كتاب مصدق لسانا عربيا لينذر الذين ظلموا وبشرى للمحسنين Ahkaf, 46/12.

58 Bkz. İbn Kesir, İmadüddin, Ebu'l-Fida İsmail (ö. 774/1372), Tefsîru'l-Kur'an'il-Azim, III, 140, Beyrut-1983.

59 Bkz. el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed, Ahmed el-Ensârî (ö. 671/1272), el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân, XI, 162. Kahire, 1935.

60 فانما يسرناه بلسانك لتبشر به المتقين وتنذر به قوما لدا Meryem, 19/97. Bkz. 18-1-4.

61 تبارك الذى نزل الفرقان على عبده ليكون للعالمين نذيرا el-Furkan, 25/1. "Alemlere uyarıcı olsun" diye kuluna (Muhammed'e) **Furkan'ı indiren Allah'ın hayır ve bereketi pek çoktur.**" Bkz. el-En'âm, 6/19, İbrâhîm14/52.

62 وبشر الذين امنوا وعملوا الصالحات ان لهم جنات تجرى من تحتها الانهار el-Bakara, 2/25. "İman edip salih amel işleyenlere altlarından ırmaklar akan cennetlerinin kendilerine ait olduğunu müjdele..." Bkz. 16/102. 27/1-4.

63 بشر المنافقين بان لهم عذابا اليما en-Nisâ, 4/138. **"Münafıklara acı bir azabın kendilerinin olacağını müjdele..."**

64 وبشر الذين كفروا بعذاب اليم et-Tevbe, 9/3 **"kâfirleri acı bir azabla müjdele."**

65 والذين يكنزون الذهب والفضة ولا ينفقونها فى سبيل الله فبشرهم بعذاب اليم et-Tevbe, 9/34 **"...Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda sarfetmeyenler var ya işte onlara acı bir zabı müjdele."**

66 Mesela bkz. et-Tevbe, 9/68, 72, el-Kehf, 18/29-31. Âl-i İmrân, 3/56-57.

67 والله عزيز ذوانتقام **"...Allah daima üstündür ve intikam sahibidir."** Âl-i İmrân,, 3/4.

"Azîzün ğafûr"[68] olduğunu da hatırlatmalıdır. Bu, Kur'an'ın metodudur. İnsanları korku ve ümit arasında tutmak, Allah'ın (c.c.) azabından ve gazabından korkutmak, mağfiret, rahmet, rızâ ve cennetinden ümitvâr etmek va'zın temel hedeflerinden biri olmalıdır. Bunları anlatırken sevdirici, ısındırıcı ve yapıcı bir üslûp kullanmalıdır.

7- Muhatapların Durumları Daima Gözönünde Bulundurulmalı

Camilerde va'zları dinleyenlerin kültür seviyesi çok farklıdır. Vaizin, cemaatin bu durumunu gözönünde bulundurması ve ona göre va'zetmesi gerekir. Yüce Allah (c.c.), insanların **"kendi yoluna"** üç şekilde çağrılmasını istemektedir. Hikmet mev'ıze-i hasene ve en iyi mücadele.

"(Ey Muhammed!) **Hikmetle ve güzel öğütle Rabb'inin yoluna** (İslâma insanları) **da'vet et ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et...**".[69]

Müfessir el-Hâzin (ö.725/1324) yukarıdaki âyeti izah ederken şöyle demiştir:

"İnsanlar üç kısımdır:

a- Bilginler ve eşyanın künhünü öğrenmek isteyen keskin görüşlü kimseler (entellektüel grup).

b- Akl-ı selîm sahibi ve yaratılış sâfiyeti bozulmamış, duyarlı kimseler.

c- Tartışmacı ve inat, şüpheci ve inkârcı kimseler.

Birincilerin hikmetle (doyurucu, ikna edici ve bilimsel delillerle); ikincilerin güzel öğüt ile; üçüncülerin en iyi mücadele ile İslâm'a da'vet edilmesi gerekir".[70]

Bu âyetteki hitap Hz. Muhammed (s.a.v)'e ise de dolayısıyla mü'minlere, özellikle "va'z ve irşat" görevini yapanlaradır. Bu itibarla bu üslûba riâyet etmeleri hitap ettikleri kitlenin zihin, algılama, tahsil, bilgi, kültür, meslek ve sosyal yapılarının farklı olduğunu daima gözönünde bulundurmaları gerekir.

8- Sade Ve Anlaşılır Bir Dil ve Yumuşak Bir Üslub Kullanılmalı

Vaizin asıl görevi İslâmı tebliğ ve tebyîn etmektir (duyurma ve açıklama). Bu konuda başarı Allah'a (c.c.) aittir.[71] Kimseye zorla bir şey kabul ettirmek mümkün değildir. Vaiz, sadece bir öğüt vericidir. Yüce Allah (c.c.), Peygamberimiz (sa.v.)'e;

---

68 ان الله عزيز غفور **"...Şüphesiz Allah, daima üstündür ve çok bağışlayandır."** el-Fatır, 35/28.

69 ادع الى سبيل ربك بالحكمة والموعظة وجادلهم بالتى هى احسن en-Nahl, 16/125.

70 el-Hazin Ali b. Muhammed, Lübâbü'l-Te'vîl Fî Meânî'l-Tenzîl, III, 656-657. Beyrut, tarihsiz. (Mecmûatün Mine't-Tefâsîr) Bkz. el-Âlûsî, a.g.e., XIV, 254.

71 Şuayb (a.s.) kavmine, وما توفيقى الا بالله **"...Başarım ancak Allah'ın** (yardımı) **iledir, demiştir."** Hûd, 11/88.

"(Ey Muhammed!) **Sen öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin"** buyurmuştur.[72]

Bu sebeple va'zda bağırıp çağırmaya, yüksek sesle, katı ve sert konuşmaya gerek yoktur. Aksine va'zda yumuşak ve tatlı bir üslûp kullanılmalıdır. Bu, Allah'ın (c.c.) emridir. Yüce Allah (c.c.), Musa ve Hârûn (a.s.):

"Firavun'a gidin. Çünkü o, azdı. Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar, (dedi) **Onlar da: "Rabbimiz, onun bize taşkınlık etmesinden yahut iyice azmasından korkuyoruz" dediler.** (Allah da onlara); **"korkmayın, ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm"** dedi".[73]

Vaiz de cemaatine yumuşak sözlerle, Kur'an'î bütün gerçekleri anlatmalı, korkmamalı, Allah'ın onunla beraber olduğunu unutmamalıdır. Kaba ve sert konuşma hem vaize yakışmaz, hem de netice vermez. Yüce Allah azze ve celle Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.)'e;

"(Ey Muhammed!) **Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın** (insanlar) **çevrenden dağılır giderlerdi..."** buyurmuştur.[74]

Va'zlarda el-kol hareketleriyle bağırıp çağırmak kesinlikle yanlıştır. Bağırarak bir şey ne anlatılır ne de halledilir. Hele vaiz, bu şekilde hiç bir netice elde edemez. Hem bu şekil bir davranış, Kur'an'a de ters düşer. Nitekim Kur'an'da yüce Allah (c.c.);

"...Sesini kıs. Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir" demiştir[75].

Konuşmada tekellüf de yapılmamalıdır, yani kelime seçmeye, süslü ve seciyeli cümleler kullanmaya çalışılmamalıdır. Sade ve anlaşılır bir dil kullanılmalıdır. Kur'an kavramları sadece sözlük anlamları ile verilmemeli, Kur'an'daki anlamı, cemaatin anlayabileceği şekilde izah edilmelidir. Yüce Allah (c.c.):

"Yemin olsun ki biz Kur'an'ı öğüt almak için kolaylaştırdık...".[76]

"Biz onu (Kur'an'ı Ey Muhammed!) **senin dilinle kolaylaştırdık ki düşünüp öğüt alsınlar"** buyurmuştur.[77]

Va'zın iyi anlaşılabilmesi için, konuşma, acele edilmeden, yavaş yavaş ve tane tane yapılmalıdır. Bazı ifâdeler tekrarlanmalıdır. Enes (r.a.), Peygamberimiz (s.a.v.)'in; **"Bir**

---

72 فذكروا انما انت مذكر لست عليهم به سيطر el-Gasiye, 88/22.

73 اذهبا الى فرعون انه طغى فقولا له قولا لينا لعله يتذكر او يخشى قالا ربنا اننا نخاف ان يفرط علينا او اوان يطغى قال لاتخافا انني معكما اسمع وارى Tâhâ, 20/43-46.

74 فبما رحمة من الله لنت لهم ولو كنت فظا غليظ القلب لا انفضوا من حولك Âl-i İmrân, 3/159.

75 واغضض من صوتك ان انكر الاصوات لصوت الحمير Lokmân, 31/19.

76 ولقد يسرنا القران للذكر فهل من مدكر el-Kamer, 54/17.

77 فانما يسرناه بلسانك لعلهم يتذكرون ed-Dühân, 44/58.

söz söylediği zaman, sözünün anlaşılması için o sözü üç defa tekrarladığını" söylemiştir.[78]

9- Vaiz Davranışları İle Söylediklerine Ters Düşmemeli

Vaiz, kendisi uygulayamasa bile İslâmın bütün hükümlerini insanlara tebliğ ve tebyîn etmelidir. Çünkü bu bir görevdir. Ancak vaiz, insanlara söylediklerini kendisi de uygulamalıdır. Yüce Allah;

"Siz kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?" buyurmuştur.[79]

Şuayb (a.s.) kavmine; **"... Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum..."** demiştir.[80]

Fussilet sûresinin 33. âyetinde insanları hakka da'vet eden müslümanın sözünün, da'vet ettiği ameli kendisinin işlemesi şartı ile güzel olacağına işaret edilmektedir:

"(İnsanları) **Allah'a da'vet eden ve sâlih amel işleyen ve "ben şüphesiz müslümanlardanım" diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?"**.[81]

İnsanları Allah'ın dinine da'vet eden kimsenin sözünün güzel olması için iki şart zikredilmiştir. Birisi müslüman olmak, diğeri salih amel işlemek. Vaizin de sözünün güzel olması için İslâmı yaşaması gerekir.

Asr sûresinde ziyana uğramayan insanın dört özelliği zikredilmiştir: İman, salih amel, hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye. Hakkı (İslâmı) insanlara tavsiye edenlerin mü'min ve salih amel sahibi olmaları gerekmektedir.

Yüce Allah (c.c.), Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.)'e;

"... (İnsanları İslâma) **da'vet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol, onların** (müslüman olmayanların) **hevâlarına** (arzu ve isteklerine) **uyma..."** buyurmuştur.[82]

Hitap, Peygamberimize, dolayısıyla bütün mü'minleredir. Özellikle vaiz, insanları İslâma çağırmalı, kendisi de Allah'ın emrettiği gibi dosdoğru olmalıdır.

İnsan olması hasebiyle vaizin de hataları, yapamadıkları ve günahları olabilir. Vaiz, kendi yapamadığı şeyleri cemaate anlatmayacak mı? Hayır, anlatması gerekir. Anlatmazsa hata ikiye çıkar. Birisi yapılmayan şey, diğeri onu insanlara anlatma görevini terket-

---

78 عن انس -ر- عن النبى -ص- انه اذا كان تكلم بكلمة اعادها ثلاثة حتى تفهم عنه Buharî, İlm, 11 (I, 35).
79 أتأمرون الناس بالبر وتنسون انفسكم وانتم تتلون الكتاب افلا تعقلون el-Bakara, 2/44.
80 وما اريد ان خالفكم على ما انهيكم عنه Hûd, 11/88.
81 ومن احسن قولا ممن دعا الى الله وعمل صالحًا وقال اننى من المسلمين el-Fussilet, 41/33.
82 ... فادع واستقم كما امرت ولا تتبع اهواءهم... es-Şûra, 42/15.

mek. Ancak vaiz, açıktan davranışlarıyla, yaşayışıyla ve sözleriyle insanlara kötü örnek olmamalı, söyledikleri ile tenakuza düşmemelidir.

Va'z ve irşat, insan için ihtiyaçtır. Yüce Rabbimiz (c.c.):

"Hatırlat (öğüt ver), **çünkü öğüt vermek mü'minlere fayda verir"** buyurmuştur.[83]

Va'zediliyor hiç faydası olmuyor, demek gerçeği yansıtmaz. Va'zdan netice almak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Akıllı insanlar,[84] Allah'tan korkanlar[85] ve Allah'a yönelenler[86] öğüt alırlar. Va'zetmek dinî bir görevdir. Fayda versin vermesin bu görevin yapılması gerekir. Bu, Allah'ın emridir. O (c.c.) şöyle buyurmuştur:

"Fayda versin vermesin öğüt ver (gerçekleri hatırlat). (Allah'tan) **korkacak olan hatırlar** (öğüt alır). **Şakî** (bahtsız) **olan da o öğütten kaçınır"**.[87]

Peygamberimiz (s.a.v.), **"Din, nasîhattır"** buyurmuştur.[88]

Bu itibarla va'zların faydası yoktur demek gerçeği yansıtmaz.

Va'zlardan daha çok netice elde edebilmek için, usûl ve esaslara riayet edilmesi ve bu görevin en iyi bir şekilde yapılması gerekir. Peygamberimiz (s.a.v.), **"Allah, her şeyde ihsânı** (her şeyi en iyi bir şekilde yapmayı) **yazmış** (insanların üzerine gerekli kılmış)**tır"** buyurmuştur.[89]

10- Va'zlarda Kişiler Değil, İnanç Ve Davranışlar Hedef Alınmalı

Vaiz, va'zı ile insanları eleştirmeyi değil, onların İslâm konusunda bilgilenmelerini, İslâm'ı sevmelerini ve Allah'ın istediği tarzda müslüman olabilmelerini hedeflemelidir. Va'zlarda gerektiğinde eleştiri de yapılabilir. Ancak eleştiride kişiler değil batıl inanç, kötü amel ve yanlış davranışlar ön plâna çıkarılmalıdır. Yüce Allah, Kur'an'da; mü'minleri,[90] muttakîleri[91] ve muhsinleri[92].. övmüş, buna mukâbil müşrik,[93] kafir ve münâfıkları[94]... yermiş ve onların niteliklerini anlatmıştır.

---

83 وذكر فان الذكرى تنفع المؤمنين Zâriyât, 51/56.

84 انما يتذكر اولوا الالباب Ra'd, 13/19 **"Ancak öğüt sahipleri öğüt alır."**

85 الا تذكرة لمن يخشى Tâhâ, 20/3. **"(Kur'an) ancak** (Allah'tan) **korkanlara bir öğüttür."**

86 وما يتذكر الا من ينيب el-Mü'min, 40/13. **"Ancak** (Allah'a) **yönelen öğüt alır."**

87 فذكر ان نفعت الذكرى سيذكر من يخشى ويتجنبها الاشقى el-A'lâ, 87/9-11.

88 ان النبى -ص- قال: الدين النصيحة Müslim, İmân, 95. (I, 74) Bkz. Tirmizî, Birr, 17. Ebû Dâvûd, Edeb, 59. Nesâî, Bî'a, 31.

89 عن رسول الله -ص- قال: «ان الله كتب الاحسان على كل شئ Müslim, Sayd, 57. (II, 1548). Bkz. ebû Dâvûd. Edâhî, 11. Tirmizî, Diyât, 14. Nesâî, Dahâya, 22-27.

90 Bkz. el-Enfâl, 8/2.

91 Bkz. el-Bakara, 2/2-5.

92 Bkz. Âl-i İmrân, 3/134.

93 Bkz. el-Ahzâb, 33/73.

94 en-Nisa, 4/118.

Kur'an'da tanrılık iddia eden Firavun, müstekbir (servet ve makamına güvenerek büyüklenip ilâhî vahyi kabul etmeyen ve peygambere karşı çıkan kâfir) Hâmân ve Kârûn,[95] Peygamber düşmanı müşrik Ebû Leheb ve karısı,[96] insanları haktan saptıran Sâmirî[97] gibi az sayıda isim zikredilerek kişiler kınanmış ve eleştirilmiş fakat çoğunlukla fert ve toplumların vasıfları ve davranışları ön plâna çıkarılmıştır. Bu itibarla vaiz, kişileri değil inançları ve davranışları ele alıp anlatmalıdır.

Va'zda Allah'a, peygambere ve Kur'an'a cephe alınmasına sebep olabilecek yaklaşım ve ifadelerden sakınmalıdır. Yüce Allah, "(Müşriklerin) **Alla'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a** (dinine ve peygamberine) **sövmesinler...**" buyurmuştur.[98]

Vaiz; yöresini, ülkesini ve dünyayı izlemeli ve tanımalı; sosyal, siyasal, ekonomik, bilimsel ve teknik gelişmeleri, basın ve yayın organlarını takip etmeli; bulunduğu yerde resmî ve sivil kuruluşlarla, âmir ve memurlarla, halk ve esnafla iyi bir diyalog içerisinde olmalıdır.

III- ALINMASI GEREKEN TEDBİRLER

Anlatmaya çalıştığımız hususlara ilaveten vaz ve irşat hizmetlerinin daha etkili ve verimli bir şekilde icra edilebilmesi için şu tedbirlerin de alınması gerekir.

1- Başkanlık, konunun uzmanı görevli yetiştirmelidir. Bilindiği üzere vaizlerimiz İlahiyat Fakültesi, imam-hatiplerimiz de İmam Hatip Lisesi mezunları arasından seçilmektedir. Gerek İmam-Hatip Liselerinden gerekse İlahiyat Fakültelerinden mezun olanların yeterli seviyede yetiştiklerini ve konunun uzmanı olduklarını söylemek mümkün değildir. Bu sebeple Diyanet İşleri Başkanlığı sınavla aldığı vaiz ve imam-hatipleri, hizmet öncesi ve sonrası hizmetiçi eğitim kursuna tabi tutmaktadır. İstanbul ve Konya'daki eğitim merkezleri gibi uzun süreli kurslar bu sahadaki bir boşluğu doldurmaktadır. Müftülük sınavına katılabilmek için sözü edilen kursların programları daha da geliştirilmeli, öğretim elemanlarının ekonomik ve sosyal hakları iyileştirilmelidir. Bu kurslara katılan kursiyerlerin İlahiyat Fakülteleri ile işbirliği yapılarak mastır ve doktora yapmaları imkânı sağlanmalıdır.

Muhtelif illerdeki eğitim merkezlerinde, il ve ilçe müftülükleri bünyesinde cami görevlileri için hizmet içi eğitim kursları açılmaktadır. Ancak bu kursların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu sebeple sözü edilen kurslar, hem süre hem de program açısından geliştirilmelidir.

---

95 Bkz. el-Kasas, 28/38.
96 Bkz. el-Mesed, 112/1-5.
97 Bkz. Taha, 20/85.
98 ولا تسبوا الذين يدعون من دون الله فيسبوا الله عدوا بغير علم el-Enam, 6/108.

Ehil ve liyakatli görevli yetiştirme konusunda ideal olan Diyanet İşleri Başkanlığının müezzin-kayyım, vaiz ve müftü olarak istihdam edeceği görevlileri kendisinin yetiştirmesidir. İmam-hatip, vaiz ve müftü olarak istihdam edeceği elemanları, İmam-Hatip Lisesi ve İlâhiyat Fakültesi öğrencileri arasından sınavla seçip burs vererek ve yazları özel eğitime tabi tutarak yetiştirebilir. Bu konuda gereken çalışmalar yapılmalıdır.

2- Va'z ve irşat hizmetlerinin, her camide yüz yüze yapılması ideal olanıdır. Ancak bu metod, yeterli seviyede yetişmiş eleman bulunmadığı için ülkemizde uygulanamamaktadır. Bunu telâfî için merkezi va'z sistemi uygulanmaktadır. Bu sistemle yapılan va'zların, vaizin bulunduğu cami hariç, diğer camilerde istenilen sonucu verdiğini söylemek mümkün değildir. Kürsüde vaizin cemaat tarafından görülmemesi; dinleme, algılama ve etkilenme olayını asgariye indirmektedir. Her camiye bir vaiz vermek de imkânsızdır. Merkezi va'z sistemi de istenilen amacı sağlayamamaktadır. Öyle ise ne yapılmalıdır? Bu hususlaki tekliflerimizi şöyle sıralayabiliriz:

a- Müftü, müftü yardımcısı ve müdürlerin mevzuata göre va'zetme yetkileri var, ancak mecburiyetleri yoktur, isterlerse va'z etmektedirler. Mevzuat değişikliğine gidilerek bu görevlilere vazetme yükümlülüğü getirilmelidir.[99] Çünkü toplumu din konusunda aydınlatmak Başkanlığın temel görevidir. Dolayısıyla her seviyedeki görevli bu vazîfeyi îfa etmelidir.

b- Yine Başkanlık mevzuatına göre imam-hatiplerin va'zetme yetkileri yoktur. Ancak gerektiğinde kendi camilerinde va'zetme izni verilebilir. Bunun dışında, yine müftülüğün izni ile namaz öncesi Kur'an mealî okumak ve ilmihal bilgileri vermek su'retiyle dinî konularda cemaati aydınlatabilirler.[100] Bu uygulamada Başkanlık isâbetsiz değildir. Çünkü istisnaları olmakla birlikte imam-hatipler, va'z ve irşat hizmetlerini istenilen düzeyde verebilecek durumda değillerdir. Ancak Başkanlık personelinin büyük bir kısmını oluşturan imam-hatipleri, va'z ve irşat hizmetlerinden uzak tutmak büyük bir görevli israfidir. Öyle ise ne yapılmalıdır? Önerimiz şudur: Başkanlık İslamın her konu ve kavramı ile ilgili 40-45 dakikalık, va'z risaleleri hazırlatmalı, cep kitabı şeklinde bastırmalı ve bütün görevlilere vermelidir. Görevliler bu kitapçıktaki konulara çalışmalı ve va'z kürsüsünden cemaate anlatmalıdır. Böylece hem görevliler yetiştirilmiş hem de yüz yüze va'z gerçekleştirilmiş olur. Bu metot, hiç şüphesiz merkezi va'z sisteminden daha faydalı olacaktır.

c- İllerde merkezî camide yapılan va'zların ve okunan hutbelerin radyo ve televizyon vasıtasıyla canlı yayın olarak yayınlanması sağlanmalıdır. Bu, müftülük tarafından kurulacak FM radyo ve TV kanalı ile yapılabileceği gibi mahallî radyo ve tv'lerde de yapılabilir. Böylece evlerde kadınlar da va'z ve irşat hizmetinden yararlanmış olur.

---

99 Diyanet İşleri Başkanlığı Taşra Teşkilatı, Görev ve Çalışma Yönergesi 33/a-5 ve 34/1 maddeleri.
100 Anılan Yönerge 34/3, 63/3, 1995/1 no'lu Başkanlık genelgesi II, G.10 ve Başkanlığın 31/07/1996 gün ve 827 sayılı Talimatın 2. maddeleri.

3- Toplumun din konusunda aydınlatılması görevinde hutbelerin çok büyük önemi vardır. Hatta "hutbeler va'zlardan daha etkilidir" diyebiliriz. Çünkü va'zı cemaatin tamamı dinleyememektedir. Zira cemaat camiye peyderpey gelmektedir. Halbuki bütün cemaat, sessizce ve ibadet aşkıyla hutbeyi başından sonuna kadar dinlemektedir. Bu itibarla hutbelerde; Kur'ân ve sünnette yer alan bütün konu ve kavramlar, işlenmelidir. Hutbe metinleri, insan sözlerinden ziyade âyet ve hadis ağırlığı olmalıdır.

4- Hutbelerin Türkçe kısmı beş dakikayı geçmemeli Arapça kısmı da kısa tutulmalıdır. Hutbe'nin kısa olması peygamber (s.a.v.)'in tavsiyesidir.[101]

5- Va'zlar, ezan başlamadan önce bitirilmeli,[102] cemaatin ezanı dinlemesine fırsat verilmelidir. Ezan okunurken va'zın yapılması ezanı dinleme adabına uygun düşmemektedir: Peygamber (s.a.v.), **"Ezanı duyduğunuz zaman müezzinin söylediğini söyleyin"** buyurmuştur.[103] Bu hadisle geçen (قولوا مثل ما يقول المؤذن) "müezzinin söylediğini söyleyin" emrinin Ebu Hanife, "vücup", İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve İmam Ahmed "nedb" ifade ettiğini söylemişlerdir. Ahmed Naim, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesinde bu konuda şöyle demiştir. **"Ezanı duyan herkes ister vücûben ister istihbâben olsun bir engel bulunmadıkça müezzine icbâbet eder... Kur'ân okuma zikir ve tesbih ile meşgul olurken ezanı duyan kimse okumaya, zikir ve tesbihe ara verir, ezanı dinler ve kelime kelime müezzine katılır. Hasılı ezan okunurken selam bile verilmez ve verilen selam da alınmaz. Ezana icabetten başka hiç bir şeyle meşgul olunmaz."**[104]

Dolayısıyla peygamber (s.a.v.)'ın bu emrine uyarak va'zın ezan başlamadan önce bitirilmesi gerekir. Böylece vaizin va'zı uzatmasının önüne de geçilmiş olur.

6- Va'z ve irşad hizmetlerinde görev alacak personel; hitabet, diksiyon, toplum psikolojisi, kitle iletişim, sosyal ilişkiler, insan etkileme ve ilgili yasa maddeleri ile diğer mevzuat konusunda bilgilendirilmelidir.

SONUÇ

İnsanlar, hayra ve şerre, iyiye ve kötüye, doğruya ve yanlışa, hakka ve batıla, imana

---

101 عن عمار بن ياس قال: امرنا رسول الله باقصار الخطب Ammer b. Yâsir, **"Rasulullah, bize hutbeleri kısa okumamızı emrederdi"** demiştir. Ebu Davûd, Salat, 231. C.I, 663).

102 Diyanet İşleri Başkanlığı Taşra Teşkilatı Görev ve Çalışma Yönergesinin 32/9 Maddesinde, "va'zlara ezanla birlikte son verilmesi" hükmü vardır. Ancak bu hüküm, va'zın ezanın bitimi ile birlikte sona erdirilmesi şeklinde anlaşılmış ve bu şekilde uygulanmaktadır.

103 عن ابى سعيد الخدرى ان رسول الله -ص- قال: اذا سمعتم النداء فقولوا مثل ما يقولوا المؤذن Müslim, Salat, 10. (I, 288). Buharî, Tecrîd-i Sarih Tercemesi II, 568-569 DİB. Yay. Ankara, 1975 4. baskı.

104 II, 570. Hadiste geçen emir; Cumhuru fukaha ile Hanefi fakihi Tahavî'ye göre müstehap, Zâhiriyye fukuhası ile Malikî fakîhi İbn Vehb'e göre de vücup ifade eder. A.g.e., II, 569-570.

ve küfre, itaate ve isyana, ihlâsa ve riyaya... kabiliyetli olarak yaratılmışlardır. İnsanlar; doğuştan şerli, kötü, kâfir, münâfık, âsi ve riyâkâr... değillerdir. İnsanların; hayra, iyiye, doğruya, hakka, imâna, itaate ve ihlâsa... yönelmeleri ancak bu yönde eğitim ve öğretim görmeleri, edep ve terbiye almaları, va'z ve nasîhat dinlemeleri ve Allah'ın lütfu ve hidâyeti ile mümkün olur. Bu itibarla insanların eğitim ve öğretime, va'z ve nasîhata ihtiyaçları vardır. Hiç bir insan bundan müstağnî değildir. Peygamberler ve kutsal kitapların gönderilme gayeleri de insanları hakka çağırıp batıldan uzaklaştırmak, yeryüzünde zulmü önleyip adaleti ve takvayı hâkim kılmaktır. Yüce Allah (c.c.), Peygamberimiz (s.a.v.)'e insanlara şöyle söylemesini emretmektedir:

"(Ey Muhammed) **De ki: ... Bu Kur'an,** (ey insanlar!) **Sizi ve** (sizden sonra) **ulaştığı insanları kendisi ile inzâr etmem için bana vahyolunmuştur...**".[105]

Kur'an, insanları iyiye, doğruya ve hakka... götürmek; kötülüklerden, yanlışlardan, zulümden ve bâtıldan... uzaklaştırmak için bir "tebliğ"dir:

"Bu Kur'an, (Allah'tan) **insanlara kendisi ile inzâr edilmesi için, O'nun tek bir ilâh olduğunu bilmeleri için ve akıl sahiplerinin ibret almaları için bir tebliğdir".**[106]

Vaizin de görevi, İslâmı insanlara tebliğ ve tebyin etmektir. Bu görevin en iyi bir şekilde yapılabilmesi için bazı hususlara dikkat edilmesi gerekir. Toplumu din konusunda aydınlatma görevinin en iyi bir şekilde yapabilmesi için vaiz:

a- Kendisini çok iyi yetiştirmeli, Kur'an'ı, hadisleri ve bunlardan çıkan hükümleri çok iyi öğrenmeli, İslâmî konularda uzman kişi olmalıdır,

b- Anlatacağı konuya çok iyi hazırlanmalıdır.

c- Bir âyeti anlatırken siyak-sibakını (ayetin çevresini) daima gözönünde bulundurmalıdır.

d- Âyet ve hadislerde konu bütünlüğüne dikkat etmelidir.

e- Va'z ile amacı İslâmı tebliğ ve tebyîn etmek (duyurmak ve açıklamak) olmalı, bu sebeple İslâmî her konu ve kavramı va'z konusu yapmalıdır.

f- Temel kaynak olarak Kur'an ve sahih hadisleri almalı, uydurma ve zayıf hadislere, gereksiz hikâye ve isrâiliyâta yer vermemelidir.

g- Anlatımda Kur'an metodunu kullanmalı, inzâr ve müjdelemeyi va'd ve vaîdi, sevap ve ikabı daima dengede tutmalıdır.

---

105 ... قل... واوحى الى هذا القرآن لانذركم ومن بلغ el-En'âm, 6/19.

106 هذا بلاغ للناس ولينذروا به وليعلموا انما هو اله واحد وليذكر اولوا الالباب İbrâhîm, 14/52.

h- Cemaatin durumunu ve kültür yapısını daima gözönünde bulundurmalıdır.

ı- Sade ve anlaşılır bir dil ve yumuşak bir üslûp kullanmalı, asla bağırıp çağırmamalıdır.

i- Anlattıklarına ve İslâma, söz ve davranışları ile ters düşmemelidir.

j- İyice öğrenmediği ve bilmediği konularda konuşmamalıdır.

k- Kişi ve kuruluşları değil, inanç ve davranışları hedef almalıdır.

l- Va'z ve irşatta, hakkı tavsiye ve İslâmı tebliğde azim, sabır ve sebat göstermeli, tepkilere karşı tahamüllü olmalıdır.

m- Yöresini, ülkesini ve dünyayı izlemeli ve tanımalı; sosyal, siyasal, ekonomik, bilimsel ve teknik gelişmeleri, basın ve yayın organlarını takip etmeli; bulunduğu yerde resmî ve sivil kuruluşlarla, âmir ve memurlarla halk ve esnafla iyi bir diyalog içinde olmalıdır.

Toplumu Din konusunda aydınlatma görevinin ehli tarafından yapılması, Allah'ın emridir.

"Allah, size emanetleri ehline vermenizi... emreder".[107]

Peygamberimiz (s.a.v.);

"... İşler ehli olmayanlara verildiği zaman kıyamet saatini gözleyin" buyurmuştur[108].

Bu itibarla ehil olmayan kimselere va'zetme görevi verilmemelidir.

Ayrıca Başkanlık:

a- Toplumu din konusunda aydınlatma görevini istenilen düzeyde yerine getirèbilecek görevli yetiştirmelidir.

b- Müftü, müftü yardımcısı, şube müdürü gibi yüksek okul mezunu görevlilere va'zetme zorunluluğu getirmelidir.

c- İslâmî her konuda va'z risalesi hazırlatıp bastırmalı ve cami görevlilerine vermelidir. Görevliler bu risaledeki konuya çalışmalı böylece her camide yüz yüze va'z gerçekleştirmelidir.

d- İllerde merkezi camide yapılan va'zların ve okunan hutbelerin kadınlar tarafından da evlerde dinlenebilmesi için radyo ve televizyon vasıtasıyla canlı yayınlanması sağlanmalıdır.

---

107 ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها en-Nisa, 4/58.

108 قال: اذا وسد الامر الى غير اهلها فانتظروا الساعة ... Buharî, İlm, 3. (I, 21).

e- Hutbelerin Türkçe bölümünün beş dakikayı geçmemesi için gerekli tedbirleri almalı, hutbe metinlerini insan sözlerinden ziyade ayet ve hadis ağırlıklı olarak hazırlatmalıdır.

f- Va'zların ezan okunmadan önce sona erdirilmesi için mevzuat çıkarmalı böylece cemaatin ezanı dinlemesine imkân sağlanmalıdır.

g- Va'z ve irşat hizmetlerinde görev alacak personeli, hitabet diksiyon, toplum psikolojisi, kitle iletişim, sosyal ilişkiler, insanı etkileme ve ilgilil yasa maddeleri ile diğer mevzuat konusunda bilgilendirmelidir.

Son söz Kur'an'ın şu ayetleri olsun:

"Kâfirlerin hoşuna gitmese de (ey mü'minler!) **siz dini yalnız Allah'a hâlis kılarak** (insanları) **O'na** (Allah'a, dînine) **da'vet edin"**.[109]

"(Ey Muhammed!) **Sen emrolunduğun şeyi** (insanlara) **açıkça söyle** (hiç kimseden çekinme).[110] **Müşrikler**(in sözlerin)**e aldırma. O alay edenlere karşı biz sana kâfiyiz"** (15/94-95). Hitâp, Peygamberimiz (s.a.v.)'e, dolayısıyla bütün İslâm tebliğcilerinedir.

109 فادعوا الله مخلصين له الدين ولو كره الكافرون el-Mü'min, 40/14.
110 فاصدع تماتؤمر واعرض عن المشركين انا كفيناك المستهزئين el-Hicr, 15/94-95.

TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI

Recep AKAKUŞ

Giriş

Son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.)[1] gönderilen ilâhi mesâj *"OKU"!* emri ile başlamaktadır.[2] Bu nedenle öğrenim ve öğretim hakkı, her müslümana Yüce Allah tarafından lütfedilmiş fıtrî ve temel bir insan hakkıdır. Çağımıza hakim olması öngörülen evrensel *"İnsan Hakları Beyannamesi"*nde bu husus, kesin hükme bağlanmıştır.

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.), kişiye öğrenim ve öğretim hakkı tanımakla kalmamış; günlük hayatı için gerekli olan ve İslâmî literatürde: "İLM-İ HÂL" adı verilen bilgileri öğrenmekle her müslümanı yükümlü tutmuştur. ***"Talebü'l-ilmi farîdatün ala külli müslimin"*** yani: *"İlm-i Hâl seviyesinde bilgi sahibi olmak her müslüman üzerine farzdır"*[3] hadis-i şerifi ile de bu temel İslâmî gerçeği, açıkça ortaya koymuştur.

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş yasasında ve ilgili diğer mevzûatında yer alan **"Toplumu Din Konusunda Aydınlatma"** ibaresi, dinî literatürümüzde **"İRŞAD"** kelimesi ile iade olunmaktadır. **"Doğruyu göstermek, doğruya yöneltmek ve doğruluk..."** gibi anlamlara gelen bu kelimenin kökü, **"Rüşd"** veya **"Raşed"**tir. Bu kelime ve türevleri, Kur'an-ı Kerim'de 19 ayrı yerde geçmektedir.[4] **"İrşad"** kelimesinden sıfat olarak türetilen **"Mürşid"** kelimesi ise Kehf Suresi'nin 17'nci âyet-i kerimesinde şu ibare içinde yer almaktadır: ***"Ve men yudlil fe len tecide lehû veliyyen mürşidâ"*** Yani: *"Allah, kimi hidayetten mahrum ederse-artık-onu, doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın."*

I- İRŞAD VE DİNÎ KONULARDA AYDINLATMA

"İRŞAD" bir tebliğ görevidir. *"TEBLİĞ"* ise bütün peygamberlerde bulunması öngörülen ortak niteliklerdendir.[5] Her peygamber, kendisine vahyedilen ilâhî mesajları ümmetine aktarmak ve tebliğ etmekle yükümlüdür. Bakınız Yüce Rabbimiz, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e nasıl talimât vermektedir:

(1) Ahzab/40 (33/40)
(2) Alak/1 (96/1)
(3) M. Fuad Abdülbakî, İbn Mace, c. 1, s. 81, H. No: 224.
(4) M. Fuad Abdülbakî, Mucemü'l-Müfehres, s. 320-321.
(5) Ömer Nasuhî Bilmen, Muvazzah İlm-i Kelam, s.

"Ey Resûl, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah, seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kafirler topluluğunu hidayete erdirmez".[6] *Bir diğer âyet-i kerime'de ise şöyle bu yurmaktadır:*

"Eğer (size tebliğ edilen ilâhî mesajları) yalan sayarsanız bilmelisiniz ki sizden önceki birçok milletler de (kendilerine tebliğ edilen ilâhî mesajları) yalan saymışlardır. Peygamberlere düşün, yalnız açık bir tebliğdir."[7] Cin Sûresinin 21'nci âyet-i kerimesinde de bu gerçek, Hz. Peygamber (s.a.v.)in ağzından şöyle ifade edilmektedir:

"(Benim yaptığım) sadece Allah katından olanı ve O'nun gönderdiklerini tebliğdir. Artık kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, bilsin ki ona (ve onun gibilere) içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi vardır."

Aktarılan ilâhî mesajlarda görüldüğü üzere irşadın temelinde ilâhî mesâjların tebliği, yatmaktadır. Tebliğ, peygamberî bir yükümlülüktür. Bunu yerine getirmeyen peygamberler, risalet görevini yerine getirmemiş olurlar. Hz. Yunus kıssasından[8] anlaşıldığı üzere tebliğ hizmetinden imtinâ eden peygamberler Yüce Allah tarafından cezalandırılmışlardır.

İslâm ve İrşad Kavramı

İrşad kavramı, *"TEBLİĞ"* temeline dayanmakta ve değişik boyutlarda tüm varlık âlemini hedef almaktadır. İslamın, evrensel niteliği göz önüne alındığında iki kavram arasındaki yakın ilişki, açıkca ortaya çıkmaktadır.

Sözlük anlamıyla: *"Barış, güven, huzur, gerçek, iyilik güzellik ve doğruluk..."* manalarını içeren İslâm kavramını, Yüce Rabbimiz, Kur'an-ı Kerim'de şöyle ortaya koymaktadır: *"Allah nezdinde hak din, İslam'dır. Kitap verilenler, kendilerine gerçeğin bilgisi geldikten sonradır ki, aralarında ki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler ve gerçeği kabullenmekten imtinâ ettiler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, bilmelidirler ki Allah hesabı çok çabuk görendir.*[9]

Konuya bir başka açıdan yaklaşıldığında Hak din İslâm, Hakk'a giden tek yol olarak görülmekte ve onun dışında da kalan yolları izleyerek gerçeğe ulaşılamıyacağı haber verilmektedir: *"Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki (böyle bir din) kendisinden aslâ kabûl edilmiyecektir. O ve onun gibi olanlar, ahirette ziyan edenlerden olacaktır."*[10]

Evrensellik arzeden ve bütün insanlığı kucaklayan İslâm'ın tebliğcisi son peygamber[11] Hz. Muhammed (s.a.v.) de bütün insanlara gönderilmiş bir peygamberdir.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in bu niteliği, şu ifadeyle ortaya konmaktadır: *"Biz, seni bütün insanlara gönderdik. Ve de, ancak, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların pek çoğu bu gerçeği bilmezler"*[12]

(6) Maide/67 (5/67)
(7) Ankebût/18 (29/18).
(8) Yunûs/98-99 (10/98); Kalem/47-50 (68/47-50).
(9) Âl-i İmrân/19 (3/19).
(10) Âl-i İmrân/85 (3/40).
(11) Ahzap/40 (33/40).
(12) Sebe'/28 (34/28).

Gerçek olan; tahrife uğramış[13] semavî din mensuplarından olup Kur'an-ı Kerim'de "EHL-İ KİTAP" olarak anılan kimseler, Hz. Muhammed'in risaletini ve son peygamber olarak sahip olduğu nitelikleri-tıpkı çocklarını tanıdıkları gibi-yakînen tanımalarıdır. Bununla birlikte-sırf-kıskançlıklarından dolayı bu gerçeği gizlerler. Bakınız Kur'an-ı Kerim bu konuya nasıl yaklaşıyor: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, O'nu* (semâvî kitaplarda niteliklerini ve geleceğini haber verdiğimiz Muhammed'i) *tıpkı öz oğullarını tanıdıkları gibi yakînen tanırlar. Bununla beraber onlardan bir grup, bile bile bu gerçeği gizlerler."*[14]

Arzedilen ilâhî mesajların ışığında "İRŞAD" kavramının temelinde "TEBLİĞ" kavramının yattığı ve bu görevinde - aslında - risalet nübüvvet görevi verilen peygamberlere ait olduğu anlaşılmaktadır.

Risalet ve nübüvvet görevi verilen peygamberlerden hiçbirinin tebliğ görevinden kaçınmadığı ve de kaçınamıyacağı görülmektedir. Aksi takdirde Hz. Yunus örneğinde görüldüğü üzere ilâhî yaptırım devreye girmektedir.[15]

İrşad konusunun, geniş çerçevede, İslam gerçeği ve yaratanla yaratılan arasında kurulan "SIRAT-I MÜSTEKÎM" yani, doğruya ve gerçeğe götüren yol olduğu anlaşılmaktadır. İrşadın kapsamı, çok geniştir. Kişisel, toplumsal, kamusal ve evrensel boyutu vardır. Bu nedenle irşad kavramının, değişik boyutlarına işaret eden bir çok müteradif kavram, İslâmî literatürde yer almaktadır. Örnek olmak üzere bunlardan bir kısmını aşağıya sıraladık:

(a) Tebliğ, (b) Davet, (c) Nasîhat, (d) Tâ'lim, (e) Mev'ıza, (f) Tezkîr, (g) Terbiye, (ı) Cidâl, (k) İnzâr, (m) Telkîn, (n) Hitabet ve İknâ, (o) Hakkı Tavsiye, (p) Emir Bi'l-Mâruf ve Nehy-i Ani'l-Münker, (n) Kıssa ve Hısse....

Bütün bu kavramlar, irşadın hayata geçirilmesinde ve toplumun dinî konularda aydınlatılmasında kullanılmaktadır.

İrşadın Amacı ve Önemi

Semavî ve kaynağı ilahî olan dinlerde, beş ana prensip, amaç olarak belirlenmiştir. İslâmî literatürde bu prensipler, "MEKASID-I HAMSE" olarak anılmaktadır. Bunlar sırasıyla:

a) Dinî Muhafaza, b) Aklı Muhafaza, c) Nefsi Muhafaza, d) Nesli Muhafaza, e) Malı Muhafaza'dır.

Son ilâhî din, İslâm'da bu ilkeleri amaç olarak benimsemiştir. Toplumu din konusunda aydınlatmanın bir diğer ifadeyle-irşadın amacı da bu ilkeleri, son ilâhî mesaj Kur'an-ı Kerim ve onun peygamberî yorumları olan hadis-i şerifler ışığında anlatmaktır. Şüphesiz bu anlatım, sadece söz ve kelimelerle olmaz. İrşad, bir manada-iletişim ve bir kominikasyon olayı olduğundan bütün sözlü, basılı, sesli ve görüntülü yayınlar, irşad kapsamın da değerlendirilmelidir. Buna beşikten mezara kadar uzanan süreçte yapılacak her çeşit eğitim ve öğretim de katılmalıdır.

(13) Bakara/75 (2/75);Mâide/13, 41 (5/13, 41); Nisâ/46 (4/46).
(14) Bakara/146 (2/146)
(15) Yunûs/98-99 (10/98-99); Kalem/47-50 (68/47-50).

İrşadda obje, insan olduğuna göre insanın bulunduğu mahalde bu hizmet sunulabilir. Ancak bu hiçmetin odaklandığı mahaller, Hz. Peygamber (s.a.v.)in sünnetinde görüldüğü üzere: Cami ve mescidlerdir. İslâm'ın ilk devrinde Mekke'de Safa Tepesinde ki Erkamın evinde kurulan *"Dârü'l-İslâm"* ile Medine'ye hicretten sonra *"Mescid-i Nebî"* dışında mahalle aralarında kurulan "Küttab"lar, irşad hizmetindeki açılımları göstermesi bakımından son derece önemlidir. İşte bu açılımlar, devam ederek *"Dârü'l-Hikme"*lere ulaşılmış ve daha sonraki devirlerde Bağdat'da *"Nizamiye Medreseleri"*ne, İstanbul'da *"Sahn-ı Semân"* medreselerine yükselinmiştir.

Bilindiği üzere; din duygusu, fıtrıdır. Tıpkı aklî melekemiz gibi insana Yüce Allah tarafından doğmadan önce lütfedilmiştir. Yaratılıştan insanda mevcud olan bu duygu, irşad ile korunur, geliştirilir ve yalnız Allah'a kul olma bazında *"Kâmil İnsan"* seviyesine yükseltilir. Bu konuda tek ve şaşmaz örnek, Hz. Peygamber (s.a.v.)in, beşerî cephesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)in vahiy cephesi, kesinlikle bize örnek teşkil etmez.

İrşad Hizmetini Sunacak Kişi ve Nitelikleri

İrşad hizmetinin verimli ve feyizli olabilmesi için *"Hitabet İlmî"*nin bütün verilerinden yaralanmak esastır. Hitabet teknikleri, kullanılan üslûp, jest ve mimikler-mutlaka-irşadı sunan kişi tarafından bilinmelidir. Bilmek ve yeterli değil benimsenmeli ve kendi kişiliğinin potasında eritilerek yeniden yoğrulmalıdır. Çünkü irşad, birliğin becerinin ve gayretin ötesinde bir san'attır. Yukarılardan veya dışarıdan verilecek drektiflerle verimli bir sonuç almak mümkün değildir. Bununla beraber irşad ve hitabetle ilgili literatürde yer alan 18 kadar nitelikten aşağıya çıkarılanlar, büyük önem arzeder:

1- Fiziken kusursuz, vücûden özürsüz olmak,

2- İslâmî ve ilmî kaynaklara dayalı geniş bilgiye sahip olmak,

3- Özünde, sözünde ve davranışlarında samimi olmak,

4- Kendine güvenmek ve konusuna hakim olmak,

5- Çevresine karşı duyarlı olmak ve muhataplarını her yönü ile tanımak,

6- Zengin bir dil, yumuşak bir üslûb sahibi olmak,

7- Zamanlamayı iyi yapmak ve konuşma süresini, dinleyicilerin tehammül sınırını zorlamayacak tarzda sınırlandırmak,

8- Prensip itibariyle konulara olumlu yaklaşmak ve her hâl-ü kârda insanlarla diyalog kapısını açık bırakmak,

9- Hem uyarıcı hem de müjdeleyici olmak,

10- Hoşgörü ortamını tesis ederek sabırla, metanetle ve de tükenmez bir gayretle gerçekleri sunmak.

Vaiz ve tebliğcilerin nitelikleri hususunda *"I. Din Şûrası"*na sunulan tebliğlerde geniş bilgi mevcuttur.[16]

(16) I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, s. 61-452, 1-5 Kasım, 1993.

II- İRŞAT HİZMETİNİN SUNULUŞU, GELİŞİM VE DEĞİŞİMİ

İrşat hizmeti, tarihî süreç içinde İslâm adına yapılan bir tebliğ hizmeti olarak kesintisiz devam etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) sağlığında bu hizmeti bizzat yapmıştır. Vefatından sonra da irşat hizmetini, varis-i peygamber olan, islam bilginlerine bırakmıştır. Değişik alanlarda ve değişik ortamlarda uygulamaya konan irşat hizmeti, tarihi süreç içinde, öz korunarak, hem gelişmiş hem de değişmiştir. Bu gelişim ve değişimi:

1- Mekân,

2- Zaman,

3- İçerik ve metot,

4- Muhatap ve sosyal çevre...

açılarından incelemek ve değerlendirmek uygun olacaktır.

İrşatta Mekan Faktörü ve Değeri

İrşad hizmetinin sunulmasında mekân faktörü, önemlidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)in tebliğ hizmetini sunarken izlediği yol bunu açıkça göstermektedir. Şöyleki : İrşat, insanı hedef aldığı için Onun bulunduğu her mahal, irşatta değerlendirilmiştir. Ancak; Mekke'de *"MESCİD-İ HARAM,* Medine'de *"MESCİD-İ NEBÎ"* irşat hizmetlerinin sunulmasında ayrıcalık ifade eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatı boyunca sunduğu irşat ve tebliğ hizmetin de bu iki mahalden ayağını hiç kesmemiştir. Öyle ki hakkında amcası Ebû Lehep ve taraftarlarınca "vur emri" çıkarılmış olmasına rağmen tebliğ hizmetinden vaz geçmemiş ve ayağını *"MESCİD-İ HARAM"* dan kesmemiştir. Müşrik olan Mut'im b. Cübeyr'in himayesini sağlıyarak *MESCİD-İ HARAM"*a devam etmiş ve irşat hizmetinin, *"LİSAN-I HÂL"* ile de yapılabileceğini göstermiştir.

Bununla birlikte; Mekke'de Safa Tepesi'nde ERKAM'ın evinde tesis edilen *"DÂRÜ'l-İSLÂM"* ve Medine'de mahalle içlerinde kurulan *"KÜTTAPLAR";* irşat hizmetlerinin, mescid dışına taşındığını ve de taşınabilecğini göstermesi bakımından çok önemlidir. Mekke'de *"AKABE MÜLAKATLARI"*nın ve *"BİATÜ'R-RIDVAN"* olayının gerçekleştiği mahaller ile Medine'de; bayram namazlarının edası için kullanılan *"UHUD MUSALLASI"* ve periyodik ziyaretlerin yapıldığı *"CENNETÜ'L-BAKİ"* irşad hizmetlerinin sunuluşunda *"MEKÂN* Faktörü"nün taşıdığı değeri, vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) varlık halinde de darlık halinde de savaşta da barışta da "Mescid-i Haram" ve "Mescid-i Nebî"den uzak kalmamıştır. "Biatü'r-Rıdvan" ve "Akabe Mülâkatları"nın yapıldığı mahaller, zaman zaman ziyaret edilmiş ve o günlerin, İslâm adına taşıdığı derin anlam, genç kuşaklara hissettirilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan; bütün bayram namazları, Medine'de Uhud Musalla'sında kılınmış ve yapılacak irşat hizmetlerinden yararlanmaları amacıyla-dinen ibadet yapmakla yükümlü olmayan hayızlı ve lohusa kadınlar bile-buraya özel olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından davet olunmuşlardır.[17]

Kişinin, gerçekleri derinden hazırlamasına ve yaratan ile yaratıcı arasındaki farkın

(17) K. Miras, Tecrîd, c.3, s. 183, H. No: 517.

belirlenmesine vesile olmak amacı ile zaman zaman Hz. Peygamber (s.a.v.)in Medine mezarlığına bir diğer ifadeyle CENNETÜ'L-BÂKÎ'yi ziyaret yapması da irşat açısından son derece manidârdır. Çünkü ölüm gerçeği, insan oğlu için en etkili nasihattir. "TEZKİR" terimiyle ifade edilen irşat biçimi, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından "Kabir-Ziyaretine" gerekçe gösterilmiştir.[18]

Türk-İslâm geleneğine göre inşa edilen-Mimar Sinan eseri-Süleymaniye Külliyyesi'nin merkezinde mabedin ana kütlesinin, "ŞADIRVAN-HAREM ve HAZİRE" bölümlerinden oluşması ve bu bölümlerin, konumları ve yek diğerleriyle irtibatları, irşat hizmetlerinin hayata geçirilmesi açısından son derece anlamlıdır. Cami ve mescidler, irşat hizmetinde en önemli yeri tutmaktadırlar.

İslâm'da Zaman Faktörü ve Değeri

İrşat hizmetlerinin sunulmasında zaman faktörü, son derece önemlidir. İbadetlerin îfâ edilişinde nasıl "VAKİT" vaz geçilmez bir şart ise irşat hizmetlerinin sunulmasında da zamanlama şarttır. Bunu gözetmiyen irşat görevlilerinin, başarılı bir hizmet sunması mümkün değildir.

İrşat, gönülden gönüle yapılan bir aktarma olduğundan irşada muhatap olan kişilerin, zihnen bu hizmeti almıya hazır olmaları gerekir. Yorgunluk, isteksizlik, ilgisizlik, hastalık, yolculuk, meşguliyet ve irşat görevlisine karşı duyulan güvensizlik, gibi durumlar, irşat hizmetinin verimli ve etkili olmasına mani teşkil eder.

İslâmî literatürde yer alan *"EŞREF SAATİ KOLLAMA"* geleneği, irşat hizmetlerinin, planlanmasında göz ardı edilmemelidir. Dinî günler ve kandil geceleri, cuma ve arefe günleri, irşat açısından önem azreden zaman dilimleridir. Osmanlı-Türk geleneğinde; irşat hizmeti, Kur'an öğretimiyle iç içe yürütülmüştür. Bu nedenle cami ve mescidlerin hemen bitişiğine sıbyan mektepleri, inşa edilmiş ve ihtisas medresesi niteliğindeki "Dârü'l-Kurrâ ve Dârü'l-Hadisler" Süleymaniye Külliyyesi örneğinde görüldüğü üzere; diğer eğitim öğretim kurumlarından farklı bir konumda tesis edilmişlerdir.

İrşatta zamanlama son derece önemli olduğu gibi, irşadın sunulma süresini dengelemek te o kadar önemlidir. Zira dinleyicilerin, tahammülleri, sınırlıdır. Bu sınır, kesinlikle zorlanmamalıdır. Aksi takdirde vaiz veya hatip ile dinleyiciler arasında kurulan zihnî alış-veriş derhal kesilir. Uzatılma cihetine gidildiğinde ise-çokkere -evvelce verilenler de meydana gelen nefret ve hoşnutsuzluk dalgasıyla silinir. Kur'an-ı Kerim'de: zamana ve zaman ile ilgili "Şems", "Kamer", "Necm", "Tarık", "Duha", "Leyl" ve "Asr" gibi kavramlar üzerine ant yapılması, derin anlam taşır.

İrşatta İçerik Ve Metot Faktörü

İrşatta, mekân ve zaman faktörü kadar içerik ve metot da önemlidir. İslâmî literatürde "MUHTEVA" terimiyle ifade olunan içerik, irşat görevlisinin muhataplarını iyi tanımasıyla alakalıdır. Onların bilgi seviyeleri, görgü ve töreleri ve de ilgi alanları, tespit edilerek ortaya konulabilir. Söz konusu durum tesbitleri yapılmadan sunulacak irşat hizmetindeki içerik ve muhteva, dinleyiciyi tatmin etmeyebilir. Bazı durumlarda ise hoşnut ol-

(18) Tac, c. 1, s. 381.

mak şöyle dursun nefrete de dönüşebilir. Bu nedenle irşat sorumluluğu üstlenen kişi, mutlaka hitap ettiği kişi ve kitlenin, psikolojik durumunu ve sosyal çevrenin, teneffüs ettiği o andaki havayı dikkate almalıdır.

Bir taraftan muhataplarının, bilgi ve kültür seviyesine göre "İçerik ve Muhteva" belirlerken diğer taraftan da "Arı kovanına çomak sokarcasına" pürüzlü konuları, kürsülere taşımamalıdır. *"Haksızlık karşısında susan, dilsiz şeytandır."* Hadis-i Peygamberîye muhatap olmamak için bu tür konuları, yüz yüze yapılacak ikili diyaloglar ile çözmelidir.

İrşat hizmetinin sunuluşunda kullanılan metotlar, yer ve zaman ve de muhatapların durumuna göre çok değişken olmakla birlikte bu konuda temel ölçüyü, Kur'an-ı Kerim vermiştir. O da Nahl Suresi'nin 125'nci ayet-i kerimesidir. Şöyleki: *"Ey Resûlüm, sen insanları Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve de onlar ile en güzel şekilde mücadele et ve tartış. Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. Hidayet üzere bulunanları da en iyi bilen yine O'dur."*

Bu ilahi mesaj, hem irşad edenlerin tavırlarına ve kullanacakları metotlara ışık tutmakta hem de muhatapların durumlarını aydınlatmaktadır.

İrşatta Muhatap Ve Sosyal Çevre Faktörü

İrşat faaliyeti, bir anlamda, kominikasyon ve iletişim faâliyeti olduğundan mesajın verileceği "Muhatab"ın durumu önem arzeder. İletişimde vericinin durumu kadar alıcının da pozisyonu önemlidir. İrşada konu olan insan objesinin, kültür ve bilgi seviyesi, psikolojik ve ekonomik durumu ve yapılcak irşada hazır olma hali, göz önüne mutlaka alınmalıdır. Mesajı veren ile alan arasında karşılıklı güven ve barış ortamı tesis eylemek zarurudir.

Diğer yandan; insan, sosyal bir yaratıktır. Çevresinin baskısını daima üzerinde derinden hisseder. Bu nedenle irşat görevlisi, irşada konu olan kişi ve topluluklar üzerindeki bu sosyal baskıyı yapacağı irşada destek olarak değerlendirmedikçe verimli sonuç alamaz. Bundan dolayı irşat görevlisi, hizmet sunacağı sosyal çevreyi, iyi tanıyacak, tesbit ve tahlillerini yaptıktan sonra irşat hizmetini planlayacaktır.

Hatırlanacağı üzere; sosyal hayatta kişi için dönüm noktası sayılan belirli nirengi noktaları vardır. Bu noktalarda bulunan kişi veya kişiler ya çok sevinçlidirler veya çok üzüntülüdürler. Her iki durumda da irşad için uygun ortam oluşturur. Çünkü bu durumlarda insan ruh ve madde planında esnek bir yapıya sahibtir. Yapılacak her çeşit telkin ve irşada açık bulunmaktadır. Dinî nitelekli olup, insanı derinden kuşatan bu olayların başlıcaları,

1- Doğum ve ölüm,

2- Ad koyma ve hîtan,

3- Evlilik ve boşanma,

4- Askere gidiş ve dönüş,

5- Hac ve emeklilik,

6- İş kurma ve okul mezuniyetleri.

Örnek olarak sunduğumuz bu durumlarda veya benzeri şartların oluştuğu hallerde mutlaka irşad görevlisi, devreye girmeli ve sonuç alacak bir muhteva ve üslûp içinde irşat hizmeti sunmalıdır.

III- İRŞAT ALANI VE SINIRLARI

İrşat alanı, çok geniş bir alandır. Konu insan olduğu için insanın olduğu her yerde ve insanla ilgili her olayda irşat hizmeti, sözkonusudur. Ancak; boyutları itibariyle irşat hizmetini şu üç bölümde mütalaa edebiliriz:

1- Bireysel alanda irşad,

2- Kamusal alanda irşad,

3- Evrensel alanda irşad.

Bireysel Alanda Yapılacak İrşat Hizmeti

Bireysel alanda yapılacak irşat görevi, esas itibariyle, dinî bir görevdir. Gerçek bir müslüman, bilmediğini öğrenecek, bildiklerini ise öğretecektir. Çünkü "İLM-İ HAL" seviyesinde bilgi edinmek, her müslümana farz-ı ayndır. Normal şartlarda insanlara bilgi sunmak, farz-ı kifaye olmakla beraber, muayyeniyet denen ortam doğduğunda o bilgileri, ihtiyaç sahibine sunmak, farz-ı ayn haline dönüşür. *"İlim öğrenmek, her müslümanın üzerine farzdır"*, hadis-i şerifi ile *"Bir kimseyi, İslâm'a kazanmak ve onun, iman ile müşerref olmasına vesile teşkil etmek, onu hayata döndürmek kadar, Hak katında değerlidir."* hadis-i nebisi, her müslümana bu konuda görev yükler.

Bütün peygamberlerin, hiçbir maddî çıkar düşünmeden ve de her hangi bir makama nâiliyyet şartı ileri sürmeden yaptıkları irşat hizmeti, bu tür bir hizmettir. Bu tür tebliğ hizmeti, hem zorunludur hem de karşılığında bir ücret almak ve bir mevkiye sahip olmak yoktur. Sadece Allah (c.c.)ın rızası esastır.[19]

Kamusal Alanda Yapılacak İrşat Hizmeti

Kamu adına yapılan irşat hizmetleri deyince, özelde, Diyanet İşleri Başkanlığınca vaizler ve hatipler eliyle cami ve mescidlerde sunulan vaaz ve hutbeler, hatıra gelmektedir. 633 Sayılı Yasa hükümlerine göre, her camiye-en azından -bir imam-hatip, ilçe ve il merkezlerinde de her 50 bin nüfûsa bir vaiz atanma zorunluluğu vardır. Söz konusu yasa, 1965 yılında uygulamıya konulmuş ise de bu güne kadar hiçbir il ve ilçe merkezine yasanın öngördüğü sayıda atama yapmak mümkün olmamıştır. Hitabet hizmeti verecek olan imam-hatip tayinleri de bütçe imkânsızlığı ileri sürülerek düzenli bir şekilde yapılamamaktadır. Halen 10 bin civarında cami ve mescid, kadro beklemektedir.

Şüphesiz, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca irşatla ilgili olmak üzere yurtdışında Diyani hizmetler sunulduğu gibi yurt içinde ve dışında yayın ve hizmet içi eğitim hizmetleride verilmektedir.

(19) En'âm/90; Hûd/29, 51; Furkân/57; Şuarâ/109, 127, 145, 164, 180; Sâd/86; Şûrâ/23.

Türkiye Diyanet Vakfı da, Başkanlığın yaptığı tüm hizmetlere halkın katkısını sağlama konusunda önemli bir fonksiyon üstlenmiş durumdadır.

Merkez ve taşra kuruluşları tarzında tesis edilen Diyanet İşleri Başkanlığı, 1970'li yıllardan itibaren genişleme sürecine girmiş, Hac ve yurtdışı organizasyonuyla ilgili yeni ünitelerin ilavesiyle Başkanlık teşkilatı, genişletilmiştir. Ancak bu genişletme faaliyetleri, sürdürülürken yapısal bir değişikliğe uğratılmış; Üst Yönetimin hepsi il ve ilçe teşkilatlarının yönetim kadroları, genel idare hizmetleri sınıfına geçirilmiştir. 657 Sayılı yasada Din Hizmetleri Sınıfına dahil din görevlileri, sadece:

1- Vaizler,

2- Kur'an Kursu Öğreticileri,

3- İmam-Hatipler,

4- Müezzin-Kayyımlar.

kalmıştır. İrşad hizmetlerini planlayan ve yöneten Diyanet personeli ile irşat hizmetlerini sunan personel, farklı hukûkî statüde yer almıştır. 3-5/1993 tarihinde gerçekleştirilen I. DİN ŞURASI'na sunulan ve irşatla ilgili olan 46 tebliğin hemen hepsinde nitelikli irşat görevlisinin, yetiştirilmesi üzerinde durulmuş ve halen camilerde verilmekte olan vaaz ve hutbe şeklindeki irşat hizmetlerinin tatmin edici olmadığı vurgulanmıştır. Bu arada hitabet ilminin verilerine göre "İRŞAT GÖREVLİSİNDE" bulunması öngörülen intelikler, maddeler halinde sıralanmıştır.

Tebliğimin bu bölümünde ben, kamu adına yapılan irşat hizmetlerinin, kişisel bazda yapılan irşat hizmetlerinden farklı bir hukûkî tabana oturduğuna işaret etmek istiyorum. Çünkü kamusal alanda verilen irşat hizmetleri, *"EVFU Bİ'L-UKUD: Yaptığınız akitlere sadakat gösteriniz"*(20) meâlindeki ayet-i kerime ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hicret sonrasında Medine'de yaptığı ve asrımız bilginlerince "MEDİNE KONSENSİSÜ" adı verilen ilk yazılı Anayasa göz önünde bulundurularak çözüme kavuşturulmalıdır.

Unutulmamalıdır ki irşat hizmeti, tarihin hiç bir döneminde tamamen kamusal alanda değerlendirilmemiştir. Diğer yandan bu önemli hizmet, kişilerin hasbî gayertlerine de bırakılmamıştır. Problem, vakıf kurumu tesis edilerek tüm Diyanî ve bu arada irşat hizmetleri, vakıf statüsünde kurulan bir organize içinde gerçekleştirilmiştir.

Bilindiği üzere; İslâm tarihi boyunca tesis edilen vakıfların bir kısmı, amme vakfıdır. Diğer bir kısmı ise şahsî mülke dayalı gerçek vakıftır. "LAİKLİK KAVRAMI"nın menşeinde ki anlam dikkate alınarak vakıf-statüsünde ve devlet gözetiminde bir irşat hizmeti, düşünülebilir. Ancak; devlette devamlılık esas olduğu gibi irşat hizmetinde de devamlılık esastır. Kamu adına yapılan irşat hizmetlerindeki kalitesizlik ve verimsizlik, kesinlikle, emir-komuta içinde çözüme kavuşturulamaz. Bu hizmet, mutlaka halkın katkısına açık tutulmalıdır. Günümüz de halkın ihtiyacına cevap verecek nitelikte ve sayıda cami inşa edilmiş ise bütün bunları, halkın katkısına borçluyuz.

(20) Mâide/1.

Evrensel Alanda Yapılacak İrşat Hizmeti

Hak din İslâm, evrenseldir. O'nun dayandığı son ilâhî mesaj Kur'an-ı Kerim evrensel nitelik taşıyan son ilahı kitaptır. Arab diliyle gönderilmiş olmasına rağmen verdiği mesajlar, tüm insanlığadır. Tıpkı Hz. Muhammed'in Arab kavminden olmasına rağmen tüm insanlığa gönderilmiş[21] olması gibi...

Hak din İslâm, evrensel, son ilâhî mesaj Kur'an-ı Kerim, evrensel olduğuna ve Hz. Muhammed (s.a.v.) de tüm insanlığa gönderilmiş ve kendisinden önce gelen bütün peygamberlerin risalet ve nübüvvetlerini onayladığına[22] göre İslâm adına yapılacak tebliğin, evrensel boyutunun olmayacağını düşünmek, kanaatimce, büyük hata olur. Bu nedenle; İslâmın tebliğini, kişisel ve kamusal boyutunu aşarak evrensel alana taşımalıyız. Şüphesiz bu da evrensel kültüre yönelmek ve kendi değerlerimizi ona katmakla mümkündür.

İslâmî değerler ile saf insanî değerler, aslında, çelişmez. Çelişkiler, ya cehalete ya art düşünceye veya farklı yorumlara ve anlayışlara dayanır. "AKIL İÇİN YOL BİR" olduğuna göre, iyi niyyet esas alındığında bu farklılıklar bile rahmete vesile olur. Bu genel çerçeve içinde ülkemiz insanı, dışa açılmalı ve İslâm'ın ön gördüğü irşadı, evrensel boyutta, tüm insanlığa sunmalıdır.

Geçmişimizdeki başarılarımız, engin birikim ve tecrübemiz, buna sağlamıya yeterlidir. Coğrafi yapımız ve stretejik konumuz da buna elverişlidir.

Hatırlanmadılır ki hicretin 9 ncu yıla "ELÇİLER YILI"* dır. Hz. Peygamber (s.a.v.) o günün iletişim imkânlarından en geniş ölçüde yararlanarak çevresindeki topluluklara elçiler göndermiştir. Ümmetine Kostantinopol'u yani: İstanbul'u hedef olarak göstermiş ve İran saraylarının, müslümanların eline geçeceği müjdesini vermiştir.

Bütün bunların ötesinde ilim için hiçbir engel tanımamış ve Çinde bile olsa o ilmi almıya müslümanların, talip olması gereğini vurgulamıştır. İşte İslâm... İşte Son peygamber Hz. Muhammed'in buyrukları... ve de İslâm'ın irşatla ilgili evrensellik boyutu.

IV- İRŞAT HİZMETİNDE KARŞILAŞILAN BAŞLICA PROBLEMLER

Çok geniş alanları kaplıyan irşat hizmetindeki problemleri, öncelikle, cami ve mescid bazında tesbit etmiye çalışağım. Diğer alanlardaki irşat hizmeti, pek dikkati çekmemekte ve şikâyet konusu da yapılmamaktadır. Ancak; cami ve mescidlerde vaaz ve hutbe tarzında sunulan hizmetler, tepkiler almakta, Prof. Dr. Servet Armağan bey ile Prof. Dr. Mehmed Aydın beyin, I. DİN ŞURASI'na sundukları tebliğlerde görülen olumsuzluklar, ortaya çıkmaktadır. Kanaatimizce irşat hizmetlerindeki olumsuzlukların başlıca sebebi:

1- Nitelikli irşat görevlisinin sayıca-azlığı,

2- İrşat görevlisinin, itibar açısından erozyona uğraması,

3- Yaşça olgun, ruhça engin ve bilgi hazinesi itibariyle zengin eleman yokluğu,

4- Güvensizlik,

---

(21) Sebe'/28.

(22) Bakara/41, 89, 91, 97, 101; Âl-i İmrân/3, 39, 50, 81; Nisâ/47; Mâide/46, 48; Enâm/92; Ahkâf/12, 20; Fatır/21; Saf/6.

5- Maaşta yetersizlik,

6- Yitirilen saygınlık,

7- Diyalog kopukluğu,

8- Medyatik gelişmeler,

9- Risk almaktan imtina,

10-Yönlendirici, özendirici ve onare edici yönetimden mahrumiyyet,

11- Yetkisizlik, yeteneksizlik ve de gayretsizlik,

12- Yasal boşluk.

Günümüzde yapılmakta bulunulan irşat hizmetlerini olumsuz tarzda etkilediğini belirlediğimiz bu faktörleri kısa kısa açalım ve çözüm yolları ile ilgili tekliflerimizi sunalım.

ÇÖZÜM YOLLARI VE TEKLİFLER

I- Nitelikli irşat görevlisi, sayıca-az olduğuna göre bu konuda "KAHT-I RİCÂL" terimiyle ifade edilen sıkıntı mevcuttur. Öyle ise kaynağa yönelmek ve o kaynaklardan-istenilen niteliklere ve özelliklere sahib eleman yetiştirmek zorunluluğu vardır. İlahiyat fakültelerinde uygulanmakta olan programlar ve Başkanlıkça uygulanan hizmetiçi eğitim müfredatı, nitelikli eleman sağlamada, yeterli olmadığına göre, sözkonusu müfredat ve programlarda kısa zamanda revizyon yapılmalıdır. Yoksa vizyon sahibi, nitelikli ve yetenekli irşat görevlileri gerçek dünyamıza ayak basmazlar. Peygamber bekleyipte; gelen her peygamberi,katleden İsrail oğullarının durumuna düşülmüş olur. Ayağı yerden kesmeksizin başın dik olması esastır.

2- Halen uygulanmakta bulunan statü içinde irşat görevlisi, büyük çoğunluğu ile yetkisiz, etkisiz ve de itibarsızdır. Etkili ve itibarlı görülenler de "GÖNÜLLÜ HİZMET GRUBLARI" ndan her hangi birine dayanan veya bu kuruluşları yönlendiren meslektaşlarımızdır.

Yasal boşluk içinde kendisini korumasız hisseden ırşat görevlisi, ürkek bir tavır içinde sunduğu hizmeti, muhatablarına kabul ettirmede başarılı olamamaktadır. Yasal açıdan Başkanlık nezdinde hissettiği boşluğu ve korumasızlığı, belli çevrelere verdiği mesaj nitelikli hissi çıkışlar ile kapatmıya çalışmaktadır.

Mülkî amirlerin Diyanet İşleri ile ilgili şefi mesabesinde bulunan müftülerimiz, yönetim açısından güçlüdürler. Türkiye Diyanet Vakfı'nın, mahallî temsilcisi olması ve Sosyal Dayanışma Vakfı'nın, mülkî amir nezdinde en etkili elemanı olarak görev üstlenmiş olması, müftülerin itibarını birkat daha arttırmıştır. Ancak; irşat açısından bu itibar, halka yansımamıştır. İrşat hizmeti sunma hususunda-istinâlar bulunmakla birlikte-müftülerimiz, kendilerini devre dışı bırakmışlardır. İrşattan çok inşaatla meşgul oldukları, gözlenmektedir. Merkezi sistemle vaaz ihtiyacı karşılanmıya çalışılıyorsa da bu sistemden halkın kulağına intikal eden metalik sesler, kalbe nüfuz etmemekte ve yüz yüze yapılan vaaz ve sohbetlerin yerini tutmamaktadır.

Bu yolla; vizyon sahibi nitelikli ve itibarlı vaiz eksikliğini kapatmıya kalkmaz-kanaatimce-çare değildir.

3- İrşat görevlilerinin, yaşça olgun, ruhça engin ve bilgi hazinesi itibariyle de zengin olması, muhatablar tarafından arzulanmaktadır. Hal böyle iken birçok irşat grevlisi, 65 yaşını bile doldurmadan emekliliğini istemektedir. Hatırladığım kadarı ile Başkanlık personelinin yaş ortalaması, 32-34 civarındadır. Bu ise irşat hizmeti açısından avantaj değil dezavantajdır.

Geçmiş yıllarda kaynak kuruduğu için Başkanlık kadrolarını, ileri yaştaki insanlar işgal etmiş ve bu durum, yeni açılımlara engel teşkil etmişti. Ancak; bu günkü durumda güvensizliğe sebeb olmakta ve cami cemaatinin, marjinal odaklara kaymasına vesile olmaktadır.

Memur tipi din görevlisi olma eğilimi, gün geçtikçe artmaktadır. Emekliye ayrılan nitelikli ve vizyon sahibi irşat görevlileri, emeklilik psikoloisi içinde, ya bir köşeye çekilip Başkanlıkla gönül bağını bile kesmekte veya bir marjinal guruba kapılanarak, başka ufuklara kanat açmaktadır. Bu durum karşısında gözlemlediğim kadarıyla-ne Başkanlık merkez teşkilatı ve ne de müftülerimiz, nitelikli emekli görevlilerinden yararlanma cihetine gitmemektedirler. Kanâatimce bu âtıl kaynak, değerlendirilmelidir. Memur tipi irşat görevliliği de özendirilmemelidir. Denetimler, rehber olma niteliği kazanmalı ve irşat hizmeti, itibar sağlıyan bir branş haline sokulmalıdır.

4- Güvensizlik, irşat faaliyetlerini menfi yönden etkileyen en önemli faktördür. Güvensizliği, değişik açılardan değerlendirmek mümkündür. İlk hatıra gelen:

a- Yasal açıdan duyulan güvensizliktir. Çünkü uygulamadaki yasaya göre cami kürsüsüne veya minberine çıkıp irşat hizmeti sunan kişi, Memurin Muhakemat Kanunu'nun şemsiyesi dışına çıkarılmaktadır. Bu bakımdan Genel İdare Hizmetleri'ne dahil bir Başkanlık görevlisi veya bir eğitimci, ancak protokol konuşması yapmak üzere cami kürsülerine çıkmaktadır. Yasaya göre cami kürsüsünden yapılan irşat hizmeti, kamu hizmeti niteliği taşımamaktadır.

b- İrşat görevlisinin, kendine karşı duyduğu güvensizliktir. Bu psikoloji de irşat görevlisini derinden etkilemektedir. Cami kürsüsü, okul-ders kürsüsünden çok farklıdır. Cemaatin kültür yapısı, bilgi seviyesi ve yaş durumu çok farklıdır. Siyasî eğilimleri ve meslekî durumları da değişiktir.

İşte böyle bir topluluk karşısında irşat görevlisi, engin bir kültüre, geniş bir mütalaaya ve ana kaynaklara dayalı sağlam bilgiye sahib olmalıdır ki kendine güven duyabilsin. Böyle olmadığı durumlarda -zevahiri kurtarmak ve popüleritayı yakalamak için- siyasi veya marjinal görüşlerin estirdiği dengesiz atmosfere irşat görevlisi, kolayca teslim olmaktadır.

Bunun önlenmesi için tek yol, kişilik sahibi ve hizmet anlayışı itibariyle kendini aşan ve çevreden gelecek baskıların üzerine çıkabilen feraset sahibi irşat elemanı bulmaktır.

c- Güvensizliğin en yaygın olanı, yönetime karşı duyulan güvensizliktir. Bilindiği üzere; irşat hizmetini sunanlar ile yöneticiler, bir birinden ayrı mekanlarda ve farklı sos-

yal ortamlardadır. Bu ortam farklılığı, irşat elemanı ile yöneticileri, çok kere, farklı davranışlara sevketmektedir. Sonuçta ise ya arada bir çatışma çıkmakta veya yekdiğerlerine karşı ilgisizlik, meydana gelmektedir.

5- Maaşta yetersizlik, irşat hizmetine talip olmayı önleyen önemli bir faktördür. Aynı seviyede öğrenim gören Başkanlık personelinden irşat hizmeti üstlenenler ile yönetim hizmeti üstlenenler arasında, yüzde yüze varan bir maaş farkı göze çarpmaktadır. Yöneticinin elindeki idari yetkiler ve de başta lojman olmak üzere sahip bulunduğ sosyal imkânlar, yöneticiliği cazip kılmış fakat bu durum, irşat hizmetini itibarsız hale getirmiştir.

Günümüzdeki uygulamada görüldüğü üzere vaizlik kadroları, ya torba kadro olarak kullanılarak hizmet içi eğitim gören personele veya Avrupa'ya gönderilen personele tahsis edilmektedir. Başkanlık vaizleriyle ilgili kadrolar da geri hizmete çekilen Başkanlık üst görevlileri için kullanılmaktadır.

I. DİN ŞÛRASI'nca alınan kararların 10 ncu maddesinin son bendinde sözü edilen "İHTİSAS VAİZLİĞİ KADROLARI" temin edilmiş olsa da Başkanlıkça irşat için bir istihdâm stratejisi belirlenip tabandaki sosyal ortama göre uygulamıya konmadıkça, irşatta çözümsüzlük devam eder. Unutulmamalıdır ki hukuk devletinde kamu adına üstlenilen görevlerde, ilgiliye görevin önemine ve değerine göre ücret tayin edilir.

6- Yitirilen Saygınlık da irşat hizmetinin verimsizliğine sebeb olmaktadır. Bunda halen görev başında bulunan irşat elemanlarının, yetersiz, durumlarının payı olmakla birlikte büyük ölçüde Merkezi yönetimden kaynaklanmaktadır. Çünkü uygulama gösteriyor ki vaizlik, müftülüğe göre; alt görevdir. Vaizlikten müftülüğe geçiş, terfi-i mertebe; buna karşın müftülükten vaizliğe geçiş ise tenzil-i rütbedir. Yönetim kadrosunda sözde bunun aksi söylense de sonuç değişmemektedir.

Yurt-dışı hizmetlerindeki maddî cazibe ile hac organizasyonundaki psikolojik cazibe, irşat hizmetlerinde görülen hiyerarşik sıkıntıyı örtmektedir. Saygınlığın, alınan ücretle ilgili olmadığını ileri sürenler, bu sahada hizmet sunarak iddialarını isbat etmelidirler. Yalnız bunu yaparken; Başkanlık dışı gönüllü hizmet kuruluş mensuplarından örnek seçmemelidirler. Zira onların teneffüs ettiği manevî hava, mevzuat üstü kaynaklardan gelmektedir. Saygınlığı da o kaynaktan feyz alanlar vermektedir.

7-Diyalog kopukluğu da irşat hizmetini, olumsuz yönde etkilemektedir. Müftülükler bazında yapılan aylık toplantılar, merkez birimlerince gerçekleştirilen bölgesel buluşmalar ve hatta belirli periyotlar ile bazı görevlilerin alındığı hizmet içi eğitimler, irşat hizmetinin, çözüme kavuşturulması açısından; gerekli olmakla birlikte yeterli olmadığı görülmektedir.

85 bin kişilik bir Diyanet kadorusunun istisnaları bulunmakla birlikte geniş ölçüde irşat hizmetine karşı ilgisiz, bu konuda çevresine karşı duyarsız, atıl durumda bulunması, kanaatimce diyaloğsuzluktan kaynaklanmaktadır.

Şüphesiz, bu diyaloğda hiyerarşik düzen korunmakla birlikte gönül tarafı ağır basmalı, görevlilerin, iç dinamikleri ortaya çıkarılarak değerlendirilmelidir. Bunun için de -öncelikle-teftiş ve denetimler, kusur prensibinden hareket ederek yapılmamalıdır. Teftiş te rehberlik ciheti-sözde değil- uygulamada fiilen gerçekleştirilmelidir. Yöneticiler prob-

lem ve olayları değerlendirirken hep yukarılardan değil; biraz da halk canibinden ve özellikle irşat görevini ifa eden kişiler açısından da bakmalıdır. Bu tarzda bir uygulama, görevliler arasında kurulması özlenen diyaloga vesile olur.

Diğer yayınların değil; Başkanlık yayınlarının bile heyecanla izlenmediği, abone olduğu halde süreli Başkanlık yayınlarını müftülüklerden almadıkları gözlenmektedir.

8- Medyatik gelişmeler de irşat hizmetini derinden etkileyen faktörlerdendir. Medyada sergilenen ilginç açık oturumlar, heyecanla seyredilen yarışma ve sportif faaliyetler, cemaatin cami ve mescidle alâkasını-geniş ölçüde-kesmektedir. Onu, bu câzibeden kurtarıp cami ve mescide çekecek alternatif bir güç oluşturma gereği vardır.

Diğer yandan; radyo ve televizyonlarda yapılan yayınlar, halkımızı-özellikle İslâmî gerçekler konusunda-aydınlatıcı olmaktan ziyade teşvîş edici hale gelmiştir.

Mesaî günü olarak Cuma gününün, haftanın son günü olması ve gelenek olarak ödemelerin, çek ve senet tahsillerinin, cuma günü yapılmış olması, cuma vaaz ve hutbesini, menfi yönden etkilemektedir. Bu konuda hazırlıksız sunulmuş vaaz ve hutbelerin yapıldığı ne kadar bir gerçekse zamanlama konusunda yönetimce duyulan ve irşat görevlisine hissettirilen tedirginlik de bir realitedir.

9- Risk almaktan imtina keyfiyyeti de irşat hizmetlerini menfi yönden etkilemektedir. Genelde yetişme tarzından kaynaklanmakla birlikte Başkanlık görevlilerinin büyük bir çoğunluğu, köy menşelidir. Kentsel kültürle karşılaşılınca ortaya çıkan örfî çatışmalar görevlinin, sosyal hayatına da zaman zaman yansımıştır. Hayata aktif katılım yerine pasifize olmayı yeğlemiştir. Problem çözme yerine seyretmeyi, tercih eylemiştir. Toprağa bağlılık, kanına işlediği için en üst seviyelerde Diyânî görev almış olsa bile toprağa dayalı, arsa ve tarla karekterli maddî tutkulardan kendini uzak tutamamıştır.

Halbuki şehir kültürü, ticarî karakter taşır. Değişim ve gelişime açıktır. Almayı da vermeyi de içine sindirmeyi benimsemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şehir kültürüne sahib ticaret erbabında olduğu hatırlanmalı ve;

İrşat problemi, çözüme kavuşturulurken mutlaka bu faktör de göz önünde bulundurulmalıdır.

10- I. DİN ŞÛRASI'na sunduğu "Günümüzde Vâiz ve Metodu" adlı tebliğinde Endonezya Dinî İşler Depertmanı Dr. M. Emin Abdullah, "İrşat hareketinin kendisinde, açık bir şekilde tesbit edilip sınıflandırılması gereken, üç şey vardır. Bunlar, aşağı-yukarı şunlardır.

a) Vaizler,

b) Planlama,

c) Yönetim.

Müslüman ülkelerde-genellikle-birinci madde; vaiz, ana önceliği alır. İkinci ve üçüncüsü, önemli sayılmamaktadır. Bu son iki madde, her zaman ihmal edilmiş ve hatta unutulmuştur. Davet ya da irşat yapılırken çağımızda, bunlar da önemli meseleler olarak dikkate alınmalıdır."[23] diyerek irşat hizmetlerindeki planlamanın ve yönetimin önemi, vur-

(23) I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, c. I, s. 133, Ank.

gulanmıştır. Bu arada: vaiz aktöre; planlama, senaryoya; yönetimde yönetmene benzetilmiştir.[24] Söz konusu, benzetme esas alınırsa-dünyadaki uygulamaya ters olarak-bizde üç nirengi noktasından "Yönetim" ayağı güçlendirilmiş, fakat "Vaiz" ayağı, ihmal edilmiştir. Bir başka ifadeyle: yönetmen var, aktör yoktu.

11- Yukarıda sıralanan olumsuzluklar bir araya getirildiğinde irşat hizmetlerinin sunuluşunda yetersizlik ve de irşat görevlisinde yetkisizlik, yeteneksizlik ve de gayretsizlik ortaya çıkmaktadır. Tıbbî uygulamalarda örneği görüldüğü üzere; problemin teşhisi doğru bir şekilde yapılırsa tedavî yolu açılır. İrşat hizmetlerinin sunuluşunda görülen olumsuzluklara, doğru teşhis konulursa, netice alınır.

Maraşal Fevzi Çakmak'a izafe edilen bir söz vardır:

"GERÇEK MUHAREBEYİ MANGA KOMUTANLARI YAPAR. DİĞERLERİ DESTEK HİZMETİ VERİR."

Maraşal Fevzi Çakmak'ın bu sözünden yola çıkılırsa Diyânî hizmetlerin sunuluşunda manga komutanları;

a) Mihrapta imamet hizmeti sunan İmam,

b) Minberde hitabet hizmeti sunan Hatip,

c) Cami kürsüsünde vaaz veren Vâiz'dir.

Gerçekten, doğrudan doğruya halk ile temas kuran ve halk ile iç içe yaşayan bunlardır. Başkanlığın sunduğu irşad hizmetlerin aynası da bu mahallerdir.

"TEVCİH-İ ÇİHÂT NİZAMNÂMESİ"[25]nde sayılan 300 kadar görev çeşidinden sadece bir tanesi, "CİHET-İ ASLİYYE"dir. Geri kalan cihetlerin tümü, "CİHET-İ FER'İYYE" olarak değerlendirilmiştir. O tek cihet de imamet cihetidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, tarihî geçmişini düşünerek kendisinin, aysberk'in su yüzünde görünen bir bölümü olduğunu gözden ırak tutmamalıdır. Hizmetlerinin, Amerika'dan Avusturalya'ya kadar uzandığını söylerken dayandığı gerçek tabanı da unutmamalıdır. Sahip olduğu irşat kadrolarını, hem sayıca ve hem de nitelikçe en üst düzeye çıkarmalıdır. Bunun ön şartı da, personeline-gerçekten-güvenmeli ve kendisine de güvendirmelidir. İşte bu ortam sağlandığında yetenekli ve gayretli irşat görevlisine kavuşur. Aksi takdirde bünyedeki za'fiyet, artarak, devam edecektir.

12- Uzun yıllardan beri devam eden yasal boşluk, bazı durumlarda sorumlu olmamak için-yönetim açısından yararlı görülür ise de uzun vadede irşat hizmetlerinin, tavsamasına ve hatta unutulmasına yol açacaktır. I. Din Şûrası kararları arasında 23 ncü madde olarak yer almış ise de geçen 5 yıl içinde bu konuda bir gelişme olmamıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

3-5 Kasım 1993 tarihleri arasında Başkanlıkça Ankara'da gerçekleştirilen *I. Din Şûrası*'nda alınan 37 maddelik kararlar dizisinde 17 madde, *"Dinî konularda Toplumun Ay-*

(24) I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, c. I, s. 133, Ank.
(25) Kütüphanesi Kit. No: 9988 veya: 166837.

*dınlatılması"*na ayrılmıştır. Son derece yararlı bir çalışma yapılarak ortaya konan kararlar dizisinde irşat bazında *"Nitelikli Elemanın, Sağlanması ve İstihdamı", "Yasal boşluğun ve ücret dengesizliğinin giderilmesi" ve "Metod ve Üslûpta"* akl-i selîm çerçevesinde Kur'anî ve peygamberî üslûba dönülmesi, önemle vurgulanmıştır.

Yurtdışında sürdürülen irşat hizmetlerinde, ilgili ülke yasaları göz önünde bulundurularak, bu hizmette israr edilmesi ön görülmüştür.

Geçen 5 yıl içinde Başkanlıkça, I Din Şurası'nda alınan kararlar doğrultusunda irşat hizmetini ilgilendirenlerden bir kısmı hayata geçirilmiştir. Ancak 28 Şubat süreci, ortaya çıkınca, özellikle Başkanlığa eleman yetiştiren Kur'an Kursları ve İmam-Hatip Liseleri ile ilgili uygulamalar yeni durumlar ve yeni ufuklar ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Yasal boşluk konusundaki belirsizlik ise bütün ağırlığı ile devam etmektedir.

Cami ve mescidlerle ilgili yeni yasal düzenlemelerin yapıldığı ve dinî karakterli sosyal olayların hızla geliştiği bir ortamda Başkanlıkça *II. Din Şûrası*'nın toplanması takdire şayandır. Sayın Başkanın şahsında II. Din Şûrası'nı toplayanları, emeği geçenleri ve katkıda bulunanları saygı ile selamlıyorum.

TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

İsmet SELİM

Sayın Başkan, Saygıdeğer Şûra Üyeleri;

Esas konuya girmeden önce toplum ve toplumun dini konularda aydınlatılmasının üzerinde biraz durmak istiyorum.

TOPLUM

Ortak kurallar ve değerler etrafında birarada yaşayan insan topluluğuna "Toplum" denir. Bir başka ifade ile "Kavim, Cemiyet" demektir. Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Allah, Peygamberimize hitaben;

"Biz bu kitabı sana sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye indirdik."[1] buyurarak toplum üzerinde durmuştur.

Toplum; insanların bütün cins, sınıf ve yaşlardan oluşan herkesi kapsamaktadır. O halde bu topluma erkek, kadın, yaşlı, genç, tahsilli, tahsilsiz, cahil ve okumuşu da dahildir. Durum böyle olunca bu toplumu aydınlatma kolay bir iş olmadığı görülmektedir.

TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASI

Bu çok önemli bir iştir. Bunu başarabilirsek milletin ve hatta devletin devam ve bekasını sağlamış oluruz. Biz bunu bugün başardığımızı iddia edemeyiz. Onun için büyük sıkıntılar çekmekteyiz. Diğer ülkelerde yaşayan Müslüman kardeşlerimizin durumu da bizden daha iyi değildir. Yahut da biz böyle görüyoruz.

Toplumu oluşturan insanların birbirleriyle uyum içerisinde anlaşarak, kaynaşarak yaşamaları, milletine, devletine, bayrağına, sancağına ve milli marşlarına sahip çıkmaları iyi bir vatandaş olmalarına bağlıdır. İyi bir vatandaş olmak da dini yönden aydınlanmakla mümkündür.

Bugün insanlarımızda ne kadar iyi meziyetler, yüce değerler varsa bunların kaynağı Kur'an'dır, İslâm'dır ve Hz. Peygamberdir. Onun için toplumu dinî konularda aydınlatmak önem arzetmektedir.

1- Nahl Suresi, 64.

Bu görevi Cenab-ı Allah önce peygamberine vermiş, ondan sonra bu görev bizlere intikal etmiştir. Nitekim Mâide Suresi'nde;

"Ey Resul! Rabbi'nden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun."[2] denilmektedir.

Esasen bu görev belli bir sınıfa değil bütün inananlara verilmiştir. Kur'an'ı Kerim'de;

"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun"[3] denilmektedir.

Ancak, özellikle günümüzde her önüne gelenin bu işi yapamayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü; Toplumun dini konularda aydınlatılmasında çelişkiye düşürmeden, düzenli bir şekilde aydınlatmak, iman istiyor, ilim istiyor, ihtisas istiyor, tarafsızlık istiyor. Sadece İslâm'ın tarafında olmak istiyor, herkese eşit yaklaşım istiyor.

Onun için her önüne gelen bu işi yapamaz, yaparsa İslâm'a zarar verir. İnsana zarar verir; topluma zarar verir. İleride problemler konusunda bu hususa yer verilecektir.

Bu sebeple yapılan mevzuat düzenlemeleri ile toplumun itikat, ibadet ve ahlak konularında aydınlatılması, 633 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir.

Yukarıda temas ettiğimiz gerekçelerle, Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılsın diyenlere katılmıyoruz.

Ancak; Mer'i mevzuat ve mevcut kadro ile toplumu gerekli şekilde aydınlatmak mümkün olamamaktadır. Bundan dolayı da; insanlar arasında dine karşı çıkan inkârcılar türemekte, bid'at ve hurafeler yayılmakta, kendine insan üstü unvan takarak Allah'a çok yakın olduğunu, istediklerini cennete göndereceklerini iddia eden maddi menfaat sağlayan istismarcılar ortaya çıkmaktadır.

Bu inkârcı sınıfla istismarcı sınıfa karşı çıkılmayınca, çeşitli mülahazalarla bunlar himaye edilince işte o zaman olan İslâm'a ve insanımıza oluyor.

Bu iki tip insanı, şöyle de adlandırabiliriz.

1- Okumuş cahiller, 2- Okumamış hurafeci cahiller. Bunlar toplumu yanlışa yönlendiriyorlar. Bunu zaman zaman basın ve medyada müşahede ediyoruz.

Sonuç olarak; toplumu dini yönden aydınlatma iyi yapılamayınca, İslâm'ın arzu ettiği toplumsal barış, huzur, kardeşlik, birlik ve beraberlik, yardımlaşma ve dayanışma gerekli şekilde sağlanamamakta, iyi vatandaş yetiştirilememektedir.

Bundan dolayı da cemiyetin huzuru bozulmakta, korumasız olarak sokağa dahi çıkmak güçleşmektedir. Toplumu iyi aydınlatabildiğiniz zaman koruma yerine Allah korkusu, sorumluluk duygusu, hak ve adalet anlayışı hakim olacaktır.

Şimdi ise; toplumu dinî konularda aydınlatmakta karşılaşılan problemler üzerinde duralım.

2- Mâide Suresi, 67

3- Âl-i İmrân Suresi, 104

A- CAMİLERDE

1- VA'Z YAYIN SİSTEMİ

Bazı il ve ilçelerin camilerinde kablolu veya kablosuz hoparlör tesisatı bulunmadığından merkezlerden yetenekli elemanlar tarafından yapılan konuşmalar diğer camilere ulaşmıyor. Her caminin kendi görevlisi toplumu aydınlatma görevini yapmaya çalışıyor. Bu arada gerek mevzuat açısından ve gerekse bilgi yönünden yeterli olmayan kimseler toplumu yönlendirmeye çalışıyor. En büyük problem budur. Buna Müftülerimizden bazıları izin veriyor, bazıları vermiyor. O zaman izin verenler iyi, vermeyenler kötü insan oluyor.

Camilerde va'z ve irşad hizmetinde kullanılmak üzere kurulacak olan kablosuz yayın sistemine izin almak kolaylaştırılmalı ve maddi yönden zayıf olan mahalle ve köy camilerine bu sistemin kurulması için maddi destek sağlanmalıdır.

2- KADINLAR

Her nedense; eskiden beri hanımlar sanki ibadetle, İslâm'ı öğrenmekle mükellef değillermiş gibi birçok camilerde yerleri yoktur, tuvaletleri yoktur, abdest alma yerleri yoktur. Dolayısıyla camiye gidemiyorlar, ibadet edemiyorlar, va'z ve nasihat dinleyemiyorlar, İslâm'ı öğrenemiyorlar. Durum böyle olunca, çoğu kere kadının yanında olan erkek de camiye gitmekten vazgeçiyor ve o da aydınlanamıyor.

Esasen; çocukları yetiştiren ve eğiten kadınlar olduğu için onların aydınlanması erkeklerden daha önemlidir.

3- YENİ YAPILAN CAMİLER

Yeni yapılan ve hizmete açılan camilere kadro verilmeyişi ve boşalan camilere zorluklarla atama yapılması; bu camilerde ehil olmayan gayri resmi kişilerin görev yapmasına sebep oluyor ve böylece insanlar yanlış yönlendiriliyor. Hurafelerin, sapık düşüncelerin kucağına itiliyor.

4- VA'ZLAR VE VAİZLER

Toplumun bir bölümünün aydınlatılmasında va'zın ve vaizin önemli bir yeri vardır. Va'z ve vaiz bu iki kelime birbirinden ayrılmaz. Eğer vaiz iyi olursa vaaz kaliteli ve verimli olur. Eğer vaiz bilgisiz ve kültürsüz olursa, dünya ve ahireti tanımazsa yapılan vaaz hiçbir işe yaramaz.

Kürsü işgali, zaman israfı olur ve belki de zararlı olur.

Kur'an ve sünnet varken, akıl, mantık varken insanları uydurma hikâyelerle avutmaya kalkmak fevkalâde yanlıştır.

Diğer taraftan vaizlerimiz sayıca çok yetersizdir. Zannediyorum bugün, bütün Türkiye'de 280 kadar vaiz vardır. Bir örnek vermek gerekirse; bir milyonu aşkın nüfuslu metropol ilimizde İl Müftülüğünde bir vaiz, bir de merkez ilçenin birinde bir vaiz var. Şim-

di bu ilde toplumu nasıl aydınlatacaksınız? Bu mümkün değildir. Bunların sayısı yeterince artırılmalıdır. Bir de görevinde başarılı olamayanlar bu kadrolara aktarılmamalıdır.

Bunlar yapılınca problemler, şikayetler devam eder gider ve toplumu aydınlatamazsınız.

Vaizlerimizin bir kısmı da kalitece yetersizdir. Bunları eğitmek, uzun süreli kurslara tabi tutup yetiştirmek lazımdır. Yetişme istidadı olamayanları emekli yapmak veya başka bir göreve aktarmak en uygun olanıdır.

Eğer devletimiz, siyasilerimiz, hükümetlerimiz ve Başkanlığımız vaizlik müessesesinin lüzumuna inanıyorlarsa ki elbette inanıyorlar. O halde; mutlaka bu müesseseyi ayağa kaldırmaları lazımdır.

Yeni mezun olan politize olmamış aklı başında ve mantığı yerinde olanlardan ilk etapta 500 genç seçilmeli, mikrofonik sesi ve fizyonomisi ile insanları etkileyecek kabiliyette olan bu gençler, uzun süreli eğitime tabi tutup illere dağıtılmalıdır. Bunların kadro ve maddi durumları da yeterli hale getirilmelidir.

Böylece; gözü tok, hiç kimsenin bir şeyine tenezzül etmeyen ve insan kazanmaya, toplumu aydınlatmaya, elverişli elemanlar kazanmış oluruz.

Ayrıca vaizlerimize mesken, kitap takviyesi yapılmalı ve çalışma yeri temin edilmelidir. İşte o zaman istenilen verimi almak mümkündür.

5- BAYAN VAİZELER

Bir başka konu ise toplumun yarısını oluşturan kadınları aydınlatma görevini yapacak vaizeler yoktur. Bu da çok önemli bir eksikliktir.

Bu görevlileri de seçip yetiştirmek ve ilk defa en az her il'e bir iki tane vaize tayin ederek hanımların aydınlatılmasını sağlamak gerekir.

Aksi takdirde dayandığı kaynağı belli olmayan sabahtan kalkıp kendi kendine ahkâm kesen mürşidelerin insanları yanıltmasının önüne geçilemez. Hurafeler alır yürür ve mevcut durum daha da kötüye gider.

6- HUTBELER

Hutbelerin toplumun aydınlatılmasında çok önemli bir yeri vardır. Kısa olmasına rağmen Va'zdan daha etkili ve verimlidir. Çünkü cemaat hutbeyi çoğunlukla baştan sona kadar dinlemektedir.

Eskiye göre hutbelerin muhtevasında, tanzim ve iradında çok gelişme olmuştur. Fakat tam yeterlidir denemez. Hala problemler var. Öncelikle görevlilerin hutbe hazırlamaya gayret göstermemeleri, hutbeleri usulüne uygun olarak okumamaları, hutbelerin konu ve muhtevasının yeterli olmayışı büyük bir problemdir. Mutlaka bu eksiklikler giderilmelidir.

7- NAMAZ VAKİTLERİ

Toplumun dini yönden aydınlatılmasındaki bir problem de bazı yerlerde Cuma nama-

zının mesai saatlerine denk gelmesidir. O zaman çalışan kesim va'zdan istifade edememektedir. Müsamaha ve hoşgörü ile ancak Cumanın farzını kılabilmekte veya hiç kılamamaktadırlar.

B- TV, RADYO VE BASIN

Toplumun dini konularda aydınlatılmasında en etkili vasıtalardan biri de hiç şüphesiz tv, radyo ve basındır. Buna göre:

1- ÖZEL RADYO VE TV'LER

Günümüzde gerek genel ve gerekse özel tv. ve radyolar çoğalmıştır. Bu gelişmeler memnuniyet vericidir.

Ancak; bunların kuruluşunda ticari gaye olduğu gibi siyasi amaçlar da olabilmektedir. Gelir kaynakları da reklamlardır.

Çoğu kere bu kuruluşlara reklam verenler dini sohbet ve programları da üzerlerine alıyorlar, menfaate dayalı olarak karşılıklı anlaşıyorlar. Hal böyle olunca; dini sahada yetkili ve uzman olmayan çıkıp konuşunca vatandaşlar doğruya sevk edileceği yerde yanlışlara, hurafelere sürükleniyorlar.

Özel tv.'lerde bir diğer problem de şudur:

Önce sizden program istiyorlar. Yapıyorsunuz, veriyorsunuz, daha sonra paralı bir reklam bulunca sizin saatinize reklam koyuyorlar. Proğramı kaydırıyorlar.

2- RESMÎ TV VE RADYOLAR

Bu kuruluşlarda geniş dinî programlar yapılmıyor. 4. Kanalda Başkanlığımızca yapılan program her yerden izlenemiyor. Beklenen verim sağlanamıyor. Bu saatler bazen başka programlarla dolduruluyor.

Haftada bir cuma akşamları TRT 1'de yapılan inanç dünyası programı da 4. Kanaldakinden farksızdır.

3- BASIN YOLU İLE AYDINLATMA

Çoğu insanımızda okuma alışkanlığı olmadığından özellikle ilmi ve dini yayınlar yeterince takip edilmemekte ve bu sahada da istenen sonuç elde edilememektedir.

Bir de yayınların ekserisi ilmi olmaktan uzak, hissi ve siyasi veya hurafelerle dolu olmasıdır. Bu da faydadan ziyade zararlı olmaktadır.

4- TV VE BASIN İLE TOPLUMU AYDINLATMADA EN BÜYÜK PROBLEMLER

Buradaki en büyük problem çelişkili yazı ve yayınlardır. Bazıları bu programlarda bilerek maksatlı veya cehaletinden insanımızı aydınlık yerine karanlığa sürüklüyor. İhtilafa düşürüyor. Halkımız da ne yapacağını şaşırıyor.

Eğer birileri bir yanlış yapmışsa o yanlışı bütün bir meslek mensuplarına izafe edip

onları toptan toplumun gözünden düşürmeye matuf hareketler fevkalâde yanlıştır. Bu davranışlar bütün insanların dinden uzaklaşmasını sağlar.

Eğer bir hurafe yok edilmek isteniyorsa, saf insanımızı istismar eden, menfaat sağlamak için arkasından sürükleyenler deşifre edilmek isteniyorsa bütün bir meslek erbabını itham etmeye gerek yok. Mezhep imamlarını eleştirmeye gerek yok.

Sanki yeni bir din kuruyormuş, yeni bir şeyler söylüyormuş gibi davranmaya, sünneti dışlamaya gerek yok.

Kur'an'da olan İslâm dini, Kur'an'da olmayan İslâm dini gibi beyanlar toplumu şaşırtıyor. Ve isyan ettiriyor. Herkesin kafası karışıyor. Ve bu problemler sebebi ile insanlarımızın aydınlatılması konusu devamlı darbe yiyor, birlik ve beraberliğimiz bozuluyor. Bu iyi bir gidişin işareti sayılmaz.

Biz hiç kimseyi ve hiç bir kuruluşu itham etmeden yanlışları düzeltebiliriz. Milletimizin menfaatine olan da budur.

Bu tarz yayınları seyreden veya okuyan vatandaşlar müftülüklere koşuyor, telefon açıyor veya Başkanlığa müracaat ediyor ve soruyor.

Meslekdaşlarımız, vatandaşa o programda söylenenin doğru olmadığını beyan ederek doğrusunu anlatıyor. Şimdi böylesi iyi mi oluyor?

Din konusu çok mühim ve çok hassas bir konudur. Bu konu ile iştigal edenler de çok hassas olmalı, sorumluluk duygusu ile hareket etmelidir ki, bu çelişkili problemler ortadan kalksın.

Her sınıf insanımız kendi işini bırakıp din konusunda konuşmaya başlarsa esas konuşması gerekenler de susarsa bu işin içinden çıkılmaz.

Vatandaşları Diyanet İşleri Başkanlığına ve teşkilatına karşı cephe aldırtmaya çalışmak bölücülük olur. Kimsenin işine yaramaz. Başkanlığın itibarı zedelenirse bundan müslümanlar olarak hepimiz zarar görürüz. Hiç kimse buna göz yummamalıdır.

C- KONFERANS VE PANELLER

Toplumu dinî konularda aydınlatmak bir de konferans ve panellerle yapılmaktadır. Bu konudaki problemler ise;

Çok yerlerde uygun salon bulunamayışı veya bulunsa da yüksek ücret talep edilmesidir. Bazı yerlerde konferansçı bulunamamakta veya hazırlanmadan konferans vermeye çalışılmaktadır.

Bir kısım konferansçılarda konferanslarını yazılı olarak okumaya çalışmakta bu da rağbet görmemektedir. Bu sebepten çoğu kere konferanslarda dinleyici bulunamamaktadır.

Konferansçının çok iyi seçilmesi, ses tonu, hitabet kabiliyeti ile sahasında yeterli bilgiye sahip olması lazımdır. O zaman dinleyici bulunabilir.

İnşaallah her gün biraz daha iyiye gideceğiz. Milletçe ilerleyeceğiz, yükseleceğiz. Bu samimi duygularımla hepinize saygılar sunuyorum.

TOPLUMUN DİNİ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

Mehmet KÖSE

GİRİŞ

İnsan; içinde yaşadığımız, soluduğumuz, fiziki dünyanın hemen yanında, manevi diye isimlendirdiğimiz dünyalar içinde yaşar.

İnsan, yaratıldığı andan itibaren, kural ve kanunların uyduğu, bu manevi dünyalarının etkisi, bedeninin gelişmesine tesir eden fiziki dünyasının tesiri gibidir.

İnsanın fiziki dünyasının kendisinden istediği kuralları yerine getirip getirmemesi, bedenî olarak, müsbet veya menfî manada nasıl etki ederse; manevî dünyalarının kanunlarına uyup uymaması da, onun ruhen etkilenmesine sebep olur.

Kur'an-ı Kerim'de **"Zannediyormusunuz ki biz sizi abes olarak yarattık."**[1] buyurulmaktadır.

Manevi dünyası insanı doğduğu andan başlamak suretiyle, ölünceye kadar, varoluşunu, hayatını düzen içinde sürdürmesini sağlar.

Ayeti Celilede **"Allah ölümü ve hayatı hanginizin daha güzel davranışlarda bulunacağını imtihan etmek için yarattı."**[2] buyurulmaktadır.

Din duygusu, insanın manevi dünyasının doğumu ile başlayan ve mezara kadar da etkisini en tesirli şekilde gösteren bir duygudur.

Din, ferdin ve toplumun manevi ihtiyaçlarını en ideal manada karşılayabilen değerler bütünüdür. Her devir ve dönemde dine ihtiyaç vardır.

"İnsanın akıllı, hür, bencil (Egoist) ve bir arada yaşama mecburiyetinde olması dikkate alınarak düşünüldüğünde, insanın niçin dine ihtiyaç duyacağı daha iyi anlaşılacaktır."[3]

Dinin anlatılmasında ve anlaşılmasında, toplumun aydınlatılmasında, gerek bu hizmeti yapanlar ve gerekse kendilerine hizmet sunulanlar yönünden bir takım problemlerle karşılaşılması da tabiidir.

Toplumumuzu din konusunda aydınlatmak, İslâm dininin çeşitli konularla ilgili hü-

1 Mü'minûn, 23/115.

2 Mülk, 67/2.

3 Kılıç Doç. Dr. Recep, Hz. Peygamberin Hayatından Davranış Modelleri, T. Diyanet Vakfı Yayınları, 1998/17.

kümlerini ve diğer dini bilgileri, asli kaynaklara, ilmî ölçülere ve dinin özüne uygun olarak sunmak, Diyanet İşleri Başkanlığının aslî görevlerindendir.

Esasında İslâmın verdiği mesaj, bütün insanlığadır.

Kur'an-ı Kerim'de **"Ey Muhammed biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."**[4]

İslâm dini, dinlerin sonuncusu ve en mükemmelidir.

"Allah katında din, şüphesiz İslâmiyettir."[5] buyurulmaktadır.

İslâmı, aslî kaynaklarına, ilmi ölçülere ve dinin özüne uygun olarak sunmak, Merkezde Diyanet İşleri Başkanlığının, Taşrada İl ve İlçe Müftülüklerinin ve de onlara bağlı olarak bu hizmeti sunan vaizlerin, kısmende olsa İmam-Hatiplerimizin görevidir.

Esasında, her müslüman erkek ve kadın, İslâmı yaymak ve düşmanlarına karşı koymak için, İslâma davet etme sorumluluğu ve şuuru içinde olmalıdır.

Bu şuur, aydınlatma hizmeti sunanlarda pekiştiği zaman, hizmeti korkmadan ve tesir altında kalmadan yapmalarına sebep olur.

Kur'an-ı Kerim'de **"Allah'tan başka kimseden korkmazlar."**[6] İlahi emri bu konuda ışık olmalıdır.

Bu şuurlu sorumluluğu yerine getirmek ise; bilgi ile, öğrenmekle, kültürlü olmakla ve araştırma ile, zorluklara göğüs gererek olur.

TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER, ÇARELER

Bu problemleri, birkaç başlıkta toplamamız, konunun daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

1- HİZMETİN SUNULUŞUNDA GÖREV ALANLAR
2- KENDİLERİNE HİZMET SUNULANLAR
3- HİZMET VASITALARI VE YERLERİ
4- PLANLAMADAKİ EKSİKLİKLER
5- ÇARELER
6- YÖNETİM VE DENETİM
7- SONUÇ

I- HİZMETİN SUNULUŞUNDA GÖREV ALANLAR

Hizmetin sunuluşunda, bu görevi bihakkın yerine getirecek, bilgili, seviyeli, insanlara elbette ihtiyaç vardır.

Bu hizmet, genelde Müftüler, Vaizler, İmam-Hatiplerle veriliyor.

4 Sebe', 34/28.
5 Âl-i İmrân, 3/19.
6 Ahzâb, 33/39.

Bir konuyu aktarabilmek için, sadece o konuyu bilmek, meseleyi halletmiyor.

Kabul edilmelidir ki; beyinlerde var olan kuru bir bilgi, fazla işe yaramaz. Aslolan bu bilgi ve iman ile hayırlı işler yapabilmek esastır.

Kur'an-ı Kerim'de **"İman edip iyi işler yapanlar Cennetlik kimselerdir."**[7] buyurulmaktadır.

Bilgi pratiğe dökülebilmeli, istifadeye sunulabilmelidir. Bunu acaba ne kadar başarabiliyoruz.

Dini aydınlatmada bulunan elemanlarımızın istisnaları bir tarafa, kaç tanesine, hangi yerde ciddi manada kütüphane ve diğer imkânları sağlayabiliyoruz?

Veya varolan imkânlardan kaç elemanımız sorumluluk ve hak duygusu ile sırf görevimdir diye istifade ediyor?

Hizmeti sunanlar dünyada neler olup bittiğini bilmesi, duyması, anlatması gerekli bilgileri, edinmelidirler, edinebilmelidirler.

Halkımıza aydınlatma hizmeti sunanlar, belirli kaynaklardan yetişmektedirler.

Sunulan hizmetin etkili olabilmesi, yetişme esnasında varolan eksikliklerin yeniden programlanarak düzenlenmesi, ihtiyaca cevap verecek hale getirilmesi ve yaşanması lazımdır.

Bu konuda **"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niye söylersiniz. Yapmayacağınız şeyi söylerseniz Allah katında çok büyük bir günahtır."**[8] buyurulur.

Hizmet sunanlar, fertler arasında, sevgi, saygı, muhabbet duyguları tesis etmelidirler.

Kur'an-ı Kerim'de **"Ey peygamber! Biz seni şahit, müjdeci, uyarıcı, Allah'ın izniyle O'na çağıran, nurlandıran bir ışık olarak göndermişizdir"**[9] buyurulmaktadır.

Ahmet Yesevilerin, Mevlânaların Selçukluları, Şeyh Edebalî'lerin, Hacı Bektaş-ı Velilerin, Osmanlıları, sevgi ile yaklaşarak, muhabbetle besleyerek ve müjdeleyici bir üslup kullanarak aydınlattıkları unutulmamalıdır.

Şüphesiz onlar gibi olmak mümkün olmayabilir. Ama içinde bulundukları tolumun dünya ve ahiretlerinde rol oynadıklarını bilmelidirler. Ve mesuliyet duygusu içerisinde olmalıdırlar.

"De ki; ben sizden bir ücret istemişsem, o sizin olsun. Benim ücretim yalnız Allah'a aittir. O her şeye şahittir."[10]

"Sizden bir ücret istemeyenlere uyun onlar doğru yoldadırlar."[11]

Ayeti Celilelerin meallerine baktığımız zaman; hizmeti sunanların yaptıkları bu hizmetin, Allah için olduğunu bilmeleri ve bu konuda ne menfaat ve nede mevki kaygısı içerisinde olmaları gerekiyor. Ayeti Celileler bu konuda düstur olmalıdır.

---

7 Bakara, 2/82.
8 Saf, 61/2-3.
9 Ahzâb, 33/45-46.
10 Sebe', 34/47.
11 Yâsîn, 36/21.

Hizmet sunucular, milli birliğimizi sağlayan en önemli unsurlardan birininde dil birliği olduğunu unutmamalıdırlar.

Leibnitz nazariyesine göre: "Beşeriyetteki insanların akrabalık derecesi ve menşelerinin tayini ancak dil mukayesesi ile kabildir."[12]

Öyleyse; tarih birliğinin, din birliğinin ve sosyo-kültürel yapının aynı oluşu yanında, dil birliğinin de toplumumuzun sağlam temellere oturmasında rolü büyüktür.

Bu sebeple toplumu aydınlatmada, hizmeti sunanlar, güzel, yanlışsız, gramer hatası olmaksızın konuşma yapmak hussunda, kendilerini yetiştirmelidirler.

Bu hizmeti sunanlar, ister Müftü, ister Vaiz, ister İmam-Hatip olsun, mutlaka söylediklerinde samimi, hayırlı ve güzel işlerde önder ve yaşayan olmaya son derece dikkat etmelidirler.

Bu konuda **"Kur'an-ı Kerim'i okuyup durduğunuz halde, insanlara iyiliği emredipte kendinizi unutuyor musunuz? Hiç düşünmüyor musunuz?"**[13] ayeti celilesi ışık olmalıdır.

Hizmet sunucular, düzgün cümle kurabilmeli, va'z metodu konusunda kendilerini yetiştirmeli, çevresinde ve dünyada olup bitenleri, mümkün mertebe takip edebilmeli ve herhangi bir grubun değil, sadece Kur'an-ı Kerim ve sahih Hadis-i Şeriflerin ışığı altında, hizmet dolu güzel öğütlerde bulunarak, aydınlatmalarını yapmalıdırlar.

"Rasulüm; sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücedele et. Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. Ve o hidayete erenleri de çok iyi bilir."[14]

Marifet iltifata tabi ise; aydınlatma hizmetinde bulunan ve kendilerinden çok şeyler beklediğimiz elemanların, artık ücretleri konusunda gerçekçi iyileştirmelerde bulunulmalı ve onları yaptıkları görevin seviyesi ile doğru orantılı imkânlara kavuşturmalı ve aydınlattığı kişiler nezdinde saygın yerine oturtulmalıdır.

II- KENDİLERİNE HİZMET SUNULANLAR

İnsanların bilgi seviyesi ne olursa olsun, hiçbir mantık ve izahı olmayan bir inanışa kendilerini kaptırabiliyorlar. Büyücülük, falcılık, medyumluk gibi şeylerden meded umabiliyorlar.

Kur'an'ı Kerim'de **"Ey inananlar; içki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan kaçının ki saadete eresiniz"**[15] buyuruluyor.

İnsanlar eğer kafalarında bulunan, bu ve benzeri bir takım sakat düşüncelerin esiri olmuşlarsa, onlara aydınlatmada uygulanacak metod ve konunun sunucusu, önce sunduğu konuya hakim olmalıdır.

12 Buran Ahmet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar, II. Ağızlar Boğaziçi Yayınları, Ank. 1992.

13 Bakara, 2/44.

14 Nahl, 16/125.

15 Mâide, 3/90.

Dinimizde bunlar yasaklanmıştır. Demenin ötesinde meselenin temeline inebilmelidir. Yasaklanan nedir? niçin yasaklanmıştır? yasaklanmasına sebep olan amiller nelerdir? İnanılması halinde ne gibi olumsuz neticelere bizi ulaştırır. Gibi soruların cevabını vererek, meseleyi ortaya koymalıdır. Aksi halde, aydınlatma hizmeti tesirsiz olabilir.

Hizmet kendilerine sunulan insanlar, eğer kendilerine anlatılan konunun amacını, kendisine yaşayışındaki faydasını, ileride kendisine sağlayacağı menfaati kavrayabilirse; kendisini manen rahatlatacaksa ve birde dinlemeye hazırsa, sunulandan faydalanabilirler. Aksi halde zaman ve zahmet boşa gidebilir. Bulunduğu ortamın güzelliklerini, aydınlatıcı dinleyene sunabilmelidir.

Hadisi Şerifte: **"Geliri sizden yüksek olanlara değil, aşağı olanlara bakınız. Allah'ın üzerindeki nimetini hor görmemiz için yapacağınız en uygun şey budur."**[16] buyurulur.

Aydınlatma hizmeti sunanlara gerekli değerin verilmesi ve saygının gösterilmesi esastır. Zira kişi veya kişilere önem vermeyenlerin başarılı hizmet sunabilmeleri mümkün olamaz.

Hizmet sunulan halkımıza, Cami kapılarına astığımız bir kısım levhalarla, hareket tarzının ne olacağını hatırlatmamızın ötesinde; Camiye nasıl gireceği artık zihnine yerleştirilmeli, bir ibadethanenin ulviyeti ile uyuşmayan olumsuzluklar artık kaldırılmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de buyurulan **"Ey Ademoğulları Camilere her gidişinizde zinetinizi alınız."**[17] emri ilâhisi, cemaat için artık mutlak görevi cümlesinden sayılmalıdır.

Hizmet kendilerine sunulanlara bir de anlatılması gereken başka bir husus vardır. Kabul edilmelidir ki; sade vatandaşlarımız iki şeye çok karışırlar ve haksız, yersiz eleştirilerde bulunurlar.

Bunlardan birincisi; oturdukları yerde hükümeti yıkarlar ve yeniden kurarlar.

Bir diğeri ise; dini konularda haksız, yersiz, manasız yorumlarda bulunurlar ve hizmeti sunanın şevkini kırıcı eleştirilerde bulunurlar. Bu durumun yanlışlığı anlatılmalıdır.

Bir Cami avlusunda namaz vaktini bekleyen müslümanlardan birisi diğerine:

"Bugün Cuma namazımız olmadı, mutlaka iâde edilmeli idi. Çünkü Hoca Efendi kürsüden inerken, boğazını temizledi. Ve abdesti kaçtı. Abdest almadan namaz kıldırılır mı? diyorda, dinleyenlerde buna inanıyor ve tasdik ediyorsa;

Hizmeti cemaate sunmada, cemaate ulaşmada, onlara doğruyu anlatmada eksikliğiniz var demektir. Ve giderilmelidir. (Bu eksiklik, konu seçiminde olabilir. Anlatmada eksikliğimiz olabilir. Süzülmüş bilgiyi ulaştırmadaki eksikliğimiz olabilir.) Eksiklik ortadan kaldırılmalıdır.

III- HİZMET VASITALARI VE YERLERİ

Toplumun dini konularda aydınlatıldığı yerler: Camilerimizin Kürsüleri, Minberleri,

16 Tirmizî, Kitab-ü Sıfatil Kıyame, Bab 58, H.No: 2513.
17 A'râf, 7/31.

Ceza ve Tutukevleri, Çocuk Islahevleri, Huzurevleri gerektiğinde toplu işyerlerinde, çay ve dinlenme molalarında on dakikayı geçmeyecek şekilde planlanan kısa konuşmalar.

Bugün Camilerimizdeki cemaati, ezana yakın veya ezan okunurken Camide görebiliyorsak, bir problem var demektir.

Hadisi Şerifte: **"Camiye giden bir kimsenin attığı her adıma karşılık Allah onun bir günahını siler, bir derece yükseltir. Kişi Camide olduğu sürece namazda sayılır. Kişi namaz kıldığı müddetçe Melekler "Allah'ım onu affet. Ona rahmetini ihsan et." diye dua ederler"**[18] buyurulduğu halde gelmiyorlarsa bakmak gerekir.

Eğer bu problem hizmetin sunuluşunda ise; eksik giderilmelidir. Cemaat Camiye çekilmelidir.

Hizmetin sunulmaya çalışıldığı, Cezaevlerindeki, Çocuk Islahevlerindeki aydınlatılmayı engelleyici olumsuzluklar giderilmelidir.

(Zamanlamada mı hatalıyız? Sunuşu mu iyi yapamıyoruz? Seviyeye mi inemiyoruz? Çekiciliğimizi engelleyen etken nedir? Tespit edilmelidir)

Hizmet vasıtalarının günümüzde, başta geleni, görüntülü yayın aracı, Televizyonlardır.

Bilinmektedir ki; Türkiyemizdeki Televizyon yayıncılığı üçe ayrılmaktadır.

1- Ülke çapında yayın yapanlar.

2- Kablolu sistemle izleyicilere ulaşanlar.

3- Mahalli televizyonlar.

Televizyonlardan bir bölümünü yaptığı dini yayınlar fevkalâde seviyeli olmakla beraber; mahalli televizyonların tamamı için, bunu söyleyebilmek mümkün olamamaktadır.

Farklı yorumlar ve bilgiler, halkımızı tedirgin etmekte bu durum ise; engellenememektedir.

Eğitimle, irşadla binlerce kişiye ulaşabilmek imkânına sahipken, televizyonun yanında, gazete, radyo, sinema ve tiyatro ile de milyonlara ulaşmak mümkündür. Ve tesirlidir.

İletişim araçları değişik amaçlarla kullanıldığı zaman, inananların zihinlerinin bulanması, karışması daha kolay hale gelmektedir.

Buda her yönüyle, gerçek manada dinin aydınlatılmasında bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seyrettiği bir çizgi filmden etkilenerek "Güç bende" En büyük benim, başka büyük yok" diye elini havaya kaldıran bir çocuğa; gücün kendisinde olmadığı, en büyüğün de büyüğünün var olduğu, ancak yine karşı bir çizgi filmle, en etkili bir şekilde anlatılabilir.

IV- PLANLAMADAKİ EKSİKLİKLER

Planlama ve metod kullanmak; ilmin ve neticeye ulaşmanın şartlarındandır.

Müftülükler, gerek "İrşad Kurulları" ve gerekse "İrşad Ekipleri" için program hazır-

18 Buhari Sahaf Bab, 87 Cilt 1. Sayfa 122

larken yörenin her türlü yapısını (Sosyo ekonomik, sosyo kültürel ve dini yapısını) dikkate almalıdırlar.

Bunun içinde; her il için olmasa bile, bölgeler için "Va'z ve İrşad Haritası" veya "Va'z ve İrşad Kılavuzu" hazırlanmalıdır.

Bu haritada, va'z hizmeti sunulacak yerin (yaşayış biçimi, ilgi duydukları konular, dini durumu, gelenek ve görenekleri, saplantıları, töreye karşı duyarlılıkları vs. gibi konular derlenebildiği kadarı ile yer almalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de: Yanlış hareketlerden sakınanlardan olmaları için **"Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere, geri kalmaları gerekli olmaz mı? ki; böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler."**[19] buyuruluyor. Gerekirse; onların arasında devamlı yaşamak suretiyle hizmet sunulabilir.

Bazı bölgelerimizde eğitim yıllarca yapılamamış olması, bu bölgelerde yaşayan insanların kolayca istismar edilmelerine sebep olmuştur.

Doğrunun nerede olduğunu bilmeyen bu insanların, yaşayışları günlük dersek yeri vardır. Ölçünün ne olduğu bilinmeyen bir yaşayış, olumsuz sonuçlara ulaştırmaktadır.

Hayatın, yaşamanın çok zor olduğu bu yerlerde, Köy bütçesi veya tek kişi tarafından, ücreti ödenen bir köy İmamının, güçlükleri sebep göstererek "İnsan uyuşturucu satarakta geçimini temin edebilir" diye söylediği duyumlarını aldığımız böyle bir yere, senede bir defa giden, "İrşad Ekip veya Ekipleri"nin, ne ölçüde faydası olur. Kalıcı uygulamalar için çalışmalar yapılmalıdır.

Bütün bu eksiklik ve olumsuzluklara rağmen halkımız yinede devletimizin yanındadır.

"Devletimizin en büyük avantajı, halkımızın her şeye rağmen, ağırbaşlı, vakarlı ve sabırlı oluşu ve sokaktan meded beklememesidir.

Bunun temelinde; devlete karşı gelmemek gibi bir inanç unsuru yatmıyor mu?

Nitekim; halkımızın her fırsatta "Allah devlete millete zeval vermesin."[20] demesi bunun bilincinde olduğunu göstermiyor mu?

Öyleyse böyle bir halka uygun metodlarla yaklaşarak aydınlatmada bulunmak en doğrusudur.

V- ÇARELER

Dini aydınlatma hizmetinin kaliteli olabilmesi ve yapılırken, engellerle, eleştirilerle karşılaşmaması için; meslek erbabı, yetenekli, tecrübeli elemanlarla takviye edilmeli yoksa yetiştirilmelidir.

Bu hizmeti yürütenler senede mümkün olduğu kadar, sıkça bir araya gelmeli ve daha

19 Tevbe, 9/122.

20 Bozkurt Muhsin, Doğu Gerçeği, Boğaziçi Yayınları, Ank. 1997/14.

önce belirlenen bir konuyu belirli seviyede de olsa, bu süre içerisinde hazırlayıp, arkadaşlarının hazırladığı diğer konularla birleştirebilmelidirler.

Bu toplantılarda; dünyada cereyan eden yeni yeni konuları, zamanında değerlendirebilmek ve söylenecekler konusunda, birlik sağlayabilmek için çalışmalarda bulunmalıdırlar.

Kitle iletişim araçlarının artan gücü inkâr edilemez, bu araçların doğrudan halkla irtibatlı olanlarını ifadelendirmek üzere "MEDYA" kelimesi kullanılıyor.

Günümüzde inanılması güç hızdaki buluşlar, telgraftan telex'e, radyodan televizyona, bilgisayar-internet'e ulaşan seyir içerisinde insanoğluna sözlü, yazılı ve göze hitabeder şekilde kolaylıklar getirmektedir.

İmkânlar ölçüsünde bu araçlarla, insanlara aydınlatma hizmetinin götürülmesi yolları aranmalıdır.

GAP İdaresi gibi "Doğu ve Güneydoğu İllerini Geliştirme" adı altında kurulacak her birliğin proğramına çeşitli problemler için "Eğitim, Sağlık, Beslenme, İşsizlik vs. yapılan planlamalar içinde "Dini Yönden Toplumun Aydınlatılmasında Eleman Temini" gibi maddeler eklenmeli ve cazip imkânlarla özendirilmelidir. (Bu imkânlar, lojman, maaşta iyileştirme, ulaşımda kolaylık vs. olabilir.) bunlarla takviye edilmelidir. Bugün hangi yöre insanının, ne tür bir inanç sistemini benimsediğini bildiren derlenmiş bir bilgi bulunmamaktadır.

Köy bütçesinden veya tek bir şahıstan aylık alan gayri resmi imamların tesiriyle, devletin tayin ettiği İmam-Hatiplerimize rağbet edilmemekte, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden mezun olarak, görev sahası bulurum düşüncesiyle, Doğu ve Güneydoğuya akın eden gençlerimiz, örf, adet ve ananesini hatta dilini bilmediği kasaba ve köylerde, hiçbir varlık göstermemekte, köylülerce dışlanmaktadırlar. Bu durumda olan, İmam-Hatiplerimizin bir bölümü, bu durumu umursamaz iken; diğer bir bölümü, psikolojik rahatsızlıklara yakalanabilmektedirler.

Bu hususta bir grup çalışması mutlaka yapılmalıdır.

Toplumu aydınlatmada Camilerin dışına taşmalı, aile toplantıları, özel sohbetler, belirli günler dikkate alınarak, hususi programlar yapılmak suretiyle, dinleyici değişikliği yapılmalıdır, yapılabilmelidir. Bu durum, aydınlatıcı için, olumlu bir gelişme sağlayacaktır. Denmelidir.

Dinimiz hem maddi hem de manevi kalkınmaya önem verir.

Kur'an-ı Kerim'de: **"Allah'ın kulları için yaratmış olduğu ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kılabilir."**[21]

"Allah'ın sana verdiği şeylerde, Ahiret yurdunu da gözet, Dünyadaki payını da unutma."[22] buyurulmaktadır.

21 A'raf, 7/32.
22 Kasas, 28/77.

Hadisi Şerifte: **"Allah bir kuluna ihsanda bulundumu, bunun eserini onun üzerinde görmek ister."**[23] buyurulur.

Dinimizin gelişmesini istiyorsak, maddi yöndende gelişmenin yolları aranmalıdır.

Dini konulardaki aydınlatma ve eğitim, anaokullarına kadar, kendi seviyesinde verilmesi sağlanmalıdır.

Devletin kalkınması ve milletimizin mutlu olması için, ilim ve tekniğe önem vermemizin yanında, gerçek huzurun manevi ve dinî değerlere bağlılık sayesinde olabileceği kürsülerde, toplantılarda, sohbet yerlerinde ve de her yerde anlatılmalıdır.

Almanya'da kiliselerin anaokulu açma hakkı olduğunu biliyoruz.

Anne ve babalar "Çocuğumuzun (X) mezhebi inançlarına göre eğitilmesini kabul ediyoruz"[24] diye bir sözleşme imzalarlar.

Sınırlıda olsa dinî aydınlatma, bu tür yerlerde yapılacak olursa, hayatının sonuna kadar tesirini şüphesiz gösterir.

Halkın dini yönden aydınlatılmasında, fazla aşırı gitmek o aydınlatma için bir engel olabilir.

Kur'an-ı Kerimimizde **"Onlar sarfettikleri zaman ne israf ederler ne de cimrilik, ikisi arasında orta bir yol tutarlar."**[25]

"Böylece sizi insanlara şahit ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık."[26]

İslâm herşeyde orta bir yoldur. "Düşüncede, inançta, kullukta, ibadette, ahlakta, yaşayışta, muamelede ve nihayet ana ilkelerde."[27]

Çünkü: **"Allah kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla mükellef tutmaz."**[28]

Bütün mesele aydınlatmada aşırılığa kaçmamaktır. (Ne! kolayca Cennete ve nede! Cehennemin esfeline)

VI- YÖNETİM VE DENETİM

Aydınlatma hizmetinin götürülmesinde yönetim olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, merkez birim olarak üzerine düşen görevi yapmaktadır.

Bazı bölgeler için konuların mahallinde planlaması ve uygulanması sonucu ulaşmada dahada faydalı olabilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Eğitim Merkezleri"nde yürüttüğü programın bir benzeri, toplumu aydınlatma görevi yapanlara, sık sık yapılabilir, yapılmalıdır.

Bugün eğitimde özel okulların başarısı bilinmektedir. "Özel Va'z Teknikleri ve Va-

23 Tirmizî, Kitabü'l-Edep Bab, 54, H.No: 2819.
24 Türk Edebiyatı Dergisi, Eylül 1998, Sayı 299/23.
25 Furkân, 25/67.
26 Bakara, 2/143.
27 Kardavi Yusuf, Terceme Ulus Hasan Fehmi, Risale Yayınları, 1990/22.
28 Bakara, 2/286.

iz" yetiştiren uzun süreli eğitimler, yaptırılabilir, yaptırılmalıdır.

Ezan konusuna son zamanlarda el atılmakla birlikte, bütün bütüne konu halledilmiş değildir. Konunun üzerinde bütün birimler olarak durulmalı yeni programlar geliştirilmelidir.

Merkezi sistem üzerinde ısrarla durulmalı, yetkisiz kişilerin kürsüler boş kalmasın düşüncesinden hareketle konuşma yapmaları önlenmelidir.

Bir tarafta aydınlatma hizmeti yapılırken bu hizmeti götürdüğümüzü zannettiğimiz kişi veya kişiler, kahvede, sokakta, vapurda, otobüste, trende para konuşuyorsa; kim ne kazanmış? ne kadar kazanmış? nereden kazanmışın hesabını yapıyor. Şu kadar parası olursa; neler neler olurmuşun peşinde koşuyorsa bir problem var demektir. Bunu ortadan kaldırmak için gayret gösterilmelidir.

Bu konuda ne söylersek söyleyelim, insanımızın dinine, inancına bağlı olduğunu görürüz.

Birtakım baskılara rağmen (PKK vs.) Devlete ve dinin emrettiği birliğe saygılıdır.

Bugün Ülkemizde İslâm anlayışını saptırmayı ve halkımızı dini inançlarından uzaklaştırmayı hedef alan zihniyetlerin varlığı bir gerçektir.

Dağıtılan bir bildiride:

"Barbar Türk Devletinin vahşetine son verip bağımsız ve özgür bir Kürdistan kurmak için PKK, ERNK, ARGK önderliğinde Kürdistan halkı cihada kalkmıştır." diyecek kadar dini sömürü yapılmaktadır.[29]

Özellikle Güneydoğuda, İslamın birleştirici esasına dayalı bir anlayışla, birlik ve beraberlik ruhunu ayakta tutmak için çaba gösteren İmam-Hatiplerimizden bir çoğu Şehit edilmişlerdir.

Toplumu dini konularda aydınlatırken, bu ve benzeri birtakım güçlüklerde gözardı edilmemeli, problem olarak halli yönetimce düşünülmelidir.

SONUÇ

Toplumun din konusunda aydınlatılmasında karşılaşılan güçlüklerin ortadan kaldırılması, elbette hizmetin yürütülmesi için elzemdir.

Bu hizmetin, bölgenin ve yörenin duyarlılıklarını içine alabilecek nitelikte bir programlama ile (Kalifiye eleman istihdamı, bölgenin genel yapısı vs.) yürütülmesi, başarılı olabilmek için zorunludur.

Bu hizmet, birtakım kaygılarla (siyasi, ekonomik vs. verilebilecek bir hizmet değildir.

Bunun üstünde tam bir huzur içerisinde verilebilecek nazik ve değerli bir hizmettir.

Çağımızda bu hizmetin gelişen ve kısa sürede değişen şartlar dikkate alınarak sürdürülmesi esas alınmalıdır.

29 Budak Nazım, Varlığımızı Hedef Alan Tehdid (Bölücü Terör) Boğaziçi Yayınları, 1994

TOPLUMUN DİNÎ KONULARDA AYDINLATILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

ARI KOVANINA ÇOMAK SOKMAK

İsa SAİM

Yazıma bu başlığı atmamdaki maksadım, belli yerleri suçlamak ve itham etmek değil, kendi görüş açımdan, toplumun dini konularda aydınlatılmasında pratik olarak karşılaşılan problemleri samimi olarak; bazı kesimleri incitme pahasına da olsa ortaya koymaktır. Bu problemleri arz ve takdim ederken elbette ülkemizde hiç irşad hizmeti yapılmıyor demek istemiyoruz. Aksine öyle başarılı arkadaşlarımız varki onlar çevrelerindeki insanların doğumu, ölümü, okulu, bursu, düğünü, ahlakı, ibadeti, huzuru, birliği, elektriği, suyu vb. hulasa her şeyi ile yakından ilgilenmektedirler.

Zaman zaman kontrolü kaybetsek de bana göre ülke huzurunun temininde hutbe ve vaazlarımızın payı yüzde elliden fazladır. Daha fazla inzibatı tedbir olmasına rağmen; bazı bölgelerdeki huzursuzluğun bir sebebi de özellikle mektepli din görevlilerinin o bölgelerde ya azlığından, ya da medreseli denilen kimselerin yoğun faaliyetleri sonucu mekteplilerin tesirsiz hale gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü toplumun kültürü oradaki mederese geleneği kültürünün üzerine çıkmıştır.

Dünya ölçüleri baz alındığında; Ülke genelinde diğer meslek guruplarının başarısı ne ise, bizimde irşad ve dini sunmadaki başarımız odur.

Bu tespitten sonra irşad hizmetinde karşılaşılan problemler üzerinde duracak olursak, bunlardan bir kısmının bizden, bir kısmının da bizim dışımızdakilerden kaynaklandığını görürüz.

I- Bizden Kaynaklanan Problemler

a- İrşad Hizmetinde Görev Alan Dini Yüksek Tahsil Yapmış Eleman Sayısının Azlığı

Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirler hariç, merkez nüfusu ellibin, altmış bin olan bir ilçede dini yüksek tahsil yapmış sadece bir müftü var. İllerde ise Müftü, Müftü Yardımcısı, Şube Müdürü, Kur'an Kursları Müdürü, Murakıp çoğu kere hiç, bazende bir vaiz bulunmaktadır. Bunlardan Şube müdürü büro işleriyle, Murakıp soruşturma ve kontrol işleriyle meşgul olmaktadır. Diğer personeli sahaları dışındaki hizmetlerde, özellikle irşad hizmetinde kullanmak her zaman verimli olmamaktadır.

b- Bayan Eleman Azlığı

Bizim mesleğimiz kalbe ve gönle hitap etme mesleğidir. Bu bayan elemansız olmaz. Sadece erkeklerle bu işi yürütmemiz mümkün değildir. Nüfusun yarısına, hemde aile mektebinin ilk hocası durumundaki hanımlarımıza hizmet götüremiyoruz. Sadece Ramazan da teravih öncesi, iftar sofrasını hazırlamış, yorgun argın, büyük fedakârlıkla camilere gelebilenlere on onbeş dakika ulaşma imkânımız mevcut. Devletin, dolayısıyla Diyanetin bıraktığı bu boşluğu bir kısım menfaat grupları, hurafeciler kendi çıkarları doğrultusunda hiçbir dinî, ahlakî ve millî kural tanımadan doldurmaya çalışıyorlar.

1997 istatistiklerine göre 2842 bayan elemanımız var. Bunların sadece 162'si dini yüksek tahsil yapmış diğerlerinin çoğu okulu dışardan bitirmiş, hafize ev hanımları. Vaize olarak doğrudan irşad hizmetine katılan 29 bayan eleman istihdam ediyoruz.

Çok acilen henüz birilerinin elemanı olmamış, gönlünü ve kalbini ihraç etmemiş, okulu dışardan veya açıköğretim yoluyla bitirmemiş, devletine sadaketle bağlı, İmam-Hatibe dayalı üniversite ve ilahiyat fakültesi mezunu elemanlara ihtiyaçlarımız vardır.

Personel alımlarında Arapça ve hafızlığı tek ve yeterli tercih sebebi olmaktan çıkarmalıdır. Adayın ufkunun derinliğine, nezaketine, millî meselelere bakış açısına, ileride yetiştirilebilir olma kabiliyetine, dış görünümüne, giyim kuşamının örfe aykırı olmamak kaydıyla asra uygunluğuna bakmalıyız.

c- Dini Metinlerin Değerlendirilmesindeki Yanlışlık

Dini metin ve kaynakların kuvvet derecelerini ölçmede, sahihini sahih olmayanından ayırmada, bir meselenin (Özellikle vesail nevinden olan) belli bir asırda uygulanma imkânının olduğu, bu asırda uygulama imkânının kalmadığı, şartların değiştiği konularında personelimizi ikna etmede başarılı olamıyoruz. Görevlilerimizin bir kısmı ictihadı bir meseleyi Kur'an ayeti gibi görüyor, onun hiç değişmeyeceği, her asırda uygulanabileceği kanaatini taşıyor. O içtihadı hükmü millete diretiyor. Sıkıntı burada başlıyor ve devam ediyor. Okuduğumuzu sorgulayamıyoruz. Eskiyi gözümüzde çok büyütüyor, yeniye önem vermiyoruz. Arapça, ya da Osmanlıca yazılı bir metni kesin hüküm kabul ediyoruz. O hükme aykırı fikir beyan edenleri en azından itikadı zayıf olarak kabul ediyoruz. Mezhep içinde veya diğer mezheplerin değişik görüşlerine bile itibar etmiyoruz. Diyanete eleman yetiştiren eğitim kurumları, hizmetiçi eğitim çalışmalarında bizler irşad hizmetinde bulunacak insanların ufuklarını açmaya, en azından mezhep taassubunu terk ederek, diğer görüşleride kabul etmese bile müsamaha ile karşılama alışkanlığını kazandırmalıyız.

Bana öyle geliyor ki hizmetiçi eğitim kurslarında Kur'an'a ağırlık veriyor, diğer konuları biraz ihmal ediyoruz. Kur'an eğitimi ile, beşeri, sosyal ve fıkıh eğitimi arasındaki dengeye dikkat etmemiz gerekiyor.

d- Görevlilerin Cemaatlara Bağlılığı

Sayıları azda olsa bir kısım görevlilerimizi kendilerinden daha az tahsilli hatta hiç tahsili olmayan, cemaat ve cemiyetlere intisab ediyorlar. Oralardan yanlış bilgi ediniyor

Hakîkatda cân u tendin pâk ötmeseng
Ğafletlerdin sini ne dip cüdâ kılsun"

(Bu âlemde rüsvâ olup kan yutmasan,
Şeriatte, tarikatte pir tutmasan,
Hakikatte candan, tenden tam geçmesen,
Gafletlerden seni ne diye ayırıversin?)

XVI / 3 (s.140-141)

Yunus Emre:

*"**Evvel kapu şerî'at** emr ü nehyi bildürür*
Yuya günahlarını her bir Kur'ân hecesi

İkincisi tarîkat kulluğa bil baglaya
Yolı toğru varanı yarlıgaya hocası

***Üçüncüsi ma'rifet** cân gönül gözin açar*
Bak ma'nî sarâyına Arş'a degin yücesi
***Dördüncüsi hakîkat** ere eksük bakmaya*
Bayram ola gündüzi Kadir ola gicesi"

351/ 3-4-5-6 (s. 351)

*"**Şerî'at-Tarîkat** yoldur varana*
***Hakîkat-Ma'rifet** andan içerü"*

290 / 8 (s.295)

"Evvel kapu şerîat geçse andan tarîkat
Gönül evi ma'rifet ışk hakîkat içinde"

295/ 5 (s.300)

*"Bu **şerîat** güç olur **tarîkat** yokuş olur*
***Marifet** sarplık durur **hakîkat**dür yücesi"*

351 / 7 (s.351)

"Dört kapudur kırk makâm yüz altmış menzili var
Ana irene açılur vilâyet derecesi"

351 / 13 (s. 352)

Hacı Bektaş-ı Velî:

"Kul, Çalap Tanrı'ya kırk makamda irer, ulaşur, dost olur. Ol kırk makâmun onı şerîat içindedür ve onı tarîkat içindedür ve onı ma'rifet içindedür ve onı hakîkat içindedür." (s.14)

*"**Tarîkat**ke **şerîat**sız kirgenlerni*
Şeytân kilip îmânını alur irmiş
Uşbu yolnı pîrsiz davâ kılğanlarnı
Sersân bolup ara yolda kalur irmiş"

(**Tarikate şeriat**siz girenlerin
Şeytan gelip imanını alır imiş.
İşbu yolu pîrsiz dâva kılanları
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş.)

XXXII / 1 (s.216-217)

*"**Şerîat**nı **tarikat**nı biley diseng*
*Tarikatnı **hakîkat**ke ulay diseng*
Bu dünyâdın dürr ü güher alay diseng
Cândın kiçken hâs kulları alur irmiş"

(**Şeriati, tarikati** bileyim desen,
Tarikati hakikate ekleyim desen,
Bu dünyadan inci, cevher alayım desen,
Candan geçen seçkin kulları alır imiş.)

XXXII / 6 (s.218-219)

*"**Şerîat**da tecrîddür dünyâsını terk itmek*
Terk itmeyin dünyânı Hak'nı söydüm dimesün

***Tarîkat**da ten cânın terk itmeki tecrîddür*
Terk itmeyin ten cânın tecrîd boldum dimesün

***Hakîkat**da harâmdur bir Hudâ'dın özgesi*
Andağ bolmay âşıklar dîdâr ârzû kılmasun"

(**Şeriatte** tecrittir dünyasını terk etmek;
Terk etmeden dünyayı, Hakk'ı sevdim, demesin.
Tarikatte ten canın terk etmesi tecrittir;
Terk etmeden ten canın, tecrit oldum, demesin.

Hakikatte haramdır bir Hüda'dan başkası;
Öyle olmadan âşık, didar arzu kılmasın.)

LXII / 5-6-7 (s.322-323)

"Su âlemde rüsvâ bolup kan yutmasang
Şerîatda **tarîkat**da pîr tutmasang

Tasavvuf geleneğinde, kişilerin, manevî bakımdan kendilerini geliştirmeleri ve yükseltmeleri için çeşitli eğitim yolları ortaya konulmuştur. Bu eğitim sürecinden geçen kişilerin bir takım merhaleler katettikleri ve bazı manevî kazanımlar elde ettikleri kabul edilir. Bu merhaleler ve manevî kazanımlar için bazı tabir ve kavramlar kullanılır. İşte bu tabir ve kavramlardan bir kısmı da, *"dört kapı"* olarak topluca isimlendirilmiş bulunan **"şeriat, tarikat, marifet** ve **hakîkat"** tir. Bu dört kapı kavramı, bir müridin birbirini takip eden dört merhaleyi ve kat ettiği bu merhaleler sayesinde elde ettiği manevî kazanımları ifade eder. Mürîd, "şeriat" kapısından girer, *"tarikat"* ve *"marifet"* merhalelerini de aşarak *"hakikat"*e ulaşır.

Ahmed-iYesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin tasavvuf anlayışlarında da büyük ölçüde bir benzerlik görülmektedir (Yılmaz, 1993; s.26-29). Bu çalışmada bu benzerlik ve bütünlüklerin tamamını ele almadık. Ancak bir örnek teşkil etmesi için yukarıda belirttiğim, *"dört kapı"*, yani *"şerîat, tarîkat, hakîkat ve marîfet"* kavramlarına verdikleri önemi vurgulayan örneklerle yetindik. Onların bu dört kavramla ilgili olarak söylediklerinin bir kısmı şöyledir:

Ahmed-i Yesevî:

*"**Tarîkat**dur bu yol atın bilse dervîş*
*Ma**rifet**ni meta'ıdın alsa dervîş*
Özge yollar bâd-ı hevâ sansa dervîş
Hakîkatnı meydânıda ir ol bolur"

(**Tarikat**tir bu yol, adını bilse derviş,
Mârifetin metâından alsa derviş,
Başka yollar beyhudedir, sansa derviş,
Hakikatin meydanında er o olur.)

XXVI / 6 (s.188-189)

*"**Marifetning** bûstânıda cânıng birgen*
***Muhabbetning** meydânıda baş oynağan*

***Hakîkatnıng** deryâsıdın gevher alğan*
Ğavvâs yanglığ ol deryâdın çıkmas bolur"

(**Mârifet**in bostanında canını veren,
Muhabbetin meydanında baş oynayan,
Hakikatin denizinden cevher alan
Dalgıç gibi o denizden çıkmaz olur.)

XXVIII / 3 (s.194-195)

Ahmed-i Yesevî başka bir hikmetinin bir mısraında da, Hulefâ-i Râşidîn'in hepsinin ismini zikreder:

"Ğurbet tigdi Mustafâ dik irenlerğa
Otuz üç ming sahâbe hem yârânlarğa
Ebû Bekir Ömer Osmân Murtazâ'ğa
Ğurbet tigdi alarğa hem aydım muna"

(Gurbet değdi Mustafa gibi erenlere,
Otuz üç bin sahabe ve yâranlara,
Ebû Bekir, Ömer, Osman, Murtaza'ya,
Gurbet değdi onlara hem, dedim işte.)

VIII / 3 (s.94-95)

Yunus Emre de, dört halifeyi hürmet ve tazimle anar:

*"**Ebu Bekr** ü **Ömer** ol dîn ulusı*
***Aliyy-i Murtazâ Osman** benümdür."*

31/3 (s.48)

"Muhammed'i yaratdı mahlûkat şefkatinden
*Hem **Ali**'yi yaratdı mü'minlere fazlından"*

249 / 4 (s.260)

*"Ebû Bekrile **Ömer** yüzlerinden nûr tamar*
*Sinesi tolu Kur'ân **Osmân**-ı **Affân** kanı"*

396 / 7 (s.395

Hacı Bektaş-ı Velî, Hz. Peygamber ve dört halifeyi, birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir elin beş parmağı gibi bir bütün olarak görmektedir:

*"Ve hem Muhammed Aleyhi's-selâm baş parmak gibidür; **Ebû Bekir** radıya'llâhu anh şehâdet parmağı gibidir; **Ömer** radıya'llâhu anh orta parmak gibidür; **Osman** radıya'llâhu anh tahâret parmağı gibidür; **Ali** kerrema'llâhu vecheh kiçi (küçük) parmak gibidür ..."* (s.78)

Dört Kapı

İslâm tarihinde, hatta günümüzde bir tasavvuf gerçeği vardır. Bu, tasavvufun özünü kabul etmeyenlerin dahi reddetmeleri mümkün olmayan bir gerçektir. Hicri ikinci asırda başlayan tasavvuf anlayışı, asırlar ilerledikçe bütün İslâm âlemine yayılmıştır. Hatta, Türkler arasında tasavvuf hareketinin İslâmiyet'in kabulüyle paralel yayıldığı kabul edilir *(Köprülü, 1976)*. Bu bakımdan bizim tarihi kültürümüzde, şiir ve edebiyatımızda tasavvuf anlayışının önemli izleri ve yeri vardır.

çası Alevîler ile, Hacı Bektaş-ı Velî'yi pir kabul eden Bektaşîler, Hz.Ali dışındaki halifelere aynı gözle bakmazlar.

Ahmed-i Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî veYunus Emre'nin dört halifeye bakışları birbiriyle parelellik arzetmektedir ve bizim kültürümüzün genel yapısını yansıtmaktadır.

Ahmed-i Yesevî, dört halifeden her biri için ayrı ayrı birer *"Hikmet"* yazmıştır. Bu hikmetlerinde, çeşitli özelliklerini öne çıkararak onları öğmektedir. Biz burada dört halifeden her biri için yazdığı hikmetlerin birinci beyitlerini vererek yetinmek istiyoruz:

Hz. Ebu Bekir:

*"Körgen zamân **Ebâ Bekr-i Sıddîk**'dur*
*Üstün bolup tayanğan **Ebâ Bekr-i Sıddîk**'dur"*

(Gördüğü an inanan **Ebâ Bekr-i Sıddîk**'dir;
Üstün olup dayanan **Ebâ Bekr-i Sıddîk**'dir.)

XLVI / 1 (s.290-291)

Hz.Ömer:

*"İkinçisi yâr bolğan adâletlığ **Ömer**'dür*
*Mü'minlığda yâr bolğan adâletlığ **Ömer**'dür"*

(İkincisi yâr olan adaletli **Ömer**'dir;
Mü'minlere yâr olan adaletli **Ömer**'dir.)

XLVII / 1 (s.292-293)

Hz. Osman:

*"Üçüncisi yâr bolğan **Osmân**-ı bâ-hayâdur*
*Her nefesde yâr bolğan **Osmân**-ı bâ-hayâdur"*

(Üçüncüsü yâr olan haya sahibi **Osman**'dır;
Her nefeste yâr olan haya sahibi **Osman**'dır.)

XLVIII / 1 (s.294-295)

Hz.Ali:

*"Törtdünçisî yâr bolğan şîr-i Hudâ **Alî**'dür*
*Hem Mi'râcda yâr bolğan şîr-i Hudâ **Alî**'dür"*

(Dördüncüsü yâr olan Hak arslanı **Alî**'dir;
Hem Mirâc'da yâr olan Hak arslanı **Alî**.)

XLIX / 1 (s.296-297)

Ol sebebdin Hak'ka sığnıp kildim muna"
(Ben yirmi dört yaşa girdim, Hak'tan uzak;
Âhirete varır olsam, hani hazırlık?
Öldüğümde toplanıp vurun yüz bin dayak;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim işte.)

IV / 4 (s.70-71)

Ahirete hazır olmak hususunda Yunus Emre de şunları söyler:

"İşitdün Mustafâ'yı kim bu yir yüzinde kalmadı
Şunı şöyle bilüriken yeragın nişe kılmazsın"

235 / 8 (s.248)

"İsrâfil sûrı ura yir yüzi divşürile
Harâb ola berr ü bahr çarh-ı felek yoyıla

Kimse varmaya bunda cümlesi vara anda
Ol pâdişâh önünde Hak terâzû kurıla

Iyân ola cümle iş kurtılmaya yâd-biliş
Gel fülân ibn-i filân her bir kula kıgrıla"

306 / 1-3 (s. 313-314)

Dört Halife

Bilindiği üzere, Hz.Peygamber'in vefâtından sonra halife olan Hz.Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz.Ali ile, onların dönemi İslâm tarihi içinde çok ayrı bir öneme sahiptir. *"Hulefâ-i Râşidîn Dönemi"* denilen bu dönem, Hz.Peygamber'den sonraki İslâm tarihi için de, idarî ve siyasî bakımdan örnek bir dönem olarak kabul edilir. Buna rağmen, onların hilâfet makamına geliş ve getirilişleri ile, özellikle son iki halife zamanındaki bazı uygulamalar, tarih içinde, değişik İslâm toplumları arasında çeşitli ihtilafların temelini oluşturmuştur. Hatta onlara dayalı mezhepler ortaya çıkmış ve gruplaşmalar meydana gelmiştir. Bu mezhep ve gruplaşmaların izleri günümüzde de kısmen devam etmektedir. *"Hulefâ-i Râşidîn"* (Râşit Halifeler) de denilen dört halifeye bütün müslümanların hürmeti sonsuzdur. Hiç bir fark gözetilmeden hepsinin adı saygı ile anılır. Ancak, bahse konu olan hilâfete geliş şeklini ve bazı uygulamaları temel alarak ortaya çıkmış bazı mezhep ve gruplar, dört halifeden bazıları hakkında aynı hassasiyeti göstermemektedirler.

Bizim kültür tarihimizde de Hulefâ-i Râşidîn genel olarak, aralarında hiç bir ayırım yapılmadan hürmetle anılır, isimleriyle birlikte mutlaka saygı ifadeleri kullanılır ve örnek kimseler olarak kabul edilir. Ancak tarih içindeki mezhepleşme ve gruplaşma gerçeği bizim kültürümüze de yansımıştır. Meselâ, toplumumuzun bir gerçeği ve ayrılmaz par-

Ahmed-i Yesevî:

"Tiriglikde din nevbetin yahşı urğıl
Âhiretning esbâbını munda kurğıl
Kul Hâce Ahmed îmân üzre tâyib bolğıl
Îmân birlen barğan kullar ölmes irmiş."

(Dirilikte din nevbetini iyi vur sen;
Âhiretin esbâbını burada kur sen;
Kul Hâce Ahmed, imân üzre tevbeli ol sen;
İmân ile varan kullar ölmez imiş.)

XXXV / 11 (s.230-231)

Yunus Emre:

"Fâni dünyâyı n'idelüm bâki evine gidelüm
Armağan gerek dostumdan bunda yükin dutsun dimiş."

122 / 3 (s.130)

"Bu dünyâyı elden bırak âhirete eyle yerak
Erenlerden olma ırak gel ikrâr it erenlere"

314 / 7 (s.321)

Hacı Bektaş-ı Velî:

"İmdi aziz-i men! Bu dünyâlık irkenler dünyâ malını cem' idenler yârın âhiretde dürlü dürlü azâblardan nite kurtulsardur." (s.6)

Ahmed-i Yesevî, ahirete hazır olmak gerektiğini de şu sözlerle ifâde eder:

"Küllü yevmin beterrün didi hak Mustafâ
Ümmet bolsang kulak salğıl ehl-i vefâ
Yahşılarnı ecrin birür bedge cezâ
Kıyâmet kün cezâların tartar dôstlar"

("Küllü yevmin beterün." dedi hak Mustafa;
Ümmet olsan, kulak sal sen, ehl-i vefa;
İyilerin ecrini verir, kötüye ceza;
Kıyamet günü cezalarını çeker dostlar.)

XXI / 8 (s. 164-165)

"Min yigirme törtke kirdim Hakdın yırak
Âhiretka barur bolsam kanı yarak
Ölgenimde yığlıp urung yüz ming tayak

tan çıkarmak anlamında, "dünyayı terk" kavramı geliştirmişlerdir. Ahmed-i Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin dünyaya bakışları da aynı şekildedir. Hatta Ahmed-i Yesevî, dünyaya aşırı bir şekilde dalıp amaç haline getirmeyi "dünyaya tapmak" olarak nitelendirmiştir.

"Dünya-perest nâ-cinslerdin boyun tavla
Boyun tavlap deryâ bolup taştım muna."

(Dünyaya tapan soysuzlardan yüz çevir;
Yüz çevirip, deniz olup taştım işte.)

I / 7 (s.50-51)

Yunus Emre, dünyanın geçiciliği, insanın mutlaka bir gün bu dünyayı terkedeceği ve bu yüzden dünyaya bağlanıp kalmaması gerektiği üzerinde durur:

"Bu dünyeye gelen kişi âhir yine gitse gerek
Müsâfirdür vatanına bir gün sefer itse gerek."

139 / 1 (s.149)

"Dünyayı elden bırak olmagıl Hak'dan ırak
Ser-mâye kendüs'olmış varlıklar yuyanlara"

331 / 4 (s.336)

Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makâlat'ında da "dünyayı terk" üzerinde durulmaktadır:

"Âbidlerün tâatları ... nefsi arzuların istemeyüp ***dünyâyı terk idüp*** *âhireti sevmekdür."* (s. 4)

"Ve hem mü'minlere dünyâ sevmekliğ be-gâyet ulu noksandur. Nitekim Rasûl Hazreti aleyhi's-selâm buyurur:

"Dünyâ sevgisi her hatanın başı, onu terk etmek ise ibâdetin esasıdır."

"Ya'ni dünyâ sevmeklik dükeli günahların başıdur ve **dünyâyı terk itmeklik dükeli ibâdetlerün başıdur.**" (s.110-111)

Dünya-Âhiret İlişkisi

Biraz önce de üzerinde durulduğu gibi, mü'min için dünyalık elde etmek amaç değil, kulluğunu daha iyi yapmasını kolaylaştıracak araçtır. İnsan bir gün mutlaka ölecek[12] ve dünyada yaptığı-ettiği her şeyden hesap sorulacaktır.[13] İşte mü'minin bu hesaba hazır olacak şekilde yaşayışını düzenlemesi gerekir. Bu hazırlığın yeri dünyadır. Bizim incelediğimiz büyük zatlar da buna özellikle vurgu yapmışlardır:

12 "Her nefis ölümü tadacaktır." Âli İmrân III, 185; Enbiyâ XX/35; Ankebût 29/57.
13 "Siz içinizdekini gizleseniz de açıklasanız da, Allah onunla sizi hesaba çeker." Bakara 2/284.

"Müsülmânam diyen kişi şartı nedür bilse gerek
Tanrı'nun buyrugın tutup biş vakt namâz kılsa gerek"

136 / 1 (s.146)

"Allah buyrugın dutgıl namâzun kılıp gitgil
Namâzun kılmayınca zinhâr varmagıl işe"
"Evünde helâlüne biş vakt namaz öğretgil
Öğüdün dutmazısa yazugı yokdur boşa"

341 / 3-4 (s.343, 344)

Hacı Bektaş-ı Velî:

"Şeriat makâmları:

.....

Üçüncü makâm ***namâz kılmakdur ve zekât virmekdür ve oruç dutmakdur ve güci yeterse hacca varmakdur*** *ve hem ..."* (s.19)

"Biregü diliyile îmân getürse ve gönliyile inanmasa veyâhûd öşrü zekâtı tamâm virmese veyâhûd hacca varuriken yoldan girü dönse ... dükeli işlediği amelleri hebâen mensûrâ olur." (s.31-32)

Bu örnekler, Ahmed-i Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin ibadetler hususunda ne kadar hassas olduklarını ve ibadetlerin yerine getirilmesine ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.

Dünyaya Bakış

Kâinattaki bütün varlıklar, Cenâb-ı Allah tarafından insanın emrine verilmiştir.[10] İnsanoğlu, hayatını devam ettirmek ve yaşayışını kolaylaştırmak amacına uygun olarak dünyadaki her şeyden yararlanır. İslâm Dini'nde temel prensip dünyaya bu amaç doğrultusunda bakmak ve bu amaçla sınırlı olarak sarılmaktır. İnsanın yaratılmasındaki esas hikmet Allah'a kulluktur.[11] Müslüman da dünyayı ve dünyadakileri, bu amacını gerçekleştirmesine yardımcı unsurlar olarak görür. Dünyalık makam mevki kazanmak ve dünyalık malmülk biriktirmek ve yığmak, müslüman için esas amaç değildir ve olmamalıdır.

Müslümanın dünyaya bakışının böyle olması, onun dünya nimetlerinden istifade etmemesi, dünya işlerinden elini çekmesi demek değildir. Bilakis, kâinattaki her şeyin insanın emrine verilmiş olduğu bilinciyle, dünyadaki bütün nimetlerden, haram-helâl ölçüsüne riayet ederek, en iyi şekilde yararlanmak gerekir. Müslüman için dünyanın vâsıta olmaktan çıkarılıp, amaç haline getirilerek, dünyalık elde etmek için meşrûiyet sınırları dışına çıkılması doğru değildir.

İslâm alim ve ediplerinin dünyaya bakışları bu doğrultudadır; dünyâyı amaç olmak-

10 (Allah) Göklerde ve yerde olan tüm her şeyi sizin hizmetinize sundu (musahhar kıldı). Câsiye VI, 13.
11 "Ben cin ve insanları ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım." Zâriyat LI/56.

(Beş yaşımda tâbi olup tâat kıldım;
Baş eğerek oruç tutmayı âdet kıldım.)

II / 13 (s.62-63)

"Bî-namâz u bî-tâatke birmes kuvvet
Fi'li za'if özü ma'yûb birmes himmet"

(Namazsıza, tâatsize vermez kuvvet;
Fi'li zayıf, ayıplıya vermez himmet.)

XVI / 8 (s.142-143)

"Muhabbetni şevkı birle yâr istegil
Rûze namâz Uğanımnı farzı bolğay"

(Muhabbetin şevki ile yâr istegil
Oruç, namaz Kadir'imin farzı olur.)

XXXVI /1 (s.232-233)

"Fâsık fâcir hevâ kılıp yirni basmas
Rûze namâz kazâ kılıp misvâk asmas
Resûlu'llâh sünnetlerin közge ilmes
Günâhları kündin künge artar dôstlar"

(Fâsık, fâcir havalanıp yere basmaz;
Oruç, namaz kazâ kılıp misvâk asmaz;
Resûlu'llah sünnetine değer vermez;
Günahları günden güne artar dostlar.)

XXI / 9 (s.164-165)

"Cemâatke barmayın terk-i namâz kılğanlar
Şeytân birle bir yirde Derk-i esfel'de kördüm."
(Cemaate varmadan namazı terk kılanlar
Şeytan ile bir yerde, Derk-i esfel'de gördüm.)

LIX / 8 (s.316-317)

Yunus Emre:

"Benden öğüt isterisen eydivirem bildiğümden
Budur Çalab'un buyrugı ***tutun oruç kılun namâz"***

109 / 2 (s.119)

İbadetler

Peygamberimiz bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

"İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed 'in O'nun kulu ve rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak."[9]

Bu hadiste belirtilen hususlar, Allah'ın müslümanlara emrettiği başlıca ibâdetlerdir. Bunlar kelime-i şehâdet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve oruç tutmaktır. Bunların her biri Kur'an'da çeşitli ayetlerde emredilmiştir ve müslümanların bu ibadetleri yerine getirmeleri gerekir. İşte Ahmed-i Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî, söz konusu ibâdetlerin yerine getirilmesi üzerinde hassasiyetle durmuşlardır.Onların bunlarla ilgili olarak söyledikleri şunlardır:

Ahmed-i Yesevî:

"Ey kul Ahmed sin bu kün kılğıl ibâdet tün ü kün
Dimegil ömrümdür uzun bilmem ki hâlım ne bolur."
"Ey kul Ahmed, sen bugün, **kıl sen ibadet gece gündüz,**
(Deme sen ömrümdür uzun, bilmem ki hâlim ne olur.)

LXIX / 7 (s.336, 337)

"Altmış üçke yaşım yitti öttüm gâfil
Hak emrini muhkem tutmay özüm câhil
Rûze namâz kazâ kılup boldum kâhil
Yaman izlep yahşılardın kiçtim muna"

(Altmış üçe yaşım yetti, geçtim gâfil;
Hak emrini muhkem tutmadım, kendim câhil;
Oruç, namaz kazâ kılıp oldum kâhil;
Kötüyü izleyip iyilerden geçtim işte.)

I/10 (s.51)

"Arş üstide namâz okup tizim büktüm
Zârım aytıp Hakk'a bakıp yaşım töktüm."

(Arş üstünde namaz kılıp dizimi büktüm;
Derdimi diyip, Hakk'a bakıp yaşımı döktüm.)

II / 9 (s.60-61)

"Biş yaşımda bilim bağlap tâat kıldım
Tatavvu'la rûze tutup âdet kıldım"

9 Buhârî, Sahîh, İmân 1 ve 2; Müslim, Sahih, İmân, 19; Tirmizî, Sünen, İmân 3.

Yunus Emre:

*"**Hadîsdür** Mustafâ'dan ışkıla ikrâr didi*
Binde bir ârif bunı bakup okıyubilmez"

110 / 7 (s. 120)

*"Eydürisem eyâ gönül kanı farîza **yâ sünnet***
Eydür ki yok teşvîş yime bu sevüye amelirmez"

104 / 6 (s.115)

"Yûnus'un sözi şi'irden amma aslı (dur) kitâbdan
Hadîs ile dinene key (bilgil) sadık olmak gerek"

137 / 9 (s.148)

"On iki bin hadîsi cem' eyledi Mustafâ
Anı işitdün meger şerhile söz satarsın"

248 / 7 (s.259)

"Dutulmaz oldı peygamber hadîsi
Halâyık cümle Hak'dan utlu oldı."

387 / 8 (s. 389)

"Sen ana ümmet olıgör o seni mahrûm komaz
Her kim anun ümmetidür sekiz Cennet yiridür
Her kim anun sünnetiyle farzını kâim tutar
Ne diyem ki akıbet sorı-hisâbdan beridür."

81 / 4-5 (s.96)

Hacı Bektaş-ı Velî:

"Biregü ...veyâhûd Muhammed-i Mustafâ'ya inkarla baksa veyahûd Muhammed 'ün sehâbelerinün birin nâ-hak bilse, dükeli işlediği amelleri hebâen mensûrâ olur." (s.31, 32)

Hacı Bektaş-ı Velî, başka bir yerde de Hz.Peygamber'in şefaatçi olduğuna işaret etmektedir:

*"... Ka'be kıblenüz, Kur'ân inanduğunuz, **Muhammed Mustafâ aleyhisselâm şefâatcınuz,** Âdem aleyhisselâm atanuz ..."* (s.80)

Yine o, kitabının sonunda, Kur'an'ın yanında Hz.Peygamber'in hadislerine atıfta bulunmaktadır:

"Bâkî mübârek haberler Kur'an tefsîrinde ve ehâdîs-i nebevîde ve tezkiretü'l-evliyâda ma'lûm ola." (s.111)

(Aşksızların hem canı yok, hem imânı;
Rasûlullâh sözünü dedim, mânâ kânı,
Nice desem, işitici, bilen hani?
Habersize desem, gönlü karışır dostlar.)

XXI / 3 (s.162-163)

"Fâsık fâcir hevâ kılıp yirni basmas
Rûze namâz kazâ kılıp misvâk asmas
Resûlu'llâh sünnetlerin közge ilmes
Günâhları kündin künge artar dôstlar"

(Fâsık, fâcir havalanıp yere basmaz;
Oruç, namaz kazâ kılıp misvâk asmaz;
Resûlu'llah sünnetine değer vermez;
Günahları günden güne artar dostlar.)

XXI / 9 (s.164-165)

"Ümmet bolsang Mustafâ'ğa pevrev bolğıl
Ayğanların cân u dilde sin hem kılğıl
Kiçe kâyim kündüzleri sâyim bolğıl
Çın ümmetni rengi misl-i saman irür"

(Ümmet olsan, Mustafa'nın peşinde ol sen;
Dediklerini can ve gönülden hem kıl sen;
Gece ayakta, gündüzleri oruçlu ol sen;
Gerçek ümmetin rengi tıpkı saman olur.)

XXXI / 7 (s.214-215)

"Sünnetlerin muhkem tutup ümmet bolğıl
Kiçe kündüz dürûd aytıp ülfet bolğıl"

(Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol sen,
Gece gündüz selâm verip ülfet ol sen.)

XXXI / 8 (s.214-215)

*"Tengri Taâlâ sözin **Resûlu'llâh sünnetin***
İnanmağan ümmetin ümmet dimes Muhammed"

(Tanrı Taâlâ sözüne, **Rasûlullâh sünnetine İnanmayan ümmetine ümmet demez Muhammed.**)

XLV / 4 (s.288-289)

ğu, Allah'ın hükümlerinden birini inkâr etmenin insanı küfre götüreceği (s.31, 32) belirtilir ve birçok konuda âyetler delil olarak sunulur (s.3, 4, 5, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 52, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 74, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 106, 107, 110, 111).

Hz. Peygamber ve Sünnetine Bağlılık

Ahmed-i Yesevî de, Yunus Emre de, Hacı Bektaş-ı Velî de, Hz. Peygamber'e bağlanmaya ve sünnetine uymaya çok önem verirler, hep bu yönde tavsiyelerde bulunurlar.

Ahmed-i Yesevî:

"Ümmet bolsanğ ğarîblerge tâbi bolğıl
Âyet hadîs her kim aytsa sâmi bolğıl"

(Ümmet olsan, gariplere tâbi ol sen;
Âyet, hadis her kim dese sâmi ol sen.)

I / 5 (s.48-49)

"Sünnetlerin muhkem tutup ümmet boldum
Yir astığa yalğuz kirip nûrğa toldum"

(Sünnetlerini muhkem tutup ümmet oldum;
Yer altına yalnız girip nurla doldum.)

I / 23 (s.56-57)

"Mü'min irmes hikmet iştip yığlamaydur
İrenlerni aytkan sözin tınglamaydur
Âyet hadîs mazmûnını anglamaydur
Bol rivâyet Arş üstide kördüm muna"

(Mü'min değil, hikmet işitip ağlamıyor;
Erenlerin dediği sözü dinlemiyor;
Âyet, hadîs mânâsını anlamıyor,
Bu rivayeti arş üstünde gördüm işte.)

III / 9 (s.68-69)

"Işksızlarnı hem cânı yok hem imânı
Resûlu'llâh sözin aydım manâ kânı
Niçe aytsam işitküçi bilgen kanı
Bî-haberge aytsam köngli katar dôstlar"

Kur'an ve Kur'an ile Amel

Kur'an-ı Kerim, İslâmiyet'in temel kitabıdır. Müslümanlar,yaşayışlarını Kur'an'a göre sürdürmek zorundadırlar. Kur'an'da emredilenleri yapmak, yasaklananlardan da kaçınmak gerekir. Ayrıca Kur'an sadece yüzünden okunmakla yetinilecek bir kitap değildir. Kur'an'ı okuyup anlamak ve yaşayışımızı ona göre düzenlemek zorundayız. Ahmed-i Yesevî ve Yunus Emre de bu hususları bazı şiirlerinde öz bir şekilde dile getirmişlerdir.

Ahmed-i Yesevî:

"Könğlüm katığ tilim açığ özüm zâlim
Kur'ân okup amel kılmas yalğan âlim"

(Gönlüm katı, dilim acı kendim zâlim;
Kur'an okuyup amel kılmaz sahte âlim.)

I / 9 (s. 50-51)

"Dür ü güher sözin âlemge saçsa
Okup uksa kelâm-ı Hakını açsa"

(İnci, cevher sözüm âleme saçsa,
Okuyup anlasa, Kur'ân'ı açsa.)

XLII / 36 (s. 272-273)

Yunus Emre:

"Kâf dağı zerrem degül ay ü güneş bana kul
Aslum Hak'dur şek değül ***mürşiddür Kur'an bana"***

12 / 2 (s. 29)

"Gönül tolu zulmetdür işledügi bid'atdür
Bu niçesi ümmetdür Kur'an yolına girmez"

115 / 4 (s. 124)

"Okıdun yidi Mushaf'ı tâat getürürsün sâfi
Çünki amel eylemedün gerekse var yüz bin oka"

366 / 5 (s. 369)

"Okınan Kur'ân'a kulak tutulmaz
Şeytanlar semirdi kuvvetlü oldı"

387 / 7 (s. 389)

Hacı Bektaş-ı Velî'nin **Makâlât**'ında, Kur'an'a inanmanın iman esaslarından oldu-

Emr-i Ma'rûf-Nehy-i Münker

(İyiliği Emretmek - Kötülüğü Engellemek)

Müslümanlar iyi, doğru ve güzel olanı emretmek, yapılmasını sağlamak ve teşvik etmek; kötü olanı da engellemek ve insanların kötülüklere düşmesini önlemek ile yüküm lüdürler.[8] Üzerinde durduğumuz büyük zatlar da bunun önemini ve gerekliliğini dile getirmişlerdir:

Ahmed-i Yesevî:

"Âkil irseng irenlerge hızmet kılgıl
Emr-i marûf kılganlarga izzet kılgıl
Nehy-i münker kılganlarga hörmet kılgıl
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yirge."

(Akıllı isen erenlere hizmet kıl sen;
Emr-i ma'rûf kılanlara izzet kıl sen;
Nehy-i münker kılanlara hürmet kıl sen;
O sebepten altmış üçte girdim yere.)

II / 19 (s. 64-65)

"Emr-i marûf nehy-i münker bilip kılsa
Yatsa kopsa bir Hudây'nı hâzır bilse"

(Emr-i ma'rûf, nehy-i münker bilip kılsa,
Yatsa, kalksa bir Hudâ'yı hâzır bilse.)

XVI / 7 (s.142-143)

Yunus Emre:

"Emr-i ma'rûf bu dem kaldı bid'at gelüp sünnet öldi
Nasibli nasibin aldı saladur kudse gidelüm."

218 / 4 (s. 233)

Hacı Bektaş-ı Velî:

"Şeriat makamları:

....

Onuncu makâmı ***emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerdür ve ya'ni eylüği buyurmakdur ve hem yaramaz işlerden sakındurmakdur."*** (s. 22)

8 "Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk olsun. İşte felâha erişenler yalnız onlardır." Âl-i İmrân III, 104.

"Pes imdi iy mü'minler! ***Tevbeyi şöyle kılmak gerek kim, anda aceb olmaya,*** *lâkin şöyle kılmak gerek kim menfaat gele,* ***zîrâ kim tevbe kılmaklık peşimânlıkdur*** *ve peşimanlığun esası budur kim, yitmiş yıllık günâh bir özre satılur."* (s.23)

Riyâ

Riyâ, kişinin yaptıklarını ve ibâdetlerini, gösteriş niyetiyle ve "yapıyor" desinler düşüncesiyle yapmasıdır ki, bu dinimiz tarafından yasaklanmış ve böyleleri Kur'an'da yerilmiştir.[7] Ahmed-i Yesevî de riyâkar insanların imandan uzak olduklarını kabul eder:

"Rûze tutup halkğa riyâ kılgenlerni
Namâz okup tesbîh kolğa algenlerni
Şeyh min tiyü özge binâ koygenlerni
Ahir demde îmanıdın cüdâ kıldım"

(Oruç tutup halka riya kılanları,
Namaz kılıp tesbih ele alanları,
Şeyhim diyip başka bina kuranları
Son deminde imanından cüdâ kıldım.)

XIII / 12 (s.130-131)

Yunus Emre de riyânın insanı düşüreceği kötü durumları şu beyitiyle ifade eder:

"Kılursın riya namaz yazuğun çok hayrun az
Dinle neye varur söz cehennemde yatarsın"

248 / 8 (s.259)

Yunus Emre diğer bir beyitte riya ile karışık ibadetlerden uzak olduğunu söyler:

"Uş ben beni cem' eyledüm ol dosta iman eyledüm
Birliğine kıldum kâmet ***riyâ tâat nemdür benüm"***

170 / 5 (s.178)

Hacı Bektaş-ı Veli de riyâ ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Zirâ kim ol Pâdişâh-ı Kerim eydür:

Ben ol pâdişâhvân kim, yüz bin hezârân ve yüz bin isteyici, istedürven, tâ haddi kapumda ömürleri geçince zâr u zâr ağlarlar ve ***eğer inanmaklıkları ve istemeklikleri riyâyıla olursa sonucı ser-gerdân olurlar."*** (s.17)

7 "O, yaptıklarınıza sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin (onacaklarını) sanma. Onların azaptan kurtulacaklarını sanma. Onlar için acı bir azap vardır." Âl-i İmrân III, 188.

(Tevbe kılıp Hakk'a dönen âşıklara
Cennet içinde dört pınarda şerbeti var.
Tevbe kılıp Hakk'a dönmeyen gâfillere
Dar lahidde katı azap hasreti var.)

XVIII/ 1 (s.146-147)

"Günâhınga tevbe kılıp yığlap yörğıl
Kiter min dip yol başığa barıp turğıl
Kitkenlerni körüp sin hem ibret alğıl
İbret alsang yatmış yiring bolur gülzâr"

(Günahına tevbe kılıp ağlayıp yürü sen;
Giderim diyip yol başına varıp dur sen;
Gidenleri görerek hem ibret al sen;
İbret alsan, yattığın yer olur gülzâr.)

XVII / 8 (s.152-153)

"Namâz rûze tevbe üzre barğanlarğa
Hak yolığa kirip kadem koyğanlarğa
Uşbu tevbe birle anda barğanlarğa
Yarlıkanmış kullar birlen sohbeti bar"

(Namaz, oruç, **tevbe üzre varanlara,**
Hak yoluna girip ayak koyanlara,
Bu tevbeyle âhirete varanlara,
Bağışlanmış kullar ile sohbeti var.)

XVII / 5 (s.146-147)

"Tevbesizler bu dünyâdın kiçmes bilür
Ölüp barsa gr azâbın körmes bilür
Kıyâmet kün tang Arasât atmas bilür
Heyhât heyhât nevha feryâd künleri bar"

(Tevbesizler bu dünyadan göçülmez bilir;
Ölüp varsa, kabir azabını görmez bilir;
Kıyâmet günü Arasat tanı atmaz bilir;
Heyhât heyhât, nevha, feryâd günleri var.)

XVII / 4 (s.146-147)

Hacı Bektaş-ı Velî:

"Pes kul yavuz hâlden dönicek ***tevbe veren Çalap kendüsidür."***

i Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre de bu hususa şu sözleriyle işaret etmişlerdir:

"Işk gevheri tübsiz deryâ içre pinhân
Cândın kiçip gevher alğan boldı cânân
Bü'l-hevesler âşık min dip yolda kalğan
Dînlerini pûçek pulğa satar dôstlar"

(Aşk cevheri dipsiz deniz içinde pinhan;
Candan geçip cevher alan oldu cânân;
Hevesliler âşıkım der, yolda kalan;
Dinlerini değersiz pula satar dostlar)

XXI / 4 (s.162-163)

Yunus Emre:

"Âşıklar ortasında sôfilik satmayalar
İhlâsıla bu ışka riyâyı katmayalar"

57 / 1 (s.75)

Hacı Bektaş-ı Velî:

*"Her ne kim varısa **ihlâsıla imân getürmekdür.**"* (s.18)

"Zirâ kim yuyısı (yuyucı) arınmayınca yumaklığıla yunıcı arınmaz. Pes imdi âdam gerek kim suya yaraya ve su gerek kim âbdeste yaraya ve âbdest gerek kim namaza yaraya ve namaz gerek kim Çalap Taâlâ'ya yaraya." (s.8)

Tevbe

Temel İslâmî kavramlardan birisi de "tevbe" dir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette tevbeden bahsedilir. Allah, müslümanlardan tevbe etmelerini ister.[6] Tevbe esas itibariyle hatadan, günahtan ve yanlıştan, bir daha dönmemek üzere vazgeçmektir. Bizim ele aldığımız büyük zatlar da bunun üzerinde dururlar.

Ahmed-i Yesevî :

"Tevbe kılıp Hak'ya yanğan âşıklarğa
Uçmah içre tört arığda şerbeti bar
Tevbe kılmay Hak yanmağan ğâfillerğa
Tar lahidde katığ azâb hasreti bar."

6 "Çok samimi bir dönüşle Allah'a tevbe ediniz" Tahrim LXVI, 8.

Yaradan Hâlık'un hâzır niçün O'ndan utanmazsın"

235 / 5 (s.248)

"Bunda zâlimlik eyleyen ***nefsi harâmla toylayan***
Yüzleri kara kopısar öz cânları râhat degül"

154 / 4 (s.163)

"Müsülmânlar zamâne yatlu oldı
Helâl yenmez harâm kıymetlü oldı"

387 / 1 (s.388)

"Kesgil harâmdan elün kesgil gaybetden dilün
Azrail el irmedin bu dükkânı dir gider"

35 / 4 (s.51)

"Yazuğum çok günâh *öküş yürür idüm dünyâda hoş*
İtdüklirğimün hisâbın vireyim andan varayım"

210 / 6 (s.226)

"Ben bana zulm eyledüm ***itdüm günâh***
Neyledüm n'itdüm sana iy pâdişâh"

415 / 2 (s.413)

Hacı Bektaş-ı Velî haram-helâl hususunda itina göstermeyenleri şu şekilde tenkid eder:

"Pey iy mü'minler! Kıyâmete inanmak böyle değil kim, siz inanursız, zirâ kim, her ne bulursanuz harâmdan ve helâlden geyürsiz ve donanursız, haksuz yirde ni'metler yiyüp gönenürsiz; ya'ni iş bu inanmak mudur kim, siz inanursız?" (s.17).

Ahmed-i Yesevî, haramdan elde edilmiş malın hayır getirmeyeceğini belirtir:

"Harâm harış yığmış mâlğâ kıvanmangız
Mâllarını karış atlığ yılan kılur."
(Haram mekruh yığılmış mala güvenmeyin;
Mallarını karış adlı yılan kılar.)

XXX / 8 (s.204,205)

İhlâs

İhlas, kişinin yaptığını, ibâdetini sırf üzerine vazife olanı yerine getirmek niyetiyle ve Allah rızası için yapmasıdır. Yapılanlar ve ibadetler ihlâsla yapılırsa makbuldür. Ahmed-

Günahlardan Kaçınma ve Haram-Helâl Ölçüsüne Riayet

Müslüman bir kişinin özelliklerinden biri de günahlardan kaçınmak ve haram-helâl ölçüsüne riayet etmektir. Büyük şair ve mürşidlerimizin her üçü de günahlardan kaçınma ve haram- helâl ölçüsüne riayet hususunda çok hassasiyet göstermişlerdir. Bu hassasiyetlerini, daha çok, bu hususlara riayet etmeyenleri tenkid ederek, ve onların acınacak hallerini gözler önüne sererek göstermişlerdir. Yunus Emre, tenkid oklarını öncelikle ve özellikle kendine yöneltir. Ona göre, her şey insanın kendisinde başlar ve kendisinde biter.

Ahmed-i Yesevî'nin, günah işlemekten, haram olan ve kötü kabul edilen işleri yapmaktan çekinmeyenlere yönelttiği tenkid okları şöyledir:

"Tâlib min dip ayturlar va'llâh bi'llâh nâ-insâf
Nâ-mahremge bakarlar közleride yok insâf
Kişi mâlın yiyürler çün dilleri imes sâf
Arslan Baba'm sözlerin işitingiz teberrük"

("Tâlibim ben" söylerler va'llâh bi'llâh nâ-insâf;
Nâ-mahreme bakarlar, gözlerinde yok insâf;
Kişi malını yiyerler, gönülleri değil saf;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.)

XII / 3 (s. 116-117)

"Pîr hizmetin kılduk tip tâlib min dip yörerler
Yiben harâm harışnı kûlbârığa urarlar."

("Pir hizmetin kıldık, tâlibim" diyip yürürler;
Yiyip haram, mekruhu torbalarına doldururlar.)

XII / 4 (s.116-117)

"Sûretleri sâfî nakş kıyâmetdin korkmaslar
Fısk u fücûr hâsılı günâhlardın hürkmesler
Riyâ tesbîh ilginde yığlap yaşın tökmesler
Arslan Baba'm sözlerin işitingiz teberrük."

(Suretleri bütün nakş, kıyâmetten korkmazlar;
Fısk u fücür kılarlar, günahlardan ürkmezler;
Riyâ tesbihi ellerinde, ağlayıp yaş dökmezler;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.)

XII / 7 (s.118-119)

Yunus Emre'nin aynı konudaki sözleri şöyledir:
"Yârânlarundan utanup günâhın gizlü işlersin

(Âşıkları inleyerek yola girdi;
Her ne cefâ gelse, onu Hak'dan bildi;
Râzı olup yer altında hâzır oldu;
Ağlayarak seherlerde durur dostlar.)

XXII / 2 (s.168-169)

Aynı hususta Yunus Emre de şöyle der:

"Yunus bu sözleri kogıl kend'özünden elin yugıl

Senden ne gele bir digil çün Hak'dan ola hayr u şer28 / 9 (s. 45)[4]

Allah'a İtaat

Allah'a itaat mü'min olmanın gereğidir. Allah'ın emrettiklerini yerine getirmek, yasakladıklarından da kaçınmak gerekir. Birçok ayette, Allah'a itaat edilmesi emredilmiştir.[5] Ahmed-i Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre de, "Allah'a itaât" meselesi üzerinde durmuştur.

Ahmed-i Yesevî:

"Hakk'a yanıp mü'min bolsang ***tâat kılğıl***
Tâat kılğan *Hak dîdârın körer dôstlar"*
(Hakk'a dönüp mü'min olsan, **tâat kıl sen;**
Tâat kılan Hak didarını görür dostlar.)

XXII / 1 (s.168-169)

Yunus Emre:

"Gel imdi tur bu fânîden mahrum kalmadın Bâkî'den
Tâat kılup bu dünyeden kul nasîbin olmak gerek"

137 / 4 (s.148)

"Kim durur kim ire ana ***dün gün tâat kılan Ana***
Virülür uçmak anlara zîrâ bilişdür yâd degül"

154 / 5 (s.164)

Hacı Bektaş-ı Velî:

"Pes imdi Çalap Tanrı'ya inanmak îmândur ve buyrugun dutmak dahi îmandur ve yığlnn didügünden yığlınmak imândur. Pes Tanrı tabâ reke ve taâlâ buyurdığın dutmayup, yığlın didüginden yığlınmamak Tanrı'ya inanmamakdur." (s.16)

4 Yunus Emre'nin şiirlerinden aldığımız örneklerden sonraki rakamlardan ilki, şiirin sıra numarasını, ikincisi de beyitin şiir içinde kaçıncı beyit olduğunu ifade eder. Sayfa numarası da, kaynağımız olan Mustafa Tatçı'ya ait Yunus Emre Divanı, II. cildin sayfalarıdır.

5 Allah'a itaat birçok ayette, Rasulullah'a itaatla birlikte emredilmektedir. Bkz. Âl-i İmrân III, 32, 132; Nisâ IV, 59; Mâide V, 92; Enâm VIII, 20, 46; Nûr XXIV, 54; Muhammed VIII, 33; Tegâbûn LXIV, 12.

Ahmed-i Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre'nin söz konusu İslâmî konu ve kavramlarla ilgili görüş ve tavsiyeleri şöyledir:

Besmele

Müslüman insan, hayırlı, doğru ve faydalı olan her işe Besmele ile başlar.

Süleyman Çelebi, **Mevlid**'ine bunu çok güzel bir beyitle dile getirerek başlamıştır:

"Allah adın zikredelüm evvelâ
Vâcib oldur cümle işde her kula"

Ahmed-i Yesevî de hikmetlerine Besmele ile başlamaktadır:

"Bismi'llâh dip beyân eyley hikmet aytıp
Tâliblerge dürr ü güher saçtım muna
Riyâzetni katığ tartıp kanlar yutup
Min defter-i sâni sözin açtım muna"

(Bismillah'la başlayarak hikmet söyleyip
Taliplere inci, cevher saçtım işte.
Riyâzeti katı çekip, kanlar yutup
Ben defter-i sâni sözünü açtım işte.)

I/1 (s.48, 49) [2]

Hacı Bektaş-ı Velî de Besmele'nin önemine şu sözlerle işaret eder:

"Pes zâhidlerün tâatı dün ü gün Tanrı'yı zikretmekdür ve hem Bismillâhirrahmânirrahim'i cümle işde yad kılmakdur." (s.6-7).[3]

Hayır ve Şer Her Şeyin Allah'tan Olduğu

İslâm inancına göre hayır da olsa, şer de olsa her şeyin mutlak yaratıcısı Allah'dır. Ancak, kendine ait fiilleri kul, cüz'i iradesiyle ister, Allah onu yaratır. İnsanın iradesi dışında olan her şeyin yaratıcısı zaten mutlak olarak Allah'dır. Ahmed-i Yesevî bu durumu şöyle ifade eder:

"Âşıkları zâr ingreben yolğa kirdi
Her ne cefâ tigse anı Hak'dın bildi
Râzî bolup yir astığa hâzır boldı
Zâr yığlaban seherlerde turar dôstlar"

2 Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinden sonraki Romen rakamı kaçıncı hikmet olduğunu, ikinci rakam, o hikmetin kaçıncı beyiti olduğunu gösterir. Sayfa numarası da, kaynak olarak faydalandığımız, Prof. Dr. Kemal Eraslan'a ait Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler kitabının sayfasıdır.

3 Hacı Bektaş-ı Velî'nin sözlerinden sonraki sayfa numaraları, M. Esad Coşan tarafından yapılmış Makâlât çalışmasına aittir.

Bizim bu çalışmamız Ahmed-i Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre'nin bazı İslâmî kavram ve konular hakkında söylediklerini karşılaştırarak, onların bu kavram ve konulardaki inanış ve düşünüş biçimlerindeki benzerliği ve bütünlüğü ortaya koymaya yöneliktir.

Ahmed-i Yesevî,Yunus Emre ve Hacı Bektaşı Velî'nin İslâm çizgisindeki bütünlüğü ele alırken temel dayanağımız, bugün elimizde bulunan eserlerinde yer alan kendi sözleridir. Önce, seçtiğim bazı İslâmî kavram ve konular hakkında neler dediklerini tesbit ettim ve bunları bir bütünlük içinde sıraladım. Böylece aynı konularda her üçünün de (bazen sadece ikisinin) söyledikleri ortaya çıkmış oldu ve mukayese imkânı doğdu.

Her üç büyüğümüzün sözlerini tespit ederken kullandığım kaynaklar şunlardır:

1. Ahmed-i Yesevî, **Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler**, (Hazırlayan: Prof.Dr.Kemal Eraslan), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Kemal Eraslan, sayfanın bir tarafında Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinin asıl metnini vermiş, karşı tarafta da açıklamasını yapmıştır. Hikmetlerden yaptığımız alıntılarda önce asıl metin yazılmış, arkasından, daha kolay anlaşılması için Sayın Eraslan' ın bugünkü dile aktarması verilmiştir.

2. Prof.Dr.M.Esad Coşan, **Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât**, Seha Neşriyat, İstanbul (1986).

3. Dr. Mustafa Tatçı, **Yunus Emre Divanı** (Tenkidli Metin-İnceleme), I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Hacı Bektaş-ı Velî'nin sözlerinin kaynağını oluşturan **Makâlât**'ın ona ait olmadığını iddia edenler olabilir (Ocak, 1992). Halbuki, birçoklarının Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatıyla ilgili konularda kaynak olarak kabul ettiği **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî**'de şöyle bir olay anlatılmaktadır:

"... Saîd, küçücük bir çocuk hâlinde kazanın içinde belirdi. Gene kapağı örttüler, kırk gün sonra açtılar, gördüler ki, Saîd, eskisi gibi kazanın içinde oturmakta. Saîd'i kazandan çıkardılar. Saîd bundan sonra hoş bir hâle büründü, Hünkâr'ın Makâlât'ını Türkçe'ye çevirdi." (Gölpınarlı, 1958-62).

Makâlât'ın Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olmadığını iddia edenlerin, öncelikle nakledilen Saîd isimli kişinin *"Hünkâr"* ın, yani Hacı Bektaş-ı Velî'nin **Makâlat**'ını Türkçe'ye çevirdiği şeklindeki bilgiyi açıklığa kavuşturması gerekir.

Menakıb-nâme'de anlatılan bu bilgi, şunu kesin olarak ortaya koymaktadır: **Menakıb-nâme** kaleme alındığında, yani kendisinin vefatından 200 seneden daha fazla bir süre sonra Hacı Bektaş-ı Velî ile ilgili olarak sözlü bir şekilde gelişen menkıbeler yazıya geçtiğinde, onun **Makâlât** isimli bir eserinin olduğu ve aslı Arapça olan bu kitabın Türkçe'ye tercüme edildiği biliniyordu. Bu, nakledilen kısmın başın daki olay ve diğer birçokları gibi ispatı mümkün olmayan bir menkıbe değildir. Çünkü vâkıa ile uyuşmaktadır. Hakikaten Hacı Bektaş-ı Velî'den tercüme edildiği yazılı olan **Makâlât** tercümeleri kütüphanelerimizde mevcuttur. Bu bakımdan Makâlât'ın Hacı Bektaş-ı Velî'ye ait olduğunda bence şüphe yoktur.

Veli ve Yunus Emre'de görebilmekteyiz. Başka isimler üzerinde yapılacak çalışmalarda veya saydığımız bu üç önemli şahsiyetin yanına ilâve edebileceğimiz başka kişilerde de aynı durumu tespit etmemiz mümkündür.

Ahmed-i Yesevî, Türkistan'da yaşamış ve orada vefat etmiş bir kimsedir. Eldeki kaynaklara göre onun hayatıyla ilgili bilgiler şöyledir: Bugün Kazakistan sınırları içinde olan Sayram kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir. 477 / 1083 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra bugün "Türkistan" adıyla bilinen Yesi şehrine yerleşmiş ve orada tahsil görmüştür. Bir ara Buhara şehrine göç ettiyse de, tekrar Yesi'ye dönerek, 562 / 1166 tarihinde orada vefat etmiştir *(Eraslan, 1991)*. Türbesi bu şehirde hala ayaktadır.

Aşıkpaşa-Zâde Tarihi'nde Hacı Bektaş-ı Velî ile ilgili şu bilgi verilmektedir:

"Hacı Bektaş kim, Horasan'dan kalkdı, bir kardeşi vardı, "Menteş" derlerdi. Bile kalkdılar geldiler; doğru Sivas'a geldiler ve ondan Baba İlyas'a geldiler ve ondan Kırşehir'e vardılar ve ondan Kayseri'ye geldiler. Kayseri'den kardeşi Menteş yine Sivas'a vardı; onda eceli mukaddermiş, anı şehid ettiler, bunların kıssası çokdur, cemîsine ilmim yetmiştir, bilmişimdir. Hacı Bektaş, Kayseri'den Karayol'a (Sulucakaraöyük'e) geldi. Şimdi mezar-ı şerîfi ondadır." (Aşıkpaşa-zâde, 1332 (1916): 404, 405)

Bu ve diğer kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı üzere Hacı Bektaş-ı Velî, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelip yerleşmiş, orada önemli ve etkili bir kişi olarak yaşamış ve yine orada vefat etmiştir. Kabri, halen eski adı Sulucakaraöyük olan, bugünse kendi adını almış bulunan Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinin merkezindedir ve ziyaret edilmektedir. Kesin olmamakla birlikte, Hacı Bektaş-ı Velî'nin 669 / 1270'de vefat etmiş olduğu tahmin edilmektedir (Coşan, 1986; XXV).

Yunus Emre de, Anadolu'da doğmuş, orada yaşamış ve yine orada vefat etmiş büyük bir şahsiyettir. 720 / 1320-21'de vefat ettiği kabul edilir[1]

Çalışmamızın konusunu teşkil eden büyüklerimizden birisi olan Ahmed-i Yesevî'nin tasavvufî bir kişiliği vardır. Hatta, "Yeseviyye" diye kendi adına izâfe edilmiş bir tarikatın piridir. Aynı şekilde Hacı Bektaş-ı Velî'nin de mutasavvıflığı vardır ve **Makâlât**'ında bu tasavvufî yönü açıkça görülmektedir. Yunus Emre de, onlar gibi, Anadolu'da yaşamış mutasavvuf bir şahsiyettir. Şiirlerine de bu yönü, net bir şekilde yansımıştır.

KARŞILAŞTIRMA

Biri Orta Asya'da yaşamış ve orada vefat etmiş, biri Orta-Asya'dan Anadolu'ya gelip yerleşmiş ve orada hayat sürmüş, diğeri de tamamen Anadolu'ya ait üç büyük kişinin inanış ve düşünüş biçimlerinin tespiti ile, bunlar arasındaki benzerlik ve bütünlük, geniş coğrafyaya yayılmış olan Türk kültüründeki benzerlik ve bütünlüğü göstermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir.

1 Yunus Emre'nin hayatıyla ilgili tartışmalar oldukça uzundur. Hatta Anadolu'daki Yunus isimli kişiler ve Yunus Emre'nin mezarının bulunduğu yerler ayrıca bir tartışma konusudur. Bütün bunlar için bkz. Tatçı, 1990: 12-43.

AHMED-İ YESEVÎ, YUNUS EMRE ve HACI BEKTAŞ-I VELÎ'NİN İSLÂM ÇİZGİSİNDEKİ BÜTÜNLÜK

Prof. Dr. Ali YILMAZ

GİRİŞ

Kültür tarihimizde çok sayıda önemli şahsiyetin varlığı bilinmektedir. Bunların bir kısmı yaşadıkları dönemde görevlerini yapmış, toplumun o günkü kültürel yapısını dokumuş, herhangi bir eser bırakmadan ömürlerini tamamlayıp gitmişlerdir. Bunlardan isimleri bilinenler olduğu gibi, nicelerinin isimleri dahi unutulmuştur. Ancak bir kısmının hem isimleri hafızalarda yaşamakta, eserleri de elimizde bulunmaktadır. Hatta bunların bazılarının sevenleri, bağlıları, hatta kendisini onun adına oluşmuş "yolun" bağlısı kabul eden topluluklar mevcuttur.

Ahmed-i Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî bu özelliklere sahip millî şahsiyetlerimizdendir. "Ahmed-i Yesevî" veya "Yunus Emre" denildiği zaman hemen herkes gönülden kopup gelen sevgi hisleriyle dolmaktadır. Kendisini Hacı Bektaş-ı Velî'nin yolunun takipçisi sayanlar, toplumumuzda hala önemli bir yekûn tutmaktadır.

Adını andığımız bu şahsiyetlerimiz, bizi geçmişimizle bütün hale getiren önemli yapı taşlarıdır. Niceleri gibi, bunları da günümüz insanına tanıtarak tarihî kültür mirasımızla bağımızı güçlendirmemiz gerekir.

Bilindiği gibi, tarihî kültür mirasımızın en önemli harcı dinimiz, yani İslâmiyet'tir. Kabul ettiğimiz tarihlerden itibaren İslâmiyet, bizim birlik ve beraberliğimizin teminatı olmuştur. Bundan sonra da olmaya devam edecektir. Bu bakımdan, tarihî kültürümüzü dokuyan önemli şahsiyetlerin İslâm çizgilerini de bilmemiz, geçmişimizle günümüzü bağlamanın önemli basamağı olacaktır.

Ana yurdu Türkistan olan Türklerin, önemli bir kısmının, İslâmiyet'in kabulünden sonra batıya doğru göç ettikleri tarihî bir gerçektir. Asırlar süren bu göç Anadolu'nun vatan edinilmesiyle sona ermiştir. Böylece ta Doğu Türkistan'dan Ege Denizi'ne, hatta Osmanlı Devleti'nin güçlü zamanlarında, bütün Balkanları kaplayacak şekilde Viyana önlerine kadar uzanan geniş bir coğrafya Türk dünyası haline gelmiştir. Bu tarihî süreç, bu geniş coğrafya üzerinde Müslüman Türk kültürünün teşekkülüne, gelişmesine ve yaşamasına vesile olmuştur. Bu kültürün temelini İslâm inanç, ibadet ve ahlak sistemi teşkil eder ve bizim tarih içinde oluşan bu temele dayalı kültürümüzde, bu kadar geniş coğrafyaya rağmen genel hatlarıyla bir bütünlük mevcuttur.

Biz bu bütünlüğü ve genel hatlarıyla doğru çizgiyi Ahmed-i Yesevî, Hacı Bektaş-ı

Diğer sahalardaki ilim adamlarıyla işbirliği yapılarak Türk isimleri ortaya çıkarılmalı ve acilen halkın hizmetine sunulmalıdır. Aksi halde her gün Elizabetlerin, Lotislerin (Amerika'da bir çiçek adı) çoğaldığını göreceğiz.

f- Zayıf Hadisler Derlenmeli

En azından Kütübü Sitte'deki zayıf hadisler, erbapları tarafından derlenip bir kitapta toplanmalıdır. Bir konuda vaaz hazırlayan bizler, bir hadis hakkında şüpheye düştüğümüz zaman pratik olarak o kitaba bakıp şüphemizi izale edebilmeliyiz. Bu bize çok büyük kolaylık sağlayacaktır.

Hepinize saygılar sunarım.

Biz kürsülerde sadece ayet ve hadis okuyup aşağı inmiyoruz. Memleket meselelerinden, günlük aktüaliteden de bahsediyoruz. Konuyla ilgili bilgilerimiz birinci elden değil, kulaktan dolma oluyor, sonradan kendimizi mahçup edecek neticelerle karşılaşıyoruz. İç ve dış meseleler hakkında personelimiz aydınlatılmalıdır. Netice olarak haftada en az bir defa halka çeşitli sahalarda hitap eden bizler, ekonomiden dış politikaya kadar aydınlatılmalıyız ki milli meselelerde genel mutabakat sağlanmış olsun.

c- Hurafe ve Taassubun Üzerine Cesaretle Gitmeliyiz

Dr. Faruk ERMEMİŞ diyor ki: "Bir avuç tutucu ve fanatiklerden ve onları maşa olarak kullananlardan korkup, İslâm'ı onların tekeline bırakmayalım. Bunların düşüncelerinin frenleri yoktur. Ne zaman, nerede bir felaketle bizleri başbaşa bırakacakları hiç mi hiç belli olmaz."

Enfâl suresi 25. ayette Cenab-ı Hak: "Bir de öyle fitneden sakınınki o, içinizden sadece zulm edenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder). Biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir." buyurarak belanın umumiliğini beyan etmiştir. Olaya hangi açıdan bakılırsa bakılsın taassubun ve hurafenin vehameti ortadadır. O halde ne yapmak lazım? Onlarla mücadele etmek lazım. Bu mücadeleyi kim yapacak? Elbette biz yapacağız.

Vakit geçirilmeden din işleri yüksek kurulunda hurafe ve tassupla mücadele komisyonu kurulmalı, bu komisyon yapılan yanlışları derleyip tespit etmeli. İhtiyaç duyduğu zaman din işleri yüksek kurulu üyeleri, başkan yardımcıları, daire başkanları ve il müftülerinden oluşacak bir yüksek kurulu toplantıya çağırmalı, orada bu meseleler enine-boyuna tartışılmalı, bir karara bağlanmalı, bu karar bir basın bildirisi ile halka duyurulmalı Diyanet dergisinde açılacak bir köşede bu karar yayınlanmalıdır. Böylece yüce dinimizi hem hurafeden, hem de sömürülmekten ve siyasi araç olarak kullanılmaktan korumuş olur, halka dini hakikatleri anlatmada büyük kolaylık sağlamış oluruz.

d- Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri Başka Bir Göreve Atanmamalı

Din işleri yüksek kurulu üyeleri seçildikleri andan itibaren, görev süreleri bitinceye kadar başka bir göreve atanmamalıdırlar. Kurul, tam kadro çalışmalıdır. Bu durum kurulun yeterli üye ile çalışmasını sağlayacağı gibi daha bağımsız, daha rahat çalışmasını da temin edecektir.

e- İsim Problemlerine Çözüm Getirmeliyiz

Ne hikmetse Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han müslüman olunca ismini değiştirmiş, bu hal o günden bu zamana kadar devam etmiştir. Halbuki bu zaruret değildi Hz. Peygamber İranlı Selma'nın, Habeşli Bilal'ın isimlerini değiştirmemişti.

Zaman içerisinde kültürümüzün isimleri unutuldu. Nüfusumuz diğer milletlerden aldığımız isimler millete yetmemeye başladı. Yavaş yavaş millet batı isimlerini çocuklarına koymaya başladılar. Vatandaş müftülüklere telefon edip çocuklarına verecekleri isim hakkında bizden yardım istemektedir.

d- Malzeme Eksikliği

Bizler irşad hizmetinde genel olarak; Kur'an'ı, sünneti ve diğer kaynakları kullanıyoruz. Asi olan insanlara Kur'an ve sünneti anlatmak. Ancak Kur'an ve sünneti vaaz metoduyla anlatırken yan desteklerede ihtiyaç var.

Kur'an ve sahih sünnet hiç orjinalliğini kayıp etmiyor. Bu iki kaynağı her asırdaki insanlara anlatabiliyoruz. Üçüncü kaynak olan "yan destekler" için bunu söylemek mümkün değil. Dünün tarım toplumunu bu yan desteklerle irşad etmek mümkündü. Ancak bugünün sanayi toplumunu, çok hızlı haber alma imkânı olan, medya vasıtasıyla dünya ile beraber yaşayan bu insanları eski yan destekler dediğimiz misallerle, örneklerle, kıssa ve hikâyelerle irşad etme imkânımız kalmamıştır. Yeni yan desteklere şiddetle ihtiyacımız vardır. Diyanetin taşra teşkilatında görev alan doktora yapmış elemanından, İmam Hatip Lisesini bugün bitiren elemanına kadar herkes irşad görevi yapıyor. Cemaat buna bizi mecbur ediyor. İmam Hatibi yeni bitirmiş bir delikanlı İmam olarak köye gider gitmez cemaat onu vaaza zorluyor, oda Vaaz ediyor. Bu görevlimiz Vaaz edeceği konuyla ilgili Ayetlere ve hadislere bile ulaşma imkânına sahip değil.

Aradan zaman geçiyor, yavaş yavaş ayet ve hadisleri derlemeye alışıyor ve yan desteklere de ihtiyaç duyuyor, çeşitli kaynaklara başvuruyor. Belli bir ilmi seviyenin altında kalan elemanlar için bir sıkıntı yok. O adı dini esere çıkmış, her kitapta bulduğu, her olayı, hiçbir süzgeçten geçirmeden çıkıp cemaate anlatıyor. Bu durum irşad yerine cemaatın Camiden uzaklaşmasına ve din hakkındaki şüphelerinin artmasına sebep oluyor.

Belli bir ilmi seviyeye gelmiş elemanlar ise eski ve yeni kitapları alıp okumaya başlıyor, acaba bu satırlar arasında asrın insanını irşad edecek orijinal bir olaya rastlayabilir miyim diye. Maalesef farklı bir şey bulamıyor, eski kitaplardaki olaylar, yeni kitaplarda biraz daha sistematik olarak anlatılmış ve telifat kabartılmış oluyor. Bir başka deyişle malum ilan yapılıyor. Tabiri caizse alimler için ilim yapılıyor, Halk için ilim yapılmıyor. Her satırda verilen bir dipnotta bunun delili.

Konferanslara ilginin azlığıda bunun başka bir delili. İlim adamlarımız birazda halk için ilim yapmalı ve mürşide malzeme üretmelidir. Bu konuda ciddi sıkıntılarımız vardır.

III- Sonuç ve Teklifler

a- Örnek Vaazlar Hazırlatılmalı

Hiç vakit geçirmeden Başkanlığımız dini konularda örnek vaazlar hazırlatmalıdır. Hem de bir konuda bir tek vaaz değil, ayrı ayrı kişilere birkaç vaaz hazırlatmalıdır. Bu örnek Vaaz kitabı tefsirden, Ansiklopediden çok daha elzem ve acildir. Çünkü diğer konularda çokça eser mevcuttur. Bu konuda yoktur. Örnek hutbeler vardır. Bu örnek çok yararlı olmuştur. En azından örnek vaazlar konuyla ilgili ayetleri ve sahih hadisleri biraraya toplamış olacak ve personele büyük kolaylık sağlayacaktır.

b- Aylık Mutad Toplantılara Konferansçı Gönderilmeli

Her il kendi personeliyle üç ayda bir umumi toplantı yapmalı, bu toplantılara Diyanetin üst düzeyinden, üniversitelerden, dış işleri, iç işleri gibi kurum ve kuruluşlardan konferansçı gönderilip, personelimiz aydınlatılmalıdır.

büyük problem bu hurafecelirle kürsülerden açık mücadele edemeyişimizdir. Nedeni bunların şerrinden, iftiralarından endişe etmemizdir.

Bu hurafecilerle hep beraber ve zamanında, mücadele etmeliyiz. Zamanında yapılan müdahale çok daha etkili oluyor. Nitekim bir ilim adamımız zamanında bir müdahale ile bir yalancı Peygamberin mumunu yatsıdan önce söndürmüştür.

c- Keramet Meselesi

İslâm âlemine hurafeler ve yanlışlıklar hep alabildiğine açık bıraktığımız keramet kapısından giriyor. Kur'an'da Sünnet'te sarahaten bulunmayan bu mesele enine boyuna tartışılıp gerçek zeminine oturtulmalıdır.

Peygamberler insanların en hayırlıları oldukları halde Cenab-ı Hakk'ın izni olmadan kendileri diledikleri zaman mucize göstermezken, evliyanın kerametinde böyle bir sınırlama yoktur. O dilediği zaman dilediği gibi keramet gösterebilir. Akşam namazını Süleymaniye'de yatsı namazını Kâbe'de kılabilir. Buna hiç kimse itiraz edemez. Ama iki cihan serveri Hz. Muhammed'in hakkında ayet bulunan İsra mucizesi ve Miraç hadisesi hakkında ülemanın binbir çeşid yorumu ve kanaati vardır. Böyle şey olmaz.

Yûnus suresi 62 ve 63 ayetlerde Cenab-ı Hak: **"Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerde. Onlar, iman edipde takvaya ermiş olanlardır."** buyurulmaktadır. Burada Allaha iman eden ve ondan sakınan herkesin Allah'ın dostu olduğu beyan edilmişken, inanan ve sakınan insanların içinden bir kısmını ayırıp onlara peygamberlerin bile ulaşamadıkları harikulade halleri yüklemek İslâm akidesini sarsar. Bu konuda o kadar yanlışlıklar var ki. Hemde maalesef bu yanlışlıkların altında akademisyenlerin imzaları var. Bu evliyalar bir kızı alma pahasına ateşi mücevher, çakılı altın, bir okla 40 kişiyi yere serebiliyorlar. Ben bu insanları bu iftiradan tenzih ediyorum. Halbuki Hz. Muhammed hicrette mağaraya sığınmış, Uhud'da yara almış, Bedir'de zırh giymiş, Hendek'de çukur açtırmıştır.

Efendim insanlardan, hem de müslim gayrı müslimlerden bir takım olaylar zuhur etmektedir. Buna ne diyeceğiz? Her şeyi dinle izah etmeye çalışan bir kısım ülema bu meseleyi de dinle izaha çalışmış, müslümandan zuhur edene, keramet, gayrı müslimden zuhur edene istidrac deyip geçmiş. Böyle izah olmaz. Bana göre bu mesele başka bir ilim dalının meselesidir. O ilim dalıyla buna çözüm ve izah aranmalıdır.

Bu konuda mutezilenin dayandığı Cin suresi 26. ve 27. ayetlerini **"O bütün görülmeyenleri bilir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz; Ancak "bildirmeyi" dilediği peygamber bunun dışındadır..."** Esas alarak ulaştığı kanaate bizimde aynen katılmamız lazım. Yoksa türbelere adak adamayın, ağaçlara çaput bağlamayın demekle hurafelerin önüne geçemeyiz. Çünkü keramet kapısı alabildiğine açıktır. Hurafeden menfaat sağlayanlarda herhalde kıyamete kadar bu menfaatlerinden vazgeçmeyeceklerdir. Bu arada mutezile müntesiplerinin ve ekolünün günümüze ulaşamadıklarından dolayı üzüntülerimi de belirtmek isterim.

dın kesimiyle aramıza giriyorlar. İnsanları daha kolay sömürebilmek için sahte takva ve sahte keramet gösterisinde bulunuyorlar. Kısaca; müslümanın 24 saatini nafile ibadet bile diyemeyeceğimiz boş şeylerle doldurmaya çalışıyorlar.

Abdullah b. Amr b. As. meşhur sahabi ibadetle fazla meşgul olduğu, devamlı oruç tuttuğu, hafız olması sebebiyle hergün Kur'an-ı hatmettiği için aile hayatını ihmal etmiş, hatta bu yüzden babası tarafından Hz. Peygambere şikayet edilmiştir.

Hz. Peygamber de daha az oruç tutmasını, kendisinden istemiş, Abdullah, yaşlandığı zaman Hz. Peygamberin kendisine gösterdiği kolaylıklardan yeteri kadar faydalanmadığından ötürü pişmanlık duyduğunu söylemiştir. (İsl. Ans. Abdullah b. Amr b.As.Mad.)

Hz. Osman'ın sahabeden Ebuzeri Gifari'yi, tabiundan Amir b. Abdullah'ı dindeki aşırılıklarından dolayı sürgün etmesi hadiselerine bakınca (İsl.Ans. Ebuzer El Gifari ve Amir B. Abdullah maddeleri) 24 saati ibadetle doldurmanın yanlışlıkları ortaya çıkar. Bu insanların yaptıkları konularda bir çok ayet vardı. Şimdikilerin aşırılık yaptıkları konular hakkında bir tek ayet yok. Bunların davet ettikleri konuların pek çoğu örfe, hem de başka milletlerin örfüne taalluk eden konular. Acaba diyorum ki bugün Hz. Osman olsa idi, milletin sakalı, bıyığı vs. ile uğraşanların bir ada da mı toplardı? Ne yapardı? Bunu yüce heyetin takdirlerine arzediyorum.

İslâmdan önce Kureyş, Kâbe'yi tavaf edenlere; "Siz Kâbe'yi tavaf edeceksiniz amma üzerinizdeki elbiselerle günah işlediniz. Bunlarla Kâbe tavaf edilmez. Ya elbiselerinizi çıkarıp Kâbe'yi kadın erkek çıplak tavaf edeceksiniz, ya da bizim şurada giyilmemiş, dolayısıyla içinde günah işlenmemiş temiz elbiselerimiz var. Bunları kiralayıp, bunlarla tavaf edeceksiniz" derken daha dindar görünüp din sömürüsü yapıyorlardı. Bugünde dünyanın dört bucağında her dinin sömürücüleri var. Bu sömürüyü önlemedikçe dinimizi insanımıza anlatmada daha çok problemlerle karşılaşacağınız kanaatindeyim.

b- Hurafe

Hurafeler zaman zaman dini hakikatlere galebe çalıyor. Celalilerin medreseye sızmasıyla başlayan bozulma (İsl. Ans. Anadolu Mad.) zaman içerisinde hurafeye dönüşmüş ve Osmanlının felaket sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Bu hurafe dalgası Cumhuriyetin ilk yıllarında yayınlanan "Elmalı Tefsiri ve Tecridi Sarih Tercümesiyle" kısmen püskürtülmüş sonraki dönemlerde ilim adamları tefsirlerde ki İsrailiyatı temizlemeye çalışırken, arkalarına aldıkları siyasi destekle hurafeciler, menfaatçiler, bölücüler tekrar ülke semalarını kapkara hurafe bulutlarıyla karartmaya çalışıyorlar. Kimi büründükleri acayip kıyafetler içerisinde, çocukları korkutan, görünümleriyle başkentin üzerine yürüme cesareti gösteriyor, kimi bütün müslümanları şalvara ve çarşafa mahkum ediyor, kimi büyük bir turizm sektörü oluşturuyor, kimi ellerindeki paslı demirleri keramet adına oralarına buralarına saplıyor, hamile hanımların çocuk düşürmelerine sebep oluyorlar. Ben şahsen bunların yanlışlıklarını camii kürsüsünden açıkça anlatamıyorum. İşin içinde büyük menfaat söz konusu olduğunda bunların yapmayacağı iş yok. Bunlar seksenli yıllarda müftü öldürtüyor, doksanlı yıllarda çeşitli toplantılara dini tebliğ sunuyorlar. Bunlarla fert fert değil toplu mücadele yapmak gerekir. Bugün pratikte bizim karşılaştığımız en

o bilgileri halka aktarıyor. Mesaisinin bir kısmını o cemaat yararına, ona müntesip kazandırmaya harcıyor. Cemaatini dine davete değil, o cemaate davete gayret ediyor. Bu durum irşad hizmetini önemli ölçüde aksatıyor. Ya eğitim yoluyla, ya da zecri tedbirlerle bu durumun önüne geçmemiz gerekir.

e- Görevlilerin Dengesiz Siyasi Dağılımı

En doğrusu irşad hizmetinde bulunan insanların siyasi meyillerinin olmaması ama bugünkü siyasi çekişmelerin yoğun olduğu, onlarca basın yayın organının faaliyette bulunduğu bir ortamda bu insanları siyasetin dışında tutmak en azından bugünkü şartlarda mümkün görülmemektedir. Durum böyle olunca personel alımlarında aşırı derecede siyasete bulaşmış, başka cemaatlerin mensubu bulunanlara görev verilmemeli. Diğerlerinde ise siyasal dağılım dengesi gözetilmelidir. Bu denge kanaatıma göre kendi bünyemizde oto kontrolü de temin edecek, yöneticinin rahat haber alma ve duruma zamanında müdahale etme imkânını sağlayacaktır.

Bana kalırsa bugün bu denge hem okullarımızda, hem de teşkilatımızda bir tarafın lehine bozulmuştur. Sıkıntılarımızın boyutu bu dengesizliğin boyutu oranı ile eş değerdedir.

II- Bizim Dışımızdan Kaynaklanan Problemler

a- Taassup

Neyzen Tevfik diyorki;

Senin aşkınla gönlüm süt limanlık ya Resulallah

Kalın geldi fakire müslümanlık ya Resulallah

Aslında İslam hiç kimseye kalın gelmez, Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'inde; **"Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez...** (Bakara; 185) buyurmakta olan bir din, "Zaruretler mahzurluları mubah kılar" prensibini benimseyen bir din insana kalın gelir mi?

Ancak bazı mutaassıplar İslâmı insanlara olduğu gibi değil, kafalarında oluşturdukları vehmi din diye sunmaya çalışıyorlar. Bunlar insanımızı dünya ve dünya nimetlerinden uzaklaştırmak istiyorlar. Halbuki Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'inde **"Deki Allahın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar dünya hayatında özellikle kıyamet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz".** (A'râf, 7/32) buyurmasına rağmen bu mutaassıp çevreler insanımızı dünyadan ve dünya nimetlerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlar. İnsanın yemesinden içmesine, oturmasından kalkmasına ve uykusuna kadar akıl almaz kurallar koyuyor. Ya insanın tamamen dinden uzaklaşmasına, ya psikolojisinin bozulmasına, ya da aile içi şiddetli çatışmaların çıkmasına sebep oluyorlar.

Bunlar müslümanla, İslâmı iyi anlamış, o sahada yetişmiş elemanlar arasında perde olmaya çalışıyorlar. Halk kesimine; onlara gitmeyin, dini meselelerinizi onlara sormayın, onlar devlet memuru, onlar bağımsız fetva veremez, bunda başarılı olamazlarsa onların itikadı zayıf iftirasını atarak, halk kesimiyle, acayip kıyafetleri ve hayat tarzlarıyla da ay-

SONUÇ

Ahmed-i Yesevî'nin hikmetleri, Yunus Emre'nin Divan'ı ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makâlât'ından aldığımız örnekleri yan yana getirdiğimizde görülmektedir ki, Türk kültür tarihinin üç önemli kişisi de İslâmî konu ve kavramlarda birbirine çok benzeyen, paralellik arzeden fikirler söylemişlerdir. Bu durum, geniş Türk coğrafyasının değişik yerlerinde, birbiriyle 1 - 1,5 asır yakınlıkta yaşamış üç büyüğümüzün İslâm çizgisindeki bütünlüğünü göstermektedir. Her üçü de, Allah'a itaatin gerekliliğini ifade etmiş, günahlardan kaçınmayı ve tevbeyi tavsiye etmiş; ihlasla ibadetlere sarılmanın önemini vurgulamış; Kur'an ve Sünnete sarılmayı vazgeçilmez görev olarak arzetmişlerdir. Hulefa-i Râşidî'n'e bakışları ortaktır. Tasavvufî anlayışta ortak kavramlarda buluşmaktadırlar.

Bu durum bizim tarihî kültürümüzdeki İslâmî çizginin bir bütünlük içinde olduğunu göstermektedir. Bu, aynı zamanda İslâmî temel kavramların Türkler tarafından nasıl anlaşıldığının da göstergesidir. Günümüzde hangi maksatla gündeme getirildiği ve gündemde tutulmaya devam edildiği tam olarak anlaşılamayan "Türk müslümanlığı" veya "müslümanlığın Türk yorumu"gibi kavram ve söylemlerin içinin doldurulması da, ancak bu örneklerin sağlıklı bir şekilde ortaya çıkarılmasıyla mümkün olacaktır. Her toplumun İslâm'ı yaşayış biçiminde bazı farklılıklar, farklı yansımalar mutlaka vardır. Ancak bu, özü hiçbir zaman değiştirmez. Ahmed-i Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre'den seçip verdiğimiz örnekler de, İslâmiyet'in özünün Türk Müslümanlığında veya İslâm'ın Türk yorumunda değişmeden ve değiştirilmeden ifade edildiğini gözler önüne sermektedir. Konunun bu şekilde ortaya çıkarılması bizce günümüz açısından önem arzetmektedir.

Günümüzde, Ahmed-i Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre, barışın, sevginin, aşkın, hoşgörünün sembol isimleri olarak ortaya konulmakta; sadece bu ve benzeri konular açısından ele alınmaktadır. Bütün bu hususlarda onların sembol isimler oldukları doğrudur, ancak onlar sadece o yönleri olan ve o yönleriyle yetinilecek şahsiyetler değillerdir. Tarihî kültür mirasımızın bu üç önemli şahsiyeti ve diğerleri, mutlaka bütün yönleriyle ele alınmalı ve öyle tanıtılmalıdır. Özellikle onların İslâmî konu ve kavramlarla ilgili yönleri ihmal edilmemeli ki, bizim tarihî kültür mirasımızın İslâmî yönü ortaya çıksın ve sahip olduğu bütünlük ile, İslâm'ın temel esaslarıyla uyum içinde bulun duğu görülebilsin.

Bazı kimseler Ahmed-i Yesevî ve Yunus Emre'nin de Alevî olduklarını iddia ederler. Biz onların Alevî olmadıklarını iddia edecek durumda değiliz ve böyle bir iddiayı gerekli de görmeyiz. Onların Alevîlikleri doğru da olabilir. Ancak onların Alevîliklerinin bizim örneklerle sunduğumuz özelliklerini de kabul etmek gerekir. Yanlış olan, Ahmed-i Yesevî'nin ve Yunus Emre'nin Alevîlikleri değil, bazılarının yaptığı gibi, Alevîlerin ve Alevîliğin onlardan ayrı ve farklı şekilde gösterilmeye çalışılmasıdır.

Hacı Bektaş-ı Velî'nin **Makâlât** çerçevesinde ele alınması ve öyle tanıtılması gerekir. Ne yazık ki, günümüzde bazı kişi ve çevreler, Hacı Bektaşı Velî'yi bu bütünlük içinde sunmayarak Bektaşîleri ve Bektaşîliği **Makâlât**'taki Hacı Bektaş-ı Velî'den ayrı göstermeye çalışmaktadırlar. Halbuki yapılması gereken **Makâlât**'taki Hacı Bektaş ile Bek-

taşîleri buluşturmaktır. Bu Bektaşîleri Sünnîleştirmek değildir; bilakis onları Bektaşî olarak kalmalarına rağmen, Bektaşîliğin tarihî temeli ve süreci ile buluşturmak ve meseleyi yerine oturtmaktır.

Bunların böyle yapılması Sünnisi, Alevîsi ve Bektaşîsi ile, herkesin kendi kimliğiyle kalmasına rağmen, ortak bir çizgide buluşması sonucunu doğuracaktır ki, bu da millî birlik ve bütünlü- ğümüz için oldukça önemlidir.

Yaptığımız bu çalışmanın amacı, Ahmed-i Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre'nin belli İslâmî konu ve kavramlar hakkında söylediklerindeki ortaklık, benzerlik ve bütünlüğü ortaya koymaktır. Mesele Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinin veya Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makâlât' ının, ya da Yunus Emre'nin Divan'ının incelenmesi değildir. Öyle bir inceleme onların eserlerinde ayrı ayrı bütün görüşlerini sistematik bir şekilde ortaya koyardı. Halbuki bizim amacımız, biraz önce de belirttiğimiz gibi, ortaklık ve bütünlüğü tespit etmek olduğu için, sadece, ortak görüş, tavsiye ve ifadelerini yakaladığımız kısımları bulup çıkardık. Onları da konularına göre tasnif ederek, karşılaştırmak üzere kısa bir girişten sonra arka arkaya sıraladık. Aldığımız metinlerin her birini ayrı ayrı yorumlamak ve açıklamalar yapmak hem bu çalışmanın amacı değildi, hem de çalışmamızın hacmini çok genişletirdi. Zaten mukayese amacı taşıdığı için, yaptığımızın bu amacı gerçekleştirmiş olduğuna inanıyorum.

KAYNAKÇA

1- Aşıkpaşa-zâde, (1332-1916), **Tevârih-i Âl-i Osman,** İstanbul, s. 138)

2- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, (1981/1401), **Sahîh,** I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 2081.

3- Coşan, Prof. Dr. M. Esad, (1986), **HacıBektaş-ı Velî Makâlât,** Seha Neşriyat, İstanbul, s. 127.

4- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, (1351, 1352), **Keşfü'l-Hafâ,** I-II, Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, s. 912.

5- Eraslan, Prof. Dr. Kemal, (1991), **Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 498.

6- Gülpınarlı, Abdülbâki, (1958), **Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî "Velâyet-nâme",** İstanbul, s. XXXVI+164.

7- M. Fuat Köprülü, (1976), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** Ankara, s. XXXI+415.

8- Müslim, İmam Ebu'l-Hüseyin, (1981, 1401), **Sahîh,** I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 2918.

9- Ocak, Prof. Dr. Ahmet Yaşar, (1992), **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler** (XIV-XVII. yüzyıl), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, s. 267.

10- Tatçı, Dr. Mustafa, (1990), **Yunus Emre Divanı,** I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 991.

11- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed, (1981/1402), **Sünen,** I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 1320.

12- Yılmaz, Doç. Dr. Ali, (1993), "Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetleri ile Yunus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufi Muhteva Benzerlikleri", **Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri,** (26-29 Mayıs 1993), Kayseri, 389-413.

LÜGATÇE

Anda: Orada.

Andan: Ordan.

Bile: Birlikte.

Bunda: Burada.

Donanmak: Süslenmek, giyinip kuşanmak.

Dükeli: Hep, hepsi, bütün.

Dün: Gece.

Dün ü gün: Gece ve gündüz.

Eyitmek: Demek, söylemek.

Gönenmek: Refaha kavuşmak, sevinmek.

Hebâen Mensûrâ: Boşuna harcanarak.

İrkmek: Toplamak, biriktirmek, yığmak.

Kâhil: Güçlü, kuvvetli.

Kığırılmak: Çağrılmak.

Kopısar: Haşrolmak; öldükten sonra dirilmek.

Kiçi: Küçük.

Öküş: Çok fazla.

Onda: Orada

Ondan: Oradan.

Tammak: Damlamak.

Toylanmak: Ziyafet vermek, yedirip içirmek.

Uçmak: Cennet.

Uş: İşte, şimdi; çünkü; ancak.

Utlu: Utangaç, mahcup; utanılacak.

Yatlu: Kötü, uğursuz, âdi, fenâ.

Yazuk: Günah, cürüm, suç.

Yerağ, Yerak: Hazırlık.

Yığlınmak: Sakınmak.

Yoyulmak: Ortadan kalkmak, silinmek, bozulmak.

Yumak: Yıkamak.

Yunıcı: Yıkanan.

ELEŞTİRİDE ÖLÇÜ VE ÜSLÛP MESELEMİZ

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Ülkemizde, gerek eğitim kurumlarında olsun, gerek câmilerde olsun ve gerekse akademik alanda olsun din hizmetlerinde çalışanların karşılaştığı pek çok sıkıntı, başarıyı ve verimliliği engelleyen pek çok zorluk vardır. Bazı çıkmaz sokaklar, aşmakta güçlük çekilen engeller sözkonusudur. Bu sıkıntılarda kendimizden kaynaklanan olumsuzluklar olduğu kadar, içlerinde kurumsal özellik arzedeni de vardır. Bu alanda hizmet verenlerin kabiliyetleri, yetişmeleri, bilgi donanımları, hizmetteki metodları, kendi aralarındaki iş bölümü ve birbirleriyle ilişkileri konusunda olduğu kadar, konjonktür gereği yaşanan zorluklar da söz konusudur.

Ülkemizin en ücre köşesine varıncaya kadar örgün bir kadrolaşma imkânına sahip olmasına rağmen **Diyanet İşleri Başkanlığı**'nın bile, etkinlik açısından ülke genelinde lâyık olduğu seviyeye ulaştığını söylemek zordur. Bu durum, hiç şüphesiz verilenhizmetin verimliliğini, yapılan tebliğin müessiriyetini ve netice olarak da ülkemizin son derece ihtiyaç duyduğu sosyal âhengi sağlamaktaki rolünü menfi yönde etkilemektedir.

Mevcut durumun, yasal ve konjonktürel yapının neticesi olan yönlerini düzeltip arzu edilen ve olması gereken bir yapılanmayı sağlamanın zor olduğunu, zannediyorum hepimiz biliyoruz. Şu anda bizim işimiz de bu değildir zaten. Şu anda bizim üzerinde durmamız gereken husus, belki kurumsal yapılanma ile ilgili bazı mesajlar vermekle birlikte, asıl kendimizin yapabileceklerini tartışmak, hatalarımızdan ders alıp doğruları tespite çalışmaktır.

Gerek verilen hizmetlerin daha verimli olabilmesini, gerek bu kadroya mensup kişilerin daha saygın ve müessir olabilmelerini ve gerekse yeni sıkıntılar yaratmadan asrın kangrenleşmiş sorunlarına kalıcı çözümler üretilebilmesini sağlamak açısından önemli olan bu meselemiz de, kanaatimce **"hizmette ve tebliğde üslûp"** meselemizdir.

Bilindiği üzere **"üslûp"**. insanın kendini ifade tarzıdır. Eskilerimizin deyimiyle **"ayniyle insandır."** Bütün insanlığın dünya ve âhiret mutluluğunu sağlamayı gâye edinen bir değerler manzûmesini tebliğ davası olan insan için ise üslûp, sadece kendini ifade tarzı değildir; aynı zamanda tebliğini yaptığı şeyin gerçek yüzüdür de!

Üslûbun sosyal barışa ve sükûna olan etkisi de, meselenin diğer önemli bir boyutudur.

Bu itibarla üslûp meselemiz, hem kendimizi ifade etmek için, hem tebliğini yaptığımız değerler manzûmesinin güzel yüzünü gösterebilmek ve böylece inandığımız güzellikleri gönüllere yerleştirebilmek için ve hem de sosyal barışın ve sükûnun sağlanmasına yardımcı olabilmek için hayatî önem arzetmektedir.

Din adamları, hedef aldığı kitle açısından, kaba tabiriyle hammaddesi insan olan bir kadrodur. İnsan hedef almakta, insan için uğraşmaktadırlar. İnsan ise, kâinatın varlık sebebidir. Her şeyden gâye insandır, insanın mutluluğudur. Yeryüzünü çekip çevirecek olan, dünya hayatını cennete veya cehenneme çevirecek olan da insandır. Dolayısıyla din hizmetleri alanında faaliyet gösterenler, varlığın gâyesi olan insanı mutlu kılmayı ve onun kemâl vasıflarını öne çıkarmayı gâye edinen fazîlet erleridir. Öyleyse hedef, insanı kendisiyle barışık hale getirmek, onu kemâl vasıflarıyla donatmak ve böylece dünyayı mutluluk yurdu haline getirmeye çalışmaktır. Ne taşlara, tuğlalara şekil vermek ve ne de hasta uzuvların tedavisiyle uğraşmak bizim hizmet alanımıza girer! Bizim hizmet alanımız kafalardır, gönüllerdir. Hem de son derece sağlıklı olan kafa ve gönül!

İşte diyânet alanında hizmet verenlerin asıl görevi, kafaların ve gönüllerin kilidini açmaktır. Bunun yolu da sözdür, fikirdir, iknadır. Güzellikleri en güzel şekilde gösterebilmektir. Sözle kafayı ve kalbe nüfuz etmektir. Kafaya ve kalbe nüfûz etmenin yolu da, Yüce Kitabımızın ifadesiyle **"yumuşak ve hikmetli sözdür".**

Dinî konuları tartışırken kullanacağımız üslûp, hem sosyal barışın ve sükûnun sağlanmasında, hem de dinî konuların sağlıklı şekilde algılanmasında müspet bir fonksiyon edâ etmelidir. Bu açıdan bakıldığında üslûp, hem günümüz dinî neşriyatı için, hem de İslâmî medyası için, kısaca bu alanda söz söyleyen ve yazan herkes için büyük önem arzetmektedir.

İşte bu durum da, bizim üslûp meselemizin önemini ortaya koymaktadır.

Üslûp meselemiz şimdiye kadar, hemen hemen bütün meslektaşlarımız tarafından hep başkalarına, dinî inancı ve yaşayışı hiç olmayan ve zayıf olanlara yönelik vechesiyle ele alınmıştır. Bunu elbetteki yadırgamıyorum ve yanlış olduğunu da söylemiyorum. Ama izninizle birazcık eksik bulduğumu söyleyeceğim. Eksik gördüğüm tarafı da, başkalarına gösterilmesi gereken saygı ve hoşgörüyü, **"yumuşak ve hikmetli söz söyleme"** gereğini kendi câmiamıza, mensuplarınıza ve kendi tarihî geçmişimize de göstermeyi esirgeyen anlayışımızdır:

İşte ben bugün, kendi meselelerimizi tartışırken, dinî değerlerimize yaklaşım tarzımızı belirlerken, kendi câmiamız mensuplarının fikirlerini değerlendirirken, kendi kaynaklarımızı, tarihimizi ve tarihî şahsiyetlerimizi ele alırken kullanmamız gereken üslûp konusundaki düşüncelerimi arzetmeye çalışacağım.

Öncelikle tenkidin bir zarûret olduğunu, eleştiri olmadan doğruya ulaşmanın zor olduğunu belirtmemiz gerekir. Eskilerimiz, **"müsâdeme-i efkârdan barîka-i hakikat doğar"** demişler. İnsanın bulunduğu ve zihnî faaliyetlerin özgür olduğu her yerde mutlaka eleştiri de vardır ve olmalıdır. Hatta özgürlüğün sınırlandığı zamanlarda bile eleştiri, yine bir şekilde kendine yol bulur.

Özgür eleştiri açısından İslâm tarihine bakılacak olursa, özellikle ilk dönemlerde Müslümanlar arasındaki fikrî eleştirinin, hiçbir toplumdan az olmadığı, hatta zaman zaman daha fazla olduğu görülecektir. Hz. Peygamber döneminde de ashâbın birbirlerini, oldukça şiddetli şekilde eleştirdikleri görülür.

Fikrî farklılık, asla yeryüzünden silinmesi gereken bir kara belâ olarak görülmemeli-

dir. Farklı anlayışların tabiî görülmesinden daha tabiî bir şey olamaz. İslâm inançları açısından dünyada **İblîs**'ten daha aykırı hiçbir varlık yoktur. Buna rağmen Yüce Allah, **İblîs**'e bile kıyâmete kadar yaşama hakkını vermiştir. Yüce Allah'ın **İblîs**'e bile vermiş olduğu böyle bir haktan, O'nun mü'min kullarının, diğer mü'mileri mahrum etmeye hakları olmamalıdır.

Hâsılı eleştiri bir zarûrettir. Çünkü eleştiri olmazsa herşey tabulaşır. Bazı insanlar ve onların kişisel tercihleri kutsallık zırhına bürünür. Eleştiri olmazsa, özgür düşünce olmaz. Eleştiri olmazsa, tefekkür olmaz, fikrî gelişme olmaz. Eleştiri olmazsa, hayat durağanlaşır; gelişen ve devamlı değişen hayata ayak uydurmak mümkün olmaz. Eleştiri olmazsa, beşer hayatının her an bir değişim ve dönüşüm arzeden keyfiyeti ihmal edilir. Mazi, hâl ve istikbâl arasındaki âhengin sürekliliği gereken şekilde kurulamaz. Eleştiri olmazsa ilmin, düşüncenin ve medeniyetin ilerleyişi göz ardı edilir, hatta ilerleme diye birşey olmaz.

Allah herkese farklı bir akıl, farklı bir mantalite vermiştir. Bu farklılık, hiç şüphesiz insanlığın menfaatinedir. Bu farklılığı büyük nimet telakki etmek, kendi mutluluğumuz ve geleceğimiz açısından da ondan yararlanmak gerekir. Bunun yolu da eleştiridir. Herkesin bizim gibi düşünmesi, asla insanlığın menfaatine değildir.Bu, her şeyin üstesinden tek kişinin gelebileceği gibi gülünç bir iddia olur. Tek kişinin kuvveti mi, yoksa binlerce kişinin kuvveti mi daha güçlüdür? Soruyu isterseniz, "tek kişinin aklı mı, yoksa binlerce kişinin aklı mı doğruyu daha iyi yakalar?" diye soralım. "Eğer herkes benim gibi düşünecek olsaydı, Allah niçin her insanı farklı bir kafa yapısı ile yarattı?" diye de sormak gerekir.

Eleştiri olmazsa, bugün ısrarla karşı çıktığımız **"tek tip insan"** fenomenini kanunlaştırmış oluruz. Başkasının **"tek tip insan"** modeline karşı çıkarken, kendimizin bu modeli kutsallık zırhıyla korumaya çalışmamızın izahı olamaz.

Eleştiri olmazsa, tarihimizle de çelişiriz. İslâm tarihinde görülen fikir ayrılıklarını, mezhep farklılıklarını izah edemeyiz. Müctehidin hatasını bile sevap telakkî eden anlayışımızı izah edemeyiz. Hemen hemen aynı delillere dayanmalarına rağmen ortaya çıkan farklı mezheplerin ve her mezhep içinde bile hemen her konuda farklı içtihatlarda bulunan fukahanın varlığı, eleştirinin ve fikrî özgürlüğün en güçlü kanıtıdır.

Kaldı ki bizler, Peygamberleri bile kutsallaştırmayan bir inancın sahipleriyiz. Diğer din mensuplarının aksine, "Peygamberlerin de hata edebileceklerine inanırız. Hata edebildiklerinin bazı örneklerini de bizzat kendi kaynaklarımızdan biliriz. **Kur'ân-ı Kerîm**'de bizzat Hz. Peygamber'e verilen **"müslümanlarla istişâre et!"**[1] emri, tartışmanın ve eleştirinin meşrûiyetini, hatta zarûretini göstermektedir.

Bir müslüman ilim adamı için eleştiri, sadece bir hak değil, aynı zamanda dinî bir sorumluluktur. **"Münkeri elinizle... dilinizle... kalbinizle değiştirin!"**[2] hadisi, bu sorumluluğun ifadesidir. Çünkü neticede her ilim adamı, kendi bilgisine göre münker gördüğü şeyi değiştirmeye çalışacaktır.

1 Âl-i İmrân, 159.

2 Müslim, İmân, 78; Tirmizî, Fiten, 11; Ebû Davud, Melâhim, 17; Nesaî, İman, 17; İbn Mâce, İkâmet, 155; Fiten, 20.

Hâsılı eleştiri, hayatın, bilimsel gelişme ve tenhamülün olmazsa olmaz gerçeğidir.

Ancak bu konuda unutulmaması gereken diğer bir gerçek de, bir müslümanın en çok koruması ve dikkat etmesi gereken uzvunun, dili olduğu hususudur. Çünkü dilin ürünü, insanın yakasını ölünceye kadar bırakmaz, hatta onun sorumluluğunu öldükten sonra bile taşır insan. Sadece kendisi değil, temsil ettiği düşünce ve dünya görüşü de bundan nasibini alır.

Yeryüzünde hiçbir din ve sistem, diline sahip olmak konusunda İslâm kadar hassas olmamıştır. Hz. Peygamber bir taraftan; **"Allah'a ve âhiret gününe inanan ya hayır söylesin, ya da sussun!"**[3] buyururken, öte yandan da diline sahip olana cenneti vadetmektedir: **"İki dudağı arasındaki uzvunu... koruyacağını garanti edene, ben de cenneti garanti ederim"**[4] buyurmaktadır. **"İnsanın, dili yüzünden yüzüstü cehenneme sürükleneceğini"**[5] söylemektedir.

Yüce Allah da; **"kötü sözü sevmediğimi"** söylüyor.[6] En ilkel seviyede dahi olsa, kimsenin inancına ve değerlerine hakarete cevaz vermiyor. Başkasının mukaddeslerine hakaret edilecek olursa, bunun, ona da "**İslâm**'ın mukaddeslerine hakaret etme hakkını doğuracağını söylüyor.[7]

Velhâsıl eleştiri mutlak gerekli olmakla birlikte, dilin muhafazası da mutlak gereklidir. İlim adamlığı da, bu ikisini dengeleyebilmektir. İşte **"üslûb-u beyan, ayniyle insan"** dediğimiz şey, burada kendini gösterir.

Üslûbumuzu menfi yönde etkileyen pek çok faktörden söz edilebilir. Bunlardan önemli gördüğüm bazılarını arzedeyim:

1- Kanaatimce bunların başında **"ben merkezci"** mantalite gelmektedir. Önce bu mantaliteden kurtulmak için gayret göstermek gerekir. Çünkü **"ben merkezci"** mantalite, çoğu kere kırıcı ve yıkıcı olabilmektedir. Gönülleri yaralayabilmektedir. Enâniyete sebep olmaktadır. Hayatı kendinden başlatmak anlayışını doğurmaktadır. Bunun neticesinde iş, bazan bütün bir tarihi yok saymaya kadar varabilmektedir. Hiç şüphe yok ki bu durum da, müslümanların gönlünde derin yaralar açmaktadır. İlim adamlarına duyulması gereken güven ve itimat duygusunu azaltmaktadır. Dolayısıyla söylenenlerden beklenen faydalar da hâsıl olmamaktadır.

Tarih boyunca söylenmiş, pek çok kaynakta sözü edilmiş, ama fazla itibar görmemiş bazı görüşleri, belki biraz da gündeme oturmak düşüncesiyle medyanın karşısına geçip **"bunu ilk defa ben söylüyorum"** şeklinde enâniyet kokan bir üslûp, şüphesiz gerçeği de yansıtmamaktadır. **"Ben merkezci"** mantalitenin tipik bir örneği olmaktan öteye gidememektedir.

---

3 Buharî, Edeb, 31, 85; Rikak, 23; Müslim, İman, 74; Muvatta, Sıfatu'n-Nebî, 10; Tirmizî, Kıyâmet, 50; Birr, 43; Ebû Davud, Edeb, 133; İbn Mâce, Edeb, 4.

4 Buharî, Rikak, 23; Hudûd, 19; Tirmizî, Zühd, 60; Muvatta, Kelâm, 11.

5

6 Nisâ, 148.

7 En'âm, 108.

Asıl ve gerçek "**İslâm**'ı sadece bizim temsil ettiğimiz, sadece bizim söylediklerimizin gerçek **İslâm** olduğu, ötekilerin sahte olduğu iddiasını ne insafla, ne de bilimel anlayışla bağdaştırmak mümkündür. İlim adamında özgüvenin bulunması güzel olmakla birlikte, bunun aşırısı kendine taabbüde dönüşür.

Sonra herkesin aynı mantıkla hareket ettiğini farzedecek olursak, acaba nasıl bir İslâm çıkar ortaya? **"Herkesin İslâm'ı kendine"** anlayışını, **İslâm**'ın ulaşılması gereken nihaî hedefi olarak görmek herhalde doğru olmasa gerektir.

2- Eleştiride **"tepkisellik"** ana ilke olmamalıdır. Sözlerimiz ve yorumlarımız, tepkisellik temeline oturmamalıdır. Çünkü tepkisellikte doğruya ulaşmaktan ziyade, tepki gösterdiğimiz şeyin ne pahasına olursa olsun zayıflatılması ve bitirilmesi amacı öne çıkmaktadır. Bir müslüman ilim adamı için böyle bir konumu doğru bulmak mümkün değildir. Esasen bir bilim adamının, başkalarının doğrularına tepki göstermek diye bir hedefi ve görevi yoktur. Geçmiş dönemlerde yaşanan din anlayışını mutlak olarak sorgulamak ana ilke haline getirilirse, ortaya gerçeğe ulaşmak diye bir hedef çıkmaz. Öyleyse elde mutlaka bir tez veya antitez bulunmalı, **"olan"**a tepki koymak gibi bir amaç sözkonusu olmamalıdır.

3- Eleştiride hedef, **"tarihle hesaplaşmak"** olmamalıdır. Belli bir dönemde revaç bulan **"tarihin toptan reddi"** anlayışı, din konusunda da hâkim fikir haline getirilmemelidir. Tarihe mal olmuş insanları, birkaç hatalı içtihadı yüzünden sahtekârlıkla suçlamak ve onları tarihten silmeye çalışmak, ne ilme, ne insafa ve ne de dürüstlüğe sığar! Bir şahsın hatalı bir değerlendirmesiyle binlerce yıllık kültür birikiminin üzerine çizgi çekmek, bilimsel düşünceyle de bağdaşmaz. Bir ilim adamının bugün bizim hatalı gördüğümüz bazı içtihatları, ne bütün tarihimizi karalamaya gerekçe olmalı, ne de bu tespit, o âlimin diğer içtihatlarına tesir etmelidir! Hatalar, asla genelleştirilmemelidir.

Bize kadar ulaşan tarihsel kültür birikimini, bu birikime vücut veren ve bugün için kendilerini savunma imkânına da sahip olmayan ulemayı sigaya çekmek ve onlarla hesaplaşmak niyeti, sabit fikir haline gelmemelidir. Kendi tarihimizle ve kültürümüzle hesaplaşmak anlayışının sonu, risâletin sahibi **Hz. Peygamber**'e, sonra da Kur'ân'a kadar uzanabilir. Neticede iş, dine ait olan herşeyi sorgulamaya, hatta bizzat dinin kendisiyle hesaplaşmaya kadar da varabilir.

Kaldı ki, 1400 yıllık muazzam bir kültür mirasının toptan reddini hangi mantık doğru bulur? Bu bir kompleks midir, yoksa kendini inkâr mı? Veya bu muazzam mirası incelemeyi göze alamayan bir atâlet mi? Bir kolaycılık mı?

Esasen **Amerika**'nın her sene yeniden keşfine de gerek yoktur; ama **Amerika**'yı çağın ihtiyaçlarına uygun şekilde dizayn etmek, bunun için de bin yıllık birikimden yararlanmak ve bu birikimi de şans olarak görmek gerekir.

4- Eleştiride **"dinin toptan ve yeniden inşası"** şeklinde bir düşünce de önfikir haline gelmemelidir. Hedef, mutlaka **"mevcut"**u yok etmek ve farklı bir tablo ortaya koymak olmamalı, doğru ve isabetli olanı bulmak hedeflenmeli. Konjonktürel şartlar ve mevcut dünya düzeni, bir realite olarak elbette göz önünde bulundurulmalı, ama bu realite dini eğip bükerek onu konjonktüre kurban etmek isteyenlere zemin oluşturmamalı,

bu niyetlere âlet de olmamalıdır. Konjonktür, hayatın bir realitesi olarak her gün değişmeye mahkûmdur, ama **İslâm**'ın aslî yapısını değiştirmeye kimsenin gücü yetmez.

İslâm, elbetteki yürüyen hayatın tabiî seyrine ayak uydurabilen bir dindir. Hatta yürüyen hayata ayak uydurma özelliğine sahip yegâne dindir. **İslâm**! Ama bu ayak uydurmayı, dinin yamultulması ile sağlamak gibi bir görüntü ortaya koymaktan sakınmak gerekir. Çünkü **İslâm**'ı popülariteye veya resmî ideolojiye göre dizayn etme anlayışının, ne **Din**'in realitesi ile ve ne de bilimsel anlayışla bağdaşabilir.

Her dönemin popülaritesine, resmî ideolojisine veya konjonktürel şartlarına göre **İslâm**'a yeniden şekil verecek olursak, ortada **İslâm** diye bir şey kalmaz.

Eleştiride hedef, asla dini kendi zihnî kalıplarımıza indirgemek olmamalı, belki dini kendimize değil, kendimizi dine uydurmak amacı göz önünde bulundurulmalıdır.

Ne geleneksellik ve ne de modernite saplantısı kompleks haline getirilmemelidir. Gelenek de, modern hayat ta bizimdir diye düşünmekte ne sakınca var? Her şeyi mutlaka kategorize etmek zorunda mıyız? **Hz. Peygamber**, bir taraftan **Hz. Âdem**'den itibaren gelen bir tevhîd geleneğine sahipti, ama diğer taraftan kendi çağına göre en ileri derecede modern bir mantaliteye de sahipti.

5- Eleştiride **"hakkı teslim anlayışı"** esas olmalıdır. Fikirlerimizde ve söylemlerimizde inat yarışına kalkışmamak gerekir. Çünkü bu, üslûbumuzu menfî yönde etkilediği gibi, fikrî yapımızı da etkilemektedir. Sahâbe arasında oldukça şiddetli seviyede bir eleştiri ortamının varlığı, hepimizin malûmudur. Buna rağmen, doğru bilgilenme ortaya çıktığında, tam bir teslimiyet anlayışı da vardı. Meselâ; mehrin miktarı konusundaki fikrine karşı çıkan kadına karşı, **Hz. Ömer**'in, doğruyu öğrenince; **"Ömer hata etti, kadın doğru söyledi"**[8] şeklindeki hakkı teslim anlayışı, bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Zannediyorum bu, **Ömer**'in gerçek büyüklüğünü ve faziletini de göstermektedir.

Kısaca egolar ve fikri saplantılar, gerçeklere sırt çevirmek için gerekçe oluşturmamalıdır. Konu, inadına bir onur meselesi haline getirilerek gerçekler saptırılmamalıdır.

6- Eleştiride **"uç örnekler baz alınarak genelleştirmeler"** yapılmamalıdır. Çünkü böylece yapılacak olursa, gerçeğe ulaşmak için değil, eleştiri için eleştiri yapılmış olur. Sonra hatalı görülen basit bir örnek, genelin reddi için nasıl gerekçe olabilir? Bunu kendi hayatımız için de uygulayacak olsak, ortaya hiç arzu edilmeyen neticelerin çıkacağından ve dolayısıyla böyle bir ilkenin ne ilme, ne de insafa sığmayacağı müşterek kanaatinin oluşacağından kimsenin şüphesi olmamalıdır. Kendi yazdıklarımız ve söylediklerimiz arasında zaman zaman insan olmanın gereği olarak yaptığımız gaflara bazan kendimiz bile inanmakta zorlanırız. Eğer bu gaflar baz alınarak bir değerlendirme yapılacak olsa, acaba hâlimiz nice olur? İçimizden kaç kişi sağlam kalabilir? Bu durumda kendimiz için gösterdiğimiz **"insan olmanın gereği"** mazeretini başkaları için de düşünmemiz gerekmez mi?

7- Eleştiride **"abartı"** da olmamalıdır. Pireyi deve yapmamak gerekir. Bazan birinin

8 Tefsîru İbn Kesîr, II, 230-231.

bir satırlık bir hatasını yakalarız, o bir satırlık hatayı sanki varlık-yokluk meselesi haline getirir, sayfalar boyu döktürür dururuz. Dünyayı başına yıkarız adeta. Bu pireyi deve yapma huyumuz, kimseye doğruyu bulma imkânı vermediği gibi, müslüman âlimler arasında kin ve düşmanlığa da yok açmaktadır.

Eleştiri, karşımızdakinin doğruyu bulmasına da imkân vermelidir. Halbuki bu aşırı abartı huyumuz, karşımızdakini tamamen kaybetmemize bile yol açabilmektedir.

8- Eleştiride **"kabalık değil, yumuşaklık"** ölçü olmalıdır. Çünkü eleştiriden amaç, muhatabamızı hayattan silmek değildir, varsa hatalarını düzeltmektir. Aşırı sert üslûp, hatasını anlasa bile muhatabamızın geri dönüş yapmasını engellemektedir. Eleştiri, tabiatı itibariyle zaten belli bir karşı koymadır, cepheleşmedir. Öyleyse bunun zarara yol açmaması için mümkün mertebe yumuşak bir üslûp benimsenmelidir.

Yüce Allah müslümanların birbirleriyle münasebetlerini **"ruhemâu beynehum"**[9] ifadesiyle tanımlamakta, bu ilişkiyi merhamet ilkesine dayandırmaktadır. Hatta gayr-i müslimlere karşı ilişkiler için dahi **"kûlâ lehû kavlen leyyinen"**[10] buyurmaktadır. Müslüman olmayanlara karşı bile yumuşak sözü tavsiye etmektedir. Bizzat Hz. Peygamber'e de; **"Eğer sen kaba ve katı yürekli biri olsaydın, muhakkak insanlar etrafında dağılırlardı"**[11] diye hitap etmektedir.

Müslüman olmayanlara karşı bile yumuşak sözü emreden Allah, elbetteki müslümanlara karşı daha da yumuşak bir üslûbu arzu eder. Çünkü Yüce Allah, müslümanları; **"kâfirlere karşı şiddetli, ama kendi aralarında merhametli"**[12] âyetiyle tanımlamaktadır. Öyleyse bugün İslâmî tahlillerde gösterdiğimiz sabır ve saygıdan daha fazlasını, kendi dindaşlarımıza da göstermemiz gerekmektedir.

9- Eleştiride **"hakaretten kaçınmak"** da gerekir. Eleştirinin de mutlaka bir ölçüsü olmalıdır. Ne çağdaşlarımızla ve ne de geçmişte yaşayan bilim adamlarıyla bir şahsiyet meselemiz olmamalıdır. Bütün tarihi, hatta kendi çağdaşlarımızı bile hep cehâletle damgalamak, asla bir bilim adamı mantalitesini göstermez. Başkalarını küçültmeyi, kendimizi büyük göstermenin yolu olarak görmemeli.

Bilim adamının her şeyi şüphe ile karşılaması doğrudur, ama kendi kanaatlerin de bu şüpheden birazcık nasibi olmalıdır. **"Mutlak doğru"** iddiası, şüphesiz aşırı bir iddiadır. Eleştiriyi baz alarak inşa ettiğimiz din anlayışını benimsemeyenleri **"tutucu, gerici, yobaz, gelenekçi"** diye niteleyerek mahkûm etmek de aşırı bir tutarsızlıktır. Başkasına da bizleri eleştirmek hakkını vermek gerekir. Hatta mümkünse, kendi kendimize eleştirmeyi de zaman zaman deneyebilmeliyiz.

Söylediklerinin ve yazdıklarının büyük çoğunluğuna katıldığımız bazı arkadaşlarımızın herkesi aşağılayıcı, hakaret edici, insanı mahkûm edici, binlerce yıllık kültür birikimimizi yok sayıcı üslûbu yüzünden maalesef gönüller incitilmektedir. Müslümanlar arasında bulunması gereken kalbi sıcaklık hâsıl olmamaktadır. Halbuki bu sıcaklığı duyma-

9 Feth, 29.
10 Tâhâ, 44.
11 Âl-i İmrân, 159.
12 Feth, 29.

ya herkesin ihtiyacı vardır. Bizzat o sert eleştiri üslûbunu benimseyenin de bu sıcaklığa ihtiyacı vardır; çünkü insan sosyal bir varlıktır. Ayrıca verilen hizmetin başarısı için de mensuplarımız arasında bu sıcaklığa gerek vardır.

10- Eleştiride **"insaf"** olmalıdır. Binlerce sayfa tutarında kitap yazan insanların eserlerinde, faraza birbirini tutmayan bazı şeyler, aklen izahı zor olan bazı değerlendirmeler görürsek, elbetteki bu hataları da kabullenme diye bir şey düşünülemez. Ama bu hataları, onların cehâletlerine ve kötü niyetlerine hamletmeden önce, onların da insan olduklarına, la yuhtî olmadıklarına bağlamak, insaf ölçülerine daha uygun düşer. Onbinlerce sayfa tutarında eser kaleme alanları, bazı hataları yüzünden neredeyse **İslâm**'ı tahrif eden kötü niyetliler diye yargılarken, kendimizin kaleme aldığı tek bir kitapta bile bazan birbirini tutmayan değerlendirmelerimizi de göz önünde bulundurmamız gerekir.

Elbetteki herkesin fikrî mahsullerini tenkit ve tahlil etmek gerekir; ama bu işi dürüstçe ve biraz da insafla yapmak icabeder. Bir müslüman ilim adamı, **Hz. Peygamber**'in dışında hiç kimseyi **"bütün"** olarak kabul etmek zorunda değildir. Ama moda rüzgârlarının etkisiyle gözü kapalı olarak ve toptancı bir anlayışla herşeyi çamurla sıvamaya da, insafımız ve vicdanımız mani olmalıdır. Eleştiriyi edeple ve insaf ölçüleriyle yapmanın da İslâmî bir haslet olduğu unutulmamalıdır.

11- Eleştiride **"adâlet"** olmalıdır. Çağımız dünyasında meydana gelen bütün sorunlar için bin yıl önceki ictihatların yeterli görülmesi, yeni birtakım çözüm yollarının aranmaması elbetteki düşünülemez. Herkes kendi çağının sorunlarına çözüm aramak zorundadır. Bizden öncekiler kendi sorunlarını çözmeye çalışmışlar, hatta buldukları bazı çözüm yolları, kendilerinden sonraki çağların sorunlarına da ışık tutmuştur. Şimdi biz, kendi yaşadığımız hayatın sorunlarını çözemiyorsak, kusuru yine geçmişte aramamalıyız. Bu, adâlet olmaz. Kusuru biraz da kendimizde arayabilmeliyiz. Kendi sorunlarımızı bile çözemeyen fikrî atâletimizin günahını başkalarına yüklemekle kendimizi kurtaramayız.

Ayrıca eleştirinin, yapılan kusurla orantılı düzeyde olmasa da adâletin gereğidir.

12- Eleştiride **"belli bir standart"** kullanmak da gerekir. Mutlaka sâbit bir ölçümüz olmalıdır. Burada ana ilke, **"başkalarına uyguladığımız ölçüyü kendimize de uygulamak"** olmalıdır. Birini bir hatadan dolayı techil ediyorsak, kendimizin de tek bir hatadan dolayı techîl edilmemize razı olabilmeliyiz. Birini bir hatasından dolayı, **İslâm**'ı tahrifle itham ediyorsak, kendimiz de bir hatadan dolayı aynı ithama marûz kalmaya rıza gösterebilmeliyiz.

İddialı bir hocamızın bir eserinde, kendi fikrine uygun düşen bir konuda bir rivâyeti bir eserinde, kendi fikrine uygun düşen bir konuda bir rivâyeti delil olarak kullandığını, ama iki sayfa sonra kendi fikrine aykırı başka bir konuda aynı rivâyetin delil getirildiğini görünce, bu sefer o rivâyeti toptan reddettiğini gördüm. Burada ne bir ölçüden, ne de bir standarttan söz edilebilir.

13- Eleştiri sadece **"içe dönük"** de olmamalıdır. Bazan kendimize yönelen tehlikelere karşı da eleştiri gücümüzü kullanabilmeliyiz. Allah'a şükür bugün birçok ilim adamımız vardır. Tarihi ve günümüz dünyasını iyi tanıyan insanlarımız vardır. Gücümüzü, ve ilmî birikimimizi, biraz da **İslâm**'a yönelen tehditlere karşı kullanmak gerekir. Hatta bel-

ki daha çok bu alanda bilimsel ürünler vermeye gerek vardır. Hep kendi geleneklerimizde hatalar aramak, hep müslümanların gözündeki çöpü karıştırmak yerine biraz da **İslâm**'a ve müslümanlara saldırmaktan başka dünyası olmayanların gözündeki merteğe dikkat çekmek gerekir. Globalleşen dünyada meydana gelen her cereyan, netice itibariyle müslümanları da, **İslâm**'ı da ilgilendirmektedir. Müslüman âlimlerin, ilmî birikimlerini biraz da bu konulara kaydırmaları, **İslâm**'ı ve müslümanları bu cereyanların etkisinden korumaları da gerekmektedir. İçe dönük olan hedefimize dış cepheyi de katmak, aynı zamanda İslâmî değerlerle diğerlerinin mukayesesi imkânını da verecektir.

Hâsılı gücümüzü ve ilmî birikimimizi, **İslâm** düşmanlarına karşı da kullanabilmeliyiz.

Günümüzde yapılan dinî neşriyatta, çeşitli mahfillerde yapılan konuşmalarda ve İslâmî medyada, yukarıdan beri söylediklerimize örnek teşkil edecek mahiyette yığınla malzemeyi bulmak mümkündür. Maksadım, bağcıyı dövmek olmadığı için burada ne isim, ne de örnek vermiyorum. Meseleyi sadece ilke bazında ele alıyorum.

Netice olarak şunu söylemek istiyorum:

Müslüman bir ilim adamı, şüphesiz her alanda eleştiri hakkına sahiptir, ama onun aynı zamanda herkese ve her fikre saygılı olma sorumluluğu da vardır. Her türlü düşünceyi ve fikri en geniş anlamda eleştirmek en tabiî hakkıdır, fakat diline de azamî ölçüde sahip olmak zorundadır. Müslüman bir âlim, Hz. Muhammed'in dışında hiç kimseyi *"bütün olarak"* kabul etmek zorunda değildir, ama kendisi gibi düşünmeyen herkesi *"bütün olarak"* reddetmek hakkına da sahip değildir.

2000'Lİ YILLARA GİRERKEN İRŞAD ANLAYIŞIMIZ ÜZERİNE BAZI İLK DÜŞÜNCELER

Doç. Dr. Mualla SELÇUK

Her gün bir yere konup, bir yerden göçmek, akarsu gibi,
bulanmaktan, donmaktan kurtulmuş ne hoş.
Dünde geçti düne ait söz de dün gelip geçti.
Bugün bir yeni söz söylemek gerek.
MEVLANA

Sorunun Görünümü

Hidayete erdirme, yol gösterme, doğru olana yönlendirme, dinin hükümlerini tanıtıp tarif etmek, aklı ve kalbi ikna etmek, hakkı ve gerçekleri öğretmek gibi zengin anlamlar içeren ve yüzyıllardan beri din olgusu etrafında pratik olarak süregelmesine karşın halen irşad faaliyetimizin teorik çerçevesinin oluşturulmasında bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Teorik çerçeveden kastettiğim, irşad faaliyetinin, mahiyetinin, yönteminin, hedeflerinin, kapsamının, sınırlarının ve problem alanlarının belirlenmesi çalışmalarıdır.

Bu noktada hatıra şöyle bir soru gelebilir:

2000'li yıllara girerken hâlâ bu hizmetin çerçevesinde teorik tartışmalar, düşünceler, kavram çözümlemeleri mi yapmak durumundayız? Evet benim sahip olduğum eğitim paradigmam bunun bir ihtiyaç olduğunu söylüyor. Bir din eğitimcisi olarak, *"İrşad alanı önce kendi teorik çerçevesini oluşturmalıdır"* şeklinde formüle edebileceğim önermem bu faaliyet etrafında oluşan ve görmezlikten gelemeyeceğimiz sorunlardan kaynaklanıyor. Bu sorunların sadece, ortak yönlerine işaret etmek istiyorum şimdilik;

Bunlar:

a- Teorik

b- Pratik sorunların mevcudiyeti

c- Yeni model arayışlarıdır.

"İrşad anlayışımızda bazı teorik ve pratik sorunlar mevcuttur ancak bu hizmet çeşitli anlayış ve yeni modellerle yeniden yapılandırmaya çalışmaktadır"; biçiminde ileri sürülebilecek bir sava; "Çoğu kez irşad sürecine kaynaklık edecek sistematik bir düşünsel taslak geliştirme çabalarının eksikliğiyle uygulamaya girildiğinden yapılanlar ***"tepki"*** *ile* ***"sempati"*** *ikilisi arasında sağlıksız bir tercih gerektirecek boyutta problemlere dönü-*

şebilmektedir" gibi bir durum tespiti ile cevap vermek mümkündür.

Burada kalın hatlarla çizmeye çalıştığım sorunun genel görünümünü bir örnek vererek bir ölçüde belirgin hale getirmek gerekiyor.

Türkiye'de irşad faaliyetinin yeniden yapılanması çabalarında en yakın tartışma, Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde moral destek sağlama amaçlı kadrolu imam çalıştırılması konusunda yaşanmıştı. Sonuçta ise ortaya *"İmam mı psikolog mu?"* çatışması çıkmıştı. Bu konuda *"İmamoterapi"* isimli bir araştırmanın bulgularından söz etmek istiyorum. Bazı ruh sağlığı hastanelerinde bir yıl süren araştırmanın 429 kişilik örneklem grubundan elde edilen bulgular özetle şöyledir[1]

Hastaların odasına,

İmam girdiğinde hastaların %80 oranının zihinden ölümle ilgili bir düşünce,

Psikolog girdiğinde %35 rahatlama, %19 ruhi bozukluk düşüncesi,

İmam girerse, hastalığın, %90 oranla kanser veya ölümcül bir hastalık olabileceği kanaatı,

Psikolog girerse ruhi bozukluk vb. olabileceği kanaatı,

İmam girerse hastalığın ciddiyetinin daha fazla, psikolog girerse hastaya daha çok yardım edebileceği düşünce/kanaatı meydana geldiği tespit edilmiştir.

Hastaların %42'si imamın hiç gelmemesini istemiş %22'si çok ağır hasta olduğunda gelmesini, %13 ise fark etmeyeceğini söylemiştir.

Psikologun gelmesiyle ilgili olarak, deneklerin %45'i psikologu her zaman isteyebileceğini, %7'si çok ağır hasta olduklarında isteyebileceğini, %12'si ise hiç bir zaman istemeyeceğini belirtmiştir.

Hastanın kimden hangi düzeyde yardım alabileceğiyle ilgili sorulan bir sorunun cevabında, "(5 üzerinden) 4.37 ile ilk sırada doktor, 4.11 ile aile, 3.79 ile arkadaş, 3.44 ile psikolog, hemşire, 3.24 ile psikiyatrist ve 1.9 ile imam" şeklinde bir sonuç alınmıştır.

Aynı araştırmanın sonucunda, günümüze kadar süregelmiş işlevleri doğrultusunda imamların *"ölümle"* ve *"ölüme yakın olmakta"* özdeşleştirilmiş olduğu dile getirilmiştir.

Yukarıdaki örnekte imam hastane ortamında *"din ve moral hizmeti"* veren bir model olarak sunulmak istenmiş ancak sonunda bir *"modelsizlik"* ortaya çıkmıştır. Neyin, niçin ve nasıl yapılabileceğine dair açık seçik bir çerçeveye sahip olunamadığı için beklenen sonuç elde edilememiştir. 19.01.1995 tarihinde başlatılan hastanelerde din ve moral hizmeti, sempati ve tepki uçları arasında gidip gelen tartışmalardan sonra 7.6.1996 tarihinde yürürlükten kalkmıştır.[2]

1 Nesrin Şahin ve Yeşim Yasak. "İmamoterapi: Bilimsel Bir Değerlendirme." Türk Psikoloji Bülteni, Cilt: 2, Sayı: 4 Nisan 1996. ss.50-52.

2 Hastanelerde yatarak tedavi gören hastalara din ve moral hizmetleri sunulması uygulamasının çok boyutlu bir değerlendirilmesi danışmanlığında hazırlanan bir yüksek lisans tezinde yapılmıştır. Nurullah Ataş'ın hazırladığı *"Hastanelerde Din ve Moral Hizmetleri"*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1997) konulu tez uygulamayı değerlendirmenin yanında yeni uygulamalar için bir *"model önerisi"* getirmektedir.

Günümüzde insanların zihnindeki din görevlisi streotipi (şeması) genellikle ölüm veya ölümle ilgili hizmetleri üstlenen, formel ibadetleri yerine getiren veya yaşamın görülemeyen, test edilemeyen gizemli yönleriyle ilgilenen bir meslek adamıdır. Oysa değişen değerler dünyası ***"Olan"***la ***"Oluşturulması gereken"***in ifade ediliş biçiminin ve yöntemlerinin sorgulanması ihtiyacını da beraberinde getiriyor. İşte bu bildiri 2000'li yıllara girerken din hizmetinin niteliği, bu hizmeti yerine getirenlerin bilimsel kimlikleri, yeterlikleri ve söz konusu hizmetin verimliliğini etkileyen değişkenler konusunda bir kavramsal çerçeve sunma amacını taşıyor. Bu çerçeve; **Dinsel Danışmanlık ve Rehberlik** kavramlarında ifadesini buluyor.

İrşad Anlayışımızın Yeni İşlevi: Dinsel Danışmanlık ve Rehberlik

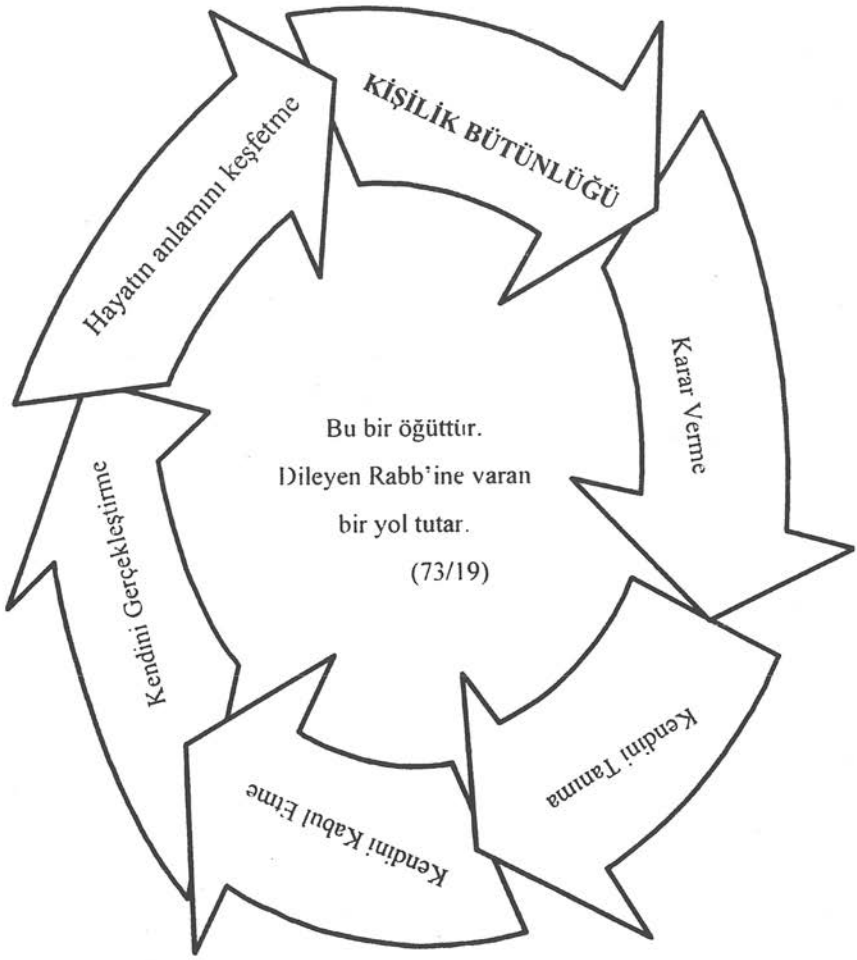
Dinsel Danışmanlık ve Rehberlik, çok anlamlar ihtiva eden bir ibaredir. İbarede yer alan ***"din", "danışmanlık", "rehberlik"*** kavramları çok anlamlı olmanın yanı sıra bir bakıma göreceli kavramlardır. Bu nedenle kavramların tanımını yapmaktan ziyade bildirinin sınırları dahilinde ifade ettikleri anlamlarını vermek uygun olacaktır. İbarenin son kavramı olan "rehberlik" irşad anlayışımızın yöntemine, *"danışmanlık"* kavramı ise irşad anlayışımızın niteliğine işaret ediyor. Bir başka deyişle, rehberlik burada bir eğitim hareketi olup yöntemi hatırlatmaktadır, rehberlik süreci içinde yer alan hizmetin niteliğini ise danışmanlık kavramı betimlemektedir.

"Dinsel" sözcüğüne gelince bu sözcük hizmetin dinsel mi? seküler mi? şeklinde bir ayırıma tâbi tutulup tutulmayacağı sorusuyla değil, nasıl bir dinsellik? Sorusuyla doğrudan ilgilidir. Bu noktada Erich Fromm'un yorumundan yararlanarak diyebiliriz ki:

"Yönelecek ve bağlanacak bir amaca sahip olma anlamında dinsel gereksinmesi olmayan hiç kimse yoktur; ama bu yargı, bu gereksinmenin açığa vurulduğu özgül koşullar hakkında bize hiçbir şey anlatmaz. İnsan, hayvanlara, ağaçlara, altından ya da taştan yapılmış putlar, görünmez bir tanrıya, ermiş bir kişiye ya da şeytanca özellikleri olanlara tapınabilir; atalarına, ulusuna, sınıfına ya da partisine, paraya ya da başarıya taşınabilir; sarıldığı din, yıkıcılığın ya da sevginin, baskının ya da kardeşliğin gelişmesine elverişli olabilir; insanın akıl yeteneğini geliştirebilir ya da körletebilir; insan, bağlandığı sistemin, laik dünyadaki sistemlerden farklı olan dinsel bir sistem olduğunun ayırdında olabilir ya da hiçbir düne bağlı olmadığını düşünebilir ve güç, para ya da başarı gibi bir takım sözde dindışı amaçlara bağlanmasını, kendi çıkarının bir gereği gibi yorumlayabilir. Bu noktada, ***din mi, din değil mi*** *sorusu önem taşımamaktadır; önem taşıyan,* ***ne tür din*** *sorusudur; bağlanılan din, insan gelişimini, yalnızca insana özgü olan yeteneklerin açılıp serpilmesini sağlamakta mıdır, yoksa bunları kösteklemekte midir?(...) Dinsel öğretiler, bunlara inananların gelişmesine, güçlenmesine, özgürlüğüne ve mutluluğuna katkıda bulunuyorsa, sevgi meyvelerine tanık oluruz. Ama bu öğretiler, insan yeteneklerinin körelmesine, mutsuzluğa ve verimsizliğe katkıda bulunuyorsa, iletmek istedikleri dogma ne olursa olsun, sevginin ürünü olamazlar."*[3]

3 Erich Fromm. Psikanaliz ve Din. Çev: Şükrü Alpagut. Kabalcı Yay. İstanbul 1990, s. 34-35;65.

Dinsel danışmanlık ve rehberlik, yönlendiriciliğinin olması ve bilgisel bir form olarak irşad anlayışımızın yeniden plânlanması ve uygulanmasında teorik çerçeve sağlamasından dolayı bazı yapıtaşlarına dayanmaktadır. Bunlar: "Karar verme, kendini tanıma, kendini kabul etme, kendini gerçekleştirme, hayatın anlamını keşfetme ve kişilik bütünlüğüdür. (Bakınız: Şekil: Dinsel Danışmanlık ve Rehberlik-Kavram Örgüsü)

Dinsel Danışmanlık ve Rehberlik
(Kavram Örgüsü)

Aşağıdaki açıklamalar, yukarıda sıralanan bir dizi kavramın nasıl bir irşad hizmeti içinde anlam kazanacağını belirlemeye yöneliktir.

İrşad Hizmetinin Yöntemi: Rehberlik

Rehberlik hizmeti son yıllarda hızla gelişmekte ve etki alanını genişletmektedir. Genel anlamda rehberlik, bireyin kendini ve çevresini tanımasına, sorunlarının kaynağını görebilmesine, doğru ve yerinde karar vermesine yardım etmektir. Bireye yardım etme süreci olması, bireyin kendini tanımasını, kabul etmesini ve kendini gerçekleştirmesini sağlaması hususları, rehberliğin amaçlarına işaret eden hususlardır. Bir süreç ve bir ürün olarak rehberlik, bireyi merkeze almakta, onun gelişimine destek olmakta ve kişiliğinin yaratıcı açılımlarına ortam oluşturmaktadır. İlgilerini, yeteneklerini, güçlü ve zayıf yönlerini tanımayı başaran birey, kendisi ile çevresi ile daha sağlıklı ve dengeli bir uyum kurabilmektedir.

Görülüyor ki yöntem ister istemez hizmetin amaçlarını gündeme getirmektedir. Belki de yöntemi meydana getiren unsurun amaçlar olduğunu söylemek abartılı bir davranış olmaz. Bu bakış açısını edindiğimiz zaman, irşad hizmetini başka bir alana taşımış oluyoruz. Bu alan, hizmete, ***"metin merkezli"*** değil ***"birey merkezli"*** olarak bakabildiğimiz alandır. Yani, mesele sadece kabul edilmiş faziletlerin bireylere aktarılması meselesi değildir. Asıl mesele, bu faziletlerin anlamını ben-diğerleri (hem benim dışımda olan hem de parçası olduğum herşey!) ve metin ilişkisi düzleminde bireylerin tanımlayabilmelerine yardım edebilmektir. Burada sözü edilen ***yardım*** elbette, nasihat etme, bilgi verme, yol gösterme, kişi adına karar verme, meseleyi onun adına çözmek olarak anlaşılmayacaktır. *"Kendini mürşid, söylediğini yegane hikmet olarak zannetmek"* yanılgısı rehberlik anlayışı ile bağdaşmaz. Rehberliğin disiplin görevi de yoktur, yargılamaz ve ceza vermez. Hisset-düşün-uygun olanı seç formülü rehberliği bir iletişim süreci olarak düşünmemizi gerekli kılıyor. Bir başka deyişle rehberlik sürecine katılan rehber (din görevlisi) ile rehber olunan (birey, cemaat, hedef kitle) hem birbirleriyle hem metin (bilgi kaynakları) ile bir diyalektik içinde bulunmalıdırlar.

Yukarıdaki perspektif doğrultusunda rehberlik, insanın kendini inşa etmesine yardım etmek ve onu *"akletmiyor musunuz?"* sorusunun muhatabı olma noktasına getirmektir, diyebiliriz. Bu sürecin nasıl işleyeceğini kısmen "danışmanlık" kavramını irdelerken ortaya koymak mümkün olabilecektir.

İrşad Hizmetinin Niteliği: Dinsel Danışmanlık

Psikoloji literatüründe dinsel konular önemli bir yere sahip olduğundan dolayı bir kısım teoriler, dinsel değerlere ve bu değerlerin kişilik gelişimine etkisine atıfta bulunmuştur. Dinsel değerlere yapılan bu atıflar, dinsel danışmanlık alanının başlı başına bir branş olmasına katkıda bulunacak boyuttadır.

Dinsel danışmanlık; hayata uyumu ve davranış değişimini kolaylaştırma amacıyla, dinsel kaynakları kullanarak kişinin kendisi ile olan ve kişiler arası ilişkilerinde işlev bo-

zukluğuna yol açan duygusal rahatsızlıkların teşhis ve tedavisidir. Bir başka tanıma göre dinsel danışmanlık, bir din görevlisinin bire bir veya küçük grup ilişkisiyle, yeterli bir şekilde yaşamlarındaki problemlerini çözmede onlara yardımcı olma ve birey olarak potansiyellerini kullanmayı geliştirme uygulamasıdır.[4]

Tanımlardan anlaşıldığı kadarıyla dinsel danışmanlık, teoolji ile insan bilimlerini birleştirin bir disiplindir. Bu anlamda o, insanın problemlerine, inandığı dinin değerleriyle ilişki kurarak çözüm sunmayı hedefler. Ancak, bu hedefini gerçekleştiren diğer yardım disiplinlerinden kendini bağımsız kabul etmez. Dinsel danışmanlık, dinsel ilhamı, dinsel kaynakları şifa bulmanın muhtemel yolu olarak kabul ederek ve metodolojisini geliştererek, dinsel içerikli problemlerin çözümüne katkı sağlayacak bir karakter taşır. Dinsel danışman, yardım arayanların problemleri konusunda konuşurken hem psikolojisinin hem de teolojinin zengin geleneklerinden faydalanır. Dinsel danışman, din konusunda ve davranış bilimlerinde özel eğitim almış bir din görevlisidir.

Dinsel danışmada amaç; kolayca tahmin edilebileceği gibi, dinsel içerikli problemlerin sağaltıma ulaştırılması, bireyin ruh sağlığına engel olabilecek herhangi bir problemin ortadan kaldırılması ve nihayet bireyin kendini gerçekleştirmesi sürecinde onun önüne çıkan dinsel sorunlarda ona yardımcı olmaktır. Ayrıca danışmanın, dinle ilgili konularda danışana nesnel bir içgörü kazandırması da amaçlar arasına girmektedir. Böylece, anlam ilişkileri, yaşanan dünyayla yeterli bir günlük ve uyum kurabilecek tarzda gelişir ve düzenlenebilir.

Dinsel danışmanlık genellikle kişilerin belirli krizlerle, kayıplarla veya yaşamdaki iniş ve çıkışlarla daha başarılı bir şekilde baş edebilmesine yardımcı olabilecek katkıların adıdır. Bu danışmayı gerekli kılan en önemli gerekçe, iletişimin hızına bağlı olarak farklı çağrışımlara ve yorumlara muhatap olan bireylerin yaşadıkları yeni oluşumları anlamlandırma güçlükleridir. Nitekim bu varoluş düzeyine işaret eden, yaşamdan haz almama, anomi, değer potolojisi, varoluş bunalımı, bulantı, manevi açlık, başarı nevrozları, amaçsızlık gibi yeni bir sözcük dağarcığına, artık sahip olmaya başladığımız kolayca farkedilebilir.

Dinsel danışmanlık vasıtasıyla din görevlisi, yabancılaşma içinde boğuşan günümüz insanına dinin sağlık mesajını iletme suretiyle bireysel ve sosyal dokunun güçlenmesine yardımcı olabilir. Yabancılaşmanın getirdiği bunalımı ve kaygıları tanımlayarak bir uyanıklık temin edebilir, dinin mesajını insanlığın taze boyutlarını keşfetmeyi sağlayacak biçimde sunabilir, bireylerdeki potansiyel yaratıcı gücün neşvünema bulmasına zemin hazırlayabilir.

Dinsel danışmanlık, hem koruyucu hem tedavi edici işlevi ile birey ve toplum sağlığının önemli bir kaynağı olarak değerlendirebilir. Çünkü dinsel yaşam, dinsel ritüeller, insanın akıl ve ruh sağlığını ilgilendiren sorunlarından kurtulmak istediğinde çoğu kez sı-

4 Türkiye'de Dinsel Danışmanlık ile ilgili henüz başlıbaşına bir literatür oluşmamıştır. Bu eksikliği kısmen gidermek amacıyla danışmanlığımda hazırlanan, Üzeyir Ok'un *"Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı"* başlıklı yüksek lisans tezi, bu alanda ilk sayılabilecek bir çalışmadır. Bilidiride dinsel danışmanlık ile ilgili verilen didaktik bilgilerde bu çalışmadan yararlanılmıştır. Bkz. Üzeyir Ok. "Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı" (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1997)

ğınak kapıları olmuştur. Bu sorunlar arasında, uyuşturucu kullanma, alkol bağımlılığı, aile sorunları, çocuk suçluluğu, bebek ölümleri, intiharlar, depresyon, kuşak çatışması, uyumsuzluk akla gelen ilk örneklerdir.

Dinsel danışmanlık, bireylerin sağlıklı bireyler olarak yaşamaları, sağlıklı iletişim kurmaları, yardımlaşmaları, örnek bireyler olmaları yolunda engel olan fanatizme ve taassuba yolaçan problemlerinin paylaşılması noktasında sosyal yaşam için arzu edilen bir ortamın oluşumuna katkıda bulunabilir. Danışma sayesinde aileler, arkadaşlar, sosyal gruplar yeniden birleştirebilir ve güçlendirebilir.

Burada altı çizilecek en önemli husus, art niyetli insanlar tarafından din istismarını engellemede dinsel danışmanlığın yapıcı bir rol oynaması ile ayrıca artı bir değere sahip olmasıdır.

Dinsel Danışmanlığın Odak Noktaları Nelerdir?

Geleneksel danışma sürecinde bazı odak noktaları vardır. Bu odak noktalarını danışan, konu, danışman ve danışmanlık ilişkisini etkileyen koşullar oluşturur. Danışma nihai olarak bireysel bir konu olmasına rağmen, kültür, toplum, sosyal kurumlar, dinsel arka plân v.b insanı kuşatan çevresel unsurlar bir danışmanlık ilişkisine sızan öğelerdir.

Dinsel danışmanlığın teorisi, yöntemi, ilkeleri ve uygulaması Türkiye'mizde daha çok psikoterapistler tarafından gündeme getirilmiştir. Bu branş, henüz din hizmeti verenlerin uğraş alanına girmemiştir. Bu nedenle bu başlık altında yapılabilecek iş, danışan ile danışman ilişkisinin boyutlarına-toplumumuzdan bazı örnekler getirmek suretiyle-dikkât çekmek olacaktır.

Dinsel danışma ihtiyacını belirleyen asıl unsur "danışan"ın kendisidir. Bazı yörelerde özellikle muhafazakârlığın ağırlıkta olduğu kesimlerde bir sağlık uzmanına gitmek normal karşılanmayabilir veya böyle bir uzmana ulaşmak güç hatta pahalı olabilir. Bu gibi durumlarda ibadet merkezinin din görevlisi bireyler için hem kolay ulaşma hem de aynı inanç ve değerleri paylaşma veya bir sağlık uzmanına gidebilme onayını ondan alma açısından önemli bir işlev görür.

Aşağıda bir din görevlisinin bir camide yaptığı imamlık görevi esnasında yaşadığı tecrübelerinden bazı kesitler alınmıştır[5]

"1992-1994 tarihleri arasında bir camide yaptığım imamlık görevi sırasında hem cemaatten hem de cemaat dışından, danışmak için gelen bazı insanlar, dinsel danışmanlık formasyonunu gerektirecek bir dizi dinsel içerikli problemleriyle bana geldiler. Bu kişilerin problemlerinden bazısını, din görevlisinin zaman zaman iyi bir din adamı olması kadar, iyi bir dinsel danışman olmasını da gerektirdiğini ortaya koymak için burada belirtmek istiyorum:

-Evde yer yer ortalığı dağıtan, yıkan genç bir kız evlatlığından bahseden yaşlı bir kişi, benim muska yazmak suretiyle çocuğunun ruhsal sorununa çare bulmamı istemişti.

5 Üzeyir Ok. a.g.e. ss. 83-84

-Eşinin, çalıştığı bürosunda eve gelmeksizin bazı geceler orada gecelediğinden şikayetçi olan orta yaşlı bir kişi, eşinin, evine ve kendisine bağlı bir kişi olarak sağaltım bulması için benden dinsel içerikli yardım istemiştir.

Eşinin ölmesi üzerine çocuklarından da ayrı olmasından dolayı acı bir yalnızlık duygusu yaşayan-önceleri dindar olmadığı anlaşılan-ihtiyar bir kişinin, dinsel çevreye yakınlaşması ve böylece yalnızlığını giderme arayışı olmuştur.

-Kocasının yasa dışı bir örgütle ilişkisi olduğunu söyleyen bir bayan, muska yoluyla kocasının evine ve eşine bağlı olması için benden dinsel yardım istemiştir.

-Kocası erken yaşta ölmüş yaşlı bir bayanın torunu ve oğluyla olan geçimsizliğinin sebebini dinsel bir büyüye bağlayarak bunu dinsel yoldan giderme çabaları olmuş ve benden, bir cinci hocayla diyaloğa girme konusunda yardım istemiştir.

-Sonradan yapılan konuşmalarda dinin temel ilkelerine açıkça ters düşüncelere sahip olduğu anlaşılan bazı çevrelerden, ölülerine Kur'an ve mevlit okutmak isteyen insanların teselli arayışları olmuştur.

-Gençlerin, dinsel yaşantı ve dünya görüşü konusundaki bitmek bilmeyen soru ve açıklama biçimleri dinsel dünya görüşü ile dinsel olmayan dünya görüşlerinin felsefî temellerini bilen bir konumda olmayı gerektirmektedir."

Din görevlilerinin görev alanlarıyla ilgili olarak yaptıkları farklı çalışmalara baktığımızda dinsel danışmanlığın inanç ve ibadetle ilgili konularda bilgi verici danışmanlık, aile içi ilişkilerde uyumsuzluk, çatışmalar, hastalık anlarında ise moral destek çerçevesinde pratik olarak sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Camilerde, Kur'an kurslarında, hastahanelerde, cezaevlerinde, çocuk ıslahevlerinde, yetiştirme yurtlarında, huzurevlerinde, sivil veya resmi din görevlilerince informel dinsel danışmanlık hizmetlerine de zaman zaman rastlanmaktadır. Buna paralel olarak özellikle son yıllarda (Güzin Abla modelinden hareketle) dini danışmanlıklara bazı gazete köşelerinde yer verildiğini görmekteyiz. İlk bakışta okuyucuların sadece dinsel problemlerinin çözümüne yönelik cevaplar hazırlayan bir soru-cevap köşesi izlenimini veren bu yazılarda, dikkatli bir inceleme sonucunda çok geniş alanlardaki problemlere danışmanlık ilişkisi biçiminde yaklaşıldığı görülür. Ayrıca Televizyon kanalları ve radyo istasyonlarında da zaman zaman dinsel danışmanlık hizmetleri kapsamında değerlendirilebilecek programlara rastlamak mümkündür.

Burada önemli olan husus şudur: Dinsel danışmanlık yapanlar kimlerdir? Dinsel danışmanlık hangi konuları kapsamaktadır? Dinsel danışmanlıkta bulunanların bilimsel yeterliliği ne düzeydedir? Türkiye'de halkın yardım alabileceği resmi dinsel otoriteler olarak ilk akla gelenler, İl ve ilçelerdeki müftülerin, vaizlerin, imam-hatiplerin eğitimi halkın danışma ihtiyacına cevap verebilecek durumda mıdır? Konu dönüp dolaşıp danışmanlık yapacak bireylerin ehliyeti meselesine geliyor.

Dinsel danışman, konum itibariyle öncelikle, dinsel içerikli problemlerde danışana yardımcı olur ve gerektiğinde problemin seyrine göre bir psikoterapisti referans gösterebilir. Dinsel danışman fetva verecek bir müftü veya din adamı konumunda da değildir. Çünkü fetva kişilerin duygusal boyutundan ziyade genelde mantıksal boyutuna verilen

(intellectual-fıkhi) bir cevaptır. Sözgelimi, bankada çalışmanın dini yönü, faiz, doğum kontrolünün yapılıp yapılamayacağı, kadının kıyafeti, üniversite gençleri arasında artmaya başlayan imam nikâhlı birliktelikler gibi konulardaki sorular sadece *"dine uygundur"*, *"dine uygun değildir"* değer çiftinden birisi ile cevaplandırılamaz. Bu konuların psikolojik dinamikleri gözardı edilmemelidir. Dinsel danışman vaaz etme konumunda da değildir. Çünkü vaaz bir din adamının benzer inancı paylaşan ve kendi istekleriyle bir araya gelmiş kişi kişilere dinsel alanda yetişmelerini hedefleyen bir söylemdir.

Dinsel danışman kendini yetkili bir psikolog olarak görmemelidir. Dinsel danışman, yüksek düzeyde dinsel bilgiye sahip olan ve danışmanlık konusunda bilgi edinmiş bir konuma sahiptir.

Dinsel danışman gelenekte mevcut *"hikmet sahibi"* (hakim) kişi olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla o, ufukları geniş, evrenin zengin yorumlarını yapabilen ve herşeyden önce insanın oluş halinde bir varlık olduğunu sezinleyen biridir.

Dinsel danışmanın felsefî kimliği bir yana onun eğitimi ile ilgili söylenebilecekler şöyledir: Dinsel danışman din ve davranış bilimlerinde lisans sonrası özel eğitim alan ve farklı branşlardan biraraya gelerek oluşan dinsel danışmanlık disiplininde uygulama yapmış ruh sağlığı uzmanıdır.

2000'li yıllara girerken, Ülkemizde halka dini hizmet veren bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *"Dinsel Danışma ve Rehberlik Enstitüsü"* kurmasını öneriyorum. Bu Enstitüde İlâhiyat mezunlarına, danışma psikolojisi, klinik psikoloji, pastoral psikoloji, insan ilişkileri v.b disiplinlerden oluşan bir eğitim programı uygulanabilir. Böylece yetişmiş elemanlar vasıtasıyla halkın dinsel danışmanlık ihtiyacına cevap verilir ve ehliyetsiz kimselerin doldurduğu boşluk doldurulur, istismarın önüne geçilir diye düşünüyorum.

Dinsel Danışmanlık ve Rehberlik Hangi Bilgisel Formlara Dayanmalıdır?

Kur'an-ı Kerim ve Hadis Şeriflerde yer alan insanın "fıtrat"ına yapılan atıfları, inanmanın sağlıklı bir kişiliği gerektirdiği vurgusunu ve kültürel mirasımızda mevcut "insanın değeri" motifini veri tabanı kabul eden bir anlayış çerçevesinde günümüz insan bilimleri araştırmalarının bulgularıyla yapılacak bir işbirliği sonucunda dinsel danışmanlık ve rehberlik alanının bilgisel formları oluşturabilir. Bu bilgisel formlar bütün gelenekler-de adeta hikmetin başı olarak kabul edilen ***"kendini bilmek"*** ilkesinden yola çıkarak ***"Rabb'ini bilmeye"*** uzanan serüveni tanımlayacaktır. İslamî gelenek, titiz ve sınırlarını bilen kavramsal araştırmalara sunacak yeterli zenginliğe, teorik ve pratik malzemeye sahiptir. Teoloji ile İnsan Bilimleri çalışmalarını eşgüdümleyen bir strateji, din hizmeti verenlerin ve ruhsal otoritelerin muhtemel faydalanımını içeren büyük bir referans düşüncesinin ortaya çıkmasına imkân verebilir.

Bu bildirinin kavram işçiliği bağlamında önerilecek bazı düşünceler ise şunlardır:

* Bireye kendini tanıtmak, kendini kabul etmesinin ve kendini gerçekleştirmesinin yollarını sunmak

* İnsanın anlam arayışına cevap vermek

* Yaradan-yaradılan ilişkisindeki amacı ve bütünselliği insana hatırlatma

* Bireylere kendi davranışlarını yakından izleme alışkanlığı kazandırma ve hatalarını düzeltme isteklerini geliştirme.

Son olarak şunu söylemek istiyorum: Burada savunulan dinsel danışmanlık ve rehberlik bireylere *"iyi yaşam paketleri"* sunmak değil, bu iyi yaşam paketlerinin anlamını onlara *"keşfettirme"* argümanına dayalıdır.

İKİBİNLİ YILLARDA YENİ İRŞAD METODLARI NELER OLABİLİR?

Gülen ACAR

Teknolojinin son derece geliştiği ve bilim çağına girdiğimiz bu yıllarda maddi, menevi durumlarımızı gözden geçirmemiz gerekmektedir. Yirminci asrın bu son çeyreğinde daha güzele ve daha faydalıya yönelmek uygarlığın gereğidir. Bilgisayar çağında bu cihazlardan yararlanmaksızın nasıl bilimsel gelişmeyi takip etmek mümkün değilse, çağın gelişmelerini gözardı ederek yalnızca geçmişle yetinme de kişiyi o derece başarısız kılar.

Günümüz insanının sosyal, kültürel ve ekonomik sorunları olduğu gibi dini inanç ve yaşayışlarında da birçk sorunları vardır. Bu sorunlara köklü çözümler getirebilmek için metotlu ilmi çalışmalar yapılmalıdır. Manevi problemlerin giderilmesi hususunda insanlara güzelce öğüt veren faziletli bir kişinin sözlerindeki şifa hiç bir şeyde mevcut değildir. Zaman zaman bulutlardan serpilen rahmet damlalarıyla tabiat nasıl canlanırsa güzel bir sözle dinleyenlerin ruhları açılır, dimaları nurlanır, fikren ahlaken büyük yükselme olur.

Manevi ihtiyaçların ilmi araştırmalarla tespit edilmesinden sonra toplumun bu ihtiyaçlarına cevap verebilecek klasik metodları bilen fakat bu metodları yeni şartlara göre geliştirerek uyarlayan elemanların ihtiyacı vardır.

Bu kimseler bilgili, kültürlü, ehliyetli, sahasında ihtisas sahibi, yaşayışla örnek, dünya ve toplumdaki değişmeleri takip edebilen sabırlı, mütevazi ve dürüst münevver kimseler olmalıdır.

Merhum Mehmet Âkif yıllar öncesinden bize şöyle seslenmektedir:

Yedi yüz yıllık eserlerle bu dinin hâlâ,
İhtiyacâtını kaabil mi telâfi? Asla.

Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı

Kuru dâva ile olmaz bu, fakat, ilm ister;
Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?

Beşerin hakka refik olmak için vicdânı,
Beşeriyyetle beraber yürümektir şânı.

Yürümez dersen eğer, ruhu gider İslâm'ın;
O yürür, sen yürümezsen, ne olur encâmın?

(Safahat(Asım), 495-496)

Tebliğimizdeki soruya cevap vermeden önce irşad kelimesinin manasını özetlemek istiyorum. İrşad (Ra-şe-de) fiilinden türetilmiş arapça kökenli bir kelimedir. Reşâd, Râşid, Reşid ve Mürşid gibi çeşitli şekillerde Kur'an'da geçmektedir. Rüşd, insanlara hak yolu göstermek ve çıkarlarını anlatmaktır.

Doğru iş ve doğru yola da Rüşd adı verilir. Rüşdün zıddı sapıklık (dalâlet) ve azgınlıktır (gayy), (İbn Manzur, Lisanü'l-Arab, III, 175). Ferd ve beşeriyet bakımından faydalı ve hayırlı yola Rüşd, bu yolu gösterenlere Reşid, Râşid ve Mürşid adı verilir.

İrşad kelimesi ile ilgili diğer kelimelerin manalarını vermemiz tebliğimize ışık tutacaktır.

Davet: Kur'an'da daha çok bu kelime kullanılmaktadır. Davetçiye "Dâi" denilmektedir. İslâmın gerçeklerine davet etmek irşad fiilinin eş anlamlısıdır. (Nahl, 125)

Tavsiye: Doğruyu ve gerçeği telkin manasına gelir. Asr suresindeki karşılıklı tavsiyenin lüzumuna işaret edilir.

Terbiye: Eğitmek, olgunlaştırmak ve yetiştirmek demektir. Rab isminin manasıda budur. Mürşid bir mürebbidir.

Nasihat: Tatlı söz ve öğüt manasına gelir. (A'râf, 62, 79)

Vâz veya Mevize: Nasihât; ders ve öğüt manasına gelir. Kur'an'da şöyle buyurulur. "Ey! İnsanlar Rabbinizden size bir öğüt ve kalblerde olana bir şifa inananlara doğruyu gösteren bir rehber ve rahmet gelmiştir. (Yûnus, 57) Burada mevizanın manası: İnsanları fenalıktan men etmek olduğundan Kur'an insanları fenalıktan nehy eden bir mevize demektir. (H.Beyan, V-VI, 2223)

Zikra, tezkire, zikir: Tarihi hadiseleri hatırlayıp ders almak manasına kullanılır (Tâhâ, 3, Gâşiye, 21). Bunlardan başka emr bi'l-ma'ruf-nehy anil-münker, hisbe, inzar, tebşir, adab-ı muaşeret, beşeri münasebetler ve halkla münasebetler gibi deyimlerde irşad manasında kullanılır (S.Uludağ, İslam'da İrşad, 22-23).

İrşad ve tebliğ sırf bir propaganda olmadığı gibi bir usül veya metodda değildir. İrşad; irşad ve tebliğ metodu ile varılan neticedir. (Lisanü'l-Arab, III, 175)

İrşad; kişinin kazanılması, gönlünün fethedilmesi veya daha mükemmel bir merhaleye ulaştırılması demektir. Herhangi bir kimseye müsbet yönde tesir etmek bir irşaddır. İrşada verilen isimlerin çok oluşu bu kavramın ne kadar geniş olduğunu göstermektedir. (S.Uludağ, İslâm'da İrşad, 23-24)

İlk insanın yaratılışından günümüze kadar dünya çok çeşitli gelişmelere sahne olmuştur. Buna paralel olarak da binlerce meslek çeşidi ortaya çıkmıştır.

Hz. Adem'in ilk yaptığı işlerden birisi, kendi sülbünden gelen nesline birşeyler öğretmek ve onları terbiye etmektir. (Bakara, 30-33)

Onun için bizde mazisi bu kadar eski olan terbiye, mürebbi ve muallim(öğretmen) gibi kelime ve kavramlara da değineceğiz.

Terbiye arapça bir kelime olup, islâh etmek, düzene koymak, idare etmek, eğitmek, gözetmek.. anlamlarında kullanılmaktadır.

Mürebbi kelimesine gelince; "Mürebbi", "terbiye" kökünden ism-i fâildir. Terbiye eden, eğiten demektir.

Bir de "tâlim" kavramı vardır. Ta'lim ise, "eğiterek, öğretmek" demektir. Bunun içindir ki, Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlerin vazifelerine "tâlim" kendilerine de "muallim" denilmiştir. Sonradan muallim kelimesinin yerini öğretmen almıştır.

Diğer taraftan terbiye; Hz. Peygamber (s.a.v)'ın görevi açısından ele alındığında "tebliğ ve irşad" manasına gelir. Tebliğ eğitim ve öğretimi içine alan bir terimdir. İrşad ise, bir rehberliktir.

Mürebbi ise; terbiye edendir. Tavır ve davranışları ile yetişmekte olan nesillere, ailede kendi çocuklarına, okulda öğrencilerine, sosyal çevrede ise, bütün insanlara iyi örnek olabilen ve onları iyiye, doğruya, güzele yönlendiren rehber kişidir. Bu konuda peygamberler ve diğer mürebbiler sırayla yerlerini alırlar.

İslam eğitiminin gayesi ise şu şekilde özetlenebilir:

İslam dininin gayesi, insanların dünya ve ahiret hayatlarının mutluluk içerisinde geçmesini temin etmektir. İslam eğitiminin gayesi de, insanı "iyi insan (insan-ı kâmil) ve müslüman olarak yetiştirmekir denilebilir." (M.Öcal, Metodlar, 23-28. F.Bayraktar, Öğr.öğ. münasebetleri, 44-11)

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz: Eğitimin gayesi; Allah rızasına ulaşmak, ebedi hayatı elde etmek, nefisten cehaleti gidermek, dünya ve ahiret hayatını ihya etmektir.

Konumuzu daha iyi kavrayabilmemiz açısından şu ayetleri zikredelim.

"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip, kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." (Âl-i İmrân, 104)

"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıkorsunuz ve Allah'a inanırsınız." (Âl-i İmrân, 110)

Bir hadisi şerifte **"Ya marufu emreder ve münkerden nehy ederseniz, ya da Allah üzerinize katından bir azap gönderir de duanız kabul olunmaz buyrulmaktadır."** (Tirmizî, Fiten, 9, IV, 2169)

Bir başka hadistede şöyle buyurulur: **"Başkalarını doğruya çağıran kimseye kendisine uyanların sevabı gibi sevap verilir. Bununla beraber onların sevabından da hiç bir şey eksilmez. Sapıklığa çağıran kimseye ona uyanların günahı gibi günah verilir. Bununla beraber ona uyanların günahından bir şey eksilmez."** (Müslüm, İman, I-V, 16)

Ayetlerde ve hadislerde geçen Ma'ruf; işaretleriyle tanınan demektir ve olumlu bir

mana ifade eder. Münker, ma'ruf'un karşıtıdır. Bu fiil tanımazlığa itmek demektir. Ma'ruf ve münker toplumu hayra ve şerre götüren şeylerdir. Bunlar bazı alimlerce âdeta müslüman olmada aşılması gereken bir baraj olarak gösterilmiştir. Allah insanlık tarihi boyunca birbiri ardınca peygamberler göndererek insanları ma'rufa çağırırken, münkerden kaçınmalarını da emretmiştir.

Ma'ruf'un emri, münkerin nehyi İslam'ın tebliği için önemli olduğu gibi İslam'dan sapmaların meydana gelmemesi için önemlidir.

Öte yandan da müminler birbirlerinin velileri oldukları için birbirlerinde gördükleri münkeri düzeltmeye ve aralarında ma'rufu yaymaya çalışmalıdırlar. (A.Ünal, K.T.K, 317) (Kur'an'da Temel Kavramlar) Ayrıca şu hususda dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu kadar önemli olana daveti kim yapacak? Bütün müslümanlar mı yoksa müslümanlardan bir grup mu?

Hayıra çağırmak, iyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmak bütün müslümanlara farz-ı kifayedir. Bu yapılmayınca hiç bir müslüman mesuliyetten kendini kurtaramaz. Fakat her yerde farzı ayn değildir, ümmetin tümünün vazifesidir.

Ma'ruf(iyilik), İslam'ın gereği olan Allah'a itaat; Münker (kötülük) de İslam'ın gereğine uymayıp Allah'a karşı gelmek demektir. (Elmalılı Hamdi Yazır, sad., II, 407)

Al-i İmran, 110'uncu ayetin tefsirinde Mevdudi şöyle der: **"O halde müslümanlar kendilerine emanet edilen görevin sorumluluğunun bilincine varmalı ve kendilerinde öncekilerin düştükleri hatalara düşmemelidirler."** (Tefhim I, 251)

O halde her müslüman bildiği nisbette Allah'a davetle mükelleftir, bu müslüman ister halktan, ister alimlerden olsun bu kural değişmez.

Ayrıca Hz. Peygamber veda hutbesinde "burada hazır olan, olmayana tebliğ etsin." (Buhari, İlim, 9-10) derken hiçbir ayrıma tâbi tutmadan her müslümanı tebliğ ile mükellef tutmuştur.

Sonuç olarak görüşleri birleştirdiğimizde; bilgili ve mütehassıs bir grubun davet görevini yerine getirmesi farz-ı kifaye ise, bütün müslümanların onlara destekçi olması farz-ı ayndır. (İ.Ersöz, İslam'da Davet Metodu, 12-15)

Bu ön bilgileri verdikten sonra irşadın önemi, gerekliliği, irşad halkaları ve metod kelimesi üzerinde bilgiler verilecektir. Daha sonra K.Kerim'de ve hadislerdeki metodların incelenmesi yapılacaktır.

İrşadın önemine ve faziletine kısaca değinirsek; dinî hükümetlerin tebliği ve ilahi emirlerin talimi demek olan irşad ve davet; çok önemli ve kutsi bir görevdir. Bununla ilgili olarak Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: **"Alimler peygamberlerin varisleridir."** (Buharı, İlim 10)

Din görevlileri Allah ve Resulüne vekâlet demek olan: irşad, davet ve tebliğ mesleğini; diğer bütün mesleklerden üstün tutmaya mecburdur. Din müessesesinin ulviyet ve kutsiyetine inanılmazsa muvaffak olmaya imkân yoktur. Başarının sırrı bu inançtadır. Fakat bu inanç ve şuur bir kibir ve gurur vesilesi olmamalı, tevazuya engel teşkil etmemelidir. (İrşadda Usül, 39)

Davetin Gerekliliği:

Beşer tarihine bakacak olursak ilk insan, ilk peygamber ve ilk davetçi Hz. Adem (a.s)'dir. Zaman zaman insanoğlu hak ve hakikatten sapmış, hidayet önderlerine lüzum hasıl olmuş ve kendilerine peygamberler gönderilmiştir. İnsanlar tabiatları icabı her zaman irşada, öğüt ve nasihata muhtaçtırlar. (Zâriyât, 35. A'la, 9-10)

Dinî vazifelerini ihmal eden insanlara karşı yapılacak güzel öğütlerin az veya çok fayda vereceği inkâr edilemez. İnsanlar ne kadar bozulursa bozulsun kalbler ne kadar katılaşırsa katılaşsın, Allah'a iman etmiş bulunan insanların ilâhî gerçekleri dinlemeye, anlamaya ve ibret almaya açık bir kapısı bulunabilir. Yeter ki müminler arasından bu açık kapıdan girecek onlara vazife sorumluluklarını münasip bir şekilde hatırlatacak mütehassıs kişiler bulunsun. (Şevki Saka, Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu)

Hepimizin bildiği bir hadis vardır: **"Din nasihatten ibarettir."** (Buhari, I, 20) Bu hadis; nasihatin dinin temeli ve direği olduğunu ifade eder. Peki nasihat kim için olacaktır? Hadisin devamı ashabın sorusu üzerine konuya açıklık getiriyor. "Allah için Kitabı ve Resulü için, müslüman devlet adamları ve bütün müslümanlar için "Allah için nasihat nasıl olur?

Bu hadisi doğru olarak anlayabilmemiz için -nasihat- kelimesinin arap dilindeki kök manasını göz önünde bulundurmak gerekir. Nasihat yukarıda açıkladığımız gibi sadece öğüt vermenin karşılığı olarak kullanılmamıştır. Aslında nasihatın kök anlamı samimi olmaktır. Bunun gereği olarak yeri gelince öğüt vermek nasihatın sadece bir bölümünü oluşturur. İşte bu anlamı gözönünde bulundurduğumuzda hadisi şöyle verebiliriz. "Din Allah için, kitabı ve Resulü için, müslüman devlet adamları için, samimi olmaktır". Peki, bütün bu durumlarda samimiyet nasıl gerçekleşir, nasıl olur? (Saka, a.g.e., 22)

Bu hususu Müslim şarihi İmam en-Nevevi şöyle izah eder:

Allah için nasihat: O'na iman, O'nu yüceltmek.

Kitabı için nasihat: O'na inanıp; anlayarak okumak ve tasdik etmek vs...

Resul için nasihat: Risaletini tasdik; getirdiğine iman, ahlakı ile ahlaklanmak gibi hususlar.

Müslüman devlet adamları için nasihat: Onlara hakkı emretmek, öğütlerde bulunmak.

Bütün müslümanar için nasihat: Dünya ve ahiret işlerinde onları irşad, onlara eziyette bulunmamak, bilmedikleri dinî hususları öğrenmek, kavlen ve fiilen yardımda bulunmak, iyilikte emredip kötülükten sakındırmak, güzel öğütlerle onlara yön vermek ve ahlaklandırmak vb... (Nevevi, Şerh-i Müslim, II, 37-40)

Dün nasıl insanlık Peygamberlere muhtaç idi ise, bugün de alimlere ve davetçilere muhtaçtır.

Gerçek davetçi cennet nimetini hakiki hedef olarak gözetmez ancak onu kendi iyi amellerinin takdiri ve başarısına olan Allah rızasının zarif bir nişanesi olarak görür. Nasıl ki insan kendisine verilen bir kupa veya başarı belgesinden dolayı onu maddi değerine bakarak değil, ifade ettiği manevi kıymetine bakarak sevinirse.. (A.Draz, İslam'ın İnsana Verdiği Değer, 98)

Davet Halkaları:

Müslüman zaten Allah yoluna girmiş bir insandır bunu tekrar İslam dinine davet etmekte ne yararı vardır? Bu bir tekrar değil midir? Akla gelebilecek bu gibi sorulara da şöyle cevap vermek mümkündür: Kur'an'ın genel hitab seyri içinde yer yer çeşitli topluluklarda hitab ettiği gayet açıktır. Nitekim Ey! İnkâr edenler! Ey! Kitab ehli" gibi değişik hitab şekliyle başlayan hitablar pek çoktur.

Her grubun inanç özelliklerine göre birbirlerinden farklı olarak kendilerine hitab edilmiştir. Müşrikleri, kitab ehlini ve münafıkları ilk önce iman esaslarına davet etmekle işe başlayan Kur'an müslümanlarıda imanlarında sağlam ve samimi olmaya, dinî vazifelerini yerine getirme hususunda gaflet göstermemeye, bilmediklerini öğrenmeye ve başkalarınada öğretmeyi emretmektedir. (Elmalılı, VI, 45-46)

Konumuzu ilgilendirmesi yönünden insan kalbi hakkında söylenilen şu rivayetler ilgi çekicidir: İnsan kalbinin çok değişken olduğu belirtilir. Hadiste: "Kalbe kalb denme sebebi değişkenliğidir. Kalbin misali çölde bir ağacın köküne takılmış esen rüzgarla içten dışa çevrilip duran bir kuş tüyünün misalidir." buyrulur.

Bir başka rivayette ise "Adem oğlunun kalbi tıpkı bir serçe gibidir. Bir günde yedi kere değişir" denmektedir. Bu değişme iyi veya kötü olabilir. Bu değişmeye gıda, iklim, içtimai muhit telkin ve terbiye vs. gibi şeyler tesir etmektedir. (İ.Canan, Sünnette Terbiye, 50) Bundan dolayıdır ki nâsih nasihat edecek ama hitab edecek muhatabını iyi tanıyacaktır.

K.Kerim'de Peygamberlerin nasihatlarına dair onların birçok öğütlerinden haber verilmektedir.

Göle atılan bir taşın etrafında meydana gelen su daireleri nasıl bir merkezden çevreye doğru yayılıyorsa tıpkı onun gibi irşad faaliyetleride merkezden çevreye doğru yayılmalıdır. Tabii ve mantıki olan yol budur. İrşad faaliyetlerinin halkaları şunlardır:

a- İrşada kendinden ve yakınlarından başlama:

"Halka iyilik emrettiğiniz halde kendinizi unutuyor musunuz?" (Bakara, 44) bir başka ayettede **"Ey! İnananlar! kendinizi ve çocuğunuzu cehennem ateşinden koruyunuz. Onun yakıtı insanlar ve taşlardır."** (Tahrim, 6) **"Önce en yakın hısımlarını uyar, sana uyan müminleri kanatların altına al"**. (Şuara, 214-215) ayetleri bize ışık tutmalıdır.

b- Dost ve ahbaplar

c- Şehir halkı

d- Yakın şehir halkı, millet, İslam milletleri ve insanlık.

Bu hizmette muhatabımız İslam'a inanan ve inanmayan bütün insanlar olmalıdır. Tabi ki herkesin bir alim kadar İslam'ın emir ve nehiylerini bilip nasihat etmesi beklenemez. Biz bilgimiz ölçüsünde alimiz ve tebliğle yükümlüyüz.

İyiliği emreder, kötülüğü neyh ederken muhatablarımızdan bize "Benim günahım bana ait, seni ilgilendirmez" diyenler olabilir. Kuşkusuz ki her fert, kendi inançları ve amel-

lerinden mesuldur. Başkalarının günahlarının hesaplarını biz verecek değiliz. Fakat bileceğiz ki biz başkalarının günahlarını değil, onları Hakk'a çağırmayıp, batıldanda uzaklaştırmamanın bize ait olan günahlarının cezasını çekeceğiz. Bu ceza hem ahirette hem de dünyada olacaktır. Bu yüzden hiç bir kimse hiç bir söz bizi yoldan alıkoymamalı, azmimizi asla kırmamalıdır. Bu konuyla ilgili Resulullah'ın anlattığı bir örneği inceleyelim.

Allah'ın çizdiği hududa rivayet etmeyen kimse gemideki şu kavme benzer ki bunlar gemideki yerlerini kurayla paylaştılar. Bir kısmı geminin üst katına diğer kısmıda alt katına yerleştiler. Kura neticesi olarak aşağıya yerleşenler su almak için çıktıkları vakit, üst kattakilerin yanından geçerlerdi. Bunun üzerine "hissemize düşen yerden bir delik açsakta yukarıdakileri rahatsız etmesek dediler. **"Şimdi üst kattakiler, bunları istediklerini yapmakta serbest bırakırlarsa hepsi helak olurlar. Eğer onları bu tehlikeli işten me'n edersek, kendileri kurtulur ve onlarıda kurtarmış olurlar."** (R.Salihin, I, 230)

Öyleyse biz günahkarlarla birlikte mahvolup gitmek istemiyorsak onları uyarmak hareketlerinin yanlış olduğunu bildirmek ve kötü hareketlerini değiştirmek zorundayız. Bunun ne şekilde olacağını Peygamberimiz şöyle açıklamıştır.

Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmese diliyle değiştirsin. Bunada gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin ki bu imanın en zayıf olanıdır. (Müslim, Kitabü'l-İman, II, 2; Tirmizi, Kitabü'l-Fiten, Bab 2, Hadis no: 2172- Riyasü'z-Salihin, I, 228) Ayet ve hadislerin "Önder toplum olmak vasfını" vurguladığı açıktır. İnsanlığa lider olma şerefine inananlardan daha layık kim olabilir?

Davette Metodun Rolü:

Fransızca bir kelime olan metot (methode) yol, usül, tarz (Red House 617) biçim, yöntem karşılığı olup genel olarak bir gayeye ulaşmak için önceden çizilmiş bir yoldur. Metod her ilimin temelidir, metodsuz ilim faydasız bir sermayedir. (A.Önkal, 61-62)

Kur'an'da genel öğretim ve eğitim metodları:

İslam, insanı madde ve mana, beden ve ruhtan müteşekkil bir varlık, tüm temayül ve davranışlarıyla bir bütün olarak ele alır. Her şeyiyle ilgilenir, Gaye, insanı mükemmelliğe ulaştırmaktır. Onu Allah'ın yarattığı fıtratla kucaklar, yaratılışında olmayan hiç bir şeyi ona yüklemez. İnsan hayatını organize eden bütün telleri akord eder.

İslam eğitim metodları, bütünüyle insan fıtratına ve şahsiyetine uygundur. Metodlar, insan yapısına göre konmuştur, ölçü insanın yapısıdır.

Kur'an-ı Kerim'in parlak bir terbiye metodu vardır. O, kişinin terbiyesinde öncelikle kalbe, Allah'a ve ahiret gününe imanı yerleştirir. İnsanın tepki ve duygularını tahrik ederek, aklı ikna eder, böylece aklı ve duyguyu birlikte terbiye eder. Kur'an'da geçen eğitim-öğretim metodlarını ana başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:

1- Tedricilik metodu.

2- Soru cevap metodu.

3- Örnek edinme metodu.

4- İbret ve öğütle terbiye metodu.

5- kıssa ile terbiye metodu.

6- Darb-ı meselle terbiye metodu.

7- Teşvik ve sakındırma yoluyla terbiye metodu.

8- Emir bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker ile terbiye metodu. (F.Bayraktar, a.g.e, 31-60)

Kur'an imana giden yolun önünde duran engelleri kaldırmak için insanın bütünlüğüne hitab eder.

Bundan dolayıdır ki, O önce bakmayı, sonra hayretle dolan bakışları iyi değerlendirmeyi, daha sonra düşünmeyi ve anlamayı bütün bu fikrî ve hissî çabaları ders ve ibret alma ile tamamlamayı, itaatı, şükrü ve sabrı teşvik eder. (M.Aydın, İslam Üzerine Düşünceler, 84)

Görülen bu kötülüğü ortadan kaldırmak ve bilinen bir iyiliğin yapılmasını sağlamak için çeşitli usüller mevcuttur. Bu derece ve kademelere riayet etmek irşad eden kimsenin başarı şansını artırır. Onun için hangi irşad usülüyle ve ne şekilde müdahale edileceğini bilmek önemli bir meseledir.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Rabbimiz, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'e şöyle hitab ediyor:

Ehl-i kitap ile ancak en güzel (metod) **hangisi ise onunla mücadele ediniz.** (Ankebût, 46)

De ki (Habibim) **işte bu, benim yolumdur. Ben** (insanlar) **Allah'a (körükörüne değil) bir basiret üzere davet ediyorum. Ben de bana tabi olanlar da** (böyleyiz). (Yûsuf, 108)

Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır; onlarla en güzel şekilde tartış. Doğrusu Rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O, doğru yolda olanlarıda en iyi bilir. (Nahl, 125)

Bu ayetlerde Allah (c.c), Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'e, davet ve tebliğde kullanacağı metodları açıklamıştır. Günümüzdeki din eğitimcilerinin de kullanacakları bu metodları üç madde şeklinde sıralayabiliriz:

1- Davet ve Tebliğin Hikmetle Yapılması:

Hikmet, sözde ve işte doğruluk demektir. Peygamber Efendimiz, ayette tavsiye edilen metoda uygun olarak, sözü ile yaptıkları her zaman uyumlu ve tutarlı bir şekilde tebliğ görevini yapmış ve davette bulunmuştur. Öyle ise, bugünün din görevlileride, söz ve davranışları ile kendi kendisi ile uyumlu ve tutarlı bir kişi olmalı, inandırıcı, ikna edici delillerle eğitim ve öğretim yaptırmalıdır.

2- Davet ve Tebliğin Güzel Öğüt (Nasihat)'le Yapılması:

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) insanları tebliğ ve davetini, güleryüzle güzel öğütlerde bulunarak yapmıştır. O halde, bir din eğitimcisinin yapması gerekende budur. İnsanları

kırmadan, insanlara öfkelenmeden ve onlara sabırla ve güzel öğütlerde bulunarak verilecek din eğitimi ve öğretimi, şüphesiz ki daha başarılı olacaktır. Kur'an-ı Kerim'de Yüce Rabbimiz; Musa (a.s)'ye Firavun'a karşı bile yumuşak söz söylemesini tavsiye etmiş ve:

"O'na yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar." (Tâhâ, 44) buyurmuştur.

Ruhta, kendine söylenenlerden etkilenme istidadı vardır. Umumiyetle bu geçici bir istidattır, onun için tekrarı gerektirir. Tesirli meviza (öğüt) vicdan yolundan direkt olarak ruha yolunu bulur, onu sarsar, bir müddet ruhun gizli duygularını tahrik eder fakat kendi haline bırakılırsa donuklaşır. Öğüt hem zaruri, hemde lazımdır. Çünkü ruhta devamlı tercih ve terbiyeye muhtaç bir takım fıtrî itici güçler vardır. Bu hususta mutlaka öğüt lazımdır.

Lokmân muresinde: **"Hatırla ki; Lokman öğüt verirken yavrusuna şöyle demiştir: Ey Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma, çünkü şirk çok büyük günah ve zulümdür. Biz insana ana babasını tavsiye ettik.. diye başlayan ve özetle iyilik etmek, namaz kılmak, kibirli olmamak, tavırlarında ölçülü olmak gibi hususları içeren ayetler sıralanmaktadır. Bunlar öğütlerden bir nebzecik örnektir. Çünkü Kur'an'ın çoğu muttakiler öğüdüdür. Öğüdü vermek kolay kabul etme ve yapma daha zordur. Bu yüzden yüz çevirenler uyarılmış ve hoşlanmayacağımız şekilde vasıflandırılmışlardır."** (Müddesir, 48-51)

3- Davet ve Tebliğin Tartışma (Mücadele) ile Yapılması:

İlk iki yol sonuna kadar denendikten sonra başarıya ulaşılamazsa ancak o zaman tartışma tavsiye edilmektedir. Ancak bu tartışma, hiçbir zaman kaba sözlerle olmayacak ve kavgaya dönüşmeyecektir. Çünkü ayette "en güzel şekilde tartışmak" emrediliyor. Peygamberimiz (s.a.s.) hayatının hiç bir döneminde tebliğ görevini yerine getirirken kesinlikle kavgaya ve kaba söze yer vermemiştir. O halde din eğitimcilerinin tartışma usüllerinin en güzelini tercih etmesi gerekmektedir.

Önemli olan, haklı olunan veya doğruluğuna kesinlikle inanılan bir konuyu iyi bir metodla ve ikna edici delillerle tartışıp, karşı fikirde olanlara benimsetebilmektir. (Metodlar, M.Öcal, 154-155. S.Uludağ, a.g.e. 51-52)

Kur'an-ı Kerim'de Resulullah'ın önceki Peygamberlerin kıssalarına zaman zaman yer verilir.

Bu kıssaların Kur'an-ı Kerim'de zikrediliş gayesinin, davetin her safhası ve sahası için bütün davetçilere örnekler sunmak, metod ve programlar takdim etmek olduğunu ifade edebiliriz.

Resulullah'ın Davet Metodu:

Resulullah'ın davetinde, yaşayışıyla, davranışıyla ve sözleriyle en geçerli metodları uygulamış, çevreye davet için gönderdiği ashabına da bazı metodları tavsiye ederek uymalarını istemiştir.

"Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz." (Buhari,

İlim 12) buyurmuştur. Davette takip edilecek metod zaman ve zemine göre, muhatabın psiko-fizik durumuna uygun şekilde değişebilecek, İslâm'ın müsamaha ölçüleri içerisinde yenilecektir. Hatta aynı muhattaba tek bir delil, bıkkınlık verecek tarzda tekrarlanıp durulmayacak sayısız delillerde olsa yavan bir uslüpla sunulmaya uğraşılmayacaktır. Bilakis deliller güzelce sıralanacak ve duruma göre gerekli olan metod hangisi ise ona başvurulacaktır.

İslâm dininin öğretimi bir yetişkinler eğitimi olarak başlamış ve devam etmiştir. Peygamberimiz evinde veya mescidde oturur, aldığı vahiyleri yetişkin müminlere bildirir, onların öğrenmelerini sağlardı. Peygamberin vefatından sonra O'nun usulü devam ettirildi. (B.Bilgin-M.Selçuk. Din Öğretimi, 41) Şu halde davette muvaffakiyet için uygulanabilecek metodlar neler olabilir, bu önceden tespit edilecek ve mutlaka riaet edilecektir (Önkal, a.g.e, 64)

Resulullah'ın İslâm'a davet metodunu incelemenin lüzumuna gelince Resulullah'ın döneminde bütün bir beşeriyet ne derece İslâm davetine muhtaç idiyse günümüzün insanı da belkide daha fazlasıyla bu davete muhtaçtır.

Bu davette elbette başvurulacak yol, uygulanacak metod çok önemlidir. Peki acaba bu nasıl olacaktır? Bu metod öyle bir metod olmalıdır ki; tıpkı İslâm'ın başlangıç dönemlerinde olduğu gibi yeniden canlı, evrensel ve herkese açık hale getirilmelidir.

Biz tereddüt etmeden, çekinmeden, oyalanmadan ve yanılmadan düşünerek ve bilerek diyoruz ki; bu noktada gayeye erişmek, muvaffak olabilmek için tek yol, Resulullah Efendimizin yol ve metodudur. Zira Allah (c.c); bize dünya ve ahirete ilgilendiren her hususta ve her zamanda Allah Resulü'ne itaatı ve O'nun yolundan gitmeyi emreder.

Kur'an-ı Kerim'de **"Ey İman edenler, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin."** (Âl-i İmrân, 32-132. Nisâ, 59 vb) şeklinde pek çok ayet vardır.

Bizzat Efendimiz bizlere sünnetini sıkı sıkıya tavsiye ve emir buyurmuştur. **"Size iki şey bırakıyorum, onlara sarılırsanız dalâlete düşmezsiniz. Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünneti."** (Ebu Davut, Talak, 40) Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulur: **"Ey İnananlar! Andolsun ki, sizin için Allah'ı ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok ananlar için Resulullah en güzel örnektir."** (Ahzâb, 21)

O'nun hayatı, Allah'ın Kur'an-ı Kerim ayetleriyle ortaya koyduğu kendisine davetin İlahi usül ve metodların, ameli olduğu sergilenişidir. Davetçinin karşılaşacağı bütün vaziyetleri veya onlara benzer, onlara çok yakın durumları Peygamberimizin hayatında bulmak mümkündür. (A.Zeydan, Usulu'd-Da've, 326)

Bundan ondört asır önce uygulanan metodların bugün geçerli olup olmayacağı bazılarınca tartışma konusu yapılmak istenebilir.

Müslüman inanır ve yakinen bilir ki; İSLÂM, hak din, Kur'an tek rehber ve Rasulullah son peygamberdir. Onların getirdikleri hükümler, bütün çağlara ve nesillere hitap eden eşsiz prensipler, her asrın ihtiyaçlarına cevap verecek emsalsiz esaslardır.

Peygamberimizin tebliğ ettiği Kur'an ve bizzat yaşayarak sunduğu sünnet, kıyamete kadar bütün insanığa hak yolunun delili ve önderi olarak kalacaktır.

Bundan sonraki bölümlerde ortaya koyacağımız Hz. Peygamberin davet metodlarının bugünün ilim ve teknikleri sayesinde erişebildiği kadarıyla kıymet ve değerinin meydana çıktığı söylenebilir, gelişen imkânlar yönünden ileride O'nun daha iyi anlaşılarak takdir edileceğini, böylece her devirde örnek alınacağını ifade edebiliriz.

Diğer taraftan asırlar geçse, insanlar ölüp insanlar doğsa, medeniyetler ilerleyip, teknikler gelişse de kainat üzerinde cereyan eden hadiseler mahiyetleri itibariyle pek fazla değişiklik arzetmemektedirler.

İslâm'ın müsamaha ettiği ölçüler içerisinde, İslâmî prensip ve esaslara ters düşmemek kaydıyla İslâm davet metoduna bir esneklik getirilerek zaman ve zemine göre, muhatabın durum ve seviyesi nazar itibara alınarak metodda devamlı bir yenilenme ve değişmenin gerekliliğine temas edelim.

Aslında Peygamberimizin hayatı boyunca İslâm'a daveti esnasında uyguladığı çok çeşitli metotlar, duruma göre hareket etmeyi doğrulayan ve gerekli kılan bir unsur durumundadır.

Elbette bir çevre ve bölge ile diğer bölge ve çevreler arasında, değişik iklim ve muhitlerde, aynı zamanlarda sayısız farklılıklar olacak, bunlara dikkat, metot değişikliğini gerekli kılacaktır. (Tefsirü'l-Menar, VII, 324, IX, 291-292) Ayrıca günümüz tekniğinin geliştirdiği imkân ve vasıtalardan hakka ve hayra hizmette müslümanın istifade etmesi başkalarının istifadesinden daha önce gelir. Bu şekilde günün getirdiği üslûpların İslâm davetçisi, hayra yöneltecektir. (İ.Çakan, Hakkı Tavsiye, 65-66; 80-81) Yalnız değişen ve gelişen metotlar, İslâm'a ve Kur'a uygun olmalı, Peygamberin davet metodlarının ruhuna mutabık kalınmalıdır. Elbette bunun tesbiti, bu ölçünün muhafazası ve devamlı murakebesi için herşeyden evvel Peygamberin İslâm'a davet metodunun çok iyi bilinmesi gerekmektedir.

Biz biliyoruz ki; Resulullah Efendimiz yirmiüç sene gibi çok kısa bir süre içerisinde tarihte eşine rastlanmayan muazzam bir değişikliği meydana getirmiş nefsinden ve menfaatinden başka hiç bir kayıtla bağlı olmayan bir topluluktan devirlerine "Asr-ı Saadet" dedirtecek, her devir için örnek bir hizmet grubu oluşturmuştur.

Cenab-ı Mevla'dan temenmimiz, bizi doğruya hidayet etmesi, hatalardan salim kılması ve kusurlarımızı bağışlamasıdır. (Önkal, A, Davet Metodu, 83-90)

Sünnette Genel Eğitim ve Öğretim Metodları:

1- Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Genel Eğitim Prensipleri

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kullandığı bazı eğitim ve öğretim metodlarını tek tek incelemeden önce, O'nun eğitim-öğretim esnasında dikkate aldığı bazı önemli prensiplerine işaret etmek faydalı olur kanaatindeyiz. Böylece O'nun eğitim anlayışı ve belli başlı eğitim ve öğretim prensipleri daha iyi anlaşılacaktır.

a- Zamana riayet ederdi. Muasır eğitimde motivasyon, öğrenmeye hazır olma diyebileceğimiz bu prensibe Peygamberimiz çok dikkat etmiştir. Her gün işlenen öğütleri sadece perşemme günlerinde olmak üzere haftada bir vermiştir. Bu metod tarihte ilk olarak

peygamberimiz tarafından kullanılmıştır.

b- Peygamberimiz öğrettiklerinin anlaşılıp anlaşılmadığını kontrol ede, öğrenilenlerinde uygulanmasını isterdi. Abdest ve namaz uygulamalarındaki tatlı sert ikazlarını örnek alabiliriz.

c- İyice anlaşılması ve akılda kalması için önemli hususlarla ilgili sözlerini üç defa tekrar ederdi. O ağır ağır, tane tane konuşurdu.

Bu bir fikrin zihinde yer etmesi için önemli bir metoddur. Tekrarın önemi ve gereği her zaman ve her yerde benimsenmiş ve kabul edilmiştir.

d- O her suale veya bilmediği suallere kesinlikle cevap vermez, sükut eder, vahyi beklerdi. Bu prensibe bilhassa öğretmen ve din görevlisi olanların daha çok dikkat etmeleri gerekir.

e- O kolayı tercih ederdi. Bu İslâm'ın ruhunda vardır.

"Allah sizin için kolaylık diler güçlük istemez." (Bakara, 185. Mâide, 87) ayeti bunu gösterir. Kolaylaştırıcı bir muallim olarak gönderilen Peygamberimizin kolaylığı tercih etmesinden tabii bir şey olamaz. Peygamberimizin asırlar önce koyduğu bu uygulamaya bugünkü eğitim dilinde "Basitten mürekkebe, kolaydan zora, ilkesi adı verilmektedir.

f- O muhatabını asla mahçup etmezdi. Onların hatalarını yüzüne vurmaz. Onlara nazik ve kibar davranırdı.

Bu prensipler ışığında Resulullah'ın eğitim öğretim metodlarını şöyle özetleyebiliriz:

PeygamberimizKur'an-ı Kerim'de geçen eğitim öğretim metodlarını aynen kullanmıştır.

Şüphesiz ki Peygamberimizin ahlakı, hareket ve davranışlarıyla Kur'an'dan başka bir şey değildi ve Kur'an'ın canlı bir tercümesiydi.

O'nun kullandığı eğitim öğretim metodları sayılmayacak kadar çoktu. O yeri geldiğinde birden fazla metod kullanmıştır. Bir mecliste sorulan suallere göre eğitim metodu kullanmıştır. Biz şimdi O'nun Sahabelere bir şey öğretirken takip ettiği metodlarından bazılarını önem sırasına bakmaksızın sayalım.

1- Tedricilik,

2- Sual-cevab,

3- Eksersiz ve tekrar,

4- Kıssa ile eğitim,

5- Duyguları eğitme metodu,

6- İkna ederek eğitme metodu.

vs. gibi maddeler Peygamberimizin metodlarından idi. Bu metodları kısaca açıklayacağız:

1- Tedricilik metodu: Peygamberimiz bu metodu çok iyi kullanmıştır. Dolayısıyla İslâm'ın yirmiüç yılda zafer kazanmasının sebeplerinden biri budur. O muhatablarının psikolojik durumlarını çok iyi bilen bir psikologdu.

Bir defasında Peygamberimize bedevinin birisi "islam nedir?" diye sorduğunda Resulullah İslâm'ın beş şartını söyler. Bu zat: "vallahi bundan ne fazla, ne eksik yaparım" der ve gider. Arkasından Peygamberimiz "Eğer doğru söylüyorsa, kurtuldu." buyurdular. Bu bedeviye bilgiler sırayla ve tedricen verilmiştir. Eğitimci yerine göre bu metodu kullanmalıdır.

2- Sual-cevab metodu? O'nun en çok kullandığı metoddur. O sahabeye bir soru sorar, cevabını muhatabdan bekler, sonra asıl cevabı kendisi verirdi. O bir gün şöyle buyurdu: "Ağaçlar içinde öyle bir cins vardır ki yaprakları hiç düşmez. O, tıpkı müslümana benzer. Nedir o, söyleyin bakalım? Sahabede "Siz söyleyin" diye karşılık verdiler. Resulullah "o hurmadır" dedi. O, önce merak uyandırıyor, dikkat ve öğrenme arzusunu harekete geçiriyor, bu merak içinde olanlara cevabı vererek konuyu aydınlatıyordu.

3- Eksersiz ve tekrar metodu: Bir başka metodu; ameli metoddur. O, minbere çıkmış, orada namaz kılmış, sahabe de O'na uyarak namaz kılmışlardır. O: "Ben bunu bana uymanız ve namazı benim kıldığım şekilde öğrenmeniz için yaptım." buyurmuştur. Abdestte de aynı uygulamayı yapardı. O sahabeye bilgileri sesli tekrar ettiriyordu.

4- Kıssa ile eğitim: Bu eğitiminde iki hedefi vardı. Birincisi, Allah'ın rızasına nail olmak, ikincisi ise; teşekküre teşvik idi. O'nun kıssaları Kur'an-ı Kerim'e göre daha özel ve ayrıntılı kıssalar idi.

5- Duyguları eğitme metodu: O ganimetten az pay aldıklarına üzülenlere; "Siz yolunuzu şaşırmışlardandınız, Allah size hidayet etmedi mi?" diye sorduğunda; "bize Allah ve Resulu yeter." deyip yaptıklarına ağladılar.

6- İkna ederek eğitim: Bir konuya muhatabın anlayacağı açıdan yaklaşarak onu ikna etmek çok fayda sağlamaktadır. Değer vererek kalb kazanma, çocuklara ve yabancılara özel muamele, hediyeler verme ve hatırlatma O'nun metodlarındandır.

İslâm eğitimcilerinin belli başlı vasıflarını tezimiz boyunca verdik. Bunlara ilaveten ana hatlarıyla şunları sayabiliriz: Şefkatli, iyi bir rehber, ilme teşvik eden, muhatabın seviyesine göre ilim öğreten, özü sözü bir vakarlı, bilmiyorum diyebilen, sade hayat süren, takvalı, kanaatkar, maddeci olmayan, yumuşak huylu davranan, aağırbaşlı vs... (Öğr. Öğ. 64-77. A.Önkal Davet Metodu, 295-313)

Bu hususta merhum Akif'in tavsiyelerini alalım: "Vaizlik, nasihlik gayet müşkil vazifelerdir. Bu kimselerin Hak yolunu tanıması kafi değildir. O caddeye çıkan yolların nerelerden sapma ihtimali olduğunu bilmelidir. Bir de yanlış yol tutanları "dalalettesin" demekle iş bitmez. Oraya nasıl düşmüş. Saha-ı irşada nasıl çıkacak buralarını tahmin etmeli sonra biçarelerin eline yapışmalıdır. Hele tekfir, tehdit, makamında ele alınacak silahlardan değildir. Onun için "sus! kâfir oldun" nidası top gibi patlasa kuru sıkı telakki olunacaktır!... (Akif, Kur'an-ı Kerim'i tefsiri, 59)

Resulullah'ı eğitimde başarılı kılan sebeplere kısa bir bakış:

Pedogoji tarihleri, tetkik edildiğinde çeşitli eğitim sistemleri ve eğitimcilerle dolu olduğu görülür. Hayatın gelişmesine paralel olarak bazı telakkiler, bu arada eğitim-öğretim hususundaki görüşler değişmiş, her asrın insanı daha iyi, daha yeni ve daha güzeli ara-

mıştır. Elbette fen ve teknikte, kültür ve medeniyete paralel olarak eğitim ve öğretim faaliyetlerinde de bir takım değişiklikler görülebilir.

İslâm eğitim sistemi, batı eğitim sistemlerinden çok farklıdır. Biz burada Peygamberimizin hayatında şekillenen bu iki farkı örnek olarak vermekle yetineceğiz.

a- Hz. Muhammed (s.a.s.) bir peygamber, bir öğretmen, bir mürşid ve terbiyeci idi. Fakat O, bizzat Allah tarafından terbiye edilmiştir.

Şöyle buyuruyor: "Beni Rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti.. (El-Munavi, Feyzu'l-Kadir, Kahire 1356, I, 224)

O zaten İslâm'ın ve Kur'an'ın canlı bir tezahürü idi. O'nun hareketleri dolayısıyla İslâm terbiyesi ilahi kaynağa dayanmakta idi.

b- Allah emretmiş, vahyetmiş, örnek olarak da Hz. Muhammed (s.a.s.)'i terbiye etmiştir. Peygamberimiz ise aynen tebliğ etmiş. Sahabe'de bu örneğe tam uymuştur.

Hz. Muhammed (s.a.s.) çeşitli öğretim metodlarını kullanmıştır. Sonuç olarak diyebiliriz ki Resulullah'ın eğitim ve öğretimdeki başarısını sözlerinin vahye dayanması, söylediklerini harfiyyen yapması ve kullandığı uygun metodlarda aramak gerekir. O'nun kadar güçlü ve başarılı bir terbiyeci görmek mümkün olmamıştır. Yirmiüç yıl gibi kısa bir sürede insanlığı ahlaksızlık batağından kurtarmış, düzlüğe çıkarmıştır. Belirtilen zaman aslında milletlerin hayatında uzun bir zaman değildir. Resulullah bu kadar kısa bir zamanda insanlığı en güzel şekilde terbiye ettiği gibi kendinden sonrakilere de sapmamak, saptırmamak için Kur'an ve sünneti bırakmıştır. O'nun eğitim ve öğretimdeki metod ve başarısını tam olarak anlayabilmek için hayatını ve faaliyetlerini iyi araştırmak gerekir. (Öğ-Öğrenci, 81) O'nun sözlerinin sahih olanlarını tesbitte hassasiyet gösterilmelidir.

Hz. peygamber devri eğitim ve öğretim müesseseleri:

"Ey örtüsüne bürünen kimse, kalk insanları inzar et" (Müdessir 1-3) fermanıyla yerinden fırlayan Peygamberimiz önce gizli sonra açıktan; evvela evlerde daha sonrada mescitlerde ve de her uygun mekânda da tebliğine devam etmiştir.

Mescid-i Nebevi'de suffe isimli bir bölüm inşa edilmişti. Dörtyüze yakın talebe burada eğitim görüyordu. Gündüzleyin konferans salonu gibi kullanılan bu bölüm (Öğr. öğ., 91) çağımız mescitlerine örnek teşkil etmelidir.

İrşad ehli cami cemaati dışındaki kimseleri hedef kitle olarak seçmelidir ve onlara ulaşmanın yollarını aramalıdır. Bu husus tebliğimizin en önemli maddesini kapsamaktadır. Ecdadımızın asırlar boyu külliye şeklinde düşündüğü bu oluşumların maalesef günümüze birkaç örnek dışında aktarılamadığını teessürle tesbit etmekteyiz. Hollanda Diyanet Vakfı tarafından yaptırılan Hollanda'daki Zaandam camii ve mini külliyesi örnek alınabilir. Netikem Hollanda devlet makamları tarafından bu bina resmen ödüllendirilmiştir. Bu tip bir yapının diğer camilere örnek teşkil etmesini temenni ediyorum. çünkü cami yanında camiye hazırlık olarak kabul edebileceğimiz bir mekânın birinci basamak olarak rolü tebliğ açısından çok önemlidir. Konferans salonuna kuralsız girebilen her kesimden insanlar çeşitli teknolojik imkânlardan da faydalanılarak yapılan yapıcı telkinlerle İslâm dinine daha bilinçli bir şekilde yaklaşacaklardır.

Ehil eğiticiler sayesinde yanlış bilgilendirmelerden arınarak bidat ve hurafesiz eğitim göreceklerdir. Eğitimde metodun önemini vurgularken bir o kadar da mekânın ehemmiyeti önem arz etmektedir.

İkibinli Yıllarla İlgili Tahminler:

Yapılan araştırmalar sonucu ikibinli yıllarda dünyadaki bazı temel eğilimlerin özetle şöyle olunacağı tahmin edilmektedir. "Demokratikleşme yayılacak, ilim ve teknoloji yaygınlaşacaktır. Araştırma ve geliştirme yoğunluk kazanacaktır. Dünya çapında modern sanayileşme yaygınlaşacak nüfus artışı devam edecektir. Şehirleşme ve büyük şehir merkezlerinin gelişmesi devam edecektir. Boş zamanlar artacak zevk ve sefaya düşkünlük yaygınlaşacaktır. Topyekün imha etme kabiliyetine sahip silahlar çoğalacaktır. Değişme süratli bir tempo kazanacaktır. (T.Sadıklar, 2000'li yıllar, 119)

Davetçi geleceğin sorunlarını önceden tespit edip uyanık davranacak muhataplarına tedbir aldıracaktır. Bu hususta Hz. Ali'nin (r.a) şu sözü tebliğimizdeki sorunun en güzel cevabı olacaktır. "Çocuklarınızı sizden sonraki zamanlar için yetiştirin." (Örnek Metinler, D.İ.B.Y, 117-118)

Hanımların İrşadı:

İrşad konusunda hanım çok önemlidir. Aslında irşad sadece erkeklerin yürüttükleri bir faaliyet değildir. Yerine, zamanına ve durumuna göre bu faaliyet hanımlar tarafından da yürütülür. Mürşide ve vaize hanımlara İslâm tarihinin her döneminde rastlanmıştır. Hanımlar erkeklerden farklı bir fizyonomiye ve psikolojiye sahiptirler. İslâm'ın getirdiği en önemli yeniliklerden biri hanımı layık olduğu yere yükseltmesidir. Din görevlisi; hanımların irşadına ehemmiyet verir. Onları irşad aileyi irşaddır. Peygamberimiz hanımlara özel suretle vaaz ederdi. Unutmamalıyız ki; hanımlar tarafından kurulmuş nice medrese, cami, türbe, han, hamam, sebil, hastahane ve vakıflar mevcuttur. (İslâm'da İrşad, 125-126)

Hanımlar, endüstri çağı diyebileceğimiz yaşadığımız çağda ağırlıklarını hissettirememişlerdir. Buna karşılık bilgi çağı diyebileceğimiz önümüzdeki çağlarda yerlerini şimdiden aldılar. (2000'li yıllar, 79)

Son nüfus sayımında ülke genelinde hanımların nüfusumuzun yarıya yakınını teşkil ettikleri tesbit edilmiştir. Bu kadar büyük bir çoğunluğun bilinçli bir dinî eğitim almaları, özellikle farz olan ilim tahsiline yardımcı olunması dini bir sorumluluktur. Bu durumda yetişmiş hanım görevlilere de çok ihtiyaç olacaktır. Şunu unutmamalıyız ki; beşik sallayan eller dünyayı sallayacaktır. Aynı durum hac içinde geçerlidir. Hacı adaylarının çoğunluğunun hanım olması açısından hanım görevlilere çok ihtiyaç vardır.

Sevindirici bir gelişme olarak yirmi hanım görevli bu sene hacca gitmiştir. Temennimiz bu görevlilerin sayısının artırılmasıdır. Bu vesile ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na yaptıkları diğer hayırlı çalışmalar gibi bu çalışmalarından dolayı da teşekkürlerimi bir borç bilirim.

SONUÇ

İnsanlık yeni bir arayış içerisine girmiş bulunuyor. Yöneliş ise ilahi vahye doğru olmaktadır. İslâm insanın temel meselelerine ilahi çözüm getiren bir değerler ve çözüm sistemidir.

Bugünkü müslümanların sorunlarına köklü çözümler İslâm eğitim felsefesinin ve metodlarının doğru ve uygun biçimde anlaşılmasına ve uygulanmasına bağlıdır. (İ.Araştırmalar, 1-I,72)

Kur'an ise bütünüyle insanları doğru istikamete çağıran bir kitaptır ve kendisine has bir özelliği vardır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda inceleyebildiğimiz kadarıyla Kur'an kendi metodunu yine kendisi açıklamış bulunmaktadır. Hikmet ve güzel öğüt esaslarına göre irşad faaliyetlerinin sürdürülmesi, aynı zamanda muhatablarlada en güzel mücadele edilmesi istenmektedir. Hikmetle ve güzel öğütle kastedilen yine Kur'an-ı Kerim'in kendisi ve onun ölçülerine uyan ilim, güzel söz, davranış vs., gibi herşeydir.

Kur'an önce davet edilmesi gereken konuyu belirtmiştir. Bu konu insanları Allah'a götüren yoldur. Diğer bir ifadeyle İslâm dinidir. İslâm'ın temelide iman esaslarıdır. Kur'an-ı Kerim'in ağırlık noktasını bu esaslarla ilgili ayetler teşkil etmektedir ve iman esaslarını benimsetmekte Kur'an'ın en etkili faktörlerinden biridir. Ayrıca örnek bir davetçi olmasının lüzumuna gelince; örneğin bir kere gösterilmesi defalarca anlatılmasından daha etkilidir. Yüce Allah, Hz. Muhammed'i Kur'an ahlakına göre terbiye etmiş ve O'nu örnek bir irşad edici olarak göndermiştir. Metodun uygulanması ve insanlar üzerinde etkili olması Allah için yapılan irşadlarla mümkün olur.

Kur'an'da her çeşit iyi özellikleri kendinde toplayan bir davetçinin uygulayacağı metodun esasları üzerinde durulmuştur. Kur'an, karşılaştığı insanları fikrî ve sosyal durumlarına önem atfeterek, onların anlayabileceği bir dilde kendilerine hitap etmiştir.

Kur'an irşada önce temelden başlamayı prensip ederek, iyi olmayan bir inanç sistemi üzerine kurulmuş bulunan kötü ve zararlı alışkanlıkları yasaklamakla işe başlamadı. İlk önce insanın ruhî yapısından ve inanç sisteminden başlayarak zamanla diğer esaslara geçti.

Gönüllere, zihniyetlere yerleşmiş bulunan küfür inancını yıkıp onun yerine "Allah'tan başka ilah yoktur." esasını yerleştirdikten sonra diğer ibadetler yerleştirilmiş sonra kötü alışkanlıklar yasaklanmıştır.

Kur'an tevhid inancını yerleştirmek için de şöyle bir metod takip etmiştir. Muhatabın inancını tenkid etmeden onun zayıf ve kötü yönlerine dokunmadan önce, kendi görüşünü ortaya koymuş ve onun üstün yönlerini açık açık belirtmiştir.

Yüce Allah'ın fiil ve sıfatlarından bahsederek O'nu tanıtmaya çalışmıştır. Kainatı yaratıp idare etmesinden, herşeyin sırrını bildiğinden, dilediğine dilediği kadar rızık vereceğinden, tekrar tekrar söz ederek bu özelliklerin sadece Yüce Yaratan'dan başka hiç bir varlıkta bulunamayacağı gerçeğini ortaya koymuştur. Muhatablarını ikna etmede Kur'an, insan fıtratının özelliklerine ve çeşitli temayüllerine de büyük önem vermiştir. İnsan menfaatını sever ve hissi bir varlık olduğundan etkilenmeye hazır durumdadır. Kur'an'da

tasvir edilen ebedi cennet nimetleri ve çizilen bu muhteşem tablolar karşısında insanın etkilenmemesi asla düşünülemez. Kur'an inananlara böyle bir hayat vadederken, inanmayanlara da dehşetli cehennem azabının varlığını bildirmektedir. Ayrıca geçmişteki imansız insanların başına gelen felaketlerden ders almamız istenmiştir. Geçmiş hadiselerin ibret verici yönleriyle tekrar edilmesi, insanlar üzerinde uyarıcı ve kalıcı etki bırakmaktadır. Fikirlerin meseller yoluyla anlatılması, zaman ve yer unsurları dikkate alınarak tedricilik ve kolaylık esaslarına göre yumuşak bir şekilde insanlara hitap edilmesi emir ve tavsiye edilmiştir.

Tebliğimizin başında verilen sorunun cevabını araştırmalarımız sonucunda şöyle verebiliriz:

2000'li yıllarda; yeni irşad metodumuz; dinimizin "eskimez yeni" kaynaklarına yeniden dönüş olmalıdır.

Bu çalışmalar en yeni teknolojik iletişim ağıyla ülkemizin ve dünyanın dört bir tarafına ulaştırılmalıdır. Şunu unutmamalıyız ki; insan için asıl olan kalb ve akıl ile elde ettiği tecrübeleri ideal bir potada eritip, Kur'an ve sünnet süzgecinden geçirerek eşyanın hakikatine ulaşmaktır.

İnsanlığın içine düştüğü bunalımdan kurtuluşu; bütün kalbiyle Allah'a inanıp Peygamberimizin ahlakıyla ahlaklanmış, çağdaş ilim ve teknolojiye sahip ve hakim nesillerle mümkün olacaktır.

İhlaslı eğitimcilerimizin saf katıksız din anlayışımızı zararlı akımlardan, bidat ve hurafelerden temizleyebildikleri ölçüde irşad çalışmaları hedefine ulaşacaktır.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır. (c.c)

DİLEK VE İSTEKLER

İslâm zamanımıza gelinceye kadar pek çok ülkede yayılmış ve de yayılmaya da devam etmektedir. Bu yayılmanın sıhhatli olabilmesi için ilhamımızı Kur'an'dan alıp asrın idrakına sunmalıyız.

Bizimde bu kutsal yayılmaya katkımızın olması için dilek ve temennilerimizi şöyle sıralayabiliriz:

1- Akarsuların kaynağına gidildikçe coştukları hepimizin müşahedeleri arasındadır.

İkinbi yıllarda bu coşkuyu yaşayabilmemiz için gerçek kaynağımız Kur'an'a yönelmeliyiz. Üzerinde hitabet, tebliğ ve irşad metodolojisi açısından bilimsel ve pratik araştırmalar yapmalıyız.

2- Kur'an-ı Kerim'de bize örnek olarak sunulan Peygamberimizi taklid değil takib etmeliyiz. O'nun hayatını yeni nesillere anlatmalıyız. O'nu tanıtmalı sevip sevdirmeli, O'na atılan taşları bir bir temizlemeliyiz.

3- Diyanet Saati programlarında ilmî sempozyum ve panelleri izleyebilmeliyiz.

4- Çocuk ve gençlere yönelik canlı ve dinamik programlar hazırlanmalıdır. Çizgi filmlerde dahil bu çalışmalarda iman, ibadet ve ahlak konularının işlenmesi ve günceli

aksettirebilmek hedefimiz olmalıdır. Bununla birlikte özel gün ve geceler daha cazib bir şekilde kullanmalıdır.

5- Kitle haberleşme araçlarının, sesli ve görüntülü yayınların irşadın etkinliği açısından ilk sıraları aldığı bilinmektedir. Burada verilen mesajların tatmin edici bilgilerle mücehhez olması gerekmektedir.

6- Ayetleri birer aşr'ı-şerif veya sureler halinde tarihi arka planıyla ve ekranda görüntülerle daha cazip bir şekilde sunmalıyız. Bu uygulama çağımız insanının Kur'an'ı daha iyi anlamasını sağlayacaktır.

7- Muhatabın fikrinin alınması açısından anket veya soru cevap metodu, ilmî bir şekilde geliştirilmelidir.

8- İnsanlarımız İslâm'ın düşünce yapısına aykırı görüş ve akımlardan korunmalıdır.

9- Kötü alışkanlıklarla mücadelede Yeşilay'la işbirliği yapılmalıdır.

10- İlmî ve dinî delillerle çevrenin korunması sağlanmalıdır. Her türlü israf bilinci verilmelidir.

11- Ruhsal ve bedensel özürlülere yönelik irşad metodları geliştirilmelidir.

12- Yurt içi, yurt dışı ve hac programları hizmetleri için daha geniş çalışmalar yapılmalı ve seminerlere ağırlık verilmelidir.

13- Hizmet içi eğitimlerin artırılarak; Haseki eğitim programları paralelindeki çalışmalara önem verilmelidir.

14- Din görevlilerinin kariyer sahibi olmalarına yardımcı olacak çalışmalar yapılmalı, bu çerçevede şark ve garp dilleri öğrenimine öncelik verilmelidir.

15- Klasik irşad metodlarının çok yönlü irşada dönüştürülmesi (Yani aksiyon, sanat entellektüel felsefe ve kültürel diyalog) gerekmektedir.

16- Bir "İRŞAD ENSTİTÜSÜ" kurulmalıdır.

17- Yardımlaşma, kültürel etkinlikler ve lisan açısından diğer ülkelerle işbirliği yapılmalıdır.

18- İrşad faaliyetlerinin İnternete de kaydırılması temennimizdir.

19- Birlik ve beraberlik açısından irşadın önemi malumdur. İnsanları tevhid paydasında toplayıp İslâm'ın barış, kardeşlik, hoşgörü şemsiyesini daha büyük kitlelere açmak ve Hz. Mevlâna gibi "ne olursan ol gel!" diyebilmek metodların şâhı olsa gerektir.

MÜSLÜMAN BİR TOPLUMUN AYDINLATILMASINDA CUMA VE BAYRAM HUTBELERİNİN ÖNEMİ

Kemal GÜRAN

CUMA VE BAYRAM GÜNLERİ

Cuma ve bayram günleri, müslümanların hayatında önemli yeri olan günlerdir. Bu mübarek günlerde müslümanlar camilerde toplanır ve topluca ibadet ederler. Cuma ve bayram günlerinde müslüman ülkelerde yaşayan insanlar, birliğin, beraberliği; kardeşliğin, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneklerini verirler.

Cuma günü hakkında bir Hadisi Şerifte şöyle buyurulmuştur.

"Üzerine güneşin doğduğu en hayırlı gün Cuma günüdür. Adem Aleyhisselam o gün yaratılmış, o gün cennete konulmuş, o gün cennetten çıkarılmıştır. Kıyamet de Cuma günü kopacaktır."[1]

Cuma gününün önemi, müslümanların nazarında çok büyüktür. Cuma namazı, şartlarını taşıyan her müslümana farzdır, kazası yoktur, vaktinde, camide ve cemaatla kılınması gerekir. Bu nedenle; müslümanlar, Cuma günlerinde tüm bedenlerini temizler, yeni ve temiz elbiselerini giyerek camiye giderler, "VAAZ" ve "HUTBE" dinlerler, Cuma namazını kılarlar, Cuma gününün faziletinden faydalanmak isterler. Müslümanlara Yüce Allah'ın ve Sevgili Peygamberimizin emir ve tavsiyeleri de bu doğrultudadır. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de buyuruyor:

"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğunda hemen Allah'ın Zikrine (hutbe dinlemeye ve namaz kılmaya) gidin, alış-verişi bırakın, bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır."[2]

Konu ile ilgili hadisi Şeriflerin meâli de şöyledir.

"Üç Cuma namazını özürsüz olarak kılmayan kişinin Allah kalbini mühürler."[3]

"Biliniz ki, Yüce Allah size Cuma namazını bu yerde, bu yılda, bu ayda ve bu günde kıyamete kadar farz kılmıştır. Her kim hayatında veya benden sonra, adil veya zalim bir hükümdar varken, onu hafife alarak veya inkar ederek terkedecek olursa; Allah onun iki yakasını bir araya getirmesin ve onun hiçbir işini rast getirmesin. Biliniz ki, böylesi tevbe etmedikçe ne namazının, ne zekatının, ne haccının ve ne de başka hayırlarının hiçbir sevabı yoktur. Her kim tevbe ederse Allah tevbesini kabul etsin."[4]

1. Riyazu's-Salihin Ter. C. 2, S. 439.
2. El-Cum'a: 9.
3. Sahihi Buhari Muh. Tec. Sarih Ter. C. 3, S. 17
4. Et-Tac, C. I, S. 274.

Haftada bir defa ve zorunlu olarak cemaatla kılınan Cuma namazının farz olması, müslümanlığın yalnız ferdi değil, aynı zamanda ictimai bir din olduğunun göstergesidir. Müslümanlıkta cemaatla namaz kılmanın, Cuma ve bayramlarda müslümanların camilerde toplanmasının çok büyük bir önemi vardı. Her müslümanın Cuma ezanı okunduktan sonra işini-gücünü terk ederek camii şerife koşması farzdır. Özrü yok iken Cuma namazını terkedenler hakkında çok şiddetli azab vardır.

Cuma günleri müslümanların haftalık bayram günleridir. Ayrıca; Müslümanların yılda ilk dinî bayramı vardır. Bunlar, Ramazan ve Kurban bayramlarıdır. Sevgili Peygamberimiz Mekke'den Medine'ye göç ettiği günlerde Medine halkının yılda iki defa bayram yaparak eğlendiklerini öğrenmiş ve:

"Yüce Allah O iki bayrama karşılık onlardan daha hayırlı iki bayramı size vermiştir." Buyurmuş, O günlerin ramazan ve bayram günleri olduğunu müjdelemiştir.

Ramazan ayında oruç tutarak, kurban bayramı günlerinde hac ibadeti yaparak, kurban keserek Allah'ın emrini yerine getiren müslümanlar, görevlerini başarmış olmanın mutluluğunu yaşarlar, bayram ederler.

Ramazan bayramı üç, kurban bayramı dört gündür. Bayram günlerinde; önce bayram namazı kılınır, bayram hutbesi dinlenir, cemaat halinde bayram tebrikleşmesi yapılır, büyükler ve komşular ziyaret edilir, dargınlar barışır veya barıştırılır, kabirler ziyaret edilir, ölülere dualar gönderilir, hastaların hal ve hatırları sorulur, fakirler, yetimler, çocuklar sevindirilir. Böylece; müslüman bir toplumda dinî, millî duygular güçlendirilir. Bayramların getirdiği huzur, mutluluk ve sevgi ortamı tüm toplum fetlerini kucaklar. Hayatın dayanılmaz yükleri ve acıları karşısında fert ve toplum güç kazanır, dinamizm kazanır, moral depolar.

CUMA VE BAYRAM HUTBELERİ

1- Tanımı ve Önemi

Cuma günü, Cuma namazının farzından önce, Cuma namazına katılanların önünde, Cuma namazı kıldıran kişi tarafından hutbe okunması farzdır.

Hutbe, hatib tarafından irad edilen mev'ıza veya hitabedir. Hutbenin Cuma ve bayram namazları ile yağmur ve küsuf dualarında sabit bir yeri vardır.

El-Cuma Süresinin 9. Ayeti Kerimesindeki "Zikrullah" ekseri fukaha ve müfessirine göre; hem hutbeye, hem de Cuma namazına şamildir. Namaz zikrullahı câmî olduğu gibi, hutbe de Zikrullah'ı muhtevidir. Bu cihetle ikisi de "Zikir" ıtlak olunmuştur. Binaen aleyh; Cuma namazı nasıl farz ise Cuma hutbesi de öyle farzdır. Farz olan hutbe okunmadıkça Cuma namazı da sahih değildir.[5]

İstanbul Müftüsü M. Fehmi ÜLGENER, Diyanet İşleri Başkanlığı müşavere heyeti azası Ahmet Hamdi AKSEKİ'nin yazdığı "Yeni Hutbelerim" isimli eserin 3. baskısı için yazdığı takrizde şunları ifade ediyor:

"Malum olduğu üzere; müslümanlıkta büyük ehemmiyeti olan Cuma Hutbesi bir nut-

5. Sahihi Buhari Muh. Tec. Sarih Ter. C. S. 65.

ku dinidir. Hem zikru ibadet, hem de dersi ibrettir. Esmai İlahiyye ve Sıfatı Sûbhaniyye yâd olunması hasebiyle zikir, usul ve esasatı diniye telkin ve takrîr edilmesi cihetiyle bir dersi umumîdir.

Hatibin Cuma günü minberde ahaliye irâde edceği hutbe; vaizlerin va'zından, muharrirlerin yazılarından daha müessir, daha müfid olur. Binaen aleyh iyi tertib edilmiş ve iyi irâd olunmuş hutbelerden cemaatın elde edecekleri istifade pek büyük ve mühimdir."

Cuma ve bayram hutbeleri, müslüman bir toplumun hayatında önemli bir yer tutar. Hutbe, dinî irşadın en önemli yollarından biridir. Müslüman bir toplumda hatipler, hutbeleriyle müslüman halkı uyarırlar, eğitirler, onların günlük ve haftalık meselelerine İslâm Dini açısından çareler sunarlar. Hayat problemleri karşısında müslümanlara Kur'an-ı Kerim ve Hadisi Şeriflerin aydınlık yolunu gösterirler.

Günümüzde İslâm dünyasında en az 200-300 milyon müslüman her hafta Cuma namazı kılmakta ve hutbe dinlemektedir. Bayramlarda bu miktar iki katına yükselmektedir. İslâm dini farz kıldığı Cuma namazı ve Cuma hutbesi ile her hafta yüzmilyonlarca insanı aynı amaç doğrultusunda bir araya getirebilmektedir. Günümüzün tüm dünyayı küçük bir köy haline getiren iletişim ve haberleşme imkanlarına rağmen, en çok ilgi duyulan başka programlar için hitap edilen insan sayısı hiçbir zaman 100 milyonlara ulaşamamaktadır. Bu nedenle; hutbe, günümüzde müslüman toplumların dinî konularda aydınlatılması için değerlendirilmesi gerekli büyük bir imkan ve önemli bir vasıtadır.

2- Hutbenin Bölümleri

Hutbenin bir rüknü vardır. Oda, Yüce Allah'ı zikirden ibarettir. Bu nedenle; hutbede bir tesbih, tahmîd veya tekbir gibi yüce Allah'a mahsus olan bir zikirle yetinmek sahih ise de, sünnet terkedilmiş olacağından buna hutbe denmez. Bir kısım İslâm bilginlerine göre; hutbe, hutbe denecek kadar uzun bir zikirdir.

Hutbe iki bölümdür.Birinci hutbe ile ikinci hutbenin arası kısa bir oturuş ile ayrılır. Birinci hutbede Allah'a hamd edilir, Kelime'i Şehadet okunur, peygamberimize salat ve selam gönderilir, Cemaata takva tavsiye edilir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'den bir veya birkaç ayet okunarak cemaata öğütler verilir. İkinci hutbede de aynı yol izlenir. Hutbe müminlere dua ile bitirilir.

3- Hutbenin Sahih Olmasının Şartları

Hutbenin sahih olması için;

a- Vakti içinde okunması,

b- Namazdan evvel okunması (Bayram namazlarında namazdan sonra okunur.),

c- Hutbe niyeti ile okunması,

d- Cemaat önünde okunması,

e- Hutbe ile namaz arasının namazdan olmayan bir şeyle ayrılmaması,

Gerekir.

4- Hutbenin Sünnetleri

Hutbenin sünnetlerini de şöyle özetleyebiliriz:

a- Hutbe okuyan kimsenin;

- Namaz için gerekli temizlik şartlarına uyması
- Setri-avrete riayet etmesi,
- Hutbeye başlamadan önce minber tarafında bulunması,
- Minbere çıkınca cemaata dönüp oturması ve okunan ezanı dinlemesi.

b- Hatibin huzurunda ezan okunması,

c- Her iki hutbenin cemaat karşısında ve ayakta okunması,

d- Birinci hutbede; hamdele, salvele ve şehadeteynin okunması,

e- Eûzü ve besmele ile bir ayet okunması,

f- Müslümanlara dünya ve ahiretlerine yarayacak, onları dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşturacak öğütlerde bulunulması,

g- Hatibin hutbeyi ikiye ayırması, iki hutbe arasında bir sûre veya bir ayet okuması,

h- İkinci hutbeye de hamdele ve salvele ile başlanması, daha sonra mü'minlere mağfiret, afiyet ve başarı dileyen bir dua ile hutbenin bitirilmesi,

i- Her iki hutbenin çok uzatılmaması, imkan ölçüsünde kısa tutulması, kısa ve özlü cümlelerden oluşturulması,

j- Hutbenin, cemaatın işiteceği bir sesle okunması (İkinci hutbenin birinci hutbeye oranla daha alt perdeden bir sesle okunması).

PEYGAMBERİMİZ Hz. MUHAMMED (S.A.S.)'İN HUTBELERİ

Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)in hutbeleri, bütün İslâm Ülkelerinde hatiplerin örnek aldığı hutbelerdir. Hadis kitaplarından ve siyeri Peygamberiden bize gelen bilgilere göre; Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.) efendimiz hutbelerinde; İslâmın telkin ettiği temel iman esasları ile ilgili hatırlatmalar yapar, cennet ve cehennemi anarak Yüce Allah'a ibadet ve itaat edenlerin ahiretleri Yüce makamlarını anlatır, günahkarları, müşrik, münkir ve münafıkları eleştirdi. Bir savaş tehlikesi söz konusu olduğu zaman, hutbelerinde düşmana karşı nasıl hareket edileceğini, düşman karşısında savaşırken şehit olanların cennetteki üstün derecelerini açıklar, müslümanları ırz ve namusun, din ve vatanın savunulması uğrunda canlarını ve mallarını feda etmeye çağırırdı. Hutbe okurken bazen makam ve vaziyetin icabına göre, sesini yükseltir ve mübarek gözlerinde kırmızılık husule gelirdi. Bir orduya, ansızın gelecek bir düşman tehlikesinden haber veren bir komutan gibi gayret ve heyecanı, vaziyetindeki ciddiyet ve canlılığı hayat ve uyanıklık saçardı. Kendilerinde meydana gelen bu teessür ve canlılık, ashabı kirama geçer ve her birinin gözleri yaşarır, kalplerinde hassasiyet ve rikkat meydana gelirdi. Peygamberimizin hutbesini dinledikçe gönülleri iman nuru ile dolar, müslümanlığa ve peygamberimize olan sevgi ve saygıları arttıkça artardı. Yüce Allah'ın vasıflarını dinledikçe kalplerinde Allah sevgisi ve Allah korkusu artar, imanları güçlendikçe güçlenirdi. Her hafta bu hutbeleri dinleyen müslümanlarda bir canlılık, bir gayret ve sevinç parıltısı görülürdü.

Peygamber efendimiz hutbe okurken, bizzat kendisi müteessir olur, cemaatını da ağlatırdı. Hulefâyı Râşidîn Hazretlerinin hutbeleri de hep böyle idi. Peygamberimizin döneminde elde edilen büyük başarının temelinde hep o hutbelerin kalblere yerleştirdiği duygular vardı. İslâmın ilk yıllarında yüksek fikirlerin yayılmasında bu hutbeler en etkili, en nüfuzlu vasıtalardı. İslâm mücahitlerini yüksek dağların, karası görünmeyen engin denizlerin ötelerine kadar götüren, İslâmı tebliğ uğrunda kendilerine her zorluğu kolaylaştıran en önemli etken, Peygamberimizin hutbelerinin müminlerin kalblerinde bırakmış olduğu tesirlerdi.

Peygamberimizin bu canlı, anlamlı ve etkili hutbelerinden çok kısa bir örnek sunuyoruz. Peygamberimiz Medine'deki ilk hutbesinde ashabına şöyle hitab etmişti:

"Allah'ın Rasûlü Yüce Allah'a hamdü sena ettikten sonra "Emma ba'dü" diyerek devam etti: Ey Nâs, kendiniz hayırlar işleyerek tedarikte bulunan ve kati olarak bilin. Vallahi her birinize öyle bir saika isabet edecektir ki, davarlarınızı çobansız bırakacak ve ona Rabb'i tercümansız ve perdesiz hitab ederek diyecektir ki: Sana Rasülüm gelip tebliğde bulunmadı mı? Sana mal verip bereketini artırmadım mı? Söyle bakalım, nefsin için ne amel işledin? Bunun üzerine, o kimsenin sağına-soluna bakacak, derdine çare olabilecek bir şey göremeyecek, sonra önüne bakacak ve cehennemden başka bir şey gözüne çarpmayacaktır. Yüzünü cehennem ateşinden korumak isteyen kimse, bir parça hurma bile eline geçse, tasadduk etsin. Eğer bunu bulamazsa, tatlı söz söylesin. Çünkü; iyiliklerden her biri, 10 mislinden 700 misline kadar mükafatlandırılır. Allah'ın selamı, rahmet ve bereketi üzerinize olsun"[6]

HUTBELERDE DİL KONUSU

Hutbelerde dil konusu önemlidir. Peygamberimiz ve hulefâi raşidin hazeratı arabca konuşan topluluklara hitab ettikleri için hutbelerini arapca olarak irad etmişlerdir. Ancak Peygamberimizin kendi kabilesi olan Kureyş'ten başka kabilelerden kimselere hitap ederken onların lehçeleri ile hitap ettiği ve onlara onların anlayacağı dille konuştuğu bilinmektedir. Fakat her nedense daha sonraki yıllarda İslâm Ülkelerinde hutbelerin arapça söylenmesi mutad hale gelmiştir. Ülkemizde ve Türkçe konuşan diğer ülkelerde de hutbelerin arapça söylenmesi mutad iken; Ülkemizde, Cumhuriyet döneminde hutbelerin "Cemaata Öğütler" bölümünün Türkçe okunması konusunda önemli gelişmeler olmuştur. Bu gün ülkemizde hutbelerin hamdele, salvele, şehadeteyn bölümleri ile dua kısmı, ayet-i kerime ve hadis-i şerif metinleri arabça olarak okunmakta, müminlere öğütler cemaatın kendi dili ile ve onların anlayacağı şekilde Türkçe olarak yapılmaktadır. Doğrusu da budur. Bu konuda Cumhuriyet döneminin ilk Diyanet İşleri Başkanı merhum Rıfat Börekçi ile o dönemin müşavere ve dini eserler inceleme heyeti azası rahmetli Ahmet Hamdi Akseki'nin önemli fonksiyonları olmuştur.

Merhum Rıfat Börekçi, Ahmed Hamdi Akseki tarafından hazırlanan ve Diyanet İşle-

6. Ahmet Hamdi Akseki'nin "Yeni Hutbelerim" isimli eserine Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin yazdığı mukaddime, S. 3-4, İst. 1936.

ri Başkanlığınca yayınlanan "Yeni Hutbelerim" isimli esere yazdığı mukaddimede şöyle diyor:

"Hutbeler, ehli İslâmın, cemaatı müslimin intibahına vesile olacak mevaızı da muhtevi bulunacaktır. Hutbede birde mev'ıza kısmı bulunacak ve mev'ıza kısmında muktezayı hale göre halka dünyevi ve uhrevi muhtaç oldukları şeyler teşrih edilecek, ahkam ve adabı İslâmiyye kendilerine anlatılacaktır. O halde; hutbeler hangi lisan ile okunmalıdır ki, erkan ve adabına riayet edilmiş ve bununla beraber meşrûiyetindeki hikmet de tecelli etmiş olsun.

Hutbelerin tamamen arapca okunması, hutbelerdeki mevızalardan müstefid olmak isteyen ve lisanı arabiye vakıf olmayan müslümanların şu dindarane emeline imkan vermemektedir. Binaen aleyh mezahibi aliyei İslâmiyeye ve ilelyevm müslimin beyninde cari icmaı amelîye muhalefet etmemek, hem de temenni edilen gayeyi elde etmek için hutbelerin "zikrullah, salatü selam" gibi erkanı müştemil olan kısmı, lisanı dini olan arabi ile eda edilerek erkanı hutbe tamam olduktan sonra mevıza kısmının memleketimizde Türkçe okunması, daha doğrusu okunan ayet-i kerime ve hadis-i şerif meallerinin Türkç izah edilmesi muvafık görülmüştür."[7]

T.C. Devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de Millî Mücadelenin kazanılmasından sonra çıktığı yurt gezilerinden birinde, Balıkesir de 7.2.1923 tarihinde Zağnospaşa Camiinde halka irad ettiği hutbenin sonunda, halkın kendisine sorular sormasını istemiş, sorulan 20 kadar soruyu tesbit ettikten sonra hutbeler konusundaki sorulara cevap verirken; hutbenin amacı ve hutbelerde kullanılan dil konusunda şunları söylemiştir:

"Hutbeden maksat, halkın tenvir ve irşadıdır, başka şey değildir. Yüz, iki yüz, hatta bin sene önceki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hatiplerin her halde halkın kullandığı lisanla konuşmaları elzemdir.

Geçen sene mecliste irad ettiğim bir nutukta demiştim ki, minberler halkın dimağları ve vicdanları için bir menbaı feyz, bir menbaı nur olmalıdır. Böyle olabilmek için minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması, hakayıkı fenniyye ve ilmiyyeye mutabık olması lazımdır. Hutabayı kiramın ahvali siyasiyye, ahvali ictimaiyye ve medeniyyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış bilgiler verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe ve icabatı zamana muvafık olmalıdır ve olacaktır.[8]

Yazdığı "Yeni Hutbelerim" adlı eseriyle Türkçe yazılmış hutbe alanında yeni bir çığırın açılmasına öncülük eden Ahmet Hamdi Akseki de bu konuda şunları diyor;

"Hutbelerde mevaiz ve nasayihin zeminü zamana uygun olması ve halkın anlayabileceği bir tarz ve lisan ile yapılması icabı halden bulunmaktadır. Hutbe hitabe demektir. Anlaşılmayan hitabeden muhatapların müstefit olmayacakları tabiidir.

Hatibi Enbiya Efendimizin hitabet üsluplarının da bu merkezde olduğu, Kureyşin

7. İslâm Ansiklopedisi, C.5, S.620 Milli Eğitim Basımevi İst. 1987.
8. Ahmet Hamdi Akseki, Yeni Hutbelerim S. 5 İst., 1936.

gayrı kabilelerden bazı zevata kendi lehçeleri ile hitab ve iradı kelam buyurdukları, bu babda varid olan ahadisi şerifeden münfehim olmaktadır."[9]

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN HUTBE ÇALIŞMALARI

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hutbe çalışmaları, merhum Ahmet Hamdi Akseki'nin "Yeni Hutbelerim" isimli eseri ile yeni bir çığır açmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu çığırı izleyen çeşitli hutbe çalışmaları yıldan yıla artarak devam etmiştir. Özel yayın kuruluşları da hatiplerin ihtiyaç duyduğu hutbe konularını işleyen eserler yayınlamıştır. Başkanlık halen Diyanet Dergisinin her sayısında verdiği örnek hutbelerle çalışmalarını sürdürmekte, teşkilatında görev yapan hatiplere yardımcı olmaya çalışmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hutbe çalışmaları, merhum Ahmet Hamdi Akseki'nin "Yeni Hutbelerim" isimli eseri ile yeni bir çığır açmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının bu çığırı izleyen çeşitli hutbe çalışmaları yıldan yıla artarak devam etmiştir. Özel yayın kuruluşları da hatiplerin ihtiyaç duyduğu hutbe konularını işleyen eserler yayınlamıştır. Başkanlık halen Diyanet Dergisinin her sayısında vediği örnek hutbelerle çalışmalarını sürdürmekte, teşkilatında görev yapan hatiplere yardımcı olmaya çalışmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkındaki kanunda "Hutbe ve vaazların esaslarını tesbit etmek ve bu konularda örnek metinler hazırlamak" görevi vardır. Başkanlığın bu görevlerini yerine getirmek için çeşitli yayınları ve idari düzenlemeleri de vardır. Başkanlığın bu konularda kendi seçimi ve iradesi ile yapacağı çalışmalar elbette yerinde ve çok faydalı çalışmalardır. Ancak; bu ve benzeri konuları kendi düşünceleri doğrultusunda yönlendirmek isteyenlerden gelen çeşitli baskıları, bu baskılar karşısında Başkanlığın bazı girişimlerde bulunmasını onaylamak mümkün değildir. Başkanlığın düzenleyici, yönlendirici, hatiplere yol gösterici olması son derece gerekli ve yararlıdır. Böyle değil de; emredici ve baskıcı olması çeşitli mahzurlar doğurur. Öncelikle hazır metinle beslenen hatipler tembelleşir. Aktüel konular gündeme gelemez. Ülkenin dört bucağına ulaştırılacak hutbelerin aylar önceden hazırlanıp yayınlanması gerekir. Bu durumlar, ne hutbenin esprisi ve nede Hz. Peygamberin hutbe uygulamaları ile bağdaşmaz. Bir kısım hatiplerin toplumu rahatsız eden hutbeler okumasına engel olmak amacı ile bu tür bir uygulamaya gidiliyorsa, bu mahzurun giderilmesi için daha başka türden etkili önlemler düşünebilir. Denetim organları devreye konulabilir. İstisna cinsinden olan bu tür kimselerin doğuracakları sakıncaları önlemek için geneli içine alan uygulamaları haklı bulmak mümkün değildir.

HATİPLERİN NİTELİKLERİ

1- Hatiplerin Özü Sözüne Uygun Olmalıdır

Hutbe ve hitabetin en önemli unsuru hatiptir. Hatibin, toplum üzerinde etkili olabilmesi için; bilgili, ciddi ahlak ve fazilet sahibi, dini bütün bir kişi olması gerekir. Hatiplik, şerefli ve yüce bir meslektir, fakat manevi sorumlulukları da o oranda yüksektir. Hatibin özü ve sözü dosdoğru olmalıdır. Davranışları sözlerini yalanlayan, hali kavline uy-

9. Prof. Dr. E. Ziya KARAL, Atatürk'ten Düşünceler, Ank. 1969.

mayan hatiplerin müslüman cemaat üzerinde etkili olmaları düşünülemez. Ne kadar bilgili olursa olsun halk arasında kötü hali ile tanınan bir hatibin sözleri cemaatin kalbini kazanacak hitabet gücünü hiçbir zaman elde edemez.

Davranışları sözleriyle bütünlük teşkil etmeyen hatipleri, sevgili Peygamberimiz ciddi şekilde uyarmış ve onların kıyamet gününde çok acıklı durumlarla karşılaşacaklarını haber vermiştir. Kudsi bir hadisi şeriften şunu öğreniyoruz; Cenab-ı Hak Musa Aleyhisselama buyurmuş ki:

"Ey Peygamberim! Evvela kendine öğüt ver. Nefsin onu kabul ederse o öğüdü halka da bildir. Yoksa kendin yapmadığın iyi bir şeyle halka öğüt verirken benden utan."

Bir başka hadisi şerifin meali şöyledir:

"Cennetliklerden bir kısım halk, cehennem ehlinden bazılarına giderek şöyle diyecekler: Siz nasıl olup ta cehenneme girdiniz. Halbu ki, biz sizden öğrendiklerimizle cennete girebildik. Onlar diyeceklerdir ki: Biz size söylediklerimizi kendimiz yapmazdık."

2- Korkutucu Değil Sevdirici, Zorlaştırıcı Değil Kolaylaştırıcı Olmalıdır

Hatib, korkutucu değil, sevdirici, sevindirici, nefret ettirici değil müjdeleyici, zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı olmalıdır. Çünkü; asıl olan korku değil sevgidir. İnsan gerçeği korku ile değil sevgi ile kavrayabilir. Aslında makbul olan korku dahi kaynağını, dayanağını sevgide bulur. Seven sevdiğini incitmekten korkar, çekinir. Sevgi, merhamet, müsamaha ve teşvik yolu varken korkutma yolunu seçmek müsbet bir metot değildir. O halde; hatipler hutbelerinde korkutma metodunu değil, sevdirme metodunu uygulamalıdırlar. Peygamberimizin "müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz, kolaylaştırınız güçleştirmeyiniz" ve "güzel söz sadakadır." hadisi şerifleri toplumu aydınlatmak için en değerli ölçülerdir.

3- Halkı Aydınlatma Fitne ve Huzursuzluk Sebebi Haline Getirmemelidir

Hutbe, bir ibadettir. Hatipler, onun ibadet özelliğini zedeleyici davranışlardan şiddetle kaçınmalıdır. İslâm dininin en önemli amacı insanları mutlu kılmaktır. Hutbe her yönü ile bu amaca hizmet etmelidir. İnsanlara dünya ve ahiret mutluluğunu sunma için yapılacak telkin, tebliğ, tavsiye ve öğütler, müslümanlar arasında huzursuzluğa vesile olmamalıdır. Hakkı tebliğ, halkı dinî konularda aydınlatma fitne ve huzursuzluğa meydan verilmeden, dinî kurallarına uygun olarak yapılmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de "Emr-i bi'l-ma'ruf"un "nehy-i ani'l-münker"den önce zikredilmesinin anlamı çok önemlidir. Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamberimizin hadisi şeriflerinde olumlu faaliyet yolu seçilmiştir. Yüce Allah'da Kur'an-ı Kerim'de:

"Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."[10] buyurmuştur.

10. Ahmet Hamdi Akseki, Yeni Hutbelerim, İst. 1936.

Yüce Allah Hz. Musa'nın Firavun'a bile yumuşak sözle davette bulunmasını emretmiştir.

Bu uyarılara tüm hatipler titizlikle uymalıdır. Hakkı söylemek, bir görevdir ve yerine getirilmesi gerekli bir görevdir. Ancak Yüce Allah her hak ve doğru olan şeyi, her yerde, herkese karşı söylemeye kimseyi mecbur etmemiştir. Hakkı tebliğ ve tavsiyenin de bir usulü ve üslûbu vardır.

Hatipler cemaatları hakkında her zaman iyi düşünceler taşımalıdır. Onlar hakkında kötü düşünce taşımamalı, cemaatının yalnız ve sadece aydınlatılmasını amaç edinmelidir. Özellikle şahsiyyattan kaçınmalıdır. Dirayet göstermek veya şahsi çıkar sağlamak amacı ile okunan hutbeler, cemaat üzerine istenen etkiyi bırakmaz.

4- Hatipler Günlük Politikadan Uzak Durmalıdır

Hatipler toplumu aydınlatma çalışmalarında, özellikle hutbelerinde günlük politikadan uzak kalmalıdır. Toplumu din gibi çok önemli bir konuda aydınlatma sorumluluğunu yüklenenler, her partiden, her grubtan, her inanç ve düşünceden insanı kucaklayıcı, birleştirici, kaynaştırıcı olmak zorundadır. Çünkü; toplumda her türden insanın irşada ihtiyacı vardır. Hutbe gibi bir ibadet görevini ifa ederken günlük politikanın içine girilmesi, cemaat içinde bulunan bazılarını sevindirirken bazılarını ürkütür, üzer ve kaçırır. Hatibin görevi ürkütmek, üzmek, kaçırmak değil, sevdirmek, kucaklamak ve mutlu kılmaktır. Bu nedenle hatipler, hutbelerinde günlük politikadan uzak kalacak, tarafsızlığını koruyacaktır.

Günlük politikadan uzak durma, siyasi partiler karşısında tarafsızlık uğruna çevred cereyan eden olaylara karşı ilgisiz kalmayı da gerektirmez. Hatip hutbelerinde hakkı söyler ve her türlü şartlar altında ve her şeye rağmen söyler ve söylenmelidir de. Gerçekler söylenirken uygun bir dil ve üslûp kullanılır, cemaatın basit siyasi hesaplar adına yorumlar yapmasına imkan ve fırsat verilmezse; hem görevin gereği yapılmış ve hem de çeşitli siyasi görüş, kanaat ve düşüncelere sahip olan cemeat huzursuz edilmemiş olur.

5- Hutbeler Güncel Konularla ve Cemaatın İhtiyaçları İle İlgili Olmalıdır

Hutbelerin halk üzerinde etkili olması için seçilen konunun halkın güncel yaşantısı ile ilgili olması son derece önemlidir. Hatipler, bir hafta boyunca dünyada, ülkesinde ve çevresinde olup biten olayları izlemeli, bu konuları hutbelerinde İslâmî açıdan değerlendirmelidir. Hutbelerde halkın ilgi duymadığı, yada 3., 5. dereceden ilgilendiği konular yerine; halkın inanç, ibadet ve ahlak problemleri ile ilgili ferdî ve sosyal problemlerine çareler sunan güncel konulara ağırlık verilmelidir.

Bir hatib, kendisinden faydalanmak isteyen cemaatının ruhi ihtiyaçlarını güzelce anlayarak hutbelerini seçmelidir. Tıp doktorlarının hastalığı teşhis etmeden hastayı tedaviye kalkışması, ilaç vermesi uygun olmadığı gibi, ruhî-manevî hastalıkların doktorların mevkiinde olan İslâm mürşitlerinin de cemaatin ihtiyaçlarını anlamadan onlara öğütler vermeleri uygun olmaz. Örneğin, bütün bütün dünyaya dalmış olan bir topluma dünyayı tavsiye etmek, bunun tersine dünyadan tamamen ilgisini keserek ahirete yönelmiş kim-

selere de ahireti tavsiye etmek, hasılı tahsil cinsinden olacağı için uygun olmaz. Bu nedenle; hatipler, cemaatinin ve toplumun içinde bulunduğu halleri ve onların ihtiyaçlarını dikkate alarak hutbelerini hazırlamalı veya seçmelidirler.

6- Dış Görüntü ve Davranışlar

Hatiplerin dış görüntüleri, davranışları, sözleri halkla her türlü ilişkileri, dini konularda aydınlatma yükümlülüğü üstlendiği cemaat tarafından titizlikle izlenir, değerlendirilir. Bu izleme ve değerlendirmelerin olumlu veya olumsuz olması hatibin hutbelerindeki etkiyi de olumlu veya olumsuz yönde etkiler. Bu nedenle hatipler, mütevazi, fedakar, güler yüzlü, güzel sözlü olmalıdır. Ancak ilimlerinin ve mesleklerinin onurunu korumalı, "mütevazı olayım" derken halkın yanında küçük düşecek seviyeye inmemelidirler. Hafif meşreblikten, cemaatı güldürme gayretinden kaçınmalıdırlar.

Hatibin kılık-kıyafeti de temiz, estetik yönden göze hoş görünücü olmalıdır. Kirli, estetik görüntüden yoksun kıyafetler, göze hoş gelmeyen saç, sakal ve bıyıklar, hatibin halk nezdindeki itibarını büyük çapta azaltır.

HUTBELERİN SEÇİMİ, HAZIRLANMASI VE OKUNUŞU

Cuma ve bayram hutbeleri, önemsiz ve gelişi güzel söylenen sözlerden ibaret bir konuşma değildir. Cuma ve bayram hutbelerinde içinde bulunulan şartların, fert ve toplum hayatında karşılaşılan olayların İslâmî hükümler açısından bir değerlendirmesi yapılır, bu değerlendirme sonuçlarına göre cemaat uyarılır, yönlendirilir. Hutbe, Kur'an-î bir gerçeğe dayanılarak yapılan özlü bir zikir ve öğüttür. Bu nedenle hutbede; Allah'ü Teala anılır, peygamberimize salat ve selam getirilir, cemaata öğütler verilir ve onlara dua edilir.

Beş vakit namazlarda bir araya gelme fırsatı bulamayan müslümanların, hiç olmazsa Cuma ve bayram günlerinde bir araya gelerek cemaatı kübra halinde Yüce Allah'a ibadet etmeleri, namaz kılmaları, hutbe ve vaaz dinlemeleri son derece önemlidir. Hatipler, hutbelerini bu önemi dikkate alarak seçmeli, hazırlamalı ve uygun bir üslûp ve ses tonu ile cemaat önünde okumalıdırlar.

1- Seçim ve Hazırlama

a- Hatipler, öncelikle günün ve toplumun ihtiyacına göre bir hutbe konusu seçmelidirler. Seçim yapıldıktan sonra seçilen hutbe konusunda hazırlanıp yayınlanmış bir hutbeden yararlanılacaksa, o hutbe metni birkaç defa okunmalı, hazmedilmeli, hatta hatibin kendi el yazısı ile el büyüklüğünde kağıtlara yazılmalıdır. Yazılmış bu metin, önceden birkaç defa yüksek sesle okunmalıdır.

b- Hatip okuyacağı hutbeyi kendisi hazırlayacaksa, önce seçilen konu ile ilgili bilgileri toplamalı, hazırlanacak hutbe için bir plan yapmalı, bu plana göre hutbeyi yazmalıdır. Hutbe hazır hale geldikten sonra aynı şekilde el büyüklüğündeki kağıtlara yazılmalı, birkaç defa yüksek sesle okunmalı, hatta mümkünse ezberlenmelidir. Hutbe içindeki ayet ve hadis metinlerinin rahat ve doğru bir şekilde okunması için gerekli alıştırmalar yapılmalıdır.

c- Hatip hutbesini irticâlen irad edecekse; önce seçilen konu ile ilgili bilgileri toplamalı, irad edilecek hutbenin planı yapılmalı, küçük ebatlı kağıtlara bu hutbenin planı yapılmalı, bu plana göre çok kısa notlar, ayet-i kerime ve hadis-i şerif metin ve mealleri yazılmalı, böylece hatip konuya zihnen iyice hazırlanmalıdır.

d- Önceden bir seçim ve hazırlık yapılmadan, minbere çıkınca yazılmış bir kitaptan gelişi güzel seçilerek okunan veya minbere çıkarken zihinde oluşturulan bilgilerle irticalen irâd edilen hutbelerin başarılı olması, hutbeden beklenen ve istenen sonuca ulaşılması mümkün değildir.

Dergiden, kitaptan veya büyük ebatlı kağıtlara bakarak ve okuma yanlışları yapılarak okunan hutbeler, cemaat nezdinde hutbenin tesirini çok azaltır. Hatta bu şekilde okunan hutbeler tesirsiz hale gelir. Buna karşılık; küçük kağıtlara bakarak okunan hutbeler, irticalen okunuyor izlenimi verir, hutbenin tesirini artırır.

Bugün ülkemizde hutbeler, istisnaları olmakla beraber; belirtilen ön hazırlıklar yapılmadan okunmaktadır. Bu durum, gayretsiz ve yeteneksiz hatipler tarafından okunan hutbelerin yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bu tür hutbelerle geçiştirilen Cuma ve bayram namazlarından müslüman toplum ve İslâm dini adına beklenen fayda elde edilememektedir, önemli bir irşad fırsatı kaçırılmaktadır.

Bazı hallerde hutbelerde hurafe ve bâtıl inanışlara, dayanaksız ve ilmî değeri olmayan hikaye, menkıbe ve efsanelere de yer verildiği görülmektedir.

2- Hutbelerin Okunuşu

a- Hutbeden iyi bir sonuç alabilmek için; hutbenin öncelikle canlı, içten ve ruhlara akılcı bir üslûpla okunması gerekir.

Hatip, canlı sözleri, ciddi tavır ve hareketleri ile cemaatının ilgisini çekmeli, onların gözlerini açmış olarak dikkatlerini kendi tarafına çekebilmelidir. Uyuklar gibi, cansız okunan hutbeler cemaata etkili olmaz. Hutbeyi okurken; önce okuyan konu ile bütünleşmeli, önce kendisi konunun etkisi altında kalmalı ki, söylenen sözler dinleyene de etkili olsun, ondan cmeaat da istenen ve beklenen şekilde müteessir olsun. Bu sonucu sağlayabilmek için; öncelikle seçim, hazırlama ve hazırlanma çalışmasının çok iyi bir şekilde yapılması gerekir. İyi okunan hutbe; iyi seçilen, iyi hazırlanan hutbedir. Hatip okuyacağı hutbeyi önce kendisi iyice hazmetmeli, minbere çıktığı zaman âdeta ezerden ve irticalen hutbe irad ediyormuş gibi canlı ve heyecanlı okumalı ki, cemaatı da heyecana getirebilsin, camiin içini şuurla ve imanla doldurabilsin.

b- Hatip sesini cemaatın durumuna, ses cihazına ve konuya göre ayarlamalıdır. Çok kısık veya çok yüksek sesle, yada gereksiz bağırmalarla okunan hutbeler tesirini yitirir. Hüzün verici, cemaat nimetlerini ve benzeri ilahi lütufları, yada Peygamber sevgisi konularının yüksek sesle, kahramanlık, cehennem azabı ve benzeri konuların düşük ses tonu ile okunması gerçeği yansıtmaz.

Hutbe okurken; gereksiz şekilde el, kol, gövde hareketleri ile mubalağalı mimikler yapmak, gereksiz ve aşırı heyecanlanmak hoş olmaz.

Usta bir hattat için hattın önemi ne ise, başarılı bir hatip içinde hutbe okumanın önemi odur. Biri sanatını güzelleştirilmiş ve estetik anlamlar kazandırılmış harfler ile ortaya koyarken; diğeri, maharetini ustaca seçilmiş ve söylenmiş sözlerle ifade etmektedir.

HUTBE VE CEMAAT

Cuma gününün feyzinden ve Cuma hutbesi ile yapılan irşaddan gerekli şekilde yararlanabilmek için; Cuma gününde ve özellikle Cuma namazı sırasında ve hutbe okunması esnasında cemaatın da dikkat etmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlar özetle şöyle belirtilebilir:

a- Cemaat Cuma günleri Cuma namazından önce Cuma için önceden bir hazırlık yapmalı, temiz elbiselerini giyerek, abdestini alarak Cuma namazı vaktinden bir süre önce (takriben 20-30 dakika kadar) camiye gitmelidir. Camide vaaz ediliyorsa Cuma ezanına kadar vaazı dikkatle dinlemeli; vaaz edilmiyorsa zikir ve tefekkürle meşgul olmalı, Kur'an okumalıdır.

b- Camiye gecikerek gelmişse; önceden gelmiş ve saflara yerleşmiş cemaatı rahatsız etmeden uygun bir boş yer bulup oturmalı, ezan okunmamışsa ezanı beklemeli, okunmuşsa cumanın ilk sünnetini kılmalı ve hutbeyi beklemelidir.

c- Hutbe esnasında dikkatini tam bir ibadet vecdi ile sadece hutbe okunmasına çevirmeli, başka şeylerle meşgul olmamalıdır.

d- Hutbeden sonra imamla Cuma namazının farzını kılmalı, daha sonra, cumanın son sünneti ile ülkemizde mutad olan diğer namazları (zuhru ahir vb.) kılmalı, mümkünse duasını da cemaatla birlikte yapmalı, gene cemaatı rahatsız camiden ayrılmalıdır.

e- Camide bulunduğu sürece; sirli elbiseleri, kokan çorapları, kirlenmiş vucut ve yenmiş soğan, sarımsak ve benzeri kötü koku veren maddelerin fena kokuları ile cemaatı rahatsız etmemeye dikkat etmelidir.

Belirtilen bu konularla ilgili olarak sevgili Peygamberimizin müslümanlarla müjde ve uyarıları şöyledir:

"Her kim noksansız olarak abdestini alır, Cuma namazına gelir, sessizce hatibin hutbesini dinlerse, o Cuma ile diğer Cuma arasındaki küçük günahları bağışlanır."[11]

"Cuma gününde bir saat vardır ki, bir müslüman Cuma namazında bulunup, o saate denk getirip yüce Allah'tan bir şey dilerse, Allah onun dileğini kabul eder."[12]

"Her kim, şu üç şeyi (Cuma namazı sırasında) **yapmazsa; o Cuma ile diğer Cuma arasındaki küçük günahları bağışlanır: Bunlardan biri, bir kimseye sıkıntı vermek, diğeri** (hutbe okunurken) **konuşmak, üçüncüsü de** (hutbe okunurken) **konuşana "sus" demek."**[13]

---

11. EN-Nahl, 125.
12. Doç. Dr. Ahmet ÖNKAL, İrşad vasıtası olarak Hutbe I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereler, C. 1, S. 151.
13. Sahihi Buh. Muh. Tecr. Sarih Terc. C. 3, S. 11.

"Cuma günü, imam hutbe okurken arkadaşına sadece "dinle" desen bile lağvetmiş (konuşmuş) **olursun."**[14]

"Her kim Cuma hutbesi okunurken "sus" dese söz söylemiş olur. Her kim de (hutbe okunurken) söz söylerse Cuma sevabından mahrum olur."[15]

"Her kim (Cuma namazında insanları) **rahatsız ederek insanların üzerinden atlayacak olursa; okimsenin Cuma namazı öğle namazından ibaret kalır.** (Cuma namazının ve Cuma hutbesinin sevabından faydalanamaz.)"[16]

Cemaat, Cuma namazı ve Cuma hutbeleri açısından konuya baktığımızda dikkatimizi çeken bir başka husus da şudur: Halk, özellikle belli mesai saatleri ile iş yerine bağımlı olan memur, işçi, öğretmen ve öğrenciler, iş, ders ve mesai endişesi ile şartlarına uygun ön hazırlıklarını yaparak, huzur içinde ve rahat bir ortamda haftalık Cuma ibadetini yerine getirememektedir. Vaaz ve hutbelerden gereği gibi yararlanamamaktadır. İş yerlerinden, Cuma vaktine 5-10 dakika kala ve tabiri âmiyanesi ile apar-topar ayrılmakta, abdestini alarak, bazı hallerde ıslak abdest organları ile kendisini camiye atmaktadır. Bazı hallerde ilk sünneti dahi kılamamakta, hatta hutbeyi dahi dinleyememektedir. Devletin maaş ödeyerek görev verdiği vaizlerin ve hatta hatiplerin toplum için çok yararlı mesailerinden yararlanamamaktadır. Devletin bu konuya gerek din ve vicdan hürriyeti ve gerekse toplumun din konusunda aydınlatılması açısından bir çare getirmesi, müslüman yurttaşlarını rahatlatması gerekmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da bu konuda uzman bir kuruluş olarak devlete yardımcı olması, mevcut hukuk düzeni içinde veya bu düzen içinde gerekli değişiklikler yapılmak suretiyle devlete rehberlik yapması, yol göstermesi beklenmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, müftülüklerin, vaiz ve hatiplerin, özellikle iş durumu uygun olan müslümanları Cuma namazının manevi sonuçlarından azami derecede yararlanabilmeleri için Cuma ve bayram günlerinde istenen şekilde hazırlanarak camiye erken gelmeleri hususunda uyarması gerekir.

SONUÇ VE TEKLİFLER

1- Cuma ve bayram günleri, müslümanların hayatında çok önemli toplumsal sonuçları olan günlerdir. Bu günler, müslüman bir toplumun birlik ve bütünlüğünün sağlanması, müslüman halkın dinî konularda aydınlatılması için dikkat ve titizlikle değerlendirilmelidir.

2- Cuma ve bayram hutbeleri, müslüman halkın dinî konularda aydınlatılması için çok önemli fırsatlar bahşetmektedir. Bu nedenle Cuma ve bayram hutbeleri, dinî konularda halkımızı aydınlatmakla görevli ve yükümlü bir Anayasal kuruluş olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nca ve özellikle hatiplerimiz tarafından azami derecede istifade edilir hale getirilmeli ve bu konuda gerekli her türlü çalışmalar yapılmalıdır.

3- Cuma ve bayram hutbelerinin en önemli unsuru, Cuma hutbelerini okuyan hatiplerdir. Hatipler, bu görevin önemi ile orantılı olarak;

14. A.g.e. C. 3, S. 105.
15. A.g.e. C. 3, S. 102.
16. A.g.e. C. 3, S. 101.

a- Eğitim ve öğretim yönünden yüksek öğrenim seviyesine çıkarılmalıdır.

(Büyük şehirlerin merkezi camileri ile Selatin camilerin İmam-Hatiplerinde master ve doktora seviyesi, iyi derecede yabancı dil bilgisi tercih sebebi olmalıdır).

b- Cemaati bol, merkezi ve Selatin camilerin imam ve hatiplerinin seçim ve tayininde diğer nitelikler yanından hutbe hazırlama ve okuma yetenekleri önemle göz önünde bulundurulmalıdır.

c- Tüm hatipler ve özellikle merkezi ve selatin camilerin hatipleri; İmam-Hatip mesleğinin gerektirdiği nitelikler ve özellikle hutbe hazırlama ve okuma teknikleri kazandırma bakımından yetiştirilip geliştirilmeli, bu amaçla; sık sık hizmetiçi eğitim ve yetiştirme kurslarına tâbi tutulmalıdırlar.

d- Hizmetiçi eğitim kursları, başarı gösterenler için "kademe ilerlemesi", "derece yükselmesi" gibi maddi taltif unsurları ile de cazip hale getirilmeli ve bu kurslarda gençlere öncelik verilmelidir.

4- Diyanet İşleri Başkanlığı, gelişen ve değişen ülke ve dünya şartlarını da dikkate alarak yeteri kadar örnek hutbe kitabı yayınlamalı ve hatiplerin istifadesine sunmalıdır. Hatiplere, ihtayaca göre örnek metinleri seçip okumaları tavsiye edilmekle beraber; motamot bu metinleri okumaları konusunda zorlanmamalıdırlar. Bu tür bir zorlama uygun olmaz. Bu nedenle;

a- Diyanet İşleri Başkanlığı, irşad hizmetlerinde, vaaz ve hutbe iradında merkeziyetçi bir politika izlemekten vazgeçmeli, özellikle hutbe seçiminde ve hazırlanmasında hatipleri serbest bırakmalıdır.

b- Hatipler, isterlerse Başkanlıkça yayınlanan örnek metinleri aynen ve değişiklikler yaparak okuyabilmelidirler.

c- İlmî bakımdan hutbe hazırlama gücü ve yeteneği bulunan hatiplere hutbelerini bizzat hazırlama yetkisi tanınmalıdır.

d- Başkanlıkça zaman zaman hutbe yazma ve okuma yarışmaları düzenlemeli, başarılı görülenler ödüllendirilmelidir.

5- Hatipler hutbelerini seçerken veya hazırlarken; müslüman toplumun ihtiyaçlarını ve problemlerini dikkate almalı, buna göre seçilen veya hazırlanan hutbeler:

a- Ne bıkkınlık verecek derecede uzun ve ne de maksadı anlatamayacak kadar kısa olmamalıdır.

b- Hutbelerin temel dayanağı, öncelikle Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler olmalıdır. Hutbeler, geçmiş milletleri ve halen içinde yaşanılan toplumdan alınan ibretli kıssalar ve güzel sözler ile desteklenmelidir. Hutbeler, aynı zamanda halkın günlük iyi-kötü davranışlarından seçilen canlı örneklerle zenginleştirilmelidir. Bu tür davranışların kişi, aile ve toplum için meydana getirdiği fayda ve zararlar sergilenmeli, bunlardan müslüman toplum adına ibretler, dersler çıkarılmalıdır.

c- Hutbeler toplum hayatına yön verici, fert ve toplum hayatındaki maddi-manevi bunalımları gözler önüne seren ve bunların çözüm yolları üzerine çareler sunucu nitelikte olmalıdır.

d- Hutbelerde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmalıdır.

6- Hutbelerin okunması da en az seçimi ve hazırlanması kadar önemlidir. Etkili bir okuyuş için;

a- Hutbeler, mümkün oldukça zihnen hazırlıklı, planlı ve elde hatırlatıcı notlar bulunmak suretiyle, irticali olarak okunmalı ve hatipler buna teşvik edilmelidir.

b- İkinci derecede hatibin bizzat ve kendi el yazısı ile yazdığı bir hutbe metnini okuması özendirilmelidir.

c- Üçüncü derecede yazılmış bir metni kendi el yazısı ile yazarak, önceden birkaç defa okumak suretiyle ve ezber seviyesinde hazım ederek okuması sağlanmalıdır.

d- Hutbeler; canlı, dikkat çekici, cemaate hakim bir ses tonu ile, cemaatin dikkatini çekici mimik ve hareketlerle ve cemaata hakim bir görüntü ile okunmalıdır.

7- Hutbeler, Diyanet İşleri Başkanlığı denetim elemanlarınca İl ve İlçe Müftülerince sürekli bir şekilde denetlenmeli, hutbelerinde günlük politika ve bölücülük yapan, kışkırtıcı sözler söyleyen, şahsiyat yapan hatipler, fiillerine uygun şekilde cezalandırılmalıdır. Hutbe üslûbuna ve hutbe âdâbına uymayan hutbeler okumayı alışkanlık haline getiren kimselerin İmam-Hatiplik yapmaları engellenmelidir. Bu tip kimselerin durumlarına uygun düşen başka görevlerde istihdamı cihetine gidilmelidir.

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI

Lütfi DOĞAN

Öncelikle şu cihetlerin bilinmesi oldukça büyük önem arz eder:

1- Bilgi gerçekleri aydınlatan bir ışıktır. Güneşin ziyası eşyayı aydınlattığı gibi ilim de hakikatları görüp idrak etmemizi sağlayan ilâhî bir nur, bir ışıktır. Bu bakımdan "ilmî erdemlerin, iyiliklerin aslıdır" denilmiştir. İlmin zıddı olan cehaleti (bilgisizlik) ise zilletlerin, noksanlıkların aslı sayılmıştır.

Bunun içindir ki bir insana, bir topluma sunulacak en büyük hizmet, o toplumu maddi-manevi yönden en doğru en yararlı bilgilerle aydınlatmak, techiz etmektir.

Doğru ve yararlı bilgilerle aydınlanmış bir toplum bu bilgilerin ışığı altında kendisini amacına ulaştıracak doğru yolu bulur, huzur içinde hayat yolculuğunu sürdürür ve geleceğinden de emin olmanın mutluluğuna erer.

Bir toplumun hemen her alanda gerçek bilgilerle aydınlatılması hayati önem arz eden bir ihtiyaçtır. Özellikle dinî konularda da doğru ve yararlı bilgilerle aydınlatılması hayati bir zarurettir. Toplumlar için eğitim ve öğretim ihtiyaçları da bu zaruretten doğmuştur.

Canlı bir varlığın yaşaması için temiz su ve temiz hava ne kadar zaruri ise mutlu bir toplum hayatı için de dinî konularda sağlıklı ve yararlı bilgilerle bilgilendirilme ihtiyacı o kadar zaruridir, elzemdir. Çünkü akide (inanç), insanın geçmişini, hal ve geleceğini yönlendiren, aydınlatan, ona güven veren en emin bir melce, en sağlam bir dayanaktır. Sağlam bir akidenin ise doğru bilgiye irfan ile kazanıldığı açıktır.

İnsan hayatında eksik bilgi veya gerçek dışı kabuller, sonuçları itibariyle büyük zararlara, kayıplara sebep olur.

İlme ve dinî gerçeklere zıt değerlendirmeler, kabuller de toplum içinde tedirginliklere maddi-manevi büyük zararlara yol açar. Hemen her yerde bu gibi durumların acı örnekleri müşahade edilmektedir.

Bu bakımdan yakine dayanan doğru ve tam bilgi ile bilgilenme insan için en büyük ve en zaruri bir ihtiyaçtır. Bu bilgilerle insanları aydınlatacak kimseler de kemal sahibi olmaları zaruridir.

İnsanın kemal sahibi olması yakine dayanan yararlı bilgisi ve bu bilgilere uygun güzel amelleriyle ve birde bu hususlarda eksikleri olan diğer insanları kemale erdirmeğe içtenlikle çalışmaları iledir.

Beşerin ihtiyacı olan her alanda olduğu gibi dinî konularda insanlara yol gösteren kimselerin bu alanda da beşeri takat ölçüsünde kemal mertebesini haiz olmaları elzemdir. Hak din olan İslâmiyetin insanlığa emri de budur.

Bir ağacın gölgesinin doğru olması, o ağacın kendisinin doğru olmasına bağlıdır. Aksi olursa istenilen sonuç elde edilemez. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de meal olarak **"Ziler kitabı okuduğunuz** (gerçekleri bildiğiniz) **halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz, hiç akıl erdiriyor musunuz?"**[1] buyurmuşlardır.

Bu yüksek görevi yerine getirecek bilginleri yetiştirmek başta yönetimler olmak üzere toplumun bütününün bir görevidir.

Dini konularda halkı aydınlatma görevi bir emanettir. Bu emanete ehil kimseler ne kendi nefsinde kemale yükselmiş ve başkalarını da kemale erdirecek ehliyette bilgi ve güzel amel sahibi (hem kamil ve hem mükemmel) olmaları gereklidir. En olumsuz şartlar içerisinde bile toplumun bütününün bir görevi de ilmin ışığında ve Kur'an-ı Kerim'in rehberliğinde bu liyakatta insanları yetiştirmek olmalıdır.

"Sizden, hayra çağıran iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa eren kimselerdir."[2]

DİN DUYGUSU İNSANDA FITRÎDİR

2- Bu yüksek duygu beşer tarihine en ziyade hakim olan bir olgudur. Yüce Yaratıcı insan varlığını bir olgu ile yaratmıştır.

İstılah (terim) olarak: "Din akl-i selim sahibi insanları kendi iradeleri ile bizzat iyi olana yönelten ve götüren ilâhî bir düsturdur." kişinin dini akl-i selimidir. Aklı olmayanın dini de yoktur." Hikmeti de bu gerçeği bildirmektedir.

Fıtrat, yaradılış demektir. Yaradılışların asıl fıtratlarında var edilen özellikleridir. Din de insanın asıl yaradılışında, ruhunda var olan bir özelliğidir. Bu özellik akl-i selim ve konuşmak hususiyetleri gibi insanda var olan bir istidattır. İnsan bu istidadı ile doğar.

İnsan doğuşunda kendisinde var olan bu istidadı, bu özelliği ile adaletin güzel; zulmün; haksızlığın çirkin olduğunu kavrar. Keza ilmin, irfanın bir üstünlük; cehaletin (bilgisizliğin) bir zillet, bir noksanlık olduğunu idrak eder.

Ruhî ve fizikî temizliğin insanı yücelttiğini, ruhî ve fizikî temizlikten uzaklaşmanın da kişiyi insaniyetten uzaklaştıracağını her insan farkeder.

Bütün bu meziyetler ve benzerleri insanda fıtridir. O'nun yaradılışında var edile ilahi birer mevhibedir. Güzel bir talim ve terbiye (eğitim ve öğretim) ile bu istidatlar insanda kemal derecesine ulaşır. Lakin eğitim ve öğretim eksikliği ile yahutta olumsuz telkin ve bozulmuş çevrelerde ise bu istidatlar cılız ve sönük kalır; varlığını istenilen derecede gösteremez olur; hurafelerin yanlış kabullerin etkisinde kalır. Bu sebeplerle de bu istidat insanı iyiliklere yönlendirme ve onun geleceğini aydınlatma gücünü zayi eder. Bu durum ise insanın bunalıma düşmesine sebep olur.

Öyke ki bu durum toplumlar içinde telafi edilemez zararlara yol açar. "Fıtrat Dini" denildiği zaman insanın yaradılışında var olan onun ruhi hususiyeti, asli özelliği ifade edilmiş olur.

1 El-Bakara Suresi, ayet: 44
2 Âl-i İmrân Suresi, ayet: 104

İnsan, biri hislerimizle müşahade ettiğimiz beden diğeri ise akıl ile idrak ettiğimiz ruh olmak üzere iki cüzden bedi-i olarak terkin edilmiş bir bütündür. Allah Teala insanı bu bedi-i güzellikte ve mükemmellikte yaratmıştır. İnsanı fıtratı gereği diğer canlılardan ayıran, seçkin kılan onun akl-ı selimi ve anlayan temiz kalbe sahip olmasıdır. Akl-ı selime ve temiz kalbe sahip olan kimse asıl yaradılışındaki nezaheti korumuş olur. Akl-i selime ve nezih kalbe malik olmaktan uzaklaşan kimse, fıtratında mevcut safiyetini, temizliini zayi eder.

Bilinen bir gerçekte şudur: Akl-i selim hakikatlara saygılı olmayı öğütler: gerçekleri olduğu gibi kabul etmeyi gerektirir; vehimleri, hurafeleri (asılsız şeyleri) reddeder, temiz kalp ve diğer ifadeyle kalbi selim insana hak ve hakikate uymasını; ona boyun eğmesini ve haktan ayrılmamasını öğütler; keza insanın kendi heva ve heveslerine uymasını reddeder.

Akl-i selim ve kalbi selim sahibi her insan şunu da bilir ki;

Yaşamak kendi hakkı olduğu gibi başkalarının da hakkıdır. Yüce Yaratıcı yaşama hakkını bütün insanlara eşit olarak vermiştir. Gerçek böyle olduğuna göre insanlar arasında kin tutmanın, insanları aldatmanın, iftira etmenin, başkalarında kusur aramanın, vicdanlar üzerinde baskı kurmanın, günahsız insanları (masum kimseleri) suçlamanın dinde yeri yoktur. Başkalarının zarar ve felaketleri üzerine kendi yarar ve saadetini kurmaya çalışmak asıl fıtrattan akl-i selim ve nezih kalbe malik olmaktan uzaklaşmaktır. Böyle bir durum insanı diğer canlılardan daha aşağı derecelere düşürür. Bu bakımdan fıtratından uzaklaşan kimse sonuç itibariyle kendisini telafi imkânı olmayan zararlara uğratmış olur.

ALLAH TEALA'YI BİLMEK

3- İnsan, fıtratını yani akl-i selimini, ruh ve gönül temizliğini koruduğu sürece kendisinin ve bütün varlığın yaratıcısı ve maliki olan Rabbını bilir; O'na olan bağlılığını, tazimlerini sağlıklı bir şekilde devam ettirir; arz üzerinde bir bakıma insan suretinde melek denilecek kadar üstün bir mertebeye ulaşabilir.

Temiz ve gür bir su tabi-i olarak mecrasında nasıl akarsa insanlarda asıl fıtratındaki temizliğe ve akl-i selime malik bulundukları sürece Allah Teala'yı tanır, bilir ve O'na iman ederler. Bilgi yetersizliği sebebiyle bu hususta karşılaşılan bir kısım arizi sapmalar olsada bunlar geçicidir. Yakini bilgi, azim ve irade ile iyilikler ve güzel amellerde gösterilecek sabır ve sebat ile bütün bu arızi engeller kolaylıkla aşılır.

Bedi-i sanat eseri bir tabloyu müşahede eden bir kimse o eserin sahibini, yapıcısını bildiği ve takdir ettiği gibi insan akl-i selimi, insan varlığını ve kendisini çevreleyen âlem (evren) üzerinde iyiden iyiye düşündüğünde Allah Teala'yı bilir, idrak eder ve en derin tazim duyguları ile O'na bağlanır. Bu kesin olmakla birlikte Allah Teala Kerim'inin iktizası bu tazim ve bağlılığın en doğru ve en emin yolunu kendi elçileri delaletiyle de bütün insanlığa duyurmuştur ki insanlar dosdoğru yoldan ayrılanlar (sıratı müstakimden) olduğu takdirde bunlar için, kendilerini haklı gösterecek hiç bir mazeret kalmasın. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah Teala mealen şöyle buyurmuştur:

"Biz müjdeleyici ve sakındırıcı olarak Peygamberler gönderdik ki insanların Peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir."[3]

İSLÂM NEDİR?

4- İslâm, Allah katında makbul olan dinin adıdır. İnsanın bütün varlığıyla kendisini var eden ve varlığından haberdar eden Rabbına boyun eğmesi, O'na itaat edip emirlerine teslim olması; böylece insan, Allah Teala ile, kendi iç âlemi ve diğer yaradılmışlar ile barış içinde bulunmasıdır.

Çünkü **"...göklerde ve yerdekilerin hepsi ister istemez Allah'ın emir ve iradesine teslim olmuşlardır. Hepsinin dönüşü de O'nadır."**[4]

Âlemlerin sahibi olan yüce Allah insanları tevhid akidesine müsteid olarak yaratmıştır. O'nun rahmeti herşeyi kucakladığı ve O kurallarına çok lütufkar olduğu için insanların akl-i selim ve kalb-i selim'ine yol gösterecek ve onların kendi içlerinden onlara rehber göndermiştir. İlk insan ve aynı zamanda ilk Peygamber olan Adem (a.s.) ve O'nu takip eden bütün Peygamberler, kendi devirlerindeki insanlara sıratı müstakimi göstermişler, tevhid inancını ve bir Allah'a ibadet esaslarını bildirmişlerdir. **"Resulüm senden önce gönderdiğimiz herbir Peygambere de ancak şu gerçeği bildirmişizdir: Benen başka ilah yoktur, ibadet edilecek mabud ancak benim, siz bana ibadet edin."**[5]

Bu bakımdan İslâm bütün Peygamberlerin inanıp bağlandıkları ve kendi devirlerindeki insanlara telkin ettikleri ve en son Peygamber olan Resulü Ekrem efendimizin getirdiği ve bütün insanlığa duyurmakla görevli bulunduğu (tevhid) dinin adıdır. Hanifi dini de denilen İslâm, öyle bir dindir ki bütün insanlar O'nun nurundan yararlanmakla yükümlüdür.

İslâm'dan başka bir din arayan, O'nun bildirdiği evrensel prensiplerden başka prensipleri din adına takip etmek isteyen kimsenin bu tutumu Allah katında makbul değildir. Ve o kimse ahirette ziyan edenlerden olma bahtsızlığına düşmüş olur.

Sevdiren, birleştiren ve birlik dini olan İslâm geçmiş bütün peygamberlerin kendi Ümmetlerine telkin ettikleri, bildirdikleri inanç esaslarıyla birlikte her zaman ve her mekânda değişmez ana hükümleri de içermektedir. İslâm dini her çağda her toplumun maddi-manevi ihtiyaçlarını karşılaşacak bir niteliktedir. Bunun içindirki, İslâm son ve ekmel din olarak gelmiştir. İslâmın hayat veren prensipleri ve daima geçerli hükümleri ile ilgili olarak şu üç ayetin mealleri burada verilmiştir:

– "Resulüm De ki gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım:

O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın; anaya-babaya iyilik edin; fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de, onlarında rızkını biz veririz: Kötülüklerin açı-

3 En-Nisâ Suresi, ayet: 165
4 Âl-i İmrân, ayet: 83
5 El-Enbiyâ, ayet: 25

ğına da, gizlisine de yaklaşmayın ve Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın. İşte bunlar Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki akıl erdirirsiniz."

– "Ergenlik çağına gelinceye kadar yetimin malına sadece (onun için) en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle tam olarak yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman yakınlarınız dahi olsa adaletli olun; Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size iyi düşünesiniz diye bunları emretti."

– "Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun (başka) yollara uymayın. Zira o yollar, sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti."[6]

DİNÎ KONULARDA HALKI AYDINLATMADA UYULMASI ZARURİ OLAN ESASLAR

5- İslâm toplumu, insanlığın iyiliği için, yaratılmış, arz üzerine çıkarılmış bir ümmettir. Ümmet, iyiliği bilen onu yaşayan ve başkalarına da iyiliği öğreten bir toplum demektir. Asıl toplum, cemaat işte böyle bir toplumdur. Çünkü böyle bir toplum gerçeğe (hak ve hakikate), iyilik ve güzellik esaslarına dayanmaktadır. Ve yine böyle bir toplum bütün beşeriyetin ümididir. İnsanlığın göz bebeği sayılmaya layıktır.

İslâm dininin bütün insanlara, özellikle Müslümanlara gösterdiği yüksek amaçta budur. Asıl mesele İslâm toplumlarının, insanlığa yararlı olma hususunda böyle mukaddes emaneti hamil bulunduklarının (taşıdıklarının), böyle üstün bir görev ile vazifeli olduklarının hatta bütün insanlığa karşı böyle bir sorumluluk taşıdıklarının şuuruna ermeleridir. İslâm toplumlarında bu bilinci eğitim ve öğretim yolu ile sağlama konusunda en büyük sorumluluk, başta Kur'an ve sünnete vakı din alimlerimiz olmak üzere insanlığa şefkati olan bütün münevverler ve akl-ı eren insanlarımız üzerindedir.

İnsanları iyiliklere yönlendirmede, onları irşad edip aydınlatmada, keza insanları eksikliklerden, yanlışlıklardan beri alıp iyilik ve güzelliğe götürmekte uyulacak ve uygulanacak ana prensipler esas itibariyle üç noktada toplanabilir.

1- İnsanlara hak ve hakikatin yolunu gösterecek, şüpheleri, tereddütleri ortadan kaldıracak en güzel ve en güvenilir sözlerle; ve en makul üslup ile ilmi yönden aydınlatmak ve doğruyu iletmektir.

Bu güzel sözler ve ikna edici deliller aklı eren herkesin kabul edeceği, hak vereceği bir açıklıkta, bir güzellikte ve sağlamlıkta olmalıdır. Öğretilecek ilmi konularda her yerde ve her zaman uygun, doğru ve güzel söz ve üslûp kullanılmalıdır.

2- Yine insanları en güzel söz ve en güzel öğütler ile Allah yoluna yönlendirmek ve onları irşad etmektir. Öyleki insanlar kendilerini irşad eden doğruluk ve iyiliğe yönlendiren kimsenin güzel sözlerini ve öğütlerini dinlediklerinde bu bilgileri kendilerine ulaştıran kimselerin sadece ve içtenlikle (samimiyetle) onların iyiliğini amaçladığını, bunun

6 El-En'am, ayet: 151, 152, 153

dışında hiç bir gayesinin olmadığını ve sırf onların iyiliklere erişmelerini istediği kanaati kendilerinde kolaylıkla hasıl olmalıdır. İnsanları aydınlatan vaiz ve yol gösterici, böyle ikna edici, sade ve güzel üslûp ile insanları aydınlatmalıdır.

3- Ve yine dinî konularda halkı aydınlatan kimse, yol gösterdiği, irşad etmek istediği insanlar ile en güzel usul ve esaslar çerçevesinde onlarla tartışmalıdır: Hak ve hakikate uygun yumuşak tatlı sözlü müsamalı (hoşgörülü) olmalı; ilmin ve akli selimin kabul edeceği en güzel bir yol ve üslûp ile konuşmalı ve tartışmalıdır, hak ve hakikat kimden gelirse gelsin onu derhal teslim ve kabul etme olgunluğunu göstermelidir. Delile dayanır, delil üzerinde durur,hakkı kabul eder olmalı; öfke, inat gibi durumlardan son derece uzak durulmalıdır.

Bu esaslar Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği prensiplerdir; Resulü Ekrem efendimizin uyguladığı ve bütün müminlerin de irşad ve aydınlatmada uymakla ve uygulamakla yükümlü bulundukları bu üstün metodlar (prensipler, esaslar) her devirde, her yerde ve her insan topluluğunda geçerlidir.

Kendisinde iyilik duyguları mevcut olan akl-i selim sahibi insan doğrudan ve sevinçle gerçekleri kabul eder. Yeter ki o gerçekler bu esaslara uygun bir şekilde o insana iletilmiş olsun.

İyiliklere ilgi duymayan kimseler için de bu esaslara uygun telkin ve aydınlatmada bulunan kimse bir zarar görmez. Neticede herkesin sorumluluğu kendisine aittir.

Yukarıda beyan edilen bu üç esas, Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği ve Resulü Ekrem efendimizin bütün talim ve irşadlarında (Öğretim-eğitimlerinde) uyguladıkları ana prensiplerdir.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah Teala şöyle buyurmuştur: **"Resulüm sen, Rabbının yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Rabbın, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. Ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir."**[7]

EN BÜYÜK HİZMET

7- Dinî konularda toplumu bilgilendirmek, irşad etmek manevî en büyük bir hizmettir. En büyük görev yerine getirilirken insanların coğrafî şartları, yaş grupları, eğitim durumları, bilgileri kavrama ve değerlendirme seviyeleri daima göz önünde bulundurulması gerekir. Vaaz ve irşad bir bakıma temiz topraklara ekilen sağlam tohumlar gibidir; yerinde ve zamanında ekilmesi ve gereği kadar olması lüzumludur. Aksi takdirde beklenilen sonuç elde edilemez.

İSLÂMİYET

8- Akl-ı eren, İslâmiyet hakkında sağlıklı bilgi sahibi olan her insan bilirki:

İslâm Dini:

7 En-Nahil Suresi, ayet: 125.

"Sağlam akide (inanç), sağlıklı ve devamlı yerine getirilen ibadetler, güzel ve üstün ahlak (ahlak-ı hamide), dürüst ve adil muameleler" bütünüdür.

İnancında samimi, dine içtenlikle bağlı bir insan, bilinçli olarak sağlam bir akideye sahiptir; takatı ölçüsünde ibadetlerini bilinçli ve devamlı olarak yerine getirir; bütün davranışlarında ahlak-ı hamide sahibidir; İnsanlar ile olan bütün işlerinde, muamelelerinde dürüsttür, adalet esaslarına bağlıdır.

Bu güzellikleri kendi nefsinde uygulayan bir kimse, insanlığın kendisiyle iftihar edeceği, olgun bir insan, kamil bir mümindir.

Böyle mümtaz şahsiyetler, dünyada temiz yaşamlarının devam ettiği sürece ve her yerde her türlü iyiliklere anahtar, kötü (şer) işlere de kilit olurlar. Bu nitelikteki olgun insanlardan meydana gelen toplumlar beşeriyeti mutlu kılan, insanlığın yüz akı olan üstün medeniyetler kurmayı başarabilirler. Nitekim tarihte de böyle olmuştur. Bu erdemli insanların varlığı insanlık için bir rahmettir. Bu ilahi rahmet kapısı bütün insanlığa açıktır.

İslâmiyetin insanlığa hayat veren bu esasları bütün beşeriyet içindir. Zira onun gayesi, hedefi bütün insanlığı bu üstün mertebeye ulaştırmak onları dünya ve ahiret hayatlarında ebedi olarak mutlu kılmaktır.

Kur'an-ı Kerim'de yukarıda beyan edilen niteliklere sahip olan insanlar pek çok yerde müjdelenmişlerdir.

"Gerek erkek ve gerek kadın kim mümin olarak güzel amellerde bulunur ise biz o kimseyi tertemiz bir hayat ile yaşatırız. Ve o gibileri yapa geldikleri amellerin en güzel ile elbette mükafatlandıracağız."[8]

İslâmiyetin bu gerçeklerini insanlara eğitim ve öğretim yolu ile öğretecek, onları bilgilendirecek kişiler ise kendi şahsiyetlerinde kamil olan ve başkalarını da bu olgunluğa ulaştıracak rehberlerdir. Bu rehberler, kendi ihtisas alanlarında ne kadar yetişkin ve liyakatlı; eğitim ve öğretim esaslarına uygun hizmette bulunurlarsa irşad edecekleri insanları da o ölçüde kemale erdirmeyi başarabilirler. Hiç şüphe yokki bilgin insanlar, karanlıklarda insanlara yol gösteren kutup yıldızı mesabesindedirler.

DİNÎ KONULARDA TOPLUMU AYDINLATMADA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

9- Toplumu aydınlatmada özellikle dinî konularda bilgilendirmede her devirde çeşitli problemler olmuştur. Her devirde insanlara yol gösteren rehberler, çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu problemlerin her biri ayrı ayrı şekillerde tezahür etmiştir.

Bazen eğitim ve öğretim metodlarında eksiklik olmuş, aydınlatılacak kimselerin genel durumları dikkate alınmamış; bazen kökleşen, yaygınlaşan yanlış kabulleri bertaraf etmek hususunda ilmî esaslar gözardı edilmiş hatta ilme zıt davranışlara yer verilmiştir. Bununla beraber geçmişte olduğu gibi günümüzde de işaret edeceğimiz şu üç büyük zarar insanların gereği gibi aydınlanmalarına engel olmuş, toplumları muzdarip etmiş ve etmektedir.

8 En-Nahil Suresi, ayet: 97

Bu üç büyük zarardan birincisi:

– Gerçek ilmin halkı aydınlatmada egemen olmamasıdır. Yani en büyük zarar bilgi eksikliğinden gelmektedir. Gönüllere huzur ve aydınlık sağlayan gerçek bilgi egemen olmadığı yerde ve eksik bilgi ile toplumu aydınlatmak mümkün değildir. Zararı da büyüktür. Zira verilen eksik bilgiyle bilgilendirilmek istenen kimseleri yanlış değerlendirilmelere götürdüğü gibi eksik bilgi veren kimseyi de zararı çok büyük manevi sorumluluk altında bırakır. Ayrıca eksik bilgi almış olan kimseler de bu durumdan büyük zarar görürler.

Öğreten eksik bilgiyle malûl, öğrenen de aynı şekilde bununla muzdarip. Bu durum ise sadece fertlerde değil toplumlarda da telafi imkânı olmayan yanlışlıklara, ziyanlara yol açar. Bu cihet izaha muhtaç değildir, her zaman ve her yerde müşahede edilen elem verici durumlardır. Böyle bir durumun zararlarını Resulü Ekrem efendimiz bildirerek insanları uyarmıştır. Nitekim bir Hadis-i Şeriflerinde:

"Allah ilmî kurallarının gönüllerinden söküp almaz, fakat Allah gerçek bilginleri almak suretiyle ilim ve irfanı insanlardan almış olur. Gerçek manada bilgin kalmadığı zaman insanlar bir kısım yetersiz kimseleri kendilerine baş seçmiş olurlar.

Bilgi sahibi kabul ettikleri kimselerden bilgi edinmek üzere sorular sorarlar. Bu şahıslar da ilimsiz olarak fetva verirler. Bu suretle hem kendileri delalete düşerler ve hemde fetva verdikleri insanları sapıklığa düşürürler."

Bu hadiste gerçek bilgi ve ilim sahipleri olmadığı, bilgiler göz ardı edildiği takdirde büyük zararların doğacağı beyan edilmiştir. Bu engel bertaraf edilmesi için gerçek ilmî, insanlar arasında egemen kılacak alimlerin yetiştirilmesini sağlamak elzemdir.

İkinci büyük engel ve problem ise; İnsanlar arasında cehaletin yaygın hale gelmesidir.

Şüphesiz ki kötü niyet ve bilgisizlik İslâm dininin en büyük düşmanıdır. Cehalet insanın da en büyük düşmanıdır.

Bugün İslâmiyet hakkında bazı kimselerde hasıl olan gerçek dışı, üzücü kanaatler, eksik ve yanlış bilgilendirmeler, kötü niyet ve cehalet yüzündendir. Bu hal ise toplumları muzdarip etmekte ve telafisi güç ziyanlara yol açmaktadır. Bilmek gerekirki kişi bilmediğinin düşmanı olur.

Halbuki İslâm asıl hüviyeti ile bilindiği takdirde gerçek bilgi ve akl-i selim sahibi her insan Onun yüceliğini bilecek; insan yaşamı ve toplum hayatı için en büyük ilahi lütuf olduğunu idrak edecek ve Ona hayran kalacaktır. Nitekim Alman bilgini Göte, İslâm hakkında sağlıklı bilgi hasıl ettikten sonra şu sözleri söylemekten kendini alamamıştır:

"Eğer İslâm bu ise o halde hepimiz Müslüman değil miyiz?"

Toplumları dinî konularda aydınlatma hususunda en büyük problemlerden biri de cehalet olduğuna göre bilgisizliği bertaraf etmeğe çalışmak elzemdir; insanlığa da en büyük hizmetlerdendir.

Üçüncü olarak, dinî konularda toplumun aydınlatılması hususunda karşılaşılan problemlerden biri de toplumda ahlak dışı durumların, davranışların görülmesi ve yaygınlaşmasıdır. Fuhşiyattan, çirkinliklerin yayın vasıtaları ile bütün toplumu etkilemesi ve muzdarip etmesidir.

Bundan daha elimi, bir kısım bilgisizlerce bu durumun olağan sayılması; fertlere, ailelere ve topluma getirdiği ve getireceği zararların gözardı edilmesidir.

Hiç şüphe yokturki insanın ve insanlığın kemali üstün ahlak iledir. Dünyanın nizam ve intizamı da üstün ahlak iledir. Üstün ahlak, edep ve terbiye gözardı edilirse öğrenim görmüş birçok insan bile bilgisizliği, ahlak dışı davranışları ilme, edep ve iyi ahlaka tercih edecek dereceye düşebilir. Halbuki bir toplum için ahlakın sükutundan (çöküşünden) daha müthiş bir felaket düşünülemez.

Seri hastalıkları önlemek için başta devlet olmak üzere bütün toplum, bilinçli olarak kendine düşeni yapar. Bunun gibi bir toplumda işaret edilen bu engelleri ve benzerlerini iyi tesbit edip insanları bu zararlardan korumak için bilgi sahibi olan ve aklı eren bütün insanların elbirliği yapmaları; toplumu aydınlatmaları, yerine getirilmesi elzem bir görevdir. Devlet bütün imkânlarıyla toplumu bu zararlardan korumanın tedbirini almalıdır.

Gerçek ilmin ortadan kalkması, bilgisizliğin yayılması, ahlak dışı davranışların yaygın hale gelmesi çöküşün belirtisidir.

Bilginlerin ve aklı erenlerin, bütün toplum fertlerini bu zararlardan korumakla öğretim ve eğitim esaslarına uygun olarak insanlarımızı aydınlatmakla yükümlü oldukları bilinmelidir.

HÜLASA

10- İnsan mükerrem bir varlıktır. Onun kadrinin ve değerinin bilinmesi, takdir edilmesi bütün insanlar için bir görevdir.

İnsanın değerini, hak ve hukukunu gereği gibi takdir etmek ancak ilimle olur. İlim ve hikmet müminin pek değerli bir varlığıdır. İlim nerede olsa onu tahsil etmek, kazanmak hususunda insan, özellikle Müslüman hak sahibidir. Eğitim ve öğretim hakkı mahfuzdur. Ancak bilgiler, matematik gerçekler gibi yakini olmalıdır. Zanlara tevehhümlere itibar edilmemelidir. Yakini bilgilerin en üstünü de insanın kendisini ve evreni var eden Allah Tealayı bilmesi, tanıması O'na iman etmesidir. İnsan bu üstün bilgisini iyi işler, güzel amellerle taçlandırmalıdır. Aksi takdirde bilgi gibi üstün bir değerden yararlanmamış olur.

Ancak şu cihetinde dikkate alınması gereklidir. Alim bir zata: "Bilgi ne zaman bilgisizlikten daha fena duruma düşer" diye sorulmuş. O bilgin: "İlim gerektirdiği şekilde kendisiyle amel edilmediği zaman" cevabını vermiştir.

Güneşin harareti ve ziyanı arz üzerinde sayısız güzel bitkilerin, canlıların vücut bulmasına sebep olduğu gibi ya kini bilginin hasıl ettiği gerçek iman nuru da insan adı verilen bu seçkin varlıkta her türlü iyi işlerin, güzel amellerin, ahlakı hamidenin vücut bulmasına, gelişip solmaz çiçeklerini, pörsümez meyvelerini vermesine sebep olur.

Doktor Alexi Karel çok önemli eserine kendi açısından haklı olarak "İnsan Bu Meçhul" adını vermiş idi.

İnsanın değerinin bilinmesi kolay bir hadise değildir. Sathi (yüzeysel) bilgilerle insan varlığının değeri takdir edilemediği her zaman görülen bir durumdur. Onun fizikî ve ru-

hî yapısını gereği gibi takdir etmek; onu bütün hüviyetiyle tanımak ve onu, değerini ve bütün haklarını tanımakla mümkündür.

Dünyada İslâm kadar insanın mahiyetini en kapsamlı, en doğru ve en güzel tanıtan, onun haklarını, değerini teminat altına alan ve koruyan bir din, bir sistem mevcut değildir. Her alanda olduğu gibi insanı tanıtmada, onun değerini bildirmede İslâm Dini eşsizdir.

Biz insanın fizikî yapısını duyu organlarımızla idrak ediyoruz. Onun manevi yapısını da akl-ı selimi, düşünmesi iradi olarak karar vermesi akıl yürütmesi, bilgi sahibi olması kendisini var eden ve bunca iyiliklere mazhar kılan malikini tanıması ve benzeri üstünlüklerini basiretimizle, aklımızla kavrıyoruz.

Şunu da görüyor, takdir ediyor ve biliyoruz ki, insan yaratılmışların en üstünüdür. O'nun bu üstünlüğü Hak'kı Hak olarak bilip, O'na inanması ile: iyiliği bilip gücü yettiği ölçüde onu yapması, çevresine iyiliği egemen kılmaya çalışması iledir. Hasılı herşeye layık olduğu değeri vermesi, herşeyi değerine uygun yerine, makamına koyma yeteneği iledir.

İnsanda bu üstün kaabileyet fıtridir. İnsan kendi akl-i selimi irade ve bilgisi ile bu istidatı mukadder olan en üstün mertebeye ulaştırabilir. İnsanın Kemali de bu alanda iradi olarak sarfettiği gayretleri, çalışmaları iledir.

Bu hususta ona yol gösteren şaşırmasını, yanılmasını önleyen en mukaddes kaynak dindir. Bilindiği gibi insanı dosdoru yola ileten, götüren ilahi kaynak din müessesesidir. Peygamberler bu dosdoğru yolun "sırat-ı müstahkimin" rehberleridir. Bu kutlu rehberlerin sonuncusu ise "Ekmel"ür Rasül" olan Resul-ü Ekrem (S.A.V.) efendimizdir.

İnsanı ve onun haiz bulunduğu yüksek mevki, insanlığa en güzel, en kapsamlı tanıtan İslâmdır demiş idik. İslâm insanların iki cihanda mesut olmaları için insanlığa ve bütün varlıklara en güzel bir şekilde tanıtmış, Onun yüksek mertebesini bildirmiş, böylece beşeriyetin yolunu da aydınlatmıştır. Asıl mesele insanın mahiyetini çok iyi ve gerçeğe uygun olarak bilmektir. Bu olmadan insanı gereği gibi tanımak mümkün değildir.

İNSANIN MAHİYETİ

11- Yukarıda işaret edildiği üzere insanın bir fizikî yapısı var ki, onu duyu organlarımızla idrak ediyoruz. Diğeri onun asıl insanlığını teşkil eden ruhî, manevî yapısıdır. Biz bunu akl-i selimimizle kavrıyoruz.

İnsanın beden yapısı onu diğer canlılardan ayırdığı gibi manevi, ruhi yapısı da (akl-ı selimi, düşünme gücü, irade etme yeteneğine sahip olması...) da onu diğer varlıklardan ayırır.

İnsanın akıl ile idrak ettiğimiz en üstün tarafı ise, biraz önce de işaret edildiği gibi Hakkı bilip O'na inanması. İyilik bilip, gücü yettiği ölçüde onu yapmasıdır. Olgun ve kamil insan Hakkı Hak olduğu için bilip O'na inanan; iyiliği bilip O'nu takati ölçüsünde yapan, işleyen kimsedir.

Kur'an-ı Kerim'de bir çok yerde insanın mahiyeti ve yüksek değeri o kadar güzel be-

yan edilmiştir ki, pek çok kimselerce meçhul olan insanın mahiyeti ve yüksek değeri en bariz bir şekilde bilinir hale gelmiştir. Biz İslâmı bildiğimiz, Kur'an'ı anlamaya çalıştığımız ölçüde insanın mahiyetini ve onun mevkini ve yüksek değerini takdir edebiliriz.

Gerçekten Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde insanın şanı yüceltilmiş; bütün yaratılmışlar arasında onun yeri ve mertebesi üstün tutulmuştur. Öyle ki, bütün kainat onun iyiliğine, yararına amade kılınmış olduğu bildirilmiştir.

Meallerini zikredeceğimiz ayet-i kerimeler bu gerçekleri bütün beşeriyete duyurmuştur.

1- **"Andolsun ki, biz insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık." Onları çeşitli nakil ve vasıtaları ile" karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."**[9]

2- **"Allah o zat-ı kibriyadır ki arz da ne ki var hepsini sizin için yarattı.."**[10]

3- **"Görmediniz mi? Allah göklerde ve yerde neler varsa onların hepsini sizin buyruğunuza verdi; gizli ve açık olarak nimetlerini size bolca ihsan etti."**[11]

4- **"Göklerde ve yerde ne ki var Allah kendisinden bir ikram olmak üzere onların hepsini sizin istifadenize sundu. Kuşkusuz düşünen bir toplum için bunda ayetler(değişmez gerçekler, mucizeler) vardır."**[12]

İnsanın yüksek değeri ve kadrinin yüceliği İslâm inancı içinde bir hakikat olarak yer almıştır. İslâma iman eden bir kimse, aynı zamanda insanın pek şerefli bir varlık olduğunu; yaratılmışlar arasında mevkinin yüksek ve üstün bulunduğuna da inanmış oluyor. Bu gerçek Kur'an-ı Kerim'in beyan ettiği ve bütün insanlara bildirdiği bir hakikattır.

İnsanın bu değeri onun zatından, yüksek şahsiyetinden ileri gelmektedir.

İnsanın bu şekilde bilinmesi, tanıtılmış olması üç ana esası ortaya koymuş oluyor:

a- İnsan adı verilen bu varlığın değeri akl-i selimi, konuşma özellikleri onun zatına ait özelliğidir. Bu esasa iman etmek insanı faal olmaya, iyi işler başarmaya ve yaptığı her işi de yararlı iş olarak yapmaya yöneltmektedir. Buysa insanın ataletten, sefahattan uzak kalmasını sağlamaktadır. İnsan kendi değerini bilmediği onu kabul edemediği takdirde atalete esir olur. Yahut da yapacağı işler insanın yüksek şahsiyetiyle bağdaşmaz.

b- Yine insanın yüksek değerine ve varlıklar arasında mevkinin üstün olduğuna inanmak ve öylece kabul etmek, kendisine ve diğer insanlara, bir başka ifadeyle insanın zatına hürmet edilmesini gerekli kılar. Bu inanç ise, insanı haksızlıklardan başkalarına baskı yapmaktan men eder. Ve doğrudan insanın şahsiyetine hürmet edilmesini sağlar. Bu anlayıştaki bir insan başkalarına haksızlık ve baskı gibi zulümleri yapamaz.

c- Yaradılmışlar arasında insanın üstün değerine iman etmek evrenin insanın yararı (mesalihi) için yaratıldığına iman etmek demektir. Böyle bir inanç ise, insanı arzı imar etmeğe; (ondaki nimetlerden yararlanmak için takat ölçüsünde evreni inceleyip kendi ira-

9 El-İsrâ suresi, ayet: 70.
10 El-Bakara suresi, ayet: 29.
11 Lokmân suresi, ayet: 20.
12 El-Casiye suresi, ayet: 12.

desine ram etmeye ve onda mevcut ilahi prensipleri, gizli olan şeyleri kavrayıp çözmeye; bu nimetleri kendi yararına, insanlığın yararlanmasına sunmaya çalışır. Bütün bu hizmetleri icra ederken mülkün sahibinin koyduğu prensiplere, esaslara uyar; meşruiyet sınırları içinde görevlerini icra eder.

Güzel bir deyim vardır, "Asıl sabit olursa, fer'i nahit olur." İnsanın kadri bilinirse, onun hukukuna saygı gösterilir. İnsan kendi kadrini, yüksek şahsiyetini takdir ettiği ölçüde bilgili, erdemli olarak meşru çalışmanın yolunu tutar. Kendi değerini korur. Bütün insanların şahsiyetlerine, hak ve hukukuna takdire değer ölçüde saygılı davranır. Bu nitelikteki insanların meydana getirdiği toplum haline gelir.

Bütün bu konularda insanlarımız yeterince bilgilendirilmiş, aydınlatılmış olsalar idi geçmişte olduğu gibi evrendeki prensipleri anlamak ve çözmekte böylece bütün beşeriyete en yararlı hizmetleri sunmakta İslâm toplumlarına müyesser olacaktı.

Dinî, ilmî konularda insanımız gereği gibi aydınlatılacak olursa yakın bir gelecekte en güzel, en hayırlı sonuçlara ulaşmamız mukadderdir.

SONUÇ

12- Genel olarak görevlerin en şereflisi ve aynı zamanda en çetin ve zor olanı insanları bilgilendirmek ve onlara güzel eğitim vermektir. Din konusunda halkı aydınlatmak, en doğru, en sağlıklı bilgilerle onlara dosdoğru olan yolu (Sırat-ı müstahkimi) iyilikleri telkin etmek, öğretmektir.

Bu şerefli görev, Peygamberler mesleğidir. Nasıl ki, her Peygamber kendi çağında ve kendi toplumundaki insanları O Hak'kın yoluna çağırmıştır. Kendi kavminde yaygın hale gelen, insanları felakete götüren manevi hastalıkları tedavi etmiş ise, bugün de bu görevi yapacak kimselerin eğitim ve öğretim metodlarına uygun olarak insanları bilgilendirmeleri, aydınlatmaları gerekir. Diğer taraftan toplumu zarara götüren olumsuzlukları tesbit edip, bunları önleyecek şekilde toplumu bu olumsuzluklardan alıkoymuş çalışmaları zaruri bir görevdir.

"Ya hayır söyle, yahutta sükut et." Düsturu uyarınca bugün insanlara en doğru bilgiyi vermek, din konusunda onları aydınlatmak, kültür ve irfan seviyelerini yükseltmek insanlara yapılacak en güzel hizmetlerdendir.

Fert ve topluma karşı bu görev yapılırken hoşgörülü (müsamahalı) olmayı, birliği, kardeşliği, insanları hasbi olarak sevmeyi, çalışıp meşru kazanç sağlamanın erdemini ilk görevler arasında sıralamakta büyük yarar vardır. Zira birleştirici, iyileştirici telkinlere insanlar olarak hepimizin ihtiyacı büyüktür. İnsanlar arasında bozgunculuk yapmanın insanları birbirinden ayırmanın topluma getireceği zararların büyüklüğü de anlatılarak insanlar arasında dayanışma ve yardımlaşmanın güzelliği anlatılarak toplumun vahdeti sağlanmalıdır. Dinî bakımdan topluma yapılacak en büyük hizmetlerden birinin de bunlar olduğu bilinmelidir.

Bütün bu konularda toplum ve fertler aydınlatılırken bu görevi yerine getirenlerin elbette şu cihetleri dikkate almaları zorunludur:

Hasan Basri merhum din konusunda fetva veren bir şahsa şöyle der: "Ey fetva veren kişi, fetvanı vermezden önce Allah Teala'nın seni murakabe ettiğini düşün ve O'nun seni hesaba çekmesinden sakın. Zira sen fetva verirken O'na vekaleten konuşmuş oluyor, O'nun vaz ettiği din hakkında hüküm bildiriyorsun."

Din konusunda halka rehberlik etmek Resul-ü Ekrem Efendimize niyabeten hüküm bildirmek gibidir. Bu şerefli görevi yerine getiren kimseler:

– En kesin delile dayanmalı, akl-i selim ve vicdanın kolaylıkla kabul edeceği bir üslûp ile ilmî konuları, düşünceleri, hükümleri beyan etmeli ve insanların akıllarını, düşüncelerini gerçeklere yöneltmelidir.

– Hak ve hakikatin güzelliğini akl-i selim ve nezih vicdanlarda kabul görme gücü vardır. Bu sebeple halkı dinî konularda aydınlatan kimse akla en uygun olan ve gönüllerin rahatlıkla kabul edeceği bir üslûp ile: yumuşak, sade, ikna edici ve tatlı sözler ile onları irşad etmelidir. Sözlerini mümkün olduğu kadar kısa tutmalı, fazlaca uzatmamalıdır. Yerine göre güzel örnekler ile konuyu izah etmelidir.

– Nasıl ki Resul-ü Ekrem Efendimiz: üstün ahlakı, güzel amelleri ve tasavvurların fevkinde sabır ve hilmi ile halka örnek oldu ise, irşad görevini yerine getiren kimselerde sözden önce üstün ahlakı ve adabıyla gönüllere hitab edebilmelidir. Öfkeden uzak olmalı, bilim sahibi, sabırlı, sebatlı ve çok yumuşak davranmalı; eksikleri, kusurları görmemezlikten gelmeli, hitab ettiği kimseleri kendinin en yakınlarıymış gibi kabul etme kemalini göstermelidir.

– Halkı aydınlatmada üstün bir siyaset takip etmeli, halkı usandırmadan ve onların anlayacakları, hoşnutlukla dinleyecekleri yararlı bilgileri zaman içerisinde onlara ulaştırmalıdır.

Güzel sözler ve taltifler ile de insanların gönüllerini almalı, bağışlayıcı davranmalı: şiddetten, kırıcı olmaktan son derece uzak durmalıdır. Bilmeli ki, O, Hak nezdinde en sevimli bilim bir rehberin (bir amirin, bir mürşidin) gösterdiği bilim ve yumuşak muameledir.

Bütün bunlarda gaye nedir?

Gaye, insanların ve bütün toplum fertlerinin dünya hayatlarını güzelleştirmek, ahiret hayatlarını güzelleştirmek, iyileştirmektir ve insanlara iki cihan saadetini kazanmaları yolunda yardımcı olmaktır. Toplum fertlerinin hemen hepsinin ana gayesinin bu olduğunu idrak edebilmelerini sağlamaktır.

Bu ise, gerçekten çok büyük ve pek şerefli bir görevdir. Ne mutlu bu hizmeti layıkıyla yerine getirenlere.

GÜNÜMÜZDE VÂİZLİK MÜESSESESİNDE YAPILACAK REORGANİZASYON NASIL OLMALIDIR?

Dr. Abdullah TÜMSEK

Önümüzdeki yüzyılın "Bilgi ve İletişim Çağı" olacağı bütün ilim adamlarının ittifakla kabul ettikleri bir gerçektir.

Bilgi ve iletişimin temel unsurlarını İslâm dininin öğretilerinde bulmak mümkündür.

İslâm dininin ilk emri olan "OKU" âyetinin devamında Allah'ın "yaratıcılık" vasfına dikkat çekilmektedir. Bu ise, beşerî ve dinî ilimlerin konu edindiği herşeyi içine almaktadır. Çünkü ilim adamları ya nesneleri ya da insanı inceler. Bunların tamamı da Kur'ânî ifadeye göre "yaratılmış"tır. İşte bilginin objesi de bütün yaratılmışlar olup, Kur'ân'da bizi yaratılmışları, dolayısıyla insanlığı ve kâinatı incelemeye çağırıyor.

İletişime gelince, İslâm dini müslümanlar arasında "cemaat ve irşad" kavramı ile, müslüman olmayanlara yönelik olarak da "tebliğ" ve dâvet kavramı ile bu ilişkiyi kurmuştur. Bu ilişkilerin düzeyi de âyet ve hadisler belirtilmiştir.

Asıl görevi irşad ve tebliğ olan vâizlik müessesesinin bilgi ve iletişim çağına ve çağın gereklerine göre yeniden yapılanması gerektiğine inanıyor, bu konudaki düşüncelerimi şu şekilde arzetmek istiyorum.

Öncelikle şunu da ifade edelim ki, bu çağda her konuda olduğu gibi irşad görevinde de kaliteyi yakalamak çok önemlidir.

İrşadda (Vaaz-u Nasihatte) **Kalite**

Hangi kurumda olursa olsun kaliteyi tesadüflere, oldu bittilere bırakmamak gerekir. Genel eğitimde, din eğitiminde ve irşadda da bu geçerlidir. Kalitenin tam olarak elde edilebilmesi, anahtar ve faktörlerin iyi anlaşılmasına bağlıdır. 1980 li yıllarda bilgisayarı göremeyenler kaybetmiştir. 2000 li yıllarda ise kaliteyi görmeyenler kaybedeceklerdir.

Artık yapılacak her işin kaliteli olmasına dikkat etmek gerekir. Kalitesiz yapılan her işin neticesiz olacağı çok iyi bilinmelidir.

İrşadda Kaliteyi Yakalamak

İrşadda kaliteyi yakalamak için toplumun beklentilerine uygun hedeflerin belirlenmesi ve bu hedeflere ulaşmakla mümkündür. Hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı, başarı düzeyinin ölçülmesi, gelişmeleri takip etmenin ilke edinilmesi, etkin bir iletişim ağının kurulması, motivasyonun sağlanması, her şeyden önce hazırlıklı ve düzeyli programlarla mümkündür.

Bu açıdan vâizlik müessesesine yapılacak olan reorganizasyonu üç başlık altında incelemek mümkündür.

1- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NA BAĞLI VAAZ ETMEKLE GÖREVLİ ELEMANLARIN VE TEŞKİLATIN BU KONU İLE İLGİLİ BİRİMLERİNDE YAPILMASI GEREKEN REORGANİZASYON

A- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Vaaz ve İrşat ile İlgili Birimlerinde Yapılması Gereken Reorganizasyon

Vaaz ve irşad hizmetlerinin sağlıklı ve kaliteli yürütülmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, bu konuda yeniden bir yapılanmanın gereği üzerinde durmak istiyorum.

a) Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Daire Başkanlığına bağlı olarak yürütülen vaaz ve irşad hizmetinin daha ciddi ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için, bu daire başkanlığına bağlı bir birim değil, sadece vaaz ve irşad görevi ile ilgili bir Daire Başkanlığı kurulmalıdır. Böylelikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın temel görevlerinden birisi olan halkı dinî yönden aydınlatma görevi daha kaliteli ve bilinçli bir şekilde yerine getirilmiş olur. Buna bağlı olarak;

aa) İl ve ilçelerde vaaz ve irşad görevi ile yükümlü birimler ihdas edilmelidir. Bu birimlerin ilgi ve hizmet alanı sadece vaaz ve irşad olmalıdır. Şu anda il ve ilçelerde bulunan vaaz ve irşad komisyonlarının aşağıda arzedeceğim üzere vaaz ve irşad görevine çağın gereklerine uygunlukta bilgi, iletişim ve kalite yönünden faydalı olmaları mümkün değildir. Bir formaliteden öteye geçmeyen bu komisyonlar, yerini ciddi manada sadece işi vaaz ve irşad olan birime bırakmalıdır.

bb) Bu birim il ve ilçelerde vaaz ve irşad müdürlüğü veya münasip bir isim altında, başlarında ileride vâizler arasından görevlendirilecek bir vâiz, ilçelerde ise muhakkak ilçe vâizi olmalıdır.

cc) Bu birimin yetki ve sorumlulukları bu görevlilere bırakılarak, müftülerin teknik konular ve idarî görevi yanında bu birimleri sadece denetleme, tavsiye ve olumsuzlukları giderme yetki ve sorumluluğu verilmelidir. Böylelikle yer yer müftü ve vâizler arasında görülen olumsuzlukları da bertaraf edilmiş, görev ayrımı belirlenmiş, vâize, vaaz ve irşada etkinlik kazandırılmış olur.

dd) Camilerde herkesin vaaz etmesi önlenmelidir. Bunun için, vaaz etme seviyesinde olan imam hatiplerle vaaz etme yetkisine sahip insanların, vaaz ve irşad birimi tarafından muhakkak seçilmesi sağlanmalıdır. Bu birim; il ve ilçelerde vaaz eden bütün kişileri denetleme ve vaaz ettirip ettirmeme yetkisine sahip olmalıdır. Vaaz edeceklerin bu birimden muhakkak izin almaları sağlanmalıdır. Böylelikle vaaz etme bilgi ve yeteneğine sahip olmayan cami imamlarının ve dışarıdan sorumsuz kişilerin kürsüleri işgal edip vaaz etmeleri engellenmiş olur. Bu da irşad görevinin kalitesini ve seviyesini yükseltir, hizmete çeki düzen verir.

ee) Bir ilmî teftiş kurumu oluşturulmalı, bu kurumda görev alcak olan müfettişler mu-

hakkak ilim ve karizma sahibi kişilerden seçilmelidir. Bu müfettişlerin görevi, kovuşturma yapmak olmamalı; bunlar, vaaz ve irşad görevinin sağlıklı yürümesi için sadece vâizleri mesleki yönden geliştirme ve yönlendirme işlevi ile görevlendirilmelidir. Bu kişilerin, muhataplarını ilim ve tavırlarıyla etkileyebilecek şahıslar olmalarına özellikle dikkat edilmelidir.

ff) Vaaz ve irşad görevinin çağdaş yöntemlere ve hedeflere uygun yürütülmesi, bu hususta çağın enstrümanlarından istifade edilebilmesini sağlamak amacı ile merkez teşkilatta önerdiğimiz Vaaz ve İrşad Daire Başkanlığı'na bağlı proje ve tasarımlar yapacak bir birim oluşturulmalıdır. Bu birim, sadece dinî meslek erbabından değil; istatistikçi, fenomenci, toplum bilimci, reklamcı, halkla ilişkiler uzmanı, psikolog, sosyolog ve benzeri uzmanlardan meydana gelmelidir.

B- Vâizlerle İlgili Yapılması Gereken Reorganizasyon

I- Vâizlerle İlgili Olarak Teşkilatın Yapması Gerekenler

Diyanet İşleri Başkanlığı bilgi seviyesi yüksek, yetişmiş nitelikli personelle, daha kaliteli ve etkin bir hizmeti görebilmesi için özellikle irşad görevi ile vazifeli elemanlarını yetiştirmek için personel eğitimi ile ilgili yeniden bir yapılanmaya gitmelidir.

Öncelikle, vaaz ve irşad görevi ile görevli elemanların nitelikli, bilgili, kültürlü ve halkın örnek bir şahsiyet olarak alması için Başkanlık şunları göz önünde bulundurmalıdır:

a) Vâiz olarak atanacaklarla ilgili seçim

1- Vâiz olarak atanacak kişinin mesleki ehliyete sahip olması titizlikle saptanmalıdır.

2- Temel görevi insanlara hitap etmek, yaygın eğitim yapmak olan vâizin Türkçe'yi güzel konuşabilen, diksiyonu düzgün kişi olmasına dikkat edilmelidir. Mahalli şivelerle konuşan, Türkçesi bozuk insanlardan mesleki ehliyeti olsa bile vâiz seçilmemelidir.

3- Hitabet kabiliyetine ve insanlar içinde konuşabilme yeteneğine sahip olması göz önünde bulundurulmalıdır.

4- Vâizin insanlar üzerinde etkili olabilmesi için düzgün bir fiziğe ve düzgün bir kılık kıyafete sahip olması gereklidir. Vâiz pejmürde bir giysi, antipatik bir fizik, kirli paslı bir görüntünün içinde en güzel şeyleri de anlatsa yine de etkili olamayacağı bir gerçektir. Vâiz seçiminde ve denetim aşamasında bu konuda ciddi tespitler yapılmalı, önlemler alınmalıdır.

5- Vâiz sert mizaçlı olmalıdır. Vâizler şefkatli, fedakâr, mantıklı ve realist, hoşgörülü, hassas, geniş ufuklu, şevk ve iştiyak sahibi insanlardan seçilmelidir. Bu seçim için uzmanlarca hazırlanacak çeşitli psikolojik testlerden yararlanmak gerekir.

b) Vâizlere yönelik yapılması gereken meslek içi eğitim çalışmaları

1- Vâizlerin daha verimli olmaları ve kaliteli bir irşad görevi sürdürebilmeleri için

hizmet içi eğitim çalışmalarına daha fazla ve önemli yer verilmelidir. Bu eğitim seminerlerinde uzmanlarınca:

Pedagojik formasyon, halkla ilişkiler, insan psikolojisi, diksiyon dersleri, hitabet ve güzel konuşma dersleri verilmelidir. Bu tür seminer ve kurslar, şimdiki haliyle Diyanet İşleri Başkanlığı merkez birimlerinden gelen idarecilerin, kendi birimlerinin işleyişlerinden bahsetmekten başka yeni bir şey vermedikleri gerçeği göz önünde bulundurularak, merkez teşkilattaki yöneticilerin değil, irşad görevi ile görevli yukarıda oluşmasını arzettiğimiz birimlerdeki uzmanların verecekleri eğitim amaçlı seminer ve kurslara dönüştürülmelidir.

2- Vâizlere yönelik yurt içi ve yurt dışı eğitim ve hizmet amaçlı geziler düzenlenmelidir.

Yurt içi: Şu anda zaman zaman özellikle Doğuda ve Güneydoğuda planlanan irşad hizmetleri yurt çapında yaygınlaştırılmalıdır. Bu geziler vâizin de eğitim yönünden istifade edebileceği bir şekle çevrilmelidir. Bugün bu tür görevlendirmelerde vâizin, kendisine verilen komik bir harcırahla gittiği her yerde zaman zaman sefil olabildiği gerçeği unutulmamalıdır. Aksine, yukarıda etkin bir oluşum olarak önerdiğimiz ve ilçeler vaaz ve irşad birimlerinin davetiyle bu irşad gezileri düzenlenmeli; böylece vâizin cemaate yararlı olmasının sağlanması yanında vâizinde bilgi ve kültür yönünden istifade edebileceği bir ortam sağlanmalıdır.

Yurt dışı: Yine yurt dışına gönderilen kısa süreli görevlilerden özellikle vaaz ve irşad için özel yetiştirilmiş görevliler seçilmeli, bunların oradaki hizmetleri yanında kendilerinin de azami istifadeleri sağlanacak ortamlar oluşturulmalıdır. Her vâizin muhakkak yurt dışı birikimi sağlanmalıdır.

Yurt dışında başka dinlere mensup din görevlilerinin çalışmaları incelenmeli, özellikle misyonerlik seçimi, çalışma şekilleri, yaygın eğitim faaliyetlerindeki yöntemleri göz önünde bulundurulmalıdır.

c) Teşkilat vâizleri akademik çalışma yapmaya yönlendirilmeli

Teşkilat vâizleri akademik çalışma yapmaya yönlendirilmeli ve akademik çalışma yapanların teşkilat bünyesinde, özellikle vâizlik görevinde kalmasının sağlanması için özendirici tedbirler alınmalıdır. Yurt dışı ve yurt içi görevlendirmeler yanında görevlilerin bilgi seviyesinin artırılması ile ilgili yapılacak çalışmalardan öncelikle bu akademik kariyer sahibi personelden faydalanılmalıdır. Bunların kendi dar çerçevesi dışında, bağlı oldukları müftülüklerin personelinin yetişmeleri ve hatta Başkanlık tarafından değerlendirilmeleri halinde genel olarak bütün personelin kültür ve bilgi seviyesini artırmaları mümkündür. Bu da sonunda cemaate daha nitelikli bilginin ulaşmasını ve din görevlilerine saygı ve güvenin artmasını sağlayacaktır.

d) Kürsü vâizliği ve gezici vâizliğin yeniden ihdası

Kürsü vâizliği klasik kaynakları takipten ziyade halkın irşadını sağlayan sorulu cevaplı ortamları meydana getiren akademik irşad okulları şeklinde getirilmelidir.

Gezici vâizlik: Bu hizmetle görevlendirilen elemanlar karizması olan, akademik kariyer sahibi, bir vâizde olması gereken azami özelliklere sahip, nitelikli kişilerden seçilmeli ve uygun gördüğü yerlerde vaaz ve irşad görevi yürütmekle görevlendirilmelidir.

II- Vâizlerin Yeniden Yapılanmada Yapması Gerekenler

a) Vâiz, devrin ictimai şartlarını bilmeli, toplumun gerisinde kalmamalı.

b) Vâiz, kendisini yenilemeli, hazırlık çalışmalarında İslâmın temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'e yönelmeli, hurafelerden, hurâfî menkıbe vb. konulardan uzak durmalıdır.

c) Vâiz şunu iyi kavramalı; "Bize düşen vazife, ancak tebliğdir" (Mâide, 5/59), "Hatırlatırız, nasihat ederiz fakat zorlamayız" (Câsiye, 88/21), "Sevdiğimizi bile ne kadar yürekten istersek isteyelim hidayet veremeyiz" (Kasas, 28/52) ve "Sadece Cenâb-ı Hakkın lütfuyla hidayetlerine vesile olabiliriz" (Şûra, 42/52)

d) Vâiz anlattıklarını yaşamaya çalışmalıdır. "Siz insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Halbuki kitabı da okuyorsunuz. Hiç akletmiyor musunuz?" (Bakara, 2/44).

e) İnsanlara değer verme ve onu kazanma, vâizin temel düşüncesi ve hedefi olmalıdır.

f) Vâiz vaazlarını, özellikle cuma vaazlarını asla uzatmamalı, süreyi iyi kullanmalı, bıktırıcı, usandırıcı olmamaya gayret sarfetmelidir.

g) Vâiz, vaazında önemli bir konu ele almalı, cemaat o vâizin vaazından o gün ne öğrendiğini ifade edebilecek şekilde vaaz öğretici olmalı, böylelikle kürsü-cemaat iletişimi gerçekçi bir şekilde sağlanmalı, ibadet konuları özellikle işlenmeli, cemaatin ilmihal bilgilerindeki eksikliği giderilmelidir.

h) Vâiz vaazını münakaşa ve münazara tarzında yapmamalı, ele aldığı konuyu, konuştuğu mekânı ve dinleyici seviyesini göz önünde bulundurarak, ilmî bir metodla, yumuşak bir üslûpla konuşmalıdır. İşportacı tarzı bağırıp çağırmak, anlatılanın anlaşılması ve benimsenmesi bir yana, antipati doğurur.

i) Vâiz, vazifesine gölge düşürecek her türlü anlatımdan uzak durmalı. Devlet-yönetim vb. konularda suçlayıcı bir üslûp kullanmak yerine aydınlatıcı olmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuyu titizlikle takip etmelidir. Kürsüsünün günlük politika, siyasi kanaat belirtme ve belirleme yeri değil, halkı dinî yönden eğiten dünya ve ahiret hayatını zenginleştiren mekân olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

k) Vâiz, uzmanlık alanı dışında mümkün mertebe çıkmamalı, kesin bilmediği pozitif bilimlerle ilgili örneklendirmelere gitmemelidir.

2) VAAZ EDİLEN MEKÂNLARLA İLGİLİ REORGANİZASYON

a) Camilerde yapılması gereken reorganizasyon

Camilerin, işlevlerini daha etkin bir şekilde yerine getirmesi için mutlaka mekân için-

de şu değişikliklerin yapılması gerekir:

1- Camilerde teknolojiden istifade edilmelidir, alıcı-verici ve dev ekranlarla merkez seçilen bir camiden diğer camilere ses ve görüntü ile vaaz-u nasihat yapılmalıdır.

Bu bağlamda her semt, mahalle ve ilçe merkezindeki bir kaç camiden civar camilere naklen irşad birimince izin verilen vâizler tarafından vaazlar bu teknoloji aracılığı ile iletilmeli, her camide kesinlikle vaaz edilmemelidir.

Dinî bilgi ve kültür seviyesi yetersiz olan, vâizde bulunması gerekli özelliklere sahip olmayan kişilere asla vaaz ettirilmemelidir. Cami ve mescidler ayrılmalı, merkezi camiler vericilerle donatılıp diğer cami ve mescidlere alıcı ve dev ekranlarla iletişim ağı kurulmalıdır. Tek merkezden ülkenin veya bir ilin bütün camilerine yayının doğru olmayacağı kanaatindeyim. Bunun yerine, her semt, mahalle ve ilçenin konumu, kültür yapısı, cemaat seviyesi esas alınarak yukarıda zikredilen şekilde bir merkezden vaaz yapılmalıdır.

2- Özellikle eski büyük camilerde kubbeden sesin camiye dağılımını sağlamak amacıyla caminin orta kısmına konulan vaaz kürsülerinin yeri değiştirilmeli, kürsü kıble tarafına, vâizin cemaatinin yüzüne bakabileceği bir şekilde yerleştirilmelidir. Çünkü caminin ortasında olduğu takdirde cemaatin bir bölümüne vâizin sırtı dönük, cemaatin bir bölümü de vâize sırtı dönüktür. Bu da bir yandan cami içindeki cemaat-vâiz iletişimini, bir yandan da saf düzenin olumsuz yönde etkilemektedir.

3- Camide vâiz vaaz ederken slayt vb. görsel araçlardan istifade edebileceği şekilde vaaz kürsülerinin yanında mekânlar yapılmalı, gerekirse vâiz orada ayakta slayt vb. görsel araçlardan istifade edebilmelidir.

4- Camilerde vaaz edecek vâizin ve vaaz programının bilinmesi çok önemlidir. Camilerin girişlerinde mümkünse ışıklı ilanlar gibi modern araçlarla vâiz ve vaaz konuları önceden cemaate ilan edilmeli, bu hususta cemaatin planlanan vaaza ilgisini çekici ortamlar oluşturulmalı, reklamlar yapılmalıdır.

5- Camilerde vaaz talep formları oluşturulmalı, cemaate aydınlanmak ve dinlemek istediği konuları seçme, talep etme fırsatı verilmelidir. O camide vaaz eden eleman bu talepler doğrultusunda vaazını hazırlamalıdır. Bunun, irşadda kaliteyi önemli ölçüde artıracağı kanaatindeyim.

b) Camiler dışındaki mekânlarla ilgili reorganizasyon

1- Vaaz ve irşad cami dışına da taşınmalı, cami çevresine yakın irşad amaçlı, kültür merkezi, kütüphane, sinevizyon, konferans salonları oluşturulmalıdır. Bu mekânların yönetim, denetim ve sorumluluğu il ve ilçelerdeki irşad birimlerine bırakılmalıdır. Buralarda cami dışındaki insanlarımız aydınlatılmalıdır. Böylelikle din istismarı yapan çeşitli çevrelerin bu tarz çalışmaları önlenmiş, bunun yerini teşkilatımızın sağlıklı hizmetleri almış olacaktır. Günümüzde müftülük dernek salonlarında yer yer yapılan bu tür faaliyetler çok az sayıda ve belirli mübarek günlerde yürütülmekte olup yetersizdir.

2- Cami çevresinde yapılacak olan irşada yönelik etkinlikler önceden hazırlanmalı ve halka çeşitli vasıtalarla duyurulmalı, halkın katılımı sağlanmalıdır.

3- Cami dışında yapılacak faaliyetler halkın beklentisine, ihtiyacına cevap veren birlik ve beraberliğin pekiştirici, siyasi mülahazalardan uzak amaç gütmeli ve nitelikli-yetenekli seçilmiş kişilerce yapılmalı, kesinlikle irşad biriminden izinsiz hiçbir kimse konuşturulmamalı ve faaliyet yaptırılmamalıdır.

4- Bu bağlamda çocuklara yönelik faaliyetler de unutulmamalıdır. Çocukların bu mekânlardan istifadesi sağlanmalıdır.

3- VÂİZLERİN HAZIRLADIĞI VAAZLARLA İLGİLİ REORGANİZASYON

A) Üslûp yönünden

a) Vâiz, vaazını münakaşa ve münazara tarzında yapmamalı.

Vâiz ele aldığı konuyu, konuştuğu mekân ve dinleyici seviyesini göz önünde bulundurarak, ilmî bir metodla, yumuşak bir üslûpla ele almalıdır. Vaaz ederken bağırıp çağırmak, celallenmek, ya bilgilenmeyi geri plana atarak heyecanı ön plana çıkarır veya anlatılanların anlaşılmasının aksine camaatin antipatisini doğurur.

b) Vâiz, Türkçemizi güzel konuşmalıdır. Cemaat aynı ülkenin insanlarından oluşmuş olsa da değişik şivelerle konuşan ve kulağı da bu şivelere alışmış olduğundan, hatibin, konuştuklarını bütün cemaatine ulaştırması için yöresel şivesiyle değil, ortak Türkçeyle güzel anlatmalıdır. Bu sorun ancak vâizin, günümüzde bir bilim dalı olan "fonetik ve diksiyon"u iyi öğrenmesiyle halledilebilir.

c) Geleneksel bir şekilde asırlardır yapılmakta olunan vaaz üslûbu yeni metodlarla gözden geçirilmelidir.

1- Cemaat sadece pasif dinleyici durumunda olmamalıdır. Bunun içinde vâiz, bazı bilgileri, kısa cevaplı sorularla sorulu cevaplı şekilde aktarmalıdır. Çok aşırıya kaçmamak kaydıyla cemaate konuyla ilgili soru sorma fırsatı verilmelidir.

2- Cemaatin alakasını vaaz süresince canlı tutmak için üslup yönünden değişik metodlar denenmelidir.

Vâiz öğretici konumda olduğunu unutmamalı, günümüz öğretiminde uygulanan metodlardan azamî derecede istifade etmelidir.

d) Zamanı iyi kullanmalı, vaazını fazla uzatmamalı, ezanla birlikte vaazına son vermelidir.

B) Muhteva Yönünden

Günümüzde yapılan vaazlarda çoğunlukla yüzyıllar öncesine ait o çağın ilmi kültürel seviyesine göre yapılan yorumlarla dinî bilgiler nakedilmektedir. Bu durum, İslamın yanlış anlaşılmasına âyet ve hadislerin günümüze göre yetersiz yorumlanmasına neden olmaktadır.

Özellikle bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın organizasyonunda bir komisyon tarafından telif yapılmaya çalışılan "İLMÎ TEFSİR"in yayınlanması önem kazanmıştır. Ancak bu çalışma zaman alacağından bazı âyetler ve konular üzerinde yapılan çalışma-

lar vâiz ve hatiplere ulaştırılmalıdır. Her hâlükârda, Akif'in tabiriyle, İslâmı asrın idrakine göre söyletmeli, anlatmalıyız.

a) Vâiz, kendini yenilemeli, her bilgi ve tahsil seviyesindeki insanı göz önünde bulundurarak vaazını günümüz insanının beklentilerine göre yapmalıdır. Bunun içinde mümkün mertebe dinî ve sosyal ilimlerdeki gelişmeleri takip etmeli, bilgi ve kültürünü yenilemeli, zenginleştirmelidir.

b) Vâiz, vaazını hazırlarken veya vaaz ederken ihtisas alanı olmayan konulara girmemeli, iyi bilmediği konularla örneklendirmeler yapmamalıdır. Özellikle, yeni bulunan ve bütün boyutlarıyla tam anlaşılmamış her keşif veya ilmî gelişmeye kestirmeden sahip çıkarak, Kur'ân-ı Kerîm'in yüceliğini ispatlamaya kalkışmak çok yanlış bir şekilde maksadımızın aksiyle neticelenebilir. Zaman ve mekân üstü bir kaynaktan tenezzülen nâzil olmuş ve temel hedefi insanın ve insanlığın hidayete kavuşturulması olan mukaddes beyanın yüceliğini tasdik için pozitif bilimlerden vize aramak, onu sadece bir fen kitabı gibi görmek, ona yapılacak en büyük kötülük olur.

c) Vâiz, vaazında temel olarak kitap ve sünneti almalı, muteber dinî kaynaklar dışına çakmamalı, yanlış bilgi, menkıbe ve hurafelerle dolu bazı eski kaynaklardan istifade cihetine gitmemelidir.

ORTA ASYA'DAKİ SOYDAŞLARIMIZA GÖTÜRÜLECEK HİZMETLERDE UYGULANACAK USULLER

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Türkler, çeşitli sebeplerle dünyanın farklı bölgelerine dağılmıştır. Bunlardan en büyük kitle Türkiye Cumhuriyeti olarak Anadolu'da varlığını sürdürüren, diğerleri Türklerin anayurdu olarak bilinen Orta Asya'da bulunmakta, Azerbaycan ise bu ikisinin ortasında Kafkaslarda yer almaktadır. Günümüzde Türklerin büyük bir kısmı bağımsız devletler olarak yaşarken bir kısmı yarı bağımsız, bir kısmı da henüz hürriyetlerine kavuşamamız bir halde varlık mücadelelerini sürdürmektedir.

Dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış bulunan Türkler ister, bağımsız isterse başka yönetimler altında bulunsunlar, kendi aralarında ciddi boyutlarda tarih, dil, din ve kültür birliği bulunmaktadır. Ancak bu birlik onların yaşadıkları acı tecrübeler sonucu bazı bölgelerde kısmen yok olmuş, bazı bölgelerde körelmiş, bazılarında ise hala canlılığını korumaktadır.

Günümüzde milletlerarası alanda, bu devletlerin güçlü bir şekilde temsil edebilmeleri ve varlıklarını onurlu bir biçimde sürdürebilmeleri için kendi içlerinde demokrasi ve insan hakları konularında gelişmeler sağlamalı, devlet, vatan ve millet bilincini geliştirmelidir. Bu topluluklarda kurumsallaşmaya önem verilmeli, şeffaf yönetim ve dışa açılma sağlanmalıdır. Ayrıca onlar, tarihten gelen ortak değerler dolayısıyla, kendi aralarında dayanışmayı sürdürmelidir. Bu dayanışma mevcut devletlere daha gülçü ve mutlu bir hayat tarzı kazandırmalı, bağımsızlık yönünde mücadele verenlere yeni bir güç kaynağı olmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti nüfus ve ekonomik imkanlara sahip olma yanında coğrafi konum ve tarihi misyon itibariyle dünya üzerindeki Türk Cumhuriyetleri'nin şüphesiz en önde gelenidir. Diğer Türk topluluklarının, yaşadığı ve bir kısmının hala yaşamakta olduğu olaylar dolayısıyla, Türkiye'nin tecrübe ve birikimlerinden yararlanma ihtiyacı vardır. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti belirtilen Türk Topluluklarına karşı tarihi bir sorumluluğun bilinci içinde olmak durumundadır. Dolayısıyla dünyada Türklerin yaşadığı bütün bölgelere yönelik ciddi faaliyetlerin içine girmelidir.

Türk soydaşlarımıza yönelik faaliyetlerde öncelikle bölgesel tasnifler yapılmalı ve bunların siyasi, sosyal ve ekonomik durumları ayrı ayrı ele alınmalıdır. Bu durumda sadece Orta Asya değil, dünyada Türklerin yaşadığı bütün bölgeler ele alınmalıdır. Bunlara yönelik kısa ve uzun vadeli projeler geliştirilmeli, her bölgenin kendi hassasiyetine, uygun hizmet akışı, sağlanmalı, Türkiye ve oralarda yaşayan soydaşlarımızı sıkıntıya sokacak ilişkilerden vazgeçilmelidir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut konumu-

nu sarsacak veya diğer soydaşlarımızın gözünde onun itibarını düşürecek uygulamalardan uzak durulmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti, bu bölgelere hizmet götürürken sadece onhlara bir ikramda bulunduğunu düşünmemeli, yaşadıkları acı tecrübeler sonrasında insanî yardım bilincinin gereği olarak oralara gitmelidir. Bilinmelidir ki dünya milletleri arasında ve Birleşmiş Milletlerde bazı bilinen ilişkiler ve dengeler mevcuttur. Bu ilişkilerin esasını da etnik ve ilmî yakınlıklar oluşturmaktadır. Bu nedenle siyasal, ekonomik ve sosyal dengelerde milletlerarası ortak değerler temayüz etmekte, güçlü olanlar konjöktörü kendi yararına çevirmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti uluslararası ilişkilerde büyük bir imkan yakalamıştır. Türkiye ile ortak değerleri bulunan altı ülke Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur. Bu ülkeler kendi içlerinde, her ne kadar bazı zorluklar yaşasalar da, sahip oldukları imkanlar açısından modern dünyanın gözden çıkaramayacağı bir konumdadır. Ayrıca bu durum, Türkiye'nin İslâm ülkeleri ile olan ilişkileri açısından da oldukça önemlidir. Dolayısıyla Türkiye, Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerine önem verirken öncelikle bunu kendi açısından yararlı görmeli, sonra da onların mevcut konumlarını gözönünde bulundurmalıdır.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik hizmetlerinin sağlıklı bir statüye kavuşturulması için, bu konularla ilgili müstakil bir Bakanlığın kurulması ve bölgelerin durumuna göre Genel Müdürlükler oluşturulması yararlı olacaktır. Orta Asya, coğrafi konumu, yeraltı zenginlikleri ve nüfus potansiyeli bakımından dünyadaki süper güçlerin ilgi odağı olmuştur. Bu süper güçler, aramızdaki ortak değerler dolayısıyla, onların kaynaklarından yararlanabilmek için başlangıçta Türkiye'nin yardımına ihtiyaç duymuşlar ve onlar aracılığıyla bölgeyi sömürmeyi düşünmüşlerdir. Ancak geliştirdikleri ikili ilişkilerle bölge yöneticilerinin zaaflarını iyi analiz eden bu çevreler, bugün Türkiye'yi çoktan devre dışı bırakmışlardır. Fakat bütün bunlara rağmen bölge insanlarının, tarihten gelen bağlarımız dolayısıyla Türkiye'ye olan ilgileri yok olmamıştır. İstikrarlı, dengeli ilişkilerle bu ilgilinin devamı sağlanabileceği gibi daha da güçlendirilebilir. Dolayısıyla belirtilen ülkelerin bağımsızlığına kavuşmasından bu tarafa sekiz yılın geçmesine hayıflanmamalı, yani bazı hedefler ve stratejiler belirlenmelidir. Bu hedef ve staretjiler aslında 29 Ekim 1933 yılında M. Kemal Atatürk tarafından belirlenmiş ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin yöneticilerine şöyle tavsiye edilmiştir.

"Bugün Sovyetler Birliği, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak... Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür..."

"...Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Dış Türklerin) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli..."

Orta Asya'daki soydaşlarımıza hizmet götürürken onların sahip sahip oldukları dünya görüşünün hemen değişeceğini ümit etmek oldukça yanlıştır. Dolayısıyla ilişkilerden hemen sonuç almak yerine sabırlı olmak ve kalıcı çalışmalar yapmak daha uygun olacaktır. Cumhuriyetler arasında tarihi ortak noktalar çok olsa bile sosyal nüanslar göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin; Ahıska Türkleri'nin ihtiyaç ve beklemeleri Irak'ta yaşayan Türkmenlerden farklıdır. Özbeklerle Kırgızların hayat tarzları kendi aralarında çok ayrılıklar göstermektedir. Hizmetler yöresel özellikler baz alınarak mahallinde yapılacak tesbitlere göre belirlenmelidir.

Orta Asya'nın tarihi, coğrafi ve sosyal konumunu göz önüne alarak, bugünkü durumunu değerlendirdiğimizde; oralara hizmet götürürken şu hususların göz önünde bulundurulmasında yarar vardır:

1- Orta Asya'nın mevcut konumunu iyi tanımalıyız

Orta Asya'daki soydaşlarımız, kendilerine rağmen dünyanın en katı rejiminde uzun yıllar varlık mücadelesi vermişlerdir. Gerek Çarlık gerekse Sovyetler Birliği dönemlerinde etnik ve dinî asimilasyona tâbi tutulmuşlar, kültürlerini ve inançlarını yaşatma konusunda büyük sıkıntılara katlanmışlar, ağır bedeller ödemişlerdir. Başta dil ve din yönünden karşı karşıya kaldıkları durum uzun yıllar kalıtsal etkilerini hissettirecektir. Nitekim insanlar, kendi kültürel değerleri yerine Sovyetler Birliği'nin verdiklerini almak durumunda kalmışlar ve Ateizm potasında yoğrulmuşlardır. Kril Alfabesi ve Rusça'nın kültür üzerindeki tahribatı oldukça fazladır. Nitekim bugün bütün literatür Rusçadır ve resmi dil bazılarında Rusça olmasa bile halk çoğunlukla Rusça konuşmaktadır ve dışa açılım Rus dilinde olmaktadır.

2- Orta Asya'da yaşayan Türk Cumhuriyetlerinin çeşitli yönlerden Rusya'ya bağımlı olduğu gerçeği unutulmamalıdır

Orta Asya'daki soydaşlarımızın büyük bir kısmı bağımsız olarak kendi devletlerinde yaşamaktadırlar. Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dan oluşan bu ülkeler, kendi sınırları, kendi bayrakları ve kendi istiklal marşları olan Cumhuriyetler olup, Birleşmiş Milletler teşkilatına üyedirler. Fakat bu cumhuriyetler, Sovyetler Birliği döneminden kalma bazı zaruretlerle çeşitli alanlarda Rusya'ya bağımlı bulunmaktadır. Ayrıca bunların gümrük kontrolleri ve sınır güvenlikleri Rusya tarafından sağlanmaktadır. Bu devletler, günümüzde çeşitli alanlardaki ortaklıklarını, Rusya'nın yönetim ve denetimindeki Bağımsız Devletler Topluluğu çatısı altında sürdürmektedir. Oralara götürülecek hizmetlerde bu hassas dengelerin gözetilmesi zarureti vardır.

3- Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik bir hizmet politikası belirlenmelidir

Türkiye Cumhuriyeti, Orta Asya'daki soydaşlarımıza hizmeti, kısa ve uzun vadeli bir

devlet politikası olarak kabul etmeli ve bunu başta kendi geleceği sonra da oralardaki kardeşlerimizin hayatiyeti açısından zaruri görmelidir.

4- Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsız devlet olduğu gerçeği unutulmamalıdır

Türkiye Cumhuriyeti, adıgeçen bölgelere hizmet akışını sağlar veya yönlendirirken, her nekadar tarihi, kültürel ve etnik bağlarımız bulunsa da, bölge ülkelerinin ayrı birer bağımsız devlet olduğu gerçeğini gözardı etmemelidir. Zira bu ülkeler hali hazırda bağımsız birer devlet olmanın heyecanını yaşarken, geçmişte yaşadıkları esaret günlerini bir daha yaşamamak ve kendilerine yeni bir efendi daha kabul etmemek niyetindedirler.

5- Türkiye Cumhuriyeti, bölge ülkelerinin imzaladığı ikili antlaşmaları görmezden gelmemelidir

Türkiye Cumhuriyeti, dünya siyasi konjöktörünü, bölge ülkelerinin başta Rusya Federasyonu olmak üzere diğer ülkelerde yaptığı ikili anlaşmaları ve onların kendi aralarındaki hassa dengeleri iyi analiz etmelidir. Nitekim bu ülkeler bağımsızlık sonrasında, ticarî, askerî ve kültürel bazı antlaşmalar yapmışlardır. Bu antlaşmaların bir kısmı belki de Türkiye'nin dış politikası ve isteklerine uygun olmayabilir. Türkiye, mevcut şartları kendisi ve soydaşları yararına nasıl kullanabileceğinin imkanlarını araştırmalıdır.

6- Türk dünyasının eğilim, istek ve beklentileri belirlenmelidir

Orta Asya'daki soydaşlarımıza hizmet götürürken bazı ilkeler ve kategoriler tesbit edilmelidir. Örneğin Rusya Federasyonunda yaşayan soydaşlarımızla, bağımsız Cumhuriyetlerde yaşayanların şartlarının aynı olmadığı hususu dikkatten uzak tutulmamalıdır. Ayrıca hizmetler, devletten devlete, devletten halka veya gönüllü kuruluşlardan devlete veya gönüllü kuruluşlardan halka yönelik olma durumuna göre tasnif edilmelidir. Bu hizmetler oralara götürülürken, bölge insanının dinî, kültürel, sosyal ve ekonomik ihtiyaçları belirlenmeli, herkesin beklentilerine cevap verecek nitelikte olmalıdır. Devlet belirli bir plan dahilinde, bölge insanının önceliklerini de hesaba katarak, hizmet akışının koordinasyonunu sağlamalıdır.

7- Orta Asya'ya götürülecek hizmetler tasnif edilmelidir

Orta Asya'ya yönelik hizmetler, burada, masa başında ve kendi konumumuz hesaba katılmadan yapılmamalıdır. Bunun için ilgili bölge ve topluluklara önceden gönderilen görevliler, onların ihtiyaç ve beklentilerini belirlemelidir. Hizmetler götürülürken bir büyük projenin alt birimleri olarak ekonomik, kültürel, sosyal ve dinî olarak tasnife tâbi tutulmalıdır. Bunlar yapılırken nesiller arası, ülkeler arası ve oralarda yaşayan topluluklar arası (Özbek, Kırgız, Tatar, Kazak v.s.) özellikler ve farklı dinlere mensup insanların bulunduğu realitesi dikkate alınmalıdır.

8- Orta Asya'ya götürülecek hizmetlerin amaç ve hedefleri iyi belirlenmeli, Türkçe her alanda müracaat edilen ve kullanılan bir dil olmalıdır

Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Asya'daki soydaşlarımıza götüreceği hizmetler bir amaca yönelik olmalıdır. Bu amaç tarihten gelen dinî ve kültürel değerlerimize canlılık kazandırılmalıdır. Bunun için aramızdaki bağlar güçlendirilmelidir. Bu bağların güçlenmesinde en büyük katkıyı da dil sağlamalıdır. Türk toplulukları arasında ortak bir dil kullanımının teşvik edilmesi ve bu yönde somut adımları atılması gelecek için bir emniyet unsuru olacaktır. Türk toplulukları arasında lehçe farklılıklarını da dikkate alarak ortak harflerle ortak bir dilin oluşumu sağlanmalıdır. Bu nedenle onların ihtiyaç duyduğu medenî, dinî, kültürel ve ilmî konularda ilgi Türkiye ve Türkçe'ye yönelmeli, Rusça'nın etkisi azaltılmalıdır. Özellikle sosyal bilimler ve din konusunda bölge insanının ilk ulaşabildiği kaynak ve kullanacağı dil Türkçe olmalıdır. Böylece bölgenin yeniden yapılanmasında etkili olacak başka kültürler, ideolojiler ve zararlı dinî akımların etkisi azaltılmış, Türkiye paralelinde bir sosyo-kültürel ve dinî kalkınmanın temeli atılmış olur. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye yönelmelerinde en büyük engel alfabedir. Bazıları bunu değiştirirken bazıları henüz o aşamaya gelmemişlerdir. Fakat buna rağmen Türkçe'nin altyapısı diğer dillerden (Arapça, Farsça) daha sağlam gözükmektedir. Türk kültürünün güçlenmesi için Türkçe klasikler olduğu şekilde, dinî klasikler de Türkçe'ye çevrilen şekliyle Orta Asya'daki soydaşlarımızın hizmetine sunulmalıdır.

9- Medya'dan yararlanmak gerekir

Orta Asya'daki soydaşlarımıza ulaşmak için medyadan yararlanmak zorunluluğu vardır. Uzun yıllar Anadolu'da kendisiyle aynı kültürü ve tarihsel değerleri paylaşan insanların olduğundan habersiz bulunan soydaşlarımız, Sovyetler Birliği'nin izniyle bizleri sosyalist, komunist yazarlar aracılığıyla tanımaya çalışmışlardır. Bu kalemlerin Müsülman Türk kültürüne bakışlarındaki çarpıklık dolayısıyla, onlara bugünkü konumumuzdan oldukça farklı tanıtılmak durumu söz konusudur. Ayrıca Sovyetlerin ve özellikel Rusların siyasi tavırları, kasıtlı olarak Anadolu Türkleri'nin oldukça ilkel ve fakir tanıtılmasına sebebiyet vermiştir. Bağımsızlık sonrasınad, teknolojik imkanlara paralel olarak radyo ve TV aracılığıyla, bölge insanlarına ulaşma şansı yakalanmıştır. Fakat ilk tecrübelerin aramızdaki ilişkilerin gelişmesine ve bizlerin gerçek tanıtımına olumlu katkılar sağladığını söylemek oldukça zordur. Yapılan programların bazıları bölge insanlarının sosyo-kültürel ve dinî ihtiyaçlarına oldukça uzak bir içerikle hazırlanırken bazıları da, onların Sovyetler Birliği döneminden kalma bilgilerini tazeler ve tekit eder nitelikte olmuştur. Bir taraftan resmi kanallarla Türkiye'ye doğru ve yeteri kadar tanıtılmazken, çanak antenle Türkiye'deki kanalları izleme fırsatı bulunlar, çeşitli çatışmalarla iç içe olan ve dostlarına güven vermeyen bir Türkiye tanıma bahsızlığını yaşamaktadırlar. Bütün bunlara rağmen bölge insanına ulaşmada medya, aramızdaki tarihî ve kültürel bağları güçlendirci, dayanışmaya, kaynaşma ve paylaşma duygularını geliştirici proğramlar yaptığı sürece oldukça yararlı ve etkili bir araç olma özelliğine sahiptir.

10- Türkiye'den hizmet amacıyla oralara giden görevliler mutlaka dil öğrenmelidir

Orta Asya'daki soydaşlarımızın büyük çoğunluğu Rusça konuşmakta, resmi dairelerde Rusça kullanılmakt, medyada Rus dili etkili olmaktadır. Eğitim ve öğretimde Rusça ağırlıklı dil durumundadır. Bağımsızlık sonrasında mahalli Türk lehçelerine ağırlık verilmekte, mahalli yayın organları ve milli televizyonlar herkesin kendi dilinde yayın yapmaya teşvik edilmektedir. Buna rağmen halkın büyük çoğunluğu resmi işlerinde ve gündelik hayatında Rus dilini kullanmaktadır. Soydaşlarımızın eğitim, kültür, ekonomi gibi konular başta olmak üzere dışa açılımında Rus dili yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya'ya gönderilecek personelin mümkün olduğu nisbette Rusça'yı öğrenme zarureti ortadadır. Buna imkan bulamayan görevliler veya hizmet gönüllüleri, bölge insanlarıyla iyi diyalog kurabilmeleri için mutlaka mahalli lehçeleri öğrğenmeleri gerekmektedir.

11- Mevcut din adamlarıyla çatışmaya girilmemelidir

Soydaşlarımıza hizmet götürebilme imkanı açısından din hem amaç hem de araç durumundadır. Her ne kadar komunizm döneminde din duygusu ve dinî hayat yok edilmek istenmiş olsa da, başarılamamış fakat dinin sosyal hayattaki etkisi oldukça azaltılmıştır. Din duygusunun tamamen yok olmamasında örf, âdet ve gelenekler içerisinde günümüze kadar din olgusunun ulaşmasında mevcut din adamlarının etki ve katkıları unutulmamaladır. Bu din adamlarının bazılarından, belli dönemlerde farklı hizmet alanlarında yararlanıldığı yönündeki kuşkular, onların bütününün suçlanmasına ve ilişkilerin tamamen kesilmesine sebep olmamalıdır. Zira entellektüel çevrede saygınlığı olmasa da, devletten maaş almasalar da din adamları, dinî merasimlerde ve uygulamalarda halkın müracaat etmek zorunda olduğu ve buna dayalı olarak saygı duyduğu kimselerdir. Bu nedenle bölge insanlarına hizmet götürülürken onların tenkit edilmemesi gereği vardır. Hatta halka, onların zor şartlarda dinî değerleri günümüze taşıdıkları anlatılmalı, bu çerçevede de halka ulaşmada onların yardım ve desteği sağlanmalıdır.

12- Soydaşlarımıza hizmet götürürken, dinî sosyal, kültürel ve ahlakî alanda var olan yanlışları tenkit ederek düzeltmek yerine önce doğruları öğretmek ve yanlışların onlar trafından düzeltilmelerini beklemek gerekir

Türk Cumhuriyetleri'ndeki soydaşlarımız din adamı, dinî literatür ve din eğitimi kurumu açısından oldukça zor şartlar yaşamış ve onların etkileri günümüze kadar ulaşmıştır. Başta din adamları ve entellektüel çevre gelişen ilmî, teknolojik ve medenî imkanlardan yeterince yararlanamamış ve kendilerini modern çağın getirdiği yeni problemlere çözüm arayışında yetersiz kalmışlardır. Mevcut siyasi rejimin baskısı sonucu dışa açılım sağlanamamış, dışardakilerle iletişim kurulamamıştır. Buna bağlı olarak halk dinî yönden yeterince bilgilendirilememiş ve onlar bilgi kaynakları olarak farklı adreslere yöelmişlerdir. Dolayısıyla dinî yönden büyük eksikliklere paralel olarak bid'at, hurafe hatta batıl inançlar gerçek din yerine kaim olmuşlardır. Bütün bunlara rağmen bu değerler, gerek din adamları gerekse halk tarafından saygın durumdadır. İşte oralara giden görevlile-

rin, özellikle din adamlarının ve bölgelerin din konusundaki hassasiyetini iyi kavramalı, oralarda var olan yanlışları düzeltmek yerine onlara doğruların neler olduğunu öğretmeli, bu konuda baskıcı, katı ve bağnaz olmamalıdır.

13- Soydaşlarımıza Kitap ve sahih sünnet merkezli Ehl-i Sünnet din anlayışı öğretilmelidir

Sovyetlerin dağılmasından sonra hürriyet ortamından yararlanan insanlar hızla dışa açılırken, demir perdenin kalkması sonucu çeşitli din ve milletten insanlar oralara akın etmektedir. Din konusunda büyük darbe yiyen ve yeterli altyapısı olmayan soydaşlarımız her iki durumda da etkileşime açık bulunmaktadırlar. Toplumsal olaylarda dinin etkisinin büyüklüğü herkes tarafından bilinmektedir. İç ve dış unsurların etkileri olarak bölgelerde oluşan farklı dini ve ideolojik anlayış ve saplantılar bölge insanları açısından büyük tehlikeler oluşturmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için farklı din anlayışına mensup ülkelerin oralar üzerindeki etkileri yönünde bölgeler uyarılmalı, bu tür fikir ve inançların tehlikeleri anlatılmalıdır. Bir taraftan yabancı ve yıkıcı dini cereyanlar soydaşlarımıza öğretilirken, diğer taraftan da onlar bölgelerinden yetişen insanların sistemleştirdiği Maturidî ve Hanefî mezheblerinin Ehl-i Sünnet din anlayışı yönünde bilgilendirilmelidir. Bununla halkın kendine öz güveni, birlik ve bütünlüğü sağlanmalıdır.

14- Orta Asya'daki soydaşlarımıza hizmet götürürken etkili yollardan birisi de ortak dinî ve millî fenomenlerdir

Orta Asya'daki soydaşlarımız uzun süre bizlerden uzak ve ayrı kalmışlardır. Dolayısıyla bizleri bugünkü konumumuz itibariyle yakından tanımamaktadırlar. İlişkilerimizde, her iki toplumu kaynaştıracak ortak fenomenler üzerinde durulmalı, tarihden gelen dinî, tarihî ve kültürel değerlerimiz tanıtılmalıdır. Sovyetler Birliği öncesinde sahip oldukları dinî, millî ve kültürel imkanlar hatırlatılmalı, bu dönemde kaybettiklerinin neler olduğunun karşılaştırılması yapılmalıdır. Bu arada hazırlanan yeni projelerle neler yapmaları gerektiği ve bunun sonucunda neler kazanacakları anlatılmalıdır.

15- Soydaşlarımız arasında birlik şuuru geliştirilmelidir

Sovyetler Birliği döneminde yaşanan köklü değişiklikler dolayısıyla Orta Asya'daki soydaşlarımız arasında, dil, kültür ve hedef birliği duygusu zayıflamıştır. Tarih, medeniyet, kültür, dil ve din yönünden hala bir bütünün parçaları olma özelliğini yansıtan bu topluluklar, Sovyetler Birliği zamanında çizilen yapay sınırlar içerisinde yaşamaktadır. Bu dönemde her toplum için ayrı bir tarih şuuru verilmeye çalışılmış, ayrı bir millet olduğu inancı telkin edilmiş, ayrı bir dil grameri geliştirilmiş, hatta her biri için kimlik belirlemede etken olan tarihi şahsiyetler ve efsaneler geliştirilmiştir. Bunlara yönelik hizmetlerde onların bir bütününün parçaları olduğu, ayrılıkların, tarihte olduğu gibi, kendileri için acı hatıraların tekerrürü anlamına geleceği hatırlatılmalıdır. Onlar, kendi aralarında, ortak çıkarları doğrultusunda dil, kültür ve ekonomik birliğin tesisine, daha doğrusu hedef birliğine doğru yönlendirilmelidir.

16- Öğrenci mubadelesi daha verimli hale getirilmelidir

Karşılıklı iletişim ve etkileşim açısından öğrenci mübadelesi iyi bir başlangıç olmuştur. Gelecek açısından büyük faydalar doğuracak bu proje, Türk Cumhuriyetleri'nin gelecekteki yapılanmalarında olumlu katkılar sağlayacaktır. Ancak bunun daha programlı, projeli ve dikkatli yapılması zarureti ortadadır. Eğitim amacıyla büyük harcamalar yapılarak Türkiye'ye getirilen öğrenciler, buraları tanımada ve ülkelerini buralarda temsil etmede önemli bir fırsat yakalamışlardır. Ancak belirtilen binlerce öğrenci kısmi maddi imkanlar ve bazı fiziki şartlar dışında sosyo-kültürel bir rehabilitasyona tâbi tutulmuşlardır. Onların beklentileri ve ihtiyaçları doğrultusunda bir anket yapılmalı ve ikili ilişkiler açısından bunların sonuçları değerlendirilmelidir. Bu öğrencilerle ilgili otorite boşluğu dolayısıyla, onların büyük bir kısmı Türkiye'de amacı dışında alanlarda faaliyet göstermekte, hem kendi ülkeleri hem de Türkiye açısından problemler doğurmakta, yapılan masrafların boşa gitmesine sebep olmakdadır. Ahlakî ve sosyal bunalıma düşenlerin yanında çeşitli ideolojik saplantılara düşenlerin gelecek açısından ne gibi olumsuz sonuçlar doğuracağı açıktır. Bu durumda Türkiye'ye getirilen öğrencilerle ilgilenilmeli, onların psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçları, onları kazanacak nitelikte olmalıdır. Bu öğrenciler Tük dünyasının kültürel entegrasyonu için gönül elçileri olarak değerlendirilmelidir.

17- Misyoner faaliyetlerine dikkat edilmelidir

Orta Asya'daki soydaşlarımız bağımsızlık sonrasında ciddi boyutlarda ekonomik kriz içinde yaşamaktadırlar. Sovyetler Birliği döneminde her alanda olduğu gibi ekonomide de merkezi otoritenin etkisi, bu bölgeleri merkeze bağımlı hale getirmiştir. Çeşitli yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip olan kardeşlerimiz, belirtilen bağımlılık dolayısıyla bu imkanlarını arzulanan şekilde kullanamamaktadırlar. İnsanların hayat standardı olduça düşüktür. Modern dünyaya açılma, moda ve lüks tüketim maddelerinin bölgeye intikali sonucu halkta israf noktasında bir harcama duygusunu geliştirmektedir. Ekonomik girdiler açısından oldukça zorlukları bulunan bölge insanının bu durumu bazı çevrelerin istismarına sebep olmuştur. Din yönünden yeterli birikime sahip olmayan bu insanların ekonomik ihtiyüçlarını temin noktasında misyonerlerin eline düştüğü görülmektedir. İşte bu durumdan faydalanan misyonerler başta dil öğrenimi olmak üzere çeştili insani yardım adı altında buralara nüfuz etmektedirler. Oralardaki soydaşlarımıza hizmet götürecek kişi veya kuruluşların bölge insanının beklentilerini bilme yanında misyonerleri de tanıma ve onlarla mücadele edebilme imkanına sahip olma mecburiyeti vardır. Bu kişi ve kuruluşların başarılı olmalarında soydaşlarımıza misyonerlerin tarihi misoynu, dinî, siyasî ve ekonomik hedefleri anlatılmalı, şu anda yararlanmak durumunda oldukları şeyler karşılığında ileride pek çok bedeller ödeyebilecekleri hatırlatılmalıdır.

18- Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleriyle iletişim kurmada, oralara ulaşmada vize ve gümrük kolaylığı sağlanmalı ve bürokratik formaliteler azaltılmalıdır

Bağımsızlık sonrasında Türk dünyasında ilişkiler oldukça hızlı bir sürece girmiştir.

Diplomatik ilişkilere paralel olarak ekonomik ve kültürel ilişkiler de yoğunluk kazanmıştır. Aramızdaki manevi bağlar dolayısıyla gidiş-gelişlerdeki zorluklar da aşılmıştır. Türkiye bu bölgedeki uzun vadeli projelerinin bir sonucu olarak oralara gidenlere bazı hedefler göstermeli, bu arada çeşitli alanlarda bilgilendirerek onları yönlendirmelidir. Her imkan bulanın oralara gitmesi ve oralarda Türk pasaportu ile dolaşması sebebiyle, yaptığı işler iyi veya kötü Türkiye'ye fatura edilmektedir. Bu sebeple Türkiye kendisinin kötü tanınmasına vesile olacaklarla ilgili bazı tedbirler almalı, aramızdaki manevi bağları zayıflatacak davranış bozukluğu sergileyen sorumsuz kişileri uygun birşekilde uyarmaladır. Çeşitli kişi veya kuruluşlar tarafından sergilenen olumsuz davranışlar dolayısıyla Türkiye'ye karşı başlangıçtaki masum ve samimi bakışta bazı tereddütler olmuşsa da, onların gözünde Türkiye, hala ideal kardeş görüntüsüne haiz bir ülkedir. Resmi görevliler, iş adamları, gönüllü kuruluşlar ve öğrencilerin Türkiye'de gerçekleştirmedikleri şuuraltı duyguları oralarda tatmine yönelmeleri ve bölge insanının ekonomik ve sosyal sıkıntılarını istismar etmeleri gelecek açısından bazı sakıncaları beraberinde getirmekte, Türkiye'ye güven duygusunu sarkmaktadır.

19- Dinî literatür ve Din adamı desteği sağlanmalıdır

Türkiye Cumhuriyeti, dinî literatür ve yetişmiş din adamı yönünden İslam ülkelerinin başında yer almaktadır. Dinî uygulama ve ilimlerdeki bu birikimini belli ortak değerler dolayısıyla Orta Asya'daki soydaşlarımıza ulaştırabilme imkanına sahiptir. Sovyetler Birliği sonrasında oraların yeniden yapılanmasında Türkiye modelinin etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Türkiye Diyanet Vakfı'nın öncülüğünde açılan İlahiyat Fakülteleri ve dinî içerikli liseler bölge ülkeleri tarafından büyük kabul görmüşlerdir. Oralara götürülecek dinî hizmetlerde özellikle Türkiye'deki siyasi, ideolojik ve mezhep taassubuna dayalı dinî akımların taşınmamasında ve kabul görmemiş dinî fikirlerin edilmemesinde zaruret vardır.

20- Türkiye'ye din adamı getirilmesi zaruridir

Türk dünyası bağımsızlık sonrasında elde ettiği dışa açılma imkanından fırsat buldukça yararlanmaktadır. Bazı kesimlerin müslüman diğer ülkelerle iletişim kurması oralarda bulunan dini siyasi akımların bölgeye nüfuzuna imkan sağlamaktadır. Türkiye'den oralara götürülen din hizmetlerinin kısmen ütopik değer ifade etmeleri yanında gelen din adamlarının aktaracakları bilgiler daha gerçekçi olmaktadır. Dolayısıyla az sayıda bile olsa çeşitli vesilelerle Türk Cumhuriyetlerinden din adamlarının Türkiye'ye gelerek buraları tanıması, Türkiye'deki dinî anlayış ve yapılanmanın örnek alınarak oralara taşınması bakımından oldukça yararlı olacaktır.

Türkiye Orta Asya'daki soydaşlarımızla her zaman ve her alanda iletişim kurma imkanına sahip olmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Bugüne kadar hazırlıksız olmanın da verdiği telaşla yapılan eksikliklerle üzülmek yerine yarınlara güvenle bakmanın strateji ve alt yapısını oluşturmak gerekmektedir. Bazı sorumsuzların olumsuz manzaraları büyük Türkiye Cumhuriyeti'ni toptan suçlama sebebi olmayacak veya olmamalıdır. Orta

Asya hala Türkiye'ye sıcak bakmakta, gönül bağlarını açık tutmaktadır. Karşılıklı ziyaretleri ve iletişimi kolaylaştıracak hususların ve gümrük işlerinin yeniden gözden geçirilmesiyle, başka ülkelerin oralara nüfuzu ve bölge insanının geçmişte yaşadığı acı olayları tekrar yaşanması önlenecektir. Yeterki buradan giden herkes büyük Türk devletinin mensubu olduğunun, oralara karşı dinî, ilmî, ahlakî, kültürel ve ekonomik sorumluluğunun farkında olsun.

TOPLUMU DİN KONUSUNDA AYDINLATMADA BAŞKANLIK YAYINLARIYLA SESLİ VE GÖRÜNTÜLÜ YAYININ ÖNEMİ

Harun ÖZDEMİRCİ

Sayın Başkan, saygıdeğer konuklar ve değerli dinleyiciler. Sözlerime başlamadan önce yüce heyetimizi saygı ile selamlıyorum.

Bu sene ikincisi düzenlenen din şûrasını tertip eden görevlilere takdirlerimizi ve gerçekleştirilmesine katkıda bulunan üyeler, temsilciler ve devletlilerin tümüne sevgi ve saygılarımı sunuyor, bu şûranın başarılı olması yolundaki samimi duygularımı arz etmek istiyorum.

Barış ve sevgi dini olan yüce dinimiz İslamiyet cehaleti, bilgisizliği men etmiş; bilgiyi, aklı, düşünmeyi, okumayı ve yazmayı öncelikli olarak emretmiş en son dindir. Bununla ilgili Kur'an-ı Kerim'de bulunan bir çok âyet-i kerimeyi ve Peygamberimiz (s.a.s.) efendimizin hadisi şeriflerini burada tekrarlayacağım. İslamiyet, müslümanların cehaletten uzak ve bilgili insan tipini oluşturmalarının gerekliliğinden bahsetmektedir. İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren hadisi şeriflerin toplanma faaliyetleriyle birlikte, dinin tebliğ ve yayılmasında yayın hizmetlerinden istifade edilmiş, çeşitli ülke liderlerine yazılan mektuplar, el yazması kitaplar, irşad faaliyetlerinde kullanılmaya başlanılmıştır. Özellikle İslam'ın yeni coğrafyalarda taraftar bulmaya başlamasıyla da eğitim ve irşad hizmetlerinde kitap ve kütüphaneler önemli yer tutmuştur. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'deki bir çok âyet-i kerime ve peygamberimizin konuyla alakalı hadisi şerifleri, müminler ve müberriler tarafından kitaplara ve kütüphanelere karşı gerekli ihtimamın ve sevginin beslenmesini sağlamıştır. Diğer taraftan daha başlangıçtan itibaren mescid, medrese ve ulema evlerinin yanında, kütüphaneler de önemli bir eğitim kurumu olarak varlığını göstermeye başlamıştır.

Özellikle çağımızda birey ve toplumun dini bilgilenmelerinde cami için dini konuşmaların yanında daha başka yollarla sunulan dini mesajlar da etkili olmaktadır. Çünkü halkın yaygın bir şekilde eğitilme olayını incelediğimizde birbirine ekli mesajlar örgüsünün varlığını kolayca farkedebiliriz. Bunların başında geniş anlamıyla dini yayınlar gelmektedir. Dini yayınların kapsamı günümüzde oldukça genişlemiştir. Ansiklopedi, kitap, dergi, gazete, broşür gibi basılı yayınlar yanında radyo, televizyon, klip, video kaset, cd gibi sesli ve görüntülü yayınlar; telefon, teleks, faks gibi diğer iletişim vasıtaları bu kapsamda değerlendirilmelidir. Hatta büyük şehirlerdeki seçkin kitapçı dükkanları, dini içerikli posterler, levhalar, afişler, hat örnekleri, dini yayın fuarları, halkın dini açıdan yayın yoluyla aydınlatılmasında etkili olabilmektedir. Yapılan yayınların içeriği, etkileme biçi-

mi ve düzeyi tartışmaya açık bir konu olmakla birlikte fert ve kitlelerin din konusunda şöyle veya böyle bilgi sahibi kılındığı kesindir. Bilgi çağı, teknoloji asrı veya iletişim yüzyılı diye adlandırılan çağımızda kitle haberleşme araçları çeşit, hız, süre ve ekonomik açıdan fevkalade gelişmiştir.

Teknolojide ulaşılan yeni merhalelerle verilmek istenilen mesajlar dünyanın her tarafında yaşayan milyarlarca insana anında ulaştırılabilmektedir. Kitle iletişim araçlarındaki bu gelişmeler artık dünyamızı sınırları kaldırılmış küçük bir köy haline getirmiştir. Kitle haberleşme vasıtalarında din eğitimi hatta eğitim amacı güdülmeyen programlarda bile haberleşme kavramı içinde din konusunda belli bir oranda mesaj bulunabilmektedir. Günümüzde dünyada dengeler değişmiş, insanlığın gündemine küreselleşme, globalleşme gibi kavramlar yerleşmiştir. Değişen bu dengeler içerisinde din dünyada yükselen değer olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Bu değişim sürecinde teknolojiyi üreten toplumların öncelikle bu teknolojiyi kendi istifadelerine sunuyor olmaları, teknoloji vasıtası ile kültürlerini, dini anlayışlarını da teknoloji transfer ettikleri ülkelere teknolojileriyle birlikte ihraç etme çabasında bulunmaları, din konusunda insanları bilgilendirme olayının da umumilik ve yaygınlık sıfatı gözönünde tutulduğunda toplumun din konusunda aydınlatılmasında her türlü yayın vasıtası ve kitle haberleşme araçlarından yararlanmanın keyfiyetinin önemi kendiliğinden gözler önüne serilmektedir. Sadece Başkanlığımızın bugün basılı, süreli, sesli ve görüntü yayınlar yoluyla toplumu din konusunda aydınlatma faaliyeti içerisinde olduğunu ifade ederek geçecek ve bu alanda başkanlığımızın resmi açıdan dini yayıncılık sektörünü oluşturduğunu söyleyerek sözümün bu konudaki kısmını tamamlayacağım. Ancak, teknolojideki bu gelişmeler başkanlığımızın özellikle sesli ve görüntülü yayınlar konusunda yeterli katkısının olduğunu söylemek imkanını bize vermemektedir. Bunfun birçok sebepleri vardır. Mevzuatımızdan kaynaklanan yönü vardır. Para yani maddi açıdan kaynaklanan yönü vardır. Daha son zamanlara kadar devletin resmi kurumu olan TRT'de bile yapılan dini yayınlara Diyanet İşleri Başkanlığı'mızın katkıda bulunma imkanı mevzuat çerçevesi içerisinde gerek olmamıştır. Ancak sevindirici bir husus vardır ki, son zamanda 1997 yılında TRT ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında yapılan bir anlaşmayla Kasım 1997 tarihinden itibaren haftada iki saat olarak TRT4'de Diyanet Saati adıyla bir program yayınlanmakta, bu programın yapımı Diyanet İşleri Başkanlığı'mızca gerçekleştirilmekte, ancak TRT'nin denetiminden geçmeden yine de yayınlanmaktadır.

TRT 4'deki bu yayınımız, TRT-INT, TRT2 ve GAP TV'lerinde de hafta içerisinde tekraren yayınlanmaktadır. Başkanlığımız sesli ve görüntülü yayınlarda özellikle şunu da hatırlatmak istiyorum. Mahalli TV'ler ve radyolar ve ulusal TV ve radyoların çeşitliliği dikkatine alındığında, bunlara paket programlarla destek yapma arzusundadır. Bu programları, dramaları çizgi filmleri hazırlamakta ve böylece destek olma çalışması içerisindedir. Ancak bunlar da biraz önce ifade ettiğim gibi yeterli olmamaktadır. Bu hususla ilgili toplumun din konusunda aydınlatmasında yayınla ilgili alınacak tedbirler ne olmalıdır? O hususa değinmek istiyorum. Biraz sonra sayacağım konular tamamen başkanlığımızın yayın hedefi olan konulardır.

Herşeyden önce başkanlık bünyesinde her türlü dini olgu ve olayları çağdaş ilmi usul-

lerle ele alıp değerlendirme, inceleme, araştırma gücüne ve ulaşılan sonuçları yayın alanına uygulama yeteneğine sahip bir uzmanlar kadrosu oluşturulmalı ve bu kadro için maaş, yan ödeme ve tazminat açısından özendirici bir statü düşünülmelidir. Bunun gerçekleşmesi için gerekli mevzuat düzenlemesine de gidilmelidir. Ülkemizin sanayileşme ve kalkınma hamlesi nedeniyle köylerden şehirlere göç olayı oldukça artmış durumdadır. Bu artışın milletimizin kültür yapısında ve dini hayatında önemli ve yaygın değişmelerin meydana gelmesine yol açtığı bilinen bir gerçektir. Köylerden şehirlere akın eden vatandaşlarımızın eski kültürlerini, dini eski kültürlerini, dini hayat ve anlayışlarını aynen devam ettirmedikleri ve kendilerine mahsus yeni bir kültür ve dini hayat oluşturmaya çalıştıkları da bilinmektedir.

Sanayileşme ve şehirleşmenin getirdiği önemli bir değişme de aile bünyesinde görülmektedir. Artık Türk ailesi küçülmüş ve fonksiyonları da daralmış neticede, aile müessesesinde ve milletimizin geleceği çocuklarımız himayesiz kalmış, şehirleşme ve sanayileşmenin toplumda meydana getirdiği değişmeler sonucu ortaya çıkan çatışmalar ve gerilimler tesirlerini ilk önce ailede icra etmiştir. Bu bakımdan hem aileye ve hem ailenin himayesiz kalan çocuklarını dini terbiye vermek zorunda olduklarının şuuruna varmalarını sağlayacak yayınlara daha da ağırlık verilmelidir. Bunun için yazılı, sözlü ve görüntülü her türlü haberleşme araçlarından faydalanma yoluna gidilmelidir. Yurt içinde ve yurt dışında yaşayan ve çalışan aileler ve çocukları için her türlü milli kültür ürünlerimiz, Türk masalları ve destanlarımız, halk hikayelerimiz, efsanelerimiz, dini mahiyetteki menkıbeler ve bilgiler görüntülü, sesli, müzikli çocuk dizileri, senaryolar, çizgi filmler, temsiller halindeki yayınların sayılarının daha da arttırılması cihetine gidilmelidir.

Dinin bir milli kültür meşalesi olduğunu gerektiren hareketle onun basın, yayın, sinema, radyo ve televizyon gibi haberleşme vasıtasıyla yaygınlık kazanması için gerekli tedbirler alınmalıdır. Bunun için lüzumlu olan idari ve hukuki düzenlemelerin gerçekleştirilebilmesi açısından hükümetler nezdinde gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Dünyadaki iletişim ve haberleşme teknolojisindeki hızlı değişim, dünyadaki her türlü kültür ve dini anlayıştan her toplumun etkilenmesi sonucunu doğurmuştu.

Bu ise, toplumlarda kültür ve anlayış farkından doğan çatışmaları ortaya çıkarmakta ve insanımızı yeni arayışların içerisine sürüklemektedir. Teknoloji de ileri ülkelerin ürettikleri teknolojiyi kültürleriyle birlikte gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere ihraç etme çabaları bu ülkelerin aleyhine bir ortamın oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca İslam ülkeleri arasındaki çatışmalar, anlayış farklılıkları, yaşanan bazı şiddet olayları teknolojilerle birlikte kültür ihracı yapan ülkelerin İslam'ın dünya kamuoyuna yanlış tanıtmalarına meydan verilmektedir.

Bunun için dünyadaki İslamiyetle ilgili yayınlara ortak bir şekilde karşı tavır almak ve bilgilendirmek açısından İslam ülkeleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncülüğünde bir dinî yayınlar konseyinin oluşturulmasına ve burada maddi kaynakların birleştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu şûranın, buna ilk adım olarak yönlenmesini arzu ediyorum ve hepinize saygılar sunuyorum.

SESLİ VE GÖRÜNTÜLÜ YAYINLARDA DİNİ YAYINLARIN TOPLUMU AYDINLATMADAKİ ROLÜ

Dr. Asaf DEMİRBAŞ

GİRİŞ

Zamanımızda hayatın akışı sür'at kazanmış, maddileşmiş şahsi çıkar ve kazanç arzuları ön plana geçerek inanç ve ahlak telakkilerini gerilere atma eğilimi göstermiştir.

Böyle bir ortamda çocukluk ve gençlik yaşlarında yapılan örgün eğitim süresi yeterli değildir. Peygamberimizin emrettiği gibi "beşikten mezara kadar ilim tahsil etmeliyiz.". Dolayısı ile yaygın eğitim günümüzde çok önem kazanmaktadır.

İşte bu ortamda günümüzde kitle iletişim araçlarının önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Bunlardan özellikle Televizyon insan kitlelerinin sosyal, kültürel ve ahlaki hayatına çok tesir etmektedir. Bu niteliği evrensel hale gelmiştir. Televizyon teknolojisindeki önemli gelişmeler kanal sayısının artması yayınların Ulusulararası hale gelmesi bu etkiyi daha da arttırmıştır.

Televizyonun insan hayatındaki etkilerini şöylece sıralayibiliriz:

1- Dünya görüşünde
2- Beşeri davranışlarda
3- Dil ve Kültür hayatında
4- Dini yaşayış ve inançlarda
5- Ahlaki hayatta
6- Eğitim ve Bilgide
7- Haber Akışında
8- Siyasette

Televizyonlardan bazı yayınlardan geniş bir kitle şikayet etmektedir. Özellikle açık saçık sahneler, sapık ilişkiler, Türkçenin kötü kullanılması, şiddet ve terör, özel hayatın dokunulmazlığı, yargısız infaz, Alkol kullanılmasını teşvik eden yayınlar, Atatürk ilke ve inkılaplarına, dini inançlara ters düşen yayınlar bunlardan bazılarına örnek teşkil edebilir.

Yukarıda belirtilen bu olumsuz unsurlar hiç şüphesiz toplumu etkilemeye başlayacak dinî inançlar, ahlakî davranışlar, manevi ve kültürel değerler üzerine olumsuz yönde tesir edecektir...

TRT-TV'DE DİNÎ YAYINLAR

1- Kurumumuz, 1950 yılından itibaren radyoda, 1975 yılından itibaren de televizyonda, "DİN VE AHLAK PROGRAMLARI" yayınlamaktadır.

2- Bu Programlar, Anayasamızı laiklik, din ve vicdan hürriyeti esaslarına, Atatürk ilke ve inkılaplarına, İslâm Dini'nin ruhuna bağlı olarak, milli birlik ve bütünlüğümüzü güçlendirici, hayata dönük, çağdaş uygarlık anlayışına ve ilmi düşünceye uygun bir şekilde yapılmaktadır.

Bu yayınlarda, siyasi akımlara çağrışım yapılmadığı gibi, dini duyguları rencide edici veya din istismarına imkan tanıyıcı yaklaşımlardan kesinlikle kaçınılmaktadır.

Bu yayınlarda, İslâm Dini; gerçeklere uygun, akla, mantığa, ilmi ve çağdaş düşünceye ters düşmeden, tarafsız bir biçimde anlatılmaktadır.

3- Diğer taraftan, 2954 sayılı TRT Kanunu'nun 25 inci maddesinin üçüncü fıkrası, "TÜRKİYE RADYO-TELEVİZYON KURUMU YAYGIN EĞİTİME YÖNELİK PROGRAM PLANLAMALARINDA İLGİLİ BAKANLIKLARIN GÖRÜŞLERİNİ ALIR." amir hükmü gereğince, Kurumumuz, program planlamaları çalışmaları, safhasında, sadece ilgili Bakanlıkların değil, konu ile ilgili diğer Kurum ve Kuruluşların da görüşlerini almaktadır.

4- Yukarıda açıklanan ilkeler çerçevesinde, programlar, tümüyle Kurumumuz'un yönetim, denetim ve sorumluluğunda yayınlanmaktadır.

Programların hazırlanması safhasında, Kurum ve Kuruluşlarla yürütülen ilişkiler, sadece işbirliği ve yardımlaşma çerçevesinde olmaktadır.

Nitekim, din ve ahlak programlarının hazırlanmasında da, Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat Fakülteleri, Milli Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Genel Müdürlüğü ile işbirliği ve yardımlaşmaya gidilmektedir.

Bu programların hazırlanmasında, ayrıca, dini alanda ihtisas yapmış ve temayüz etmiş kişilerden de faydalanılmaktadır.

5- Öte yandan, 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu'nun "YAYINLAR DENETİMİ" kenar başlıklı 31 inci maddesinin birinci ve ikinci fıkraları, "TÜRKİYE RADYO-TELEVİZYON KURUMUNUN YAYINLAYACAĞI PROGRAMLARIN SON DENETİMİ, GENEL MÜDÜR ADINA VE GENEL MÜDÜRE DOĞRUDAN BAĞLI YAYIN DENETLEME KURULU TARAFINDAN YAPILIR. BU DENETİMİN USUL VE ESASLARI YÖNETMELİKLE DÜZENLENİR. RADYO VE TELEVİZYON YAYINLARI, YAYINDAN ÖNCE AYRICA TÜRKİYE RADYO-TELEVİZYON KURUMU DIŞINDAN HİÇ BİR KİŞİ VEYA KURULUŞ TARAFINDAN DENETLENEMEZ. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİYLE İLGİLİ YAYINLAR HAKKINDA GENELKURMAY BAŞKANLIĞI'NIN OLUMLU GÖRÜŞÜ ALINIR." hükümlerini amir bulunmaktadır.

6- Açıklanan bu ilkeler çerçevesinde, diğer programlarda olduğu gibi, din ve ahlak programlarının yayınlanmasında her türlü görev, yetki, denetim ve sorumluluk Kurumumuz'a ait bulunduğundan, bu görev, yetki, denetim ve sorumluluğun bir başka Kurum ve Kuruluş ile paylaşılmasına hukuken imkan bulunmamaktadır.

Ancak, yukarıda da açıklandığı gibi, Kurumumuz, bu programların hazırlanması saf-

hasında, ilgili Kurum, Kuruluş veya uzmanların işbirliği ve yardımlarını talep etmekte ve gerekli gördüğü hallerde de talep etmeğe devam edecektir.

TRT'DE DİNÎ YAYINLARIN TARİHÇESİ

İlk dini yayın 1950 yılında Radyo'da başladı.

Daha sonra 1974 yılında Televizyon'da Hac naklen yayını gerçekleştirildi. (İsmail CEM)

Yine 1974 yılında Kıbrıs Şehitleri için Maltepe Camii'nden naklen mevlid yayını yapıldı...

1975 yılında Televizyonda Ramazan ayı boyunca ilk İftar Programları yapılmaya başlandı... (Prof. Dr. Nevzat YALÇINTAŞ)

1976 yılında Sultan Ahmet Camii'nden naklen Cuma namazı yayınlandı.

1980 YILINDA HAFTADA BİR "İNANÇ DÜNYASI" programları yayınlanmaya başlandı. (Doğan KASAROĞLU)

1988 yılında "SAHUR" programları yayına girdi. (Cem DUNA)

1989 yılında TRT-2'de Din programları yayınlanmaya başlandı.

1990 yılında TRT-INT yayınlarında Din ve Ahlâk konuşmaları başladı. (K. Aydın ERDEM)

1991 yılında AVRASYA kanalında "TÜRK İSLÂM KÜLTÜR VE MEDENİYETİ" adlı program yayınlanmaya başladı.

TRT Televizyonunun Şu Andaki Yayınları:

PROGRAMIN ADI	AD.	SÜRESİ	YAYIN KANALI	PERİYODU
İNANÇ DÜNYASI	48	30 Dak.	TV-1	Haftada Bir
İNANÇ DÜNYASI INT	52	30 Dak.	TRT INT	Haftada Bir
İSLÂM VE İNSAN	52	25 Dak.	TV-2	Haftada Bir
DİNİ SOHBET	52	20 Dak.	TRT INT	Haftada Bir
TÜRK İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİ	52	40 Dak.	TRT AVRASYA	Haftada Bir
İFTARA DOĞRU	30	60 Dak.	TV-1, INT-AV.	Ramazanda Hergün
SAHUR ÖZEL	30	120 Dak.	TV-1, INT	Ramazanda Hergün
MEVLİD KANDİLLERİ	5	90 Dak.	TV-1, INT	Özel Günlerde

Toplam olarak Yılda 321 Adet Program 13.270 Dakika olarak TRT tarafından yayınlanmaktadır.

DİN NASIL TEBLİĞ EDİLMELİ

Avni KURT

Ele aldığımız konunun kavramsal çerçevesini "Din" ve "Tebliğ" kavramları oluşturduğuna göre, dinin nasıl tebliğ edilmesi gerektiğini ele almadan önce Din ve Tebliğ kavramları üzerinde durmak gerekir. Çünkü bu kavramların kapsamı ve muhtevası iyice ortaya konulduktan sonra topluma nasıl yansıtılması gerektiği tartışılabilir.

En kapsamlı şekliyle Din, Klasik usül kitaplarımızda "Akıl sahiplerini, kendi hür irade ve tercihleriyle doğruya/hakka ulaştırmak üzere Allah tarafından va'zedilmiş "İlahi kurallar manzumesi"[1] olarak tanımlanmaktadır.

Tabii olarak biz ان الدين عند الله الاسلام ayet-i fehvasınca, din kavramını "İslâm" anlamında kullanıyoruz. Yukarıda tanımladığımız din, dinin unsurlarını da kapsamaktadır.

Zira İslâm;

a- İlahidir,

b- Akıl sahipleri içindir,

c- İradilik esastır,

d- Mahza hayırı ihtiva etmektedir.

Demekki İslâm Dininin İlahi kurallarının muhatabı akıllı insanlardır. Bu dini kabul veya inkarda baskı değil irade hakimdir. Aksi takdirde İslâmın iman esaslarından en önemlisini oluşturan Ahiret ve Cennet-Cehennem akidesini izah etmek zordur.[2]

Yine en kapsamlı şekli ile İslâm; insan ile yaratıcı arasındaki (ibadet) ilişkisini; insanın, diğer insanlarla ilişkilerini düzenlemekte ve bir takım kurallar koymaktadır. Yaratıcının koyduğu bu kurallar müslümanlar için hem fert, hem de toplumsal bazda kurtarıcı, mutluluğa ulaştırıcı ilkelerdir.

Peki tebliğ nedir? İşte tebliğ de en genel anlamıyla yukarıda özetlediğimiz ilke ve umdelerin en doğru şekilde öğrenilmesi, öğretilmesi ve yaşanması için yapılan faaliyetlerdir. Kur'an'ın ilahi emir ve yasaklarını hem nefsinde yaşama, hem ümmetine rehberlik ederek öğretme anlamında ilk tebliğci Peygamber Efendimizdir. Daha Asr-ı Saadette Kur'an ve Sünnet'in öngördüğü şekilde teşekkül eden İslâm toplumunun, bu minval üzere hayatını sürdürmesinde önemli bir fonksiyon icra ettiğinden dolayı tebliğ görevi, farz-ı kifaye, baş-

1 الدين وضع الهى لذوى العقول باختيارهم المحمود الى الخير بالذات Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhari, Keşfül-Esrar an Usulil-Bezdevi, Darül-Küttabi'l-Arabi, Beyrut 1994, I/26.

2 Şamil Dağcı, İslam Hukukukunda Suç ve Cezalarla İlgili özel Hükümler, (Yayımlanmamış Doçentlik çalışması) Ankara 1996, s. 67-68.

ka bir ifade ile toplumsal bir vecibe olarak kabul edilmiş ve "Emr-i bi'l-ma'ruf, nehy-i ani'l-münker" olarak kavramlaştırılmıştır. Hatta bu anlamda tebliğ, İslâmın çok önemli bir unsudur. Bu derece hassasiyete haiz olması itibariyle hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Hz. Peygamberin Sünnetinde bu konuya ilişkin pek çok ayet ve hadis bulunmaktadır.(3) Ancak biz uygulamanın içinde doğrudan bulunmamız hasebi ile bu konunun teorik ilkelerine kısaca temas ettikten sonra fiilen karşılaştığımız bazı problemlere de temas ederek bunlara nasıl çözümler bulabileceğimiz konusunda bazı önerilerde bulunmakla yetineceğiz.

İslâm yaşayan ve yaşanılması zorunlu olan son ilahi mesajdır. Toplumsal hayat devam ettiği sürece tebliğin de devamı zorunludur.

Hz. Peygamberimiz zamanında tebliğ için özel bir din adamı sınıf ve statüsü ihdas edilmemiş, herkes doğrudan Hz. Peygamberden öğrendiklerini yaşama ve başkalarına öğretme konusunda azami çaba sarfetmiştir. Ancak Peygamberimizin zaman zaman Medine dışındaki bölgelerde bulunan müslümanlara İslâmı tebliğ ve onları irşad etmek üzere özel görevli olarak bazı sahabileri görevlendirdiği de bilinmektedir. Hatta, daha Mekke döneminde iken O, henüz delikanlı çağında bulunan ve zengin aristokrat bir ailenin çocuğu olan Mus'ab b. Umeyr'i Medinede'ki müslümanları aydınlatmak üzere oraya göndermiş, bu genç sahabi de çeşitli sıkıntıları göze alarak bu ulvi görevi üstlenmiştir. Bu anlamda Hz. Peygamberin bazı sahabileri, başka ülkelere gönderdiği de bilinmektedir. Bu bakımdan tebliğin ve tebliğcinin değişik vecheleri bulunmaktadır.

Ancak muahhar dönemlerde devlet teşkilat ve müesseselerinin daha organize hale gelmesinden sonra, din hizmetlerinin, daha geniş bir ifade ile tebliğ ve irşad hizmetlerinin daha fonksiyonel hale getirilmesi için bu görevi ulema sınıfı üstlenmiştir. Ulemanın üstlendiği bu ulvi görev sebebi ile kendilerine gerek devlet idarecileri, gerekse toplum tarafından büyük bir önem ve itibar atfedilmiştir. Bu bakımdan ulema, Hz. Peygamberimizin (s.a.s.), varisleri olarak telakki edilmiştir.(4)

TEBLİĞ GÖREVİNİN NİTELİKLERİ

Tebliğ görevinin niteliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

a- Tebliğ görevi süreklilik arzeder.

b- Tebliğ, tebliğ edilecek konularda uzmanlık ister.

c- Tebliğin başarılı olması, toplumsal dokunun ve seviyenin iyi bilinmesini zorunlu kılar.

d- Tebliğin başarıya ulaşmasında, muhatapların psikolojik yapısının ve durumunun bilinerek dikkate alınması zorunludur.

e- Tebliğ görevi, hedef kitleye kızarak, onları gücendirecek, icra edilen bir görev de-

3 Tebliğ ve irşad ile ilgili olmak üzere bkz. Kur'an ayetleri: Bakara 14, 143, 263, Âl-i İmrân, 104, 110, 114, 159, A'râf, 62 ,68 ,79 ,93, Nahl, 125, Mâide, 67, 99, Saff, 2, 10, 11, Lokmân, 17, Tevbe, 71, 112, Hacc, 41, Fâtır, 23, 24, Sâd, 65, 70, En'âm, 52, İsrâ, 53, Tâhâ 42, 44, Kaf, 45, Gâşiye, 21, 22. Ayrıca Hadisler Ali Nasıf, Et-Tac; c. 5, sh. 222, 223, 224, 225. Er-Rudeni Cemu'l-Fevaid, Naim Erdoğan Tercemesi, c. 4, sh. 250, 251, 252.

4 ... العلماء ورثة الانبياء "İbn Mace, I/81. Münziri, Et-Tergib ve't-Terhib, I/94.

ğildir. Kısaca tebliğ, fedakarlık isteyen ölçülü olmayı, gönül adamı olmayı gerektiren herkesin başaramayacağı kadar zor ancak önemli bir misyondur.

f- Tebliğ, sadece doğruları anlatmakla biten bir görev değildir. Tebliğin müessiriyeti tebliğ edilen konuların, önce tebliğcinin şahsına yansımasını gerekli kılar. Aksi takdirde beklenen fonksiyonu icra edemez. Kısaca tebliğ, samimiyet ile içiçedir.

Bu başlıkları çoğaltmak mümkündür. Ancak biz ana başlıkları zikretmekle iktifa ediyoruz.

İDEAL BİR TEBLİĞCİDE ARANAN NİTELİKLER

İdeal bir tebliğcide aranan nitelikleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

a- Tebliğ görevini icra eden kişinin, yaptığı işi inanarak yapması gerekir. Bu nedenle tebliğ görevi bir maişet kapısı olarak telakki edilmemelidir. Zira bir görevi zoraki yapan kişiden beklenen verim alınamayacak, başka bir ifade ile tebliğ amacına ulaşmayacaktır. Bunun için tebliğciler seçilirken, bu işe yetenekli olup, bu mesleği severek icra edebilecek olanlar tercih edilmelidir.

b- Tebliğci sahasında uzman olmalı, özel beceri ve yetenek isteyen konularda gerekli nitelikleri haiz olmalıdır. Din görevlilerimiz açısından düşünüldüğünde din görevlilerimizin, sahalarında uzman olduklarını ifade etmek fevkalade zordur.

Örneğin camilere müezzin alırken, en azıdan müezzinin okuyacağı ezan ile, teknolojinin ve diğer faktörlerin yüklediği sıkıntılardan bunalan insanları rahatlatacak bir ses ve eda terbiyesi aramaktayız. Ne kadar başarılı olduğumuz tartışılabilir. Çünkü müezzinlerimizin yüzde olarak ne kadarının bu nitelikleri taşıdığı ortadadır. İmamlar açısından da durum pek farklı değildir. Müminlere rehberlik etmek üzere mihrap ve mimberleri; sarık ve cübbeleri emanet ettiğimiz insanların bu ulvi görevi hakkıyla icra edenlerinin yüzdesinin, şahsen uygulamanın içinden birisi olarak çok fazla olduğu kanaatinde değilim. İmam Hatip Liseleri mezunlarının içinden imtihanla seçilmesine rağmen, aradığımız nitelikleri taşıyanları çok azdır. Çünkü zaten başarılı olanlar üniversite sınavlarına girerek çeşitli fakültelere devam ettiği için görevliler bu sınavları kazanamayanlar arasından seçilmektedir.

Gerçekten önemli bir problem ile karşı karşıyayız. Okuldaki eğitim ve öğretim yılları boyunca belki bir defa olsun bir camide cemaatin önüne geçip namaz kıldırmayan o psikolojiyi yaşamayan gençleri, bir sınavı kazanır kazanmaz bir camiye imam tayin etmek hem kendisi açısından, hem cemaat açısından, hem de din hizmetlerinin yürütülmesi açısından pek çok problemi de beraberinde getirmektedir.

Diğer taraftan, okulunu bitiren ve henüz 17-18 yaşlarında olan bir genci, zaman zaman memleketinden uzak bir şehirde din görevlisi olarak istihtam etmek, bu gençlerden beklenen verimi de azaltmaktadır.

Bu, sadece meselenin bir yönüdür ve belki de telafi edilme imkanı vardır. İmam Hatip Lisesi mezunu olup halen İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyım olarak çalışmakta olan din görevlilerimizin kültür seviyelerini yükseltmek ve mesleğe daha iyi hazırlanmalarını

temin etmek amacıyla açılan İlahiyat Meslek Yüksekokullarını ve bu yıl öğrenci aldığını memnuniyetle müşahede ettiğimiz Eskişehir'deki Açıköğretim İlahiyat Önlisans hazırlama programlarını çok önemli ve takdir edilmesi gereken bir hizmet olarak telakki ediyoruz. Bu, din görevlilermizin daha iyi yetişmesinde çok önemli bir adım olacaktır.

Fakat problem bu kadar da değildir. İmam Hatip Lisesi mezunu bile olmayan görevlilerimizin sayısı da az değildir. Bunlara da mesleki formasyon kazandırmak zorunludur. Yeterli formasyona sahip olmadığı için kendisinin bile yeniden bir eğitime tabii tutulmasını zorunlu gördüğümüz bu insanlar, tebliğ ve irşad görevini nasıl deruhte edecek, toplumu din konusunda ne kadar aydınlatacaklardır. Kaynağını Kur'an ve sünnetten, kitabî bilgiden almadığı için topluma verilen yanlış bilgilerin ve alınan yanlış sonuçların telafi edilmesi çok daha zor olmaktadır. Çünki yanlış kanaatleri izale etmek için ayrıca bir eğitim gerekmektedir.

Karikatürize etmesi açısından burada bir-iki örnek olayı vermek istiyorum.

Amasya-Merzifon'da imamlık yapan ve naklen bir başka yere gitmek isteyen bir din görevlisine, sınav komisyonunda soruyoruz:

- Hoca efendi, görev yaptığınız köylüler sizin "Maturidilik" propagandası yaptığınızı söylüyorlar. Ne dersiniz? Cevap veriyor:

- Hiç bir alakam yoktur, Hocam. Vallahi iftira ediyorlar. Örnek olay, görevlimizin itikadi mezhepler konusundaki seviyesini göstermesi açısından ilginçtir.

Bir başka örnek:

Diyanet İşleri Başkanlığı müfettişleri 1984 yılında genel teftiş için gittikleri Erzurum'da bir din görevlisine soruyorlar:

- Hoca efendi hakkınızda şikayet var, sizin "istibra" yaptığınız iddia ediliyor, ne dersiniz? Hoca cevaben:

- Ben istibra falan bilmem iftira etmişler.

Bu örnekte, din görevlisinin abdest ile ilgili bilgi seviyesini göstermektedir.

Vaizlerimiz açısından da durum pek farklı değildir. Pek çok yetenekli vaizimiz yüz akımızdır. Büyük çoğunluğunu tenzih ediyorum. Ancak toplumsal problemleri bilmeyen, toplumu tanımayan, vaazını hazırlamadan, gerekli kaynakları taramadan kürsülere çıkarak gelişi güzel konuşan vaizlerimiz de az değildir.

Problemler şahıs ile kalmamakta, toplumsal başka problemlere de sebep olmaktadır. Bu nedenle İmam-Hatiplerimizin Müezzin ve Kayyımlarımızın eğitim düzeyleri mesleki bilgi ve becerilerine göre tasnif edilmeli ve her yıl özellikle yaz aylarında İlahiyat Fakülteleriyle işbirliği yapılarak hizmet içi eğitim kurslarına alınmalı ve seviyeleri yükseltilmelidir.

c- Mesleki bilgi ve yeteneklerin yanında toplumun psikolojik ve sosyolojik yapısının bilinmesi tebliğin başarıya ulaşmasının önemli etkenlerinden biridir. Bu nedenle görevlilerimizin mesleki bilgilerinin yanında genel kültür seviyelerinin yükseltilmesi de zorunludur. Her köyde iyi yetişmiş bir İmamın bulunması, bunun toplumu her hafta aydınlat-

ması; toplumun bilgi ve kültür seviyesinin yükselmesine önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu durum milli birlik ve bütünlüğün korunmasında da çok müessir bir faktördür. Bu aynı zamanda din görevlisinin itibarını da yükseltecektir.

Bunun sonucunda din görevlisinden doyurucu bilgiyi alan ve ona inanan insanlar başka mecralara yönelmeyecek dini birlik ve bütünlük de temin edilmiş olacaktır.

d- Dinin tebliği samimiyet ister. Tebliğci, kendisinden beklenen fonksiyonu, hakkıyla icra edebilmesi için ekonomik açıdan yeterli olmalı, başka bir ifade ile müstağni olmalıdır. Toplumda din görevlileri, mevlid ve hatim bekleyen cenaze bekleyen insanlar olmaktan kurtarılmalı, özlük hakları ve ekonomik durumları mutlaka düzeltilmelidir. Din görevlilerinin inandırıcı olmalarında pek tabii olarak başarılarında bu da önemli bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Unutmamak gerekir ki, din görevlilerinin itibarı ile, inandırıcılıkları arasında organik bir bağ vardır. Tebliğ görevi bir temsil görevidir. Temsil hizmetine tahsis edilmesi gereken imkanlar, tebliğ ile yükümlü olan din görevlilerine de tahsis edilmelidir. Kısaca, mütearife haline gelmiş şekliyle ifade etmek gerekirse, "imamlar ve müezzinler zuhuratla, vaizler tuluatla, müftülür de vukuatla uğraşmaktan" kurtarılmalıdır.

e- Tebliğci, tebliğ konularını çok iyi belirlemelidir. Gerekirse, tebliğ konularını tespit etmede mahalli imkanlardan faydalanmalıdır. Bu bakımdan tebliğcinin zaman zaman hapishaneleri, hastahaneleri, adliye koridorlarını ve toplumun genel durumunu yansıtan diğer kamu ve özel kurumları ziyaret etmesi, adli istatistiklerden faydalanması gerekir. Bunlar, tebliğcinin hangi konuyu, nerede ve kimlerle konuşacağı hususunda yardımcı olacağı gibi, muhataplarının kültürel seviyelerine ve konumlarına uygun bir tebliğ sunmasına da yardımcı olacaktır.

f- Tebliğ sadece doğruları anlatmak olmadığı gibi, tebliğci de anlatmakla yetinen bir otomat değildir. Tebliğin amacına ulaşması, anlattığı doğru ve güzel şeyleri önce tebliğcinin bizzat kendisinin yaşaması ile de doğru orantılıdır. Bu nedenle tebliğci "ele verir talkını, kendi yutar salkımı" vecizesinde ifade edilen duruma düşmemelidir.

Bu tür insanların Kur'an-ı Kerim'in: "(Ey bilginler!) **Sizler Kitabı** (Tervat'ı) **okuduğunuz** (gerçekleri bildiğiniz) **halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanıyor musunuz?"**(5) ayeti ve Peygamberimizin Hadisleri ile kınandıkları unutulmamalıdır. Tebliğ ettiği konuların fiili tatbikatına kendisinden başlaması, tebliğcinin samimiyet ve inandırıcılığını artıracaktır. Tebliğci açısından aynı zamanda ahlaki bir yükümlülük olan bu davranış, tebliğ edilen konuların, muhatapları tarafından tatbikatını da kolaylaştıracaktır.

---

5 اتامرون الناس بالبر وتنسون انفسكم Bakara Suresi ayet, 44. Saff Suresinin 2. ayeti de bu konuda tebliğciye önemli ikazlarda bulunmaktadır. Ayetin nüzül sebebi ile birlikte mütala edilmesi, tebliğcinin bu konu ile ilgili hassasiyetini ortaya koymaktadır. Rivayete göre müminlerden bazıları "Keşke Allah bize en çok sevdiği davranışı bildirse de onu işlesek" demişler. Yüce Allah'ta imandan sonra en iyi amelin "Cihat" olduğunu bildirmiş, bu ise kendilerine ağır gelmişti. Bunun üzerine "Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz" mealindeki Saff suresinin 2. ayeti nazil olmuştur. Bkz. Bayraktar Bayraklı, Ayet ve Hadislerle. İslamî Sohbetler, s. 101, Ali Nasıf, Et-Tac, c. 5, sh. 222-225 Er-Rudeni; Cem'ul-Fevaid, Naim Erdoğan Tercümesi, c. 4, sh. 250.

g- Tebliğci, inandığı doğruları anlatırken toplumun psikolojik durumunu ve kültür seviyesini dikkate almak zorundadır. En girift meseleleri toplumun anlayacağı bir dilde anlatmak uzmanlık ister. Tebliğci, ayrıca İslâm'ın ulvi gerçeklerini anlatırken muhataplarını sıfırdan alarak merhale merhale eğiten ve onları olgun bir mümin haline getiren bir psikolog gibi davranmak durumundadır. Bu nedenle tebliğci, muhataplarını karşı kampta yer alan insanlar olarak görmemeli, kendisinin de onlardan birisi olduğunu hissettirmelidir. Onlara kızmamalı, tahkir etmemeli, aşağılamamalı, anlattıklarını anlamadıklarında onları cehalet ile itham etmemeli, ısrarla, samimiyetle müsbet sonuç alıncaya kadar tebliğine devam etmelidir.(6) Gayretinin sonuçlarını belki de dünyada göremeyeceğinin bilincinde olmalıdır. Tebliğden beklenen sonucun alınması uzun zamanlar alabilir. Semeresini belki de uzun seneler sonra görebilir. Bu nedenle tebliğci, tebliğinde usunmamalı, ümitsizliğe kapılmamalı, acele etmemeli, gerekirse bu konuda hakaretlere bile maruz kalabileceğini de dikkate almalı, buna rağmen yumuşaklıkla doğruyu güzeli anlatmaya, örnek olmaya devam etmelidir. Kur'an-ı Kerim'in bu konu ile ilgili yaklaşımı gerçekten insan fıtratını ne kadar güzel yansıtmaktadır.

ادع الى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم بالتى هى احسن ان ربك هو اعلم
بمن ضل عن سبيله وهو اعلم بالمهتدين

Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e hitaben: **"Rasülüm; Sen Rabbinin yolunda hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir"** buyurmaktadır.(7)

Bir başka ayette ise tebliğde insanların psikolojik durumunun gözardı edilemeyeceği vurgulanmakta ve şöyle buyurulmaktadır.

ادفع بالتى هى احسن السيئة نحن اعلم بما يصفون

"Sen kötülüğü, en güzel bir tutumla (güzellikle) **sav. Biz onların yakıştırmakta olduğu şeyleri çok iyi bilmekteyiz."**(8)

Kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmenin tebliğ açısından doğuracağı müsbet sonucuna işaret eden ve tebliğcinin birinci düsturu olması gereken şu ayet meali ile tebliğimi noktalamak istiyorum:

ولا تستوى الحسنة ولا السيئة ادفع بالتى هى احسن فاذا الذى بينك وبينه عداوة كانه
ولى حميم. وما يلقيها الا لذين صبروا وما يلقيها الا ذو حظّ عظيم.

"İyilikle kötülük bir olmaz, Sen kötülüğü en güzel olanla sav. O zaman seninle arasında düşmanlık olan kimse sımsıcak bir dost olur. Buna yani (bu güzel davranışa) **ancak sabredenler kavuşturulur; buna ancak hayırdan büyük nasibi olan kimse kavuşturulur."**(9)

---

6 "Allah'ın Rahmeti sebebiyledir ki, Sen onlara yumuşak davrandın, eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılırlardı. Öyleyse onların kusurlarından geç, onlar için mağfiret dile." Mealindeki Âl-i İmrân Suresinin 159. ayeti davetçinin nezaket ve kabalığına işaret edilmektedir.

7 Neml Suresi, ayet 125.

8 Müminûn Suresi, ayet 96.

9 Fussilet suresi, ayet 34-35. Ayrıca Munziri, Et-Terğib ve't-Terhib c. 4, sh. 106-107, 109, 110, 111.

İslâm'ın kurtarıcı ilkelerinin toplumumuza en güzel şekilde tebliği konusunda, çok büyük gayret ve fedakarlıklara mecbur olduğumuzu ifade ederek hepinize hürmetlerimizi takdim ediyorum.

KIRGIZİSTAN'DAKİ İSLAMÎ İLİMLERİN DURUMU VE GELECEĞİ

Düşenbiyev Salamat USUPOVİÇ
Çev:Rüstem KURMAÇ

Bismillahirrahmanirrahim!

Sayın Başkan!

Kıymetli Şûra üyeleri ve misafirler!

Konuşmamızın Konusu:

"Kırgızistan'daki İslâmi İlimlerin Durumu ve Geleceği" hakkındadır.

Konuşmama başlamadan önce, bu toplantıya Kırgızistan adına beni çağırarak, katılmama imkan sağladığınız için çok teşekkür ediyor, Şura'ya çalışmalarında başarılar diliyorum.

Peygamberimiz (S.A.V.) hadislerinde: "Beşikten mezara kadar, ilim öğrenin, araştırın", Her kim ki bir alim ile bir iki saat beraber otururşa, veya o insan ile beraber iki lokma yemek yerse, veya ondan faydalı iki kelime duyarsa, veya o alim ile iki adım atarsa, Allahü Teala diğer alemde o kişiye iki cennet verir. İşte o cennetin genişliği bu dünyanın iki misli kadardır" diye buyurmuşlardır. İşte bakın, bu iki hadiste söylendiği üzere İslâm dini ilme, ilim ile uğraşan alimlere önem verir. Hidayet yolunu tutan, Allahü Tealanın emirlerini yerine getiren, halkın dini önderliğini yapan kıymetli toplantı üyeleri, sizlerin sağlık-afiyet ve işlerinizde başarılı olmanızı Cenab-ı Allah'tan niyaz ediyorum.

Şimdi sizlerin dikkatlerinizi bir kaç meseleye çekmek istiyorum.

1- Kırgızistan'da İslâmi ilimler hakkında genişçe konuşamama sıkıntısı vardır. Bunun asli sebebi de, devletimizde bu alanda yerleşmiş, düzenli İslâm dini hakkında ilmi araştırma işlerinin bu zamana kadar asgari ölçüde yürütüldüğündendir. Diğerlerini söylemediğimiz takdirde, devletimizde yaşayan halk için "İslâmi ilim" anlayışı yenilik gibi gelir. İslâm dini İslâm devleti kuvvetlenip, sınırlarının genişlediği yerlerde yaşayan halklarda iyice yerleşmiştir. Ama o toplumda ki ilimlerin bir alanı olan "İslâmi ilimlerin" Kırgızistan Cumhuriyeti'ndeki şimdiki durumunu vatanımızdaki İslâm dininin yayılmasının, gelişmesinin özellikleri ile birlikte bakmamız gerekir. Bununla beraber İslâm dininin umum dünya çapında gelişmesinin eğilimleri, kırgız halkının ve Kırgızistan'da yaşayan diğer müslüman milletlerin tarihi, onların toplumsal, siyasi, sosyal-ekonomik, ilerlemesi, mentalitesinin, milli örf-âdet, gelenek-göreneklerinin özellikleri gibi önemli etkenleri hatırlamamak olmaz.

İşte bunların hepsini düşünerek, bu toplantıya katılarak, sizlere sunulan Kırgızis-

tan'daki islami ilimler hakkındaki makaleyi kendim planlayıp, onun içerisinde önemli gördüğüm sorunların hepsini alarak, elimden geldiği kadarıyla malzemelerinden, malumatlardan ve gerçek olgulardan yararlandım. Eksik taraftarı olduysa özür dilerim.

2- Kırgızların tarihinden kısaca bahsetmeden önce size bir az da olsa Kırgızların mensup olduğu İslâm dininin durumunu tasvir etmek istiyorum. Bizim düşüncemizde kırgızların mensup olduğu İslâm dini göz önümüze bir çok karmakarışık şeyleri sergiler. Örneğin, bu karışık şeyin içerisine İslâm dinine kadar ki olan totenizm (Hayvanlara tapınma), animizm (Her şey can (ruh) varolduğuna inanma), fetişizm (her türlü aletlere tabii olaylara vs. tapınma) Tanrıya, Umay anaya (Kırgız Umay), ruhlara tapınma inançları ve şamanizm kalıntıları, veya (Kahinler, kamlar) falcılar bile muhafaza edildiği takdirde, onlar ortodoks (Ehl-i sünnet) olan İslâm dininin kuralları ile karışmıştır. Bu katışığa bizim söylemediğimiz diğer inançları, arkaik adetleri, gelenekleri birleştirirseniz, işte o zaman Kırgızların tuttuğu İslâm dininin asıl tasviri, asıl durumu ortaya çıkar. Bu katışık olan şeyin iyi de, kötü de tarafları vardır. İyi tarafı diye SSCB'nin döneminde 70 yılı aşkın totaliter-Komünist yönetimin, Marksçı-Leninci ideolojinin hücümuna ve kısıtlamasına dayanarak kendini muhafaza ettiğini söylersek olur. Bunun sebebi de İslâm dininin kendine kadarki olan eski dinlerin biçimleri, putperest olan inancın çeşitleri ile karışarak, halkın örf adetleriyle birleşerek ve halkın günlük yaşam sistemine karışıp düşüncesinde de derin iz bıraktığında kötü tarafı diye de, bu her türlü dinler, putperest olan inançlardan müteşekkil katışığın zayıflığı, bir düzene sokulmadığı veya İslâm dininin diğer inançlar, dinler, örf adet ve gelenek görenekler ile yer bölüşerek (paylaşarak) halkın düşüncesinde tek kendisi yerleşmediği söylersek olur. Bu görüntünün yine bir kötü tarafı İslâmı mükemmel derecede anlamayıp kabullenmediği, Kırgızların, babaları, dedeleri (dibi) müslüman sayılan milletlerin diğer dinlere geçmesi olayı, o dinler ile yarışmada mağlup duruma düştüğünü de söylememiz gerekir.

Böylece Kırgızistan'daki şimdiki İslâm dininin, İslâmi ilimlerin durumlarını anlayabilmek için, şüphesi 100'e yakın milletlerden oluşan insanların yaşadığı devletin nüfusunu %60,8 (1997)'ini oluşturarak, cumhuriyete öz ismini verdiği asıl millet-Kırgızların tarihini iyi bilmemiz lazım.

3- Kırgızlar-Merkezi Asyada ki Türk grubunun içerisine giren milletlerin büyüklerinden biridir. Örneğin, Özbek, Uygur, Türkmen, Kazak, Tatar, Başkurd gibi isimler Kırgız ismine nisbetle geç ortaya çıkmıştır. Çoğunluğun bildiği üzere Kırgızlar da umumi Türk halkına ortak Orhan-Yenisey veya runik yazıları benimkidir diye söylemeye, tartışmaya hakları vardır. İşte bu yazı çeşidi her türlü tarihi sebeplerden dolayı yok olup gittiği herkese malum. Bundan başka Kırgızların yazısı, bununla beraber kendi dilinde yazılmış olan yazma kaynakları, kitapları ve diğer eserleri olmamıştır. Fakat Kırgızlar, onların tarihi hakkındaki haberleri biz Çin, latin, fars, Arap dilinde yazmış oldukları âlimlerin, tarihçilerin kitaplarından bilmekteyiz. Örneğin Kırgızlar doğrultusunda ilk malumatı Çin tarihinin babası Sıma Tszyan'ın "Şi-tszi" ("Tarihi yazılar") ve diğer Çin yazı kaynaklarından kırgızlar "gegun" "tsugu" v.s. adlar ve isimlendirmelerle belli. Sıma Tszyanın yazdığına göre, M.Ö. 201 senesinde kahraman ve savaşcı Gunnlar Moodun"un, veya Türklerin isimlendirdiği Oğuzların komutanlığı ile Gyangun veya Kırgız devletini ken-

dine bağlanmışlardır. Diğer taraftan Fransa'ya, Katalonya düzlüğüne kadar ulaşıp, şair jan Piyer Beranjenin yazdığı gibi, binmiş olduğu atını sena ırmağından sulayın Gunların şöhretli kahraman komutanı Atila'nın kanı Türk kanına ait olduğu tarihi bir gerçektir. İşte M.Ö. III asrın sonlarında bile Kırgızların hakkındaki haberi yine bir Çin tarihçisi Banlu kendisinin "Tszyan Han Şu" (Erken Han hanedanlığının tarihi) isimli kitabında Gunnlardan kurtulmuş olan hür (bağımsız) Kırgızları, anların devletini yine aynı Gunnlar Çjiçji hanım komutanlığı altında M.Ö. 40 senesin de yine kendine bağlamış olduğu hakkında yazar.

Bununla beraber Kırgızlar latin yazı kaynaklarında "herkes" "hirkiz"; arap ve fars dilinde "Kırgız", "hırhır" en eski Türk, Uygur ve sağd kitaplarında "Kırgız" ismiyle yazılarak, onların katılmış olduğu vakalar tasvir edilir. Bunların hepsini söyemek tabi ki çok vakit gerektirir ve benim size vermek istediğim noktadan uzaklaştırır.

İşte bu tarihi yazı kaynaklarından biz Kırgızların ta eski Osmanlılardan en sonraki yani tarihine kadarki haberleri, yaşam biçimleri, sosyal ve siyasi yapısını, dinini, kültürünü, ilmini, örf-adetlerini, gelenek-göreneklerini bilmekteyiz.

Kırgızlar XIX. asrın ilk yarısına kadar feodalitel yapıda yaşayıp, göçebe hayvan besiciliğiyle uğraşıp yaşamlarını sürdürmüşler. Göçebe hayat ise, yerleşik hayata mani olup, yer (tarla) çalıştırmaya nisbetle gelişmenin, ilerlemenin minimum basamağı olmaktadır. İslâm dininin Kırgızların içerisine genişçe ve derin yayılmadığının asli sebebi de budur. Çünkü Kırgızlar yer, yayla değiştirerek davarlarının ardından göç edip konakladığından dolayı ve bir yerde devamlı yaşamayıp, ateş külü yığın olup bir yere toplanmamıştır. Diğer taraftan İslâm dininin yayılma sürecinde önemli yeri bulunan mescid, camia ve medreseyi ancak devamlı kardığı köy, kışla ve şehirlerde görmeye imkan vardı.

4- Şimdi konuşmamızın yönünü Kırgızların tapındığı, inandığı dinlere, inançlara en son da İslâm dininin tüm Kırgızların içerisinde dağılımı, tutunması, bu işlemin yürüyüşündeki zorluklar, o zamanki İslam ilminde, kültüründe, edebiyatında ulaşılmış başarılar gibi meselelere dikkatinizi çekmek istiyorum.

Kırgızların İslâm'a kadarki olan nasıl bir dinlere, putperest inançlara tapındığı hakkında konuşmamızın başında kısaca malumat verdik. Bununla beraber yazılı kaynaklara, diğer malumatlara dayanarak şunları ekleyebiliriz. Yazarı belli olmayan X. asra (h. 372/M. 982-83) ait fars dilinde yazılmış olan "Kitap Hududu'l-Alam mina'l-Maşrik ila'l-Mağrıb" (Doğudan batı tarafa dünyanın sınırı) isimli tarihi-coğrafik kitapta Kırgızların ateşe tapındığı, ölüyü gömmediği, kemikleri (cesedi) yakıp, külünü rüzgara saçtığı söylenir. Diğer bir faks alimi Gardini kendisinin XI. asra (1050-1053 yy. Gazneli sultanı Abdur-Raşidin devrinde yazılan) ait "Zeyne'l-Ahbar" (Haberlerin süsü) isimli eserinde Kırgızların ateşe tapındığı, cesedleri yaktığı, Kırgız boylarının birisi ineğe, ikincisi rüzgara, üçüncüsü Kirpiye, dördüncüsü ala kargaya, beşinci kartala, altıncısı güzel ağaçlara tapındıkları yazmaktadır. Bununla beraber kırgızların hayatında kahinlerin (taginumların) veya bizim dilde samanların önemli rolü olduğunu yazmıştır.

Kırgız milletinin islam ile ve tanınmaları ve onların içerisine İslam dininin yayılması hakkındaki ilk haberi Selçuk Sultanlarının Padişah sarayında doktor olarak çalışan ün-

lü tanıklı alim el-Mervazinin "Tabei el-Hayyamın" (Hayvanların tabiatı) isimli XII. asra (120. y. yazılı bitmiş) ait kitabından bilmek mümkündür. Bu kitapta el-Mervazi Kırgızlar önceki adetlerine dayanarak ölen insanın cesedini yaktığını, ateşe tapındığını, daha sonra ne zaman müslüman milletlerle komşu yaşadıklarında ölüyü yere gömmeye başladıklarını yazar. Bununla beraber şamanlar doğrultusunda da yeni dini İslâmı kabul edip, hayatında kullanmaya başlamasıdır diye anlamak mümkündür.

Gerçekleri söylemek gerekirse, İslam dinini yaymayı hedefleri edinmiş araplar ile çatışmayı ve savaşı Türkler ve onun içinde Kırgızlar VII. asrın sonlarında başlamışlardır. 751. yy. Kırgız toprağında Manas Bahadırın vatanı olan Talas vadisinde Talas ırmağının kıyısında arap askerleri ile Tan Çinli askerlerinin ortasında büyük savaş olmuştur. O savaşta araplar yenilmek üzereyken, Kırgız topraklarında yaşayan Karluk Türkleri yardıma gelerek galibiyeti araplar kazanmıştır. Böyle olduysa da, araplar Kırgız topraklarına kendilerinin hakimiyetlerini kuramamışlar. Hürriyeti seven Türk boyları Türkleşmişler, Karluklar Araplara karşı şiddetli direnme göstermişlerdir.

Eğer Araplar İran'ı 15 sene içerisinde kendi hakimiyetlerine almışlarsa, Orta Asya'yı kendilerine bağlamak için bir asırdan da fazla zaman talep geçmiştir. Arapları ilk olarak Türk gardaşlar karşılayıp, Kırgızistan'a sokmamışlar. Ondan sonra da Karluklar onları Kuzey Kırgızistan'dan çıkarmışlardır. Böylece Kırgızistan'da yaşayan Türk kavimlerine İslam dinini silah yoluyla yayma işine muaffak olamamıştır. İslâm dini bu bölgede sulha davet yoluyla, çoğunlukla da Fars şeyhlerinin öğütleriyle yayılmıştır.

İslâm dininin genel olarak Kırgızlar içerisine yayılma zamanları veya vakti hakkında, İslâm'ı araştıranlar arasında bir görüş birliği yoktur. Örneğin, bazı alimler Kırgızların içerisine İslâm dini XVII. asrın başlarında yayılmıştır derler. Bir kısım alimler ise bu olgu işi XVII. asrın ortalarında başlayıp XVIII. asrı kendi içerisine aldığını söylerler. Fakat alimlerin çoğunluğu İslâmın Kırgızistan'a yayılma süreci olarak Hakan Hanlığının organize etmesiyle ilişkisi olduğunu söylerler.

İslâm dininin Kırgızistan'da ve o bölgede yaşayan kavimleri, milletlerin, onlardan biri olan Kırgızların içerisinin yayılmasının düzenli, sırayla olmadığınıda söylememiz gerekir. Sözgelişi İslâm dini ilk olarak genişçe Kırgızistan'a güney kısmına yayılmıştır. Oş Özkend şehirleri İslâm dinini tutan müslümanların devamlı kaldığı yerlere girer. El-Mukaddasi'nin birdirdiğine göre, IX. asırda Taraz, Djikil, Barsgan, Behlu, Atlah, Djamukat, Kulan ve Mekke şehirlerinin hakları İslâm dininde olmuşlardır.

İslâm dininin Kırgızistan'da yayılmasının iyi ve önemli devri olarak Karahanlılar dönemi sayılır (940. yy. Karahanlılar Çüy vadisini hakimiyetlerine almışlardır). Orta çağdaki ünlü tanıklı arap alimi ve şairi Cemal el-Karşi (h. 628 doğumlu/1230-31 m.) diğer bir alim el-Cauhari'nin "es-Surah" isimli coğrafik tarihi eserini arapçadan fars diline tercüme ederek, ona "Eklemeler" yazmıştır. Karşi'nin "Mulhakat es-Surah" eserindeki bilgiye göre İslâm dinini Karahanlıların birinci hakanı Satuk Buğra Han Abdul-Kerim kendisi kabul eder (ö. 955 y.y.) Karahanlı Devletinin başkenti olan şimdiki Çüy-Tokmok şehrinin yanında yerleşmiş Balasagun şehri olmuştur. İslâm'ın yayılma sürecine tanık (şahid) olarak Karahanlılar devrinden kalma Burana ve özkend minarelerini misal verirsek olur. Mah-

mud b. Valinin verdiği malumatta ise: "Karahanlılar Devletinin başkenti Balasagun şehrinde 40 tane cuma kılınan mescid-camii, 200 mescid, 20 hangah ve 10 medrese vardır. Moğolların istilasından sonra bunların hepsi yok olup harabelere dönmüştür.

Karahanlıların zamanında ayrıca Balasagun ve Kaşgar şehirlerinde İslâmi ilimlerin tıp sahasının, matematiğin, astronominin, İslâm medeniyetinin, edebiyatının gelişmesi en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Balasagun şehrinde doğup, büyüyen şöhretli düşünür ve şair Yusuf Has Hacib Balasaguni (1015-16 y.y. doğmuş) Türk dilindeki ilk "Kutadgu Biliğ" (Kutlu bilgim" veya "Hükümdarlık bilgisi") isimli belli eserini yazmıştır. Bize kadar ulaşan haberlere göre bu manası derin eseri Yusuf Balasaguni 50 yaşında başlayıp 1069 senesinde bitirerek Karahanlıların hanı Tamgaç Boğra Karahan Abu Ali Hasan'a hediye eylemiştir. Eserin muhtevası yazarın her sahadaki ilimden coğrafya, tarih, felsefeden derin bilgiye sahip olduğuna işaret eder. "Kutadgu Bilig"de terbiyelik yönü ağır basan önemli atasözleri, insanın kılık-kıyafeti ahlakı, diğer iyi insani tarafları (sıfatları) tanıtan ve onlara çoğarın mısralar çoktur. Bu kitaptan o dönemdeki Türk kültüründeki siyaset, devleti idare etme işi, matematik, astronomi vs. ilimlerden enteresan haberleri almak mümkündür.

O zamanlarda bile Isık-Gölün güney kıyısında yerleşmiş Barsgan şehrinde yine asılı Türk olan ve her taraftan yetişmiş, evrensel, ansiklopedik bilgiye sahip şöhretli tanıklı alim, tarihci, etnografyacı, coğrafyacı, folklorcu Kaşgarlı Mahmud doğmuştur. Kaşgarlı Mahmudun yazmış olduğu kitaplardan bize kadar "Divanü lügati't-Türk (Türk delektiler sözlüğü) ulaşmıştır (464-446.h/1072-1074.m). Diğer taraftan bu söylediğimiz eserin 1226 senesinde Muhammed es-savi tarafından hazırlanmış olduğu fotokopisi, daha sonra Türkiye'de basılarak, diğer Türki dillere çevrilmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un eserinde Türki halkların dili, dialektikleri, sözlük zenginliği araştırılmış, bununla beraber bu kitaptan Türki halklar boyunca tarihi, coğrafi v.s. kıymetli malumatları almak mümkündür. Kitaba eklenen Kaşgarlı Mahmud'un çizmiş olduğu dünya haritası ilim dünyası için önemi çok büyüktür.

Yukarıda söylediğimiz Cemal el-Karşi'nin "Mulhakat as-Surah" adlı eserinde Kırgızistan'ın güneyinde yerleşmiş olan Oş şehrinde bibleyli padişah, veli Süleyman b. davudun veziri Asaf b. Buhriyanın türbesinin Süleyman-tağınyan olduğu yazar. Diğer alimlerin deyiminde, yakında 3000 senelik töreni kutlanacak olan Oş şehrinden öz zamanında ünlü tanıklı müslüman alimler, fakihler, hafızlar çıkmıştır. Örneğin şöhretli tanıklı fakih Mansur el-Oşi (1125. ö.) onun çocukları Ömer b. Musa el-Oşi, imrani Masud ve başka ünlü tanıklı müslüman alimleri Ali b. Osman, Muhammed b. Hamid Abu Abdullah el-Oşi v.s. Oş şehrinden çıkmışlardır.

Kırgızistan'daki İslâm dininin intişarı Moğolların istilası neticesinde devamsızlığa uğramıştır. İslâm'ın yeniden canlanarak, yayılmaya başlaması XIV. asrın sonlarına, yani Moğolistan hanı Toğluk-Timur'un İslâm dinini kabul ettiği zamana denk gelir. Muhammed Haydar Doğlat'ın "Tarihi Raşidi" (1541-1546 yy. içerisinde yazılmıştır) isimli kitabında Toğluk Timurkan döneminde İslâm dini Moğolistan'ın resmi dini olarak ilan edilmiştir. Bu devletin hakimiyetine Kırgızlar'da girmişlerdir.

İşte sözünü ettiğimiz dönemde İslâm dini halkın yerleşik yaşadığı yerlerde, özellikle de şehirlerde yayılmıştır. Diğer taraftan Yedi-Su ve Tyan-Şan'da kalmış Kırgız göçebe kabileleri putperest dinini tuttuğu halde vahşice kalmışlardır.

XIV-XVII. asırlarda Kırgızlar'a İslâmı özellikle sufi tarikatları yaymışlardır. Bu döneme kadar halk içerisinde 922 senesinde "Ene'l-Hak" sözü için Bağdat'ta ölüm cezasına mahkum edilmiş ünlü tanıklı sufi şeyhlerinden biri Hallacı Mansuru Kırgızların ilk babalarından biridir diye sayarak "Samansur" ismiyle zikrederler. Kırgızlar'ın halk yöneten hükümdarlarının içerisinden çoğunluğu İslâm dinini Ferganalı sufi bir şeyh Lutfullah'ın, karadağlı şeyh Hoca İshak'ın davetleri ve çabalarıyla kabul etmişlerdir.

Fakat o devirlerde Kırgızlar göçebe hayatları yüzünden sosyal muamelelerin iyi gelişmediğinden dolayı İslâmı anlayıp genişçe öğrenmeye imkanları olmamıştır. Osmanlı-Türk tarihçisi Seyfi Çelebi'nin "Tavarih" (Olayları sırasıyla düzenleyip yazma) veya "Hronik" isimli XVI. asrın sonlarında yazılmış olan eserinde Kırgızlar ve onların dini hakkında önemli malumatları vardır.

Seyfi Çelebi'nin bu eseri Kırgızistan'da Milli İlimler Akademisinin El yazmalar bölümünde saklı durmaktadır. (Uhb. No. 1576) Fakat S. Çelebinin biyografisi hakkında bizde hiç bir malumat yok. Eğer imkanı varsa bize bu yönden Türk kardeşlerimiz yardım ederlerse çok iyi olur. S. Çelebi ise Kırgızlar-bir çok boydan meydana gelen göçebe halk, onlar Kafir'de, Müslüman'da değillerdir diye zikretmiştir. Diğer bir XVIII. asırda yaşamış olan Mahmud b. Vali Kırgızların çoğunluğu kafirlerdir diye yazmıştır.

Hakand mollaları ile işanlar Kırgızlar'ın içerisinde İslam'a davet yükseltmişlerdir. Amma onların hareketleri o kadar da iyi neticeleri vermemiştir. Onlar Kırgızistan'ın ancak Fergane vadisine yakın topraklarda yaşayan Kırgızlar'ın içerisinde başarılar elde etmişlerdir.

Oş ve Özkend şehirlerinde mescid, medreseler kurularak onların sayısında yükseliş olmuştur. Kuzey Kırgızistan'da Rusya'nın hakimiyeti altına girene kadar tek bile mescid, vakıf olmamıştır.

O dönemlerde Kırgızistan'ı gezip dolaşıp, halkın hayatını yakından tanıyan Rus seyyah, M. Venyukov "Kırgızlar İslâm'ı az bilirler veya tamamen bilmez dersek de olur" diye yazmıştır. Diğer taraftan da Kazak kardeşlerden olan alim Çokan Valihanov; "Tüm kırgızlar İslâm dinindedirler, kendilerini müslüman olarak sayarlar. Fakat, İslâm dininden hiç haberi yoktur, onun esaslarını, farzlarını bilmezler. Okuma yazma bilen insanlarında, dinden az çok bilgisi olan, beş vakti namaz kılan ve oruç tutan bir tek bile Kırgızı görmedim" diye yazdığı yeri var. O hatta ki karşılaşan beylerden hiç birisinin Peygamberin ismini söylemediğini de zikreder.

Gerçekten, XIX. asırda Kırgızların içerisine İslâm dini yayılmamıştır, onu okutmak hiç olmamıştır diye söylemek hiç de doğru değildir. Çağdaş Kırgız tarihçilerinden biri olan A. Camanakaraev yeni fikriye o dönemlerdeki islâm dinini okutma işleminin, medreselerin, talebelerin sayısını, halkın okuma yazma oranınının doğru ve tüm ispatlanmış olduğu eserleri yazmaktadır. Sizlere söylememiz gerekir ki, SSCB'nin zamanında ideolojik, siyasi sebeplerden dolayı kitaplara, istatistiklere böyle dini mevzudaki malumatlar alınmamıştır. Daha sonraki malumatlara göre Kırgızların içerisinde Kırgız, Türk,

Arap ve Fars dillerinde yazmayı ve okumayı bilen insanlar çok olmuştur. Örneğin, ünlü tanıklı şair molla Niyaz (1823-1899) kendisinin eserlerini bu dillerde yazabilmiştir. Kırgız milletinin ünlü tanıklı insanları Alimbet Datka (ünvan) 1850 senesinde Oş şehrinde büyük bir medrese yaptırmıştır. Koşu oğlu Mırzakulbek Kırgızistan'a da Özbekistan'a da kendi parasına medrese yaptırmıştır ve diğerleri ve medreselerde okuyup bitiren bilgili, alim insanlardan olmuşlardır. 1914 senesinde Oş ilinde 83 medrese olmuştur. Kırgızistan'daki medreseleri bitirenlerden bazıları eğitim-öğretimlerini diğer yer ve şehirlerden devam ettirmişlerdir. Mesela, Ufa şehrindeki Usulu Çedid ile okutan şehretli Galiye medresesinde 1914 senesinde İşenaalı Arabaev, ishak Kanatov, Narınkul Abirov gibi insanlar okuyup bitirenlerden sayılır. Bir de Orta Asyadaki, onun içerisinde Kırgızistan'daki usulü Cedid öğretim merkezleri, XX. asrın II. yarısında Türkiye ve Mısır gibi devletlerde eğitim reformları yapılarak yeni usul (Usülü Cedid) öğretim merkezleri açılmaya başladıktan sonra ortaya çıkmıştır.

SSC döneminde Kırgızistan'da halkın okuma yazma oranı Ekim (Oktyabr) inkılabına kadar %0,6 teşkil eder diye yazılmıştı. Bu sayıya ancak Rusça okur yazar bilen insanları almışlardı. A. Camankaraev'in araştırması bu istatistiğin doğru olmadığını ispat ederek Arapça, Türkçe, Kırgızca, Farsca okuma yazma bilen Kırgızların kattığı zaman halkın okuma yazma oranı %7,9'i teşkil ettiğini ispatlamıştır.

Bununla beraber Ekim inkılabına kadar dini ve dünyevi anlamdaki birçok kitaplar matbaada basılmıştır. Buna delil olarak da Molla Kılıç'ın (1866-1917) 1911 senesinde Kazan şehrinde neşredilmiş olan "Zelzele" (Kırg. Zilzala) destanını (Uzun şiirini), Osmanali Sıdıkov'un 1913 senesinde Ufa'da neşredilen "Kırgızların kısaca tarihi" daha sonra eklenerek tekrar neşredilmiş olan "Şabdan'a yazılmış Kırgız tarihi" adlı kitaplarını ve işenalı Arabaev'in Ufa'dan neşredilmiş olan iki dil boyunca gibi kitaplarını sayarsak olur.

Kıymetli Konferans konukları ve dinleyiciler!

Sizin de duyduğunuz gibi yukarıda söylenilen her türlü sebeplerden dolayı Kırgızların temiz tuttuğu İslâmi ilimler onların gelişmesi hakkında söz etmek zordur. Ekim devrimine kadarki Kırgızların tuttuğu İslâm dini, ilmi, tarihi ve durumu özetle böyle geçmiş ve olmuştur.

Kırgızistan'ın bir Cumhuriyet olarak SSCB'ye bağlı olduğu dönemlerde ateizm siyasetinin çaba ve gayretleri şiddetli olduğunun şahidisiniz. Böyle bir siyasetten dolayı diğer dinler gibi İslâm dini de çok zarar görmüştür. Örneğin, sadece 1940 senesinde Kırgızistan'da 90 tane mescid kapatılmıştır. Sosyologların araştırmalarına göre, 1987 senesinde SSCB'de yaşayan İslâm dinindeki müslümanların %70'i kendilerini ateist, dinsiz (gayr-ı din) olarak saymışlardır. Dini konuda yazılan kitapların, araştırmaların tümü ateist bir düşüncede yazılmıştır. Allahu Tealanın emriyle 1991 senesinde Kırgızistan, Kırgız milleti bağımsızlığa kavuştuktan sonra, inşallah, durum iyiye döndü.

5- Kırgızistan kendi kendine bağımsız bir devlet olduktan sonra, devletin tüm vatandaşlarına, milletine, dinine, diline v.s. özelliklerine bakmaksızın din tutma ve iman bağımsızlığını hediye etti. İlk basamağa insan hakları kondu. Önceden unutulmakta olan İs-

lâm dinine, halkın gelenek göreneklerine-adetlerine hayatta faydalanarak, kullanmaya tüm şartlar teşkil edildi. Anayasa dine esaslanmayan hür (bağımsız) müstakil, demokratik, özgürlüğe açık bir toplumu kurma vazifeleri yazılarak, din devletten, eğitimden ayrı olsa bile dini meseleler her zaman dikkatte ve yardım merkezinde olmaktadır. Anayasaya, diğer konulara layık devlet dinin, din de devletin işlerine karışmayacaktır.

İslâm dini istediği gibi; şartlara göre gelişmektedir. Eğer 1990 senesinde, ne zaman ki Kırgızistan daha bağımsızlığa kavuşmadığı vakit, devlette sadece 40 tane mescid olmuştur. Şimdiyse anların sayısı 2000'e ulaştı. Medreseler yok denecek kadar az olmuşsa, şimdi onların sayısı 20'den fazladır. Bişkekte Hazreti Umar ismindeki İslâm Enstitüsü çalışmaktadır. Enstitüde 500 kadar talebe eğitim görmektedirler. Önceden devletin insanları dış devletlerden dini bilgi almak ve okumaksızın, sadece sayılı bir veya iki tanesi gidebilirdi. Şimdiyse Türkiye'den, Mısır'dan, Ürdün'den, Pakistan'dan, Suudi Arabistan'dan ve başka devletlerden eğitim görmüş müslüman çocukları çok sayıdadır. Kur'an-ı Kerim Kırgızca'ya tercüme edilerek İslâmi eserler de yazılıp yayınlanmaktadır.

"İslâm medeniyeti", "Şeriat", "İmam dersleri", "Dil" v.s. dini gazeteler devamlı çıkmaktadır.

Kırgızistan'da İslâm dinini yeniden canlandırarak, geliştirmede dış devletlerdeki kardeşlerin; dindaşların katkıları çok büyük olmakta. Örneğin, diğer yerlerdeki mescid, cami, medreselerin yapım işlerinin masraflarını karşılamışlardır. Buna sadece bir misal veya 1995 senesinde Bişkek'te açılan merkezi mescidi kurmada "el-vakf el-İslâmi" cemiyeti 122809 amerikan doları, 97645 som vermiştir.

İslâm Bank ise Hazreti Umar ismindeki İslâm Enstitüsü için büyük bir binayı satın alarak vermişlerdir. Böyle yardımlar çok olmuştur ve onların hepsini söylersek vakit yetmez. Böyle olunca da, kardeş Türkiye devletinin, Türk milletinin yaptığı yardımları, yaptıkları iyilikleri özellikle söylemek istiyorum. Özellikle de Diyanet Vakfı, onun başkanlığında çok sayıda yardımlarını esirgememişlerdir. Örneğin, bu vakfın masraflarına bizim devlette ilkelerden olarak Oş Devlet Üniversitesinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. 6 yeni bina ve talebelere yatakhane inşa edilmiştir. Öğretim işine gerekli mobilya, cihaz-donatımları, kitapları Türkiye'den getirmişlerdir. Türkiye'den gelmiş olan 5 müderris ders vermektedir. Onların maaşlarını da vakıf öder (karşılar) 60 talebe eğitim alır. Onlar 2 sene Türkiye'de 3 sene de Kırgızistan'da eğitim görürler. Bu öğretim merkezini 56 tane talebe bitirerek, onun içerisinden 6 tanesi yüksek lisans için Türkiye'ye gönderilmiştir. Diyanet Vakfı bu projeyi yapmak için 3.500 ABD doları masraf yapmıştır. Vakıf Koçkar köyündeki "Ak-Mescid"in inşaat işine 350 bin dolar harcamıştır. Bununla beraber aşağıdaki şu 5 çeşit kitab kırgızcaya çevrilmiştir.

1- Kur'an-ı Kerim, Arap dilinde,

2- Seyfettin Yazıcı'nın "Resimlerle Namaz",

3- Osman Keskioğlu'nun "Siyer-i Nebi (Hz. Peygamberin Hayatı),

4- Ali Himmet Berki ile Osman Keskioğlu'nun "Hatemü'l-Enbiya (Hz. Muhammed ve Hayatı").

5- Mehmet Soyman'ın "Cep İlmihali" (İslâm dininin kanunları) gibi kitaplar Kırgızca'ya tercüme edilerek, bedava dağıtılmakta. Söz gelişi bu konuşmamda kitap yazarlarına teşekkür etmekle beraber bir teklifte bulunmak istiyorum. Yukarıda söylediğimiz kitapların muhtevası hakkında laf yok ama onların Kırgız diline çevirisi iyi değil. Yani eksik, anlaşılması zor bir dilde tercüme edilmiştir. Mütercimlerin bu konuda uzman olmadıkları ortada açıktır.

Eğer bu kitapları bundan sonra da çıkarma planı varsa. Onların tekrar bir çevirisini yapmak lazım. Yani okuyucunun bu kitapları okuduğu zaman ne okuduğunun farkında olması gerekir. Bizim fikrimizde, işte o zaman İslâm'ın gayesini, manasını iyi anlayıp, İslâm dinine hürmet gösteren ve dine gönül vererek okuyan Müslümanların sayısı artacak ve bu sayede bilgisi de genişler. Bununla beraber o kitapları yazan alimlerin gayret ve çabalarının akibetleri dönecektir bence?

Kardeş Türkiye Cumhuriyeti'nin Kırgızistan'daki Elçiliği, ayrıca hepimizin hürmet gösterdiği Elçiliğin Din İşleri Müşaviri Süleyman bey Coşkun şimdiki zor şartta devletimize, Kırgız halkına büyük yardımlarını yapmaktadır. Süleyman bey Müftiyat ile birlikte Türkiye'deki yaşı 18'i geçmemiş olan çocukların Kur'an kursuna talebeleri her sene seçerek gönderiyor. Gidecek olan çocuklar sadece yol parasını ödediler. Türkiye Devleti de yemek, yatak ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu sene 22 tane çocuk gönderildi. Onların içerisinden başarılı olanları seçilerek Türkiye'nin Yüksek Öğretim Merkezlerinde okutulmakta, Mesela böyle çocuklardan birisi en iyi olan Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde, ikincisi de İstanbul'daki Marmara İktisat Fakültesi'nde okumaktadırlar. Kurban Bayramında 1998 senesinde Türk kardeşlerimiz toplam hepsi 350 koyun keserek halka dağıttı. Türkiye'den 15 İmam gelerek Kırgızistan'da görev yapmakta, onların 4'ünün maaşlarını Türkiye Devleti, 11'ini de Diyanet Vakfı öder. Bunlar sadece dini yönden olan yardımlardır.

Diğer taraftan gelen Türkiye Devleti'nin, Türk kardeşlerimizin gösterdiği yardımları sayarsak bitmez.

Kıymetli toplantı üyeleri ve dinleyiciler!

Makalemi bitirirken yine bir kere söyleyeceğim şey, işimize Kudretli Allah'ü Teala yardımcımız olsun! Şimdiyse sorularınız varsa cevap vereyim?

YURT DIŞINDAKİ VATANDAŞLARIMIZIN MİLLÎ VE DİNÎ KİMLİKLERİNİN KORUNMASINDA UYGULANACAK YENİ İRŞAD USULLERİ

Osman BARIŞ

Allah'a hamd, Resulüne selâtu selam ile sözlerime başlarım.

Sayın Başkan, Değerli Kurul Üyeleri!

Bu konuyu seçmiş olmamın sebebi, yurt dışında beş yıl görevli olarak bulunmuş olmamdır. Tebliğimi gözlem ve tecrübelerime dayanarak hazırladım.

İslâm kabalığı ve cehaleti yok etmek için gelmiş, ilme ve ahlâka dayalı bir sistemdir. Kur'an-ı Kerim ilmin temel vasıtası olan *"kalem"*i ismen zikrederek ve *"oku"* emriyle nâzil olmaya başlamıştır. Peygamberimiz'e, nâzil olan ilk ayetlere baktığımızda, İslâm binasının *"rab-insan-ilim"* üçlüsü üzerine tesis edildiğini görürüz:

"Yaratan rabbinin adıyla (besmele ile) oku! O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku ve öğren! İnsana bilmediklerini öğreten ve kalemle yazdıran rabbin ekremdir (en cömerttir)"[1]

İnsanın Yaratılış Gayesi

İnsanı yarattıklarının pek çoğuna üstün kılan Cenab-ı Allah; *"Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."*[2]

İnsanın yaratılış gayesi de Kur'an-ı Kerim'de *"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"*[3] şeklinde açıklanmaktadır.

"Allah'a kulluk etmek" olarak ifade edilen bu gayeye hangi yolla ulaşabileceğimiz de Kur'an'da çok net bir biçimde ortaya konulmuştur. Kulları içinden ancak bilenler, Allah'tan gereğince korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır.[4] Mekke'de nâzil olan âyetlerden birinde, Peygamberimiz'e Allah şöyle öğütte bulunur: *"Deki; Rabbim, benim ilmimi artırır"*[5] Yine Kur'an-ı Kerim insanlar arasında tek üstünlük ölçüsü

(1) Alâk 96/1-5.
(2) İsrâ 17/70.
(3) Zâriyat 51/56.
(4) Fâtır 35/28.
(5) Tâhâ 20/14.

olarak ilmi göstermiştir. *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."*[6]

Dinde İrşad ve Tebliğin Önemi

İnsanın yaratılış gayesi *"Allah'a kulluk"* olunca, ona bu gayeyi hatırlatmak ve vazifesini yerine getirmede yol göstermek için bizzat Cenâb-ı Hak peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Peygamber ve onların getirmiş olduğu ilahî mesaj insanları yaratılış gayelerine ve kulluğa irşad amacını taşır. *"Emir bi'l-Ma'rûf ve nehiy ani'l-münker"* bütün semâvi dinlerin özünde mevcuttur. Hz. Adem hem ilk insan hem de ilk nebîdir. İnsanlık hiçbir dönemde uyarıcısız (nezir) bırakılmamıştır. *"Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-Münker"* yolunda nic nebîler şehid olmuş eza ve cefaya katlanmışlardır. (Hz. Zekeriyyâ, Yahyâ gibi). Peygamberlerin bile uğruna şehid olmaktan geri durmadığı *"tebliğ ve irşad"* vazifesinin önemine Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde de işaret edilmektedir. *"Size rabbimin vahyettiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediğiniz şeyleri Allah tarafından gelen vahiy ile biliyorum.*[7]

"Size rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm."[8] Muhatap olarak bütün insanlığı hedefleyen Kur'an-ı Kerim ve O'nun tebliğcisi Hz. Muhammed davet ve irşadda belli bir metot takip etmiştir. *"Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu, Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez."*[9]

Konumuz "irşad" usulleriyle" alâkalı olunca Kur'an ve Hz. Peygamber'in metoduna dair birkaç nokta üzerinde durmak uygun olacaktır.

Kur'an ve Sünnette Tebliğ ve İrşad Usulü

Allah'ın mesajının insanlığa intikalinde beşerî bir varlığın (Peygamber'in) ve beşerî bir vasıtanın (lisan) kullanılmasının zarureti açıktır. Bu hususu açıklamak için Kur'an-ı Kerim'de şu ayetin yer aldığını görmekteyiz." (Allah'ın emirlerini) *Onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik. Sonra da Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Çünkü o, güç ve hikmet sahibidir."*[10] İsrâiloğulları'na ilahi kitaplar nasıl Hz. Dâvûd ve Hz. İsâ'nın lisanı ile gelmişse, "İsrâiloğulları'na ilahi kitaplar nasıl Hz. Dâvûd ve Hz. İsâ'nın lisanı ile gelmişse, "İsrâiloğulları'ndan kâfir olanları da, Dâvûd ve Meryem oğlu İsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır."[11]

İslâm Peygamberi'nde Kur'an-ı Kerim, toplumun konuştuğu dil ile yani ana dili ile

(6) Zümer 39/9.
(7) A'râf 7/62.
(8) A'râf 7/62.
(9) Mâide 5/67.
(10) İbrahim 14/4.
(11) Mâide 5/78.

gönderilmiştir. Zira, maksat onun anlaşılmasıdır. "(Resulüm!) Biz Kur'an-ı sadece, onunla Allah'tan sakınanları müjdeleyesin ve inat edenleri uyarasın diye senin dilinle (indirilip okutarak) kolaylaştırdık".[12] "Anlayabilesiniz diye, Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik."[13] (Bu) âyetleri, bilen bir toplum için Arapça bir okunuşla açıklanmış bir kitaptır."[14] Bu noktada şu tesbiti yapmamız mümkündür. Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'i inzâl buyururken muhataplarının dil ve kültür durumlarına büyük bir önem atfetmiştir. Bu tesbit diğer semâvî kitaplar için de geçerlidir. *"Biz bunu yabancı dilde Kur'an yapsaydık diyeceklerdi ki ayetleri açıklanmalı değil mi? Bir Arap yabancı dilden (ne alar)? De ki; bu kitap inananlar için hidayet ve şifadır".*[15] Peygamberimiz de hayatı boyunca İslâm'a davet mektupları ile gönderdiği elçilerini, gidilen yerin dilini bilen kimselerden seçmiştir.[16]

Kısaca belirtmek gerekirse, günümüzde tebliğ ve irşad faaliyetleri yürütülürken dikkate alınması lâzım gelen en önemli husus; muhatabı iyi tanımak ve ona hangi noktalardan ve ne şekilde yaklaşılacağını iyi tesbit etmektir. Kur'an ve Sünnet bu ölçüye dikkat çekmektedir. "Biz peygamberler, insanlara mertebelerine göre muamele etmek ve onların anlayış ölçülerine göre konuşmakla emrolunduk".[17] Tebliğcilere de *"insanlara mertebelerine göre muamele edeniz."*[18] tavsiyesinde bulunmuştur.

Avrupa'da Takip Edilecek İrşad Usulleri

İrşad usullerinin belirlenmesinde esas alınacak en önemli ölçü; muhatabın sosyal, kültürel ve psikolojik konumudur. Bu açıdan yurt dışında ve bu arada Avrupa'da yaşayan vatandaşlarımızla ilgili irşad hizmetlerinde takip edilecek metot ve usulleri düşünürken, bu insanlar sosyal ve kültürel problemlerini öncelikle tesbit etmemiz gerekir. Bilhassa Avrupa'da bu problemleri şu şekilde sıralamamız mümkündür.

1- Dinî Problemler: Günümüzde Avrupa'da dinî sahada sunulan hizmetler oldukça sınırlı bir alana inhisar etmekte ve genelde yaşlı kesimi muhatap almaktadır. Bilhassa üçüncü ve dördüncü nesil ve bayanlarla bir iletişim kopukluğu söz konusudur.

Birçok dindar ailenin çocuğu inançsızlık bataklığına düşmüş ve düşmeye de devam etmektedir. Zira bu çocuklarla iletişim kuracak, onların diliyle kendilerine hitap edecek ve onların sosya psikolojik durumuna vâkıf ve onlara hizmet sunacak ehliyetli irşad elemanlarının sayısı oldukça azdır. Bu vatandaşlarımızın bütün problemlerini kendi problemi gibi değerlendiren, çareler arayan, bu yüzden uykuları kaçan vatandaşının derdi ile hem dert olan görevliler, problemleri çözme yolunda mesafe katedecektir. Allah Peygamber'ine hitaben; *"Demek bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa bir üzüntü duyarak arka-*

(12) Meryem 19/97.
(13) Yûsuf 12/2.
(14) Fussilet 41/3.
(15) Fussilet 41/44.
(16) İbn Sa'd, et-Tabakat, I, 258.
(17) İhyâü Ulûmi'd-din, I, 63, 105.
(18) Ebû Davûd, Sünen, nr. 4842; Beyhaki, Adâb, nr. 322-323.

larından kendini âdeta tüketeceksin."[19] Bu âyetten mürşid ve diğer görevlilerin kendi paylarına çıkaracağı dersler vardır.

2- Dil Problemi: Bugün Avrupa'da yaşayan bilhassa üçüncü ve dördüncü nesil, ciddi bir ana dili problemi ile karşı karşıyadır. Bu çocuklarımız ebeveynleri ile Türkçe anlaşmakta güçlük çekmektedir. Kültürlerin aktarımında vazgeçilmez unsur olan "dil" probleminin bir şekilde çözümlenememesi halinde bu gençlerimizin millî ve dinî kimliklerinin muhafazası zorlaşacak ve irşad hizmetlerinden de gereği gibi faydalanamayacaklardır.

3- Kültürel Problemler: Avrupa'da yaşayan insanımızdan özellikle Avrupa'da doğanlar veya çok küçük yaşta Avrupa'ya gidenler ciddi bir ikilem ve kültür çatışmasıyla karşı karşıyadır. Evde anne babasından aldığı kültür değerleri ile toplum ve eğitim kurumlarından aldığı kültür değerleri arasındaki ciddi uyuşmazlık onları bunalımlara sevketmektedir. Bu sebeple üstün nitelikli, hâfızası sağlam, bilgili "özel personel" yetiştirilip ve atamaları yapılmalıdır.

Gerek Diyanet İşleri Başkanlığı ve gerekse diğer kuruluşlar tarafından sunulan hizmetler cami çevrelerinde odaklaşmış ve yaşlı kesimi muhatap almaktadır. Bu hususta oradaki yaşlı vatandaşların, din görevlilerinin gençlerle ilgilenmesini hazmedemedikleri bir vakıadır. Görevlilerin gençlerle özel ilgisi, yaşlıların çeşitli iftira ve şikayetlerine sebep olmaktadır.

Çözüm Önerileri

1- Din Eğitimi

Bu güne kadar Avrupa'da sunulan dinî hizmetler faydadan uzak olmamakla beraber oldukça sınırlı biralanda kalmıştır. Üçüncü ve dördüncü neslin dil ve kültürel problemleri göz önüne alındığında bu hizmetlerin etki alanı daha da daralmaktadır. Bu durumda yapılması gereken "yerinden" hizmete yönelmek ve buna ağırlık vermektir. Yani dini ve ilim adamlarını yetiştirmek dahil, Avrupa'daki insanımızın kendi eğitim ve öğretim müesselerini kurmasında devlet olarak onlara öncülük etmeliyiz. Bu vatandaşlarımız her bakımdan kendi ayarları üstünde durabilecek konuma getirilmelidir. Bu durumda dil problemi olmayan ve yaşadığı toplumun kültürüne vakıf din ve ilim adamları yetişecektir. Bu noktada Gibb ve Renon gibi müsteşriklerin şu sözünü hatırlamakta fayda görüyorum. "biz Gazzâlî kadar devrinin kültürüne hakim ikinci bir insan bilmiyoruz."

2- Dil Probleminin Halledilmesi

Biraz önce Kur'an ve Sünnet'te muhatabın "din" probleminin dikkate alındığını örnekleriyle ortaya koymaya çalıştık. Zira dil muhataba ulaşmakta en önemli iletişim aracı olma özelliğini korumaktadır. Bu sebeple; dinin ve millî kimliğin vatandaşlarımıza anlatımında ana dilin önemi izahtan vârestedir. Bu açıdan ilgili ülkelerin konum ve yönet-

(19) Kehf 18/6.

melikleri de göz önünde bulundurularak bu ülkelerdeki bilhassa üçüncü ve dördüncü nesle ana dilleri ile millî ve dinî eğitim ve öğretim ikânları sunulmaya çalışılmalıdır. Bu hizmet cami lokallerinde üçbeş ihtiyarla meşgul olmaktan çok daha hayırlı bir hizmet olacaktır. Yalnız bu problemin çözümü bir günlük ve kolay bir mesele değildir. Bu açıdan problemin halline kadar geçecek zaman zarfında yeni kayıpların doğmasını önlemek için ara çözümlere ihtiyaç vardır. Bu noktada en erken yapılabilecek olanı, Avrupa ülkelerinde hizmet verecek olan din görevlisi ve öğretmenlerin mutlaka gidecekleri ülkenin dilini öğrenmeleri gerekmektedir. Peygamberimiz'in tatbikatı da böyle olmuştur. Ayrıca bu husus cihanşümul bir din olan İslâm dininin Avrupa'lılar arasında da tanınmasını kolaylaştıracaktır. Bir imam, en azından bir Batılı din adamı kadar Arapça'ya ilâveten bir Batı dili bilmelidir. Aksi halde dinî hizmetler birinci kuşakla yani yaşlı kesimle sınırlı kalacak ve gençlikle aramızdaki uçurum gittikçe büyüyecektir.

3- Kültürel Alanda Verilmesi Gereken Hizmetler

Avrupa'da doğan veya çok küçük yaşta yurt dışına giden çocuklarımızın ciddi bir kültür çatışmasıyla karşı karşıya olduğunu yukarıda belirttik. Türk-İslâm kültürünün bu nesillere aktarılmasında en önemli rolü oynayacak müesseseler eğitim ve öğretim kurumlarıdır. Ama ne yazık ki bazı ülkelerde (Hollanda gibi) özel eğitim kurumları açma imkanı bulunmasına rağmen, bu konuda gerekli ve yeterli girişimler bu zamana kadar yapılmamıştır. Kurulmuş olan İslâm okulları da genelde Arap müslümanların idaresinde olduğu için Türkler'in bu okullardan istifadeleri sınırlı kalmaktadır. 1997 yılı sonlarında kurulmuş Avrupa'nın ilk ve tek İslâm Üniversitesi "Rotterdam İslam Üniversisetisi" ile ciddi ve müsbet ilgimiz olmamıştır.

Bu alanda hızlı okullaşmanın lüzumu bizce izahtan vârestedir. Cami çevrelerinde verilen kültürel hizmetler yetersizdir.

Kültürel hizmetlerde basın ve yayın kurumlarının önemi bilindiğine göre bu ülkelerde de millî kültür ve irşad hizmetlerinde bu kurumlardan âzami ölçüde yararlanılmalıdır.

Teklif ve Temenniler

* Camiler, sosyal hizmetleri ihtiva eden birimleri de içerecek tarzda yapılmalı bu konuda tip projeler geliştirilmelidir.

* Tatiller dikkate alınarak, irşad ekipleri daha sık gönderilmelidir.

* Gezici vâizler ve Kur'an kursu öğretmeni tayinleri yapılmalıdır.

* Nüfusu yoğun, cemaati çok olan camilere ihtiyaca yetecek kadar görevli tayin olunmalıdır. (Vaiz, Kur'an kursu öğretmeni ve imam gibi.)

* Aileler arası diyalogun geliştirilmesi için ev sohbetlerine ağırlık verilmeli, bu konuda bille programlar takip edilmelidir. (Dinî ve millî hikaye ve romanlar gibi.)

* Cami dernekleri ve okul aile birlikleri problemlere beraber çareler aramalıdır.

* Yaşlı nüfusun (kadın-erkek) vakitlerini değerlendirip sosyal etkinlikleri sürdürebilecekleri kıraathane ve şark kahvesi gibi yerler yaygınlaştırılmalıdır.

* Din görevlisi olarak gönderilecek personelin yurt içindeki kursları, gidecekleri ül-

kelere kaydırılmalıdır. Vakıf merkezleri bu iş için elverişle hala getirilip ülke, çevre ve çalışacağı yer hakkında bilgi sahibi olduktan sonra göreve başlatılmalıdır.

* Yurt dışında izlenmesi mümkün olan TV yayınlarında Türkiye'yi tanıtıcı, belgesel ve bölgesel yayınlarla birlikte izlenme saatleri de dikkate alınarak millî ve dinî programlara ağırlık verilmeledir.

* Diyanet Dergisi ve Diyanet Çocuk Dergisi okullara, camilere ve kıraathanelere görevliler vasatısıyla ücretsiz olarak ulaştırılmalıdır.

* Gençlerin ve çocukların lisan durumları da göz önünde bulundurularak Kur'an, Sünnet ve millî kültürümüzü ihtiva eden bol resimli, süreli yayınların neşrine ağırlık verilmelidir.

* Duvar ve masa takvimleri mesajlarla dolu cazip hale getirilmelidir.

* Türk çocukları için ana okulu, çocuk yuvası, kolej ve yurtlar belli bir proje dahilinde yapılıp işletilmelidir.

* Yurt dışındaki üniversitelere devam eden gençlerimizde her yıl bir artış olmaktadır. Bu gençlerle yakından ilgilenecek özel bir birim oluşturularak uygun görülenlere burs tahsisleri yapılmalıdır.

* Din görevlileri ile ilgili yapılan şikâyetler incelenmeden görevli hakkında işlem yapılmamalıdır.

* İrşad mevzularının güncel, aktüel, hurafelerden arınmış, gerçekçi ve ilmî olmalarına hassasiyet gösterilmelidir.

* Veli-Öğretmen ve din görevlisi iş birliği temin edilerek öğrenciler yakından izlenmelidir.

* Gençlik şûraları tertip edilerek bu şûralarda problemlerin tesbiti ve çareleri aranmalıdır. Şûralarda problemlere yönelik kapsamlı anketleryapılmalı ve değerlendirilmelidir.

* Kütüphanelerde dinî ve millî kitaplarla zenginleştirilmelidir.

* Boyama kitapları, yap-boz ve logolarla kültürümüzü tanıtan ve öğreten malzemeler üretmeli ve çocuklara ulaştırılmaladır.

* Ders araç ve gereçleri ile kitaplar basit, sade, kolay, anlaşılır ve uygulanır tarzda hazırlatılmalı. Bu kitaplarınher bölümünün sonuna test usulü soru ve cevapları konmalıdır. Zaman zaman görevliler mârifetiyle yapılacak anketlerle tesbit edilen problemlere çareler üretilmelidir.

* Hz. Peygamber'in "İşlerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır."[20] sözünden hareketle, "yurt dışında yaşayan 3.455.402 Türk vatandaşının"[21] asimile olmalarını önlemek Türk ve müslüman kimliklerini koruyabilmelerini sağlamak için, devletin ilgili birimlerindenmüteşekkil, sahalarında uzman şahıslardan oluşturulmuş vatandaşın meselelerini sürekli izleyip takip eden, plan ve programlar geliştiren bir kurumun kanunla çok acil olarak kurulmasında zaruret vardır.

(20) Buhârî, İman, 32; Müslim, Münâfıkun, 78.

(21) Çalışma Bakanlığına Bağlı Yurtdışı İşçi Hizmetleri Gen. Müd. Son. Raporu. (Hürriyet, 22 Ekim 1998), Tarihli sayası.

* Düğün, nişan, sünet, mevlid, doğum ve cenazeye gerekli hassasiyet gösterilip özel programlar geliştirilerek uygulanmalıdır.

* Vatandaşlarımız tarafından inşa edilmekte olan yapılar için Türk mimarisi uygulama çalışmaları başlatılmalıdır.

* Mahallî radyo ve televizyonlardan istifade edilerek millî ve dinî programlar yapılmalıdır.

* Millî ve dinî günlerin mâna ve ehemmiyetini belirten broşürler hazırlanarak vatandaşlara ulaştırılmalı ve bu şuur canlı tutulmalıdır.

* Gönderilecek personelde aşağıdaki vasıfların aranılmasının faydalı olacağı kanaatindeyim.

a) Kendi ile barışık, çevresi ile uyumlu,

b) Sabırlı, hoşgörülü ve üstün karakterli, şecaatli.

c) Bencil olmayan, hislerine hâkim, insiyatif sahibi.

d) Objektif, halkı ile bütünleşmiş, yapıcı ve bütünleştirici şahsiyetler olmalıdır.

* Dünyanın muhtelif yerlerinde yaşayan vatandaşlarımızı dinî ve millî konularda tenvir edecek programlar İNTERNET'e yüklenmeli ve irşadın bu yolla yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.

Saygılarımla...

2000'Lİ YILLARDA YENİ İRŞAD METOTLARI

Dr. Rifat Mustafa YÜCELTEN
K.K.T.C. - LEFKOŞE

Sayın Başkan, aziz kardeşlerim;

Önce bu müstesna, bu mükemmel, bu muazzam, bu muhteşem ve hayati önem taşıyan *II'nci Din Şurası*'nı organize eden pek muhterem Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Mehmet Nuri YILMAZ'ı ve tüm emeği geçenleri içtenlikle takdir ve tebrik ederim. Allah cümlesinden razı olsun.

Toplantının hedefinde başarı ile neticelenmesini ve neticenin başta Türk dünyası olmak üzere tüm dinler ve tüm dünya için hayırlı olmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ederim.

Böyle hayati önem taşıyan bu toplantıya bizleri de, KKTC'yi de davet etmek lütfunda bulunan Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Mehmet Nuri Yılmaz'a KKTC halkı ve Cumhurbaşkanımız Sayın Rauf Raif Denktaş adına en derin şükranlarımı arzederim, Cenab-ı Allah'a hamd ederim.

Daveti çok geç, dün aldığımdan bu toplantıya yaraşır nitelikte birbildiri hazırlamak imkânını bulamadım. Bu nedenle gündemin ikinci bölümünde *"Dinî Konularda Toplumun Aydınlatılması"* konusuna pratik bir yaklaşımla özetle değinmek isterim. Bu ikinci bölümde "b" bendinde ***"2000'li yıllarda yeni irşad metotları neler olabilir?"*** diye sorulmaktadır. İşte bu hususa değinmek istiyorum. Bence bu soruya cevap aramak düşündürücüdür. İster doğuda ister batıda olsun bu sorunun cevabını yıllardır araştıranlar, arayanlar olmuştur. Belki, hâlâ daha araştıranlar çoktur. Halbuki sorunun cevabı kanaatimce çoktan verilmiştir. 1400 küsür yıl önce verilmiştir. Hem de dünya karanlıklar, baskılar, zorbalıklar ve cehalet içinde yanıp tutuştuğu bir zamanda verilmiştir. Kim vermiştir bu cevabı? Cevabı çok kesin ve çok açık şekilde Cenab-ı Allah vermiştir. Kur'an-ı Kerim'in de Nahl süresi ayet 125'de bu cevabı Allah Teala açıkça bütün insanlığa bildirmiştir: *"İnsanları Rabbi'nin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et. Onlarla mücadeleni en güzel metot hangisi ise onunla yap. Şüphesiz ki Rabbin, O, yolundan sapan kimseyi en çok bilendir. O, hidayete ermişleri de en iyi bilendir."* İşte sorulan sorunun cevabı budur. Bundan daha gerçekçi, bundan daha güçlü ve bundan daha etken bir metot olamaz. Medeni geçinen Avrupa ve Amerika daha dün denecek kadar yakın bir geçmişte yeni eğitim metodu diye keşfettikleri metot işte 1400 sene önce Kur'an-ı Kerim'de açıkça beyan edilen bu metodun mealidir. Bu bakımdan burada bu ilâhî buyruğu derinliğini idrak edelim ve uygulayalım. O zaman değil 2000'li yıllara, 200 binli yıllara, hatta kıyamete dek en açık, en yeni ve en modern irşat metodu olarak görevlerimizde başarılarımızı artıracağız.

Aydınlatma mahalli nedir? Muhakkak ki ilk akla gelen mescittir, camidir. Malum, ca-

mi Allah'a yönelmenin Allah'a yalvarmanın, Allah'a kulluğun yerine getirildiği mukaddes yerdir. Cami, bizleri idealimiz, ülkümüz, imanımız etrafında biraraya getiren, birlik ve kardeşliği sağlayan en kutsal yuvadır. Cami tevhid ve tesanüt ilkelerinin şuurlaştığı iman ve amellerin takviye edildiği en müessir makamdır. Yevmi hayatta hattı hareket kaynağıdır. Büyük Atatürk'ün de buyurduğu gibi bir menba-ı feyz, bir menba-ı nurdur. Gerçek bu... Ama bugün bu gerçek varmı, gerçekten camiler bugün böylemi? Yoksa birbirimizin yüzüne bakmaksızın sadece eğilip kalktığımız ve ne zaman yazıldığı bilinmeyen toz toprak içindeki hutbe kitaplarından fal açar gibi açılıp okunanları dinlediğimiz yerler midir camiler? Maalesef böyle yerleri Bamako'da, Nairobi'de gördüm. Fakat uzağa gitmeyelim yakınlarda hatta bizim ülkelerimizde de vardır. Kurban bayramı hutbesinde oruçtan bahsedildiği, teravih namazlarında beş camide ayrı ayrı namazın kılındığı, bir Regaip Kandilinin beş cami arasında çelişkili şekilde anlatıldığına defalarca tanık oldum. Bu durumda caminin ne dereceye kadar fonksiyonunu yerine getirebildiği tartışma konusudur. Temenni ederim ki bu müstesna şurada camilerin gerçek fonksiyonunu ve gerçek mahiyetini kazandırmakta somut adımlar atılacaktır.

Cami içi ile de dışı ile de başlı başına önemli değerler taşımaktadır. İçi ile, içine girenleri fikren, ruhen ve bedenen yıkar, disipline eder. Disipline eder derken camiye gidenler yıkanmak, abdest almak, güzel giyinmek suretiyle bedenî bir disiplini devamlı surette tekrarlamaktadırlar. Ayni şekilde kin, intikam, gazap gibi kötü hususlardan da fikir ve ruhlarını da temizlemektedirler ve bu hal her namazda tekrarlanan bir idman oluyor. Aynı şekilde cami insanın bilgisine bilgi katıyor. En büyük bilgiyi veriyor. En büyük bilgi "kendini bil" bilgisidir. Kendini bilmeyen hiçbirşey bilmeyendir. Cami, ilâhî, şahsî, ailevî, millî ve insanî tüm görevlerini öğretiyor ve uyguluyor. Batı dünyasının devamlı konu ettiği eşitlik, adalet, hürriyet ilkelerinin de beşiği camidir. Tek protokol olmayan yer cami değil midir? Camide amirle memur, erle komutan, işçiyle patron, fakirle zengin, siyahla beyaz, hademe ile cumhurbaşkanı arasında fark var mı? Asla yok. Hepsi eşittir, hepsi omuz omuzadır. Hepsi bir tek kelime ile "Cemaat"tır, toplumdur. Cemaat, toplum ne demektir. Cemaat, toplum teker teker insanların bir araya gelmesinden oluşan bir insanlar güruhu, bir insanlar kalabalığı bir insanlar kitlesi değildir. Toplum bir ruh birliği, bir inanç birliği, bir amaç birliğidir. Aynı ruha, aynı inanca, aynı duyguya mensup insanlardan oluşur toplum. Toplum bir beden misalidir. Nasıl ki bedende baş, kollar, ayaklar, gözler, kalp vs. organlar bir uyum içinde biraraya gelerek bedeni meydana getiriyorlarsa toplumda da fertler, doktoru ile, avukatı ile, mimarı ile, öğretmeni ile, din görevlisi ile, memuru ile, bakkalı ile, askeri ile, işçisi ile aynı bir beden gibi bir uyum içinde bir ruh birliği içinde toplumu oluşturmaktadır. İşte bu uyumu, bu ruh birliğini sağlayan, daha başka bir ifade ile tabir caiz ise bu ruh birliğini üreten "fabrika" ancak ve ancak camidir. Yani cami cemaat üreten bir fabrikadır. Nasıl ki peynir üreten bir fabrika, fabrikada ürettiği peynirler nasılsa, çarşıya sürdüğü peynirler de aynıdır. Caminin de cami içinde ürettiği cemaat, toplum aynen dışarıda da aynı şekilde olması lazımdır. Ancak bütün İslâm âleminde de baktığımızda acaba bu böylemidir? Caminin ürettiği cemaatla, dıştaki cemaat aynı mıdır? Aynı şekilde de bu fabrikayı yapan, meydana getiren ve yine ruh birliğine sahip insanlardır. Yani cemaattır. Bunun örneğini şöyle verebiliriz. Gayr-î müslim

beldede dolaşırken örneğin, Sidney'de dolaşırken bir cami gördüğümüz zaman ha işte burada müslüman vardır deriz. Yani cami müslümanın varlığının bir delil oluyor. Aslında cami bir tuğlalar veya taşlar yığını değildir. Cami aynı ruha, aynı inanca, aynı amaca mensup insanların bu inanç ve ruhlarının tezahürüdür, abideleşmesidir cami. Yani aynı amaca mensup insanların müşahhaslaştığı, abideleştiği kutsal bir müessesedir cami. Bunun içindir ki tarihe baktığımız zaman nerede cemaat varsa, orada mabet vardır. Mabetler arttıkça cemaatlar da artmaktadır. Cemaatlar da artıkça mabetler de artmaktadır. Aksi halde mabetler azaldıkça cemaatlar azalmakta, cemaatlar azaldıkça mabetler de azalmaktadır. Hatta mabetlerin de yok olduğu yerde cemaatlar da yok olmakta silinip gitmektedir. Dışı ile de cami adeta bir şahadet parmağı gibidir. Asırlar boyunca gelip geçenler selam vermekte ve bu beldelerin kimlere ait olduğunu kanıtlamaktadır. Bilhassa şahadet parmağı misali göklere yükselen minaresiyle dostlarımızı saygı ile selamlar, düşmanlarımızın da bağrına saplanmış bir hançer olmaktadır. İşte KKTC'de bu böyledir ve kıyamete kadar da böyle kalacaktır. İşte bu yüzdendir ki Adayı Yunanistan'a ilhak etmek hayalinde olan Rumlar Kıbrıs'taki Türk cemaatını imha etmeğe kalkıştıkları zaman ilk adımları camilere saldırmak olmuştur. Bu yüzden Lefkoşa'da Kutsal ve Tarihi Bayraktar Camiyi bombalamakla hunhar saldırılarına başladılar. Devamlı müslüman âleminin üçüncü kutsal makamı olan *Hala Sultan*'a saldırdılar, Baf'ta *Cami Cedid'i* yerle yeksan ettiler. Derken, tam 107 tane camimizi yakıp yıktılar ve otopark haline getirdiler. Ama imanlı Kıbrıs Türk toplumu yılmak bilmedi azmetti ve yıkılanların yerine yenilerini yapmakta seferberliğini sürdürdü. Halen de şükranla anmak isterim ki güzel Girne kentimizde TC. Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Mehmet Nuri Yılmaz görkemli ve şaheser muhteşem bir cami inşaatını sürdürmektedir. Malumunuz olduğu üzere müslümanlık Kıbrıs'a hicrî 28'de İslâm'da ilk deniz seferi olarak gerçekleşmiş, ve Megali-İdea'nın entrikalarına rağmen müslümanlık varlığını sürdürmüş ve kıyamete kadar sürdürecektir. Sayın Cumhurbaşkanımızın sürekli olarak vurguladığı gibi barıştan ve konfedarasyondan yanayız.

2000'li yılların arifesinde bulunduğumuz bu günlerde camilerimize gerçek mahiyetini kazandırmak, toplumumuzu çağdaşlaştırmak ve en gelişmiş ülkelerin seviyesinin de üstüne çıkarmak için camilere, cami görevlilerine kısaca din adamlarına büyük görev düşmektedir. Bu görevimizde başarının metodu başta bahsettiğim gibi Nahl süresi ayet 125'te Allah tarafından bize bildirilmiştir. Bizim yapacağımız nedir? Özetle şunlardır: Herşeyden önce hazırlık yapmamız gerekmektedir. Din adamı camide toplumu inşa edendir, imar edendir. Din adamı, imam tıpkı bir mimar gibidir. Mimar bina yapmaktadır, imam ise cemaat yapmaktadır. Mimar binasını yapmazdan önce nasıl ki plan proje çizmek zorunda ise, İmam da din adamı da yapacağı görevin önceden tıpkı bir mimar gibi plan ve projesini hazırlamak zorundadır. Projesiz bina olmayacağı gibi projesiz herhangi bir irşad, aydınlatma, hutbe, vaaz olamaz ve olmamalıdır. Mutlak surette hazırlık yapılmalı proje hazırlanmalıdır. Gelişi güzel konuşmaktan vazgeçilmelidir. Ancak projenin hazırlanmasında din adamının görevi mimara kıyasla çok daha zordur. Çünkü mimar çizdiği projeyi uygularken taş, kum, çimento, v.s. gibi cansız ve kendisine mukavemet göstermeyen, kolaylıkla istediği şekli verebileceği bir takım inşaat malzemelerini kullanmaktadır. Halbuki din adamı çizeceği projeyi insan denilen bir varlığa karşı uygulaya-

caktır. İnsan denilen bu varlık kendisi gibi canlıdır, düşünürdür, dertleri vardır, görüşleri vardır, dilekleri vardır, tepkileri vardır. Dolayısı ile mimar gibi kolaylıkla istediği şekli kolaylıkla vermekte zorluk çekecektir. Bu nedenle projesini hazırlarken şu hususlara önemle yer vermesi gerekmektedir.

İntihap: Konuyu seçmek. Hangi konuda aydınlatma yapacağını tayin etmelidir. Konuyu seçerken neyi, kime, nerede, niçin ve ne zaman yapacağını kendi kendine sorarak ona göre seçim yapacaktır. Konunun seçiminde, aydınlatmanın kime, kaç kişiye, ortalama yaşlarının ne olduğuna, tahsil durumlarının ne derecede olduğuna, kapasitelerinin, kabiliyetlerinin ne kadar olduğuna dikkat edilmeli göz önünde tutulmalıdır. Zaman ve zemin de göz önünde tutulmalıdır. Ne zaman ve nerede aydınlatma yapılacaktır. Aydınlatma köyde mi, kasabada mı, camide mi, okulda mı, lokalde mi, açık havada mı, velhasıl nerede yapılacağı göz önünde tutulmalıdır. Konu seçilirken konuya mutlak surette bir hedef alınmalıdır. Hedef konunun ana fikri olmalıdır ve konu bu hedef etrafında işlenmelidir. Hedefsiz konu hedefsiz havaya sıkılan başı boş bir kurşun gibidir veya hedefsiz konu pusulasız okyanusa açılan bir gemi gibidir. Aydınlatmanın yerinde seviye kadar bölge de mühimdir. Ankara'da yapılacak bir aydınlatma ile, Almanya'da yapılacak bir aydınlatma ona göre yapılmalı ve hedef yani pusula ona göre konmalıdır. Hedef derken, örneğin memleket orman yangınlarından yanıp kavrulurken hutbede güllük gülistanlıktan bahsedileceğine ağacın öneminden bahsedilir, ağaç yetiştirme, ağaç bakımı hedef alınır ve bu hedef etrafında konular seçilir ve defalarca bu konular anlatılır.

Konunun takdimi: Konunun takdimi ayet-i kerimenin ön gördüğü şekildedir. Yani Allah'ın buyurduğu metot üzerinedir. Yeter ki konumuzun projesini iyi çizelim, hedefini tayin edelim ve iyice öğrenerek konumuzu hazmedelim. Bütün bunları yaptıktan sonra konumuzu hikmetle anlatacağız. Hikmetle anlatmak hikmet sahibi olanlara aittir. Yani bilgili, kültürlü olanlara aittir. Bir de bunların altında olan ve çoğunlukta olan ve öğrenmekte hevesli olan avam vardır. Onlara da aynı metotla yani ayet-i kerimenin öngördüğü gibi güzel öğütle tatlı sözlerle, ibret verici olaylarla anlatacağız, irşadımızı sürdüreceğiz. Ama bir de inanmayanlar, inanmak istemeyenler, inatçı olanlar, kafaları kaba olanlar vardır ki ayet-i kerimenin öngürdüğü gibi onlarla en iyi şekilde mücadeleyi sürdüreceğiz. En iyi şekilde tartışacağız, münakaşa edeceğiz, münazaa edeceğiz. Yılmak yorulmak bilmeden onları iknaya çalışacağız. Fakat bu süreçten asla asabileşmeyeceğiz. Asla kırmayacağız, asla kızmayacağız, asla sen kâfirsin, sen böylesin, sen şöylesin demeyeceğiz. Kimsenin hakkında karar vermek bize düşmez, din görevlisine düşmez; karar Allah'a aittir. Kimin doğru yolda olduğunu ve kimin saptığını en iyi bilen Allah'tır. Allah'tan başka kimse olamaz. İşte modern metodun 21'nci yüzyılın metodu yeni irşad ve eğitim metodu budur. Hikmettir, bilgeliktir, ilimdir, tekniktir, tatlılıktır, iknadır. Asla zorlama yoktur. Ancak 21'nci yüzyıla girerken dinî müesseselerin en önemli hususlardan biri de yine dinimizin öngördüğü gibi ilme ve özellikle teknolojiye ayak uydurmak zorundayız. Bugün bilgisayar çağındayız. Çocuklar bile bilgisayarla oynamaktadır. Dairelerden tutun bankalara, havayollarına, evlere kadar her yere bilgisayar girmiştir. Niye camiler, cami görevlileri bundan uzak kalsın. İşte bu teknolojik gelişmelerin öncülüğünü de din görevlileri yapmalıdır. Çocuklarımız, halkımız dikkatlerini, zamanlarını T.V. vi-

deo, bilgisayar, v.s. ilginç cihazlara vermektedir. Din görevlileri teknolojinin geliştirdiği ilgiyi ve başarıyı hem kendilerine hem de camilerine ve müesseselerine kazandırmak zorundadırlar. İlmin, fennin ve tekniğin baş döndürücü gelişmelerini takip etmek ve camileri bunlar ışığında değerlendirmek gerekmektedir. Kendimize gelelim, birlik olalım, elele vererek mevcut müesselerimizi güne göre ve 2000'li yıllara göre inşa edelim, imar edelim, yönlendirelim. Bilmeliyiz ki öyle bir çağa giriyoruz ki duran düşer, düşün ezilir, ezilen yok olur. İnsanoğlu yerleri deldi, denizlerin dibine daldı, fezaları aştı, Aya indi, Merih'le temasa geçmekte, fezaları keşfetmektedir. Hayat yarışında dava yarışında, varolmak yarışında hızlanmalıyız, hız vermeliyiz kendimize... Hız vermeliyiz azmimize, hız vermeliyiz mücadelemize, hızımızı çalışmaktan, imandan, birlikten, dirlikten, kardeşlikten, ilim, irfandan ve Allah'tan almak zorundayız. *"Hep birlikte Allah'ın ipine sarılalım ve dağılmayalım."* Allah yardımcımızdır. Sağolun. Teşekkür ederim.

PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE ÖRNEK OLMA YOLUYLA EĞİTİM

Dr. Mekki Hüseyin ALKUBAYSİ
IRAK

Hamdolsun Allah'a ve Allah'ın seçkin kulu ve resulü Hz. Muhammed'e salat ve selam olsun.

İslâm'da eğitim konusu bu ümmetin evlatları olan islahatçılar tarafından özenle ele alınması gereken bir konudur. Bu konunun birçok yanları, çeşitli yönleri ve yaygın, istekleri vardır. Bu yolda gidenler için bir aydınlık, isteyenler için bir kaynak ve müslümanlar için izlenecek bir yol olması için Peygamberimiz Hz. Muhammed'in uyguladığı eğitimde örnek olma konusunu açığa kavuşturmaya katılmayı istedim.

Örnek Olma: Arkasından gidilene verilen isimdir. Bir şey yaparsa diğerleride yapar. Filan örnektir demek arkasından gidilendir. İbn-Faris şöyle söylemiştir: *"Örnek olma demek çeşitli dalların çıktığı asıl koldur."*

Örnek Olma Terim Olarak: İyiliklere ve doğruluklara, sağlam ve doğru fikirlere davet eden bunları daha önce uygulamış ve bu sıfatları almış eğitici kişiye denir.

Yukarıda belirtilenlere dayanarak, güzel ahlaka, doğru yola, eli açıklığa, cesarete, affediliciliğe, sabra ve vefaya davet eden kişi eğer bunları kendisi yapmıyorsa başkalarına örnek olamaz. Bu, sigaranın zararları hakkında konuşan ancak halkın önünde sigara içene benzer, söylediklerini dinleyen, öğütlerini tutan hiçbir kimseyi bulamaz karşısında.

Dolayısıyla Yüce Allah Hz. Muhammed'i kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de belirttiği yüce değerler ve mucizevi sözlerinin gerçek bir biçimde uygulanması için eşsiz ve canlı bir örnek olarak belirlemiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sizin için Resulullah iyi bir örnektir"*. Müminlerin anası Hz. Ayşe Peygamber efendimizin ahlakî kendisinden sorulduğu zaman *"Peygamberin ahlakı Kur'an ahlakıdır"* demiştir.

Örnek Olmanın Şartları :

Yukarıda belirtilenlere göre örnek olan kişinin şu özellikleri taşıması gerekir;

1- Aydın ve doğru fikirli olmalı. Daha önce bazı yönlerini belirttiğimiz örnek olan kişinin örnek sayılabilecek iyilikleri bilmesi gerekir.

2- Pratik olmalıdır. Yani eylem ve ahlakıyla ilkelerin uygulanması çağrısında bulunan, diliyle söylediği şeyleri eliyle yapan ve şahsi, aile ve sosyal hayatında uygulayan ve yaptığı başkaları tarafından örnek alınan kişidir.

3- Kendisi için bağlayıcı olan ve başkasını davet ettiği konular Kur'an-ı Kerim'de, sünnet kitabında bulunmalı ve insan gücünün taşıyabileceği konular olmalıdır.

4- Söz ve eylemleri halka açık ve kapalı olmamalı, çifte karakterli olmamalı, başkaları tarafından gerek dost olsun gerekse düşman iyilik ve güzelliklerinden bahsetmelidirler.

5- İlmî yönden üstün ve deneyimli, eğitme ve yetiştirme kabiliyeti olmalıdır. Sahtekâr ve oyunbaz olmamalıdır. Muhatap aldığı kişilerin kimlerden meydana geldiklerini bilmelidir.

6- Bütün bu özellikler dürüstlük ve yüce tanrıya karşı iyi niyetle, yapmacık işler ve yalandan uzak yapılmalıdır.

Örnek Olmanın Faydaları :

Örnek olmanın şartlarını öğrendikten sonra, eğiticilik yönünden de faydalarından söz edelim:

1- Bir teori ne kadar doğru olursa olsun, bir eğitim ne kadar güzel olursa olsun ve bir doğru yolda ne kadar iyiliksever insan yürürse yürüsün, bunları öğreten olmazsa ne zenginleşir, ne de meyvesini verir. Dolayısıyla birçok teori başarısızlığa uğramıştır ki, bunlar belki halka çok faydalı, uygun fikirli ve tüm dinlere olumlu bakan teorilerdir. Ancak bunları temsil eden birinin ve örnek olacak kimsenin bulunmayışı bunları başarısız kılmıştır.

Burada örnek olmanın rolü sadece teorilerle ve düşüncelerle kısıtlı değildir. Örnek olma konusu tüm ilâhî dinler için önemli ve gereklidir. Peygamber olan Hz.Şuayb kendisinden bahseden Yüce Allah'a şöyle seslenmiştir: *"Sizin uzak durun dediğinizi yaparak karşı gelmek istemiyorum, ben elimden geldiği kadar düzeltmek istiyorum."* Yüce Allah müminlere şöyle seslenmektedir; *"Ey iman edenler! Yapmadığınız şeyleri ne söylüyorsunuz, Allah'ın en sevmediği yapmadığınız şeyleri söylemeniz."* Örnek olmanın faydası pratik olarak değerlerin başarısını kanıtlamasıdır. Onun için dağ başında yaşayan, dünyadan elini eteğini çeken birini örnek alması mümkün değildir. Çünkü bu kişi bir mazlumu desteklememiş, bir çıplağı giyindirmemiş, bir aç kişiyi doyurmamış, bir yoksula yardım etmemiş, bir zayıfı savunmamış, yolunu kaybedene yol göstermemiş, peki böyle bir kişinin duası kabul olur mu?

2- Örnek olmanın faydalarından birisi de, halkın bu yönde birbirlerini taklit etmesidir. Bu kaçınılmaz bir arzu olup, çocuğu, zayıfı, baştakileri koyunların önde giden koyu-

nun arkasından gittikleri gibi etkiler. Böylece bazıları beğendikleri kişiler gibi olma yolunda büyük ve dayanılmaz arzu duyarlar. Hareket tarzı, yazı yazması gibi hareketlerini kötü niyet olmadan taklit etmeleri dolayısıyla örnek alınan kişiyi taklit eden kişi iyi huylarının yanı sıra bilinç altı olarak kötü huylarını da almış olur ve bu da beraberinde büyük tehlikeleri getirir.

3- Canlı ve mükemmel örnek insanların içinde beğeni ve hayranlık uyandırır ve dolayısıyla insan bunları taklit ettiklerinde iyi şeyleri taklit etmiş olurlar.

Örnek Olmanın Uygulamaları:

Örnek olma konusunu ve şartlarını özet olarak öğrendikten ve faydalarını belirttikten sonra, örnek olmayı bir eğitim aracı olarak uygulanmasından bahsedelim ve bu Peygamberimiz Hz. Muhammed'in uygulamaları ışığında öğrenelim. Zira Hz. Muhammed'in üstün vasıflarına sahip olmaları için Yüce Allah müslümanlara çağrıda bulunmaktadır. Zira O'nun izlediği yol örnek bir yol ve herkesin kolayca gidebileceği bir yoldur. Aksi takdirde Yüce Allah insanın yapamayacağı şeyleri insandan istemezdi.

Peygamberimiz Hz. Muhammed o kadar üstün vasıflara sahip oldu ki hepsi Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen vasıflar oldu ve yeryüzündeki insanlara indi ve insanlardan aynı vasıflara bağlı kalmaları istendi.

Mükemmel yani eksiksiz örnek alma, her insanın dünya ve ahiretle ilgili olarak aradığını bulduğu örnektir.

Dünyada hiçbir kimse yaşam tarzıyla Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in yerine geçip insanlığa örnek olması mümkün değildir dersek ileri gitmiş sayılmayız.

Peygamber Efendimiz örnek olmanın eğitimdeki faydasını çok bilirdi ve iyi bilirdi ki sahabileri ve öğrencileri kendisini örnek almayı önemsiyorlardı.

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed örnek olmayı sahabileri ve öğrencileri için bir eğitim yöntemi olarak kullanırdı, bu da iyi vasıflarından birisidir ve Müslümanlarında bunu örnek almaları gerekir. Hz. Muhammed örnek olma konusunda şu konulara önem vermiştir.

1- Sabırda Örnek Olma:

Sabır insan için gerekli sıfatlardan birisidir. Sabır olmadan insan istediğini elde edemez. Eğer sabır yaşamını sürdürmesi için insana çok lazım olan bir şeyse bunun Müslüman için en çok lazım olan şeydir. Çünkü Müslüman bir kişiden beklenen nefsine hakim olması ve onu kötülüklerden uzak tutmasıdır. Nefse hakim olma güçlü bir iradeyi gerektirir. Eğer sabır insan ve özellikle Müslüman için gerekli ise, bu sabra davet eden için daha da gereklidir, çünkü bu kişi iki alanda mücadele etmektedir, kendi nefsine karşı ve kendi nefsi dışında olana karşı ki bu da büyük bir sabrı gerektirir. Çünkü bu alan insanları eğitime ve onlarla muhatap olma alanıdır ve meşakkatlidir. Eğer sabrı tükenirse ve

onu kaybederse geri çekilmek zorunda kalır ve tüm enerjisi tükenir. Bu hususta Hz. Muhammed en iyi örnektir ve sabrın en güzel örneklerini sergilemiştir.

1- Örneğin namaz kıldığı sırada ve secdede iken Ebu Cehil ve arkadaşlarının Peygamber'in üzerine dana pisliği atmaları ve Peygamber Efendimizin namazını büyük bir sabırla sürdürmesi.

2- Taif halkının yaptıkları eziyete karşı gösterdiği sabır başka bir örnektir. Hz. Muhammed Taif halkını İslamiyete davet ederken büyük eziyetlerle karşı karşıya kalmış ve bu eziyetler karşısında büyük bir sabır göstermiştir. Aynı şekilde Müslüman olmayanlardan da büyük eziyetler görmüş, taşlanarak ayakları kanamıştır.

3- Medine'de kafirlerden gördüğü eziyet ve onları İslamiyete davet ederken gösterdiği büyük sabır ve eziyetlerine karşı ses çıkarmayışı örnek bir davranıştır.

4- Her taraftan çevresi sarılan Hz. Muhammed'in İslam düşmanlarıyla savaşmasında göstermiş olduğu büyük sabır ayrı bir örnektir.

2- Cesarette Örnek Olma:

Örnek müslümanın karakterinin bir parçası olan sabır gibi cesarette İslamî karakterin bir parçasıdır. Çünkü cesaret müslümanın yolunda engel oluşturan büyük karışıklıklara karşı koymasını ve düşmanlarının kurdukları pusulardan kurtulmasını sağlar. Ancak cesaretten maksadımız sonuçlarını düşünmeden bir harekette bulunmak değildir. Çünkü cesaretli kişi yapacağı eylemle sonucu arasında bir denge oluşturur. Onun için her korkmayan cesaretli değildir. Zira cesaretli kişi nefsine hakim, sabır gösteren kişidir.

Bu konuda örnek olması açısından Hz. Muhammed'in cesaretinin bazı yönlerine değinerek Onun cesaretini tanımamız lazım;

1- Mekke'de Kureyşlilere karşı gösterdiği cesaret Kureyşlilerin yaptığı türlü eziyet, başvurdukları alaycı yol ve yöntemler ve psikolojik baskılara rağmen Hz. Muhammed'in azmi ve cesareti hiçbir şekilde zaafa uğramamış, tam tersine daha da cesaretlenerek onları İslamiyete davet etmeyi sürdürmüş, tehditlerine kulak asmamıştır. Kendisini öldüreceklerini anladığı zaman Mekke'yi terkederek büyük bir cesaret ve sabır örneği sergileyerek Hz. Ebubekir'le beraber mağaraya girmiş ve O'na: *"Korkma Allah bizimledir"* demiş.

2- Düşmana karşı koymadaki cesaretini Hz. Ali şu sözlerle açıklıyor *"Savaş şiddetlendiğinde Hz. Resulullah'ın arkasına geçerek korunuyorduk ve düşmana en yakın kişi olurdu."*

3- Hz. Muhammed'in cesareti ve yardıma koşmasına ilişkin bir başka örnekse, Buhari'nin Hz. Enes bin Malikten naklettiği şu sözlerdir. "Hz. Muhammed en iyi ve en cesaretli insandı. Bir gece Medine halkı gelen bir sesten ürkülmüşler ve nedenini öğrenmek için dışarıya çıktıklarında Hz. Muhammed'le karşılamışlar. Onlara korkmamalarını ve korkulacak bir şeyin olmadığını söylemiş, onlarda buna çok sevinmişler. Çünkü kendile-

rine örnek olan kişi onlardan önce dışarı çıkarak durumu öğrenmeye çalışmış ve onları sakinleştirmiştir. Hz. Muhammed'in bu cesaret örneği pratik olarak okutulan çoğu dersten daha etkili daha öğretici değil midir?

4. Hz. Muhammed'in cesaretine ilişkin diğer bir örnekte, askerlere ve orduya bizzat kendisinin komuta etmesidir.

3- Erdemlikte Örnek Olma:

Erdemli bir eğitici, insanların duygularına hitap edebilen onların sevgisini kazanabilen dolayısıyla söylediklerini dinlettirebilen kişidir. Peygamberimiz Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: *"İnsanların benimsedikleri işlerde erdemleşirsen insanlar seni sever."*

Dolayısıyla erdemliğin gerçek yüzünü yansıtan canlı ve gerçekçi bir örneği ele almalıyız. Bu da Hz. Muhammed'le ilgili örnektir. Zira o kendisi ve ailesi için seçmiş olduğu yaşam tarzı yeterlilik ve kanaat ilkesine dayanmıştır; yeryüzündeki tüm nimetlere, mal ve mülke sahip olma ve hiçbir kimsenin sahip olamayacağı servete sahip olma imkânı varken O'nun evinde çoğu zaman ateş yanmaz yemek pişmezdi. Eli açık hediyesi boldu ve vefat ettiğinde kalkanı bir Yahudinin elinde rehin tutulmuştu. Zira çoluk çocuğunun nafakasını temin için borçlanmıştı. Bu hususta Hz. Aişe anamız şöyle buyurmuştur; *"Resulullah'ın aile efradı üç gün arka arkaya karınlarını doyuramadılar. Hz. Muhammed geriye ne bir dinar, ne bir dirhem ne de bir deve bırakmadı."* Yattığı yatak hurma ağacı dallarının iple birbirine bağlanarak yapılmış ve sertliğinden kaburgaları ağrırdı. Onun için Hz. Muhammed dünyada erdemliğe erişme konusunda en iyi örneği oluşturmaktaydı.

4- Cömertlik ve Eli Açıklıkta Örnek Olma:

Bilginler cömertliği veya el açıklığını karakterin sağlamlığı ve temeli arasında saymışlar.

Cömertlik ve el açıklığını kanıtlayan örnekleri yine Peygamberimiz Hz. Muhammed'ten verelim.

1- Hz. Enes bin Malik Şöyle buyurmuştur: "Hz. Muhammed kendisinden birşey isteyeni boş çevirmez, ona muhakkak birşey verirdi."

2- Buhari ibn Abbas'tan şu sözleri nakletmiştir: "Hz. Muhammed insanların en cömertiydi ve Ramazan'da daha da cömert olurdu."

3- Müslüman olupta Müslümanlığı zayıf olanların imanını güçlendirmek için yüzlerce deve verdi.

4- Havazin kabilesine mallarını ve develerini geri vererek elinin ne kadar açık olduğunu kanıtlamıştır.

5- Bahreyn halkının mallarını geri vermesi hiç kimsenin malında mülkünde gözünün olmadığına ilişkin en güzel örnektir.

6- Buhari'nin söylediğine göre Hz. Muhammed amcası El-Abbas'a taşıyamayacağı kadar altın verdi.

Hz. Muhammed'in cömertliği ve elinin açık oluşu ile ilgili örnekler saymakla bitmez. Özellikle elindekini dağıtarak çoğu gündüz ve geceleri aç yatmış ve karnına taş bağlamıştır.

Hz. Muhammed'in cömertliğini gören O'na sadece gurur ve hayranlıkla bakmaz, O'nun yolundan gitmek için elinden gelen çabayı harcar ve O'nun emrettiklerini uygulamak için büyük bir girişimde bulunur.

5- Tevazuyla Örnek Olma:

İster hakim, ister alim, isterse ibadet eden olsun tevazu (alçak gönüllülük), örnek olan kişide en çok aranan özelliktir. Çünkü kibirli insanlar sahip oldukları mal, mülk, şan ve şöhretin parlaklığına kapılarak bunları verenin ve alanın Allah olduğunu unuturlar. Kendilerini yoksul insanlardan daha üstün ve daha kudretli görürler ve onları hor görürler. Oysa tevazuun (alçak gönülllüğün) birçok faydası vardır. Örneğin insanın zayıf olduğunu her zaman Yüce Allah'ın yardımına muhtaç olduğunu, bütün mal ve mülkün sahibinin sadece yüce tanrı olduğunu, insanoğlunun aklında bulunmasını sağlar. İnsan ahlakını düzenler, onu kibir, kendine hayranlık duyma duygusundan uzaklaştırır. Dolayısıyla insan gerçek İslâm'ın çerçevesi içinde kalır. İnsanlara zulmetme ve haklarını yemekten uzak tutar. Hz. Muhammed tevazu (alçak gönüllü olma) hususunda zirveye ulaşmış, Araplar arasında değeri yükselmiş ve örnek gösterilmiştir. Hz. Muhammed sahabileriyle kaynaşır onlardan biri olduğu izlenimi vererek O'nu tanımayan yabancı biri bunlardan hangisinin Peygamber Hz. Muhammed olduğunu bilemezdi. Çocukları gördüğünde onlara selam verirdi. Arkadaşlarının davetine hemen karşılık verirdi. Terliğini tamir eder, elbisesine yama diker ve ineğini kendisi sağardı ve şöyle buyururdu *"Ben kulum, kulun yediğinden yerim, kulun oturduğu gibi otururum"* yani başkasının sofrada değil yerde yemek yediği gibi yerdi ve başkasının koltukta değil toprak yere oturduğu gibi otururdu ve o kadar mütevazi biriydi ki at yerine merkebe binerdi. Oysa ata veya kısrağa veya deveye binmeye gücü yeterdi. Zavallı insanları arar sorardı ve yoksullarla oturur konuşurdu. Sahabilerinden kendisini methetmemelerini isterdi ve onlara her fırsatta Allah'ın bir kulu olduğunu hatırlatırdı, kendisini diğer peygamberlere karşı üstün tutulmamasını isterdi. Mekke'yi fethettiği gün Allah'a karşı mütevazi bir şekilde toprağa dayadı ve zaferden dolayı ona şükretti.

6- Affetmede Örnek Olma:

Affetmek ahlakın güzelliği ve affedenlerin huylarının ne kadar güzel olduğu ve nef-

se hakim olmanın ne büyük bir erdemlik olduğunun kanıtıdır. Affeden affedilenin nazarında büyük bir insandır ve düşmanlığı sevgi ve muhabbete dönüşebilir.

O zaman insanları affediciliği hususunda Hz. Muhamed'in iyi bir örnek olmasında yadırganacak bir yön yoktur. Buna bazı örnekler verebiliriz;

1- Kureyşilerin yaptıkları eziyet, O'na karşı kullandıkları baskı ve tehdit yöntemlerine rağmen onları affetmesi, Mekke'ye girip onları esir alması ve daha sonra affetmesi onların İslâmiyet'i kabul etmelerine neden olmuştur.

2- Huneyn savaşından elde edilen ganimetin paylaşılmasında kendisini adaletsizlikle suçlayan adama şöyle buyurmuştur. *"Ben adil davranmazsam kim adil davranacaktır, adil olmazsam ben zararlı çıkarırm."*

3- Kendisini bir ağacının altında uyurken öldürmeye çalışan Gavres Bin Haris'i elinde kılıcıyla görmesine rağmen affetmesi.

4- Kendisine zehirli koyun eti hediye eden Yahudi kadını affetmesi. Yüce Allah tarafından etin zehirli olduğu bildirilmesinden sonra eti yemeyip kadını affetti. Ona hiç sinirlenmedi.

7- Yufka Yüreklilikle Örnek Olma:

Başarılı eğitici, yufka yürekli ve affetmesini bilen ve bu yolla istediğini elde eden, sinirlenmeyen ve intikam duygusu taşımayandır. Çünkü bu kendisi ile davet ettiği kişiler arasında bir engel oluşturur.

Bu hususta Hz. Muhammed'in sergilediği örneklerden bazıları şöyledir;

1- Yolda yürürken bir Arap elbisesini boynundan tutarak sert bir biçimde çekmiş ve demiş ki: *"Ya Muhammed sende olan Allah'ın malından banada ver"* Hz. Muhammed gülümsemiş ve istediğini vermiştir.

2- Hz. Ayşe şöyle buyurmuştur. *"Resulüllah ne bir kadını ne de bir hizmetçiyi dövmemiştir. Kimseye karşı intikam duygusu beslememiştir."*

8- Vefa ile Örnek Olma:

Bir eğitici ne kadar bilgili olursa olsun vefadan nasibini almamışsa hiçbir değeri yoktur. Çünkü gaddarlık iyi bir huyu bozar. Onun için örnek olan kişi kendi nefsini gözden geçirmeli ve vefalı olup olmadığını görmeli. Peygamberimiz Hz. Muhammed vefaya ve iyiliğe iyilikle karşılık vermeye en iyi örneği oluştururdu ve bu da müslümanları olumlu yönde etkilerdi. Hz. Muhammed için vefa, gölgesinde oturulan bir güvenlik ağacı gibidir.

Hz. Muhammed'in yolundan gitmek isteyen ve iyi bir İslam eğiticisi olmak isteyen kişi Hz. Muhammed'in sergilediği şu örnekleri göz önünde bulundurmalıdırlar.

a- Kendisine İyilik Yapana Karşı Vefası:

A- Bir kişinin yaptığı iyiliğine onun ölümünden sonra karşılık vermek en güzel ve en etkili yöntemdir. Çünkü böyle bir karşılık yapan iyiliğe karşı teşekkür etme anlamına gelir. Hz. Muhammed'in eşi Hz. Hatice'ye karşı göstermiş olduğu vefa övgüye değerdir. Zira Hz. Hatice malıyla ve canıyla Hz. Muhammed'in yanında yer almış, her konuda O'na destek olmuştur.

B- Hz. Muhammed'in Medine'ye gelen El-Necaşi heyetine bizzat hizmet etmesine sahabiler karşı çıkmışlar ve biz hizmet ederiz demişler. Hz. Muhammed buna karşılık şöyle buyurmuştur; *"Onlar bizim arkadaşlarımızı ağırladı bende onları mükafatlandırmayı severim."*

C- Süt kardeşine göstermiş olduğu vefa güzel bir örnektir. Aynı şekilde süt annesi Halimatu's-Sadiye'ye vefası ve elbisesini onun altına sermesi, süt babası ve erkek süt kardeşine de aynı vefayı göstermesi örnek bir davranıştır.

D- Mutim Bin Udey, Taif dönüşü Hz. Muhammed'i himayesine aldı ve Peygamber Efendimiz de Bedir Savaşından sonra bu iyiliği hatırlamış ve vefatından sonra iyiliğine iyilikle karşılık vermiştir.

b- Sözleşme ve Taahhütle Örnek Olma:

Peygamberimiz Hz. Muhammed Medine'ye geldikten sonra bazı müşriklerle anlaşma ve sözleşmeler imzalamıştır. Bunlara bağlı kalarak hepsini yerine getirmiş, hiçbirisine aykırı bir eylemde bulunmamış, bu da düşmanları tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu da ahlakının mükemmelliği ve yaptığı işlerdeki dürüstlüğünü kanıtlayan en büyük delildir.

Buna örnek olarak şunları söyleyebiliriz;

A- Zamra kabilesinin başı Amru Bin Mahş El-Zamri'yle imzaladığı anlaşmaya sadık kalması.

B- Beni Kikak ve Beni EL-Nazir ve Beni Kurayda adlı Yahudi kabileleriyle yaptığı anlaşmalara bağlı kalması.

C- Hudaybiyye savaşından sonra Kureyşilerle yaptığı barış anlaşmasının tüm şartlarına bağlı kalması.

D- Cizye (Vergi) vermeleri karşılığında Tima Yahudilerine sağlamış olduğu can ve mal güvenliğine bağlı kalması.

E- Maiyle kabilesiyle müşrik olmalarına rağmen yapmış olduğu anlaşmaya bağlı kalması.

F- Cizye (vergi) vermeleri karşılığında Cebra kabilesiyle yapmış olduğu anlaşmaya bağlı kalması.

9- Doğrulukla Örnek Olma:

Doğruluk, örnek olan kişinin sahip olması gereken güzel huylardan biridir. Çünkü söylediğiyle yaptığı arasında ancak bu yolla uyum sağlanabilir. Bu yolla düşmanlarının kendisine karşı duyulan güveni sarsma fırsatının önüne geçilebilir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bu hususta en güzel örneği meydana getirmiştir. Cahiliye zamanında O'na ***"El-Sadık El-Emin"*** yani ***"Doğru ve Güvenilir"*** sıfatı takılmış ve Kurayşiler O'na karşı büyük bir güven duymuşlar ve hiçbir zaman yalan söylemez diye nitelendirmişlerdir.

Böylece Hz. Muhammed'in hiçbir zaman ayrılmadığı doğruluğu örnek olma ve sahabileriyle onlardan sonra gelenlerinde aynı yolu izlemeleri en güzel örnek olmuş ve İslamiyetin yeryüzünde yayılmasına büyük katkısı olmuştur.

10- İyi Muamele, Hoşgörü ve Yufka Yüreklilikle Örnek Olma:

İyi muamele, hoşgörü ve insanlara karşı yufka yürekli olma, Hz. Muhammed'in başvurduğu en etkili ve en başarılı eğitim yöntemidir. Bu da bize yufka yüreklilik ve hoşgörünün gönülleri nasıl fethedebileceğini kanıtlamaktadır.

Burada iki hususa değinmekte fayda görüyoruz:

1- İyi Muamele:

Hz. Muhammed bu yöne büyük önem vermiştir. Sözleri ve eylemlerinde bunu ön plana çıkarmış ve sahabelerininde buna uymalarını telkin etmiştir. O derece yufka yürekliydi. Hayvanı keserken bile ona iyi davranılmasını isterdi. Yufka yüreklilik hakkında birçok hadis-i şerif vardır. Konuyu daha fazla uzatmamak için burada belirtmek istemiyoruz. Ancak asıl amacımızı da belirtmek zorundayız, o da insanlara karşı iyi muamele ve yufka yürekliliğin önemini vurgulamaktır. Bu hususta müslümanla başkası arasında fark yoktur. Yufka yürekliliğin müslümanın karakteri ve eylemleri üzerinde büyük etkisi vardır.

Müslüman olmayanında içinde elle tutulur değişiklikler meydana getirir ve hakka kulak vermesine yol açar ve belkide sonunda İslam'a yönelir.

Dolayısıyla Hz. Muhammed'in davranışları bu güzel anlamları kaplamıştır. Yufka yürekliliği müslümanlarla sınırlı kalmamış diğerlerini de gözetmiştir. Örneğin kafir Kureyşilere karşı uyguladığı iyi muamele ve inatları karşısında göstermiş olduğu sabır.

2- Birşey Sormak veya Öğrenmek İsteyene Karşı Yufka Yüreklilik:

Hz. Muhammed'in kafirlere, müşriklere ve hayvanlara karşı ne kadar yufka yürekli olduğunu belirttikten sonra, birşey sormak veya öğrenmek isteyene karşı ne kadar yufka yürekli olduğunu belirtmeye gerek yoktur.

Hz. Muhammed dini bilmeyen cahillere dinî yönleri öğretirdi bunu yapmadan önce onlara güven aşılardı, hatayı düzeltirken iyiliğin çeşitli yönlerini de öğretmeyi ihmal etmezdi.

11- Halkın İşlerini Önemsemeyle Örnek Olma:

Bir babanın çocuklarının sorunlarıyla ilgilenmesi garip karşılanmaz. Çünkü bu babalık duygusundan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla eğitimcinin konuları önemsemesinin yanısıra insanlara karşı sevgi ve muhabbet göstermeli ve karşısındaki insanda eğitimcinin kendisini sevdiğini bilmelidir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed şefkatli babaya en iyi örnekti. Bu hususta Ebu Hureyre şöyle buyurmuştur:

Hz. Muhammed'in diğer bir sıfatı da kendi duygusunu arkadaşlarının duygularıyla birleştirerek onların derinliklerine inmeye çalışmasıdır. Onlarla sevgiyi paylaşırdı ve herkesle tek tek ilgilenirdi. İyi birşey gördüğünde onu açıklardı, kötü bir şey gördüğüne iyilikle ve yumuşak bir biçimde ona dikkat çekerdi.

Hz. Muhammed'in halkın işlerine ve sorunlarına karşı gösterdiği ilgiye bazı örnekler:

1- İnsanlarla bereber yaşıyarak onların duygularını ve arzularını paylaşır onların neye muhtaç olduklarını öğrenirdi.

2- Sahabilerinin kendisinden önce göç etmeleri onların kurtulduklarından emin olmasıydı.

3- Hastaları evlerinde ziyaret eder, onların sağlık durumlarını kontrol ederdi. Vefat edenlerin mezarlarını ziyaret eder, dua okurdu.

4- Kendisi Medine'deyken Mekke'de kalan arkadaşlarının kurtulmaları için dua eder, oradaki müminlerin sağ-salim kurtulmalarını dilerdi.

5- Arasıra halkı yoklar, aç olanların doyurulmasını isterdi.

6- Okur yazar olanların savaşlarda yaralanmalarına üzülmesi.

7- Savaşta yaralanan arkadaşlarının durumunu öğrenmek için onları tektek ziyaret etmesi.

12- İbadetle Örnek Olma:

İbadet nefsin temizlenmesi için başvurulan bir yoldur. İbadet aynı zamanda nefsi iyi şeylerle doldurmak ve kötülükleri atmanın yoludur. Eğer nefis temiz ise ve iyiliklerle doluysa bu iyilikler etraftakilere de sıçrar.

Bundan dolayı bu bölümün büyük kısmı ibadet kavramıyla ilgilidir. Onun için bu bölümde Hz. Muhammed'in ibadetiyle ilgili bazı yönlere değineceğiz:

1- İbadetleri arasında İslamiyete davet etmek ve büyük eziyetlere katlanmak ve Allah'ın düşmanlarına karşı gerek kılıçla, gerek sözle gerekse eğitmek yoluyla cihat etmek.

2- Hz. Aişe şöyle buyurmuştur *"Hz. Muhammed geceleri uyumaz ibadet ederdi."*

3- Gece boyunca ibadet etmekten ayakları şişerdi.

4- Sıcak Ramazan ayında oruc tutardı.

5- Hz. Muhammed'in ibadetleri Hz. Ayşe'nin dediği gibi sürekliydi.

6- Hz. Muhammed'in üzüntüleri de sürekliydi ve devamlı düşünürdü ve rahat değildi ve sürekli günahlarının affedilmesini isterdi ve bu hususta şöyle buyurmuştur *"Ben gündüz yüz kere istiğfar ederim."*

7- Namaz kıldığında açlıktan karnı kazanın kaynadığı gibi kaynayarak ses çıkarırdı.

Sonuç :

Böylece Hz. Muhammed sahabilerini iyi ahlak üzerine yetiştirmiş, iyiliklerde onlara örnek olmuş, onlardan meydana gelen eşsiz nesil, Allah'ın yardımıyla İslam uygarlığını kurmuş, böylece insanlara gelen en hayırlı ümmet İslam ümmeti olmuştur.

En son duamız Rabbilalemin Olan Allah'a Hamdolsun.

ÇAĞIMIZDA MÜSLÜMANLARI MEŞGUL EDEN KONULAR

Dr. Muhammed Mehdi El-Arusi
TUNUS

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adına ve Allah'ın Salatı ve Selamı Efendimiz Muhammed, ailesi ve sahabesi üzerine olsun.

Sayın Komisyon Başkanımız,

Değerli Sayın Bilim adamları,

Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun.

Çağımızda müslümanları meşgul eden konuları ve her taraftan gelen düşünce akımları girdabındaki İslam dininin durumunu ele aldığımız; bu değerli çalışmalarınıza katkı babından, dinî söylem, irşad, değişik halk katmanlarını yüce dinimiz konusunda aydınlatmakta hatiplerin rolü ve din ile tüm toplumun sorunları arasındaki ilişkiler konusundaki bu tebliğimle katılmak istedim.

Söylem, belirli bir konuda uzun uzadıya konuşmaktır. **Hutbe** ise, insanları ikna etmek için onlara yöneltilen sözlerdir. Tarifler üzerindeki kitabında Al-Cürcani'nin şu tarifini okuruz: Hitap, güvenilen bir kişinin söylediği, kabul gören ve şüphe götüren mukaddimelerden meydana gelen ve hatip ve vaizlerin yaptığı gibi insanların yaşamında faydalar bulunan bazı konularda onları targip amacı güden sözlerdir.

Günümüzde hitap terimi yeni bir anlam kazanarak, herhangi bir düşünce ekolünün tüm terim ve prensiplerini veya insanları ikna edip onların bunlara inanmalarını sağlamak amacını güden söylem anlamına geliyor artık. İşte buradan siyasi söylem, felsefî söylem, mezhepsel söylem, ekonomik söylem, parti söylemi (belirli bir partiye çağrı yapma) diye adlandırılan söylemler ortaya çıkmış olup, bunlardan her birinin değişik içeriği, aracı, kaynağı, yöntemi ve hatta dili vardır.

Dinî söylem diye nitelememiz, onu başka tür ve çeşitlerden ayırmak, onu bir nevi sınırlandırmak demektir. Çünkü bu onu sadece dinî konular ve meseleler hakkında veya dinle ilgili olanla konuşmakla münhasır kılar. Örneğin akaid, şerai, dinî hükümler ve farzlar konusunda konuşmak dinî söylemdendir. Keza Yüce Kur'an'ın tefsiri ve Peygamber hadis-i şeriflerinin açıklamaları da dinî söylemdendir. Bunun gibi genellikle insanlar yaşamları ile ilgili olup, dinin de hakkında bir sözü olan ahlâk ve değer yargıları veya insanlar arasındaki muamelat ve toplumsal ilişkiler gibi, toplumsal söylemin kendisine konu edindiklerinin büyük ve değerli bir parçasını meydana getirirler ve kapsamı içindedirler. Zira dinin amacı insanlara hizmet edip onları her iki dünyada mutlu kılmaktır.

Zeynelabidin Bin Ali önderliğindeki değişim sürecinin başlangıcından beri, Tunus'ta

değişik dinî söylemler bulunmaktadır. Bunun nedeni devletin insanların irşad ve bilinçlenmelerine verdiği önemdir. Zira, bunun ne kadar etkili olduğu bilinmektedir. İnsanlar herzaman din aliminin yaptığı tebliğ ve tefsire meylederler. Siyaset adamı veya bir ekonomist, toplumu ilgilendiren bir mesele hakkında, insanlara hitap ederek onları ikna etmek istediğinde genellikle insanlar şek ve şüphe ile söylediklerini dinlerler. Cuma günü aynı konuda imam-hatip minberden konuştuğunda veya aynı konuda mescitte, radyo veya TV'de bir din alimi konuştuğunda ise kolaylıkla insanları ikna edebilir ve söylediklerine sahiplenmelerini veya onlardan istediklerini yapmalarını sağlayabilir. Bunun nedeni de, minber üzerindeki hatibin veya ders veren din adamının İslam'ın ilk asırlarından beri asırlar boyu doğruları ve gerçekleri dile getirdiklerinin bilinmesidir, dolayısıyla söyledikleri kutsanacak derecede doğru kabul göregelmiştir. Bundan dolayı da yazılı, sözlü ve görüntülü medya kuruluşları önemli yer ve zaman ayırmaktadırlar. Buna ilave olarak, ramazan, hac, Kutlu Doğum (Mevlid-i Şerif) gibi dinî ve tarihi münasebetlerde de büyük bir alan tahsis edilir.

Şüphesiz, genellikle Arap ve İslâm ülkelerinin TV ekranlarında gördüğümüz "Cuma Hutbesi" İslamî söylemin insanî yoğunluğunu teşkil eder.

Öyleyse, şüphesiz Cuma hutbesi dinî söylemin en önemli dayanaklarından biridir. Çünkü insanlar üzerinde, özellikle de namaz kılan samimi müminler nezdinde, çok büyük etkisi vardır. Zira Cuma namazı için mescide gelen mümin psikolojik olarak hazırlanmış, yüreği huşu ile dolmuş, Allah'ın affına ve mağrifetine sığınmış, aklı ve gönlü Cuma hutbesindeki vaaz, nasihat ve dinî faydalara açıktır. İmamın dediklerine inanıyor. Çünkü bilgi dağarcığından emin, onun dinî ilimler yanında dünya işleri konusunda da bilgi sahibi olduğundan emin. Bundan dolayıdır ki İmam-Hatip'in sorumluluğu büyüktür. İnsanları bilinçlendirmedeki rolü, özellikle de onların meselelerini ele alırken, çok etkili ve büyüktür. Bence, bunun için, İmam-Hatipin ister İslamî ilimlerde ister dünyada meydana gelen gelişmeler ve eğitim, bilim, sosyal ve ekonomik alanlardaki oluşumlar konusunda kendini eğitmek ve geliştirmek zorundadır.

Biz din alimleri de, dinî söylemi dikkatlice ve bilimsel araştırıcı bir gözle incelemeliyiz ki, ona çağa uyum sağlayacak yeni bir ruh bulmaya çalışalım ve dünyada meydana gelen ilmî ve teknolojik keşifler ile gerçekleşen, ekonomik ve toplumsal ilerlemeler ile gerçekleşen, ekonomik ve toplumsal ilerlemelere uygun bir yöntem, içerik ve hatta bir dil bulalım. Bununla istiyorum ki dinî söylemin, dünya ve ahirette müslüman insanın hizmetinde olabilecek etkin, yapıcı, amaçlı ve belagatlı bir içeriğe sahip olmasını sağlıyalım.

Kur'an-ı Kerim'i inceleyen, birçok davet yanında, dinî irşada ilaveten, beni ilgilendiren şu davetleri içermesidir:

a- Akıl, tefekkür ve tedebbürü kullanmak ve pekçok ayete bakmak, ki bunu temel alarak, İslâm dininin bir akıl dini olduğunu söyleyebiliriz.

b- Çalışmaya ve helal kazançа davet. İnsanın yeryüzünde istihlaf edilmesi ve onu imar edebilmesi ancak çalışmakla mümkündür. Çalışmaya ve helal kazançа davet eden ayetler sayılsa, Kur'an-ı Kerim ayetlerinin 1/6'sını teşkil ettikleri görülecektir. Kur'an-ı

Kerim'de çalışma hep amel-i salih ile birlikte zikredilmiştir. Muhammed (s.a.v.) ümmeti bir çalışma ve salah ümmetidir.

c- İlim ve öğrenmeye davet. Kur'an-ı Kerim'deki bu davet dinî ilimlere münhasır değil, dünya ve kâinat ilimlerini de kapsamaktadır. Eski seleflerimiz bunu idrak etmişlerdir. Tunus'lu Allame Şeyh Muhammed Al-Nahti şöyle demektedir: "İslâm dini ile müslümanların işleri doğru bir raya oturmaz, taki iki zıt olan dünya ile ahiret arasında bir uyum sağlanıncaya kadar, bu uyum da ancak dinî ve dünyevî ilimler arasındaki uyumla sağlanabilir.

d- Kötü, çirkin ve aşağılık işlerden uzak durmak ve fazilet ile iyi ahlaka davet. Zamanımızda iyi ahlaktan bizi şu ilkeler ilgilendirir.

- Müsamahakârlık ve hoşgörülülük,
- Ortada olmak ve mutedil olmak(İtidal),
- Yardımlaşma ve dayanışma,
- Kardeşlik ve eşitlik (müsavat),
- Şiddet ve terörü dışlamak (nebzetmek),

Değerli bazı Tunus'lu bilim adamı insanların bilinçlenmesinde ve toplumsal, ekonomik düşünce eğitim ve hatta politik durumlarını kavramada, dinî söylemin özellikle de Cuma hutbesinin önemini kavramışlar ve bu konuları ister Cuma hutbelerinde ister ilim meclislerinde ister makale ve kitaplarında, geçen asrın ortalarından itibaren incelemeye başlamışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- İbrahim Al-Riyahi-Şeyhulislam ve Müftü,
- Mahmud Kabado - Türkiye'yi ziyaret etmiştir,
- Salim Bu Haceb - Türkiye'yi ziyaret etmiştir,
- Muhammed Al-Nahli,
- Muhammed Mahcub,
- Muhammed Al-Tahir İbni Aşur,
- Muaviye Al-Temimi,
- Muhammed Al-Fadel İbni Aşur ve başkaları.

Biz Tunus'ta bunların hutbelerinden ve yazılarından pek faydalanıp onları başvurulacak birer merci olarak kabul ediyoruz. Son yıllarda, sayın Başkan Zeynelabidin bin Ali'nin gösterdiği yüce mazhariyetle, benim yöneticiliğini yaptığım Tunus Şeriat Yüksek Enstitüsü, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlandı. Şimdi, en iyi şekilde irşad ve bilinçlendirme konularında sorumluluklarını yerine getirebilecek şekilde donatmak üzere İmam-Hatipleri yetiştirmeye çalışmaktadır. 1997 yılında yürürlüğe giren 1982 sayılı Başkanlık emri görevlerini şu şekilde belirlemektedir:

- İşlerin; en iyi şekilde yapabilmeleri için, dinî çerçeveleri sürekli düzenlenme işini, yükümlülüğünü üstlenmek.

- Dinî konularda bilgi sahibi olmak isteyenler ile vaiz ve imam-hatiplerin faydalanabileceği programlar hazırlamak, fikrî seminerler düzenlemek ve hizmetiçi kurslar açmak,

- Dinî söylem yöntemi, içerik ve kalıp olarak ıslah, etkinleştirme ve geliştirmesine katkıda bulunmak,

- Dinî çerçeveleri, İslamî ilimler alanında, İslam dinî ve kutsal kitabının çağrı da bulunduğu gibi toplumsal meseleleri akılcılıkla ele alacak şekilde bünyelerini güçlendirebilecek şekilde dinî bilgi ve yöntemlerle donatmak.

Tunus Şeriat Yüksek Enstitüsünün görevi, dini söylemi, ıslah ve aydınlatmayı amaçlamaktadır. Bu hedefleri gerçekleştirmek üzere tüm Tunus vilayetlerinde günlük ve haftalık programlar uygulanmaktadır. Bu da Al-Zeytune Üniversitesi'nden hoca, şeyh ve alimlerin denetiminde yapılmaktadır. Bu yetiştirme (donatma) karşılaşmalarında, İslâm ilimleri ile ilgili meselelerle toplumsal sorunları ve ortaya çıkan davaları ele alıyoruz. Tüm bunlar, dinî söylemin gerçek köklülüğünü muhafaza etmekle birlikte, yeniliğe ve çağdaşlığa da ayak uydurmasını sağlamak içindir. İşte dinî söylemi ıslah ve aydınlatmaktan kasdımız budur.

Size teşekkürler ve Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinizde olsun.

İSLAM'DA İÇTİHADIN YERİ VE GÖREVİ, LÂİKLİK, VAHİY VE AKIL

Prof. Dr. Said RAMAZAN EL-BUTTİ

Bu kısa konuşmamda üç meseleye değineceğim:

- İslâm'da içtihatın yeri ve görevi nedir?
- İslâm'ın gölgesinde lâiklik akla uygunmudur?
- Vahyin akılla ilişkisi hakkında Kur'an ne diyor?

Birincisi: Açık olmayan bir konu hakkında Allah'ın bir hükmü hak ile ilgili olarak bir müslümanı aydınlatan içtihad İslâm'da şer'an caizdir. Bu iki durumda söz konusudur:

1- Bir olay hakkında Allah'ın ne hüküm verebileceğinin açığa kavuşturulması. Konu ile ilgili Kur'an ve sünnette hüküm bulunmamalıdır.

2- Hüküm metni: Var ancak istenilen anlamı vermemektedir. Yani kapalı bir metindir açıklığa kavuşturulması gerekir. Eğre içtihat bu iki durumda dinî bir görevse içtihadın sonuçları dinin ayrılmaz bir parçası sayılır.

Burda önemli olan, bir konu hakkında açık-seçik metin varsa ve istenilen anlamı veriyorsa alimlerin toplanarak içtihatta bulunması caiz değildir. Yaşadığımız çağda genel olarak şöyle söylenmektedir: "Hazret-i Ömer bin Hattab mevcut metni atlayarak içtihat yoluna gitmiştir" oysa Hz. Ömer geçen uzun yıllar boyunca Kur'an ve hadis metinlerine başvuran ve bunun dışında içtihat yoluna gitmeyen örnek kişi olarak gösterilmiştir. Bugün ise Hz. Ömer'in hayatını araştıranların bazılarının gözünde o metinlerle alay eden ve içtihat yoluna başvuran bir kişi olarak kalmıştır. Bunların dayandığı gerekçe açlık zamanında hırsızın elini kesmemesi, müslüman olupta müslümanlığı zayıf olanlara yapılan yardımlara son vermemesi. Bu iki konuda Hz. Ömer Kur'an ve Sünnet metnine bağlı kalan içtihat yoluna başvurmayan örnek kişidir.

Sonuç olarak içtihat, İslâm dini hükümlerine göre hiçbir zaman İslamiyeti geliştirmek için bir araç olmayıp, içtihat geçmişte olduğu gibi bugünde İslamiyeti korumak için sağlam bir kaledir.

İkincisi: Hıristiyanlık dinini kabul eden toplumlarda laiklik akla yatkındır, çünkü hıristiyanlıkta dinî görevler sınırlıdır ve ibadet içerisinde geçerlidir. Lâiklik sistemiyle dinî yükümlülükler arasında herhangi bir çatışma olmadan lâiklik uygulanabilir.

Ancak gelin beraber düşünelim, ferdin ve toplumun yaşamındaki tüm işleri koyduğu hükümlerle yönlendiren İslâm dini ile laâikliğin uyuşması nasıl mümkün olur? Eğer lâiklik bu hükümlerle uyuşuyorsa ve onlara karşı çıkmıyorsa o zaman bu Allah'ın koydu-

ğu ve uygulanmasını emrettiği İslâm dinidir. Yok eğer lâiklik sistemi İslâmî hükümlerle uyuşmuyor ve bunlarla çatışıyorsa o zaman gerçek anlamda bir lâiklikten söz etmek mümkün değildir.

Müsaade ederseniz dün bana bir soru soran bayan kardeşime yanıt vereyim. Soru şu: Değişik hayat tarzı ve birçok dini olan bir toplumu devlet nasıl koruyabilir, bu ancak değişik fikirlere hoşgörüyle bakan lâiklikle mümkündür.

Yanıt olarak şunu söylemek istiyorum; bayan kardeşime, İslâm dininin kendisinde bu çeşitli fikirleri barındıracak genişliktedir. Aynı zamanda buna ek olarak İslam dininin eğitime ve ahlakı alana yönlendirme gibi bir rolüde vardır.

İslam fethine maruz kalan ülkelerde değişik din, örf ve âdet tehlikeleri başgöstermiştir. İslâm dinin emrettiğinin uygulanması sayesinde Devletin birliği korunmuş, halk arasında uyum sağlanmış ve hak sahibi hakkına kavuşmuştur.

Üçüncüsü: Akılla vahiy arasındaki bağ; gözle görmeyi sağlayan göz nuru arasındaki bağ gibidir. Eğer akla sorarsan, öldükten sonra insana ne olur? Veya milyonlarca yıl önceki insanla ilgili ne bilgiler var. Akıl buna yanıt veremez ve durur ve karanlığa bakan bir göz gibi olur ve ilâhî vahyin gelmesiyle akıl gerçekleri öğrenme şansını elde eder.

Bu konu Yunan filozoflarının zaaf noktasını meydana getirmektedir. Çünkü akla taşıyabileceğinin çok üstünde yüklemeler yaptılar. Bu da şuna benziyor. Anten kullanmadan tüm görüntü ve olayları televizyonda izlemeye çalışan kişinin elde sadece bozuk görüntü elde etmesine. Bu gerçeği yüce Allah'ın şu sözlerinde arayın *"Size Allah tarafından aydınlık ve kitap gönderilmiştir."*

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI KOMİSYONU MÜZAKERELERİ

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Değerli delegeler, birinci oturumumuzdaki tebliğler sona ermiştir. Müzakere safhasına geçiyorum. Bu müzakereler için de yirmi dakikalık bir süre ancak ayırabiliyoruz. Daha önce de ifade ettiğim gibi bir saatlik sürenin altışar dakikadan geriye kalan miktarını müzakereye ayırmıştık. Ancak aradan bir onbeş dakika alarak, çalarak daha doğrusu, yirmi dakikalık bir müzakere safhasına geçiyoruz. Söz almak isteyenler efendim? Hatemi Bey size müzakerede söz vermeyelim izin verirseniz. Tebliğiniz vardı. Onu katkı olarak sonra yapabilir misiniz? Sayın Koçkuzu bir söz istemişti... O zaman Sayın Vergin Hocamız, buyurun.

Prof. Dr. Nur VERGİN : Teşekkür ederim Sayın Başkan. Şimdi ben Sayın Prof. Dr. Ali Bardakoğlu ile Sayın Prof. Dr. Hasan Onat'ın bildirilerini dikkatle izledim. Sanıyorum ki bazı şeyler anladım. En azından anlamaya çalıştım. Ben bir yorumdan daha ziyade bazı sorular sormak istiyorum kendilerine. Şimdi, Sayın Ali Bardakoğlu dedi ki, "farklı yorumlar yapmak tabiidir." Madem ki farklı yorumlar yapmak tabiidir, toplumlarda somut olarak yaşanılan İslâm açısından farklı İslâmların da ortaya çıkması tabii bir sosyolojik olaydır. Keza Sayın Hasan Onat da geleneksel din anlayışının bize artık yeterli olmayacağından söz etti. Bu bağlamda toplumsal değişmenin de ivmesiyle, ışığı altında yeni yorumların, yeni telakkilerin ortaya çıkabileceğinden söz etti. Yine bunun bir mantıksal uzantısı olarak farklı bir İslâm anlayışından, yani farklı bir Müslümanlıktan söz ettiğini zannediyorum, yanlış anlamadıysam. Bu konuda da bizim ülkemizin çok büyük önderlik yapabileceğinden söz etti. Malumaliniz, son zamanlarda Türkiye'de basına ve televizyonlara yansımış olan yani vülger bilime de yansımış olan bir tartışma var. O da Türk İslâm'ı veyahut da Türk Müslümanlığı... Şimdi bugün burada yoklar. Özellikle Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, bendeniz sosyolog olarak uzun yıllardan beri, en azından yirmi yıldan beri çeşitli metinlerde Türk Müslümanlığı deyimini kullanmış bulunuyorum. Şimdi, bazı çok katı diyebileceğim anlayışta olan insanlar bunun adeta günah olduğunu ileri sürüyorlar. Acaba, soruyorum, bu bir yanlış anlamadan mı kaynaklanıyor? Türk müslümanlığı denildiği zaman doğrudan doğruya Sayın Ali Bardakoğlu ile Hasan Onat'ın doğrultusunda bir şey söylenmiş oluyor. Çünkü İslâm'ın tek olduğunu, Kitabın tek olduğunu, herkes biliyor. Fakat bunun yaşanılışı, yorumları, telakkileri, toplumdan topluma hatta aynı toplum içerisinde zaman dilimleri bakımından da değişik olabiliyor. Hasan Onat'ın önerisi de o. Bize ait olan telakkiyi de değiştirmemizin zamanı geldi diyor. Bu konuda acaba bazı aydınlatıcı ilavelerde bulunabilirler mi? Çünkü bu sadece teolojik açıdan değil, aynı zamanda ülkemizin sosyopolitik gelişmesi açısından da çok önemli bir konudur. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Ben teşekkür ederim Sayın Vergin. Efendim sorularınızın cevaplarını arkadaşlarımızdan müzakerecilerin sorularını aldıktan sonra cevaplandırmalarını isteyeyim. Efendim, şimdi söz sırası aramızda bulunan Suriye temsilcisi Ramazan El Butti Beyefendinin.

Prof. Dr. Ramazan El-Butti: Teşekkürler Sayın Başkan. Söylemek istediğim şey özetle hepimizin bildiği gibi dinin gelişimi ve dine davet ile ilgilidir. Eğer hepimiz İslâm olan dinin ve Allah'ın hitabı olan dinin Allah'ın insana yüklediği vazifeyi kapsadığına inanıyorsak bu hakikatten sonra dinin geliştirilmesine davetle ilgili ve onu taklidi bir an-

layıştan işlevsel bir anlayışa çıkarmak. Böyle bir kelam varit olamaz. Varit olabilmesi için dini insanın bulduğu toplumsal bir olgu olarak tasavvur etmemiz gerekir. Bu birinci nokta idi.

İkinci nokta: Bilmemiz gerekir ki Müslümanlar, Müslümanlıklarına bağlı oldukları derecede İslâm onları geliştirir ve İslâmiyeti geliştirmek istedikleri derecede, bu gelişme onları yerlerinde bırakır ve yerlerinde sayarlar. Arabanın beni bir yerden bir yere taşıması için onunla oynamam gerekir, eğer onunla oynarsam beni çölde bırakır. İslâm, insanı halden hale geliştiren arabadır, ancak Müslümanın Alllah-ü Teala'nın indirdiği gibi ona göz kulak olması şartı vardır.

İçtihat (bu son sözdür) İslâmiyetî geliştirecek bir araç olabilir mi? Hayır. Batı bazı yazarları ile böyle dedi. Ancak gerçekte içtihat İslâmiyet'in hakikatını bilmeye yarayan bir fenere ve sonra da olduğu gibi kalması için bir sigortadır. Eğer bir müçtehid içtihat gösterirse bu içtihadın neticesi şer'î bir hüküm olur.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Efendim şimdi söz sırası Kuveyt'ten delegemiz Muhammed el-Duseri de.

Muhammed el-Duseri (Kuveyt): Başlamadan önce, misafirperverliklerinden dolayı Diyanet İşleri Başkanlığı'na sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Dini anlamak konusunda her ne kadar müdahale olsa da, bu müdahaleler, bu dinde hangi noktalarda ihtilafa düşebilir? Ve hangi noktalarda ihtilafa düşmemiz caiz olmaz meseleleri etrafında olmaktadır. Bilindiği gibi çok katî naslar vardır, alimlerin dediği gibi delaleti kesin. İhtilafa düşmemiz caiz olmayan naslar, içki, domuz eti, zina ve diğer meseleler gibi, bir de değişken meseleler vardır. Zaman veya delile uygun olanı seçen alimlerin ihtilaf ettikleri meseleler.

İkinci konu, hatalardan konuşma ve dini anlamak meselesi. Bu hataları aynı derecede tutmak yanlıştır. Bu dinden konuşurken insanın niyetinde gönderen yer ve varılacak yer meselesinde hatalar vardır. Müsteriklerin hataları gibi, bunları bir derecede koymak lazım. Haricilerin içtihatları ve bazı grupların dini anlamak konusundaki olayları gibi konu hataları vardır ve bunlar da hatalardır ancak bunların derecesi gönderen ve varılacak yer gibi hataların çıplaklığı derecesinde değildir. Bütün hataları ayrı derecede tutmak hatadır. Dini anlamak konusundaki hataları belirlerken bunların tehlike derecelerini belirlememiz lazım.

İnsanın inanç meselesi ile ilgili hatadan bahsetmesi ile teravih namazı gibi fıkhi meselelerdeki hatalardan bahsetmesi arasında fark vardır. Bu hatalar büyük tehlike derecesinde değildir. Kısaca buna değinmek istedim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Efendim, değerli konuklarımızın katkılarına ben çok teşekkür ediyorum. Gerçekten önemli şeyler söylediler. Belki birtakım itilaflara sebep olabilecek tebliğleri takdim eden arkadaşlarımızın çok kısa konuşma mecburiyetlerinden dolayı doğabilecek yanlış anlamalara da açıklık getirmiş oldular. Teşekkür ediyorum. Şimdi, Sayın Vergi'nin ve diğer iki Kuveyt ve Suriye delegesi arkadaşlarımızın konuşmalarına kısmen kendilerine, atfolunduğu için önce sayın Bardakoğlu'na sonra Sayın Onat'a birer cümlelik söz hakkı vermek istiyorum. Sayın Bardakoğlu, buyurun efendim.

Prof Dr. Ali BARDAKOĞLU : Sayın Nur Vergin hocamıza teşekkür ederim.Tabii burada "farklı yorumlar var, farklı İslâmlar var" buyurdular. Ancak benim ifade ettiğim bu değildi. Farklı İslâm'dan bahsetmiyoruz biz. Farklı İslâmî gelenekten, İslâmi anlamadan, İslâmî hayattan çünkü insanların kendi düşüncelerini yaşayış biçimlerini İslâm olarak görmeleri teorik olarak doğru olsa bile fazla anlamlı değil. Daha doğrusu her insanın kendi görüşünü İslâm'a ve Kur'ân'a dayandırması ve İslâm'ın ve Kur'ân'ın bir gereği olarak görmesi kişisel hakkıdır. Ama doğru değildir. Çünkü bütün bunları hep doğru kabul ettiğimizde ortaya birden çok fazla Kur'ân, birden çok fazla İslâm çıkar. Onun için biz dini anlarken daha bireysel, daha rasyonel, daha ferdiyetçi davranmalıyız. Yani netliğini anlamanın merkezine Kur'ân-ı, vahyi değil, biraz daha müsaade ederseniz bireyin anlamasını koymak zorundayız. Böyle olunca artık farklı İslamlardan bahsetmek yerine tek İslâmî farklı insanların, farklı toplumların, farklı biçimlerde algılamasından söz edebiliriz ki bu da Allah'ın herhalde iradesi dahilinde olan bir şeydir. Onun için Türk İslâm'î yerine Türklerin İslâmî gelenekleri, İslâm'ı yaşama biçimleri, hayat anlayışları gibi daha munis bir kelimeyi seçmek daha doğru olur. Bir iki cümle ile sayın başkan hoşgörürse Sayın Butti İslâm'ı koruma ve anlama hassasiyeti gösterdiler. Tabiî doğrudur. Her müslümanın ayrı hassasiyeti göstereceğini varsaymak zorundayız. Ancak bu kelimeleri kullanmak İslâm'ı anlamak ve korumanın kendisi değil. Çünkü farklı anlayışlar içinde olan insanların da aynı hassasiyeti gösterdiğini öncelikle kabul ediyoruz. Muhammed El-Duseri'de yine ihtilaf edebileceğimiz, edemeyeceğimiz alanlar var dedi. Sayın Maksutoğlu da ifade ettiler, bu aslında çok tartışmaya açık bir konudur. Siz ne de ihtilaf edebileceğimizi, ne de edemeyeceğimizi önceden belirleme hakkını kendinizde görürseniz,o zaman bu yolları, baştan çözüm yollarını kapatmış oluruz. Bir insanın ihtilaf edilemeyecek gördüğü bir alanı bir başkası çok rahatlıkla tartışma alanına çekebilir. O halde biz gerek bireylerin, gerekse Müslüman toplumların İslâmî anlama ve yaşama konusundaki sağ duyularına, reflekslerine güvenmek zorundayız. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Ben Teşekkür ederim. Sayın Onat.

Prof. Dr. Hasan ONAT: Efendim, teşekkür ederim. Türk Müslümanlığı ifadesi kullanılabilir mi? Ya da Türk İslâm'ı ifadesi... Şimdi eğer Müslümanlığı İslâm'ın anlaşılma biçimi olarak tarif edersek, o zaman bir Türk Müslümanlığından söz etmek sanıyorum yanlış olmaz. Çünkü sosyolojik açıdan bakıldığında Sayın Hocam son derece haklılar. Sosyolojik olarak bakıldığında Türklerin İslâm'ı anlama biçimlerinin diğer ülkelere göre oldukça farklı olduğu dikkat çekmektedir. Aslında bu bir zenginliktir. Bu manada Türk İslâm'ı ifadesi, pardon, Türk Müslümanlığı ifadesi kullanılabilir. Ancak, Türk Müslümanlığı ifadesinin Alevîlikle alakalı bir takım gelişmelerle irtibatlandırılmasının doğru olmadığını düşünüyorum. Eğer Türk Müslümanlığı anlaşılacaksa ta başlangıçta Hanefi-Maturidi gelenekten yola çıkarak Türklerin bugüne kadar ki seyri içerisindeki anlaşılma biçimi söz konusu edilmelidir. Bunun içerisinde Alevîlik olsa olsa bir damar olur. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Ben teşekkür ederim. Değerli delegeler, birinci oturumumuz böylece tamamlanmıştır. Saat 16.00'da ikinci oturumda buluşmak üzere hepinize teşekkür ediyorum...

İkinci oturumu açıyorum. Sayın Ali Osman Koçkuzu arkadaşımız ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın oturumun daha başlangıcında Başkanlık görüşüyle ilgili olarak arkadaşlarımızın bu arada o konuyla alakalı söz almak istediklerine dair talepleri vaki oldu. Onun için bu iki arkadaşımıza birisi Başkanlık görüşüyle ilgili bazı hususları gündeme getireceği, diğeri de Sayın Koçkuzu'nun, Sayın Onat'ın tebliğiyle ilgili olmak üzere iki sorusu olacaktır. Ve onlara söz vereceğim. Buyurun Sayın Yeprem.

Prof. Dr. Saim YEPREM: Sayın Başkan, ben Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşü olarak okunan metin üzerinde iki noktanın vuzuha kavuşması gerektiğini düşünüyorum. Bundan sonraki müzakereler açısından faydalı olacağı kanaatindeyim. Ev sahibi, toplantının düzenleyicisi, kanunun bir hükmünü uygulayıcısı makamında Diyanet işleri Başkanlığı'nın görüşünün ilk olarak okunması acaba burada ileri sürülecek görüşlerden herhangi bir görüş olarak mı mütalaa edilecektir. Yoksa konuşmaları yönlendirici görüşlerin sınırlarını belirleyici bir nitelik mi taşıyacaktır? Bu noktada benim tereddüdümün izale edilmesinde fayda mülahaza ediyorum. Diğer bir sorum da muhteva ile ilgilidir. Birinci hususla da doğrudan ilgisi vardır. Başkanlık görüşü olarak dinin anlaşılmasında, yorumlanmasında, tercihlerin yapılmasında bir takım kriterlerin tercih edildiği ve öngörüldüğü anlaşılıyor. Zamanında genel kabul görmüş görüşlerin ön plânda tutulduğu şa'az görüşlerin terkedildiği, bugün o görüşleri tekrar canlandırmanın kafa karıştırmak gibi nitelendirildiği anlaşılıyor. Tebliğde bu açıkça ifade edildi. Mesela bu toplantıda genel kabul görmeyen herhangi bir görüş, yanlışlığı tescil edilmiş, terk edilmesi gereken bir görüş olarak mı nitelendirilecektir. Bir görüşün yanlışlığı şa'az olmasında mıdır? Bugünkü uygulamada nasıl bir değer hükmü verilecektir. Bu konunun vuzuha kavuşmasını arzu ediyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim Sayın Yeprem Hocamız. Sayın Uslu, cevap verecek misiniz?

Prof Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Sayın Saim Yeprem Hocamıza teşekkür ediyorum. Sorunuzun birinci şıkkı tabii ki buradaki görüşlerin çerçevesini çizme veya yönlendirme düşünülemez. O zaman bu şuranın yapılmasının bir anlamı yok. Ancak her komisyonda Başkanlığın Din İşleri Yüksek Kurulu'nca ve ilgili dairelerle yapılan istişare sonucunda, yapılan hizmetlerin bu çerçevede konu ile ilgili yaklaşımların, olaya Diyanet İşleri Başkanlığı'nın nasıl baktığı konularının buraya gelmiş olan değerli hocalarımıza bir sunulma gereği duyuyor Başkanlıkça. Bu tek doğru olarak sunulmuyor. Ancak şu gerçek var. İkinci şıkla bağlantılı olarak hiçbir zaman genel kabul görmüş görüşlerin tek doğrular olarak kabul edildiği noktasında Diyanet İşleri Başkanlığı kesinlikle musır değil. Din İşleri Yüksek Kurulu da değil. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı hizmet veren bir kurum. Diyanet İşleri Başkanlığımızın örnek olarak veriyorum, mesela bir toplu ibadeti, cemaate görevlileri vasıtasıyla yaptırma gibi bir görevi var. Şimdi örnek olarak bir teravih namazı var. Teravih namazının, hepinizce malum, rekatları konusunda belirli görüşler var. Yani sekiz, on, yirmi, otuz küsur. Şimdi, Diyanet İşleri Başkanlığı olarak görevli olan imamlarımızla, bunu cemaate toplu bir ibadet olarak yaptırma konumundasınız. Şimdi bunlardan hangi görüşü kabul ederseniz edin, uygulamaya koyun. Diğer üç veya dört tane görüş, uygulamayı tenkit ederse yanlış yapmıyor ki, tenkidinde haksız değil. Peki uy-

gulama konumunda olan kurum hangisini uygulayacaktır? O zaman ortaya şu çıkıyor. Toplumun, yani burada kastedilen bu anlamdaki bir genel kabul görmüştür. Yoksa içtihat ve buna bağlı olarak içtihadın çözeceği problemler konusunda maziye bir bağlılık ve mazinin bu konudaki genel kabul görmüş görüşlerini tabu gibi kabul ederek bunların tartışılması gereksiz doğrular gibi bir kabul söz konusu değil. Ama uygulama durumunda ne yapacaksınız? Mesela sekiz rekatlık bir teravih namazını uygulama noktasında esas aldığınızı düşününüz. İmam sekiz rekat namazı kıldıktan sonra çekip gidecektir. Peki on iki kılmak isteyen, yirmi kılmak isteyen ve bunu cemaatle kılmak isteyen. Şimdi uygulama durumunda olan bir kurumun karşılaşacağı zorluklar vardır. Yani teoriyle pratiğin çatışmasından meydana gelecek sıkıntılar var. Bunları tartışmayacak mıyız? Bunları tartışacağız. Toplumu eğiteceğiz. Doğru olan hangisiyse topluma bunları kabul ettireceğiz. İstihdam edecek, uygulama durumunda olan kurum, belirli düzeydeki bu tartışmaları genel kabul haline getirdikten sonra sunacaktır. Aksi halde sıkıntı var. Zannediyorum Başkanlığın sunduğu görüşün içerisindeki genel kabul görmüş ifadesi tamamen bunlarla ilgili, uygulamayla ilgili olan bir ifadedir. Yoksa içtihat konusunda genel kabul görmüş görüşlerin hiçbir zaman ferdi de olsa, asırların, sosyal yapının gereği olarak dışladığı ama gelinen çağda bu çağın gereği olarak dışlaması değil, kabul etmesi gereken birçok ferdi ve şa'az görüşler vardır. Bunların toplumun iyi aydınlatılmasıyla, toplumun iyi eğitilmesiyle, belirli düzeylerde tartışıldıktan sonra topluma kabul ettirilmesiyle gerçekleşeceği kanaatindeyim. Arz ediyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim efendim. Şimdi Sayın Koçkuzu.

Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU: Sayın Başkan, teşekkür ederim. Benim söyleyeceklerimin bir bölümünü Saim Bey güzel şekilde ifade etti. Hasan Onat Beyin tebliğinde birkaç husus benim aklımda kaldı. Belki kelimelerde yanılma olabilir, ama muhteva olarak şöyle bir şey anladım. Dinlerde öyle bölümler var ki onlar ilâhî'dir, kul olarak ona uymamız gerekir. Öyle bölümler vardır ki, bunlar sonradan teşekkül etmiş kültür malzemesidir veya siyaset malzemesidir veya bölünme unsuru işin içinde vardır. Orada birkaç başlık sayarken tasavvuf kelimesi de geçti. Ben öyle hatırlıyorum. Şimdi, benim anladığım kitabî dinlerde, -ki İslâm bunların başındadır- dini tebliğ eden zat, öteki âleme teşrif ettikten sonra bütün Müslümanlara, özellikle ulemaya bir takım görevler düşüyor. Bu görevler; kul olarak kendisi evvela doğruyu bulmak, ondan sonra diğer kardeşlerine de örnek olmak, böylece dinin gelişimini sağlamak. İslâmi literatüre baktığımız zaman bin hüküm varsa herhangi bir konuda, onların büyük bir bölümü bu dindarlıklarına, ahlâklarına, Allah ve Resulüne bağlılıklarına, sünnete ve dine itibalarına inandığımız büyük alimlerin kanaatleridir ve onları da biz dinin içinde bizi Allah'a götüren noktalar ve yollar olarak görüyoruz. Bunu da biz deminden beri anlatılan zenginlik içinde mütalaa ediyoruz. Ben mesela bu kanaatteyim. Kendileri dediler ki, dinin bir bölümü vardır böyledir, bu bölümü vardır böyledir. Akşam üzeri bir felsefe hocası da bize anlattı. Onun anlattığına göre, Avrupa'da yeni beliren kanaat odur ki, insanlar dinî konuları kendileri icat ediyorlar. Halbuki biz sahabeden beri gördüğümüz odur ki, fertler Allah ve Resulüne ittibaı sırf kulluk eseri olarak görüyorlar. İster adı tasavvuf olsun, ister tarikat olsun, ister ne olursa olsun, onlar Allah'a kulluk olarak Resul-ü Ekrem'in zühtünü yaşama azmi için-

deler. Yanılabilirler, yanıltılabilirler, orada çeşitli kusurlar vuku bulabilir. Dinin gelişmesi bence bu anlamda olmalı. İkinci bir husus, ben konuşmacılarda şunu sezdim, eğer bu üç günlük müzakereler buyunca bazı şeyleri böyle adlarıyla tescil yerine daha nezih ifadelerle anarak tespitler yaparsak daha güzel olacak. Mesela başlar başlamaz hemen bizi toplum hale getirecek kanaatler yerine, tarihte bizim bölünmemizi sağlayan kutuplaşmalar hemen ismiyle geliverdi gündeme. Halbuki bunlara gerek yok. Gerçi şurâlardan Türkiye'deki toplum için bir takım faydaların çıkması beklenebilir. Ama çok daha rahat konuşulabilmesi için bence üslûbun daha tatlı olması gerekir kanaatindeyim. Arkadaşlarıma onu arz ediyorum. Diyanet'in sunduğu çerçeve fikirleri için de ben, kendisini de bir müzakereci olarak kanaatlerini belirtmiş, ama benden yana söylemeniz şart değildir. Ben de bu kanaatteyim. Bana göre doğrular budur, şeklinde söylemiş olarak anlıyorum. Teşekkür ediyorum efendim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim Sayın Koçkuzu. Sayın Onat, ekleyeceğiniz bir şey var mı? Varsa bir cümle ile rica edeceğim.

Prof. Dr. Hasan ONAT: Ben çok net ifade etmeye çalıştım tebliğimde. Peygamberimizin vefatını müteakip ortaya çıkan bütün dinî nitelikli oluşumlar beşerî oluşumlardır. Dinin anlaşılma biçimiyle ilgili tezahürlerdir. Tarikatlar, mezhepler, ne derseniz deyin fikir ekolleri hepsi böyledir. Bunlar sonuna kadar her türlü tenkit ve tahlile açıktır. İfadem buydu, ama günümüz şartlarında İslâm'ın yeniden anlaşılması gibi bir zorunluluk söz konusudur. Çünkü artık on binlerle ifade edilen bir Medine toplumunda yaşamıyoruz. Bir buçuk milyarı aşkın bir Müslüman, beş milyara-altı milyara yakın bir insanlık söz konusudur. Bunu göz önüne alarak dini yeniden anlamak, değerlendirmek durumundayız. Bu alanların ayrımını bir anlamda zorunluluk haline getiriyor diye düşünüyorum. Kişisel kanaatim... Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim Sayın Onat.

Değerli delegeler bugün ikinci oturumumuza katılan bütün tebliğ sahibi bilim adamlarına ben başkanlık olarak şükranlarımı sunuyorum. Zaman konusuna fevkalade riayet etmişlerdir ve belirlediğimiz süre içerisinde tamamlanmıştır. Şimdi geniş bir müzakere zamanımız vardır. Bu açıdan bugün öğleden sonra ikinci oturumda verilmiş olan tebliğlerle ilgili söz almak isteyen arkadaşlarımızı, arkadaşlarım kaydederken değerli arkadaşlarım bir hususu yarınki programla ilgili şimdiden arz etmek istiyorum. Yarın oturumumuz 09:00'da başlamaktadır. 09:00'da başlayan oturumumuz, 11.00'e kadar birinci oturum olarak devam edecektir. Aradan sonra programda görünen Prof. Dr. Sayın Hamza Aktan, Prof. Dr. Sayın Saim Yeprem ve Sayın Mehmet Kervancı'nın tebliğleri de bu çay arasından önceki oturuma 09:00 ile 11:00 arasındaki oturuma alınmıştır. Kendilerine şimdiden hatırlatıyorum. Teşekkür ediyorum efendim. Efendim ilk söz sayın Prof. Dr. Ramazan Al-Butti beyefendide;

Prof. Dr. Said Ramazan AL-BUTTİ: Teşekkürler Sayın Başkan. Doğrusu, Müslümanlığı ve mülkünde ve hükümlerinde ikincisi olmayıp tek olan Allah (C.C.)'ın emirlerine bağlılığı ile gururlanan konuşmacı bayan avukatın sözlerinden etkilendim. Ancak söylediği bir kelimeye takıldım. Halktan bir birey lâik olamaz ancak devletin kendisi lâ-

ik olabilir dediler. Bu sözlerde çelişki görüyorum. Devlet nedir? Halkın aynası, bireyin dilidir. Ben bireyim, görünüşüm, giyimim ve davranışımla İslâm'a bağlı olmak istiyorum. Devlet lâikliğini ortaya koyduğu zaman, laâikliği benim karşıma duracak, bağlılığımla çelişecek. İşte bugün olan da budur.

O halde hakikat, adını hatırlayamadığım bayan avukatın söylediği güzel sözlerin devamı, Allah'ın mülküne ve hükmüne tâbi bir toplum şu iki durumdan birini alamaz diye söylememizdir.

1. Durum: Tamamen Allah'ın sultasına tâbi olmak "namazın... yaşamın ve ölümün âlemlerin rabbinedir"

2. Durum: Allah (C.C.)'ın mülküne karşı gelerek ona ortak olup mülkünü paylaşmak. Şu senin, ben ona senin yerine vekaleten bakarım. Bu da benim der. Bu mantıklı bir şey değildir.

Bu konunun devamı var, sanırım gelecek tebliğimde ondan konuşacağım inşallah. Teşekkürler.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI : Efendim İkinci söz sırası Musa Bey'de. Musa Gürgün efendim.

Musa GÜRGÜN: Devlet Planlama Teşkilatını temsilen bulunuyorum. Ben sayın Hüseyin Atay'ın akılla ilgili bir konusunda hem biraz daha analiz yapmak, açıklığa kavuşturmak hem de soru sormak için söz aldım. Bildiğiniz gibi ilim akıl sayesinde yapılabilir. İlmin amacı da gerçeğe ulaşabilmektir. Galiba Hüseyin Atay bey teknolojik açıdan ülkemizin gelişmiş ülkelerle arasındaki mesafenin fazla olmasından dolayı bazı hükümleri ifade buyurdu. Aklın yanılmayacağını ifade etti. Şimdi bildiğimiz gibi aklı olmayanın dini de yoktur. Aklımız olduğu için din üzerimize farzdır. Allah mutlak bir varlıktır. İnsan ise mutlak bir varlık değildir. İlmin amacı gerçeğe ulaşmak ise bildiğiniz gibi teknolojide dokuz ayda bilgi yenilenmektedir. Kimyada sekiz ay, bilgisayar konusunda dokuz ay gibi kısa zamanda yeni bulunan bilgi demode olmakta, daha başka bilgiler de bulunabilmektedir. Demek ki, insan aklını kullanabilmek için kelime bilgisi, terim bilgisi, deyim bilgisi, kavram bilgisinin gelişmiş olması lazım ki aklını kullanabilsin yeni bilgiler elde edebilsin. Ancak insanın aklının yanılmayacağını söylemek, belki bir şekilde kulun yanılmayacağını söylemek gibi de anlaşılabilir. Dolayısıyla yanılmayan Allah'tır. Allah mutlak bir varlıktır. Yeni bulunan bir bilgi demode olabilir. Akıl sayesinde bulunmuştur. Ama yeni bilgiler de zincirleme şekilde eskiyecektir. Bu ilanihaye böyle devam edecektir. Bütün bilim adamlarının bulmuş olduğu bilgiler de hiçbir zaman mutlak gerçek ile kıyaslanamayacak şekilde de devam edecektir. Bu bakımdan Hüseyin Atay bey'den aklın yanılmayacağını söylemekle neyi ifade etmek istediğini daha da tafsilatlı şekilde açıklayabilirse memnun olacağımı ifade etmek istiyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Musa bey bu soruyu Hüseyin bey salondan ayrılmadan sorsaydınız çok iyi olacaktı. Soruyu ona tekrar etmek lazım. Sayın Bardakoğlu.

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU: Efendim ben de bu din ve lâiklik konusundaki tebliğler üzerine bir konudaki görüşümü arz etmek istiyorum. Şimdi birey ve toplum olarak toplumun ekonomik, teknolojik gelişmesi, siyasal ve toplumsal örgütlenme yolunda ve-

receğimiz realist ve rasyonalist mücadeleyi dini anlama ve yorumlama düzleminden farklı tutmak lazım. Yani bu ikisi aynı düzlemin kavramları ve sorunları değil. Birey olarak dini anlamakla, yaşamakla sorumluyuz. Bu konuda özgürlüğümüz var, sorumluluğumuz var. Ama toplum olarak aynı zamanda teknolojik gelişimi, bilimsel gelişmeyi, toplumsal ve siyasal hayatın düzgün bir rayda yürümesini de sağlamak zorundayız. Ama bunlar arasında bir mülazemet görür de en yüce dinin mensupları en yüksek teknolojiye de sahip olmalıdır, gibi bir kısır döngü içerisine girersek, bu sefer işin içinden çıkamayız ve sayın Akın da kısmen Atay'da olduğu gibi bu teknolojik geri kalmışlığın yarattığı ruh halinin bedbinliğinin izlerini görürüz. Bu yanlış. Aynı yanlışın ikinci bir uç örneğini de Sayın Fahri Demir'de rahatlıkla görmek mümkündür. Bu biraz da dinle ilişkili konuları, toplumla toplumların gelişmesi ile ilgili konuları netleştirip, ayıklamak konumunda olmadığımızı ve biraz birbiriyle çok ilintili gördüğümüzü gösterir. Hem din ve devlet işlerinin ayrı tutulması gerektiği gibi bir seksiyondayız. Hem de zihinlerimizde o kadar iç içe ki bu kavramlar arada çok sıkı bir mülazemet görüyoruz. Halbuki, toplum olarak gelişme açısından dinin motivasyonundan yararlanmak en tabii hakkımız din de zaten bunu bir ideal olarak söyler, ama bu dinin doğrudan gereği değildir. Bir de Sayın Butti'nin sözleri üzerine şunu arz etmek istiyorum. Müslümanların birbirlerine karşı bu tip konuları tartışırken mümkün olduğu kadar âyet ve hadislerle birbirlerine ilzam etmemeleri gerekir, bu sağlıklı bir tartışma yöntemi değil. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim Sayın Bardakoğlu, Sayın Erkal.

Prof. Dr. Mehmet ERKAL: Efendim çok teşekkür ederim. Ben de birkaç hususa temas etme ihtiyacı duydum. Bir kere genel olarak nedense uçlar üzerine, marjinaller üzerinde duruyoruz. Hani, tabir yerinde değil ama buraya da hiç yakışmaz. Mahallenin delileriyle de uğraşıyoruz zaman zaman ve bunlar üzerine sistemler oturturuyoruz, fikirler üretiyoruz. Genel çoğunluğu bırakıyoruz. Burada sosyologlara bir iş bırakmadık. Tarih felsefecilerine bir şey bırakmadık. Yani biz Osmanlı'nın sanayi toplumuna ulaşamadığını veya sanayiyi yakalayamadığını, bir çırpıda din-akıl veya akıl-vahiy çelişkisinde görmemiz biraz kolaycılık gibi gelir bana. Aynı ölçüler içinde Ali bey'e de şunu hatırlatmak isterim. Evvela özellikle de ibadet yönü ağır basan hususlarda bir değişiklik yoktur. Yani bugün gümüş ki o altıyüzgram dedi. Öğle değil beşyüzdoksanbeşgramdır. Arada bir fark yoktur ama durum budur. Gümüş sanayiye kaymıştır, ancak altın esas alınmakta ve bütün İslâm dünyasında zekâtın nisabı olarak seksenbeş gram altın olarak gösterilmektedir. Artık arpa, buğday hesapları da yapılmamaktadır. Yani o zaman da Abdülmelik İbn-i Mervan'ın ıslahatı'l-Umle dediğimiz para ıslahatını yaptığı zaman tespit ettiği altın, terazinin kefesine konarak ölçülmekte ve gram olarak verilmektedir. Yine, çok özür dilerim, tebliğcilerden biri de son tebliğci galiba Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber için emir veya başka bir tabir kullanmıyor diye buyurdular. Kur'ân-ı Kerim Hz. Süleyman'dan, Hz. Davut'tan da kral, melik olarak bahsetmiyor. Halbuki biz biliyoruz ki, Hz. Süleyman kral, Hz. Davut'da kraldır. Yani bunlar bizim elimizde ölçü olmaz. Kur'an-ı Azimüşşan, kendi aciz kanaatim, iyi insandan, iyi idareciden, vasıflı insandan bahsetmiş ama onun kral olması veya başka bir vasıfta olması üzerinde durmamıştır. Şöyle de bir tablo çiziliyor. Ben son konuşmacıyım galiba o tabloyu değiştirmek istiyorum. Yani karamsar de-

ğil, iyimser bir tablo çizmek istiyorum. Ali bey'in de işaret ettiği gibi, din bu millete mâl olmuştur. Onunla yatıp onunla kalkmaktadır. O kadar ki yani bugün alan taramalarına ihtiyacımız vardır. Benim de tebliğim yarın o olacaktır. Biz bu seminer, panel, açık oturum tabii ki bilgi kaynaklarıdır, onlardan hiçbir zaman için vazgeçemeyiz. Üst seviyede ilmî münakaşaları elbette yapacağız. Ama bir de alan taramaları yaparak toplumun içine girerek yerinde ise kahvelere giderek, köylere giderek bir de vatandaşımızı tanıyalım. Ben Adapazarı'nın bir köyünden misal vereceğim. Müsaade buyurursanız ki ve hepimizin köylerinde bu hadise vardır. Şimdi sorarsınız adama, dersiniz ki; Sabahleyin kaçta tarlaya gidersin, sabah namazından sonra der. Ne zaman öğle yemeği yersin, öğle namazından sonra, nerede buluşalım cami avlusunda der. Ne zaman aşkam yemeği yersin, akşam namazından sonra. Ne zaman yatarsın, yatsı namazından sonra hatta ve hatta şunu da mübalağa olarak kabul etmeyin. Bir çocuk babası için hayırsız bir evlat ise şöyle ölçülür. Babasına bir mevlüt dahi okutmadı. Yani bu kadar zamanı, coğrafyası, geleneği, örfü, adeti, din olan bir toplum içinde yaşıyoruz ve bu din onları o dediğimiz bir dağ köyüdür. Orada polis yoktur, jandarma yoktur, devlet yoktur. Hiçbir olayı da olmaz. Yani ne hırsızlık olur, ne de daha kötü fiiller işlenir. Bunu İslâm'a mâl ediyoruz ve müslümanlığı halk anlayabildiği kadar anlamıştır. Ne kadar anlaması gerekirse o kadar anlamıştır. Elbette ki buradaki ilim adamlarına daha üst seviyede tahliller ve tenkitler de düşecektir. Onu gözardı etmiyorum. Teşekkür ederim efendim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Efendim söz sırası Dursun Aygün beyefendide.

Dr. Dursun AYGÜN: Sayın Doktor Fahri Demir hocamız tebliğinde şöyle bir ifade kullandılar. Muamelatın tamamı içtihattır. Kur'an'a baktığımız zaman hırsızlıkla, mirasla, zina ile kazif, iftira ve kısas hususunda bir çok âyet-i kerimenin olduğunu görüyoruz... gibi. Şimdi bu durumda muamelatın tamamının içtihadî olduğunu savunmak, kanaatimce isabetli bir yaklaşım değildir. Acaba bu konuyu izah etme lütfunda bulunurlarsa memnun olurum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Ben teşekkür ederim efendim.

Alaaddin YILMAZTÜRK: Sayın Başkan ben Sayın Taç'ın ve son konuşmacının konuşmalarına kısaca temas edeceğim. Lâiklik, anayasacıların son tariflerine bakılırsa, devletin dine, dinin devlete bitaraflığıdır. Din ile dünya ayrımı tabiri, 1933'lerde kullanılmış ise de gerçek manada din ile dünya ayırımı değil, din ile devlet yani dinin devlete, devletin dine bitaraflığı, tarafsızlığıdır diye tarif edilir. Ayrıca lâikliğin tarifinde inanma ve vicdan hürriyetinin yanında üç ana hürriyet daha vardır. Yani 4 ana hürriyeti ihtiva eder. İnanma ve vicdan hürriyeti, tedris hürriyeti dediğimiz eğitim ve öğretim hürriyeti, neşir hürriyeti denilen her türlü dinî neşriyat tefsir, makale, kitap, broşür, çıkarma, yayma, hürriyetidir. Bir de telkin hürriyeti ki, bu 633 sayılı kanunda yalnız mesela mabetlere münhasırdır. Halbuki İslâmâ göre sema tavan, arz taban, ara yerdeki ihvandır. O halde, dini telkin için zaman, mekan tasrih edilmemiştir. Böyle olması, lâikliğin böyle anlaşılması, böyle tarif edilmesi hatta böyle, anayasalarda tadat edilmesinde büyük fayda var. Bunu izah etmeye çalıştım. İkinci nokta devlet.

- Sayın Yılmaztürk özür dileyerek sözünüzü keseceğim efendim. Çünkü bizim listemizde zatıaliniz, ne üye, ne temsilci, ne de davetlisiniz. Şûra tüzüğüne göre...

- Efendim davetiyem var.

- Efendim o açılış için davetiyedir. Müzakereler için yok beyefendi. Tüzüğe göre usul hatası işleyemem. Beni bağışlayınız. Çok teşekkür ediyorum.

- Yani bu işe kast ile değil. Bir şey olarak samimiyetle iştirak ettim. Başka bir maksadım yok. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sağolun efendim. Sayın Rıdvan Nizamoğlu bey.

Rıdvan NİZAMOĞLU: Sayın başkan saygılarımı sunuyorum. Konuşmacılardan din ve lâiklik üzerine tebliğ sunanların bir kısmı dinlerin hiçbir şekilde devlet işlerine karıştırılmamasını lâiklik olarak tarif etmişlerdir. Genelde de lâiklik din-devlet ilişkilerinin ayrılması şeklinde tarif edilmektedir. Bu doğrudur. Doğru tarif yapılıyor. Yalnız hocalarımızdan Münir Koçtaş bey, Prof. Sıddık Sami Onar'ın bu konudaki tarifini reddeder. Ben aynı tarifin sonundaki cümleyi de ilave ederek bir yorum getirmek istiyorum. Bu tarif doğrudur. Sıddık Sami Onar lâiklikle ilgili olarak şu görüşleri ileri sürmüştür. Hocamızın söylediği tarifin önü ve sonrasıyla birlikte arz ediyorum. Sıddık Sami Onar diyor ki; "lâiklik prensibi devletin din aleyhine bir cephe alması demek değildir. Bu, devlet ve idare teşkilatının bitarafılığının ve vicdan hürriyetinin tabii bir neticesidir. Lâikliğin hukuk bakımından ifade ettiği mana, devletin din işlerine müsbet veya menfî bir şekilde yani lehte veya aleyhte müdahale etmemesi demektir. Binaenaleyh devlet teşri sahada teokratik esaslara bağlı olmadığı gibi kanun koyarken bunları dini esaslara uydurmak mecburiyetinde değildir. Devletin herhangi bir dinin esaslarına mugayir kanunlar koymaması üstün bir hukuk kaidesinden doğan hukuki bir mecburiyet teşkil etmez. Ancak devlet siyasî bakımdan bunu gözönünde bulundurabilir. Son cümleyi tekrar altını çizerek dikkatinize sunmak istiyorum ki, devlet siyasi bakımdan bunu gözönünde bulundurabilir. Yani dinî esaslara uygun kaide koymayı siyaseten gözönünde bulundurabilir. Nitekim ülkemizde de kurban ve bayram günleri dinî günler olduğu halde, dinî bayramlar olduğu halde, resmi tatil olarak kanun çıkarılmıştır. Bunu devletimiz halkın bir arzusu, ihtiyacı olarak nazar-ı dikkate almıştır. Bilindiği üzere, toplum halinde yaşayan insanların birbirleriyle muhtelif ilişkileri vardır. Sosyal düzen kuralları dediğimiz kurallar sadece hukuk kuralları değildir. Hukuk kuralları, din kuralları, ahlâk kuralları hatta görgü, muaşeret kuralları da toplum düzenini sağlamaktadır. Devlet kaide koyarken hukuk tesis ederken bunlardan bir kısmını nazır-ı dikkate alması onun lâikliğine aykırı düşmez. Aynı şekilde âdet kurallarını dikkate almaktadır. Bilindiği üzere, âdeten şu sıralarda, bugünlerde şapka giymek âdet olmadığı için memurlara, meclis üyeleri dahi şapka mecburiyeti getiren kanun uygulanmamaktadır. Neden, âdete muhalif olduğundan hiç kimse bu kanuna riayet etmemektedir. Bu kanuna riayetin sağlanması için âdet hükmünde olması da gerekir. Ahlâk kuralları da böyledir. Toplumun genel ahlâkına, ahlâk anlayışına aykırı kural konduğunda bunun uzun süre yaşaması tatbik etmesi mümkün değildir. Bunun gibi, ahlâk kuralları gibi âdet kuralları gibi din kurallarına da kanun vaazı kural koyarken riayet edersе, dikkate alırsa bu lâikliğe aykırı düşmez. Bilakis o kuralın daha sağlıklı, daha uzun

ömürlü, daha kalıcı olmasını sağlar. Çünkü toplum inanarak benimser. Toplumun kuralı benimsemesi müeyyide dediğimiz, hukuk kuralları zorunluluğu devlet tarafından sağlanıyorsa toplum muaşeri vicdanı da onun kalıcı olması için önemli bir şarttır. Bunu sağlamak için de dinî inançlara uygun kuralların konması lâikliğe de aykırı değildir ve kuralların kalıcı olmasında sağlayıcı bir faktördür. Sıddık Sami Onar'ın da sayın profesörün de görüşü böyledir. Arz ediyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Nur VERGİN: Teşekkür ederim Sayın Başkan. Eminim merhum Sıddık Sami Onar, kendisinin lâiklik anlayışının din kurallarına uygun kanunlar konulması şeklinde yorumlanacağını bilseydi pek memnun olmazdı. Şimdi bütün bu konuşmalar, bugün de burdaki konuşmalar ve ben umardım ki başka türlü konuşulsun artık lâiklik konusunda. Hep aynı şeyler tekrarlanıyor, hep aynı bize ezberletilen bir takım cümlelere atıfta bulunularak düşünülmeye çalışılıyor. Bütün bunlar gösteriyor ki, biz bu lâiklik konusunda çok ciddi bir düşünce sıkıntısı içindeyiz. Yani lâiklik konusundaki düşüncemizi yenileyemiyoruz. Zenginleştiremiyoruz, bu konuda tabir caiz ise yaratıcı davranamıyoruz. Oysa lâiklik de statik bir şey değil. O kadar statik bir şey değil ki, lâiklik zaten insanların, toplumların yaratmış olduğu ortaya atmış oldukları bir sistem, dolayısıyla zaman içerisinde de değişebilir tekamül edebilir. Çeşitlenebilir ve boyutlanabilir. Şimdi ben zannediyorum ki bu Türkiye'nin başlıca sorunu. Bu konudaki sıkıntımızı gidermektir. Çünkü Türkiye'de çok ciddi bir gerilim var. lâiklikle din arasında bir takım insanların ve grupların atfetmiş oldukları çelişkiden ötürü. Şimdi efendim, şayet biz lâikliğe, böyle anayasalar, Fransa'nın anayasası ne diyor, Türkiye'nin anayasası ne diyor diye bakacağımız yerde olayı tarihi süreç içerisinde incelesek biraz tarihçi gözüyle, biraz kusura bakmayın sosyolog gözüyle baksak rahatlayacağız. Arkadaşım Prof. Dr. Münir Koştaş birazcık buna değindi. Lâiklik aslında niçin var? Birden fazla dinî yorumun olduğu karmaşık. Tabiki bir köy cemaatinde lâikliğe gerek yoktur. Çünkü son derecede mütecanis homojen toplumlar, alan memnun veren memnun. Fakat toplumda nüfus arttıkça farklı yorumlar geliştikçe, mezhepler tarikler çoğaldıkça, hatta dinler, yeni dinler ortaya çıktıkça lâiklik, var olan din kaynaklı, dinden ileri gelen, farklı yorumlardan ileri gelen toplumsal çatışmayı önlemek için gidermek için toplumların, o tuplumlar içerisindeki bazı düşünürlerin uydurdukları, bunu da kötü anlamla kullanmıyorum uydurma sözcüğünü uydurdukları, bunu da kötü anlamda kullanmıyorum uydurma sözcüğünü, uydurdukları bir yöntemdir. Nedir? Kamu düzeninin farklılığı mevcut olduğu bir kamu düzeninde toplumsal barışı sağlama yöntemi, bir sosyo politik ve hukuk yöntemi, şimdi biz lâikliği biz şayet yöntem olarak yani araç olarak, araç kelimesini de katiyen pejoratif ve aşağılayıcı olarak kullanmıyorum, bir vasıta olarak bir vesile olarak ele alırsak o zaman sanıyorum bu gerilim ortadan kalkar çünkü lâiklik bir gaye değildir. Bir toplum ya da bir toplumda lâiklikten yana olan birey, şahıs aman ben daha daha nasıl lâik olurum diye çırpınmaz. Böyle bir şey yok. Bir gaye değildir; bir dogma değildir lâiklik, şimdi gerilimimizin nedenleri tabii ki, Türkiye'de belirli dönemlerde tıpkı Fransa'da olduğu gibi Fransa'nın üçüncü cumhuriyet döneminde olduğu gibi. lâikliğin adeta bir çocukluk hastalığı olan, Laisizm, arkadaşım Münir söz etti, ki ben bunu daha barizleştirmek için lâikçilik olarak tercüme ediyorum kendi dilimize. Bu uygulama aslında tabii ki lâiklik değildir. Çünkü

neden? Çünkü doğrudan doğruya dini her türlü toplumsal gelişmeye engel olrak algılayan bir dünya görüşüdür. Lâikçilik bir dünya görüşüdür. Bir yöntem değildir, bir felsefedir, bir erektir, bir finalitedir. Şimdi bizim ülkemizde belirli bir dönemde ben o dönemin şimdi katiyen savcılığını yapacak da değilim. Böyle bir dönem yaşadığımız için bizim Türkiye'de bu lâiklik, lâikçilik konusunda ve dinle devlet ilişkileri konusunda özür diliyorum ve üzülerek söylüyorum. Çünkü ben buralıyım. Yabancı misafir olarak gelmedim. Patolojik bir durumdayız ve yeter artık bunu böyle kabul edin bu yöntemdir. Birlikte yaşama yöntemidir. Beyefendi, bilmiyorum hangi bey efendidir. Şimdi farketmedim bu Sayın Onar'dan merhum Onar'dan söz eden lâik bir devlette. Bu nedenden ötürüdür ki kurallar ve yasalar dinî esaslara göre yapılmaz efendim. Çünkü o karmaşık büyük nüfuslu toplumda birden fazla din vardır. Aynı din içerisinde birden fazla yorum vardır. O zaman o devlet hangisine göre yapacak? Hangisinin görüşünü ön plana çıkaracak ve yasalarını, kurallarını ve kamu düzenini ona göre belirleyecek. Dolayısıyla böyle bir şey mümkün değil. Lâikliğin böyle bir tarifi ne vardır, ne de olacaktır. Şimdi biz lâikliği toplumsal çatışmayı gidermeye matuf bir yöntem olarak ele aldığımızda ve Türk devletini de lâik bir devlet olarak tanımlayarak, karşımıza tabii bu toplantımızı tertipleyen Diyanet İşleri Başkanlığı kurumu çıkıyor ve bildiğimiz gibi bu kurumun lâikliğe aykırı bir kurum olduğunu vaaz eden bazı düşünürler var. Çok eski bir şey değil bir kaç yıldan beri, çok rahatsız oluyorlar ve bu kurumun lâiklik adına, lâiklik adına derken de sözde dini özgürlüklerin daha iyi yaşanabilmesi adına iptalini, ilgasını, lağvını öneriyorlar, çünkü diyorlar ki bu lâikliğe aykırıdır. Doğrudur, doğrudur aslında hattızatında Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunun var olması ben size bakarak söylüyorum bunu kusura bakmayın, teori açısından aykırıdır fakat bu bizim Türkiye müslümanlığı var ya, bu sabah biraz sözünü ettiğimiz, bizim bu Türkiye'deki müslümanlar asırlardan beri bir takım toplumsal zaruretlere çok dikkat etmiş olan bir kavim bizim bu Türkler. Sırf bu zaruretten ötürü her ne kadar lâikliğe aykırıysa da teorik açıdan bu Diyanet İşleri Başkanlığını da muhafaza etmekte yarar var. Şimdi bu yarar, ebediyen yarar var demiyorum tabii ki. Toplum gerektirdiği ölçüde ve sürece yarar var. Fakat niçin? Yine o yöntemi sağlamak için, o yöntemi pekiştirmek için, yani lâiklik yöntemini pekiştirmek için, herkesin huzur içinde benim dinim seninkinden üstündür, benim yorumum, benim mezhebim, benim tarikim, benim cemaatim, benim şeyhim, benim şuyum, benim buyum seninkinden üstündür diye birbirini boğazlamasın diye. Sırf bu nedenle biz lâiklikten yanayız bu Türkiye'de çünkü mecburuz, yani bu dini yana olmak değil, toplumsal olarak mecburuz. Teşekkür ederim efendim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Vergin'e teşekkür ederim. Efendim Sayın Hatemi, hayır konuşan arkadaşlarıma en son söz vereceğim. Onun için şimdi Sayın Hatemi sonra Sayın Bolay. Konuşan arkadaşlarıma, hepinize söz vereceğim efendim, cevap hakkı tanıyoruz. Evet efendim usul hakkındaki sizin bu sözünüzü ben eğer Sayın Vergin'e ya da bu soruyu soran bir başka, yani size yönelmemiş bir soruya cevap ise, o zaman onu cevaplıyorum. Yani cevabınızı kullanacaksanız o zaman vermiyorum ama siz de katılmak istiyorsanız müzakereye Sayın hocam, veririm. Buyurun hocam.

Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ: Lâiklik konusunda benim yazılı tebliğimde bir teklif

vardı. Bunu cumhurbaşkanlığı'na sunduğum Abant bildirgesinin de 9. maddesine dercettirmeye muvaffak olduğum bir tarif sayılıdığı için burada 6 dakikada ondan bahsetmeye imkan olmadı. Fakat bu lâiklik konusundaki tartışmalar dolayısıyla ben bu teklifimi burada kısaca arz etmek istedim.

Bir kere şeklî bakımdan lâiklik ile maddi bakımdan lâikliği karıştırmamak lazım. Mesela Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması gereği lâiklik ilkesi dolayısıyla bir aldatmacadır, yanıltmacadır. Böyle bir gerek yoktur, çünkü bu şeklî lâiklik anlayışıdır ki Batı demokrasilerinde de her yerde böyle katı bir lâiklik anlayışı yoktur. Almanya'da mesela gerek protestan kilisesi, gerek katolik kilisesi birer resmi kamu kurumu konumundadır. Yani Anayasal, Waymar anayasasının halen yürürlükte sayılan maddeleri gereğince resmî kamu kurumu konumundadır ve devletle işbirliği halindedir. Maddî anlamda lâiklik ilkesine gelince, mesela Kur'an-ı Kerim'de esasen evrensel demokratik hukuk devleti ilkeleri dışında başka bir devlet modeli yoktur. Hiç bir devlet modeli yoktur. Zulme karşı da Kur'ân-ı Kerim aynı şekilde açıktır demek doğru değildir. Tam aksine bizim şunu söylememiz doğru olur. Evrensel demokratik hukuk devleti ilkeleri dışında Kur'ân-ı Kerim'de bir şey yoktur. Başka bir yönetim sistemi yoktur. Tarihi birikimden her dinden gelen demokratik hukuk devleti düzenini tehdit eden anlayışları önlemek istiyorsak, lâiklik ilkesi ile bunu bir İslâm düşmanlığı haline yalnızca İslâm'a karşı kullanılan bir ilke haline getirmememiz lazım. Anayasaya şöyle bir lâiklik ilkesi koymak, bunun tanımını yapmak yetişir. Türkiye Cumhuriyeti, yani anayasanın ikinci maddesi şu şekle getirilmelidir kanaatimce. Bu problem ancak böyle çözülür. "Türkiye Cumhuriyeti, insanlık onurunda, insanlık onuru ve insan haklarında mutlak eşitlik ilkesinden ve hukuk devletinin evrensel hakkaniyet ve adalet ilkesinden adl-ü kıst ilkesinden yani hiç bir din, dini veya felsefi görüşe taviz vermeyen demokratik ve sosyal bir hukuk devletidir." Böyle tarif edersek lâiklikten beklediğimiz fayda da karşılanmış olur. Hem de bu tamamen Kur'an-ı Kerim'e de uyar, çünkü zaten Kur'an-ı Kerim evrensel, eşitlik, adaleti ve kıst, hakkaniyeti ilkesinden başka devlete temel olacak başka bir ilkeden bahsetmiyor. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Ben teşekkür ederim efendim, Sayın Bolay, sonra Sayın Atay buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY : Teşekkür ederim Sayın Başkan, sizi divanı ve muhterem hazirunu saygı ile selamlıyorum. Benim Sayın Hüseyin Atay bey hocamızın bir sözüne önce küçük bir itirazım olacak, ondan sonra da son konuşulan konu üzerinde bir mütalaam olacak.

Hüseyin Atay bey hocamız buyurdular ki, akıl yanılmaz ve yanıltmaz. Gerçi şimdiye kadar gerek İslâm dünyasında gerekse batıdaki büyük filozoflar da dahil olmak üzere hepsi aklın yanıldığı üzerinde durmuşlar, ama aklın böyle hiç yanılmayan ve yanıltmayan mutlak bir varlık gibi görünmesi tarafımdan uygun görünmemektedir ve buna iştirak edemiyorum. Çünkü yanılmayan ve yanıltmayan sadece Allah'tır. Dekart'ın dediği gibi mutlak akıl ondadır bizimkiler izafidir. Yanılır çünkü akıl bir yetidir, tecrübe ile işlene işlene gelişir. Yoksa doğduğundan itibaren bütün mükemmeliyetini taşıma imkanına sa-

hip değildir. Peki diyor ki, akıl buna rağmen statiktir. Onu dinamik hale getirmek için vahye ihtiyaç vardır. Vahyi kabul etmeyen fikir adamının, filozofun, bilim adamının aklı kullanmasını nasıl önleyeceğiz veya onu dinamik hale getirmesini nasıl izah edeceğiz. Bir ateistin veya bir marksizin veya bir başka ateist bilim adamının, aya gitmeye gayret eden ateist bilim adamı da var. Aklını bu sefer vahye inanmadığı için kullanamayacak mıdır? Onun için bu aklı mutlaklaştırma anlayışına ben uygun bir göz ile bakmıyorum. Teşekkür ederim.

İkinci husus Sayın Tayyar Taş beyefendi buyurdular ki, lâiklik metafizik ve felsefi bir doktrin değildir. Halbuki Nur Vergin hanımefendinin biraz evvel bahsettiği ve orada temas edeceğim. Lâikçilik denilen laisizm şeklindeki ideolojiye bürünmüş olan şeklî bir dünya görüşü olarak tamamen metafizik ve felsefî bir doktrindir. Ve temeli de bizde pek üzerinde durulmuyor. Aristo'nun tanrı anlayışına kadar gitmektedir. Çünkü Aristo'nun tanrı anlayışında tanrı evreni yaratmıştır. Artık bundan sonra evrene düzen vermeye ve evrenin bir bozukluğunu gidermeye gücü yetmemektedir. Bundan dolayı da onun müdahalesine lüzum yoktur. Toplumun dışındadır o. İnsanlığın dışındadır, anlayışından rönesanstan itibaren bugüne kadar gelmiştir. Bugün aydınlanma felsefesine dayanmak isteyenler veya kendi ateist görüşlerini Türkiye'de inançlılara dayatmak isteyenler bu temele dayanmaktadırlar. Onun için felsefî bir doktrindir. Ama yöntem olarak alırsanız Nur Vergin hanımın izah ettiği gibi o zaten İslâm'da var. Yani bütün müslümanlığın dışındaki değişik inançlara olan, inançlara sahip olan insanların idaresindeki müsamaha ve hatta karışmama ilkesi, şehir içerisinde herkes tarafından bilinmektedir. Yöntem olarak bu böyle, ama doktrin olarak aldığımız zaman bir dünya görüşüdür ve bu dünya görüşü bugün baskı olarak bize maalesef uygulanmak istenmektedir. Azınlık da olsa, bunu özellikle vurgulamak istedim. Teşekkür ediyorum. Saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Tabii dünya görüşü olarak bu baskı, kurulmak istenen hususu, tekrar ben yanlış anlaşılmasın diye şey yapıyorum. Lâikçilik olduğunu Sayın Vergi'nin ifade ettiği lâikçilik olduğunu da bu noktada belirtiyorsunuz, ben tevazu etsin diye ifade ediyorum. Sayın Atay Hocam.

Prof. Dr. Hüseyin ATAY: Sayın Başkan teşekkür ederim. Lâiklik üzerinde birkaç kelime söylemek istiyorum. Tabii Süleyman beye cevabımı herhalde sonunda vereceğim. Çünkü o zaman bana fırsat verilecek. Şimdi lâikliği nasıl tarif edersek neticeyi öyle alırız. Lâikliği biz Türkiye'de din hürriyeti olarak kabul ediyoruz. Ama ondan sonra bakıyoruz ki, din hürriyeti bunun içinde yok. Şimdi ben birkaç münasebette şunu izah ettim. Lâiklik din hürriyeti ise o zaman da Kur'an-ı Kerim'in tanımış olduğu din hürriyetine uygundur. Yani din hürriyeti ne demektir, dinin, bir dine girmek, o dinin vecibelerini yerine getirmek, veyahutta o dinden çıkmak serbesttir. İnsan bunu istediği gibi yapar. Hiç bir baskı altında kalmaz. İşte Kur'an'ın getirmiş olduğu din hürriyetinde var bu. Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir kimseye dini baskı olmadığı gibi, yani herhangi bir dine girme baskısı olmadığı gibi, müslüman olduğu zaman da Allah'a inandığı zamanda ve Allah'a inanmayı da terkettiği zaman irtidat ettiği zaman da ona Kur'an-ı Kerim'de bir baskı yok, bir cezası yok. Şimdi bu noktada lâiklik Kur'an-ı Kerim'le uyuşuyor yani din hürriyeti

anlamında, ama sosyal olarak baktığımız zaman din, yani lâiklik, kanun yaptığı zamanda, devlet kanun yaptığı zamanda milletin dinine riayet etmez diye bir anlama anlamak yanlıştır. Çünkü bunu Emre Kongar'ı dinledim dedi ki, semavi dinlerde lâiklik yoktur. Yalnız semavi dinlerde değil hiç bir dinde yoktur. Çünkü herhangi bir din olursa olsun o dinin belli efendim zamanlarda, belli toplumsal ibadetleri vardır. Şimdi o ibadetlere devletin izin vermesi demek onun kanun yaparken onları gözönüne alması demektir. İşte bizde de burda yalnız Ramazan ve Kurban Bayramlarında bu yapılıyor, ama Cuma namazında yapılmıyor. Şimdi Cuma namazı içinde devlet efendim öğle tatilini iki saate çıkardığı zaman bu da halledilmiş olacak. Ben efendim bunu üst kademelerde de münakaşa ettim. Onlar korkuyorlar lâiklik efendim gider diye. İşte bakıyorsunuz bir tarafta lâikliği doğru olarak kabul ediyor diğer tarafta kabul etmiyor. Sonra şunu söylemek istiyorum. Şimdi Kur'an-ı Kerim'de tam müslümana, ifadem şöyle müslümana ve müslüman olmayana din hürriyeti tam manası ile vardır. Ama bizim fıkıhta diyelim, İslam kültüründe, mezheplerde müslüman olmayana tam manası ile din hürriyeti vardır, fakat müslüman olana din hürriyeti yoktur. Çünkü müslüman olduktan sonra dinî vecibeleri yerine getirme mecburiyeti vardır. Getirmediği zaman da cezaları vardır ve millet kendi ferdi olarak da verilen bir takım cezalar bu inanca dayanmaktadır. Şimdi Türkiye'de uygulanan lâiklik, bu fukahanın diyelim din anlayışı ile yani din hürriyeti ile ters orantılı oluyor. Şimdi lâiklik Türkiye'deki lâiklik dinî vecibeleri yerine getirmeme hususunda tam hürriyet vardır ama dinî vecibeleri yerine getirme hususunda tam hürriyet yoktur. Aynı şekilde dinî anlayışta, fukahanın din anlayışında da müslümana dinî vecibeleri yerine getirme hususunda tam hürriyet var, dinî vecibeleri ihmal etmede yerine getirmeme hususunda hiç hürriyet yok. Şimdi ikisinin nehyettiğini ikisinin olumsuz hükmünü kaldırdığımız zaman hem lâiklik efendim fukahanın dininde de uygun olur. İkisi beraber Kur'an'ın dinine uygun olur. Şimdi tabii bunu bu kadar kesiyorum daha fazla uzatmıyorum, yalnız şunu söylemek istiyorum. Gerçekten biz hâlâ lâiklik ve diğer inkılapları serbestçe herhangi bir kimseyi, herhangi bir kurumu herhangi bir yönü gözönünde bulundurmadan tam bir hürriyetle henüz tartışma haline gelmedik benim üzüldüğüm nokta burasıdır. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Hocam başka, Sayın Kemal Güran hocamız var ön sırada canım.

Kemal GÜRAN : Sayın Başkan teşekkür ederim. Şimdi efendim lâiklik ilkesinin gereği olarak din devletin işlerine karışmayacaktır. Devlet de dinin işlerine karışmayacaktır. Şimdi bu ilke doğrultusunda Türkiye'deki uygulamalara baktığımız zaman, bu ne dereceye kadar gerçekleşiyor. Şimdi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut statüsü bundan önceki din şurasında da tartışıldı ve belli bir noktada bir karar alındı statü ile ilgili olarak. Ama aradan geçen beş yıla rağmen herhangi bir değişiklik yapılmadı. Buradaki görüşmelerde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcudiyeti ve lüzumu üzerinde duruldu, ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut statüsü ile lâiklik ilkesi ile ne dereceye kadar bağdaşıp bağdaşmadığı konusunda herhangi bir fikir serd edilmedi. Anayasamızın 136. maddesine göre; (mefhum olarak söylemeye çalışacağım.) "Diyanet İşleri Başkanlığı, görevlerini lâiklik ilkesi doğrultusunda siyasi partiler karşısında tarafsız kalarak yerine

getirecektir" denmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı bu mevcut statüsü ile siyasi partiler karşısında nasıl tarafsız kalarak görevlerini yerine getirecektir, bunu anlamak mümkün değildir. O halde, lâiklik ilkesi doğrultusunda hiç olmazsa bir iyileştirme olarak, kısmî bir iyileştirme olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın statüsünün yeniden ele alınması ve lâiklik ilkesi ile kısmen de olsa bağdaşır bir konuma getirilmesi gerekir diye düşünüyorum. Efendim din toplum içindir. Devletde toplum içindir. O halde, toplum yararına olarak din kendi hür iradesi ile devletin koyduğu kurallardan yararlanırsa elbette bu husus lâikliğe aykırıdır denemez. Bunun tersine devlet de toplum yararına olarak, toplumun yönetimi için dinî kurallardan yararlanırsa, kendi hür iradesiyle, onun altını çizmek istiyorum, neden lâikliğe aykırı görülsün? Nitekim lâik ve demokratik yöntemlerle, yönetimlerle yönetilen ABD gibi bir takım ülkelerde pekala devlet toplumun bir takım dinî duygu ve düşüncelerinden yararlanmak suretiyle kendi hür iradesiyle birtakım düzenlemeler yapabilmektedir. Bir takım idari düzenlemeler yapabilmektedir. Rıdvan Nizamoğlu arkadaşımızın, Sıddık Sami Onar'dan naklen önümüze getirdiği konu da bunu doğrular niteliktedir. Bir başka husus; akıl, mutlak doğruyu bulur mu konusunda gereken şeyler söylendi. Ben o konuda bir şey söylemeyeceğim. Notlarım vardı, ancak Ali Akın hocamız herkesin aklı değil, Hüseyin Atay hocamız herkesin aklı gibi takdim etti konuyu, herkesin aklı yanılmaz gibi takdim etti. Anladığım kadarıyla, ancak Ali Akın hocamız herkesin aklı değil kollektif akıl yanılmaz kuralını getirdi. Bu manada düşündüğümüz takdirde, edilleyi şeriyye arasında zikrettiğimiz icma ile bu kollektif akıl arasında herhangi bir fark varmıdır? Bunun açıklanmasını istirham ediyorum. Ali Akın hocamızdan ve bu kollektif akıl denen şey edilleyi şeriyyenin diğer unsurları olan kitap ve sünnetin sarahati karşısında sarih hükümleri karşısında ne derece bağımsız olma durumundadır. Teşekkür ederim efendim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Ben teşekkür ederim efendim. Başka müzakereye katılan soru soracak arkadaşımız bulunmadığı için ben şimdi Sayın Demir, Sayın Akın, Sayın Atay ve Sayın Taş'a sualler tevcih edildi, onlara sözü vereceğim efendim. Muhterem hocam ister böyle gelin ister oradan nasıl isterseniz. Buyurun.

Siz bir ara dışarıdaydınız Sayın Musa Gürgün arkadaşımız sizin tebliğinizle ilgili olmak üzere bu karamsar yaklaşmanızı bir anlamda batı teknolojisinin çok hızlı ilerlemesi karşısında karamsar yaklaşmanızı. İşte akla bağladınız, onun üzerinde durdular. Herhalde burda bilgilerde eskime çok hızlı cereyan etmektedir. Özellikle fizik ilimlerde bile teknik ilimlerde bile bilginin ömrü 7-8 aya kadar, hatta 6 aya kadar inmiştir. Tıp alanını alırsanız 4 aya kadar inmiştir, bu değişme karşısında aklın sürekli olarak yanılmazlığından sözetmek ne derece doğrudur? Tarzında kısaca özetlemek istersem böyle değil midir? Sayın Gürgün, böyle bir yaklaşımda bulundular.

Prof. Dr. Hüseyin ATAY: Şimdi akıl ile tabii ilmi ayırmamız lazım. Akıl dediğiniz zamanda akıl nedir? Elbette bu hususta ulemanın, filozofların aklı tarifleri vardır. Ben tabii onların tariflerinden hareket ederek aklı iki şekilde ele alıyorum:

1- Akıl, ilim yapma gücüdür. İlim yapma gücüdür, akıl dışardan izlenimden alır. Duyulardan alır, başka birisinin haberinden gelir, duyar o da başkasından gelen bir duygu-

dur hatta vahiyden gelir dedim, sezgiden gelir. Bunlar akla gelen bir takım izlenimlerdir, akıl bunları değerlendirir. Ona ne der? Ona efendim vahiy der, ona ilham der. Ona sezgi der, ötekine efendim duyulardan gelen algılar der. Aklın birinci görevi budur.

2- Aklın ikinci görevi; kendisi bizzat ilim yapar, yani bilen bildiğinden bilmeyene gider. Şimdi elbette bildiğinden bilmeyene gitmesi ilim üretmesi anlamına gelir. Burada akıl, yanılma şu noktadan, o hangi delile dayanıyorsa o delilin değeri neyse %10'mu, % 20'mi, %50'mi, 70'mi, %80'midir? Ona göre de ki, bu ilmin bu delaletinin değeri şu kadardır der. Bunu akıl yapar.

Şimdi tabii bilgiler yanılır, algılar yanılır ona bir şey demiyorum. Ama aklın yanıldığını neyle ispat edeceksiniz? Başkasının aklı ile mi ispat edeceksiniz? Yani akıl yanılır dediğiniz zamanda, o zaman da siz aklın dışında bir güç bulmanız lazım, aklı düzeltecek bir güç var. Mesela Eflatun şöyle der: "Nasıl ki, yiyecek satanlar kendi mallarını överler. Milleti aldatırlar, yanlış söylerler, tabii insan yiyecekleri ile ne olur bedeninin gıdasını elde eder. Ama ilim de diyor ruhun gıdasıdır. O halde, herhangi bir kimseyi dinlediğin zaman onun doğru söyleyip söylemediğini araştır, ondan sonra ona uy, çünkü ruhun zehirlenmesi daha tehlikelidir." der. Ama bunu söyledikten sonra hangi ölçüyü alacaksın, yani başkasından size gelen bir bilgiyi izlenim mi diyeyim, değerlendirmek için doğru mudur? Yanlış mıdır? Diyebilmeniz için dışarda bir ölçü vermez. Ben bu ölçüyü tabii filozof olduğu için herhalde ölçüye akıl demesi lazım. Bun bu ölçüyü akıl olarak buldum, aklınızla siz bu doğruyu bulabilirsiniz. Tabii bir müslüman olarak da Kur'an-ı Kerim'i ona ilave ettim. Çünkü Kur'an-ı Kerim aklı destekler, akıl Kur'an'dan öncedir. Çünkü Kur'an akla dayanır. Benim iddiam budur. Kur'an niye gelmiştir, Kur'an iradeyi terbiyeye gelmiştir. İnsanın iradesi onun hatalarını ortaya kor. Hedeflerini yönlendiren iradesidir. İrade önemlidir. İrade bazen akla uyar bazen uymaz. İşte her zaman akla uymasını temin için Kur'an-ı Kerim iman meselesini getirdi, diyorum. Ve elbette biliyorum ki, aklı tam manası ile her zaman doğruyu söylediğini söylemeyen hem batıda hem doğuda alimler, filozoflar, düşünürler de vardır. Ama ben öyle bir ölçü istiyorum ki, bu ölçü yanılmasın, o ölçü yanıldığı zaman ben o ölçüyü düzeltecek başka bir ölçüm yok. Burada aklı, Allah'ın aklı ile mukayese etmek tamamen yanlıştır. Çünkü müslümanlığa göre, Allah'ın aklı diye bir şey yok. Allah'ın aklı denmez. Ama ilimde bu kesinlik yoktur, ilimde insan yanılır, çünkü aldığı izlenimler değişir ve o izlenimlerde de yanlış olabilir. İnsanın zihnine efendim akseden bu izlenimler ilimde Cenab'ı Hak efendim alimi mutlaktır, doğrudur. Bütün ilimleri Allah bilir, Allah bilir de "Vallahu ya'lemu ve entum la ta'emûn" ayeti kerimesinde olduğu gibi insanın herhangi birisi ilimde otorite değildir. Şimdi bu münasebetle onu arzetmek istiyorum. Niye batı ilerledi de biz ilerlemedik? Evet bizim İslâm düşünürleri bunun sebeplerini arıyorlar. Ben de tabii aradım. Nerde buldum? Herkesin izlediği gibi taklit de buldum. Bizim efendim ilimde ilerlememizin sebebi, taklitden başka bir şey değildir. Çünkü biz ilmi imana dayandırdık, halbuki iman ilme dayanacaktı. İlk üç asırda bütün müslümanlar hep birbirini kendi meslekleriyle tanırlardı. İşte fakihdir der, işte muhaddistir der, işte efendim müfessirdir der, ama ondan sonra şimdi biz bugün birbirimizi aman efendim beş vakit namazına beş vakit katıyor, efendim işte mümin adamdır diye tanıyoruz. Hiç birimiz diğerini ilmi ile evvela tanımıyor.

İşte batının akla dayanarak elde etmiş olduğu bu ilmi, bu tekniği, bu bilgiyi akla dayanarak yaptı. Ama ne diyorum ben evet batının da birtakım yanlışları vardır. Teknikte demeyelim, zaten teknikte her zaman ilerliyorlar. Kendileri kendi yanlışlarını buluyorlar, ama sosyal meselede. Bizim İslâm dünyasının onu da arz etmek istiyorum. İslâm dünyasının problemi teknik ilimler değildir. İslâm dünyasının problemi sosyal ilimlerdir, hukuktur ve siyaset ilimleridir. Bizim problemimiz budur. Bu münasebetle gene şunu da arzetmek istiyorum. Çok eskiden düşündüm bazı arkadaşlar temas ettiler ama yan geçtiler, şimdi ilk müslümanlar, ilk üç asırda ulema ayet-i kerimeleri katagorize etti. Birisine dedi bu hukuka dayalıdır, birisine dedi efendim ahlâka dayalıdır, birisine dedi bu siyasete dairdir diye böyle tasnif ettiler. Halbuki ben şimdi şunu görüyorum. Bu tasnifi biz yeniden yapmalıyız. Şimdi onların hukuka yahut ahlaka ait kabul ettikleri âyet-i kerimeleri biz hukuka alabiliriz. Hukuka tayin etmiş oldukları bazı ayet-i kerimeleri biz ahlâka alabiliriz. Yani doğrudan doğruya biz Kur'ân-ı asrımızın ihtiyaçlarına göre yeniden tasnif etme ihtiyacını duyuyoruz. Ben bu efendim ihtiyacı duyuyorum. Evet şimdilik sözlerim bu kadar. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Fahri Demir Bey buyrun.

Dr. Fahri DEMİR : O kadar olacak saygılar sunarım. Dursun beye teşekkür ederim. İzah fırsatı verdi. Ali Bardakoğlu hocama hayret ederim, niçin, ne dediğini ben anlamadım. Niçin dediğini sadece hayretle karşıladım. Çünkü benim çalışmamın tamamını resmen okumak durumundaydı. Eğer okumadıysa o zaman vazifesini yapmadı demektir. Çünkü jüri üyesiydi. Onun eline gitti kitabım. Çalışmamım tamamını 370 sayfayı bizzat okumuş olması lazım. Eğer benim 370 sayfalık okumuş bir ilim adamı benimle bu konuda farklı düşünüyorsa o zaman görüşmemiz lazım kendisiyle. Çünkü orada farklı düşünmeyecek kadar kesin deliller kuvvetli görüşler var. Bana ait değil Kur'ân'a, sünnete, ashaba, tabiûna, müctehidlere ait görüşler var. Olay nedir? Hiç sözü uzatmadan Dursun beyin sorusundan başlayalım. Dursun bey diyor ki, muamelata dair ahkamın tamamı ictihadîdir, diyor nasıl olur, Kur'ân'da bu kadar ahkam var, hırsızlık var, zina var, miras var, var da var. Peki nas varken içtihadın sözü mü olur? demek istiyor. Tabii hakikaten ilk akla gelen budur. Ortada mevlidin nasta içtihada mesa yoktur diye de bir âdeta mütarife var aramızda. Nereye kadar gelmiş mecelleye kadar girmiş. Mevlidi nasta içtihada mesa yoktur... Kabul edersek o zaman Hz. Ebu Bekir'den itibaren dört halifenin uygulamasını da tabiunun uygulamasını da hep yanlış sayacağız. Ne haddine düşmüş Hz. Ömer'in mevlidi nasta yani velmüellefeti kulubuhum nas'tır, ne haddine düşmüşde müellefeyi kulube hadi ihtiyaç kalmadı size vermeyeceğiz diyebilmiştir. Orda nas yok muydu? Vardı, peki bunu kim söylemiştir? Hz. Ebu Bekir'in halife olduğu dönemde Hz. Ömer söyleyebilmiştir. Hz. Ebu Bekir bunu onaylamıştır, ashap da buna itiraz etmemiştir. Yani mevlidi nasta Hz. Ömer içtihat edebilmiştir ve bu icma haline gelmiştir. O halde, demek ki, muamelat konuları, tamamı içtihadi olduğu için ihtiyaca göre değerlendirmek zorundasınız. Bir tek örnek vereyim. Bir hırsız yakaladınız, elini kesebilecek misiniz? Elini kesmek için "Essariku ves sarikatu fektau eydiyehuma" nassı vardır. Kesebilir misiniz? Hemen içtihat edeceksiniz, acaba bu hangi şartlarda hırsızlık yaptı? Aç köpek fırın, ne derler, fırın deler derler. Acaba onu açlık mı zorladı? Nitekim kıtlık döneminde Hz. Ömer uygu-

lamamıştır. Ceza uygulamamış kıtlık yılında Hz. Ömer. Ha demek ki eğer açlık zoru ile hırsızlık yapmış ise bir ikincisi acaba ne çaldı? Ne çaldı konusunda takriben yirmi tane ayrı görüş var, içtihadi görüş var, fıkha girmiştir, acaba ne çaldı? Çalınan şeyin cinsinin konusunda yirmi tane görüş var. Çalınan şeyin miktarı konusunda en az yirmi tane görüş var. Acaba 5 dirhemden mi başlasın, 500 dirheme mi çıksın? Ne kadar mal çalmış olmalı ki hırsıza ceza uygulayacaksınız? Ve buna benzer örnekleri çoğaltabilirsiniz. Bir tek hırsıza ceza vermek için, bir kanun maddesi koymak için altı ay uğraşmak zorunda kalırsınız. Eğer fıkıhtan, Kur'ân'dan hüküm çıkarmak isterseniz, sonuçta gene isabet edemezsiniz, isabet ettiğinizi farzedin bu Allah'ın hükmü diyemezsiniz, Kur'ân'ın hükmü diyemezsiniz, şeriatın hükmü diyemezsiniz, bu bizim hükmümüz dersiniz. Benim hükmüm müctehitin hükmü, meclisin hükmü dersiniz. Allah'ın hükmü diyemezsiniz, demememiz lazım. Bunu ben söylemiyorum. Bunu Resulullah (s.a.s.) söylemiştir. Bakın izin verin iki olay sadece nakledeceğim. Resulullah (s.a.s.) Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman Medine'de bir otorite boşluğu vardı. Evs ve Hazreç Kabileleri 120 yıldır savaş halindeydiler, her iki taraf da Resulullah'ın Mekke'den Medine'ye göç etmesini ve yanlarına gelmesini kendileri açısından manevi güç diye düşünüyorlardı, istiyorlardı ki bizim tarafımızı tutarsa güç alırız diye onun için her iki taraf da çok gönülden sahip çıktı Resulüllah (s.a.s.) gelişine. Geldi Resulullah baktı ki, otorite boşluğu var, yani orada bir (s.a.s.) yok, kabileler var, devlet yok. Bu boşluğu doldurmak için Resullah (s.a.s.) Medine beyannamesini neşretti, Medine mukavelesini herkese duyurdu. Bu bir nevi dolaylı icma haline geldi, kabileler bunu kabul etti, herkes kabul etti. O Medine beyannamesinde tek tek kabileler sayıldı, tek tek kabilelerin hakları ve ödevleri belirtildi. Yani bir anayasanın asgari görevi nedir hak ve ödevleri belirlemektir. İşte Resulullah'da tek tek kabilelerin hak ve ödevlerini belirledi. Ondan sonra sıra neye geldi, devlet oldu. Devlet kurdu, düzen başladı, sıra nereye geldi? Medine hudutları dışında kalan kabilelere İslâm davetini ulaştırmak ve devlet şemsiyesini sunmak. Medine'deki site devleti şemsiyesini yakın kabilelere sunmaya sıra geldi. O zaman ne yaptı? Silahlı müfrezeler demek olan seriyeler gönderdi, küçük gruplar seriyeler gönderdi çevreye. Seriyeye kumandan tayin etti. Kumandana şu talimatı verdi.

-Sayın Demir biraz toparlarsan.

- Hay hay efendim sadece bir nokta kaldı, müsaade ederseniz. Sadece bunu bitirmeme izin verin efendim. Talimat verildi "Gideceksiniz, gideceğiniz kabileye, toplayacaksınız onları meydana veya muhasara edeceksiniz ve onlara İslâmi anlatacaksınız ve davet edeceksiniz. Kabul edene karşı diyecek hiçbir şeyiniz yok, kabul etti kavga bitti, iki; kabul etmedi, etmediği takdirde deyin ki, bizim devletimiz var Medine'de. Başında da peygamberimiz var sizi bu devletin şemsiyesi altına girmeye davet ediyoruz. Bir şartla vergi vereceksiniz o zaman ne olacak, şemsiyesi altına girdiniz mi vergi karşılığında mal ve can güvenliğiniz, hukuk eşitliğiniz sağlanacaktır. Bunu da kabul etmezseniz, o zaman buyurun biz sınırlarımızı belirtmek istiyoruz. Dostu düşmanı görmek istiyoruz. O zaman savaşa hazır olun. Ya İslam, ya cizye, ya savaş." Böyle bir talimatla giden seriyye geri gelir. Resulüllah (s.a.s.)'e tekmil verir. Der ki, Ya Resulüllah; biz, bizi gönderdiğin kabileye gittik, İslâm'ı anlattık davet ettik kabul etmediler, cizyeyi teklif ettik kabul ettiler.

Biz de kendileri ile Allah ve Resulü adına zimmet akdi yaptık geldik.

Bunu duyan Resulüllah (s.a.s.) irkilir. Eşitliğini temin edeceksiniz. Peki burda bir kusur işlerseniz yani onların mal ve can güvenliğini yağmaya, talana karşı koruyamazsanız, onların hukukunu gözetemezseniz sonuçta bu kusur kime ait olacaktır. Size mi? Değil, Allah ve Resulüne ait olacaktır onların nazarında. Çünkü siz Allah ve Resulü adına zimmet akdi yapmış oldunuz. Aman ha bir daha böyle bir hata yapmayınız, zimmet akdini Allah ve Resulü adına değil kendi adınıza yapınız. ***"Fe âtihim zimmeteke ve zimeme ashabih fe izâ hasarta hasnan ve erâduke en tuhtihü'm zimmete Allah'ı ve zimmete resulihi felâ tuhtihim, fe atihim zimmeteke ve zimmeme ashabi innehu en tahfiru zimmetellah, en tahfiru zimemeküm hayrun min en tahfiru zimmetellah"*** Arapçasından okudum ki, Sayın Ramazan bey de dinlesin bunu diye. Tercüme belki sağlıklı olmayabilir. Yani siz zimmet akdini yaparken Allah ve Resulü adına değil kendi adınıza yapacaksınız. Resulüllah'a bu birşey hatırlatmış, şimdi bu hatayı yaptılar, Allah ve Resulü adına zimmet akdi verdiler hata oldu bir daha yapmayacaklar dedik ama bir hata daha yapabilirler ileride nedir o?

Resulüllah (s.a.s.) buyuruyor ki, bir kabileyi muhasara ettiğiniz zaman onlar size çıkar derlerse ki ya işte birşeyler söylüyorsunuz, İslâm diyorsunuz, zimmet diyorsunuz, savaş diyorsunuz, birşeyler söylüyorsunuz. Anladık sizin bir devletiniz varmış, başınızda da bir peygamber varmış, bizi oraya davet ediyorsunuz, biz uzun laf istemiyoruz, bir tek şartla size teslim oluyoruz derlerse, nedir o şart? Bize hükmüllahı uygulayacaksınız; madem başınızda peygamber var, bize hükmüllahı uygulayacaksınız derlerse kabul etmeyiniz, onlara kendi hükmünüzü uygulayacağınızı bildireceksiniz. Çünkü onların hakkında Allah'ın hükmü nedir siz onu bilemezsiniz.

Rasulüllah (s.a.s.) kanun yaparken, hüküm koyarken, Allah'ın hükmü diye koymamanın prensibini ta o zaman öğretmiş, niçin? Çünkü o çizmeyi aşmadı da ondan. Sen içtihat edeceksin. Hüküm koyacaksın, isterse delilin âyet olsun, hırsızlık haklarında hüküm koyacaksın, ne kadar malı çalarsa, hangi şartlarda çalarsa, hangi malı çalarsa diye hüküm koyacaksın ve buna Allah'ın hükmü diyeceksin. İşte Nur Vergin hocamızın ifade ettiği sosyolojik zaruret burda, dini zaruret olarak karşımıza çıkmış oluyor. Oradaki sosyolojik zaruret neydi? Sosyal olarak farklı grupların, farklı insanların, farklı görüşlerin kanunlaştırılması mümkün değildir. O halde onların tamamı dışında onlardan bağımsız ihtiyaca göre kanun koyacaksınız. Bu dinen de hüküm olarak şimdi karşımıza çıktı. Resulullah diyor ki, siz koyacağınız kanunu Allah'ın hükmü diye değil, dinî hüküm diye değil, ihtiyaca göre milletin hükmü, kendi hükmünüz diye koyacaksınız demiştir. Dolayısıyla, Kur'an'daki âyetler yani Kur'ân'daki naslar nedir? Kur'ân'daki naslar motomot kanun maddesi yapılacak naslar değil limitlerdir, bir tek ölçü vereyim. Kur'ân-ı Kerim geldiği zaman hırsıza ölüm cezası veren toplumlar vardı. Kur'ân onu el kesme ile sınırlamıştır, yani hudut demişiz fıkıhta bunun adına, sınırdır, Kur'ân-ı Kerim sınır bildirir. Mirasta kadına en az yarı yarıya vereceksin demektir. Hırsıza en çok el kesebileceksin demektir, eşkıyayı da en çok öldürebileceksin, ölümün ötesi var mı? Var. Ölümün ötesi işkencedir.

Duyurmak zorundayım, Kur'ân'daki nas huduttur, limittir. Yoksa bizim aklımıza gel-

diği gibi kanun olarak gerçekleştirilecek sonra da Allah'a kendi hatamızı mal edecek, bahaneler değildir ve şunu da isterse hocam izin vermesin. Şu anda biz bu tavrımızla ortaçağ papazlığının yaptığını yapıyoruz. Biz şu anda İslâm dünyası ortaçağ papazlarının yaptığını yapıyoruz, saygılar sunarım. Teşekkürler.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Maksutoğlu vakit geçtiği için tekrar söz hakkı doğacağından veremiyorum size. Kusura bakmayın, hayır çünkü tekrar cevap hakkı doğacak.

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU: Hüseyin Atay hocama bazı sorular sormak istiyorum. Hüseyin Atay hocam benim de hocam olur, bize Arapça'ya da gelmişti bir ara. Uzun konuşmasından anladığım şey aklın yanılmazlığı falan. Neyle düzelteceğiz falan diyordu, söyleyeceğim iki cümle, şu yamyamlar da bizim kadar akıllı ve insan eti yiyorlar, yamyamın çocuğunu eğitirseniz elektronik mühendisi de olur, atom da yapabilir, bizden daha az akıllı değiller ve insan eti yiyorlar, teknoloji yamyamlar arasında gelişseydi, Amerika'nın bugün hükmettiği gibi yamyamlar hükmetseydi onlar öyle yapıyor diye bizler insan eti mi yiyecektik? Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Aksoy, lüften ordan şey yaparsanız, çok kısa çünkü kürsünün bir cazibesi var herhalde çıkan arkadaşlarımız ordan ayrılamıyor bir türlü.

Dr. Mehmet AKSOY : Efendim teşekkür ederim. Efendim Türkiye bir değişimden geçiyor, hem sanayide, hem kültür konusunda, sosyal meselelerde, ben bir inancımı arzetmek istiyorum. Türkiye'de milli gelir fert başına 20.000$'a ulaştığında zannediyorum lâiklik konusuyla ilgili tartışmalarımızın boyutları da farklı olacaktır. Bu lâiklik meselesinde hep batı orijinli kaynaklara yöneliyoruz. Efendim bizim Türk tarihimizde şöyle geriye dönüp bir baktığımızda devletle din çatışması yoktur, hoşgörü ve tolerans vardır. Avrupa'dan kaçan yahudiler bile bizim ülkemizde ekmek bulabilmişlerdir. Türkler hiç bir zaman İslâm dinini şövenist duygularına alet etmemişlerdir. Dolayısıyla lâiklik; bir hoşgörü, tolerans başka dinlere de hürriyet ise, bunun tarihi kökenlerini tamamen batıda değil bizim kendi Türk tarihinde de aramak elbetteki isabetli olur diye düşünüyorum. Bir de efendim Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcudiyeti aleyhinde lâik bir devlet yapısı içerisinde efendim, görüşler ortaya atılmaktadır, son senelerde, bu konuda efendim dikkatleri bir yöne çekmek istiyorum. T.C. Devleti ve millî bütünlüğümüz aleyhinde cephelerde yapılan savaşlar, bu sefer psikolojik savaşlara dönüşmüştür, son senelerde. Devletin müesseselerine karşı saldırıya dönüşmüştür, onları küçük düşürmek için alabildiğine özgürlük adı altında yaygara yapılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı ahlâki ve millî değerler açısından bizim bütünlüğümüzü sağlayan bir müessesedir. Artı, sosyal devlet kavramı gelişmiştir. 20.yy. bitiyor, sosyal devlet kavramı artık gelişti rayına oturuyor. Din ve vicdan hürriyeti özgürlüğü kağıt üzerinde kalmamalı, sosyal devlet her hürriyetin her özgürlüğün yerine getirilebilmesi çin gerekli ortamı yapmalı. Seyahat hürriyeti diyoruz, devlet yolu yapmazsa seyahat edemeyiz. Din hizmetlerini planlamazsa, gerekli araç ve gereci sağlamazsa bir sosyal devlet, efendim din ve vicdan hürriyetinin pratikte bir değeri olmaz, teorik değeri olur. Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili konularda da bu düşüncemi kanaatimi saygı ile arz ediyorum efendim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim Sayın Aksoy.

Necati Tayyar TAŞ: Efendim lâiklik felsefî ve metafizik bir doktrin değildir, tezimdeki bu ifademe muhalefet eden hocama şu şekilde cevap vermiyorum. Orda da arzettiğim gibi bu bir yönetim biçimidir, felsefi ve metafizik bir doktrin değildir derken lâiklik bir yönetim biçimidir. Lâik olan devlet lâik olmayan mahiyetindeki insanların, inançlarını inandıkları gibi yerine getirmelerine imkan tanıyan ve bunu garanti eden devlettir. Bu tip devlet ferdin hususi ve manevi hayatı ile tenakuza girmez ve dindarlığı nefyetmez şeklinde idi. Cevap ise cevap olarak arz ediyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim Sayın Taş. Değerli delegeler izin verirseniz ben tebliğ sahibi olarak da burada mevzu bahis olan bir iki hususa başkan sıfatı ile değilde tebliğ sahibi sıfatı ile bir cevap vermek istiyorum. Son noktadan başlayayım. Efendim Diyanet İşleri Başkanlığı belki teorik olarak lâikliğin batıdaki tarifine dayandığınız zaman Türkiye'nin devlet yapısı içerisinde yer almış olmasından rahatsızlık duyulması bazı çevrelerce doğal karşılanabilir ama, eğer bir ülke Türkiye söz konusu ise ve nüfusunun %99'u müslüman ise ve bu müslümanlığı da sünnilik çerçevesinde benimsemişse, Diyanet İşleri Başkanlığı bir kamu kurumu olarak devletin bünyesinde yer alır, eğer devletin bünyesinden çıkarmak istiyorsanız o zaman Türkiye'yi şiileştirmek zorundasınız. Çünkü İslâm düşüncesinde yalnız şiilik batıdaki anlamı ile lâikliğin ayrı bir kurum olarak teşkilatlanmasına yani tabir caiz ise biraz ağır kaçabilir, şii dostlarımız alınabilirler, Vatikanlaşmasına imkân tanıdığı için şii dünyasına çok uygundur. Orda devletin dışında tamamen cemaatlere bırakabilirsiniz. Çünkü biliyorsunuz bir merci taklit vardır, bir de mukallidun vardır. Merci taklidi de bütün vatandaşların ayetullahlar zümresine ya da o zümreye uymak zorunluluğu olduğu için herhangi bir yadırgama da söz konusu olmaz, ama Türkiye söz konusu olunca Diyanet İşleri Başkanlığı kim ne derse desin ister göbekleri çatlasın, ister bilmem ne olursa olsun devletin bünyesinde yer almak zorundadır. Dinin selamati, toplumun selameti, açısından bu şarttır. Birincisi budur.

İkincisi, Türkiye'nin elbette sıkıntıları var değerli dostlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin lâikliği tercih etmiş olmasından itibaren ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin tercihi değildir biliyorsunuz. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan çok daha önce Osmanlı döneminde çağdaşlaşma hareketleri ile beraber lâiklik, kendisini değişen dünyanın, modernleşen dünyanın gelişmesi karşısında zorunlu olarak kabul etmiştir. Ancak kullandığımız kelime bile dikkat buyurunuz batıdan ödünç aldığımız bir kelimedir. Lâik kelimesi, kökeni itibari ile o toplumun şartları içerisinde oluşmuştur ve siyasi egemenliğin ilâhî egemenlik ile çatışması sonucunda ortaya çıkmış bir yönetim biçimidir. Bir sistem olarak, bunu statik Sayın Vergin hocanın da ifade ettiği gibi, statik değişmez bir kavram olarak değerlendirdiğiniz zaman, aynı şekilde İslâm'ın da belli ölçülerde biraz önce konuşuldu, sabahki oturumlarda da söz konusu edildi yorumlanmaz bir biçimde olduğu gibi kabulünü ileri sürenlerle aynı paralelde olursunuz, terazinin kefelerini paylaşırsınız. Ama burada söz konusu olan husus şudur. Gündeme getirmek zorunda olduğumuz husus şudur. Lâiklik kelimesini Alman hukuk lügatında katolik kilisesinin kanonüs, ivirus, kanuneksten kodesk, kanon içinin, 87. kanonunda lâikliğin bir tarifi vardır bu çok önemli. Lâik geçerli bir vaftizle vaftiz edilen bir mü'min kişidir, ancak kiliseye mensup değildir. Türki-

ye'deki çıkmazımız burada başlıyor. Lâik dendiği zaman dinden ayrı, dinden uzak bir adammış gibi mütalaa ediliyor. Lâikin karşılığında ya inanırsın ya inanmazsın tarzındaki Sayın Kezban Hatemi hanımefendinin ileri sürdüğü iddia geçerli değildir. *Çünkü lâikin karşısındaki terim inanıp inanmama değil, ateizmdir doğrudan doğruya. Lâik inanan bir kişidir, batı toplumundaki karşılığı budur.* İnanmayan kimseye lâik denmez batıda, ha Türkiye'deki sorun nedir? Türkiye'deki sorun benim de biraz önce ifade etmeye çalıştığım gibi Fransız aydınlanmasının etkisi ile lâikçiliği yani Üçüncü Cumhuriyetin Millî Eğitim Bakanı Ferri'nin ifade ettiği gibi dini insanın ve toplumun hayatından söküp çıkarmak isteyen bir anlayışa şiddetle karşıyız. Karşı olmak zorundasınız çünkü biraz önce de ifade edildi. Bu yalnız İslâm için geçerli değil, bütün dinler için geçerlidir. Din insanların doğumlarından ölümlerine kadar hayatlarının her safhasına nüfuz eden bir müessesedir, onu görmezlikten gelemezsiniz. O bir kültürleşme sürecidir, kültürleşme sürecini siz ciddi biçimde değerlendirirseniz ve değişen şartlar içerisinde arkadaşlarımızın çok değerli bilim adamlarının kendi alanlarında uzman kişilerin ifade ettiği gibi değişen şartlar çerçevesinde dini yeniden yorumlayarak bu yorumu sağlıklı bir biçimde kitlelere intikal ettirebilirseniz o zaman bu çıkmazımız bu uzlaşmazlığımız her geçen gün biraz daha azalabilir. Azalmalıdır çünkü Türkiye'nin ve yalnız Türkiye'nin değil belki bir anlamda İslam dünyasının da benim kanaatimce İslamiyetin arzettiği, Kur'ân- ı Kerim'in ifade ettiği ve bünyesinde bulundurduğu dinamizmi yakalayabilmesi içinde, fikrî dinamizmi de her türlü dinamizmi yakalayabilmesi için de bu şarttır, diye düşünüyorum. Değerli dostlar, bu son ifademle de tam tamına vaktimizi kullanmış olduk. Bugünkü oturumu kapatıyorum. Hepinize katılımınızdan dolayı şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Sezgin, ayrılmadan bir hususu lütfen düzeltelim. Biraz önceki konuşmanız da Diyanet'in yapısı ilgili olmak üzere devletin baskısından korkarak böyle bir dayatma üzerinde bulunanlar gibi bir söz söylediniz, sanıyorum o devlet yerine siyaset, siyasetin baskısı tarzında bir şey olacaktı.

- Özerk Diyanet isteyenler sanıyorum dedim devletin Diyanet üzerinde bir baskısı olduğu için Diyanet misyonunu yerine getiremiyor diye bir düşünceden kaynaklanıyor.

- Efendim devletin kendi kurumu üzerinde bir baskısı söz konusu olmaz. O bahsettiğiniz siyaset olmalı. Teşekkür ediyorum.

- Bunu devlet ve siyaset şeklinde anlamak. Tabii devlet derken devletin bütün birimleri adına söylemiyorum. Siyaset ve siyasetçiyi kastediyorum. Doğrudur.

- Devlet dendiği zaman Sayın Sezgin kafamızda teşekkül eden bir kavram vardır.

- Burada devleti itham etmek fevkalade yanlış bir iştir.

- İşte bizde bu yanlışa işaret etmek istiyorum. Böyle bir iş yok.

- Öyleyse siyaseti kullanın.

- Siyasetçilerin baskısı da doğrusu baskı sayılabilir, bir nitelikte değildir, ama devletin baskısı yoktur. Siyasetçilerin zaman zaman baskılarından söz etmek mümkünse de, bunlar dinide bilmediği için, dine baskı şeklinde yorumlanacak şeyler değildir.

- Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Nur VERGİN : Açıktan söylenen ve dün temas ettiğimiz konu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir lağvı, iki özerkleşmesi hatta şimdi bir özelleştirilmesinden de söz ediliyor. Daha da anekdotik olsun diye herhalde. Devletin baskısından söz ediliyor efendim. Sizin de malumunuz olduğu üzere hatta devletin dini resmi din, devletin isterlerine göre uydurulan dinden söz ediliyor. O bakımdan Abdülkadir bey haklı. Devletin baskısından söz ediliyor yani tıpkı İngiltere'de olduğu gibi bir zamanlar Hops'un ön görüsü uyarınca yani İngiliz monarşisinin isterlerine ihtiyaçlarına göre bir kilise, nasıl olmuşsa İngiltere'de bizde de aynı şeyi devletin Diyanet üzerinde baskısıyla kurulmak istenildiği söyleniyor efendim.

- Sayın Vergin, Cumhuriyetin başından beri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşundan itibaren yapısı bu.

- Evet

- Yani Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu anlamda devletin bir resmi din dayatması şeklindeki bir vakası da söz konusu değil. 1928'deki Fuat Köprülü başkanlığında kurulmuş olan heyet döneminde bu nev'i bir faaliyetten söz edilebilir. Yani devletin dini şekillendirmesi konusundaki bir yapısından söz edilebilir. Ama ondan sonraki dönem içerisinde devletin resmi dini şeklindeki bir anlayış benim kanaatimce liberal düşünüşü bir manada savunma durumunda olan insanların Diyaneti devleuin bünyesinden çıkartmak yolundaki giriştikleri bir ilk adımıdır. Yani bir faaliyetin ilk adımı olarak müteala edilmelidir.

- Kastetdiğim odur, benim, yoksa...

- Evet benim de. Abdülkadir beyin de kastetdiği odur.

- Abdülkadir Bey'inki biraz farklı söylediği husus.

- Zannetmiyorum. O zaman ben yanlış anladım.

- Teşekkür ediyorum. Affedersiniz bunu müzakerelerde daha sonra devam edebiliriz, gerekirse.

- Oldu teşekkür ederim sayın başkan.

Ali AKIN: Şimdi hepinizi saygıyla selamlıyorum, konuşmacılar içinde az konuşma rekoru bende. En az ben konuştum iki üç dakika, fakat buna rağmen birçok eliştiri yapıldı, bu eleştirilere cevap vermek istiyorum. İslam'ın akılcı anlayışını 10 sene önce ben ileri attım. Bu konuya ilişkin kitaplar yazdım, müslümanların mutlaka tekrar İslam'ın aslına dönmeleri gerekir diyorum. Bu da nedir? İslâm'ın aslı. İslâm'ın akılcı anlayışıdır. Şimdi, ben dedim ki konuşmamda yüzlerce fıkhî meseleler vardır ki, eski tarifle, eski tanımla bugün uygulanması imkansızdır. Ters düz olmuştur, bundan sadece bir örnek verdim, dedim ki zekât mükellefi kimdir, nisaba malik olan, nisab nedir, gümüşten 200 dirhem, altından 20 miskal, deve 5 deve, koyun 40 koyun, sığırda ihtilaf vardır, ekseriyet bu nisabın sığırda 30 olduğu yönündedir, ancak İbn Celil el-Tabari Kitabü'z-Zekat isimli kitabında der ki, İbni Celil çok ünlü bir müfessirdir biliyorsunuz, Tefsire bir rivayete önder 923 yılında miladi olarak vefat etmiştir, o Kitab-ı Zekat'ta, diyor ki, sığırda nisap 50'dir diyor, 30 değil. Hatta bunda icma olduğunu iddia ediyor, şimdi bu nisap belirlendiği tespit edildiği dönemde asr-ı saadette bütün bunların değeri birdi, eşitti, yani 200 dir-

hem eşitti 30 sığıra eşitti, 40 koyun eşitti 20 miskal altın, bunların değeri birbiriyle eşdeğerdi o zaman, ama bugün arzettiğim gibi bugün 200 dirhem yaklaşık olarak dedim, fakat Sayın Bardaklı dedi ki orada küsuratla bana itiraz etti, yanlış bir tespit yaptı, dedi ki, dirhem Abdülmelik bin Mervan döneminde basılmıştır, hayır dirhem Hz. Ömer döneminde basılmıştır ve ağırlık olarak da 2.97 gramdır. Abdülmelik bin Mervan döneminde basılan yani 695 yılında basılan dirhem değildir, dinardır, ağırlığı da 4.25 gramdır, ve bu Roma para sisteminde Konstantinin para sisteminde soliusa eşdeğer olarak basılmıştır. O dinardır dirhem değildir, bu tespiti yapalım önce, ondan sonra dediler ki efendim tam 600 gram yapmaz da şu kadar yapar, dirhemin bir örfisi var, bir şerrisi var, şimdi dirhemin 2.97 gram olduğunu söyleyenler olduğu gibi bir de 3.2 gram olduğunu da söyleyenler vardır. Ben de dedim ki yaklaşık olarak 600 gramdır. 600 gramın bugünkü parayla değeri, 25 milyondur yaklaşık olarak. Şimdi 25 milyona sahip olan bir insan zengin sayılır mı? Biz buna inanıyor muyuz ki, kendimiz ki bunu İslâm diye vatandaşa anlatıyoruz? 25 milyonla iki defa markete girer çıkarsın, bir kurbanlık alamazsın bununla, hocamız dedi ki efendim dirhem değilde, gümüş değil de altını baz almamız lazım, efendim yine altından da 250 milyon para yapıyor, bugünkü ölçeklere göre o da zenginlik değildir. Çünkü hacca gitmek istiyorum siz benden 250 milyon değil 500 milyon istiyorsunuz, hacca malımın tamamını veriyorum hayır iki mislini vereceksin diyorsunuz, bu nasıl olur, bu ölçüler iflas etmiştir artık. Onun için yeni açıklamalar getirilmesi lazım. Diğer bir hususu arz edeyim nisapla ilgili, ben acizane bu meseleleri yıllar boyu araştırdım, kaynaklarıyla, belgeleriyle herkese sunmaya hazırım. Bir diğer mesele zekâtla ilgili kim zekât mükellefidir? Zengin, peki fabrikatör zekât mükellefi midir, fabrika zekat değerlendirmeye tâbi değildir, nakil araçları taâbi değildir ya onların gelirleri, onların gelirleri ne zaman? Havalanü'l- havl olursa, yani üzerinden 1 sene geçtikten sonra hangi işadamı parasını tutuyor, 1 sene müddetle oradan oraya mekik dokuyor, yatırım yapıyor fakat nakit parası yok, eski tarife göre bu adam zekat vermeyebilir, zengin değil çünkü, 25 tane otobüsü vardır, 26.sını almıştır taksitlerini ödüyor, bu adam fakirdir, ama öte yandan bir işçinin, memurun hanımının kolunda birkaç tane bilezik vardır, işte o zekât mükellefidir o tarife göre. Onun zekât vermesi gerekiyor, yani asgari ücretle çalışan bir işçi o tarife göre fabrikatöre yardım etmesi gerekir. Bu kadar ters yüz olmuştur, biz buna inanıyormuyuz ki, biz her sene tamim yapılıyor müftülüklere efendim şöyle diyoruz, bir de diyoruz ki hurmadan şu kadar fıtra vereceksiniz.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Akın konuyu çok teferuata boğuyoruz, bunlar zat-ı âliniz o çok değerli tebliğinde mevcut. İnanıyorum ki, buradaki bilimadamları sizin o güzel tebliğinizden, fevkalade istifade edeceklerdir, onun için siz söz alan arkadaşlarımızın çokluğunu da düşünerek ilk itairaza bir vuzuh getirdiniz.

Ali AKIN: Ben konuşmamak hatta gelmek de istemedim, fakat misafir olmam hasebiyle icbar edildim, mutlaka geleceksiniz denildi, tebliğ sunmayayım dedim hayır tebliğ sunmak zorundasınız. Şimdi ben bu fikrin öncüsü olarak bu konuda kitaplar yazmış bir insan olarak ya beni hiç konuşturmayın yahut konuşturursanız.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: O zaman izin verirseniz ben konuşturmayayım. Oniki dakikadır konuşuyorsunuz beyefendi.

ALİ AKIN: Teşekkür ederim ben tebliğimi geri alıyorum bunu da yayımlamayın. Sizi de rahatlatmış olayım.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Ona benim yetkim yok efendim ben sadece oturumu yönetmeye çalışan bir insanım. Size müsamahayı gösterdim, hayır efendim 12 dakika konuştunuz, ilk konuşmanız da 6 dakikaydı beyefendi. İstirham ederim efendim burada kimseyi mahkum etmek söz konusu değildir. Diğer arkadaşların konuşmalarına itirazlar vaki olmuştur, açıklamalar getirilmiştir, burası Şûradır karşılıklı konuşmayla meseleler çözülecektir. Yoksa herkes bütün bildiklerini burada anlatmaya kalkarsa, bizim, buna kimsenin ömrü tahammül etmez beyefendi, teşekkür ederim. Sayın Atay hocam.

Prof. Dr. Hüseyin ATAY: Teşekkür ederim. Sayın Başkan, bugünkü durumla ilgili olarak şunu arzetmek istiyorum, gerçekten biz burada ben özellikle Diyanet değil İslâm dünyası da şamil olmak üzere Türkiye'deki diğer topluluklar da dahil olmak üzere bir fikrimi açıklamak istiyorum. Zihniyet meselesi biz şimdi 750 sene öncesine göre hareket ediyoruz. 750 sene önce 1247'de Abbasi halifesinin veziri Mustansiliye âlimlerini davet ediyor, çünkü Mustansiliye'de dört mezhep okutuluyor, dört tane fakülte olarak davet ediyor diyor ki, siz kendi fikirlerinizi anlatmayacaksınız, eski âlimlerin fikirlerini anlatacaksınız onlardan bereket edineceksiniz diyor, ve âlimleri Hanefi, Şâfî, Malikî âlimleri isimleri burda mevcut, onları burda zikretmek istemiyorum, buna itiraz ediyorlar, halife işi yatıştırıyor ama nasıl yatıştırıyor bilemiyorum. Dün burada okunan tebliğde diyor ki, zihni karıştırmayın. Eskiden şâz olan sözleri gündeme getirmeyin, ama kendi aranızda münakaşa edin. Aziz kardeşim şâz meseleler şöyle dursun, biz ittifak edilmiş meseleleri tartışmak zorundayız, biri çıkıyor efendim şunu bunu itham ediyor neye göre itham ediyorsun, hem konuşma hürriyeti, inceleme ve düşünme hürriyeti vermiyor, ondan sonra yapabilirsiniz ama demek ki kendilerine göre, bu çok önemlidir, özellikle bizim burada üzerinde durduğumuz meseleler zihniyet meselesidir, yani bilgi alışverişinden ziyade biz kendimize zihniyetimizi aşılamamız lazım. Bu noktadan şunu da raz etmek istiyorum, bazı kesimler, dinî kesimler diyelim Diyaneti tenkit ediyorlar, ben Diyanet'i en çok tenkit edenlerden birisiyim. Diyanetin ıslah edilmesini istiyorum onlara diyorum ki, sizin Diyaneti tenkit etme hakkınız yok, hangi fikriniz var ki, Diyanet onu kabul etmiyor, hiç bir fikriniz yok, ama sizin de fikriniz aynı, ama efendim Diyanet idare edeceğine ben idare edeceğim davasındasınız diyorum onlara. Şimdi devletle Diyanetin arasındaki ilişkiyi daha önceden de başka arkadaşlara anlatmıştım, burada da arzetmek istiyorum, bizim dindarımız da yanlış biliyor, dinsizimiz de yanlış biliyor. Şimdi Diyanet Teşkilatı ilim noktayı nazarından, din noktayı nazarından, şeyhülislamlıktan daha hürdür, daha serbesttir. Bakınız devlet herhangi bir meselede Diyanet'ten fetva almıyor, ne demek Diyanet istediği gibi bu ilmi yapabilir, ama Diyanet'in yapmaması kendi tembelliğinden, ama devletin Diyanete olan etkisi, yalnız tayin meselesindedir, efendim işte falan müezzin falan yere, falan müftü falan yere bunun dışında ben 54'ten beri Diyanetteyim, kardeşim Yüksek Din Kurulu'nda, zaten hepimiz beraberiz, devletin Diyanet'ten şunu şöyle yap dediği yok, yani cehaletten söylüyor yani Diyanetin tam otoritesi var, ama ilmî bakımdan yok Diyanetin beceriksizliği, ilme ehemmiyet vermemesi, kendi medreseden gelmiş zihniyetin bir devamından başka bir şey değil. Ama bu zihniyet yalnız dediğim gibi Di-

yanetin değildir, İslâm dünyasınındır, ilahiyat fakültelerinindir, imam-hatip okullarınındır, efendim diğer dinî cemiyetlerin bütün meselesi budur. Biz burada istediğimiz gibi konuşmak mecburiyetindeyiz. Ben son olarak şunu demek istiyorum, yani ben yenilikçilerden taraftarım, ben diyorum ki, siz bugünkü müslümanlığınızdan memnun musunuz devam edin efendim, memnun değilseniz sebebini arayın efendim, işte onun sebebini biz biliyoruz, imkan verildiği taktirde anlatabildiğimiz kadarıyla Kur'ân'a gitmeden akılla Kur'ân'a gitmeden modern ilimlerin ışığında katiyen İslâm dünyasında bir yenilik olmayacak burada hem din vardır hem akıl vardır, hem ilim vardır, yoksa başka şekilde bunun olacağına inanmıyorum, öyle bazı kimselerin iki meseleye daha temas edeyim. Diyanet Reisi olmadan 1970'li yıllarda iki tane Diyanet Reisi sonradan Diyanet Reisi olmuşlardır, onlarla tartışmalarımızda ben onlara dedim ki, kardeşim niye bunu böyle söylüyorsun bu yanlış değil mi, bana aynen şunları söylediler ayrı ayrı zamanlarda, ayrı ayrı şahıslar biz milletin dinine hürmetkârız, ben anlamıyorum bunu, ne demek halkın dinine hürmetkârsın, sen halkı irşat edeceksin, hürmetkâr olursan sen halktan birisin, bizim davamız işte dini öğretenlerdir, yoksa halkla konuştuğumda halk beni gayet güzel anlıyor. Teşekkürler.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Ben teşekkür ederim. Sayın Koçkuzu.

Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU: Efendim Sayın Beyza Bilgin hanımefendi hocanın konuşmalarıyla ilgili olarak ben iki üç hususu arz etmek istiyorum. Onun tebliğinde çok vukufla işlediği konular takriben bundan 30 sene evvel yazılan ve dikkatimizi çeken konular olarak algıladım ben. Artık şimdi Türkiye'de hoca hanımın söylediğinden de çok büyük bir gelişme mevcut, nitekim kendilerinin de din eğitimi anabilim dalı kürsüsü gibi yeni başlayan çok geniş bir çalışmanın ana öğretim üyesi olarak görevlerini sürdürüyorlar. Şimdi o söyledikleri noktalarda tarih içinde toplumumuzda birtakım örnekler var, fakat bana öyle geliyor ki, toplumun birçok kesimlerinde dinî bilgiler veren, ilmî eserlerde hanımları üst düzeyde gören anne olarak, peygamber hanımı olarak gören zihniyet ve bilimsel çalışmalar da mevcuttu söz gelişi söylediği hususları Hacı Zihni Efendinin Nimeti İslâmında bulamayız, o meseleyi çok daha mükemmel şekilde görür, verdiği örnekler için de hanımların şahitliği konusunda da ben oradaki hiçbir arkadaşın bu kanaatte olmadığını geçmiş dönemde de belki kültürü, görgüsü hanımların değerini bilememe rahatsızlığı olan kişilerde bu olabilirdi ama herkes biliyor ki, hanımlar bazı şeyleri belki erkeklerden çok daha mükemmel iyi belleyip başka yere nakletme durumundadır. Biz burada mevcut hanımefendilerin duyduklarını normal bir şekilde gerekli yerlere nakledeceklerini, bilgi olarak yayacaklarını kabul ediyoruz, aksini de düşünmüyoruz, benim bir kanaatim daha var, bugünkü Türkiye'de ve dünkü Osmanlı ve Selçuklu toplumunda Hz. Peygambere kadar giden bütün İslâm toplumlarında hanımlar belki yanlış örneklerle değerleri normalin altında görülmüştür ama şuraya inanıyorum, bütün bu toplumlarda hanım üst düzeydedir, çünkü benim kanatime göre baba erkil bir aile fıtrat itibariyle mümkün değildir, bugünkü Türkiye'yi ele aldığımızda Karadeniz'den tutalım İç Anadolu, Batı Anadolu, Güney Anadolu tamamen kadına saygı esası üzerine örf ve âdet geliştirmiş toplumdur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da belki bunun aksi söylenebilir, ben ona da inanmıyorum hatta orada annenin ailede, aşirette büyük annenin çok daha üst düzeyde

değeri olduğunu hatta kan davalarının hallinde kendisinin büyük otoritesinin bulunduğunu kabul ediyorum. Sözümü şöyle bitirmek istiyorum, inşallah bundan sonra toplumumuzda yazar-çizeriyle veya aile babasıyla, oğluyla annelere, hanımlara karşı görevlerimizi yapan bir toplum olarak gelişeceğiz, hoca hanımın ikazlarını böyle hatalarımızı hatırlatma değil de ilerisi için daha iyi olmamız temennisi şeklinde algılıyorum, kendisine teşekkür ediyorum. Bir başka nokta var, burada hukukçu arkadaşlar ve kelam âlimi olan hocalarımız ve arkadaşlar, iki günden beri sünnet literatürünün kullanıma elverişliliği, yani onlarla ihtisas problemi üzerinde duruyorlar, böyle bir şey ortaya çıktı. İslâmî bilimle meşgul olan her ana bilim dalında hatta onlara yardımcı olan bilim dallarında da tabanda rivayet ilimleri ve geniş bir hadis literatürü bulunmadığı takdirde her zaman meseleler çıkmaz içinde kalacaktır. Bu arada hadisçilere büyük görev düşüyor, en az o ilim dalı mensupları kadar hatta onlardan daha fazla çalışarak kendilerine hadisin son derece sağlam şahane bir literatürden gelen ama iyi çalışıldığı takdirde topluma, ferde, aileye ve bütün İslâm ilim yapısına hizmet edecek bir olgu olduğunu anlatmak için çok gayret etmemiz gerekiyor, bunları böyle algılıyor ve kendilerine teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI : Ben teşekkür ediyorum. Sayın Vergin hocamız. Nur Vergin.

Prof. Dr. Nur VERGİN: Sayın Başkan teşekkür ederim, şimdi efendim herkesin bildiği üzere ben din konusunda konuşmaya mezun değilim. Fakat siyaset konusunda ve toplum konusunda kendimi mezun hissediyorum en azından. Şimdi bu sabahki konuşmacılar arasında Sayın Mehmet Kervancı bizim ülkemizde siyasal İslâm tabir edilen, bendenizce İslâmiyet'in bir yoz yorumu olan siyasal İslâm olarak tabir edilen hususun mevcut olmadığını söyledim. Şimdi madem ki ben siyaset konusunda ve siyasal alan konusunda ahkam kesmeye mezun olarak hissediyorum kendimi, müsaade ederseniz bu konuda bir iki sözüm olacak. Şimdi bir faaliyetin veya bir söylemin, yeni moda deyimiyle bir önermenin siyasi olup olmadığını anlayabilmemiz için ne yapacağız, şayet söz konusu faaliyet söylem veyahutta önerme, söz konusu toplumun kamu düzenine ilişkin bir proje ihtiva ediyorsa, o önerme, o söylem, o faaliyet siyasidir beyler. Bunu başka türlü algılamak, tanımlamak mümkün değildir. Şimdi siyasi alanı bu şekilde tanımladığımız zaman hepimiz biliyoruz ki, özellikle birkaç yıldan beri bu ülkede siyasal İslâm olarak tabir edilen bir faaliyet dizisi mevcuttur, bunu inkar etmemiz mümkün değildir, şimdi bu siyasal İslâm taraftarları çoğu kez belki de bilmediklerinden ve yahutta çoğu kez kendilerini kamufle etmek arzularıyla siyasal İslâm önermelerini hep sivil İslâm olarak deyimlemişlerdir. Çünkü bu ülkede sivil sözcüğünün fevkalade sempatik, huzur verici cazip bir yan anlamı vardır. Fakat madem ki bu bir toplumun kamu düzenine ilişkin bir proje ihtiva eder, bu doğrudan doğruya siyasidir. Bu konuda Türkiye'de halihazırda namütenahi yazı, deneme, derleme, kitap, köşeyazısı her gün basılmaktadır, bunu inkar etmemiz mümkün değil. Buradan hareketle, siyasal İslâm olarak değerlendirilen ünlü türban meselesine gelmek istiyorum izin verirseniz. Şimdi bendeniz bir sosyolog kökenli siyaset bilimcisi olarak Türkiye üniversitelerinde 1980'li ya da 70'li yılların sonundan itibaren küçük, küçük azıcık azıcık başörtülü olan kız öğrencilerin geldiğine tanık olmaya başladım. Az sayıdaydılar ve başörtülerinin biçimi de birbirinden çok farklıydı, rengi de biçimi de başör-

tüsünün altındaki kıyafetler de kimisinin mantoydu, kimisinin ki tayyördü, kimisinin uzunca diyebileceğimiz bir etekti, vs. Bunlar perakende perakende gelmeye başladılar, bunlar genellikle o zaman Türkiye üniversitelerinin en başarılı öğrencileriydi, yani başı açık kızları da solluyorlardı, erkeklerin tümünü de solluyorlardı. Çünkü bu kızlar büyük çabalarla gelmiş kızlardı, bunlar kırsal kesim kökenli, Anadolu'nun kasabalarından gelen ve dolayısıyla bir klasik liseyi bitirmek için ve üniversiteye girmek için birey bazında kişisel bazda olağanüstü yetenekli dirayetli, dirençli, mücadeleci küçük hatunlardı. Ben onlardan fevkalade memnundum. Ayrıca efendim ben o kızların, o ailelere mensup yani Türkiye'nin fevkalade mutaasıp okuyan kadının bozulan namusunun elden gittiğini düşünecek kadar bağnaz ailelerin kızlarının yavaş yavaş metropollerdeki üniversitelere postalanmasından da Türk olarak ve Cumhuriyeti seven bir Türk olarak ve bir öğretim üyesi olarak kıvanç duyuyordum ve bunu Türkiye Cumhuriyetinin bir başarısı olarak değerlendiriyordum. Şimdi tabii gerçek şudur ki, son birkaç yıldır bu münferit birey bazında ailelerini ikna etmeyi başaran ve tahsillerinde de başarılı olan kızların yanı sıra, evet doğrudur, siyasal İslâm militanı olarak değerlendirilebilecek nitelikte de kız öğrenciler vardır, fakat benim devletimin görevi ve mensup olduğum üniversite sisteminin görevi bunları birbirinden tefrik etmeksizin topyekün dışlamak değil, yani bu başarılı, mutaasıp Anadolu kızlarının gelişini engellemek değildir, kim şayet gerçekten yasak faaliyetler kapsamında bazı işlemlerde bulunuyorsa onların tespit edilip bertaraf edilmesi gerekir, diye düşünüyorum. Çünkü ben, Anadolu'da kentsoyluyum, Batı Anadoluluyum, ama Anadolu'da çok dolaştım araştırmalarım gereğince köy, kasaba düzeyinde ve oradaki ailelerin tek tük ailenin o zamanda kızlarını üniversitelere yolladıklarında konu komşuya karşı kızlarını savunabilecekleri bir şeydi, evet kızımız gidiyor ama bizim kızımız namusunu yitirmemiştir, müslümanlığından vazgeçmemiştir, bakınız daha dün bir resim geldi başı örtük, şimdi bunu kırmamamız lazım, yani Türk halkının bu okumaya yönelik, bu gelişmeye yönelik evet modernleşmeye yönelik, modernleşme ayıp değil, Türkler de aptal değil onlar da modern yaşamın nimetlerinden faydalanmak istiyorlar sayın hocam, değil mi efendim? Dolayısıyla, bu ivmeyi bu tabi süreci kırmamız lazım diye düşünüyorum bu birinci husus. İzin verirseniz bu Diyanet konusunda son kez bir şey daha söylemek istiyorum. Sayın Profesör Bekir Topaloğlu, dediler ki bu sabah, halkımızda Diyanet İşleri Başkanlığına karşı gelen, yaygın bir güvensizlik hasıl olmuştur, olur tabii çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı'na karşı güvenilmemesi konusunda çok yaygın bir propaganda vardır efendim ve bu propaganda başarılı bir propagandadır. Bu propagandanın başarılı olmasında iki faktör var. Bir propagandistlerin çok ustaca bu işi yürütmeleri, iki Diyanet İşleri Başkanlığını genel olarak, bunu söylemekten biraz hicap duyuyorum, mazur görün, biraz pasif olması, kendimden müsaade ederseniz ampirik olarak kendimden bir örnek vereceğim, ben belirli bir yaşa geldikten sonra kendi ailemin, soyumun-sopumun diniyle tanışmak istemek durumunda olduğumda ilk iş olarak soluğu İstanbul Müftülüğünde buldum. Yani Diyanet temsilciliğinde buldum, o zaman bir doçenttim yani yüksek tahsilli biriydim, benim elime işte birkaç tane IQ 40'a hitap eden ilkokul üçten terklere hitap etmesi herhalde uygun görülen işte şunu yapmazsan cehennemde cayır cayır, şunu yaparsan en mutena yerinde bir taht türünden abuk-sabuk, bölük-pörçük bir dizi broşür-

ler verdiler ve çok iyi karşıladılar ağırladılar, hep birlikte ağlaştık, siz de mi hoşgeldiniz falan yapıldı, hoş bir duygu ben eve gider gitmez broşürleri attım ve soluğu, çünkü ben dinimi öğrenmek istiyordum, dinimle tanışmak istiyordum soluğu ister istemez maalesef Diyanetin dışındaki bir takım kurumlarda bulmak zorunda kaldım ve tabii yarı yolda kaldım, onu da söylemek gerekir, çünkü ben hâlâ Diyanetin yani daha aktif daha çağdaş ama çağdaş kelimesini kullanırken de tereddütler duyuyorum, çünkü onunda Türkiye'de bin bir tane yan anlamı var, çağdaştan kastettiğim yani çağımızın gereklerine, ihtiyaçlarına, durumuna cevap verecek nitelikte bir Diyanet olmasını temenni ediyorum ve sureti katiyyede şimdilik en azından özerkleşmesi veyahutta özelleştirilmesi çünkü o bile öneriliyor artık, yani herhalde hoşluk olsun diye, yana değilim çünkü bu ülkede düşünüyorum ki, özel kuruluşlar cemaatler vs. ler var, şayet Diyanet ortadan kalkarsa ya da etkisini, kurumsal etkisini büsbütün yitirirse, bu sadece ülkemizde kaos değil, aynı zamanda 1000 senedir Anadolu'da İslâmi tahrif etmeden taşımayı becermiş olan bu zavallı Türk milletinin dinine de yani İslâm dinine de kötülük olmuş olur. Çünkü naslarda bile değişiklikler getirilebilir diye endişe ediyorum efendim, teşekkür ediyorum sabrınız için.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Değerli delegeler geride 11 değerli arkadaşımız var, müzakere için söz almış olan, ancak yemek saati gelmiştir, onun için bu söz alan arkadaşlarımızın söz hakları bakidir, yemekten sonra saat 14'te sırasıyla kendilerine söz verilecektir. Afiyet olsun efendim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Sayın misafirler, davetliler oturumumuza müzakerelerle devam ediyoruz şimdi değerli hocam, söz öğrencisi olmakla iftihar ettiğim hocam Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer hocamızın, bir dakika hocam.

Ord. Prof. Dr. Sulhi DÖNMEZER : Sayın Başkan, Diyanet İşleri Başkanlığı lütfettiler ve bana gönderdikleri bir yazıyla bu toplantıya katılmamı istediler. Bunu memnuniyetle telakki ettim fakat maalesef o kadar meşgulüm, o kadar çok fazla devlet işi var ki, ancak iki gün gelebilirim dedim ve benim aranızda katkı yapabileceğim tek konu lâiklik konusudur ama siz de onu dün oturup konuşmuşsunuz. Dün bulunamadım maalesef ama bugün buradaki bir muhterem zatın yaptığı konuşmadan istifade edip bir by-pass yaparak belki aynı konuya değinmek hasıl olur, ben bana tahsis buyurduğunuz süreyi aşarsam artık onu yaşıma-başıma hepinizin hocası olmama bağlarsınız. Şimdi bana gönderilen yazıda şöyle denilmiş; "Şûra gündeminin din ve lâiklik ilişkisi, Türkiye'de lâiklik uygulamalarının değerlendirilmesi, lâiklik nasıl tanımlanmalıdır başlıkları altındaki konularda değerli katkılarınızın bulunmasını rica ederiz" denilmiş. Dün bilemiyorum, bu konular burada ayrıca tartışıldı mı o konuda bilgim yok, şimdi Türkiye'de bakınız lâiklik konusu bir kavram olarak lâiklik konusu epey bir süredir tartışılmaktadır hatta lâikliğin bir kavram olarak hukuki bir kavram olarak anayasalarımız da yer almasından sonra, lâikliğin yaptırımını oluşturan kanunların çıkarılmasından sonra o kanunları hep biliyoruz değil mi? Bu kanunların başında 163. madde geliyor idi, bununla beraber buna benzer bir takım kanunlar da vardı, bu kanunları ben çok iyi biliyorum, çünkü yıllarca mahkemeler bu kanunların uygulanması itibariyle beni bilirkişi tayin etmiştir. Verdiğim raporlar yüzlerce hepsinin suretlerini de muhafaza ediyorum, inşallah bir gün vesilesi geldiğinde bunları belirli bir yere hibe edeceğim, çünkü Türkiye'nin sosyal tarihi bakımından bunlar

ciddi bir takım kaynaklar olabilir, istifade edilebilir. Ben 1951 yılında yani bundan 47 yıl önce bir makale yazmışım. İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuasında, konusu dinî cemiyet teşkili ve din propagandası, ceza kanunun 163. maddesinin analizi, başlığı bu yazının ilk cümlesi şöyle; lâiklik ve irtica tabirleri memleketimiz tarihinin Cumhuriyet devresini işgal eden yıllarda siyasi edebiyatımızın bol ve muhtelif manalarda istimal eylediği iki mefhumu ifade etmiştir, mezkur tabirlerin muhtevalarını değişik muhitlerin başka başka anlamaları herhalde hayırlı olmamış ve zuhur eden çeşitli siyasi münakaşaların da sebebini teşkil etmiştir. Böyle demişim, sonra devam etmişim demişim ki, özü itibariyle olmasa bile teferruat ve tatbikatı itibariyle dikkat buyurursanız bu makale tabii 47 yıl önceki Türkçe'dir, ne kadar değişmiş, ben dahi şimdi garipsiyorum kendi yazımı okurken. Özü itibariyle olmasa bile teferruat ve tatbikatı itibariyle kısmen de millî mahiyet arz eden lâiklik ve tamamıyla mahalli karakter taşıyan irtica mefhumları, tarif ve izahları yapılmak suretiyle müphemiyetten kurtarılıp hukuken tarif edilmiş mefhumlar haline getirilseydiler, hem münakaşalar çok azalmış ve hem de bu hususta hürriyetlerin tahdidi hususundaki sebepler daha iyi anlaşılmış olacağından sınırlar belirli surette tayin edilmiş olurdu, demişim. Yani bunun anlamı şu, bu kavramları tam olarak belirleyememişiz, tam olarak belirleseydik demek ki içine düştüğümüz bazı olayların ve hadiselerin üstesinden gelebilmek, onları bertaraf edebilmek daha kolaylıkla mümkün olabilecekti. Bakın, sabahleyin burada bazı konuşmaları takip ettim. Biz lâikliği açıklayan hukukçularla din ilmiyle din alimi olanlar, uğraşanlar, dinî hizmet verenler arasında dinî eğitimini yapanlar arasında mutlaka bir uzlaşma lazım. Yani iki ayrı katagori olmamalı. Hiç bir zaman ilahiyat fakültelerindeki arkadaşlar mesela, bizleri çağırıp da gelin şu lâikliğin muhtevasını içeriğini, sınırlarını beraberce tayin edelim dememişler, geçen 50 sene içinde. Halbuki böyle bir şey olsaydı birçok konular, dediğim gibi şimdiden halledilmiş olurdu. Son zamanların temel konusu lâikliğin tarifidir. Belirli siyasi hüviyeti olan kişiler, efendim tarif edin bize lâikliği diyorlar. Şimdi benim buna verdiğim cevap bir soru şeklinde olacak, lâikliğin tarifi mümkün mü? Lazım mı? Şimdi herşeyden önce bir inancımı ifade etmek isterim, lâikliğin evrensel anlamı vardır, evrensel anlamı vardır ama aynı zamanda millî ve mahallî niteliği de vardır. Daha bunu 50 sene evvel yazdığım bir makalede ifade etmişim, belirtmişim, Türkiye'nin kabul ettiği, uyguladığı lâikliğin içeriğiyle İngiltere'deki, İtalya'daki, Fransa'daki, Almanya'daki, Amerika'daki lâikliğin içeriği itibariyle farklar olabilir ve var. Neden çünkü lâiklik her ülkede belirli bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmış bir kavram, millî irade millî temsil sisteminin kabul edilmesinden sonra kabul edilmesi zorunlu olan bir kavram olarak ortaya çıkmış ve onu belirli ihtiyaçlar çıkarmış, o ihtiyaçlar ülkeden ülkeye farklı. Mesela Türkiye için bir Diyanet İşleri Reisliği zorunludur. Ama böyle bir kurum mesela Amerika için zorunlu olmayabilir. Bilmem Türkiye'deki mahkemelerde yemenin ediliş şekli lâiklik olsun diye belirli bir şekle sokulmuştur ama buna mukabil Amerika'da Cumhurbaşkanı İncilin üzerine elini bastırmak suretiyle yemin ediyor, bunlar hep lâikliğin anlaşılışında söz konusu olan millî ve mahallî farklardır. Türk toplumunda lâikliğin niçin ne zaman ne sebeple ortaya konulduğunu inceler tetkik edersek, bu farkları da idrak etmek imkanına sahip olabiliriz. Yani aşağı-yukarı bana tevci edilmiş olan sorulardan birisine yahut ikisine verdiğim cevap bu. Uygu-

lamaların değerlendirilmesi, uygulamalar nasıl oluyor Türkiye'de? Kanunlarla, Anayasada lâikliğe ilişkin din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin belki dünyanın başka hiçbir anayasasında mevcut olmadığı kadar madde vardır bizim anayasamızda, niçin acaba? Belirli ihtiyaçlar dolayısıyla. İnkılap yapmış olan sosyal ve siyasi sistemini radikal olarak değiştirmek amacını gütmüş olan bir memlekette bu konuları mutlaka dikkatle ve itinayla ele almak zarureti vardır ve bu zaruret özellikle liderlerde belirli endişelerin daima var olmasına neden olmuştur. Hufri inkıraza düşmemek, efendim 1900'lerden beri hep bu tarif var, hufri inkıraz içine düşmemek elbetteki Cumhuriyeti kuranlarda da o düşünce, o endişe elbette vardı, dolayısıyla kabul edilmiş olan müesseseler ve bir kısım uygulamalarda bu endişenin etkilerini görmemek mümkün değildir, bu endişeler belki bugün bile belirli bir ölçüde olmak üzere devam ediyor. Şimdi lâikliği tanımlamak bakımından umumiyetle söylenen, devlet işleriyle din işlerini birbirinden ayırmak, yani basit bir tarif olarak belki evrensel bir tarif olarak böyle ifade ediliyor, devletle din işlerinin birbirinden ayrılması, yeterli mi bu tarif? Değil, bunun içini doldurmak lazım, buraya gelmeden önce lâiklik konusunda yazı yazmış olan belki 30 tane yazarın kitabına şöyle bir baktım, hepsinde böyle bir tarif var ama bunun içeriğini dolduran, muhtevasını tespit etmeye çalışan pek az, içeriği neden ibarettir bunu tespit edersek, yine meselelerimizin birçoğunu çözmüş oluruz. İçeriğini ben şöyle tespit ediyorum, dinin devlete ve devletin dine müdahale etmemesi. Şimdi bunu söyledik ya ne zaman müdahale etmiş olur, işte bazılarına göre başörtüsüne karışırsa dine müdahale etmiş olur diyor, ama bir kısmı da diyor ki, hayır efendim, başörtüsüne müdahale söz konusu değil, devlet lâik bir devlet belirli kamu hizmetini vereceği kişilerin ne gibi şartları taşıması gerektiğini tespit eder ve lâik devlette bu tespit yapılırken din bir ölçü olarak ele alınmaz, bir kısmı da böyle cevap veriyor. Devletin, ülkesinde yaşayanların dinleri bakımından herhangi bir ayırım yapmaması, yani belirli birdine mensup olmanın veya olmamamın, kişinin devletle olan ilişkilerinde herhangi bir etki yapmamaması, bu halin kamu otoritesi tarafından ferde ayrıcalık sağlanması veya kötü duruma düşürülmesine sebebiyet vermemesi, devlet ülkesinde kamu düzenine ve genel adaba aykırı olmayan dinlere ait ibadetlerin serbestçe icra olunabilmesi, dinî mükellefiyetlere uymanın veya uymamanın hiçbir suretle devlet tarafından güvence ve müeyyide altına alınmaması. İsteyenin istediği dini seçebilmesi ve bu yüzden hiçbir uygunsuz muameleye tabi tutulmaması, isteyenin kendi dininin esaslarına uymak suretiyle yaşamasına bir engel çıkarılmaması ve özellikle herhangi bir dine ait esasların geçerli hukuk düzeni bakımından uyulması gerekli ilkeler teşkil etmemesi, din propagandasının serbest olması, yani ben lâikliğin içeriğini böyle tespite çalıştığım zaman bu kuralların bir, iki, üç, dört, beş halinde tespit edilmesi gerektiği kanısındayım, düşünülürse belki buna bazı diğer kurallar da eklenebilir, bu kurallara uyulmadığı zaman lâiklik ilkesinden sapılmış olur, bunda hiç şüphe yok, ben lâik vatandaş lâik olmayan lâik vatandaş ayırımını hiç anlamıyorum. Lâiklik devletin vasfıdır, devlet lâik olur veya olmaz, vatandaş kendi çerçevesinde, kendi ailesinde, kendi özel hayatında inancı doğrultusunda ve inancının gücünde mensubu bulunduğu dinin kurallarına riayet eder o kadar. Bu itibarla, lâik vatandaş lâik olmayan vatandaş ayırımı doğru bir şey değil beyler. Bakın bir 163. madde vardı, 163. madde yürürlükten kaldırıldı, şimdi dikkat ediyorum 163. madde ye-

rine 312. madde onun ikinci fıkrası kullanılmak isteniyor ve bu kullanılırken bir sınıf halkı, bir zümre halkı diğerine düşmanlığa tahrik etmek, kanunun metni öyle, aşağı-yukarı böyle metnin, o halde bir zümre denilince bu yazı, bu beyan, bu konuşma lâik vatandaşlara lâik olmayanların kin ve husumetini tahrik amacını güdüyor, binaenaleyh 312. madde uygulanır diye yorumlar var. Bu ayrım demek ki, böyle bir yorumu da çıkarıyor ortaya, bu doğru değil. Benim kanaatim bu, bırakırsanız daha uzun da konuşurum, şimdilik bu kadar teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Teşekkür ederiz hocam. Üstad Ramazan El-Butti.

Prof. Dr. Said Ramazan El - BUTTİ: Teşekkür ederim, elimde bununla ilgili özel bir tebliğ olduğundan fazla uzatmayacağım ve inşallah sözlerimi, bu akşam bu tebliğ çerçevesinde tamamlayacağım.

Bugün konuşan bayan arkadaşa teşekkür ediyorum. Pek çok insan o arkadaşın değindiği meselelerin günahını İslâm çeker sanmaktadır. Gerçekte bu örflerin İslâm'la hiçbir ilgisi yoktur ve en fazla günahı da bunlar çeker. Hızlı bir şekilde bunları açıklamak istiyorum.

Fakihlerden kimler kadın sesinin... bunların bu sözlerinin İslâmî kaynağı nedir bilmiyorum. Duydum... bu nedenle kadın sesi... değildir. Bunu söyleyenler bunu örflerden çıkarmışlardır.

Kadın ile ilgili dinin noksanı meselesine gelince, bu noksan ilâhî görevlendirme ile ilgili olup, ilâhî ecrin noksanlığı manasında değildir. Kadına verilen sevap tamamen erkeğe verilen sevap gibidir. Namaz kılsa da kılmasa da, Kur'an okusa da okumasa da. Allah'ın bu konudaki kelamı çok açıktır, "İster erkek isterse kadın, amelde bulunan hiç kimsenin amelini kaybetmem." Bazılarının zannettiği gibi kadınların dini eksik, erkeğin aldığı sevabı alamazlar anlayışı yanlıştır. Allah ne kadına erkeğin hesabına, ne de erkeğe kadının hesabına zulmetmez.

Kadının mirası erkeğin mirası gibidir. Hatta bazı durumlarda daha da fazladır. Ancak, eğer ölen öldü ve bir erkek ile bir kız evlat bıraktı ve erkek evlat kız evlada bakıyorsa sadece bu durumda erkeğe kadının iki misli kuralı işler.

Kadının şahitliği (tanık): Kanımca kardeşlerim, dikkatlerinizi önemli bir noktaya çekmek istiyorum. Bazen tahkikat bazında hüküm verilme alanında olan tanıklık. Tahkikat anındaki tanıklık: Erkek ile kadının tanıklığı tamamen aynıdır ve hakim bütün meselelerde kadının tanıklığını dinlediği gibi erkeğin tanıklığını da dinler. Hüküm ile ilgili: Hüküm için bir dayanak olan tanıklığın erkeklik ve kadınlık ile alakası yoktur. İlişki, şahidin olayla ne derece bağlantılı oluşu iledir. Kadınların tanıklık olayı vakıf oldukları, kan bağı, emzirme, besleme gibi olayla nedeni ile daha fazladır. Eğer bir kadın gelip ben falanın bıçağı çıkarıp boğazladığını gördüm derse, kadının tanıklığı kabul edilmez. Çünkü kadınların böyle bir manzara karşısında genelde düşecekleri kanısı hakimdir. Aynı uygulama duygusal erkek için de geçerlidir. Eğer duygusal olduğu tespit edilirse, tanıklığı kabul edilmez. İbret erkeklik ve kadınlıkta değildir, ibret şahit ile mesele arasındaki bağlatıdadır.

Dinden çıkanın öldürülmesi, boşanma, Ramazan ayının başlaması gibi olayların etki-

lerine neden olan kardeşe gelince. Ona özetle şunu diyeceğim: Değerli kardeşim, tüm bu meseleleri alıp çözdükten sonra yerine iade eden fıkhî mecmualar vardır. Cidde'deki İslâm Kongresi'ne bağlı fıkhî mecmualar. İslâm âlemi rabıtasına bağlı mecmualar araştırma, Ramazan hilali konusunu uygulamak ve gömlek ile ilim arasındakini toplamak kaldı bizlere.

Dinden çıkanın katli: Kendi dinini bırakıp başka bir din seçenin öldürüleceğini kim söylemiş? Hiç kimse. Öldürülür çünkü bu açıklanan dönüşü (irtidat) ile İslâm toplumuna harp ilan etmiştir. Buna delil olarak dikkat ediniz, Peygamber buyuruyor: "Dini terk eden, cemaatten ayrılandır. Cemaatten ayrılan, dininden dönerek başka bir din seçen kimse, İslâm devletine savaş ilan etmemiş ise öldürülmez. Ayrıca dinden dönenin katli dinî bir hüküm değildir. Yani mesele devlet başkanının elleri arasındadır. Eğer isterse tutuklar, isterse bırakır ve tehlikeli bulursa öldürür. Hadis ve Kur'an, problemlerle taşıp konuşan kardeşimiz, sanki bize çözüm sünnetten uzaklaşıp sadece Kur'an'ın yanında olmak der gibiydi. Çözüm hadisleri anlamamızda, çözüm Kur'an ile sünnet arasındaki bağlantıyı kavramamızdadır. Daha fazla uzatmak istemiyorum ve ısrarla sanıyorum ki, beni bu memlekete, hepimiz için değerli olan Türkiye'ye gururla delege olarak gönderen Suriye'nin de bir sözü olacaktır. Tebliğimi bekleyiniz. Teşekkürler.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Kemal Ebulmecid, Fahri Demir bey, İsmet Selim bey, Şimdi misafirlerimizi biraz toleranslı davranıyoruz. Sizlerden özellikle tekrardan kaçınılmasını özellikle istirham ediyorum.

Dr. Fahri DEMİR: Dünkü hatayı işlemeyeceğim Sayın Başkan, çünkü hatayı yanlış telakkiden yaptım. Tebliğde altı dakikalık tahdit vardı, cevaplarda tahdit olmadığı zehabına kapıldığım için öyle bir hata yaptım yoksa böyle bir hata yapmazdım. Özür dilerim, bugünde böyle bir hata yapmam. İki üç noktaya izninizle temas etmek istiyorum. Birincisi en sondan başlayayım, Muhterem Ramazan El-Butti'nin mütalaasından başlayayım, buna sayın hocamız Osman Koçkuzu hocamızda da aynı kefede. İki şahit kadının iki kadının bir erkek olarak mütalaa edilmesi problem değil, Talat Halman biliyorsunuz Türkiye'nin bir zamanlar ABD'deki kültür büyükelçisiydi, çok önemli bir kişilikti Türk milleti için, Türk müslümanları için önemli bir kişilikti. 1984 yılında belki 85 olabilir, Milliyet gazetesinde düşünenlerin düşüncesi sütunu vardı ve bir yazı yazdı, beyler dedi. Kur'an karşısında kadın erkek eşitliği müdafaa edilemez çabalamayın, dedi ve haklıydı. Çabalamayın, Kur'an karşısında kadın-erkek eşitliği müdafaa edilemez, dedi. Ayeti delil getirdi. Şehadet ayetini delil getirdi. Onun üzerine ben bir cevap hazırladım acizane. Başkanlıkta 5 başkan yardımcısı ve başkan huzurunda bir de kurul başkan vekilinin bulunduğu 6 kişilik, 7 kişilik heyet huzurunda cevap tasvip gördü, o cevap gidecek. Kim gönderecek, Başkanın imzasıyla mı gitsin, benim imzamla mı gitsin. Başkan yardımcısı olarak yoksa kurul başkan vekili imzasıyla mı gitsin, orada bir şey oldu. Kararımız şu oldu, Başkan başımızda, beş muavin orada, kurul başkan vekili kendisi de orada, Kurul Başkan vekili imzasıyla bu yazı gitsin, en uygunu bu dedik. Kurul Başkanvekili arkadaşımız şu anda aramızda, bu karardan sonra bu cevabı yazıyı kurul uzmanına havale buyurmuş, kurul uzmanı arkadaşımız böyle cevap böyle saçma şey olmaz demiş, arkasına yazmış

Kurul Başkanvekili arkadaşımız da bana iade etti, ben imzalamam sen imzala dedi, yani eğer problem yok idiyse, bu cevap niçin gitmemiştir. Demek ki, kendimizi kandırmayalım, bu problem vardır çünkü ayette sarih kabul ettiğimiz için ayetinde değerini bilmeyip muamelat ayeti olduğunu kabul etmediğimiz için ha itikat ayeti, ha ibadet ayeti, ha muamelat ayeti, ayet ayettir bizim için, dolayısıyla onun üzerine ictihat olmaz. Boşuna konuşmayalım. Kendi kendimizi kandırmayalım. Bunu arz edeyim dedim bir. İkincisi güzel bir mutluluktan bahsedildi, Saim bey Hocamız bir mutluluktan bahsetti hem de Ali Bardakoğlu'nun bahsine iştirak etti, burada küçük bir nüans vardır, nüans zaten küçüktür, bir fark vardı, Saim bey hocamız farklılığı kabul etme, anlayışı kabul etme mutluğu dedi, bu nüansla mutabık kaldılar paslaştılar. Ben buna şunu ekleyeceğim. Bu mutluluk Diyanet konusunda da cidden mutluluktur. Herkes vicdanen müsterih olsun, kendi anladığından Allah'a karşı hesap verecektir, kendi anladığı kadar hesap verecektir, yanlış da anlasa vicdanen eğer kendine düşeni yapmışsa, o mutludur. Ben yanlış olabilirim siz doğru olabilirsiniz, önemli değil, Diyanet konusunda çözümsüzlük mutluluğu güzeldir. Ama muamelat konusuna gelince, çözümsüzlük anarşidir. Çözümsüzlük efendim fitnedir. Muamelat konusunda değişik görüşler olmayacak mı? Olacak, ama hangi görüş kanunlaşmışsa, o kanun bütün inanç sahiplerinin uymak mecburiyetinde olduğu bir düsturdur. Dolayısıyla, hangi içtihatla gelmiş hangi delille gelmiş bakılmaz, bir şey ki kanunlaşmıştır, bu kanunlaşan şey ihtiyacı karşılamaktadır, isterse maslahata uygun olmasın kanun olduğu müddetçe itaat etmek zorunludur dinimizin de hükmü budur. Aksi nedir aksi fitnedir. O halde, muamelat konusunda kanunlaşan şey herkesin kabul etmek zorunda olduğu bir şeydir. Ne zamana kadar, kanun değişinceye kadar. Efendim devlet sistemini beğenmiyorum, bu devlet sistemi değişinceye kadar itaat etmek mecburiyetindesin. Ben bu kanunu beğenmiyorum, o kanun değişinceye kadar itaat etmek mecburiyetindesin. Efendim ben mahkum muyum, yolun açık, dünyada iltica edeceğin çok ülke var. Ama fitne çıkaramazsın. Bu cihat değildir, fitnedir. Cihat vatandaşa karşı savaş değildir. Cihat akrabaya karşı savaş değildir, herhangi bir vatandaşa karşı savaş değildir, cihat vatan müdafaası savaşıdır. Cihat nefsin kaprisleriyle savaştır. Yoksa, şu anda İslâm Dünyasında moda olduğu gibi komşuyla kavga etmek, sınıf arkadaşıyla kavga etmek, cihat değildir. Üçüncüsü, efendim izin verirseniz, bitiriyorum, üçüncüsü şu efendim savtül mer'e avret değildir, doğru ama gidin ilahiyat fakültemize adını vermeyeceğim, isterseniz vereyim, İstanbul İlahiyat Fakültesine gidiniz. İstanbul İlahiyat Fakültesi'nde kız öğrencilerimiz erkek öğrencilerin duyacağı sınıfta Kur'an okutturulmamaktadır. Kim mani oluyor, erkek arkadaşları mani oluyor. Niçin ben tahrik oluyorum diyor. Bu kadar ayıp şeyi ben söylemekten utanıyorum. Yani biz bu kabil problemlerin içinde yaşıyoruz, bu problemlerin farkında olmak zorundayız. Sokaklarda inançları için sürüklenen kızlarımızın vebali bize aittir. Çünkü biz onları aydınlatmıyoruz. Biz onları aydınlattığımız taktirde, bunun farz olmadığını ama bir örf gelenek olarak sen beğeniyorsan ben de beğeniyorum demek varken, ille bu icma edilmiş farzdır dediğimiz müddetçe bu kavgalar sürecektir. Onun için ben bu iki üç noktaya temas ederek izninizle bitiriyorum, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Peki Fahri bey teşekkür ediyoruz, İsmet Selim bey. Bir dakika efendim cevaplar için ayrıca isim tespiti yapıyorum. Çok karışacak çünkü za-

manı kontrol altına almamız zor. Fahrettin bey istirham ediyorum, not aldım söz vereceğim efendim.

İsmet SELİM : Sayın Başkan muhterem hazirun, ben kısa konuşmaya çalışacağım. Sayın Beyza hanımefendinin sabahki konuşmasına bir iki atıfta bulunacağım. Kendisini televizyondan da tanıyorumdum. Burada ilk defa vicahi olarak karşılaştım. Yani bir kastım yok, onu ifade ediyorum. Ben hanımları savunacağım dedi, çok memnun oldum ama bir karanlık tablo çizdi gibi geldi bana, belki bana öyle geldi, çünkü ferdi olayların umuma teşmil etmek gibi bir durum meydana çıktı. Artık bugün dünkü gibi değil, böyle sesimi kimse duymasın diyen hanımefendiye rastlamak çok nadirdir. Biz Kur'an kursu öğretmenlerimize kurs açıyoruz. Bağıra bağıra onları mahariç okutuyoruz. Kur'an okutuyoruz, İstanbul Üniversitesi'nde içeri alınmayan o kızlar orada seslerini yükseltiyorlar. Demek ki şu anda en tutucu onları diyoruz. Halbuki onlar böyle bir şey düşünmüyorlar. Onun için bunlar mevziidir. Buna işaret ettikten sonra, bir şeye daha temas ettiler. Efendim kadınlar dediler hep suçlanıyor, erkekler hiç suçlanmıyor veyahutta cezalanmıyor. Şimdi burada bazı belli olaylarda kadınların cezalandırılması konusu, yalnız kadınların erkeklere şamil olmayışı İslâm'dan değil. O bugünkü sistemden kaynaklanmaktadır. İslâm, anlıyorsunuz ne demek istediğimi, bunların ikisine de ceza veriyor, ikisini de aynı görüyor aynı bakıyor, bugünkü sistemde öyle bakılmıyor şimdi ondan da dönülmeye başlandı, yeni bir kanun hazırlanıyor galiba, erkeklere de ceza verilmesi bahis konusu olacak. Bir diğer konu orada bir şey geçti. Cuma namazı farzı kifayedir diye herhalde bir sürçme oldu, bu cenaze namazı bahis konusu orada sanıyorum, bir dil sürçmesi oldu. Önemli bir konu var, burada Beyza hanımefendi dedilerki insan yani kadın aslından temizdir. Hayz ve nifas olan insanlar okuyun Kur'an'ı girin camiye falan şekilde ben yanlış anlamadımsa böyle söylediler. Şimdi efendim ben bir müftü olarak kıylü kal ile bu fetvayı veremiyorum. Çünkü bu mesuliyeti mucip de bir şeydir aslında. Şimdi bunları ne zaman söylersiniz? Bunları otururusunuz bütün yetkililer elli kişi, yüz kişi beş altı ay çalışırsınız, bütün bu delilleri toplarsınız, bunların hangisi ne diyor, nedir, ne değildir, bir karara varılır bunlar açıklanır yoksa aksi taktirde şimdi ben bir müftü olarak kürsüden diyorum ki, bu tür insanlar Kur'an'ı okuyamazlar, camiye giremezler diyorum. Bir başkası okuyun, diyor; bir öbürü de diyor ki, efendim oruç da tutabilirsiniz, diyor bunu da dinlediniz görüyorsunuz, tavaf da yapabilirsiniz diyor, biz neden toplumu aydınlatamıyoruz? Birimiz yıkıyor, birimiz yapıyor. Bizim bunlarda öncelikle bir ittifaka varmamız lazım, ondan sonra topluma bunları anlatmamız lazım ki, toplumu inandıralım, kafası karışıyor herkesin, telefonlar çalışıyor bir taraftan bir taraftan beyanatlar veriliyor, o zaman millet de ne yapacağını şaşırıyor. Şimdi Sayın Beyza hanımefendiye ben şu soruyu soruyorum. Şimdi diyorlar ki insan temizdir ve binaenaleyh okur da camiye de girer, falan ben diyorum ki, madem cünup olan bir insan veya nifasa haiz olan bir insanın temiz olduğunu düşünürseniz, Cenab-ı Hak niye "fettahharû" diyor? Demek ki, o temizlik başka anlamdadır, bu da başka bir şekilde anlaşılması lazımdır, ben teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Ben teşekkür ediyorum. Cevap hakkı için isimlerin tespiti yapılıyor efendim. Üstad Camii, Mescid Camii...

- Bismillahirrahmanirrahim. It was very interesting lectures that the friends delivered in the morning. For me it was an important presentation of the modern muslim intellectual in Turkey. But I want to point our three important points. First the meaning of the modernization of the religion. It is not a problem of İslam I think of all the religion. The mechanism of modernization of the religious though of the others related it, is very difficult and a simple text that some body or some intellectual can agree on some point. They can modernize the religion. I think same for a big religion as Christianity. For the Catholic prefer as the second vatican I mean vatican two they collect from the modern 200 bishops, and discuss for two years and then it was possible for them to modernize the catholicism in some points not in al points. In any case I think the Muslim have not a very good understanding of modernisation of religion. The is the first and the second one is that islam is a peculiar religion, and in any case the way of transformation of İslam in the modern world, or pastime, is not same with the other religions. From the Christian and Judaistic point of view, we should understand that İslam has its peculiarity, and in any case the way of transformation for the İslam and for the muslim society, is not as christians or the buddhists or the other religions. I think the most, important point for İslam is koran and jurisprudence and you can not find a very vast jurisprudence in the other religions as we have in ıslam also the very important rule that Jvrisprutence that İslam has amongst other muslim. And the third point is that if you want to to reduce the jurisprudence for modernisation to a low level, then our danger is weakenening. For all muslim nations also for talks, İslam is the nucleus of its identity for most people the most important factor to preserve this identity is the jurisprudence. In any case they have some critiscm to it. I dont want to enter it but it indicates if you want to preserve this identity you can not reduce the jurisprudenc for some very modernistic reason I think the result is not goot for the people who hat a nationalistic tendency ın any case there are some other points about the modernisation of İslam and how we can a topt it with the actual sitvation, the must important problem is that we can not neglect the particuliarity of this religion, and the other points is that the actual ı mean the popular İslam is that we can not satisfy the other people through our modernistic understandig, to very progressive understanding of İslam. I think also if we see the problem in a very realistic point of view, it is not in the benefit of any nation which maybe for you. Thank you.

"Bismillahirrahmanirrahim. Arkadaşlarımızın bu sabah sundukları tebliğler hayli ilginçti. Kanımca Türkiye'deki Müslüman entellektüelliği ortaya koymak büyük bir olay. Ancak ben burada 3 noktanın altını çizmek istiyorum. Birincisi, dinin modernleşmesinin taşıdığı anlam. Dinî düşünce biriminin modernleşmesinin mekanizması, öylesine karmaşık bir konudur ki, ancak bir noktaya kadar mutabık kalınabilmektedir. Ancak entellektüeller dini modernize edebilir. Aynı şeyi Hıristiyanlık için de düşünüyorum. Katolikler açısından ikinci Vatikan, 200 kadar modern piskoposun bir araya gelmesi, iki yıl tartışmalarda bulunması ve mümkün mertebe hem her konuda Katolik inancını modernize etmeye çalışmaktadır. Kanımca Müslümanlar, dinin modernleşmesini çok da iyi anlamıyorlar. İslâm farklı özellik taşıyan bir dindir ve diğer dinlerden de farklıdır. Hıristiyanlar ve Museviler açısından da İslâm kendine has bir özellik arz etmektedir, öyleki bence İs-

lâm'la ilgili en önemli husus Kur'an ve içtihattır. Diğer dinlerde İslâm'da olduğu gibi içtihadın geniş yer tuttuğunu göremezsiniz. Değinmek istediğim bir diğer nokta da eğer sırf modernleşme uğruna içtihadın önemini azaltacak olursanız, o zaman işte tehlike zayıflamaya başlar. Tüm Müslüman ülkeler için İslâm temel kimliktir ve bu kimlik içtihatla korunmalıdır. Her halükarda, bu görüşe belli bir eleştiri getirilmektedir. Bu meseleye pek girmek istemiyorum, ama bu kimliği koruduğunuz sürece sırf çağdaşlaşmak için içtihattan taviz vermezsiniz. Bunun sonucunun özellikle millî düşünen insanlar açısından pek de yararlı olmadığının farkındayım ama İslâm'ın modernleşmesini nasıl benimseyebiliriz? Bu hususta değineceğimiz bir diğer konu da sorunu gerçekçi açıdan ele aldığımızda tüm Müslümanlar için sonucunun hayırlı olacağıdır. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Teşekkür ederim. Kemal Abdülmecid bey, gelmediler Zeynel Abidin bey, Dursun Aygün bey. Buyurun yazıyorum.

Dr. Dursun AYGÜN: Muhterem Başkan saygıdeğer hazirun. Prof. Dr. Hamza Aktan hocamızın bir ifadesi oldu. Kur'an-ı Kerim'de abartılı tesettür yoktur, şeklinde tespitleri oldu, acaba bundan neyi kastediyorlar. Kur'an-ı Kerim'de tesettürle ilgili olarak (ayet-i kerimeler) malumlarınız, acaba bunları nasıl değerlendiriyorlar. Abartılı tesettür ifadesi çerçevesinde, efendim diğer taraftan sayın hocamız Prof. Dr. Bekir Topaloğlu hocamız, devlete bağlı Diyanet'in artık vaktinin geçtiğini ifade ettiler, bunun yerine acaba ne ikame edilecek bu konuda görüşlerini bilmiyoruz ama eğer bu cemaatlere bırakılacak olursa, Türkiye şartlarında bunun çok büyük bir kaosa yol açacağı kanaatındayız. Diğer taraftan arkadışım Dr. İbrahim Paçacı bey tebliğinde şunları ifade etti, asıl olan hükmün Kur'an ve sünnetten alınmasıdır. Ancak buna gücü yetmeyenler bir müçtehide veyahut imama o konu hakkında uzman olana ittiba edebilir, ancak ittiba körü körüne taklit değildir, efendim konu hakkındaki delilleri de mutlaka sormalı, ona göre uymalıdır, amel etmelidir dedi. Evet, bu güzel bir şey, ideal bir şey ancak bunu eğer halka tatbik edecek olursak bunun birçok problemlere, sıkıntıya yol açacağı kanaatindeyiz. Zira bir bakkalın, bir manavın, bir kasabın veyahut doğru-dürüst eğitim görmemiş, ilkokula bile gitmemiş bir kişinin gidip de bir müçtehidden, bir imamdan efendim benim şöyle bir konum var, sorum var deyip cevabını aldıktan sonra hemen arkasından da efendim bana bu konudaki delilleri söyler misiniz, bunun delilleri nelerdir diye ondan sorması bana pek makul gelmiyor, o kişi cevap vermiş olsa dahi acaba o delillerden ne anlayacaktır? Eğer o kişi zaten müctehidin Kur'an ve sünnetten istimbat ettiği hükümleri veyahut bu delilleri kendisi biliyorsa, anlıyorsa, müctehide gidip o konu hakkında soru sormasına ne gerek vardır, diye düşünüyorum efendim. Diğer taraftan sayın hocamız Prof. Dr. Süleyman Ateş bey inanç özgürlüğü üzerinde durdu, efendim bu tabii ki çok makul doğal doğru birşey ama Kur'an-ı Kerim'de kanaatimce, benim anlayamadığım, bazı ayet-i kerimeler var, mesela Tevbe Suresinin 29. âyeti kerimesi...

Bunlarla savaşılmasını ifade eden âyetler var. İnanç özgürlüğüyle bu âyeti kerimeleri nasıl bağdaştırılması gerekmektedir, nasıl izah edilmelidir, teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Ben de teşekkür ederim Dursun bey. Sayın Recep Akakuş hocamız. Efendim mümkün olduğunca tekrarlardan kaçınsak.

Recep AKAKUŞ: Sayın Başkan, muhterem hocalarım, ben Abdülkadir Sezgin beyin sunduğu tebliğe tarihi perspektif içinde bir ilâve yapmak istiyorum. Önce Sayın Saim Yeprem hocamın işaret ettikleri üzere ben daha çok toplumu din konusunda aydınlatma hususunda, pratik cephede görev alan bir kardeşinizim, 45 seneden beri fiilen bu görevi cami kürsülerinde yapmaktayım, Din İşleri Yüksek Kurulu emekli üyesi sıfatıyla halen bu hizmeti yürütüyorum yasal hakkım olarak, şimdi dünden beri burada sunulan bütün tebliğlerde İslamî bilgilerle kaynaklar arasındaki bağlantı ve o kaynaklardan üretilen bilgiler hususunda hep fikirler ileri sürüldü. Fakat halkın aydınlatılması sözkonusu olduğuna göre, tabii bu pratiğe intikal ettirirken, şartlar oldukça değişik. Şimdi bendeniz halka dinî bilgileri aktaran bir kişi olarak yaklaştığımda şüphesiz buradaki tartışmalarda ortaya çıkan atmosferi ortamı o halka yansıtmamız mümkün olmuyor. Eskiden biliyorsunuz, âlimler talebelerini yetiştirip icazet verirken, ona yetki, belge verirken son tavsiyeleri arasındakilerden biri "ihtilaflı konuları kürsülere ve avamın önüne getirmeyiniz" şeklinde bir ortak tavsiye vardır. Bu bakımdan sabahtan beri görüyoruz ki, ihtilaflı noktalar halkın önüne getirilirse kaos meydana gelmektedir. Ortak değerler uygun faidelerle halka intikal ettirilmede, milli birlik ve güvenliğin sağlanmasında büyük önem arzeder, diye düşünüyorum. Abdulkadir Sezgin beyin tebliğinde Türkiye açısından toplumu aydınlatma hizmeti sunulurken mutlaka görmemezlikten gelemeyiz, bir kendilerine Alevi dediğimiz veya Caferi, Şii dediğimiz toplulumuzun bir bölümü vardır, bu konuda orta yolu izlerken yani çıkar yolu bulmak için tarihi perspektiften hareket etmede yarar vardır, ben uzun yıllar bu hizmetlerimi İstanbul'da yaptığım için biliyorum uygulamalı olarak, söz gelimi İstanbul'da üç cami vardır, bunlar Alevi-Sünni kesişim noktasında son derece önemlidir. Mesela bunların başında şu anda İstanbul'da en eski tarihi yapı olan Bayezit Camii Alevi-Sünni kesişim noktasında önemli bir basamak teşkil eder. Çünkü bu caminin banisi olan Beyazid-i Veli, II. Bayezit, Bektaşiliğin kurucusu kabul edilen Balım Sultanı atayan kişidir. O bakımdan bugün Bayezit Camiinin sağ tarafında bugün küllük diye bildiğimiz çınarın altı belki 200 yıldan beri bir alevi vatandışımız ajan tarafından işletilir ve hiçbir zaman bir sünniye burası terk edilmemiştir. Burası bir açık üniversite durumundadır. Her türlü fikrin şey ettiği. Şimdi Sümbül Efendi Camii, Kocamustafapaşa'nın cami ve dergah haline getirdiği yer de Alevi Sünni kesişim yeridir. Biliyorsunuz Âşık paşazade'nin tarihinde Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında Gaziyan-ı Rûm, Abdallan-ı Rûm, Bâciyan-ı Rûm şeklinde ifade ettiği o Bâciyanırûm'un öncüsü olarak kabul edilen Hz. Hüseyin'in torunlarından biri bugün Sümbül Efendi camiinin bahçesinde o kurumuş servi kütüğünün dibinde yattığı kabul edilir ve bugün hâlâ Alevi-Sünni kesişim noktası olarak değerlendirilir. Bir diğer konu da yine bektaşi mezhebinde önemli bir aşamadır. 5'inci kademedir zannediyorum üveysîlik makamı, Hırkai Şerif Camii olarak bilinen camii ki Abdülmecid zamanında yapılmıştır yani Tanzimatı Hayriye'yi ilân eden hükümdar tarafından yapılmıştır, burası da yine Alevi-sünni kesişim noktası olarak tarihte görevini üstlenmiştir. Bunlar Sünni ve Alevilerin müşterek olduğu noktalardır. Bir de Sünniler tarafından hoşgörüyle karşılanan ve imkân sağlanan bugün büyük valide hanımda Caferi mezhebine mensup kişilerin ibadetlerini yaptıkları özel bir mescid vardır, bu derinden gelir, yeni bir mescid değildir aynı kanaatlere sahip vatandaşlarımızın dinî vecibelerini yerine getirmek üzere kar-

şıda Üsküdar'da Seyitahmet deresinde yine onların bir meclisi vardır. Anadolu aleviliği için biraz farklı bir tandansta olan Anadolu aleviliği için Merdivenköy'de Şahkulu Dergahı tesis edilmiş ve onlar da dışlanmamış, belli ilişkiler kurulmuştur. Balkan Aleviliği için de Eyüp'te Pierre Loti kahvesinin hemen bitişiğinde, unutulmasın ki, Pierre Loti kahvesinin sahibi de Balkan kökenli bir zattır ve hemen bitişiğinde Karyağdı tekkesi var ki, bu tekke de yine Balkan Aleviliğinin merkezi durumunda. Yani bunları söylemekle şunu ortaya koymak istiyorum, günümüzde ve gelecekte irşat hizmetleri sunulurken geçmişte yapılan bu sentezden yararlanılmasını şahsen hatırlatıyorum, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Teşekkür ederim. Recep hocam. Sayın Hulusi Kılıç bey buyurun.

Prof. Dr. Hulusi KILIÇ: Teşekkür ederim efendim, ben bir hususu hatırlatmak istiyorum. O da şudur. Şimdi biz burada lâiklik konusunu bilhassa konuşurken, zannediyorum, biz burada tabiri caizse kendi kendimize gelin güvey oluyoruz. Şunun için. Biraz önce sayın hocamız Sulhi Dönmezer hatırlattılar. Bugüne kadar İlahiyat Fakülteleri'nden bu lâiklik nasıl anlaşılması gerekiyor, bunun uygulaması, tarifi ve vesair konusunda biz hukukçulara hiç kimse müracaat edip de kanaatiniz nedir diye sormadılar. Şimdi biz burada lâiklik meselesini konuşuyoruz fakat lâiklik meselesini esasen tatbik edecek olanlar, uygulayacak olanlar bizim dışımızdaki kişilerdir. Onlardan da burada kendileriyle anlaşabileceğimiz, bir kanaate varabileceğimiz, bir konsensüse varabileceğimiz zannediyorum kimse yoktur. Derin devlet mi diyoruz, sığ devlet mi diyoruz ne diyorsak adını bilmiyorum pek fazla, onlardan herhangi bir kimse yok biz bunlara söyleyeceğiz, kendimiz söyleyeceğiz, kendimiz tekrar dinleme durumunda olacağız. Yani teklifim odur ki, keşke onlardan da bir temsilci bulunsaydı da netice itibariyle yarın öbür gün yayınlayacağımız üzerinde ittifak edeceğimiz konularda onların da bir imzası veyahut bir neticeye varabilecekleri bir şey bulunsaydı da ona göre bir tatbikat, uygulama olsaydı, zannediyorum daha isabetli olabilirdi. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Ben de teşekkür ederim. Efendim, devletin bütün yetkili organlarının temsilcileri toplantımıza katılmaktadır Hulusi bey. Üstat Muhammed.

Üstat Muhammed, buyurun,

Üstat Muhammed: Başlamadan önce eğer bazı meseleleri yanlış anladıysam özür diliyorum. Türkçe bilmediğim için ve tercümeden dolayı yanlış anlama, hızlı konuşulduğunda arada bir kelimeler kaybolabilir. Anladığım kadarıyla, bazı meseleler arasında çatışma vardır. Din ile dünya, vahiy ile akıl, erkek ile kadın, Kur'an ile sünnet, içtihad ile taklit, asalet ile çağdaşlık ve tefsir ile Kur'anî görüşe göre tefsir gibi meseleler. Sanki bu konular arasında zıtlaşma var diyen biri var gibi, ama benim anladığım kadarıyla bu konular arasında herhangi bir zıtlaşma yoktur. Tam tersine her biri diğerini tamamlamaktadır. Vahyi akıl, kadını erkek Kur'an-ı Sünnet tamamlar... vs. ve böylece içtihat ve taklit bazılarını içtihada bazılarını da taklide sürer ve diğer konular da aynıdır. Eski alimler de bu gibi konulardan bahsettiler, Allah rahmet eylesin, Amu Hamit El-Gazali vahiy ve akıl konularında konuştuğunda göz ile ışığı örnek verdi. Göz ışıktan vazgeçebilir mi? Işıksız faydalanabilir mi? Eğer insan kör ise ışığın ona faydası olur mu? Herbiri diğerini tamam-

lar. Bu durum diğer konular için de geçerlidir. Ben fazla uzatmak istemiyorum ve sanıyorum ki üzerinde tartışıp konuşmamız gereken mesele bu konuların birbiri karşısına nereye kadar durdukları meselesidir. Akıl hangi hududa kadar, kadın, çağdaşlık hangi hududa kadar durmaktadır. Bu diğer konular için de aynıdır. Hiç kimsenin seçmemesi gereken kırmızı hatlar nelerdir? Diğer mesele. İhtilafa düştüğümüz bu problemlerin meselesi. Bu gibi meselelerde ihtilafı kim durduracak? Her konuşan şahıs kavgayı da kesecek mi? Ben bir şeriat bilimi mütehassısı olarak bir tıp dokturuna giderek ona bana verdiğin ilaçları kabul etmiyorum diyebilir miyim? İşte bu meseleleri ihtisas sahibi kimseler çözer. Son nokta, İslâm ile diğer din mensubu kişiler arasında problem olup olmadığı meselesidir. İslâm ile Hıristiyan arasında mesele var mı? Ben yok diyorum. Herhangi bir mesele yoktur. Müslüman olarak bizim meselemiz, bize kendi medeni projesini İslâm medeniyeti projesi, yerine dayatmak isteyen Batı iledir. Bizim kendi medeniyetimiz, onların da kendi medeniyetleri vardır ve kendi medeniyetimizden vazgeçmeyi kabul etmeyiz. Teşekkürler.

Prof. Dr. Ahmed Kemal ABDÜLMECİT : Sayın Başkan, ben zamana karşı saygılı olmak istiyorum ancak bir problem var. Eğer yavaş konuşursam zaman kaybolacak, hızlı konuştuğumda da tercümanlar kaybolacak. Bu nedenle tercümanlar için bana bir dakika fazla süre vermenizi istiyorum. Sayın Başkan, izin verirseniz oturmak istiyorum. Bizler bu diyalogu boşlukta yapmıyoruz. Yaşadığımız asırda müslümanlar, müthiş tehditlerle karşı karşıyalar. Bu nedenle basit konulara değinip büyük meseleleri bir yana atmayız. Ben iki nokta üzerinde durmak istiyorum:

1- Bu diyalogdan nasıl istifade ederiz?

2- Ve sabahtan bu yana dinlediğimiz 10 konuşmada değinilen konularla ilgili remarklar.

Birinci nokta diyalogla ilgili. Bir çoğunuzun gördüğü gibi ben burada üç büyük mesele gördüm. Türk problemi, İslâm problemi ve Müslümanlarla diğer milletler arasındaki problemler. Konunun özüne inmemiz lazım, problemin özü lâiklik meselelerinde. Üç değişik surette lâiklik vardır (olanlara örnek olarak lâikliği aldık.). Lâikliğin her kavramı için ayrı bir çıkış kaynağı, tarihi nedenleri, sosyal ve kültürel boyutları vardır. Sen lâik misin, değil misin şeklinde konuşma yapılması tasavvur edilemez. Örnek olarak Lübnan'daki lâiklik, medeni hakların ve siyasi sultanın dağıtımı için gruplaşmalara karşı olmuştur ve bu çerçevede anlaşılması gerekmektedir. Filistinliler lâiklik sloganı ile ortaya çıktıklarında bundan gaye, Yahudi devletinin olmaması ve herkesin, medeni yönetim gölgesinde eşit haklara sahip olmasıydı. Bir müslüman devlet olan Türkiye'nin lâikliği seçtiği tarihi şartlar farklıydı. Türkiye bu kavramı belli hesaplar için ve belli problemlerden kurtulmak için seçmiştir. Müslüman bir halkın kabul edebileceği lâiklik çerçevesinde anlaşılması gerekir. Bu lâikliğin içeriği bazı Avrupa ülkelerindeki lâiklikten farklı olacağı muhakkaktır. Avrupadaki lâiklik İslâm aleminde olmayan farklı tarihi şartlarda ortaya çıkmıştır. Uzun kavgalar sonucu iki müessese arasında savaş şekli almıştır. Kilise düşüncesi değil, kilise müessesi ile devlet müessesi arasındaki savaş. ABD Anayasası'nın iki müessese (iki fikir değil) arasında, bir yanda din adamları ile diğer yanda yö-

netim arasında; yüksek sur diye adlandırdığına ulaştılar. Bir Müslüman ile bir Hıristiyan arasında diyalog kurulduğunda, her taraf diğerinin tutumunu anlamak zorundadır. Hıristiyan, din hayattan tamamen ayrılmazsa hürriyet korunamaz düşüncesinde şartlanmıştır. Müslüman ise farklı düşünmektedir. Bana göre lâiklikte reddedilmeyecek İslâmî öğeler vardır ve bunlar ikidir:

1- Müslüman toplumlardaki yönetim din adamları yönetimi olmayıp mahkumların rızasıdır. Bu noktadan hareketle madem ki, din adamları bu sıfatları ile yönetimde bulunuyorlar, o halde toplum demokrattır ve siyasi düzen de lâiktir diyebilirsiniz.

2- Hürriyete saygı, akılcılık ve Müslüman olmayanların hakları. Biz Müslümanlar, bu gibi konulara ulaşmak için İslâm kültürü dışında bir düşünceye kapılmak zorunda değiliz. Çünkü İslam görüşünü oluşturan katmanlar arasında haklara ve hürriyetlere saygı, gayri müslimlere saygı vardır ve hürriyeti, hesabın, yeni buluşların ve tefsirin aslı olarak kabul etmektedir.

Konuşmanın ikinci ve son bölümü bu sabah söylenenlerle ilgilidir. Taklidi İslâmla çağdaş İslâm arasında mukabele olduğu söylendi. Sanki taklidi İslâm taşlaşmış ve zaman onu muaf tutmakta ve ona dönmeniz gerekmektedir. İslâmın hiç bir bölümünden vazgeçmeyiz. Önemli olan kitap ve sünnettir...

Konuşmamı İslâm toplumlarında göreceğimiz peygamberin getirdiği ince çizgi ile Müslümanların gerçeği arasındaki ayrılıklarla bitireceğim. Allah'ın seçkin halkı olmadığımıza göre, yani devamlı bir gelişme olacaktır. Bu da içtihad yolu ile olacaktır. Alimlerin bildiği şu örneği vereceğim: "Her kim toprağı işlerse, toprak onundur" buyuruyor. Muhammed (s.a.s.)...

Bu diyalogun en önemli yanı onu temel öğeler üzerinde oturtmaktır. Teşekkürler.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Şimdi efendim, bu Şûra hepimizin önümüzde bir zaman dilimimiz var, müzakereleri oldukça faydalı görüşlerin ortaya çıkacağı mülahazasıyla mümkün olduğunca müdahale etmeden yürütmeye çalıştık, bu müzakereler esnasında cevap hakkı doğan hocalarımız var. Kendilerinin aflarına sığınarak birer dakika vereceğim. Birer cümleyle ikişer cümleyle bunu noktalayacağız ve asıl programımıza geçeceğiz gecikmeli olarak. Bunu da arayla kapatmaya çalışacağız. Beyza Bilgin hocam buyurun.

Prof. Dr. Beyza BİLGİN : Efendim Sayın Koçkuzu benimle ilgili olarak ilk defa konuştu ki, kendisine teşekkür ediyorum acaba burada mı? Sakın ben gelmeden konuşma dedi bana. Ama yetişememiş, ne yapalım artık. Haber verirler dinleyenler değil mi? Sayın Koçkuzu annelik değeri üzerinde durdu, bu konuda söyleyecek birşeyim yok bütün Müslümanlar annelerine saygılıdırlar. Ben bu konuda bir itiraz öne sürmemiştim zaten. Ama biz de anne olsun olmasın hatta evlensin evlenmesin bütün kadınlar annedir efendim. Evlensin evlenmesin bir çocuğun doğumuna aracılık etmiş olsun olmasın bütün erkekler babadır. Bunlar değerdirler, kendileri doğurtmuş ya da doğurtmuş olmasalar bile başkalarının doğurtmuş ve doğurmuş olduklarına annelik babalık yapabilirler, böyle bir değerdir annelik babalık. Onu kastediyorum ben bütün kadınlara bu saygıyı veriniz, bütün erkeklere bu saygıyı bu değeri veriniz, ben o anlamda söyledim. Ama benim konum

bu değildi, benim konum neydi, eğitim ve öğretmen alanındaki güçlüklerimize çareler aramıştım ben ve rica etmiştim çalışan arkadaşlarımızın olduğunu fakat bunun yetmediğini söylemiştim. İşte eleştirilerden de geldi. Benim haklı oluşum kanıtlanmış oldu, arkadaşlarıma teşekkür ediyorum, bütün katılanlara, sağolsunlar. Öğretmenlik alanında gerçekten güçlükler vardır ve bunun için bizim yardıma ihtiyacımız vardır. Söylediklerim 30 yıl öncenin sorunları değil, bugünün sorunlarıdır. Buna da başını sallayan arkadaşlarım var sağolsunlar. Bir not ettim, bakınız bir hanım bir başkasına diyor ki, hoca diyor sen kendinden çok emin konuşuyorsun. Sen bir kadınsın diyor mütevazi ol diyor aşağıdan al diyor. Allah Allah yani hakikat konusunda aşağıdan almak kadınlara mı mahsustur? Hayır hakikati söyleyen kadınsa da erkekse de kendisine güveniyorsa konuşur zaten, kendisine güvenmiyorsa hiç konuşmasın. Zanla konuşmak günahtır. Zanla konuşmakda günahtır, hareket etmek de günahtır. Ama hakikati saklamak erkek içinde kadın için de vazifedir efendim. İnsan temizdir meselesine gelince, ben hadis söyledim sayın müftü. Özür dilerim kendiliğimden hüküm vermem, müftü değilim çünkü, eğitimci olarak konuşuyorum ben; ama biz sizin fetvalarınızı alıyoruz ve üzerinde konuşuyoruz. Birisi sabahın erken saatinde sabah namazına yetişmek için acele acele koşuyor adamın saçlarından sular damlıyor. Heyecanla namaza yetişiyor, siz bunu biliyorsunuzdur şüphesiz, niçin böyle koşuyorsun? Efendim cünüptüm de temiz olmak için acele ettim. Neredeyse namaza yetişemeyecektim, o zaman diyor ki, Peygamber Efendimiz hayır bir mümin hiçbir zaman pis olmaz. Bu ne demektir, mümin pis olmaması gerektiğini bilir, ona göre davranır, bütün erkek ve kadın müslümanlara, müminlere eğitim-öğretim farzdır, onlar bunu bilirlerse zaten pis olmazlar, zamanlarını iyi ayarlar ama böyle millete göstere göstere cünüplüğümden temizlendim, sular akıyor, bu ayıp bir şey, bunu yapmamak lazımdır, yani bunlar terbiye meselesi efendim ben bunları söylemek istedim. Lüften benim istediğim bir konudaki değişik görüşleri de söyleyelim. Sadece bir görüşü seçip onu dayatmayalım, şu görüş de vardır şu görüş de vardır, bu aşırı örtünme konusunda da böyledir, diğer temizlik konusunda da böyledir, namaz, oruç konusunda da bunların benzerleri vardır, farklı görüşleri söyleyelim, insanlarımıza rahatlık getirelim. İnsan kendinden sorumlu olmak durumunda. Sorumlu olmam için bir görüşü değil birden fazla görüşü almam veya bu görüşleri seçme kabiliyetini kullanmam gerekiyor. Allah bana bunu vermiş. Siz almayınız sadece çözüm sununuz, teşekkür ediyorum sağolun.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Sayın Kervancı. Lütfen çok kısa.

Mehmet KERVANCI : Sayın Başkan teşekkür ediyorum. Efendim Sayın Prof. Dr. Nur Vergin Hanımefendi benim konuşmamda Türkiye'de siyasi İslâm'ın olmadığını ifade ettiğimden bahsetti sanıyorum, yanlış anlaşıldı. Metni kısaltmadan doğan belki benim hatam olabilir. Ben bilakis İslâm'da siyasi İslam'ın karıştırılmaması gereğini orada vurgulamaya çalıştım hatta İslâm'ın siyasallaştığı taktirde, etkinlik sahasının da azalacağını açıkça ifade etmiştim, sonra birden biliyorsunuz bizim bazı medyada değişik İslâm ülkelerinde siyasi İslâm olduğu ifade edilen görüntüler sergileniyor, sanki bununla bu konuları bilmeyen insanları eğer İslâmiyetle meşgul olursanız, dinle ilgilenirseniz işte bu da sizin başınıza gelecektir şeklinde bir imaj verilmeye çalışılıyor. Ben siyasi İslâm adına diğer İslâm ülkelerinde olanlarla efendim Türkiye'de olanların farklı olduğunu ve hepsi-

nin kendi inanç ve din anlayışları, kültür sistemleri içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini müştereklik kabul edildiği taktirde ciddi yanlışlıkların yapılabileceğini vurgulamaya çalıştım, teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Ben de teşekkür ederim. Fahrettin Atar bey. Buyurun.

Prof. Dr. Fahrettin ATAR : Efendim yanlış bir anlamayı düzeltmek için söz almış bulunuyorum. Fahri Demir Bey, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde kız öğrenciler okurken erkek öğrenciler, erkek öğrenciler okurken kız öğrenciler efendim susuyormuşlar falan gibi bir ifade de bulundu. Biliyorsunuz, İlahiyat Fakültelerine hem kız öğrenci alınır, hem de erkek öğrenci alınır. İlahiyat Fakültelerinde hem erkek hem de kız öğrenciler Kur'an-ı Kerim eğitimi görür. Bütün İlahiyat Fakültelerinde aynı şekilde eğitim ve öğretim görülür. Diğer İlahiyat Fakültelerinde aynı şekilde eğitim ve öğretim veriliyorsa, bizim İlahiyat Fakültesinde de o şekilde eğitim ve öğretim verilmektedir. Farklı bir eğitim ve öğretim zaten kanunlar muvacehesinde yapmamız mümkün değildir. Biraz önce kendileri de ifade ettiler, kanunlara itaat etmek gerekir dediler, bizde de itaat sonsuzdur yani. Fitne çıkarmak istemeyiz, bizim fakültemizde de diğer İlahiyat Fakültelerindeki kanunlara saygılı olma durumu söz konusudur. Kendisine bir soru sormak istiyorum, müsaade ederseniz, Fahri Demir beye.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Fahrettin bey bunun sonu gelmez, cevap hakları doğar, isterseniz siz düşüncenizi söyleyin efendim.

Prof. Dr. Fahrettin ATAR : Hayır şimdi kendileri dediler ki, kanunlara itaat etmek farzdır, itaatsizlik fitne çıkarmak anarşi çıkarmak anlamına gelir.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Lütfen düşünceniz olsun efendim. Düşüncenizi ifade edin diyorum.

Prof. Dr. Fahrettin ATAR : Hayır ben şimdi bir soru soracağım kendisine.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Sonu gelmez diyorum daha biz tebliğlere geçeceğiz.

Prof. Dr. Fahrettin ATAR : Çok kısa bir soru.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Hayır cevap hakkı doğar diyorum. Lütfen zaman kaybediyoruz.

Prof. Dr. Fahrettin ATAR : Peki o zaman kendisiyle konuşurum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Efendim bir cevap hakkı da Din İşleri Yüksek Kurulu'na yönelik, Fahri beyin bir şeyi vardı, ben ancak şunu ifade edeceğim kendilerine, devletin oldukça üst kademelerinde görev yapmaktalar, resmi görevler üstlenmiş durumdalar, halen de böyle bir görevi yükleniyorlar. Her görevin kendisine has nitelikleriyle beraber, o görevler o çerçeve daire içerisinde o kuruldaki tartışmalar olumlu veya olumsuz kabul görmüş veya görmemiş o kurulun tarihi arşivi içerisinde bir zaman için araştırmaya açılacak niteliktedir. Zannediyorum, kendilerine yanlış aktarılan bir bilgi yanlışlığı söz konusunudur, hiçbir Din İşleri Yüksek Kurulu üyesinin yazısı uzmana ne tetkik ettirilir ne okutturulur, ne de rapor istenir bir yanlış anlaşılma olduğu kanaatindeyim. İki,

bir uzmana başkan vekili tarafından intikali söz konusu olabilmesi için Kur'an-ı Kerim'deki o lafzın çok fafzî bir yorumla aynı şekilde anlaşıldığı anlamına gelir ki, ben o lafzî yorumu o şekilde anlayan birisi de değilim. Bu bakımdan görevin gerektirdiği ciddiyetin, görevin gerektirdiği ketumiyetin o dairenin içerisinde aynı mahfiller içerisinde tartışılması gerektiği kanaatindeyim, teşekkür ediyorum.

- Sayın Sami Yeprem buyurun efendim. Buyurun... Efendim, vuzuha kavuşması açısından İrfan Bey başkanvekiliydi, sanıyorum o zaman. Saim bey bir dakikanızı istirham ediyorum. Peki. Teşekkür ederim. Saim bey Buyurun.

Prof. Dr. Saim YEPREM: Efendim, Kur'an-ı Kerim'i esas alan yorumda dinin ne olduğunun önce belirlenmesi sonra hayata geçirilen tatbiki kısmın söz konusu olmasını ifade etmiştim. Sayın Demir, Sayın Bardakoğluyla paslaştığımızı ifade ettiler, vuzuha kavuşması gereken konuyu arz edeyim. Sayın Bardakoğlu'nun çözümsüzlük mutluluğu dediğiyle, benim desteklediğim yönü çok farklı çözümlere ulaşmanın getirdiği mutluluktan kastımız şudur; din olan kısmın belirlenmesinde, farklı yorumlar elbette kişiyi mutlu kılacaktır. Sayın Demir'in ifade ettiği gibi, Cenab-ı Hakk'a karşı sorumluluğun ferdi sorumluluk bazında mutluluğa ulaştığını görmek kişiyi mutlu edecektir; ancak tatbikata yönelik muamelata yönelik kısımlarda çözümsüzlüğün fecaat getireceğini söyledi ki, biz onu dinin bağlayıcı sınırlandırıcı bir çözüme ulaşmamasını, insanın ferdi serbestisine bırakması çok çeşitli çözümlerin hep aynı derecede uygulanması imkanını vermesi açısından değerlendirdik ki, bu da toplum içinde yaşayan fertlerin mutluluğu sonucunu doğuracaktır. Burada asl olan çeşitli şartlar altında farklı çözümlerin aynı anda farklı farklı uygulanma rahatlığının getirilmesidir. Sayın Bilgin hocamızın ifade buyurduğu gibi, bir görüşün yegane görüş olarak, tek gerçek olarak sunulması, sıkıntı meydana getirir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşünde belirtilen genel kabul görmüş görüşlerin belirlenmesi ve zatıâlinizin de ifade buyurduğunuz, Başkanlığın uygulamaya yönelik tutumundan dolayı mesela 20 rekatlik teravih namazını mı tercih ettiği, 8 rekatlik teravih namazının uygulanması halinde karışıklık olacağı görüşüne de bu mülahazayla ben katılamıyorum. 20 rekatlik teravih namazı uygulaması yapılırken bu örnekten hareketle, 8 rekatlik uygulamanın da olduğu, onun da yapılabileceği, hatta öyle tercih edenlerin dışlanmaması gerektiği bildirildiği taktirde, bu farklı çözümün rahatlığı mutluluğu gerçekleşecek demektir. Özellikle, Fıkıh alanında zatıâlinizin de dahil bulunduğunuz alanda ifade ettiğim sahih olan görüş müfteabih kavil cumhurun görüşü, tercih edilen görüş gibi kavramların çok görüşü kullanma, yerine ve zamanına göre kullanma imkanını kaldırdığı, dar bir alana sıkıştırdığından mutsuzluk getireceğini ifade ediyorum. Bir devlet büyüğümüz geçenlerde birkaç gün önce siyaset hayatım yüzde 1 ile yüzde 90'ın eşit olduğunu öğretti demişti. Şâz bir görüşün genel kabul görmüş bir görüş yanında görüş olma niteliği devam ediyor. Gerçek olma ihtimali devam ediyor. Bazen şâz görüşün de var olduğu, hatta uygulanabilirliği söylenmeli hatta uygulama rahatlığı da tercih edilebilmelidir. Kastımız, çoklu çözümün mutluluğuyla Sayın Bardakoğlu'nun benim desteklediğim yönü, çözümsüzlüğün getirdiği mutluluk bu noktada birleşiyor, teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Peki teşekkür ederiz. Hamza Aktan bey. Çok kısa lütfen.

Prof. Dr. Hamza AKTAN : Tabii, şimdi ben tebliğimden Kur'an'a paralel olarak sünnetin ancak kabul edilebileceğini ama Kur'an'la çelişki halindeyse, bu taktirde sünnetin Kur'an'ın önüne konamayacağı konusunda bir işarette bulunmuştum, işin özü de oydu zaten. Fakat tabii insanların iletişim sağlaması ve birbirlerini doğru algılamaları kolay bir olay değildir. Burada sünnet inkar mı ediliyor ya da sünnetin inandırıcılığı konusunda tereddütler mi ortaya konulmak isteniyor şeklinde bir takım anlayışlar olduğunu görüyorum. Katiyetle alakası yok. Benim ifade ettiğim şey, sünnetin Kur'an'la çelişkili olamayacağıdır. Eğer varsa bir çelişki, o sünnetin kendisinden kaynaklanmaz, bizim tespitlerimizde bizim yorumlarımızda olan bir hatadan kaynaklanır, ben onu ifade etmek istedim. Elbette sünnet, Kur'an'ı tamamlar yani mücmeli beyan eder, âmmı tahsis eder mutlak taklid eder ama, Kur'an'ın temel esprisini tersyüz edemez. Eğer böyle bir şey varsa biz sünneti Kur'an'ın önüne koyamayız, Kur'an'ı esas alırız benim demek istediğim oydu. Tabii diğer bir konuda bu abartılı tesettürle ilgili olarak, mürtedlerin öldürülmesiyle ilgili olarak sorular yöneltildi Ramazan el Butti tarafından, bir de abartılı tesettürle ilgili kimdi bilmiyorum bir arkadaşımız şey yaptı. Bunlar aslında metinde var tabii de, orada ifade edemedik. Mürtedlerin öldürülmesiyle alakalı olarak, bütün mezheplerin ittifak halinde bulunduğu bir görüş vardır, mürted pasif de olsa yani aktif olmasa, eylem haline geçmese de, irtidadı tespit edildiği taktirde, kendisi eğer imana dönmez ise öldürülür, hadise budur, ama bunun Kur'an'da yeri yok ben bunu ifade etmek istedim. Diğer abartılı tesettürle ilgili olarak biliyorsunuz, Kur'an-ı Kerim'de Nur suresinde ve Ahzap suresinde iki ayet vardır, biri başörtüsüyle ilgilidir ki bu ayet başın örtülmesinin biçimi ve formuyla alakalı bir hüküm getirmiyor, örtünün alt ucunun sarkan ucun başa bağlı örtünün vücudu örtmesiyle ilgilidir yani uçları göğsünüzün üstünde birleştirin diyor. Ceybi yaka olarak tercüme ederler, ceyb yaka değil göğüs, Kur'an'da Musa Aleyhisselam'a; "...elini koynuna sok..." diyor yani, göğsü açık kadında, göğsün kapatılması isteniyor, Kur'an başının örtüsünü sarkan uçların göğsün üstüne kapat diyorsa, yüzün açık olsun demiş olmuyor mu, ama biz ne yapıyoruz, kadının bütün güzelliği yüzünde toplanmıştır diyoruz, bir sahabe kavli tedarik ediyoruz bir yerlerden, ondan sonra da kadını çuvalın içine koyuyoruz. İslâm tarihi bunun örnekleriyle dolu, uzantısı bugüne kadar gelmiş durumda, benim demek istediğim bu abartılı tesettür Kur'an'da yok. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Biz de teşekkür ederiz. Bekir TOPALOĞLU hocam buyrun.

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU: Efendim, benim konuşmamda Diyanet İşleri Başkanlığı artık özerk olmalı, siyasetin pençesinden kurtulmalı sözüme karşı bir itiraz oldu, ben şunu kastediyorum, ülkemizde cumhuriyet kurulduktan 20 küsur sene sonra, demokratik partili hayata geçilmiş, biz anayasamıza bir anlayışta lâikliğin bizdeki şekliyle lâiklik gireli 70 sene oldu. Bu 70 sene içinde Diyanet İşleri Başkanlığı hükümetlerin emrindedir. Cumhurbaşkanlığı'nın da değil, hükümetlerin emrinde devam etmektedir, kendimize güvenmeliyiz. 70 sene sonra din adamlarımızın seçeceği bir Diyanet İşleri Başkanı Din İşleri Yüksek Kurulu gibi belki il müftüleri gibi yüksek derecedeki memurların isabetli olabileceğine psikolojimizde yer ayıralım, ben bunu kastediyorum, Türkiyemizde hayale kapılmayalım, 1980 öncesi üniversite sisteminde öğretim görevlileri rektörlerini

tek rektör olarak seçer biterdi. Şimdi ise toplanıyoruz yüzlerce öğretim üyesi altı rektör adayı seçiyoruz, en son bir aday elbette tayin ediliyor, yani üniversitelere tanınan özerklik %16-17'dir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bir özerklik verilse, bunu %100 diye hayal etmeyelim, ama buna bir adım atmalıyız benim söylemek istediğim budur ve kendimize güvenmeliyiz. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Ben de teşekkür ederim. Birinci Din Şûrası'nda alınan kararlardan maddenin bir tanesi de, madde olarak zikredilen TRT gibi veya üniversitelerin belli kesimleri gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'na özerklik verilmesi, Diyanet İşleri Başkanının seçimle gelmesi gibi kararlarımız var zaten, bu konuda atılmış adımlar var. Tabii bu oldukça çok kolay neticelenecek bir husus olmadığı için zannediyorum, onunla paralellik arz eden bir görüş sizinki, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Şimdi bugün görüştüğümüz, tartıştığımız "toplumun dinî konularda aydınlatılmasında karşılaşılan problemler" ve son sunulan "Müslüman bir toplumun aydınlatılmasında Cuma ve bayram hutbelerinin önemi" konusunda müzakereyi açıyoruz. Söz almak isteyenler efendim? Söz almak isteyen yok mu? Demek ki bugün epey müzakerelerde yorduk zihinleri. Konuşmak isteyenler? Buyurun Ali Bey.

Prof. Dr. Ali YILMAZ : Ben, Hasan Onat beyle ilgili söylediğim şey yanlış anlaşıldı zannederim. Hasan Onat bey de benim söylediğimi söylemişti. Ben onu belirtmeye çalıştım. Yani Türk Müslümanlığı denilince bugün bazılarının Aleviliği Ali'siz Alevilik şeklinde takdim edenlerin Aleviliği veya işte herhangi bir şekilde anlaşılan Alevilik'le doldurmak istiyorlar diye belirtmişti Hasan bey, oraya bağlamaya çalışıyorlar demişti. Ben de aynı şeyi söylüyorum. Yani Türk Müslümanlığı denilince tarihî kültür mirasımızla birlikte değerlendirilmesi gerekir, onunla doldurulması gerekir diyorum. Sadece şöyle veya böyle anlaşılan Aleviliği raptedilmesi yanlıştır. Aynı şeyi söylemiş olduk. Yanlış anlaşılma olmasın diye onu düzeltmek isterim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Teşekkür ederim. Esasında hepimiz aynı şeyi düşünüyoruz. O zaman şöyle bir usul, bir metod çıkıyor ortaya. Ortaya atılan kavramları çok iyi izah etmek, topluma çok iyi gerekli açıklamayı yaptıktan sonra kullanmaya başlamak bu tür problemleri, sıkıntıları ortadan kaldırıyor zannediyorum. Teşekkür ediyorum. Hocam buyurun.

- Efendim ben biraz aydınlatılmamı istiyorum.

- Buyurun Hocam.

- Şimdi efendim, Türk Müslümanlığı dediğiniz zaman, sosyolojik anlamda dinin etrafında teşekkül eden, halk uygulamaları, bir takım kültürel nitelikte değerler, mesela ilahiler, mesela mevlit, ki bunlar işte Türk Müslümanlığının ortaya çıkardığı kültür değerleri. Bu mu kastolunuyor acaba? Bizi aydınlatın biraz bu konuda. Bunu mu ifade etmek istiyorsunuz? Benim bildiğim kadarı Müslümanlık evrensel bir dindir. Onun Türk'ü, Arab'ı, bilmem nesi olmaz. Evet doğrusu budur. Ama Türk Müslümanlığı dediğimiz zaman yanlış bir şey söylemiş olmayalım. Türk Müslümanlığı deyince ben böyle telakki ettim, biz din etrafından, mesela bakınız biraz evvel bir arkadaşımız burada Yunus Emre'den, Hacı Bektaş-ı Veli'den, bunlardan bahsetti. Onların ifadelerinden bahsetti. Onla-

rın edebi olarak dine taalluk eden kavramları ne suretle ifade ettiğinden bahsetti. Bunun yanında dediğim gibi, dinî musikimiz var. Acaba bütün bunların heyet-i muhiyesini ifade eden din yanında teşekkül etmiş dinî nitelikte bir kültür; o mu ifade edilmek isteniyor? O ifade edilmek isteniyorsa doğrudur. Bu kadar.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Evet. İfade edilmek istenen odur. Tarihi yapısı içerisinde Türklerin İslâm'ı anlaması ve bundan doğan bir kültür kastediliyor. Teşekkür ediyorum. Başka? Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU: Efendim, İsa Saim beyin dile getirdikleri konular ve diğer müftülerimizin dile getirdikleri konular, İsmet Selim beyin benim kanaatime göre bunlar önemli. Biz ilahiyat alanında çalışma yapanlar, yaptıranlar, doktoralar yaptırıyoruz. Genelde teorik alanlarda çalışabiliyoruz, çalıştırabiliyoruz. Halkı gözlemek, müşahadeler yapmak ve insanlar arasında yaygın kanaat ve davranışları tespit etmek, sonra bunları dile getirip bunlar üzerinde çalışma yapmak bir başka alandır. Din sosyolojisiyle, sosyolojiyle ve İlahiyat Fakültesi'nde bir anabilim dalı olan din sosyolojisiyle meşgul olan hocalarımız bu işlerle ilgilenmelidirler ama benim şimdiye kadar temas ettiklerim pek bu alanlara girmiyorlar. Bunlar zor alanlar. Şimdi ben de şahsen sunduğum tebliğimde bir önerim var idi. Dile de getirmiştim kısaca. Diyanet İşleri Başkanlığı, başkanlık olarak bazı dinî eserler yazdırmalı. Şimdi bunlardan iki tanesine temas etti İsmet Selim bey. İsmet Selim bey de temas etti galiba. İsa Saim bey temas etti. Biri mevzu hadisler, zayıf hadisler, metinleri itibariyle kendileriyle amel edilemeyecek hadisler toplanmalı, bir yere getirilmeli ve metinleriyle, tercümeleriyle ve çeşitli indeksleriyle yayınlanmalı. Hiç olmazsa bu tür rivayetlerin dinde yerinin olmadığı veya en azından kendileriyle ihticac edilemeyeceği hususu vurgulanmış olsun. Bilindiği üzere hadis edebiyatı çok yaygın bir edebiyat, çok şeyler söyleniyor. Biz bile elimizde bir çok eserler bulunmakla birlikte işin sonuna varamıyoruz. Bunun yanında bir söz söyledi İsa bey. Efendim dedi ki: Bir çok bidat ve hurafe var halk arasında yayılmış. Bunlar keramet kapısından giriyor dediler. Bu şahsen benim meşgul olduğum bir husustur. Daha başka bir ifade ile, tasavvuf kültürü, tarikat adabı halkımızı büyük çapta etkilemektedir. Nas'lara dayanarak ilim yapanlar, işin psikolojik ve sosyolojk yönünü araştıranlar, hocalar, ilahiyatçılar, efendim, biz bir yerde bulunuyoruz ama halk bizden başka kaynaklardan besleniyor, manevi ihtiyaçlarını giderdiğini zannediyor. Bu noktada özellikle tarikatların ve tasavvuf kültürünün büyük bir tesiri vardır. Burada da, bu alanda da kanaatime göre İslâm inancı ile bağdaşamayacak, Allah'ü Teala'nın tabiata ve sosyal hayata koyduğu kanunlarla çatışacak, çelişecek bir çok telakkiler var. Bunların doğrusu en önemlilerinden biri keramettir. Bu konularda da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın eserler yazdırması, çalışmalar yaptırması gerekiyor ve bu noktada ısrar ediyorum. Sebebi, şu: Biz ilahiyatçılar veyahut da sosyal ilimlerle meşhur olan din sosyolojisiyle, sosyolojiyle meşhur olanlar, biz kendi açımızdan bir anlamda kendi keyfimize göre işler yaptırıyoruz. Tekrar edeyim, halkla diyaloğumuz azdır zayıftır ama Diyanet İşleri Başkanlığı çeşitli yollarla bu alanda da çalışmalar yaptırabilir. Yani anketler ve alan çalışmaları yaptırabilir. Ondan sonra da bunları münasip göreceği mütehassıslara havale edip eserler yazdırmalı ve bu eserler artık din görevlilerimiz eliyle halka kadar ulaşmalı. Bence komisyonumuz tarafından hazırlanacak rapora önemle bu

girmelidir, vurgulanmalıdır. Bu kadar ilahiyat fakültesi var. Bu kadar sosyal alanlarda çalışma yapanlar var. Bunların yaptıklarından istifade edilir denilirse bunlar ihtiyaca cevap vermeyebilir. Başka sebeplerle buna hazırlanıyor. Ben bu konuyu tekrar vurgulamak istedim ve müftülerimiz için de bu alanda, bu yolda konuşma yapanları takdir ediyorum. Doğrusu tebrik ediyorum. Çünkü acı gerçeklerle onlar karşılaşıyorlar. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Teşekkür ederim. Peki hocam buyurun.

- Özer dilerim sayın hocamdan. Bekir Bey hocamın söylediklerinin devamı mahiyetinde birşeyler söylemek istediğim için hemen arkasından konuşmak istedim. Benim tebliğ konumda bilgi eksikliği ağırlıkta idi. Ama sunarken 6 dakikayı duyunca telaştan sadece başlıklarını okudum. Pek meramımı ifade edemedim. Şunu söyleyeceğim. Hakikaten insanlardaki bilgi eksikliği imanda taklitten öteye gidemeyen insanlarla karşılaşmamıza sebep oluyor. Fiil konusunda da bunu niye yaptın veya yapmadın dediğinizde herkes yapıyordu ben de yaptım, yahut herkes böyle yapmıyor ben de yapmıyorum tarzında cevaplarla karşılaşıyoruz ve bunun temeline indiğimiz zamanki hurafeler de buna dahildir. Tenkit edilen tarikatlardaki tutumlar da dahildir. Mesela tarikata girmeyenin dini olmaz, imanı olmaz kültürü birçok halk arasında yaygındır. Yani halkın içine girildiği zaman tarikatların dinleştirildiğini, din haline getirildiğini de görüyoruz. Yani dindar olmak için mutlaka tarikatlara girmek gerekir gibi bir anlayış. Biz kendi çapımızda bunları tenkit ediyoruz ama halka götürürken bazı bilgileri, burada hep yazmak üzerinde duruldu, eserlerin yazdırılması üzerinde duruldu. Bugün bilgi eksikliğini idermenin yolu sadece kitap yazmak değil kanaatindeyim. Çünkü insanların artık kitap okuması yerine başka yollarla bilgilendirilmesi söz konusudur. Yani İslâm dininin doğru öğretilmesi konusunda internet sayfalarının açılmasından tutun da CD'lerin hazırlanması, yine bir arkadaşımız gündeme getirdi, CD'lerin hazırlanmasına kadar. Yani oynarken bir nevi çoluk çocuğun bu alanda yetiştirilmesi. Bilgisayar kültürü hemen hemen imkanı olanların evlerinde, bugün çoluk-çocuğun ellerinde bilgisayar var. Bilgisayar yoluyla bilhassa bundan istifade etmek suretiyle bilgilendirilmeli. Yine Diyanet'in hazırladığı bu Diyanet saatindeki programlar, bilmiyorum ne kadar etkilidir, ne kadar izleniyor? Ama bugün iki saatlik bir program içerisinde, çıkıp da ne kadar güzel konuşursak konuşalım, insanlara iki saat kendimizi dinletme imkanımız olmadığını hepimiz biliyoruz. Bu bakımdan nasıl ki başka kültürler, başka dinler çizgi filmden tutun da dizilere kadar bir takım insanları eğlendirirken öğretme yolunu tercih ediyorlarsa, aynı şekilde Diyanet İşleri Başkanlığımızın öncülüğünde insanların bilgi eksikliğini giderebilmek ve onlara doğru bilgiler verebilmek için her imkandan yararlanılmasını ben teklif ediyorum. Bu çocuklara yönelik çizgi filimler olabilir, ailelere yönelik diziler olabilir. Orada dinî motifler işlenebilir. Mesela bir batı kültürünü yansıtan dizide gelen misafire hemen viski ikram ediliyorsa, faraza, yahut Pazar günü işte çocuk kiliseye ayine götürülüyorsa, aynı şekilde yapılacak bir başka dizide de İslâm kültürünü yansıtan bizim dinimizdeki motifleri öğreten bilgilerle bezenebilir. Dolayısıyla eğlendirirken eğitmek yolu tercih edilebilir. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Ben teşekkür ederim. Buyurun Sayın Hocam.

- Efendim yine bir noktaya temas edeceğim. Eğer garibinize giderse benim cehaleti-

me bağlayın. Şimdi, hurafeler diyorsunuz. Hurafeleri kim icat ediyor? Sosyolojik bakımdan hurafeleri icat eden halk değil mi? İnsanlar değil mi? Diğer dinlerde, Hıristiyanlıkta hurafeler var mı, var. Ben bir gün Napoli'de dolaşıyordum. Muazzam bir tüp çıkardılar. İşte, içinde filancanın kanı senede bir defa harekete geçiyor, herkes gidiyor onu öpmeye başlıyor. Efendim, o camdaki o kan şeysini, büyük merasim, tören vs. ondan sonra kerameti olan insanlara inançlar yani o bütün diğer dinlerde de hurafe dediğiniz şeyler teşekkül ediyor. Tabii demek ki, insanın mahiyetinden kaynaklanıyor, niteliğinden kaynaklanıyor. İnsanlar belirli bir takım üstün güçlerin varlığına inanmak istiyorlar; belirli ihtiyaçlarını onların tatmin edebileceği tarzında efendim fasit bir takım düşüncelere kapılıyorlar. Bunlardan da işte bir takım keramet sahibi olduğunu iddia eden kişiler ortaya çıkıyor, onları istismar ediyor hatta bazen ondan maddi menfaatler de temin ediliyor. Yani hurafeleri ortadan kaldırıp dine safiyetini sağlayabilmek için her şeyden önce hurafelerin niçin meydana çıktığını sosyolojik araştırmalarla tespit etmeli ve o sebeplerle mücadele etmeli. Onunla mücadele edilmediği sürece, ben size şunu söyleyeyim yaşlı bir sosyolog olarak, yine çıkar hurafeler. Bugün kaldırdıklarınızın yerini başkaları alır. Yani bilimsel olarak, çünkü dediğim gibi dünyanın en mütemeddin, en ilim alanında ilerlemiş ülkelerinde de işte dinî bakımdan dünya kadar hurafe var ve varlığını da sürdürüyor. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Biz de teşekkür ederiz. Fahri Demir bey.

Dr. Fahri DEMİR: Efendim, vakit iyice daraldı. Ben birkaç dikakanızı alayım izninizle. Hurafelerin de, bida'tların da, bir takım insanların eteklerine yapışmanın da önüne geçecek tek çare var. Bizim değerini maalesef son zamanlarda pek öne çıkarmadığımız veya hatta biraz geri plana ittiğimiz en yüksek değeri ihya etmemiz lazım, bu kelimeyi kullanıyorum, sanki unutturduk. En yüksek değer Tevhid'dir. Eğer bir Müslüman Allah'a inanmakla, Hz. Peygamber'e inanmakla en büyük değere sahip olduğunun farkında olursa, çünkü biz şimdi ne işliyoruz? Allah'a inandım demek yetmez, Peygambere inandım demek yetmez, illa şunu şunu da yapacaksın ki sen kurtuluşa eresin. Bu üslûp yanlış. Üslûp nedir? En büyük değer, Resulullah'ın ifadesiyle... bunu bir yerde söylediğim zaman benim kendi meslektaş mahiyetim oradan ayrıldıktan sonra gitti kendi caminde cemaatine dedi ki, "Valla bizim müşavir hoca böyle dedi, ama sakın ha buna inanmayın çünkü la ilahe illallah demekle bir yere varılmaz." Kendisi böyle söyledi. Şimdi eğer siz en yüksek değer Tevhidi, "la ilahe illallah"ı kafi bulmazsanız peygamber bulmuş olmasına rağmen Ebuzerre böyledir, demiş olmasına rağmen biz Tevhid'i, Allah'a imanı en yüksek değer diye kabul etmezsek, nihai kurtuluş için çare olarak açık şekilde anlatmazsak, mecburdur herkes kardeşim, yetmez. Namaz da yetmez. İlla benim eteğimden tutacaksın, şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır der ve kandırır. Niye? Çünkü yetmiyor, la ilahe illallah demek yetmiyor, müslümanım demek yetmiyor, dürüstlük yetmiyor. İlla bir şey bir şey daha olacak. Benim dediğimi yapacak, senin dediğini yapacak. Ben irşad konusunda en temel noktanın bu olacağı kanaatindeyim. Saygılar sunarım.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Teşekkür ederiz Fahri bey, Hulusi Kılıç bey, buyurun efendim.

Prof. Dr. Hulusi KILIÇ : Bugün aşağı-yukarı sabahtan beri bir konuyu konuşuyoruz. Vaizlerimizin ve dini irşadın nasıl yapılması gerektiği konusuyla ilgili. Arkadaşların üzerinde durduğu en mühim konulardan birisi kaliteli adamın olması. İşte bu kaliteli adamın olabilmesi için zannediyorum İlahiyatlarla Diyanet arasında bir iletişimin kurulmuş olması gerekiyor. İlahiyatla Diyanet arasında ki iletişimin kurulabilmesi içinde zannediyorum, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın istihdam ettiği arkadaşlarla ilgili olarak, isim falan belirtmeksizin sadece bu arkadaşların eksikliklerini ifade eden bir takım raporları İlahiyat Fakültelerine göndermesi ve İlahiyat Fakültelerinin de programlarını ona göre ayarlaması, ona göre bir takım dersler veya ilave dersler koyması gerektiği kanaatindeyim. Aksi takdirde bir zamanlar Yüksek İslam Enstitüsü'nde olduğumuz zaman Milli Eğitim'e bağlıydık. Milli Eğitim'de meydana gelen herhangi bir program değişikliği aynı zamanda Yüksek İslam Enstitüsü programlarına da aksediyordu. Fakat biz İlahiyat Fakültesine geldikten sonra Milli Eğitim'deki programlarla bizim aramızda hiçbir alaka kalmadı. Biz dedik ki, biz efendim özerk üniversiteyiz. Bizim Milli Eğitim'le bir alakamız yok. Bizim öğrettiğimiz derslerin bir çoğunun İmam-Hatiplerde veya ortaokullarda karşılığı yoktu. Nitekim bir arkadışımız vardı. Beraber çalışıyoruz. Kelam dersinde adam üç sene boyunca Eşari'de bilgi problemini okutuyordu. Bir gün kendisine söyledim; hocam bunlar İmam-Hatip'e gidecekler, bunlar Kelam okutacaklar falan filan... Binaenaleyh Kelamı baştan sona bir okutsanız. Beni alakadar etmez dedi. Ben bilim adamayım, binaenaleyh ben bu sene bunu okuturum, bir başka sene başkasını okuturum. Yine o arkadaş gidecek ki, İmam-Hatip okulunda meslek dersleri öğretmenleri olacak, Kelam okutacak. Kelamı okutabilmesi için de bunun baştan sona aşağı-yukarı Kelam tarihiyle ilgili, Kelam problemleriyle ilgili bilgisinin olması gerekiyor. Hayır efendim diyordu, binaenaleyh şuanda da zannediyorum öyle bir sıkıntı var. Bu sıkıntının giderilebilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın zaman zaman İlahiyat Fakültelerine, şu şu eksiklikler var. Binaenaleyh öğrencinin bu yönde yetiştirilmesi ve programların buna göre ayarlanması gerekir diye bir ikazda bulunmasında ben fayda mülahaza ediyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Biz de teşekkür ederiz. Yaşar İşcan Hocam.

Yaşar İŞCAN : Efendim benim söyleyeceklerimi sayın Hulusi bey ifade ettiler. Ben bu hususla ilgili bir teklifimi arz edeceğim. Musikide başarılı olabilmeniz için sadece eğitim kafi değil, bir kabiliyetiniz de olması lazım. Bence eğitim sistemimizin bir aksak tarafı var. Osmanlılara baktığımız zaman gerileme dönemi, hatta çöküş dönemindeki yetiştirdiği fikir adamlarını henüz biz yetiştirmiş değiliz kanaatindeyim. Yetiştiremedik. Yani bir noksanlık var, eksiklik var eğitim sistemimizde. Vaizlik ve hatiplik kabiliyet isteyen bir meslektir. İlimle beraber kabiliyet isteyen bir meslektir. Türkiye'de iki türlü elemanı yetiştiremedik. Birisini söylemeyeceğim. Birisi bizimle ilgili olan kalbur üstü din adamı yetiştiremedik. Parmakla gösterilecek, sözleri kanun gibi benimsenecek, itimadımızı kazanmış din bilgini yetiştiremedik. Bu sahamız boş. Bunun da kanaatime göre eğitim sistemimizin aksaklığından ileri geldiğini zannediyorum. Bence nasıl olmalı? Mühendisimiz var, başarılıyız. Tebabet hususunda doktorumuz var, başarılıyız. Birçok sahalarda hamdolsun Türkiyemiz başarılı. Teknik saha da dahil olmak üzere başarılıyız. Çünkü bunların kendine göre mesleki uğraşısı, mesleki okulları, mesleki eğitimleri söz konu-

su. Vaizlik de bir meslektir. Eskiden olduğu gibi medresetü'l-vaizin diye bir müessese vardı. Bunlar özellikle vaiz yetiştiriyordu. Bence kabiliyetli insanlarımızı, kabiliyetli gençlerimizi tespit etmek ve bunları vaizlik için yetiştirmek hatta müftülük için yetiştirmek üzere eğitim sistemimizi ıslah etmemiz gerekiyor kanaatindeyim. Bunu Milli Eğitim Bakanlığımızla Diyanet İşleri Başkanlığımızın ele ele vererek gerçekleştirebileceğini zannediyorum. Böyle üniversitelerimizle, İlahiyat Fakültelerimizle genel bilgilerle donattığımız elemanlardan istediğimiz verimi aldığımızı söylemek, zannedersem hepimizin kabul ettiği, mümkün olmayan bir gerçektir. Bunun için İlahiyat Fakültelerinde ayrıca bir vaizlikle eğitebileceğimiz bir program icat etmemiz, tesis etmemiz gerektiği kanaatini taşıyorum. Arz ederim.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Teşekkür ederim hocam. Buyurun Arûsî.

Dr. Muhammed El-Mehdî El-Arûsî: Bismillahirrahmanirrahim. Efendimiz Muhammed'e âli ve ashabına salat ve selam olsun.

Sayın komisyon Başkanı ve Sayın Seçkin Alimler, Kendimi takdim edeyim: Ben Tunus'tan Dr. Muhammed El-Mehdi El-Arusi, Şeriat Yüksekokulu Müdürü. Bayram ve cuma hutbelerinde konuşan doktora teşekkür etmek için çok kısa ve çok özet olarak konuşmak istiyorum. Doğrusu doktor orda, bu yeni çağımızda ele aldığımız ve ele almamız gereken meselelerin en önemlisini ele aldı. O da, dinî hutbe meselesidir. Çünkü bu dinî hutbe bir şehirden diğerine ve hatta bir şehirdeki mescitten mescide dahi değişmektedir. Şu imam şiddetli azap yapan Allah-ü Teala'dan, diğeri mağfiret ve rahmet sahibi olan Allah-ü Teala'dan bahsediyor. İslâm'ı sağlıklı yüzü, hakkaniyet yüzü ve doğru imana davet eden yüzü ile takdim eden bir hutbe yoktur. Ayrıca ortada topluma, toplumun problemlerini anlatan şu anda toplumu oyalayan meseleleri, kalkınma meselesini, ilmî gelişme meselesini, teknoloji meselesini ya da İslâm dini hakkında pek bilgisi olmayan veya doğru bilgisi olmayan, müslümanın zihnini kurcalayan pek çok meseleyi ele alan bir İslam veya dinî hutbe yoktur. Dinî hutbelerin bunlardan konuşması gerekir. Pek çok alanlara dikkat ediyoruz, orada felsefi hutbe vardır ve bunun kuralı, içeriği ve dili vardır. Keza siyasi hutbe vardır... ve sosyal hutbe vardır. Ancak dinî hutbenin böyle kuralları yoktur... Şimdi dini hutbe, Tunus'ta diyeceğim, sanırım Türkiye ve tüm İslam Arap ülkelerinde dini hutbenin çeşitli sınıfları vardır. Televizyonlarda hutbe vardır, radyoda hutbe vardır. Kur'an'da bahsediyor, nebevi hadisten bahsediyor, dinî ve fikrî geçmişten bahsediyor, dinî ve fikrî geçmişi ceşitli farklılık gösterir. Bu sınıfların en önemlisi cuma hutbesidir. İnsanlar buna kalbi açık, zihni açık imamın söyleyeceğini alacak şekilde gelirler ve imamlar burada dinleyenler üzerinde, siyaset adamından, iktisat adamından ve herhangi başka birinden daha tesirli olurlar. Devletteki saltanat sahibinin ona söylediklerine inanmayabilir ancak imamı ona hitap ederken ona inanır. O halde cuma hutbesini mutlaka düşünmemiz lazım. Ona bir dil koymayı, ona bir müfredat koymayı ve ona İslâm'ı Müslümanlara yaklaştıracak bir içerik koymayı düşünmemiz gerekir. Özellikle ister Batıdan bize gelen veya ondan çocuklarımıza ve halklarımıza doğan, ihdas edilen veya oluşturulan meseleleri çözme konusunda, işte bunda düşünmemiz, bunda araştırmamız lazım. Sanırım bizim bu çağdaki yalnızlığımız da budur. Tunus'ta Sayın Başkan Bin Ali, Şeriat Yüksekokulu'nun bu Zeytuniye Üniversitesi'nin bir yüksek okuludur- İmam ve

vaiz yetiştirmek üzere dinî hutbeye tahsis etti ve bunu iki seneden beri yürütmektedir.- Yarın sizlere, Tunus'ta bu alandaki çalışmalarımızı anlatmak için bana birkaç dakikanızı ayırmanızı rica ediyorum. Teşekkür ediyorum. Umarım uzatmadım...

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Ben Hulusi Hocamıza kendilerini rahatlatacak bir hususu arz edeyim. Kendilerinin teklifleri I. Din Şûrası'nda da bir karar maddesi olarak çıkmış idi, ona dayanarak Diyanet İşleri Başkanlığımız mümkün olduğunca idari görevlerde bağlı olmayan üniversitelerdeki, İlahiyat Fakültelerindeki hocalarımızdan çeşitli alanlardan seçtiği 28 hocayla iki toplantı yapmış ve bu toplantılarda üç tane komisyon, bir mevzuat komisyonu, eğitim komisyonu ve toplumu dinî konularda aydınlatma komisyonu. Bu şûra sonrasındaki yapacağı toplantıda da Din İşleri Yüksek kurulumuz da bu toplantılara iştirak ediyor ve Diyanet İşleri Başkan Yardımcıları başkanlığımız olarak, onda da Dinî Yayınlar ve Kültür Komisyonu diye, nasıl Milli Eğitim Bakanlığı'nda bir klasikler dizisi çıkmış, tercümeler dizisi çıkmış, dünya literatürünü tarayan, bu tür Din İşleri Yüksek Kurulu'na tekliflerde bulunacak, alt çalışmaları yapabilecek komisyonlar ve bu Diyanet İşleri Başkanlığı'nda devamlı bir İlahiyat Fakülteleri ile sirkülasyonu sağlayacak bir kanal açılmış durumda. Temennim, bunların daha gelişerek bundan sonra devam etmesi. İlahiyat Fakülteleri oradaki mezunları istihdam eden iki kurumumuz var. Diyanet İşleri Başkanlığı ve İmam-Hatipteki eğitimi sürdüren Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. Bu üç ayaktan birisi eksik olduğu zaman, iki ayak üzerinde durmanın zorluğunun bilinci içerisinde, Diyanet İşleri Başkanlığımız ciddi adımlar atmıştır. Bunların meyveler vereceği kanaatindeyim. Teşekkür ediyorum.

Efendim, bugün öğleden sonra beraber olduk. Hocalarımın sözlerini mümkün olduğunca kesmemeye çalıştım. Ancak zaman bizi biraz daha zamanla sınırlamaya zorladığı için yine de başarıyla sonuçlandırmış oluyoruz. Misafirlerimizin yarın akşam icra edilecek Tasavvuf Musikisi Konseri ile ilgili davetiyelerini çıkışta almalarının duyurulması isteniyor. Dışarıda davetiyeler dağıtılacak. Bu salonda icra edilecek Tasavvuf Musukisi Korosu, Tasavvuf Musikisini burada icra edecekler. Yarınki toplantımız; burası bugün saat 18.00'den itibaren daha önce, 5 ay önce bir sözleşmeyle verildiği için yemek yediğimiz Anadolu Salonu'nda yarınki toplantımızı devam ettireceğiz. Bunun için toplantıyı kapatmamızı rica ediyorlar. Biz de o safhadayız efendim, hepinizi saygıyla selamlıyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ramazan El-BUTTİ: Bismillahirrahmanirrahim. Baylar, bayanlar, ellerimin arasında gelmekte olan çağın önünde irşad ve müfredatı ile ilgili hadis (konuşma) vardır. Zannedersem dün etrafında yapılan tartışmalardan sonra hadisi netleştirmemiz gerekiyor. İçtihat, lâiklik, akıl ve nakil sözlerimin, şu anda kelimelerini dinlediğimiz irşada pozitif ekin bir girişe tesis olmasını rica ederim. Üç konuda konuşacağım:

1- İçtihat, İslâm'da meşrudur ve kapalı meselelerde müslümanı Allah hükmüne ulaştıran bir fener gibidir. O iki durumda meşrudur:

a- Allah hükmünün ne olduğuna ihtiyaç duyan bir hadise Kur'an'dan ve hadisin kendisinden olan naslar değildir.

b- Kastedilen mânâya delalet edecek nas kapalılık olması. Eğer içtihat bu iki durum-

da da dinî yönden vacip ise, o halde bu içtihadın neticesini almak bazılarının zannettiğinin aksine dinin ayrılmaz bir bölümü olur. Önemli olan kastedilen mânâ ile ilgili net bir nas var ise, âlimlerin icma yolu ile içtihad yapmalarının caiz olmaması. Çağımızda Ömer Bin Hattap için çoğu zaman içtihad yolunda icma'ı deldi ve nasları aştı denildi. İlginç olan Ömer Bin Hattab'ın asırlar boyu Kur'an ve hadis naslarına bağlılığı ve onları aşarak içtihad yapmadığı konusunda âlimlerin örnek göstermesidir. Bununla birlikte Ömer, sadece bu asırda bazı araştırmacıların nazarında içtihad yolunda naslara bağlı birine dönüştü. Açlık yılında hırsızın elini kesmemesi ve müellefeti kulubihimin oklarını durdurmuş olması olayı her zaman tekrarlanan itimatları olmuştur. Ömer, bu iki meseledeki tutumu ile naslara bağlı ve mukabelede içtihadı inkâr eden misal oluyordu. Açlık yılında hırsızlık hükmünü neden durdurdu? Çünkü nas öyle emretti, sizler de biliyorsunuz ki senet, Kur'an ve beraberinde hadistir. Hz. Aişe'nin rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.v.) "Yasaları gücün yettiği kadar şüphelerle uygulama" hakimin afta hata yapması cezada hata yapmasından daha hayırlıdır ve bu bir nas'tır. Eğer Ömer bu hadise rağmen açlık yılında hırsızın elini kesseydi nas'la ihtilafa düşecekti. Müellefenin okları konusuna gelince... bu mesele Allah-ü Teala'nın zekat hak edenler ve müellefeti kulubihimi sayarken dediğinin mânâsını bilmemize ihtiyaç duyar (vellezine tefeallefuna kulubihim) ve fakirler dediği gibidir, yani fakir sıfatı tespit edilenler. Madem ki buna ihtiyaç vardır, o halde zekatın sebebi mevcuttur ve bundan ihtiyaç kalktığında zekatın mevcudiyet sebebi de yok olur. Sizler de biliyorsunuz ki Ömer sahabelerle ihtilafa düşerek yapmadı bunu. O, bunu bütün sahabelerin ittifakı ile yaptı. Bu birinci mesele, dünkü ihtilafa tasfiye olmasını rica ediyorum.

İkinci mesele: Lâiklik ile ilgili bir şeyler söyleyeceğim. Lâiklik, Hıristiyanlığa inanan toplumların gölgesinde mümkün ve makuldür. Çünkü oradaki dinî yükümlülükler sınırlı, ibadet havası ve duyguları iman ruhu ile beslemenin içerisinde sıkışıktır. Lâik düzen, kendisi ile bu yükümlülükler arasında herhangi bir çatışma olmadan kurulabilir. Ama geliniz bu lâik düzen ile toplumun ve bireyin hayatının her yönünde ayrıntılı hükümlerini tarz alan bir İslâm arasındaki uyumun nasıl olacağını tasavvur edelim. Eğer lâik düzen bu hükümlerle uyumlu ise veya onlara sessiz kalıyorsa, o zaman bu İslâm düzeninin ta kendisidir. Siz ona ne ad verirseniz verin, o Allah'ın emrettiği şeydir ve eğer uyum göstermeyip ona karşı gelerek mücadele ederse o durumda lâiklik ittifakla anlaşıldığı manada lâiklik değildir. Bırakınız beni, dün konuşan bayan kardeşin "devlet, meşrepleri farklı çeşitli dinlere mensup vatandaşlarını bir toplum olarak bu fikri çeşitliliğin üzerinde olan tarafsız lâiklik dışında nasıl kavrayacaktır?" cevap vereyim. Bu faziletli kardeşe cevap olarak şunu söylüyorum: İslâm'ın kendi içerisinde bütün bu çeşitliliği kavrayacak kadar genişlik vardır, buna ilave olarak rolü olsa da, o rol yönlendirici eğitim ve ahlâk dışında bir şey değildir. İslam fethine maruz kalan ülkeler çeşitli fikirlere, ırklara ve dinlere tiyatro olmuştur ve İslam'ın öngördüğü herhangi bir uygulama devlet bütünlüğünün, insanların birlikteliğinin ve haklının hakkına ulaşmasının en büyük sigortasıdır. Ancak Haçlılar Şam memleketlerini işgal ettiklerinde (dikkat ediniz sayın baylar bayanlar) Haçlı kumandanı Şam ehlinde olan Hıristiyanlara elçi göndererek aldıkları kararı sordu, yeni gelen dindaşların mı, yoksa Müslüman olan kendi milletlerine mi katılacaklar? Cevaben Müslüman

olan kendi milletlerinin yanında kalacaklarını söylediler. Bu olay haklıya hakkını vermek için lâikliğe ihtiyaç olmadan İslâm'ın genişliğine delalet eder.

Son olarak, 3. mesele: Akıl ile vahiy arasındaki bağ tamamen söz göz ile onsuz görmenin mümkün olamayacağı ışık arasındaki bağ gibidir. Işık, alimlerin dediği gibi aklın görevine kalkabilmesi için olmazsa olmaz olan, işitme, koku alma, tat alma ve dokunma duyuları için duyu nefeslikleridir. Gaybi meseleler için ilâhi vahiy'dir. Eğer akla, insan öldükten sonra ona ne olacaktır? Veya milyonlarca yıl önceki insandan ne haber? diye sorarsanız, akıl tıpkı karanlıkta odaklanan bir göz gibi sustu ve hiç bir cevap vermedi. Ta ki ilahi vahiy gelip aklı sadık haberlerle destekleyene kadar yunanlı filozofların zayıf noktası da budur. Akla taşıyamıyacağı kadar yük yüklediler ve tıpkı mutlaka gereken antenden yardım almadan televizyonunda görüntü arayan biri gibi oldular. Bu kişi titreyen karanlık görüntülerden başka bir şey elde edemez. Bunu tahayyül ediniz. Sözlerimi şu ayet-i kerime ile bitiriyorum: *"Sizlere Allah tarafından bir nur ve apaçık bir kitap geldi.. Allah o kitapla kendi rıdvanını takip edenleri selamet yollarına erdirir kendi izniyle karanlıklardan aydınlıklara çıkartır ve dosdoğru bir yola hidayet eder"* Allah'ın bu sözlerini tahayyül ediniz. Nur, ilmi kelimedir. Gözün yardım aldığı nur ise vahiydir. Teşekkür ederim efendim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Fahri DEMİR, Doktor İsmail Hacı İbrahim yok burada, Malezya temsilcisi, Fahri Demir, Sayın Seyit Ahmetof, Harun Özdemirci, Ramazan Butti, Abdülkadir Sezgin, İbrahim Kafi Dönmez, evet arka arkaya geldi. Dönmezer hocamız, hanımefendi var orada. Nevval Sevindi. Dursun Aydın üyesiniz değil mi efendim. Kemal Güran, Rıdvan Nizamoğlu, efendim Sayın Fahri Demir.

Dr. Fahri DEMİR : Bir tespit ve üç soru sormak istiyorum. Tespitim şu. Hepimiz tespit etmişizdir. İddia ediliyor ki, Mevrid-i nasta içtihat yoktur. Ama bugün tespit ediyoruz ki bu iddianın sahibi Hazreti Ömer'in ictihat ettiğini söylemektedir. Bu tespiti arz etmek istedim. Yaptığımız birşeyi ilâve etmek istiyorum bu tespite. Hiç kimse Hazreti Ömer'in ve ashabın Kur'an'a karşı, nass'a karşı, ayete karşı, ictihad etme gibi bir cüreti iddia içinde değildir. O çok ayıp bir şey olur. O çok günah bir şey olur. Ne Hazreti Ömer, ne hiçbir müctehid Kur'an'a aykırı olsun diye ictihat yapmamıştır. İctihadın gerekçesi vardır. Gerekçelerini Ramazan üstadımız bir şekilde vermiştir. Bir başkası başka şekilde verir. Ama sonuç itibariyle tespitimiz o ki, hepimizin katıldığı tespit o ki, mevridi nas'ta ictihat vaki olmuştur ve bunda da icma meydana gelmiştir. Çünkü sade bir konu değil, çok konuda mevlidi nas'da yani muamelat konularında ictihat yapılmıştır ve bunda da itiraz vaki olmamıştır. İcma meydana gelmiştir. Şimdi sorum şu: Bu ictihat yapılmış ve bir hüküm tesis edilmişse diyelim ki, verilen örneklerden el kesmeme hükmü tesis edilmişse, gerçi kesmeme hükmü hüküm müdür, o da hükümdür tesis edilmişse, bu hüküm şeriattır değişmeyen hükümdür. Allah'ın hükmüdür yoksa beşerin hükmü müdür. O soruyu sormak istiyorum hocamıza, üstadımıza. Tabii bu hepsi için bütün bu istikametteki ictihattaki tesis edilen hükümler için geçerlidir. Yani ictihad mahsulü hükümler için bu Allah'ın hükmüdür demek mümkün müdür, bunu sormak istiyorum.

2. sorum; Şatıbi diyor ki, çok iyi bilirler muamelat konularındaki ahkam için, naslar-

da sebepler, illetler tafsilatıyla mevcuttur. İbadet konularında ise bu yoktur. Bundan anlıyoruz ki, muamelat konularında gözetilen maslahat-ı nas'tır diyoruz. Dolayısıyla her şekilde ictihat edilecektir. Ama ibadet konularında, ama muamelat konularında. Muammelat konularındaki ictihadın dayanağı menaatı nas değil maslahat-ı nas olacaktır diyor. Bugünkü ifadeyle söylediğimiz zaman Şatibi, buna hocamız katılıyor mı? Buna katılıyorlarsa nasıl oluyor da bugün insanlığın erişmiş olduğu ve bu maksatı sağlayacak olan lâik uygulamaya karşı gelmektedir. Çünkü lâik uygulamanın özü bundan başka bir şey değildir. Yani insanın kendi tesis ettiği hükmü Allah'a izafe etme cüretinden korunması ilkesidir. Buna ne buyururlar. Saygılar sunarım.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI : Teşekkür ederim. Onlara sonra vereceğim. Efendim ikinci söz hakkı Sait Ahmetof, Tacikistan'dan arkadaşımız. Oradan lütfen, ha tercümemi şey olacak.

Burdaki müzakere değil mi bu arkadaşımızın konuşma şeyi yok ona göre. Müzakere, tamam.

Seyit Ahmedof: Bismillahirrahmanirrahim. Tacikistan cumhuriyetindeki yaşayan Müslümanların tamamının sizlere selamlarını getirdim. Böylesine güzel bir organizasyonu ortaya koyduğunuz ve gerçekleştirdiğiniz için bu organizasyonu gerçekleştirenlere de minnettarlığımı burada ifade ediyorum.

Buradaki bu komisyonda hepinizin bildiği gibi dinler arası dialog komisyonunda görüşülen konular ve meselelerle ilgili birkaç söz, küçük bir rapor küçük bir tebliğ ile müzakere olarak ben sizlere sunmak istiyorum.

Tabii benim burada sunulan birçok tebliğleri, Arap dilini çok fazla bilmediğim için anlamam da mümkün olmadı. Diğer dili de tam bilmiyordum. Dolayısıyla sizlere ben kendi tespitlerimi aktarmak istiyorum.

Hepinizin bildiği gibi Sovyetler Birliğinden, dağılan Sovyetler Birliğinden sonra ortaya çıkan cumhuriyetlerin aslında bütün problemleri genel olmakla beraber kendi aralarında da birtakım özellikler arz etmektedir.

Kırgızistanlı konuşmacının arkadaşımızın söyledikleri birtakım problemlerin bir kısmı ülkemde olmakla beraber büyük bir çoğunluğu benim ülkemde yok. Çünkü benim ülkemde İslamın çok uzun Kırgızistan'da da aynı şekilde oldugu gibi bir geçmişi var.

Tacikistan'ın en büyük problemleri, bir çoğunuzun işittiği duyduğu gibi sosyal problemlerdir. Bugün bizim halkımızın arasında birtakım sosyal problemlerden dolayı çok değişik hadiseler ortaya çıkmakta, Tacikistan bütün gücüyle bu sosyal problemleri çözmek için uğraşmakta ve önümüzdeki günlerde de bununla uğraşacağı kesin olarak ortaya çıkmaktadır.

Tabii ki ben burada kendi ülkemin sosyal problemlerini sizlere sunarak sizlerin başlarınızı ağrıtmak, zamanınızı almak istemiyorum. Ben burada asıl sizlere sunmak istediğim daha önce de buradaki katılımcıların sundukları din devlet ilişkisi üzerine benim kendi ülkemdeki birtakım meseleleri aynı zamanda kendi görüşlerimi din, devlet ilişkisi üzerindeki kendi görüşlerimi sizlere aktarmak istiyorum.

Burada daha önceki konuşmacılardan özellikle Batıdan gelen birtakım konuşmacılar ki, kendileri zaten uzun süre lâik bir devlet içerisinde batıdan gelen insanların birçoğu böyle yaşamıştı. Tabii ki, bunların kendilerine göre birtakım tecrübeleri vardır. Bizim de daha yeni başladığımız böyle bir tecrübeyi sizlere aktarmak istiyorum.

Burada şunu aktarmak istiyorum. Din devlet ilişkisiyle ilgili olarak meseleyi problemi ben ülkelerin kendi iç problemleri olarak görüyorum. Tabii ki, bir diğer mesele de, bu mesele batının ortaya koyduğu şekilde mi ortaya konulmalı veya kendi devletimizin bulduğu bir başka şekilde, yönde mi ele alınmalıdır.

Bildiğiniz gibi Fransa'da Fransız İhtilali Almanya'da Protestanların ortaya koyduğu bir reform ortaya çıkmıştır. Böylesi problemler İslam dünyasının hiçbir yerinde ortaya çıkmadı, olmadı. Fransız İhtilalinin getirdiği birtakım meseleler Protestanların ortaya çıkardığı birtakım hadiseler tabii ki, onları çok değiştirmişti, çok ilerletmişti. İşte bütün bunları göz önüne getirmek lazım.

Dolayısıyla diyorum ki, bu din devlet ilişkisiyle ilgili bugün geldiğimiz süreç her ülkenin kendi iç meselesi olsa, her ülkenin kendi meselesi olsa bir çözüm olmuşsa daha güzel olur.

Bir de şunu sizlere arz etmek istiyorum. Bugün Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye'de din devlet ilişkisinde geldiği nokta, onun pozisyonu bizim çok fazla dikkatimizi çekmekte. Diyebilirim ki, en güzel örnek olarak kendi ülkem için bunu görmekteyim.

Diyorum ki, Tacikistan Cumhuriyeti Türkiye'nin bu tecrübelerinden, din devlet ilişkilerindeki bu tecrübelerinden mutlak suretle yararlanmalı, bunun için en büyük örnek, Türkiye'nin bu din devlet ilişkilerindeki pozisyonudur, yararlanmak istiyoruz.

Daha fazla zamanım olmadığı için sizlerin fazla zamanını almak istemiyorum. Yine sözlerimi yineliyorum. Sizin bu lâiklik süreciniz, sizin ortaya koyduğunuz bu tecrübeniz bizim için de bir örnektir. Hepinize beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum, çok sağ olun.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Teşekkür ederiz. Üstad Ramazan El-Butti.

Prof. Dr. Said Ramazan EL-BUTTİ : Müdahalem, dün hakikat dışı sunulan bir ayet ile ilgilidir. Sorulan soruya ise zamanı gelince cevap vereceğim inşallah.

Kardeşlerimizden biri "Kitap ehlinden olup da Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyenle... verene kadar savaşınız" ayetin okudu. Bu kardeşimiz "İslâm inanç hürriyetini güvence altına aldı" gözümüz önünde bu ayeti karıştırdı. Ben buna cevap vermek istiyorum ve sanıyorum ki eğer Türkçe olarak konuşursam ne demek istediğim hem daha iyi anlaşılır hem de tercüman arkadaşlara kolaylık olur. Şimdi Allah Sübhanehu ve Teala buyurdu: "Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyenlerle.... savaşınız", öldürün demedi. Uktulu ve katil - öldürün ile savaşınız arasında büyük bir lugati fark vardır. Uktulu - öldürün-demek Müslüman olmayan adamlar her ne halde ve nerede olursa olsun katli vacip demektir. Allah Sübhanehu ve Taale öyle buyurmuyor. Dedi savaşınız-katilû savaşınız ne demek? Onlara mukabele etmek gerekmiyor, savaşınız - katilû- iştirak manasındadır. O za-

man onların mukabelesi gerektir, gerektir değil. Çünkü onlar müslüman olmadığı için yok. Çünkü onlar sizinle muharebe ediyorlar. Şimdi bu mana muekket oluyor diğer ayetlerde, Allah Sübhanehu ve Taale diyor: "Sizinle savaşanları savaşınız ve saldırmayınız. Allah saldıranları sevmez" buyurdu. Başka diğer ayetlerde....

.....

Uktulû hum (öldürünüz) zamir kime ait? Muharip olanlara ait, bu muhtasaran böyle söylüyorum, sonra cevap inşallah.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Teşekkür ediyorum. Abdülkadir Sezgin Bey.

A.Kadir SEZGİN : Efendim ben Sayın Mustafa Erdem'in sunduğu tebliğe bir küçük zeyl ifade etmek istiyorum. Türk Cumhuriyetlerinde, Türk topraklarında yapılan din tebliğinde iki önemli şey var.

1. Türkiye'den gidenlerin farklı tebliğleri, aslında Türkiye'den giden grupları, tarikatları ve cemaatları Diyanet işleri Başkanlığı koordine ederek hem muhtevada hem de metotda bir birlik sağlaması lazımdır. Birincisi bu. İkincisi de Müslümanlar arasında beynel-müslümin arasında Türk dünyasında bir kavga gidiyor. Din tebliğinde, sünniler arasında da var. Sünni olmayanlarla sünniler arasında da var. Aslında bunu ifade etmek fevkalade sıkıntılı da bir şey ama, Türk Cumhuriyetlerinde ateizmden kurtulmuş olmaları sebebiyle, bunların dine son derece büyük bir iştiyakla yöneliş var. Hıristiyanlar, Budistler, diğerleri ve Müslümanlar bir yarış halinde, nerdeyse cihat halinde birbirleriyle aman benim dinime girsin derken beynel-müslimin farklı ve mezhepler arası bir savaştır ve son derece çirkin bir savaştır. Orada bu tebliğe mazhar olan, Müslümanlığı yeniden yaşamak isteyen insanlar acaba bu Müslümanlığın hangisi diye sormaktadırlar. Özelikle ucuz işçi olan Filistinlilerle Kuveyt'in başta olduğu başta olmak üzere yayılmak istenen Vahhabilik son derece kötü örnekler vermektedir ve bu Kuveyt'ten gelenlere söz anlatmak, daha yumuşak İslâmî mezhep duygusunun önüne geçilerek anlatma konusunda anlaşmak fevkalade zor görünmektedir. Bir de Diyanet İşleri Başkanlığı eğer becerebilirse, eski Sovyetler Birliği topraklarında din tebliğinde metod birliği ya da müşterek tebliğde bir konsensus sağlayıcı bir toplantı yapabilirse, son derece başarılı olur. Biz Türkiye'den oralara gidip tebliğ yapanlar için bir toplantıya, koordinasyona ihtiyaç var. Bir de İslâm ülkelerinden gidenler arasında bir koordinasyon için beynel-müslümin bir toplantıya ihtiyaç var. Çünkü orada bu işe, tebliğe mazhar ve muhatap olan insan, hangisi İslâm diye sormaktadır. Bu İslâm birbiriyle çatışan, birbiriyle savaşan birbiriyle ihtilaf halinde İslâm şeklinde birtakım Müslümanlık tebliğleri yapılmaktadır. Hatta öyle garip şeyler var ki, Türkiye'den giden ekipler arasında Diyanet İşleri Başkanlığıyla Diyanet İşleri Başkanlığına en yakın vakfın din tebliğinde metod farklılıkları, muhteva farklılıkları vardır ve aralarında koordinasyondan bahsetmek bazen mümkün olamamaktadır. Asıl problemlerden birisi de budur. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Dönmez buyurun.

Prof. Dr. İ. Kâfi DÖNMEZ : Efendim din hizmeti ve din eğitimi veren camianın bu tür toplantılara gerçekten ihtiyacı var. Bu nedenle seviyeli ve kaliteli bir organizasyonu gerçekleştirmiş olmasından ötürü Diyanet İşleri Başkanlığına ve emeği geçen herkese

şükran borçluyuz. Bu toplantı birçok açıdan amacına ulaşmış atfedilebilir. Ancak fikir üretme ve sonuçlara ulaşma açısından tebliğlerin sunulması ve müzakeresi yönteminin gözden geçirilmesinin yararlı olacağını ben düşünüyorum. Savapaşa bir geleneğin bir örf ve adet kuralının yerleşmiş sayılması için üç kuşağın veya üç kuşak tarafından yaşanmış olması koşulundan söz eder. Ben bu ifadeden esinlenerek ilk iki şûranın bir deneyim aşaması olarak düşünülmesini ama üçüncü şûradan itibaren artık birinci ve ikincideki şekliyle gelenekselleşmemesini diliyorum. Bu itibarla şayet sayın divan ve değerli komisyon üyeleri uygun görülürlerse, bundan sonraki şûralar için raporumuzda bu açıdan bir öneri getirilmesini ben arzu ediyorum. Fikir üretme ve sonuçlara ulaşma amacı ile yapılan bazı toplantılarda izlenen ve şahsen benim çok yararlı olduğunu gördüğüm bir yöntemi önereceğim. Tabii başka yöntemler de geliştirilebilir. Şayet bu toplantılara belli konuda çok sayıda kişinin katılımda bulunması arzu ediliyorsa, şimdi olduğu gibi bir konuda 5 kişi 10 kişi tebliğ sunacaksa, o bahsettiğim toplantıda mesela böyle durumda bir sunucu, bir raportör görevlendiriliyor. Sunucu o 10 tebliği okuyup onların ortak noktalarını ve farklı noktalarını belirleyip kurula sunuyor, sonra tebliğ sahipleri kendilerinin görüşlerine temas edilmeyenler varsa onlara işaret ediyorlar ve herkese geniş bir tartışma ortamı doğmuş oluyor, müzakerelere daha geniş bir zaman kalmış oluyor. Daha sonra da raportör bunları derleyip toparlıyor ve komisyona yani esas divana diyeyim, hazırlanacak rapor için iyi bir taslak ortaya çıkmış oluyor. Pratik bir yöntem olarak bana görünüyor. Verilen emeğin, ayrılan zamanın değerini bulması açısından böyle bir yöntem geliştirilmesi için şayet divan raporuna bu hususu ilave ederse yararlı olur diye düşünüyorum. Değerli heyetimize saygılar sunuyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI : Sayın Dönmezer Hocam buyurun.

Ord. Prof. Dr. Sulhi DÖNMEZER : Sayın Başkan ben öğleden sonraki toplantının ikinci kısmında bulunamayacağım için belki raporunuz bakımından da, sunulacak rapor bakımından da açıklamada bulunma imkânına sahip bulunamayacağım için bazı düşüncelerimi şimdiden söylemek istiyorum. Faydalı olabilir düşüncesiyle. Önce Sayın Doçent Doktor Mualla Selçuk'un konuşmasını büyük ilgiyle takip ettim. Hemen ifade etmek istiyorum, çünkü uzun zamandan beri düşündüğüm bu konuyu hem mevzu bahsettiler, hem de kozmetik müspet birtakım teklifleri de öne getirdiler. Dinsel danışmanlık. Şimdi özellikle batı memleketlerinde, Amerika'da yaşamış olanlar bilirler, din adamının, kilisenin kendi cemati bulunur ve buradaki din adamı kendi cemaati içinde buyurdukları hizmeti de verir. Aynı zamanda o hizmeti de verir. Yani hastalıkla çarpışan bir aileye hemen gider, onlara yardımda bulunur ve bu yardımı tabii olarak dini bir görevi yerine getirmek arzusu ile yapar. Hep düşünmüşümdür. Bizde neden böyle bir şey olamasın. Bizde din adamı ile yalnız, ancak ölüm halinde yahut ölüyü hatırlamak istediğimiz zaman oluyor. Onun dışında bir temas olmuyor. Onun için bir hastahanede bir dostum yatıyordu. Hoca Efendi kendisinin odasına girince fenalık geçirdi. Adam eyvah, gidiyorum, onun için geldi buraya dedi. Yani bir defa her şeyden önce bu imajın düzeltilmesini sağlayacak faaliyette bulunmak lazım. Bunu düzeltmeden buyurduğunuz danışmanlık gerçekleşemez. Herşeyden önce imajı düzeltecek faaliyetlerde bulunmak lazım ve bunu mutlaka yapmak lazım. İkinci bir nokta yine konuşmalarda Hazreti Ömer'in efendim bir hırsızın elinin ke-

silmesine engel olması, yahut o hususta karar vermesi konusu, 60 küsür senelik bir cezacı olarak hemen bununla çok ilgilendim doğrusu. Şimdi bakınız, hangi hukuk sistemi olursa olsun, ister roman-u cermanik- ister amerikal ister sosyalist, ister İslâm hukuk sistemi olsun, hepsinin müşterek birtakım o temel ilkeleri vardır ve o temel ilkeler aşağı-yukarı da ortaktır. Şimde ceza-i sorumluluk bakımından iki temel şart vardır. Birincisine biz isnat... deriz. İsnat yeteneği kişide anlamak ve istemek kabiliyetinin bulunması demektir. Bir defa bu olacak, ikincisi kusur lazımdır. Yani anlamak istemek yeteneğinde olan kişi bir kusura dayalı olarak o fiili işlerse o zaman sorumlu olur. Hazreti Ömer'in açlık çeken kimsenin, yahut açlık içinde bulunan kimsenin yahut açlık içinde bulunan kimsenin hakkında haddi şer'iyi uygulamaması işte bu temel ilkeye dayanıyor. O kişide isnat yeteneği yok, kusur yok. Tabii olarak onun hakkında ceza uygulaması olamaz. Onun için nasdan, Hz. Ömer burada nastan rücu etmiştir tarzında. Ne yapmış. Esasta.... orada çok yerinde ve güzel olarak uygulamış, yani benim üzerimde o kadar iyi etki yaptı ki, kitabımın baskısında hiç olmazsa bir nokta buna yer vereceğim. Üçüncü işaret etmek istediğim nokta, sizleri ve kendi konularında hakikaten bilgili olduklarını hayranlıkla müşahade ettiğim muhterem insanları dinledim. Eleştiri yapılıyor ve dikkat ettim, hep yapılmayanlara temas ediliyor, yapılanlara temas edilmiyor. Hele milletlerarası bir toplumda, toplantıda yapılanları belirtmeli. İki yabancı, onlar da bizim kardeşlerimiz tabii olarak. Kırgız ve Tacikistan'dan gelen muhterem kişilerin sözlerini dinledim ve biraz böyle rahatlık geldi. Yani onlar belirtiler. Belirli şeyleri belirttiler. Bakın bundan bir süre önce dünyanın tanınmış Türkologlarından Bernar Louse'e Atatürk ödülü verildi. Atatürk ödülü verilirken yaptığı konuşmada şunu söyledi, hiç unutmamalıyız. Dedi ki "Siz Türkler yaptıklarınızı belirterek övünmek yolunu tutmuyorsunuz. Hep yapmadıklarınızı belirterek yeriyorsunuz, kendinizi, bundan vazgeçin" dedi. Yani, şimdi Diyanet İşleri reisliği benim bildiğim ve burada da müşahade ettiğim kadarıyla büyük hizmetler yapıyor. Niye bunları belirtmiyoruz. Bunları belirtmek lazımdır. Bunları belirtirseniz İslâm'a da hizmet etmiş olursunuz kanatındayım. 4'ncü müşahadem, lütfen bugünkü dili esas alarak konuşun, kullandığınız terimleri bugünkü nesillerin kuşakların anlayışı, anlayabileceği şekle çevirerek söyleyin. Ben bile bazı kullandığınız kelimeleri anlamakta güçlük çekiyorum ki, ben iyi Osmanlıca bilirim. Binaenaleyh sizler yeni nesillere hitap ediyorsunuz, edeceksiniz. Binaenaleyh bu gelişmeyi takip etmek ve dediğim gibi bugünkü dilin tercih edilmesi, yeğlenmesi yolunu tutmak iyi olur. Beşincisi, beşinci konu laiklik Türkiye Cumhuriyeti'nin değiştirilmesi mümkün olmayan temel ilkesidir ve Türkiye Cumhuriyetinin bütün nitelikleri bu ilkeye bağlıdır. Milli irade, milli temsil, yani demokratik düzenin olmazsa olmaz şartıdır. Elbette ki, ilkenin içeriğini iyi tayin etmeliyiz. İçeriğine aykırı uygulamalar varsa, onları da belirtip tenkit etmeliyiz. Beşinci yahut altıncı belirtmek istediğim nokta şu, şimdi zengin bir programla tertiplenmiş bu 2. Şûra, fakat maalesef hep 6 dakika konuş, 8 dakika konuş, 10 dakika konuş tarzında böyle birtakım baskılar oldu. Ama tabi olarak da bu baskılar oldu. Çünkü bilimle zaman arasında bir yarış âdeta var. Onu uygulamaya, onu dengelemeye çalışıyor arkadaşlar. Beni televizyonlara falan çok çağırırlar. Şimdi bir televizyon konuşmasına çağrıldığım zaman önceden söylüyorum. Bak diyorum, az vakit kaldı, az vakit kaldı diyeceksen ben çıkıp gidiyorum. Şimdi

onun için beni çağırdıkları zaman hiç böyle bir şey söylememeye başladılar. Yani, o halde bunu daha iyi düzenlemeli, yani bence daha az konuşma yapmalı, daha çok tartışma yapmalı, çünkü konuşma dediğiniz şey, netice itibariyle basılır, bastırılır, herkes tarafından okunur, önemli olan tartışmadır. Yani şu müzakere kısmıdır önemli olan. Bunun için konuşmaya konuşucuların sıyısını az tutup tartışmaya çok daha zaman ayrılırsa, çok daha faydalı olur. Eğer ukalaca sözler ettimse özür dilerim. Saygılar sunarım.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI : Teşekkür ederim. Sayın Nevval Sevindi.

Nevval SEVİNDİ: Şimdi söyleyeceklerimden ötürü önceden özür dilerim. Çünkü ben birinci günden itibaren katılmadım. Bugün katıldım toplantıya. Yurt dışında olduğum için ilk günden itibaren katılamadım. O yüzden benim söylediklerim arasında daha önce söylenmiş şeyler varsa veya bir yanlış varsa, ondan dolayı şimdiden özür dilerim. Ama bu toplantıyı mutlaka izlemek istediğimi ve burada olmak istediğim için üçüncü gün de olsa katılmak istedim. Ve bugünün toplantısındaki konuşmacıları dinlediğim zaman da sayın hocamızın da söylediği gibi daha çok hep olması gerekenler üzerinde konuşulduğunu ben de not etmişim. Hep daha çok ideal nasıl olabilir diye, ideal insan nasıl olabilir diye. Bu konuda pek de haksız değiller, ben işte çok geziyorum. Anadolu'da da çok geziyorum. Afyon'un bir kasabasına gitmiştim, örneğin orada imamla ilgili ilginç bir şey söylediler dediler ki, bizim imam böyle çok ilginç biridir. Emekliliği de yaklaştı. Geçenlerde müftüye gidip sormuş. Ben emekli olduktan sonra da namaz kılmam gerekir mi diye. Sonra bir başka yere gitmiştim. Orada, Denizli'deydi. Orada da dediler ki, bizim imam kıldırır hemen namazı, arkasından hemen kapatır camiyi kilitler ve turizm mevsiminde özellikle turistik eşya veya mısır satmaya gider ve her zaman o köşede mısır satar o. Bunları söylememin nedeni şu. Devlet memurluğu zihniyetinde bir imamlık yapılacaksa, bunun cuma vaazı da öyle olur herhalde. Anlatılanlardan da olması gerekenin çok idealize edilmesinden de ben bunu anlıyorum. Bir şeyi belkide çok olumsuz olduğu zaman çok idealize edilmiş başka bir insan tarifi ortaya çıkar çünkü, oysa biz çok iyi biliyoruz ki, Türk dünyasından Türk-İslâm anlayışından da Horasan erenleriyle beraber Türklerin Dünyaya, Anadoluya ve Balkanlara yaydığı taa Hindistan'a kadar da Kalenderiler dahil tarikatlar aracılığıyla yaydığı ruhta hep misyonerlik var. Horasan erenleri de bunun en iyi örneği. Misyoner bir ruh olmadan bir inanç olmadan bu inanca bağlılık olmadan ve işte namazı emekli olunca bırakmaya çalışırsınız veya işte anlatacağınız şeyi kaç dakika ise o kadarlık sınırlayıp anlatırsınız. Cuma olduğu için mecburen anlatırsınız. Canınız kızgın olduğu için kızıp anlatırsınız. Türkiye'nin sosyal konumu özellikle ya da şu anda gayet kritik bir yerde, sadece Türkiye'de değil belki Türkiye'ye haksızlık etmeyelim, Türkiye'de din her ne kadar, ya siyasi alanda, ya da sadece göstermelik bir alanda bence gösteriliyorsa da, tabii bir taraftan baktığımızda da daha tehlikeli başka bir şey de görüyoruz. Endonezya'da da şu anda sorun var. Batı karşıtlığının nasıl bir din savaşına dönüştüğünü de görüyoruz. O zaman ne yapmak lazım diye bakıldığı zaman, ben öncelikle elimizde neler olduğuna da bakmamız gerektiğini düşünüyorum. Yani elimizde ne varsa, vaizlerin durumundan tutun da nasıl konuşulduğundan, sosyal ekonomik kültürel yapılarının ne olduğunun yani bugünkü durumunun araştırılması ve bugünkü durumun tam anlamıyla bir araştırma çerçevesinde, bilgi birikimi çerçevesinde ortaya kon-

ması ve bunun üzerinde de jeolojide dahil jeolojik yapılanma veya eserler de dahil bunun üzerinde konuşmakta çok fayda var. Camilerin sosyal alana dönüştürülmesi, benim de hep çok yürekten savunduğum birşeydi. Burada da benim bilmediğim tüm tebliğlerde camiler teknolojiden yararlanmalı, kültür merkezi olmalı, kültür merkezi yanında kurulmalı falan diye söylenen şey genelde hep sosyal alana dönüştürülmesiydi. Ben nikâhların da orada kıyılmasını yani dini nikahın da, gelinliklerle insanların oraya girip çıkmasını da istiyorum. Sosyal gerçekten bir mekan olmasını yani namaz bitti kilitleyip Allahaısmarladık gidelim, cumadan cumaya sadece insanların geldiği bir yer olmaktan kurtarılması gerektiğini bunu gerek Hz. Muhammed'in döneminde görüyoruz, tamamen sosyal bir alandı, gerekse daha sonra da Osmanlıda, hep arkadaşların söylediği enteresan bir şey vardı. Psikologlar, sosyologlar, antropologlar demediler ama aslında antropologlar çok önemlidir. Din antropolojisi de çok yaygındır dünyada. Antropologlar çalışmalı şunlar, bunlar bilimsel olarak, tarih pek dikkat edilmedi galiba. Bence tarihde çok önemli, tarihsel perspektifimizin olmadığını düşünüyorum. Onun için size çok kısa şeyi söylemek istiyorum. 3. Selim dönemi bence Osmanlı tarihinin en önemli dönemlerinden biridir. Şeyh Galib'in Hüsnü Aşk Divanı da bence bununla çok yakından ilişkili, değişim ve dönüşüm dönemi olan 3. Selim döneminde bugün hâlâ Ankara'da topçuokulu sanıyorum o isimle anılıyor gumbarhane deniliyor ve Şeyh Galip o zaman Selim'e destek veriyor. Fakat bu destek yalnızca şiir yazmakla da sınırlı değil ve Sultan yani 3. Selim Galibi yaptırdığı kumbaracıhane kompleksinde yaptırdığı camii mesnevihan olarak atıyor zaten Şeyh lakabını öyle alıyor. Cuma namazlarından sonra yapılan Osmanlı mesnevi okumaları kurumu var. Osmanlı mesnevi okumaları kurumu bence çok önemli bir şey ve bizim tarihi yani genellikle araştırmacıların gözünden kaçmıştır diye batıda geçiyor bu ama bizim Türk olarak elimizden kaçmıştır. Osmanlı tarihi tümüyle elimizden kaçmıştır. Oysa gelenekten yeniyi üretmemiz mümkündür. Eğer bir değişim dönüşüm yapılacaksa, yeni tebliğ ve irşad usulleri olacaksa, yeni yöntemler bulunacaksa, yeni bir ruh verilecekse buna, bu ruh bugün oturduğmuz yerdeki işte pozitif filmlerden beş tane buraya koyalım, üç tane şuradan, bir de tuz üstüne atarsak çok iyi olur demekle olmaz. Bu kendi tarihimizi kurumlarımızı da çok iyi bilmekle ancak mümkün olabilir. Çünkü o tarihi bilgi, duygu ve kültür, toplumun içinde yaşamaktadır. Adı konmasa da, bilinmese de, çarpılmış da olsa, çırpılmış da olsa vardır. O geleneğin içinden yeninin tekrar çıkmasıdır ve buna da kültürel yeniden üretim deniyor, antropolojik çalışmalarda. Ben geleneksel olanın içinde modernliği işlemek, değişimin ilahi olduğunu söylemek, çünkü değişim ilahidir. Gerek Kur'an-ı Kerim'de bu çok açık ve net olarak söylenir. Değişim ilahisi, değişim ilahi olduğu ruhla yeniyi bulmak zorundadır. Yeni de geleneksel olanla birlikte ancak bulabilir diye düşünüyorum. O yüzden ucu açık teorisi dahilinde bizim Türk geleneğinde tarikatların da yaptığı buydu. Yani yetişkin eğitimi, yaygın yetişkin eğitimi yapmaktı ve bu değişimi yakalamayı amaçlamaktı. Tarikatlar yerinde duran ve 600 yıl kıpırdamayan bir şey değildi. Onlar sürekli günlük olarak bile değişen yüzyılları devirirken değişen sistemlerdi aynı zamanda ve bence tüm çağlar ve tüm insanlar hakikate ulaşmak bakımından eşittirler. Getirilmiş bir bütünlük ya da altın çağ yoktur diye düşünüyorum. O yüzden bugün yeniden altın bir çağ yaratmak mümkündür. Ama bu ancak dediğim gibi tarihi bir

perspektifle koymak ortaya ve bizim tüm geçmişimizi unutarak değil, tam tersine onu çok iyi bilerek araştırarak bugünkü yeniyi yakalamak diye düşünüyorum ben. Orta Asya'daki arkadaşların konuşmaları Kırgızistan, Tacikistan ve Orta Asya'da çalışmış Türk arkadaşın konuşması özellikle bence çok enteresandı. Adı Doçent Mustafa Erdem beyefendi, son derece ciddi ve ilginç bir tebliğdi sunduğu, orada yaşayan biri olduğu için herhalde bunları da çok iyi söyledi. Türkiye'nin orada politika belirlemesi çok önemli, çünkü din hizmetleri sosyal kültürel alandır dedi. Yürekten katılıyorum ve bu kadar önemli alfabe değişimi de yaşayan üç ülke de dahil, önemli bir yerde Türkiye kültürel dünyasını taşımalıdır. Çünkü din kültürün içindedir. Çok önemli bir nüvedir. Din kültürle beraber vardır. O yüzden tüm kültürel sosyal alanla birlikte dini taşımak gerek batıda yaşayan üç buçuk milyon insanımız için gerek Türkiye Cumhuriyetleri için çok önemlidir ve Türkiye bunu yeni bir misyoner ruhla yapma cesaretine sahip olmalıdır diye düşünüyorum. Çok teşekkürler.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim Sayın Sevindi. Sayın Aygün, efendim 3 müzakereci arkadaşımız daha var. Diğer salonda da yemek başladı. Onu hatırlatıyorum. Sayın Aygün.

Dr. Dursun AYGÜN : Sayın Başkanım muhterem hazirun, vaizlik müessesesinde yapılacak reorganizasyon hususunda bir iki katkıda bulunmak istiyorum. Her şeyden önce vaizlerin illere ve ilçelere atanmasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyim. Büyük ilçelere ve merkez ilçelere vaiz atanmalı, ancak bunun dışında kalan küçük ilçelere kanaatimce vaiz atanmamalıdır. Küçük ilçelerde vaaz ve irşad hizmetlerini müftünün yürütmesi gerektiği kanaatindeyim, diğer taraftan vaizlerin yeterince göreve alındıktan sonra göreve tam başlamadan önce çok ciddi bir hizmet içi eğitime tabi tutulması gerekmektedir. Aynen müftülükte, müfettişlikte olduğu gibi, birkaç sene eğitilmeli, ancak bu efendim temel İslâmi bilimlerle birlikte vaizlik müessesesinin mesleğinin gerektirdiği bütün açılardan vaizler yetiştirilmeli, sonra sınava tabi tutularak atanmalıdır. Başaralı olur ise, o mesleğe devam etmelidir. Çünkü büyük bir kitleye hitap ediyor. Eğer bir kişi fakülteden mezun olduktan sonra doğrudan halkın önüne çıkarılırsa, o kişi sadece kendi kabiliyeti ve bildiği bazı şeylerle halkın önüne çıkmakta, bu hizmeti ancak birkaç sene kendi imkânları kabiliyeti doğrultusunda çalışarak iyi bir hizmet sunabilir noktaya belki gelebilmektedir. Bu bakımdan mutlaka vaizlerin göreve henüz başlamadan önce çok ciddi bir eğitime tabi tutulması gerektiği kanaatindeyim. Tabii ki, vaizler daha ziyade illere atanmalı ve kendilerine her türlü imkân tahsis edilmeli, araçlardan yararlandırılmalı ve kaynak eserlerden mutlaka yararlandırılması cihetine gidilmelidir. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim Sayın Aygün. Sayın Kemal Güran.

Kemal GÜRAN : Teşekkür ederim Sayın Başkan. Ben önce Doç. Dr. Mualla Selçuk hanımefendinin tebliği ile ilgili anlayamadığım veyahut da belki yanlış anladığım bir hususu ifade etmek istiyorum. Sayın Selçuk, nasihat eden kişi mevkiinde bulunan uygulaması yerine irşad ihtiyacı içindeki ferdin kendi çabasıyla dini konularda aydınlanması gerekir gibi bir anlam çıkarmaya çalıştım ben tebliğin özünden, hadiste ise din nasihattır deniyor. Peygamberler kendilerini tanıtırlarken, ben sizin için güvenli bir nasihatçıyım

diyor ve bugün buradaki müzakerelerin genel omurgasını da hep nasihat eden kişi, nasihat eden kişinin özellikleri, nasihat eden kişinin dikkat etmesi gereken hususlar üzerine inşa ettik hep, müzakerelerin genel çerçevesi bu istikamette devam etti. Halbuki bunun tersine çevrilir gibi bir anlam çıkardım ben Sayın Selçuk'un tebliğinden. Yanlış anladıysam tashihini, yanlış anlamadıysam tebliğin özünü ifade eden sebebi anlamak istiyorum. İkincisi Harun Özdemirci beyefendinin tebliği ile ilgili olarak bir sorum var. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın önümüzdeki bir yıl veya 5 yıl için başkanlığın basılı, sesli ve görüntülü yayınlar için hazırlanmış bir plan ve programı var mıdır? Varsa kısaca nedir? Üçüncüsü de biliyorsunuz, Türkiye demokratik bir ülke. Tabii olarak Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatında çalışan personelin de doğusundan batısına, güneyinden kuzeyine her yerde çalışma hürriyeti, görev alma arzusu söz konusudur. Fakat özellikle geçmiş yıllarda yetişmiş arkadaşlarımızın yöresel özellikleri Türkiye'de din hizmetinin verilmesinde birtakım problemler ortaya çıkardığını düşünüyorum. Mesela İzmir'de yetişmiş bir din görevlisi arkadaşımızın Mardin'de görev yapması, Mardin'de yetişmiş bir din görevlisi arkadaşımızın bu vaiz olabilir, hatip olabilir, müezzin olabilir, imam olabilir, mesela İstanbul'da görev yapması birtakım problemler meydana getiriyor diye düşünüyorum. Hatta, hatta bu hususun bazen bir il içinde dahi dikkate alınması gerektiği kanaatindeyim. Mesela Beypazarı'nda yararlı olacak bir görevlinin, icabında Haymana'da yararlı olamayacağını düşünmek mümkündür. Kocatepe camiinde yararlı olabilecek bir görevlinin icabında Ankara'nın ücra bir mahallesinde, varoşunda yararlı olamayacağını düşünmek gerekir diye düşünüyorum. Bu açıdan bakıldığında uygulamanın ortaya çıkardığı problemler konusunda bir uygulamacı olarak, bir ilçe müftüsü olarak Avni Kurt hocamın neler düşündüğünü anlamak istiyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Nizamoğlu buyurun.

Rıdvan NİZAMOĞLU: Sayın Başkan teşekkür ederim. Profesör Said Ramazan El-Butti üstadımızın akıl, vahiy ilişkisini, göz ışık ilişkisine benzetmesine küçük bir katkı, ek yapmak için söz aldım. 1970-71 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Profesör Muhammed Hamidullah, dersler, konferanslar verirdi. O derslerin birinde şöyle bir benzetme yapmış idi. Hocamızın ifadesi aynen olmayabilir, fikir olarak ben arz ediyorum. Hocamız demişti ki, "Vahiy elektrik akımı gibidir. Kaynağı Cenab-ı Hak'tır. Onu bize nakleden ampuller gibi peygamberlerdir. Ama peygamberlerin nasıl ampullerde watt farklılıkları varsa, peygamberler de farklı yaradılıştadır, kabiliyettedir. Kimi nebidir, kimi resuldur, kimi bütün âlemleri aydınlatır, kimi muhitini aydınlatır. Bu elektrik akımının aydınlatması ve enerji vermesi gibidir. Bizim peygamberimiz de en yüce peygamberlerin başında gelir. Büyük peygamberdir, en büyük peygamberdir, en yüksek watlı bir ampül gibi âlemlere rahmettir. Âlemleri aydınlatmak için gelmiştir ve âlimler de ilim adamları da kendilerini peygamberlerin mirasçıları kabul etmeli ve dünyayı aydınlatmalı, hem de elektrik gibi enerji vermeli, güç vermeli, böylece insanlık bunun aydınlatmasıyla, enerjisiyle, gücüyle huzura, feraha kuvaşmalıdır" demişti. Ben bunu dikkatinize arz ediyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim Sayın Nizamoğlu, Efendim sorular bitmiştir. Şimdi cevap istenen arkadaşlarımıza sırasıyla söz veriyorum. Profesör

Ramazan El Butti.

Prof. Dr. Said Ramazan EL-BUTTİ : Sanıyorum şu noktalarda hemfikiriz: Eğer Kur'an veya sünnette açık delil olan bir nas var ise içtihad olmaz. Eğer delil olarak açık olmayan bir nas var ise veya hiç nas yok ise içtihad var demektir ve yine sanıyorum ki Ömer Bin Hattap'ın bu ilkeye muhalefet etmediğinde de hemfikiriz. Ömer, Peygamberin "şüphelerle hadleri uygulamayınız" manasındaki hadisi uyguladı, yoksa mesele sadece açlık yılında hırsızın elinin kesilmesinin durdurulması değildir. Eğer çocuk babasından, karı kocasından ve koca da karısından çalarsa şüphe düşer ve had kalkar.

Evet, içtihad din midir, değil midir? Sorusuna gelince dikkat et efendim. Ben kendi nefsim hakkında içtihad ettiğimde, bu, Allah'ın bana yüklediği dini bir vecibedir. Kıblede içtihad ettim. Acaba böyle miydi, yoksa şöyle mi? İçtihad yolu ile kıblenin böyle olduğunda hidayete vardım. Nefsim hakkında içtihadım dindir, ama başkasının hakkında eğer o başkası müçtehid ise benim içtihadım onun hakkında din değildir. Çünkü onun da içtihadda bulunması gerekir ki içtihadı da benim içtihadım gibi kendi hakkında din olur. Mukallitlere gelince, Allah'ın şu sözleri onlara uymaktadır: "Eğer bilmiyorsanız zikirden sorunuz" yani müçtehidlere sorunuz. Şu halde müçtehid için içtihad dindir, ancak burada çok ince bir felsefi nokta vardır. İçtihadın toplamı dindir, yoksa her içtihad din değildir. Yani benim mukallit, içtihadi görüşler toplamının dışına çıkmamam lazım. Onun dairesinde kalmam lazım.

Benim için Allah'ın hükmü budur. Yalnız şunu, bunu ve onu takip etmem lazım, birinci sorunun cevabı kısaca budur.

İkinci sorunun cevabı: Bana Şatibi'yi hatırlattınız efendim ve ben de ona sığınacağım. Şatibi diyor ki: "Naslar çıkarlardan ayrılmış bir kol değildir, çıkarlar nasların bir koludur. Bir kol olan çıkar için asıl olan nasları aşmam caiz değildir." Evet muamelelerden bahseden naslar nedenleri ile ölçülmekte, nadanları kendisine ekilidir. Bu nedenle nas gölgesi altında neden vasıtası ile hareket ediyorum. Muamele ile ilgili naslarda içtihadda bulunurken ben onun dışına çıkmam, ancak ibadet ile ilgili naslarda gözü kapalı teslim olduğumuzda hemfikiriz. Çünkü Allah öyle hükmetti. Daha fazla uzatmak istemiyorum. Teşekkürler.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Efendim, Mualla Hanım Cevap verecek misiniz? Lüften.

Doç. Dr. Mualla SELÇUK : Efendim ben de teşekkür ediyorum. Tebliğim ile ilgili katkıda bulunan katılımcılara. Sayın Güran beyefendi buradalar. Çok doğru anlamışsınız. Bir yanlış anlama söz konusu değil, ben de aynı şeyleri söyledim. Yalnız şurada bir hatırlatma geliyor gündeme, o da şu, irşad eden ve irşad edilen, yol gösteren, kendisine yol gösterilen, eğiten, eğitilen bu karşılıklı bir ilişki, karşılıklı bir iletişim, karşılıklı bir bilgi alışverişi. Bu süreçte muhatabın tanınması, muhatabın merkez alınması gerektiği noktasına ben işaret ettim. Yoksa söylemek istediğim boyutu tersine çevirmek değildi. Gelenekte yaptığımız hep yol göstermek, hidayete erdirmek, anlatmak, açıklamak, ama kime. Karşımızdaki kim. Bunun ne kadarını anlıyor, benim tebliğim çerçevesindeki soru ise ne kadarına bunun ihtiyacı var. Bu literatürde söylediğimiz "....." ilkesinin eğitim diline dö-

nüşmüş ifadesidir. Bireyin kendini keşfetme sürecinde ona katkıda bulunma ifadesi. Teşekkür ediyorum, kendimi daha iyi anlatma fırsatı verdiniz.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim Sayın ÖZDEMİRCİ.

Harun ÖZDEMİRCİ: Teşekkür ederim sayın Başkan. Sayın Kemal Güran hocamızın bize yöneltmiş olduğu bir soru vardı. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınlarıyla ilgili bir beş yıllık plân program var mı diye? Kemal Güran hocamız bilirler ki, uzun Diyanet tecrübesi olan birisi ve Diyanetin mevzuatını da bilen birisi. Yayın Dairesi yapacağı her türlü plan ve programla alakalı hizmetlerini, yapacağı faaliyetlerini, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun kararlarına iktiran ettirmek zorundadır. Dolayısıyla Din İşleri Yüksek Kurulunun kararına iktiran etmek üzere hazırlamış olduğumuz bir planımız vardır. Bir programımız vardır. Bu karar henüz çıkmamış olduğu için de kesinlik kazanmış olduğunu söyleme imkânımız yoktur. Ve burada da karar çıkmadan bir açıklama yapma şansımız da yoktur. Ancak tebliğimde Diyanet İşleri Başkanlığımızın ileriye dönük yapacağı faaliyetlerle ilgili ipuçları vardı ama zaman darlığı açısından bunları dile getirme şansı bulamıdık. Tebliğimizde bunlar da yer alıyor. Arz ediyorum efendim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim, Sayın Kurt. Bir suali vardı, Kemal Bey'in sorduğu sual galiba değil mi?

Avni KURT: Değerli hocam, bizim de çok eskiden hitabet derslerimize giren çok uzun yıllar önceden beri tanıdığım, saygı duyduğum bir hocamdır. Hocam benim anladığım kadarıyla bir yere bir görevli alınırken, bu imam olabilir, müezzin olabilir veya daha üst görevde arkadaşlar olabilir. Bunları planlarken onların sosyal yapılarına, kültür seviyelerine bilgi seviyelerine bakılarak yapılmasında fayda yok mudur? Mutlaka fayda vardır. Öyle olması gerekir. Bazı camilerimiz var ki, orada maharetli ezan okuyacak müezzinler aramaktayız. İmam tayin ederken de hutbeyi çok güzel okuyabilen, cemaatını tatmin edebilecek görevliler seçme durumundayız. Zaten bunu da müftülüklerde sınav komisyonlarında yapıyoruz. Bunu uyguluyoruz. Ancak mesleki yönden görevlilerin iyi yetişmesi, sadece müftülüklerin de bir görevi değildir. Hatta müftülüklerin buna imkânı da yoktur. Bunu yaparken ben tebliğimde değindim. İmam Hatip Lisesi mezunları içerisinden görevliler seçerken çoğu arkadaşımız, çoğu gencimiz üniversite sınavına girerek değişik fakülteleri kazanıp o fakültelere gitmekteler. Üniversite sınavını kazanamayanlar içerisinden de biz imam ve müezzin seçmekteyiz. Okul hayatlarında cemaatın önüne geçmeyen, o psikolojiyi yaşamayan gençleri biz bir sınavla hemen imam hatip yapıp müezzin yapıp göreve atıyoruz. Bunlar hem kendileri açısından hem cemaat açısından, hem de din hizmetlerinin sunulması açısından, yeterli olamıyorlar. Bunun yanında 17-18 yaşına gelmiş bir genci sınavla göreve alıyoruz. Memleketinden uzak bir yere atıyoruz. Orada bu gencin nasıl yaşayacağını, nasıl hizmet vereceğini de pek hesaba katmıyoruz. Bunların yanında tebliğ görevini yapan insanlar, bu seviyedeki insanları değerlendirirken imam-müezzin açısından, vaiz-müftü açısından, bu tebliğ işinin bir temsil işi olduğunu da göz ardı etmememiz gerekiyor. Temsil hizmetlerine ayrılan imkânları, verilen imkânlar, sunulan imkânlar, tebliğ görevini ifa eden görevlilere de tanınmalı. Bence din görevlilerinin saygınlığı, hizmetin verimliliği kendilerini topluma kabul ettirmeleri açısından

bu çok önemli bir unsurdur, özellikle de raporda yer almasını da hasseten istirham ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ediyorum. Değerli delegeler bugünkü otorumumuz sona ermiştir. Hepinize saat 09.00'dan bu yana ara vermeksizin gösterdiğiz sabırdan dolayı şükranlarımı arz ediyorum. Çok verimli bir toplantı olmuştur. Komisyonumuzun raporunu müzakere etmek üzere saat 16.30'da biraz geç yaptığımız için 16.00 demiştim ama bir yarım saat daha sizden müsaade istiyoruz. Saat 16.30'da yine bu salonda toplamak üzere hepinize afiyet olsun efendim.

.....

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Din Şûrası Tüzüğünün 9. maddesi gereğince, şu andan itibaren yapacağımız müzakerelerde hem müzakerenin hem maddenin sonunda yapılacak oylamalarda sadece şûra delegesi olan arkadaşlarımız oy kullanabileceklerdir. Şûra üyelerinin isim listesini buradan okuyorum, hem de bir anlamda yoklama yapmış olacağım.

Lütfi Doğan	Ali Bardakoğlu	Recep Hakkı Akakuş
Süleyman Ateş	Mustafa Sinanoğlu	İsa Saim
Prof. S.Toprak	Prof. Ali Yılmaz	Mehmet Köse
Münir Koştaş	Prof. Beyza Bilgin	İsmet Selim
Necati Tayyar Taş	Prof. Ali O. Koçkuzu	Hüseyin Atay
Mehmet Maksudoğlu	Prof. Mehmet Erkal	Prof. Bekir Topaloğlu
Prof. Celal Kırca	Avni Kurt	Mustafa Ateş
Prof. Saim Yeprem	Mualla Selçuk	Rıdvan Çakır
Prof. Hamza Aktan	Sabit Şimşek	Halit Güler
Dr. Fahri Demir	Bülent Acar	Didâr Eser
Prof. İ.Kafi Dönmez	Harun Özdemirci	Nurettin Höcük
Prof. Kemal Sandıkcı	Abdullah Tümsek	Yakup İskender
Prof. Abdülkadir Şener	Mehmet Kervancı	Osman Barış
Yaşar İşcan	Kemal Güran	Zeki Arslan
Abdurrahman Kahyaoğlu	Hulusi Kılıç	Mehmet Özcan
Hayrettin Karaman	Rıdvan Nizamoğlu	Hasan Ş. Sancaktar
Seyfettin Yazıcı	İsmail Öner	Lütfi Şentürk
İrfan Yücel	Şükrü Özbuğday	Sami Uslu

Zaten imzalanacak şûrada, ben sadece delege arkadaşlarımızın şûra üyesi olan arkadaşlarımızın belirlenmesi açısından, bunları okudum. Diğer arkadaşlarımız sadece dinleyici sıfatıyla komisyonumuzda bulunacaklar.

Efendim komisyon olarak, görevlendirmenin sonucu burada oturan arkadaşlarımız şöyle bir taslak hazırladık. Bu taslak, sizlerin de bildiğiniz gibi kesinlikle nihai bir taslak

değil, sadece görüşmelerimize bir yön vermek üzere hazırlanmış olan bir müsveddedir. Burada teker teker maddeler üzerinde görüştükten sonra, gerekli önergeler verilip bunlar da dahil edildikten sonra kararlaştırılacak olan nihai metin onaylanacak ve ondan sonra da her bir maddenin teker teker onaylanmasından sonra, yarınki genel kurula imzalarınızla birlikte intikal ettirilecektir.

Dini konularda toplumun aydınlatılması ve dinin farklı yorumlanmasından kaynaklanan problemler ve çözüm önerileri komisyonu raporu: T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı 2. Din Şûrası dini konularda toplumun aydınlatılması ve dinin farklı yorumlanmasından kaynaklanan problemler ve çözüm yolları komisyonu, 23 Kasım 1998 Pazartesi günü saat 14.00'te toplanmış ve Din Şûrası Tüzüğü'nün 9. maddesi uyarınca, kendi üyeleri arasında yaptığı seçimle komisyon başkanlığına Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı'yı, Başkan Yardımcılığına Prof. Dr. İbrahim Çalışkan'ı Raportörlüklere de Harun Özdemirci ile Necati Tayyar Taş'ı seçmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı 3 Mart 1924 tarihinde 429 sayılı kanunla Başbakanlığa bağlı bir teşkilat olarak, İslâm dininin ibadet, inanç ve ahlâk esaslarıyla ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek amacıyla kurulmuştur. Buna göre, dini konularda toplumu aydınlatmak, başkanlığın kanuni görevidir. Başkanlık, bu görevi yurtiçi ve yurtdışında vaaz ve irşat hizmetinde bulunmak, halka açık konferanslar düzenlemek ve bunları yazılı, sesli ve görüntülü yayınlar gibi günümüzün gelişen araç ve gereçlerinden de yararlanmak suretiyle yerine getirmektedir. Ayrıca küreselleşen dünyada yüksek teknolojiye rağmen mutluluğu bir türlü yakalayamayan günümüz insanı, dine daha fazla yönelmektedir. Bu durum, dinin yorumlanması konusunda da ciddi bir hareketlilik doğurmuştur. Neticede, yaklaşım biçimlerine ve kültürel birikimlere göre, farklı yorumların ortaya çıktığına şahit olunmakta ve bu da bünyesinde bazı önemli sorunlar taşımaktadır. Onun içindir ki, 2. Din Şûrasında komisyonumuzun gündemini ağırlıklı olarak İslâm Dini'nin anlaşılması ve yorumlanması, din-devlet ilişkisi ve irşat konuları teşkil etmiştir.

56 Üye 4 temsilci ve 53 davetli olmak üzere, toplam 113 kişiden oluşan komisyonumuz, şûra sekreterliğince hazırlanan program çerçevesinde 23-25 Kasım 1998 tarihleri arasında sunulan 52 tebliği zamanın fevkalade kısıtlı olmasına rağmen müzakere ederek aşağıdaki hususların şûra genel kuruluna arzını kararlaştırmıştır.

1) İslâm diğer semavi dinler gibi iman, ibadet ve ahlâk esaslarını içermektedir. Dinin asli unsurlarından olan iman, dinin Allah'ı tanıma ve bilme, ibadetler, Allah'a itaat ve ahlâk ise onu sevme boyutunu oluşturur. İnsanların aralarındaki ilişkilerini normatif olarak düzenleyen.... ise, dinin tanımında ve unsurları içinde yer almamakla birlikte, genel olarak dinin üç temel esasından her biri ile ayrı ayrı bağlantılıdır. Bu açıdan, hukuki düzenlemeler başlı başına bir amaç değildir. Özellikle ahlâki ve toplumsal hükümlerin değişik zaman ve zeminlerde gerçekleştirilmesine hizmet eden normatif düzenlemeler oldukları için, değişmeye ve dolayısıyla insanın belirlemesine açıktır. Bundan dolayıdır ki, hukukun şekli yönü, mahiyeti itibariyle akıl üstü olan dinin kapsamında yer almamıştır. Dolayısıyla, Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan olaylar ve oluşumlar, din ile özdeşleştirilmeden bireyin iradi faaliyetleri olarak değerlendirilmelidir. Bu, fıkhın bilgiyi tabileş-

tirme süreci niteliği taşıdığı, bilgiyi kutsallaştırma ve bilgiye değişmezlik kazandırma gibi bir gaye ve işlevin bulunmadığı anlamına gelir.

2) Değerli arkadaşlarım tamamen okuduktan sonra her birini teker teker müzakere edeceğiz.

İnsanların gerek dini anlamada ve yorumlamada, gerekse din dışı sayılabilecek alanlarda farklı şekillerde düşünmeleri ve buna dayalı olarak farklı çözümler üretmeleri kaçınılmazdır. Bu sebeple, hayatın içinden kaynaklanan problemlerin, hayatla parelel olarak anlaşılması gerekmektedir. Problemlerin çözümünde Kur'an esas olarak alınmalı, ancak Kur'an'ın anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır. Ayrıca nasların karşısında sahih sünnetin konumu iyi tespit edilerek tarihsel bir kimlik içerisinde değerlendirilmeli, değerlendirilmesi durumunda akıl ile naklin çatışması kendiliğinden ortadan kalkalacaktır.

Bu anlayış çerçevesinde çalışmalar yapmak ve bunları kısa sürede sonuçlandırarak kamuoyuna sunmak görevi, devletin anayasal kurumlarından olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncelikli görevi olmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu hususdaki çalışmaları, istismarcı zümrelerin ortaya çıkmasını ve halkımızın yanlış yönlendirilmesini önleyecektir. Gerçek din anlayışının halkımıza sunulması, dinin özüne ulaşmamızı engelleyen her türlü batıl inanışlardan, hurafelerden ve kutsallaştırılmış bidatlerden arındırılmasını da sağlayacaktır.

3) Din ile devlet arasındaki ilişkilerin insanlık tarihi boyunca çok olumlu ve yumuşak olduğu söylenemez. Özellikle Avrupa'da yeryüzünde ilahi hükümranlığı temsil eden kilise ile siyasi egemenliğin mümessili durumundaki yöneticilerin çekişme ve çatışmaları, kilise ile devletin başka bir ifadeyle din ve dünya ilişkilerinin kesim hatlarının belirlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaçtan doğan laik rejim, dünyevi gücü temsil eden devletin de ruhani gücü temsil eden kilisenin de kendi bünyelerinde tam anlamıyla hür ve serbest olmalarını öngörmüştür. Buna göre, sosyol-politik ve pozitif hukukun kabul ettiği evrensel bir nitelik taşıyan bir değer hükmündeki laiklik, dinlerin yerini alacak yeni bir doğmalar sistemi, siyasi ve ideolojik bir dayatma aracı, vatandaşlar için de kabulü zorunlu bir iman olamaz, olmamalıdır. Esasen egemenliğin beşeri kaynağının, beşeri irade olduğunu ifade eden laiklik, dini ortadan kaldırmaz. Onun içindir ki, laiklik bir amaç değil, toplumun birlikte uzlaşma içinde yaşama yöntemi demek olan bir araçtır. Zaman içinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenebilecek olan laikliğin içeriğinin tam olarak doldurulabilmesi ve konunun evrensel ve mahalli boyutlarının belirlenebilmesi için, ilahiyat, hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimcilerinin bir araya gelerek ortak çalışmalarda bulunması ve bu işin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca koordine edilmesi isabetli olacaktır.

4) İrşat, çok geniş topluluk ve alanlara sunulan önemli bir hizmettir. Bu sebeple, irşadın coğrafi bölge, ekonomik kalkınmışlık veya geri kalmışlık, eğitim ve kültür seviyesi ve benzeri hususlarla yakın ilgisi bulunmaktadır. Bütün bu özellikleri gözönünde bulunduracak bir irşat metodu belirleyecek ve aynı zamanda irşadı geleneğimizin hikmet sahibi insanın eseri olarak ortaya koyacak bir dinsel danışma ve rehberlik enstitüsü Diyanet İşleri Başkanlığın'ca kurulmalıdır.

5) Dinin sadece kitap ile anlatılamayacağı gerçeğinden hareket edilerek, internet ara-

cılığı ile aile ve çocuklara çizgi film, CD oyunları vb. yollarla dinin eğlendirirken öğretilmesi yoluna gidilmesi, bu konuda verimliliğin artırılabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca alan çalışmaları yaptırılması, bunun sonucunda doğacak ihtiyaca göre eserler yazdırılması, sesli ve görüntülü yayınlar yapılması uygun olacaktır.

6) Halkımızın dini konularda aydınlatılması konusunda, ilahiyat fakülteleri ve din öğretimi genel müdürlüğü ile yapılan ortak çalışmaların devam ettirilmesi ve kurulan komisyonların daha verimli çalışmalar ortaya koyabilmeleri için gerekli titizliğin gösterilmesi yerinde olacaktır.

7) Bağımsız ve muhtar Türk Cumhuriyetleriyle Türkiye dışındaki müslüman topluluklara irşat hizmetlerinin daha etkili yapılabilmesi için, çok sayıda kurslar, okullar ve ilahiyat fakülteleri açılması, ayrıca türlü yaş ve seviyelerdeki insanlara hitap eden yazılı ve görsel yayınların bu ülkelerde yapılacak olan çalışmalardan sonra hazırlanmasının uygun olacağı, bunun yanında bu ülkelere gönderilecek olan din görevlilerinin bölgenin yerleşik din görevlileri ve insanıyla uzlaşması, uzlaşmacı bir tutum içerisinde bulunması yararlı olacaktır. Bu husus Diyanet İşleri Başkanlığı'nca mutlaka gözönünde bulundurulmalıdır.

8) Gelişen yeni teknolojinin özellikle görüntülü ve sesli yayınların uluslarası boyutlarda yapılabilmesinde, yüksek maliyetleri gerektirdiği bilinen bir husustur. Bu nedenle, yayın hizmetlerinde yararlanılan mevcut imkanların yanında yeni kaynakların oluşturulması için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yeni idari ve hukuki düzenlemelerin yapılması yerinde olacaktır. Saygılarımızla arz ederiz.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Efendim, şimdi usul itibariyle maddeler üzerinde söz almak isteyen arkadaşlarımızı tekrar buraya kaydediyoruz ve kendilerinden, görüşlerinden hemen sonra birer önerge vermelerini rica ediyorum.

Efendim, temcilcilerimiz ve davetlilerimizin söz hakkı yok. Bunu özür dileyerek beyan ediyorum. Sadece oy kullanacak ismini okuduğumuz üyeler söz alarak, fikir beyan edecekler ve önerge verebileceklerdir. O önergeler de burada değerlendirilmek suretiyle tekrar oylarınıza sunulacaktır.

- Sayın Başkan, o fotokopi olurken bir taraftan da biz vakti boşa geçirmemek için, o konuşulan konulardan seçeceğimiz üç-beş cümleyi.... Ali Bey kaleme alırsa, onlar da ek olarak gönderilir, böylece hem müzakere zamanı güzel kullanılmış olur, hem de arkadaşlarım iki gündür konuştuğumuz konulardaki madde haline gelmesini arzu ettikleri cümleler de buraya gelmiş olur.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : Değerli hocalarım, sayın delegeler, az önce hocamın ifadesi herhalde yanlış anlaşılmış olacak. Tüzüğümüze göre, davetlilerimiz de müzakerelere katılabiliyorlar, görüş beyan edebiliyorlar, teklifte bulunabiliyorlar, ancak oy kullanamıyorlar. Bu bakımdan divanın zor durumda kalmaması için görebildiğim kadarıyla, diğer komisyonlarda bulunan hocalarımızın da şu anda bizim komisyonumuza teşrif ettiklerini görüyoruz. Oylama konusunda bu isimlerin dışında bir katılımın olmamasını kendilerinden özellikle istirham ediyoruz. Davetli arkadaşlarımız ve temsilci arkadaşlarımız zaten oy kullanamayacaklar. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Birinci okuduğumuz maddeyle alakalı söz alan arkadaşımız var mı bekliyoruz.

- İkinci şey, laiklik. Durumların ve şartların değişmesini takdir etmeme rağmen sabah dediğim gibi demek zorundayım. Eğer laiklik şeriat hükümlerinden herhangi birine karşı değilse, laiklik reddedilmez. O istediğimiz İslâmi reayedir. Ancak laiklik şeriat hükümlerinden birine, örneğin örtünmeye karşı gelse, örneğin muamelelerdeki hadlerle ilgili şeriat hükümleri, bu durumda İslâmi görüntü ile bağdaşmadığını söylemek zorundayım.

- Teşekkür ediyorum. Ben raporun başlangıcında bir mukayese gördüm. Acaba ona lüzum var mı, yok mu diye soracağım. Yani ilahi dinlerde olduğu gibi, burda gerek yok gibi geliyor bana. Biz tek yanlı konuşuyoruz nasıl olsa. Laiklik konusunda da uzun bir giriş var belki oraya da bakılabilir, onla ilgili söyleyeceğim bu. Çünkü burada laikliğin çok güzel sade bir tanımı yapıldı. Acaba o doğrultuda gidemez miyiz diye düşünüyorum. Laiklik farklı inanç ve kültürlerin insanlarını bir arada yaşatmaya yardım ediyorsa, bu zaten İslâm'dır. Ama İslâm'da biz bunun adını koymamışız belki, şimdi adı konmuş oluyor ve de sade bir şekilde yazabilir miyiz diye düşünüyorum, biraz karmaşık gibi geldi bana, bildirim laiklikle ilgili değildi ama rapor hakkında konuştuğum için söylüyorum. Bu dinsel danışma hakkında da aynı kanatteyim. Sahibi söylemedi ama madem ki o söylemiyor, hangi dinsel danışman, bizim burada hastalarla ilgili; ruhsal yardımlarla ilgiliydi, diye algılıyorum. Mualla Hanım'ın bildirisinde. Acaba o, nasıl bir rehberlik enstitüsü olacak, belki oraya da bakılabilir. Şimdi söyleyeceğim benim arzumdur. O da insanlara her konuda farklı görüşler bildirilsin ve insanlara seçme imkanı verilsin. Tek bir görüş alınıp tek bir mezhebin görüşü alınıp dayatılmasın. Mesela Sünni görüşte öğretmenlikte, Kur'an okumak, her halükarda Kur'an okumak müsadesi açık seçik değilken, Maliki'de açık seçikse o verilsin, niçin verilmesin bunu rica ediyorum. Teşekkür ederim.

- Birinci maddede dinin anlaşılması diye bir cümle var. Onu okuyabilir miyiz? Onu tekrarlamadan..... Birde 2. maddede "Akıl ön planda tutulmalıdır." ifadesi var. Bunu akıl iyi kullanılmalıdır" şeklinde değiştirmeyi teklif ediyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Bir daha okuyorum... İslâm, iman, ibadet ve ahlâk esaslarını içermektedir. Dinin asli unsurlarından olan iman, dinin Allah'ı tanıma ve bilme, ibadetler, Allah'a itaat ve ahlâk insanın yükselme boytunu oluşturur. İnsanların aralarındaki ilişkiler normatif olarak düzenleyen.... ise, dinin tanımında ve unsurları içinde yer almamakla birlikte, genel olarak dinin üç temel esasından her biri ile ayrı ayrı bağlantılıdır. Bu açıdan, hukuki düzenlemeler başlı başına bir amaç değildir. Özellikle..... 1. maddenin aynısı.

İsmet SELİM : Şimdi orda bir nokta var, ona işaret edelim o zaman yani burda bir özdeşleştirilmemiş kavramı kullanılıyor, yani bireyin kendi iradesi falan burda şimdi bu işi yapan insanlar hadis ve âyetleri incelemeden sırf kendi iradelerine göre mi yapmışlar, burdan o mana da çıkabilirdi, müşterilerle ilgili, yani sırf kendi iradeleri, hiç özdeşleştirmemişler, hiçbir âyeti ve hadisi incelememişler, kendi iradelerine göre bu işi yapmışlar anlamı çıkabilir.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Herhalde metin önünüzde olmadığı için İsmet Bey doğru ben tekrar okuyayım, orada kastedilen husus şu..... Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan olay ve oluşumlar, din ile özdeşleştirilmemelidir, bu bir. İkincisi bunlar bireyin iradi faaliyetleri olarak değerlendirilmelidir, buradan kastedilen, birleştirildiği için bu iki cümle, belki de öyle düşünüldü.

İsmet SELİM : Bir yanlış anlamaya yol açmasın.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: İbrahim Kâfi Bey, 1. maddeyle alakalı

Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ: Öncelikle komisyonun sunacağı metnin hazırlanmasında gerçekten komisyona kolaylık sağlayan bu taslak metin için teşekkür ediyorum. Çünkü taslak olmasa yol almamız ve bir metin ortaya çıkarmamız gerçekten zor. Sayın Divan Başkanı hocamızın belirttiği gibi, burada bazı hususların müzakereleri yapılarak, ilave ve çıkartmalar yapılarak iyi bir metin ortaya çıkacağına inanıyorum.

1. maddenin metni değerli üyelerin önüne geldiğinde belki daha sağlıklı görüşme olabilecek. Şunu arz etmek isterim. Toplantılarda bizim komisyonumuzun taşıdığı başlığı dikkate alırsak, yani dinin anlaşılması farklı anlaşılmasından kaynaklanan problemler, bu tür toplantılarda bilimsel görüşlerin ortaya konup tartışılması gerçekten çok yararlı ve burada bu açıdan farklı fikirler ortaya kondu ve bunların tebliğ metinleri sanıyorum yayınlanacak, çok yararlı olacak. Fakat 1. maddede ifade edilen hukukla ilgili ifadeyi hepimiz biliyoruz ki, bu ifadenin ortaya koyduğu mana asırların sorunudur, tüm İslâm dünyasının sorunudur, dalayısıyla bu konularda çok farklı görüş ve açıklamaların gelmesi tabidir, özellikle burada hepimizin farkedilebileceği bir metinin ortaya çıkmasını ben uzak bir ihtimal olarak görüyorum. İkincisi, sayın hocamızın başta dibace kısmında belirttiği üzere, değil mi ki, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi, dini konularda toplumu aydınlatma ama tashih edersek inanç ibadet ve ahlak esaslarıyla sınırlıdır. O halde, bizim burada hukukla ilgili herhangi bir ifade koymamız yararlı ve doğru olmaz diye düşünüyorum. Çünkü buradaki ifade ne olursa olsun, bahsettiğimiz görüş sahiplerinden bir kesimin ne kadar sevimli gelirse gelsin veya ne kadar sevimsiz gelirse gelsin, bir defa şu andaki Türk hukuk sisteminin ilkeleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumuyla da uyuşmaz. Yani, devletin hukuki esaslarının veya hukuki hayatının dini esaslara göre düzenlenmesi fikrine doğru kayar, en azından okuyucular böyle algılar, bizim şûramıza ve başkanına eleştiri getirebilir. Onun için benim maruzatım, o başlangıçta, başkanlığın inançla, ibadetle ahlâkla ilgli hizmetlerine yönelik bazı açıklamalar var; onları koruyup hukuk kısmıyla ilgili hiçbirşey söylememiz daha yararlı olur diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Harun ÖZDEMİRCİ : Recep Akakuş Bey.

Recep AKAKUŞ: Sayın Divan, değerli arkadaşlarım. Din konusunda aydınlatmanın en büyük engellerinden biri şu anda Başkanlığın yasal düzenlemeden mahrum oluşudur. Kuruluş kanununun olmamasıdır. Bu bakımdan geçen I. Şûrada bu komisyonca müstakil bir madde alınmış idi. Konular arasında da din hizmetlerine kaydırılmıştı bu madde. Eğer din hizmetleriyle alakalı diğer komisyonda bu kuruluş kanunuyla ilgili bir madde alınmayacaksa, geçen şûrada olduğu gibi, bu maddeye de burada yer verilmelidir. Bu bakım-

dan, bu hususunda rapora eklenmesini şahsen teklif ediyorum. Başkanlığa bu konuda bir önergemiz var. Arz ederim efendim.

Bu komisyonda karar aldık. Sonra şûra kararının din hizmetleri bölümüne akratılmıştı önemine binaen. Yalnız şu anda eğer biz almazsak, sanki tahakkuk etmiş gibi kabullenilir, çünkü 2. Şûra kararları arasında hatta din hizmetlerine aktarılmasının sebebi de öneminden dolayıdır ve bu da gerekçe olarak bizzat söylenmişti.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Kanunun çıkarılması

Recep AKAKUŞ : Evet, Efendim.

Harun ÖZDEMİRCİ: Mehmet Erkal Bey.

Prof. Dr. Mehmet ERKAL : Teşekkür ederim. Benim 1. maddenin dışında ilavesini veya tavzihini isteyeceğim bir konu var, o da saklı kalmak üzere, 1. maddeyle ilgili kanaatımı da izah edeyim. 1. madde, de biz İslâm dininin tarifi yerine, İbrahim Bey'in görüşüne iştirak ediyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmet alanı olarak, yani bunu göstersek ve İslâm hukuku konusuna değinme ihtiyacını duymasak, toplumumuz için daha yararlı olur kanısındayım. Şurdan hareket ediyorum, biz nasıl düşünürsek düşünelim, ister İslâm hukuku diyelim, ister müslümanların yaşadığı devrin hukuku diyelim veya algılama şekli diyelim. Ne dersek diyelim, malumaliniz istilahlar, tasnihler onlarca yıl sonra yerleşiyor, onları da bir kalemde silip atamıyoruz. Hatta bugün hukuk başlangıcı kitaplarını açtığımız zaman İslam hukuku bir sistem olarak yerini almakta ve talebeye hukuk fakültelerinde ders olarak verilmektedir. Yani başka bir isimle değil. Ben sadece bu kadar söylüyorum, müsaade ederseniz diğer maddelerle ilgili görüşümü sıram geldikçe söyleyeceğim.

Harun ÖZDEMİRCİ : Sayın Bekir Topaloğlu:

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU: Efendim 1. maddeyle ilgili olarak İbrahim Kâfi Bey'in söylediklerine ben katılıyorum. Şunu ilave etmek isterim. Orada inanç, ibadet ve ahlâk dinin temel hükümleri içinde yer alıyor. İslâm hukukunun orada yer almadığını söylemek doğru değil, bir çok itirazlara vesile olur, Kur'an-ı Kerim'de yer alan her şey, Allah'ın vahyi olması açısından inanç konusu olur. Ayrıca 3. maddede galiba, laikliğin tarifi ve sınırlandırılması uygulamasıyla ilgili bağlantı kuracağım. İleride bir çalışma yapılması isteniyor. Binaenaleyh, o çalışmanın hudutlarını biz şimdi çizmemeliyiz. Orayı olduğu gibi kaldırmalıyız, o çalışma da serbest kalmalı, nasıl karar verildiyse o zaman verilir. Teşekkür ederim.

Harun ÖZDEMİRCİ : Sayın Fahri Demir.

Dr. Fahri DEMİR : 1. maddeyle ilgili söyleyeceklerimi İbrahim Kâfi Bey aynen ifade ettiler, dolayısıyla ben de....

Harun ÖZDEMİRCİ: Sayın Ali Osman Koçkuzu Bey.

Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU: Efendim ben, zaman kazanmamız açısından usulle ilgili bir hususu arz ediyorum. Şimdi benim İbrahim Kâfi Bey'in dediği gibi bu metin için teşekkürlerim var, yalnız benim anlamadığım husus şu; Alacağımız kararlar, kime hitap edecek, muhatabı kim? Eğer yönetim ise, onlara yapılan çalışmalar ve teklifler mi gö-

türülüyor, yoksa milletimiz ise, onlara Diyanet'in çalışmaları ve önümüzdeki sosyal problemlere, dini problemlere ışık mı tutuyoruz? Bu ise, o zaman benim teklifim şu; Burada üç-beş komisyon halinde bir yarım saat kadar çalışalım, ana başlıklar tespit edelim, sosyal ihtiyaçlara yahut öğretim eğitime ışık tutmak gibi konular varsa onları kararlaştıralım. Diyelim ki, bu kararımızda..... noktalar şunlar olsun. Bu konularda cümleler yazacağız. Bunları tespit etmemiz gerekiyor. Mesela üç gündür konuşulanları benim düşünbildiğim, evvel ki şûrada ben yoktum, üç gündür konuşulanlar içinde karar ittihazına elverişli noktalar hem yönetimlere, hem müslüman Türk milletine arz edilir, çünkü onların burdan bekledikleri var, kendi sıkıntıları için çözüm olmasa bile çözüme ışık tutacak teklifler bekliyorlar. Usulle ilgili bu hususu arz ettikten sonra, bir hususu ben tekrar söyleyim. 1. madde güzel kaleme alınmış, yalnız ben şöyle bir sıkıntı sezdim. Belki kanunda da yazılı, Diyanet'in görev sınırlarını belirleyen kanun da, fakat baştan beri takriben 100 seneden beri yapılan bir yanlışlık var. Bizde inanç, ibadet, muamelat, ahlâk ve zühd ayrımı bir takım açmazlara yol açıyor. Bunları daha tatlı cümlelerle, burda arkadaşlarımız bize yardımcı olur, ifade etmek suretiyle, hem ilmi üzmemek, hem de yönetimlerin ayağını bağlamamak. Mesela burada siz hukuk tabirlerinin girmemesini istiyorsanız, uzun bir cümle yerine, çünkü ucunda tam anlam münakaşası olabilir, ayrıca hayatın her safhası ondan ibaret olduğu halde, biz yavaş yavaş onları çıkarıyoruz ve bu da pek uygun olmuyor. O zaman zikretmezsiniz dersiniz ki, Hz. Peygamberden sonra vukubulan hadisat; yani bunlar günlük hayatımızla mı ilgili, ekonomik hayatımızla mı ilgili, aile hayatıyla mı ilgili, ruhani hayatımızla mı ilgili. İki hususu ben arz ediyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Değerli arkadaşlar, 1. maddeyle ilgili olarak....

Gündemle ilgili olarak bu meselede sıkıntılarım var. Ancak bir de meseleyi şu tarzda değerlendirmek zorundayız. Bu şurada geçen şûradan farklı olarak, dinin farklı yorumlanmasından kaynaklaan problemler konusu vardır ve dinin anlaşılması diye özel olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı Şûra Sekreterliği bir madde koymuştur. Farklı yorumlama ve anlaşılmayla alakalı olan hususta kim ne derse desin, önümüze itikadi konularda çıkmamaktadır. Burada çıkan mesele doğrudan doğruya hukukun günümüze aktardığı muamelatla ilgili meselelerdir. Bunu görmezlikten gelemezsiniz. Ama yüce heyetiniz diyorsa ki, arkadaş biz bunu şûranın başlığı veya komisyonun başlığı böyle olmasına rağmen, bu farklılıkların nereden kaynaklandığı üzerinde hiç durmayalım, burada fertlerin temayüllerine dayalı olmak üzere bir farklılaşma, değişik yorumlama ortama çıkmıştır diye yuvarlak bir ifade kullanalım, hukuku hiç koymayalım derseniz ben %100 katılırım ona, hiç onda tereddütüm olmaz. O zaman çok yuvarlak bir biçimde koyarsanız ifadeyi, dersiniz ki, İslâm dini şöyledir, bunu süsleyebilirsiniz, buyurduğunuz gibi tasnife gitmeden iman, ibadet, ahlâk vs. neyse bütün bunları koyarsınız. Diyanet İşleri Başkanlığı da bunu en mantıklı, en verimli, ne bileyim en çağdaş biçimde kitleye sunmalıdır dersiniz, siyasi bir cümle yazıp böylece işi bitirmiş oluruz. Ben buna razıyım ama bu işte esas vatandaşın da ya da kamuoyunun da, ya da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da beklediği bir şey değil. Yarın bu genel kurulda konuşulacak ve basına açıklama yapılacak. Bu meseleyle alakalı, farklı yorumlamaların en azından kaynaklarıyla alakalı bir işarette bulunacakmıyız, bulunamayacak mıyız, sorun burada düğümleniyor. Onun için bendenizin ve diğer arkadaş-

larımızın iki gündür burada konuşulanlar sonucunda ortaya çıkan hususlar da bu oldu. Şûrada ki, 52 tebliğ arasında belki en azından 10-12 tanesi, belki çok daha fazlası bu meselerle alakalı değil mi değerli arkadaşlar? O zaman bunları biz görmezden gelerek hiç koymayalım, hakikaten o da doğrudur, o da bir usuldür ve saygı duyuyorum. Ben altına imza atarım. Bu meseleyi yuvarlak biçimde sizler çok daha ehil arkadaşlarsınız hemen söylerseniz, hemen yazarım. Bakınız sayın Akakuş teklif etti ben hemen yazdım. Onu da oylayacağım. Girmesi lazım. 1. Şûrada yazılmış olan birşey. Anayasal bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilat kanunu bir an önce mutlaka çıkarılmalıdır, bunu 1. madde olarak teklif edelim. Bu tarzda lütfen siz yine, samimi söylüyorum, bir ifadeyi kaleme alalım, İslâm'ın anlaşılması ve yorumlanmasıyla alakalı olmak üzere, kağıt vereyim mi İbrahim Bey?

Kemal Hocam buyurun.

Şeyler gelinceye kadar sanki bir anlamda serbest konuşuyormuşuz gibi bir duruma düştük.

Kemal GÜRAN : Recep beyin teklifine paralel bir teklifi de ben hazırlıyordum. Şöyle ki; Din-devlet ilişkilerinde anayasal bir kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığı önemli bir konuma sahiptir. Başkanlığın mevcut statüsü laiklik ilkesi ile bağdaşan durumda da değildir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın statüsünün laiklikle bağdaşır hale getirilmesi için, 1. Din Şûrasında bir karar alınmış ise de, bugüne kadar hayata geçirilmemiştir. Bu nedenle, Diyanet İşleri Başkanlığı statüyle ilgili olarak, 1. Din Şûrasında alınan kararın teyidi niteliğinde bir kararın komisyon kararları arasında yer almasını arz ediyorum. I. Din Şûrasının kararı da önümde duruyor.

İşte, T.R.T. ve üniversite gibi özerk olması doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlanması gibi şeyleri içeriyordu. Onun teyidi niteliğinde. Bekir Hocam da sanıyorum tebliğinde bu konulara işaret etti. Yani onun her ne kadar I. Din Şûrasında alınmış ise de, böyle bir karar önemli, önemli bir karar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın statüsüyle ilgili olarak ve bugüne kadar da gerçekleşmemiştir. Teşkilat kanunu çıkarılırken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın böyle bir statüye kavuşturulması konusunda karara dercedilmesi.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Yalnız Kemal Hocam, dikkat etmemiz gereken bir husus var. Şimdi yanlış anlamadıysam, söylediğinizin 1. şıkkında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut konumuyla laikliğin bağdaşmadığını ifade ediyorsunuz, ikinci şıktaki özellikleri kazandırırsanız Başkanlığa, laiklikle bağdaşır mı? Şimdi hukukçuların başta Mümtaz Soysal olmak üzere hukukçuların tartıştıkları konu Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumun devlet hiyerarşisi içinde yer alması konusudur. Şimdi siz bunu hangi nitelikte olursa olsun bu hiyerarşinin içerisine koyduğunuz zaman, az özerk olmuş, çok özerk olmuş, adı şöyle olmuş, şuna bağlı olmuş, şu özellikleriyle seçilmiş noktasında onu o anlamda bir defa laiklikle bağdaştırma noktasındaki tartışmayı ortadan kaldırmaz. İki, çok dikkat etmemiz gereken bir husus var, hepimiz en azından ilahiyatçı sıfatını taşıyan hocalarız. Diyanet İşleri Başkanlığı, kendi yapmış olduğu şûrada kendi varlığını tartışmaz. Bu çok hassas bir konudur, bu konuya çok dikkat etmemiz lazım. Diyanet İşleri Başkanlığı devletin yapısı içerisindeki yerini, varlığını bizzat kendisi tartışırsa, burada

başkanlığın kendi problemleri çıkar ortaya. Ancak şûra Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu devlet hiyerarşisi içerisinde aldığı yerin niteliğini tavsiye niteliğinde, zaten şûra kararı budur. 1. Din şûrasında olduğu gibi, bunun falanca kurum gibi özerk olmasını Başkanının seçiminde farklı metodlara uyulmasını tavsiye edebilir. Ama hepimizin dikkat etmemiz gereken bir husus Diyanet İşleri Başkanlığı'mızın 2. sini başlattığı böyle güzel bir adımın gene kendi kendisini tartışmaya sokarak, böyle bir adımın 3.sünü tehlikeye sokma gibi bir riski yapacağımız tekliflerle, koyacağımız cümlelerle kendimiz ortaya çıkarmamalıyız, diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Kemal GÜRAN : Ben de teşekkür ediyorum. Yalnız benim teklifim sizin endişelerinizi ihtiva eder nitelikte değil. Konu I. Din Şûrasında görüşülmüş ve o endişeler mülahaza edilmeksizin, karar haline dönüşmüştür. Ben teyidini talep ediyorum. Gerekçelerim doğru yanlış olabilir.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sizin o teklifinizden 1. kısım hariç diğeri Recep Bey'in söylediğidir. Bunu ona ekleriz ama sayın Çalışkan burada haklıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumu ile laiklik arasında bir münasebet aramanın, benim kanaatimce ne yeri ne zamanıdır. Kaldı ki, laiklik dediğimiz ilke, batılı anlamda meseleyi alırsanız doğru, Türkiye'de belki Diyanet İşleri Başkanlığı'na yer bulamazsınız ama her ülkenin kendisine göre bir laiklik anlayışı vardır ve olmalıdır, çünkü değişkendir, laiklik her ne kadar evrensel bir mahiyet arz ediyorsa da zaman içerisinde, toplumların şartlarına göre de değişir. Bu açıdan, onu hiç buraya koymayalım ama sizin söylediğiniz, elbette teşkilat kanunudur. I. Şûrada ifade edildiği gibi özerk hale getirilmesi seçim yapılması Cumhurbaşkanlığına bağlanması gibi hususlar önemli.

Kemal GÜRAN : Benim talebim o.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Değerli arkadaşlar, üye sayısı zaten çok üye olmayan arkadaşlarımız lütfen şey yapmasın. Hocam buyrun.

Lütfi ŞENTÜRK: İbrahim Bey'in söylediğine katılıyorum. Şu açıdan katılıyorum. Din Şûrası tüzüğünün 1. maddesinde, şûranın ne ile ilgileneceği belirlenmiş. Başkanlığın kanunla da görevleri belirlenmiş İslâm dininin itikat, ibadet ve ahlâk esaslarıyla ilgili işleri yürütme diye sınırlandırılmış. Böyle olunca bu hizmetleri yani bu üç maddeyle ilgili Başkanlık hizmetlerini sürdürürken daha başarılı daha verimli nasıl hizmet edebilir, bu hizmetleri yaparken karşılaştığı problemler nelerdir, bu problemler nasıl giderilir. Öyle zannediyorum ki, Şûra bu konularla yani bu üç maddeyle ilgili olarak görüş ve tavsiyede bulunmalı, bunun dışına çıkmamalı diye düşünüyorum. Çünkü kanunla da zaten Başkanlığın görevleri bu şekilde sınırlandırılmış bulunmaktadır. Şûra tüzüğü de buna amir durumdadır. Takdir yüce heyetindir. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Ali Bey, buyrun efendim.

-Teşekkür ederim. Ruhi hocam, sizin 1. maddeyle ilgili açıklamanızdan sonra benim, şöyle algıladım meseleyi, özellikle peygamber efendimizden sonraki düzenlemelerde birçok ihtilaflar vardır. Bu ihtilaflardan dolayı biz kolaya kaçmış, hukuki düzenlemeleri tamamen dışlayalım gibi bir anlayış sezdim. Acaba yanlış mı sezdim bence, bu hukuki düzenlemeleri tamamen İslâm dininin dışında göstermek en azından birçok ihtilafa sebep

olacaktır. Zaten Şûra'nın ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevleri arasında da yer almadığına göre, umumi olarak kaanat de o yönde bence hukuku dışlayan İslâm dininin dışında gibi gösteren cümleler pek uygun olmaz, diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Demek ki, biz yani tebliğ sahibi arkadaşlar da, ben de ifade edememişiz. Orada hukukun dışlanması diye bir durum sözkonusu değil, olamaz. Orada kastedilen husus din ile özdeşleştirilmesi hadisesi. Hukuk dediğimiz beşeri iradenin ortaya koyduğu bir düzenlemedir ve normatif olarak beyinsel faaliyetin sonucudur, bir kural getiriyorsunuz. Bu, bireyin içinde bulunduğu şartlara göre getirilmiş olan bir düzenlemedir. Kaynağı elbette ki, Kur'an-ı Kerim ve sünnettir, ben ona bir şey demem, buna bir itirazım yoktur. Ama mevcut olan düzenlemeyi siz din ile ilahileştirir ve bunu siz kitabın ve sünnetin önüne geçirmeye kalkarsanız, o zaman zaten ihtilaf oradan doğuyor ve yorumdaki kavgalar ve farklılıklar oradan çıkıyor. Orada kastedilen husus bu, belki tam olarak ifade edememiş olabiliriz.

Yani özdeşleştirmek belki tam olarak doğru değil de, bütün bunları biz bunu yayınladığımız zaman, izah edilmesi, anlatılması mümkün değil, nasıl algılanacak, ihtilaflara neden olabilir, tartışmalara neden olabilir gibi geliyor bana. Bir de Şûra'nın ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevinin de dışına çıkmış olur muyuz acaba diye endişe taşıyorum. Teşekkür ederim.

- Hocam o zaman birşey arz edeyim. Zatialinizin fikirlerine bende aynen katılıyorum. Burada bir başlık yer almışsa, onu görmezlikten gelip temas etmemek de doğru görünmüyor bana. Ancak takdir ederseniz ki, böyle sıkıntılı bir konunun bir celsede belli bir ifadeye bağlanması kolay değil. Ben bilimsel kanaatimi de arz ediyorum. Aslında ülkemizin din bilimleriyle uğraşan kesiminin resmi platformda bu konuyu ilk defa ele almış olması söz konusudur. Bundan önceki, hep böyle özel çalışmalar düzeyinde kalmıştır. O halde, bizim bu toplantıda, bu şûrada bu konunun önemine dikkat çekmemiz bile yeterlidir ve önemli bir katkıdır, konunun önemine dikkat çekmemiz, bu yönde ciddi çalışmalar yapılması gerektiğini vurgulamamız yeterlidir. Bundan sonra bu devam eder, kolay kolay da bitmez. Ama hemen bir oturumda bu konuda bir kanaate varabilmek, onu ifadelendirebilmek daha doğrusu kolay değildir. Eğer uygun görüyorsanız, burada biz 1. maddede dinin anlaşılması ve yorumlanması konusunun önemine dikkat çeken ve bu yönde ciddi çalışmalar yapılması gereksinimini ifade eden bir cümle koyalım, bir paragraf koyalım, bir dilekte bulunalım. Ama kesin sonuca bağlamak istersek, sanıyorum bu bugün de bitmez, yarınki toplantıda da bitmez. Onun için ben sizlerin divan olarak vaktinizi de israf etmemek açısından, ayrıntılara girmek istemiyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet KERVANCI : Sayın Hocam, metnin yanlış anlaşılması konusunda bir endişem var. Sadece o noktada arz etmek istiyorum. İbadetler, Allah'a, itaat ve ahlâk ise onu sevme boyutunu oluşturur. Ahlâk yönünden kusurları olan kişilerin Allah'ı sevmediği ifadesi yorumu çıkarılabilir mi, o nokta da bir endişem var. Bilemiyorum yani, medyanın meseleyi değerlendirmesi çok farklı oluyor da bu gibi şeylerde.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Bu konuda ben size katılıyorum size de ancak şu vardı, burada kastedilen sayın Bardakoğlu'nun tebliğinde ve sayın Onat'ın tebliğinde,

benim notlarımda onlar var, şimdi buradaki iman, ibadet ve ahlâk meselesi, doğrudan doğruya dine yönelmiş olan bir şeydir. Cemiyete yönelik bir tarafı üzerinde durulmuyor burada. Farklı olan şey o, orada hayata aksettirme durumu söz konusu olduğunda, onun yönlendirilebileceği istikametleri belirliyor.

Mehmet KERVANCI : Orada bir itirazım yok. Sayın hocam anlama bakımından ve yorum bakımından endişemi ifade ettim sadece.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Değerli dostum, katılıyourm. Zaten şûrada komisyon görüşmeleri sonundaki en zor kısmı bizim şu andaki işimizdir. Çünkü, hele hele bizim komisyondaki 52 tebliği siz 3-5 maddeye sıkıştırma durumunda kalacak olursanız ve konuşulan bu konuların hepsi de üzerinde ittifak edilememiş hususlar olursa, bu iş alabildiğince zorlaşıyor. Onun için burada sizlerin, sadece bir at oynatacak, yanlış olsa ki, doğru olduğu iddiasında değilim, ben kesinlikle yazdıklarımızın, nihai olarak da böyle olacaktır dememiş, zaten tüzük buna imkan tanıyor. Oylanarak her biri sonuçlanacaktır. Daha uzlaşmacı, daha birleştirici ve hatta daha net herkesin, gazetecinin de okuyan insanın da rahatlıkla anlayabileceği bir metni birlikte oluşturmak durumundayız.

Ali Bey, buyurun efendim.

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU : Sayın hocam, ahlâk konusunda tebliğimde ben şöyle bir ifadede bulunmuştum. Ahlâk, inanç ve ibadet yoluyla tesis edilmiş bulunan tanrı-insan-tanrı ilişkisinin dünyevi planda her türlü tutum ve davranışa yansıması olarak değerlendirilebilir. Böyle bir genel ifadenin, yalnızca sevme değil, Tanrı'ya olan bağlılığın ama nasılsa şimdi yeni metin çıkacağına göre, uygun görürseniz, 2-3 maddeye geçebiliriz.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Değerli dostlar, izin verirseniz, ben şimdi 1. maddeyi okuyacağım ve oylayacağız. Yani, yeni 1. maddeyi nihai olarak şeye geçiyoruz, o da sayın Recep hocamızın teklifinden kaynaklanan haliyle. Anayasal bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu bir an önce çıkartılmalı, bu çalışmalar çerçevesinde özellikle 1. Şûrada alınmış olan ifadeleri okuyorum.

a) Diyanet İşleri Başkanlığı'na TRT, YÖK ve benzeri kurumlarda olduğu gibi özerklik verilmeli,

b) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın seçim esasına göre belirlenmesi,

c) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı makamına bağlı hale getirilmesi için gerekli hukuki düzenlemeler yapılmalıdır, şeklinde 1. Şûrada da alınmış olan bir kararımız var.

Milli Eğitim'in 10. Şûrasında alınmış kararlar, 15. Şûrada da tekrar edilebiliyor. Bu madde hakkında başka söz almak isteyen arkadaşımız var mı? Buyurun efendim.

- Özel bir seçim esası gibi bir ifade daha mı doğru olur, diye düşünüyorum. Halkın seçimi gibi anlaşılacak bir seçim daha farklıdır.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI:

- Seçim esası orada, şimdi rektör seçimi var, o da bir esas, onun adına da seçim deniyor. Ne bileyim, YÖK başkanının seçmi var, kendiliğinden kanun içinde belirlenir, nasıl olacağı...

Sayın Dönmez, 1. madde sizin maddeniz değil, o yeni bir madde.

Sizinki 2. madde olacak belki. Bu madde üzerinde söz almak isteyen var mı? Onların hepsi değişecek, bu ilave bir önergeyle 1. maddeliğe yükseltilmiş bir şey. Biraz önce okuduğum Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunuyla ilgili olan maddeyi değerli komisyon üyelerimizin oylarına sunuyorum. Kabul edenler, etmeyenler, üyelerimizin ittifakıyla kabul edilmiştir. Evet 1. maddeyi aştık.

- Hocam bir görev tevdi ettiniz, ben değerli heyeti işgal etmemek için uzun uzun düşünmeye gerek duymuyorum. Çünkü burada tavsiye niteliğinde bazı ilkelere işaret edilebilir, yani düşünce özgürlüğü, hoşgörü, yani yorumlarda dinin anlaşılmasında bunlara işaret edilebilir, yine de o atıfta bulunacağımız bilimsel toplantılarda bunlar bir metin haline getirilir de müteakip şûrada oylanırsa daha yararlı olur diye düşündüğüm için, ben ifadeyi mutlak bırakmayı tercih ediyorum. Arz ediyorum. Dinin ama kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması konusunun önemi ve hassasiyeti dikkate alınarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve dini yüksek öğretim görevini üstlenmiş kurumlarca, orada İlahiyat Fakültelerince de denebilir. Bu konunun derinlemesine ele alınmasını sağlayacak bilimsel toplantılar düzenlenip yayınlar yapılmalıdır. Bu bir başlangıçtır, bir dilektir. Sonra, bir metin ortaya çıktığında Şûramız yönlendirici kararlar alabilir, diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Dr. Fahri DEMİR: Sayın Divan, değerli arkadaşlar, divan ortaya çok güzel bir metin koymuş. Maksadı ifade etmiş. Üç günlük görüşmeleri oraya yansıtmış. Ancak, bazı endişelerden hareketle, üç günlük çalışmayı inkar eden, hiç bir şey yapmadık biz, yapamayız da, bunu komisyona havale edelim tarzında yuvarlak bir ifade ve teklif gelmiş oluyor ki, sanıyorum bunu Genel Kurul da kabul etmez, biz de kendimizi savunamayız. Bize sordukları zaman derlerse ki, siz üç gündür birşeyler konuştunuz. Biz sizi dinledik, beraberdik burada. Bunların hiçbirisi rapora niye yansımadı. Siz gölgenizden mi korkuyorsunuz, nedir bu haliniz diye sorarlarsa, biz ne diyeceğiz demiş Karadenizlinin dediği gibi. Saygılar sunarım.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Aktan.

Prof. Dr. Hamza AKTAN : Hocam 1. maddeyle ilgili olarak ifade edilen görüşlere katılıyorum, fakat İbrahim Bey'in dediği gibi, burada hukukla ilgili çok detay tanımlamaları yapmak yerine, bu dinin özünden midir, teferruatı mıdır, konusuna da girmeden sadece değişkenliğini ifade etmekle yetinerek sizin ifadeleri aynen koruyarak ama aralardan çıkartma yaparak şöyle olmasını ben teklif ediyorum. Dinin asli unsurlarından olan iman, dinin Allah'a, Allah'ı tanıma ve bilme, ibadetler, Allah'a itaat ve ahlâk ile onu sevme ve erdem boyutu belki olabilir diye düşünüyorum, boyutunu oluşturur. İnsanların arasında ki ilişkileri özellikle atladım, alt kısma özellikle ahlâki ve toplumsal hükümlerin değişik zaman ve zeminlerde gerçekleştirilmesine hizmet eden, fıkıh dememiz daha uygun olur. Fıkıh, özellikle ahlâki ve toplumsal hükümlerin değişik zaman ve zeminlerde gerçekleştirilmesine hizmet eden normatif düzenlemeler oldukları için, değişmeye ve dolayısıyla insanın belirlemesine açıktır. Bununla yetinilmesini ben teklif ediyorum. Detay tariflere girmek, gelecekte bizi sıkıntılara sokar diye düşünüyorum.

- Efendim, ben öncelikle İslâm dini veya diğer dinlerin ibadet, itikat, muamelat veyahut ahlâkla ilgili tanımların yapılması yerine, dinin anlaşılmasından ortaya çıkan problemlerin çözümü araştırılıyor ise, sadece bunun maddeleştirilmesi, mesela, dinin anlaşılmasında meydana gelen problemlerin ortadan kaldırılabilmesi için, toplumun direk kaynaklarla irtibatlandırılması, Kur'an-ı Kerim ve hadisle irtibatlandırılması ve hükmün ana kaynağından alınması gibi bir teklif getirilmesi, tariflere girilmemesinin daha uygun olacağını düşünüyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim. Değerli arkadaşlarım, burada madde ortaya çıkmıştır. Burada Başkanlık tarafından huzurunuza getirilen bir madde vardır. Ama buna karşı tıpkı değerli arkadaşlarım olduğu gibi, sayın Dönmez Sayın Aktan'da olduğu gibi maddeyle alakalı somut önerisi olan arkadaşlarımız önerge olarak buraya getirmelidirler ve bu önerge halinde gelen maddelerin burada teker teker, şimdi arkadaşlarımızın teklifleri de dahil olmak üzere teker teker oylayarak, onlardan birisi komisyonumuz tarafından tercih edilecektir. Onun için, şu tarzda yapılması gerekir şeklindeki artık müzakere safhasındaki üsluptan farklı bir yöntemi burada belirlemek zorundayız, uygulamak zorundayız.

- Efendim, bu raporumuzun giriş kısmında da yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı kanununun amaçlarını ifade ederken İslâm dinin inanç, ibadet ve ahlâk esaslarıyla ilgili diye, o tasnif orada yer aldığı için şimdi 2. madde olmuş olan bu maddemizde, bunun yer alması yerine dinin farklı yorumlanması konusunda İbrahim Bey'in teklifinin üzerinde düşünülmesini arz ediyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Siz sayın Dönmez'in teklifinin lehinde konuşuyorsunuz.

- Sayın hocam, izin verirseniz benim arz ettiğim cümleyle bağlayalım. Sayın Hamza Aktan hocamızın güzel hakikaten modern görev verdiniz bize, size müşterek bir metin arz edelim. Komisyon uygun görürse onaylayalım.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Farklı teklifler yerine, teklif verecek kişilerden müteşekkil bir alt kurul oluşturalım. Zaten ne çıkıyorsa, İslâm hukukçularından çıkıyor. Yani bakıyorum onlar geldiler. 4 oldu İslâm hukukçusu. Efendim, arkadaşlarımız metin haline getirinceye kadar zaman kaybetmemek için, bir sonraki maddeye geçelim, onu bir kere daha okuyup, okumaya da gerek yok artık çünkü önümüzde artık metni var. Eski 2. madde efendim 2. maddeyle ilgili söz almak isteyen arkadaşlarımız evet İsmet Bey.

Prof. Dr. İbrahm ÇALIŞKAN: Biz buradan okuyalım. Şimdi haklısınız, sizleri serbest bıraktıktan sonra komisyon 4.30'a kadar bunun üzerinde çalıştı. Bir yerden bir yere alıp geçirme olayı olmadığı için ancak bu hale getirebildik. Keşke zaman olsaydı da daktilo halinde sunabilseydik.

2. İnsanların gerek dini anlama ve yorumlamada gerekse din dışı sayılabilcek alanlarda farklı şekiller düşünmeleri ve buna dayalı olarak farklı çözümler üretmeleri kaçınılmazdır. Bu sebeple, hayatın içinden kaynaklanan problemleri, hayatla paralel olarak anlaşılması gerekmektedir. Problemlerin çözümünde Kur'an esas olarak alınmalı, ancak Kur'an'ın anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır. Ayrıca nas'lar'ın karşısında sahih

sünnetin konumunun iyi tespit edilerek tarihi bütünlük içerisinde değerlendirilmesi durumunda akıl ile naklin çatışması kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bu anlayış çerçevesinde çalışmalar yapmak ve bunları kısa süre içerisinde sonuçlandırarak kamuoyuna sunmak görevi devletin anayasal kurumlarından olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncelikli görevi olmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu hususlaki çalışmaları istismarcı zümrelerin ortaya çıkmasını ve halkımızın yanlış yönlendirilmesini önleyecektir. Gerçek din anlayışının halkımıza sunulması, dinin özüne ulaşmamızı engelleyen her türlü batıl inançlardan, hurafelerden ve kutsallaştırılmış bidatlerden arındırılmasını da sağlayacaktır.

Efendim, 2. madde yani bu maddelerin sıralanmaları değişir, önemli değil, şu anda önümüzde bulunan maddeyle ilgili görüş belirtmek isteyen sayın üyelerimiz. Abdülkadir Şener kardeşimiz. İrfan hoca bu maddeyle mi ilgili?

Sayın İsmet Selim Bey, buyrun efendim.

İsmet SELİM : Farklı çözümler üretmeleri kaçınılmazdır, kelimesi burda... gösteriyor bana. "Kaçınılmazdır" değil de "üretmeleri mümkündür" ifadelerinin kullanılması daha doğru olacaktır. Teşekkür ederim.

"Tabiidir" veya "doğaldır" da diyebiliriz.

Harun ÖZDEMİRCİ : Sayın Kafi Dönmez.

Prof. Dr. İ. Kafi DÖNMEZ : Teşekkür ederim. Burada birşey dikkatimi çekti. Sayın Ramazan Butti Beyin de işaret ettiği üzere, dini terminolojide, malum olunduğu üzere "Nas" terimi gerek Kur'an gerekse sünnet naslarını ifade eder; onun için ortalarda bir cümle var. Ayrıca "Nasların karşısında sahih sünnetin konumu iyi tespit edilerek" deniyor ki, o zaman sahih sünnet de zaten bu terminolojiye dahil olduğu için, bir açıklık, ayrıca "Kur'an nasları karşısında" gibi bir kayıt konulmalı," diye düşünüyorum. Kur'an nasları karşısında denirse, cümle mantıkiliğine kavuşuyor. Teşekkür ederim.

Harun ÖZDEMİRCİ: Abdurrahman Kahyaoğlu.

Abdurrahman KAHYAOĞLU : Efendim buradaki şu cümlenin biraz daha netleştirilmesinde fayda görüyorum, ben şahsen. Çünkü 1. Din Şûrasında da bu madde aşağıyukarı şimdi söyleceğim şekilde geçmiştir. "Problemlerin çözümünde Kur'an esas olarak alınmalı" diyoruz. Doğru, ancak şöyle olsa daha iyi olur diye düşünüyorum: "Problemlerin çözümünde Kur'an ve sahih sünnet esas olarak alınmalıdır" diye arz ediyorum.

Harun ÖZDEMİRCİ : Sayın Lüfti Şentürk.

Lüfti ŞENTÜRK : Efendim orada bir tabir var, Sahih Sünnet diye. Sünnetin sahihi, gayri sahihi olmaz. Sünnet varit ise sünnettir. Yani sahih sünnet deyince, bir de sahih olmayan sünnet mi var diye akla geliyor. Zaten varid olmayan bir şey sünnet olmaz. Bunun için o tabiri de çıkaralım oradan diye düşünüyorum.

Harun ÖZDEMİRCİ: Sayın Abdülkadir Şener.

Prof. Dr. Abdulkadir ŞENER : Sayın Başkanım, 1. ve 2. satırdaki "gerek" ve "gerekse" kelimeleri cümleyi uzatıyor. Sanki gerek yok gibi. Sünnet konusunda ya resulüllahın sünneti, Hz. Peygamberin sünneti demek, Sahih sünnet, gayri sahih sünnet yerine

Kur'an ve Hz. Peygamberin sünneti dersek sahih sünnet anlamına gelir. Aşağıda zaten yorumluyoruz.

Harun ÖZDEMİRCİ : Sayın Ali Yılmaz.

Prof. Dr. Ali YILMAZ : "Problemlerin çözümünde Kur'an esas olarak alınmalı" bence orada Kur'an ve sahih sünnet şeklinde olsa daha uygun olur. Benim üzerinde duracağım husus, ondan sonraki cümle, "problemlerin çözümünde Kur'an esas olarak alınmalı. Ancak Kur'an'ın anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır" diye bir cümle var, sanki bu cümle" akla uymuyorsa alınmayacak" mı gibi bir anlama gelebilir, şöyle desek acaba; aklın ürettiklerinden de yararlanılmalıdır, şeklinde düzeltsek nasıl olur diye teklif ediyorum. Yani akıl ön planda tutulmalıdır, dediğimiz zaman sanki akla uyarsa alınmalı, yoksa terk edilmeli gibi bir anlama gelebilir mi diye bir tereddütüm var. O bakımdan "aklın ürettiklerinden yararlanmalıdır" şeklinde...

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: O hiç akla gelmez, Ali Bey çünkü oradaki "akıl ön planda tutulmalıdır" ifadesi doğrudan doğruya İmam-ı Maturidi'ye dayalı olmak üzere ortaya konulmuş bir ifadedir.

- Muhterem hocam, belki tekrar olacak ama süratli şekilde ifade etmeye çalışacağım. "Problemlerin çözümünde Kur'an ve sünnetin" desek, çünkü bu bizim ıstılahımıza yerleşti, sokaktaki insan da biliyor bunu. Sahih hadis desek, konuyu daraltmış oluruz. Ama doğrudan doğruya halkın bilgisine de atıf yaparak Kur'an ve sünnet esas olarak alınmalı" görüşündeyim. İkinci olarak da altında ayrıca Kur'an naslarının dedik ona veya öyle denmesi teklif edildi, ayrıca Kur'an naslarının karşısında "yerine" de "Kur'an naslarının yanında sünnetin konumunun iyi tespit edilmesi, yani "karşısında" biraz kulağımı tırmaladı, özür beyan ediyorum.

Harun ÖZDEMİRCİ : Sayın Dursun Aygün.

Dr. Dursun AYGÜN : Efendim burda "-gerekse-" din dışı sayılabilecek alanlarda, ifadesi var.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN : "Gerekse" ifadeleri çıktı efendim.

- Üzerinde konuştuğumuz cümleyle ilgili şöyle söylesek, nasıl olur diye teklif ediyorum. "Problemlerin çözümünde Kur'an ve sünnet esas alınmalı, ancak bunların anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır. Ayrıca, nasların değerlendirilmesinde ve Kur'an karşısında sünnetin konumunun tespitinde diye devam edebiliriz. Aşağıda da bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi durumunda akıl ile naklin çatışması kendiliğinden ortadan kalkacaktır, yerine değerlendirilirse, akıl ile nakil çatışması sözkonusu olmayacaktır. Daha güzel olur gibi geliyor bana. Çünkü, burada sanki bir çatışma varmış gibi bir anlam çıkabilir.

Harın ÖZDEMİRCİ : Sayın İsmet Selim.

İsmet SELİM :..... Akıl ne derse o olacak. Akıl iyi kullanılmalıdır.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI : Herkes aklını iyi kullandığını söylüyor, yalnız, onun için orada ön planda tutulan ayrı birşey var. Kitab-ı Tevhid'in ısrarla üstüne bastığı bir hususdur o.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Olumsuz ifade edebiliriz. "Akıl devre dışı bırakılmamalıdır" diyebiliriz.... Devre dışı bırakanlar var.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Değerli arkadaşlarım, şimdi arkadaşlarımızın hazırladığı metinden önce, ben şu anda üzerinde söz alan arkadaşlarımız tamamlandığı için eski 2. maddenin yani yeni 3. maddenin teker teker cümlelerini okuyacağım. Çünkü değişiklik teklifleriyle birlikte oylama durumundayım cümleleri itibariyle, "insanların dini anlama ve yorumlamada din dışı sayılabilecek alanlarda farklı şekillerde düşünmeleri ve buna dayalı olarak farklı çözümler üretmeleri doğaldır" son belirlenmiş olan şekli. Bu cümleyi oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler, edilmiştir. Teşekkür ediyorum. Bu sebepten hayatın içinden kaynaklanan problemlerin, hayatla paralel olarak anlaşılması gerekmektedir. Problemlerin çözümünde Kur'an esas olarak alınmalı. Ana şey buydu. Buna ilave olarak teklifleri söylüyorum:

1) Kur'an ve sünnet esas olarak alınmalı, ancak, Kur'an ve sünnetin anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır. Sünneti yerine "Hz. Peygamberin Sünneti" şeklindeki bir ifade de söz konusu. Önce Hz. Peygamberin sünnetiyle alakalı olmak üzere, ben arkadaşımızın lehinde bir ifadede bulunmak istiyorum. Çünkü sünnetin....

Yani o noktada bir ayrıma gitmek, çünkü başımızda ki dertlerden birisi bu, daha sonraki imamların da, sahabelerin de dahil olmak üzere sünneti başımıza dert açtı. Şu anda onun için bu Şûra'da bunun tashih edilmesini de bendeniz fayda mülahaza ediyorum.

Burada Şûra, bilim adamlarından oluşuyor ve yeni bir kavram ortaya sunmaktadır. Bu farklılıkların nereden kaynaklandığını ortaya koyacaktır. Onun için cümlenin problemlerin çözümünde Kur'an ve Hz. Peygamberin sünneti esas olarak alınmalı. Ancak Kur'an ve Hz. Peygamberin sünnetinin anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır şeklinde değiştirilmesini oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler, etmeyenler azınlıkta. Efendim, kabul edilmiştir. Ayrıca Kur'an nasların yanında sünnetin konumunu, evet Hz. Peygamberin sünnetinin konumunun iyi tespit edilerek tarihsel bütünlük içerisinde değerlendirilmesi durumunda akıl ile naklin çatışması kendiliğinden ortadan kalkacaktır şeyine bir teklif vardı, Süleyman Bey'den. Akıl ile naklin çatışması söz konusu olmayacaktır. Bu bir temenni tabii ki. Bu değişiklikte bu cümleyi oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler, etmeyenler? Kabul edilmiştir. Bunun dışında bir değişikliğimiz yok. Teklif yok, değişiklik teklifi yok. Aşağıya kadar olan kısımda, 3. Maddeyi bütünüyle oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler, etmeyenler? Edilmiştir. Tabii buyurun, Ali Osman Bey.

Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU : Efendim, arkadaşlar ittifak ettiler, ben ittifakı bozmuş oldum, gerekçesini anlatayım. Şimdi bizim öteden beri okuduğumuz ve öğrendiğimiz şu, naslar ister vahiy şeklinde olsun, Kur'an ayetleri gibi, isterse Rasulü Ekrem'in ashabının, Tabiunun ve Etbaın sünneti şeklinde olsun, bunları açıklayan kendi cinslerinden bir malzeme varsa, en iyi açıklama, en sağlam açıklama, delaleti en güzel olan açıklama odur. Böyle olunca biz bunu âyet ve hadis kabul ediyoruz, ama eğer bizim dediğimizden farklı istikamete giderse bak olmaz, biz onu akılla tahdit ediyoruz gibi gülünç bir duruma düşmemeliyiz. Bu cümlelerin bir de mantık, üslup ölçüsünden gözden geçirilmesi gerekiyor. Ben arz ediyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Ben teşekkür ederim. Sayın Koçkuzu, yarın bizimkilerinden de birkaç misli daha fazla beyin orada olacak. Orada da düzeltmeler olacak. İnşallah orada da daha iyi bir metin çıkacak ortaya. Efendim, evet 2. Maddeyi artık dinleyelim diğer şeye geçmeden. Sayın Bardakoğlu, sağolun, çok teşekkür ederiz. Efendim, 2. Madde. Arkadaşlarımızın, oluşturduğumuz alt komisyonun teklifini okuyorum. Dinin asli unsurlarından olan iman, dinin Allah'ı tanıma ve bilme, ibadetler, Allah'a itaat; ahlâk ise inanç ve ibadet yoluyla tesis edilmiş bulunan insan -Tanrı ilişkisinin dünyevi plandaki işler arası ilişkilere yansıması, Allah'ı sevme ve erdem boyutunu oluşturur. Özellikle ahlâki toplumsal hükümlerin değişik zaman ve zeminlerde gerçekleştirilmesine hizmet eden fıkhın muamelatla ilgili düzenlemeleri ise dinin ana kaynaklarıyla uyumu gözetilmek kaydıyla değişmeye açıktır. Dinin ana kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması konusunun önemi ve hassasiyeti dikkate alınarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakültelerince bu konunun derinlemesine ele alınmasını sağlayacak bilimsel araştırmalar, toplantılar ve yayınlar yapılmalıdır. Teklif hakkında söz almak isteyen arkadaşımız, Sayın Demir.

Dr. Fahri DEMİR: Bu ifadeyle sanki, kanuni düzenlemelere biz müdahale edelim gibi bir temenni anlaşılır buradan, endişe ederim. Görmedim ama duyduğum kadarıyla, böyle bir endişe duyarım. Sanki kanuni düzenlemelere biz müdahale edeceğiz gibi bir şekilde anlaşılabilir. Onun için görmüyorum metni, öyle anladım ben.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Tekrar bir okuyayım, ben Fahri Bey. Bu 2. cümlede özellikle ahlâki, toplumsal hükümlerin değişik zaman ve zeminlerde gerçekleştirilmesine hizmet eden fıkhın, muamelatla ilgili düzenlemeleri ise dinin ana kaynaklarıyla uyumu gözetilmek kaydıyla değişmeye açıktır.

Dr. Fahri DEMİR : Yani bu, meclis düzenleme yaparken gözetmek zorundadır demektir, diye gibi gelir bana, öyle anlarım yani. Dışarıdan daha fena anlaşılır bu.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Demir, o tarz anlaşılmıyor ama ben sizi rahatlatmak açısından olabilir, çünkü yani yarın Türkiye'deki basında bilmem ne altında buzağı aramaya kalkanlar var, tabii olacaktır. Yani buraya eğer yüce komisyon uygun görüyor ise, sadece ilahiyatçıların veya din adamlarının vs. gibi bir laf ekleyelim. Dinin ana kaynaklarıyla uyumu gözetilmek kaydıyla değişmeye açık olduğunu ortaya koyalım.

- Sayın Koçkuzu.

Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU : Efendim, Fahri Beyin endişesine ben de sonradan katıldım doğrusu.

Efendim Fahri Beyin endişesiyle ilgili olarak bir hususu arz edeyim. Hukukcuların ve kanunşinasçıların bize öğrettiğine göre, toplumların örfünden, adetinden inancına varıncaya kadar herşey taranır ve hukuk normları halinde kendilerine giydirilir. Dolayısıyla, bu yapılacak kanunlaştırma meselelerinde böyle bir endişeye gerek yok. Çünkü, bu toplumun fertleri, böyle bir şey teklif ediyorsa hem yönetimin hem de kendi milletinin yararına tekliftir. O bakımdan ben bunu tasvip ediyorum. Çünkü çok güzel tanzim edilmiş, ufak tefek değişiklikler olabilir ama öyle kalmasını ben arz ve teklif ediyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Aktan.

Prof. Dr. Hamza AKTAN : Bu düzenleme kelimesi belki yasal bir düzenlemeyle çağrışım yapabilir zihinlerde. Düzenleme yerine hükümler şeklinde ifade edilirse eğer, kafi gelir diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Siz katılıyor musunuz Sayın Demir?

Fıkhın muamelatla ilgili hükümleri ise, dinin ana kaynaklarıyla uyumu gözetilmek kaydıyla değişmeye açıktır. Ama hükümleri de olabilir. Sayın Dönmez, tamam efendim. Lütfi Bey, Sayın Lütfi Hocam, buyrun.

Lütfi ŞENTÜRK : Bana öyle geldi ki, maddeyi çok zorladık ve bundan ilk etapta anlaşılacak olan Fahri Beyin dediğidir. İster oraya düzenleme kelimesini kullanın, ister hükümler deyin, farketmez. Önce dinin esaslarını belirliyorsunuz, sonra fıkıhtan bahsediyorsunuz. Yani fıkhı dinin esasları daşında bir kere peşinen mütalâ ettiğiniz ortaya çıkıyor. Yani ilk okuyan kimse onu anlıyor da, sonra o fıkıhla ilgili ne söylediğiniz anlaşılır değil. Yani ne söylüyoruz, burada elle tutulur bir şey de söylemiyoruz. Efendim, bana öyle geliyor, yani iyi düzenlenmemiş o. Ya biz yukarıdan itibaren yani dinimiz, Allah'a iman, onları zikretmeyelim. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kanunla kendisine tevdi edilmiş olan görevlerini ifa ederken, bu görevlerle ilgili işte meydana gelecek şeyler diyelim yoksa orada bir şey de söylemek istiyoruz ama onu da Kastamonulu varsa o darılmasın, gevele gevele yudamaya demiş; şimdi öyle bir şey çıkıyor ortaya. Yani bir şey söylemek istiyoruz ama ne söylediğimizde bir defa kendimizi tatmin edelim. Ya doğrudan doğruya Başkanlığın görevleriyle ilgili bir şey söyleyelim, bitirelim onu; ya tadat etmeyelim onları, tadat ettiğimizde sıkıntı çıkıyor. Niçin? Çünkü düşündüğümüz bazı şeyleri söylemekte zorluk çekiyoruz. Arz ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ediyorum, Sayın Demir.

Dr. Fahri DEMİR : Bu tarz çok kötü anlaşılacak. Anayasaya aykırı değerlendirilecek. Genel değerlendirilecek, hiçbir şey sağlamayacak, fuzuli yere. Ne yapmak istediğimiz, bir şey yapmak istemiyoruz, ama sanki birşeyler demek istiyormuşuz gibi bir sürü laf çıkacak, bence bunu bu şekilde düzenlemenin faydası yok. Ancak mutlaka birşey söylemek lazım, çünkü burada görüşüldü. Hem gündemimizde var. Gündemin ana maddesi, 1. Maddesi, 1. Komisyonun maddesi, muamelattan bahsetmemek mümkün değil. O zaman sadece muamelatın değişmeye açık olduğuna işaret etmemiz sanıyorum uygun olabilir. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Dönmez.

Prof. Dr. İ. Kâfi DÖNMEZ : Teşekkürler. Hocam siz de baştan kabul etmiştiniz, ben de onu arz etmeye çalıştım. Konu tabii sıkıntılı, zordur. Şimdi burada bir tercih yapmak durumunda komisyonumuz. Yani işin ister muamelat adıyla olsun, ister hukuk adıyla olsun, bu boyutuna temas edilecek ise, o zaman bir şekilde bu ifadelendirilecek. İşte buna Sayın Fahri Demir Bey farklı bir önerge verebilir ama değişecek. Eğer buna temas etmeyelim dersek, o zaman komisyon ele aldığı konuları görmezden gelmiş olur diye bir Karadeniz şivesiyle de sonunda bir nükte yaptı Fahri Bey. Onun hatırına bu kadar emek verildi aslında. Dolayısıyla, eğer hiç değinilmesin, bu bize sıkıntı getiriyor deniliyorsa, o zaman o dini konularda diye başlayan kısım sadece korunarak, yani dinin ana kaynakla-

rının anlaşılması ve yorumlanması konusunun önemi ve hassasiyeti dikkate alınarak, yani bu komisyon bu konuyu müzakere etmiştir ve sonunda bu konuda ciddi bilimsel araştırmaların, toplantıların yapılması gerektiği kanaatine varmıştır denirse, bu yadırganmaz. Ama gerçekten biraz kapalı geçilen ve bahsedilmeyen bir bölümü olur, fakat bu tebliğlerde bu görülecektir. Tebliğlerde farklı fikirler savunulmuştur. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Demir, katılıyor musunuz bu son teklife? Net bir teklif bana göre, gelin katılalım bu son teklife, vaziyeti kurtaralım. Bunca saattir konuşuyoruz. Efendim madde şöyle oluyor. Dinin ana kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması konusunun önemi ve hassasiyeti dikkate alınarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakültelerince bu konunun derinlemesine ele alınmasını sağlayacak bilimsel araştırmalar, toplantılar ve yayınlar yapılmalıdır. Sayın Dönmez.

Prof. Dr. İ. Kâfi DÖNMEZ : Hocam çok özür dilerim, ben bir şey unuttum, bu müteakip madde var ya, şimdiki yeni 3. madde, aslında o büyük ölçüde Fahri Bey'in işaret ettiği ihtiyacı karşılamaktadır, yani burada konuşulan hususlar orada ifade edilmiştir. Yani o konu tamamen kapalı geçilmemiştir. Bén o maddeyi görmediğim için ayrıntılarıyla bu konuya temas etmemiştim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞILALI: Efendim, 2. maddemizi biraz önce okuduğum dinin ana kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması şeklinde başlayan cümle şeklinde ifade edildi. Oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler? Etmeyenler? Kabul edilmiştir efendim. Süleyman Bey.

Prof. Dr. Süleyman TOPRAK : 3. Maddenin son cümlesiyle ilgili bir değişiklik teklifi var. Oylanmış olan maddeyle ilgili. Şimdi oraya tekrar geldik de onun için arz ediyorum. Özür dilerim. Son cümlesi "gerçek din anlayışı" tabirinin yerine şöyle denilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyim, ayrıca doğru bilgilerin halkımıza sunulması, dinin özüne ulaşmamızı engelleyen her türlü batıl inanışlarından, hurafelerden ve kutsallaştırılmış bidatlerden dinin arındırılmasını da sağlayacaktır. Oraya dinin kelimesini ilave edelim. Bu gerçek din anlayışı tartışmalı bir terim gibi geliyor bana, onun yerine ayrıca doğru bilgilerin halkımıza sunulması, evet aşağıda yine dinin kelimesini ilave ediyor. Dinin arındırılması. Bu şekliyle oylayabilirseniz tekrar.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: "Halkımıza sunulması" şeklinde başlayan cümleyi kabul edenler? Kabul edilmiştir. Teşekkür ediyorum. Değerli arkadaşlarım, şimdi hızlı bir karşılıklı böyle konuşma şeklinde cereyan ettiği için arka tarafta iki günden beri bizim zahmetimizi çeken mütercim arkadaşlarımız ve kayıttakiler bu söylediklerimizin ilerde kayıtlara geçişte çözülebilmesi için mikrofonu alan arkadaşımız mutlaka ismini söyledikten sonra konuşmaya başlasın.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN :

- Ben başlamış olayım. İbrahim Çalışkan. Şimdi değerli Hocalarım, Fahri Beyin endişeleri var. Ona hak veriyorum. Ancak onun, Fahri Beyin dışında farklı endişeler içinde söyleyeceğim bir şey. Bulunuruz veya bulunmayız, ama yapılacak 3. Din Şûrası'nda, o beş yılın da getireceği belki daha önce de yapılabilir. O beş yılında getireceği Sayın Kâfi Dönmez'in ifade ettiği gibi, artık o toplumdaki bir oluşum o ihtiyaç biraz daha bir açı-

lım, belki Türkiye'nin o günkü düşüncelerin daha net kendi alanımızdaki düşüncelerin daha net söyleyebileceği bir ortamın oluşması dileğiyle, o yapılacak 3. Din Şûrası'nda artık kendi aramızda dini konuların, Kur'an'ın ve sünnetin iyi anlaşılması konusundaki farklı görüşlerin hiçbir sansüre tabii tutulmadan kendi aramızda gerçek manada tartışılmasına da kendimizi hazırlamamız lazım. Aksi halde, yapılan bu şûraların bizim özlediğimiz halka sunulacak olan duru bir din anlayışının toplum üzerindeki meydana gelen tereddütlerini giderebilecek, bizim kendi ilim adamlarımız arasında özlediğimiz bir konsensusun sağlanması mümkün olmayacak, çünkü onun sağlanması için rahat tartışmaların yapılması lazım. Ben bu kadar açılıma bu noktada olumlu bakıyorum ama 3. Din Şûrası'nın Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi atmosfer müsaade etmediği için esasında belki tartışılması gereken konuların din-devlet ilişkilerini çok rahat ortaya koyup tartışılacak bir şûra olması gerekirdi bana göre bu şûranın. Böyle bir istek, esesında devletten de gelmektedir. Yani ehil olmayan insanların laikliği tartışması ve bu alanın dini bilmeyen insanlara bırakılmasından esasında devlet de bu anlamda rahatsızdır. Yani bunu Diyanet İşleri Başkanlığı bilim adamlarının kontrolüne, onların görüşlerine açmalı, onlar bu konudaki düşüncelerini söylemeli. Bunu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dışında yapanlar açısından Diyanet niye bu alanı başkalarına bırakıyor diyerek bu anlamda çok olumlu talepler de gelmektedir. Bunu da arz ediyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Çalışkan'a ben hemen o zaman bir müdahalede bulunayım, yani Diyanet'in dışındaki insan sıfatıyla. Bunun gayet kolay yolu var. Yani beş sene beklemenize de gerek yok. Şûra tüzüğünüz beş yıl yazıyor, ama bildiğiniz gibi büyük şûralara hazırlıklı olmak üzere küçük şûralar düzenlenir devamlı. Spesifik bir tek konu alırsınız. Kur'an-ı Kerim'de faraza, ne bileyim işte, el kesme konuşuldu, ne bileyim nikahtır, mirastır, o konularla alakalı şûrayı düzenlersiniz. Bilim adamlarını çağırırsınız, 10 kişi 5 kişi çalışır, onların hazırlayacakları ile 5 yıl sonrakine, işte bu biraz önceki kabul ettiğimiz maddeye hazırlığı gerçekleştirmiş olursunuz. 3. Şûranın gündemi, 5 yıl sonraki komisyonda 52 tebliğin konuşulması şeklinde değil, 5 tane adam gibi tebliğin 50 tane adam tarafından konuşularak sonuçlanması şeklinde ortaya çıkar. Sitemlerimizi de böylece Sayın Diyanet İşlerimize, Şûra Genel Sekreterine atfen ifade etmiş olayım.

Efendim, Değerli Arkadaşlarım, zamanımız bir hayli ilerliyor, yemek saati yaklaşıyor. Dördöncü maddeye, yeni 4. maddeye eski 3. maddeye geçiyorum. Bu madde okundu elinizde. Tekrar okumayacağım. Bütün arkadaşlarım okudu herhalde. Zamandan kazanmak için okumayacağım diyorum. Bu maddeyle alakalı söz almak isteyen arkadaşımız var mı? İsmet Bey? Din ile devlet arasındaki ilişkiler.

İsmet SELİM : Sayın Başkan. Bu konuda laiklik maddesi bugün işlenmiş, ben bunun sonuna bir ilave yapılmasını teklif ediyorum. Nasıl bir ilave; burada deniyor yani şu, şu müesseseden uzmanlar bir araya gelsin, laikliğin içeriğini düzenlesinler. Ben şimdi diyorum ki, laikliğin içeriğinin düzenlenmesinde ülkemiz gerçekleri dikkate alınmalı, vatandaşlarımızın din ve vicdan hürriyetlerine ve demokratik haklarına baskı yapılmamalıdır. Ben bu cümlenin buraya konulmasını istiyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim efendim. Şimdi orada söyledi-

ğiniz birinci kısmı zaten ülkemizin şartları ve diğer şeyler dikkat buyurursanız, elinizdeki müsveddelerin 6. sayfasında zaman içerisinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenebilecek olan ifadesiyle zaten kendi ülkemizin şartlarına göre ki anlayışı ortaya getirilmişir. İfade edilmek istenen şey odur orada. İkinci kısmı oylarım, onu siz bana gönderirseniz teklif olarak efendim. Sayın Şener, buyrun efendim.

Prof. Dr. Abdülkadir ŞENER : Sayın Başkan, ikinci paragrafta laiklikten bahsedilirken zorunlu bir iman olamaz. Bu iman kelimesini bir başka kelimeyle değiştirebilir miyiz?

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Efendim, onu özel olarak kullanıyoruz, değerli hocam Sayın Şener. Bu zorunlu bir iman meselesi, Bülent Dağver de dahil, Sayın Zeki Hafızoğulları da dahil ceza hukukçusu, Fransa'da 3. Cumhuriyet'in Milli Eğitim Bakanı Jacques Ferri'nin bu dayatmacı şeyine karşı kullanılan bir terimdir o. Çünkü, orada laikliği Auguste Comte'un dininin bir imanı olarak telkin etmektedir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bu tarzda bir baskıcı anlayışı Türkiye'de uygulanmak istenmiştir. Ona bir şey olmak üzere, benim şahsen kitaplarımda ve konuşmalarımda münhasıran kullandığım, ısrarla altını çizerek kullandığım bir terimdir. Bizim Atatürk Araştırma Merkezi'nde, biliyorsunuz bendeniz de oranın üyesiyim, yine orada benim ısrarımla, sanki bir değişmez hüküm gibi üyeler tarafından kabul edilmiş bir şey haline geldi. O zaman tamam, tırnak içinde kabul ederim ama o nokta çok önemli, gerçekten önemli, çünkü Fransa ile bizim farkımızı ortaya koyuyor.

Prof. Dr. Abdülkadir ŞENER : Yalnız iman meselesi, tabii biz müslüman olarak iman deyince amentüyü anlıyoruz. İman meselesi belki.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: İman konusu falan değil. Orada kastettiği, doğrudan doğruya sizin işte, mevcut imanınız yerine benim imanım diyor, yani orada akıl dinini getiriyor. Onun için tırnak içine alınmasını... Tamam, tırnak içine alalım. Efendim buyrun Kemal Bey.

Kemal GÜRAN : Hocam, bu giriş cümlesindeki din ile devlet arasındaki ilişkilerin yerine din-devlet ilişkilerinin demek suretiyle daha kısaltılabilir gibi geliyor bana.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Olabilir. Sayın Bardakoğlu.

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU : Efendim, şimdi siyasi ve ideolojik bir dayatma aracı olmamalıdır diyoruz. Halbuki, Anayasanın değişmez hükümlerinden birisi, devlet bu laikliği korumak, kollamakla yükümlü. Şimdi biz böyle bir ifadeyi kullanmakla, çelişmiş olur muyuz diye düşünüyorum. Yani bunu çıkarsak veya bunun yerine daha munis bir ifade kullansak olur mu?

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Şimdi oradaki siyasi ve ideolojik, devletin kullandığı anlamda kullanılan bir şey değil.

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU : Değil de, öyle anlaşılabilir mi?

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Evet, o zaman ideolojik diyelim, siyasi demeyelim. Yani burası Diyanet olduğu için ben yazılarımda rahat kullanıyorum da. Evet, Sayın Demir, Fahri Demir.

Dr. Fahri DEMİR : Belki bir maksat ifade edecek bu cümle. Ancak yine Sayın Bardakoğlu'nun endişesine katılırım. Anayasayla çelişir duruma düşürür bizi, bu bir. İkincisi, bir de şu haksızlığı yapıyoruz, o benim şahsi acizane kanaatim, Debussy'nin formüle ettiği, malumaliniz Veda Haccı sırasında tadat edilen temel insan hakları sonunda insanlığın ortak malı oldu. Hattı zatında Resulullah'ın da devlet başkanı sıfatıyla öğretmiş olduğu bu yönetim şekli, laik yönetim şekli insanlığın bugün ulaştığı bir yönetim şekli oldu. Burada haksızlık ediyoruz gibi geliyor bana. Dolayısıyla biz laikliği, yok bu şekilde ifade etmeye cesaretimiz yoksa, sanki efendim, sanki başımızın derdi bir sistemmiş gibi takdim etmemizde de sanıyorum fayda yoktur. Dolayısıyla, bu tabii ifadeler içinde kalmasında fayda vardır diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Başımızın derdiymiş gibi bir ifade yok. Bir şikayetimiz yok bizim bu ifadelerden. Öyle mi anlaşılıyor?

Dr. Fahri DEMİR : Var efendim. Dayatma kelimesi orada sanki öyle bir şey ilham ediyor bana göre.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Bir dakika efendim, afedersiniz, cümlenin gelişi bakımından dikkat ederseniz, sosyopolitik ve pozitif hukukun kabul ettiği evrensel nitelik taşıyan bir değer hükmündeki laiklik, dinlerin yerini alacak yeni bir dogmalar sistemi, ideolojik bir dayatma aracı, yani dinin yerini alacak bir ideoloji olarak ya da bir sistem olarak dayatılıyorsa, ben buna karşı çıkarım tabii.

Dr. Fahri DEMİR : Sayın Başkanım, eğer Fransa'da bir dönemde böyle bir şey yaşanmışsa...

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Şu anda da var, değerli arkadışım, şu anda gevşeme.

Dr. Fahri DEMİR : Türkiye'de ben buna katılamıyorum, çünkü, ben Türkiye'de yaşıyorum. Ben Türkiye'de yaşıyorum, ben buna katılamıyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Hayır, işte olamaz diyorum, olmamalıdır.

Dr. Fahri DEMİR : Böyle bir problem yok ki ortada, bana göre. Takdir heyetin.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Münir Koştaş.

Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ: Efendim, laiklik meselesinde nacizane olarak, bendeniz bu mesele üzerinde 35 senedir çalışıyorum. Türkiye'deki tatbik edilmiş olan hususu ile, özellikle Fransa'daki hususunu A'dan Z'ye kadar tatbik etme ve araştırma imkânını buldum. Maalesef, anayasada yazılmış olmasına rağmen, bazı kurum ve kuruluşlar tarafından bir dayatma aracı ve vasıtası olarak kullanılmak istenmektedir. Zira, bizim orada Anayasayı laiklik olarak kabul edip, ama orada dayatma vasıtası olarak kullanılmaması, bir ideoloji haline getirilmemesini hassasiyetle belirtmemizde büyük fayda vardır kanaatinde olduğumu belirtmek isterim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI:

- Buyrun.

- Laikliğin aslına bir itirazla değil, laikliğin tatbikatı ile, içeriği ile ilgilidir. Onun için

Sayın Fahri Demir'in endişesine katılmıyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teşekkür ederim. Sayın Bardakoğlu.

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU: Yüksek hoşgörünüzle, cümlenin son kısmı "laiklik, dini ortadan kaldırmaz" yerine, mesela "din ve vicdan hürriyetinin de güvencesidir" desek, uygunsa, "Laiklik, din ve vicdan hürriyetinin de güvencesidir."

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Efendim, Sayın Sinanoğlu.

Mustafa SİNANOĞLU : Sayın hocam, baştan sona şu anda bana göre normal hale geldi, hatta çok güzel bir madde haline geldi. Daha bunun sağını solunu perişan ederek kuşa çevirmeyelim. Sonuna Sayın Bardakoğlu'nun ilavesi de çok güzel oldu. Bence fevkalade güzel. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Güran.

Kemal GÜRAN : Son cümle olarak, "Laiklik ilkesi, laiklik adına din ve vicdan hürriyetine baskı aracı olarak kullanılamaz."

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Bu zaten şu anda Sayın Bardakoğlu'nun ifadesiyle kendiliğinden yerini buldu, teşekkür ederim.

Değerli arkadaşlarım. Burada Sayın Demir ve diğer arkadaşların tereddüt gösterdiği bu meselede teoriyle şeyi ayırtmak açısından, acaba buna göre sosyopolitik ve pozitif hukukun kabul ettiği evrensel nitelik taşıyan bir değer hükmündeki laiklik "uygulamada" şeklinde bir kelimenin eklenmesiyle, o şey ortadan kaldırılabilir. Uygulamada dinlerin yerini alacak yeni bir dogmalar sistemi, ideolojik bir dayatma aracı, vatandaşlar için de kabulü zorunlu bir iman olmamalıdır.

Dr. Fahri DEMİR : Bu benim şahsi kanaatim efendim, ama ben bunu dinlerin yerini alması iddiası, temennisi, vakası probleminin dünyada olmadığı kanaatindeyim. Buna katılamam.

Moskova'da yaşadığı için bilmiyor. İstanbul'a gelsin yaşasın, görür baskı var mı yok mu! Moskova'da yaşadığı için görmüyor, olur mu öyle şey; var, bal gibi var!

Harun ÖZDEMİRCİ: Sayın Fahri Demir Beyin söylemiş olduğu şeye katılmak mümkün değil. Şu açıdan mümkün değil: Bu din şûrasından halkımızın da büyük beklentileri var. Buradan çıkacak bir sonuç bildirisinin halkımızın nezdinde de bir takım rahatlamaları getirmesi gerek kanısındayım. Bugün kamuoyu önünde laiklik tartışılırken Türkiye Cumhuriyeti'nde dini anlayışların, dini inanışların kullanılmaması gerektiği konusunda bazı ilim adamlarının, veyahut bazı odakların kamuoyunu bu yönde yönlendirdikleri söz konusudur. Buna hem bir cevap olacak şekilde, bir metindir, bunun kalmasında yarar vardır; zaman zaman da kısmi de olsa uygulamalarda bu tür tercihler de olagelmiştir, ona bir cevap teşkil edeceği için aynen kalmasını teklif ediyorum.

Efendim, toplantının başında sizin teklifler geldikten sonra ben, bazı hususları usul olarak arz ettim. Baktım ki çoğunluk veya Divan belli bir usulde çalışıyor. Vakit kaybettirmemek için ben itirazları kenara bıraktım, umuma uydum. Şimdi her cümleden sonra "Fahri Bey, ne diyorsunuz" diye başlarsanız, burada 60 tane, 100 tane arkadaş var, onun için bakın yol alalım. 2-3 gündür bu komisyon çok güzel çalıştı, ben öbür komisyonları

da görüyorum; zamanı iyi kullanalım. Fahri Beyin itirazları yazılı olarak intikal etsin Divana, yarın o da Genel Kurul'da görüşülebilir. 5 dakika sonra herkes yemek yiyecek, yemek yenirken de... Hocam, kusura bakmayın.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Değerli arkadaşlarım, bu son değişikliklerin uygulamada ilavesiyle 4. maddeyi de oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler? Etmeyenler? Kabul edilmiştir. Teşekkür ederim.

Evet, 5. maddemiz irşat konusuyla ilgili. Onu da okumama şey var mı efendim? İrşat çok geniş topluluk ve alanlara sunulan önemli bir hizmettir. Bu dahil efendim. Onu da konuştuk değil mi? Peki, 6. sayfada o maddeye dahil aslında, devam edelim. Evet, 6. sayfadaki "onun içindir ki, laiklik" ile başlayan sayfayla ilgili söz almak isteyen... bulunmadığına göre, buradaki ifadeleri oyunuza sunuyorum. Kabul edenler? Edilmiştir. Teşekkür ediyorum.

Evet, 7. sayfada 5. maddemiz, irşat konusuyla ilgili. Değerli arkadaşlar, maddeleri okumuyorum tekrar. Onun için... Evet Sayın Erkal, buyrun.

Prof. Dr. Mehmet ERKAL: Sayın Hocam, 4. Maddede "bütün bu özellikleri gözönünde bulunduracak", bu cümle var hocam. Benim teklifim şu: "Bütün bu özelliklerin bilimsel yöntemlerle tespit edilecek ve buna göre bir irşat metodu belirleyecek", buna göre bir irşat metodu belirleyecek ve aynı zamanda irşadı ve devamını da görüşlerinize iştirak ediyorum. Böyle bir ilave hocam; "bilimsel metodlarla tespit edilecek", bunu da yazalım.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Selçuk.

Doç. Dr. Mualla SELÇUK: Aynı bölüme bir dipnot düşmek istiyorum veya bir ilavede bulunmak istiyorum. Bütün bu özellikleri gözönüne alarak, irşadın genelimizdeki yorumunu veri tabanı kabul eden teoloji ile insan bilimlerinin araştırma bulgularından yararlanan ve günümüz insanının ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde irşadın yöntemlerini ortaya koyabilecek bir dinsel danışma ve rehberlik enstitüsü. Eğer onu tanımlayacaksak, böyle bir tanımın uygun olacağını düşünüyorum.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Başka bu konuda söz almak isteyen bulunmadığına göre. Sayın Selçuk'un okuduğu şekilde maddeyi oylarınıza sunmak istiyorum. Kabul edenler? Edilmiştir.

Efendim, 6. madde eski 5, dinin sadece kitap ile anlatılamayacağı gerçeğinden diye başlayan madde ile ilgili. Sayın Erkal.

Prof. Dr. Mehmet ERKAL: Dinin sadece kitap ile anlatılamayacağı gerçeğinden hareket edilerek internet aracılığıyla aileye ve çocuklara çizgi film ve buna benzer CD. Ama benim burada tamamen, yani eğlence ile eğlendirilerek dinin sevdirilmesi ve öğretilmesi cümlesi var. Şöyle yapsak acaba, dinin sadece kitap ile anlatılamayacağı gerçeğinden hareket edilerek internet aracılığıyla çocuklara ve yetişkinlere, yani aile yerine çocuklara ve yetişkinlere, bu eğlendirerek cümlesini de silsek diyorum. Dinin öğretilmesi. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Başka? İsmet Bey.

İsmet SELİM: Burada dinsel danışma ve rehberlik enstitüsünden ne kastediliyor, bu belli değil. Yani burada danışma dediğiniz zaman, bir rehberlik öğretmenleri var, onlar gibi bir insan mı yetiştirilmek isteniyor, yoksa vatandaşa dini cevapları vermek için müftülerin elinden mi bu alınması isteniyor, ben bunu anlayamadım; özür dilerim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Efendim, bu Diyanet İşleri Başkanlığı veya merkezde kurulacak olan bir enstitüdür. Bununla ilgili olmak üzere bir teşkilat gerçeği olacaktır, o ayrı. Bu müstakil bir enstitüdür, bilimsel çalışma yapan. Siz herhalde, bu tebliğin verildiği sırada burada değildiniz. Mualla Hanımın çok güzel bir tebliğidir bu. Oradaki bir önerisi. O zaman da dinlenen arkadaşlarımız tarafından paylaşıldı bu.

Başka efendim? Sayın Erkal, bu tekliflerinizi yazıyor musunuz? Sayın Bilgin'in haklı bir şeyi var. Kitap tek başına belki Kur'an olarak anlaşılabilir de, onun için kitaplarla anlatılamayacağı şeklinde bir düzenlememiz var. Onun dışında sayın Erkal'ın...

Dördüncü madde o geçti hocam. Beşinci maddede, yetişkinlere ve çocuklara bu konularda verimliliği artırabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca alan çalışmaları yaptırılması, yani öğretilerek uygun olacaktır. Yani bir 'eğlendirerek' kelimesini atlayalım derim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Efendim bu teklif... Sayın Toprak.

Prof. Dr. Süleyman TOPRAK: Bir kelime ilave edilmesini teklif ediyorum. Bu internetin önüne televizyon kelimesi ilave edilirse, daha tam olur diye düşünüyorum cümle. Televizyon ve internet aracılığıyla. Çünkü çizgi filmler vs. de var.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: "Televizyon ve internet aracılığıyla". Efendim, bu değişikliklerle maddeyi oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler? Edilmiştir efendim. Evet, eski 6, "Halkımızın dini konularda aydınlatılması konusunda İlahiyat Fakülteleri ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğü" diye başlayan madde hakkında söz almak isteyen? Çünkü zaten 1. Şûra'dakinden aynen alındı, yürüyen bir husus. Oyluyorum efendim. Oylarınıza sunuyorum, kabul edenler? Edilmiştir. Teşekkür ediyorum.

Sonuncu, 8. madde ile ilgili olarak Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye dışındaki... Tabii, buyrun.

"Daha verimli", buradaki verimli kelimesi, daha'yı kaldırsak oradan. Zaten verimli başladı bu. Daha verimli, verimsizlik gibi çıkıyor ortaya. Yani daha evvel verimsiz gibi. Kaldıralım daha iyi.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Teklifiniz kabul edildi. Teklifiniz oylandı ve kabul edildi efendim. Teşekkür ederim.

8. maddeyle ilgili olarak efendim, "Bağımsız ve muhtar Türk Cumhuriyetleriyle Türkiye sınırları dışında çalışan", bu maddeyle alakalı olarak söz almak isteyen... bulunmadığına göre oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler? Edilmiştir efendim.

Değerli arkadaşlarım, bir dokuzuncu maddemiz var. "Gelişen yeni teknolojide özellikle sesli ve görüntülü yayınlar" şeklinde başlayan bir maddemiz var, son madde. Onunla ilgili olarak söz almak isteyen bulunmadığına göre oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler? Edilmiştir. Değerli arkadaşlarım, sayın Erkal...

Prof. Dr. Mehmet ERKAL: Sayın Hocam, buraya kadar maddelerde veya tasnifte, din adamlarının kalitelerinin, ilmi durumlarının tespiti ve halkımızın da yönelişleri, gelenekleri, yörelere göre farklılıkları yine alan taramalarıyla tespit edilerek iç hizmet programlarının hazırlanarak, meslek içi hizmet programları hazırlanarak din adamlarımızın bu eksikliklerinin giderileceği bir madde olarak tespit edilse, iyi olur kanaatindeyim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Efendim, arkadaşımızın şifai önergesi tabii bu, yazılı önerge değil.

Prof. Dr. Mehmet ERKAL: Hocam, emrederseniz yazarız efendim.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Uygundur. Diğer üyeler katılıyor mu, Sayın Toprak?

Prof. Dr. Süleyman Toprak: Sayın Erkal'ın tebliğinde de bu vardı. Bunu yazılı olarak versin, biz o şekliyle oylayıp bitirelim isterseniz. 10. madde olarak ilave edilsin.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Yazılı olarak, 10. madde olarak arkadaşımızın teklifini oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler? Edilmiştir. Değerli arkadaşlarım, Sayın Prof. Koçkuzu arkadaşımızın çok, bana göre, güzel bir teklifi var. Karar taslağına aşağıdaki cümlenin alınmasını takdirlerinize arz ederim diyor. Divan Başkanlığına yazılmış. "Şûra üyeleri Türk milletine dini konularda ehliyetle doğruları arz etmeye, tarihten gelen kültür birikimini değer ölçülerini zedelemeden geliştirerek geleceğe iletmeye, onlardan ayrılmadan güçlükleri yüklenmeye, çözümler bulmaya devam edecektir" tarzında bir cümlenin karara eklenmesini teklif etmektedir. Bunu yer olarak ayrı bir madde şeklinde değil, ama bizim divan olarak yazdığımız ve üzerinde sizler tarafından herhangi bir şekilde itiraz gelmeyen "23-25 Kasım 1998 tarihleri arasında sunulan 52 tebliğ, zamanın da fevkalade kısıtlı olmasına rağmen müzakere ederek aşağıdaki hususların Şûra Genel Kurulu'na arzını kararlaştırmıştır" hemen arkasına bu cümlenin yerleştirilmesi, sanıyorum yer olarak daha uygun olacaktır. Bu tarzdaki bir yerleştirmeyi oylarınıza sunuyorum. Kabul edilmiştir. Teşekkür ediyorum efendim.

Şûramız, komisyonumuz hayırlı olsun efendim. Devletimize, milletimize, teşekkür ediyorum.

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI KOMİSYON RAPORU

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI KOMİSYONU RAPORU

T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı **II. Din Şûrası** ***"Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları Komisyonu"*** 23 Kasım 1998 Pazartesi günü Saat 14.00'de toplanmış ve **Din Şûrası Tüzüğü'**nün 9'ncu maddesi uyarınca kendi üyeleri arasında yaptığı seçimle Komisyon Başkanlığına Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI'yı, Başkan Yardımcılığına Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN'ı, Raportörlüklere de Harun ÖZDEMİRCİ ile Necati Tayyar TAŞ'ı seçmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı ***3 Mart 1924 tarihinde 429 Sayılı Kanun***'la Başbakanlığa bağlı bir teşkilat olarak *"İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek"* amacıyla kurulmuştur.

Buna göre dinî konularda toplumu aydınlatmak, Başkanlığın kanunî görevidir. Başkanlık bu görevi yurtiçi ve yurtdışında vaaz ve irşad hizmetinde bulunmak, halka açık konferanslar düzenlemek ve bunları yazılı, sesli ve görüntülü yayınlar gibi günümüzün gelişen araç ve gereçlerinden de yararlanmak suretiyle yerine getirmektedir. Ayrıca küreselleşen dünyada yüksek teknolojiye rağmen bir türlü mutluluğu yakalayamayan günümüz insanı, dine daha fazla yönelmektedir. Bu durum dinin yorumlanması bakımından da ciddi bir hareketlilik doğurmuştur. Neticede, yaklaşım biçimlerine ve kültürel birikimlerine göre farklı yorumların ortaya çıktığına şahit olunmakta ve bu da bünyesinde önemli bazı sorunlar taşımaktadır.

Onun içindir ki, II. Din Şûrasında Komisyonumuzun gündemini ağırlıklı olarak, İslâm dininin anlaşılması ve yorumlanması, din-devlet ilişkileri ve irşad konuları teşkil etmiştir.

56 Üye, 4 Temsilci ve 53 Davetli olmak üzere toplam 113 kişiden oluşan Komisyonumuz, Şûra Sekreterliği'nce hazırlanan program çerçevesinde 23-25 Kasım 1998 tarihleri arasında sunulan 48 tebliği, zamanın fevkâlede kısıtlı olmasına rağmen müzakere ederek Yüce Türk Milletine dini konularda ehliyetle doğruları arzetme, tarihten gelen kültür birikimini değer ölçülerini zedelemeden geliştirerek geleceğe iletme ve çözümler bulma inanç ve azmi ile aşağıdaki hususların *Şûra Genel Kurulu*'na arzını kararlaştırmıştır.

1. Anayasal bir kurum olan *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu* bir an önce çıkartılmalı, bu çalışmalar çerçevesinde özellikle;

a- Diyanet İşleri Başkanlığına, YÖK, TRT vb. Kurumlarda olduğu gibi özerklik verilmesi,

b- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın seçim esasına göre belirlenmesi,

c- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı makamına bağlı hale getirilmesi için gerekli hukukî düzenlemeler yapılmalıdır.

2- Dinin ana kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması konusunun önemi ve hassasiyeti dikkate alınarak, Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakültelerince bu konunun derinlemesine ele alınmasını sağlayacak bilimsel araştırmalar, toplantılar ve yayınlar yapılmalıdır.

3- İnsanların dini anlama ve yorumlamada din dışı sayılabilecek alanlarda farklı şekillerde düşünmeleri ve buna dayalı olarak farklı çözümler üretmeleri doğaldır. Bu sebeple, hayatın içinden kaynaklanan problemlerin hayata paralel olarak anlaşılması gerekmektedir. Problemlerin çözümünde Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünnet'i esas olarak alınmalı, ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünneti'nin anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır. Ayrıca, Kur'an nasslarının yanında Hz. Peygamber'in Sünneti'nin konumu iyi tespit edilerek tarihsel bütünlük içerisinde değerlendirilmesi durumunda akıl ile nakilin çatışması sözkonusu olmayacaktır. Bu anlayış çerçevesinde çalışmalar yapmak ve bunları kısa sürede sonuçlandırarak kamuoyuna sunmak görevi Devletin Anayasal Kurumlarından olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncelikli görevi olmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu hususdaki çalışmaları, istismarcı zümrelerin ortaya çıkmasını ve halkımızın yanlış yönlendirilmesini önleyecektir. Ayrıca doğru dinî bilgilerin halkımıza sunulması, dinin özüne ulaşmamızı engelleyen her türlü bâtıl inanışlardan, hurafelerden ve kutsallaştırılmış bid'atlardan dinin arındırılmasını da sağlayacaktır.

4- Din-Devlet arasındaki ilişkilerin insanlık tarihi boyunca çok olumlu ve yumuşak olduğu söylenemez. Özellikle Avrupa'da Kilise ile yöneticilerin çekişme ve çatışmaları sonunda laik rejimler doğmuştur.

Buna göre sosyo-politik ve pozitif hukukun kabul ettiği evrensel nitelik taşıyan bir değer hükmündeki laiklik, uygulamada dinlerin yerini alacak yeni bir dogmalar sistemi, ideolojik bir dayatma aracı, vatandaşlar içinde kabulü zorunlu bir "iman" olmamalıdır. Esasen egemenliğin kaynağının beşeri irade oluşunu ifade eden laiklik, kesinlikle dinsizlik demek olmadığı gibi, din ve vicdan hürriyetinin de güvencesidir.

Onun içindir ki, laiklik bir amaç değil, toplumun birlikte ve uzlaşma içinde yaşama yöntemi demek olan bir araçtır. Zaman içinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenebilecek olan laikliğin içeriğinin tam olarak doldurulabilmesi ve konunun evrensel ve mahalli boyutlarının belirlenebilmesi için İlahiyat, Hukuk, Sosyoloji ve Siyaset bilimcilerinin biraraya gelerek ortak çalışmalarda bulunması ve bu işin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca koordine edilmesi isabetli olacaktır.

5- İrşad, çok geniş topluluk ve alanlara sunulan önemli bir hizmettir. Bu sebeple irşadın coğrafî bölge, ekonomik kalkınmışlık veya geri kalmışlık, eğitim ve kültür seviyesi ve benzeri hususlarla yakın ilgisi bulunmaktadır. Bütün bu özellikleri gözönüne alarak irşadın geleneğimizdeki yorumunu veri tabanı kabul eden teoloji ile insan bilimlerinin

araştırma bulgularından yararlanarak ve günümüz insanının ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde irşadın yöntemlerini ortaya koyabilecek bir *"Dinsel Danışma ve Rehberlik Enstitüsü"* Diyanet İşleri Başkanlığı'nca kurulmalıdır.

6- Dinin sadece kitaplar ile anlatılamayacağı gerçeğinden hareket edilerek TV. ve Internet aracılığı ile yetişkinlere ve çocuklara çizgi film ve Cd oyunları ve benzeri yollarla, dinin eğlendirirken öğretilmesi yoluna gidilmesi, bu konuda verimliliğin arttırılabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca alan çalışmaları yaptırılması, bunun sonucunda doğacak ihtiyaca göre eserler yazdırılması, sesli ve görüntülü yayınlar yapılması uygun olacaktır. Ayrıca geçmiş kültürümüzün yer aldığı yazma eserlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca tahkiklerinin yaptırılıp bastırılması da yerinde olacaktır.

7- Halkımızın dinî konularda aydınlatılması konusunda İlahiyat Fakülteleri ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ile yapılan ortak çalışmaların devam ettirilmesi ve kurulan komisyonların verimli çalışmaları ortaya koyabilmeleri için gerekli titizlik gösterilmelidir.

8- Bağımsız ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye dışındaki müslüman topluluklara irşad hizmetlerinin daha etkili yapılabilmesi için çok sayıda kurslar, okullar ve İlahiyat Fakülteleri açılması, ayrıca türlü yaş ve seviyelerdeki insanlara hitap eden yazılı ve görsel yayınların bu ülkelerde yapılacak alan çalışmalarından sonra hazırlanması uygun olacaktır. Bunun yanında, bu ülkelere gönderilecek olan din görevlilerinin bölgenin yerleşik din görevlileri ve insanıyla uzlaşmacı bir tutum içerisinde bulunması yararlı olacaktır. Bu husus Diyanet İşleri Başkanlığı'nca mutlaka gözönünde bulundurulmalıdır.

9- Gelişen yeni teknolojinin özellikle sesli ve görüntülü yayınların uluslararası boyutlarda yapılabilmesinde yüksek maliyetleri gerektiği bilinen bir hususdur. Bu nedenle yayın hizmetlerinde yararlanılan mevcut imkanların yanında yeni kaynakların oluşturulması için, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yeni idari ve hukuki düzenlemelerin yapılması yerinde olacaktır.

10- Halkımıza etkili ve verimli din hizmeti sunmanın güçlükleri ortadadır. Din hizmetinin, bölgesel şartlar ile halkımızın örf ve âdetleri dikkate alınarak yürütülmesinde zaruret vardır. bu itibarla, günümüzün teknik imkanlarından da istifade edilerek gerekli olan taramaları ve tespit çalışmaları yapılmak suretiyle, önce halkımızın din adamlarından neler beklediği; sonra da, din görevlilerimizin bu beklentilere ne ölçüde cevap verip veremediği tespit edilmeli ve bu çalışma sonucu ortaya çıkacak rapora göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yapılan hiçmetiçi eğitim kurslarının yurtiçi ve yurtdışı için müfredat programları ile hizmetin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesine dair teklifler hazırlanmalı ve alınacak tedbirler tespit edilip mümkün olan en kısa sürede uygulamaya konulmalıdır.

DİNİ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI KOMİSYONUNA KATILAN ÜYE, TEMSİLCİ VE DAVETLİLER

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI İÇİN DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI KOMİSYONU

I. ÜYE

	Komisyon Başkanı		Komisyon Başkan Yardımcısı
1.	Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI (İmza)	15.	Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN (İmza)
	Raportör		Raportör
2.	Harun ÖZDEMİRCİ (İmza)	16.	Necati Tayyar TAŞ (İmza)
	Üye		Üye
3.	Lütfi DOĞAN (İmza)	17.	Prof. Dr. Süleyman ATEŞ (İmza)
	Üye		Üye
4.	Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ (İmza)	18.	Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU (İmza)
	Üye		Üye
5.	Prof. Dr. Ali YILMAZ (İmza)	19.	Mustafa SİNANOĞLU (İmza)
	Üye		Üye
6.	Prof. Dr. Ali YILMAZ (İmza)	20.	Prof. Dr. Beyza BİLGİN (İmza)
	Üye		Üye
7.	Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU (İmza)	21.	Prof. Dr. Mehmet ERKAL (İmza)
	Üye		Üye
8.	Recep AKAKUŞ (İmza)	22.	İsa SAİM (İmza)
	Üye		Üye
9.	Mehmet KÖSE (İmza)	23.	İsmet SELİM (İmza)
	Üye		Üye
10.	Prof. Dr. Hüseyin ATAY (İmza)	24.	Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU (İmza)
	Üye		Üye
11.	Prof. Dr. Celal KIRCA (İmza)	25.	Prof. Dr. M. Saim YEPREM (İmza)
	Üye		Üye
12.	Prof. Dr. Hamza AKTAN (İmza)	26.	Dr. Fahri DEMİR (İmza)
	Üye		Üye
13.	Prof. Dr. İ. Kafi DÖNMEZ (İmza)	24.	Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI (İmza)

14. Üye
Prof. Dr. Abdulkadir ŞENER
(İmza)

24. Üye
Kemal GÜRAN
(İmza)

29. Üye
Avni KURT
(İmza)

43. Üye
Doç. Dr. Mualla SELÇUK
(İmza)

30. Üye
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK
(İmza)

44. Üye
Sabit ŞİMŞEK
(İmza)

31. Üye
Güler ACAR
(İmza)

45. Üye
Dr. Abdullah TÜMSEK
(İmza)

32. Üye
Mehmet KERVANCI
(İmza)

46. Üye
Osman BARIŞ
(İmza)

33. Üye
Mehmet Zeki ARSLAN
(İmza)

47. Üye
Rıdvan ÇAKIR
(İmza)

34. Üye
Mustafa ATEŞ
(İmza)

48. Üye
Halit GÜLER
(İmza)

35. Üye
Prof. Dr. Didar ESER
(İmza)

49. Üye
Nurettin HÖCÜK
(İmza)

36. Üye
Yakup İSKENDER
(İmza)

50. Üye
Yaşar İŞCAN
(İmza)

37. Üye
Abdurrahman KAHYAOĞLU
(İmza)

51. Üye
Prof. Dr. Hayrettin KARAMAN
(İmza)

38. Üye
Prof. Dr. Hulusi KILIÇ
(İmza)

52. Üye
Rıdvan NİZAMOĞLU
(İmza)

39. Üye
İsmail ÖNER
(İmza)

53. Üye
Şükrü ÖZBUĞDAY
(İmza)

40. Üye
Mehmet ÖZCAN
(İmza)

54. Üye
Hasan Şakir SANCAKTAR
(İmza)

41. Üye
Lütfi ŞENTÜRK
(İmza)

55. Üye
Sami USLU
(İmza)

42. Üye
Seyfettin YAZICI
(İmza)

56. Üye
İrfan YÜCEL
(İmza)

DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI KOMİSYONU

II. TEMCİLCİLER

1. Dnz. Kur. Alb. Serdar ÇELEBİ
2. Yusuf TURAN
3. Aytaç KORKUSUZ
4. Musa GÜRGÜN

III. DAVETLİLER

1. Prof. Dr. Hasan ONAT
2. Prof. Dr. Fahrettin ATAR
3. Nevval SEVİNDİ
4. Ferhat KOÇ
5. Avni ÖZGÜREL
6. Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ
7. Av. Kezban HATEMİ
8. Ali AKIN
9. Doç. Dr. Ali SARIKOYUNCU
10. Doç. Dr. Mustafa ERDEM
11. Hüseyin YILMAZ
12. İbrahim URAL
13. Mustafa VARLI
14. Mehmet ERPOLAT
15. Dr. Nihat HATİPOĞLU
16. A. Vehbi CENGİZ
17. Kadir BOZLU

18. Mehmet Kaya KURT
19. Dr. Abdulkadir SEZGİN
20. Dr. Mehmet AKSOY
21. Dr. İsmail KARAGÖZ
22. Dr. Dursun AYGÜN
23. Dr. İbrahim PAÇACI
24. Dr. Asaf DEMİRBAŞ
25. Ord. Prof. Dr. Sulhi DÖNMEZER
26. Prof. Dr. Nur VERGİN
27. Ali EREN
28. Rifat YÜCELTEN (KKTC)
29. Duyşenbiev Salamat Usupovih (Kırgızistan)
30. Prof. Ahmed Kemal ABULMEGD (Mısır)
31. Dr. İsmail Bin Hj. İBRAHİM (Malezya)
32. Şeyh İzzettin Al-Katibi al-TAMİMİ (Ürdün)
33. Prof. Dr. Said Ramazan al-BUTTİ (Suriye)
34. Prof. Dr. Muhammed Mehdi LAROUSSİ (Tunus)
35. Dr. Mekki Hüseyin HAMADAN (Irak)
36. Muhammed Obaid Khaled al-DOSARİ (Kuveyt)
37. Hamad Bisa Abdurrahman al-KANDARİ (Kuveyt)
38. Salih Husain Muhammed al-SLAİTEEN (Kuveyt)
39. Dr. Ali Muhammed al-AJLEH (Birleşik Arap Emirlikleri)
40. Seyid AHMEDOF (Tacikistan)